

h 21

13

752.

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

Dr JEKELFALUSSY JÓZSEF

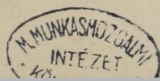
A M. TUD. AKADÉMIA L. TAGJA.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM IRODALMI S NYOMDAI R. TÁRSULAT.

1889.

PROGRAMMVÁZLATOK.

Végtelen a tér, melyet *nemzetgazdasági folyóirat* hazánkban betölteni hivatva van. A tér nagysága pedig nem csökken az által, hogy az egyes kérdések tárgyalásánál a *tudományra* akarunk támaszkodni. Hisz a szakférfiak tudják legjobban, hogy épen a nemzetgazdaságtanban számos kérdés még vitás; sokra nézve hiába kerestük eddig a tudomány abszolút igazságát; egy némelyikben meg elannyira homlokegyenest ellenkező nézetek nyilvánulnak — mindegyikök a tudomány czáfolhatatlannak állított tételeire támaszkodva — hogy az ellentétek kiegyenlítése egyelőre beláthatatlan időig fog elhúzódni. De nem szűkül a betöltendő tér akkor sem, ha a folyóirat a kérdések csupán *gyakorlati* megoldását tűzi ki feladatául. Ekkor ugyanis megannyi külön érdek küzd egymás ellen, mint a mennyi amott tudományos érv czímén jelentkezett s a viszonyok és körülmények legalaposabb tanulmányozása, az érdekek és ellenérdekek legteljesebb mérlegelése szükséges, hogy e gyakorlati kérdések üdvös megoldás felé vezettessenek.

Ámde, ha a dolgok így állanak — az ellenkezőt pedig komolyan aligha fogja valaki vitatni — meg van adva a »*Nemzetgazdasági Szemle*« programja is nagyban és általánosságban.

Szakférfiaink egy része művelheti a nemzetgazdaság tudományát, hogy úgy mondjam, in abstracto, általános igazságok kiderítése, homályosok megvilágosítása, hiányosak és hamisak kiegészítése és helyesbítése által; míg másik részök egyes gyakorlati kérdések megoldását segíti elő: részben a szakbavágó tudományos anyag kellő csoportosítása, részben a tényleges viszonyok hű megismertetése, a kérdés által érintett érdekek világos kimutatása, az elérendő siker igazságos méltatása által

Mig azután folyóiratunk s a benne működő szakírók az első, vagyis elméleti kérdésekre nézve határozottan *nemzetközi* alapra fognak helyezkedni s a tiszta tudomány érveivel fognak küzdeni; a kérdések második csoportjára nézve époly határozottan fog kelleni követelnünk a *hazai* szempont mindenek fölött való méltatását; mert bünt követnénk el, ha bármely közgazdasági kérdés megoldását pusztán idegen chablonok szerint s nem tisztán Magyarország érdekeinek szemmeltartásával iparkodnánk megoldani.

E nagysugárú körön belől, jól tudom, részletezni kellene új stádiumba lépett folyóiratunk programját.

Úgyde ki merészli ezt tenni egyes emberül?! Vaj ki rendelkezik elég önhittséggel, hogy *egy ország közgazdasági programját* nem egy évre, mert ennek értelme nincs, de csak egy évtizedre is megmerné részletesen állapítani? Erre kormányfőrfiaink legjava, törvényhozásunk legjobbjai lehetnének hivatva; de ezek is csak hosszú, beható tanácskozások alapján, a nemzet leghivatottabbjainak lelkes közreműködése mellett lehetnének erre képesek. És még ha ez ily hathatós közreműködés mellett sikerülne is, vajjon ki biztosítaná e programmi fogantatását? Fölöttünk a politika uralkodik, a politika pedig az »exigentiák tudománya«. Hiába állapítanak meg az állam leghivatottabb közegei a legszebb közgazdasági programmot, ha a politikai napi szükségletek más kérdések megoldását parancsolják, ha minden nagyobbyszerű alkotásnak főfeltétele: a »nervus rerum« más célokra fogna igénybe vétetni, mint a minden ízében bármily jó és helyes közgazdasági program fogantatására!

Egyesek tehát mindig csak darabos munkát fognak végezni, ha valamely ország közgazdasági fellendülését iparkodnak előmozdítani; de e darabos munka is lehet üdvös, ha az ország belállapotának s a külföldhöz való viszonyainak kellő ismeretén alapszik s nem röpke légvárak ideális konstruálására, hanem a tényleges viszonyok gyakorlatilag lehetséges javítására törekszik.

Ismernünk kell tehát az ország közgazdasági állapotát önmagában, függetlenül a külviszonyoktól s ismernünk kell a helyzetet is, melyet Magyarország a többi kulturállamok közepe között s egyáltalán a világ forgalmában elfoglal.

A mai Magyarországot nem szabad többé a még csak egy negyedszázaddal előbb is reá alkalmazható volt mértékkel mérni.

A század közepén lezajlott szabadságharcz majdnem változatlan középkori viszonyok között hagyta az elnyomorodott, leigázott országot. A 48-diki nagy törvényhozási aera magasztos intézményei közül foganatosítva, úgy szólván, semmi; s a mi kevés — mint például a parlamentaris kormányrendszer — át is ment az életbe, az ország fegyveres leveretése után annál mélyebb álomra volt kárhoztatva jóformán másfél évtizeden keresztül. A 48-diki korszak legnagyobbserű közgazdasági alkotását: az *ösiség* és *úrbér eltörlését* s a *földmentesítést* szintén már az abszolút hatalom vitte keresztül az Ausztriába incorporált magyar provinciákban.

Mint ily provincia azután részesült ugyan Magyarország az osztrák absolutismus alatt a közgazdasági fejlődést előmozdító némely intézményben, mint vasútépítések, folyamszabályozások stb., de Ausztria általános gazdasági politikája Magyarország iránt e korszak alatt is a II. József-féle politika maradt az ugyanis, hogy Magyarország, önálló ipar fejlesztésétől elütetve, maradjon ézentül is az örökös tartományok *olcsó nyersanyag-szállítója*. És bármennyire megváltoztatta is az ország közgazdasági állapotát függetlenségének viszanyerése által és önálló kormányának két évtizedet meghaladó eredménydús működése: a jelleg, mely ellenséges osztrák kormányokkal folyt százados harcokban, ipari elmaradottságánál fogva reá ragadt még maig se törültethetett le róla s Magyarország ma is úgy áll lajtántúli államrokonával szemben, mint a szegényes földművelő a gazdag iparossal.

De ha ez általános jellegzést már is ki kellett fejeznem, a belőle folyó viszonyokat csak akkor tanulmányozhatjuk közelebbről, ha előbb az ország jelen közgazdasági állapotát tettük szemléletünk tárgyává.

Nincs rá példa Európa összes történelmében, hogy oly állam, mint Magyarország, rövid két évtized alatt, mostoha viszonyok között, kellő anyagi erő nélkül, kezdetleges állapotokból valódi *kulturállanná* — a szó legmodernebb értelmében — küzdötte volna fel magát.

E küzdelem pedig szemünk előtt folyt, a most élő, érettebb korú férfinemzedék már résztvett benne s habár vezérférfiaink legnagyobb része ki is dőlt, még fennálló néhány oszlopa tanú-

ságot tehet mellette, hogy a mit csak néhány rövid körvonalba szándékozom felsorolni, a legjobbak legjavának talán sóvár álmát képezheté, de tényleg nem létezett.

Tekintsünk végig áldott anyaföldünkön s több viruló, intenzívebben is rendezett, számos mezőgazdasági iparaggal felszerelt *gazdaságot* fogunk találni szerte az országban, főkép az ország gazdagabb magyarlakta vidékein, semmint ép földművelésünk állapotára nézve oly mostoha viszonyok között remélünk lehetne. S ha az egyes gazdaságok jövedelme nem is versenyezhet a kedvezőbb viszonyok között hajdan folytatott gazdaságok eredményével, de birtokosaink annál komolyabban gondolkodnak s okszerűbben cselekednek úgy, hogy az aránylag csekélyebb bruttó-bevétel annál nagyobb netto-jövedelmet nyújt.

A *közlekedési utak* sűrű hálózata borítja immár az országot s teszi lehetővé, hogy a fokozott gazdasági termelés productumai idejekorán piacra is jussanak. Megnyitottuk tengerpartunkat is és *hazai kikötőn* át, részben legalább már, *hazai kereskedelmi hajókon* kerül az ország fölös termelése külföldi fogyasztóhelyekre. Ez intézkedéseknek természetesen a hazai kereskedelem is veszi hasznát, melynek érdekeit épúgy védi európai színvonalon álló *kereskedelmi törvényünk*, mint a hogy a földművelés fejlesztését előmozdította a tág alapon szervezett *mezőgazdasági* szakoktatás, s mint tágitotta annak területét, ezernyi ezer holdakat szabadítván fel víz alól, a vízszabályozás, viruló rétekké, kalásztól hullámozó gazdag szántókká alakítván át azokat. S míg a *fölös állami birtok* a modern viszonyoknak inkább megfelelően, eladás útján magánkezekbe kerül, hol okszerűbb kihasználásuk és bővebb jövedelmezésök inkább várható, addig az új *erdőtörvény* örködik hazánk nagy fakincsének fentartása és értékesítése fölött s biztosít a századokon át oktanul folytatott erdőirtások ellen, melyek ezen kifogyhatatlannak látszó kincsbányát is már pusztulással fenyegették.

A mezőgazdaság és ipar érdekében hozatott meg a *vízjogi törvény*, lön gondoskodás tárgyává folyó s álló vizeink benépesítése; az *állattenyésztés* jeles apaállatok behozatala meg nevelése által biztosított s mutat föl nevezetesen a *lőtenyésztés* terén oly eredményeket, melyekért az európai külföld legnagyobb része méltán irigyel, míg a gazdaság mellékágai: a *méhészet*, *selymentenyésztés*, *len*-, *kender*- és *dohánytermelés* számos intézmény által nyerik előmozdításukat.

Közvetlenül az ipar érdekében revideáltatott ama, röviddel az önálló kormány életbeléptetése után hozott *ipartörvény*. Igaz, hogy a közvetlenül érdekletteknek engedett túlnagy befolyás s az általános európai áramlat, mely épen nem szabadelvű irányban indult meg, oly engedményekre vezette a törvényhozást, melyek végeredményökben sem az ügyre nézve, sem szabadelvű törvény alkotásunk közepett, nem bizonyultak üdvöseknek. De tagadhatatlanul bizonyítják ez alkotások is, hogy az ország érzékkel bír a termelés ezen alakjának nagyfontossága iránt. Még nagyobb bizonyíték e mellett az új és modern berendezésű *ipartelepeknek* törvényileg nyújtott *állami kedvezmények*, melyek, a mennyire lehet, helyettesíteni vannak hivatva azon befolyást, melyet önálló vámterületül bíró más államok közvetlenül a vámpolitika megfelelő kezelése által iparkodnak és tudnak is elérni.

De nemcsak az egyes ministeriumok ressorte-határai szerint tagozódik az ország közgazdasági érdekköre. Sem a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi ministerium egymagában, sem még ha hozzávesszük a közmunka- és közlekedési ministeriumot is nem merítik ki mindazt, mi az ország közgazdasági állapotát érdeкли s érinti.

Itt minden nagyobb szabású elvi alkotás is érvényesíti befolyását s azért az ország közgazdasági állapotának jellemzése alkalmából föl kell említenem ama nagy lépést, mely hazánkat a középkori állam sötét helyzetéből a mai jogállam fénylő magaslatára emelte. Értem a *közigazgatás és igazságszolgáltatás kettéválasztását*, mi által a hajdani megye és törvényhatóság — melyben mindkettő majdnem ugyanazon személyek kezében összpontosult volt — csupán a *közigazgatási rendszernek* lett egyik, a kinevezett főispán által ugyancsak az állameszme befolyása alá helyezett, bár tágkörű önkormányzati joggal bíró közege; míg az *igazságszolgáltatás* kinevezett, független bírák által immár országszerte a koronázott király nevében gyakoroltatik. Csakis így biztosíthatott a köz- és magánéletnek, mindenekfölött pedig az üzletvilágnak azon szigorú jogszolgáltatás, mely nélkül rendezett magánjogi viszonyok mai nap alig képzelhetők.

Ugyanily nagyobb szabású intézményeknek kell tekintenünk a *hitelviszonyok rendezését*, melyek, tekintettel a mezőgazdaságra, a *földhitelnek* s a különféle intézetek, első sorban a magyar földhitelintézet által kibocsátott *zálogleveleknek* törvényes biztosí-

tásban, másrészt, tekintettel az összes gazdasági és üzleti életre nézve, az *osztrák-magyar bank* s az általa kibocsátott *pénzjegyek* törvényes szabályozásában nyilvánultak.

Ezekkel kapcsolatban említhető fel a *földadókataszter* rectificatiója, mely kataszter az osztrák abszolút kormány által még az 50-es években alkotott földadó-ideiglennek törvényes befejezése; míg az ugyanamaz időkben s ugyanamaz hatalom által alkotott *telekkönyvi rendszer* is legujabban került revisió és kiegészítés alá.

A földadó fölemlítése egyébiránt szintén összes *adórendszerünket* hozza emlékezetbe, mely ha csiráiban és első kivetésében ugyan hasonlókép az absolutismus korára vezethető vissza; újabb irányában, a *közvetett adók* nagyobb kihasználása, nevezetesen a *czukor* és *szeszadó* körül életbeléptetett újítások és a feudalismus utolsó maradványának: a *regaléknak* megváltása által immár európai színvonalra emeltetett. Ez alkotások annál inkább méltánylandók, mert nehezítve valának azon közjogi viszony által, melyben a monarchia másik államaival állunk, s mely a már kétizben megújított *kereskedelmi és vámszövetség* folytán — közjogi és államérdekek tekintetéből ugyan előnyös, de gazdasági tekintetben annál súlyosabban latba eső — nehézségeket gördített adórendszerünk fejlesztése elé.

De bármint hangsúlyozza is e nehézségeket a más közjogi alapon álló hazafiak pártja: viszont tagadhatatlan, hogy ép ez egyezmények alapján szerezte meg Magyarország *önálló államiságát*.

Ha más nem bizonyítana e mellett, elég hivatkoznunk az *állami budgetre*. Az 1000 millió forintot meghaladó mai költségvetés bevételi és kiadási tételeiben az önállóság attributumaival bíró modern állam összes rovatait látjuk képviselve, bár némelyikök — mint a had- és külügy — csak járulék cím alatt jelenik meg; de mely járulékot állam az állammal, mint egyenjogú szerződő felek állapították meg. Ezzel összehasonlítva a 48 előtti állambudgetet, az nagyobbbszabású magángazdaságnak is alig nyújtja képét s még így is tekintve, nem olyan gazdaságot ábrázol, melynek gazdája önállóan rendelkezik vagyonával, hanem gyámjának tartozik vele beszámolni.

Még hatalmasabban domborodik ki az önálló államiság képe, ha *államadósságunkra* tekintünk. Bizonyára nem a legirigylendőbb állapot az eladósodottság sem magánemberre, sem államra

nézve. De ha összehasonlítjuk azon primitív közgazdasági helyzetet, melyben Magyarország sinylett, midőn még szűz vállakkal dicsekedett az államadósságok terhe alatt görnyedező szomszéd államokkal szemben, de egyúttal fejlettebb közgazdasági állapotukat is irigyelte: nem hiszem, hogy sokan, még ez adósságok eltörlése árán is, visszakiváncoznának ama viszonyokba.

És itt nem az összeg dönt, melyre államadósságaink — első pillanatra talán megdöbbenő nagyságban — emelkedtek, hanem az alak, melyben kontrahálhatók. Nem dönt pedig az összeg, mert — ne felejtjük el — az első államadósság Magyarországra a földtehermentességi kötelezvényeken kívül a kiegyezés alkalmával nehezedett, hazánk önként vállalván az osztrák, eredetileg vajmi csekély mérvben országunk érdekében fölvett adósságokból tetemes részt, melynek évi járulékát (szerintem ugyan hibásan, hogy) örökké változatlan összegben fizeti. A mit adósságot Magyarország azon túl kontrahált, arra szüksége volt, hogy a modern államháztartás költségeit fedezze, és, ha szigorúan számítunk, legnagyobb részök investált értékekkel van compensálva. De a ki visszaemlékezik ama nehézségekre, melyekkel Széchényinek küzdeni kellett, hogy az első *állandó dunai híd*ra hozza össze az aránylag csekély tőkét; a ki visszaemlékezik arra, mily nagy országos apparatussal indult meg a 40-es években a *Tiszaszabályozás* nagy műve, melynek megkezdéséhez is alig teremthető elé az ország a szükséges összegeket s ezzel összehasonlítja a mai állapotokat, a mikor Európa reánk bizza a *Vaskapu szabályozását*, melyet megindítunk a nélkül, hogy egyelőre külön hitelműveletre szorítkoznánk: az végig tekinthet egy nagy darab úton, melyet Magyarország közgazdasága rövid félszázad alatt meghaladt.

De nem is oly hosszú időre kell visszamennünk. Elég szemünk elé állítanunk az első magyar államkölcsön szomorú fiasóját Párisban s a 70-es évek elején létezett állapotokat, a mikor a magyar állam összes fekvő birtoka jelzálogilag le volt kötve hitelezőinek s pénzügyministere alkuszokkal gyűjtette a napról-napra fölmerülő költségek fedezetére az aprópénzt!

Ha e viszonyokkal szemben tekintjük a mai állapotokat, ha helyre sincs még állítva teljesen az *államháztartási egyensúly*, mégis csak vigasztalóbb helyzetnek örvendhetünk. Törlesztési időhöz kötött nagy részt terhes föltételű 7–8 kamatu államadósságaink nagy része törleszthetetlen *rente-adóssággá* változtatva,

mely más civilizált államok példájára sikerült conversio mellett 4°/_o-os kamatozásra van átváltoztatva s a mi még régibb ily terhes adósság van, most készül új *conversionális művelet* által egyesíttetni.

Igaz, hogy mindez a nemzet áldozatkészsége s az általt vált lehetővé, hogy komoly elhatározással vállalja egyre az adóterhet, csak hogy nemzetközi kötelezettségeinek pontosan megfeleljen. Úgyde ezt csakis a szabadelvű intézményekkel dicsekvő folyton haladó s fejlődő önálló magyar állam teheti s nem tehetette sem az 1848 előtti feudális Magyarország, sem az 1850–66-iki osztrák provincia.

Valamint az állam alaperejét képezi, az ország közigazgatásának is két főtényezője: a *terület* s a *népesség*. Amannak némely viszonyairól már szólottam, emezzel is csak az 1867 óta Magyarországra foglalkozott behatóbban.

Régebben számát se tudtuk népünknek s még II. József se birt annyira felülkerülni a feudális államon, hogy az ország privilegiált rendeit, a nemességet is megszámláltathatta volna. Az absolutismus idején számba vettek ugyan, vagyis megolvastak, de igazi *népírá*s csakis új alkotmányos aeránkból létezik. Csak azóta tartjuk szemmel a népálladéokban előforduló változásokat, csak azóta ismerjük nemzetünk alkotó részeit s lehetünk tekintettel polgáraink anyagi s szellemi szükségleteire.

Közütatásügyünk ugyan azelőtt se volt teljesen elhanyagolva, középiskoláink legalább mindenha elég bőven valának. De valamint az általános *népnevelés* haladt a legutóbbi két évtized alatt óriás mérvben, úgy fejlett előbb nem is sejtethető színvonalra a *legmagasabb* és a *szakoktatás*. Nemzetgazdasági fontosságát e haladásnak pedig annyival kevésbbé tagadhatni, mert a népnevelés szélesebb basisra vettetése által válik lehetővé, hogy népünk egy része akár földmívelési, akár ipari vagy kereskedelmi szakoktatásra képesíttethessék s e képesítés által válhatik hasznos munkássá a hazai termelés bármely ágában.

Sem földmives-iskola, sem ipari szaktanoda nem létezett az országban az általam jelzett korszak kezdetén. Az akkor felállított egy ipariskolából lett később a *Polytechnikum*, de ez is már csak a magyar állam gondos fejlesztése alatt emelkedett más hasonló külföldi intézetekkel egy rangra. Nem szólva a *tudomány csarnokairól*, melyekben szintén európai niveaura küzdöttük fel ma-

gunkat, itt csakis közgazdasági téren maradva, konstatálni kell az *ipari szakoktatás* széles terjesztését és a legfontosabb iparágakra kiterjedését. Meggondolt tervszerű eljárás egyrészt a *művészet* gondozó szárnyai alá bocsátja a műipar fejlesztését, másrészt a *tudomány* ápolására bizza technikai tökéletesbitését. De bármennyire helyeselnünk is kell az irányt, kevésnek kell mondanunk az e tekintetben történeteket, mert alig van az országban tér, melyen elmaradásunk közvetlenül jár nehezebb nemzetgazdasági hátrányokkal, míg alig van hatalmasb eszköz az ország felvirágoztatására a *fejlett iparnál*.

Népességünknel maradva pedig annak nemcsak számát ismerjük — mint említém — nemcsak szellemi szükségleteiről gondoskodtunk állami tehetségünk szerint, hanem kezdünk gondoskodni más, előbb alig mívelt téren: t. i. *közegészségügyéről*, mely tudvalevően az életfentartás és munkaerő tartósságát és fokozását biztosítván, nem kis mértékben hat vissza az ország közgazdasági állapotára is.

De hiszen nem nyomról-nyomra akarjuk követni Magyarország gazdasági fejlődését az utolsó két évtized alatt; nem soroljuk fel az egyes törvényeket, melyek alkotásszerűen vetették meg alapját a nagyobb szabású közgazdasági haladásnak; nem részletezünk minden egyes lépést, melyet állam és társadalom a közjólét megközelítése közben tettek. Csak nagy körvonalokban kívántam vázolni hazánk azon legújabbkori alkotásait és intézményeit, melyeknek csak rövid megemlítéséből is kitetszik, hogy Magyarország elmaradottságából kiemelkedett, európai színvonalon álló polgárosult állam.

Ha azonban e rövid kis visszapillantásból ez — mint remélem — be is bizonyult, ebből csak országunk saját törekvéseit, erőmegfeszítését és dicsérendő haladási ösztönét és tevékenységét ismerhettük meg; de korántsem látjuk: miként illeszkedik e tevékenység a mívelt világ többi államainak közgazdasági irányzatába és tevékenységébe; sőt még ha ezt is meglátuk: mik maradnak hazánk legközelebb jövődjében közgazdasági teendőinkül.

Bármennyire örvendetesnek láthattuk egyébiránt országunk saját önálló gazdasági tevékenységét, ép annyira szomorúnak kell jelezniünk a mívelt külföld legnagyobb részének közgazdasági irányzatát, mely visszahatásában saját közgazdasági működésünket és törvényhozói alkotásainkat is befolyásolja.

Mióta Németország, a reá nézve szerencsésen végződött francia hadjárat után, Európa vezérhatalmává emelkedett, azóta a szabadelvű közgazdasági fuvallat, mely Franciaországból, Angliával szövetkezve, az egész európai kontinensre kihatott, sivár rideg érdekharcz által elnyomatott. Németországot, váratlan sikerei, oly hatalmi polczra emelék, hogy onnan immár közgazdasági téren is ellenmondás nélkül dictálni merhet, a sugalmat hozzá saját, nem is helyesen fölfogott anyagi érdekeiből merítvén.

A német hadiszerencse megdöntötte a nemzetgazdaságtan legegyszerűbb alapelveit s egy új közgazdasági iskolát teremtett, melynek hívei »*katheder-socialisták*«-nak vallván magukat, már czímökben hordják a közgazdasági képtelenséget. S míg ezek és legújabb hajtásuk: az »*agrariusok*« félszemökkel a socialismusra kacintanak, mely, a létező társadalmi renddel szemben — jó-e vagy rossz hiszemben, helyes-e vagy helytelen fegyverekkel, de — a gazdasági élet előnyeinek arányosabb, egyenletesebb megosztására törekszik, másoldalt az egyes államok, érdekkörök és társadalmi rétegek minél szigorúbb elzárkózottságára dolgoznak. Teszik ezt pedig akkor, mikor a tudomány és technika nagyszerű vívmányai a tér és idő régiebb fogalmát eltörölték s a termelés óriás fejlettsége, a munkamegosztás alapján, a termelő s fogyasztó körök egymásrautaltságát s harmonikus összeműködését inkább mint valaha, társadalmi szükségül kimutatják.

E hamis tanok alapján Európa a felvilágosult XIX. század közel utolsó évtizedében, nemzetgazdasági tekintetben a középkor legsötétebb határáig vettetett vissza.

A reactionarius lökés, mely Németországból indult ki, részben védelmi szükségből, részben tisztán kényelmes utánzás folytán kihatott Ausztriára, a vám és kereskedelmi szövetség révén pedig Magyarország se vonhatta ki magát befolyása alól. Így keletkezett Ausztria-Magyarországon az *autonom vámtarifa* s köttethetett meg nagy nehezen, az is csak ideiglen, a kereskedelmi szerződés Németországgal, melynek csekély előnyeit búsán megfizetjük a hatalmasb államnak, meg lévén kötve más államokkal szemben is ily kereskedelmi szerződések kihasználásában. Így jött létre Ausztriában a régebbi *ipartörvény* szomorú revisiója, melynek nyomán magunk is leszálltunk hajdani ipartörvényünk szabadelvűbb színvonaláról. Németország ragy kanczel-

lárja eszméi nyomán összes munkásainak adandó *állami nyugdíjazásáról* álmodozik s Ausztria, meg utánna magunk is, *a munkások balesetek elleni biztosításának* — különben nemes eszméjével — máris az államsocialismus veszélyes határmesgyéjét érintjük.

De Németország nemcsak nagy *iparvámaival* ragadta magát val szomszédait elannyira, hogy Svajcz is védvámossá lön s ily velletások Angliában is felütik fejöket; hanem fölelevenítette a régeltemetett *gabonavámokat* is és e téren Franciaországot, Svajczot, Olaszországot is szomorú tanainak követésére kényszerítette.

Ez áramlatokkal szemben Magyarország kifogyott védekezési eszközökből és, mint termelő és terményt exportáló állam kötött kezekkel áll a nemzetgazdasági tudomány legszebb tanainak e szomorú tagadásával szemben.

De még a hol látszólag újabbkori, felvilágosodott tanoknak hódol is Németország, ott is erőszakot gyakorol szomszédaival szemben.

Századunk kezdetétől fogva közel hét évtizeden keresztül uralkodott a kontinensen zavartalanul és közgazdaságilag üdvös hatással a kettős *valuta* rendszere. Arany- és ezüstpénz a Franciaországban még 1803-ban megállapított 1:15.5-hez való viszony szerint, egyenértékű fizetési eszköz vala. Nehány, számot alig tevő kisebb államon kívül, csak Angliában uralkodott 1816 óta az *aranyvaluta*, de az is inkább sajátos belső használatára mert Indiával s általában a kelettel szemben most is, mint régebben, az *ezüstpénz* a fizetési eszköz. Zilált valutaviszonyok, monarchiákon kívül, voltaképen csak Németországban voltak, de ott is az *ezüst* képezte az éremegységet. A kaliforniai nagy aranyleletek e század közepe táján s később a tömeges ezüsttermelés valamennyire megingatták ugyan a két fém közötti értékviszonyt, de a francia kettős valuta s az általa létrehozott *latin pénzünió* minden nagyobb hullámszatnak elejét vették. Ekkor, ismét a nagy győzelmi háború után s a francia nagy hadisarcz arany birtokában rendezte Németország 1871 és 1873-ban valutaviszonyait és dekretálta az aranyvalutát, az ezüstöt pénzürtékétől hatalmi szóval akarván megfosztani. Teljesen e nagy vállalkozás ugyan nem sikerült, mert most is még közel 700 millió márka ezüst tallért kénytelen törvényes fizetési eszközülforgalomban hagyni; de azon 100 millió márkán felül, melybe ez

erőltetett vállalata Németországnak magának került, sokkal nagyobb kárt okozott a környező államoknak, gazdasági válságra vezetett ama nagy árdepressió által, mely nagyrészt az ezüst demonetisatiójának volt következménye.

Az addig oly egészségesen fennállt latin unió, sőt monarchiánk is kénytelen volt az ezüst szabad veretését beszüntetni, Olaszországnak, midőn valutáját helyreállította, kénytelen-kelletlen az aranyat kellett választani s egyre szűkül az arany rendelkezésre levő különben is korlátolt készlete, melyben mind többen akarnak és kénytelenek osztozkodni.

Nem szólok jelenleg azon nagy *bimetallistikus drámatról*, mely Németországban napról-napra több híveket hódít, sőt átsapott Angliába is és ott is egyre nagyobbodik az azt követelők táborá. Csak Magyarországra akarok ezúttal tekinteni, mert hiszen ennek viszonyai érdekelnék minket legközelebből. S itt szemet nem hunyhatunk annak szükségessége előtt, hogy e kérdés megoldásához jussunk. Az nem lehet ambíciónk tárgya, hogy Oroszországgal osztozkodjunk ama dicsőségben, mely szerint egyedüliek vagyunk Európában, kik — ha névleg ezüst valuta alapján ugyan *papírpénzgazdaságot* üzünk.

De nem az Oroszországra való tekintet, hanem saját vitális gazdasági viszonyaink, összes termelési, forgalmi, kereskedelmi érdekeink megkövetelik, hogy *pénzrendszerünk* rendeztessék, hogy a művelt külfölddel e tekintetben is egyenrangú állam magaslatára emelkedjünk. Legközelebb nemzetgazdasági tevékenységünk azért e téren lesz igénybe véve és alapos tanulmányozást, az összes kül- és belviszonyok lelkiismeretes számbavételét, higgadt, nyugodt államférfiúi megfontolást fog igényelni, hogy e kérdést üdvösen megoldjuk. Csak a fiskális érdekeket tekintve, könnyűnek látszhatnék ép most, az ezüstnek oly alacsony értéke mellett, egyszerűen az ezüst valutát mondani ki pénzrendszerünk alapjául. Ha a latin unio hatalmasabb volna és Németország exclusiv magatartása elannyira nem befolyásolná viszonyait, legtermészetszerűbbnek s az államnak is leginkább érdekében levőnek mutatkoznék a kettős valutarendszer elfogadása. Ez esetben az osztrák-magyar banknál levő tetemes ezüstkészlet a szintott, úgy látszik, előrelátásból elhelyezett tekintélyes aranykészlettel együtt, kevés nagyobbbszabású intézkedés mellett, legkönnyebben zökkentene a rendezett valutaviszonyok helyes kerékvágásába; mert tagadhatatlan, hogy nemzetgazda-

sági kérdések erőszakos és egyoldalú megoldása, mint az ezüst önkényes értéktörlése sem a tudomány által igazolva nincs, sem a gyakorlatban üdvösnek nem bizonyul. Félő azonban, hogy Németország exclusiv, a mellett domináló helyzete sokkal nagyobb befolyást fog gyakorolni monarchiánkra, semhogy a tiszta aranyvaluta behozatala ellen elzárkozhatnánk; hogy az azután nem egyszerű decretálással fog sikerülni — mint egy újabb nemzetgazdasági író oly könnyedén állította — az bizonyos és Magyarország talán itt is egy tisztán öt, csupán a monarchiával együtt, érdeklő kérdésben saját érdeke, talán kívánsága és meggyőződése ellenére kénytelen lesz, az idegen példa miatt, óriási áldozatokat hozni.

Óvakodnom kell egyébiránt, hogy a »Nemzetgazdasági Szemle« programjáról szólván, az egyes kérdéseket túlrészletezve, mintegy megoldásukat tárgyaljam.

Hisz épen e »Szemlé«-nek lesz egyik feladata e kérdések megoldását előkészíteni s így elég jelzeni azokat, miként egyébiránt összes közgazdasági állapotunk tanulmányozásából és folyton szem előtt tartásával magától fölmerülnek.

Egy, s szerintem a legfontosabb, nemzetgazdasági kérdés, melyet összes közgazdasági tevékenységünk mintegy főirányául szeretném kitűzni, hogy termelésünk egyoldalúságából kivetkőztetve, összes állami és társadalmi erőnkkel az *iparos termelés* fejlesztésére, terjesztésére és versenyképességét biztosító megszilárdítására törekedjünk.

Ha közgazdasági tevékenységünk ez irányba térül, mint a hogy eddig csak elméleti helyeslése lett köztulajdonná, akkor számtalan állami s társadalmi cselekménynek e téren kell érvényre jutnia.

Ide számítható az iparos-termelés emelésére fordítandó *tőkén* és ennek beszerzésén kívül, maga az iparos munkások, az összes ipartermelő népesség szaporítása és helyes elosztása, mit megfelelő *be- és áttelepítés* által mozdíthatunk elő, de mely kérdések szintén csak megelőző alapos tudományos tanulmányozás és irodalmi előkészítés útján érlelhetők meg. Ama nagy kölcsönhatásnál fogva, melyben a közgazdaság összes termelési tényezői egymásra nézve birnak, előrelátható, hogy a *mezőgazdaság* elhanyagoltatásától nem fog kelleni tartanunk s a *birtok- és hitelviszonyok* fejlesztése, a *talajjavítás*, a termelvények *olcsóbb szállítása* stb. mind-megannyi fontos, tanulmányozandó kérdésül fog felmerülni;

valamint a *kereskedés* és a neki szükséges intézmények: *börze*, *bank*, *közraktár* stb. stb. is csak nyerhet, ha ezernyi tárgyai fokozott ipari termelés által tetemesen szaporodnak.

Vajjon az *államháztartási egyensúly* helyreállítására célzó s így mintegy gyakorlati pénzügyi és közgazdasági érdekek bíró kérdések e füzetek keretében helyet fognak-e foglalhatni, az kormányunk és törvényhozásunk legközelebb kifejtendő tevékenységétől függ.

A *közoktatás* és *igazságszolgáltatás* közgazdasági érdekeiről már szólottam. Valamint amannál a szakoktatás, úgy ez utóbbinál e specialis bíráskodási intézmények fejlesztése és kiépítése bíró érdekekkel a forgalmi életre. Itt a jogász a közgazdával kezdet fogva tárgyalhat egyes kérdéseket, melyek helyes megoldása tágtérjedelmű érdekköröket s általuk a nagy közönséget is kielégíthetik igényeikben. Csak például említem ide vonatkozólag, hogy a *vasúti jog* máig sincs codifikálva, hogy eddig sem bírnak *kereskedelemtengerészeti jogi* szabványokkal s hogy felmerülhet peres esetekben, — melyek pedig kereskedelmi tengeri hajóink szaporodtával s a bejárt idegen kikötőkben mind gyakoribban folytatott üzletek következtében, tetemesen szaporodhatnak — idegen nemzetek normatívumait vagyunk kénytelen követni s alkalmazni.

Hogy közgazdasági tekintetben is mily nagy fontosság jut a *véderőnek* a hadseregben és honvédségben alkalmazott hazánkbelinek százezereinél fogva, azt eléggé bebizonyították a képviselőházban ép az imént lefolyt nagyszabású viták. Ha hozzávesszük a tömérdék anyagot, melyet a véderő felszerelése, az emberek élelmezése, az állatok takarmányozása igényel; ha látjuk, mint iparkodnak gazdáink, mint iparosaink, hogy e szükségletek fedezéséből arányos rész reájok is essék, nem szükséges ezen ügynek is közgazdasági fontosságát közelebről ecsetelni. De nem szükséges annak indokolására sem törekednünk, hogy e tárgyak körül is számos kérdés merülhet fel, melyek úgy napi érdekességöknél, mint helyes megoldásuknak szükségénél fogva a »Szemle« hasábjait kereshetik fel tárgyalás helyéül.

S így végigtekintettünk összes ministeriumaink ressorte-jain s a társadalom úgyszólván összes tevékenységén s mindenütt ott találtuk és közelebbi szemügyrevétel mellett még inkább ott fognók találni a *közgazdasági momentumot*.

A bölcselmi kutatás s a különböző vallások hitágazataiba

való kedélyi elmerülésen kívül, minden szellemi tanulmányozás, a mai gyakorlati korban egyesek vagy egyes néprétegek, vagy egész nemzetek anyagi jólétének előmozdítására is irányul. Az anyagi rész e szellemi működésben a közgazdaság terére tartozik, míg maga a közgazdaságtan a gyakorlati anyagi kérdések tudományos meghatározására, osztályozására, megoldására törekszik.

Ime a „*Nemzetgazdasági Szemle*“ feladata tudományos és gyakorlati irányban! Hogy ennek minél teljesebben megfelelhessen, arra nem szükséges egyéb, minthogy nemzeti gazdálkodásunk bármely hivatott, akár irodalmi, akár gyakorlati képviselője az egyes kérdések iránti érdeklődését e füzetek hasábjain nyilvánítsa s így munkás részese legyen mintegy hazánk közgazdasági fejlesztésének. Szükséges továbbá, hogy e kérdések fejtegetése, párt- és osztályérdekre való tekintet nélkül, tárgyilagos legyen. Eszme küzdjön az eszmével, érv az érvel és a szellemi súrlódás által kifejtett eme magas hőfok alatt termékenyen fog fejlődni *Magyarország közgazdasága*.

KELETI KÁROLY.

A VIZSZABÁLYOZÁSI ÉS TALAJJAVÍTÁSI HITEL TÖRVÉNYHOZÁSI RENDEZÉSE.

Bizonyára mindenki, a kinek közgazdaságunk fejlődése iránt érzéke van, örömmel fogadta a hirt, hogy a »Magyar Földhitelintézet« a kormány fölszólítására elhatározta, a vizszabályozási és talajjavítási hitelt is működési körébe vonni és ez által az ez irányban felmerült égető szükségnek eleget tenni. Ha van Európában ország, mely a hitel ezen ágára első sorban reá szorul — az bizonyára hazánk. Nem csak azért, mert tőkeszegény nép vagyunk, hanem mert sehol aránylag annyi teendő e téren nincsen, mint épen nálunk.

A vizszabályozások, lecsapolások és alagsövezések által felöllelhető és javítható terület megközelíti Anglia nedves éghajlata által szenvedő térségeket, míg az öntözés szükségét és kiterjesztheségét illetőleg, vetekedünk Olaszországgal. Csak ha mind a két irányban megtettük mindazt, a mit a talaj, az éghajlat és a vízviszonyok megengednek vagy megkívánnak, akkor mondhatjuk el mezőgazdaságunkról, hogy az éghajlati szélsőségek enyhítése tekintetében nem mulasztottunk el semmi olyast, a mi emberi erő és iparkodás útján elérhető.

Az utóbbi időben mind sűrűbben voltak olyféle nyilatkozatok hallhatók, hogy a termés-áraknak jelenlegi alacsonysága mellett és az átalános túltermelés közepette, célzévesztett dolog volna a talajjavításokat erőltetni, és ez által még nagyobb túltermelést idézni elő. Nem nehéz azonban ezen nézetnek alaptalanságát átlátnunk, a mennyiben a túltermelést, ha mindjárt hozzájárultunk is, nem mi idéztük elő, és majdnem teljes nagyságában létezik az, akár termelünk mi sokat, akár keveset. Ellenben a talajjavítások teszik lehetővé, hogy a terméseket ugyanazon munkával és költséggel fokozzuk, vagy az éghajlat és időjárás

befolyásaitól lehetőleg felszabadítsuk és ez által a termelést egyenletesebbé, a föld jövedelmét pedig biztosabbá tegyük. Épen úgy vissza kell utasítanunk azok érvelését, kik a talajjavításokat hazai viszonyainkra nézve még korainak tartják azért, mert ugyanoly áron, mibe a javítás gyakran kerül, meg lehet egy hold földet örök áron is venni. Az ily mondás csak felületes vagy rossz gazdától telhetik ki, mert minden okoszerű gazda igen jól tudja, hogy két-három, sőt négy-öt hold rossz vagy bizonytalan föld sem ér annyit, mint egy hold jó és biztos.

A legtöbb alapja még azok érvelésének van a talajjavítások ellen, kik a magyar gazda sok tekintetben teljesen le nem vetkőzött közönyösségére hivatkozva, azt vitatják, hogy a végzett munkálatok nem fognak folyton a kellő jó karban tartatni. Ezen ellenvetés komolyságát saját tapasztalataink alapján is el kell ismernünk, azonban nem szabad ezt sem általánosítanunk, sem túloznunk. Mindenekelőtt vannak munkálatok, melyek kevesebb fentartást és kezelést igényelnek, ilyenek a vízszabályozó, lecsapoló és alagcsővező munkálatok — és ma még jó formán csak ezekről lehet szó. E téren nemcsak a közönyösség nem oly nagy és nem oly általános, hanem a javulás is fokozatosan észlelhető, mihez nagy mértékben járul az a körülmény is, hogy a vizek, medrek és árkok jó karban tartására nézve vízjogi törvényeink szigorú intézkedéseket tartalmaznak, amennyiben a hanyagokat és mulasztókat kihágásban vétkeseknek nyilvánítva, tekintélyes pénzbüntetéssel sújtják.

A legkevesebb érzék a magyar gazdánál az öntözések kezelése és fentartása körül mutatkozik, remélhető azonban, hogy az öntözések terjedésével ebben is javulás fog beállani. Különbö mint később látni fogjuk, maga a hitelt nyújtó törvény intézkedik e tekintetben, mert a vízjogi törvény alapján a mulasztókat nem lehetne kényszeríteni, minthogy az öntözések céljából szükséges munkálatok egészen a magánvizek és vízvezetékek jellegét viselik magukon, a hol tehát a hatóságoknak beavatkozási joguk megszűnik. Azonban a hitelezőnek nemcsak megadható, de okvetetlen megadandó az a jog, hogy a munkálatokat, melyekre kölcsönt nyújtott, ellenőrizhesse, mert különben a hitel alapja enyészik el.

Különbö nem élünk abban a vérmes hitben, hogy a talajjavítások abszolút jók minden gazdára nézve, minden körülmé-

nyek között. Sőt határozottan vallottuk és a kulturmérnöki intézmény keretén belül megvalósítani is törekedtünk azt a meggyőződésünket, hogy talajjavítást csak oly gazda létesítsen, a ki anyagi erejénél, szilárd akaratánál és szellemi képességénél fogva képes azt teljesen ki is használni. Az oly gazdánál, a ki földjeit rendesen művelni s egyáltalán okszerű gazdálkodást űzni bármilyen okból nem képes — a talajjavítások költségesebb nemei, mint az alagsövezés és öntözés sincsenek még helyükön, mert megelőzőleg sok minden egyéb változásnak kell ott végbemenni. A nyílt árkokkal való lecsapolások és egyáltalán a vizek kártételei elleni védelem inkább telkesítésnek, mint talajjavításnak tekinthető, miért is a legextenzívebb gazdálkodási viszonyok között is rendszerint helyén van.

Ezen előzmények után némi adatokat kívánunk bemutatni arra nézve, hogy a lecsapolások és talajjavítások terén mily teendők várnak még reánk és körülbelül mily összegek szükségesek azok végrehajtására. Becsléseink szerint a kötött, vadvizes, alagsövezendő talaj meghaladja a két millió, az öntözendő terület pedig, ha egyelőre csak az állandó réteket számítjuk, 3 millió kat. holdat. Ezenkívül összesen legalább 5—6 millió holdra tehető azon terület, melyet árkolások, patakszabályozások által, a vizek kisebb-nagyobb kártételeitől meg lehet menteni. Az alagsövezés költségeit, az eddigi tapasztalatok szerint, kat. holdankint 40, az öntözését 25, a nyílt árkolásokét 10 frtra téve, összesen mintegy 200 millióra rúg azon összeg, mely a hazai talajjavítások végrehajtására szükségeltetnék, ha a birtokosság anyagi tekintetben oly erős és értelmileg oly felvilágosult volna, hogy ezen javításokat a saját és az ország hasznára ki is tudná aknázni. Egyelőre azonban a legjobb esetben egy-két milliónál nem tehető magasabbra az az összeg, a mi évenként talajjavítási célokra igénybe fog vétetni.

Míg a talajjavítások terén hatalmasabb lendület csak évek során át várható, addig a vízszabályozások és ármentesítések körül az oroszlanrész remélhetőleg már a multnak jutott osztályrészül. A Tisza-völgyi társulat központi bizottságának 1888. évi jelentése szerint 35 tiszavölgyi társulat, 1887. év végeig 56 millió forintot meghaladó összeget fektetett be ármentesítési munkálatokba. Az 1888. évi rendkívüli árvizek és árvízszin-emelkedések folytán nyból közel 10 millió frtnyi munkálatok állnak tényleg foganatosítás alatt. És ha a tiszavölgyi árvédelméről szóló új törvény életbe lép,

mely szerint a fő belvízevezető csatornákat is az ármentesítő társulatok tartoznak kiépíteni, az esetben, nem különben az ecsedi láp lecsapolására és egyéb ujonnan alakulandó társulatok munkálataira, legalább is 20—25 millió frtnyi összegre lesz még szükség.

A vízszabályzó társulati hitel tehát magán a Tisza völgyén 85—90 millió frtnyi összeg körül variál, sőt ezt meghaladja, mert itt csak a befektetési költségek számíttattak, sok társulat pedig tetemesen nagyobb összeggel adós, mint a megnyit tényleg befektetett. Ezen kívül vannak a Duna-völgyi folyók és első sorban a Rábaszabályozás és Fertőlecsapolás, mely utóbbira magára mintegy 12 millió kívántatik. És így összesen 100—120 milliónyi oly összeg forog kérdésben, a minek legnagyobb része már tényleg be van fektetve, másik kisebb hányada pedig legfeljebb néhány év alatt válik szükségessé.

A vízszabályozási hitel rendezetlen volta következtében, nem különben az uralkodó magas kamatláb miatt, a vízi társulatok csak terhes kölcsönökben részesülhettek, úgy hogy egyes társulatok 8°/_o-ot, sőt azon felül is fizettek. A szegedi katasztrófa után 1880-ban, az állam közvetítésével létesült a 25 milliós tiszai sorsjegy-kölcsön, mely 6°/_o-os kamat és törlesztés és félévi előzetes fizetés mellett nyújtatott. Ezen kölcsön azonban a pénzpiacz kedvezőbb fordulata következtében, csakhamar ismét terhessé vált, úgy, hogy az újabb kölcsönöket a társulatok sokkal kedvezőbb feltételek mellett kötik a jelzálog-hitelbanknál, a kereskedelmi banknál és az első hazai takarékpénztárnál. Mindezen kölcsönök azonban még több, mint 1°/_o-al drágábbak annál, melyet a »Magyar Földhitelintézet« utján fognak nyerhetni, miért is ez által nemcsak az új munkálatok számára állandnak rendelkezésre a szükséges anyagi eszközök, hanem lehetségessé válik — ha a pénzpiacz helyzete rosszabbra nem fordul — a meglevő kölcsönöket is konvertálni és ez által közel 1 milliónyi évi megtakarítást érni el a birtokosság javára.

Mielőtt azonban a földhitelintézeti kölcsönök tárgyalására térnénk át, nem lesz érdektelen a külföld és a hazai törvényhozás ide vágó intézkedései fölött rövid szemlét tartani.

Olaszországban, Hollandiában és Európa egyéb államaiban is, már az elmúlt századokban igen nagy jelentőségű vízi munkálatok foganatosítottak a mezőgazdaság céljából, részint a kormányok, részint egyes vállalkozók útján, azonban a talajjavi-

tások és kivált a talajjavítási hitel mai modern alakja legelőször Angliában vert gyökeret.

Angliában a mocsaras, vadvizes és egyáltalán alagsövezés és vízi munkálatok által javítható területet mintegy 10 millió hektárra (17 millió kat. hold) becsülték az ötvenes években, miből az újabb kimutatások szerint 5 millió körül be van fejezve.

Angliában a talajjavítási munkálatok a 30-as években vetették kezdetüket és Peel Robert minisztersége alatt, a gabonavám eltörlésekor emelkedtek tetőpontjukra; Peel nem lépett volna fel a gabonavámok eltörlésével, ha előzőleg meg nem győződik azon óriási hatásról, mit a talajjavítások útján hazája mezőgazdaságának ellenszolgálmányképen nyújthat.

Az angol törvényhozás 1831-től 1864-ig közel 40 törvényczikket alkotott a talajjavításokról. S miután a fejlődés folytonossága sehol oly szépen nem követhető, érdekesnek véljük ez intézkedéseket főbb vonásaikban vázolni. Az 1831. évi 57. tcz. képezi alapját az írlandi lecsapoló munkálatoknak; a javítások előmozdítására részvénytársaságok alakítását veszi célba. A társaságnak minden joga meg van, hogy a munkálatokat fogamatossíthassa, idegen birtokokba beléphessen, a szükséges területeket kisajátítás útján megszerezhesse. A javítandó területek előzőleg megbecsültetnek, a javítás után új becslésnek van helye, az értéknövekedés azonban, minek megtérítésére a társaság igényt tarthat, 15°/_o-nál nagyobb nem lehet. A társaságot alkotó részvényesek száma hatnál kevesebb nem lehet; kivételnek csak a 2000 forintot meg nem haladó munkálatoknál van helye, hol a vállalkozó az esetben, ha mint birtokos egyénileg van érdekelve, egyetlen személy is lehet. A kivetett járulékban meg nem nyugvó fél birtoka kisajátítható. A fentartásról és a művek károsításáról szigorú rendszabályok intézkednek.

Az 1842. évi 89. tcz. ugyancsak Irlandra nézve az *érdekeltégi társulatokat* lépteti életbe és szervezi részletesen, a birtokosok ²/₃ rész többsége lévén szükséges a társulat megalakíthatásához.

Az 1846. évi 4. tcz. a törvényes többséget a birtokosok felére szállítja le, ugyanezen törvényczikk további részletes intézkedéseket tartalmaz a részvénytársaságokra nézve. Miután azonban mindennek daczára a talajjavítások nem vettek oly lendületet, mint kívánatos volt: az 1846. évi 101. tcz. Anglia részére 20, Irland részére 10 millió forintnyi állami kölcsönt engedélyezett 3¹/₂^o/_o kamatra. 1846-tól 1851-ig az állami kölcsön

Anglia részére 40 millió, Irland részére közel 45 millió forintra emeltetett. Mindez azonban elégségesnek nem mutatkozott; miért is az 1848. évi 142. tcz. Anglia nyugati és Wales déli részére egy *részvényesekből álló társaságnak* jogokat és előnyöket ad, talajjavítási munkálatokat, mint vállalkozó foganatosítani és a hitelre szoruló birtokosoknak pénzt is kölcsönözni. Ezen társaság különbözik az 1831-iki társaságoktól, mert míg azok a javítandó területet elfoglalhatták, addig ezen és az utóbb engedélyezett társaságok pusztán a munkálatok végrehajtására és a kölcsönök nyújtására voltak feljogosítva. Egy részvény értéke 250 frtra volt megállapítva és a társaság jogosítva volt 7—8000 részvényt kibocsátani.

Az 1849. évi 91. tcz. egy második, az *általános talajjavító társaságot* engedélyezi 200 frtos részvényekre, melyek száma 100,000 egész 250,000 között ingadozhat. A társaság kölcsöneinek elsősege van minden, a javított földekre nehezedő terhek fölött, kivéve az adókat és feudális járadékokat.

Az 1852. évi 154. tcz. egy harmadik *talajjavító társaságot* engedélyez *átruházható záloglevelek* kibocsáthatásával. Ugyanezen intézkedésekkel párhuzamosan már az 1840. évi 55. tcz. felhatalmazza a birtokosokat és bérlőket, hogy a talajjavítások költségeit jelzálogi kölcsönök útján fedezhessék; az 1849. évi 100. tcz. pedig ugyancsak felhatalmazza a birtokosokat, hogy hitelszükségletüket talajjavítási járadékok alakjában szerezhessék be, kimondván, hogy ily kölcsönt igénybe venni és nyújtani bizonyos, a törvényben megszabott feltételek mellett bárki jogosítva van.

Azon kedvező hatások, melyek ezen röviden vázolt intézkedések útján a vizimunkálatokkal kapcsolatos talajjavítások terén elértettek, arra birták az angol törvényhozást, hogy a talajjavítások ezen szűkebb keretét kitágítva, mind arra kiterjessze, a mi a *földbirtok értékét állandólag* növeli. És e tekintetben az államférfiúi bölcseségnek mintaképeül szolgálhat az 1864. évi 114. tcz. a *talaj javításáról* (Improvement of Land Act.), mely ezenfelül az egész nagy tért a társadalmi és egyéni vállalkozás körébe utalja, nem tartva fenn a kormány részére egyebet, mint hogy a kölcsön engedélyezése körül eljáró, a tervek megbírálsával és a munkálatok felügyeletével megbízott biztosokat kinevezze és ellenőrizze. A nevezett törvény 9. §-a a z á l l a n d ó g a z d a s á g i j a v í t á s o k a l a t t a következőket érti:

a) A talaj alagesővezését, patakok, folyók és egyéb vízfolyások szabályozását;

b) az öntözést és sankolást (a mocsáros területek iszapos folyóvízzel való felmagasítását);

c) a töltésezést a tenger, a folyók és tavak kiöntései és áradása ellen;

d) a birtok bekerítését, új beosztását;

e) új mívelési területek nyerését, a hozzá tartozó munkálatokkal;

f) állandó mezei utak, állandó ló-vasutak, vasutak és hajózható csatornák építését, a mennyiben a birtok értékét emelik;

g) a telkesítést;

h) munkáslakok, bérlő házak és egyéb épületek emelését, gazdasági célból;

i) védülttervények alkalmazását szelek, viharok és egyéb károsodások ellen;

k) gőzgépek, vízi kerekek, fűrész- és egyéb malmok, mész- és téglafőtető kemenczék, aknák, kutak, vízimedenczék, tavak, vízvezetékek, hidak, gátak, zsilipek, zúgók építését, illetőleg felállítását, a mennyiben a birtok gazdasági értékét növelik;

l) mólók, kikötő helyek építését tengerparton vagy a hajózható folyókon és tavakon, ha azok szarvasmarhák, juhok vagy más gazdasági termények, takarmány, mész, trágya stb. szállítására szolgálnak;

m) minden olynemű munkálatok végzését, mely a fentebb említett dolgok valóztatásához a célból szükséges, hogy azok teljes hasznot adjanak.

Az alapelvek, melyek szerint a kölcsönök engedélyezhetők, a következők:

a) a bármely tőkepénzes vagy pénzintézet által nyújtható talajjavító járadék-kölcsön kamat-maximuma 50%-ban, a törlesztési idő maximuma 25 évben van megállapítva;

b) a járadék-kölcsönöknek elsőségük van egyéb magánadósságokkal szemben;

c) kölcsön csak oly munkálatra engedélyezhető, melyre nézve a kijelölt biztosok kimutatják, hogy a föld értékét többel emelik, mint a fizetendő évi járadékok összege. A járadékkölcsön kötvénye csak *utólagosan* állítható ki, mikor a munkálatok már be vannak fejezve és a biztosok által felülvizsgálva.

A munkálat befejezéséhez szükséges pénzt a birtokosok vagy egyes, e célból alakult bankoktól veszik fel, a melyek egyuttal a munkálatok keresztülvitelére is vállalkoznak, vagy személyi hitelre, amit mindig igen könnyű megnyerni, a biztosok által kiállított azon előleges nyilatkozat alapján, hogy ha az itt bemutatott tervek és munkálatok foganatosítva lesznek: a kölcsönjáradék a birtokosnak engedélyeztetni fog. Ezen eljárásnak igen nagy előnye, hogy elesik a nehézkes ellenőrzés a pénzküitalványozása és felhasználása körül, mert a járadékkölcsön csakis a már helyesen foganatosított munkálatra adható meg.

Míg az angol törvényhozás ezen nagyszerű intézkedése által a birtokjavítások ügye Angliában és Irlandban egészen a magánvállalkozásnak adatott át; addig Indiában 1887-ig 300 millió arany forintot meghaladó összeget fektettetett be öntöző csatornák és víztartók létesítésébe, mely összeg az ottani roppant olcsó munkaviszonyok folytán legalább is háromszor akkora munkát képvisel, mint a mennyit nálunk ez összegen végre lehetett volna hajtani. E csatornák tiszta jövedelme $3\frac{3}{4}$ — $7\frac{81}{100}\%$ között változik, az évek szárazsága szerint. Az öntözési díj ugyanis évenként az öntözött terület acre-je és az öntözések száma szerint fizetetik. Ezenkívül Madras-tartományban az állam garantiája mellett 10 millió forint alaptőkével egy öntöző és csatornatársaság alakult, mely a vizet megszabott díjért adja a birtokosoknak és a bevételben előálló hiányt az állam fedezi. Az öntözött terület Indiában ez idő szerint 14 millió acre-t tesz, a mi ugyanannyi magyar holdnak felel meg.

Anglia után a legtöbb talajjavítást Olaszország végezte. Az öntözések kiterjedése meghaladja a $1\frac{1}{2}$ millió hektárt, a lecsapolt és termőföldre tett mocsarak területe a 220,000 hektárt; a még mindig fenmaradó mintegy 440,000 hektár javításáról a Baccarini-féle bonificationalis törvény intézkedik. Az olasz öntöző-csatornák tulnyomó részét részvénytársaságok építették és az öntöző vizet mai napság is pénzért veszik és adják. Európa legnagyobb öntöző csatornáját, a Cavour csatornát, mely másodpercenként 110 köbméter vizet vezet és kezdetén 3 meter mély és 40 meter széles, egy angol részvénytársaság építette, de kivitel közben belebukva, az állam vette át. A mocsáros területek nagy részét hasonlólag államsegélylyel javították vagy egyes vállalkozó társaságokra bízták. A ferrarai mocsarakat angol társaság csatornáztatta, a Fucino tavat Torlonia herczeg csapolta le 50 millió lira

költséggel, a toskanai maremmákat és Val di Chianát legnagyobb részben állami költségen sankolták fel, a beléjük ömlő folyók és patakok iszapos vizével.

Körülbelül ugyanezen alapokon halad tovább az 1882. évi június 12-iki bonifikationalis törvény, mely a mocsarakat két kategóriába osztja. Az elsőbe sorozza a nagy, közegészségügyi és közérdekből javítandó mocsarakat, melyek az állam, a tartomány, a községek és az érdekeltek hozzájárulásával, de tisztán állami vezetés mellett javíttatnak. Ez esetben az állam viseli a költségek felét, a tartomány $\frac{1}{8}$ -át, a községek hasonlólag $\frac{1}{8}$ -át, míg az érdekelt birtokosok $\frac{1}{4}$ részét. A tartományok és községek évi hozzájárulása azonban nem haladhatja meg az illető tartomány vagy község állami adójának $\frac{1}{20}$ részét, míg az érdekelt birtokosok az állami adók $\frac{1}{10}$ részéig vonhatók be. A többit az állam tartozik viselni. A birtokosok azonban az állami, tartományi és községi hozzájárulást, a javítás megtörténte után, az érték-növekedéshez képest részletenkint visszafizetni tartoznak.

A második kategóriába azok a mocsaras területek tartoznak, melyek kisebb jelentőségűek. Ezek javítására társulatok alakulhatnak egyhangulag, vagy a terület fele részét képviselő törvényes többséggel. Azonban a kormánynak jogában van ezen kisebb jelentőségű mocsarak lecsapolására is kénysztársulatot alakítani, az erre vonatkozó kezdeményezés a tartományokat és községi képviselő testületeket is megilletvén, mikor is az állam $\frac{1}{10}$ részben, a tartomány $\frac{1}{10}$, a községek hasonlóan $\frac{1}{10}$ részben járulnak hozzá a költségekhez; a többit a birtokosok érdekeltségök aránya szerint tartoznak viselni. A társulatba belépni nem akaró birtokosok területüknek kisajátítását követelhetik; a vételár 20 évi részletekben törleszthető. A társulatok a saját tulajdonukba átmenő javítandó ily területek becsértékének $\frac{3}{5}$ -éig a földhitelintézetektől, takarékpénztáraktól, pénzintézetektől vagy egyesektől jelzálogi kölcsönöket és előlegeket vehetnek fel. Ezenkívül a társulatok fel vannak jogosítva, miniszteri engedély mellett, gyümölcsöző és törlesztés útján visszafizetendő cizmeteket kibocsátani. Többféle cizmet is bocsátható ki különféle törlesztési idővel. A törlesztési idő maximuma 50 év. Több társulat egyesülhet ugyanazon hitelpapir kibocsátására. Az így felvett kölcsönök az egyesek által előbb is visszafizethetők. A tartományok e társulatokat a fentebb meghatározott mértéknél nagyobb összegekkel is segíyezhetik. Ezenkívül az állami letét- és kölcsönpénztár

felhatalmaztatott legfeljebb 30 év alatt törlesztendő kölcsönöket engedélyezni ily társulati munkálatokra.

Az egyes birtokos talajjavítási hitele Olaszországban szabályozva nincsen.

Franciaország harmadik helyen áll az öntözések és talajjavítások terén, azonban a talajjavítási hitel, rendezetlen volta miatt alig vétetik igénybe.

Franciaországban az öntözött terület mintegy 1.500.000 hektár, niből 100.000 hektár esik a nagyobb csatornákból végbemenő délvidéki öntözésekre. A többi jóformán apró árkokkal és barázdákkal történő rétöntözés. Nagyobb mocsárkiszáritások a Landes-ok, a Sologne és Dombes vidékén történtek, jobbra állami segély mellett.

Az e század közepén Angliában végbemenő nagy talajjavítási mozgalom hullámai áthatottak Franciaországba is és így jött létre az 1856. évi július 17-iki törvény, az *alagsövezési* munkálatokra engedélyezett 100 millió franknyi állami kölcsönről, melynek fedezetéül a talajjavítás által elérendő *értéknövekedés* jelöltetett ki és pedig olyképen, hogy az évi járadék két évi összegének erejéig lekötöttetett az évi termés, ezenkívül megadatott az értéknövekedésre a zálogjog a kincstárnak, illetőleg a szerződéses Credit Foncier-nek. A kölcsön 4⁰/₀ kamatra és 24 évi törlesztésre, összesen tehát 6⁰/₀-ra nyújtatott.

A francia polgári törvénykönyvben az erre vonatkozó alap már készen volt, ugyanis a Code Napoleon 2103. és következő szakaszaiban kodifikált szabályok rövid foglalatja a következő: A birtokbiróság által kinevezett szakértők a javítások alkalmával két ízben jegyzőkönyvet tartoznak fölvenni; az első jegyzőkönyvben az illető fekvőségeknek javítás előtti állapota veendő fel; a munkálatok, befejezésük után legfőlebb 6 hó alatt, hasonlóképen a kinevezendő szakértők által felbecsülendők és az értéknövekedés e második jegyzőkönyvben kitüntetendő. A javítás céljából adott kölcsön zálogjoga a második jegyzőkönyv által fölvelt értékállapotot meg nem haladhatja s ha az ingatlan eladásra kerül, csupán azon értéknövekedésre szorítkozik, mely az illető munkálatok végrehajtása folytán keletkezik. Ezen elvileg teljesen helyes alapon nyugvó, de a kivitelben nehézkes eljárás volt az oka, hogy az alagsövezési hitel alig vétetett igénybe, a mennyiben a 100 millió hitelből 1878-ig csak 1.600.000 frank adattott ki. További oka pedig, hogy a francia földbirtok kevésbbé van

eladósodva és a birtokosra nézve szűgyennek tekintetik, ha birtokára valami be van táblázva, és végül mert a nagyobb terjedelmű, közérdekű munkálatokhoz az állam tekintélyes segélyekkel járult hozzá. Az 1878–9. évben a vízszabályozások és talajjavítások ügyében tartott nagy és beható tanácskozmányok alkalmából a kérdést is alapos vita tárgyává tették és többnemű módosítást és könnyítést javasoltak, nevezetesen a telekkönyvi jelzálog eltörlését indítványozták, elégségesnek tartva az évi termésre való előjogot, és kiterjesztve azt 3 évi járadék-összeg erejéig.

Belgiumban, a Code Napoleon érvényénél fogva, hasonló elvek állanak fenn az értéknövekedés megállapítására, mint Franciaországban. Az 1851. évi decz. 16-án kelt jelzálogi és átíratási törvény ezt világosan ki is mondja azon munkálatokra, melyeknek célja a talajnak termőképessé tétele és a mocsárok kiszáritása. Nehogy azonban a bejegyzett hitelezők károsodjanak: a szakértők által teljesítendő első szemlére vagyis a jegyzőkönyv felvételéhez, a bejegyzett hitelezők is meghivandók, hogy ott érdekeiket kellőleg megvédhessék.

A német államok közül a talajjavítási hitelt legelőször Szászország szabályozta, az 1861. évi november 26-iki törvénnyel, mely az országos talajjavító-bank felállításáról szól (Über Errichtung der Landeskultur Rentenbank). E járadékbank állami intézet, az állam jóállása alatt áll, igazgatási költségeit az állam fedezi. A kölcsön 4% kamatra nyújtatik és 1% törlesztés mellett 41 év alatt törlesztetik. Jogi természete egyenlő a megváltási járadékokéval (Ablösungs-Renten); az egyes birtokok teherlapjaira vezetett oly reál terhet képez, mely a már korábban bekeblezett hitelezők jogait is megelőzi. Az 1861. évi törvény csakis a vízszabályozási, lecsapolási és öntözési munkálatokat jelölte ki olyanoknak, melyek ily járadékkölcsönökre igényt tarthatnak; azonban az 1872. évi június 1-én kelt törvény kiterjesztette hatáskörét:

a) a közérdekből szükséges községi csatornázásokra,

b) a községekben tervszerűleg építendő utakra nézve is.

A kölcsön, járadék-levelekben nyújtatik, melyek árfolyama a pénzpiacz szerint változik; 1883-ig bezárólag a legmagasabb árfolyam — 1862-ben és 1881-ben — 102⁰⁰ volt, a legkisebb (csak igen átfutólag) 1870-ben 78⁰⁰. 1862-től fogva következetesen esett egész 1870-ig, az esés rohamossá vált 1866-ban és tartott 1870-ig, ez időtől fogva pedig fokozatosan emelkedik. Alpári alá

1866-ban esett és csak 1880-ban érte el újból. A bank 1862-től 1883-ig bezárólag összesen 9.296,000 márkára rugó kölcsönt nyújtott, ebből 19,900 hektár lecsapolás, 1,192 hektár öntözés létesített, patakszabályozásokra fordított 784,000 márka, községek csatornázására és községi utakra 1.686,000 márka.

A vízszabályozási kölcsönöknél a jelzálogi hitelezők meghallgatása nélkül történik a járadék bekebelezése, a lecsapolási és öntözési munkálatoknál a jelzálogi hitelezők meghallgatók. A bank igazgatóságánál ez irányban személyesen tett kérézősködésekre azt a felvilágosítást nyertem, hogy a jelzálogos hitelezők eddigelé (1885.) egyetlen talajjavítási mivelet keresztlítelét sem akasztották meg.

Poroszországra nézve a talajjavítási hitelt az 1879. évi május 13-iki, a talajjavító járadékbankokról szóló törvény szabályozza. Ily bankok felállíthatása a tartományi kormányokra (Provincial-Verband) van bízva és azok a következő czélokra nyújthatnak hitelt:

a) a talajjavítás előmozdítására, különösen pedig a lecsapolási (alagsóvezési) és öntözési berendezésekre, utak építésére és szabályozására, erdősítésekre és telkesítésekre, új mezei gazdaságok felállítására;

b) parteröditési munkálatokra;

c) töltések építésére, nagyobbitására és fentartására és a hozzájuk tartozó biztosító és javító munkálatokra;

d) vízvezetékek és vízgyűjtő medenczék építésére, használatára vagy fentartására, vízi utak (tutajozás) és egyéb hajózási munkálatok készítésére és javítására.

A tartományi bankok ezen czélok összeségére vagy bármelyikére külön alakulhatnak. És a törvény részletesen szabályozza azokat az alapelveket, melyek között a helyi viszonyokhoz képest szabadon mozoghatnak. A járadékbankok kölcsöneiket készpénzben, vagy járadéklevelekben adhatják; ha készpénzben adják, a kölcsön erejéig járadékleveleket bocsáthatnak ki. A kölcsön kamatlába legfőlebb $4\frac{1}{2}\%$, az évi törlesztés legalább $1\frac{1}{2}\%$. A kezelési költségekhez való hozzájárulás $\frac{1}{5}\%$ -nál nagyobb nem lehet.

A járadékkölcsönök nyújtásánál az eljárás 3 féle, a munkálatok vagy az azokat létesítő személyek jogi természeteszerint, úgy mint:

1. A jelzálogi biztosítás elmaradhat városoknál és községeknél; vízszabályzó, nyilvános jellegű társulatoknál; végül véderdő és általán erdei társulatoknál.

2. A jelzálogi biztosítás minden fentebb felsorolt munkálatra nézve megköveteltetik s a biztosíték megállapítása, az alagszövezési munkálatok kivételével, valamennyire nézve a következő alapokon történik:

A biztosíték megvan, ha a kölcsön a kataszteri tiszta jövedelem 25-örösén vagy a becsérték felén belül esik. Eddig tehát eltérés az általános földhitel és a járadéki hitel biztosítéka között nincsen. Azonban a törvény megengedi, hogy a javítás által elérendő *értéknövekedés* is számba vétethessék, és a biztosíték megvan, ha a kölcsön az ilyképen számított becsérték felén belül marad és az illető birtok javítás nélküli értékének $\frac{3}{4}$ részét meg nem haladja. A kölcsönnek ezen, a becsérték 25 $\frac{0}{10}$ -át képező része azonban csak a munkálatok tervszerű keresztültvitel után fizethető ki. Ha ily módon a munkálatok költségei fedezve nem volnának, a birtokos a végrehajtás után újabb becslés alapján a még fennmaradó részt is megkaphatja, ha tudniillik az az újabb becsérték felén belül marad.

3. Az alagszövezési munkálatoknál, a jelzálogos hitelezők meghallgatásával és beleegyezésével, az e célból felvett kölcsönjáradékokra nézve az *elsőbbség* is megadható. Az eljárás erre vonatkozólag részletesen meg van állapítva.

Ezen alaptörvény értelmében 1885-ig csak a schleswig-holsteini és a porosz-siléziai tartományi bankok alakultak meg mindkettő 1881-ben.

A hesseni nagyhercegségben az 1880. évi április 5-iki törvény, talajjavítási célokra, az állami pénzekből járadék-kölcsönök nyújtását engedélyezi. Ily kölcsönök vizimunkálatokra, *tagosításra* (illetőleg arányosításra) és *mezei utakra* vehetők igénybe.

Bajorországban a talajjavító járadékintézetet az 1884. évi április 21-iki törvény lépteti életbe. Ezen állami intézet igen sok tekintetben teljesen megegyezik a szász talajjavító járadékbankkal. A járadékkölcsönök 3 $\frac{3}{4}$ $\frac{0}{10}$ és 58 évi $\frac{1}{2}$ $\frac{0}{10}$ törlesztésre nyújtanak s a következő célokra vehetők igénybe:

- a) öntözésekre, lecsapolásokra;
- b) patakok és folyók szabályozására, partvédelemre és ármentesítésre;
- c) tagosításokra;
- d) kopár területek telkesítésére, szántóföldek és rétek javítására;

e) mezei utakra, melyek a birtok jobb kihasználását teszik lehetővé;

f) a községek tulajdonát képező kopár területek befásítására.

A kölcsönök jelzálogilag biztosítandók a becsérték felén belül; már adóssággal terhelt birtokok biztosítékul csak akkor fogadhatók el, ha a jelzálogi hitelezők a járadékkölcsön javára az elsőbbséget átengedik. Községi kölcsönöknél és nyilvános társulatoknál a jelzálogi biztosítás nem kívántatik. Az elsőbbség megadására vonatkozó eljárás részletesen van szabályozva.

H a z á n k b a n a vizszabályozások ugyan már az ötvenes években kezdődtek, azonban a vizszabályozási hitel érdekében az első intézkedés a vizszabályozó társulatokról szóló 1871: XXXIX. tcz. 19. §-ában foglaltatik, mely szerint: a társulat által a *haszon-aránylag kivetett költségrészlet az érdekelt úrtér-birtokon fekvő oly teher*, mely a birtokkal jár s mely az országos, törvényhatósági és községi adóhátralék kivételével, *minden betáblázott és be nem táblázott követelés előtt áll*. Ez azonban csak a társulatnak, a társulati tagokkal szemben szolgáltatott biztosítékot, ellenben a hitelezőre nézve vajmi kevés értékkel bírhat. Ezen intézkedést az 1871 évi XXXIX. tcz. 19. §-át módosító 1879: XXXIV. tcz. 5. §-a már a társulat által felvett kölcsönökre is kiterjesztette és az egészet szabatosabban a következőkben írta körül:

A kivetett társulati évi költségjárulékok, valamint a társulat által felvett *kölcsön kamatjának és törlesztési járuléknak* az egyes ártéri birtokokra eső részletei, az illető ártérbirtokon fekvő oly terhet képeznek, mely az elsőbbséggel bíró egyenes adók, illetéki hátralékok, az egyenes adók módjára behajtandó egyéb tartozások és községi pótlékok kivételével, *minden telekkönyvileg bekeblezett és be nem keblezett követelés előtt áll s a birtokkal járván, minden új birtokosra és e szerint még a birói árverésen vásárlóra is átmegy*.

Ingatlanok birói eladásánál és csőd esetében, a társulati költségjárulékok, kölcsön-kamatok és törlesztési járulékok hátralékainak elsőségére nézve, a közhatalmokról szóló törvény intézkedései alkalmazandók.— Vagyis a társulati hátralékok *három évi összege*, birói eladás esetén is, megelőz minden bekeblezett adósságot, mert az adóknak is csak ennyi évre visszafelé menőleg van meg az elsőségük. Ha több évi hátralék jönne össze, akkor a három évi hátralék összegét meghaladó részlet azon sorrendben talál

kielégítést, a mily sorrendben jelentettek be a bekebelezett tételek után. S mivel ezzel egyidejűleg az állam a társulati kölcsön járatulékainak behajtását is közigazgatási úton elvállalta, ez által a társulati hitel alapja le lett fektetve. Azonban kölcsönöket mindennek daczára, még a legrendezettebb viszonyok közt levő társulatok is, csak magas kamatra kaphattak, míg a pénzbajokkal küzködő társulatok egyáltalán hitelhez sem juthattak. Miért is, mint már láttuk, az állam kénytelen volt, úgy a tiszai 25 milliós kölcsönért, mint a Rábaszabályozó és a Temes-Bégavölgyi társulat által felvett külön kölcsönökért a jóállást elvállalni. Oly társulatok, melyek kedvező anyagi viszonyok között voltak, nevezetesen melyek a földadóról szóló törvény értelmében nagy állami adóvisszatérítésben részesültek, újabb időben a fentebb nevezett társulati kölcsönöknél kedvezőbb kölcsönöket köthettek, azonban még ezek is sokkal magasabbak, mint a mit az elsőbbségen alapuló nagy biztosíték igazoltta tenne. Az elsőbbséget élvező talajjavítási hitelnek, ha helyesen szerveztetik, nem szabad drágábbnak lenni az általános földhitelnél, vagyis az első betáblázású jelzálogi kölcsönöknél.

A Tiszavölgyi társulat központi bizottsága többszörösen foglalkozott a vizszabályozási hitelnek vizizáloglevelek alakjában való megoldásával. Az 1885. évről szóló jelentés erre nézve a következőket tartalmazza:

»Tanácskozások tárgyát képezte a központi bizottságban, a tiszai végleges kölcsönszükséglet biztosításának kérdése és különösen kiemeltetett, hogy mennyire kívánatos volna a végleges szükségletet akkép biztosítani, hogy az 1880: XX. tcz. alapján felvett kölcsönök konvertálhatók legyenek, illetőleg, hogy az egyes kölcsönök bármely ártéri birtokos által az 50 év lejártá előtt is törleszthessenek s azon eszme merült föl, hogy e végre legcélszerűbb volna a záloglevél-kölcsönök formája, vagyis az érdekeltség minden nyereszkesedés kizárása mellett és az állam aegise alatt, azon mintára, mint a hogy a magyar földhitelintézet alkottatott, egy intézetet alapítana.«

Ezen eszme részint a 25 milliós tiszai sorsjegykölcsönnek konvertálhatása körül felmerült nehézségek, részint az állami pénzügyek rendezése miatt, a tanácskozások keretén belül maradt, míg a »Magyar Földhitelintézet«, azt, alábbi tervezetével, életre nem szólította.

A talajjavítási hitel rendezésének kérdése összeesik a kul-

turnmérnöki intézménynek 1879. évben történt szervezésével. E cikk írója ugyan már 1874-től fogva működött e téren, azonban az állami költségvetésben a kulturmérnöki intézmény külön tételként, csak az 1879-iki költségvetés óta szerepel, főleg azon felolvasás befolyása következtében, melyet Kenessey Kálmán, a földművelési osztály akkori vezetője: „*A kulturmérnöki intézmény külföldön és meghonosítása hazánkban*“ czim alatt az akadémia nemzetgazdasági és statisztikai állandó bizottságának 1878. évi decz. 13-ki ülésén tartott. Ezen értekezésben már a talajjavítási hitel kérdése is fölvetett. Az 1879. évben Székes-Fehérvárott megtartott *országos mezőgazdasági kongresszus* a teendők sorában hangsúlyozta a talajjavítási és birtokfelszerelési kölcsönök szükségességét. A képviselőház 1880-dik évi február hó 21-iki ülésében Apponyi Albert gróf első ízben sürgette a talajjavítási hitelt, illetőleg bankot, oly alapokon, »mely a közhitelnek teljesen megfelel s a javítandó talajban és a javításból eredhető melioráció gyümölcseiben keresvén a befektetés jogi biztosításának alapjait, föltéve, hogy az biztosítva van s a nyújtott hitel más czélokra fordíthatni nem fog.« Ezen alkalomból a napi sajtóban is élénk vita tárgyát képezte a talajjavítási hitel és többek között hivatkozás történt Angliára is, hol az állam az e czimen adott kölcsönöknél állítólag igen nagy veszteségeket szenvedett. A földművelési miniszterium ez iránt közvetlen megkereste az angol kormányt, a honnét azon megnyugtató választ nyerte, hogy a felmerült hiedelem tévedésen alapulhat, mert az állam e czimen semmi veszteséget nem szenvedett és annak a lehetősége is teljesen ki van zárva. Az 1882. évben dr. Csillag Gyula tartott e kérdésről a »Gazdakör« deczember 13-iki ülésében felolvasást, e czimen: „*A talajjavítási értéktöbbletről, mint külön hitel alapjáról,*“ megelőzőleg pedig a »Nemzetgazdasági Szemlében« közölte: „*A talajjavítási és vízszabályozási hitelügy jogi szervezéséről*“ szóló értekezését.

1885-ben a *vízjogról* szóló 1885. évi XXIII. tcz. megalkotatván, alulírott a szász, porosz és bajor talajjavító hitelintézetek részletesebb tanulmányozására a földmívelés-, ipar- és kereskelemügyi miniszter által kiküldetett. Ennek alapján készült is egy törvényjavaslat, mely szerint a talajjavító járadék-intézet állami kezelés mellett szándékoltatott életbe léptettetni. Az ország pénzügyi viszonyainak rosszabbra fordulta következtében azonban e terv csakhamar elejtetett. Ugy szintén elejtetett a

»Magyar Földhitelintézettel« felvett tárgyalások következtében egy második tervezet is, mely az elsőbbség megadásával minden pénzügyintézetet és magánost feljogosított volna — megszabott feltételek és eljárás mellett — talajjavítási célokra kölcsönt nyújtani.

Az 1888. évi költségvetési vita alkalmából dr. Dárday Sándor, a vizjogi törvénynek volt előadója, részletes fejtegetések és érvek alapján sürgette a képviselőházban a talajjavítási hitel megoldását, kiterjeszkedve egyuttal a külföldnek idevágó intézkedéseire. Az »Országos Gazdasági Egyesületben« és »Gazdakörben« ugyanez időben a talajjavítási hitel szervezése fölött élénk tanácskozások folytak. Ugyancsak 1888. év tavaszán a »Magyar Földhitelintézet« igazgatósága egy emlékiratot nyújtott be a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterhez, melyben a következőket mondja:

»A Magyar Földhitelintézet igazgatóságánál kérdés tételvén az iránt, nem lehetne-e módot találni arra, hogy a talajjavítás országos jelentőségű céljainak előmozdítására szükséges hitel megszerzésében az intézet segédkezet nyújtana: az intézet igazgatósága ezen feladat nagyfontosságát teljesen elismerve és méltányolva, késznek nyilatkozik ez ügyre vonatkozólag az intézet döntő organumai előtt kezdeményező indítványnyal és a következő javaslatokkal lépni fel:

a) az intézet vállalja el a talajjavítási célból engedélyezendő kölcsönök kibocsátását és kezelését teljesen díjtalanul, vagyis az illető adósoktól az intézet részére fizetendő minden kezelési költség nélkül;

b) hozza meg azon áldozatot, hogy a talajjavítási célra kibocsátandó költségek biztosítása végett alapítandó külön tartalékalap dotációjára mindaddig, míg ezen alap a forgalomba bocsátandó kötvények összegének mintegy 10%-át eléri, a saját évi jövedelméből megfelelő összeget engedjen át;

c) lemond az intézet a kötvények értékesítésénél mindenemű nyereségről és ha azok értékesítését kizárólag magának tartja is fenn, a kölcsönöket készpénzben azon értékben fogja folyóvá tenni, amint a kötvényeket értékesíti.

Midőn azonban az igazgatóság ezen javaslatok tervezése által az ügy iránt való önzetlen áldozatkészségét kimutatja, egyszersmind kénytelen kijelenteni, hogy szem előtt tartva mindazon fontos érdekeket, a melyek szolgálatára az intézet alapított, s a melyeknek megóvása az igazgatóságnak legfőbb köte-

lessége: a talajjavítási hitelügyet csak azon esetben veheti kezébe, ha arra vonatkozólag mindazon biztosítékokkal rendelkezhetik, a melyek a hitelezés ezen nemének teljes szoliditását garantálják és a legszigorubb bírálatot is kiállják.« Az ezután következő feltételek nagyjából teljesen azonosak az alább ismertetendő törvényjavaslat intézkedéseivel. Időközben Tisza Kálmán miniszterelnök és pénzügyminiszter a vizszabályozó társulatok részére adandó kölcsönök nyújtására szólította fel az intézet pénzügyi igazgatóját, Lukács Antalt és e két külön kiindulásból származó tervezetek egyesítése azon javaslat, mely a törvényhozás faktorainak szentesítését várja.

A »Magyar Földhitelintézet« által nyújtandó vizszabályozási és talajjavítási kölcsönök a következő feltételekhez vannak kötve illetőleg a következő főbb elveken alapszanak:

I. *Kölcsönök csakis vízi munkálatokra adatnak*, legyenek azok akár vizszabályozások és ármentesítések, akár talajjavítások. Talajjavítások alatt tehát csakis a kulturmérnöki intézmény körébe tartozó munkálatok, u. m. patak-szabályozás, vízmosások megszüntetése, lecsapolás, mocsárkiszáritás, alagsóvezetés, sankolás és öntözés értetnek.

Azon javaslatban, melyet 1885-ben a talajjavító bankra, mint állami intézményre nézve készítettem, a fentebbi célokön kívül: a tagosítások és arányosítások, mezei közlekedő utak létesítése vagy javítása, községek csatornázása és kopár területek telkesítése vagy befásítása is benfoglaltatott. Midőn azonban egy új és sok tekintetben aggályokkal fogadott intézmény meghonosításáról van szó, nem lehet a dolgot kelletén túl erőltetni. Láttuk, az angol törvényhozás 30 évig tapogatódzott, míg végre a valódi útra reátalált.

Kétségtelen, hogy a vízi munkálatokon kívül sok oly munkálat van, mely a gazdaság értékét állandólag növeli, sőt némelyikre, mint pl. a tagosításra, helyenkint sokkal nagyobb szükség van, mint a talajjavításra: mindazonáltal egyelőre teljesen ki lehetünk elégítve, ha a vízi munkálatokra kaphatjuk meg a kellő hitelt, későbbben a bizalom növekedésével és a többi munkálatokhoz szükséges intézmények fejlesztésével még mindig ki lehet a tért tágitani és a valóban szükséges célokat abba belévonni.

II. *A visszabályozási és talajjavítási kölcsönök járadékainak az elsőbbség megadatik minden bekeblezett és be nem keblezett magán adóssággal szemben.*

A talajjavítási hitel alapja az, hogy a birtok értéke ilyenmü berendezések által nagyobb mértékben növekedik, mint a kölcsönért fizetendő járadék nagysága, vagyis a talajjavítás magukra a jelzálogos hitelezőkre nézve is haszon, ha kellőleg van foganatosítva. De bár ezen állítás igazsága alig vonható kétségbe, mégis a különböző törvényhozások e tekintetben igen különbözőleg járnak el. Az elmélethez legközelebb áll a francia és belga felfogás, mely szerint az elsőség csakis a javítás által elért értéknövekedés számára adatik meg; az értéknövekedés pedig a munkálatok megkezdése és befejezése utáni két rendbeli becslés alapján állapittatik meg. A mint már említettük, ezen eljárás oly nehézkes, hogy a francia törvényhozás által 1856-ban az alagsövezésekre megszavazott 100 millió franknyi kölcsönből 20 év alatt összesen csak 1,600,000 frank vétett igénybe.

Ennél valamivel gyakorlatiasabb a porosz törvény amaz intézkedése, mely szerint az engedélyezendő kölcsönnél a javítás által elérendő értéknövekedés már a munkálatok megkezdése előtt vétetik számításba és a kölcsön biztosítottnak tekinthető, ha az az eredeti és a javítás által elérendő becstérték $\frac{3}{4}$ részén belül esik, vagyis a birtokot, a javítás útján elérhető értékének 75%-áig lehet talajjavítási kölcsönnel terhelni, míg solid pénztintezetek egyszerű jelzálogi hitelre csak 50%-áig engedélyeznek kölcsönt.

De még azok a törvényhozások is, mint a porosz, szász és bajor, melyek az elsőbbség megadását a magánosok által foganatosítandó munkálatoknál a jelzálogos hitelezők előzetes beleegyezéséhez kötik: a nyilvános társulatok által felvett kölcsönöknél ettől eltérni kénytelenek, egyszerűen abból az okból, mert egyrészt az ily eljárásnak ezer és ezer tagból álló társulatnál se vége se hossza nem volna, de főleg azért, mert ily társulatoknál visszabályozási, lecsapolási, sőt helyenkint öntözési célokra is *kényszernek* van helye. Ha pedig már valaki akarata ellenére kénytelen valamely társulat tagjává lenni, akkor lehetetlenség a kölcsön megadását ahhoz a feltételhez kötni, hogy az összes hitelezők abba belenyugodjanak, mert az egyértelmü volna a társulatoknak a hitel élvezetéből való teljes kizárásával. Pedig épen a társulatoknak van legnagyobb szükségük ily

hitelre, mert a magánosok hitelhez mégis könnyebben juthatnak, ha pedig túl vannak adósságokkal terhelve, akkor talajjavítási munkálatokba ne bocsátkozzanak, hisz arra őket ki sem kényszerítheti. Vagyis a talajjavítási hitelre első sorban a társulatoknak van szükségük és ha ezek könnyen hozzá nem juthatnának, elvesztené létezésének valódi célját.

A társulati hitel azonban nemcsak a legszükségesebb, hanem egyuttal a legnagyobb is. Ha már most a kölcsönök 70 vagy 80%-ánál az elsőbbség a magán hitelezőkkel szemben feltétlenül megadatik, mi értelme volna más eljárást követni a magánosokkal szemben, ha azok ugyanazon biztosítékokat képesek nyújtani s velük szemben a hitelező ugyanazon jogokat érvényesítheti. A kétkedésnek és megfontolásnak helyét igen is elismerjük mindaddig, míg arról van szó, hogy egyáltalán adható-e a talajjavításnak elsőbbség egyéb hitelezőkkel szemben? De ha ettől eltérünk és el kell térnünk, a legnagyobb összegeket igénylő társulati munkálatoknál, igen kevés értelme van, hogy ragaszkodjunk ahhoz a jelentékeny kisebbségben maradó magánmunkálatokkal szemben, vagyis a porosz, szász és bajor törvényekben erre nézve előírt kontradiktorius eljárást, a jelzálogos hitelezők meghallgatásánál, czéltalannak tartjuk.

Nálunk az általános földhitelt, vagyis jelzálogi hitelt már eddig is tényleg *megelőzte* mint egy 80 millió s meg fogja még előzni vagy 30–40 millió frt. társulati munkálatokra felvett társulati kölcsön, akár jó létre a talajjavítási hitelről szóló törvény, akár nem. A talajjavítási munkálatok ehhez képest évenként alig fognak 1–2 milliót képviselni és ennek ismét legalább 80%-a társulati hitel lesz. Ha tehát az általános földhitelen már ily nagy rést ütöttünk és pedig oly munkálatokkal, melyek inkább értékvédelem, mint értéknövekedést involválnak: nincs semmi igaz értelme, hogy a talajjavításoknál és különösen a magánosok csekély összeget tevő kölcsöneinél kezdjük érezni a lelkiismereti furdalást. Miért is csak helyeseljük, hogy a törvényjavaslat e tekintetben nem tesz különbséget társulati és magán-kölcsön között, hanem az elsőséget feltétlenül megadja úgy az egyiknek, mint a másiknak, természetesen gondoskodva a magánosokkal szemben, ugyanazokról a biztosítékokról, melyek a társulatoknál a kormánynak és közigazgatásnak a társulatokra vonatkozó törvény értelmében kezében vannak.

Ezek után lássuk már most ezen elsőbbséget részleteiben:

Ha az egész szabályozási vagy talajjavítási kölcsönnek adatnék meg az elsőbbség, akkor az általános földhitel valóban tönkre volna téve; mert oly összegek kerülhetnének a jelzálogos hitelezők elé, melyek esetleg az érték felét is meghaladják. Azonban a talajjavítási és szabályozási kölcsönöknél az elsőbbség nem magára a tőkére, hanem csak *járadékaira* — vagyis az évi kamatok és törlesztési részletekre — nézve adatik meg, úgy hogy bírói árverés esetén is, míg a jelzálogos és többi hitelezők összes tartozásuk kifizetését követelhetik, addig a talajjavításra hitelező csak a tőkének járadékait követelheti és pedig csakis *három évre visszamenőleg*. Ha három évi járadéknál több kerülne össze, a *többletnek elsőse megszűnik* és a többi hitelezők után kerül, azon sorrendben, a mint bejelentve lett. Ha az elsőbbség meghatározott és lehető rövid időre nem korlátoztatnék, akkor ismét lehetségessé válnék, hogy annyi évi hátralék jöjjön össze, hogy a jelzálogos hitelezők szenvednének miatta. Ezek után már most érteni fogjuk a törvényjavaslatnak következő intézkedését: »A talajjavítás (vízszabályozás) céljából engedélyezett kölcsön után fizetendő *járadék azon egész telekkönyvi birtokon, a melynek ha csak egyes parcellája is a fogamatositandó talajjavítási műveletbe belesik, oly terhet képez, mely az elsőbbséggel bíró állami és községi adók után minden más, még a telekkönyvileg bekebelezett adósságok megelőzésével is kielégítendő*. Ennélfogva ezen kölcsönnek évi járadékai az illető telekkönyvben foglalt birtokot terhelő oly dologi terhet képeznek, mely a kölcsönrel járó kötelezettségekkel együtt bármely birtokváltozás esetén az új tulajdonosra áthárul. Ha ily birtokváltozás bírói árverés útján történik, ezen dologi teher a vevőt az árverés napjától kezdve terheli s a kölcsönnek a jogérvényes árverés napjától visszafelé *három évre számított járadékai, úgy nem különben ezeknek a törvényen és kötelezvényen alapuló járulécai és behajtási költségei* az árverési vételárból oly előnyös tételként, mely a fenti sorrendnek megfelelő, nyernek kielégítést.« A kölcsön *járulécai* alatt az 5°/₁₀-os késedelmi kamat értendő.

Ha tehát a hitelező nem engedi a hátralékokat három évig összegyűlni, hanem azon belül a végrehajtást megindítja, akkor a talajjavítási hitelnél veszteség ép oly kevésbé lehet, mint az első betáblázású jelzálogos kölcsönöknél, mert hisz a talajjavítási hitel még ezeket is megelőzi. Ha azonban a hitelező elmulasztja jogait a 3 éven belül, meddig az elsőbbség tart, érvényesíteni,

akkor igen is érhetik őt veszteségek. Ezen intézkedésnek rendkívüli fontosságára a társulati specialis hitelnél még visszatérünk.

A talajjavítási és szabályozási kölcsönöknek helye és rangsorozata e szerint határozottan ki van jelölve, azonban nem ritkán előfordulhat, hogy egy és ugyanazon birtokot többféle vízi munkálat kölcsöne terheli. Nevezetesen tegyük fel, hogy a kérdéses terület beléесik valamely ármentesítő társulat keretébe; továbbá, hogy ugyanazon birtok külön belvizlevezető társulatba is belépett; végül hogy a tulajdonos a víztől mentesített birtokán öntözéseket, alagsövezéseket foganatosít ugyancsak kölcsönpenzen. Kérdés: ezen kölcsönök mily sorrendben következnek egymásután? Miután a szerzett jogokat a törvény egyszerűen nem konfiskálhatja, azért a sorrendre, melyben e kölcsönök egymást követik, csakis a kötvények kiállításának ideje határoz, vagyis a később felvett ugyanoly természetű kölcsön az előbb kontraháltnak meg nem előzheti. Ez azért is fontos, mert igen gyakran elő fog fordulni, hogy a vizszabályozó és talajjavítási kölcsön más-más hitelezőtől vétetett fel.

Ezenkívül társulati munkálatoknál elsőbbsége nemcsak a felvett kölcsön járadékának van, hanem *a társulati költségjárulékoknak*, vagyis a társulat igazgatási és fentartási költségeinek is, miért is a valódi sorrend a következő lenne oly területnél, melyen előbb ármentesítés, utóbb belvizlevezetés és végül öntözés vagy alagsövezés vitetett végbe. A fentebb, például felhozott területen tehát az állami és községi adók után közvetlen a vizszabályozási kölcsönjáradék jön, ezt követik a vizszabályzó társulati költség-járulékok, utána másodsorban következik a belvizlevezető társulat kölcsönjáradéka, majd ugyanezen társulat költségjáruléka és végül harmadsorban marad a talajjavítási kölcsön járadéka és csak ezután következnek a jelzálogos hitelezők.

III. A talajjavítási hitel biztosítékát, nem csupán a javított terület, hanem az egész telekkönyvi birtoktest képezi. A megelőző pont alatt az elsőbbséget általánosságban tárgyaltuk, azonban kérdés, mire vonatkozik ezen elsőbbség, tisztán a javított vagy megvédett területre, vagy pedig azon egész telekkönyvi birtokra, a melynek csak egy parcellája is a talajjavítási műveletbe beleesik?

Amint láttuk, a törvényjavaslat az elsőbbséget nem csupán magára a javított vagy megvédett területre vagy parcellára, hanem azon egész telekkönyvi birtoktestre megadja, melybe az

illető parcella beleesik. Az elmélet és gyakorlat itt ismét eltérni látszanak egymástól. Elméletileg teljesen helyes, hogy az elsőbbség csak azon parcellára nézve adassék meg, mely javítva lett kérdéses munkálat által. Azonban a gyakorlatban ennek igen nagy nehézségei vannak, nemcsak a telekkönyvek berendezése következtében, hanem magának a talajjavítási hitelnek szempontjából is.

Telekkönyveink úgy vannak berendezve, hogy jelzőlogikailag nem lehet egyes parcellákat lekötni, hanem csak az egész birtoktestet, mely egy telekjegyzőkönyvi szám alatt fordul elő és ezt számos okból kár is volna megváltoztatni, mert körülbelül oly intézkedésre vezetne, mintha meg volna engedve egy és ugyanazon háznak különböző emeleteit külön-külön is eladni. Ily intézkedésnek általánosságban való megengedése a birtok szertelen elaprózását és elértéktelenedését idézné elő. Az ártéri vagy javított parcellák a legtöbb esetben a birtokban szabálytalan alakot képeznek és azt össze-vissza szelik, ha meg volna engedve e parcellákat külön árverés alá bocsátani, egyrészt alig lehetne azokat értékesíteni, mert hisz sokszor megközelíteni sem volna képes azokat az új birtokos, ha csak úgy nem repülne oda, másrészt az egész birtoknak értékét annyira csökkentenék ily elárverezett külön parcellák, hogy a hátrány, mi ebből az egész birtokra származnék, sokkal nagyobb volna, mint az a képzelt előny, hogy csak a javított vagy megvédett parcella szavatol a talajjavítási kölcsönért. Végül, ha ilyféle intézkedést keresztül lehetne is szorítani, vagyis a telekkönyvi berendezéseket ennek megfelelőleg módosítani, a cél akkor sem volna elérve, mert tisztán ártéri birtokra egy hitelező sem fog olcsó kölcsönt adni. Tehát az elméletileg talán teljesen helyes intézkedés keresztülvitele éppen az ellenkezőre vezetne mint a mit általa elérni óhajtanánk.

Különben erre szükség sincsen, mert a telekkönyvi rendtartás szerint kinek-kinek joga van birtokából tetszőleges számú birtoktestet csinálni és külön telekkönyvi szám alatt kezelteni. Ha tehát valaki nem akarja, hogy 2—300 holdas javított parcellájáért 20—30 ezer holdnyi birtoktest legyen lekötve, kerekítse ki javított birtokát egy külön birtoktestté. Ma azonban, a mint telekkönyvi állapotaink fenállanak, nem lehetséges más mód, mint hogy a talajjavítási hitelért azon egész telekkönyvi birtok szavatol, melynek, hacsak egyes parcellája is a talajjavítási míveletbe beleesik.

A Tiszavölgyi társulat központi bizottsága sokat dolgozott azon irányban, hogy egyrészt az ártér a telekkönyvben külön parcella alakjában elő legyen tüntetve, másrészt, hogy a társulati kölcsönért csak az ártér köttessék le. Az 1886. évi jelentésében erre vonatkozólag a következő elvi kijelentéseket tette:

»1. Mindenütt, a hol jogerős ártérfejlesztés létezik s az ártér a kataszterben valósítva van, vagy valósítható, az ártéri parcellának ezen minősége a hiteltelekknönyvben is kitüntetendő volna s a mennyiben valamely parcellában ártér és fensík is van, az ily parcella két külön parcellára volna szétválasztandó, úgy hogy az ártér magában egy parcellát képezzen.

2. Az ártért terhelő ármentesítési kölcsönök, illetőleg kölcsönrészletek telekkönyvi kitüntetése, helyesebben bekebelezése (már tekintettel az 1885: XXIII. t.-cz.-re is) fakultative lehetővé volna teendő, azonban erre a társulatok obligatorie nem volnának kötelezendők.

3. A végrehajtási eljárást illetőleg, ha jelzálogos kölcsön az ártéri és fensíki összefüggő birtokot együttesen terheli s a végrehajtás az ártért terhelő hátralékos kölcsönrészletek stb. behajtására irányúl, joga legyen úgy az adósnak, mint a jelzálogos hitelezőnek s a végrehajthatónak a végrehajtást az ártéri és fensíki birtokra együttesen is intézni, mindazáltal úgy, hogy az árverési összeg a becsérték szerinti arányban legyen felosztandó; — ellenben

4. ott, hol jelzálogos hitelező nincsen, az ármentesítési kölcsönrészletek stb. fejében csupán és kizárólag az ártéri birtok legyen végrehajtás alá vonható, s az azzal összefüggő fensíki birtokra csupán akkor legyen kivételkép a végrehajtás kiterjeszthető, ha azt maga az adós kéri, vagy ha az ártér a fensíktől értécsökkenés nélkül gazdaságilag nem különíthető el, mely kérdésben a bíróság legyen hivatva határozni.«

Azok után, miket fennebb e kérdést illetőleg kifejtettünk, nem nehéz átlátni, hogy a Tiszavölgyi társulat elvi kijelentései 3. és 4-dik pontjaiból, ha azok csakugyan törvényhozásilag és administrative megvalósulnának is, sem a társulati hitelre, sem magukra a birtokosokra nézve semmi kedvező eredmény nem várható. A kérdés egy bonyodalommal megtoldatnék, minden gyakorlati haszon nélkül. Az elvi kijelentések 1. és 2. pontjában foglaltakhoz teljesen hozzájárulunk már az általános földhitel szempontjából is, nehogy a földbirtokon rejtett terhek

legyenek, melyek annak értékét devalválják. Különben e kérdést a következő negyedik pont alatt kívánjuk részletesebben tárgyalni.

IV. *Az esetre, ha talajjavítási munkákat céljából kölcsön vétetett fel, mind azon telekkönyvben, a melynek, habár csak egy parcellája is a műveletbe esik, kitüntetendő az a körülmény, hogy az illető terület talajjavítás tárgyát képezi.*

A vizszabályzó és ármentesítő társulatok kölcsönei eddigelé felvették a nélkül, hogy a hitellekkönyvbe erre nézve bárminemű feljegyzés történt volna. Egyes törvények ugyan elvileg és fakultative kimondják a bekebelezést, mint a Temes-Bégavölgyi társulatról szóló 1885: XXVII. t.-cz. 7. §-a, azonban tényleg az foganatosítás alá még nem került. Pedig az iránt kétség alig lehet, hogy a hitellekkönyvek megbízhatóságának és az általános földhitelnek érdekében áll, sőt okvetetlenül megkivántatik, hogy az ily vizszabályozási és talajjavítási terhek, ha nem is bekebelezve, de legalább is előtüntetve legyenek, mert a mostani állapot a földbirtok értékének, illetőleg hitelének csökkenésére vezetett, kivált a Tisza mentén.

A mily könnyű azonban ezt elvileg kimondani, oly nehéz annak keresztülvitele telekkönyveinknek siralmas állapota következtében. Miért is mindaddig, míg a telekkönyvi betétek szerkesztéséről szóló 1886: XXIX. t.-cz. végrehajtva nem lesz és a telekkönyvek a létező állapotoknak megfelelőleg át nem alakíthatnak, addig az ártéri kölcsönrészletek telekkönyvi bekebelezéséről vagy feljegyzéséről sem igen lehet szó.

Kérdés tárgyát képezheti, vajjon elégséges-e a Tiszavölgyi társulat által kívánt kitüntetése a telekkönyvekben az ártéri parcelláknak, a mi által a hitelező már figyelmeztetve van az esetleg lappangó terhekre, vagy pedig szükséges-e az ártéri kölcsönrészleteknek bekebelezése is?

A telekkönyvek érdekében mindenesetre nemcsak kívánatos, de szükséges is volna nemcsak az ártéri minőségnek előtüntetése, hanem a kölcsönrészlet nagyságának is feljegyzése, hogy kiki magának a telekkönyvből tiszta képet alkothasson minden dologi teherről, a mint ez a talajjavítás céljából igénybe veendő hitelnél a törvényjavaslat által a jövőre nézve elő van írva. Hogy ezen dologi teher, melyik lapján a telekkönyvnek tüntetessék elő, az *A* vagy a *C* lapján, az az ügy szempontjából másodrendű kérdés.

V. *A talajjavítás céljaira engedélyezhető kölcsön azon telek-könyvi ingatlanoknak, melyek a foganatosítandó művelet körébe bevonatnak s annak biztosítékát képezik, kataszteri tiszta jövedelme hatszorosát felül nem haladhatja.* Vízszabályzó és ármentesítő társulatoknál pedig a hitel maximuma a következőleg van megállapítva: »A hitelképesség azon határa, a meddig egy-egy vízrendező társulatnak kölcsön rendszerint engedélyezhető, a társulati ártér kataszteri tiszta jövedelmének tizenkétszeresében állapíttatik meg. Ha azonban egyes esetekben az előző pontban említett alapon engedélyezhető hitel a vízrendező társulat hiteligényét nem fedezné, a kölcsön a társulati ártérnek becslés útján kiderített becsértéke 50°/_o-áig emelkedhetik.«

A kataszteri tiszta jövedelem tizenkétszerese képezi a *közérdekű vízrendező társulatokra nézve a maximális megterhelhetőség határát*, melyen túl a még szükséges munkálatok költségeit az 1885: XXIII. t.-cz. 115. §-a értelmében az állam viseli. Ezen maximális határnak ebből a szempontból tehát van helyes magyarázata. Azonban nem minden társulat tekinthető közérdekűnek és itt a tizenkétszeres kataszteri tiszta jövedelmen kívül a becsérték fele is számításba jöhet. Azonban a javítandó vagy mentesítendő terület kataszteri tiszta jövedelmének bizonyos hányadát fogadni el a kölcsön maximális határául — sem elméleti, sem gyakorlati szempontokból nem indokolt és ellentétben áll a talajjavításból eredő értéknövekedés fogalmával, mely az ily módon megállapított kulcsnál teljesen tekinteten kívül hagyatik.

A vízszabályzó társulatoknál a maximális megterhelhetőség határa igen könnyen beállhat, mert az ármentesített területek rendszerint igen csekély értékkel szerepelnek a kataszteri becsléseknél, annál inkább, mert az ármentesítéssel a bevizlevezetés nem hajtattván mindig együttesen végre, nedvesebb években óriási területek borítottak el, tisztán a csapadéki és fensíki vizek által. Különösen a 70-es évek végén és a 80-as évek elején voltak rendkívüli belvizek és mivel a kataszteri becslések ugyanazon időre estek, az árterek kataszteri tiszta jövedelme oly alacsonyra van felvéve, hogy számos társulat már igen közel áll a maximális megterhelhetőséghez, sőt azt el is érte, míg ha a kataszteri becslés előtt egyuttal a belvizek is rendeztetek volna, nemcsak a birtokosok, de az állam is egészen másként érezné a vízszabályozások hatását, mint most, midőn a kataszteri liquidáció alapján *egy-egy társulatok több adóvisszatérítésben részesülnek, mint a*

mennyi adót tényleg fizetnek! Így pl. a Bodrog-közi Tisza szabályzó társulat 208,000 magyar holdnyi ártereinek tiszta jövedelme 280,000 forintra van felvéve, ennek állami adója volna 70,000 frt., tényleg pedig kap 88,319 frt. adóvisszatérítést! Látható ebből is, hogy a belvizlevezető csatornahálózat elkészülte előtt megejtett kataszteri becslés mennyire befolyásolta a tiszta jövedelem megállapítását.

Másrésről látható az is, hogy mily elhibázott dolog volt az állam részéről, midőn a kataszteri tiszta jövedelem megállapítását és az ármentesítési költségek liquidációját, melynek eredménye az adóvisszatérítés, nem egy és ugyanazon közegek által és eljárással szabályozta illetőleg végeztette, hanem külön-külön eljárás számára tartotta fenn. Ebből került aztán ki az az absurdum, hogy az adóból valakinek többet adnak vissza, mint a mennyit valójában fizet. Különben ezen kérdés tárgyunkon kívül esvén, arra e helyütt részletesebben kitérni és a többi példákkal is foglalkozni nem lehet feladatunk. Ezen példát is csak azért hoztuk fel, hogy igazoljuk, hogy mennyire ingatag alap magában véve a kataszteri tiszta jövedelmet vizinunkálatokra nyújtandó kölcsönök maximális határául elfogadni.

De nemcsak a vízszabályozásoknál nincs sok értelme a kölcsönzés ezen maximális határának, hanem a lecsapolásoknál, mocsár kiszáritásoknál sem. Mert, tegyük fel, hogy tisztán az ecse di lap kiszáritására alakulna egy társulat ez a kataszteri tiszta jövedelem alapján kölcsönhöz nem juthatna. Azonban talajjavító munkálatoknál -- hová a mocsár-kiszáritások is tartoznak -- a kulcsot többé nem az ártérbe eső terület kataszteri tiszta jövedelmének tizenkétszerese, hanem azon birtoktestek kataszteri tiszta jövedelmének hatszorosa képezi, melyekbe a lecsapolandó mocsárnak csak egy parcellája is belé esik. Vagyis ha az egész mocsár külön birtoktesteket képezne, melyekkel más használható és tiszta jövedelemmel bíró birtokok nincsenek összekapcsolva, akkor kölcsönhöz a törvényjavaslat szerint nem juthatna, míg ha a körülbelül 50,000 holdat tevő mocsár oly telekjegyzőkönyvekben foglaltatik, melyekkel pl. 200,000 holdnyi más terület is össze van kötve, melynek tiszta jövedelme 300,000 frt., akkor $6 \times 300,000 = 1.800,000$ frt. talajjavítási kölcsön nyújtható reá.

Miután a legtöbb esetben a gazdaságilag használható és ugyanazon telekjegyzőkönyvben foglalt birtokok hatszoros

kataszteri tiszta jövedelme a kölcsönszükségletet fedezi, azért remélhetőleg ebből nagyobb akadály a talajjavító kölcsönök nyújtására nézve nem fog származni. A kölcsön nyújtásának ezen feltétele annál kevesebb gyakorlati értékkel bír magára a hitel-nyújtó intézetre nézve is, mert a hitel megszavazásakor a mo-csárral vagy javítandó területtel összekötött egyéb területeket, utóbb attól úgy is teljesen el lehet különíteni és külön birtok-teszté alakítani a nélkül, hogy ezt a hitelezőintézet megakadályoz-hatná.

Részünkről ezen feltételnél sokkal helyesebbnek tartanók az angol törvényhozás azon elvét alkalmazni, hogy ilynemű köl-csön csak oly munkálatokra nyújtható, melyekre nézve illetékes szakemberek kimutatják, hogy azok foganatosítása után a birtok értéke és tiszta jövedelme sokkal többel növekedik, mint a meny-nyit a kölcsönért fizetendő járadék nagysága tesz. És ugyanezen elv helyes folyományaképen azt is kimondhatónak véltem volna, hogy alagsövezésre és öntözésre csak oly birtokosnak nyújth-ató kölcsön, a kinek birtoka pl. értékének 60°/_o-án túl nincs terhelve, mert a túlterhelt birtokos a legritkább esetben képes a munkálatok nyújtotta hasznot gazdaságilag kihasználni.

Azonban azon bizalmatlanság, mely vizimunkálataink si-kere iránt még mindig lappang, nem engedte ezen helyes el-veket juttatni érvényre, hanem a helyett egy mesterségesen meg-állapított kulcshoz ragaszkodik, melynek ugyan kevés elméleti és gyakorlati értéke van, de a mely bizonyos mértékig mégis védelmezi az általános földhitelt, hogy a szabályozási és talaj-javítási hitel révén nem fog mód nélkül háttérbe szoríttatni és már előre mérlegelheti a jelzálogi kölcsön nyújtásánál azt az összeget, a mi esetleg elsőbbség alakjában eléje kerülhet.

Ezen szemponton kívül megnyugtató bizonyos mértékig még az a körülmény is, hogy ezer eset közül talán csak egy lesz olyan, mely ezen kikötött feltétel mellett talajjavítási kölcsön-ben nem részesülhet.

VI. *A talajjavítási és vízszabályozási hitelnek további bizto-sítéskul szolgál a nyújtandó kölcsönből visszatartandó 10°/_o tartalékalap és a tartalékalap kamataiból képezendő tartaléktőke.* Mielőtt ezen biztosíték tárgyalásába bocsátkoznánk, lássuk, mily felté-telek mellett nyújtatnak a kölcsönök.

A talajjavítási és szabályozási záloglevelek kamatlába 4°/_o; a kölcsönök törlesztési időtartama 50 évnél hosszabb nem lehet;

a midőn is az utólagos félévi részletekben fizetendő évi járadék, melyben a kamat — és tőketörlesztési és kezelési költségjárulék is benn foglaltatik, minden névértékü 100 frt. kölcsönösszeg után $4\frac{3}{4}$ frtnál és az ezen összegbe már betudott kezelési költségjárulék $1\frac{1}{8}\%$ -nál nagyobb nem lehet. Ha a pénzpiacz kedvezőbb helyzete következtében alacsonyabb kamatlábu záloglevelek kibocsátása válnék indokolttá, ugy a fennebb körülírt járadék arányosan megváltoztatandó, illetve leszállítandó; a költségjárulék azonban ez esetben sem lehet $1\frac{1}{8}\%$ -nál magasabb.

Ha a $4\frac{3}{4}\%$ mellett 50 évre a számítást tényleg megteszszük, akkor azt találjuk, hogy a kezelési költségjárulék csak $1\frac{1}{10}\%$, vagyis 1 millió frtnyi kölcsönnél 1000 frt., a mi az intézetnek kötvény kiállítási és papíros költségeit is alig fedezi. A kölcsön tehát e tekintetben oly előnyös, milyent csak egy közintézet, mely mint a Magyar Földhitelintézet nem nyereségre van alapítva, nyújthat, és mely azon felül évtizedeken megszilárdult egész hitelét ajánlja fel, hogy e kölcsönöknek kellő piaczt szerezhessen. Azonban, hogy ezt elérhesse, a maga részéről oly nagy és számos biztosítékot kíván, mint ezt a papírok solidsága megköveteli és érthetővé teszi. Legolcsóbb pénzt csak a lehető legnagyobb garantiák mellett lehet várni és remélni.

A kölcsönök a Magyar Földhitelintézet által *szabályozási és tulajjavítási záloglevelekben* fognak nyújtatni. A külföldi törvényhozások e czimleteket járadékleveleknek (Rentenbriefe, Rentenscheine) nevezik, megkülönböztetésül a tulajdonképeni záloglevelektől. E czimletekben mind a záloglevelek, mind a járadéklevelek tulajdonságai bizonyos mértékig meg vannak és így irrevelans, hogy melyiknek tulajdonitsunk nagyobb fontosságot. A választott elnevezés megfelel a valódi tulajdonságoknak és egyúttal megjelöli a czélt, mire igénybe vétetik és mivel a tulajjavítási járadéklevelek az egész mívelt nyugaton általánosan ismert és a legsolidabb papírok hírében állanak, remélhető, hogy a pénzpiacz a mi hasonló czimleteink iránt is hasonló jó indulattal fog viseltetni.

A kibocsátandó záloglevelek biztosítékainak növelésére és a netaláni veszteségek pótlása céljából minden egyes engedélyezett kölcsönnek 10% -a *tartalékalap* gyanánt visszatartatik. Miért is minden munkálatra 10% -kal nagyobb kölcsönt kell felvenni, mint a mekkora a munkálatok foganatosítására szükséges. Mivel azonban a járadékok utólagosan fizettetnek és ezalatt a visszatart-

tott záloglevelek szelvényei hasonlólag kamatoznak, azért az ebből eredő veszteség elenyésző csekély, mert ha az adós rendesen fizeti járadékát, a szelvények értéke neki teljességében betudatik.

Azonban abban a mértékben, a mint a törlesztés előre halad, a tőke mind kisebb és kisebb lesz, tehát a 10% tartalékalapot is apasztani, illetőleg az adósnak vagy betudni, vagy megtéríteni kellene. E helyett azonban abból a következő módon *tartaléktőke* képeztetik, melynek rendeltetése is meg van szabva. A tartalékalap azon része ugyanis, melylyel idővel a még meglevő kölcsöntőke-tartozásnak tíz százalékát meghaladja, százzal osztható kerek összegben, nem különben a kölcsön után fizetendő kezelési költség járuléknak ezen tartalékalapra eső része szintén a külön tartaléktőke képzésére fordítandó, melynek első sorban rendeltetése az, hogy abból oly esetekben, midőn az egyetemlegesség igénybevételének szüksége fordulna elő, a hiány fedeztessék s ez által az egyetemlegesség szükségének esélye vagy mérve csökkentessék. A kötelezettség megszűntével úgy a tartalékalapba befizetett 10% , mint ezen kölcsön-tartaléktőke fennmaradó része az adósnak kiszolgáltatik. Az egyetemlegesség, melyről alább külön fogunk szólni, csakis a társulatoknál fordul elő.

Társulatoknál a 10% tartalékalap a társulat részére előreláthatólag alig fog valamit jövedelmezni, mert rendszeren a hátralékok kiegyenlítésére lesz igénybe véve. A hátralékosok ugyan 5% késedelmi adót tartoznak fizetni, de ez csak az utolsó évek járadékainál fog érezhetővé válni. Társulatoknál a miatt is mindig nagyobb összeget, illetőleg a 10% tartalékalap kamatainak betudása nélkül kell a kiadásokat megtenni, mert ha csak annyi vettetik ki, mint a mennyi strikte szükséges, akkor a megfelelő összeg soha sem fog bejönni. Különben is a társulatoknak még igazgatási költségei is vannak és erre, valamint előre nem látható kiadásokra úgy is valamivel többet kell a költségvetésbe bevenni.

Azon emlékiratban, melyet a Földhitelintézet igazgatósága tisztán a talajjavítási záloglevelekre nézve nyújtott be, e javaslatot megelőzőleg, a földmivelés-, ipar és kereskedelemügyi miniszterhez, a 10% tartalékalapot az intézet saját egyéb vagyonából akarta képezni, a mit ez esetben könnyebben megtehet vala, mert évenként legfeljebb egy-két millió forintnyi talajjavítási záloglevél kibocsátásáról lehetett szó; azonban a vizszabályozó

társulatok kölcsöneivel való összekötés következtében azonnal 8—10 milliós tartalék alapot kellett volna képeznie, saját vagyónából, a mi lehetlenség. Általában a talajjavításokra vonatkozó külön javaslat sok tekintetben előnyösebb volt a jelenleginél, így a többi között a vízszabályozások szempontjából igen hosszúra, 50 évre kellett tenni a törlesztési időt, holott a talajjavítások szempontjából a rövidebb 24—32 éves törlesztési idő alkalmasabb lett volna. A törvényjavaslat szerint ugyan a kölcsön előbb is visszafizethető kerek összegekben, azonban társulatoknál ebből nem sok a haszon, mert a kötelezettségben az adósságát teljesen kifizetett birtokos is benne marad az egyetemlegesség következtében.

VII. Társulati kölcsönöknél a társulati tagok, hozzájárulásuk arányában, egyetemlegesen felelősek a netán beálló veszteségekért. Ezen elv egészen új törvényhozásunkban, miért is azzal részletesebben kívánunk foglalkozni.

A fennálló törvényes intézkedések értelmében társulatoknál egyik a másikért nem felelős és csakis a felvett kölcsönből reá eső részt lehet tőle követelni. Azonban a szabályozási és talajjavítási kölcsönöknél az elsőbbség, mint láttuk a II. pont alatt, csakis három évi járadék erejéig terjedhet és ha ennél több évi járadékhátralék halmozódik össze, akkor veszteségek tényleg fordulhatnak elő. A veszteség azonban jóformán mindig csak mulasztásból eredhet, mert alig tételezhető fel, hogy valamely birtok oly csekély értékű legyen, hogy még a jelzálogos hitelezők előtt álló talajjavítási járadék három évi összegét se fedezhesse. Ily eset legfeljebb akkor állhatna elő, ha a teljesen értéktelen területjavítása egyáltalán nem sikerült és egyéb gazdaságilag használható birtok sem volt azzal telekkönyvileg összekötve.

Azonban bármily nem valószínű dolog is ezek, a lehetőség határaiból kizárva nincsenek és mivel a kölcsönt nyújtó Földhitelintézet minden legkisebb haszon nélkül közvetíti és nyújtja a kölcsönöket, nem lehet tőle követelni, hogy az esetleges veszteségeket ő fedezze, épen így nem tartozhatik ez az államra sem — miért is nem maradhat egyéb hátra, mint hogy az ily veszteségeket a társulat maga viselje, mely a munkálatokból a hasznot húzza és viszont ha veszteség van, kell hogy viselje annak kárait is.

Ezen és ehhez hasonló okok vezették első ízben a porosz törvényhozást arra a meggyőződésre, hogy a társulatoknál a kor-

látott egyetemlegességet okvetetlen ki kell mondani, ha megengedik azoknak, hogy mint jogi személyek jogokat élvezhessenek és kötelezettségeket vállalhassanak. Miért is a vizszabályozó társulatokról szóló 1879. évi április 1-én kelt törvény 52. §-a a társulati felelősséget ugyanoly értelemben írja körül, mint az a Magyar Földhitelintézet által nyújtandó talajjavítási és szabályozási kölcsönökre meg van állapítva. A korlátozott egyetemlegesség, ellentétben a megszokott egyetemlegességi felelősséggel szemben abban áll, hogy a hitelező nem fizetés vagy fizethetés esetén nem mehet egyenesen neki bármelyik adóstársnak, hogy az fizesse ki esetleg valamennyiért az egész tartozást, hanem a hitelező csakis a társulatot exquálhatja és ha az fizetni nem volna képes, akkor a veszteségeket azon arányban köteles felosztani, a mily arányban az egyes tagok a társulati költségekhez hozzájárulnak és egyes társulati tagtól csakis az ily módon reá eső veszteségösszeget követelheti és hajthatja be. Ha senki sem tudna fizetni, utolsó esetben, elméletileg előfordulhatna, hogy az összes tartozást egynek kellene megtérítenie; azonban ez az eshetőség kívül esik minden valószínűség határán, mert hisz a kölcsönjáradéknak elsőbbsége, a mint láttuk, nemcsak a javított vagy védett területre, hanem az azzal egy telekjegyzkönyvben foglalt egész birtoktestre kiterjed.

Különben ily kötelezettség, sőt ennél még nagyobb a Magyar Földhitelintézet adósai közt is fennáll. Az alapszabályok 122. §-a erre nézve a következőket mondja: »A záloglevelek biztosításáról nemcsak a különösen leköötött földbirtok, hanem az összes egyesületi tagok egymásért jótállása is kezeskedik.«

Ezen beállható veszteségek pótlására külön jótállási tartalékalap képeztetik, melybe minden kölcsönvevő a kölcsön 1°/₆-át köteles letenni. A 124. §. pedig a további következményeket vonja le: »Ha az intézetet oly veszteségek érnék, melyeket a tartalékalapnak az intézet tiszta jövedelmeiből alakult részével fedezni nem lehetne, a hiány mindenekelőtt eme kölcsönös jótállási alaptól pótlendő, és az eredeti letételi összegben ekkép támadt különbség kiegyenlítéséhez, a vett értesítéstől számított első kamatfizetési határidőre mindenki tartozik hozzá járulni.«

Mindenki előtt ismeretes, hogy ezen intézkedésre, mely a Magyar Földhitelintézetnek páratlan biztosságot nyújt, minden más külföldi és hazai földhitelintézettel szemben, a sor még soha reá nem került, sőt az intézet tartalékalapjai annyira felszaporodtak, hogy a kölcsönök közvetítését minden nyereség nélkül esz-

közli és ugyanez a körülmény képesíti őt arra, hogy a vízszabályozási és talajjavítási kölcsönöket oly előnyös finansziális feltételek között életbeléptethesse.

És a mint nem vette a Magyar Földhitelintézet jelzálogos adósaival szemközt igénybe ezen egyetemlegességet, épen úgy meg lehet az iránt mindenki nyugtatva, hogy arra sem kerül rá a sor, hogy a társulati egyetemlegesség alapján tényleg valakinek másokért fizetnie kelljen, mert a tartaléktőke ezen esetleges és igen kivételes veszteséget bőven fedezhetni fogja.

Minden más nyereségre alakult pénzügyintézettel szemben, hazai viszonyaink között, ily társulati vagyis korlátolt egyetemlegességtől komolyabban lehetne félni, így azonban azt mondhatjuk, hogy ez nagyobb megnyugvás és biztosíték a jelzálogpapírok vásárlóira, mint veszedelem és félelem az adósokra nézve, miért is tisztán finansziális szempontból is indokolt, eltekintve annak jogi oldalától.

VIII. A kölcsönök engedélyezése és a munkálatok jó karban tartása.

A kölcsönt nyújtó intézet nem kötötte ki azt a jogot, hogy a tervezett munkálatokat műszaki, költségvetési vagy az adós egyéni hitelének szempontjából maga bírálhassa el s dönthessen a fölött, vajjon akar-e azokra kölcsönt adni vagy sem? A vízszabályozó társulatoknál ezen ellenőrzést és felügyeletet a vízjogi törvény intézkedéseivel képest a közmunka- és közlekedésügyi miniszter gyakorolja; a talajjavításoknál pedig a törvényjavaslat értelmében az országos kulturmérnöki hivatal.

A talajjavítási és szabályozási záloglevelek vásárlói a nyújtandó biztosítékok által teljesen meg lehetnek nyugtatva, azonban a megelőzendő jelzálogos hitelezőkre nézve az egyedüli és az összes biztosíték csak abban áll, hogy a munkálatok, melyekre a kölcsön igénybe vétetik, helyesen legyenek tervezve, keresztül vive és megfelelőleg fentartva, vagyis azok többel emeljék a birtok értékét, mint a mennyit a kölcsön után fizetendő járadék tesz.

Ha a létesítendő vízimunkálatoknak ezen tisztán műszaki része hibás, akkor az egész intézmény mint valami kártyavár halomra dől. Vízszabályozásaink műszaki része az 1888. évi katasztrófák alkalmából számos oldalról éles bírálat tárgyává tettett. Véleményünket ez irányban már részletesen kifejtet-

tük, *) miért is arra e helyütt visszatérni nem óhajtunk és csak egyszerűen idézzük a végeredményt, mire következtetéseinkben jutottunk: »Szóval folyóink és a végzett szabályozási munkálatok nem voltak úgy tanulmányozva, a mint a reájuk fordított óriási költség, másrészt a vízépitészeti tudomány mai állása azt okvetetlen megkivánná. És mai napság sem ismerjük úgy a Tiszát és mellékfolyóit, hogy nem a szabályozás általános rendszerét, de annak részleteit, a végzett és végzendő munkálatokat alaposan megítélhetnők. És egyáltalán a létező anyag párhuzamba sem tehető azzal, melylyel a francziák vagy olaszok, sőt németek is főbb folyókra nézve rendelkeznek. •

A hydrotechnikus pedig ily adatok, megfigyelések nélkül olyan, mint a kézműves szerszám nélkül; miért is reméljük, hogy e tekintetben az 1888. évi katasztrófák forduló pontot fognak képezni vízszabályozásaink történetében és többé oly munkálatok nem terveztetnek és nem engedélyeztetnek, melyek a tudomány összes segédeszközeivel megvilágítva és megvédelmezve nincsenek!«

Az *új tiszai törvényjavaslat* azon intézkedése, hogy az ármentesítő társulatok tartoznak egyúttal a fő belvizlevezető csatorna-hálózatot is elkészíteni, óriási lépéssel fogja az eddig végzett munkálatok gazdasági értékesítését előbbre vinni. Mert nemcsak körülbelül egy millió holdat tevő terület válik ez által használhatóvá, hanem a kiszakadt árvizek is gyorsan lehúzódhatnak, úgy, hogy rendszerint abban az évben a terület még újból bevethető lesz. Miután azonban e nagy kérdéseknek megfelelő műszaki testületet, sem törvényt, sem rendeletekkel dekretálni nem lehet: azért felette fontos, hogy a vízszabályozások *állami műszaki szolgálata*, mert hisz minden tervet a kormány bírál felül és hagy jóvá, helyesen legyen szervezve. E tekintetben azonban sajnos, hogy még mindig a kísérletek stádiumát éljük; pedig addig egészségesen lüktető élet a vízépitészeti szolgálatban nem fog bekövetkezni, míg e kérdés helyesen megoldva nem lesz.

Hogy ezen szervezetet csak egy, *a miniszteriumon kívül álló, egészséges alapokon nyugvó Tisza-szabályozási igazgatóság* képez-

---

*) A Tiszavölgy szabályozásáról. A Budapesti Szemle 1888. évi 135. és 136. füzetében. Emlékirat vízszabályozásaink ügyében. Budapest. 1888. Kilián Frigyes bizománya.

heti, azt fennebb érintett emlékiratunkban bővebben kifejtettük, és további részletezés helyett egyszerűen közöljük itt az *országos kulturmérnöki hivatal szervezésére* vonatkozó pontozatokat:

1. §. — A vízjogi és halászati törvény értelmében végeldöntés végett a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterhez utalt vagy felebbezett ügyekben annak műszaki tanácsadója.

2. §. — Intézkedik mindazon talajjavítási és halászati ügyekben, melyek helyszínelése, felvétele, tervezése és foganatosítása vagy felügyelete a miniszter által hozzá utaltatik.

3. §. — A kerületi kulturmérnöki hivatalok működése fölött gyakorolja a közvetlen felügyeletet és intézi a kerületi kulturmérnöki hivatalok összes személyi és fegyelmi ügyeit, a menyiben pedig hatáskörét túlhaladnák, azok iránt a miniszternek előterjesztést tesz.

Ezen egyszerű szervezetnek és a *teljes felelősség elvéből* folyó szabad mozgásnak és a *műszaki kérdéseket illető teljes függetlenségnek* köszönheti a kulturmérnöki intézmény, hogy rövid tíz évi fennállása óta a minden oldalról feltornyosuló akadályokat sikeresen le tudta küzdeni és jövőbeli helyes és üdvös működésének zálogát is csak ezen szervezetben bírja, s a mely napon az megbomlanék: egyszerű bürokratikus közigazgatási gépezetté sülyedne alá!

Visszatérve az engedélyezési kérdésre, a munkálatokhoz szükséges pénzüsszegek folyóvá tétele a társulatoknál nehézséget alig okoz, mert itt a pénzt nem az egyesek kapják és a vállalkozók rendszerint utólagos részletekben fizettetnek ki.

Magánosoknál — nem alaptalanul — felmerülhet az a gyanu, hogy a birtokos az előzetesen kifizetett talajjavítási kölcsönt más célra fordíthatná és így a jelzálogos hitelezők az elsőbbség által valósággal károsodhatnának. Azonban igen könnyű ezen visszaélésnek elejét venni, sőt teljesen lehetetlené tenni. A legtöbb birtokos rendelkezik annyi pénzzel, hogy 5—6 hónapig a költségeket előlegezze az oly talajjavítási munkálatokra, melyekre nézve már ki van az illetékes oldalról írásbelileg jelentve, hogy foganatosításuk esetén a megállapított talajjavítási kölcsönökre igényt tarthatnak. Ha pedig nem rendelkeznek annyi pénzzel, hogy ezen előleget nélkülözhetné, a kölcsönt nyújtó intézettől magától kaphat *személyi hitelre* annyit, hogy azzal a munkálatokat végezhesse. Ha pedig bármi okból a Földhitelintézet nem volna hajlandó személyi hitelre a kérdéses összeget kölcsön

adni, akkor nem marad más hátra, mint a mi a törvényjavaslatnak is egyik alternatíváját képezi, hogy a kulturmérnöki vezetés és felügyelet alatt teljesítendő munkálatokra a kölcsön a kulturmérnök utalványára fizettetik ki. Mind a három ut teljesen kizárja a talajjavítási kölcsönnek más célra való fordíthatását, a legutolsó azonban igen nehézkes, miért is remélhető, hogy rendszerint a megelőző két eljárás egyike jut érvényre, mi által a talajjavítási hitel csak utólagosan, a munkálatok befejezéséhez képest fog a telekkönyvekben feljegyeztetni.

Szász- és Bajorországban személyes kérdezősködésemre azt a választ kaptam, hogy az előzetesen folyóvá tett kölcsönöknél egyetlen esetben sem fordult elő, hogy azt a birtokos más célra fordította volna, a mi az ottani viszonyok solidságára igen jellemző adat.

A munkálatok helyes tervezésén és foganatosításán, nem különben a kölcsön felhasználásán kívül igen fontos továbbá az a körülmény, hogy a munkálatok folyton jó karban tartassanak, miért is a kölcsönben részesülő társulatokra nézve a törvényjavaslat kimondja, hogy addig, míg azt vissza nem fizették, fel nem oszthatnak, a magánosok és talajjavító-társulatok munkálatainál pedig a jó karban tartás fölött az országos kulturmérnöki hivatal köteles felügyelni s a mennyiben azt elhanyagolnák és a szükséges munkálatokat a kitűzött záros határidő alatt sem teljesítenék: azok a mulasztók költségére fognak végrehajtani.

A vízszabályzó társulatoknál a lecsapoló munkálatok egy részénél a vízjogi törvény által is gondoskodva van a fentartásról, ha az elhanyagolás által mások érdekei érintetnek vagy abból másokra kár vagy veszély háramlik; azonban a talajjavítási munkálatok tetemes része kiesik a hatósági ellenőrzés alól miért is magában a törvényjavaslatban kellett erről gondoskodni nem csak országos szempontból, hanem a megelőzőtt jelzalogos hitelezők érdekében is, mert különben az elsőbbség rájuk nézve kárral és veszélylyel járhatna.

IX. *A kölcsönök járadékainak beszedése és behajtása.*

Ugy a magán, mint a társulati kölcsönöknél a Magyar Földhitelintézettel szemben a tulajdonképeni adós áll. Ezen elvnek megfelelőleg a magánosoktól a járadékokat maga az intézet szedi és hajtja be, ugyanoly módon, mint ezt jelzalogos adósaival szemben teszi.

Társulatoknál kétféle eljárás van megállapítva a járadékok beszedésére nézve. Az egyik eljárás szerint, melyet az intézet a végső esetre mindig fentart magának, a közvetlen beszedés és bírói úton való behajtás, a mely teljesen analog a magánosokkal szemben követett eljárással. És az intézetnek és záloglevél birtokosoknak valódi biztosítékát ezen behajtási mód képezi.

Mivel azonban társulatoknál a minimális összegeknek behajtása oly nehézségekkel jár, hogy arra az intézet, melynek beszedő és végrehajtó közegei nincsenek, — nem vállalkozhatik, de ha vállalkoznék is, ez oly költséges volna, hogy a kisebb adósokat tönkre tenné, mert egy bírói végrehajtás 20—30 frton alul nem eszközölhető: azért főleg az adósok érdekében a társulatoknál a Földhitelintézet azt kötötte ki, hogy a járadékok beszedését és behajtását az állam vállalja magára.

Az állam azonban a kölcsönnyújtó intézettel szemben nem garantálja az esetleges veszteségeket, mert ezeket, mint láttuk, maguk a társulati tagok tartoznak viselni a korlátolt egyetemlegesség elvénél fogva. Az állam kötelezettsége csak arra terjed, hogy a három év alatt be nem hajtott járadékot a reá következő év április végéig a Földhitelintézetnél kiegyenlíti; fennmaradván az a joga az államnak is, hogy a végrehajtás útján be nem hajtható összegeket a társulati tagokra hozzájárulások arányában kivethesse és behajthassa és az *ily módon kivetett összegnek ugyanaz az elsőbbség biztosított, mint magának a járadéknak.*

Azonban még ha az a földrésztlet elsüllyed, vagy teljesen elértéktelenedik is, az állam akkor sem veszíti el előlegezett pénzét, mert azt minden esetben a társulati tagok tartoznak megtéríteni, a mennyiben az e célra rendelt tartaléktőke kimerülne. Világos tehát, hogy állami garantiáról a hitelezés ezen neménél szó nem lehet, hanem csak következményei vonatnak le annak, hogy az állam igyekezzék az elvállalt behajtást közegei által pontosan eszközölni.

De maguknak a társulati tagoknak is érdekükben áll az egész behajtási apparátusra felügyelni és kívált a fölött örködni, hogy 3 évi járadéki hátralékok össze ne halmozódjanak, mert ellenkező esetben az egyetemlegesség elvénél fogva a rendszert előálló veszteséget ők tartoznak viselni, ugyanis igen ritka esetek közé tartoznék, hogy a három évi járadék összegét meghaladó hátraléktöbblet a végrehajtásnál még kielégítést találja,

mert e többletnek az elsőbbsége nem lévén meg, a többi megelőzőleg bejelentett hitelezők mögé kerül.

Kérdés, a társulati kölcsön-járadékoknak ily módon szabályozott beszédési módja által az állam több vagy kevesebb terhet vállal-e el az eddiginél?

Azon kölcsönöket illetőleg, melyek az állam garantiája mellett kötöttek, milyenek a Tiszai 25 milliós sorsjegykölcsön, a Rábaszabályozási 6 milliós kölcsön és a Temes-Bégavölgyi 12 milliós kölcsön — az állam kötelezettsége kevesbedni fog, mert a veszteségek viselésétől megmenekül. Azon társulatokkal szemben ellenkezőleg, melyeknek kölcsöneit nem garantálta, kötelezettsége terhesebbé válik, mert ezeknél a behajtásért és jótállásért a fennálló törvények értelmében nem felelős, a mit be tudott hajtani, azt átadta a hitelezőnek, a mit végképen nem tudott behajtani, az, ha a társulat egyéb jövedelmeiből nem fedezte, a hitelező kárára esett, mert az egyetemleges felelősség elve kimondva nem volt. A Magyar Földhitelintézettel szemben azonban minden társulatnál kivétel nélkül köteles az állam a három évi járadék hátralékot kiegyenlíteni — igaz, hogy a társulat elleni viszkereseti jogának épségben tartása mellett Az állam tehát mindenesetre nagy kötelezettséget vállalt magára, a mit azonban az ahhoz fűződő nagy közgazdasági érdek teljesen okadatol.

X. Vizszabályozási és talajjavítási kölcsönöket a többi jelzáloghitellel foglalkozó pénzintézetek is nyújthatnak.

A törvényjavaslat első sorban ugyan a Magyar Földhitelintézettel létrejött szerződéses viszonyt kodifikálja, azonban nem zárja ki, hogy más pénzintézetek is adhassanak ugyanily kölcsönöket, teljesen analog feltételek mellett.

Arra ugyan nem igen van kilátás, hogy más, nyereségre dolgozó pénzintézetek 4⁰/₁₀-ra, 1¹/₁₀⁰/₁₀ kezelési költség mellett, tehát teljesen haszon nélkül vállalkozzanak ily kölcsönök nyújtására, azonban valószínű, hogy a már kötött kölcsönöket hajlandóbbak lesznek maguk konvertálni, mint visszafizettetni, mert ez által egyszerre igen sok pénzhez jutnának, a mit nem volna könnyű nyereségesebb vállalatokba befektetni.

A törvényjavaslat tehát nem alkot monopoliumot, hanem privilegiumot, mit minden jelzálogos üzletre feljogosított intézet megszerezhet magának.

Az egészséges verseny tehát nincsen kizárva, és lehetséges,

hogy a mint a jelzáloghitelt sok nyereségre alakult pénzintézet felölelte, épen úgy idővel legalább tőkéjének egy részét igyekezni fog ily sok biztosítékkal rendelkező üzletbe fektetni.

Ezek azok a főelvek, melyeknek alapján a szabályozási és talajjavítási hitel rendeztetni czéloztatik. Volnának ugyan még ezzel kapcsolatosan rendezendő egyéb kérdések is, nevezetesen a bérlő és tulajdonos közti viszony talajjavítás esetén, hogyan osztatik meg a kötelezettség a birtok eldarabolásánál, melyeket azonban az élet, vagy ha valóban szükség lesz reá, egy új törvény lesz hivatva megoldani.

Ha már most a tárgyalnt intézkedéseket összeségükben vizsgáljuk, arra az eredményre jutunk, hogy a biztosítékok e hitel tekintetében a hitelezőkre, illetőleg a papírok vásárlóira nézve a lehető legnagyobbak, teljesen egyenértékűek a legsolidabb záloglevelekével, mert az elsőbbséget nem akarjuk és nem is lehet a szokásos elsőbbségi kötvények értelmében venni, a meny nyiben a szabályozási és talajjavítási hitel alapja egészen más, mint az általános földérték, sőt épen ezen értéknek növekedése a kérdéses munkálatok következtében.

Azonban a sok és nagy biztosíték mellett a kölcsönök aránylag könnyen hozzáférhetők és megszerezhetők, a mi közgazdasági szempontokból majdnem még fontosabb, mert nem nehéz a biztosítékokat egymásra halmozni, de a tapasztalat mindenütt megmutatta, hogy a biztosítékok és feltételek kelle tén túl való szigorítása magának a talajjavítási hitelnek igénybe vételét, tehát annak létalapját kockáztatja.

A kölcsön elnyerhetése czéljából előleges becslési eljárások, vagy több okirat, mint a mennyi a jelzálogos kölcsönöknél kíván tatik, itt sem szükséges, sőt vízrendező társulatoknál a telekkönyvi feljegyzések is elmaradnak, és csakis az ártér, mint ilyen, lesz annak idején kitüntetve, ha a telekkönyvek a kataszterrel összhangzásba hozatnak.

Mielőtt még tanulmányunkat berekesztenők, azt kívánjuk kimutatni, hogy a szabályozási és talajjavítási hitelnek a földhitellel foglalkozó intézetek útján való megoldása hazai viszonyaink között a lehető legjobb minden lehetséges megoldás között. Az állami talajjavító-bank felállítása nemcsak az államra nézve járt volna több teherrel, de a kölcsönök is drágábbak lettek volna, mert az állam ma is drágább pénzzel dolgozik, mint

a milyent a Magyar Földhitelintézet nyújt; ezenkívül a papírok árfolyama nem lesz kitéve a politikai események ingadozásának.

Az angol minta szerint való megoldás, mely szerint mindenki kivétel nélkül jogosítva lett volna talajjavítási műveletekre ily kölcsönöket nyújtani a törvényben előirt eljárás és feltételek mellett, nálunk nem szülte volna ugyanazon kedvező eredményeket, mert a magánkölcsönök mindenesetre drágábbak lettek volna az intézetek által nyújtandó hitelnél. És nálunk egyáltalán a magántőke nem keres fel ily elhelyezési módokat, s jobban bízik, ha pénzüintézetekkel, mint ha egyesekkel áll szemben.

Végül czélszerűbb e megoldás a jelzáloghitellel foglalkozó pénzüintézetek közvetítésével, mint bármely más külön pénzüintézettel, mert az általános földhitel és a talajjavítási hitel ez által nem juthatnak egymással ellentétbe. A mi mindenesetre igen megnyugtató lehet mindazokra, a kiknek kételyeik vannak a tekintetben, hogy az elsőbbség e hitelre nézve megadható-e vagy sem.

Ha ugyanazon intézetek kezében van a talajjavítási elsőbbségre alapított hitel, mint az általános földhitel, akkor érdeköszeütközésről alig lehet komolyan szó. A megoldás tehát mindenképen a legszerencsésebbnek és teljesen megnyugtatónak mondható.

És a »Magyar Földhitelintézet« az alapítók czélzatát egész magasztosságában fogta fel, midőn arra vállalkozott, hogy a magyar földbirtokot, melyet tulajdonosaiknak sok tekintetben valósággal megmentett, ne csak visszaadja, hanem megvédje és javítsa. Ha működése eddigelé is áldásos volt, még inkább azzá válik ezen újabb határozott lépése következtében, midőn oly hitel közvetítésére vállalkozott, mely egész összességében nem egyéni tartozások vagy kedvtelések kielégítésére, hanem egyetdől a hazai föld értékének emelésére, a magyar mezőgazdaság felvirágzására fordítható!

KVASSAY JENŐ.

A MUNKÁSOK BIZTOSÍTÁSA BALESET ELLEN AUSZTRIÁBAN.

Azon érdeklődés mellett, melylyel a munkások biztosítása balesetek ellen immár nálunk is találkozunk, főleg két ország törvényhozása érdemel különös figyelmet: Németországé és Ausztriáé.

A kezdeményezés érdeme Németországnak, de épp azért ott csak nehéz és hosszas vajadások után jutottak el a mai törvényhez. Mert az első lépést e téren Németország tulajdonképen már 1871-ben tette a szavatossági törvénnyel, mely baleset előfordultával a vállalkozót kártérítésre kötelezi. Tíz évvel utóbb az 1881-iki javaslattal tette a német kormány az első kísérletet arra, hogy a vállalkozó kártérítési kötelezettsége helyébe a munkások kötelező biztosítását állítsa, de e törekvését több sikertelen kísérlet után csak az 1884-iki törvénnyel valósíthatta meg.

A német törvényhozásnak a kötelező biztosítás behozatalára irányuló többszörös kísérletei közben és azok hatása alatt indultak meg az osztrák törvényhozás hasonló irányú törekvései. S habár a törvény létrehozatala itt is hosszabb időt vett igénybe oly elvi ellentétek mint Németországban még sem merültek föl, mert az eszmék azon tisztulása, mely időközben Németországban bekövetkezett, természetesen nem maradhatott hatás nélkül, Ausztriára. 1883. december 4-ikén, tehát még mielőtt a német törvényhozás végleges eredményre juthatott volna, terjesztette elő az osztrák kormány első javaslatát, mely a két fő pontban: t. i. a magántársulati biztosítás kizárásában és a biztosításnak egyelőre az iparra való korlátozásában, megegyezik ugyan a németországi törvényhozással, de némely jelentékeny részletben tetemesen eltért attól. Így nevezetesen a biztosítás szervezését az osztrák javaslat területi alapra fektette, míg a német törvényhozás hosszas keresgélés után a foglalkozási szövetkezetekre bízta a feladatot. A biztosítási költségek viselését illetőleg az osztrák javaslat a tőkefedezeti rendszert fogadta el, melynél a

hozzájárulási költség egy állandó összegben akkép szabatik meg, hogy azelegendő legyen minden eshetőséggel szemben; míg Németországban végül a kivétési rendszert fogadták el, melynél az évi hozzájárulási költség csak a valószínű évi szükséglet arányában szabatik ki. A költségek viselését illetőleg az osztrák javaslat egy bizonyos szerény mértékig a munkásokat is bevonta, míg a német törvényhozás a biztosítás terheit egészen a vállalkozóra hárította. És végül a carentialis időt, vagyis azt az időt, melyre a keresetképtelenné vált munkás segélyt nem kap, az osztrák javaslat 4 hétre korlátozta, míg a német törvény azt 13 hétben állapította meg.

Az osztrák birodalmi tanács iparügyi bizottsága 1885. február 24-ikén adta be jelentését, és abban a javaslat mindezen felsorolt pontjait helyeselve, azt magáévá tette, és csak a részletekben tartotta szükségesnek változtatásokat tenni. A kisebbségi vélemény ellenben azt sürgette, hogy a baleseti biztosítás behozatala előtt a betegségi biztosítás rendeztessék, továbbá, hogy a biztosítás a mezőgazdasági munkásokra is kiterjesztessék, a területi szervezet helyébe a foglalkozási szövetkezetek állíttassanak, a munkások minden hozzájárulástól fölmentessenek, és a carentialis idő hat hétben állapíttassék meg. De mindez eltérések mellett a javaslat kiindulási pontjában, hogy t. i. a munkásokra súlyosodó balesetek ellen csak a munkások biztosítása, és nem a vállalkozók kártérítési kötelezettsége útján kell segíteni, a kisebbségi vélemény is osztozott. A bizottság többsége által javasolt kisebb rendű módosítások szellemében átdolgozott második javaslatot 1886. január 28-ikán nyújtotta be a kormány az osztrák képviselőháznak. S noha a részletek felett hosszas vita folyt, úgy hogy a törvény csak 1887. december 17-ikén jött létre, az eredeti javaslat főbb intézkedései nem igen szenvedtek lényeges változtatást.

Mennyire ugyanegy alapon állott az osztrák kormány két javaslata, mutatja az, hogy a második javaslat (75 der Beilagen zu den stenographischen Protokollen des Abgeordnetenhauses X. Session) egész terjedelmében lenyomatta az első javaslatot, az arra vonatkozó bizottsági jelentéssel együtt, a nélkül, hogy újabb bővebb részletezésekbe bocsátkozott volna. A második javaslat tehát lényegében fentartotta a korábbi indokolást, melynek általános része majdnem kizárólag azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy a baleset által sújtott munkásokon a vállalkozók kártér-

ritési kötelezettsége vagy a munkások kötelező biztosítása által lehet-e, minden fontos érvek komoly számbavétele mellett, segíteni, s e fejtegetésekben föltétlenül az előbbi megoldási mód mellett foglalt állást. Ez érveléssel akarom tehát én is első sorban megismertetni az olvasót.

Az első indokolás bevezetésében utal arra, hogy eltekintve az 1869. márczius 5-iki vasuti törvénytől, mely a vasutakat felelőssé teszi a vasutak által előidézett testi sérülésekért és halálc esetekért általában, s így az olyanokért is, melyeknek a vasutak alkalmazottai estek áldozatul, minden más vállalatban előforduló baleseteknél csak az általános polgári törvénykönyv határozatai voltak irányadók, melyek, némely kisebb eltéréseket számba nem véve, abban foglalhatók össze, hogy a vállalkozó a balesetért csak annyiban felelős, a mennyiben a baleset bekövetkeztéért őt magát hiba terheli. Ellenben nem felelős a vállalkozó oly balesetért, mely az ő alkalmazottait terheli, ha csak ezen személyek kiválasztásában vagy meghagyásában hiba (*culpa in eligendo*) nem terheli.

Tekintettel más országok törvényhozására és az iparnak fejlődésével fokozódó veszélyekre, az indokolás szükségesnek jelzi, hogy a vállalkozók felelőssége minden körülmények közt szélesebb alapokra fektetessék. E felfogásnak hódolt az osztrák kormány, midőn az 1880-ban benyújtott ipartörvény javaslatának 94. §-ában azon esetben is kártérítésre kötelezi a vállalkozót, ha a baleset azért következett be, mert alkalmazottja az előirt intézkedéseket elmulasztotta vagy az alkalmazottakat valami más hiba terheli. Ez intézkedés megegyezik az 1871. június 4-ki német felelősségi törvénnyel, mely a bányák, kőbányák és gyárak vállalkozóit a vállalataikban előforduló baleseteknél kártérítésre kötelezi, ha a baleset a vállalkozó megbízottjának, vagy a vállalkozó által alkalmazott személynek hibájából áll elő. Az eredményt mindazáltal, melyet e szakasz Németországban maga után vont, az indokolás olyannak jelzi, mely sem a munkaadót, sem a munkást ki nem elégítette, s a közöttük való viszonyt inkább rontotta mint javította.

Ez állítás igazolására az osztrák indokolás hivatkozik az 1881. német javaslatra, mely e tekintetben éppen nem nyilatkozik kedvezően. Az a körülmény, mondja az utóbbi, hogy a munkásnak a vállalkozó vagy az ez által alkalmazott egyén hibáját kell bizonyítania, a törvény jótéteményeit a munkásra nézve a

legtöbbségetben megsemmisítette. Ez a bizonyítás, mely már magában is nehéz, még súlyosabbá válik az által, hogy kivált az elemi erők által előidézett baleseteknél, az a helyiség és az a berendezés, melynek megállapítására a legfőbb súly fektetendő, a baleset által a felismerhetetlenségig megváltozik, s hogy azok a személyek, a kiknek tanuskodása a legtöbb értékkel bírna, a baleset folytán megsérültek vagy megölettek, úgy hogy épp a szerencsétlenség következtében tanuskodásra nem alkalmasak. De különben is a vállalkozója ellen pert indító munkás helyzete, már anyagi és műveltségi viszonyainál fogva is, igen hátrányos. A perek mind az által nem ritkák, mert a munkások közt az a hír terjedt el, hogy ha saját hibájuk nélkül érte őket a baleset, a vállalkozó föltétlenül kártérítéssel tartozik. De még ott is, hol ez a felfogás nem vert gyökeret, az a tény, hogy a baleset mindig különböző körülmények találkozása folytán jó létre, a munkást arra a felfogásra vezeti, hogy a balesetért a vállalkozót terheli a hiba. S minthogy a szegényjog védelme alatt ingyen perelő munkást a perköltések nem riasztják vissza, és más részt a vállalkozó fél a gyakran magas követelések megadásából származó következményektől, igen sok esetben, midőn a vállalkozó, különben méltányosságától és humanitásától vezettetve, egy vagy más alakban, a viszonyokhoz mért támogatásban részesítette volna a munkást, az utóbbi egy képzeleti jogra támaszkodva, teljes kárpótlást követel, és a vállalkozó szintén teljesen jogosan vél eljárni, ha minden kötelezettséget tagad. A következés tehát az, hogy vagy oly kártérítésre ítélik a vállalkozót, melyet jogtalanul tart, vagy hogy a munkás elveszti azt a támogatást is, melyet a vállalkozó köteleességérzete vagy jóakarata különben neki megadott volna. Ily körülmények közt csak elkeseredés keletkezik munkás és vállalkozó közt, mely minden újabb eset által csak újabb tápot nyer.

Növeli még az elkeseredést abiztosítási ügy mai szervezete. A biztosítótársulatok, üzleti érdekből a baleseteknél csak akkor fedezik a kártérítést, ha a biztosító vállalkozó a kártérítésre a törvény által világosan kötelezve van. Ez okból nem engedhetik át a vállalkozónak azt a jogot, hogy ő döntsön a munkás által ellene támasztott igények helyessége felett, a minék következtében a vállalkozó nem vezettetheti magát oly tekintetek által, melyek, ha maga döntene e kérdésben, talán elhallgattatnák nem egy kételyét jogi kötelezettsége iránt. A felelősségi törvényre alapi-

tott igények nagymérvű kétsége mellett nem lehet tehát azon csodálkozni, hogy a biztosító társaságok többsége a legtöbb esetben csak akkor fizet, ha a kérdéses kártérítési igény ítéletileg meg van állapítva. De még ott is, hol ez elvet nem követik, a baleset ellen biztosított munkaadóra nézve az ellene támasztott igények jogosultságának elismerése igen meg van nehezítve az által, hogy a biztosító társulat elleni igényét csak úgy érvényesítheti, ha elismeri, hogy a baleset az ő vagy az általa megbízott személy hibájából állott elő. A szabály tehát az, hogy a munkaadó minden oly esetben, melyben tőle kártérítést követelnek, kénytelen magát a munkás által bepereltetni. Bármily kellemetlen az ily helyzet a jóakaró vállalkozóra nézve, még sem mondhat le a biztosításról, mert ez nyújtja neki az egyedüli módot arra, hogy oly károk ellen védekezzék, melyek nagyságuk mellett vállalata fennmaradását is kockáztathatják. A bírói belátás korlátlanlansága mellett, melyre a törvény a kár megállapítását bizza, a kártérítés a munkabér egész összegéig terjedhet, és a tapasztalás szerint az ily esetek nem ritkák. Ily módon a baleset által sújtott munkás oly kártérítéshez jut, mely az állami és más közszolgálatoknál nem fordul elő, és a mely, tekintettel arra, hogy a meg nem sérült munkás nem egyszer kereset nélkül van, vagy legalább kevesebbért kénytelen dolgozni, és viszont a megsérült munkás állandóan vagy legalább időközönként részleg keresetképes is lehet, nem igazolt. Másrészt azonban a kártérítési igény oly előfeltételekhez van kötve, hogy csak igen kevés esetben érvényesülhet, míg a legtöbb esetben a megsérült munkás a nyilvános szegényápolásra vagy a magán jótékonyásra van utalva.

Eddig a német indokolás, a melynek alapján az osztrák javaslat megjegyzi, hogy a felelősségi törvény mellett Németországban előállott bajok Ausztriában hasonló vagy még élesebb módon nyilatkoznának, tekintettel különösen az osztrák perrendtartás reformot követelő állapotára. A perek ennek következtében még számosabbak és még hosszadalmasabbak lennének, és különösen félni kellene attól, hogy az uralkodó formalistikus felfogás mellett, a »non jus deficit sed probatio« elvének alkalmazásával, az anyagilag igazolt, de számszerűleg nehezen megállapítható igények figyelembe nem vétetnének. Németországban a pereknek csak 12⁰/₀-a végződött a kártérítési igény elismerésével, Ausztriában az arány még kedvezőtlenebb lenne,

s így ily módon a kártérítési kérdés szerencsés megoldása nem várható.

Lehetne arra is gondolni, folytatja az indokolás, hogy a munkás helyzetét könnyítsük az által, hogy a bizonyítás terhét megosztjuk, főleg annak vélelmezésével, hogy a hiba a vállalkozót vagy annak megbizottját terheli. Szóval ugyanazt az elvet alkalmazni a többi vállalatokra mint a vasutakra, és a vállalkozót minden balesetért felelőssé tenni, ha azt be nem bizonyítja, hogy a szerencsétlenség vis major, vagy a munkás saját hibája következtében állott elő.

De ez sem vezetne eredményre. Először azért nem, mert az igen érzékenyen sújtaná a vállalkozót és azért még erőlyesebb védekezésre sarkalná őt. Másodszor és főleg azonban azért, mert mind e módzatok nem orvosolnák a felelősségi elv legfőbb baját, minthogy nem engednék meg, hogy a munkás kártérítést kapjon minden oly baleset alkalmával, a melynél azt a méltányosság és az összeség érdeke megkívánja, akkép, hogy se az ipar ne terheltesse meg túlságosan, se a munkások és vállalkozók közötti viszony meg ne romoljék. Minden oly szabályozás, mely a munkás igényét a vállalkozó valóságos vagy képzelt hibájától teszi függővé, azzal a veszélylyel van összekötve, hogy annak érvényesítése minden egyes esetben vitás lesz, a mi által a munkás a legjobb esetben is csak későn kapja meg kártérítését és időközben nyomorba jut. És minél pontosabban lesz ezen hiba esete körülírva, annál inkább fog az ítélet kifelé az esetlegesség vagy önkény színében jelentkezni, a mi sem az igazságszolgáltatás tekintélyét, sem a vállalkozó és munkás közötti viszony jóságát nem fogja előmozdítani.

Hasonló következményektől való félelem vezette a német törvényhozást arra, hogy a biztosítási ügyet fejleszteni igyekezze, a mit a felelősségi törvény 4. §-a által akart elérni, mely azt mondja, hogy ha a baleset által sújtott munkás valami segítő, vagy biztosító intézetnél biztosítva volt, úgy ez intézet szolgáltatása a vállalkozó által nyújtandó kártérítésbe betudandó, feltéve, hogy a vállalkozó a biztosítás költségeihez legalább egy harmaddal hozzájárult. E pont tárgyalásánál kiemelték, hogy a baleseti biztosítás fejlesztése a kártérítési kötelezettség mellett úgy a munkás mint a vállalkozó érdekében áll. Mert az elsőre nézve megszűnik a kártérítés bizonytalansága, és azon kívül, még a vállalkozó hozzájárulása mellett, sok oly esetben is kap

kártérítést, melyre a kártérítési kötelezettség ki nem terjedt. A vállalkozóra nézve viszont legalább is nagy erkölcsi előny van abban, hogy a munkás minden balesetnél kap kárpótást, s így olyankor is, a midőn a törvény szerint a vállalkozó nem köteles kártérítést adni. Ez a körülmény vezette az osztrák kormányt arra, hogy az ipartörvényre vonatkozó javaslatának 94. §-ában hasonló intézkedést vegyen föl. A már többször felhozott német javaslat tanúsága szerint azonban ez a törvényes intézkedés sem vezetett kedvező sikerre. Mert igaz ugyan, hogy a biztosító intézetek üzlete igen emelkedett, de a várt eredmény mégis elmaradt. És pedig egyrészt azért, mivel a legtöbb magánintézet, részvényesei érdekében, lehetőleg szűkre szabta szolgáltatásait, s hogy a sokszor tulságos, sőt szemérmetlen követelések ellen védekezhessék, rend szerint perre hagyta jönni a dolgot. Másrészt a legtöbb esetben az intézetek csak a kártérítési felelősségről szóló törvény körébe eső balesetekre nézve fogadták el a biztosítást, a mi ismét arra vezetett, hogy a vállalkozó még akkor is perre vitte az ügyet, és csak a munkásra nézve kedvező ítélet után szolgáltatta a kártérítést, midőn a fennálló törvény szerint is kártérítésre kötelezettnek érezte magát, nehogy különben a biztosítási társulat elleni igényeit elveszítse.

Segíteni tehát a bajon, úgy mond az osztrák indokolás, a kártérítési kötelezettség behozatala vagy kiterjesztése által nem lehet. E mellett mindig perre fog kerülni a dolog, és elmérgesedik a munkás és vállalkozó közötti viszony. Segíteni csak egy általános baleset elleni biztosítással lehet, melyhez a munkás és vállalkozó közösen, habár kényszerítve, hozzájárulni tartozik, és a melynél a munkás, vagy annak hátramaradottai minden baleset előfordul-tával méltányos ellátásban részesülnek. A biztosításnak ki kell terjeszkednie minden balesetre, akár a vállalkozót vagy megbizottját terhelje a hiba, akár a véletlen idézte azt elő. Mert ha csak azokat a baleseteket hagynók is ki, melyeknél a véletlen vagy a munkás ügyetlensége játszott közbe, a kártérítési igény ismét bizonytalan maradna, annál is inkább, minthogy a legtöbb baleset a legkülönbözőbb körülmények találkozásából ered. Kivételt csak az esetben lehet tenni, ha a balesetet a munkás szándékosan idézi elő, de az ártatlan hátramaradottak igényeire még ekkor is tekintettel kell lenni.

Az általános elvek ezen ismertetése után térjünk át a részletekre:

A kötelező biztosítás alá tartoznak s az üzemnél előálló esetek ellen a törvény határozatai szerint biztosítandók: a munkások, tisztviselők, tanonczok és gyakornokok, kik gyárakban, hutákban, fenn nem tartott érczetek kiaknázó bányákban, hajógyárakban és kőbányákban dolgoznak. Továbbá azok, kik az építkezésnél vannak elfoglalva, a mennyiben nem a vidéken épített földszintes, vagy gazdasági épületekről van szó. A fönnebbi iparokkal egyenlő tekintet alá esnek azok, melyek robbanó anyagokkal foglalkoznak. Továbbá a mezőgazdasági és erdei üzemek, melyek gőzkazánnal vagy oly hajtó erővel dolgoznak, mely elemi erővel vagy állatokkal hozatik mozgásba. Az utóbbiak azonban csak úgy, ha állandóan alkalmaznak erőművi gépeket, és ott, hol ezen mezőgazdasági vagy erdészeti üzemekben csak bizonyos személyek vannak a gépekkel járó veszélyeknek kitéve, a biztosítási kötelezettség csak ezekre vonatkozik. A föntartott érczetek kiaknázó bányákban foglalkozó munkásokra vonatkozólag külön törvény intézkedik. — Vasutak és belhajózási üzemek csak annyiban tartoznak a törvény alá, a mennyiben valamely fönnebb említett vállalat kiegészítő részét képezik. Azon vasuti alkalmazottakra azonban, a kikre az 1869. márczius 5-iki törvény ki nem terjed, szintén a kötelező biztosításnak vannak alávetve. A tengeri hajózási vállalatokra e törvény nem terjed ki. A belügyminiszter fel van hatalmazva egyes itt felsorolt vállalatokat a biztosítási kötelezettség alól fölmentetni és viszont olyanokat, melyek itt felsorolva nincsenek, az alá bevonni. Az állami, tartományi, községi vagy alapítványi üzemekre a törvény nem terjed ki (1.—4. §§.)

Ezen első négy szakasz indokolása röviden következőleg vonható össze. A törvény csak a nagy ipart vagy a veszélyes üzemeket kívánta fölvenni, mint a melyeknél a gondoskodás a legszükségesebb. Ezért kihagyta a kézmű ipart, a mennyiben az nem dolgozik erőművi gépekkel. A kis ipar bevonása ellen szól különben is egy állandó szervezet hiánya, valamint az is, hogy itt a munkaadó sokszor igen szerény viszonyok közt van, s a biztosításból eredő költségeket alig viselhetné el. A mezőgazdaságot általában, a mennyiben erőművi gépeket nem alkalmaz, szintén kihagyta a törvény, mert itt sincs egy állandó szervezet, és mert a mezei munkásnál az ily törvény szüksége nem oly erős. A mezőgazdasági mellékiparok, a mennyiben gyárakul tekinthetők, természetesen a törvény alá tartoznak. A mi a tisztviselőket illeti,

azokat a kormány javaslata csak annyiban vette föl, a mennyiben fizetésük 800 frtot meg nem halad, de az ipari bizottság a korlátozást elvetette, nem csak azért, mert a tisztviselő ép úgy ki van téve a veszélynek és ép úgy segélyre szorul, hanem és főleg azért, mert így a valaminek jobban fizetett tisztviselő rosszabb helyzetbe jutna, mint a legszegényebb munkás. A bányákat a társládák daczára nem hagyta ki a törvény, azért, mert azok sok tekintetben nem felelnek meg éppen baleseteknél e feladatnak, és mert különben a legveszélyesebb bányáüzem rosszabb helyzetbe jutott volna mint más kevésbé veszélyes foglalkozás. — A vasutakat kihagyta a törvény, azért, mert már is a kártérítési törvény alá tartoznak, továbbá mert nem birnak állandó üzem-helylyel, és mert a Magyarországgal való viszony folytán bevonásuk sok nehézséggel járna. Hasonlókép kihagyta a törvény a tengeri törvényeknek alá vetett hajózást, mert az ide tartozó hajók szintén nem birnak állandó üzem-helylyel, mert azok idegen országokat is érintenek, és mert a Magyarországgal való viszony itt is megnehezíti az eljárást. — A belügyminiszternek adott felhatalmazást a viszonyoknak nagyon eltérő volta teszi szükségessé. — A nyilvános jellegű üzemek kivonását az ott alkalmazottak más irányú ellátása igazolja.

A kártérítés tárgyat, terjedelmét és kiszámítását következőleg állapítja meg a törvény. A kártérítés az 1,200 forintig terjedő évi kereset alapján szabatik ki, a melybe az osztalékok és természetbeni járandóságok is beszámíttatnak. Tanonczoknál s általában azoknál, kik semmi vagy nem teljes fizetést kapnak, a legkisebb teljes fizetésű munkás keresete szolgál alapul, a mennyiben az 300 frtot meg nem halad. Testi sérülésnél a károsult az ötödik héttől fogva munkaképtelensége tartamára járadékot kap, mely teljes munkaképtelenségnél a kereset 60%-a, részleges munkaképtelenségnél az előbbinek egy törtje, mely azonban a kereset 50%-ánál több nem lehet. A megsérült a kártérítéstől elesik, ha a balesetet szándékosan idézte elő. — Halál esetén a kártérítés áll a temetkezési költségéből 25 frt. erejéig, és egy járadékból, mely az özvegy nőnél annak haláláig a kereset 20%-a, özvegy férfinél annak újabb házasságáig a kereset 10%-a; továbbá minden törvényes gyermeknél annak 15. életévéig a kereset 15%-a, teljes árváknál 20%-a, minden törvénytelen gyermeknél 10%. Az özvegy és gyermekek járadéka együttvéve meg nem haladhatja a kereset 50%-át. Fölmenőknél, ha az elhalt azok egyetlen

kenyérkeresője volt, azok haláláig vagy szegénységük tartamára, a járadék a kereset 20%-a. Ha az özvegy nő újból férjhez megy, évi járadékának háromszorosát kapja végkielégítésül (5—8. §§.).

A kártértés alakja, a járadék, azzal igazoltatik, hogy az jobban megfelel a munkás által szenvedett kárnak, s hogy a tőkekárpótlás mellett a munkás végül mégis a szegényápolás terhére eshetik. A százalékok nagysága igazoltatik azzal, hogy a keresetképtelen munkásnak nincs annyira szüksége, mint a dolgozónak, hogy a hátramaradottak a munkás életében is csak a kereset bizonyos részét kapták, és a járadéknak nagyobb százalékokban való megszabása nagyon megterhelte volna az ipart. Az özvegy nőt újbóli házassága esetén azért nem tartották tanácsosnak mindentől elútni, nehogy a vadházasságok előmozdításának. A carentialis időt, vagyis azt, hogy a kártérítés csak bizonyos idő múlva kezdődik, indokolja az, hogy a sok ideiglenes munkaképtelenség rendezését nem lehet egy távoli központi szervezetre bízni. Itt csak a helyi szervezetű betegségi segély lehet megfelelő, annál is inkább, mert az ideiglenes munkaképtelenségnél igen nagy a színlelés is, a miért a biztosító intézetek a rövid munkaképtelenségeket mindig vonakodtak a baleset elleni biztosításba bevonni. A baleset elleni biztosításnak ily korlátozása ezen kívül igen megkönnyíti az ipar terheit.

A biztosítás szervezete. — A biztosítás a kölcsönösségre alapított célra felállítandó intézetek által történik. Rendszerint minden tartományra egy-egy intézet jut. De lehet két kisebb országnak egy közös intézete, és egy nagyobb országnak több intézete is. Minden ily esetekben a tartományi bizottságok meghallgatandók. A belügyminiszter az ily intézetek határait megváltoztathatja, többeket összeolvaszthat és egyes intézetet több intézetre fölbonthat. Az intézetek állami ellenőrzés alatt állanak. — Az intézetek tagjai a vállalkozók és a biztosított munkások és tiszték. — Az intézetek igazgatóságát három egyenlő részben a vállalkozók és az alkalmazottak által választott és a belügyminiszter által az illető vidéknek a viszonyokkal ismerős lakóiból kinevezett tagok alkotják, kik elnöküket maguk választják (9—12. §§.)

A magántársulatok kizárását illetőleg, a törvényjavaslat kezdettől fogva ugyanazt az álláspontot foglalta el, hogy ott, hol az állam a biztosítást kötelezővé teszi, gondoskodnia kell oly intézetekről is, melyek a biztosítást, mert nem nyerészkednek

olcsóbban és biztosabban végezhetik. A szervezet alapjául az eredeti javaslat a kereskedelmi- és ipar-kamarákat vette föl, de a bizottság foederalistikus többsége a tartományokhoz kívánta kötni az intézetek szervezetét, a mit a tartományoknak nemcsak történelmi, hanem különböző gazdasági egyediségével is igyekezett indokolni. Ezzel szemben a német kisebbség a foglalkozási szövetkezetekre kívánta fektetni a szervezeteket, hivatkozva az ezen alapon keletkezett segély-pénztáraknak és társládáknak ez alapot igazoló eredményére. Az engedmény azonban, melyet ezzel szemben a többség a kisebbségnek adott, nem ment többre, mint hogy a belügyminiszternek az intézetek határainak megjelölése tekintetében igen széles jogok adattak, s hogy a törvény későbbi szakaszai közé a foglalkozási szövetkezetek is fölvétettek, de pusztán fakultatív jelleggel.

Alapszabályok, veszély fokozatok, tartaléktőke, tökefedezet és hozzájárulás. — Minden biztosítóintézetnek egy, a belügyminiszter által kiadott minta szerint szerkesztett alapszabálylyal kell birni, mely a belügyminiszter jóváhagyása alá tartozik és az által esetleg módosítható. — A biztosított üzemek a velök járó veszély fokozata szerint különböző osztályokba soroltatnak. Az osztályok megállapítása számszerűleg akkép történik, hogy a legveszélyesebb üzemek átlagos mértéke 100-ban állapittatik meg, és minden más üzem veszélyességének foka százaléktételekben szabatik meg. — A tartalék képzésére szolgáló járulék magasságát a belügyminiszter határozza meg. E tartalék a kötelezettségek fedezetére szolgáló alap 10% -ánál nagyobb nem lehet. A tartalék $\frac{2}{3}$ része az intézet külön tartalékát alkotja, $\frac{1}{3}$ része egy közös tartalék képezésére szolgál. — A biztosítási technika elvei alapján kiszámítandó fedezet előteremtésére szolgáló díjak, továbbá a kezelési költségekhez és a tartalék képzéséhez szükséges összegek a tagok hozzájárulása által szerzendők be, mely hozzájárulás a biztosítottak keresetének mérve szerint állapittatnak meg, úgy azonban, hogy az 1,200 frtot meghaladó kereset nem jö tekintetbe. A biztosítási díjak államilag jóváhagyott tarifa szerint szabotnak ki, a tarifa ismét ezen hozzájárulási tétel szerint állapittatik meg, mely minden egyes veszély fokozat százaléka és a kereset minden forintja után számittatik ki. — A hozzájárulásból, 10% a biztosítottakat, 90% a vállalkozókat terheli (13–17. §§.)

Ez intézkedések közül kettő bir elvi fontossággal. Az

egyik az, hogy a hozzájárulás a tőkefedezet és nem a két évi szükséglet arányos kivetése útján történik. A másik az, hogy a hozzájárulás, habár igen kis részben, a munkásokat is terheli. Lássuk ezeket egyenkint:

Az elsőt illetőleg meg kell jegyezni, hogy ha a biztosítási díjak az úgynevezett biztosítási technika elvei szerint szabadnak meg, akkor a számítás alapjául a baleseti statisztika átlagos eredményei szolgálnak. Ez esetben tehát a biztosítási hozzájárulás előre tudható és állandó. Ellenben, ha a biztosítási díjak az évi szükségletek szerint állapíttatnak meg, illetőleg vettetnek ki arányosan, akkor a biztosítási hozzájárulás változó és bizonytalan. De van még egy különbség. S ez az, hogy a biztosítás-technikai eljárásnál minden baleset után a fizetendő járadékot bizonyos évek sorára szolgáltató tőkéről kell gondoskodni, mely a baleset alkalmával azonnal külön tartalékba helyeztethessék, s hogy ennek következtében a biztosított munkás után fizetendő évi hozzájárulásnak oly nagynak kell lennie, hogy abból ily tőke keletkezhessék. Ellenben a kivetési rendszernél csak az egyes évi járadékokról kell gondoskodni. Más szóval az utóbbi eljárás mellett a hozzájárulás eleinte, midőn még kevés a baleset, igen csekély lesz, de csakhamar növekedni fog, mert a már fizetendő járadékokhoz mindig újabb járadékok fognak jönni, és így a növekedés tartani fog mindaddig, míg a már bekövetkezett balesetek után fizetendő járadékokból a biztosítottak elhalálózása folytán évenként ugyanannyi járadék szűnik meg, mint a hány új járadék keletkezik az újabb balesetek következtében. A bizottság kisebbsége által is dicsérően kiemelt osztrák biztosítási szakember, Kaan számítása szerint, a két rendszer hozzájárulási szükséglete számokban következőleg nézne ki: 600,000 munkást véve föl, átlag 300 forint keresettel, a tőkefedezeti rendszernél egy munkásra 3 frt. 39 kr. esik évenként. Ellenben a kivetési rendszernél csik egy-egy munkásra az

1. évben	0'15 frt.
10. »	2'26 »
17. »	3'39 »
20. »	3'75 »
30. »	4'57 »
40. »	5'03 »
50. »	5'31 »
60. »	5'49 »

70. évben	5'61 frt.
80. »	5'69 »
90. »	5'75 »

Az első években tehát a kivetési rendszer hasonlíthatlanul olcsóbb, de ezen előnyét csakhamar elveszti és folyton drágább lesz; már a 17. évben eléri a tőkefedezeti rendszer szerint fizetendő járulékot, és azután is folyton emelkedik egész a 90. évig, a melyben aztán megállapodásra jut. Az osztrák kormány és törvényhozás egyértelműleg a tőkefedezeti rendszert fogadta el, mint biztosabbat és komolyabbat, mely az eddigi magán biztosítási társulatoknál kötött biztosítások után különben is megszokott és végül, mint olyat, mely az állami hozzájárulást nélkülözhetővé teszi, míg a kivetési rendszerrel a hosszas emelkedés és végül nagyon felnőtt teher mellett az állami hozzájárulás majdnem kikerülhetetlen.

A munkások hozzájárulását illetőleg nem volt ily egyetértés a különböző pártok közt. A kormány javaslata a munkások hozzájárulását azzal indokolta, hogy nem minden baleset származik feltétlenül az üzem természetéből, hogy egyik-másik magát a munkást is terheli. Még több súlyt fektetett azonban azon erkölcsi érvre, hogy ha a munkás nem vesz részt a költségekben, idegenül fog az intézménnyel szemben állni, annak kizsákmányolását majdnem dicséretes cselekedetnek fogja tekinteni, a nélkül, hogy annak jótéteményeiért magát kötelezettnek érezné. De ha ő maga is fizet bármi keveset annak költségeihez, akkor érdeke köti az intézményhez, és annak mások által való lelkiismeretlen kizsákmányolásánál magát is megkárosítottának fogja tartani. S habár az igen kis fizetési munkásnál az egész hozzájárulást a vállalkozó lesz kénytelen viselni, a fönnebb említett ethikai czélok még is el fognak éretni. A bizottság többsége helyeselte a kormány álláspontját. A kisebbség ellenben elvetette a munkások hozzájárulását. Ez eljárása indokolására hivatkozott arra, hogy a balesetek a termelési költségek alkatrészét képezik; hogy a vállalkozók által már eddig kötött biztosítási szerződéseknél a vállalkozók úgy is egészen maguk fizetik a biztosítási díjakat; s hogy a mily jogosult munkás hozzájárulása a betegségi biztosításhoz, mely egy általános, minden emberrel közös baj, a megbetegedés ellen védi őt, annyira igazságtalan volna őt megadóztatni egy olyan baj elleni védekezésnél, mely a gyári üzem természetéből folyva, csak is őt sújtja. Az erkölcsi

szempontokra végül azzal felel a kisebbség, hogy vagy valóban a munkás fizeti a törvény által kiszabott hozzájárulást és akkor anyagi helyzete rosszabbra fordul; vagy úgy is a gyáros fizeti tényleg a teljes összeget, és akkor az egésznek nincs értelme. A törvényben a kormány eredeti javaslata jutott kifejezésre.

Ezzel befejezhetem a munkások baleset elleni biztosítását szabályozó törvény ismertetését, mert a hátralevő szakaszok már csak alárendelt jelentőségűek. És csak annyit akarok még megjegyezni, hogy a baleset elleni biztosítást csakhamar követte annak természetes kiegészítője: a betegségről elleni biztosítás, az 1888. márczius 30-iki törvénnyel, s így a kisebbség óhaja legálább e részben teljesedésbe ment.

LÁNG LAJOS.

KAMATBIZTOSÍTÁST ÉLVEZŐ VASUTAK ÉS ÁLLAMOSÍTÁS MAGYARORSZÁGON.

A magyar-nyugati és a magyar-gácsországi vasutnak 1889. január első napján állami kezelésbe történt átvételével, a vasuti politikának legszomorúbb fejezete ért véget hazánkban. Magára az állambiztosítási rendszerre még ma is szót vesztegetni bizonyára egészen fölösleges valami. Az idő elhaladt fölötte, és -- ellenére annak a bölcs mondásnak, hogy soha se mondjuk azt, hogy: »soha« -- merem mondani, hogy a biztosított vasutak soha sem fognak többé feltámadni. Nem fog feltámadni különösen az a politikai világnézet, melyben ez a rendszer gyökerezett. Mert ítéljük meg bár az utóbbi két évtized politikai fejlődését a hogy tetszik, azt minden szemlélni és gondolkodni tudó ember el fogja ismerni, hogy ez időszak folyamán az államról és hivatásáról való felfogás Európában mindenütt meglepő és üdvös haladást tett. Oly haladást, mely változott politikai viszonyok közt is meg fogja követelni a respektálást. Azt a siralmas szerepet, melyre valamikor az államot utalták s a melyben alig volt különbség, mint magával és másokkal jól tehetetlen tárgya a kiaknázásnak, ma már a leghátramaradottabb európai ország sem lenne hajlandó elvállalni. Elbukhatik mai napság egy ország a csatasíkon, magára érezheti nehezedni az erősebbnek súlyos kezét: de önmagát kiszolgáltatni és képtelennek hirdetni valamelyes gazdasági funkció végzésére -- ennyire nyomorúnak egyetlen állam sem érzi már magát világrészünkben.

És ez a vívmány fenn fog maradni. Még ha apadásnak indul is majd az állami tevékenységnek mostani áradata, akkor sem fog az állam visszatérni oda, a hol hajdan volt. Mert ha baj az, hogy túlságosan nagy számu egyes ember függ az államtól, bizonyára szégyenletes az, ha viszont az állam csekély számú

egyes embertől látszik függni. Ez a felfogás a jelen pillanatban már közkincsévé lett az összes népeknek; nem fog előle elzárkózni többé egyetlen oly tényező sem, mely számot tart arra, hogy hatással legyen a közszellemre. Csaknem álopszerűnek rémlik hát, ha elgondoljuk, mily fennén állott még csak pár évtizeddel ezelőtt is az állam kicsinylésének tana úgy az elméletben, mint a gyakorlatban. Többé-kevésbé érvényesült ez a tan mindenütt a vasuti politika kifejlésében; de legkiválóbb emléke mégis csak a biztosított vasutak rendszere volt.

Keletkezett pedig ez a rendszer nyilván abból a nézetből, hogy az állam tehetetlen arra, hogy a maga jószágát kezelje s egyáltalában, hogy észszerű befolyásolást gyakoroljon gazdasági feladatokra. Hahogy a közjóllét okai szólnak egy vasut megteremtése mellett, ám biztosítsa az állam az adófizetők pénzével a felhasznált tőke jövedelmét; de a kezelést, azt csak engedje át más, természetesen jóval okosabb embereknek. Bárki is sokkal alkalmasabb egy vasutnak a vezetésére, mint az állam felelős közegei. Így fészkelte be magát a biztosított vasutak rendszere, mint valami igen természetes dolog, melynek kitünő voltához alig férhetett szó is. A mi az államé volt, az a vállalkozók tulajdonát képezte; a mi meg a vasuté volt, az is a vállalkozók tulajdona maradt. Ezen a méltányos alapon dolgoztak — közmegelegedésre — serényen tovább. Mai napság az ilyes insinuatiókat valószínűleg még Bulgáriában is visszautasítanák. Magyarország 1867-ben minden teketória nélkül vette át a dolgoknak eme rendjét, mely az európai államok legtöbbszörében járt s nevezetesen Ausztriában volt teljes virágában. Átvettük a rendszert, s a jogosult törekvés mellett, hogy hosszas évek mulasztásait pótoljuk helyre, valamint a vezérlő egyéniségeknek az összes idevágó kérdésekben való csekély tapasztaltsága mellett, nem is történni lehetett másképp, mint úgy, hogy a rendszer ezen az úgyszólván szűz talajon buja hajtásokat eresztett. Néhány évnek az elteltével az állam 20—21 millió forintnyi évi kamatbiztosítékot volt kénytelen fizetni; ehhez járultak aztán a botrányosnál botrányosabb kárpótlási perek, a biztosított vasutak mindegyike részéről. Ebből pedig olyan zavar keletkezett, mely az állam háztartását a legvégzetesebb következményekkel fenyegette. Igaz, hogy a vasutügy azokban az években példátlan fejlődést vett, melynek gyümölcsei e pillanatban úgy az állam mint a nemzetgazdaságának lépten-nyomon hasznára válnak. De a

legegyszerűbb számítás is azt mutatja, hogy ha az állam a legkezdetétől fogva bármi drága áron, de a maga költségén építette volna azokat a vasutakat, tényleg nem költött volna többet annál az összegnél, melyet az évek folyamán a legkülönbözőbb, többé-kevésbé mesterséges czimeken kellett fizetnie. Csakhogy az államvasuti rendszernek azonnal való alkalmazása mellett a tarifákat a közérdeknek megfelelő módon állapította volna meg és abban a helyzetben is lett volna, hogy gazdaságos és célszerű igazgatást lésítsen. A kamatbiztosítást élvező vasutak ellenben, a melyek híján voltak az energikusabb erőmegfeszítés mindensarkalásának, a passivitás valamennyi fogyatkozását, melyet pedig akkoriban az állami kezelésre szerettek ráfogni, párosították a rossz részvénytársulati kezelés összes ismertető jeleivel. Így jutottak sorjában a pusztulás szélére s így róttak az államra elviselhetetlen terheket, a melyekért emez sem hatalomban, sem befolyásban nem nyert kárpótlást.

A biztosított vasutak államosítása tehát magától állott elő. Már a hetvenes évek pénzügyi pusztításai alatt — a mikor pedig Zsedényi Ede a képviselőházban még igen komolyan azt indítványozta, hogy be kell szüntetni az egész közlekedésügyi ministeriumot, és a kereskedelmi ministerium egy osztályát csinálni belőle — még abban a válságos korszakban fakadozott az államosítások eszméje, habár a végrehajtás természetesen nem lehetett elejétől fogva teljes céltudatossággal foganatosítható. A mozgalom első stádiumaiban az állam nem követ más szándékot, mint azt, hogy óvja a maga háztartását, elhárítsa a zavart, korlátok közé szorítsa a napról-napra nagyobbodó, már-már tulakapásba menő követeléseket. Egyszerű *védelmi álláspont* ez, annak minden fogyatkozásaival. Haladtában aztán az állam arra a meggyőződésre jut, hogy a vasutak megszerzése positiv tartalmat is nyerhet, a mennyiben módot nyújt arra, hogy a nemzetközi kereskedelmi politika által felidézett veszélylyel szembe lehessen szállni — sőt hogy a vasutak idővel még állami bevétel forrásává is lehetnek, holott oly hosszú ideig csakis nyomasztó pénzzavaroknak voltak okozói. Teljes kifejlésre ez az eszme csak az utóbbi évek folyamán jutott, s azóta az egész közlekedésügyet tervszerűen és sikeresen rendelték alája az állam hatóságának.

Ez a politika elvitázhatatlanul állapította meg az állami kezelés előnyét, szemben a részvénytársulati kezeléssel. (Ugy vélem, a »magán-kezelés« szót hovatovább anachronismusnak

fogja elismerni és el is ejteni mindenki). Kitiűnt, hogy terjedelmes vonalaknak az állam által való kezelése magában véve olcsóbb, mint a közép nagyságu és apró társulatok szétforgácsolt kezelése. E kezelés nemzetgazdasági haszna pedig kiviláglott a bámulatos hajlíthatósággal rendszeresített tarifákból, melyeknek az illető viszonyokhoz és minden egyes termelési ágának a szükségleteihez való alkalmazása tette kiváltkép lehetővé azt, hogy a magyar mezőgazdaság egyidejűleg birta kiállani a tengereutáni versenyt és az egyik legértékesebb piaczaról, a németről való kizáratását. Ha annakelőtte gyakorta állították, hogy a részvény-vasutnak megvan a gyorsabb határozás előnye s hogy ennél fogva az érdekelt rétegek kívánalmainak könnyebben tehet eleget, mint az állam nehézkezen dolgozó burokratikus gépezete: ezt a nézetet megczáfolta a közlekedésügyi minister, midőn például az utolsó nyáron, a kiviteli campagne elején, némelykor 24 óra alatt a legmesszebb menő intézkedéseket rendelte el s tényleg életbe is léptette — még pedig szorosan a kereskedelmi világ kívánalmai és szükségletei szerint.

Azonban ez lehet egyes embernek érdeme, vagy kedvező viszonyoknak következménye. A főkérdés az, hogy az államosítási rendszer miként vált be Magyarországon? Erre a kérdésre is a legteljesebb részletességgel adja meg a választ a *közlekedésügyi miniszternek az országgyűlés elé terjesztett jelentése*, melyről bátran állíthatni, hogy eseményt — még pedig örömdetes eseményt — képez nyilvános életünkben. Beszámolója ez a magyar államvasúti politikának. Gondosan kerül minden célzatosságot, nem kívánja befolyásolni az olvasó ítéletét semmi által, csak a számbeli eredmények előadása által. Minthogy nálunk a vasútállamosítások jobbára a biztosított vasutakból fejlődtek, ezeknek rendszere pedig a közvélemény egyhangú ítélete alatt összeroskadott, az általános felfogás az országban már régebben kizártnak tekintette, hogy az államosítás az országra nézve káros lehessen. Már ez is bizonyos tekintetben vívmány volt, szemben oly akcióval, melyre csak egy kétségbeesett helyzet kényszerűsége terelte annak idején az intéző köröket. A ministeri jelentés adatainak gazdag tárházát tekintve, azonban tisztán áll mindenki előtt, hogy az államosítások nem csupán szükségességük, de hasznosságuk által is igazolva vannak már. A forgalmi politikának nem sikerült ugyan az európai védvámrendszernek hatását teljesen ellensúlyozni, de hogy mily mértékben közeli-

tette meg ezt a feladatot, láthatjuk azon díjleszállításokból, melyek egyes kiviteli cikkekre nézve 1880. óta foganatosítva lettek. Ezek a díjleszállítások tettek: gabonánál (Brassó-Zürich) 7.29⁰/₀, tengerinél (Brassó-Breslau) 38⁰/₀, haszonfánál 40.5⁰/₀, puhafánál (Soborsin-Bécs) 46.6⁰/₀, bornál (Tokaj-Hamburg) 46.1⁰/₀-ot. Ez a néhány példa már magában véve is elég jellemző; azonban még ennél is fontosabb az az átalakulás, mely a fiumei útirány díjtételeiben előállott. 1880-tól 1887-ig a magyarországi piacok és Fiume között a következő díjleszállítások léptek életbe: gabona után 36.7⁰/₀, fa után 45.5⁰/₀, szesz után 38.7⁰/₀, petroleum után 27.4⁰/₀, bor után 35.2⁰/₀. Az ország közlekedési politikája tehát abban a pillanatban, mikor előttünk csak a fiumei útirány maradt nyitva, azonnal és oly mértékben könnyítette meg az ez irányban való kivitelt, a mint ezt magánvasutak soha és semmiféle nyomás alatt nem tehették volna. De a hivatalos jelentés jogos önérzettel konstatálja: »hogy azon áldozatokat, melyekbe a külföld vámrendszabályainak ellensúlyozása került, nem az állam viselte egyedül, *hanem hogy az államvasúti hálózat segélyével lehetővé vált, hogy azok közös viselésére a nagy magánvasutak is rászoríttassanak.*« Midőn az állam versenyre kelt, nem egymaga viselte a reá erőszakolt védelmi harc költségeit, hanem a viszonyok ellenállhatatlan hatalma arra kényszerítette a részvénytársaságokat, hogy magokra vegyék a költségeknek rájuk eső részét. Kiterjedt államvasúti hálózat mellett tehát bizvást megmaradhatnak a magán-kezelés alatt levő vasutak; mert ha csak tehetetlenségre nem akarnak kárhoztatva lenni, teljes mértékben kénytelenek szolgálatába állani ők is a nemzeti gazdaságnak. Az állami befolyás kihat azokra az érdekeltségekre is, melyek az ugynevezett magánvasutak forgalmi spharájába esnek. Olyan tarifákra mennek le ezek is, a melyeket más körülmények közt mint szóba sem jöhetőket utasítottak volna vissza. Ezzel pedig meg van czáfolva az az oly sokáig divott föltevés is, hogy minden közlekedési intézet már a maga érdekében is oly mérsékelt tarifákat fog megállapítani, a mennyire fennállásának veszélyeztetése nélkül csak teheti. A példa, melyre itt csak igen röviden utalok, világosan mutatja, hogy egy társaság, mely a maga tőkéjét, teszem 5⁰/₀-kal kamatoztathatja, nem fog önként előidézni oly forgalmi gyarapodást, a mely mellett talán 4⁰/₀-os kamatozással kell beérnie. De az állam, a mely erre készletti, bizonyára egyetlen organumát sem tette tönkre a magán-gazdaságnak, ha-

bár kényszerítette is — még pedig a legloyálisabb verseny útján — hogy összhangba hozza saját tevékenységét a közönség indokolt követelményeivel. Tudnék egyébiránt példákat felhozni, melyekben a társaságok erősen szabadkoztak valamely tarifa leszállítása ellen, kétségbesetten ragaszkodva a régi rendszerhez, és midőn szemben az állami versenynyel mégis kénytelenek voltak engedni, meglepetésökre azt vették észre, hogy a leszállítás következtében fényes üzletet csináltak. A vasútügy terén, hol a magánverseny jobbadán csak üres szó, a felvilágosodott állami konkurrenzia — melynek utóvégre is szintén csak tekintettel kell lennie a pénzügyi eredményre — egyedül képes arra, hogy a közönség igényeit érvényre juttassa.

Hogy pedig a pénzügyi szempontok sem hagyattak figyelmen kívül, arra nézve elég bizonyíték a közlekedési minis-ter jelentésének, az államosítások eredményéről szóló fejezete. A jelentés *három millió forint*ra teszi az államosítás által elért jövedelmi többletet az egész hálózatonál. A nélkül, hogy a részletekbe belebocsátkoznám, azokat az eredményeket, melyek a közönségre nézve első sorban mérvadók, összefoglalhatom a következőkben: *a vasútnak oly csoportja, mely nagyrészt még az üzleti költségeket sem volt képes fedezni, melynek kamatoztatása tisztán az állampénztárból történt, egyesítették és midőn az egyesítés után ezen nagy hálózaton a szó legmerészebb értelmében vett közgazdasági szállítási és díjszabási rendszer lép életbe, akkor az egész hálózat körülbelül 4 százaléknyi kamatoztatást képes felmutatni.* És hogy miként állt be ezen fordulat, arra nézve talán a jelentésnek egy adata sem nyújt annyi felvilágosítást, mint az, hogy a régi rendszer alatt egy-egy tonna átlag befutott 104 kilométert, míg 1886-ban átlag befutott 180 kilométert. A központosító rendszernek hatása tehát kitesz a régi, atomizáló rendszerrel szemben, 72.5%-ot. Kimutatható a haladás nemcsak az összeségre, hanem minden egyes, régebben önálló pályára nézve. Kimutatható végre — mire szemben sok inveterált előítélettel különös súlyt helyezek — hogy a központi vezetésnek és általában a bürokratianak költségei lényegesen apadtak, a gazdaságosnak és egyszerűnek mondott hajdani magánkezeléssel szemben. Bürokrátia volt a magánkezelésnél, bürokrátia nélkül nem lehet el az állami kezelés sem. A különbség csak az, hogy amott sokféle bürokratitát fizettek azért, mit itt az egységes bürokrátia végez. Kiváló súlylyal bírnak ezek a tények nemcsak a

magyar közlekedési politika, de számos egyéb, a tudományos irodalomban is sokat vitatott kérdésnek megítélésére. Mondhatjuk, hogy ha az európai rendszerváltozásnak behatása alatt jött létre nálunk az államvasúti hálózat, úgy másrészt ezen hálózatnak kezelése és annak eddigi eredményei hatalmas fegyvert szolgáltatnak ama nem általunk kezdeményezett rendszer-változtatásnak igazolására.

Még csak néhány adatot kívánok felhozni a még fennálló biztosított vasutaknak jelenlegi és jövőendő helyzetéről.

Az eddig elért eredmények után a kormány a tarifa-kérdésre veti működésének fősúlyát. Minthogy nem pusztá hatalmi vágy az, — miként az állami kezelés ellenei gyakran állítják, — a mi az államosításokat előidézte, hanem elementáris követelménye a közjólétnek: az államhatalom beérheti azzal, hogy a még fennmaradó ily vasútnál egyrésztől szorosan felügyel a pénzügyi kezelésre, másrészt pedig a tarifa megállapítást, tekintettel e vasútnak is, a saját kezébe veszi. Ez értelemben mondhatni, hogy a kamatbiztosítást élvező vasutak ez év első napjától fogva jóformán teljesen az állam tulajdonát képezik, s hogy így nem sokára el fog tűnni még utolsó nyoma is a vasútügy ama felemás-alakjainak. Az elmúlt év végén Magyarországon még 6 vasút volt, mely tényleg igénybe vette a kamatbiztosítást. Ezek a következők: a budapest-barcsi, az arad-temesvári, a kassa-oderbergi, a magyar-gácsországi, az éjszakkéleti és a nyugati vasút. Január 1-én tényleg államosítottatott (habár a formaságok még hátra vannak) a nyugati vasút és a magyar-gácsországi vasút. Marad e szerint még négy vasút, a melyek közül egyet (az arad-temesvárit) évek óta kezel az állam. A közlekedésügyi minister most az államosításnak egy egészen új nemét kezdte meg: a tarifaügy államosítását. Vagyis: az illető vasút, a biztosítéki viszony keretén belül, továbbra is függetlenül áll fenn. Igazgatását maga végzi, de összes tarifa-ügyei az államra ruháztatnak. Az állam semminemű új megterhelést vagy kötelezettséget nem vállal; de az általa adott kedvezmények fejében biztosítja magának a rendelkezési jogot a közgazdaságilag döntő pontban. Ily módon az állam visszatér oda, a honnan a vasútnak alapításakor kiindulnia kellett volna.

Arra a haladásra, melyet az állameszme és az állami hatalom két évtized lefolyása alatt tett, semmi sem jellemzőbb, mint az, hogy az állam az általa biztosított vasútnak tarifa-meghatá-

rozására ezek alapításakor alig reservált magának valaminő befolyást, míg most egyáltalában nem is vitatják abbeli jogsultságát, hogy a tarifa-rendszert a maga belátása szerint állapítsa meg. A biztosított vasútnak szerfölött komplikált rendszerébe ily módon egészen új válfaj hozatott be, mely nem ugyan államosítás, de a mely közgazdaságilag felér az államosítással. A tarifaügy államosítása tagadhatlanul hivatva lesz sok irányban kiegészíteni az állami közlekedési politikát. Hogy az illető vasút ez átalakulás által mennyire lép az állami érdekek szolgálatába, kitűnik abból, hogy a minister annak a társaságnak, mely itt kérdésbe jő, az éjszakeleti vasútnak ép az imént adta át az állam által január 1-jén átvett magyar-gácsországi vasút igazgatását, az illető vasútnak által érintett vidékek pedig máris türelmetlenül várják az állami kezelésnek keresztülvitelét. És joggal! Mert a tarifa-ügyek átvétele által az állam közgazdasági céljai teljesen el vannak érve; a vasút pedig mint administratív közeg, hasznos szolgáltatokat tehet. Az államosítás kezdete óta Ausztria-Magyarországban ily irányban különböző módszerek alkalmaztattak. A legújabb módszer, melyet Baross Gábor hozott be, e nemben bizonyára nem a legrosszabb, s már a koncepczió eredetiségénél fogva is figyelmet érdemel. Ha a hetvenes évek elején ehhez csak félig-meddig hasonló intézkedést léptettek volna életbe a biztosított vasútnak vonatkozólag, annak közgazdasági tekintetben megbecsülhetetlen haszna lett volna. Hogy mindezek daczára a tarifák átvétele nem előkészítése lesz-e a végleges államosításnak, az iránt most nyilatkozni alig lehetséges. Bizonyos az, hogy ily körülmények között az államnak nincs oka a megoldást siettetni.

E kategóriából már csak három vasút van meg: a kassaoderbergi, melynek mint közös vasútnak államosítása közel fekvő okoknál fogva nem volna kívánatos, továbbá a budapest-baresi vasút, mely nem veszi az állami biztosítékot oly mértékben igénybe, mint tették a többi idetartozó közlekedési vállalatok, és végül az arad-temesvári vasút. Ha vajon az államosítási akció a jövőben is folytatásra fog még találni vagy beérk-e ez eddigi vívmányokkal, azt csak a jövő fogja meghatározhatni. Sürgősnek semmi esetre sem mondható a dolog, mert az állam közlekedési politikája néhány másodrendű vasút által nem befolyásolható. El lehet tehát mondani, hogy a kamatbiztosítást élvező vasútnak korszaka Magyarországon be-

rekesztődött. Két évtized folyamán keletkeztek és lettek oda ezek a vasútak, miután hosszú és kalandos utat jártak be. Minden kinövéseivel szemlélhettük ezt a rendszert s az ország ezekből a tapasztalatokból értékes tanulságokat szerezhetett.

A magyar közvélemény munkásainak pedig nem juthat hazafiasabb feladat, mint hogy folyton emlékeztessék a közönséget a múltban tapasztaltakra és feledésbe merülni ne engedjék azt az árt sem, melyet ezen tapasztalások megszerzéseért hosszú éveken át fizettünk.

NEMÉNYI AMBRUS.

A FŐVÁROSI ÚJ KÖLCSON.

Mikor 1881. tavaszán a 6 százalékos aranyjáradéknak 4 százalékosra változtatása megindult és a magyar földhitelintézet párin fölül állott $5\frac{1}{2}$ százalékos zálogleveleit nagy sikerrel $4\frac{1}{2}$ százalékos záloglevelekre convertálta, elérkezett Budapest fővárosára nézve is az idő, hogy jóval párin fölül állott 6 százalékos két rendbeli adósságát kisebb kamatuvá változtassa át. Elérkezett annyival inkább, minthogy 1880-ban kibocsátott 6 milliónyi 5 százalékos kölcsönének kötvényei már közel párihoz állottak. A főváros pénzügyeivel különösen foglalkozó törvényhatósági bizottsági tagok felkarolták az ügyet, de kerülték hivatalos fölvetését, mert előbb magánuton kellett volna a conversio keresztülvitelét előkészíteni.

Akkor ugyanis a jogi nehézség egész nagyságában állott fönn. A járadék-adósság és a záloglevelek convertálhatóságából nem engedtek jogi következtetést vonni olyan más adósság egyszerre való visszafizethetésére, melynek kötvényeihez — mint a Pest városi 6%-os kölcsönöknél 33 évi — törlesztési terv van csatolva, vagy mely az évek határozott során visszafizetendő és pedig annak kikötése nélkül, hogy a visszafizetés a tervszerűnél nagyobb összegekben vagy épen egyszerre is történhetik. A rente kisebb kamatuvá alakíthatását ismételt, hosszas harcz után az angol és francia törvényhozás eldöntötte; a magyar rente convertálása ellen sem támaszthattak tehát kifogást. A záloglevelek tömeges kisorsolása pedig elkerülhetlenné válik, a dolog természeténél fogva, mihelyt a jelzálogos adósok tömeges visszafizetéseikkel a záloglevelek alapját a jelzálog törlése útján elvonták. A conversio ellen tehát itt sem forog fenn jogi nehézség.

A Pest-városi két törlesztési kölcsönre nézve azonban az analogiát nem ismerték el, és mihelyt a conversio nyilvánosan megpendítettett, azonnal tiltakozások hallatszottak ellene

ugy bel-, mint külföldi czimlettulajdonosoktól. A fővárosi bizottsági tagok közül egynémelyik tehát, ki az ügygyel foglalkozott belátta, hogy a conversiót nem lehet egyenesen megragadni, mert a jogi kérdés azonnal fölvetetik, hanem a jogi nehézséget meg kell kerülni. Ennek módja pedig abban állott volna, hogy valamely tekintélyes bank az itteni pénz- és biztosító intézetekkel, melyek nagymennyiségű 6%-os pesti kölcsönkötvényeket tartanak tárczáikban, előzetes megállapodásra jusson a conversió iránt. Ez pedig nem háritott volna nagyobb áldozatot a fővárosra. A 6%-os kötvények ugyanis, mihelyt a conversió szóba jött, sokat vesztek párin fölüli árfolyamukból, és mert a lehetőség, hogy tisztán párin visszafizettetnek, nem volt kizárva: mérsékelt prémium mellett ráállottak volna az illető intézetek 5 százalékos czimleteknek oly árfolyam melletti cserében elfogadására, mely 5%-nál magasabb kamatozást és áremelkedési margot is eredményez. Ez pedig az akkori pénzviszonyok mellett igenis elfogadható föltétel volt. Azon, mindenestre aránylag csekélyebb mennyiségű kötvényekre nézve, melyeknek kényszerű conversiója pert zúdíthatott volna a fővárosra, magának a törvényhatóságnak kellett és bátran lehetett is volna, a jogi s pénzügyi következményeket elvállalni, a mint az állam a most megindított nagy conversióra nézve a hasonló természetű következményeket a Rothschild-consortiummal kötött szerződésben magára vállalta. Ezen eszmének keresztülvitele nem eredményezett volna ugyan oly nagy kamatmegtakarítást, minőt a sima conversió hozhatott, mindamellett lényeges megtakarítással járt volna.

A tervnek azonban eléje vágott az a boldogtalan »országos magyar bank«, mely minden ügyet, melyet kezébe vett, megrontott. Ez az intézet egyenesen neki ment a problémának és azt az ajánlatot tette a fővárosnak, hogy keresztül viszi a conversiót 25,000 frt. évi megtakarítással. A jogi kérdés ezzel egész ridegségében föl volt vetve s pedig neveltségesen csekély évi megtakarítás kilátásba helyezésével. Én magam fölkerestem akkor a bank vezérigazgatóját, kit az előtt soha sem láttam és kértem, hogy ne ragaszkodjék ajánlatához, mert ily módon a bank nem viheti keresztül az üzletet és a fővárosnak csak kára lehet a conversió ily meztelen fölvetéséből. Említettem, hogy előbb meg kellene egyezni a nagy intézetekkel a 6%-os czimletek átengedése iránt. Ekkor az illető vezérigazgató — világosan emlékszem

a jelenetre — bizonyos önérzettel oda mutatott asztalfiókjára s azt mondotta: itt vannak az illető összes intézetektől a nyilatkozatok a conversiónak elfogadása iránt. Hogy mennyiben volt ez az állítás alapos, arról szólhatnának most is az illető intézetek.

A nevezett bank ajánlata folytán a törvényhatóságnak foglalkoznia kellett a conversió kérdésével. 1881. szeptember 14 és 15-ikén tartott közgyűlésén kimondotta, hogy a kamatláb tartós alacsonyosságánál fogva, időszerűnek tartja a 6 százalékos kölcsönöknek kisebb kamatúra változtatását, annyiival inkább, mint-hogy ennek keresztülvitelére a magyar országos banktól a fővárosnak pénzügyi előnnyel járó ajánlat is tétetett. Elrendeli tehát a közgyűlés, hogy a convertálás keresztülvitele végett pályázat irassék ki olyképen, hogy záros határidőre írásbeli zárt ajánlatok adassanak be; egyuttal utasítja a tanácsot, hogy az új kölcsönre azon alapon, mivel a csatornázásra s egyéb középítkezésre felhasznált 3 és 5 milliós kölcsön adó- s bélyegmentességben részesült, ezen kedvezmény kinyerése iránt tegye meg a lépéseket. Továbbá jelentést kívánt a közgyűlés arról, hogy a fővárosi közraktáraknak és elevatoroknak a magyar leszámítoló- s pénzváltó-banknak az évek hosszú sorára történt átengedéseért közelebb befolyó 3.200,000 frt. mily közmunkákra lesz fordítandó.

A belügyminiszter a főváros határozata folytán jogi véleményeket kívánt be a conversió megengedhetősége iránt. Ugy tudom, hogy az igazságügyminiszterium pro, a kincstári ügyek igazgatósága contra nyilatkozott. Tisza Kálmán, akkori belügyminiszter ezek folytán 1882. márczius 28-án a következő leiratot intézte a főváros közönségéhez:

»Mult évi október hó 27-én 46695. szám alatt kelt tanácsi jelentésre, az iratok visszazárása mellett értesítem a főváros közönségét, hogy a mult évi, szeptember hó 14-én 528. sz. a. hozott közgyűlési határozatához, mely szerint a fővárosi három és öt milliós kölcsönöknek olcsóbb kamatu törlesztési kölcsönné leendő átváltoztatása vétetett célba, jóváhagyással nem járulhatok, mert figyelemmel a tervezett hitelmiveletnek jogi szempontból megengedhetősége tekintetében meghallgatott szakértők véleményeinek eltérő tartalmára, a fennforgó jogi kérdés eldöntése a kötvénybirtokosok részéről a főváros ellen indítható per esetén az illetékes bíróság előre meg nem határozható felfogásától függőnek jelentkezvén, a pernek a főváros részére kedvező kimenetelére teljes biztossággal számítani nem lehetne. Már pedig továbbá figyelembe véve azt, hogy a szóban forgó hitelmiveletből eredő hasznót maga az indítványozó bank csak 25,000 forintra teszi s hogy könnyen megtörténhetik, miszerint ezen összeg esetleg tekintetre alig méltó csekélységre szállna alá, nem tartanám helyes és indokolt eljárásnak, hogy a főváros vagyoni viszonyaihoz mérve ily aránylag

kevesebb jelentőségű nyereség kedvéért a kölcsönátváltoztatással járó kockázatot a főváros közönsége magára vállalja.«

A jogi nehézség ekként föl lévén vetve, nem maradt egyéb hátra, mint a napirendről levenni a conversio ügyét, a mi hitelműveleti okokból is ajánlatos volt ez időtájban, minthogy 1882. elején a pénzviszonyok, a párisi nagy válság miatt, nagyon megnehezültek és az állami conversio is elakadt. Ápril hó 19—20-án artott közgyűlésén, az illető bizottságok véleménye alapján kimondotta tehát a fővárosi törvényhatóság, hogy:

»Ámbár ezen hat százalékos kamatozó fővárosi kölcsönöknek kisebb kamatu kölcsönre való átalakítása biztos nyereséget hozna a fővárosi házipénztárra, melynek összegét előre meghatározni nem lehet ugyan, de hihető, hogy ez átalakítás keresztülvitelére önként ajánlkozott bank által kilátásba helyezett nyereségnél minden esetre pályázat útján még magasabb összegre rúgna, de még az általa ajánlott évi 25,000 frt. nyereség 40 éven át sem képez megvetendő hasznot; és habár az átalakítás kivihetősége ellen jogi szempontból felhozott aggályokat sem lehet teljesen alaposaknak mondani: a közgyűlés tudomásul veszi a kölcsönöknek kisebb kölcsönre való átalakítását, nem tartván az átalakítás alkalmazásba vételét ez idő szerint czélszerűnek, egyelőre abban hagyni határozza.«

Ez időtől fogva a conversio ügye szünetelt, mi alatt világszerte államok, városok, társulatok járadék- és törlesztési adósságaikat óriási mérvben egyre kisebb kamatú kölcsönökre átalakították. Budapest fővárosa felhasználta közmunkákra a 6 millió kölcsönt, föl a közraktárak átengedéseért befolyt 3.200,000 frtot, kénytelen volt $2\frac{1}{2}$ millió függő adósságot felvenni fővárosi pénzügyintézetektől. Ez a kölcsön 4.84%-ba került. A pénznek ily olcsóbbulása s a mellett, hogy nemcsak a 6, de az 5 százalékos kölcsön is állandóan párin fölül állott, folyvást 6%-os kamatot kellett a fővárosnak régibb adósságaiért fizetni, a mi nemcsak hátrányos, de szégyenletes is Budapest fővárosra nézve. És bár egy nagyobb kölcsön fölvétele a nagy közmunkák végrehajtására több ízben megpendítettett és előbb-utóbb elkerülhetlennek mutatkozott: a conversio fölvetését mellőzték a még mindig fenforgott jogi nehézségek miatt.

Szerencsés fordulat állott be, midőn a kormány a némely államadósság beváltásáról szóló törvényjavaslatot az országgyűlés elé terjesztette. Ebben csupa oly kölcsönnek egyszerre való visszafizetése, illetőleg kisebb kamatúvá alakítása rendeltetik el mely az évek határozott száma alatt törlesztendő s pedig alig egy-két kivétellel annak fenntartása nélkül, hogy a tőke a tervtől eltérőleg nagyobb részletekben vagy éppen egyszerre vissza-

fizethető. A pénzügyminister a törvényjavaslat indokolásában a jogi kérdésről így nyilatkozik: »A conversio keresztülvitelének jogi szempontjára nézve csak azt kívánom még megjegyezni, hogy miután a convertálandó kötvények egyikében sincs a korábbi visszafizethetőség joga feladva; hogy azok az első erdélyi vasút elsőbbségi kötvényeinek kivételével, mind hazánkban is a hazai jog érvényének ideje alatt lettek kiállítva, s hogy végül az első erdélyi vasút elsőbbségi kötvényeiben is, a melyek ugyan Bécsben állítottak ki, a korábbi visszafizethetőség határozottan fenn van tartva: a korábbi visszafizethetőségnek semmi jogi akadályát nem látom.«

Ezt a jogi felfogást a törvényhozás a javaslat elfogadásával szentesítette. Minthogy pedig az említett jogi előnyök a Pest-városi két kölcsönre nézve fennállanak; minthogy nemcsak az állami adósságokra, hanem a vasúti társulatokra nézve, melyeknek elsőbbségi tartozásainál csak azért, mert utólag a társulatok helyébe adósul az állam lépett, a jogviszony nem változhatott, a korábbi visszafizetés megengedtetik: lehetetlen a fővárosi törvényhatóságnak hasonló jogát kétségbe venni.

Ekként el lévén mellőzve a jogi nehézség, még a törvényjavaslat elfogadása előtt indítványt jelentettem be a közgyűlésre, a conversio megindítása s egyuttal a legközelebbi közmunkákra szükségese pénz beszerzése iránt.

A múlt évi november hó 21-én tartott közgyűlésen, ugyanaz nap, a melyen a főrendiház a convertálási javaslatához, a most már 1888. XXXII. törvényczikkhez hozzájárult, a budgettárgyalás alkalmával kifejtettem indítványomat. Előadtam, hogy először a három consolidált kölcsön átváltoztatásáról van szó: a 3 és 5 milliós 6 $\frac{1}{2}$ %-os Pest-városi, 33 év alatt törlesztendő 1871-ben fölvelt, továbbá a 6 milliónyi 5%-os fővárosi, 40 év alatt törlesztendő, 1880-ban kötött kölcsön conversiójáról. Az első két kölcsönre nézve, az előbb említett okoknál fogva, megszűnt, az utóbbira nézve nem is létezett jogi nehézség, minthogy az 1880-iki kölcsön kötvényeiben világosan fenn van tartva, hogy az első öt év elmúltával a törlesztési tervtől eltérőleg korábban és nagyobb részletekben, sőt egyszerre is visszafizethető a tőke. Előadtam, hogy tekintve azt, miszerint az 5%-os kölcsön is állandóan 1 $\frac{1}{2}$ –2 frttal párin fölül áll, a mi fölé 5–6, sőt több forinttal párin alól, ha 5-nél kisebb kamatra szól a kölcsön; tekintve azt, hogy 4 $\frac{1}{2}$ százalékos kamatnál is olcsóbban kaphat a

főváros ez időszerint pénzt, és hogy Görz, Budweis, Pilsen városai 4°/_o-os kötvényei 92—94-en állanak: Budapest fővárosra is a 4°/_o-os kölcsön fölvétele mutatkozik indokoltnak.

Ha a főváros a 6°/_o-os kölcsönöket, melyekből 1888. végén 5.650,000, és az 5°/_o-os kölcsönt, melyből 5.530,000 frt. még törlesztetlen volt, convertálja s erre — a mi bizton várható — effectiv 4¹/₂ százalékon alól szerzi be a szükséges pénzt, akkor 11.180,000 frt. után több mint átlag 1¹/₄^o/_o-os kamatot takarít meg 1889-ben. Ez a megtakarítás csupán kamatban mintegy 140,000 frtot tehetne, ha az adósság felmondása még 1888. vége előtt történhetnék meg; de ha az elhatározások lassú folyamata ezen eredményt valószínűtlenné tette is, mindamelllett elméletileg illusztrálja az elérhető megtakarítást. Az évi teherkönnyítés azonban sokkal nagyobb mérvű, ha az 1871-ik évben 33 évre fölvett összesen 8 milliónyi s a 40 évre 1880-ban fölvett 6 milliónyi kölcsönök 1888. végén még törlesztetlen 11.180,000 frt. állagának beváltására kedvezőtlen esetben, 12 millió névértékben kibocsátandó 4°/_o-os kölcsön 45 évi törlesztésre vétetik föl. Az ez idő szerint általánosan elfogadott törlesztési időtartamhoz képest a 45 év nem sok; 12 milliónak 4°/_o-os kamat mellett, 45 év alatti törlesztése pedig 576,000 frt. annuitást igényel, holott az eddigi három adósság évjáradéka az évek hosszabb során át, 908,700 frt.; és így a conversió a főváros háztartására nézve 332,300 frt. évi teherkönnyítést eredményezne.

Az indítvány továbbá az 1886-ban negociált 2¹/₂ milliós függő adósságnak visszafizetését ajánlja. Az egész kölcsön nincs ugyan még igénybe véve, de kevés híján, felhasználásáról már rendelkezéstörténetfel is fog használtatni, mire az új kölcsőnpénz folyóvá lesz. A függő kölcsön e célra egyesült néhány fővárosi takarékpénztártól vétetett föl; kamatja 4.84^o/_o, visszafizethető három havi felmondással bármikor, de visszafizetendő 1892. február végén. Minthogy pedig az új kölcsön effective 4.5^o/_o-nál is olcsóbb lesz, és függő adósságtól szabadulni tanácsos, ennek visszafizetése is ajánlható.

Ezen törlesztési célokon túl azonban gondoskodni kell a legközelebb végrehajtandó közmunkákra szükséges pénz beszerzéséről. Első helyen indítványom megnevezi a kölcsön útján fedezendő 2 milliónyi kövezési szükségletet. Évek óta sürgetik, részint a fővárosi törvényhatósági képviselőben, különösen a középítési bizottságban, részint pedig a kormánytól, hogy né-

mely főforgalmú út és utca szilárd anyaggal kellőképen burkoltassék. Ezen főutak építésére s kövezésére, a mit lehető rövid idő alatt kellene végrehajtani, a rendes budgetből nem telik fedezet. Az utak, utczák és terek jókarban tartására, valamint új burkolására amugy is nagy tételek szerepelnek úgy a rendes, mint a rendkívüli kiadások közt. Így:

	1888-ban	1889-ben
kül- és beltelki utak, hidak és árkok jó karban tartására	300,000	300,000
utczák és terek jó karban tartására	179,700	204,000
bel- és kültelki utak építésére	45,600	77,370
új kövezésekre s egyéb utcaiz burkolatokra	245,000	209,800
összesen	790,300	791,170 frt.

van előirányozva s az új építésre és kövezésre fölvev kiadás túlön-túl igénybe van véve halasztást szintén nem tűrő munkákra; az ezen két czimen a rendkívüliek közt előirányozott 290,600, illetőleg 287,170 frtból pedig semmi esetre sem lehetne akkora összeget elvonni, hogy az alább felsorolandó nagy forgalmú utaknak 3—5 évnél hosszabb időre föl nem osztható s el nem halasztható kiépítésére elég fedezet jusson, valamint, hogy nem mutatkozik mód az említett útépítési dotatió jelentékeny fokozására a főváros folyó jövedelmeiből. A középítési bizottság által kijelölt 15 út és utca burkolási költsége 3,020.000 frtra menne és e bizottság az egész munkát három év alatt végrehajtandónak és az egész költséget kölcsön útján fedeztetni véleményezte. Ámde a tanács a munkát öt évre kívánta felosztatni, már azon tekintetnél fogva is, hogy a közelebbi években a csatornázási s vízművi munkák folytán a bérek és az anyag, ha a gyorsított kövezés is hozzájárul, lényegesen megrághulhatnak. A főszámvév javaslatot tett tehát először a munka öt évre való felosztása s ezen kívül az iránt, hogy csak 2 millió fedeztessék kölcsönből, 1 millió pedig a folyó közjövödelmekből. Ez utóbbi fedezet megkönnyítettetik az által, hogy az ujonnan burkolt úton az első 5—6 évben 110.000 frt. lesz a javítási s fenntartási költségekből megtakarítható; a későbbi években pedig ezen megtakarításnak tetemes hányada a 2 millió kölcsön részbeni kamatozására lesz igénybe vehető.

Itt közlöm azon utak és utczák sorozatát, melyek, a kormány kívánsága szerint is, a közelebbi években építendőek, megjegyezvén azt, hogy az építés kölcsönpénz hiányában 1888-ról egy évre elhalasztatott:

Út vagy utca	A középítési bizottság által javasoltat	A főszámvevő által javasoltat 5 évre						összesen	közjöveldelmek- ből	Az első 5-6 év alatt megtaka- rított fenntartási költségek	
		kölcsönpenzből									
		1888	1889	1890	1891	1892					
1000 forintokban											
A csömöri-út (a közp. sz.-pályaudvar teleptől a murányi-utczáig) a közp. sz.-pályaudvar telep érdekében	70	70	—	—	—	—	70	—	3		
A kőbányai-út, mely óriási mérvű forgalmat közvetít	400	270	130	—	—	—	400	—	25		
Soroksári-utca (a Hedrich Krausz-féle malomtól a vasútig) a teher-pályaudvar telep érdekében . . .	103	—	—	—	—	—	—	103	10		
Az üllői-út külső szakasza	290	—	—	—	157	133	290	—	5		
Az Orczy-út, illetőleg felső-vám-vonal-utca, a mely a köztemető-utat az üllői-úttal köti össze . . .	40	—	—	—	—	—	—	40	—		
A dohány-utca, a mely a kerepesi-úti forgalom egy részének felfogására van hivatva	216	—	120	96	—	—	216	—	9		
A Lajos-utca, mely a jobbparti városrész legélénkebb forgalmi vonalát képezi	90	—	—	—	—	—	—	90	9		
A stáció-utca belső szakasza, a melynek rendezése már évek óta sürgettetik, s mely a vasút létesítésével egyidejűleg okvetlen rendezendő is	170	—	—	—	—	170	170	—	4		
Az új köztemetőhöz vezető maglódi-út	200	—	—	192	8	—	200	—	15		
Az újpesti rakpart folytatólag a sziget utcától a Victoria malomig .	145	—	—	—	145	—	145	—	3		
A nádor-utca külső része a Frohner szállodától a Lipót-körútig . .	262	—	150	112	—	—	262	—	5		
A kőbányai-útnak folytatólagos része, vagyis a belső-jászberényi-út a maglódi-útig	180	—	—	—	90	90	180	—	10		
A kerepesi-út külső része az áthidalási feljáróig	104	—	—	—	—	—	—	104	10		
A mester-utca a ferenczvár. pályaudvar érdekében	60	60	—	—	—	—	60	—	—		
Számos egyéb kisebb-nagyobb utcáknak trachyt, macadam vagy terméskő kövezéssel való ellátására a mérnöki hivatal 1888. évi munkaprogramja szerint mintegy	690	—	—	—	—	—	—	690	—		
Összesen	3,020	400	400	400	400	393	1,993	1,027	108		

Ez a 2 millió kövezési kölcsön eredete. A többi középítési szükséglet nagyságára indítványom nem terjeszkedik ki, mert a csatornázás, vízvezeték és kórházépítés nagy költségeire a mely munkák több évre tervezetnek, előre az egész összeget beszerezni úgy sem észszerű, a legközelebbi szükséglet megállapítása pedig több oldalú tüzetesebb számítást igényel a szakközegek részéről.

Indítványomat következőleg formuláztam:

»A t. közgyűlés felhívja a tek. tanácsot, hogy tegyen javaslatot a 3 és 5 milliónyi 6°/_o-os és a 6 milliónyi 5°/_o-os kölcsönök törlesztetlen részeinek kisebb kamatú egységes kölcsönre változtatása iránt;

felhívja továbbá, hogy vegye fontolóra, vajjon nem volna-e célszerű ezen művelettel kapcsolatosan a 2¹/₂ milliónyi függő adósság megfizetésére, a megszavazott 2 millió kövezési költségre s a legközelebb okvetlenül végrehajtandó közmunkákra szükséges összegeket kölcsön útján beszerezni?»

A közgyűlés ezen indítványt a tanácshoz utasította azzal, hogy meghallgatván a főszámvevőt, főügyészt és a pénzügyi bizottságot, terjeszse elő javaslatát. A főszámvevő a tanácshoz intézett, december 6-ikán kelt jelentésében tüzetesen megvilágítja az indítványt. Helyesli a conversiót, nem lát jogi nehézséget, kimutatja számszerűleg a pénzügyi előnyt; helyesli a 2¹/₂ millió függő adósság megfizetését, és ezen törlesztésekre, valamint a közelebbi építési szükséglet fedezésére névszerint 20 millió kölcsönnek 4°/_o-ra és 40 évi törlesztés mellett való fölvételét ajánlja. A főügyész jogi szempontból hozzájárult a jelentéshez.

Szükséges ezen jelentésből néhány főbb adatot idézni. A főszámvevő először is konstatálja, hogy a három kölcsönből a f. é. július 1-én még 10.921,000 frt. lesz törlesztetlen. Ennek visszafizetésére szükséges lesz az új kölcsönből, ha

88°/_o-kal értékesíttetik, 12.410,000,

ha 94°/_o-kal » 11.620,000 frt. névértékű

kötvény. A jelentésben minden számítás 90 és 92-ös árfolyam szerint is keresztülvitetik, de itt csak a legkisebb és legnagyobb számot idézem. A 2¹/₂ milliós adósság törlesztésére a fölvett két cursus szerint 2.841,000, illetőleg 2,659,500 frt. névérték szükséges. A négy rendbeli adósság megfizetése után maradna tehát

88°/_o-os értékesítés mellett 4.749,000,

és 94°/_o-os » » 5.720,500 frt. névérték-

ben, a mi 4.178,400, illetőleg 5.378,400 frt. effectiv értéket tesz. Ennyi maradna tehát fenn a közelebbi középítési szükségletre.

Az új kölcsönnek hatása a főváros háztartására a jelentés szerint, következőleg fog alakulni. A 20 millió 4⁰/₁₀-os kölcsön 40 évi törlesztés mellett 1.006,000 frt. (helyesebben 1.006,400 frt.) annuitást igényel, a három törlesztési kölcsön évjáradéka most

908,700 frt.

a 2 ¹ / ₂ milliós adósság évi kamata	121,000 »
összesen	<u>1.029,000 frt.</u>

Ennélfogva a 20 milliós kölcsön után 23,000 frttal kisebb lesz az évi teher mint eddig és a mellett még 4¹/₂—5 millió forintot szerez be a főváros közmunkákra, a mely összegnek kamatozása s törlesztése szintén bennfoglaltatik már a mostaninál 23,000 frttal kisebb annuitásban.

Igy áll a számítás a 40 évi törlesztésre fölveendő 4⁰/₁₀-os kölcsönnel. Természetes, hogy az eredmény nagyobb részét a törlesztés halasztása által érhető el; de a főszámvevő jelentése számszerűleg kimutatja, hogy a sokkal több éven át teljesítendő fizetés mellett, még mindig 316,000—1.050,000 frtra tehető valódi megtakarítást biztosít az új hitelművelet.

A törlesztés további halasztása természetesen még nagyobb évi teherkönnyítést eredményez. Az albizottságban, melyhez a pénzügyi bizottság a tárgyat előkészítés végett utasította, a törlesztésnek 45 évre való kiterjesztését indítványoztam, tekintettel arra, hogy a főváros további igen nagy új terheknek megy elébe s utalva arra, hogy több osztrák város 50 s több évi törlesztésre vett fel kölcsönöket. Az indítvány heves támadásnak volt kitéve; mondatott, hogy ez az elodázó törlesztés rontani fogja a város hitelét, és hogy nem szabad a jövő nemzedékre annyit háritani. Ez a kifogás ugyanattól eredt, a ki csakhamar a pénzügyi bizottság plénumban az 50 évi törlesztés iránt másrésztől keletkezett indítványt melegen pártolta.

Mellőzve egyelőre a többi részletet, ki akarom tüntetni, hogy miképen alakul az évi teher, illetőleg könnyítés, 45 és 50 évi törlesztés szerint. Meg kell azonban jegyeznem, hogy a helyes összehasonlítás végett, nem elegendő, úgy mint a főszámvevői jelentésben foglaltatik, a 2¹/₂ milliós függő adósságnak csupán kamatját, hanem törlesztését is szükséges számításba venni. Mert ha a jövő annuitással, mely ama 2¹/₂ millió törlesztését is fedezendi, a mostani évi terhet összemérjük, ezen függő

adósságnak törlesztése is tekintetbe veendő. Fölvettem tehát, hogy miként a mostani 6 milliónyi $5\frac{1}{6}$ -os adósságunk 40 év alatt törlesztendő, úgy a $4.84\frac{1}{6}$ -os $2\frac{1}{2}$ millió szintén 40 évi törlesztés szerint terheli a budgetet. Ez esetben pedig az évi kiadás nem 121,000 frt., mint fönnebb láttuk, hanem 140,200 frt. Ennél fogva a három consolidált kölcsönnek előbb említett 908,700 frtnyi annuitásához adva a függő kölcsönnek emez évjáradékát, a jelenlegi évi teher tesz tulajdonképen 1.048,900 frtot; minthogy pedig a 20 millió annuitása 45 évi törlesztés mellett

961,800 frt.,

ennél fogva az évi teherkönnyebbités 87,100 frt.

Ha tovább menve, a törlesztés 50 évre terjesztetik ki, akkor a teherkönnyítés, minthogy ez esetben az annuitás 928,000 frtot tesz, 120,900 frtra fog menni. Ezenfölül ez esetben is $4\frac{1}{2}$ — 5 milliót szerez be a főváros, a minek kamatja s törlesztése a sokkal kisebb annuitás által fedezve van és a hosszabb időre kiterjesztett fizetések a jelenre reducálva még mindig valódi megtakarítást engednek.

Hogy a pénzügyi hatás kérdésével egyben végezzek, fel akarom itt tüntetni magának a három állósított kölcsön conversiójának várható eredményét. Többször említettett már, hogy a három adósságnak, mely 10.921,600 frtra megy, mostani évjáradéka, mely igaz, hogy részben már csak 15, részben 32 évig fizetendő, összesen tesz 908,700 frtot, 40 évi törlesztés mellett, ha az értékesítés $88\frac{1}{6}$ -

kal történik, az annuitás lesz 624,200 frt.

ha $94\frac{1}{6}$ -kal történik, akkor 584,500 frt.

és így 284,500 és 324,200 frt. közt mozognak vehető a conversióból eredő évi teherkönnyítés.

Ha 45 évi törlesztést veszünk fel, akkor a mostani 908,700 frttal szemben, $88\frac{1}{6}$ -os értékesítés esetén az annuitás 596,800 frt., $94\frac{1}{6}$ -os értékesítésnél pedig az évjáradék 558,700 frt. lévén: 311,900 és 350,000 frt. közt mozgó évi teherkönnyítésre számíthatni.

Végre ha 50 évre terjesztetik ki a törlesztés, akkor a 908,700 frt. mostani annuitással $88\frac{1}{6}$ -os értékesítés mellett

575,800 frt.,

$94\frac{1}{6}$ -os értékesítés mellett pedig 539,200 frt

lévén az annuitás: 332,900 és 369,500 frt. közt tehető az évi teherkönnyítés a három törlesztési kölcsön convertálása folytán.

És most térjünk vissza az albizottság tárgyalásainak egyéb érdekes mozzanataira.

Kifogás történt a kölcsönnek $4\frac{1}{2}\%$ mellett való fölvétele ellen. Mondatott, hogy a páritól messze eső árfolyamot fogunk elérni, hogy $4\frac{1}{2}\%$ mellett párihoz közeledő cursust nyervén, az újabb conversió csekély tőkeszaporítással hamar lesz elérhető. Ez a nézet egyedül állott; nem fogadtatott el, mert az volt a túlnyomó felfogás, hogy $4\frac{1}{2}\%$ mellett pári árfolyamot kellene nyernünk, pedig az effectiv kamat 4% mellett, az árfolyam emelkedésből várt nyereség fejében, $4\frac{1}{2}\%$ -os effectiv kamatozásnál olcsóbb pénzre számíthat a főváros. Azután gyors conversiót nem vehetünk újabban tekintetbe, mivel a 20 milliós kölcsönnél, miként az 1880-ik évinél, ugyis legalább 5, de valószínűleg 10 évet kellend biztosítani, a mely idő letelte előtt a törlesztési tervben kijelölt részleteknél nagyobb tőkét vagy épen az egész adósságot visszafizetni nem szabad.

Szóba jött a valódi conversió kérdése is, és bár az a nézet nyilvánult túlnyomólag, hogy a régi czimletek tulajdonosainak a kicserélésnél előny nyújtassék, határozat azért nem hozatott, minthogy a kibocsátás módozatai fölött határozni az adómentességi törvény meghozatala előtt idő előttinek látszott. Érdekesnek tartom azonban itt közölni az általam bemutatott azon összeállítást, a melyből kitűnik, hogy a három törlesztési kölcsönből mennyi van a fővárosi főbb részvénytársulatok birtokában. Az alább felsorolt intézetek, 1887-ik évi üzleti jelentéseik szerint, ugyanis birtak névértékben:

	6%-os	5%-os
Fonciére Pesti biztosító intézet	399,000	133,000
I. Magyar ált. » »	—	555,900
Magyar-francia » »	9,000	89,000
Pesti magyar kereskedelmi bank . . .	122,300	177,500
Budapesti fõv. egyesült takarékpénztár .	87,100	81,000
Magyar jelzálog-hitelbank	—	513,000
Országos központi takarékpénztár . . .	12,000	99,800
Pesti hazai I. takarékpénztár	1.581,600	188,800
Leszámlító s pénzváltó-bank	2,200	13,200
Központi váltó-üzlet részv. társulat . .	—	100
Athenaeum nyomda részv. társulat . .	—	50,000
	2.213,200	1.901.300
Összesen	4.114,500 frt.	

Ezen jegyzék nem teljes, és valószínű, hogy a részvénytár-

sulatok birtokában is ennél több fővárosi kötvény létezik; budapesti magánosoknál, avatottak nézete szerint, szintén közel ennyi kötvény van, úgy, hogy a 11 millió kölcsönből nem sok van a fővároson kívül élő birtokosoknál. Mondhatni tehát, hogy Budapest fővárosának hitelezői legnagyobbbrészt saját polgárai s ez a conversió szempontjából is fontos körülmény. Kivánatos a kibocsátásnál a régi czimletek tulajdonosainak némi előnyt nyújtani, talán ezen czimleteknek valamivel párin fölüli beszámításával, ha pénz helyett új kötvényeket fogadnak el. Conservatív kézbe kerül így az új kölcsönnek felénéljőval nagyobb része, de jobb árfolyammal is lehetne az egész kölcsönt ily módon realizálni.

Az albizottság — mint érintém — nem határozott e kérdésben, mert azt idő előttinek tartotta s a pénzügyi bizottság teljes ülésében is függőben hagyta a kibocsátás módozatait, bár hosszasan tárgyalta ezeket egy javaslatnak, t. i. a saját koczkázatra való aláíratásnak fölvetése folytán. A túlnyomó többség ellene nyilatkozott az eszmének, a versenyt, az ajánlati tárgyalást pártolta, kivált az 1880-ban elért kedvező eredményre utalva; de határozat nem hozatott.

Az albizottsági tárgyalás egyik nevezetes momentumát képezte annak megállapítása, hogy mekkora azon összeg, melyet a közelebbi 2—3 év középítési szükségletére az új kölcsön útján beszerezni kellend. E végből fölhivatott a középítési igazgató az 1889—91. évi közmunka program előterjesztésére. Az igazgató, a kölcsönből fedezendő közmunkákról, a következő kimutatást terjesztette elő:

Folyó- szám.	A munka megnevezése.	1889.	1890.	1891.
1.	Főgyűjtő csatornákra	400,000	500,000	600,000
2.	Csömöri-út burkolása	70,000	—	—
3.	Kőbányai-út »	270,000	130,000	—
4.	Dohány-utca »	120,000	96,000	—
5.	Orczy-út »	—	40,000	—
6.	Soroksári-utca »	—	—	103,000
7.	Üllői-út »	—	150,000	140,000
8.	Stáció-utca »	—	—	170,000
9.	Budai-kórház »	60,000	300,000	340,000
10.	Fertőző betegek kórháza	30,000	250,000	220,000
11.	Rókus áthelyezése	—	50,000	200,000
12.	Thermo-chémiai intézet	—	20,000	40,000
13.	Iparrajz iskola	30,000	100,000	90,000
14.	Ó-budai kórház	30,000	50,000	80,000
15.	Végleges vízvezeték	200,000	2.000,000	2.000,000
16.	Ideiglenes vízvezeték	400,000	—	—
Összesen :		1.610,000	3.686,000	3.983,000

A három év alatt mindössze 9,279.000 frt. szükségeltetnék; de valamint valószínű, hogy az itt felsorolt munkák mindegyike nem fogja a három év alatt az egész összeget igénybe venni, úgy más részt bizonyos, hogy ugyanezen idő alatt itt meg nem említett, egyéb és pedig halaszthatlan közmunka fog pénzbeli fedezetet követelni. Ilyen például az új városháznak szükségképi kibővítése. És ha a kövezési költség, mely ezen kimutatásban 1,289,000 frtot tesz, a belügyminiszternek e napokban érkezett leirata szerint, az új kölcsön útján való fedezetből kihagyatik is: még mindig távolról sem elegendő a főszámvevő által javasolt 20 millió kölcsönből, az adósságok visszafizetése után fennmaradó $4\frac{1}{2}$ —5 millió a közelebbi három év építési szükségletére. De az ezen három évben megindított némely nagy közmunkára a kimutatásba fölvevett tételek az egész építési költségnek csak kisebb-nagyobb töredékét képezik. Így a főgyűjtő csatornákra csak 1.500,000 frt. szerepel a kimutatásban, az általános csatornázás egész költsége pedig 4.386,000 frttal van megállapítva; a végleges vízműre 4.200,000 frtot jelöl ki az összeállítás 1889... 91-re, az egész pedig 6—7 millióba fog kerülni; az új Rókus-kórházra a kimutatás csak 250,000 frtot vesz föl első kezdetnek, pedig bizonyára másfél millióba fog kerülni. Mindezeknél fogva én már az albizottságban indítványoztam, hogy tekintettel arra is, hogy ne kelljen rövid idő múlva újból az adómentesség engedélyezéseért a törvényhozáshoz fordulni: 25 milliónyi kölcsön fölvétele határozottassék el, azon világos kikötéssel, hogy legközelebb csak 20 millió értékesíttessék, a további 5 millió pedig csak később, és pedig részletekben, a tényleges építési szükséglet igényei szerint. Ezen indítványt azonban az albizottság mellőzte, mivel ennek egyik tagja, ki a fővárosi elsőrendű bank igazgatásában részes, jelentette, hogy a fővárosi bankok és biztosító intézetek megegyeztek a fővárosi 20 millió kölcsön átvételére, s hozzátette, hogy kérdés: vajjon 25 millióra nézve is készek lesznek-e ajánlatot tenni. Mikor azonban a pénzügyi bizottság plénumában a kölcsönnek 25 millióra emelése indítványoztatott, nem történt ellene semmi kifogás és a tanács is hozzájárult.

Csak egy mozzanatra óhajtok még kitérni, a mely az albizottságban és a pénzügyi bizottság plénumában vita tárgyát képezte, t. i. az új kölcsön értékesítésénél elérhető cursus. Voltak a kik hibáztatták, hogy a főszámvevő számításainál minimumkép

a 88-as árfolyamból indult ki; hibáztatták, minthogy absolute föl nem tehető, hogy ily alacsony árfolyamot kínálna komoly ajánlattevő, mert ki van zárva az az eset, hogy a főváros ily ajánlatot elfogadna. Az albizottság azért a 90-es cursusból indult ki számításainál. Másfelől azonban hibáztatták az általam fölvetett és a főszámvevő által maximumnak elfogadott 94-es árfolyamot, mint magasat, mely csalódásra fog vezetni. Azon érv ellenében, hogy vannak osztrák városi, 4°/_o-os, hosszú törlesztési, és éppen ilyen tartományi kölcsönök, a melyek 93—94 és magasabb árfolyamon állanak; valamint azon érv ellen, hogy az osztrák földhitelintézet csak nem rég Stíriának 4 százaléért, 50 évi törlesztésre, de bármikor szabad egész visszafizetéssel, jelzálogi biztosíték nélkül, 12 millió kölcsönt (nagyobbrészt conversió céljára) nyújtott, — mindezen tények ellenében felhozott azon argumentum, hogy Ausztriának, az államnak úgy, mint a községeknek, sokkal olcsóbban adnak hitelt, mint a magyar államnak és községeknek. Ezzel az ellenvetéssel kívánok közelebb foglalkozni.

Közismeretű tény, hogy a magyar állampapírok sokkal rosszabbul állanak, mint az osztrák papírok. A létező nagy különbség nincs igazolva, de van elég ok arra, hogy valamivel jobban álljon az osztrák, mint a magyar állampapír. Nem szükséges ezen okokat részletezni; általánosan ismeretesek azok. De a hátrányos különbség, igen csekély megszorítással, itt meg is szűnik. A magyar hitelbank részvényei viszonylag semmivel sem állanak rosszabbul, mint az osztrák hitelintézet részvényei; a magyar földhitelintézet záloglevelei semmivel sem állanak rosszabbul az osztrák általános földhitelintézet és az osztrák-magyar bank hasonló természetű zálogleveleinél; Budapest 6 és 5 százalékos kölcsönei oly magasán állottak párin fölül, mielőtt a conversió kimondatott, mint állottak hasonló papírai Brünnnek, Görznek, Grácznak, Bécsnek. A pénzvilág nagyon jól tudja megkülönböztetni Budapest pénzügyeit és hitelképességét az állam pénzügyeitől, és jól tudja, hogy végső esetben valamely városon biztosabban megvehető, végrehajtható a követelés, mint az államon. Tagadom, hogy Budapest rendezett pénzügyei mellett és oly kölcsönnel szemben, mely a fővárosi budgetnek különben eddig is erőfeszítés nélkül viselt terhein könnyít, az osztrák tőkepénzesnek oka lehetne kisebb cursust szánni a mi kölcsönünknek, mint hasonló osztrák városi vagy tartományi czimletnek.

Vagy a fővárosi tőkepénzeseknek talán több okuk lehetne Budapest hitelét kevesebbre becsülni?

Megengedem, hogy az osztrák általános földhitelintézet azon nagy kedvezményeket, melyeket az imént Stiriának nemcsak a 97-es árban, hanem a mellék-föltételekben is adott — egyebek közt azzal, hogy a nevezett tartomány nem is tartozik czimleteket kibocsátani, hanem az intézetnek fizeti egy összegben az annuitást, a mi tetemes kezelési költség megtakarításával jár — megengedem, hogy mindezt Budapestnek ez a privilegiált intézet már csak azért sem adhatja meg, mivel az osztrák kormány nem engedné azon nyeresénynyel járó, magas árfolyamu 3⁰/₀-os kötvényeknek 20 milliónyi szaporítását a magyar főváros érdekében, a mely kötvényeknek 103—104⁰/₀-kal való értékesítése teszi az intézetnek lehetővé, hogy 4⁰/₀-os kölcsönt 97⁰/₀-kal adjon. Ezt megengedem mind; de nem hunyhatok szemet azon tény előtt, hogy a mikor az osztrák általános földhitelintézet Stiriának 97-es árt ajánlott: ugyanakkor semmivel sem súlyosabb mellékföltételekkel az Unionbank, fix átvéve, 96.575, az osztrák Länderbank a Bankvereinnal együtt pedig 96.025⁰/₀-ot ajánlott. Az osztrák általános földhitelintézet ajánlata tehát nem volt épen túlcсаpongó.

Kérdem ezek után: olyan nagyon merész-e Budapest számára 94-es cursust remélni? A tények majd megadják a választ.

FENYVESSY ADOLF.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNIKA.

Január

2-kán. Az italmérési jövedék megváltásáról szóló (1888. évi XXXVI. tcz.) törvényre vonatkozó kimerítő végrehajtási utasítást megelőzőleg, a pénzügyminiszter részletes *hirdetést* tesz közzé, melyben a regalebirtokosok által kártalanítási igényeik bejelentésénél, illetve a bejelentéshez megkívántató okmányok felszerelése tekintetében követendő eljárást meghatározza.

A *közös hadsereg borszükséglestének fedezésénél* a szállítás java részét a *kisipar* kapja meg. Az ajánlatok benyújtási határideje márczius 1.

Az államkincstár a 44,000 holdas szinevéri *erdőbirtokot*, melyből 26,000 hold tülevelü, 18,000 hold bükkfa — a német-magyar erdőipar egylettől 850,000 frton megvette.

A jász-nagy-kun-szolnok megyei gazdasági egylet *mezőgazdasági takarékpénztárt* alapít *Szolnokon*, 100,000 frt. alaptőkevel, melynek feladata lenne mezőgazdáknak olcsó kamatra kölcsönt adni és a gazdasági egyletnek 10 százalék tiszta hasznot szolgáltatni.

Az állam által a *magyar vasutaknak* a januári szelvény beváltása céljából *nyújtott előleg* az arad-temesvári vasutnál 12,700 frt., a kassa-oderberginél 195,000 frt., a magyar északkeletinél 429,000 frt., a magyar nyugatinál 269,000 frt., a magyar-gácsországi vasutnál 204,800 frt., összesen 1.110,900 forintot tesz ezüstben és papirban, továbbá a kassa-oderberginél 177,993⁸⁵ forintot aranyban. Az előző évvel szemben ezüstben és papirban 631,200 forinttal kevesebb, aranyban pedig 225 forinttal több.

3-kán. A pénzügyminiszter körrendeletet bocsát ki az összes utalványozási joggal felruházott hatóságokhoz és hivatalokhoz, az *utalványozások jegyzékének* az állami számvevőszékhez leendő *pontos beküldése* tárgyában.

A *vizszabályozási és talajjavítási költségek fedezésére szolgáló kölcsönök felvétele* és külön zálogleveleknek ez alapon való kibocsátása tárgyában összehívott szakértekezlet, befejezi tanácskozását, a kormány által eléje terjesztett javaslat felett.

A fővárosnak vízzel való ideiglenes ellátása czéljából az építési bizottság terve és Miklós ajánlata elfogadtatik és 350,000 forint megszavaztatik.

4-kén. A győri szeszgyár részvénytársaság ujjaalakítása a bécsi bankegylettel kötött egyezség folytán, a régi részvények lebélyezése és elsőbbségi részvények kibocsátása útján terveztetik.

A hadügyminiszter átküldi az országos iparegyletnek a szállítási szerződések mintáit és pedig egy konzorciumok, mint kisiparosok részére. Az egylet legközelebb kérdőíveket küldi szét a részvétel érdekében.

5-kén. A gabnahatáridőzlet tárgyában a bécsi és budapesti árutőzsdék részéről tervbe vett közös tanácskozásokra a tőzsdetanács küldötteket választ és kérdést intéz az iránt, vajjon a bécsiek fognak-e Budapestre jönni vagy megfordítva.

Ertekezlet az országos iparegyletben a munkásoknak baleset ellen való biztosítását czélzó törvényjavaslat tárgyában.

Indítvány tételik az árú- és értéktőzsde ügynökei testületének megalkotása iránt.

6-kán. A pénzügyminiszter a vizszabályozási és talajjavítási kölcsönökre vonatkozó törvénnyel együtt törvényjavaslatot fog előterjeszteni az 1881. évi (az 1875. évi VII. földadószabályozási törvénynek az ármentesített területekre vonatkozó intézkedései megváltoztatásáról szóló) XLII. t. cz. módosítása tárgyában.

A Rothschild-csoport tanácskozása a küszöbön álló magyar konverzió tárgyában.

A borosjenő-csermői helyi érdekű vasut megnyitása.

7-kén. Határozatba megy a tőzsdeügynökök testületének megalkotása. Az alapszabályok fogalmazása czéljából bizottság küldetik ki.

A bács-bodrog megyei vasutak építésére Gregersen, Gfrerer és Wulff nyer megbízást s az építés folyamatban van.

A kereskedelmi miniszterium segélyzi Kuhinka és Dezső kukopacsi üvegutóját, mely belga mintára öntött táblaüveget állít elő a belföldön.

A közlekedésügyi miniszter elkészíti az utakról és vámokról szóló nagy törvényjavaslatot, mely nem szakít véglegesen a természetbeli szolgáltatások rendszerével, hanem új törvényhatósági utadót vesz alapul.

A munkások baleset ellen való biztosítása tárgyában tanácskozó értekezlet albizottsága a kártérítési kötelezettségnek az összes motorral vagy állati erővel dolgozó iparra való kiterjesztését indítványozza.

8-kán. A magyar-galiczai vasut rendkívüli közgyűlése összehívatik február 9-ére, hogy a kormányokkal kötendő államosítási szerződés felett határozzon.

A közmunka- és közlekedésügyi miniszter jelentése az első magyar-galiczai s a nyugati vasut magyar vonalainak az állami

garanciát élvező kisebb jövedelmezőségű vasutakról szóló 1883. évi XXIV. tcz. alapján állami üzembe történt átvételéről.

9-kén. A *konverzió foganatosítása* ügyében az előkészületek befejeztetnek.

A *szerb sorsjegyek s a magyar-gácsországi vasut* elsőbbségeinek eladására alakult syndikatus feloszlik.

Az *osztrák-magyar vámkonferencia* tárgyalásokat folytat Trieszt és Fiume szabad kikötők e jellegének megszüntetése iránt oly osztrák javaslat alapul vételével, mely szerint a megszüntetés már 1891. június 30-án bekövetkezne.

A *magyar északkeleti vasut államosítása* a vonalaknak az államvasutak hálózatából P.-Ladány- és Miskolczig leendő kiterjesztésével napi rendre kerül, egyuttal szóban van egy északkeleti vasuti osztály alakítása, mely egyenesen a közlekedési miniszteriumnak lenne alárendelve.

A *magyar általános biztosító társaságnál* a pénztárvizsgálat eredménye 20% millió forint vagyonállapot, szemben az előző évi 19²⁵ millióval.

10-kén. A *tengeri-konzorcium* feloszlott s a maradványt képező 150,000 mm. tengeri különböző szeszgyár és gabnakereskedőháznak adatott el. A konzorcium jelentékeny veszteségeket szenvedett.

A *konverzió* alkalmával földtehermentesítési kötvények helyett új 4% papírkötvényeket, vasuti elsőbbségek helyett 4¹/₂% aranyértékű új vasuti kötvényeket fognak kibocsátani.

A *bécsi tőzsde* küldötteket választ a gabnahatáridőüzlet feletti tanácskozássokra.

Javaslat tétetik a *fővárosi kötvények konverziójára*, olykép, hogy 20 millió forint értékű, 50 év alatt visszafizetendő 4%-os kötvények volnának kibocsátandók.

A pénzügyminiszter utasítást bocsát ki az *állami italmérési jövedékről* szóló 1888. évi XXXII. tcz. némely határozmányaira vonatkozólag (30. §.)

Az *osztrák-magyar bank* 1888-ra 43¹⁰ forint osztalékot (7¹⁸/₁₀%) állapít meg (az előző évi 39⁸⁰ frt., illetve 6⁶⁵/₁₀%-kal szemben). A monarchia két államának részeseülése a nyereségből 167,000 forint tesz, melyből 30% illeti Magyarországot.

Ertekezlet egy *csukorgyárnak* S.-A.-Ujhelyen leendő felállítása tárgyában.

Az *egyesült budapesti fővárosi takarékpénztár* részvénytőkéjét emelni szándékozik.

11-kén. A *magyar északkeleti vasut* részvényesei febr. 10-ére rendkívüli közgyűlésre hivatnak össze, a magyar-gácsországi vasut magyar vonalai üzemének átvétele tárgyában való határozás s a magyar kormányval kötött viteldij-egyezség jóváhagyása végett.

12-kén. A *sővényhúza-csongrádi ármentesítő társulat* által Csongrád védelmére létesítendő védtöltés és tiszai átvágás elő-

állítására vonatkozó ajánlati tárgyalásnál a közlekedésügyi miniszter a bécsi építő-társaságot, minthogy a bereg megyei építkezéseknél kötelezettségének meg nem felelt, kizárta s a munkát a Deutsch és Gregersen czég kapta meg.

A *török vasuti üzlettársaság* (Hirsch) részvényeire való optió az osztrák-magyar államvasutttársaság javára meghosszabbított.

14-kén. Az osztrák kormány beleegyezését adja a kassai-oderbergi vasut elsőbbségi kötvényeinek konvertálásába, azon feltétel alatt, ha Magyarországon ugyanazon illeték- és bélyegmentesség engedélyeztetik, mint Ausztriában. A kibocsátás módzatai még a jóváhagyásnak vannak fentartva.

15-én. A budapesti kereskedelmi és iparkamara a *Budapest és Bécs közti telefonhálózat* felállításáért kérvényez.

A munkásbiztosítási törvény felett tanácskozó enquete, mielőtt azon kérdés felett határozná, hogy járadék vagy tőke adassék-e a munkásoknak: adatok beszerzését kívánja.

A *vaspiaczon feltűnést* kelt az a körülmény, hogy magyar részről megrendelések történtek kereskedelmi ártúra a prágai vasipartársulatnál és a cseli bányásztársaságnál. Az osztrák-magyar államvasut resiczei vasművei ennek következtében versenyre kelnek a csehekkal s ott keresnek maguknak piacot.

A fővárosi *végleges vízmű* juryje megalakul. Gill Berlinből és Mayer Hamburgból megjelentek.

Kérvények érkeznek az ideiglenes *villamos köruti vasutnak* a stáció-utczai villamos vasut vágányáig leendő meghosszabbítása iránt.

16-án. Hirdetmény tétetik közzé, mely ismétli az italmérési jövedékre vonatkozó végrehajtási rendeletnek az engedélyadásra s az italmérési adó beszedésére jogosító jegyek megszerzésére vonatkozó határozatait.

A nemzetközi vasuti menetrendről tanácskozó konferencia a nyári menetrenden kívül a magyar államvasutak által indítványozott *egységes vasuti idő* behozataláról is fog értekezni.

A *fővárosi kölcsönök konverziójára* vonatkozólag részletes jelentés tétetik közzé, mely a 20 millió 4% kamatozású kölcsön felvételét javasolja. A művelet a számítás szerint 90, 92 és 94%-os árfolyammal fog keresztülvitetni s a függő adósságoknak törlesztése is belevonatik.

A *magyar konverzió* kezdetét veszi. A pénzügyminiszter az 1867. évi vasuti kölcsönkötvényeket 71.330,400 forint értékben július 1-ére felmondja.

17-én. A *magyar konverzió* ügyében a pénzügyminiszter felhívást bocsát ki a magyar-erdélyi és horvát földtehermentesítési kötvényeknek új 4%-os adómentes földtehermentesítési kötvényekkel leendő kicserélésére. A magyar és temesi kötvények 105 forinttal és 1888. november 1-től 1889. május 1-ig számított 4⁶⁵/₁₀₀-os kamattal, az erdélyiek ugyan így, 1889. jan. 1-től

május 1-ig számított kamattal fogadvák el fizetés gyanánt s az új 4⁰/₀-os kötvények 88¹/₂ forint árfolyammal 1888. november 1-től 1889. május 1-ig folyó 4⁰/₀-os kamat hozzáadásával számíttatnak. A kötvénybirtokosok, a 100-zal osztható összegek erejéig ideiglenes jegyeket kapnak, melyek ápril 15-én végleges címletekkel fognak helyettesítettetni. A százzal nem osztható többlet készpénzzel egyenlített ki.

A pénzügyminiszter törvényjavaslatot terjeszt elő az 1887. és 1888-ki *közösségi kiadásokra eső pótfizetésekről*. Az összes 329,387 forintból Magyarországra 117,427 forint 71 kr. esik. Ugyanezen törvényjavaslatban a pénzügyminiszter felhatalmazást kér, hogy addig, míg a határvám bevétele az 1887. évre véglegesen megállapítva nincs, az ideiglenesen kimutatott tiszta hozadék alapul vételével 3.101,661.37 forintot, az 1888-ki budget körébe eső hitelművelet útján, a közös pénzügyminiszternek ki-fizethessen.

A pénzügyminiszter törvényjavaslatot terjeszt elő az 1885-ki és 86-ki *közös zárszámadások alajján* történt leszámolások folytán Magyarország terhére eső összegek fedezéséről. És pedig 586.753.22 forint esik 1885., 104.671.30 az 1886. év terhére, mi az 1888. évi budget keretén belül hitelművelettel lesz fedezendő.

A pénzügyminiszter 41 szakaszból álló nagy törvényjavaslatot terjeszt elő, mely a *pénzügyi igazgatás gyökeres átalakítását célozza*. Főelvei: az egyenes és közvetett adók eddig szigoruan elkülönített igazgatásának egyesítése s a pénzügyi igazgatásnak a politikai igazgatással (a megyékkel) való szerves összekapcsolása.

18-án Magyar konverzió. Új 4¹/₂⁰/₀-os vasuti kölcsön kibocsátása 182 millió frt. aranyértékben. Ebből most 130 millió bocsátatik aláírásra. Első sorban aláírások történnek az 1868-ki magyar vasuti kölcsön-, az 1871-ki 30 milliós kölcsön-, az 1873-ki 54 milliós kölcsön-, az 1876-ki egyesített vasúti elsőbbségi kölcsön- s az 1871-ki gömöri záloglevél kölcsön-kötvények becserélésére; ezek 204¹/₁₆ márkával (102⁰⁸/₀-al) számíttatnak 100 frt. névérték után, darabonként 5⁰/₀-kamattal hozzáadásával, mi egyenként e címleteknél 0⁸⁴/₁₀₀, 3³⁴/₁₀₀, 0⁸⁴/₁₀₀, 0⁸⁴/₁₀₀, 0⁸⁴/₁₀₀ és 5 márkának felel meg. Ellenben az új 4¹/₂⁰/₀-os arany kölcsönkötvény 97¹/₂⁰/₀-al (195 marka 100 frt. névértékre) fog számíttatni, 1889. február 1-től kamatozó szelvényekkel. Készpénzbeli aláírásoknál az aláírási ár 97¹/₂ darabonként, február 1-től folyó kamatokkal, melyek az átvételig számíttatnak: a fizetés német birodalmi értékekben, az átvétel legkésőbb május 6-án történik, aláírások csak annyiban jönnek tekintetbe, a mennyiben a becserélés után felesleg marad.

A közlekedésügyi miniszter elrendeli, hogy a vasuton való

szállításnál a *szesz mennyisége* a szállítóleveleken ki legyen tüntetve literekben.

19-kén. A villamos közuti vasut második vágányának közgazgatási bejárása.

A zilált viszonyok közé jutott *eszéki takarékpénztár* megkapja a moratoriumot s a horvát országos kormány által engedélyezett segélyhitel csak kis mérvben vétetik igénybe.

Az *osztrák-magyar államvasut vasműveinek*, a prágai vasiparral folytatott versenye következtében, nagy vasiparosok cseh hengervasat alacsony áron (10³⁵ frt.) kínálnak.

Az *árvaszék* a nála letétben levő, konverzió alá kerülő értékpapirokat becserélés céljából bejelenti, ha csak a fél határozottan készpénzben való fizetést nem kíván.

20-án. A *bécsi bankegyesület* február hó elején a magyar kereskedelmi banknak 4 millió frt. értékű 4¹/₂%-os községi záloglevelet fogja Bécsben és Berlinben aláírás alá bocsátani.

A *fővárosi végleges vízmű* juryje elfogadja Gran E. (Koblenz) és Lindley terveit. Költség mintegy 6 millió forint.

21-kén. A *gabonahatáridőüzlet* reformja tárgyában való tanácskozássra kiküldött bécsi tőzsdetagok megérkeztek.

A fővárosi pénzügyi bizottság Darányi javaslatát a *fővárosi kölcsönök konvertálására* vonatkozólag elfogadja, mely szerint 25 millió forint kölcsön lesz 50 évre 4⁰/₁₀-os kamatozás mellett felveendő.

A *szab. Duna-gőzhajózási társaság* a magyar kormánnyal tárgyalásba bocsátkozni kíván.

E naptól kezdve hivatalosan jegyeztetnek az 1888. évi XXXII. tcz. alapján kibocsátandó 4¹/₂%-os adómentes vasuti államkötvények 1889-ki I. kibocsátásu ideiglenes kötvényei. (Szállítva 1889. február 12-én).

22-kén. A bécsi és budapesti tőzsde kiküldötteinek sikerült megegyezésre jutni a *gabonahatáridőüzlet reformja* tárgyában, — határozatuk mindkét tőzsdeelőjáróság elé fog terjesztetni.

A *Duna-gőzhajózási társaság* kérdést intéz a közlekedésügyi miniszterhez az iránt, hogy mikor kívánja fogadni a tárgyalás végett kiküldött képviselőit?

A kereskedelmi miniszteriumban a *kőolajkereskedés* fölötti enquete vegyeszek részvételével kezdetét veszi.

Az *osztrák-magyar vasgyárak kartellje* tekintetében fenforgott különbözetek kiegyenlítettén, a kartell 1890-ig megújítatik. Az árak azonnal emelkednek. A megosztási hányad a két állam közt némileg módosult.

23-kán. Tömeges jelentkezés a konverziónál úgy a becserélésre, mint az új aláírásra.

24-kén. A belügyminiszter megengedhetlennek nyilvánítja a főváros budgetjében utcakövezés céljára szándékolt kölcsön fölvételét.

Az előjáróság a pénzügyi bizottságnak a fővárosi köl-

csönök konverziójára vonatkozólag tett indítványát magáévá teszi.

Az osztrák-magyar bank a leszámítolási *kamatláb*at 4°/_o-ra szállítja le.

A tőzsdetanács rendeletének, a gabnahatáridőüzlet tárgyában, a kiküldöttek által megállapított módosítása oda irányul, hogy bejegyzett kereskedőkre vagy a hivatásszerűleg gabnavásárlással és eladással foglalkozó személyekre vonatkozólag, oly követelésekre nézve, melyek a fedezés hiánya miatt emeltetnek, a tőzsdetanács ítéljen.

25-kén. Az új *bankmellékhelyek*, névszerint 'Csáktornyán és Oraviczán, működéseket 14-én, illetve 15-én kezdték meg.

A *kőolaj-enquête* bezárja tanácskozásait, miután a gyuladás- és robbanásra, valamint a kereskedelmi szokásokra nézve nagyon fontos felvilágosításokat adott.

26-kán. Hogy a hadsereg számára történő *bőrszállításban* való nagyobb mérvű részvétel lehetővé váljék, egyetemleges felelősségre alakult társaság felállítása tervezetik.

A *déli vasut* a radkersburg-luttenburgi vonal (26 km.) kiépítését tervezi, mely által a zagoriai vasut folytatását nyerné és Graz-Budapest közt a pragerhofnál 12 kilométerrel rövidebb összeköttetés jönné létre.

27-kén. Az *esztergom-fűzitői* vonal ügyében az érdekeltek nagy gyűlést tartanak.

A Joubert s az osztrák-magyar államvasut-társaság párisi bizottsága közt a keleti vasutak ügyében felmerült nézeteltérés folytán Gottschalk, a társaság tanácsosa lemond.

28-kán. A budapesti leszámoló-egylet félévi fennállása után 48² millió forint forgalmat mutat fel.

Az egyesült budapesti fővárosi takarékpénztár 1² millió forintot tevő alaptőkéjének 0³ millióval leendő felemelését határozza el, 3000 részvénynek 350 frt. árfolyam mellett való kibocsátásával; két-két régi részvényért kapható egy új s azután következni fog két-két részvénynek egyesítése egy 300 forintos részvényre. Az új részvények már részesülnek a társaság 1889-ki nyereségében. Az árfolyamnyereség a tartaléktőkéhez csatolattik.

29-kén. Cassian, az I. szab. Duna-gőzhajózási társaság elnöke a társaság s a közlekedésügyi minisztérium közt folytatandó tárgyalásokra január 30-ikára meghívást kap.

A prágai kereskedelmi kamaránál indítványoztatik, hogy a *cseh malomipar* megvédése végett a magyar lisztnek engedélyezett refectiák megszüntetessenek.

30-kán. Az új magyar 4¹/₂^o/_o-os vasuti kölcsönre jelentkező készpénz-aláírók átlagosan huszadrészét fogják kapni a jegyzett mennyiségnek.

MAGYARÁZÓ MEGJEGYZÉSEK A HAVI KRÓNIKÁHOZ.

Hazánkban a legújabb közgazdasági események két irányban érdemelnek figyelmet : államfinanziális és közigazgatási horderejüknél fogva.

Azon rendszabályok és események közül, melyek az állami pénzügyre bírnak kiváló fontossággal, rögtön szembe ötlenek : az enquête határozatai folytán kibocsátott rendelet, mely az utalványok jegyzékének az állami számvévőszékhez leendő pontos beküldését sürgeti ; a vízszabályozás és talajjavítás céljából fölveendő kölcsön ügyében tartott szaktanácskozmány határozatai, illetőleg az ezen ügyekkel kapcsolatos földadó rendezés ; az utasítás és rendelet a regale-megváltásról és az italmérési jövedékről szóló törvényhez, a nagy *hitelmívellet*, mely a földtehermentesítés és államvasuti kötvények *conversionját* célozza, az előző évek közösügyi kiadásaira teljesítendő utófizetések és járulékok fedezete. Az *administratív* tervezetek és határozmányok közül a következők bírnak kisebb-nagyobb fontossággal : mindenekelőtt a két nagyszabású törvényjavaslat a közutak- és vámokról, továbbá a pénzügyi igazgatás átalakítása és szervezéséről. Azonkívül a m. gácsországi és a magyar-nyugati vasutak államosítása és az éjszakkéleti vasutal kötött tarifaegyezmény, mely a vasut tervbe vett államosításának mintegy előkészítésül tekinthető.

Nem lehet célunk mindezen kérdés részletes fejtegetésébe bocsátkozni, sőt a legtöbbnek futólagos megérintését is fölősléggessé teszi az a körülmény, hogy a folyóiratnak részint jelen, részint legközelebbi számában azok külön értekezésekben behatóan tárgyaltnak. Ezuttal tehát csakis az állami pénzkezelés pontosabb ellenőrzését célzó intézkedésre, továbbá a nagy conversionális műveletre szándékozunk kiterjeszkedni.

Az összes utalványozási joggal felruházott hatóságok- és hivatalokhoz kibocsátott pénzügyminiszeri rendelet, mely az utalványok jegyzékének az állami számvévőszékhez leendő pontos beküldését rendeli el, hangsúlyozza, hogy a számvévőségek valamely költségvetési cím kiutalt egyes tételeit az utalványok jegyzékéből kihagyták, vagy pedig ezen jegyzékek beküldését egyáltalában elmulasztották. Ennek folytán eltérés mutatkozott az állami számszéknel vezetett hitelnyilvántartások és a számvévőségeknél vezetett pénzforgalmi évi kimutatásokba beállított tételek között. A pénzügyminiszer tehát felhívja fenti hatóságokat és hivatalokat, hogy számvévőségeiket utasítsák az utalványok jegyzékének pontos szerkesztésére és a fennálló rendeletek értelmében az állami számszékhez kellő időben leendő felterjesztésére. Ezen jegyzékek beküldésénél a pontos időnek betartása annál inkább szükséges, mert azon jegyzékekben, melyek az állami zárszámadás lezárása után elkésve érkeznek be, tévedésből oly kiadások is foglaltathatnak, melyek nem a megfelelő tétel terhére számoltattak el. Ezen rendelet összes *határozmányai*val együtt az állami zárszámadások szerkesztése ügyében tartott enquête tanácskozmányok üdvös kifolyása s útját egyengeti, hogy ezen enquête-végzések értelmében az állami zárszámadások ne csak kellő időben, hanem egyszersmind áttekinthető formában is a törvényhozásnak előterjeszthetők legyenek.

A mi a nagy conversionális hitelműveletet illeti, annak conceptioját és alapelveit már az 1888. XXXII. t.-cikkkben feltaláljuk, de bár a törvényből ismeretes volt, hogy a conversio mely papirokra és mily mérvben fog kiterjedni

mégis, midőn a Rothschild-csoport rövid előkészület után hozzáfogott, a hitel-művelet módoszatai nagy meglepetést szültek. Folyó évi január 16-kán felmondattak a *magyarországi, erdélyi és horvát-szlavonországi földtehermentesítési kötvények*, a mennyiben azokat tulajdonosaik nem óhajtkák az ujonnan kibocsátandó 4%-os adómentes földtehermentesítési kötvényekkel kicserélni. Ez meglepetés volt, mivel a 88½ frt. kibocsátási árfolyam egy 70 év alatt féléves részletekben sorsolás útján visszafizetendő állami tartozás után nagyon magasnak tűnt fel és ama körülménynek, hogy a mennyiben a földtehermentesítési kötvények törlesztésének és kamatoztatásának biztosítására megkívántató szükséglet fedezésére az egyenes adók után kivetett földtehermentesítési járulék nem volna elégséges: a hiány az államkincstárból fedeztetnék, csak bizonyos, ezen értékpapirokhoz szokott körök tulajdonítottak különös fontosságot. A finanszírozó csoport kellő tapasztalattal birt az iránt, hogy a földtehermentesítési kötvények birtokosai a kicserélést a visszafizetéssel szemben előnyben fogják részesíteni, még akkor is, ha az eddigi 465 frtnyi jövedelem helyett 105 frt. után, 88½ frt. után 4%-os és az évek folyamán 11½ frtnyi sorsolási nyereseményre való kilátás nyújtatik. Ezen feltevést a kicserélési művelet eredménye a 199.509,000 frtnyi földtehermentesítési kötvényeknél tökéletesen igazolta. Kiválóbb érdekek birt a nagy közönségre úgy kül- mint belföldön a 182 millió arany frtra rúgó 4½ %-os vasuti kölcsönnek kibocsátása. Minthogy ezen kölcsön biztosítására a magyar kir. államvasutak és államosított vasutak oly mérvben szolgálnak, hogy a 8.491,644 arany frtnyi járadék (annuitás) egyenlően az 5.575,558 ezüst frtnyi járadékkal nemkülönb az 1888. évi XXXII. t.-cikkben megjelölt, 5%-os kölcsönökkel (beruházási kölcsön, gömöri iparvasutak zálog levelei) első helyen fog jelzálogilag bekebelezettni, a tiszavidéki vasut 819,000 frtnyi járadékának elsőbbsége és az alföld-flumei, első erdélyi és duna-drávai vasutak részvényeseivel megkötött egyezmények előjegyzése mellett — ezen új czimlet, mint jelzálogilag biztosított és 4½ %-ot aranyban kamatozó, 97½ árfolyam mellett igen jutányosnak mondható. Azon körülmény pedig, hogy a kicseréléssel egyidejűleg új aláírás is nyitattott és, hogy egyelőre csak 130 millió értékű kötvény bocsátatik ki, csak fokozta ezen értékek iránt a jó véleményt és keresletet. Már az első aláírási napon kitűnt, hogy a különböző 5%-os czimletek tulajdonosainak túlnyomó része papirjainak kicserélését óhajtkja, a készpénzben fizetendő nagymérvű jegyzések pedig tanusíták, hogy ezen értékpapírok iránt minden pénzpiac nagy érdeklődéssel viseltetik. A készpénz-fizetés mellett aláírók a jegyzett összegnek csak egy huszadát fogják megkapni. A még fennmaradó 52.000,000 frt. arany értékű papírok az angol piacnak vannak szánva. A kormány dicséretre méltó gyorsasággal gondoskodott a jan. 21. óta jegyzett ideiglenes czimletek megjelenéséről (február 12), s a készpénz-fizetés mellett jegyzett értékek február 4-étől május 6-áig vehetők át.

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd alatt. Irta dr. Acsády Ignác, a M. Tud. Akadémia lev. tagja. Kiadja a M. Tud. Akadémia történelmi bizottsága.

A jelen a multak tanulságain épül fel és fontos munkát végez az, ki a multak anyagát egybegyűjtván, szerves egységes alapon mutatja ki azt az összefüggést, mely a történetek és a történők közt mutatkozik. Bármely ágára tekintünk is az életnek: jóformán lehetetlenséggel határos a következmény mérlegelése az előmény ismerése nélkül. És kétszerte áll ez a gazdasági s pénzügyi viszonyokról, melyeknek minden fázisa, kedvezőbb, vagy kedvezőtlenebb alakulása oly messzeható befolyással járt az államszervezetre és a nemzeti organizmus minden rétegére nézve, hogy jó, vagy rossz hatását évtizedeken, sőt századokon át éreztetvén, nem csak ama kornak kölcsönzött önálló jelleget, melyben érvényesült, de egyszersmind előkészítette a jövőt is. Így történik, hogy a napjainkban mutatkozó bajok csak akkor érthetők és magyarázhatók a közélet nem egy ágában, ha követhetjük azok fonálát ama rend szerint, melyet a történelem adatai tárnak fel. Normalis viszonyok közt rohamos változás alig történik és pedig sem emelkedő, sem hanyatló irányban. Lassu fejlődés munkája minden létező és az eredmény csak akkor simul ítéletünkhez, ha ismerjük keletkezese egész láncolatát. Ezért nagy érdek fűződik ahhoz, hogy a finanziaális viszonyok bírálói, kutatói és magyarázói ismerjék meg a mult pénzügyi történetét is, úgy amint az a politikai történelemnek majd enyhe, majd zivataros időszakai alatt kifejtett. Nálunk az oknyomozás ez irányban még igen sok kívánni valót hagyott fenn még a legutóbbi időkig is és ha valaki a letűnt évszázadok adóügyi viszonyairól akart tájékozódást szerezni: irodalmunk csak nagyon elszórt adatokban, vagy éppen nem játszhatta volna kezére az anyagot. Annnyival nagyobb tehát Acsády Ignác érdeme, ki kutató szorgalommal pénzügyi történetük ismertetését kezdvén meg: ez irányban valóban az úttörés munkáját végezte. Teljesen megmunkálatlan talajon járt és az anyag, a melyet rendszerbe foglalt, ily formában és méretek közt benne talált először feldolgozóra.

Ama nagyfontosságú mozgalmak, a melyek a felfedezések, a reformáció, a szellemi felvilágosodás különböző faktorai, a löpor és a löfegyverek feltalálása, a közgazdasági organizmus átalakulása, a merkantilizmus rendszerének feltűnése, a finanziaális vámkok keletkezése és más jelentős tünetek következtében kiforgatták a világot ósdi jellegeből és a középkorból ujkort teremtettek: csakhamar más életbe sodorták a nemzeteket, uj területeket és uj irányokat nyitva meg anyagi és szellemi gyarapodásuknak. És bár az átmenet nem volt és nem is lehetett könnyű, mert a reformok, midőn előkészítették a világot a haladásra, meg is bolygatták keletkezésük pillanatában annak egyensúlyát: mégis az európai nemzetek — kisebb-nagyobb megrázkódtatásoktól eltekintve — az ujjaszületés ez idejét sikerrel fordították jövő nagyságuk talajának egyengetésére. Csak *Magyarország* nem szentelhetett időt a békés fejlődés csöndes munkájának, mert az az időszak, a melyben a felfedezések és más jelentős vívmányok már eredményesekké kezdtek válni Európa legtöbb államára nézve: hazánkban a *török pusztítások* és a három részre szakadás szomorú ideje volt.

A mohácsi vészszel Magyarországon kezdődő török világ első harmincznyolcz évének pénzügyi történetét irta meg Acsády Ignác, szelölve az 1526-tól 1564-ig terjedő időt, amaz éveket, melyekre I. Ferdinánd uralkodása esik. E mű a még kiadatlan levéltári adathalmazt egységes rendbe olvasztván és kommentálván: a jelzett időszak adóügyének és általános pénzügyi szervezetének kimerítő, szingazdag és tanulságos képét nyújtja. A közel háromszáz oldalra terjedő kötet magában véve teljes, befejezett, önálló mű és egyszersmind részét képezi ama munkáknak, melyek a szerző tollából folytatólag megjelenvén, sorra derítik majd fel hazánk pénzügyeit valamennyi Habsburg-házi király alatt. A kötet bevezető része, melyben Acsády munkája vezérlő szempontjait és célját vázolja, harmincznyolcz viharos esztendőnek adóügyi történetét igéri, de ennél sokkal többet nyújt. Mert bár a pénzügyi viszonyok egyes fázisai nem jelennek meg mindenütt a kronologikus időrend megfelelő politikai, hadviselési és belső igazgatási jelenségei kíséretében: mégis ama tükör következtében, a melyben az adóügy szemléltetve van, gazdag változatban tűnnek fel a politikai és gazdaságtörténeti események is. Ezek képezik a mű háttérét. És pedig szerencsés arányban. Mert épp azért, hogy az író szakavatott kézzel tényleg azt tárgyalta, mit céljául tűzött ki, nem irta meg a földolgot a mellékdolog keretében; de a háttérből is akarva, nem akarva felölelt annyit, a mennyi az államháztartás megvilágítására alkalmas és szükséges volt. Emígy az adózásra, a telhernemekre, fizetési módra, behajtási rendre, a pénzügyi helyzetre, a reformokra, bonyodalmakra és az államháztartás minden kiegészítő elemére vonatkozó adatok lánczolatos rendben vonulnak el az olvasó előtt, de nem felmerülésük és eltűnésük pusztá nyilvánulásában, hanem abban a közben, mely előzményeiket és következményeiket, okaikat és eredményeiket is szemlélteti a kor tüneteinek és eseményeinek itt is, ott is fel-feltűnedező világításában.

A mű által felölelt tulajdonképeni időszakot az *államháztartás-*

nak a mohácsi vész előtt való képe előzi meg, mint a melynek ecsetelése nélkül a Ferdinánd korabeli állapotok csak a szabályszerű átmenet híján lettek volna tárgyalhatók. Megindul tehát a rajz a feudális államrend kezdetének legelején, midőn az államháztartás kiválóan a földbirtok alapjára volt fektetve. A király nagybirtokos volt és jövedelméből fedezte, az elszámolás minden kötelezettsége nélkül, magán-szükségletét és a közigazgatás költségeit egyaránt. A vagyon tekintetében a különbség közte és a magánbirtokos közt tehát az volt, hogy ő magánvagyonát nem tisztán szerezte, hanem a nemzettől nyerte, a mely viszont ráruházta a közszükséglet fedezésének kötelezettségét. És mivel ez irányban saját kénye és belátása szerint járt el: csak egyetlen törvénye volt: a lelkiismeret, a mely a nemzeti igények teljes, vagy hiányos kielégítéséhez vezette. Amint azonban nem volt felelős senkinek azért, hogy vagyonát, melybe az ország tetemes része olvadt a nemzeti kiutalványozás útján, hova forlította: épp úgy nem gondolt vele a nemzet, vajjon e vagyon elégséges-e minden szükséglet fedezésére. A földbirtok azonban hovatovább elégtelennek bizonyult, mert készpénzkiadások is merültek fel. Így jöttek létre a királyi haszonvételek, melyek már az Árpádok alatt gazdag készpénzjövedelmet hoztak. A királyi jövedelmekkel egyértelmű állami bevételek központi kezelését a tárnokmester gyakorolta, a ki feje volt azon királyi hivatalnak, a melynél a különböző fórumokon keresztül jutott jövedelmek összpontosultak. Később a régi jövedelmek elégtelenek voltak s ekkor a rendek által megszavazott önkéntes adományok kezdték a hiányt pótolni.

Ami a kép körében, melyet Acsády a mohácsi vész előtt lefolyt idők pénzügyi történetéről rajzol, teljes mértékben feltűnik a *rendiség* hatalmi befolyása. Majd midőn Hunyady Mátyás került trónra: a kiváló szellem uralkodó egyéniségének tettei és határozatai kapcsán szemlélhetővé válik, mint billent meg a rendiség döntő erejének egyensúlya, hogy kisebb-nagyobb hullámzások után Mátyás halálával újra teljes mértékben helyreálljon. Látjuk a kincstár gyarapodó erejét Mátyás erélyes rendelkezései alapján, megismerjük a jövedelmek és közkiadások mérvét; majd a rendi visszahatás megújulásával észrevehetők a fokozatos pénzügyi hanyatlás jelenségei, a bomladozó államszervezet, az adómegajánlás körül tanúsított szükkeblűség és mindama visszasságok, a melyek romboló összhatása abban a részben boszulta meg magát, melynek fájdalmas emléke a mohácsi gyásznaphoz fűződik.

A nemzeti királyság végnapjainak sokszöri pénzügyi bajait és ezekből eredt nehéz sorsát vázolván, tér át a munka tulajdonképeni tárgyára: *I. Ferdinánd pénzügyi politikájára.* Ferdinánd kormányzatának fő jellemvonása volt az a *konzervatív* magatartás, melylyel a korábbi szervezetet megőrizni igyekezett. Nem nyult bele mélyebben a talált intézményekbe, nem ingatta meg azok elvi alapját és a nemzethez fűződő követeléseit nem haladták túl elődeinek igényeit. Az adóügyi viszonyok karakterisztikónja maradt tehát a régi; az, melyet a rendiség teremtett. A pénzügyek egyáltalán nyugodt folyásuak voltak, mert a mint a rendek nem törekedtek jogkörük önkényes kitágítására:

épp úgy nem kívánt a király tőlük oly áldozatokat, a melyeknek az átöröklött institucziók joglétet nem adtak. Az a körülmény azonban, hogy Ferdinánd nem lépte túl a rendiség és az elődei által teremtett határt: még nem zárta ki, hogy a már létezett pénzforrásokat jobban ki ne aknázhatta legyen. Tette is. És bár konzervatív irányához hű maradt: a meglevő szervezet javításával és a kezelési gépezet pontosságának és mozgékonyságának növelésével tette lehetővé a rendelkezésére állt jövedelmek teljesebb kihasználását. És így bár új alapokat egyetlen téren sem hozott létre: javító, csiszoló munkája révén jelentékeny gyakorlati eredmény fűződik tevékenységéhez. Az adók közjogi természetűe ugyanabba a keretbe illeszkedett, melyben az egész középkori Európában mozgott. Voltak a királynak a törvényhozás beleegyezésétől független *rendes* jövedelmei és csak az országgyűlés hozzájárulásával keletkeztethetett *rendkívüli* bevételei, képviselve a királyság és a rendiség kétoldalú jogát. Ebből az ősi határból Ferdinánd nem mozdult ki, ellenállva annak a császárnak, a melyet más európai államok gyakorolhattak volna rá, melyekben a folytonos háborúk szülte nagyobb szükséglet fedezésére nehéz terheket róttak a kereskedelemre, rendszeresítettek különböző adókat és kísérletet tettek a bevételek fokozásának legkülönbözőbb nemeivel. És hogy mennyire ragaszkodott Ferdinánd a régi gyakorlathoz: annak beigazolására a szerző nagyon szép analógiát von az árpádházi királyok és a Ferdinánd alatt érvényben volt adónemek közt. A Ferdinánd által követett pénzügyi rendszerben kiváló szerepe jut a rovásadónak, a mely nemcsak jelentékeny részét képezi a kincstár összjövedelmeinek, hanem egyszersmind állandóbban, következetesebben jelentkezik is. A rovás gyakori, csaknem évenként történt megajánlása csakhamar háttérbe szorította a másik fő adónemet: a kamara hasznát és az egész adórendszer központjává vált.

A pénzláb tekintetében is nemzeti királyaink nyomdokain haladt Ferdinánd, megtartva a száz denárból állt magyar forintot. Érdeme tehát az adóügy, a pénzrendszer és a közigazgatás terén nem az újításban, hanem abban rejlett, hogy a mohácsi vész által megbolygatott rendet régi, szabályos medrébe visszaterelni igyekezett. És ez irányban kifejtett fáradozásai nem voltak gyümölcstelenek, mert uralkodása végén a pénzügyi közigazgatás egész gépezete meglepő szabatsággal működött. A baj csak az volt, hogy a rendszer javulásával nem tartott lépést a nép közjólétének emelkedése is, mert a háborúk szakadatlanul gyöngítették az adóképeséget. De az eredmény még így is jelentékeny volt. — Nevezetesen Ferdinánd czentralizáló törekvései. Bécsben megalkotta azt a legfőbb központi közeget, melynél összes országainak jövedelmei összpontosultak. Am a czentralizálásban nem vezérelte tervszerű céltudatosság, melylyel mindent egységgé akart volna tenni, hanem tisztán az a célszerűségi elv, amely akkor a pénzügyi elmélet tekintetében egész Európát a központosításhoz vezette. Az országgyűlés nem is látott sérelmet abban, hogy a magyar kamara az udvari fenhatóság alá helyeztetett; de az már sértette a rendiséget, midőn a magyar bányászat és pénzverés, sőt részben a harmin-

czadügy is idegen hatóságokra bízattak, a melyek tehát jogot nyertek arra, hogy az ország belügyeibe befolyjanak.

Ezzel tehát a pénzügyi közigazgatás egysége is megbomlott, növelve azokat a bajokat, a melyek az adóterület folytonos változásából eredtek. A pozsonyi országgyűlés Ferdinándot 1526-ban választotta magyar királylává, a kinek egy év tusájába került, míg nagyobb területre terjeszthette ki királyi jogát. Fokozatos térfoglalása kapcsán már már valósulni látszott az államegység helyreállításának reménye, de János király visszatérte és a törökök folytonos hódításai ismét nagyon szűk határra szorították azt az országrészt, mely fölött Ferdinándnak felségjoga volt és a mely számára adózott. A hatalmi mérleg unostalan ingadozott és majd emelkedett, majd apadt a magyar királynak adózó megyék száma, aszerint, amint a török uralom újabb tért nyert, vagy veszttette maga alól a talajt. Az 1546-odik évben 35 vármegye járult a kincstár jövedelmeihez, de ekkor kezdett sűrűbben feltűnedezni egy új jelenség, a melyre Acsády munkája a benne foglalt adatbőség következtében felelte érdekes világot vet. *Az egyes vidékek ugyanis önként meghódoltak a töröknek.* Midőn mind erősebben veszélyeztetettek a török támadások egyes vidékeket, a melyek Ferdinánd hadaiban kellő oltalmat nem találtak: egész megyerészek és megyék önként ajánlották fel a töröknek az adót, hogy e szolgálat árán elhárítsák magukról a pusztulás veszélyét.

A behódolás konzekvenciáit maga a királyi kormány is elismerte, midőn a behódolt lakosságtól a közadónak csak felét vette igénybe.

A királyi jövedelmek czélszerűbb kezelése végett Ferdinánd saját és a rendek óhajához képest létrehozta a *magyar királyi kamarát előbb Budán azután Pozsonyban.* Ennek tüzetes ismertetése képezi Acsády munkájának IV-ik fejezetét. A kamara hatásköre kiterjedt amaz egész országrészre, mely a királynak meghódolt. Állandó szervezetét 1528-ban nyerte, a mikor széles revizionális és rendelkező joggal ruháztatott fel az egész pénzügyi gépezetre nézve. Ám a török hódítások következtében a kamara csak nagyon rövid ideig tölthette be tisztét, majd midőn a bevételek elégtelensége következtében a kiadásokat fedezni nem tudta: sarczolta a budai polgárságot, migem teljesen elpusztult. Ekkor a közjövdelmek a megapadt királyi területen a katonai parancsnokokhoz jutottak, míg a határszéli harminczad hivatalok az alsó-ausztriai kamarának küldték át azokat. Ez állapot tarthatatlan volt és 1531-ben tényleg létrejött az *új pozsonyi királyi kamara*, a mely háromszáz évnél tovább maradt hazánk adóügyi gépezetének főtényezője. E kamara volt ezután a királyi hatalom főképviselője. Az 1548-dik évben függetlenítettén a kamara a királyi helytartóságoktól: teljes erővel kezdte gyakorolni országos hatását, támogatva amaz üdvös reformoktól, a melyek ugyancsak 1548-ban keletkezvén, a kamara belső ügyeit, ügyrendjét, személyzetét és munkaidejét szabályozták. És már az 1566-iki zárszámadás úgy preciziója, mint külső kiállítása tekintetében meglepő haladást mutat. Hat évvel azelőtt felmerülvén egy felvidéki új kamara szervezésének szüksége: elhatározták ugyan, hogy

kassai székhelylyel létesitenek ily intézményt, de ennek letelepítése csak Ferdinánd halála után történt. Addig pedig segítő örök gyanánt a nagysárosi vár kapitányaira bízott a felvidéki megyék adó-jövedelmeinek kezelése. A pozsonyi volt tehát az ország fő kamarája, de mégsem egyetlen központi fóruma a magyar pénzügyi közigazgatásnak, a mennyiben a bányászat és pénzverés — közjogunk határozott sérelmére — idegen, német hatóságra ruháztattak.

Ez időszak királyi jövedelmei közt kiváló szerepük jut az *egyenes adóknak*, a melyek tekintetében a *porta* maradt a mohácsi vész után is az állandó adókulcs. Nem változtak az adónemek sem: a régi subsidium — rovás —, a brevum camerae fennmaradtak. A tizenhatodik században Magyarországon még a terménygazdálkodás levén uralkodó: a készpénzben való adózás igen nagy nehézségekkel járt. Ebből eredt, hogy a rendek javaslatba hozták a gabonaadót is, a melyet azonban — kiválóan pénzre levén szükség — el kellett ejteni. Helyébe lépett az ingyenes munka, a mai közmunka. Ugy az e körül felmerült visszaélések, mint az adó behajtási módjai, a jövedelem mértéke, a megajánlás és a bevétel aránya megyék és országrészek szerint beható megvilágítást nyernek a továbbiakban e fejezet körében, a mely az elmondottak szerint, az egyenes adókkal foglalkozik. Ezek voltak az országgyűlésileg megszavazott rendkívüli jövedelmek, míg rendes jövedelmeknek azokat nevezték, melyek lényegüknél fogva sajátképen rendkívüliek. A *rendes jövedelmek* a király felségjogán alapultak, és fontos nemüket képezte: a *városok adója*. A városok állandóan adófizetésre voltak kötelezve és vagyonosságuk következtében a király rájuk nézve lehetőleg igyekezett kihasználni felségjogát. Természetes, hogy a városok adóügyi szempontból lényegesen különböztek vidékük-től. Vezérlő szempontjuk az önkormányzás volt, de csak a behajtásra nézve, míg adóösszegüket a király saját akarata szerint szabta ki. Itt tehát a viszony teljesen fordított volt. Mert a rendiségnél a behajtás joga a király közegeit illette, míg magát az adóösszeget a rendek döntötték el. A városi polgárt kétféle adó terhelte: a census regius ordinarius és a census extraordinarius, a melylyel a városok a király legfőbb földesúri hatóságát ismerték el. Ferdinánd alatt egyszer szerepelt még egy harmadik városi adónem: a sexagesima is, a mely azonban kevés eredménnyel járt. A teljes városi adójövedelem mérve azután a területi viszonyoknak a török hódítások alatt történt változásaitól függött, a melyekre nézve Acsády munkájának e fejezete is adatokkal gazdagon illusztrált képet nyújt.

A városok adóját követő fejezet a *határvám, a ki- és beviteli kereskedelem adózási viszonyainak van szentelve*. E vám a tulajdonképeni Magyarországon a kivitt, vagy behozott áru értékének *harminczad-*, az erdélyi részekben *huszadrészét* képezte. Innen a tricesima (harminczad) és vigesima (huszad) elnevezések. S a míg a kiviteli vámokat rendszerint a határszéleken szedték a dolog természetéhez képest, addig a behozatali vámok kiválóan a városokban szerepeltek. A mohácsi vész a területi szétszakadozás következtében e téren is nagy zűrzavart idézett elő és éppen a harminczad ügyének alakulása

jelzi legkarakterisztikusabban az országrészek pénzügyi különválásának területi viszonyait. Ferdinánd főgondjainak egyikét képezte a harminczad e visszas állapötának szabályozása. 1529-ben és 1530-ban, midőn kamara az országban fenn nem állott: a harminczad kezelését az alsó-ausztriai kamarára ruházta Bécsben. Majd azonban midőn a magyarok kifogásolták az idegen kezelést: a pozsonyi és óvári hivatalok visszakérültek a pozsonyi kamarához. A pozsonyi kamara 1531-ben már nagy területet ölelt fel a harminczad-ügy vezetésében és működési köre ezentul is folyton tágult. Az egyes harminczad-hivataloknál azonban idők folytán visszaélések merülvén fel: Ferdinánd a harminczad-ügyet az alsó-ausztriai kamara fennhatósága alá rendelte 1548-ban. Az 1560-ik évtől kezdve a pozsonyi harminczadhivatal fiókjaival együtt német nyelven vezette iratait és a míg egyrészt újabb akadályba ütközött a pénzügyi igazgatás unifikálása, másrészt sérelmes volt az egység e megbolygatása a magyar közjogra és érzületre egyaránt. A harminczad körül való eljárásnál két hivatalnok megvizsgálta, számba vette az árú értékét és kivetette rá a vámot tarifa szerint; de mivel az egész országra szöló egységes vámtarifa ez időtájt még nem létezett: bonyolult, nehézkes volt a vámolási rendszer és sok visszassággal járt. Minde körülmények, az egyes hivatalok rendelkezésre álló forgalmi adatai, a hütlen kezelést elkövetett hivatalnokok ellen folytatott pereljárások behatóan vannak ismertetve a harminczadról szöló szakaszban, a mely — minthogy a harminczad jövedelme a közforgalom lecsapódása volt — az akkori idők kereskedelmére is világot vet. — A király rendes jövedelmei között jelentős szerepük jut a *bányászatnak* és *pénzverésnek* is, melyek azonban az alsó-ausztriai kamarák jogkörébe voltak sorozva. Acsády munkája érdekes adatokat tár fel e két gazdasági ág ezideig nagyon kevésé ismert pénzügyi eredményeire nézve. A bányászat jövedelme jókora volt és a körmöczbányai pénzverő jövedelmével együtt átlag évi 150,000 frtot tett. — A *máramarosi sóbányák* is gyarapították némileg a király bevételeit; majd pedig, midőn a bányák elvesztek: Ferdinánd az *osztrák sónak* Magyarországon való eladatásával növelte a harminczad jövedelmét. — A királyi bevételek fontos alkatelemeit képezték az *állam-* és különösen a *várjóságok* is és legalább 50,000 forintra tehető az az összeg, melylyel az utóbbiak elősegítették az államszükséglet kielégítését. Gyarapította továbbá az államháztartás jövedelmét a *papitized*, vagy *dézsma*, melyet a király bérbe vett az egyháztól és a vázolt különböző czimeken átlagban minimum gyanánt 430,000 firtra tehető az az összeg, melylyel a magyar anyaország Ferdinánd birtokában megmaradt része a királyi jövedelmekhez járult.

Bármennyire áldozatkész volt is azonban Magyarország a közterhek viselésében: egyetlen esztendőben sem tudta fedezni a király magyarországi szükségleteit, a miben nagy része volt a folytonos háboruskodásnak. S így Ferdinándnak nagyon sűrűn kellett idegen kölcsönhöz folyamodnia, vagy többi országai jövedelmeit igénybe vennie, ha magyarországi uralmát meg akarta tartani. A magyar kincstár mérlege *passzív* volt és mindinkább szenvedőbbé vált, mert a szükséglet

szakadatlanul gyarapodott. 1546-ban béke esetén 358,776, háborus időben pedig 874,824 frtra tették a király évi szükségletét. Minden mérleg hiánnyal zárult, a mi több tekintetben természetes is, mert míg a bevételek a mai viszonyokhoz képest szűk keretben mozogtak, addig a kiadások — a nagy hadügyi szükséglet tekintetében — ha mindjárt csirájukban is, sokkal inkább vethetők egybe a mostani viszonyokkal, semmint a jövedelmek. S a honvédelmen kívül számos kulturszükséglet kívánt kielégítést. — Az államháztartás alakulása szoros összefüggésben van az akkori *gazdaság-társadalmi szerkezettel*, mely Acsády művének befejező részét képezi. Már a vagyonszerzésének joga tekintetében is óriási különbség választja ketté a régi társadalmat, mert földbirtokuk csak a kiváltságos osztályoknak lehetett, míg a jobbágyságot csak a földtestek bizonyos részének megmunkálási joga illette meg, bizonyos pénz- és terménybeli szolgáltatások kötelezettsége ellenében. Maga a nemesség is két osztályra szakadt: a *porta nélkül* való szegény és a *portával, jobbágysággal rendelkező* gazdag rétegre. És ezek ismét *nobiles*, vagy *domini* névvel jelöltettek a szerint, a mint középbirtokaik, vagy kiterjedt latifundiumaik voltak. A nagybirtoké volt a túlsúly, a vezérszép, a minek számszerű bizonyítéka Acsády művében megtalálható. De a hatalmas urak csak ritkán és kevéssé járultak a közszükségletek fedezéséhez: a teher óriási része — mint az a korábbiakból kitűnik — a jobbágyság vállaira nehezedett. Könnyen felfogható tehát, hogy az akkori adóviszonyok mennyire sújtották a szegényebb néposztályt. S hogy az az adózás terhét mégis elviselhette: az bizonyos tekintetben annak a devalvációnak tulajdonítható, mely a pénz értékében a Mexikóból és Peruból beözönlött aranytömegek nyomán beállt és az ércpénz értékét felére szállította le. Ám ez sem vethetett gátat az elszegényedés elé, melynek mérvét a porták számának évről-évre való csökkenése sötét színekkel ecseteli.

Az elmondottakban visszatükröztették a mű eszmemenetét. A mi az adott vázlatban halovány részletek gyanánt foglaltatik, a munkában bőséges megvilágítást nyert a tények beható ismertetése, tüzetes magyarázata és következményeik méltatása útján. Az egész kötet folyamatos előadásban minden oldalról megvilágítja a kérdést, melynek tárgyalását célba vette és a tárgy számszerű természete daczára is mindvégig érdekes és változatos. Emeli a mű értékét a hozzá melléklet gyanánt csatolt harminczöt jövedelmi, adózási és pénzügyi táblázatos kimutatás is. Acsádyt, mint mondók, az uttörés érdeme illeti meg és az a szabatosság, melylyel feladatát megoldotta: példát statuált pénzügyi és gazdasági történetünk alapvető elemeinek további kutatására.

Braun Sándor.

Die Frage des internationalen Arbeiterschutzes. Von Dr. Georg Adler, Dozent der Nationalökonomie und Finanzwissenschaft an der Universität Freiburg in B. Separat-Abdruck aus den Annalen des Deutschen Reiches. München und Leipzig. G. Hirth's Verlag 1888. 113. oldal.

Ez idő szerint a munkás-kérdés — legalább egyik pontja, a munkások baleset ellen való biztosítása — mi nálunk is napirenden van. Akadtak és pedig olyanok, a kiknek szava nyomatékkal bír, akik az egész kérdés fölvetését korainak hiszik s azt állítják, mi tárt karokkal sietünk a socialismus elé; másutt legalább megvárták, míg a socialismus jött el hozzájuk.

Részemről s ezt már több alkalommal kifejeztem, a megelőzés elvét helyesebbnek tartom. A socialis politika terén is igazság az, a mit a közegészségügyi tudomány követ, hogy t. i. a betegségeknek elejét akarja venni. Fő-fő gondja nem a gyógyítás, hanem a prophylaxis.

Egyébiránt az elfogulatlan ítélő tudja, hogy a munkást Magyarországon sem fürösztik tejben-vajban. Nem vonom kétségbe, hogy helyzete sokkal jobb, mint sok más ország munkásé; azonban a kormány közegei, az ipari felügyelők konstatálták, hogy a munkásviszonyok sok helyen nálunk még azon szerény feltételeknek sem felelnek meg, a melyek teljesítését ipartörvényünk a munkások érdekében követeli. A felvidék több gyáraiban a truck-system honos; a vállalkozó meg nem engedett áruhitelzéssel helyhez köti a munkást s bérét készpénz helyett pléh-utalvánnyal fizeti; ezen kénytelen a munkás bevásárlásait a gyárostól kijelölt helyen tenni. A gyári balesetek aránylag nem sűrűbbek, de nem is ritkábbak, mint egyebütt. A gyárvizsgálatok kiderítették, hogy ami a munkaidőt illeti, munkásaink bizony jól be vannak fogva.

A magyarországi gyárak 36³⁰/₀-ában 11 óránál tovább tartó dologidő van, éjszakai munkát tartanak 353 gyárban, tehát az összes gyárak 37⁰/₀-ában.

Ha tehát a munkás-kérdés Magyarországon nem az az égető társadalmi és politikai problema, a mi Belgiumban vagy Németországban, ezt nem annak tudom be, hogy nálunk a munkás helyzete aránytalanul kedvezőbb, hanem tulajdonítom főleg annak, hogy a munkásosztály kis számu és a mozgalomra szervezkedve nincs. Ez értelemben igaz az, hogy nincs munkás-kérdésünk; mert munkásaink csendesen viselik magukat.

Ép ezért tartom a jelen időpontot sokkal alkalmasabbnak a gyáripari és munkáskérdés megvitatására, és ha lehet, elintézésére, mint esetleg bekövetkezhető izgalmas időket. Ott, a hol a dolgokat érni hagyták, egyszerre azon vették észre magukat, hogy a munkás-kérdés átjátsszik a napi politika terére. Bismarck államsocialista politikája a socialdemokrata párt kenyerét akarja elvenni; megcsinálta, a mit követeltek, hogy a párt lételének alapját megvonja. Belgium a

tulajdon eszméjét s a magán vagyon biztonságát fenyegető anarchiával küzködik.

De Magyarországon az iparfejlődés által előidézett visszasságok orvoslása, a baleset ellen való biztosítás, a munkaidő, a vasárnapi szünet, a nők és gyermekek munkája s mind a többi, a mi a munkás-kérdést alkotja, ma még szerencsére sem nem politikai, sem nem pártkérdés. Szerencsére, mert így az a kiváltságos jó helyzetünk van, hogy az egész dolgot abból a szempontból ítéelhetjük meg, a melyből megítélni kell: a *munkáskérdés mi nálunk tisztán közgazdasági problema*. A munkás kérdés megoldásának sarkpontja pedig éppen a sürgetett socialis reformok *közgazdasági hatásában* van, abban, hogy e reformok életbeléptetése mily következeseket fog maga után vonni az ipari termelés jövedelmezőségében, tekintettel a vállalkozói nyeresésre és a munkabérre.

A munkáskérdés tehát, politikai érdekességétől megtisztitva, csupán mint közgazdasági kérdés áll még előttünk magyarok előtt s nézetem szerint e körülmény nem hogy visszatartana, de inkább kell hogy ösztönözzön arra, miként a munka és a tőke között — a mai közgazdasági rendben kétségkívül megbomlott — egyensúly lehető helyreállításának módját keressük.

Ebből a szempontból különös érdeklél bir reánk Adler György munkája; mert éppen azon leghatalmasabb érvel foglalkozik, a melyet valaha a munkás-osztály érdekében javasolt törvényhozási oltalom ellen hangoztattak, tudniillik azzal, hogy a munkáskérdés rendezése, különösen a munkaidő megrövidítése, *egyszersmind megrövidítése az illető nemzet iparának is, és a humánus cél csak a nemzeti ipar versenyképességének kárával s a termelés rovására valósítható meg*.

Ennek igazságát kétségbevonni nem lehet. A munkásosztály helyzetének javítására irányuló minden socialis politikai intézkedés közvetve vagy közvetlenül a vállalkozóra terheket ró. Részben közvetlenül, ha például a munkaadót a törvény arra kötelezi, hogy a munkások baleset, betegség vagy rokkantság ellen való biztosításának költségéhez hozzájáruljon. Másfelől közvetve, például ha a törvényhozás a napi munkaidő leghosszabb tartamát szabályozza. A munkaidő törvényi korlátozása nagy nyereségektől fosztja meg a vállalkozót. Tegyük fel ugyanis, hogy az ipari termelés valamely ágában kedvező konjunktúrák állanak be. A gyárosnak alkalma van készítményéből — a régi áron — sokkal nagyobb mennyiségen tudadni, mint a mennyit az előtt elárusíthatott. De világos, hogy ez esetben többet is kell előállítania. Két módja van erre, vagy több munkást alkalmaz mint eddig, vagy pedig az eddigi munkásszemélyzet munkaidejét meghosszabbítja, a mit, ha a törvény a maximalis munkanapot nem állapítja meg, szabadon tehet. Mindenesetre olcsóbb és kivihetőbb lesz reá nézve a munkaidő meghosszabbítása; mert a munkások számának szaporítására gyakran a kellő helyiség és alkalmas, képzett munkások hiánya miatt sem határozhatja el magát.

A munkaidő meghosszabbítása a vállalkozóra nézve nyilvánvaló haszonnal jár. Gépeit, szerszámait szaporítania, a vállalatba fektetett tő-

kéjét nagyobbbitania nem szükséges; elesnek mindazok a költségek, melyek új munkások felfogadása esetén felmerülnének. Legfőlebb a világításról kell gondoskodnia, ha a meghosszabbított munkaidő jóval belenyulik az éjszakába. Üzleti tökéjét tehát alig kellett valamicskével növelnie, s mégis a *hosszabb munkanap következtében, ugyanannyi idő alatt, mondjuk egy éven keresztül, tetemesen több készítményt állíthat elő*, mint a munkaidő meghosszabbítása előtt. Az előállított többlet az ő nyeresége s ez igen tetemes marad még akkor is, ha a munkaidő meghosszabbítása következtében munkásai bérét talán valamivel fölemeli; ez azonban nem történik meg mindig.

Másként áll azonban a dolog, ha a törvény a munka időnek, mondjuk napi *tíz órán* túl való kiterjesztését nem engedi meg. E tilalom elveszi annak lehetőségét, hogy a gyáros a munkaidő meghosszabbítása útján termelését fokozza. Erre csak az a módja marad, hogy munkásai számát szaporítsa; de ekkor több embernek fizet munkabért, több szerszámrá, több gépre, több helyiségre van szüksége, nyeresége tehát sokkal csekélyebb lesz, mintha ugyanannyi munkással tovább dolgoztathat naponkint. Ha pedig munkásai létszámát nem növeli, a vállalat termelő képességét sem nagyobbíthatja s ekkor a várható nagyobb nyereségről egészen lemond.

A munkaidő korlátozása s a többi munkásvédő törvények egytől-egyig kétségtelen korlátozásai tehát magának az ipari termelésnek, a vállalkozó tőkének. Ez az az ok, a mely a gyárosokat s mesterembereket az ellenzék táborába tereli szemben a munkáskérdéssel. S való igaz, hogy a ki a szociális bajokat megszüntetni vagy csak némileg is enyhíteni akarja, egyúttal azonban azt szeretné, hogy a vállalkozói nyereség és a tőke haszna egy szikrányival se kisebbüljön, az körülbelül azt a német példaszót óhajtaná megvalósítani a socialis politika terén: »*Wasch' mir den Pelz, aber mach' mich nicht nass.*»

A munkások védelme folytán az iparra nehezedő terheket azonban még növeli a különböző *nemzeteknek egymással folytatott gazdasági versenye*.

Manapság minden művelt állam ipara nemcsak saját szükségletére, hanem kivitelre is termel s viszont saját területén is, ha csak védelmi vámok által el nem zárkozik, a külföldi ipar versenyével kénytelen megmérkőzni. Feltéve már most azt az esetet, hogy A államnak kifejtett munkásvédő törvényei vannak, például 10 órai maximális munkanapot ismer s a gyermek-munkát tiltja, ellenben B állam a munkások teljes kihasználásának semmiféle vagy igen hatálytalan korlátot vet, akkor A állam B állammal oly körülmények között versenyez, melyek A állam iparára épen a gyári törvényhozás következtében föltötte kedvezőtlenek.

Mert ha a vállalkozó A államban termelését nagyobbítani akarja, ezt nem teheti a munkaidő meghosszabbítása útján, hanem csak akként, hogy több munkást foglalkoztat, mint azelőtt. De ezen az uton nem jut ahhoz a nyereséghez, a melyet akkor biztosíthat magának, ha a munkaidőt meghosszabbíthatja, mert csak ez utóbbi esetben éri el azt, hogy

az előállított *több* készítmény minden darabja *olcsóbb*a kerül neki, mint az eddigi rövidebb munkanap mellett termelt árumennyiség egy-egy darabja.

A B állambeli gyárost ellenben mi sem akadályozza abban, hogy ugyanannyi munkással — a munkanap meghosszabbítása esetén — többet állítasson elő. Ha eddig évenként 10000 darabot állított elő *a* forint költséggel, és termelését — meghosszabbítván a munkaidőt — évenként 2000 darabbal fokozza, e többlet minden egyes darabja többé nem *a* forint, hanem csak *a* — *x* forint költséget okoz.

A mikor tehát valamely új piac meghódításáról van szó, világos hogy minden előny a B állambeli gyáros részén van; mert ez a 2000 darabnyi többletet — hogy a példát tovább fűzzük — *olcsóbb*an állítja elő, mint az A állambeli iparos; s már olcsóbb ár mellett is szert tesz akkora haszonra, mint a milyent konkurrensé csak *drágább* ár mellett érhet el; s ugyanezen az okon árúját olcsóbban is adhatja s a versenyben győzedelmeskedik.

Azt a hasznot, melyet a B államban lakó vállalkozó a munkaidő meghosszabbításából meríthet, még gyarapítja ezenkívül az olcsó gyermekmunka felhasználása; azonban magától értetik, hogy az imént felhozott példa csak akkor válik be, ha a hosszabb dologidő és a gyermekmunka alkalmazása által elért termelésszaporulatnál mutatkozó költségmegtakarítás *tetemes*; mert ha e megtakarítás csak jelentéktelen, akkor nem az A állambeli gyáros leveretése következik be a versenyben, hanem csak az, hogy az új piacon mind a ketten osztozkodnak, azonban az A állambeli iparos darabonként kisebb haszonnal kénytelen megelégedni, mint a B állambeli, kit a munkásvédő törvény nem korlátoz.

Amit az új piacok meghódításáról mondtunk, ugyanez áll, *mutatis mutandis*, a régi piacokon való versenyzésről is. A B állambeli gyáros a hosszabb dologidővel és a gyermekmunka kihasználásával tetemesen leszállítja termékének előállításí költségét s a termelés szaporulatát arra a piacra viszi, hol eddig az A állambeli gyáros volt az ur. A verseny megindul; a B állambeli iparos a maga portékáját sokkal olcsóbban adhatja, mert olcsóbban állítja elő; ha az A állambeli meg akarja állani a versenyt, kénytelen szintén leszállítani a saját készítménye árát, s minthogy ezt huzamos időn keresztül nem bírja tenni, elveszti a piacot.

Bármily jóakaratu indulatot érez tehát valamely állam a munkások iránt, mégsem léphet a socialis reform terére mindaddig, a míg az a valószínűség vár reá, hogy a gyári törvényhozás megalkotásával saját ipara versenyképességét mind a belföldön, mind a kiviteli piacon megbénítja szemben azon államok iparával, a hol az ipari termelést a munkások érdekében hozott törvények nem korlátozzák.

És itt merül fel az a kérdés, *miképen valósítható meg a munkásoltalom a meglevő ipar ártalma s a kivitelre dolgozó termelési ágak fejlődésének megbénítása nélkül?*

Voltaképen ez az egész munkáskérdés *punctum salien*se. S oly ifju iparra, minő a magyar, a létkérdés fontosságával bir ez a pont; mert ha azok az államok, melyeknek századok óta virágzó ipari szaktelligentiájuk bőven van, visszariadnak s méltán, a nemzeti termelést lesüllyedéssel fenyegető szociális reformoktól, hogy merjünk arra vállalkozni mi, a kiknek, hogy iparunk egyáltalában legyen, a *tőkének* minden kigondolható módon kedvében járnunk és udvarolnunk kell!

A míg a munkások oltalmára irányuló szociális reformok ekkora közgazdasági kárral lesznek egybekötve, minden baladás e téren csak utopia marad s egy állam sem meri megkezdeni — a különben szükségeseknek ismert — változtatásokat; mert nem akarja saját ipari állama alatt vágni a fát.

Egyetlen egy mód van a munkáskérdés oly megoldására, amely nem jár a nemzeti ipar megkárosításával s ez: *a munkásvédő törvények egyöntetű behozatala s végrehajtása minden államban, szóval a munkáskérdés nemzetközi rendezése.*

Ezt az eszmét fejtegeti Adler György könyve s így magyar szempontból éppen kiindulási pontjánál fogva aktuális érdekekkel bir.

Szerinte azonban a munkás-kérdés rendezésére vonatkozó törvények nem mindegyikének nemzetközi kiterjesztése szükséges; mert az oly munkásvédő törvények, a melyek a vállalkozót *bizonyos szorosan meghatározott járulékokkal terhelik*, a nemzeti törvényhozás által is megalkothatók és keresztülvihetők a nemzetgazdasági érdekek jelen-tékeny sérelme nélkül. Ilyenek: a munkásoknak baleset, betegség, rokkantság ellen, árvaik és özvegyeik ellátására irányuló kötelező biztosítása; 12 éven aluli gyermekek, betegágyas asszonyok foglalkoztatásának tilalma.

Igaz ugyan, hogy már ezek a törvények is terheket rónak a vállalkozóra, s hasznát kisebbítik. Az elmaradt nyereség azonban oly csekély, hogy még a legrosszabb esetben is, ha tudniilik az ekként előálló több-költség a készítmény magasabb árából vissza nem térül, nem lehet attól tartani, hogy a belföldi ipar haszna és a külföldi ipar nyeresége közt emiatt mutatkozó csekély különbség a belföldi ipar versenyképességét észrevehetően korlátozza.

Vannak azonban a munkások érdekében javasolt oly törvényes intézkedések, a melyek *egyes* államokban életbeléptetve, az ipari vállalatok némely osztályát érzékenyen károsítanák, szemben az ily korlátozásokat nem ismerő külföldi versenynyel. Ily intézkedések példának okáért azok, a melyek a gyermekek gyári foglalkozását teljesen eltiltanák, a női munkások dologidejét pedig 10 órára szorítanák. Ez esetben a belföldi vállalkozó, mint azt már előbb példákkal megvilágosítottam, akadályozva volna a gyermekek és nők munkaerejének felhasználásában s a kínálózó konjunkturát, midőn többet állíthatna elő s ugyanazon az áron, tetemesen kisebb költség mellett elárusíthatná, kénytelen volna elszalasztani; új piacokat a külföld versenyével szemben

nem szerezhethetne, sőt a meennyiben védelmivámok által oltalmazva nincs, még saját belföldi piacain is hátrálni volna kénytelen az olcsóbban produkáló és így olcsóbb árakat is megbíró külföldi ipar előtt.

E példákból kiviláglik, hogy a csupán nemzeti munkás-oltalom nem fejleszthető ki a szükséges mértékig, mert különben az illető állam iparának versenyképességét megbénítaná. De szerzőnk erre konkrét eseteket is hoz fel s érdekfeszítő módon bizonyítja be, hogy Angolország és a Német-birodalom versenyképességét, különösen a kivitelre dolgozó iparágakban, az ott kifejlődött munkásoltalom tetemesen csorbitotta.

Azon angol királyi bizottság, mely 1885 és 1887 között a kereskedelem és ipar hanyatlásának okait kutatta, jelentésében (*»Report of the Royal Comission appointed to inquire into the Depression of Trade and Industry«*) kiemeli, hogy az előtte megjelent tanuk túlnyomó részének nyilatkozata szerint az angol munkás törvények az angol versenyképességét nagy mértékben csökkentették szemben a fejlődő kontinentalis és indiai iparral; mert az angol munkás *nagyobb* bért kap és *kevesebb ideig* dolgozik naponkint. Anglia iparának ezen viszonylagos hanyatlását a munkástörvényeknek róhatja fel; illetőleg annak, hogy munkástörvényei az angol ipart a kontinentalissal szemben kedvezőtlenebb helyzetbe vitték.

Viszont Belgium, a mely eddig a munkások védelme érdekében semmit sem tett, iparát s kivitelét valóban bámulatos fejlettségre emelte. Azonban a belga ipar virágzásának drága ára volt: a munkásosztály végtelen, leirhatatlan nyomora. Oly törvények mellett, a minőket Anglia a munkások érdekében életbe léptetett, a belga ipar sohasem érte volna el jelenlegi kiviteli képességét; de emellett a munkás nem sülyedt volna azon nyomorba, melynek posványában ma teng, és ha része jut neki is a művelődés jótéteményében, ma nem készítené annak erőszakos megsemmisítését elő. Belgium a legcsattanósabb példa arra, hogy a nemzeti munkástörvények a közjó és a nemzeti termelés biztos fennállása érdekében elkerülhetetlenül szükségesek, habár a nemzeti munkástörvények a nemzeti ipar versenyképességét korlátozzák is; de ebből még inkább következik, hogy a nemzeti munkástörvényeknél *sokkal többet ér a munkásoltalom nemzetközi biztosítása*; mert ekként a munkásosztály helyzete javul, anélkül, hogy a nemzeti ipar versenyképessége és a kivitel szenvedne.

A nemzetközi törvényhozást a munkásvédelem terén tehát legfőképen az teszi szükségessé, hogy egyes nemzetek elszigetelt törekvése e téren közgazdaságilag maguknak az illető nemzeteknek kárt okoz és vagyonosodásukon rést üt. Innen azon ellenszenv, melylyel a munkástörvények a külföldi versenynyel szemben károsított vállalkozók részéről találkozhatnak.

Ha ellenben minden államban egyöntetű törvények szabályozzák a munkát, nemcsak az említett aránytalanság nem következik be a nemzetközi versenyben, hanem ezenkívül ez *egyöntetűség az ipari termelésben előforduló válságokat is enyhíteni s kevesbíteni fogja.*

Mert ha a mindenütt egyaránt érvényben álló munkástörvények akadályozzák a vállalkozót, hogy kedvező conjuncturák esetén a termelést tetszése szerint fokozza, s készítményeit folyton növekedő mennyiségben piacra vigye, akkor eleje vétérik a kedvező viszonyokkal karöltve járó túlzott spekuláczióknak és túltermelésnek is. A túltermelés okozza az árak rohamos hanyatlását, az árcsökkenés idézi elő a válságokat; s minthogy a nemzetközi munkásoltalom a túltermelésnek gátakat vet, végeredményében a válságokat is enyhíti, s ekként nemcsak a munkások, hanem a vállalkozók érdekének is szolgál.

Tudva, mily borzasztó sebeket üt a túltermelésből eredő válság a közgazdaságon, az erélyes nemzetközi munkásoltalom ezen hatását, tudniillik, hogy a túltermelést gátolja, csak üdvösnek lehet mondani.

Ami már most azt illeti, hogy a munkások oltalma érdekében teendő nemzetközi megállapodásnak mi legyen a tárgya, erre nézve *Adler* az alább következő programot állítja fel, és pedig nem csupán a gyárakra, hanem egyszersmind a kézművesiparra is:

1. 13 éven alul levő gyermekeket ipari munkára alkalmazni nem szabad.

2. 10 órát tevő valóságos leghosszabb dologidő (tehát a pihenő órákat leszámítva) a felnőtt férfi és női *gyári* munkásokra, ezzel kapcsolatban az éjszakai munka eltiltása.

A dologidő a törvényben megjelölendő bizonyos könnyebb iparágakra nézve 1 órával meghosszabbítható; viszont nehezebb, például bányamunkánál megrovidíthető.

11 órai valóságos maximális dologidő a *műhelyekben* alkalmazott felnőtt, akár férfi, akár női munkások tekintetében, az éjszakai munka tilalmazása. Könnyebb iparágakban 12 órai dologidő.

Az éjszakai munka csak azon — szintén törvényben meghatározandó — iparágakban szabad, a melyek technikai tekintetből szakadatlan folytatást igényelnek. Ily vállalatoknál azonban a munkások kellő felváltásáról kell gondoskodni.

Egyes gyárakra és műhelyekre nézve az üzemben váratlanul előforduló zavarok elhárítása végett kivételek tehetők.

3. A vasárnapi munka megtiltása gyárakban és műhelyekben.

E tekintetben is hasonló kivételek engedélyezhetők. Továbbá kivételt képeznek az üdülésre s a nyilvános közlekedésre szolgáló s némely más — közelebbről meghatározandó — iparágak.

4. 16 éven alul levő fiatal munkásokra és férjes asszonyokra nézve felényi *maximális dologidő*, mind a gyárakban, mind a kézműipari műhelyekben, tehát esetenként 5, 5 $\frac{1}{2}$ vagy 6 óra.

5. Bizonyos — megjelölendő — iparágakban a fiatal munkások és nők alkalmazásának megtiltása.

6. Valóságos 10 órai maximális dologidő a 18 éven alól levő *házi ipari* munkásokra nézve.

7. Bizonyos, törvényileg meghatározandó, egészségtelen gyártásmódok tilalmazása.

E rendszabályok természetesen a tényleges viszonyok felforgatásával járnának, s ezért csak fokozatosan lassankint volnának életbe lép tetendők; így például a munkaidő évről-évre félórával leszállítandó, hogy a termelési viszonyokban rögtöni változást ne okozzon.

Ezek azok az intézkedések, melyeket a szerző nézete szerint az ipari munkások oltalma érdekében a különböző államoknak nemzetközi megállapodás alapján életbeléptetniök kellene. A munkáskérdés nemzetközi rendezésének eszméjét azonban nem Adler vetette föl először; e gondolat, melynek életrevalóságát elvitatni nem lehet, egy francia gyárostól, Legrand Dánieltől ered, ki azt 1841-ben pendítette meg, a francia kancellárhoz és a felsőház tagjaihoz intézett emlékiratában.

A modern iparfejlődés következtében — mondja Legrand — nyolcz nagy csapás fenyegeti a munkás lelkét és testét: az oktatás és nevelés elhanyagolása, a gyermekek korai foglalkoztatása a gyárakban, a túlfeszített munka, az éjtszakai dologidő, a vasárnapi munka, a különböző nemű munkások együtt dolgozása, a munkáslakások zsúfoltsága s az agg munkások gyámoltalan helyzete. Legrand azt javasolta, hogy a francia kormány a bajok elhárítása végett a többi államok kormányai-val érintkezésbe tegye magát.

Ugyanő 1857-ben köriratot intézett a berlini, bécsi, pétervári, párisi és turini kabinetekhez a munkások nemzetközi oltalmazása tárgyában

Emlékirata e címet viselte: *Appel respectueux adressé aux gouvernemens des pays industriels dans le but de provoquer une loi internationale sur le travail industriel, dont les dispositions seraient à arrêter par leurs délégués réunis à un congrès à Paris.*

Az emlékirat jelszava tanusítja, hogy Legrand helyesen fogta fel a nemzetközi megállapodások szükségességének okait. Mottója ugyanis így hangzik: *»Une loi internationale sur le travail industriel est l'unique solution possible du grand problème social, de dispenser à la classe ouvrière les bienfaits moraux et matériels désirables, sans que les industriels en souffrent et sans que la concurrence des industries des ces pays en recoive la moindre atteinte.«*

A kormányok, tán szükségtelen említeni, Legrand tanácsaira édes keveset adtak.

Azóta időnkint újra fölmerül a munkásvédelem nemzetközi szabályozásának eszméje, hol közgazdasági írók műveiben, hol pedig — gyéren — politikusok beszédeiben. Főképen a nem aktuális kérdéseken rágódni szerető német írók keltek a nemzetközi munkásoltalom pártjára. Mert hiszen bizonyos, hogy ma — e különben szerintem életre való terv — megvalósítására számítani egyelőre nem lehet. Amily valószínű, hogy valamikor a világ ehhez az eszközhöz nyul a munkások jóléte s az ipar versenyképességének megóvása végett, épp oly nyilvánvaló, hogy a tett ideje még messze van.

Az eszme azonban érik és terjed. Blunschli, Wagner Adolf,

Schönberg Gusztáv és — Stöcker emeltek mellette szót. A socialis reformok ellenségeit könnyű megczáfolni; de nehéz helyrehozni azt, a mivel az eszme előhaladásának némely jó barátai ártanak. A német »*christisch-socialer Arbeiterpartei*,« a francia *Assemblée générale des industriels chrétiens* (tehát itt a gyárosok egyesülete), de Mun gróf, a legitimista pártvezér, az *Oeuvre des Cercles catholiques d'ouvriers*, Ségur-Lamoignon gróf, az 1882-iki német katolikusok gyűlése: — szóval némely szélső politikai és társadalmi párttöredékek jóakarata igen alkalmas a különben derék eszme compromittálására a szabadelvűek előtt.

Időközben a nemzetközi munkásoltalom eszméje egy államban — legalább in thesi — diadalmaskodott: Svájcban. Okot erre a szigorú svájci munkástörvények adtak, melyek végrehajtása tetemes nehézségekbe ütközött a gyárosok ellenszegülése miatt, kik a külföldi verseny ártalmas tulerejére hivatkoztak.

Frei Emil ezredes, később washingtoni svájci követ penditette meg az eszmét a nemzet-gyűlésen s 1880 deczemberben a következő határozati javaslatot terjesztette elő:

»A szövetségtanács felhivatik, hogy nemzetközi munkástörvények létesítése végett a főbb ipari államokkal tárgyalást kezdjen.«

A szövetségi kormány ellenezte az indítványt s azt kívánta, hogy a határozatba vétessék föl legalább e záradék: »alkalmas időben.« Az indítvány e záradékkal együtt keresztülment.

A mi a svájci actió eredményét illeti, az édes-kevés volt. A szövetségtanács 1881-iki működéséről szóló jelentés e tárgyra nézve a következőket mondja: »Az ide vágó tárgyalások ez idő szerint még befejezve nincsenek.

Annyit azonban a beérkezett jelentésekből következtethetni, hogy a tervet az államok tulnyomó nagy része nem pártolja, mert felfogásuk szerint e kérdés az egyes államok eltérő viszonyai és ellenkező érdekeik következtében nemzetközi szabályozás tárgyául nem alkalmas.«

Igen érdekesek azok a nyilatkozatok, melyeket ez alkalommal az egyes kormányok a nemzeti munkás-oltalomról tettek.

A német birodalmi kormány válaszában kijelentette, hogy a nemzetközi gyári törvényhozás megalkotásához nem nyújthat segédkezet; mert nézete szerint az állam e kérés rendezésében kezét szerződések által nem kötheti meg.

Az angol kormány a különböző országbeli munkásviszonyok egyenlőtlen voltára utalt; már magában e körülmény lehetetlenné teszi a nemzetközi szabályozást.

A francia kormány kiemelte, hogy Svájc nagy érdemeket szerzett egyes fontos kérdések nemzetközi szabályozásának kezdeményezése által; azonban e téren nem szabad odáig menni, hogy mindent nemzetközi szerződéssel szabályozzunk.

Csakis az osztrák-magyar monarchia külügyi hivatala és az olasz kormány nem foglaltak el a tervvel szemben ellenséges állást. Az előbbi azonban kijelentette, hogy a nemzetközi tanácskozásokban csak akkor vehet részt, ha ismeretes lesz előtte a nemzetközi megállapodások alap-

jául szolgáló program s másfelől meggyőződik arról, hogy a nagyiparos államok e megállapodásokban részt vesznek.

Olaszország hasonlóképen oda nyilatkozott, hogy mindenekelőtt tudomással óhajt birni arról, vajon a gyáripár mely viszonyaira terjedne ki a javasolt nemzetközi szabályozás.

A svájci kormány e válaszok beérkezése után több lépést nem tett s a nemzetközi munkásoltalom érdekében indított első diplomáciai actio ezzel véget ért.

Az eszme tehát ez idő szerint — főleg gyakorlati megvalósítására nézve — *in cunabulis* leledzik. Át vagyok azonban hatva azon meggyőződéstől, hogy a mindenütt szaporodó szociális és ipari bajok annak életbe léptetését mielőbb megérlelik. A főkifogás, melyet a munkáskérdés nemzetközi rendezése ellen tesznek, a kivihetetlenség, alig állhat meg.

A tisztán politikai természetű nemzetközi szerződések nem hajtának végre és nem tartatnak meg, példa rá a berlini szerződés; vagy a külpolitika egy fordulatára felbomolhatnak, mint a védelmi szövetségek. De azok az egyezségek és megállapodások, a melyek *közgazdasági jellegű kérdésekre* nézve újabb időkben a nemzetek közt mind sürűbben létrejönnek, megállják a gyakorlati keresztülvitel próbáját.

A nemzetközi közigazgatás, a közgazdaság, és a magánjog tárgyaira vonatkozó megállapodásokat az egyes államok végre is hajtják; mert ezen megállapodások végrehajtása magoknak az illető államoknak érdekükben van; holott a közjogi természetű nemzetközi szerződések többnyire a részvevő államok, vagy azok nagyobb része hatalmi érdekeinek korlátozását foglalják magukban. Ezért nem tartatott meg a berlini szerződés; de megtartották és megtartják a méterszerződést, a phylloxera-egyezményt, a posta- és távirdai szerződéseket stb. stb.

S hogy a gyári törvényhozás terén a nemzetközi megállapodások nem végrehajthatatlanok, arra példa kicsiben az 1885-ben alapított *»svájci és vorarlbergi himző-ipari szövetség«*, mely a végre alakult, hogy a tultermelést korlátozza, az árakat javítsa, és a munkások helyzetén könnyítsen. Határozatokat léptetett életbe a maximális dologidő (11 óra), minimális munkabér, vasárnapi munkaszünet s az árak stb. tekintetében. E megállapodások megtartása érdekében ellenőrzést létesített; a felmerülő viták eldöntésére külön bíróságot. E szövetséghez az 1887. év folyamán már több mint 21,000 svájci és vorarlbergi gép tartozott (mindössze Európában s Amerikában 29,000 himzőgép működik.)

A 4500 géppel dolgozó szászországi himzőipar eleintén komoly versenyre kelt a szövetséggel; de később sikerült a szász gyárosokat teljesen azonos alapokon nyugvó szövetség megalakítására birni s ma az ismertetett határozatokat valamennyi résztvevő gyáros pontosan végrehajtja.

Itt tehát — kis körben — nemzetközi szervezet működik és pedig kielégítő eredménnyel egyöntetű munkástörvényeket alkalmazva s a mit magánosok képesek voltak létrehozni, törvény útján az államoknak még könnyebben sikerülhet.

A szociális kérdés rohamos fejlődése a munkásosztály több követé-

lésének teljesítését előbb-utóbb minden államban parancsoló szükséggé teszi. Minden állam, melynek fejlett ipara van, kénytelen lesz a maximális dologidőt, a vasárnapi munkaszünetet, a gyermekmunka eltiltását, a nők foglalkoztatásának korlátozását elhatározni. E reformok mindaddig tömérdek nehézségekbe ütköznek, amig csak *egy* államban vagy *egyes* államokban valósulnak meg. Habár tehát a nemzeti munkás-törvényhozás szükséges és elkerülhetetlen, a szociális reform biztos és gyors megvalósításának érdeke a kérdés *nemzetközi rendezését* követeli. E terv a gondolkodók és reformerek körében utat tör magának s végleges diadala bizonyosnak látszik.

Ballagi Béla.

Untersuchungen über die Gesundheitsverhältnisse der Fabrikbevölkerung in der Schweiz, mit besonderer Berücksichtigung des Krankenkassenwesens, von Dr. F. Schuler und Dr. A. E. Burckhardt.

Már a czím is mutatja, hogy e könyv célja anyagot szolgáltatni annak a nagy problémának megoldásához, mely ma — élénkebben mint valaha — foglalkoztatja az egész művelt Európát: annak a nagy kérdésnek megoldásához, hogy mint lehet a társadalom legszamosabb tagu osztályának, a munkásosztálynak életét jobbra, emberhez méltóbbá tenni s első sorban mit kelljen tennie a társadalomnak, mit az államnak akkor, ha a munkás kezéből — ideig-óráig vagy éppen örökre — kihull a kenyeretadó munkaeszköz.

S valóban, csakis e nagy cél tudata képes megmagyarázni azt, hogy akadtak lelkes szakemberek, kik ily fáradságos, rendkívüli körülményt és óvatosságot igénylő munkának alávetették magokat, megküzdve lépten-nyomon oly nehézségekkel, melyek nem egyszer az egész kutatás sikerét látszottak fenyegetni s csakis ennek a célznak tudata magyarázhatja meg azt a végtelenül jól eső meleg hangot, mely a mű minden sorából kisugárzik s kellemes olvasmánygyá teszi azt azok előtt is, kik a szerzők eljárásával vagy a levont következtetésekkel itt-ott tán nem értenek egyet.

Mindenesetre a legteljesebb elismerést érdemlik szerzők azért, hogy nem rettentek vissza a magánadatgyűjtés nehézségeitől. Ha olvassuk a könyv első részének I. és II. fejezetében a munka létrejöttének történetét: ha látjuk, mily soká s akkor is csak mily kis részben sikerült a svájci orvosgyeletnek megvalósítani azt a munkaprogrammot, melynek értelmében Svájc gyári és házi iparában foglalkozó munkások összes életviszonyai lettek volna egészségügyi szempontból megismertetendők és méltatandók: ha látjuk, minő bizalmatlansággal találkoztak a szétküldött számlálólapok nemcsak a gyárosok részéről, kikenél még érthető, hogy munkásaik megbetegedéseit s még inkább a baleseteket titokban szeretnék tartani, hanem a munkások által vezetett betegsegélyzőegyletek részéről is: elevenen jelennek meg előttünk a magánadatgyűjtés összes mizériái, s lehetetlen vissza nem gondolnunk azokra az időkre, mikor hazai statisztikánk még gyermekéveit élte s hazai statisztikusaink legjobbjai — még csak nem is oly régen — ugyanazt a

harczot voltak kénytelenek kutatásaik közben végigküzdeni, melyet itt a szerzők oly élethűen festenek le. S ha kell még bizonyíték arra, hogy statisztikát nagyban, úgy, a mint azt a modern tudomány követeli, magánuton nem, hanem csakis állami tekintély mellett, az adatszolgáltatás kötelezővételével lehet készíteni: úgy elég erre a könyvre utalni. Mert nem a szerzők hibája, hogy a statisztikai adatok Svájcznak csak egy részére — összesen mintegy tizennyolcezer munkásra vonatkoznak, kik a két nem és 15 iparág között oszolván meg, természetes, hogy némely iparág alig egy-két száz, sőt a 9. helyen említett gyapjupósztyógyártás csak vagy 80 embert mutat fel, hol aztán, folytatva az osztályozást a két nem s a 12 betegségi kategória szerint, bizonyosan túllép-nők a statisztikai kutatás határát, ha a nyert számokból törvényt akarnánk levezetni.¹⁾ Zavarólag hat az is, hogy a számok az első és második részben nem egyeznek: így pl. az első rész ezer férfimunkásra 291, ezer nőre pedig 257 megbetegedést mutat ki, míg a második részben e számok helyett 300, illetve 281 állanak. S itt sem a szerzők az okai, hogy a beküldött számlálólapok egy része használható volt ugyan az I. részben, de használhatatlan a másodikban és viszont. Az eltérés egy másik oka azonban már egyenesen szerzők szándékára vezetendő vissza, bár kérdéses lehet, hogy szerencsésnek tartjuk-e az általuk követett eljárást? A második részben ugyanis fel vannak véve azok a gyármunkások is, kik a nélkül, hogy betegségük folytán munkaképtelenné lettek volna, orvosi kezelésben részesültek s a betegsegélyző pénztártól e czimen segílyt kaptak. Bármennyire kíváncsnak tartjuk azt, hogy azok a bajok, melyek nem fosztják ugyan meg a munkást keresetétől, de megkeserítik annak életét, csirái későbbi munkaképtelenségnek és bizonyynal nem egyszer kihatnak a jövő nemzedék életképességére, mielőbb felöllehetők legyenek a statisztikai kutatások által: tekintve azonban, hogy Svájcban a betegsegélyző pénztáraknak csak egy része, és pedig mindjárt indokolandó nézetünk szerint nagyon csekély része segílyezi és mutatja ki e betegeket, az e révén az egyes iparágak viszonyainak összehasonlításánál becsuszkodó hibák — nevezetesen, ha bizonyos iparágnál van csak e segílyezés dívatban, míg másnál nincs — oly jelentékenyek és egyúttal oly ellenőrizhetlenek, hogy azok az összehasonlítás lehetőségét veszélyeztethe-tik. Hogy mily arányokról van itt szó, azt megértjük, ha Erismannak épen jelen mű bírálatában felhozott²⁾ adatait tekintetbe vesszük. Szerinte ily ambulans beteg a moszkvai kerület nagy pamutszövő gyáraiban minden 1000 munkásra 1087 esik, vagyis átlag minden munkás legalább egyszer évente orvosi kezelés alá kerül. S ezt a mindennapi

¹⁾ Természetesen sokszorta könnyebb és hálásabb lesz dolga a statisztikának ott, hol a kötelező biztosítás be van hozva s a hol, mint pl. Németországban, nem tizezrei, hanem milliói a munkásoknak esnek a statisztikai vizsgálódás körébe. — Mayr Gy. a Braun-féle »Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik« 1882. évi 2. füzetében az 1886. végével biztosítás alatt állott német munkások számát (mezei munkások nélkül) 4.940.000-re teszi.

²⁾ A Braun-féle idézett folyóirat 1888. évi 3. és 4. (kettős) füzetének 669. lapján.

élet tapasztalatai után inkább kevésnek mondhatnók, semhogy sokaljuk. Az a körülmény azonban, hogy a svájci gyármunkások közt szerzőink, daczára e betegek felvételének, alig valamivel több beteget találnak általában, mint a mennyi munkaképtelenséget előidéző esetet az I. részben kimutattak, indokolja azt a fent kifejezett nézetünket, hogy az ambulans betegek a szóbanforgó pénztárak részéről csak nagyon kis mérvben részesülnek segélyben. Mindenesetre szükséges lett volna azonban ezt az arányt úgy általában, mint az egyes iparágaknál külön is kitüntetni a műben.

Áttérve a mű beosztásának és tartalmának rövid ismertetésére: ismételjük, hogy a könyv két részre oszlik. Az első részben a munka létrejöttének történelmén, a számlálólap mintájának közlésén s egyéb általános tájékoztató észrevételeken kívül, a mintegy 18,000 munkásra vonatkozó betegedési statisztika táblázatokba összefoglalva van adva; a betegedési eseteket nem, iparágak, kor és tartam szerint csoportosítva, úgy abszolút, mint relatív számokban látjuk feltüntetve. Ugyanezen adatok aztán a balesetekre, melyek az előbbi táblákba bele vannak értve, elkülönítve is közölve. A második rész, melyen tulajdonképp az egész mű súlypontja nyugszik: a betegségeket alakjaik szerint vizsgálja, az egyes iparágakban külön-külön, sőt, mi tán legnagyobb érdeme szerzőknek, az egyes iparágakon belül azok természetes tagozása szerint, az egyes külön kezelési ágakban. Ehhez járul a munkások életviszonyainak, általános egészségi állapotának tömör, de felettebb érdekes és jellemző ismertetése, azután külön fejezet a különböző betegségek tartamáról, a kor befolyásáról e betegségekre, a fertőző betegségekről, míg legvégül nagyon higgadt és vonzó hangon tartott összefoglalása az eredményeknek zárja be az egész tanulmányt.

Terünk nem engedi, hogy a mű szerföltt érdekes részleteibe belemenjünk és ismertessük szerzők nézeteit, bár csak a fontosabb felmerülő kérdésekben. Meg kell elégednünk azzal, hogy a leginkább kimagasló pontokat vegyük csak figyelembe s aztán egy pillanatra megállapodjunk a végkövetkeztetéseknél.

Teljes figyelmünket — és hozzátehetjük mindjárt — teljes elismerésünket érdemli mindenekelőtt a mű 6-ik lapján közölt számlálólap-minta. Már maga a számlálólapok alkalmazása oly haladás, mely tudunkkal e téren eddig egyedül áll. A lapok rovatai oly gazdagok, hogy helyes betöltésük esetén valóban végtelen tág mezőt nyitnak a kutató statisztikusnak és belátást engednek a szociális viszonyok oly titkaiba, melyek leleplezését eddig tán legvérmesebb reményeinkben sem hittük lehetőknek. Maga a körülmény pedig, hogy e számlálólapoknak nagy része — ha mindannyia nem is — betöltve és használhatólag betöltve érkezett vissza: oly tanulság, melyet nem lehet eléggé figyelmébe ajánlani azoknak, kik oly kevésbé bíznak a statisztika hivatottságában, ha társadalmi viszonyaink megismeréséről van szó. Nagyon jó tanulság lehet ez a német hivatalos statisztika vezetőinek is, mert valóban elsmorító azt látni, mily szegényes az a nyereség, melyet eddig a statisztikai kutatás a nagy német birodalom munkásbiztosításának rengeteg nyers anyagából húzott. A Bundesrath 1887. évi június 23-iki határozata

szerint a hivatalos kimutatásoktól nem várhatunk mást, mint a biztosítottak nem szerinti ismeretét. A kor, a foglalkozási ág s a betegség neve szóba sem jönnek. Maga Mayr¹⁾ egy idevágó tanulmányában nem mer többet kívánni a nyújtott adatokon túl, mint az egyes belépő munkásnak születési évét tartalmazó megjegyzést, a számlálólapok alkalmazását pedig annyi időre, a mennyire előre láthatunk (»in absehbarer Zeit«) teljesen kivihtetlennek vallja. Hogy mily adag kishitűség kell ehhez, arra fényes bizonyíték az előttünk fekvő könyv, mely tisztán magánuton nyert adatokra támaszkodik. Valóban égetően érezzük egy oly fórum hiányát, mely, mint azelőtt a statisztikai kongresszusok, bátorságot és kitartást öntene a statisztika művelőibe.

Magára a nyersanyagra, az érintetteken kívül, kevés megjegyzésünk van. Csak azt sajnáljuk, hogy sem az első, sem a második részben nem találunk felvilágosítást a munkásnők betegedési esetei közt nem kis szerepet játszó szülésekről. Tudjuk, hogy a két nem betegedési arányára mily befolyással bír a gyermekágy,²⁾ — tudjuk, mily nagy érdekek — nemcsak magán, de általános társadalmi érdekek vannak e mozzanathoz fűzve. S annál inkább sajnáljuk ez esetek figyelmen kívül hagyását, mert az tán befolyással lehet arra a következtetésre, melyet szerzők egészen élesen levonnak számaikból, hogy t. i. a női nem azon iparágakban, hol együtt dolgozik a férfiakkal, sokkal gyakrabban betegeskedik, mint a férfinem s az a végeredmény, mely szerint egészen véve mégis több a beteg a férfiak, mint a nők közt, a kizárólag férfiakat foglalkoztató mechanikai iparágak kedvezőtlen arányának tulajdonítandó. Számaik nekik adnak igazat, de az ellenkezőre egész sereg példát lehetne felhozni. Nemcsak a hazai „általános munkásbetegsegélyző- s rokkant pénztár« adatai,³⁾ hanem német betegbiztosító intézetekéi is itt-ott, ellenkező irányban tanuszkodnak. Az érdekes kérdés megoldása a jövőnek marad fentartva. Ugyanezt mondhatjuk a két nem betegedési tartamának átlagszámairól. Szerzők szerint a nőknél átlag 25² napig, a férfiaknál ellenben csak 21⁵ napig tart egy betegség. Rauchberg⁴⁾ a bécsi »Allgemeine Arbeiter-Kranken und Invaliden-Casse« 1884. és 85. évi adataiból a férfiakra 19⁶ napot, a nőkre pedig csak 17⁶ napot hoz ki átlagos betegségi tartamul. A német hivatalos statisztika ugyan némileg eltérő biztosítási, illetve segélyezési szabályok által befolyásolt adataiban a két nemre egészen megegyező betegségi tartamot talál az egész birodalomra nézve, t. i. 14¹ napot, oly szám, mely az egyes országokban 12 és 19 közt ingadozik.

¹⁾ A Braun-féle »Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik« I. évfolyamának 2. füzetében a 212. és köv. lapon.

²⁾ A bécsi »Allgemeine Arbeiter-Krankencasse« adatai szerint 100 munkásnőre számíthatunk évente 15—20 szülést, mi a hazai hasonló főintézetünk adataival is összhangzik.

³⁾ Lásd Ecseri Lajos munkáját a »Munkás segélyezés ügyéről Magyarországon.«

⁴⁾ Lásd az osztrák cs. k. statisztikai központi bizottság által kiadott »Statistische Monatschrift«: XII. (1886.) évfolyama 447. lapját.

Nagyon érdekesek az első rész azon eredményei, melyek a kor befolyását a betegedés arányára — különösen pedig a balesetek számára világítják meg. A betegségek e szerint úgy számban, mint tartóságban nőnek a korrall; hasonlóképp rendkívül fokozódik a balesetek száma is, oly jelenségek, melyek tisztán biológiai okokból könnyen vezethetők le s újmutatásul szolgálnak a munkások öregség elleni biztosításának szükségesség voltára, kíváncsinosnak tűntetve fel, hogy az érzékek és életerő bizonyos elkopottságának beálltával, munkásainknak a lehetőség meg lenne adva a nyugalomba vonulásra.

A második rész — tagadhatlanul legérdekesebb és legeredetiebb része a műnek, igazolja azt a deduktív uton, az orvosi tudomány által megállapított tényt, mely szerint az ipari foglalkozás minden egyes ága sajátzerű természetének megfelelőleg befolyást gyakorol a benne foglalkozók egészségi állapotára: itt az egyik életszervet és érzéket, ott a másikat téve ki különösen a veszélynek. Daczára a fentebb már említett zavaró körülményeknek, a statisztika szép eredményeket szolgáltat e műben is a tudománynak.

Sajnos, hogy nem térhetünk ki mindazon jelenségekre, melyek itt úgy közegészségügyi tekintetekből, mint az ipari — nevezetesen gyári törvényhozás szempontjából figyelmünket megérdemlik. Mindez irányban gazdag kutforrásul szolgálhat a könyv II. része, melyből ezuttal csak néhány szembezőkő eredményre mutathatunk rá.

Az 54. lapon közölt táblázat, mely a betegedési eseteket absolut és relativ számokban 12 betegségi alak és 9 iparág szerint osztályozva mutatja ki: tartalmazza a kutatás végeredményeit. A legfeltűnőbb és reánk nézve legakutabb érdekű az a rendkívül nagy eltérés, mely a balesetek okozta sérülések arányában az egyes iparágaknál mutatkozik. Míg a selyemszövésnél csak 5, a pamutszövésnél 10 sérülés esik ezer munkásra, addig a mechanikai iparnál ezer munkás közül 108 lesz kisebb-nagyobb baleset áldozatává. Ez az utóbbi szám bizonyynyal meglepő, hogy ne mondjuk mogdöböntő. Csaknem minden kilenczedik munkásra egy sérülés: oly arány, mely ez iparágat a betegedések összarányában a legrosszabb helyhez juttatá. A sérülések leszámításával ugyanis a papirgyártás még egészségtelenebb foglalkozásnak tűnik fel, — hol azonban a gyártás első fázisa, a rongyok kezelése mutat fel valóban elijesztő számokat. A 133. lapon foglalt táblázatból megtanuljuk, hogy itt ezer munkásra 448 beteg esik — a sérülések kizárásával — míg az egész iparág 316 beteget mutat fel, csak négygyel többet, mint a mechanikai ipar — mindenkor a sérülések nélkül. Ez a jelenség, hogy a mechanikai ipar még a balesetek kizárása után is második helyen áll az egészség veszélyeztetése dolgában — tekintetbe véve különösen azt is, hogy, mint szerzők megjegyzik, ezen iparág munkásai a legerőteljesebb férfiakból kerülnek ki, magas fizetésben és egyúttal legjobb kiképzésben részesülnek, egy szóval, a gyári munkások elitejét képezik: mindenesetre a legnagyobb mérvben kihívja figyelmünket s ki fogja hivni — reméljük majdan a törvényhozókéét is. S épen hazánkat, hol a vasiparnak oly szép jövőt remélünk: érdeklik nagyon közlőrl és szomorú adatok.

A mi már most az egyes iparágak sajátos hatásait az emberi életműködés fontosabb szerveire illeti: a táblázat e tekintetben a legérdekesebb jelenségeket mutatja. Hiányzik ugyan oly táblázat, mely az egyes betegségek csoportok arányát a betegedési esetek összegében mutatná ki, de az 54. lapon foglalt adatok így is szembeszökő eltéréseket tüntetnek föl az egyes szervek megbetegedései körül, iparágról iparágra. Így a légzőszervek bajai rendkívül magas arányban szerepelnek a papírgyártásban s a mechanikai iparban, ott 80, itt 77 beteg esvén 1000 munkásra. A részletezésből látjuk, hogy a papírgyártásnál megint a rongyokkal foglalkozók s a kisegítők mutatnak valóban megdöbbentő számokat — 97 illetve 102 esetet ezerre; a mechanikai iparnál pedig a famunka ad oly számot, melyhez hasonlót nem találunk többet — 122-öt ezerre. Itt és ott, tudjuk, a por a munkás veszedelme: a rongyoknál a sokszor fertőzött szedett-vedett anyagokba rejtve volt por — a famunkánál a különben veszélytelenebbnek gondolt fűrészpor. Nem szabad itt említés nélkül hagynunk, hogy ebből az utóbbi jelenségből nem lehet a faipar egészségtelen voltára általában következtetni: csak, a hol a fűrészpor oly nagy mértékben felgyülemlik a levegőben, mint zárt mechanikai fűrészek körül: ott látjuk ennek veszélyes hatását a légzőszervekre. A faipar egyéb ágai, mint a 148. lapon adott táblázatban kimutatva látjuk, a nagy számu sérülésektől eltekintve, elég kedvező arányokat mutatnak fel: így különösen a légzőszervek betegségei csak 64 esetre vannak téve 1000 munkás közt: oly szám, mely mindazáltal elég magasnak tűnik fel, ha összehasonlítjuk a selyemszövőknél talált 38 esettel, s még a pamutiparnál mutatkozó arányt is — mely 50 eset körül ingadozik az egyes ágak szerint, — jelentékenyen meghaladja. Szerzőink ez utóbbi iparágaknál még hozzátesszik, hogy az ugynevezett pamut-tüdőgyuladást, mint a pamutipar egyik jellemző betegségét, különös figyelemök daczára sem sikerült említést érdemlő mérvben feltalálniok, bár a por hatása a légzőszervekre a pamutfonás első műveleteinél alkalmazott munkásoknál érezhető is.

A betegségek leggazdagabb csoportját azonban nem a légzőszervek, hanem az emésztőszervek bajai képezik — az 54. lapon foglalt táblázat szerint az összes megbetegedések 33⁰/₀-át — míg az előbbieket csak 22⁰/₀-át tették (a sérülések okozta betegségek tekinteten kívül hagyásával). Tanulságos, hogy szerzők itt is nem egy helyt a por általános behatását okolják a rosszabb viszonyok előidézése miatt. S valóban, ha látjuk, hogy a legeslegmagasabb szám, melyet e betegség rovában találunk, a papírgyártásnál mutatkozik — ezer munkásra 107 eset, — s itt aztán megint a rongyok kezelésénél oly arányra bukkanunk, minőt egyes iparágak alosztályainál az összes betegségeknek nem látunk elérve (sőt a nyomtatásnál és könyvkötésnél magára az egész iparágra kevesebb beteg esik), t. i. 167-re ezer közt, igazat adhatunk nekik; valaminthogy nagyon valószínű az a nézetök is, hogy ebben a körülményben része van a rongypor fertőző anyagainak is. A pamut-szövés nagyon rossz arányát — 103 ezerre — a nők túlnyomó szereplésén kívül ez iparágban, mely maga is elég a viszonyszámok kedvezőtlenebbé változtatására, szerzőink nagy részben szintén abból a

vékony szürke porból magyarázzák, mely az ily gyárak falaira nagy mértékben lerakodik. Hogy a mechanikai műhelyekben is oly nagy a hajlam e nemű betegségekre, azt, a nagy hőség folytán előidézett nagyobb hőmérsékkülönbsétek káros befolyásán kívül, a szintén hőség okozta nagy foku szomjúság s italok tulságos fogyasztása magyarázhatná meg némileg.

Nagyon sokat lehetne még e szerföltött sokoldalú részletekből felhoznunk, ha terünk engedné. Különösen érdekes volna az egyes iparágak befolyását a női szervezetre, a női véralkatra, a bőrre s a két legfontosabb érzékre: a hallásra és látásra külön-külön vizsgálni. Igaz, hogy itt-ott a számok kisebbek, hogysem bizonyító erejűekben feltétlenül bízhatnánk: így bizonyos fokig mérésnek tartjuk a 184. lapon foglalt táblát az egyes ragályos betegségi alakokról. Sajnos az, hogy szerzők, bár érthető okokból, nem részletezhették jobban az egyes betegedési alakokat. Mert ne feledjük, hogy az egyes iparágak nem egyszer épen egyik határozott alkatrészét valamelyik szervrendszernek támadják meg — mit aztán az adott osztályozásból kivenni nem lehet. Ha például bizonyos foglalkozás épen torokgyulladásra disponál: azt hiába akarjuk felkeresni az emésztési szervek bajainak tömkelegében, hova e — sokszor kellemetlen, de egészben ártatlan betegség tartozik. Szerzők igazolására tartozunk azonban ismételve kijelenteni, hogy ők teljes tudatában s csak — úgy szólva a körülmények kényszere alatt ejtették el ezt az oly kívánatos részletezést, a mint hogy nem tehetjük le e könyvet a nélkül, hogy újra és újra ne érezzük — miszerint nem a szerzőkön mult, hogy az a kő, melyet szerény hangu előszavukban foglalt kijelentések szerint a gyárimunkások egészségi viszonyainak ismeretéhez szolgáltatni akartak s melyet oly bámulatos lelkiismeretességgel csiszoltak ki minden oldalról, nem oly anyagból való, minőt ők szerettek volna.

Dr. Ráth Zoltán.

Külföldi közgazdasági folyóiratok szemléje.

A »*Journal des Économistes*« 1888. deczemberi füzetét a becses folyóirat szerkesztőjének *Mollinari*-nak egy rövid ismertetése nyitja meg az *elszász-lotharingiai kérdésről és a középeurópai vámszövetségről*. A jeles nemzetgazda már 1879-ben kidolgozta a középeurópai vámszövetség tervezetét, mely élénk megvitatás tárgyát képezte ugy Francia- mint Németországban, sőt azon túl is. Bismarck védvamos politikája azonban nem kedvezett az ily vámegyességnek s a kérdés meglehetősen elaludt, bár mindig voltak, kik újra meg újra föllevenítették; többek közt hazánkban, Magyarországon is, a mezőgazdasági termények rohamos árhanyságának hatása alatt, az utóbbi években igen tekintélyes hangok emelkedtek mellette. Az a csekély siker, melyet a német védvamos politika elérni tudott, ismét több reményt enged a vámegylet megvalósítására, s a Németbirodalom és az Osztrák-Magyar monarchia közt 1887-ben megindult alkudozások, bár eddig sikerre nem vezettek, erre nézve biztató előjelnek tekinthetők. A kérdés az irodalom terén is újra megvitatás alá került, több munka jelent meg róla s *Mollinari* is,

fentebb idézett cikkében, épen egy ily, a vámegylet mellett agitáló újabb műhöz, *egy elszászinak »Francia-német szövetség«* cím alatt közrebocsátott röpiratához fűzi megjegyzéseit.

A névtelen röpirat szerzője, amint hire jár, az elszászi arisztokracziához tartozik s a birodalmi gyűlésen egyike az Elzász bekebelezése ellen tiltakozó képviselőknék; mindazáltal a békés megoldás híve s a francia közvélemény áramlatával ellentétben, ő is abban a véleményben van, hogy karddal nem lehet a kérdést véglegesen megoldani, s az esetleges háboru csak újabb háboruk csiráját hordja magában, az egyik nemzet teljes kiirtásáig. Ama roppant anyagi károknál fogva, melyet az ellenségeskedés s egymástól való örökös rettegés a két országnak okoz, de egyszersmind az érdekek ama közösségénél fogva, mely közgazdasági téren Német- és Franciaországot egymásra utalja, — szerző meg van győződve a békés megegyezés lehetőségéről s egy vámszövetség megkötését ajánlja, mely mind a két országnak különben is élénk forgalmát még élénkebbé tenné, másrésről az angol ipar és amerikai nyers termelés versenyének sikeres gátat vetne; a közgazdasági közeledés pedig — és ez a fő — előkészítené a kedélyeket a politikai közeledésre és megegyezésre.

Mollinari többnyire egyetért a röpirat tartalmával, hiszen, a mint fentebb említettük, a középeurópai vámszövetség eredetileg épen az ő eszméje; nem helyesli azonban a névtelen szerző azon intencióját, mely a vámszövetségnek szárazföldi zár jellegét akarja adni az angol-szász világgal szemben; ezt egyik országra nézve sem látja hasznosnak s azt hiszi, hogy a piacznak a vámszövetség által való kitágítása a francia és német ipart annyira megerősíti, hogy az a vámterületen belül és azon kívül egyaránt diadalmasan kiállana a versenyt az angol és amerikai termeléssel. A politikai megegyezés szükségét Mollinari is határozottan hirdeti. Élénk színekkel festi a terheket, melyekkel a folytonos fegyverkezés sújtja a népeket. Bár nem hiszi, hogy a philanthropok törekvésének, kik nemzetközi választott bíróság által kiegyenlíthetőnek vélik az egyes államok közt felmerült vitás kérdéseket, — valaha sikere legyen; de másrésről meg van győződve, hogy a civilizált népek összeütközésében nincs semmi végzetszerű, semmi kikerülhetetlen. A ki a jelen században pusztító háboruk okait tanulmányozza, észreveszi, hogy egyetlen egy sincs, melyet egy kis okossággal, egy kis előrelátással, egy kis mérséklettel ki ne lehetett volna kerülni. Az európai békét veszélyeztető okok közt jelenleg első helyen áll az elzász-lotharingiai kérdés. Ez az által, hogy hallgatunk róla, nem szűnik meg; sokkal hasznosabb, ha tanulmányozzák s kutatják, mint lehet megoldani vagy veszélyességét csökkenteni.

Müller Pál a *frankfurti szerződés 11. cikkének* hatását ismer-teti. A szerződés ezen cikke, tudvalevőleg, a kereskedelmi ügyeket szabályozza Német- és Franciaország közt, s a két állam egymásnak kölcsönösen a leginkább kedvezményezett államoknak nyújtott előnyöket biztosítja benne; nem értve azonban ide némely állam, nevezetesen Anglia, Belgium, Németalföld, az Osztrák-Magyar monarchia és Oroszország számára biztosított vagy biztosítandó kedvezményeket.

A Francia- és Németország közt létrejött kereskedelmi szerződést évek során át senkinek sem jutott eszébe megtámadni; 1880. körül azonban a francia védvamosok, felhasználva az akkor tájt kezdődött mezőgazdasági válságot, megindították a háborút a szabad kereskedelem ellen. Először is megtámadták a kereskedelmi szerződéseket, azoknak tulajdonítván minden bajt s az általános vámtarifa egyszerű alkalmazását követelték. Hogy rést törjenek a szerződéses vámtarifák rendszerén, jónak látták a chauvinisták érzelmeihez fordulni s a frankfurti szerződést úgy tüntették fel, mint a mely szabadalmat ad a német iparnak a francia piacon.

A védvamos szónokok folyvást hangoztatják, hogy Franciaország az egyre szabadelvűbb szerződéses tarifák által megnyitja kapuját, míg Németország a folyvást emelt általános vámtarifa által bezárja az övét. Ez azonban nem áll, csak végig kell tekinteni azon kereskedelmi szerződéseken, melyeket Franciaország valamint a Németbirodalom az újabb időben más államokkal kötöttek. Igaz, hogy Németország 1879. óta a védvamos politika terére lépett, de a német vámtarifa — a gabonaneműek és a bor vámtételén kívül — általában mégis jóval alacsonyabb, mint a francia vámtarifa. És már az 1879-iki vámtarifa előtt is Németország bevitelle sokkal nagyobb volt Franciaországba, mint megfordítva, 1878-ban ugyanis Franciaország 418 millió frank értékű árut vitt be Németországból, míg oda csak 343 millió frank értékűt vitt ki. A német vámok emelésének csak jelentéktelen befolyása volt; sőt, ha tekintjük a speciális árubevitelt Németországból Franciaországba, azt látjuk, hogy a Belgium és Svájc részére engedélyezett francia vámtarifának a német termékekre való alkalmazása éppen nem mozdította elő a német áruk invázióját, sőt inkább csökkenni látjuk azt.

Szűk terünk nem engedi, hogy a szerző által a francia és német árú forgalomból felhozott adatokat, bármily jellemzők is azok a két ország egymás közötti forgalmára — felsorolhatnók, csakis néhányat kívánunk kiemelni. Franciaország árumérlege Németországgal szemben 1873-ban még 152² millió frankkal volt activ, 1878-ban azonban a mérleg már Németország javára alakult s 1882-ben Franciaország terhére 137⁷ millió frank hiány mutatkozott. A német kivitel Franciaországba ez évben érte el tetőpontját 476⁵ millió frankkal, ettől fogva azonban évről-évre csökken, úgy hogy 1887-ben már csak 321⁹ millió frankot képviselt s ezzel szemben 316² millió, Németországba irányuló francia kivitel állt. Ha Franciaország bevitelét Németországból s kivitelét Németországba ipari nyers anyagok, tápszerek, iparczikkek és egyéb áruk szerint részletezve tekintjük, azt látjuk, hogy a négy csoport közül éppen az iparczikkeknél tart leginkább egyensúlyt a kivitel a bevittel, például 1886-ban míg Franciaország 141² millió frank értékű iparczikket importált Németországból, 139¹ millió frank értékűt vitt oda ki. Nevetséges dolog tehát a frankfurti szerződést — a mint a chauvinisták teszik — Franciaország iparára nézve, Sedan-nak nevezni.

Értekező, a német áruforgalmi statistika alapján, kimutatván a

német vámterület forgalmát a különböző országokkal, utal rá, hogy Franciaország, népességéhez képest, mily csekély mértékben vesz abban részt. A német kivitelnek csak $8\frac{1}{6}$ -a irányul Franciaországba s e gyenge arány elég volna rá, hogy Németország földmívelése és ipara tönkre tegye a francia piacot? Bizonyára nem. Igaz, hogy Németország jó részében a föld jobban van mívelve, mint Franciaországban, és hogy 1871. óta az ipar és kereskedelem nagy lendületet vett; de ez nem elég ok azt hangoztatni, hogy Bismarck 1871-ben Franciaországgal oly szerződést kötött, mint a mesebeli oroszlán, és hogy a XI. cikk először előidézte a német ipar felvirágzását, azután pedig a francia ipar romlását. Az 1871-iki diplomacziái és a mai közgazdasági tények határozottan megczáfolják az ilyen furcsa állításokat.

Ugyancsak a decemberi számban találjuk *Puynode Gusztáv* értekezésének befejezését, *a munkások javára szolgáló intézményekről*, melynek első része a folyóirat novemberi számában közöltetett. Mai napság, midőn a Németbirodalomban megteremtett állami socialismus, kisebb-nagyobb mértékben, csaknem egész európa-szerte utánzásra talál, midőn a munkások helyzetének államilag való szabályozását és javítását uton-utfélen hirdetik, vitatják, követelik: szinte szokatlanul hangzik az a bátor, mondhatnók szenvedélyes hang, melyen Puynode felszólal az egyéni függetlenség és a munkaszabadság mellett s anathemát mond minden állami beavatkozásra.

Puynode is elismeri, hogy nemcsak ipari és közgazdasági, hanem politikai és socialis szempontból is hasonlíthatatlan fontosságú esemény a kis műhelyeknek nagy gyárak -- a tűzhelyük mellett dolgozó mesterembereknek pedig nagy gyárakban összezsúfolt munkástömegek által való helyettesítése. Mily különbség választja el, úgy mond, a régi községeket, hol a takács csöndesen dolgozott szövőszékén, környezve felesége és gyermekeitől s gyönyörködve az apátság templomában vagy a szomszéd kastély tornyaiban -- a jelen kor hámoraitól, fonó- és szövőgyáraitól, hol naponta megszámlálhatatlan munkás gyűl össze, híjával a családi köteléknek, megszokva, hogy fáradoalmát nyilvános helyeken pihenje ki, szétoszolva különböző egyesületekben, szabadon vitatkozva, izgatva mindenféle álmoktól, ismerve erejét és sováran a hatalomra. -- Az ujkori ipari haladás átvaltoztatja egyszerre az embert, a családot, a társadalmat. Akár örüljön az ember e változásoknak, akár búsuljon rajta, ezek civilizációknak már részét képezik s többé el nem tűntethetők.

A nagy gyáripár kifejlődése maga után vonta a törvényhozás beavatkozását s első gondja is a *napi munkaidő meghatározása* volt, először a gyermekekre, azután a nőkre s végre a férfiakra. Puynode határozottan elítéli a munkaidő megszabását, valamint azon törvényes intézkedéseket, melyek megtiltják, hogy gyermekek bizonyos életkoron alul gyárakban alkalmaztassanak; ez vagy tétlenségre kárhoztatja őket, vagy apró műhelyekbe szorítja, hol a gond az egészségügyre, a munka közben való szünet, a felvigyázat stb. csaknem mindig hiányzik. De még ha igazolható is -- úgy mond -- a gyermekekre nézve a törvény beavatkozása, sohasem kell feledni, hogy még a túlságos munka

is jobb, mint a táplálék hiánya. És ki biztosítja a kenyeret s betegség esetén a gyógyszereket a házi munkásoknak? A philanthropia nem mindig látja minden oldalról a kérdést. Nem a törvényhozás által célbavett nagy gyárakban találkozunk az úgynevezett *izzasztó rendszerrel*, nem ott született a híres szomorú *Ing-dal*. Még kevésbé igazolható — szerinte — a munkaidő megszorítása a nőkre és férfiakra nézve, mert ez tönkre teszi a munka szabadságát. Maguk a munkaadók, saját jól felfogott érdekükből, tartózkodni fognak a munkaidő tulságos kiterjesztéstől; mert jól tudják, hogy a pihent, erőteljes munkás mennyivel többet ér, az elerőtlenedett, beteges, elbutult munkásnál.

A *kényszerbiztosítás* felett Puynode szintén föltétlenül pálcázta tör. Gúnynyal ostorozza a német munkásbiztosítást, kimutatja a hibás számításokat, melyeket a tapasztalat mindjárt meghazudtolt, a kezelés rendkívül költséges és nehézkes voltát. Felhossa, hogy a betegségek sokkal gyakoribbakká és hosszabbakká lettek, mint mikor a kölcsönös segélyszövetkezetek támogatásában részesültek, mert a restség betegnek teszi magát. A kényszer-biztosításnak különösen van egy igen figyelemre méltó árnyoldala. Minthogy a biztosítási díjak a házasságokhoz nézve, kivált ha gyermekeik vannak nagyobbak, mint a nőtlenekre, ez a munkaadókat arra bírja, hogy csak család nélküli munkásokat fogadjanak fel, még ha előmozdítják is vele a vadházasságot és prostitutiót. A szabadon kialakult munkabér teljesen megfelel. A veszélyes, vagy egészségtelen iparágakban a munkás nagyobb bért követel, beleszámítva a kockázat díját, s ha előrelátó, biztosítja magát ezen veszély ellen. A független biztosítótársaságok nem hiányzanak, melyek egészen jól betöltik feladatukat. A könyörület is kárhózat, ha nem számol az emberi természettel; hiszen maga szent Pál mondá: aki nem dolgozik, nem érdemli meg, hogy éljen. Maguk a munkások be fogják látni, hogy az állami biztosítás nem adja meg nekik azon segélyforrásokat és hatalmat, melyet a szabadság megad. A kölcsönösség elvére fektetett szövetkezetek, a magánbiztosító intézetek, a gondoskodási és hitelpénztárak, fölöslegessé teszik a közigazgatási vagy kormány-intézkedéseket, melyek kezdetben tönkreteszik azt, a mi az emberben legmagasztosabb: a családot és társulást, végre pedig általános romlásra vezetnek. És mit érnek el a munkásbiztosítással? A szocialismust nem szüntetik meg vele, de megtámadják magát a tevékenység és takarékoság elvét, elrémitik a tőkét és ipart.

A munkáskérdésben nem utolsó helyet foglal el a *lakáskérdés*. Testi és erkölcsi tekintetben semmi sem alacsonyítja és méltelyezi meg annyira az embert, mint az emberhez nem méltó szennyes, ronda, zsúfolt, dögletes lakás. Az első kísérletet Philadelphiában tették, hogy a munkásokat egészséges és megfelelő lakásokkal ellássák; Európában pedig Dollfus volt az első, ki Mühlhausenben számukra igényeikhez mért házakat épített, melyeket azok bizonyos számú évek leforgása után megfelelő bér fizetése mellett tulajdonukul megszerezhettek. A példát azóta utánózni próbálták több felé, különösen a nagy iparos államokban. Szerencsés kezdeményezés! alkalmat ad, hogy a munkásokban mindazon érzelmek feltámadjanak, melyeket az ingatlan tulaj-

don szül. De természetesen ez az eszme is csak azon alakjában életrevaló, a mint azt a magán-jótekonyság és emberszeretet több helyütt megvalósítja, mert azon roppant kaszárnnyák, melyeket Franciaországban az utolsó császárság alatt építettek a munkások számára, egyáltalán nem mozdítják elő a kérdés szerencsés megoldását.

A valóban jótekonny intézmények csakis azok, melyek előmozdítják a munkát, önértetet és előrelátást, a nélkül, hogy elfelejtenék bármelyikét is az egyéni, vagy családi kötelességeknek. Pynode sorra veszi ezen intézményeket s mindenek előtt kiemeli a *takarékpénztárakat*, melyek ösztönzik az embert, hogy a fiatal és tetterős korban a munkanélküli és öreg kor szükségleteiről gondoskodják; odacsatolják a néptömegeket a rendhez és erkölcsiséghez; apró megtakarításokat tökévé változtatnak, mely körforgásában képes újabb munkákat táplálni s újabb munkabéreket szolgáltatni. Nagy elismeréssel szól a *Schultze-Delitsch-féle népbankokról* s a földmives nép javára szolgáló *Raffeisen-féle kölcsön-pénztárakról*. Különösen kiemeli a *skót magán bankok* tevékenységét, melyek hitelközvetítő szerepüket oly bámulatosan betöltik, s melyek Skóciát, sovány földje és zord éghajlata daczára, Európa egyik legiparosabb és legelőrehaladottabb országává tévék. A hitelintézetek végső határán felemlíti végre a *zálogházakat*, mérlegelve jó és rossz oldalukat.

A munkabér kérdésének megvitatásába értekező nem akar mélyebben belebocsátkozni, de tiltakozik azok felfogása ellen, kik jogfosztást s a lealacsonyítás bélyegét látják benne. Kimutatja a bérviszony szükséges voltát s hogy az csak a kereslet és kínálat törvényén alapulhat. A bér szabályozásával vagy fölemelésével azt érnék el, hogy vagy megfosztanak a tőkét jogos nyereségétől s ez által az iparból való visszavonulásra kényszeritenék, vagy pedig a terményeket drágítanak meg, következésképp csökkentenék a fogyasztást s megakasztanak a termelést. Magától érthető, hogy a munkások mindkét esetben rövidséget szenvednének úgy keresetüknél, mint a szükséges cikkek bevásárlásánál. Nem kevésbé csalódnak, kik azt képzelik, hogy a munkabért a termelő szövethetnek (société cooperative), vagy a munkásoknak a jövedelemben való részesülése által el lehet tüntetni. Értekező kimutatja mindkét módnak czélszerűtlenségét, bő példákkal igazolva állítását.

A munkások javára szolgáló még egy intézményről emlékszik meg, a békéltető bírásról (prud' hommes). E családias bíróság, úgymond, különösen akkor dicséretreméltó, ha a munkásokból és munkaadókból van összeállítva. Csaknem valamennyi vitás ügy, mely elébe kerül, ki-egyenlítettetik s ítéleteinek csak igen kis része fölbeveztetik meg s ha mai napság kezdenek felhagyni vele, azt csak a tudatlan és dölyfös vezetők sajnálatra méltó izgatásai okozzák.

»A munkás osztályokra nézve — végzi Pynode — csak azon intézmények valóban hasznosak, melyek tisztelik azok szabadságát és felelősségét. S ez intézmények között is épen azok a hasznosabbak, melyek őket munka és takarékoság által ingatlan vagyon szerzésére képeztik. Egyébíránt czen osztályoknak, ha nem törekszenek, nincs mit

remélniök, s nem is érdemlik meg sorsuk javítását. Azt akarni, hogy megfélekedzenek bármínemű kötelességükről, annyi mint ártani nekik és megvetni őket. Munkájuk, takarékoságuk s erkölcsi méltóságuk által a mezei munkások ma is birtokolják a földbirtok nagy részét; mire nem volna képes az annyi segélyeszközzel bíró és oly hatalmas városi és gyármunkás népesség, ha ugyanazt az erélyt és előrelátást tanúsítaná. A jólétnek mily forrását, mily gazdagságot találna magában az iszákosság elhagyásában. De ők a közgazdaság férfias és nemes tanácsainál többre becsülik az őket felhasználó néptribunok aljas hízlegéseit s gyalázatos hazugságait; azonban legyenek meggyőződve, hogy mi is szeretjük őket; de eléggé szeretjük, hogy szolgáljuk, s jobban szeretjük, semhogy megcsálnók s megrontanók őket.

Végre is folyvást arra ösztönözni őket, hogy az államra és közegre appelláljanak annyi, mint rendelkezni felettük s meg nem érteni a modern társadalom rendeltetését. De ha erre nézve tanácsot kérnek a multtól, belátják, hogy az állam épügy képtelen az ipart vezetni, mint védelme alá venni az egész munkás tömeget. Azt hiszem, könnyű lesz meggyőződniek, hogy az állam közegei, kik rendesen sokkal gyorsabban a független foglalkozások embereinél, nem igen gondolnak egyébre, mint saját fizetésük- és előléptetésükre.»

Kétségtelen, hogy Puynode, bár többnyire helyes közgazdasági elvekből indul ki, sokban túloz. Rövid kivonatunkból, hol csak az eszmemenet irányát akartuk nagyjából megjelölni, ez természetesen nem tűnik ki oly élesen, mint magából az értekezésből. Nem árt azonban, ha a dolgok különböző oldalát minél erősebb világításban vesszük szemügyre s a ki a napirenden lévő munkáskérdés iránt érdeklődik, nem minden haszon nélkül olvashatja a szóban forgó értekezést.

A *Conrad* szerkesztésében megjelenő „*Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*“ című folyóirat 1888. novemberi füzetében D'Avis titkos főkormánytanácsos a *gazdasági túltermelésről s az annak elhárítására szolgáló eszközökről* értekezik.

A túltermelést és annak káros következményeit, mint mindenütt, Németországban is nagyon érzik. Vannak, kik a termelés megszorításával vélnek ezen segíteni, mások ellenben azt ajánlják, hogy egyrészt a belföldi piacot kell teljesen meghódítani, s kiszorítani onnan a külföldi árúkat, más részről új piacokat kell szerezni a belföldi árúk számára. A két rendszabály közül azonban egyik sem alkalmas arra, hogy helyreállítsa a kereslet és kínálat megzavart egyensúlyát. A termelés önkéntes megszorítása — amit a különféle iparágak képviselői egymással kötött kartellekben nem egyszer megkísérlettek — valóban célra vezető volna, ha az ipari termelésnek csak egy vagy legföljebb néhány ágában forogna fenn túltermelés; de midőn általános túltermeléssel van dolgunk: a megszorított termelés folytán elbocsátott munkások másutt sem találnak alkalmazást s elvesztve keresetüket, vásárló képességüket is elvesztik. Ez első sorban az általuk fogyasztott javak kelendőségét csökkenti, de közvetve oka lesz a többi javak csekélyebb kelendőségének is s csakhamar az előtt a szomorú eredmény előtt állunk, hogy a megszorított termelés is meghaladja a fogyasztást s a terme-

lésnek minden további megszorítása a vásárlóképeség s ezzel együtt a fogyasztás további csökkenését vonja maga után.

A külföldi árukkal folytatott fokozott verseny is csak nagyobbá, általánosabbá teszi a túltermelést. Az idegen munkás, gyáros, kereskedő, hajós szintén nem mond le, nem mondhat le keresetéről, jövedelméről és így az élet-halálra folytatott verseny az árúk még tömegesebb előállítását s az idegen és hazai árúknak még nagyobb árcsökkenését idézi elő.

A túltermelés orvoslására szükséges mindenekelőtt megismerünk az okokat, melyek azt előidézték.

Vannak korszakok, midőn az emberiség tevékenysége tulságosan igénybe vétetik új tőkejavak előállítása vagy egyéb rendkívüli célok által. Egy háború a munkáskezek százazeit vonhatja el a gazdasági termeléstől. A háború, tűzvészek, áradások s más egyéb csapások által lerombolt épületek, elrontott utak, tönkretett fegyverek és készletek helyreállítása évekig lekötve tarthat számtalan munkaerőt s végre a természeti örök kifürkészése, új gépek, eszközök feltalálása, az emberiséget arra ösztönzi, hogy lehető gyorsan megtegye mindazon befektetéseket, melyek az új találmányok hasznosítására, kizsákmányolására szükségesek.

Ekkor a beállott nagy kereslet emelni fogja a tőkekamatot és munkabért, de emelni fogja a munkások nagyobb fogyasztási képessége folytán a közönséges fogyasztási javak árát is. A magas kamatláb és munkabér következtében viszont az emberek lemondanak a közönséges tőkejavak előállításáról, valamint a finomabb, drágább fogyasztási javak élvezetéről, mi ezek termelésének megszorítását vonja maga után. Az ott fölöslegessé vált munkások a közönséges fogyasztási javak termelésénél keresnek alkalmazást, hol a rendkívüli munkálatokra elvont munkások hiánya s ezeknek fokozódott fogyasztási képessége folytán valóban szükség van rájuk.

A rendkívüli munkálatok bevégeztével megszűnik a tőke és munkaerő rendkívüli szükséglete; s a felszabadult tőke és munkaerő másféle alkalmazást keres s talál is könnyen, ha a bevégződött munkálatok megkezdése óta csak kis idő telt el, vagy csak kevés munkás vált fölöslegessé. Ha azonban a rendkívüli munkálatok évek során át tartottak s az emberek a megváltozott viszonyokhoz képest rendezkedtek be s megszokták, hogy a közönséges tőkejavak csak korlátozott mértékben állíttassanak elő, a fogyasztási javak pedig csak egyszerű durva alakban, a gépek és egyéb találmányok alkalmazása folytán viszont számos munkaerő vált nélkülözhetővé: akkor évek fognak eltelni, míg új tőkejavak nagyobb mérvű előállítására gondólnának s talán sok év, míg újra kifejlődik a szükséglet a finomabb fogyasztási javak iránt. Akkor a tőkekinálat hosszú időre meghaladja a tőkekeresletet, senki sem akad, a ki a pénzüsségeket, melyek korábban rendkívüli célokra fordítottak s melyeket az emberiség takarékos része ép úgy meggyűjt és felhalmoz, mint korábban — felhasználná s ezáltal a munkásoknak, kik korábban a rendkívüli munkálatoknál, vagy a most már gépek ál-

tal előállított javak termelésénél voltak elfoglalva, alkalmazást és keresetet teremtenek.

A munka- és keresetnélküli munkások elvesztik vásárló képességüket s mindazon termelők, kiknek eddig vevői voltak, terményeikből kevesebbet adnak el, mi által ezeknek vásárló képessége is csökkenni fog. Ez így megy tovább a társadalom mind szélesebb körein keresztül s a termelés fokozása nélkül is készletek halmozódnak fel s túltermelés áll be; de csak látszólagos, mert míg az emberiség egy része nem tudja, mit csináljon az általa előállított javakkal, addig a másik rész éppen azokban a javakban szenved szükségét.

Minthogy a vállalkozó szellem hiányában a rendelkezésre álló pénzt tőkejavak előállítására nem keresik, a tőkepénzes, ki tőkét utóvégre is gyümölcsöztetni akarja, oly egyéneknek kénytelen azt kölcsön adni, kik korábbi magas kamatu adósságaikat akarják vele convertni. A kamatláb ennél fogva csökkenni fog. A keresetnélküli munkások szintén foglalkozáshoz, bérhez akarnak jutni s munkájukat olcsóbban kínálják. A munkabér tehát szintén süllyed. A termelők, kiknél a készletek felszaporodtak, az iparüzők, kik elég foglalkozást nem találnak, terményeiket és szolgálataikat hasonlóképen olcsóbban kínálják. Süllyedni fog tehát az összes javak és ipari szolgálatok ára is.

A leszorult tőkepénzes, a keresetét vesztett munkás, a vevőitől megfosztott iparüző azonban nem akar lemondani s nem is mondhat le tőkéje kamatáról, munkája béréről, üzleti nyereségéről s további árengeddéssel, másfelől pedig fokozott, valódi túltermelésre vezető termeléssel akarja visszanyerni elvesztett helyét, vevőit, nyereségét. A tőkekamat, a munkabér s valamennyi javak és szolgálatok ára tehát mindig tovább és tovább süllyed.

Ugyanezen tünetényeket látjuk körülbelül 1875 óta. A tőkék és munkaerők igénybevétele rendkívüli czélokra ekkortájban megszűnt s beállt a kamatláb, a munkabér és az árak csökkenése. Az 1850-től 1875-ig terjedő időszak nagy átalakulásokat hozott a gazdasági ipari és forgalmi életben. A gőzerő alkalmazása általánosan elterjedt, mindenféle hatalmas vasuti hálózatok épültek, fölszerelve a szükséges mozdonyokkal, kocsikkal; gőzhajók épültek, folyók szabályoztattak, csatornák ásattak; új ipartelepek alapítottak, a régiek átalakítottak s fölszereltettek gőzgépekkel s mindenféle szerszámokkal. Mennyi emberi munkaerőt kötött le az új tőkejavak előállítása s mennyi munkaerő vált fölöslegessé, a mint ama rendkívüli munkálatok megszűntek s a létesült vasutak, gőzhajtók, gépek, szerszámok megkezdtek emberi kezek munkáját helyettesítő működésüket.

A rendkívüli munkálatok hatását fokozta még az 1870/71-iki német-francia háború, mely roppant mennyiségű hadiszer megsemmisülését, mozdonyok, vasuti kocsik elhasználását, városok, várak lerombolását, stb. vonta maga után. Mind ennek helyreállítására rendkívül sok munkaerő kívántatott, kiknek szüksége és fogyasztása viszont a különböző termelési ágakat buzditotta kettőztetett tevékenységre. A mint azonban a rendkívüli munkálatok befejeztettek, szükségkép visszaha-

tásnak kellett beállani, megkezdődött a munkások elbocsátása s ezzel kapcsolatosan a fogyasztás csökkenése s az általános üzlettelenség.

Lehet-e a kedvezőtlen közgazdasági viszonyokon s az általános ár-hanyatláson segíteni? A termelésnek a keresethez alkalmazkodó önkéntes megszorításával bizonyára ép úgy nem, mint a végletekig fokozott versenynyel. Értékező szerint az árúk hiányos kelendőségén csakis az által lehet segíteni, ha a társadalomnak mindazon tagjai, kik kereseteket s azzal együtt vásárlóképességüket elvesztették, ismét munkához jutnak, vagyis a javak termelésének fokozása és változatossá tétele által.

A szükséges pénz nem hiányzik. A társadalomnak azon tagjai, kik korábban a rendkívüli munkálatokhoz szükséges összegeket megtakarították, megtakarításukat azóta is folytatták. Azok az összegek is rendelkezésre állnak, melyek az emberi munkaerőt helyettesítő új gépek, találmányok stb. által előállított javaknál megtakarítottak, de éppen azért, mert nem adattak ki, munka- és keresethiány állt be, mely részint közvetlenül, részint közvetve az összes javak kelendőségét megrontotta. Nincs tehát egyébre szükség, mint hogy a megtakarított pénz valami módon cserében más valamiért ismét kiadassék s mindjárt segítve lesz mindazokon, kik megérezték hiányát.

A dolog bármily egyszerűnek lássék, nem oly könnyű. A ki pénzt kiadja, azért valami hasznost vagy élvezetést akar; s bármint növekedjék is valakinek jövedelme, azon javakból, melyekkel eddig is kellőleg el volt látva, nem akar még többet, hanem valami mást, jobbat, finomabbat, diszesebbet. Arra kell tehát törekedni, hogy az eddig előállított javakon kívül még mások is, az eddigiéik pedig szebb, jobb, finomabb, diszesebb minőségben állittassanak elő. De mi bírja erre a közgazdasági élet egyes tagjait? A tőkeamat, a munkabér s az anyagok árának leszállása.

Ép úgy, a mint az emberi munkaerőnek rendkívüli célokra való igénybevétele alkalmával beállott általános megdrágulás szükségessé tette, de képes is volt rá, hogy a rendelkezésre álló megfogyott munkaerő a szükséges javaknak az összeséget kielégítő mennyiségben való előállítására fordíttassék, úgy a munkaerők felszabadulása folytán beállott általános ár-hanyatlás szükségessé tévé, de képes is arra, hogy az emberek az egyes országok közgazdaságában, sőt a világ gazdaságában a javaknak azon változatos és finomabb alakban való előállítására térjenek át, mely egyedül képes a társadalom valamenynyi tagjának munkát és keresetet teremteni.

A tőkeamat és munkabér olcsóbbá tétele az, mely a tőkepénzest új tőkejavak előállítására, házának, lakásának szebbé, kellemesebbé tételére bírja, a vállalkozó üzletembert arra csábítja, hogy a régi alacsony szűk házak, gyárhelyiségek helyett újakat emeljen; a községeket, városokat, államot, hogy utakat, csatornákat, vízvezetékeket, iskolákat, üdülőhelyeket s más hasznos vagy kellemes beruházásokat létesítsenek. Másrészről a javak árcsökkenése s a megapadt nyereség és kereset az, mely az üzletembert arra bírja, hogy az eddigi javak előállításával főlhagyjon s más javak előállítására gondoljon, melynél könnyebben juthat nyereséghez, vagy nagyobb nyereségre tehet szert.

Ez az irányzat tényleg már eddig is érvényesült, mennyi sok történt 1875 óta az életnek szebbé, kényelmesebbé tételére. Mily haladás, emelkedés számtalan irányban. A házak építése, belső berendezése mennyivel más ma, mint volt 15 évvel ezelőtt. Milyen egészen másképp csinálják mindazt, a mit a régi helyett csinálnak. A kézmű többé-kevésbé mindenütt műiparrá alakult át.

A mi azonban eddig történt, az nem elégséges, mert számtalan munkás van foglalkozás nélkül. Hogy a rendelkezésre álló roppant tőkék mért nem mozdulnak meg, s miért nem adnak foglalkozást valamennyi munkaerőnek, bajos okát adni. Lehet, hogy 1875. óta az idő nagyon rövid volt arra, hogy a vállalkozó szellem föltámadjon, a fogyasztási javaink megfinomítását célzó leleményesség kifejlődjék s a javak termelésének átalakulása megtörténjék oly arányokban, hogy a munka nélkül maradt munkások is foglalkozást találjanak. Lehet, hogy a kedvezőtlen politikai és kereskedelmi politikai viszonyok az ő és új világ különböző országaiban visszatartják a vállalkozó kedvet és leleményességet az új vállalatoktól. De bármint álljon a dolog, az alacsony kamatláb, alacsony munkabér, alacsony árak csak azon mértékben fognak eltűnni, a mily mértékben ugyanezek befolyása alatt a felhalmozott tőkék új tőkejavak előállítására s finomabb vagy egészen új fogyasztási javak megszerzésére fordíttatnak.

Szerző, a mint ismertetésünkéből is kitűnik, főleg az ipari túltermelést tartja szem előtt. Minket az ipari túltermelés közvetlenül nem igen érint, hazánkat a mezőgazdasági túltermelés folytán beállott alacsony gabona-árak sodorták válságos helyzetbe, s ez ár hanyatlást, általános vélemény szerint, a tengerentúli országok roppant versenye idézte elő. De vajjon nem működtek-e közre a szerző által felhozott okok is, s különösen a megapadt kereset folytán megcsökkent fogyasztási képesség? Kedvezőbb kereseti viszonyok mellett az alsóbb néposztályok táplálkozása kétségkívül rendkívül sokat javulna s ez a fogyasztás oly mérvű emelkedését idézné elő, mely megfelelné az újabb mezőgazdasági termelés roppant arányainak. Keleti Károly már régóta hirdeti a tudományos érvek meggyőző erejével, hogy hazánk csak azért kénytelen buzájából és lisztjéből évenként millió meg millió métermázsát külföldre szállítani, mert népünk nem elég vagyonos s nincs meg az az általános jólét, mely a legsóvá néposztályokat is képessé tenné elegendő és jóminőségű tápszerek fogyasztására. Nagyobb jólét s az ennek megfelelő jobb táplálkozás mellett hazánk mai népessége maga képes volna elfogyasztani gabnatermésünket.

A folyóirat ugyanezen számában *Verkauf Leo az osztrák munkás betegbiztosítási törvényt* ismertet, vázolvá a betegsegélyezés ügyének korábbi állását Ausztriában s összehasonlítva ez új törvényt a német birodalmi törvénnyel. Minthogy az olvasó fentebb az osztrák törvényről beható, szakavatott tanulmányt talál, elég egyszerűen utalunk *Verkauf* ismertetésére. Nem akarjuk itt dr. *Mandelló Károly* alapos ismertetését sem reprodukálni, ki az új magyar szeszadótörvényt s az a körül folytatott vitákat mutatja be a német közönségnek;

hazai közönségünk eléggé ismeri a kérdést s most már csak a közel jövőtől várjuk igazolását.

Rubin Márk a Koppenhága városi statisztikai hivatal az *éjszaki vámegylet kérdéséhez nyújt statisztikai adalékot*. Ismerteti a három éjszaki állam: Svédország, Dánia és Norvégia vámbevételeit, a bevételi veszteséget, melyet azok kincstára a vámegyesülés következtében szenvedne, a felállítandó új vámtételeket s a vámjövedelem felosztását. A számítások alapjául a három állam népességének kereseti viszonyait is válaszolja, továbbá a jelenlegi vámviszonyokat s a három állam egymás közötti forgalmát. Rubin a vámegylet buzgó híve, cikke végén, összegezve az általa felsorolt adatokból kiderülő tanulságot, hangsúlyozza, hogy a három országnak igen élénk s nagyjából emelkedő áruforgalma van egymás közt, különösen Svédország és Dánia közt; hajózása jelentékeny s termelése gazdag, változatos. A kölcsönös versenytől s a piacz háromszoros, sőt négyszeres megnövekedésétől rendkívüli hasznot vár, különösen az európai kereskedelmi politika mai állásával szemben.

A három államnak együtt körülbelül 9 millió lakosa van s összes bevitele a többi országokból egy negyedét teszi a Német birodalom bevitelének, összes forgalma pedig a külfölddel nagyobb, mint Spanyolországé. Gőzhajóállománya az ötödik helyet foglalja el a világ gőzhajó flottái közt, vitorlás hajóinak állománya pedig a második helyet, úgy hogy a három ország, mint vámegyesület, a külfölddel szemben tekintélyes közgazdasági súlylyal bírna.

A cikkiró értekezését a vámegyleti kérdésről, melyről maga is elismerte, hogy egyelőre csak a theoretikus diskussio terén mozoghat, 1887. végén írta. Azóta a svéd vámtarifa tételei (különösen a mezőgazdasági terményekre nézve) védvamos irányban változtattattak meg s ezzel a Skandináv vámszövetség eszméje még jobban eltávolodott a megvalósítástól.

Dr. Vargha Gyula.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

A magyarországi tűzkárok 1886-ban és a megelőző években.

Az 1874. évtől kezdve, vagyis a mióta a belügyminisztérium által közigazgatási célra bekövetelt községi tűzkárjelentések statisztikailag feldolgoztatnak, hivatalos statisztikánk a szorosabb értelemben vett Magyarországon évenként előfordult tüzeseteket következő számmal és kárösszegekkel mutatja ki:

Év	A tűzesetek száma	A tűzkárok összes értéke frt.	Átlagosan esik egy tüzesetre frt.	Év	A tűzesetek száma	A tűzkárok összes értéke frt.	Átlagosan esik egy tüzesetre frt.
1874	4,130	9.817,773	2,377	1881	5,551	8.749,748	1,576
1875	3,694	7.141,660	1,933	1882	7,937	11.592,632	1,461
1876	3,831	8.253,143	2,154	1883	7,847	11.340,832	1,445
1877	4,577	9.166,570	2,003	1884	8,614	11.368,316	1,320
1878	4,302	6.090,643	1,416	1885	9,731	15.287,959	1,571
1879	4,188	6.119,611	1,461	1886	10,100	12.700,311	1,257
1880	5,682	7.999,666	1,408				

A mi e kimutatásnál első tekintetre szembe szökik, az a tüzesetek ijesztő szaporodása 1880 s különösen 1882 óta. E szaporodás azonban jórészt csak látszólagos s a pontosabb adatgyűjtés következménye. A ki a Magyar Stat. Évkönyv füzetait figyelemmel kísérte, bizonyára emlékezni fog, hogy a hivatal az 1882-ki évfolyamnál külön előszóban látta szükségesnek indokolni a különbséget, mely az addigi, tisztán csak a közigazgatási hatóságok jószántából beszolgáltattott, s a biztosító társaságok igénybevétele mellett behajtott újabb adatok közt mutatkozik. Megnyugvással tehát, csak az utóbbi öt év adatait fogadhatjuk el s tűzkárstatisztikánkban nem vonhatjuk le — mint a különben kitünő alaposággal szerkesztett *Assicuranz-Jahrbuch* ez évi folyamában látjuk — azt a következtetést, hogy 1874-től 1884-ig a magyarországi tűzkárok száma több, mint megkétszereződött. Hogy a tüzesetek, különösen az utóbbi három év alatt, gyakrabban fordulnak elő, az kétségtelen; noha a szaporodásban még mindig lehet némi része az évről-évre pontosabbá váló adatszolgáltatásnak. Ez azonban inkább a tüzesetek számánál érvényesül, nem pedig a megsemmisült értékénél, mert leginkább az apróbb tüzesetek azok, melyeket a hatóságok elmulasztanak bejelenteni s melyeket újabban a stat. hivatal a biztosítótársaságok kimutatásainak segélyével szokott kinyomozni. Részben ebből magyarázható meg, hogy míg 1874-ben egy tüzesetre átlagosan 2,377 frt. esett, 1886-ban csak 1,257.

Ha az ország egyes megyéi közt akarunk összehasonlítást tenni, a tüzesetek viszonylagos sűrűségét részint a területhez, részint a népes-

séghez hasonlítva fejezhetjük ki. Az utóbbi eljárás helyesebb, mert a sűrű népesség rendszeren több házat, épületet s általában több tűzvésznek kitett objectumot föltételez. Mégis megemlítjük, hogy Magyarország minden 1000 □ kilométerére átlagosan 1882—85-ben 30, 1886-ban pedig 36 tűzvész esett. Az országos átlag nagyon eltérő számokból alakul, az 1882—85. évek átlagában, hogy csak a végleteket említsük, Besztercze-Naszód megyében csak 7, Mármarosban 8, Torda-Aranyosban 9, Szolnok-Dobokában 10 tűzvész esett 1000 □ kilométer területre; Borsod megyében ellenben 174, Liptóban 167, Esztergomban 128, Szepesben 114. A lélekszámhoz viszonyítva minden 100,000 lélekre 1882—85-ben 62, 1886-ban ellenben 74 tüzesetet számíthatunk, legkedvezőtlenebb arányt mutatott Abauj 103, illetőleg 1886-ban Temes megye 136 tüzesettel. Viszonylag legkevesebb tüzeset fordult elő 1882—85-ben Árva és Besztercze-Naszód megyében (33—33), 1886-ban pedig Szepesben (27). 1886-ban a következő 10 megyében: Temes, Szabolcs, Háromszék, Fogaras, Bihar, Arad, Zemplén, Brassó, Borsod és Krassó-Szörény megyében 100,000 lélekre átlag több, mint 100 tűzvész esett, 2 megyében 90-en felül, 6-ban nyolczvanon, 12-ben hetvenen, 10-ben hatvanon, 11-ben ötvenen, 8-ban negyvenen, 3-ban harminczon felül s csak egyben maradt harminczon alul.

A tüzesetek okát a következő kimutatás tünteti fel.

É v	A tüzesetek közül			
	gyújtogatás folytán	gondatlan- ságból	villámcsapás folytán	ismeretlen okból
	t á m a d t			
	s z á z a l ó k			
1882	21'37	11'01	1'79	65'63
1883	18'71	11'86	2'49	66'94
1884	18'84	11'27	2'66	67'23
1885	18'86	11'31	1'97	67'86
1886	19'82	11'11	3'16	65'91
átlag 1882—86	19'53	11'30	2'44	66'73

A tűzvések oka legtöbb esetben kipuhatatlan marad, pedig nagyon kíváncsatos volna, ha a hatóságok, a mostani lanyhaság helyett, a lehető legnagyobb buzgalmat és erélyt fejtenék ki az okok kinyomozásában. Ez kétségtől jelentékenyen megapasztaná a tüzesetek számát, mert a bosszúból s még inkább az aljas nyereségvágyból történő gyújtogatásoknak a fölfedeztetéstől való félelem meglehetősen gátat vetne. Azt azonban korántsem mernők állítani, hogy az ismeretlen okok nagy része gyújtogatás; mennyi gondatlanságból történt tüzeset okát lehetetlen kinyomozni. Hány kipuhatatlan tüzesetnek lehet például oka az eldobott vagy elszórt gyufa s a munkás emberek pipája. — A bebizonyított gyújtogatás, sajnos, szintén elég gyakran fordul elő, különösen néhány oláh többségű megyében, így például 1886-ban a tüzeseteknek Szilágy megyében 47'68, Alsó-Fehérben 48'67, Krassó-Szörényben 53'86, Kolozs megyében pedig 54'54⁰/₀-kát gyújtogatás idézte elő.

A tűzvész által látogatott községek számát a következő összeállítás mutatja:

É v	A tűzvész által látogatott községek az összes községek százalékaiban		Esettl egy tűzvész által látogatott községre átlagosan tűz eset
1882	4,088	31'91	1'94
1883	4,114	32'12	1'91
1884	4,322	33'74	1'99
1885	4,726	36'82	2'06
1886	4,692	36'63	2'15
átlag 1882—86	4,388	34'25	2'02

Hazánkban tehát évenként már minden harmadik községben fordul elő tüzeset és pedig átlagosan kétszer. Az arány mindkét irányban évről-évre kedvezőtlenebbé válik, mert míg 1882-ben az összes községeknek csak 31'91%-ában volt tüzeset, 1886-ban már 36'63%-ában s míg az előbbi évben egy tűzvész által látogatott községre átlagosan csak 1'94 tűzvész esett, 1886-ban már 2'15. Az egyes megyék közt itt is nagy eltérés mutatkozik, mit részben a dolog természete magyaráz meg; azon megyékben ugyanis, hol kevés, de nagy területű és népes község van, valószínűbb, hogy a községek nagyobb százalékában fordul elő kisebb-nagyobb tűzvész s egy községben többször is. Nézzük csak az alföldi megyéket, Hajdumegyében a községeknek 80'90%-ában, Békésben 79'3, Bácsban 75'8, Csanádban 73'3, Csongrádban 72'80%-ában fordult elő tüzeset, a sok apró községgel bíró Zala-megye községeinek ellenben csak 26'7, Trencsénnek pedig 26'60%-ában, noha az utóbbi megye épen a legtűzkárosabb megyék közé tartozik.

A leégett épületek számát szintén öt évről a következő kimutatás állítja szem elé:

É v	A részben vagy egészen leégett		Egy tüzesetre esett részben vagy egészen leégett		A házaknak leégett
	házak	gazdasági épületek			
	s z á m a		ház	gazdasági épület	százaléka
1882-ben	12,371	13,980	1'56	1'76	0'54
1883-ban	10,591	11,367	1'35	1'45	0'46
1884-ben	8,659	9,259	1'00	1'07	0'38
1885-ben	11,667	13,465	1'20	1'37	0'51
1886-ban	11,689	13,188	1'16	1'31	0'51
átlag 1882—86-ban .	10,995	12,252	1'24	1'39	0'48

Évenként tehát átlagosan közel 11 ezer ház s több mint 12 ezer gazdasági épület ég le, részben vagy egészen. A tűzvészek nagyságát azon arányszámok volnának hivatva feltüntetni, melyek kimutatják, hogy egy tüzesetre átlagosan hány leégett ház és hány gazdasági épület esik. Azonban jelenlegi — s valljuk be meglehetősen primitív — tűz-

kárstatisztikáink mellett, a fentebbi arányszámokra nagy súlyt nem fektethetünk, mert a tüzesetek közt nagy számmal fordulnak elő az olyanok, hol épületet nem is hamvasztott el a pusztító elem, hanem csak külön álló mezőgazdasági terményeket. Megbízhatóbbak amaz arányszámok, melyek azt mutatják, hogy az összes létező háznak hány százaléka ég le. Öt éves átlagban közel félszázaléka, egyes években pedig a fél százalékot is meghaladja. Itt, ha terünk engedné, szeretnők az egyes megyéket is feltüntetni, de kénytelenek vagyunk csak néhány feltűnőbb adat bemutatására szorítkozni; az 1882—85. évek átlagában ugyanis a háznak Liptó megyében $2'58^0_{/0}$ -a, Nyitrában $1'59^0_{/0}$ -a, Veszprémben $1'46^0_{/0}$ -a, Esztergomban $1'42^0_{/0}$ -a, Abaúj-Tornában $1'36^0_{/0}$ -a, Pozsony megyében $1'21^0_{/0}$ -a, Zólyom megyében $1'18^0_{/0}$ -a, Szepesben $1'14$, Sopron megyében $1'14^0_{/0}$ -a égett le évenként egészen, vagy részben.

Az elégett ingó vagyon közül tűzkárstatisztikáink csak a háziállatokat mutatja ki. Mellőzve az évenkénti részletezést, megemlítjük, hogy az 1882—86. évek átlagában évenként 242 ló, 519 ökör, 356 tehén, 398 borjú, 5,385 juh, 2,070 sertés és 13,520 szárnyas állat lett a lángok martalékává.

A kár, mit Magyarország a tűzvészek következtében emberéletben szenved, szintén jelentékeny. Az utóbbi 5 év átlagában 122 ember veszett évenként a lángokba és pedig 1882-ben 158, 1883-ban 84, 1884-ben 101, 1885-ben 130, 1886-ban pedig 135 ember.

Az elégett tárgyak összes értékét már ismertetésünk elején kimutattuk. Megyék szerint a kár abszolút nagyságát feltüntetni, mikor megyéink terület- és népességre olyannyira különböznek egymástól, semmi tanulsággal nem járna; ellenben fölötte érdekes, ha a kárösszegeket a megyék népességéhez hasonlítva mutatjuk ki:

Folyó szám	M e g y e	Esett 1000 lélekre forint tűzkár		Folyó szám	M e g y e	Esett 1000 lélekre forint tűzkár	
		1882—85-ben	1886-ban			1882—85-ben	1886-ban
1	Trencsén	1,963	4,567	19	Zólyom	2,530	1,051
2	Árva	2,406	4,060	20	Tolna	636	1,030
3	Bars	1,136	2,801	21	Heves	915	995
4	Zemplén	1,859	2,665	22	Fogaras	824	968
5	Nyitra	1,550	1,965	23	Abaúj-Torna	1,523	949
6	Komárom	1,089	1,737	24	Háromszék	535	944
7	Veszprém	1,336	1,595	25	Ung	906	932
8	Szabolcs	1,280	1,504	26	Szatmár	433	896
9	Pozsony	1,312	1,441	27	Torontál	410	871
10	Sáros	1,469	1,366	28	Turóc	1,697	834
11	Liptó	5,045	1,332	29	Bereg	787	813
12	Csanád	769	1,266	30	Borsod	3,048	762
13	Győr	811	1,238	31	Bács-Bodrog	587	746
14	Vas	1,369	1,211	32	Gömör	1,204	742
15	Moson	1,819	1,202	33	Nógrád	865	739
16	Esztergom	1,995	1,169	34	Kis-Küküllő	522	728
17	Sopron	1,407	1,113	35	Hont	1,143	722
18	Zala	1,011	1,100	36	Temes	518	670

Folyó szám	M e g y e	Esett 1000 lé- lekre forint tűzkár		Folyó szám	M e g y e	Esett 1000 lé- lekre forint tűzkár	
		1882— 85-ben	1886- ban			1882— 85-ben	1886- ban
37	Bihar	661	661	51	Hajdú	353	399
38	Maros-Torda	1,129	657	52	Beszter.-Naszód	284	374
39	Somogy	657	653	53	Máramaros	344	351
40	Pest-P.-S.-K.-Kun	640	625	54	Szeben	667	335
41	Brassó	424	605	55	Békés	584	329
42	Szepes	2,396	591	56	Baranya	345	319
43	Csongrád	1,267	550	57	Kolozs	308	319
44	Arad	731	545	58	J.-N.-K.-Szolnok	425	303
45	Szilágys	212	507	59	Udvarhely	381	289
46	Fejér	545	493	60	Alsó-Fehér	265	277
47	Nagy-Küküllő	443	464	61	Hunyad	345	222
48	Krassó-Sz. Jén	433	429	62	Torda-Aranyos	216	200
49	Ugocsa	579	411	63	Szolnok-Doboka	252	142
50	Csik	688	401		Összesen	903	925

A két számoszlop nem egy nyomon halad, de bizonyos irány a kettőből is kitűnik; vannak ugyanis megyék, melyek állandóan nagy, s vannak, melyek állandóan mérsékelt tűzkárokkal szerepelnek. A előbbiekhez tartoznak különösen az éjszaki megyék, az utóbbiak sorában pedig főleg az erdélyrészi megyék szerepelnek nagyobb számmal, mit részben az eléghető ottani tárgyak csekélyebb értéke magyaráz. De vannak vagyons megyék is, mint Hajdú, Békés, Baranya, Jász-N.-K.-Szolnok, hol a tűzvétség aránylag szintén kevés értéket semmisítenek meg.

Tűzkárstatistikánknak egyik legérdekesebb részét azon számok képezik, melyek a *biztosítótársaságok által fizetett kártérítés nagyságát* mutatják. E számadatokat kezdettől fogva közöljük, mert bár az abszolút számok 1874-től 1881-ig valószínűleg alatta maradnak a valóságnak, a relatív számok már akkor is meglehetősen megfeleltek a tényleges állapothoz:

É v	A biztosító társaságok által fizetett kártérítés		É v	A biztosító társaságok által fizetett kártérítés		É v	A biztosító társaságok által fizetett kártérítés	
	összesen	az összes kár száza- lékában		összesen	az összes kár száza- lékában		összesen	az összes kár száza- lékában
1874	1.434,790	14'61	1879	1.621,695	26'50	1884	4.676,534	41'14
1875	1.516,334	21'23	1880	2.885,917	36'08	1885	5.835,860	38'11
1876	1.865,544	22'60	1881	3.402,932	38'89	1886	4.568,363	35'97
1877	2.249,015	24'54	1882	4.108,753	35'44	1874-86 átlag	3.055,003	31'61
1878	1.603,412	26'32	1883	3.945,884	34'79			

A kár és kártérítés közötti arány 1880-ban vált hirtelen szokatlannul kedvezővé, mit főleg a francia pénzen alakult két nagy hazai biztosítótársaság föllépte folytán kezdődött hatalmas versenynek köszönhetünk. Azóta az arány inkább hullámozik sem mint emelkedni.

s 1886-ban az összes kárnak alig több, mint egy harmada volt biztosítva, illetőleg térített meg. Meghódítani való tér tehát még mindig bőven kínálkozik. Óhajtatandó, hogy a három nagy hazai s a hazánkban meghonosodott több jeles osztrák biztosító társaság vállvetett buzgalmának sikerüljön a tűzkárbiztosítást minél általánosabban elterjeszteni. A verseny, mi ellen a monarchia biztosító társaságainak organuma panaszkodik, bármily heves legyen is, míg tisztességes eszközökkel folyik, dicséretes és hasznos; azt azonban készséggel elismerjük, hogy a hatóságoknak a tűzvészek kinyomozásánál s a hivatalos igazolvány kiállításánál a legnagyobb erélylyel és szigorral kellene eljárniuk. A tűzkárbiztosítás elterjedését szintén érdekesnek látjuk megyék szerint is bemutatni, bár az 1882—85. évek átlaga az 1886. évi eredménytől itt is sok eltérést mutat:

Folyó szám	M e g y e	Kártérítés az összes kár százalékában		Folyó szám	M e g y e	Kártérítés az összes kár százalékában	
		1882—85-ben	1886-ban			1882—85-ben	1886-ban
1	Árva	13'57	6'51	33	Sáros	53'36	36'34
2	B.-Naszód	23'85	11'95	34	Ugocsa	35'81	37'75
3	Csik	12'08	13'60	35	Temes	38'41	38'02
4	Torda-Aranyos	16'81	14'29	36	Somogy	43'68	38'41
5	Hunyad	22'25	14'56	37	Abauj-Torna	38'46	38'46
6	Krassó-Szörény	43'41	15'22	38	Pozsony	38'54	38'67
7	Bereg	32'06	15'85	39	Brassó	36'45	39'04
8	Bars	36'38	19'23	40	Komárom	35'48	39'20
9	Kis-Küküllő	14'64	20'05	41	Fogarás	18'93	40'99
10	Szolnok-Doboka	21'70	20'47	42	Békés	30'10	41'08
11	Zala	24'12	21'06	43	J.-N.-K.-Szolnok	49'89	41'49
12	Alsó-Fehér	18'48	23'42	44	Sopron	40'76	41'68
13	Udvarhely	13'00	24'43	45	Hont	34'82	42'16
14	Szilágy	15'92	24'44	46	Győr	35'79	42'93
15	Háromszék	22'92	24'68	47	Borsod	35'43	43'45
16	Szeben	26'26	25'33	48	Nyitra	48'10	44'21
17	Máramaros	48'57	27'63	49	Baranya	26'49	44'47
18	Bács-Bodrog	38'46	27'82	50	Veszprém	38'08	44'54
19	Kolozs	23'31	30'12	51	Gömör	30'06	44'81
20	Torontál	38'23	30'17	52	Bihar	51'10	45'49
21	Liptó	32'13	30'49	53	Nógrád	40'59	46'06
22	Maros-Torda	64'94	31'03	54	Moson	39'82	46'22
23	Zólyom	36'48	31'18	55	Szabolcs	52'64	47'01
24	Túróc	24'86	32'02	56	Hajdú	39'40	47'12
25	Fejér	31'46	32'61	57	Ósánád	43'41	48'49
26	Trencsén	32'12	33'29	58	Arad	51'98	49'53
27	Üng	33'24	33'54	59	Csongrád	56'60	49'65
28	Tolna	46'23	33'68	60	P.-P.-S.-K.-Kun	43'17	53'45
29	Zemplén	32'76	33'74	61	Heves	33'99	53'78
30	Vas	31'00	34'52	62	Esztergom	42'26	55'24
31	Szatmár	37'72	34'60	63	Szepes	39'46	56'82
32	Nagy-Küküllő	20'74	35'37		Összesen	37'80	35'97

Árva megyén kívül, úgy látszik, a tűzbiztosítás az éjszakkeleti és keleti megyékben, tudott legkevesbé gyökeret verni. Min legkevesbé

sem csudálkozhatunk, tudván azt, hogy a biztosítási intézmény felkarolása magasabb fokú kultúrát föltételez s kultúra tekintetében épen azon megyék állnak leghátább.

A rendelkezésünkre álló szűk térből kifogyván, még csak a *tűzeseteknek hónapok szerint* való megoszlásáról akarunk röviden megemlékezni.

Hónap	A tűzesetek				Az elégett tárgyak értéke			
	száma		százaléka		millió forint		százalék	
	átlag 1882— 85-ben	1886- ban	átlag 1882— 85-ben	1886- ban	átlag 1882— 85-ben	1886- ban	átlag 1882— 85-ben	1886- ban
Január . . .	628	463	7'36	4'58	0'48	0'30	3'93	2'36
Február . . .	658	433	7'71	4'29	0'74	0'22	5'96	1'74
Márczius . . .	725	648	8'50	6'42	0'97	0'59	7'84	4'62
Április . . .	728	876	8'54	8'67	1'62	1'15	13'10	9'09
Május . . .	597	763	7'00	7'55	1'03	1'00	8'31	7'86
Június . . .	577	539	6'77	5'24	0'80	0'51	6'44	3'99
Július . . .	743	1,018	8'71	10'08	1'38	1'31	11'15	10'29
Augusztus . . .	1,035	1,330	12'13	13'17	1'87	3'00	15'13	23'60
Szeptember . . .	965	1,363	11'31	13'49	1'58	2'13	12'76	16'77
Október . . .	748	1,013	8'77	10'03	1'02	1'20	8'24	9'48
November . . .	650	1,014	7'62	10'04	0'55	0'89	4'45	7'08
Deczember . . .	476	640	5'58	6'84	0'33	0'40	2'69	3'17
Összesen . . .	8,530	10,100	100'00	100'00	12'39	12'70	100'00	100'00

Áprilist kivéve, melynek arányszámát különben leginkább az 1885-ben több megyében előfordult nagy tűzvészek emelték oly magasra, július, augusztus és szeptember hónapokban fordul elő legtöbb tűzeset s visz véghez legnagyobb pusztítást. A tűz támadását és terjedését elősegíti ekkor a többnyire nagy szárazság és forróság s tápot adnak neki összehordott, betakarított mezőgazdasági termények.

Franciaország legújabb népszámlálása.

A legtöbb állam, köztük Magyarország, a népszámlálás fontos, de költséges műveletét csak minden tizedik évben szokta végrehajtani. A kitűnő közigazgatási szervezettel bíró Franciaország azonban, ép úgy mint a Németbirodalom, öt évenként tartja népszámlálását, s meg kell vallani, hogy a gyorsan ismétlődő művelet mindig sok érdekes és tanulságos dolgot hoz napvilágra.

A legutóbb — 1886. május 30-kán — végrehajtott népszámlálás teljes eredményét a francia ipar- és kereskedelmi miniszter nem régtette közzé egy vastag s graphicus és cartographicus ábrákkal gazdagon fölszerelt kötetben.¹⁾ A mű tartalma is rendkívül gazdag, bár a személyi viszonyoknak azt a változatos, sokféle kombinációját, mely leg-

¹⁾ Statistique générale de la France. Resultats statistiques du dénombrement de 1886. Paris et Nancy 1888.

utóbbi népszámlálásunkat oly értékessé teszi, de a mely többnyire saját specialis körülményeink által indokolható, nem találjuk benne. Nagy előnye azonban a munkának, hogy 15 megelőző népszámlálás eredményére támaszkodhatik s a mi a népszaporodást, népsűrűséget stb. illeti, összehasonlítását megyék (departement), sőt kerületek (arrondissement) szerint egész 1801-ig viheti vissza.

A munka két részből áll, az első a jogi, a második a jelenlevő, vagyis tényleges népességet tárgyalja. A *jogi népességnek* (population légale) azonban itt egészen más felfogását látjuk, mint saját népszámlálási munkánkban, hol az összes magyar honosok vétettek — tekintet nélkül tartózkodásuk helyére — jogi népességnek. Franciaországban az állandó tartózkodás, a megtelepülés szolgál a jogi népesség criteriumául s míg egyrészt a Franciaországban állandó tartózkodással bíró idegenek is oda számíttatnak, másrészt az állandóan külföldön tartózkodó honosok kihagyatnak belőle. Magától értetődik, hogy azon megtelepedett egyének, kik csak időlegesen voltak távol a népszámlálás alkalmával, szintén befoglaltattak a jogi népesség számába.

Az 1886. évi népszámlálás szerint Franciaország jogi és tényleges népessége következő volt:

	jelenlevő megtele- pült népesség	megtele- pült távollevők	útban levők	összes né- pesség
jogi népesség	37.499,891	719,012	—	38.218,903
tényleges	37.499,891	—	430,868	37.930,759

A különbség tehát a kettő között 288,144 lélekre rúg. Ezt főleg az okozza, hogy számos megtelepült távollevő más községben nem mint utas, hanem mint ott letelepült lakos vétetett számba.

Franciaország népességének *szaporodása* a többi európai államok népszaporodásához képest igen gyenge. Az 1886-iki népszámot az 1801-iki népszámmal hasonlítva össze, azt látjuk, hogy a lefolyt nyolcz és fél évtized alatt a 87 departement közül kilencznek népessége nem-hogy növekedett volna, sőt inkább megapadt. Legáltalánosabban és legerősebben csökkent a normandiai megyék népessége, például Orne departement-é, az 1801-iki népszámot 1000-nek véve, 1886-ban csak 929 volt, mi $7\cdot10^0\%$ fogyásnak felel meg. De még nagyobb csökkenéssel is találkozunk, ha nem a megyéket, hanem az egyes kerületeket vesszük, ezek közt olyanokat is látunk, melyeknek népessége 1000-ről 768-ra szállt le, vagyis $23\cdot20^0\%$ -kal csökkent. Ezzel ellentétben vannak arrondissement-ok, melyek népessége 1801. óta megháromszorozódott, négyyszereződött, hatszorozódott, sőt nyolczszorozódott, mi azonban szintén nem a belső növekedésnek, hanem a nagy városok központosító és népfelzívó hatásának következménye. Az utóbbi öt év alatt 55 departement népessége szaporodott, 32 departementé ellenben megfogyott, a szaporodás 657,693-ra, a fogyás 110,838-ra rúgott s így az egész ország népességének tiszta növekedése csak 546,855 lelket tett, mi évi $0\cdot33^0\%$ szaporodásnak felel meg.

A francia népszámlálások 1872. óta megkülönböztetik a *tömő-*

rült, szétszórta és külön számbavett népességet, az utóbbihoz számítván a helyőrségeket, továbbá a lyceumok, collegiumok, börtönök, kórházak, stb. lakóit. E megkülönböztetés ott a közigazgatás céljaira szükséges s a helyhatósági, pénzügyi és választási törvény intézkedéseivel függ össze; de nálunk is nagyon kívánatos volna, ha jövő népszámlálásunk szintén számbavenné a tömörült és szétszórta népességet. Nagy alföldi községeink sajátos alakulatánál fogva erre különös súlyt kell helyezni. Avagy tekinthetjük-e azok egész nagy népességét városi népességnek, mikor tudjuk, hogy annak jelentékeny része kiinn a pusztákon élő tanyai lakos s nemcsak azon cultur-hatásnak hijával van, melyet a más emberekkel való gyakori érintkezés idéz elő, hanem legtöbbszörre a kulturális intézmények — minő a templom, iskola stb. — jótéteményében sem részesül.

Közvetlenül nem függ bár össze a fölvetett kérdéssel, de eszmétársulásként fogva talán megemlíthetjük, hogy szerintünk hazánkban az egyes nagyobb puszták népességének külön számbavétele is föltétele szükséges volna. E pusztákat mi úgy tekintjük, mint jövő virágzó községek életképes csirait s a községek alakulásánál, egyházak szervezésénél nagyon jó szolgálatot tennének azon statisztikai adatok, melyek feltüntetnék az illető puszták népességének szaporodását, valamint a tényleges népszámot s annak megoszlását hitfelekezeti, nemzetiségi, stb. viszonyok szerint.

E rövid kitérés után álljon itt Franciaország népességének megoszlása:

	1872-ben	1876-ban	1881-ben	1886-ban
Községi tömörült népesség . .	21.865,625	22.223,839	22.876,770	23.367,061
Községi szétszórta népesség . .	13.447,320	13.821,359	13.798,343	13.836,118
Külön számlált népesség . .	789,976	860,590	996,945	1.015,724
Összesen . . .	36.102,921	36.905,788	37.672,048	38.218,903

E számok szerint Franciaország tényleges népességének három ötöd-része tömörülve élt, egy harmada pedig a vidéken szétszórva.

A községeket lélekszámuk szerint csoportosítva a következő kimutatás tünteti fel:

Községek lélekszám szerint	1851-ben	1856-ban	1861-ben	1866-ban	1872-ben	1876-ban	1881-ben	1886-ban
500-nál kevesebb lakóval	15,684	16,225	16,547	16,701	35,799	16,442	16,870	17,181
500—1000	11,955	11,604	11,757	11,554		10,867	10,633	10,362
1,000—5,000	8,754	8,539	8,727	8,802		8,237	8,059	8,016
5,000—10,000	278	276	298	305		306	312	328
10,000—20,000	98	113	111	113		122	132	134
21,000-nél több	66	69	70	73		74	82	91
Összesen . . .	36,835	36,826	37,510	37,548	35,989	36,056	36,097	36,121

Érdekes tünetény olvasható ki ezen táblázatból. A középnyag-ságu községek száma csaknem folytonosan apad, míg az egészen apró (500 léleknél kisebb) és a nagy (5000 lelken felüli) községek száma csaknem állandóan emelkedik.

Egy departement-ra átlagosan 415 község esik, a végleteket Szajna megye képviseli 74 s Pas-de-Calais 903 községgel. A községek átlagos lélekszáma, az egész országban 1058 lélek, de vannak megyék, hol az átlagos lélekszám 500-ig sem emelkedik (Haute-Marne-

ban csak 457). A községek átlagos területe 1461 hektár s megyék szerint 576 és 3170 hektár közt váltakozik.

Érdekes, hogy a megyék és kerületek főhelyének népessége mily arányban áll az illető megyékéhez. Párizs 79, Marseille 62, Lyon 52, Nizza 33, Toulouse 33, Bordeaux 31⁰/₀-kát teszi saját departementja népességének, míg ellenben Privas, Mézières, Saint-Lô csak 2⁰/₀-kát.

A városi és vidéki népesség megkülönböztetésénél a községek lélekszámának nagysága vétetett alapul. Hogy bizonyos lélekszám magában véve nem mindig biztos ismertető jele a városi jellegnek, ki merné tagadni! Nálunk egyáltalán nem fogadhatnók el; Franciaországban, jobb híjján, talán megközelíti a valóságot, s az mindenesetre helyesen történt, hogy midőn a városi jelleg meghatározására a 2000-et meghaladó népesség fogadtatott el, nem az összes, hanem csak a tömörült népesség vétetett tekintetbe. 1886-ban Franciaország összes népességéből a városi népességre 13⁷⁷ millió, a vidékire pedig 24⁴⁵ millió lélek esett. A kétféle népesség aránya az utóbbi negyven év alatt következő változáson ment át:

	Városi népesség az összes né- pesség százalékában	Vidéki népesség az összes né- pesség százalékában		Városi népesség az összes né- pesség százalékában	Vidéki népesség az összes né- pesség százalékában
1846-ban . . .	24'42	75'58	1872-ben . . .	31'06	68'94
1851-ben . . .	25'52	74'48	1876-ban . . .	32'44	67'56
1856-ban . . .	27'31	72'69	1881-ben . . .	34'76	65'24
1861-ben . . .	28'86	71'14	1886-ban . . .	35'95	64'05
1866-ban . . .	30'46	69'54			

A városi népesség tehát folyvást nagyobb tért foglal el s míg 1846-ban az összes népességnek alig negyedrészt képezte, 1886-ban már több mint egy harmadát teszi.

A 1801-ki népszám szerint Franciaország népsűrűsége négyszög kilométerenkint 50'9 lélek volt, 1886-ban pedig 72'36 lélek. 1886-ban, — Szajna megyét nem számítva, melynek átlagos népességét Párizs városa négyszög kilométerenkint 6,227-re emelte — a végleteket Nord departement képviselte 294 lélekkel s Basses-Alpes 18'8 lélekkel, négyszög kilométerenkint. Nálunk a népsűrűség tekintetében a végletek korántsem ily nagyok; mert utóbbi népszámlálásunk szerint míg a legsűrűbb népességű Győr megyében 79'28 lélek esett egy négyszög kilométerre, a legnéptelenebb Máramaros megyében is 21'96 lélek.

De ideje áttérnünk a mű második részére, mely a tényleges népesség viszonyait ismerteti. A házak száma 1886-ban 7.706,137-re rúgott, egy házra tehát, a letelepült népességet véve, átlagosan 4'98 vagyis közel 5 lakó esett. A háztartásoknál nagyon helyesen, a családok által alkotott háztartástól elkülönítve mutattattak ki a külön háztartásban élő magános személyek s ismét külön a laktanyák, börtönök, kórházak stb. Így a családi háztartások személyeinek átlagos számát ki tudjuk számítani, míg ellenben ott, a hol az összes háztartások egyetlen összegben mutattattak ki, ez nem lehetséges. A háztartások az említett részletezés szerint következőleg oszoltak meg:

	Háztartás	Népesség	Egy háztartásra esett személy
Magános egyének	1.543,662	1.543,662	1'00
Családok	9.020,120	35.371,373	3'92
Külön számba vett intézetek stb.	18,469	1.015,724	55'00
Összesen	10.582,251	37.930,759	3'64

Még ez a részletezés sem világítja meg eléggé a családok termékenységét, a mi pedig Franciaországban, az általánosan ismert s mind élesebben nyilvánuló gyenge születési arány mellett, nagyon actualis kérdés.

Az utóbbi népszámlálás tehát az élő törvényes gyermekek számát is összeírta családok szerint. — Az eredmény következő:

Gyermektelen család volt	2.073,205	Összesen	—	gyermekkel
1 gyermekes » » »	2.542,611	»	2.542,611	»
2 » » »	2.265,317	»	4.530,634	»
3 » » »	1.512,054	»	4.536,162	»
4 » » »	936,853	»	3.747,412	»
5 » » »	549,693	»	2.748,465	»
6 » » »	313,400	»	1.880,400	»
7 és több gyermekes család volt	262,188	»	1.625,316	»
Összesen	10.425,321		21.611,000	gyermekkel

A gyermektelen családok meglepőleg nagy számát azonban — a mint Chervin a párizsi statisztikai egyesület 1888. nov. 21-iki ülésén, midőn az új népszámlálás adatai bemutatattak, helyesen megjegyezte — nem vehetjük azonosnak a terméketlen házasságok számával, mert azon házasságokból, melyek a népszámlálást megelőző kilencz hónapon belül kötöttek, gyermek még nem születhetett s a gyermektelen családok számát azon házastársak is szaporítják, kiknek már volt gyermekük, de meghalt. De még ha tekintetbe vesszük is ezt, a gyermektelen, vagy csak egy gyermekkel bíró családok száma akkor is tulságos nagy. Legjobban kitűnik ez abból, hogy bár számos családnak 4, 5, 6 sőt hét gyermeke van, átlagosan egy családra csak 2'07 élő gyermek esik. Hogy az ily rendkívül csekély gyermeklétszám mellett Franciaország népessége ha lassan is, de mégis folytonosan növekedik, csakis azon két kedvező körülménynek tulajdonítható, hogy a gyermekhalálózás Franciaországban igen kicsiny, az átlagos élettartam pedig igen nagy.

A népességnek a *születési hely szerinti* részletezésénél nincs mért hosszasan időznünk. A francia honosoknak 84⁰/₁₀₀-a ugyanazon községben, vagy ugyanazon departement más községében született, hol a népszámlálás alkalmával letelepülve volt, 15³⁰/₁₀₀-ka más departementban vagy valamely francia gyarmatban, 0'7⁰/₁₀₀-ka pedig külföldön. Nagyon figyelemreméltó, hogy az idegeneknek 32'4⁰/₁₀₀-a ugyanazon községben vagy megyében, 5'9⁰/₁₀₀ pedig más francia megyében vagy gyarmatban született csak 61'7⁰/₁₀₀-a született külföldön; *vagy abszolút* számokban beszélve, az 1.126,531 idegen közül 431,423 már Franciaországban született s közvetlenül csak 695,108 vándorolt be külföldről.

Franciaország népességének alakulásában nagyon jellemző az idegen honosok tekintélyes és pedig egyre növekvő száma. A francziák a *nemzetiséget* a honossággal veszik azonos fogalomnak s nemzetiség szerint Franciaország népessége 1872. óta következő átalakuláson ment keresztül:

É v	Francia származásuak	Honosított idegenek	Összes francziák	I d e g e n e k száma	%-a	A népesség összes száma
1872.	35.346,695	15,303	35.362,253	740,668	2'03	36.102,921
1876.	36.069,524	34,510	36.104,034	801,754	2'17	36.905,788
1881.	36.327,154	77,046	36.404,200	1.001,090	2'67	37.405,290
1886.	36.700,342	103,886	36.804,228	1.126,531	2'97	37.930,759

Mig tehát a francia származásuak szaporodása csak igen lassu, a honosított és egyéb idegenek száma rohamosan emelkedett. Abban a gyenge szaporodásban is tehát, melyet Franciaország felmutat, jelen-tekeny része van az idegeneknek; mi a különben is sötét képet még sötétebbé teszi. Az idegenek közül 1886-ban származásuk szerint volt: 482,261 belga; 264,568 olasz; 100,114 német; 79,550 spanyol; 78,584 svájci; 37,149 hollandi és luxemburgi; 36,134 angol; 11,980 orosz; 11,817 osztrák és magyar; 10,253 amerikai, stb. Az idegenek Párizson kívül leginkább a határnegyékben vannak elterjedve, számuk az ország közepe és a nyugati partok felé egyre fogy.

A *női nem* Franciaország népességében is kissé túlsúlyban van a férfi nem fölött. A tényleges népességben 18'90 millió férfi és 19'03 millió nő találtatott, míg tehát az előbbire 49'82⁹/₁₀, az utóbbira 50'18⁰/₁₀ esett.

Családi állapot szerint a népesség következőleg oszlott meg:

	Férfi	Nő	Összesen
Nőtlen, hajadon	10.419,588	9.592,910	20.012,498
Házass	7.472,263	7.487,072	14.959,335
Özvegy	1.002,914	1.944,597	2.947,511
Elvált	5,547	5,868	11,415
Összesen	18.900,312	19.030,447	37.930,759

A *kornak*, röviden össze nem vonható, terjedelmes táblázatait tér szüke miatt nem mutathatjuk be. Az új népszámlálás által különben ismét igazolva látjuk azon régóta észlelt tüneményt, hogy a francia népességben a fiatalabb korúak sokkal kisebb arányban, a magasabb koruak pedig sokkal nagyobb arányban szerepelnek, mint más országokban. Ez a gyenge születési arálynak s a hosszú átlagos élettartamnak természetes következménye.

A francia népszámlálások a népesség *foglalkozását* 1866. óta két irányban kutatják. Először is számbaveszik mindazon egyéneket, kik bármely foglalkozást közvetlenül űznek, gyakorolnak; akár mint önálló főnök vagy vállalkozó, akár mint segéd, munkás, napszámos. Másodsorban pedig azon egyéneket veszik számba, kik az egyes foglalkozási ágakban tevékenyen működő egyének terhére élnek, keres-ményére vannak utalva. A gyakorlati életben szigorúan megvonni a

határvonalat a kettő között sokszor igen bajos, miből önként következik, hogy a legszabatosabb utasítások mellett sem lehet ez irányban egyöntetű eljárásra számítani.

Az összes népesség, az egyes *foglalkozási ágak* közt következőleg oszlott meg:

Foglalkozási ág	Férfi	Nő	Összesen	%
1. Földművelés	8.824,391	8.874,011	17.698,402	47'82
2. Ipar	4.691,353	4.597,853	9.289,206	25'17
3. Szállítás	575,411	445,310	1.020,721	2'76
4. Kereskedelem	2.055,277	2.192,487	4.247,764	11'50
5. Véderő	528,203	85,159	613,362	1'66
6. Közigazgatás	385,782	325,245	711,027	1'92
7. Értelmisségi kereset (professions liberales)	501,503	592,730	1.094,233	2'96
8. Kizárólag jövedelmükből élők	917,046	1.378,920	2.295,966	6'21
Összesen	18.478,966	18.491,715	36.970,681	100'00
Foglalkozás nélküliek, nem osztályozottak, ismeretlen foglalkozásuak	421,346	538,732	960,078	—
Mindössze	18.900,312	19.030,447	37.930,759	—

A foglalkozási ágakba osztott népességnek tehát közel fele földművelésből él. Számuk azonban a többi foglalkozási ágakkal szemben újabban hanyatlást mutat, mert míg 1886-ban csak 47'82%-ot képviselnek, 1876-ban 53'04%-kal szerepeltek.

A mi a foglalkozási ágakban tényleg működő s az ezeknek keresetéből élő egyének számát illeti, az következő volt:

Tényleg működő népesség:	Összesen	%
önálló személyek	8.109,103	51'3
alkalmazottak	964,032	6'1
munkások, napszámosok	6.774,590	42'6
együtt	15.847,725	100'0
Tényleg nem működő népesség:		
az előbbieknél munkája után élő gyermekek, szülők,	19.172,748	90'8
házi cselédek, személyek kiszolgálására	1.950,208	9'2
együtt	21.970,681	100'0

Az összes népességnek e szerint 43%-a kereső, 57%-át pedig ezek munkájának kell fentartani.

dr.—

K Ö N Y V S Z E M L E.

a) FOLYÓIRATOK.

Budapesti Szemle. Szerkeszti Gyulai Pál. 1889. januári szám: Valúta szabályozás, Schwarz Félix-től stb. 1889. februári szám: A jog- és államtudományi kar tanítási és tanulási rendszere, Apáthy Istvántól. Közlekedési ügyeink fejlődése, Fenyvessy Adolf-tól. Iparegyetem Amerikában, Mudrony Páltól stb.

Közlekedés, a közlekedésügy összes ágait fölkaroló havi folyóirat. Szerkeszti Gömöri Lajos, 1. szám. 1889. január. Budapest, 1889.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerkesztik és kiadják Cserháti Sándor és Dr. Kosutány Tamás. VII. évf. I. füzet (január) Magyar-Óvár. 1889. Lukács J.: A hizott marha megbírlása. Kokas József: Számítgatások az ipari melléktermények és hulladékok takarmányértékéről. stb.

The Economist. Vol 47. No. 2367—2370. The Money Market. Manchester Fair Traders. The Revenue and the Budget Prospect. American Exports. The Rehabilitation of our Gold Currency. The Taxation of Ground Rents. American Railways. Provincial Banking in 1888. Our Foreign and Colonial Trade of Last Year Compared with that of 1887. The new American Resistance to Immigration. Mr. Chamberlain's Agrarian Proposal. Russian Finance. The Proposed American Railway Association. Business Notes. Correspondences etc.

The Statist. Vol. 23. No. 569. 570. The Business Week, Stock Exchange; New Issues, Companies and loans. The situation in France. The joint-stock and private Banks. Limited liability companies. The American Railway-Union. The French Budget. The Ottoman and the Deutsche Banks. The copper question. Correspondence etc.

Journal des économistes. 47-me Année (1888.) Décembre: La question de l'Alsace-Lorraine et l'union douanière de l'Europe centrale, par G. Mollinari. L'article 11 du traité de Francfort, par P. Muller. La tour Eiffel par A. Foville. Les institutions ouvrières d' à présent et de quelques lois récentes (Suite et fin) par G. Puynode. Les finances de l'ancienne monarchie par L. Bouchard. Revue de l'Académie des sciences morales et politiques par J. Lefort. La Taxe du pain et les boulangeries municipales par A. Raffalovich. Le congrès international des »Trade's unions«. Bulletin etc.

Journal de la société de statistique de Paris. XXIX. an. No. 12 et XXX année (1889) No. 1. Procès verbal de la séance du 21 novembre et du 19 décembre 1888. Mouvement de la population de la France pendant l'année 1887. par

V. Turquan. Paris en 1887. par T. Loua. La mortalité des enfants du premier âge d'après le Dr. Lédé. Le recensement de la batellerie en France. L'émigration italienne en 1887. par T. Lua. Les accidents de chemin de fer en Prusse, par. M. Hoffmann etc.

Annalen des Deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung u. Statistik. Herausgegeben von Dr. Georg Hirth und Dr. Max Seidel. München u. Leipzig. 1889. No. 1. u. 2.: Die Deutschen Schutzgebiete, ihre rechtliche Stellung, Verfassung und Verwaltung. Von Carl v. Stengel. No. 3.: Die Disciplinargewalt des States über seine Beamten. Von Dr. Paul Labes. Parlamentarische oder richterliche Legitimationsprüfung. Von Dr. M. Seydel.

Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik. Herausgeg. von H. Braun. I. Jahrgang, 3. und 4. Heft. Die Organisation der arbeitstatistischen Aemter in den Vereinigten Staaten. Von C. Wright. Die belgische Arbeiter-enquete und ihre socialpolitischen Resultate. Von H. Herkner. Der Begriff des Betriebsunfalles im Sinne der deutschen Gesetzgebung. Von L. Fuld. Untersuchungen über die körperliche Entwicklung der Arbeiterbevölkerung in Zentralrussland, (Schluss). Von F. Erismann. Zur Socialstatistik der deutschen Stadt im Mittelalter. Von K. Lamprecht. Gesetzgebung etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Herausgeg. von J. Conrad. XVII. Band. 5. und 6. Heft. Die wirtschaftliche Überproduktion und die Mittel zu ihrer Abhilfe. Von Eb. D'Avis. Die Krankenversicherung in Oesterreich. Von L. Verkauf. Das neue Branntweinsteuergesetz in Ungarn, seine Verteidiger und Angreifer. Von K. Mandello. Die wirtschaftliche Gesetzgebung Italiens 1870—1886. Von A. Zimmermann. Über die Organisation des deutschen Feuerversicherungswesens. Von R. Dehmel. Die Armenlast im Deutschen Reich. Von M. Schumann. etc.

Statistische Monatschrift, XIV. Jahrgang Nov—Dec. Heft. Wien 1888. Die österreichische Mineralkohlen. Von J. Rossival. Production in den Jahren 876. bis 1883 Die deutsche Berufs- und Betriebszählung vom 5. Juni, 1882. Von dr. Heinrich Raueberg, etc.

Vierteljahrsschrift für Volkswirtschaft, Politik und Kulturgeschichte. Herausgeg. von K. Braun. 16. Jahrg. 1. B. Der Staatsbegriff im römischen und im deutschen Recht. Von J. Jastrow. Die Alters- und Invalidenversorgung der Arbeiter. Von Zeller. Volkswirtschaftliche Korrespondenz aus Paris. Von M. Block.

Volkswirtschaftliche Wochenschrift. Herausgeg. von A. Dorn. XI. Jahrg. 49—52 Nummer. Setzer-Strike. Die wirtschaftliche Entwicklung Serbiens Ständische Gesellschaftsgliederung in Deutschland. Die Cartelle etc.

Zeitschrift für Schweizerische Statistik, 1888. 3. und 4. Quartal-Heft. Bern. 1888. Einige Bemerkungen betreffend die Schrift von F. F. Schweizer: »Zur Beurtheilung des schweizerischen Banknotenwesens« von W. Speiser. Die Absterbeordnung der schweizerischen Bevölkerung für die Jahre 1876/77 bis 1880/81. Von dr. G. Schaertlin. Vorläufige Resultate der eidg. Volkszählung vom 1. Dec., 1888. etc.

Bolletino di notizie sul credito e la previdenza. Anno VI. N. 14. Roma 31. decembre, 1888.

b) KÖZGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK

B. Baross Gábor, m. kir. közmunka- és közlekedésügyi miniszter jelentése a m. kir. postatakarékpénztár 1887. évi működéséről. Budapest, 1889.

Egyenesadó-törvények és szabályok hivatalos összeállítása. Budapest, 1889.

Hertzka Tivadar. A valutakérdés magyar szempontból. Budapest, 1889.

Dr. Jekelfalussy József és *Dr. Vargha Gyula*: Közgazdasági és statisztikai Évkönyv, újabb második évfolyam. 1888. Budapest, 1888.

Jelentés az 1888. évben foganatosított gyárvizsgálatokról. Kiadja a földművelés-, ipar- és kereskedelmi miniszterium. Budapest, 1888.

Magyarország áruforgalma, Ausztriával és más országokkal. IX. füzet 1888. Budapest, 1889.

Magyar Statisztikai Évkönyv. Tizenhatodik évfolyam. 1886. VII. füzet: A közlekedés. VIII. füzet: Magyarország igazságszolgáltatása és a telekkönyvi hirtoktestek jelzálogi terheinek ügy- és értékgorgalma. Budapest, 1888.

Statisztikai közlemények az osztrák-magyar monarchia vasutairól az 1886. üzleti évrre. Szerkeszti és kiadja a cs. kir. kereskedelmi miniszterium statisztikai osztálya Bécsben és az orsz. magyar királyi statisztikai hivatal Budapesten. Bécs, 1888.

Végrehajtási rendeletek az italmérési jövedék és kártalanítási törvények életbeléptetésére. Budapest, 1889.

Allen J. H. The tariff and its evils; or, protection which does not protect. New-York, 1888.

Annual Report of the Chief of the Bureau of Statistics on the foreign commerce of the United States for the year ending June 30. 1888. Washington, 1888.

Bolles A. S. Financial history of the United States. Vol. V. 1861—1885. New-York, 1888.

Gibbons J. Tenure and toil; or rights and wrongs of property and labour. Philadelphia, 1888.

Rogers. The economic interpretation of history. Lectures in Worcester College Hall, Oxford. London, 1888.

The Board of Trade Journal of Tariff and trade notices and miscellaneous commercial information. January, 1889. London, 1889.

Winn H. Property in land: an essay on the new crusade. New-York, 1888.

Annuaire statistique de la Belgique 1887. Bruxelles, 1888.

Bulletin de l'Institut internationale de Statistique. Tome III. Année 1888. Rome, 1888.

Bulletin du ministère des travaux publics. Statistique et législation comparée. IX. année, tome XVIII. novembre 1888. Paris. 1888. France: Répertoire des lois pour le mois de novembre 1888. Lois, décrets et circulaires. Tonnage des voies navigables en 1887. Mouvement de la navigation intérieure etc. Renseignements divers. Étranger etc.

Chemins de fer, postes, télégraphes et marine. Compte rendu des opérations pendant l'année 1887. Bruxelles 1888. Publié par le ministère des chemins de fer, postes et télégraphes.

Fournier de Flaix. Traité de critique et de statistique comparée des institutions financières systèmes d'impôts et réformes fiscales des divers états au XIX. siècle. Première série. Angleterre. Canada et dominion — Colonies anglaises d'Afrique-Australasie — Etats-Unis. — Russie — Empire d'Allemagne — Etats Allemands — Italie. Paris, 1889.

Gide Ch. Principes d'économie politique. 2-ième édition complètement refondue. Paris, 1889.

Körösi J. Bulletin annuel des finances des grandes villes VII. année : 1883. Budapest, 1888.

Martinet A. Les différentes formes de l'impôt. Paris, 1888.

Rondel G. La mobilisation du sol en France. Ses origines, son avenir, son application actuelle, circulation mobilière, monétisation du crédit foncier, transformation du régime hypothécaire, forme sociale de la propriété foncière. Paris, 1888.

Statistique de la Belgique. Tableau général du commerce avec les pays étrangers pendant l'année 1887. Bruxelles, November 1888.

Statistique générale de la France. Résultats statistiques du dénombrement de 1886. 1-re partie. France. Ministère du commerce et de l'industrie. Paris, 1888.

Tableau général du commerce de la France avec ses colonies et les puissances étrangères pendant l'année 1887. Direction générale des douanes. Paris, 1888.

Auspitz R. und Lieben R. Untersuchungen über die Theorie des Preises. Leipzig, 1889.

Assecuranz-Jahrbuch herausgeg. von Ehrenzweig. X. Jahrgang. Wien, 1889. I. Theil. Versicherungsrecht, II. Theil. Disciplinen, III. Theil. Geschichte-Statistik.

Bericht des eidg. Versicherungsamtes über die privaten Versicherungs-Unternehmungen in der Schweiz im Jahre 1886. Bern, 1888.

Bernheim H. Die Intensitätsschwankungen der Sterblichkeit in Bayern und Sachsen und deren Faktoren. München, 1888.

Gossen H. Entwicklung der Gesetze des menschlichen Verkehrs und der daraus fließenden Regeln für menschliches Handeln. Neue Ausgabe. Berlin, 1889.

Körösi J. Die Sterblichkeit der Stadt Budapest, in den Jahren 1882—1885 und deren Ursachen. Berlin, 1888.

Kunwald Ludwig. Über Kommunalverwaltung und Armenpflege. Wien, 1888.

Mittheilungen des Statistischen Bureau's der Stadt München B. VII. H. 2. Bericht über die Ergebnisse der berufsstatistischen Erhebung vom 5. Juni 1882 in München. München, 1889.

Mühlbrecht O. Übersicht der gesamten Staats- und rechtswissenschaftlichen Litteratur des J. 1887. XX. Jahrgang. Berlin, 1888.

Müller T. Handbuch des Grundbesitzes in Deutschen Reiche X. Berlin, 1888.

Nachrichten über Industrie, Handel u. Verkehr aus dem Statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XXXVII. Band I. Heft: Werthe für die Mengeneinheiten der im Jahre 1887. im Öst.-Ung. Zollgebiete ein- und ausgeführten Waaren. II. und III. Heft: Statistik des Österreichischen Post- und Telegraphenwesens im Jahre 1887. IV. Heft: Haupt-Ergebnisse der Österreichischen Eisenbahnstatistik im Jahre 1887.

Oesterreichische Statistik, herausgeg. von der k. k. statistischen Central-Commission. XX. B. 3 Heft. Waaren-Ausfuhr aus dem allgem. oesterreichisch-ungarischen Zollgebiete im Jahre 1887. Wien, 1888.

Preussische Statistik:

XCV. Die Sterblichkeit nach Todesursachen und Altersklassen.

XCVI. Die endgültigen Ergebnisse der Volkszählung im preussischen Staate.

XCVII. Die Ergebnisse der Ermittlung des Ernteertrages im preussischen Staate.

Rimpler H. Domänenpolitik und Grundeigenthumsvertheilung, vornämlich in Preussen. Leipzig 1888.

Sax E. Die neuesten Fortschritte der nationalökonomischen Theorie. Vortrag, gehalten in Dresden. Leipzig. 1889.

Schmoller G. Zur Litteraturgeschichte der Staats- und Sozialwissenschaften. Leipzig. 1888.

Schriften des deutschen Vereins für Armenpflege und Wohlthätigkeit. Heft. 6. Fürsorge für bedürftige Genesende. Die hauswirtschaftliche Ausbildung der Mädchen aus den ärmeren Volksklassen. Trunksucht und Armenpflege. Die Wohnungsfrage vom Standpunkte der Armenpflege. Leipzig. 1888.

Statistik der Seeschifffahrt in den Oesterreichischen Häfen im Jahre 1887. Triest. 1888.

Statistik des Deutschen Reichs. Neue Folge. Band. 34. Waarenverkehr des deutschen Zollgebietes mit dem Auslande im Jahre 1887. Berlin. 1888.

Statistisches Jahrbuch des k. k. Ackerbau-Ministeriums. III. Heft. Der Bergwerksbetrieb Oesterreichs im Jahre 1887. Zweite Lieferung. Wien. 1888.

Trüdinger O. Die Arbeiterwohnungsfrage und die Bestrebungen zur Lösung derselben. Von der staatswissenschaftlichen Fakultät der Universität Tübingen gekrönte Preisschrift. Jena. 1888.

Wagner Adolph. Finanzwissenschaft, III. Th. specielle Steuerlehre. 3. H. Leipzig. 1888.

Wasserrab K. Preise und Krisen. Volkswirtschaftliches aus unseren Tagen. Stuttgart. 1889.

Wieser F. Der natürliche Wert. Wien. 1889.

Annali di Agricoltura 1888. Educatione agraria britannica. Roma, 1888.

Annali di Agricoltura. Ministero di agricoltura, industria e commercio. Esperienze ed applicazioni del methodo curativo col solfuro di carbonio nei vigneti fillosserati in Italia. Roma, 1888.

Annali di Statistica:

Statistica della emigrazione italiana nell' anno 1887. Compendio delle leggi e regolamenti sull' emigrazione vigenti in varii Stati d'Europa. Roma, 1888.

Statistica dell' istruzione elementare per l'anno scolastico 1885—89 Roma, 1888.

Statistica giudiziaria penale per l'anno 1886. Roma, 1888.

Statistica giudiziaria civile e commerciale per l'anno 1886. Roma, 1888.

Annuario del ministero delle finanze del regno d'Italia : statistica finanziaria. Anno XXVI. (1888.) Roma, 1888.

Bolletino di legislazione e statistica doganale e commerciale. Ministero delle finanze. Anno V. Dicembre 1888. Roma, 1888.

Masé-Dari E. Saggio sulla influenza della coltivazione intensiva nella rendita fondiaria. Torino, 1888.

Statistica dei debiti comunali e provinciali per mutui al 31. dicembre 1885. Ministero di agricoltura, industria e commercio. Roma. 1888.

Statistica della navigazione e del commercio marittimo nei porti Austriaci per l'anno 1887. Trieste, 1888.

Norges officielle Statistik. 3. R. Nr. 6. Fattigstatistik for 1884 og 1885. Kristiania, 1888.

Rubin M. Tabellarish Fremstilling af Beboelses- og Husleieforholdene i Staden Kjöbenhavn. Kjöbenhavn, 1888.

A VASUTI SZEMÉLYSZÁLLÍTÁS REFORMJA.

I. A JELENLEGI DIJSZABÁSOK KELETKEZÉSE.

— *Első közlemény.* —

A modern közgazdaság, melyben az egyes nemzetek gazdasági önállósága elenyészőben van, hogy helyet adjon az egymástól államszervezetileg független gazdasági testeket egyetemes egészszé összeforrasztó világgazdaságnak, első sorban a tökéletes közlekedési eszközöknek köszöni létét. A közlekedési eszközök története egykorú az emberi nem történetével; amazok kezdőkorának történelmét, mely évezredekre terjedhet, ép oly homály fűdi, mint az emberi nem fejlődésének primitív korszakát. Évezredek telhettek el, mióta az ember először alkalmazott megszeliidített állatot szállításra, a mióta a vizek mentén látva a víz sodra által hajtott fatörzset, a víz erejét céljai szolgálatára kényszerítette. A lónak kocsi előtt való alkalmazását már a történelmi kor legkezdetlegesebb korában ismerte az ember, a szárazföldi közlekedés egész története, a történelem előtti időktől egész napjainkig, a gőzmozdonynak sinuton való alkalmazásáig, nem mutat föl egyetlen egy lényeges újítást sem; a szárazföldi közlekedés ugyanazon keretben, ugyanazon tényezők segítségével folyt hatvan év előtt, mint évezredekkel korábban.

Az út, fuvarszköz és motor, a közlekedés ezen három tényezője nem módosult évezredekken át; a római birodalom, a műszaki tökély legmagasabb fokán álló és rendkívül kiterjedt uthálózatával, a hír, ember és árú szállítás oly kitűnő szervezétével dicsekedhetett, melylyel aligha vetekedhetett egy európai állam közlekedésügye is a vasutak föltalálásáig, illetőleg a gőzmozdonynak a sinuton való alkalmazásáig. A szárazföldi közlekedési eszközök történetében csak ezen egy újítást ismerjük, de ez az egy átalakította és megváltoztatta a világ egész képét. A gőzmozdony feltalálója és sinutra való első alkalmazója, midőn évekig tartó kísérletek után sikerült a maga elé tűzött feladatot megoldania, a legfellelzőbb reményeket táplálhatta talál-

mánya jelentőségéről, de sem ő, sem azok, kik részt vettek az első gőzmozdonyu vasut próbameneténél, nem sejtették, hogy ez a találmány alig hatvan év alatt nagyobb gazdasági forradalmat fog előidézni, mint a milyet a művelt világ valaha is átélt.

A gőzmozdonyu vasut nem első, de eddig legtökéletesebb alkalmazása a mechanikai erőnek a szárazföldi szállításra, gazdasági előnyét a motorul használt erő és a sajátlagos uttestnek az addig alkalmazott állati vonóerő és uttest fölött való fölénye adja meg, mely több irányban nyilvánul. A tömeges, gyors és olcsó szállítás mind megannyi előfeltétele a mezőgazdasági és ipari termelés munkamegosztásának, a tömeges termelésnek és a soha nem sejtett mérvre emelkedett, a saját termeléstől függetlenné vált fogyasztásnak. Ez a tömeges termelés és fogyasztás elképzelhetlen a vasutak nélkül, melyek a helyi termelést és fogyasztást egymástól függetleníték.

A magyar vasutakon az 1887. év átlagában egy-egy tehervonattal 136 tonna árú szállított, ugyanezen árunennyiség elszállítására, kitinő utat és erős vonóállatot föltételezve, fuvarszekerenként 2 tonnát számítva, legalább 78 kocsis, 78 szekér és 136 ló lett volna szükséges. Ezen számok a vasuti szállításnak a tengelyen szállítás fölött való rendkívüli fölényét mutatják, úgy a szállítás tömegességét, mint gyorsaságát tekintve. Tömegesség és gyorsaság tekintetében semmiféle szállítási mód nem versenyezhet a szárazföldön a vasuttal, de a vasutnak tömegszállító jellegéből, magángazdasági alaptól indulva ki, az is következik, hogy a vasut mint tömegszállító eszköz, csak ott és akkor van helyén, a hol és a mikor van tömeges szállítani való, mert a vasutnak harmadik és közgazdaságilag legfontosabb fölénye a többi közlekedési eszköz fölött csak akkor és ott érvényesülhet, a hol és a mikor tényleg tömegesen kerülnek az árúk szállításra. Így a magyarországi vasutak 1887-ben összesen 17¹/₂ millió tonna árút szállítottak, e mellett azonban egy-egy teherkocsi átlag 1⁹/₁₀ tonnával volt megterhelve, tehát a hordképességnek csak ötödrészével. Ha valahol, akkor ezen a téren csálnak az átlagos számok, és e tényre, a nélkül, hogy ahhoz bármi következtetést fűznénk, csak annak kitüntetése végett utalunk, hogy vasutaink a forgalomban volt fuvarszerekkel, azok teljes, bár soha el nem érhető kihasználását föltételezve, ötször annyi árút szállíthattak volna el, mint a mennyit tényleg elszállítottak. Ennek daczára a vasutak által teljesített áruszállítás sokkal olcsóbb, mint ha

ugyanazon munka fuvarszekerekkel végeztetett volna. A vasutak az említett 17¹ millió tonnát átlag 127 kilométerre szállították, a teljesített tonna-kilométerek mennyisége tehát 2,177 millió. Egy teherfogat napi útját 50 kilométerrel és az átlagos megterhelés százalékát úgy, mint a vasútnak, a hordképesség ötödrésszével véve föl, egy teherfogat évi munkája 12,675 tonna-kilométer, a vasutak által elszállított árumennyiségnek ugyanazon idő — egy év alatt való elszállítása céljából, állandóan 171,777 teherfogatnak kellett volna forgalomban lennie. Egy teherfogat napi munkájának önköltségi árát a budapesti közuti vasut adatai szerint legalább 3 frttal kell felvenniünk, úgy hogy a vasutak által elszállított árumennyiségnek közönséges fuvarszekerekkel való elszállítása, az utak költségeinek teljesen figyelmen kívül hagyásával, legalább 223 millió forintba került volna, holott a vasutak ugyanezen szállítást díjszabásuk, tehát nyereséges tételek mellett, körülbelül 55 millió forintért teljesítették. Ezen számok szerint a vasuti szállítás legalább négyszer oly olcsó, mint a fuvarszekérrel való szállítás jó úton.

A szállítás olcsóbbá tételére irányuló törekvés vitte az embereket a sinut alkalmazására már évszázadok előtt, a mely törekvés sikerét megkoronázta az állati vonóerőnek mechanikai motorral való helyettesítése. Ezen törekvéseket, a cél megvalósítása érdekében tett kísérleteket, tisztán az áruszállítás, az áruszállítás olcsóbbá tételének szüksége szülte, a személyszállítás gyorsítása és olcsóbbá tételének szükségét a vasut föltalálásakor nem érezte senki. Az uthálózatnak a nyugoti államokban a század első negyedében mindenütt folyamatban levő, sőt a nagy forgalmú vonalak tekintetében már befejezett kiépítése, a személyszállító, posta és gyorskocsi szolgáltatnak berendezése és kiterjesztése kielégített minden igényt és a legvérmesebb vágynak sem hagyott fönnt kívánni valót. London és Manchester között a gyorskocsi járatok 1759-ben indultak meg, és az első gyorskocsi ezen ut megtételét »bármily lihetetlennek látszik is az« 4¹/₂ nap alatt ígérte meg, ugyanezen ut megtételére a század első negyedében csak 27 óra volt szükséges.¹⁾ (Ma a 304² kilométer távolság megtételére 4 óra 15 percz kell, a gyorsvonat a tartózkodásokat is számítva, 74 km. gyorsasággal halad). Hogyne tet-

¹⁾ L. Roscher : Nationalökonomik des Handels- u. Gewerbelebens, 3-ik kiadás 363. lap.

szett volna ez nagy haladásnak, különösen ha meggondolták, hogy 1745-ben a személyszállító postának a Londontól 645 km. távolságra levő Edinburgba való menetelre 3 hét kellett »isten segedelmével.« •

A haladás a személyszállításban, az utak kiépítése, a posta és gyorskocsi szolgálat jobb berendezése következtében tényleg igen jelentékeny volt és a legmesszebb menő vág্যakat kielégíthette, ugyannyira, hogy az első gőzmozdonyú vasut tervezésénél — ilyenül a liverpool-manchesteri tekintendő, mert a darlington-stocktoni vasut, melyen Stephenson György legelőször alkalmazta a gőzmozdonyt, eredetileg mint lóvonatu pálya engedélyeztetett, — kizárólag a teherforgalomra voltak tekintettel. Így történhetett az, hogy 1825-ben a legtekintélyesebb angol folyóirat, a Quaterly Review ugyanazon tanulmányban, melyben lándzsát tör a liverpool-manchesteri vasut mellett, a legélesebb gúnynyal ostromozza azon tervfaragókat, a kik a vasutat általános közlekedési eszközzé akarják tenni, különösen a London-Woolwich-i vasutat teszi nevetségessé, melynek tervezői 29 - 33 km. óránkénti gyorsaságot helyeztek a személyszállításnál kilátásba.¹⁾ A liverpool-manchesteri vasut 1826-ban kelt engedélyokmányának határozataiból kitűnik, hogy a törvényhozás a vasutat valamennyi fuvarozónak szolgáló szabad utul tekintette, melyet ép úgy, mint valamely közutat, a vasuttársulatnak fizetendő utdíjért mindenki használhat. Ezen utdíjat az engedélyokmány maximális tételekben állapítja meg, melyeken belől az utdíj az előző év osztalékához képest, évenként szabályozandó. E maximális tételek következők:

Minden kocsiért személyekkel

1 shilling 6 pence minden személy után	10 mfdig és azon alól,
2 » 6 » » » » »	10—20 mfdig,
4 » — » » » » »	20 mfdön túl.

A vasuttársulat is szerepelhet fuvarozó gyanánt, ezen esetre azonban az engedélyokmány nem állapít meg díjtételeket, a társulatra mint fuvarozóra bizza olyan észszerű díjak (reasonable charge) alkalmazását, a melyeket mindenha megfelelőeknek tart.

A vasutak nagy forgalmi jelentősége úgy az árú, mint a

¹⁾ L. : G. Cohn : Untersuchungen über die engl. Eisenbahnpolitik I. köt. 27-ik lap.

személyszállításra a liverpool-manchesteri vasut 1830-ban befejezett kiépítésével nyilvánvalóvá vált. Az 1829-ben rendezett gőzmozdony-próbameneteknél egy gép óránként 33, sőt 48 km. gyorsaságot fejtett ki a megterhelt vonattal, a mi az egész világ előtt nyilvánvalóvá tette, hogy a vasuté a jövő, a szállítás minden ágában, különösen a személyszállítás terén. A liverpool-manchesteri vasut megnyitása után engedélyezett vasutak engedélyokmányai, miután a tapasztalat megmutatta, hogy a vasut más szempont alá esik, mint a többi ut, a személyszállításra maximális díjakat állapítottak meg, a következő tételekkel:

2^s pence mfd és személyenkint (10^s kr. km. és személyenkint) nyitott kocsiban.

3 pence mfd és személyenkint (12^s kr. km. és személyenkint) fedett kocsiban.

3^s pence mfd és személyenkint (14^s kr. km. és személyenkint) a gyorskocsihoz hasonló berendezésű kocsiban.

Ezen határozmányok képezik az angol vasutak személydijszabásának alapját, nevezetesen a három kocsiosztály berendezése ezen határozmányokra vezethető vissza, melyek irányadóul szolgáltak a vasut-ügy egész fejlődésénél. A parlamentnek ezen díjak megszabásánál semmi tapasztalata nem volt arra nézve, hogy ezen tételek megfelelők-e, azokat oly határvonalul állította föl, a melyen a vasutak túl nem mehetnek, de korántsem azért, hogy a közönség érdekei megvédessenek.

Franciaországban az első vasutak szintén mint lóvonatu teherszállító pályák épültek; 1823-tól 1832-ig öt ilyen vasut engedélyeztetett, köztük 1826-ban az 58 km. hosszú Saint-Etienne-lyoni vonal, a mely 1832-ben vonóerőül a gőzmozdonyt alkalmazta és a személyszállítást is berendezte. A francia törvényhozás nem késett levonni e nagy jelentőségű tények következményeit. A vasut-engedélyezés, mely addig kizárólag a kormány hatáskörébe tartozott, ettől fogva a törvényhozásnak tartatik főm, és többé nem adatnak örökérvényű, hanem legfeljebb kilenczvenkilencz évre szóló engedélyek. Az első vasut, melynek engedélye törvényhozási fölhatalmazás alapján adatott ki, a montrond-montbrisoni, az andrézieux-roannei vasut 16 km. hosszú kiágazási pályája.¹⁾

A francia kamara ezen vasut engedélyezésénél még azon,

¹⁾ L. Alfred Picard : Les chemins de fer français. Paris, 1884. Tome I.

Angliában keletkezett fölfogásból indult ki, hogy a vasutat a különleges rendészeti szabályok megtartása mellett mindenki használhatja saját megfelelő fuvarszközével. A kormány előterjesztése kizárólag teherszállítás föltételezésén alapult, a kamara bizottsága bevonta a fölhatalmazásba a személyszállítást is és a következő javaslatot terjesztette a kamara elé:

1. a tarifa módosíttassék oly czélból, hogy a személyszállításra is tekintettel legyen;

2. a törvény szentesítse a vasuton való szabad közlekedés elvét, a különleges rendőri szabályok megtartásának föltétele alatt azon jogosítvánnyal, hogy ha az engedélyes maga teljesíti saját fuvarszközével és saját vonóerejével a szállítást, az utdijnak legfölebb feléig terjedhető szállítási díjat szedhet.

A képviselőház hosszú vita után, melyben a gözmozdonyoknak mint szállító eszköznek kizárása is indítványoztatott, elfogadta ezen javaslatokat, hasonlóképen az urak háza is. Az ezen törvény alapján 1834-ben kiadott engedélyokmány a személyszállító kocsikban egy helynek maximális díját 1 frankban szabta meg; az engedélyesnek joga volt e díjat leszállítani, de a kormány jóváhagyása nélkül nem emelhetette föl.

A második gözmozdonyú vasut, mely engedélyeztetett, a páris-saint-germaini 19 km. hosszú vonal volt. Ennek tarifája is megkülönbözteti a péage-díjat »c'est-à-dire la parte de la taxe correspondant à l'usage de la voie ferrée«, és a tulajdonképeni szállítási díjat. A személytarifa csak egy osztályú, 0'075 frank (adó nélkül) kilometer és személyenkint számított díjtétellel. Az 1836-ban engedélyezett 27 km. hosszú montpellier-cette-i vasut engedélyokmányának tarifája két osztályt állapít meg: a földetlen és nyitott kocsikban 0'05 frc., földött és zárt kocsiban 0'075 frc. kilométerenkint egységtétellel. A paris-versailles-i vasut engedélyokmányának tarifája az utazók egy osztályáról gondoskodik, a díjtétel 0'18 frc. km.-kint; a mulhouse-thann-i vasut engedélyokmánya (1837.) két osztályt állít föl; zárt és földött kocsiban 0'08 frc., nyitott és földetlen kocsiban 0'06 frc. díjtétellel km.-kint.

Az első díjszabás, mely a három kocsiosztály alapján van föllállítva, a páris-belga-határszéli vasut engedélyokmány tervezetében foglaltatik, a következő módon:

személyenkint nyitott, ruganyokon nyugvó
kocsiban

0'03 frc. km.-kint,

személyenkint zárt, ruganyokon nyugvó koc-
siban

0·05 fr. km.-kint,

személyenkint diszített, tükörüvegekkel zárt,

ruganyos ütközőkön nyugvó kocsiban

0·07 » »

Ezen engedélyokmány a kamarák által nem hagyatott jóvá, mert a kamara a fővonalak engedélyezése előtt a vasutügy legfontosabb kérdéseit akarta tisztázni. Az ezen célból 1837-ben összehívott bizottság kérdőívében csak egy kérdést találunk, mely a személydíjszabásra vonatkozik, nevezetesen: ne vétessék-e ki a helyek bizonyos száma a díjszabás által megállapított maximum alól? E kérdésre a bizottság azon véleményt nyilvánította, hogy a helyeknek tizedrészére az engedélyes különleges kényelem nyújtása ellenében a maximális díjnál magasabb tételt állapíthat meg; a díjat azonban alkalmazása előtt három hónappal meg kell állapítani és legalább egy évig érvényben kell tartani.

A páris-orleánsi vasut (1838.) engedélyokmányának tervezete is két osztályról gondoskodik 0·075 és 0·05 fr. díjtétellel. A kamara ennek tárgyalásánál kimondotta, hogy a második osztályú kocsiknak zártaknak kell lenniök, és hogy a fényüzési helyek (places de luxe) díját minden év január 1-én a miniszter állapítja meg, a podgyász-szabadsúlyt a kamara fölemelte 15 kgról 25 kgra. Egy későbbi törvény (1840.) ezen tarifát megváltoztatja és megalkotja a három kocsiosztályú díjszabást 0·10 fr., 0·075 fr. és 0·05 fr. km.-kinti díjtétellel; a harmadik osztályú kocsik ezen díjszabás szerint is nyitottak. A páris-orleánsi és a strassburg-hardi vasut egyidejűleg megváltoztatott díjszabásai-val Franciaországban is meg van vetve a három kocsiosztályra fektetett személydíjszabás alapja, melynek tételei két elemből állanak: a peage-díjból és a szállítási-díjból, a mely elkülönítés mai napig fennáll, miután az 1838. július 2-án kelt törvénnyel a vasutakra is kiterjesztett személyszállítási adót eredetileg csak a tulajdonképeni szállítási díj után szándékoztak számítani.

Németországban a vasutak díjszabási szabadsága kezdetben nem korlátoztatott. A porosz vasuti törvény (1838. november 3-án) még a régi fölfogásból indult ki, mely gyakorlatilag kivihetőnek tartotta a vasutak különböző fuvarozók által való igénybevételét. E törvény az engedélyesnek a kizárólagos szállítási jogot csak három évre biztosítja; azontúl a vasutat a megállapítandó utdíjért (Bahngeld) mindenki használhatja, ha megfelel a vasutrendészeti szabályoknak. Az utdíj megszabására a

törvény részletes intézkedéseket tartalmaz; három év eltelte után a társaság saját belátása szerint állapítja meg az árt, melyet a szállításért fuvardíj fejében az utdíj mellett szedni kíván; ezen díjak megállapításánál azonban nem lehet nagyobb tiszta jövedelmet kiinduló pontul venni, mint a szállítási vállalatba fektetett tőke 10 $\frac{0}{0}$ -át (32. §.). A három kocsiosztály mindjárt kezdetben alapját képezte a személytarifának, melynek tételei 6 ezüstgaras az I. osztályban, 4 $\frac{1}{2}$ és 3 ezüstgaras a II. és III. osztályban személy- és mérföldenkint. A harmadik osztályu utazók nyitott kocsikban szállítottak, a második osztályuak födeles, oldalt börellenzőkkel elzárható kocsikban. E három kocsiosztályhoz 1843-ban járult Badenben a IV. kocsiosztály.

Az 1836-ban engedélyezett Ferdinánd császár északi vasut személydijszabása megállapításánál irányadóul a posta díjszabása szolgált, melynek tétele 20 kr. pp. volt személymérföldenkint belső- és 10 kr. pp. külső-ülésért. Ehhez képest a vasuti díjszabásra az I. osztályban személymérföldenkint 18 kr. pp.; a II. osztályban 12 kr., a III. osztályban 9 krajczár díjat állapított meg. Az I. osztályú kocsik zártak voltak, ablakokkal ellátva, a II. osztályuak födelek és a homlokozaton zártak, hosszoldalt bőrrnyővel ellátva; a III. osztályuak födelek, de oldalt nyitottak, a később behozott IV. osztályuak egészen nyitottak. A bécs-győri vasut 1841-ben megnyitott bécs-bécs-ujhelyi vonalának személydijszabása I. osztály 18 kr. II., osztály 13 $\frac{1}{2}$ kr., III. osztály 7 $\frac{1}{2}$ kr. pengőpénzben személymérföldenkint. A harmadik osztály díjszabását azonban csakhamar fölemelte az igazgatóság 9 krajczárra, miután a nagy díjkülönbözet következtében a közönség legnagyobb része ezen osztályban járt.¹⁾

A későbbi vasutak engedélyezésénél a törvényhozás elkerülhetlennek tartotta maximális tarifák kikötését, így az államvasutaknak magán társaságokra való átruházásakor a következő díjszabás állapított meg:

az osztrák-államvasutnál				
	1855.			1859.
I. osztály	20 kr. p.p.	személymérföldenkint		36 o.é. kr.
II. »	15 » »		»	27 » »
III. »	10 » »		»	18 » »

¹⁾ L. : P. F. Kupka : Die Eisenbahnen Oesterreich-Ungarns 1822—1867. Leipzig 1888. 68. lap.

a déli-vasutnál

	1856.	1858.
I. osztály	20 kr. p.p. személymértőföldenkint	36 o.é. kr.
II. »	15 » » » »	27 » »
III. »	10 » » » »	18 » »

Mindkét vasutra nézve egyezően megállapítottatt, hogy a gyorsvonatoknál, melyeknek csak első és második osztályu kocsikból kell állniok, ezen árszabály 20%-kal fölemelhető.

A vasutak kezdetleges kora személydíjszabásának ezen áttekintése arról győz meg, hogy a vasutak személydíjszabásának képzésénél semmiféle tapasztalati alap nem szolgált kiinduló pontul; a midőn a vasutak a személyszállítást megkezdték, a posta és gyorskocsik versenyével állottak szemben és díjtételüket ezekéhez alkalmazták, a mi annál szükségesebb volt, mert alig nyújtottak több kényelmet mint ezek és a gyorsaság, úgy látszik, nem tekintetett oly tényezőnek, mely magasabb tételek alkalmazását indokoltta tehette volna.

Azon kérdés vizsgálatával, mi tekinthető a vasutak személydíjszabása maximális határának, törvényhozási czélból először Franciaországban foglalkoztak, a hol az 1839-ben a vasutügy elvi kérdéseinek tárgyalására összehívott (második) bizottság elé a következő kérdőpont terjesztett: Minő alapokon állapíttassék meg a szállítási díj maximuma? Az enquête erre a következő választ adta: »A bizottság megfontolván, miszerint szükséges mérlegelni a közönség és a társaságok érdekeit, másrészt abból indulva ki, hogy egy vasut, mely nem szállíthat legalább is oly alacsony áron, mint a közuti vállalatok, nem képezhet komoly szükségét, javasolja, hogy a személyszállításra oly maximum állapíttassék meg, mely egyenlő a gyorskocsik tarifájának minimumával.« A francia vasutak engedélyokmányainak maximális díjtételei, a mint láttuk, meglehetősen alacsonyak, az első osztályban 0.10 fr., a másodikban 0.075, a harmadikban 0.05 fr. az egységétel kilométerenkint.

Ugyanezen kérdés, habár nem azonos alakban, Angliában is már a vasutak fönnállásának első éveiben fölmerült. A vasutak kezdettől fogva ellenséges magatartást tanúsítottak a kevésbé vagyonos osztályok által igénybe vett harmadik kocsiosztály ellen; minden rendelkezésre álló eszközzel arra törekedtek, hogy az utazók az első és második osztályt vegyék igénybe, ezért a vonatok legnagyobb részénél nem is vittek harmad-osztályu

kocsikat és a mely társaságok szállítottak ilyeneket, azok is a leglassabb vonatokhoz csatolták és e mellett úgy rendezték be azokat, hogy tényleg csak azok vették igénybe, a kik erre utalva voltak. A vasutak ezen a szegényebb néposztályokra nézve sérelmes eljárása erős kritikát provokált és az angol törvényhozást, mely általában oly tehetetlen a vasutakkal szemben, közbelépésre kényszerítette. Az 1844. augusztus 9-én kelt törvény, mely a Gladstone által javasolt nagy parlamenti vizsgálat eredménye volt, elrendeli, hogy minden, a törvény életbelépte után engedélyezendő és minden előbb engedélyezett vasut, mely engedélye módosítását kéri a parlamenttől, köteleztessék egész vonalhosszán át minden hétköznap, kivéve nagypénteket és karácsony napját és minden vasárnap is, ha más személyszállító vonatok az nap közlekednek, legalább egy vonatot járatni harmadosztályú utazók számára. E vonatnak, a tartózkodásokat is beleértve, óránként legalább 12 mérföld (20 km.) gyorsasággal kell közlekednie, meg kell állnia minden személyszállításra berendezett állomáson, ülésekkel ellátott, az időjárás ellen oltalmat nyújtó kocsikból kell állnia, a viteldíj nem lehet több mint legföllebb 1 penny mérföldenkint (2½ kr. km.-kint) 3 évnél fiatalabb gyermekek díjtalanul, 3—12 éves gyermekek féláron, 50 font podgyász díjtalanul szállítandók. A vasuttársulatok súlyos megterhelhetősül tüntették föl ezen határozmányokat, olyanokul, melyek méltánytalan áldozatokat követelnek a vasúttulajdonosoktól és ellenállásukkal sikerült is kieszközölniök, hogy a parlament ezen vonatokat fölmentette az 5 százalékos személyszállítási adó alól. Ezen parliamentary traines-nek nevezett vonatok intézménye ma is létezik a legtöbb angol vasuton, a mi az adókérdéssel áll összefüggésben, daczára annak, hogy a vasutak ma már kivétel nélkül más szempontból tekintik a harmadik kocsiosztályt.

A három kocsiosztályra alapított személydíjszabás, a vasutak fönnállása után rövid idővel egész Európában általánossá vált. E három kocsiosztályhoz Németországban már a negyvenes években a IV. osztály járult, a mit az osztrák vasutak egy része szintén elfogadott; a magyar vasutak között is többnek engedélyokmánya négy kocsiosztály berendezését szabja meg. Ezen három, illetőleg négyfokú tarifa a kezdetben rendkívül lassú járatú személyszállító vonatokra volt megállapítva. A vasutak kezdetleges korában csak egyféle személyszállító vonatok

voltak. A forgalom szüksége a vasutakat azonban mind nagyobb menetsebesség kifejtésére ösztönzi, a mi a külön gyorsvonatok berendezésére vezet. Ezen gyorsvonatokkal a vasutak magasabb bevételek elérését is célozzák és ezen célrt három eszközzel igyekeznek biztosítani: vagy kizárják a gyorsvonatokból a harmadik osztályt, mint kezdetben Angliában tették, vagy magasabb szállítási díjat szednek a gyorsvonatokkal szállított személyektől, vagy pedig, mint hazánkban, a gyorsvonatoktól magasabb díjat szednek és a harmadik osztályt kizárják.

A forgalom szüksége szülte a gyorsvonatokat, ezen forgalmi szükségkönyvelven szólva időmegtakarítás. De ha az időmegtakarítás szüksége a vasutügy kezdetétől fogva létezett, ép oly korán nyilvánult a pénzmegtakarítás szüksége. Hogy a vasutak ennek is eleget tegyenek, hogy azon osztályoknak is megadják a módot a vasut igénybevételére, melyek a rendes személyvonatok díjait nem fizethették meg, megtartották, illetve behozták a tehervonatokkal való személyszállítást, mert a személyszállítás a legkezedtelegesebb időben a teherszállítással együtt eszközöltetett. A személyeknek tehervonatokkal való szállítása később a vegyes vonatok alakjában általánosult.

A személyszállítás e szerint háromféle vonatokkal teljesítetik; első sorban állanak a személyszállító vonatok a személydíjszabás normális tételeivel, továbbá a személyvonatoknál gyorsabb vonatok, a melyek vagy csak bizonyos kocsiosztályokat visznek, vagy magasabb szállítási díj fizetése mellett használhatók, végül a személyvonatok díjtételénél mérsékeltebb díjak mellett közlekedő és rendszerint kisebb menetsebességű vegyes vagy omnibuszvonatok.

DR. HELTAI FERENCZ.

A MUNKÁS-BIZTOSÍTÁSOKRÓL.

I.

Az embertömegek elégedetlensége oly állapotokkal, melyek apáiknak meg fölötte kielégítőknék tetszettek volna, az egész világon nőttön-nő. Hiába biztatná valaki azzal, hogy helyzetük javult. Hiába utalna valaki arra, hogy immár rájuk nézve is elérhetőek oly gyönyörök, oly szépítőszerei az életnek, melyekről elődeik nem is álmodtak. A vágyakat a mi kielégíti, egyuttal táplálja is. Nincs a természet által megszabott határunk. A ki új élvezetekkel csiklandozza a tömegek igényeit, sorsukat még nehezebben teszi elviselhetővé, mert a mi előbb csak élvezet volt, utóbb szükséglet lesz; de a szükséglet kielégítésének lehetőségét senki sem képes biztosítani. Az ember megnyugszik sorsában, ha javítására nem ismer eszközöket. Mihelyt azonban feltárul szeme előtt a terjedő ismeretek, a fokozott civilizáció napfényétől megvilágítva egy elérhető szebb jövő tünde képe, türelmetlensége felduzzad ellentállássá, az ellentállás pedig erőszakká fajul. Így születnek majd a kétségbeesés vértanúi, a kiknek már is előkészítik a talajt a rombolás apostolai. S ez oldja meg azt a paradoxszont is, a mit Tocqueville oly meglepőnek talált, hogy a tömegek állapotukat annál elviselhetlenebbnek tartják, minél inkább javul. Ez fejti meg a másik csodát is, hogy az általános miveltségi színvonal emelkedése, a felvilágosodás terjedése nem gátolja a forradalmakat, sőt talán hozzájárul kitörésükhöz.

Ez az emberi civilizáció végzete. Végzet, mely nem kevésbé kérlelhetlen a görög világnézet elodázhatatlan vaskövetkezetességénél, bár megaranyozza a keresztény ethika engesztelő fénye. A modern társadalom összes intézményei, míg egyfelől növelik ez egyenlőtlenséget, másfelől élesítik a tömegek képességét ez egyenlőtlenség nyomasztó voltának, jogtalanságának és természetellenességének felismerésére. A mióta a hajdani római birodalom életgyökerét pusztították az óriási latifundiumok, soha oly rengeteg vagyonok nem gyü-

lemlettek össze egyes emberek kezében, mint korunkban. A termelő erőket oly határtalanul fokozó találmányok és javítások egyesek hatalmát a tömegek fölött szaporítják. A termelés erőművekkel és gépekkel megfosztja a munkást az önállóság reményétől, a mi táplálta lelki erejét a hajdani, nem kevésbé súlyos és talán hosszabb munkaidőt igénylő termelési formák közt.

Gyakran szoktak arra hivatkozni, hogy az ókori társadalmakat az osztályharczok döntötték meg. Ez volt a középkori olasz köztársaságok sorsa is, melyek különben oly sokáig voltak menhelyei a polgári szabadságnak, oly soká gátjai a német-római császárok világuralmának.

E fenyegető veszély közeledésének érzete már is remegésben tartja a modern társadalmat. A régi eszme, hogy a szociális világban mindent egy felsőbb egységes akarat intéz, hogy a gondviselés megmásíthatatlan rendelete szerint dúsgazdagok némelek, míg száz meg száz milliónak szegénység a sorsa — már sokat veszített meggyőző varázserejéből. A tudomány újabb vigaszt állított fel. A szociális haladás a létfenntartás vad küzdelmeit vivó emberiség fokozatos fejlődésének útján megy előre meghatározott célja felé; e cél pedig az egyéni szabadság eszméjének kibékítése az egyenlőség határtalan önzésével.

Mikép a tömegek jogainak megvetése és mellőzése a társadalom áldásos intézményeit kárhuzatos szolgatörvényekké lealacsonyítaná, úgy viszont az egyén jogainak lábbaltiprása megsemmisítené kétezredéves emberi törekvés minden gyümölcsét. Bámulatos módon nyügözte le a mai társadalom a természeti erőket. Hatalma nagyobb, mint valaha volt emberi hatalom. De a mily arányban képes volt növelni hatalmát, ugyanazon arányban nőtték kötelességei. Míg mindannyian törpe tehetlenséggel álltunk szemben egy meghajthatatlannak látszó merev akarat-tal, addig mindannyian viselni tartoztunk gyengeségünk szolgátságát. Mihelyt azonban óriási arányokban fejlődött mindannyiunk ereje, ez erő gyümölcseiből mindannyiunknak kell részesülni. A mult század problémája volt a gazdagság termelési csodáinak megfejtése. E csoda meg van fejtve, és a kincsek mesés bőségével árasztja el a világot. Most a második problema megoldásának feladata vár a társadalomra. E problema a csodaszerűen fejlesztett gazdasági termelés gyümölcseinek emberies, jogos és a természeti törvényekkel egybehangzó felosztása.

Az egyik problema megfejtésének köszönhetni, hogy a ja-

vak mennyisége gyorsabban szaporítható a népességnél. De ez áldás átokká fajul, ha a megszorított javak nem járulnak az általános emberi jólét emeléséhez, hanem csak arra az eredményre vezetnek, hogy a szaporított javakból kevés mennyiségek származnak egyesek tulajdonába, míg a fokozott termelés mellett fokozott népesség nyomorban szelődik. Ez esetben nem tarthatnának igényt az emberiség hálijára azok, kiknek találmányai következtében ma négyannyi nyomorban élő lény lakja világrészünket, mint a század elején.

A második problema megoldása a fennálló társadalmi rend alapján a jelen kornak legnemesebb, legnehezebb, de egyuttal elolázhatatlan kötelessége.

Minden erőszakos kísérlet e problema forradalomszerű megfajtására romba döntené ugyan a civilizációt, de nem vezetne célhoz. Ez nem gordiusi csomó, mit ketté vághatna az elégedetlen milliók kardja. Az egész modern társadalom összes osztályainak harmonikus közreműködése nyújthat csak reményt a sikerre. Nem forradalom, hanem reform e bajok orvossága. E reformok körében egyik legértékesebb és legtermékenyebb: a biztosítási eszme.

II.

Midőn munkásbiztosításról szólnak, természetesen főleg a gyárimunkások ügyét tartjuk szem előtt. A szociális reformnak, a mennyiben gyakorlati célokat tűz ki magának, első sorban arra kell törekednie, hogy a gyári munkások helyzetét javítsa. A gyári munkások óriási számarányú osztálya az, melynek vállára nehezedik a századunkban teljesen átalakult termelési formák súlya. A régi szoros termelési kötelékek elszakadtak. A testületek szétmorzsolódtak egyénekké. E gyenge egyén saját elégtelen erejére utalva, ugyszólván fedetlen mellel vonul a nehéz létfenntartási harciba. Igen természetes, hogy midőn felébred keblében az összetartozás érzelme, keres valamely új csoportosulási alakulást, mely alkalmas küzdelmében pótolni az elvesztett védelmet, s mely alkalmas a küzdő felek közti erők egyenlőtlenségének egyensúlyozására.

Az új csoportosulási formák kezdenek ugyan már kidomborodni, azonban a társadalom egyelőre még megtagadja tőlük a teljes szankciót, sőt a legtöbb államban nyílt harcban áll velük. És e tekintetben egy sajátságos tünettel állunk szemben.

Épen azok a társadalmak, ép azok az államok, melyek a legridegebben a tiszta önségély sivár mezejére utalják a gyári munkást létfontartási küzdelmével, a társadalmi szervezetből eredő bajaival, ugyanazok a legmerevebb ellentállást tanusítják szervezkedési kísérleteivel szemben.

De tegyük fel, hogy az államok nemcsak e szervezkedéseik jogosultságát elismerendik, hanem felruhazzák e szervezeteiket azzal a hatáskörrel, a mi céltudatos működésükre nélkülözhetetlen. Tegyük fel, hogy a munkásszövetkezetek idővel oly tökélyt érendnek el, melynél fogva — a fennálló társadalmi rend alapján — kieszközölhetik a legmagasabbat, a mi elérhető, hogy a munkás munkabére a keresleti és kínálati viszonyok közt lehető és öt megillető legmagasabb tétellel állapittassék meg. Tegyük fel, hogy képesek lesznek munkástömeget elvonni onnét, a hol tulságos a kínálat, s áthelyezni oda, a hol intenzivebb a kereslet. Tegyük fel, hogy mindazok a szervezeti intézmények, melyek ma csak csirában vannak meg, a munkásszövetkezetek, a munkáskamarák, a munkástőzsdék, a pennytarifa a munkásszállításnál, stb., kifejlődnek és általánosíttatnak, hát akkor lehet-e majd a munkást a pusztá önségélyre utalni?

Nagy bátorság kell, hogy e kérdésre valaki határozott igennel válaszoljon. A munkás keresete átlag nem haladja fölül a létfontartási minimumot, s még e keresetre sem számíthat megszakitás nélkül. A munkás átlagos évi keresetéből, mindig eltekintve kivételektől s a kiváló ügyessége által magasabb munkabért élvező szakmunkástól, — nem takaríthat meg semmit, nem tehet félre tökécskét betegség, munkahiány, vagy bármi oknál fogva beállt keresetképtelenség esetére. Ha nem takaríthat meg önkényt, lehetne-e bizonyos intézmények által némi megtakarításokra kényszeríteni? Lehetne-e a keresményéből elvont fillérek segítségével pótolni azt a minimális tökeképzési képességet, mely tulajdonkép alkatrésze a létfontartási minimumnak, s mely megoltalmazná a munkahiány, betegség, vagy keresetképtelenség kétségbeejtő következményeitől? Vagy ha ama fillérek sem vonhatók el keresetéből, mert munkabére nélkülözi a létfontartási minimumnak a jelzett csekély töke képzésére szükséges ez alkatrészét, tehát tulajdonkép alól áll a létfontartási minimumon, kötelessége-e a társadalomnak és az államnak pótolni e hiányzó alkatrészt, kiegészíteni a tényleges munkabért a valódi létfontartási minimum színvonaláig?

A német tudomány és gyakorlati törvényhozás a társadalom és állam köteleességét ez irányban határozottan elismeri. A német birodalmi kormány 1881-ben a birodalmi gyűlés elé terjesztett első munkás-baleset elleni biztosítási törvényjavaslatában elvi álláspontját a következő indokokban fejti ki: ¹⁾

»Nem tagadható, hogy a tisztán az egyéni munkaerő értékesítésére alapított keresetnél oly bizonytalanság áll fenn, mely a hazai ipari tevékenység szabályszerű fejlődése mellett sem olázható el végkép. Ennek folytán bajok keletkeznek, melyek ugyan törvényhozói intézkedésekkel teljesen nem orvosolhatók, de melyek lassankénti enyhítésére a munkások sajátos viszonyainak figyelembevételével törvényhozási uton komolyan törekedni kell.

Nem csak az állam intézményeit szükségszerűen átható humanitás és keresztény felfogás kötelezi az államot arra, hogy támogatásra utalt tagjairól az eddiginél nagyobb mérvben gondoskodjék, hanem ez egyuttal az államfentartó politikának feladata, hogy a népesség tulajdon nélküli osztályaiban, melyekkel egyuttal a legszámosabbak és legmiveletlenebbek, ápolja azt a meggyőződést, hogy az állam nem csak szükséges, hanem egyuttal áldásos, jótékony intézmény. E célból közvetlenül felismerhető és észlelhető törvényhozási intézkedésekkel részükre biztosított előnyök által oda vezetendők, hogy az államot oly intézménynek tekintsék, mely nem csupán a társadalom kedvezőbb helyzetű osztályainak, hanem az ő érdekeiknek és szükségleteinek is szolgáló intézmény.«

A németbirodalmi szociálpolitika le is vonja a tételekből a következtetést. Nem megy ugyan annyira, mint például *Arendt*, ki általános állami biztosítást követel, s ennek költségeit a jövedelemre alapított általános biztosítási adóból szereznék be; ²⁾ sem nem követi végső konzekvenciáig *Wagner* Adolf tanácsait, a ki szintén a kötelező biztosítást a legszélesebb körben általánosítani óhajtaná s a kiadások fedezésére az állami fogyasztási adóra utal alapul: ³⁾ de a kötelező biztosítás alapján szervezte

¹⁾ Entwurf eines Gesetzes betreffend die Versicherung der in Bergwerken, Fabriken und andern Betrieben beschäftigten Arbeiter gegen die Folgen der beim Betriebe sich ereignenden Unfälle, nebst *Motiven*. Berlin. Karl Hegmann. 1881.

²⁾ Allgemeine Staatsversicherung und Versicherungssteuer. Dr. Ottó *Arendt*. 1881.

³⁾ Der Staat und das Versicherungswesen. Adolf *Wagner*. 1881.

birodalomszerte a betegsegélyezést, a biztosítást balesetek ellen és most tárgyalja a munkások biztosítását rokkantság és aggkor ellen, valamint özvegyeik és árváik ellátását.

De egy Wagner, Arendt, Schäffle, Schmidt, Schmoller, Freund, Oechelhäuser és számos jeles szakíró által vallott elvet megvalósít. S ez az, a mit Wagner legszabatosabban kifejez, hogy a munkásokat saját erejükre utalni nem lehet, sőt a munkaadók hozzájárulása sem lesz mindig elég. Ez az elv alkalmaztatott a legújabb törvényjavaslatnál a rokkantak biztosításánál, de alkalmazva van már a baleseti törvényben is, melyben az állam saját terhére fontos funkciók teljesítését vállalta magára.

Mielőtt azonban a munkás-biztosítás elvi alapját tisztázzott-nak mondhatnók, két messzeható elvvel kell foglalkoznunk, melyek teljes horderejét a német s az ezt utánzó osztrák törvényhozás sem méltányolta eléggé, s mely elvek megdőbbséte komolysága tarthatta vissza eddig is Angliát, Franciaországot, Olaszországot és Svájcot a biztosítási uton való megindulástól.

Az egyik az, hogy a munkás-biztosítás elvének alkalmazása magában rejt egy másik, magasabb rendű szociálpolitikai elvet: a *jogot munkára*. A másik pedig az, hogy a *munkáosztály osztályszervezete és kereseti rendje, mely ma nincs összhangzatban a kötelező biztosítás eszméjével, ez utóbbival összhangzatba hozandó*, ha fogantatos érvényesülését akarjuk elérni, s ha valóban orvosolni kívánjuk azokat a szociális bajokat, melyek egyáltalában s a biztosítási eszme segítségével orvosolhatók.

E két elv különben szintén szorosan összefügg egymással. Az emberi munka történelme arra tanít, hogy ott, a hol a társadalom, vagy a társadalom egyes osztálya elismerte a kötelezettséget, szükölködő vagy keresetképtelenné vált munkástagjáról gondoskodni, a mint elismerte és szervezetenleg biztosította a szoros cézhkötelék, egyuttal korlátozta az ilyen és egyéb előnyökben részesíthetők számát. Viszont a hol s mihelyt a munkaszabadság széttörte a céhi kötelék békóit, a munkás megszorítás nélküli önrendelkezésével beállt az is, hogy a társadalom felmentve érezte magát az osztályszerű kötelezettség alól és a munkást minden bajával, nyomorával és tehetetlenségével az önsegélyre utalta.

A régi társadalom nem ismerhette az állampolgárság általános fogalmát. E fogalom a francia nagy forradalomnak egyik vívmánya és az egyéni szabadság érvényesülésének folyamánya.

A midőn tehát, ebben — a mint nevezni szeretik — atomizált társadalomban érezhetővé válik bizonyos irányban az osztályszerű szervezkedés sürgős szükséglete, akkor elkerülhetetlen ellenmondások fejlődnek ki a társadalmi alapelvek ellentétes természetéből. Ez ellentétek vagy megoldhatók, vagy sem. Ha meg nem oldhatók, le kellene mondani a legnemesebb aspirációkról, vagy megváltoztatni a társadalom alapelveit, a mire józanul gondolni sem lehet. De ha megoldhatók, akkor ellenmondó, illogikus intézmények létrehozása előtt megteremtendő a felépítésükre nélkülözhetetlen szilárd alap.

A munkás-biztosítás Németországban és Ausztriában kiterjeszkedett a betegség és a baleset elleni biztosításra; Németországban pedig most fogják kiterjeszteni a rokkantság és aggkor folytán beállt keresetképtelenségre.

A baleset elleni biztosítás természeténél fogva nem tartozik a szorosan vett szociálpolitikai intézmények sorába. Ennek alapeszméje nem a társadalom, hanem szorosan véve a munkaadó szavatossága. Általánosítása úgy a munkaadó, mint a munkás, valamint következményeiben a társadalom érdekében áll, de nem függ össze szorosan sem a kereseti renddel, sem a munkás társadalmi jogi állásával. A biztosítás csupán addig tart, a míg a munkás dolgozik, s a míg vagy a biztosított munkatelepen tartózkodik, vagy azonkívül a biztosításra kötelezett munkakörben működik. Hogy alapelve a munkaadó szavatossága, azt elismerte a gyakorlati törvényhozás is mindenütt, midőn a biztosítási díj-fizetés terhének tulnyomó nagy részét a munkaadóra hárította. A társadalom, az állam ingerenciája itt nem annyira szociálpolitikai, mint ellenőri és közrendészeti. A munkaadó felelősségében csak annyira osztozik, a mennyiben az állam is részese a munkás életét, vagy keresetkétségét fokozott mérvben veszélyeztető, megváltozott termelési formák előnyeiben. (Például szeszgyártásnál, petróleumnál, cukornál vagy monopoljai, üzemei és fogyasztási adóbevételei folytán).

Ellenben a betegség, valamint rokkantság és aggkor következtében beállt munkaképtelenség elleni biztosítás természeténél fogva szociálpolitikai és elválaszthatatlan úgy a kereseti rendtől, mint a jogtól munkára.

Németország és Ausztria törvényhozása kötelezi a munkást arra például, hogy tagja legyen valamely betegsegélyző pénztárnak. A segélyezés biztosítási alapra van fektetve. A díjnak

nagyobb részét a munkás fizeti, míg a munkaadó és a társadalom hozzájárulási hányada kisebb. Itt tehát egy határozott terhet, mondhatnánk biztosítási adót ró a munkásra, azonban nem gondoskodik arról, hogy e teher viselésére mindenkor képes legyen, az az nem biztosít neki munkát, nem biztosít keresetet.

A történelem a munkának vagy a munkából eredő jövedelem garanciáinak eddig három nemét jegyezte fel.¹⁾ Az alkalmazást élethossziglan, mint hivatalnok; kiváltságolt képesítést a munkára (czéhrendszer) és a munkára való kényszert közhatalommal. Ez utóbbi Erzsébet angol királyné szegényügyi törvényeiben és a porosz Landrecht-ben nyert kifejezést. Névleg ugyan a munkásnak jogot biztosított munkára, tényleg azonban nem az volt, hanem munkakényszer, a mennyiben a munkánélküli munkásokat hatóságilag kényszerítette munkára.

A munka utáni jövedelem a fennálló társadalmi rend alapján az említett intézmények egyike szerint sem volna a munkásnak biztosítható. A munkás az esetben nyerhetné keresetét, mint élethossziglan alkalmazott hivatalnok, ha kizárólag az állam venné üzembe az egész termelést, de már e szociális termelési mód is maga után vonná a kiváltságolt képesítését bizonyos munkaszakra, mert a termelés arányosítandó volna a fogyasztáshoz, a fogyasztás kielégítésére termelendő javak mennyisége korlátozott volna és ez korlátozná a foglalkoztatható munkások számát is. Ez tehát egyszerűen egyike a mai szocializmus utopiáinak.

A régi czéh-szervezetbe akár a mesterek, akár a legények osztályát vesszük, nem léphetett be mindenki. A korporáció zárt volt. E zárt testület tényleg biztosíthatott tagjainak munkát, mert a tagok száma rendszerint inkább alatta marad a fogyasztás teljes kielégítésére igényelt termelés előállítására szükségesnek, semhogy azt fölülmúlva, tultermelést idézett volna elő. De nem csak a régi szervezet visszahelyezése lehetetlen a mai termelési formák közt, hanem a tapasztalat bebizonyította azt is, hogy minden kísérlet a régi szervezeti alakulások felújításával reformált, vagy modernizált alakban meghiusult, a tett kísérletek pedig éppen a várt eredménnyel ellenkező következményekre vezettek.

A jogot munkára a társadalom nem ismeri el. De ha el is

¹⁾ I. Die Arbeiterversicherung gemäss der heutigen Wirtschaftsordnung. Brentano I.

ismerné, nem állna hatalmában e jog élvezetét a gyakorlatban intézményileg biztosítani. A jog munkára a szocialista államban is közel járna a kényszermunkához. Az egyéni szabadságon nyugvó államban megvalósíthatatlan. De nem a jog munkára az, a mi biztosítandó, hanem biztosítandó a munkás a keresetnélküliség végső következményei ellen. Ez már nem lehetetlen, sőt bizonyos irányban már elfogadtatott. Azonban nélkülözhetetlen intézménynyé válik, mihelyt az állam állandó biztosítási adóval akár betegsegélyezésre, akár rokkantságra terheli meg a munkást. Az állam nem róhat oly terhet bármily társadalmi osztályhoz tartozó tagjára, ha eleve tudja tapasztalatból, hogy e terhelésére abszolúte nélkülözi, habár csak időlegesen is, a megfelelő erőt és képességet. Mihelyt tehát elhatározza a biztosítási adót, gondoskodnia kell arról is, hogy meg legyen az adóalap, mely mindig a jövedelem.

Azt mondtuk, hogy az állam már bizonyos irányban elismerte a gondoskodás kötelességét a keresetnélküliség végső következményeiről. Elismerte, a mennyiben minden civilizált állam a szegényügy rendezésénél megállapítja az emberi jogot táplálkozásra, vagyis nem enged éhen halni senkit. Ez emberi kötelességet teljesítik állam és társadalom együttesen. Ebben a momentumban található meg az irányeszme a keresetnélküliség következményei elleni intézkedésre nézve.

A társadalomnak át kell éreznie azt, hogy a munkásosztály szervezése nemcsak a munkásosztálynak, hanem a fennálló társadalmi rend érdekében az államnak is szükséglete. Bárminő intézmények kontempláltassanak a szociális kérdések megoldására, megvalósításuk csak egy szervezett munkásosztály közreműködésével lehetséges. Épen a Németországban és Ausztriában tett tapasztalatok szólnak legerősebben ez álláspont mellett. A megalkotott kötelező biztosítási intézmények mindenütt munkásképviseletet igényeltek akár a helyi szervezetben, a »Berufsgenossenschaft«-ban, vagy a »Betriebsverband«-ban, akár a választott bíróságoknál. A munkásszervezet hiánya a legkomplicáltabb rendelkezésekre kényszerített községi, vagy más önkényes alapon, gyakran alig igazolható elvek mellett.

A közép- és ujkori társadalomban a testületi feladatoknak megfelelt a czéhkötelék. A mai kor igényeinek a szabad munkásszövetkezetek felelnek meg. De hogy megfelelhessenek úgy a munkásosztály, mint a társadalom igényeinek, mindenek előtt jogszerű tényezőknékné lennének elismerendők. E felfogáshoz kö-

zelednek a társadalmi kérdések legtöbb tudományos mívelői, még azok is, kik különben a korlátlan szabad társadalmi versenyben szánsalom nélkül, a mint mondják, könyörtelen természeti törvények vasakarata előtt meghódolva, látják elhullani a gyengébbet a létfenntartási harcban. Közülök például Brentano »Arbeitergilden der Gegenwart« című munkájában előre láthatónak mondja, hogy a munkásszövetkezetek el fognak ismertetni jogilag, hogy mint intézmény kifejlesztetnek, s hogy hivatva lesznek a munkaadókkal bizonyos testületi érintkezésben az egyes iparágak munkásviszonyait, a munkabér időnkénti minimumát -- a mit a kamatláb mintájára talán bérlábnak nevezhetünk -- megállapítani.

Általánosan ismert az angol munkásszövetkezetek, a *trades-union*-ok története és szervezete. Bebizonnyult, hogy épen e szövetkezetek tevékenységének köszönhető Anglia szocialis nyugalma. E szövetkezetek védelmezték meg a legnagyobb munkáshaddal bíró államot a romboló anarchizmus, az ábrándozó szocializmus eszméinek káros hatásától. Pedig Anglia sem ismerte még el államilag az intézményt, nem ruházta fel meghatározott jogkörrel, tehát nem aknázza ki teljesen társadalmi gyógyerejét.

A jogilag megállapított munkásszövetkezet lesz hivatva biztosítani a munkást a keresetnélküliség végső következményei ellen. Ez fogja pótolni a munkára való jog meg nem adható garanciáját. Ez fogja közvetíteni a munkás évi jövedelme időleges aránytalanságának kiegyenlítését, mely aránytalanság abból ered, hogy évi jövedelme nem oszlik meg egyenlő napi, heti, vagy havi részletekre. Ez szerzi majd meg a munkásnak a fennálló tényleges keresleti és kínálati, a specziális gazdasági és világgazdasági viszonyok közt elérhető lehető legmagasabb bérjövödelmet. Ez fogja vele a szabadság alapján megértetni, hogy míg a szegény nem lesz szegényebb azért, mert a gazdag gazdagabb, viszont megközelíthető az, a mit Shakespeare oly szépen fejez ki e szavakkal, hogy: »Distribution should undo excess, and each man have enough.«

Nem tartozik tárgyam keretébe ez eszme bővebb fejtegetése. De midőn méltatni ohajtom a biztosítási idea szociál-politikai értékét, mindenekelőtt megvizsgálandónak tartottam alap, sőt előfeltételét. S ezt annál inkább kellett tennem, mivel az a két államban, melyekben gyakorlati alkalmazásával a törvény-

hozás merész kísérletet tett, sajnos ez előfeltételek jelentőségére kellő figyelem nem fordított. A munkásosztály szervezése és az időnkénti keresetnélküliség végső következményei ellen szerzett garanciák nélkül, a kötelező munkásbiztosítás és a vele járó biztosítási kényszeradó rendszere komoly sérelmeket okozhat. Sőt vét egy büntetlenül meg nem sérthető adóelv ellen, az ellen, hogy okszerűen az adó csak a jövedelmet sujthatja. Adó egy nem létező jövedelemre a tőkét támadja meg. A munkás egyedüli jövedelme a munkabér, egyedüli tőkéje a munkaerő. Bárminő okból rárótt oly adó tehát, mely jövedelme hián tőkáját, tehát munkaerejét, vagy ami ugyanaz, életerejét támadja meg, a legmagasabb fokban antiszociális, sőt egyenesen embertelen.

A munkás-biztosítás sikeres szociálpolitikai értékesítése tehát két feltétel mellett remélhető. Az egyik az, ha társadalmi intézmények állandósítják a munkás jövedelmét és szövetkezeti szervezettel megóvják a keresetnélküliség végső következményei ellen, ellátva őt jövedelemmel, a biztosítási adó általa viselendő részének maradandó alapjával. A másik pedig az, hogy a biztosítási adó ne érintse a létfenntartás minimumát, a midőn pedig érintené, helyébe mint adóköteles-társ az állam, illetve a társadalom lépjen. Mert a létfenntartási minimum megterhelése csökkenti, sőt megtámadja a munkás termelési képességét és ebben létét, s ezt megtámadva, pusztítja az emberiség legbecsebb tőkáját: az emberi munkaerőt.

III.

A biztosítási eszme szociálpolitikai sikerének előfeltételeivel röviden foglalkoztunk. Láttuk, hogy kiindulási pontul a társadalmi kereseti rend szolgál. Ez alapra építendő a munkásosztály szövetkezeti szervezete, mely nélkül a biztosítási eszme kiszélesítése társadalmi jótékony intézménynyé alig remélhető. Legközelebbi feladatunk ezek után a biztosítási eszme megvilágítása a maga ágazataiban és gyakorlati alkalmazásának elvei szerint.

A biztosítási eszme gyakorlati alkalmazása, mint intézmény, szorosan vett közgazdasági eredményekkel nem kecsegtethet. Nincs közvetlen befolyással sem a javak termelésére, sem a nemzeti jövedelem szaporítására, sőt a nemzeti összjövedelem osztály szerinti felosztására sem. Közgazdasági eredményei azért,

habár csak közvetve, mégis lehetnek. Befolyása a nemzeti munkaerő konzerválásában érvényesül.

A munkásbiztosítás kategóriái összefüggnek egymással, sőt egymást feltételezik. A munkásbiztosítás intézményei történelmi egymásutánban kell, hogy megvalósuljanak, hatásuk és közvetlenségük szerint, s a szerint, a mint kapcsolatosak a társadalmi kereseti renddel. A történelmi kategóriákat — azért nevezzük így, mert egymásutánjukban van kifejezve a társadalmi munkafejlődés előmeneteles sorrendje — a maguk lépcsőzetes fokozatában állítjuk fel.

Biztosítás kényszerült munkahiány, s az ennek következtében beállt keresetnélküliség következményei ellen.

Biztosítás a betegség következményei ellen.

Biztosítás a termeléssel kapcsolatos külső okok által előidézett időleges vagy állandó keresetképtelenség következményei ellen. (Baleset).

Biztosítás a termeléssel összefüggő külső okok nélkül beállt munkaképtelenség, vagy rokkantság ellen.

Biztosítás a munkások özvegyei és árvái nyugdíjazása érdekében.

A munkásbiztosításnak itt felsorolt kategóriái különböző természetűek. A mint már említettük, a munkás biztosítása a termeléssel kapcsolatos külső okok által előidézett részleges, időleges, vagy teljes munkaképtelenség következményei, az ugynevezett balesetek ellen nem szociálpolitikai, hanem magánjogi alapelvből vezetendő le. Itt szorosan véve nem a társadalom kötelességének teljesítéséről a legszámosabb, leggyengébb és legmíveletlenebb osztálylyal szemben van szó, hanem csak arról, hogy a társadalom a szavatós munkaadót szorítsa a munkaközben az emberi munkaerőben esett kár emberileg lehető megtérítésére. A szavatossági kötelem lerovását biztosítási alakban célszerűségi okok követelik. A munkást és a munkaadót egyaránt biztosítani szükséges szórványos, vagy tömeges balesetek anyagi következményei ellen. Oly helyzetet kell teremteni, hogy munkás és munkaadó ne álljanak egymással szemben, mint perlekedő felek, mivel hosszú tapasztalat folyamán bebizonyult, hogy a perekben a munkás, mint az anyagilag és társadalmilag gyengébb, rendszerint a rövidebbet húzza, hogy a kártérítést hosszú nélkülözések után kapja meg és épen a legnagyobb szükség óráiban segélytelenül áll, s hogy a tőke és a munka közt folyó

harcz itt elfajul munkaadó és munkás közti harczozzá, s személyes jelleget öltve, a legnagyobb elkeseredésre vezet. A munkaadó szavatosságát át kell tehát ruházni egy erkölcsi személyre, mely pártatlanul állva a két küzdő fél közt, előre megállapított mérvben lerójjja a munkaadó helyett, de lényegileg a munkaadó terhére a kártérítési tartozást.

Világos, hogy ez nem szocialpolitikai kérdés. A balesetbiztosítás eltérő természete a munkásbiztosítás többi kategóriáitól egyebekben is nyilvánul. Így a baleset-biztosítás a munkás szervezet, a létfontartási minimum garanciája és a keresetnélküliség következményei ellen való társadalmi intézkedések nélkül is nagyon jól képzelhető és megvalósítható. A biztosítási díjakat egészben, vagy legalább legnagyobb részben a munkaadó tartozik fizetni, hiszen azok nem egyebek, mint szavatossági kötelemnek megváltási díjai. Ha csekély töredékkal hozzájárul a munkás, díjfizetési kötelessége csak addig tart, a mig munkában áll, a mig tehát munkája által teremtett jövedelmének élvezetében van. A jövedelem megszűntével megszűnik díjfizetési kötelezettsége is. Létfontartási minimumának megtámadtatásától ez esetben alig lehet félni.

A balesetbiztosítás tehát leglazább kapcsolatban áll a szocialpolitikai munkás-biztosítással, de azért mégis beleilleszkedik logikusan a keretbe, habár nem képez szorosan véve historiai kategóriát, vagyis nem feltételez megelőző intézményes alakulásokat.

Annál szorosabb historiai és logikai rendben folynak egymásból a többi ágazatok.

Első helyre tettük a biztosítást kényszerült munkahiány és az ennek következtében beállt keresetnélküliség következményei ellen.

E feladat megoldása kétségkívül a legmélyebb társadalmi problémák egyike. Mielőtt magát a problémát megvilágítanók, röviden indokolnunk kell alapvető jelentőségét.

Az európai társadalom rég elismerte azt, hogy gondoskodni kell a munkásosztály megoltalmazásáról a betegség és az ebből eredő időleges keresetképtelenség következményei ellen. Már a középkori czéh-kötelék magára vállalta e kötelesség teljesítését a kötelékébe tartozók irányában. A czéh-kötelék meglazulása, később pedig teljes megszüntetése után fennmaradt a betegsegélyezési intézmény, főleg a bányászati iparnál, a társládák útján

kötelező alakban. Az egyéni szabadság melletti termelési mód nem ismert eszközt a betegsegélyezés kötelező szervezésére. Az égető szükség létrehozta a maga intézményeit az önszegély alapján, mely intézmények elégtelensége azonban ma már kétségtelenül bebizonyult és általánosan elismertetett.

Az önszegély áldásos erkölcsi és szociálpolitikai hatását egész nagyságában méltányoljuk; de elismerve áldását, nem zárkozhatunk el fogyatékoságainak kitüntetése elől.

Az önszegély áldásait végre mégis csak a munkásosztály ama része szerezhette meg, a mely kedvezőbb helyzetnek örvendett, az a mely átaljában jövedelmet élvezett, s a melynek jövedelme meghaladta a létfenntartási minimumot. Hiszen az világos, hogy minden betegsegélyezés a segélyezendők által, vagy mások által az ő javukra teljesített arányos díjfizetések alapján teljesített. Nem reflektálunk most a díjak alapján nyújtott segély nagyságára, elégséges voltára, vagy elégtelenségére. A betegsegélyezés előfeltétele az állandó díjfizetés. E díj fizetendő, akár van a segélyezendőnek jövedelme, akár nincs. E díj fizetendő, akár föltúlhaladja a jövedelem a létfenntartási minimumot, akár alul maradjon a létfenntartási minimumon. Mi történt tehát? Történt az, hogy a kinek jövedelme nincs, vagy a kinek jövedelme a létfenntartási minimumnál kisebb, vagy sohasem is vehette igénybe az önszegélyre alapított intézmények áldását, vagy igénybe akarván azokat venni és teljesítvén befizetéseket, az áldástól elesett, mihelyt keresete, vagy jövedelme huzamosabban nem volt, vagy huzamosan a létfenntartási minimumon alul maradt. Az áldás ez esetekben kettős átokká vált rá nézve. Elesett nem egyedül az önszegélyes intézményben biztosított előnyöktől, hanem még hozzá elvesztette befizetett díjait. Ez nem is lehetett máskép. És ez nem az intézmény hibája, hanem multhatatlan következménye a szervezetlen kereseti rendnek, következménye a mai termelési formáknak, mely formákon alapul viszont a mai társadalmi rend. S éppen ez elválaszthatatlan szoros kapcsolatból folyik a társadalmi kötelesség.

Az állandó, vagy helyesebben a szakadatlan díjfizetés előfeltétele a betegsegélyezésnek, legyen az akár önszegélyes, tehát önkéntes, akár pedig általános, vagy kötelező intézményre alapítva. Az önszegélyes intézmény előnyei, mint láttuk, nem terjednek ki a segélyre szoruló munkásosztály legszükségesebb részére. A szociálpolitikai és nem pusztán humánus célokat

kitűző biztosítási eszme tehát nem érheti be az önkéntes társulással. A betegsegélyezés, hogy a munkaerőt konzerválhassa, társadalmi magaslatra emelendő, tehát általánosítandó, vagyis kötelezőre teendő.

Valamint az önkéntes, ugyyszintén a kötelező betegsegélyezési intézménynek alapja a segélyezendők díjfizetése. E díjfizetések heti vagy havi részletekben, megszakítás nélkül teljesítendők, mert különben megszűnik az intézmény egyenlősége és fizetőképessége. A munkás tehát törvény által köteleztetnék arra, hogy tagja legyen valamely betegsegélyező pénztárnak, mely kötelezés egyuttal kötelezi az ide tartozó biztosítási díj, vagy biztosítási adó előírt lerovására. A törvény megállapíthat ugyan bizonyos könnyítéseket az adó lerovása időpontjára nézve, tekintettel lehet némely rövidebb tartamu munkahiány eseteire, sőt a munkás szabad költözködésével járó akadályokat is leküzdheti, — habár ép e tekintetben a díjtartalék-részletek átszarmaztatásával nagy nehézségek merültek föl, például Ausztriában — de fennmarad mindezek megoldása után is a legfőbb nehézség, az, hogy a munkás állandó díjfizetésre köteleztetett, állandósított jövedelem nélkül, s a nélkül, hogy fizetési képessége, tekintettel keresetének viszonyára a létfenntartási minimumhoz, garanciát nyerhetett volna.

Mindezek a nehézségek fennállnak a munkásbiztosítás valamennyi ágazatánál — a balesetet kivéve, mely a munkaadó járulékain alapszik — melyek a munkás által szakadatlanul fizetendő díjakra vannak fektetve. Sőt szaporodnak a nehézségek a biztosítási eszme minél szélesebb körre való kiterjesztésével. A biztosításnak minél számosabb ágai valószínűsítettak meg, annál nagyobb a munkásra nehezedő biztosítási adóteher. Minél nagyobb az adóteher, annál nagyobb lesz egyuttal a munkások sorában azok száma, kik díjtartozásuk lerovását már csak a létfenntartási minimum rovására teljesíthetik, s a kik így megtámadni kénytelenek gyökerében egyetlen tőkéjüket: a testi-, vagy munkaerőt. Ugyanez arányban fog azok száma szaporodni, a kik — nem ugyan hasonló kereseti viszonyokat feltételezve — adóképtelenné válnak, s a kikre nézve a szocialpolitikai orvosságnak szánt intézmény nyomortérjesztő méreggá fajul. A munkás jövedelem nélküli idejében különben is megterhelni kénytelen jövőendő keresetét, vagyis adósságot csinál. A kötelező biztosítás alkalmazása a mai kereseti rend alapján pedig ezt a bajt még egy sajátoszerű,

logikátlanságában majdnem humoros új bajjal tétézi. A biztosítási díj, mely által a munkás gondoskodik jövőjéről, a mennyiben kötelező, *a kényszermegtakarítás jellegét viseli*. Mit rendel tehát a kötelező biztosítás? Azt, hogy *a munkás megtakarítást tegyen abban az időben, midőn nincs is jövedelme*. Vonjon el valamit a semmiből, tegyen félre a jövő szükségleteire, a midőn a jelen legégetőbb szükségleteit is csupán a jövő megterhelésével (adóssággal) fedezheti. Ez lehetetlen. Ezt követelni tehát minden volna inkább, mint a munkás szociálpolitikai helyzetének javítása.

Mielőtt tehát a munkásosztályt szüntelenül fizetendő biztosítási adóra kötelezni lehetne, mindenekelőtt biztosítani kellene a munkást a kényszerült munkahiány és az ennek következtében beállt keresetképtelenség következményei ellen. Garanciát kell szerezní legalább egy jövedelmi minimum állandóságára, mielőtt törvény útján kényszerítettnek szüntelen, a jövedelem létezését figyelmen kívül hagyó, állandó megtakarításra.

A német szociálpolitikai törvényhozást figyelmeztette a tudomány e problema fennállására. Figyelmeztetését azonban mellőzték. Visszariadtak a megoldás nehézségétől és ingatag alapra építették fel intézményeiket. A német törvényhozás szociálpolitikai intézményeivel inkább arra törekedett, hogy enyhítse kivételes elnyomó rendelkezéseinek odiumát, hogy megnyugtassa a munkásosztály millióit, s hogy az állam gondviselészerű hatáskörében a sujtó kar mellett éreztesse a jótékony-ságot gyakorló keresztényi kezet is, semhogy a szociálpolitikai problémák komoly és gyökeres megoldását megkísérlette volna. A német törvényhozás nem a modern társadalom szervezeti átalakításának bölcs és fokozatos, valóban reformatorius feladatához nyult, hanem a munkáskérdést a szegényügy színvonalára vélte leszoríthatni, s azt hiszi, hogy e mélyen gyökerező sérelmeket orvosolhatja alamizsnával.

A mit tett, lehet, talán jó politika volt. A következmények majd megmutatják. De előttünk, kik nem a politika múlt napi sikerei, vagy kudarczai szempontjából vizsgáljuk e jelenségeket és intézményeket, mi kénytelenek vagyunk konstatálni, hogy művei nélkülözik a maradandóság előfeltételét, mert természetük és hatásuk csak palliatív, s mert egész merevségükben fenhagyták azokat az ellentétes társadalmi elveket, melyek egymással harcban állnak, s melyek kölcsönösen egymás hatását megsemmisítik.

Németország elismerte az állam kötelességét a munkásosztályllyal szemben. Nemcsak elismerte, hanem szociális nyugdíj-javaslatában tetemes anyagi áldozattal kész hozzájárulni a terhekhez. Vétett azonban itt a fejlődési törvények ellen. Szervezetlenül hagyta a munkásosztályt; s míg a betegsegélyezésnél, a balesetnél és az aggkor-javaslatnál kisebb-nagyobb biztosítási adóval terheli a munkást, addig elmulasztotta biztosítani az adóalapot, addig mitsem tett a keresetliány orvoslására, mitsem tett a létfenntartási minimum oltalmára, sőt ellenkezőleg pénzügyi politikájával azt hatalmasan ostromolja.

Igen veszedelmes tévedés volna tehát, ha más államok — a mint teszi Ausztria — vakon követve példáját, az általa elkövetett hibákat utánóznák.

Senki sem vonja kétségbe, hogy a gondoskodás a keresetnélküliség következményei elhárításáról a társadalomra jelentékeny terheket fog róni. De vajjon ennél még nem százszorta súlyosabb terheket vállalt magára a legtöbb európai társadalom nemzeti és állami léte kidomborítása és fentartása érdekében? Kevésbé fenyegeti a modern társadalom és állam létét a szociális problema, mint valamely ma hatalmas, holnap összeroskadó küllellenség? Mi a szociális veszélyt tartjuk a nagyobbknak. Mert a ma győző küllellenség holnap szerencsésebb viszonyok közt ismét legyőzhető. Ámde a szociális forradalom győzelme nem csak egyes államok muló, vagy maradandó megalázását idézné elő, hanem az sarkát a porba sujtott modern civilizáció mellére szegezné és eltiporná. E bukás után pedig nincs feltámadás.

A szociális forradalom nem szükségszerű és elkerülhetetlen. Azért nem, mert a szociális forradalom céljai éppen forradalmi uton nem valósíthatók meg, míg viszont a társadalom bölcs alkalmazkodással az új igényekhez, már a mennyiben jogosultak és társadalmiak, megoldhatja a robbanással fenyegető, feszülő ellentéteket.

A biztosítási eszme megvalósítása nem maga a megoldás, hanem ennek egyik hathatós eszköze. A megoldást a munkásosztály törvényes szervezésén kell kezdeni, s e szervezettel kapcsolatos a munkaadók szervezése. E két szervezet, mint egyenjogu és egyenrangu tényező, megállapítja a kereseti rendet. E kereseti rendnek egyik pontja lesz a gondoskodás a kényszerült keresetnélküliség következményei ellen. Ez viszont nyújtja a kötelező biztosítási adónak alapul szolgáló, az esélyek hatása alól felsza-

badított jövedelmet, mely nélkül a munkás megtakarításra, vagy biztosítási adóra észszerűen nem kényszeríthető.

E szervezet létezik ma is több államban. Csak meg kell tenni szociálpolitikai tényezőnek. El kell ismerni törvényességét és meghatározni törvényes hatáskörét. Az angol trades-unionok ma is közvetítők munkás és munkaadó közt, ma is kereseti minimumot nyújtanak a kényszerűségből munkahiányban szenvedőnek, ma is a munkaadóval alkut kötve megállapítják a bér lábot, s teszik mindezt állami szankezió nélkül, egyszerűen türt állapotukban. Mivé lennének, ha tekintélyüket törvényre alapíthatják, ha a munkásoknak nem csupán egyesületei, hanem munkahatósági közgeivé tétetnének? Ez angol és amerikai intézmény a munkásszervezet mintája. Az önsegély alapján csak a brit faj látszik elég erősnek megvalósítására. A gyengébb kontinentális iparállamokban önsegély útján nem állhatnának fön; ez államokban magának az államnak feladata létrehozásuk s szervezetük törvényesítése kötelező alakban. A munkás-szövetkezetek törvényes szervezése a megoldása a biztosítási eszme előfeltételének, a keresetnélküliség következményei elhárításának.

IV.

A mint eddig kifejtettük, a biztosítási eszme szociálpolitikai érvényesítésének alapját a munkásosztály törvényes szervezése képezné. E szervezetbe tartoznék minden munkás és belépése e társadalmilag szükségesnek felismert kötelékbe nem volna szabad egyéni elhatározására bízható. A munkás tehát kötelezendő volna a szövetkezésre. E kényszer azonban nem szorítaná meg jobban egyéni szabadságát, mint a társadalom egyéb intézményei. Sőt szabadságának látszólagos korlátozása eredményében tetemesen fejlesztené a szabadságnak tényleges élvezetét, a mennyiben kiszámíthatatlanul fokozná gazdasági egyéniségének erejét. Az elszigetelt munkás létfenntartási harcában az ugynevezett »hajlíthatatlan bértörvény« hatalmával megküzdeni képtelen. Egyéni szabadsága e törvény hatályában leli korlátát, s e korlátok végső periferiáját képezi többnyire a létfenntartási minimum, melyen túl az egyéni szabadság ritkán engedí hatolhatni, de melyen belül maradni igen gyakran kénytelen túltermelés, forgalmi pangás, kereskedelmi válság, vagy egyes fogyasztó államok elzárkózási rendelkezései következtében.

A társadalmi állapot megszorítja az egyéni szabadságot a

közszabadság javára. De a közszabadság javára feláldozott része az egyéni szabadságnak végtelenül emeli a szabadság megmenett részének értékét. Ez általánosan elismert igazság érvényesül az egyéni szabadság ez esetben való megszorításánál is. A kereseti rend megszorító hatását érezné ugyan a szövetkezett munkás, de kárpótlásul nyerné a támogatást a »hajlíthatatlan bértörvény« ellen folytatott harcban, s nyerné azt, hogy társadalmilag elismertetnék.

A kötelező szövetkezet, mint előfeltétele a szociálpolitikai biztosításnak, önként feltételezi a kötelező biztosítást. Sőt a biztosítási intézmények terén az általánosítás, a kötelezés elve épen mellőzhetetlen.

A munkásosztály anyagi helyzete és társadalmi állása, továbbá az a körülmény, hogy munkabérfővedelme rendszerint a létfenntartási minimum körül oszcillál, hol valamivel meghaladva azt, hol pedig — s ez sajnos igen gyakori eset — valamivel azon alul leszállva, lehetetleníti a biztosítási intézmények előnyeinek megszerzését tisztán önszegély mellett, tisztán saját erejéből. De másfelől pedig, mivel a mai társadalmi rend mellett a munkás nem lehet az állam állandó alkalmazottja — a mi nem is volna kívánatos — s mivel a társadalmi jog munkára és a kereset állandósítása ekkép képzelhetetlen, viszont a biztosítási intézmények előnyeit a munkásnak nem szolgáltathatja a társadalom, a mint ellenben szolgáltatja közoktatási, közegészségügyi, igazságszolgáltatási, közbiztonsági és honvédelmi előnyeit: ez nem lehet a társadalom vagy az állam egyedüli és kizáró feladata. A biztosítási előnyök tehát egyedül a két tényező egyesült erőfeszítéseivel szerezhetők meg a munkásnak; szükséges ehhez az önszegély és a társadalmi segély. ¹⁾

Az önszegély, az egyéni szabadság befolyásolatlan ténye, nem tehető kötelezővé, mivel a megtakarítási kényszer minden hozzájárulási kötelezettség nélkül a kényszerítő közhatalom részéről egyszerűen zsarnoki kegyetlenség lenne. Viszont a társadalmi segély nyújtása önkéntes biztosítás mellett, egyfelől meddő erőpazarlás, másfelől pedig az egyenlőség elvének érzékeny megsértése lenne. Erőpazarlás azért, mert önszegélyes biztosítást csakis a munkásosztály kedvezőbb helyzetű elemei eszközölnének, me-

¹⁾ L. Dr. Arendt O. »Allgemeine Staatsversicherung und Versicherungssteuer.

lyek a társadalmi segélyre kevésbé szorultak; az egyenlőség elvének megsértése azért, mert a társadalmi segély terhének egyik, bármily csekély, része áthárulna a legszegényebb elemekre is, mely elemek, a míg maguk oltalmazatlanul maradnak, saját részükről mégis hozzájárulnának a boldogabbak oltalmazásához.

Ez absztrakt elveken túl gyakorlati szempontok is javallják az általánosítás és kötelezés elvét. A cél az, hogy minél nagyobb biztosítási előnyök érettessenek el, minél kisebb, sőt a képzelhető legkisebb anyagi áldozatokkal. Aránylag magas biztosítási előny lehetőleg csekély díjfizetés mellett a biztosítási kockázatok minél szélesebb körben való elosztásától várhatók. A legszélesebb kört biztosítja a kötelezés elve. A kockázatok kiterjesztése egy ország egész munkásosztályára kollektív rendszer alapján, a képzelhető legalacsonyabb fokra nyomná le az egyéni kockázatot. Ha már most oly biztosítási szervezet állíthatnánk fel, mely a kockázat leszállítása mellett a minimumra, egyuttal a kezelési költségeket is a minimumra leszállítja, elérnének a legnagyobb előny, a mi egyáltalában elérhető.

A biztosítási eszmének szocialpolitikai előnyei tehát csakis kötelező alapon aknázhatók ki. A kötelező biztosítás következménye a kötelező díjfizetés. Itt oldandó meg az a kérdés, hogy minő arányban állnak egymáshoz önszegély és társadalmi segély, s mikép egyeztetendő össze a létfenntartási minimum ténye a kényszermegettakarítás elvével. Általános elvül az volna felállítható, hogy minél közvetlenebbül függ össze a biztosítási cél a társadalmi kereseti renddel, tehát emberi intézménynyel és szocialpolitikai történelmi fejleménynyel, s minél inkább okozzák e körülmények a munkás önszegélyi erejének elégtelen voltát a biztosítási cél elérésére, annál nagyobb arányban terheli a biztosítási adókötelezettség a társadalmat, annál kisebb arányban a biztosítandó munkás jövedelmét. És megfordítva. Minél inkább alapszik a biztosítási cél az emberi természetből eredő és társadalmi intézményektől, a kereseti rendtől vagy historiai fejleményektől független szükségleteken, vagy fogvatkozásokon, annál nagyobb arányban terheli a biztosítási díjkötelezettség a munkás jövedelmét, annál kisebb arányban a társadalmat.

Ez elmélet értelmében, például a baleset-biztosításnál a díjfizetés kötelezettsége a munkást egyáltalában nem terhelheti, vagy csak igen csekély részben, mert a biztosítási cél majdnem

teljesen a termelési formából, a munkaadó szavatosságából és a kereseti rendből folyik. Viszont növekedő arányban terheli a munkást a díjfizetési kötelezettség a betegsegélyezésnél és nyugdíjbiztosításnál, a legnagyobbal pedig özvegye és árváiról való gondoskodásnál. Ellenben ismét a társadalom vállaira nehezedik a kötelesség a keresetnélküliség következményei elleni gondoskodásnál. A tömeges keresethiány — mert főleg ennek következményei háritandók el, míg az egyes munkás keresetnélküliségének orvoslása nem okozhat nagyobb nehézséget a szövetkezeti rendszer alapján — egyenesen és közvetlenül a fennálló kereseti rendnek, a társadalom történelmi fejlődésének következménye. A jelenkori termelési módok hívtak létre millió, meg millió egyént. E milliók joggal a megélhetésre születtek. A haladó civilizáció, a megnövesztett termelés és fogyasztás, a természeti erők belterjes kiaknázása igényelte e munkás kezeket s midőn igényelte őket, kecsgettette a létfenntartás eszközeinek szolgáltatásával. A midőn pedig a termelési rendszer hullámnázásában időközönként válságok vetődnek felszínre, az a társadalom tartozik a végső következmények ellen megvédelmezni tagjait, mert ezek az ő teremtményei, s mert ezekkel ő rendelkezett. A társadalom szabadon választhatja a kötelezettsége lerovására legalkalmasabbnak, leginkább célhozvezetőnek mutakozó eszközöket. Ha ilyen eszköznek elfogadja a biztosítási eszmét, nem vonhatja ki magát következményei alól. A midőn kötelezővé és általánossá teszi, egyuttal tartozik áldozni a kitűzött célnak. A biztosítási eszme megvalósulásának pedig — a mint kimutattuk — előfeltétele az, hogy a munkásosztály biztosítva legyen a keresetnélküliség következményei ellen.

V.

A munkás-biztosítás eszméjének szociálpolitikai értékesítése és intézményes alkalmazása kétségkívül nem csekély teherként nehezednék egyfelől magára a munkásosztályra, melynek közvetlenül javára szolgál, valamint másfelől a társadalomra és az államra is, mely általa az önsegély elégtelen erejének támogatásul felajánlja a társadalmi segélyt. Áldozatokról van tehát szó. Önkéntelenül is felmerül annak mérlegelése, hogy minő arányban fognak egymáshoz állni a hozandó áldozatok nagysága és az elérhető eredmények jelentősége?

A ki a munkásbiztosítás megvalósításától a korunkat moz-

gató szociális kérdések megoldását várná, bizonyos keserű csalódásnak tenné ki magát. Az előttünk, sötét felhők gyanánt, sűrű tömegben tornyosuló problémákon ma még alig hatolhat keresztül emberi szem. Ma még osztályok állanak egymással szemben; osztályok, melyek maguk is homályos ködön át látják saját törekvéseik célját, alig ismerve e cél teljes értékét, vagy értéktelenségét. Tapasztalatok hián tapogatózik az emberiség mély sötétségben, melyet a tudomány fáklyájának gyenge világa még nem képes eloszlatni. A problémák súlya alatt görnyedezik a világ. S a ki a munkásbiztosítás gyarló kicsinységével megemlíteni remélné ez atlaszi súlyt, úgy tűnnék fel, mint a ki vándorbottal akarná kiemelni sarkából a földgömböt, mintha a balga felfedezte volna az archimedesi pontot.

A társadalom mai rendje telve van tévedésekkel és hibákkal. De mert hibák vannak, azért ki merészné állítani, hogy e hibák az emberi természetből elháríthatatlanul erednek? Ki merné imputálni a fölöttünk örökös gondviselésnek, hogy e hibák elodázhatatlan szociális törvények következményei, melyek a fizikai törvények vas erélyével hatnak? E hibák gyarló emberi intézmények születtei. E hibák tehát javíthatók. Fáradhatatlanul küzdeni rendeltetése az emberi elmének, hogy megtisztítsa intézményeit hibái és tévedései salakjától. E nagy munka tolja előre a haladás útján. Minden lépés, a mivel megközelíti feladatát csökkenti az emberi téves intézmények súlya alatt szenvedők számát. Egy osztály letörült könyve drágább kincs a déli fok gyémánt bányáinál. Pedig mennyi égető könyvet törülhet le a munkásbiztosítás!

A beteg munkások túlnyomó nagy hányadrésze menthetetlenül ki van téve mai szervezetlen állapotában a nyomornak. A legszerencsésebb esetben kórházba jut és községének esik terhére. Rendszerint azonban megbélyegzőbbnek, szegyenletesebbnek tartja a kórházat, mint a koldulást, sőt mint a bűnt. Inkább kiteszi tehát szervezetét a betegség pusztításának, semhogy lemondva keresetről és otthonról, közápolásra bizná magát. Csak a végső esetben fordul hozzá, akkor, mikor talán már helyrehozhatatlan kár esett munkaerejében. Minő sors vár ilyenkor hozzá-tartozóira!

A társadalom nem kevésbé szenved, mint a munkás. Az elpusztuló munkásban elveszt egy, csak hosszú idő múltán pótolható termelő erőt. Eltekintve minden emberességi érzelemtől, csupán

közgazdasági szempontból ítélve, megbecsülhetetlen az évi veszteség társadalmi munkaerő értékben. E kártól hogyan igyekeznék áldozatok árán is megóvni magát a társadalom, midőn még a rabszolga-államokban is belátták már a felnőtt ember kincsértékét. Belátták, hogy olcsóbban vesznek felnőtt rabszolgát, mint a mennyibe kerül felnevelése munkabírásig. A civilizált társadalom is kisebb áldozattal konzerválhatja a felnőtt munkást, mint a mennyibe kerül visszapótlása.

Még jelentékenyebb előnyökkel kecsegtet a kereseti minimumbiztosítása. A munkások éhező tömege a társadalom legfenyegetőbb ellensége. Az üres gyomor készítő sürgetésével szemben eltompulnak a civilizáció fegyverei. Sem a vallás vigasztalása, sem a közhatalom anyagi ereje, még kevésbé pedig a fennálló társadalmi rend tökélyét dicsőítő érvek nem fogják fékezhetni az ösztön nekivadult szenvedélyét. A kenyér segít ezen és nem az alamizsna. A munkaalkalom és munkásszervezet, nem pedig a népkönyha. Az igazságos osztályt eszközölő szeretet és nem a sortűz.

Az a boldog társadalom pedig, a mely még ennél is tovább mehet, a mely elég hatalmas megadni az elaggott, a munkaképtelen munkásnak a létfenntartási minimumot megközelítő nyugdíjt, a mely képesíti arra, hogy hozzátartozóit, midőn halálos ágyán utolsó istenhozzádót mond, biztosítva tudja a végső inség következményei ellen: az a társadalom megtette kötelességét és bizonynyal lényegesen elősegítette a tőke és tulajdon nélküli munkásosztály kibékülését a tulajdonjog megíngathatatlan alapján és a kapitalisztikus termelési formán nyugvó fennálló renddel.

A munkás-biztosítás eszméje tehát gazdag áldást rejt méhében, ha bölcsen és céltudatosan alkalmaztatik. Azonban sem maga nem szociálpolitikai megoldás, sem nem menthet fel a munkásszervezet megteremtésétől, sőt e nélkül sikeresen nem is alkalmazható, még kevésbé pedig járulhat a szociális harc elhárításához akkor, midőn mellette oly állami és társadalmi rendelkezések történnek, melyek káros és nyomasztó hatásukban előnyeit ellensúlyozzák, sőt megsemmisítik.

Mint kimutattuk, a kötelező biztosítás bizonyos tekintetben a munkásosztályra kimondott megtakarítási kényszer. E kényszer ésszerűen csak a munkásnak a létfenntartási minimumot fölülhaladó jövedelmére nehezedhetnék. Már itt is a legnehezebb feladatok egyike lesz megelégni a pontos és igazságos határt. De mit

szojünk az olyan szociálpolitikáról, mely egyfelől a társadalmi rend védelme, a munkásosztály sorsának javítása, végre a modern állami eszmével való kibékítése érdekében a munkás-biztosítást kötelezően szervezi, azonban nem szervezi magát a munkásosztályt – másfelől pedig, midőn már a munkásbiztosítás által érintette a munkás hozzájárulása igénybevételeével létfenntartási minimumának határvonalát, ugyan e létfenntartási minimumot megterheli a legegyszerűsebb, a legigazságtalanabb hatású fogyasztási adókkal, a milyenek a kenyéradó, az italadó, a hús-fogyasztási adó és vámadó mai, a jövedelemhez viszonyítva, minden fokozatosságot nélkülöző rendszerükben.

Az ilyen természetű szociálpolitika nem méltó a reform nemes nevére. Ennek alapeszméje nem a fennálló társadalmi rend ellentéteinek kiegyenlítő megoldása, s hiába vindikál magának ilyen szándékot. Ennek valódi alapeszméje a társadalom valamennyi osztályainak büntetlen felhasználhatása oly célokra, melyek képezhetik egyes nagy államférfiak, egyes nagy dinasztiák határtalan ambíciójának tárgyát, de melyeknek semmi köze azokhoz az örök célokhöz, melyek elérése az emberiségnek képezi legtisztább és legmagasztosabb dicsvágyát. Ama célok, bármily nagyoknak látszanak is, eltörpülnek emezek mellett; s csak az utóbbiak méltók az emberiség leglélekemelőbb erőfeszítésére.

A munkás-biztosítás egy jelentékeny ága a szociális reformoknak. Jótékony szociálpolitikai hatása azonban elenyészlik, mihelyt egy állam általános kormányzati rendszere ellentétbe helyezi magát a javak egészséges megoszlásának rendszerével, s mihelyt az állami és társadalmi intézmények fentartására rendelt teherviselés aránya csak fokozza a, különben természetes, társadalmi egyenlőtlenség következményeit. Ilyen államban lehet a munkás-biztosítás egy többé-kevésbé szerencsés módszere a szegényügy rendezésének, de sohasem lehet békétszerző szociálpolitikai intézmény.

ENYEDI LUKÁCS.

A MEZŐRENDŐRSÉGRŐL SZÓLÓ TÖRVÉNYJAVASLAT ISMERTETÉSE.

A gazdasági élet terén újabb időben tapasztalható előrehaladás, a változott gazdasági viszonyok és az újabb törvényhozási intézkedések mind inkább érezhetővé tették szükségét annak, hogy az 1840. évi IX. törvénycikkben foglalt mezőrendőri törvény helyett, a jelen gazdasági viszonyoknak és a kor kívánalmainak megfelelő, valamint a fennálló hatósági szervezetbe beilleszkedő újabb mezőrendőri törvény alkottassék.

Jóllehet az érintett 1840. évi IX. törvénycikk azon időben, midőn meghozatott, a szükségletet teljesen kielégítette, sőt bátran a magyar törvényhozás egyik kimagasló alkotásának tekinthető, mégis ma már ugyszólván teljesen túlélte magát. Az erdőről és a vadásatról szóló rendelkezései az e részben újabb időben hozott törvényeink által hatályukat veszítették; a bíróságok és a közigazgatási hatóságok ügykörének szabályozása és a magyar büntető törvények életbeléptetése folytán legtöbb intézkedései módosultak, úgy hogy ma már nemcsak az érdekelt gazdaközönység, de még bíróságaink és a közigazgatási hatóságaink is a legnagyobb zavarnak vannak kitéve e tekintetben, hogy tulajdonképen a törvénynek mely intézkedései vannak hatályban, s azok közül melyek tartoznak birói, illetőleg közigazgatási hatáskörbe. Innen magyarázható ki az a körülmény, hogy a mezőrendőri ügyek tekintetében a bíróságok és a közigazgatási hatóságok között oly gyakran hatásköri összeütközések merülnek fel, s minduntalan a miniszter-tanács kénytelen a hatáskör megállapítása iránt intézkedni.

E helyütt nem tartjuk érdektelennek felemlíteni, hogy az 1840. évi IX. törvénycikkben szabályozott viszonyok tekintetében, az illetékességre nézve a következők szolgálnak irányadóul:

A polgári peres eljárás alá tartozó mezőrendőri ügyekben az 1877. évi XXII. t. cz. 11. §-ának 4. pontja értelmében, ha tárgyuk a 100 frtnyi összeget meg nem haladja, a most idézett törvénycikk

határozza meg az illetékességet és eljárást, a 100 frton felüli esetekben pedig a polgári perrendtartás szabályai az irányadók.

Az erdőkben elkövetett kihágásokra nézve az erdőtörvény intézkedik. Egyéb ingatlanokon szándékosan elkövetett károsítások eseteiben a kihágásokról szóló magyar büntető törvénykönyv (1879 : XL.) 127. §. esetleg a mennyiben a kár 5 frtot meghalad, a magyar büntető törvénykönyv (1878 : V.) 421. §-a nyer alkalmazást, és így ez esetekben a birói hatáskörre nézve a magyar büntető törvénykönyvek életbeléptetéséről szóló 1880. évi XXXVII. tcz. 40. és 41. §-ai foglalják magukban az utasítást.

A mezőrendőri törvénynek az 1880 évi XXXVII. tcz. 8. §-a által hatályukban még fentartott intézkedései alá eső kihágások, ugyanezen törvényzcikk 40. és 41. §§-ainak egybevetett értelme szerint a kir. járásbiróságokhoz lévén utalva, ezen esetekben a járásbiróságok hatáskörébe utalt vétségek és kihágásokra vonatkozó eljárási szabályok nyernek alkalmazást.

Mindezekből kifolyólag ez idő szerint csakis azon cselekmények tartoznak a közigazgatási hatóságok megbirálása alá, melyeket valamely miniszteri rendelet, továbbá törvényhatóság avagy törvényhatósági joggal fel nem ruházott szabad királyi város vagy rendezett tanácscsal bíró város által kiadott, s az 1879. XL. törvényzcikk 5-ik §-a értelmében megerősített szabályrendelet mezőrendőri kihágásnak nyilvánít.

Az ilyen közigazgatási uton megállapított kihágásokért kiszabott pénzbüntetések az 1887. évi VIII. tcz. 2 §-a értelmében használandók fel.

E helyütt nem hagyható megemlítés nélkül az a körülmény, hogy a szóban levő mezőrendőri törvény csakis a szorosan vett magyarországi vármegyékre nézve bír érvényességgel, míg az erdélyi részek és a polgárosított magyar határörvidék területére nézve az soha érvénynyel nem birt, hanem ezen területeken »a mezei hites rendőrszemélyzetről és a mezeirendőri kihágásokról« 1885. évi január hó 29-én 2357. sz. a. kiadott belügyminiszteri szabályrendelet határozatai irányadók.

Másik lényeges hiánya az 1840. évi mezőrendőri törvénynek, hogy csakis a mezei károsításokra szorítkozván, a mezőgazdaság emelése tekintetében intézkedéseket nem tartalmaz, pedig létező viszonyaink között okvetetlenül szükséges, hogy a gazdasági rend biztosítása által a mezőgazdaság fejlesztésére is figyelem fordíttassék.

Gróf Széchenyi Pál földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszternek jutott a nehéz, de hálás feladat: a jelzett hiányokon törvényhozási úton segíteni.

A »mezőrendőrségről« szóló törvényjavaslat, melyet terjedelmes indokolás kíséretében folyó évi február hó 27-én a képviselőház elé terjesztett, a modern törvényalkotás oly terméke, mely bizonytalannal nem csak idehaza, hanem a külföldön is megérdemelt elismerésben fog részesülni.

A javaslat, mint az indokolás kifejti, nem szorítkozik egyedül a szoros értelemben vett mezőrendőri ügyek szabályozására, hanem kiterjeszkedik a földmivelés, állattenyésztés és a gazdálkodás többféle viszonyainak szabályozására, mert különben sok esetben a mezőrendőri intézkedések a kellő alappal nem bírnának, s mert a tárgy rokonsága is megköveteli, vagy legalább kívánatosnak teszi az említett viszonyok szabályozását.

A magyar alkotmányosság visszaállítása óta alig került törvényhozásunk elé törvényjavaslat, mely intézkedéseiben oly széles kört érintene, mint a szönyegen levő javaslat; másfelől azonban azt is be kell vallanunk, hogy oly alapos és lelkiismeretes előkészítést sem igen tapasztalhatunk törvényalkotásunk terén, mint a melyben a jelen törvényjavaslat részesült.

Ha egyáltalán szükséges, hogy szerves törvényeink, melyek minduntalan meg nem változtathatók, kellő szakismeret- és előrelátással alkottassanak meg, sokkal inkább indokolt volt ez az alapos előkészítés ezen törvényjavaslatnál; mert az ország nagy kiterjedése mellett a mezőgazdasági és az éghajlati viszonyok különböző jellegűek; a mezőgazdaságra vonatkozólag oly intézkedések, melyeket a tudomány és a gyakorlat bizonyos körülmények között helyeseknek ismer el, abszolút érvénynyel az egész ország területére nézve helyesen alig alkalmazhatók; ez okból egyedül a helyi viszonyok és követelmények alapos megismerése után lehetett csak a mezőgazdaságra nézve oly javaslatot készíteni, mely az élet számtalan alakulásában megizmosodott szokásokat lehetőleg érintetlenül hagyva, illetőleg azokhoz simulva, a mezőgazdaság terén a kívánatos rendet és fejlődést biztosíthatja.

Ezen követelmények szem előtt tartásával a földmivelés-ipar- és kereskedelemügyi miniszter még az 1885-ik év folyamán a javaslat anyagára, jelesen: a birtokok elhatárolására, továbbá a birtokok használatára, illetőleg korlátozására, a telki szolgalmakra, a növénytermelésre, a fatenyésztés érdekeinek megvédé-

sére, a káros állatok és gyomok irtására és az állattenyésztés emelésére nézve kérdő pontokat állítottatott össze, s azok tekintetében az összes törvényhatóságokat, közigazdasági előadókat, gazdasági egyesületeket, gazdasági tanintézeteket, az állatorvosi tanintézetet, az állami állatorvosokat és a gazdasággal foglalkozó összes állami közegeket a helyi viszonyok, szokás és követelmények szerint felvilágosító adatok beszerzésére utasította.

Az ekként beérkezett bő anyag feldolgozása után, a miniszterium kebelében előadói javaslat készült, melyet a miniszter 1887. évi június hó 12-én az érdekelt miniszteriumoknak, a törvényhatóságoknak és gazdasági egyesületeknek megbirálás végett megküldött.

Az érdekelt miniszteriumok, 60 törvényhatóság és 45 gazdasági szakegylet tüzetes jelentést tett az előadói javaslatra; ezen jelentések rendszeresen feldolgoztattak, s a külföld e szakba vágó törvényeinek kivonatos ismertetésével együtt kinyomattak.

Ezen előmunkálatok után a miniszter az előadói javaslat, s az arra beérkezett jelentések tárgyalása céljából az 1887-ik évi november havában szakértekezletet hívott össze; ezen értekezlet tüzetesen foglalkozott az elibe terjesztett kérdéssel, mint erről az értekezletnek kinyomatott jegyzőkönyvei is tanuskodnak.

Az értekezlet megállapodásaihoz képest a miniszteriumban a javaslat átdolgoztatott, s ezen új szerkezetében 1888. évi április hóban még egy értekezlet birálatán átesve, a jelen törvényjavaslatot létesítette.

A javaslat vezérlő elvei gyanánt az indokolás a következőket tünteti fel:

Az egyéni tulajdonnal kapcsolatos szabad elhatározás a magyar jog szelleme és kívánalma szerint a mezőgazdaság terén fentartatik. Korlátozások e részben mindazonáltal annyiban alkalmaztatnak, a mennyiben többek érdekeltsége következtében az egyes gazdák külön elhatározása helyett több egyén akaratának érvényesüléséről van szó, a mennyiben továbbá az egyesek mulasztása tényleg másoknak, sőt sok esetben az országnak hátrányára szolgálhat: — ezen elvekből kifolyólag a javaslat az egyeseket szabad elhatározásukban még saját gazdaságukban is korlátozza és az egyesekre bizonyos kötelezettségeket is ró ki. A javaslat e részben a mezőgazdasági tulajdon természetét tekintve, olyan korlátozásokat honosít meg, mint a minőket tör-

vényhozásunk s kivált a kihágásokról szóló büntetőtörvény a tulajdonnal kapcsolatos más viszonylatokban már is elrendel.

A tulajdon szentségének védelme, mint az állami élet egyik főkövetelménye, a gazdasági viszonyok szabályozásánál is irányadó. Minthogy mindazáltal ép a mezőgazdaság terén a tulajdon bizonyos tekintetben a megszokottság következtében, valamint az egyéni tulajdon szoros határainak pontos megjelölése hiányában igen gyakran ingataggá válik, a javaslat ezen zavaros viszonyok szabályozása céljából a gyorsabb közigazgatási eljárás által kíván segíteni, föntartván azonban mindenkinek abbeli jogát, hogy a tulajdon formaszzerű megállapítását a bíróság útján kereshesse.

A hol a közgazdasági érdek, sőt a dolog természete és a viszonyok eddigi fejlődése a gazdálkodásnál közös eljárást követel, a hol tehát az egyéni szabadság és a tulajdonnal kapcsolatos egyéni elhatározás korlátozandó volt, a javaslat mindenütt a többség határozatát és a kellő rend biztosítása céljából alkalmas rendszabályok alkotását kívánja, az ekként közös elhatározásnak fentartott ügyeket pedig a közös cél érdekében teljes autonomia alapján rendezi.

A gazdálkodás bizonyos hátrányainak elhárítása céljából a javaslat a község tevékenységét, illetőleg vagyoni közreműködését rendeli el. Főkép a kisebb gazda gyakran abba a helyzetbe jön, hogy saját gazdaságának nélkülözhetlen szükségletét egy maga kielégíteni nem képes és ez okból nemcsak hogy nem haladhat, hanem gyakran tökéletesen hátramarad. Például jó apaállatot egymaga saját kevés számú állatai részére nem tarthat s így állattenyésztésében nem haladhat, tenyésztése hanyatlik. Igaz, ily esetekben a társulás, több kis gazdának egyesülése s a közös célra való együttes közreműködése igen segíthet a hiányon; ámde a társas szellem különösen vagyonosodási célok elérésére sehol nem talál annyi ellenszenvre, mint épen a kis gazdánál, kik nem csak nálunk, hanem az egész világon a conservatív szellemnek, a megszokottságnak föltétlen hódolói. Ezen osztálynál ily esetekben csak a kényszer vezet célra, s ez okból a községnek, mint ilyennek föllépése annyival indokoltabb, mert községi törvényeink értelmében a község közreműködése mezőgazdasági célok elérésére határozottan igénybe vehető.

A javaslat egyik sarkalatos elve továbbá az, hogy a mezőgazdaság idegen beavatkozástól, a mennyire lehetséges, kellő-

képen védve, szóval hogy a mezőgazdasági tulajdon lehetőleg biztosítva legyen; de ez épen az által, hogy a gazdaság mindenki által könnyen hozzáférhető, hogy a mezőre, a szántóföldekre, a kertbe, az állatokhoz mindenki könnyen hozzájuthat, sokkal jobban ki van téve természeténél fogva a károsodásnak, mint a tulajdonnak bármely más faja, ez okból a javaslat a mezőgazdasági tulajdon különös védelmezésére is sulyt fektet.

A javaslat ezen elvek alkalmazásánál a legtöbb esetben oly intézkedésekre szorítkozik, a melyek lehető általánosságban s inkább elvileg kívánják megoldani az egyes kérdéseket és sok helyütt arra törekszik, hogy a kimondott elvek alapján a részletesebb intézkedések miniszteri, törvényhatósági vagy közbirtokossági szabályrendeletek avagy alapszabályokban találják megoldásukat. Teszi ezt abban a tudatban, hogy az ország nagy kiterjedése mellett, a vidékek mezőgazdaságával kapcsolatos viszonyok oly különböző jellegűek, hogy egységes részletes szabályozásuk a különböző viszonyoknak teljesen megfelelő nem lehet. A javaslat ép ez oknál fogva öntudatosan arra az álláspontra helyezkedik, hogy a mezőgazdasági viszonyok alkalmas szabályozásának módját megadja; — a végrehajtásnak és a közvetlenül érdekelt törvényhatóságoknak és községeknek, valamint főkép a földmívelési miniszternek leendő feladata azután a törvény által adott meghatalmazás alapján oda hatni, hogy országunk gazdaságában a kívánatos irányban a rend és haladás állandóvá tétessék.

A törvényjavaslat kilencz fejezetben 101. §-t tartalmaz; beosztása a következő: az I. fejezet szól a határokról, utakról és ültetvényekről; a II. fejezet: a kártékony állatok és növények irtásáról s a hasznos állatok oltalmazásáról, — a III. fejezet: az állattenyésztésről, — a IV. fejezet: a legeltetésről, — az V. fejezet: a külső birtok szabad használatának korlátozásáról, — a VI. fejezet: a mezőrendőrökről, — a VII. fejezet: a mezőrendőri kihágásokról és a büntetésekről, — a VIII. fejezet: a kártérítési ügyekről, — a IX. fejezet: a hatóságokról, — és végül a X. fejezet: a zárhatározatokról szól.

Az egyes fejezetekben foglalt rendelkezések közelebbi megismertetését és méltatását a következőben akarjuk megkísérteni:

A határokról, utakról és ültetvényekről szóló I. fejezet első sorban a földbirtokok határainak állandó jelekkel való feltüntetése iránt tartalmaz rendelkezést. A határjelekre nézve a javas-

lat kimondja, hogy saját határjeleit mindenki a maga költségén köteles felállítani és fentartani. A közös határjelek tekintetében községi szabályrendelet által állapittatik meg az, hogy a birtokos birtokának melyik részein köteles a határjeleket felállítani és fentartani. A határjelek és határjelzések körül felmerülő vitás kérdések a törvényjavaslat 3. §-a értelmében a közigazgatási hatóságok hatáskörébe utaltatnak; a közigazgatási hatóság által első fokban hozott határozat közigazgatási uton nem felebbezhető; ezen határozattal meg nem elégedő félnek azonban jogában áll igényeit a bíróságnál érvényesíteni, addig mindazonáltal, míg a bíróság ítélete jogerőre emelkedik, a közigazgatási határozat érvényes.

A javaslat, mint az előadottakból kitűnik, általánosan kötelező szabályt állít fel arra nézve, hogy a birtokosok földbirtokuk határait állandó jelekkel tüntessék fel. Ez az intézkedés a gazdasági rend érdekében, főleg elaprózott parcellákból álló határokon kétséget nem szenved, igen üdvös; a mellett a jogszolgáltatás szempontjából is nagy fontossággal bír, mert számtalan czivakodásnak és perlekedésnek van hivatva elejét venni. A határjelzések keresztül vitele határozottan közigazgatási tevékenységet igényel; azonban a határjelzéseknél felmerülő vitás kérdések, magánjogi természetűknél fogva, a bíróságok ügykörébe tartoznak. A mennyiben azonban a vitás tulajdonjogi kérdésnek bírói uton való megállapítása sok nehézkességgel jár, és többnyire hosszabb időt igényel; s mivel nincs kizárva a lehetőség, hogy a felmerülő vitás kérdések a perben álló felek kölcsönös megegyezésével közigazgatási uton is rendezhetők, mely esetben a bírói közbenjárás teljesen mellőzhető lesz; — a javaslat azt a czélszerű intézkedést kívánja törvényerőre emelni, hogy az ily határsértési perekben első sorban közigazgatási uton a felek kiegyeztetése kísérlendő meg, a mi ha sikerül, a felek kölcsönös megegyezése, más különben ideiglenes érvénynyel, t. i. addig, a míg a magánjogaiban sértett fél bírói uton ügyét rendezi, a közigazgatási uton megállapított határozat irányadó.

A mezei dülő utakra nézve a javaslat gondoskodik jó karban tartásukról; a jó karban tartás költségeihez mindazok, a kik abból hasznot huznak, hozzájárulni kötelesek. A hozzájárulás arányának megállapítására az első foku közigazgatási hatóság illetékes; a közigazgatási hatóság a közigazgatási uton való felebbezés kizárásával határoz, az ez uton hozott határozattal meg nem elégedő félnek azonban jogában áll igényeit a rendes bírói uton

érvényesíteni; a bírói ítélet jogerőre emelkedéséig a közigazgatási határozat érvényes. A javaslat továbbá kimondja, hogy a posta a mezei utakon bármikor szállítható, a nélkül, hogy az előállítás vagy jó karban tartás költségeihez hozzájárulni tartoznék.

Az új mezei utak kihasítása, vagy a régi mezei utak szélesítése, áthelyezése vagy megszüntetése tekintetében a javaslat akként intézkedik, hogy ezen ügyekben való eljárásra a községi előljáróság nyer felhatalmazást; ha az előljáróságnak nem sikerül a felek között egyezséget létesíteni, az ügy az első foku közigazgatási hatóság hatáskörébe utaltatik; ha a hatóságnak sem sikerül az érdekeltek között egyezséget létrehozni, a javaslat szerint az ügy közigazgatási uton nem rendezhető.

A javaslat továbbá a birtokosok engedélye nélkül vert mezei utaknak, az érdekeltek kérelmére, közigazgatási uton leendő betiltását elrendeli; fentartatik azonban a jog, hogy a határozattal meg nem elégedő fél saját választása szerint akár bírói, akár közigazgatási uton keresen jogorvoslatot.

A mezei utak jó karban tartásának, hidakkal, esetleg árkokkal való ellátását a javaslat a községi előljáróság felügyelete alá helyezi. A mezei dűlő utak alatt, a javaslat indokolása szerint, azok az utak értendők, a melyek tisztán az egymás mellett fekvő földek gazdasági művelésére nézve multhatatlannul szükségesek; ezek tehát a szoros értelemben vett közlekedési utaktól, melyekre nézve a közmunka- és közlekedésügyi miniszternek a közutakról és vámokról szóló törvényjavaslata intézkedik. megkülönböztetendők. Gazdasági szempontból mindenesetre indokolt, hogy a javaslat ezen mezei utak ügyét is felkarolja; a gazdasági rend érdekében okvetlenül szükséges, hogy a fennálló dűlő utak oly karba helyeztessenek, hogy a birtokos birtokának megművelhetése és terményeinek betakaríthatása céljából azokat fennakadás nélkül használhassa; avagy új mezei dűlő utak kihasítása, szélesítése és áthelyezése által birtokához hozzáférhessen. A midőn azonban a javaslat a közigazgatási hatóságoknak ezen utügybe való beavatkozási jogát biztosítja, a magánjogi szempontok szem előtt tartásával alkalmat ad arra, hogy a magánjogaiban netán sértett fél igényeit saját választása szerint akár bírói, akár közigazgatási uton érvényesíthesse; abban az esetben azonban, ha a fél a közigazgatási utat választotta, rendszeres felebbezési uton ügyét egész a miniszterig viheti, azonban többé bírói uton nem kereshet orvoslást.

Az ültetvények tekintetében a javaslat a közutaknak, ha már fákkal szegélyezve nem volnának, legkésőbb 6 év alatt kötelező befásítását rendeli el. Ezen rendelkezés alól indokolt esetekben a földmivelés-, ipar-, és kereskedelemügyi miniszter a közmunka- és közlekedésügyi miniszterrel egyetértőleg kivételt engedélyezhet.

Az ültetvények körül felmerülő kérdéseknek törvényhozási uton leendő rendezését hazai viszonyaink között elkerülhetetlenül szükségesnek tartjuk. Ezen szükségérvzettől áthatva már a régebbi időkben is találunk nyomára oly kormányintézkedéseknek, melyek az utaknak fákkal leendő beszegélyezésére, különösen pedig a szederfának selyemtenyésztési célból kötelező mivélésére irányultak. Ujabb időben a törvényhatóságok, törvényes intézkedések hiányában, szabályrendeleti uton igyekeztek az e téren mutatkozó hiányokon segíteni. Itt, ott, különösen hol a hatóság erélylyel gondoskodott a kitűzött célok megvalósításán, némi eredmény el is éretett; általánosságban még is az eredmény messze mögötte maradt azon kívánalmaknak, a melyeket az ügy érdeke megkövetelt. Nemzetgazdasági szempontból megmérhetetlen azon előny, mely az ültetvények kellő kezelése és törvényes védelme folytán az országra hárulni fog; az országnak egy jó nagy része ma majdnem teljesen nélkülözi az ültetvényeket, pedig rendszeres mivélésük által az ültetvények míg egyfelől kedvező befolyást gyakorolnak az éghajlati viszonyokra, másfelől a tüzelő- és haszonfa-szükséglet fedezésén felül, különösen a gyümölcs termelő fajok kiváló exportképes iparágaknak vetnék meg alapját.

Az egyéni cselekvésnek e részben lehet ugyan jó tanács-csal, figyelmeztetéssel irányt adni, s tényleg tapasztaljuk is, hogy egyes vidékeken részint a kormánynak e célra kiküldött szakközegei, részint egyes birtokosok buzgólkodása következtében, a gyümölcsstermelés és kivitel terén, pl. Kecskeméten, bámulatos eredmények érettek el; mindazonáltal a szabad gazdálkodás elvé-nél fogva, e részben kötelező rendelkezések törvényhozási uton nem tehetők, s legfeljebb arra szorítkozhatik a törvényhozás tevékenységében, hogy a fák ültetését és ápolását a közhasználatra szánt vagy községi tulajdont képező bizonyos területeken tegye kötelezővé. Ily alkalmas területül kínálkoznak első sorban a közutak. Ezeknek fákkal leendő beszegélyezését a javaslat 6 év tartama alatt kétséget kizárólag helyesen rendelte el; ámde az ország területén létező számtalan eltérő viszonyok, az utak külön-

félesége és az utak mellett fekvő földbirtokok tekintetében gyakran felmerülő magánjogi vitás kérdések szűkségessé teszik, hogy a szabály merevségéből engedjünk, s ott, hol a faültetés lehetetlen, pl. nincs az ültetésre alkalmas terület, avagy felesleges, pl. erdőkön keresztül vezető utakon, avagy az érdekeltekre a faültetésből várható haszonnal szemben aránytalan költségekkel jár: szükséges volt a javaslatban alkalmat adni, hogy a törvény rendelkezése alul indokolt esetekben kivételek engedélyezhetők legyenek; azt a dolog természete hozza magával, hogy ily kivételek engedélyezésére a javaslat a minisztert hatalmazza fel. A javaslat szerint a befásítás kötelezettsége az illető ut fentartóját terheli; a mennyiben pedig az utszéli birtokosok, vagy a községek ezen kötelezettséget az utmentén levő fákból nyerhető haszon fejében elvállalni hajlandók, a javaslat ezt megengedi; azon kívül a javaslat a beültetendő fáknak az uttesttől és egymástól való távolságának és a fák tömagasságának meghatározását hatósági intézkedésnek tartja fenn, egyébként az utérdekeltek a befásítás tárgyában teljesen szabadon rendelkezhetnek, s csakis utmutatásul jelöli meg a javaslat, hogy ott, hol a selyemtenyésztés üzetik vagy meghonosítása indokolt, az utak mentén lehetőleg szederfák ültetendők. Ezen utmutatás a selyemtenyésztés meghonosítása és tenyésztése érdekében felette kívánatos, mert a selyemtenyésztés fejlődésének egyik lényeges feltételét képezi az, hogy a tenyésztés céljára kellő mennyiségű és minőségű szederfalomb álljon rendelkezésre.

A javaslat továbbá minden községnek kötelességévé teszi, hogy a mennyiben még faiskolája nem volna, ilyet 3 év alatt rendezzen be. Indokolt esetekben az illető törvényhatóság az egyes községeket ezen kötelezettség alól felmentheti.

A faiskolák miveltési irányát a törvényhatóság szabályrendeletileg állapítja meg. Kezelésük, más alkalmas közeg nem léteben, a néptanítóra bízatik, ki a községi tanköteles gyermekeknek a fatenyésztésben oktatást adni köteles.

A faiskolából nyert csemeték az utak, terek és terméketlen területek befásítására használandók fel. Ezen faiskolák a községi előljárásság felügyelete alá helyezettnek; berendezésük és fentartásuk költségei az illető községet terhelik. A javaslat intézkedést foglal magában arra nézve is, hogy ott, hol a selyemtenyésztés üzetik vagy ennek meghonosítása indokolt, a földmiveltés-, ipar-

és kereskedelemügyi miniszter rendeletére a törvényhatóságok által állandó faiskolai felügyelői állások szerveztessenek.

A községi faiskolák a gyümölcstenyésztés és a faültetvények terjesztése érdekében kiváló fontossággal bírnak. Ez okból örömmel üdvözljük a javaslat azon intézkedéseit, a melyek ezen faiskolák ügyeit rendezik. A javaslat elvben általánosan kötelezővé teszi ugyan a faiskolák felállítását; mégis tekintettel arra, hogy a kimondott elvet az ország egész területén szigoruan keresztül vinni nem szükséges, sőt nem is czélszerű, a mennyiben képzelhetők oly viszonyok, hol a fatenyésztés előmozdítása, pl. erdős vidéken nem szükséges, avagy az éghajlati és talajviszonyoknál fogva valamely vidéken gyümölcsöt termelni nem is lehet, avagy egyes községek oly szegények, hogy más fontosabb szükségleteikről sem tudnak gondoskodni; ez okból szükséges volt a javaslatban arról is gondoskodni, hogy egyes községek faiskola tartása céljából esetleg más szomszédos községekkel egyesülhessenek, esetleg a faiskola tartásának kötelezettsége alól felmentessenek. A javaslat azon intézkedése által, hogy a faiskolák mívelési irányát a törvényhatóság állapítja meg, elértetik az a cél, hogy minden törvényhatóság saját területén az éghajlati és talajviszonyok tekintetbe vételével bizonyos összhang és egyöntetűség szerint határozhat. A mennyiben pedig a törvényhatósági szabályrendeletek a kormány jóváhagyása alá kerülnek, meg van adva a lehetőség arra nézve is, hogy a miniszter országos vagy magasabb szempontokból szükség esetén kellő befolyást gyakoroljon.

A kártékony állatok és növények irtásáról s a hasznos állatok oltalmazásáról szóló II. fejezet értelmében a birtokosok köteleztetnek, hogy a gazdaságra nézve nagyobb mérvben kártékony állatokat és növényeket pusztítsák. Mulasztás esetén a káros állatok és növények irtását a birtokosok költségére a községi előljáróság köteles végeztetni. A mennyiben pedig a kártékony állatok és növények tömeges megjelenésük által a gazdaságra károsakká válnának, a törvényhatóság meghallgatásával a szakminiszter irtásukat a község költségén, illetőleg e célra több község közreműködését is elrendelheti. A kártékony állatok és növények elhurczolásából a gyümölcstermelésre vagy más növénytermelési ágra származható veszélyek elhárítása céljából a földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter a javaslat által felhatalmazást nyer arra, hogy a gyümölcsfák, galyak és növények vagy növényrészek forgalmát

az ország egész területére, esetleg egyes vidékekre vagy községekre nézve megtilthassa, illetőleg korlátozhassa.

A javaslat a mezőgazdaságra hasznos madarakat védelemben részesíti, s fészkeiknek, tojásaiknak és fiaiknak elszedését és széthányását pénzbüntetés terhe alatt tilalmazza.

Ugyanezen fejezetben még intézkedés foglaltatik a kirepült méhrajok befogása, valamint a méhesekben előforduló rothadásos törzsek megsemmisítése tekintetében.

A gyümölcsstermelés egyik lényeges feltételét az képezi, hogy a gyümölcsfákat, mindenesetre még virágzásuk előtt a káros rovarok ellen megvédelmezzük. Ugyanezen szempontok alá esik a növény, illetőleg a magtermelés is. Ezen védekezés minden birtokosnak saját jól felfogott érdekében áll, mert az a birtokos, a ki e részben mulasztást követ el, hanyagságának maga vallja kárát. A mennyiben ezen mulasztásból csak a hanyag birtokosra származnék hátrány, a gazdasági téren uralgó szabad tevékenységet alig volna indokolt korlátozni; ámde ha tekintetbe vesszük, hogy az egyes mulasztása folytán nemcsak reá, hanem a közvetlen szomszédokra, sőt az egész községre, egyes vidékekre, esetleg az egész országra nézve is káros hatások következhetnek be: közgazdasági szempontból teljesen indokoltnak tűnik fel a javaslatnak az az intézkedése, hogy a birtokosokra e részben kötelezettségeket rón ki; nagyobb veszély esetén pedig, midőn a védekezés az egyesek erejét esetleg felülmúló tevékenységet, gyakran szakértelmet igényel, a káros állatok, illetőleg növények irtása tekintetében az érdekelt községnek, esetleg több községnek közreműködését rendeli el. A káros állatok és növények ellen való védekezés szükségét a törvényhatóságok már eddig is élénken érezték; alig van törvényhatóság, mely e részben — törvényes intézkedések hiányában — szabályrendeleti úton ne gondoskodott volna. A törvényjavaslat tehát e tekintetben nem foglal magában új intézkedéseket, hanem csakis a fennálló szabályokat kívánja általános érvényre emelni. Jóllehet az egyes szabályrendeletek a javaslatba felvett intézkedéseknél jóval túlhaladó rendelkezéseket tartalmaznak, a javaslat igen óvatosan tárgyalja e kérdést s csakis a legszükségesebb intézkedésekre szorítkozik e részben; mert tartani lehet attól, hogy a mi viszonyaink között messzebbmenő intézkedések, mint az eddigi tapasztalatok megmutatták, a gyakorlati életben gyökeret alig vernének; fenn van tartva azonban a mód a javas-

latban arra nézve, hogy ott, a hol a javaslat által károsaknak jelzett állatokon és növényeken kívül, esetleg más állatok vagy növények válnának károsakká, ellenük hatósági uton a sikeres védekezés fogamatba vétessék. A káros állatok és növények irtásán kívül a javaslat a növény- és gyümölcstermelés védelme szempontjából igen helyesen védelem alá veszi azokat az állatokat, a melyek a mezőgazdaságra nézve kártékony állatokat pusztítják; azon kívül szükség esetén a forgalomra nézve is korlátozó intézkedéseket állapít meg. A méhekre vonatkozólag a javaslatba felvett intézkedések magánjogi törvények hiányában nagy szükségét pótolnak; a rothadásos méhtörzsek elpusztításának elrendelése által a méhtenyésztést veszélyeztető ragályos betegség elterjedését kívánja a javaslat korlátozni.

Az állattenyésztésről szóló III. fejezet szerint a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter felhatalmazást nyer arra, hogy az illető törvényhatóságok meghallgatásával a gazdasági és állattenyésztési viszonyok tekintetbe vétele mellett az állattenyésztés irányát szabályozhassa; e végből az ország tenyésztőterületekre osztatik fel.

A javaslat értelmében a községek záros határidő alatt köteleztetnek megfelelő számban és minőségben apaállatokat beszerezni. A javaslatban gondoskodás van arról is, hogy ezen rendelkezések alul a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter indokolt esetekben kivételeket engedélyezhessen. Az állattenyésztés érdekében a törvényhatóságok lehetőleg minden járás részére külön állattenyésztő bizottságot szerveznek.

A gazdaságra oly fontos állattenyésztés, mint ezt az indokolás megjegyzi, az országnak a legutóbbi harmincz évben lefolyt közgazdasági átalakulása folytán nem fejlődött úgy, a miként azt az ország mezőgazdaságának helyes átalakulása szempontjából kívánni, sőt követelni lehetne. A földterületnek aránylag nagyobb mértékben gabbaneműek termelésére történt felhasználása, a legelőterületeknek fölosztása és szántókká átalakítása, sőt sok tekintetben az árak hanyatlása, főkép a gyapju árának csökkenése, végül a marhavész és az 1863-ki aszályos idők mind oda hatottak, hogy az állattenyésztés fejlődése nem tartotta azt a lépést, a melyet az ország mezőgazdasági haladásával és a szabad gazdálkodás rendszerével kívánni lehetett volna és elérni is kellett volna.

Ily körülmények közt a kormány a lótenyésztés terén már

1868 óta erélyesebben lépett közbe a magán-gazdálkodás gyámolítására és 1880 óta a marhatenyésztés, utóbb a juh- és sertés-tenyésztés terén is.

A kormány az állattenyésztés terén az általa követett uton jövőre is haladni kíván, s ez okból a javaslatba fölvette mindazokat az intézkedéseket, a melyek az állattenyésztés fejlesztése céljából a törvényhatóságok s a községek közreműködésére, valamint az egyes állattenyésztők teendőire nézve már eddig is czélszerűeknek mutatkoztak.

A tenyészközületeket a javaslat szerint a törvényhatóság meghallgatásával a földmívelési miniszterium állapítja meg. A tenyészközületek megállapítása által az egyéni szabadságot hajlamot, vagy izlést a javaslat korántsem kívánja korlátozni. A tenyésztőnek teljes szabadságában áll tetszése szerint bármely irányt követni; állatjaira nézve bármely fajtával próbákat tenni, illetőleg tenyésztésében úgy eljárni, a mint azt ő jónak, helyesnek, gazdaságosnak avagy hasznosnak találja. Az állattenyésztésben a korlátozás csak ott áll be, s a tenyészközületre nézve irányadó fajta ott képez kizárólagosságot, a hol az egyéni gazdálkodás megszűnik s a hol közös befolyás, mások tenyésztésére való hatás kezdődik. Erre nézve a tenyészközület számára meghatározott tenyésztési irány mérvadó.

Az irány a miniszterium által így rendeztetvén, a többi állattenyésztési intézkedések a közvetlenebbül érdekelt törvényhatóságnak, illetőleg községeknek engedtetnek át. Jelesen a törvényhatóság szabályrendeletben állapítja meg, hogy a különböző viszonyoknak megfelelően, a helyes állattenyésztés céljából mennyi anyaállathoz szükséges egy apaállat.

Egységes, az egész országra kiterjedő szabályt e részben a javaslatba fölvenni azért nem látszott czélszerűnek, mert az egységes szabályozás a különböző vidékek és követelményekre való tekintettel nem indokolt. De különben is a szabályrendeletek a törvény értelmében a miniszter jóváhagyása alá tartozván, a kormánynak módjában áll a netán hibás felfogásból kiinduló javaslatokat helyes mederbe terelni.

Az apaállatok aránya így meg lévén állapítva, a javaslat megkívánja, hogy a lovakra nézve 10 év, — a szavasmarhákra nézve 4 év, — a juhokra és sertésekre nézve 2 év elteltével mindenütt meglegyen a kellő apaállat-szám. A szóban álló év-számok az állattenyésztés jelen állapota mellett megfelelőeknek,

semmiesetre rövideknek nem mondhatók. A hiányzó apaállatok beszerzése a javaslat szerint a községek köteleességévé tétetik, s ha egyes községek erre nem képesek, a törvényhatóság jóváhagyásával több községnek egyesülése is meg van engedve, sőt ha általában figyelmet érdemlő okok fenforognak, vagy egyes községek az említett idő alatt apaállatokat meg nem szerezhettek, ebbeli köteleességük alól a törvényhatóság indokolt javaslatára egészen föl is menthetők.

A lótenyésztés céljaira ott, a hol állami ménnek rendelkezésre állanak, természetesen nem követelhető külön községi ménnek megszerzése.

Kétségtelen, hogy a javaslat intézkedései az állattenyésztés előmozdítására csak akkor lesznek jótékony hatásuk, ha keresztülvitelük és végrehajtásuk kellően biztosítva, illetőleg kellő ellenőrzés által foganatosítva lesz. Rendes közigazgatási közegeink, számos teendőik miatt, talán nem nyújtanak e részben kellő biztosítékot s ép ez okból azokban a megyékben, a hol a törvényhatóság az illető gazdasági egyesülettel karöltve az állattenyésztés előmozdítását tényleg hatályosan fokozta, gyakugyan gyakorlati módon akkép segítettek ezen, hogy járásonkint ellenőrző állattenyésztési bizottságokat alkalmaznak.

Ezen járási bizottságokat a javaslat jövőre kötelezőleg elrendeli s egyuttal gondoskodik a bizottsági tagok költségeinek fedezéséről. Az állattenyésztés kellő előmozdítása céljából a javaslat az állatállomány létszámának községenkint leendő nyilvántartását is elrendeli.

A legeltetésről szóló IV. fejezet értelmében a legeltetésre vonatkozó gazdasági és rendészeti intézkedések a törvényhatóságok által a törvényjavaslatban megjelölt elvek figyelembe vételével alkotandó szabályrendeletek által rendezendők; míg a legeltetésre vonatkozó mindazon intézkedések, a melyek a magánjog körébe esnek, a birtokosok osztatlan legelőjén a birtokosok közgyűlése, a község tulajdonát képező legelőkre nézve a községek képviselőtestülete által szabályozandók; az ezen határozattal meg nem elégedő félnek jogában áll 15 napon belül igényeit vagy a bíróságnál bejelenteni, vagy a határozatot közigazgatási uton felebbezni; ez utóbbi esetben a rendszerinti felebbezés fenntartásával a közigazgatási hatóságok végérvényesen döntenek.

A törvényhatóságok által alkotandó szabályrendeletek intézkedési köre a javaslat szerint kiterjed a legelők ápolására és

jókarban tartására; továbbá a közös legelőre bocsátható állatok számának megállapítására. A szabályrendeletben határozandó meg, hogy a legelő csak részeiben és nem egyszerre teljes egészében legeltessék; továbbá, hogy a legeltetésben egymást hátráltató állatok külön legeltessenek; az állatokra nézve egészségtelen helyeknek hozzáférhetetlenné tétele, megfelelő számú kutak, itatók, delelő és védhelyekről való gondoskodás, stb.

A birtokosok közgyűlésének, illetőleg a község képviselő-testületének hatáskörébe tartozik annak meghatározása, hogy az egyes birtokos mennyi állatot van jogosítva a legelőre kihajtani; továbbá mily föltételek alatt bocsáthatók oly községi birtokosok állatai a közös legelőre, kik idegen községben laknak, és mily föltételek alatt bocsáthatók oly községi lakosok állatai a közös legelőre, a kik külső birtokkal nem bírnak.

A javaslat az 1871: LIII. törvényczikk módosításával intézkedést tartalmaz arra nézve is, hogy a birtokosok közös legelője addig fel nem osztható, míg a felosztást a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. miniszter meg nem engedi.

A legeltetéssel kapcsolatos kérdések az állattenyésztés szempontjából rendkívüli fontossággal bírnak; természetesen csakis a közös legelőkkel kapcsolatos viszonyok képezhetik a rendezés tárgyát, mert a magánosok saját legelőikkal, bizonyos rendészeti intézkedések megtartásával, a szabad gazdálkodás elvénél fogva, teljesen szabadon rendelkezhetnek. Ily közös legelőket képeznek: a községek tulajdonát képező legelők, valamint a birtokosok osztatlan tulajdonában levő legelők. Általán ismeretes, hogy ezeket a közlegelőket sok helyütt nem is használják legelőknak, hanem azokat más célokra fordítják; más helyütt a legelőket állatokkal annyira túltömik, hogy a legelő csak rövid ideig képes az állatoknak táplálékot nyújtani; gondozásukkal és ápolásukkal pedig alig törődik valaki. Ily viszonyok között természetesen állattenyésztésünk egyik lényeges feltételétől fosztatik meg; kellő rend és észszerű kezelés meghonosításával a jelzett hátrányok könnyen mellőzhetők, s állattenyésztésünk fejlődésének egyik legnagyobb fontossággal bíró létalapja vetetnék meg.

De bármennyire kívánatosnak látszik is a legeltetés kérdésének gazdasági szempontokból való rendezése, az ország területén létező különböző viszonyok és a magánjogi szempontok rendkívül nehezé teszik a kérdésnek törvényhozási úton való megold-

dását. Az ország egész területére nézve általános érvénynyel bíró szabályokat e részben megalkotni lehetetlen; e nehézségben találja tehát indokolását a javaslat azon rendelkezése, hogy a legeltetéssel kapcsolatos gazdasági és rendészeti intézkedések szabályozását is inkább a törvényhatóságok által a helyi viszonyoknak megfelelőleg alkotandó szabályrendeletek hatáskörébe utalja, s a javaslat csakis az irányelveket állapítja meg.

Még nehezebb feladattal állunk szemben a legeltetéssel kapcsolatos magánjogi viszonyok rendezése tekintetében. Ezen viszonyok, magánjogi törvénykönyv hiányában, a lehető legbonyolódottabbak, s gyakran éles surlódások és perlekedéseknek képezik tárgyát. Ezen peres ügyek a dolog természeténél fogva a bíróságok hatáskörébe tartoznak; ezen elvvel szemben a javaslat külön rendezést állapít meg, s első sorban maguknak az érdekelt birtokosok többségének adja meg a lehetőséget, hogy a magánjogi körbe vágó kérdéseket rendezzék, s az e téren felmerülő vitás kérdéseket megoldják; a javaslat szerint alkalom nyújtatik arra, hogy a magánjogi igényeiben sértett fél igényeit saját választása szerint akár a bíróságnál akár a közigazgatási hatóságnál is érvényesíthesse.

Az állattenyésztés szempontjából kiváló fontossággal bír a javaslatnak azon intézkedése is, mely szerint a közlegelőknek felosztása megnehezítettetik. Urbéri törvényeink szerint az ily közös legelők a birtokosok többsége által feloszthatók voltak; ezzel szemben a javaslat szerint a közlegelők csak az esetben oszthatók fel, ha kellőleg igazoltatik, hogy a szükséges legelőről, esetleg kellő takarmányosról gondoskodva van; a felosztásra vonatkozó határozat minden esetben a földmívelési miniszter jóváhagyása alá terjesztendő, a ki a szándékba vett felosztásra nézve a jelzett szempontok alapján jár el. Kétséget nem szenved, hogy a javaslat ezen intézkedése a tulajdonjog erős korlátozásával jár s a szabad gazdálkodási rendszerrel szemben bizonyos tekintetben reactiókép tűnhetik fel, mindazonáltal a legelők feltöréséből, az állattenyésztésre háruló hátrányok mellőzése céljából ezen intézkedést igen üdvösnek kell tartanunk.

A külső birtok szabad használatának korlátozásáról szóló V. fejezetben a javaslat kimondja, hogy a külső birtok használata tagosítatlan határokon, avagy részeiben, valamint tagosított határok oly részeiben, a hol a birtokosok illetősége több dűlőben

fekvő s az illető vidék szerint kisebbnek tekinthető parcellákból áll, külön rendtartás által szabályozható.

Ott, hol a vetésforgó eddig is szokásban volt, a rendtartás a törvény hatályba lépte után egy év alatt megállapítandó.

Az érdekelt birtokosok hatósági közeg jelenlétében megtartandó gyűlésen birtokterületük szerint számítandó többsége határozza el azt, hogy a külső birtok korlátoztassék-e?

A birtokosok többségének ezen határozata ellen a sértett félnek jogában áll 15 napon belül igényeit vagy a bíróságnál bejelenteni, vagy a határozatot közigazgatási uton felebbezni; mely utóbbi esetben a közigazgatási hatóságok végérvényesen határoznak.

Ha a birtokosok megállapodása, illetőleg a közigazgatási határozat, esetleg bírói ítélet jogerőre emelkedett, a birtokosok a hatóság által közgyűlésre összehívatnak; a közgyűlés a gazdasági rendtartást saját viszonyaihoz képest maga állapítja meg.

A rendtartásban intézkedni kell a korlátozás időtartamának meghatározása s annak megszűnése iránt.

Ezen rendtartás tárgyát képezi továbbá: a közös vetésforgó, a közös legeltetés és az ugar, valamint a tarló legeltetés megállapítása; intézkedik a rétek művelése, valamint a közös gazdálkodással és állattenyésztéssel kapcsolatos költségeknek fedezése, úgy nem különben a közös gazdálkodás alól kivethető területek tekintetében.

Ha a birtokosok másként nem rendelkeznek, a gazdálkodás ügyeinek vezetésére a községi elöljáróság van hivatva. A rendtartás határozatai ellen a sértett fél választása szerint akár a bírósághoz, akár a közigazgatási hatósághoz felebbezésnek van helye; ha a fél a közigazgatási utat választja, ügyét egész a miniszterig viheti, azonban bírói utra többé vissza nem térhet.

A rendtartás által érdekelt birtokosok hatósági közbenjövétel mellett évenként közgyűlést tartanak, s ez alkalommal a gazdálkodás költségeinek fedezéséről gondoskodnak. A községi elöljáróság, illetőleg a birtokosok által megbízott közeg a közgyűlésen számolni tartozik. A birtokossági közgyűlés határozata ellen a fél választása szerint akár a bírósághoz akár a közigazgatási hatósághoz rendszerinti felebbezésnek van helye.

A javaslat ezen fejezete intézkedést tartalmaz még az egymás mellett fekvő szőlőterületek rendészetére nézve. E tekintetben a szükséges rendszabályok megállapítására a törvényhatóság-

gok jogosíttatnak fel; a mennyiben azonban a törvényhatóság ily szabályrendeletet nem alkot, a szükséges intézkedéseket az érdekelt birtokosok a fentebbiekhez hasonló módon rendszabállyal állapíthatják meg.

A szőlőket pusztító kártékony rovarok és élőski gombák ellen való védekezés czéljából a javaslat szerint a törvényhatóságok szabályrendeleti uton intézkedhetnek, s e czélból a szőlőbirtokosokat, szőlőterületeik arányában, megadóztathatják.

A javaslat ezen fejezetében a gazdasági rend érdekében kétséget kizárólag nagy fontosságú intézkedéseket állapít meg. A külső birtok szabad használatának korlátozása mind elméleti, mind gyakorlati szempontból felette nehezen megoldható kérdést képez. A mezőgazdaság épugy, mint a közgazdaság elmélete — mint az indokolás igen szépen kifejti — a teljes egyéni szabadság érvényesülése mellett küzd és hangosan hirdeti, hogy minél intenzívebb a gazdálkodás, minél jobban halad a nemzet, sőt minél nagyobb a világ gazdasági haladása, annál inkább kell a törvényhozásnak gondoskodnia arról, hogy az egyén gazdaságában is minél önállóbb, függetlenebb és szabadabb legyen és ledöntessenek azok a korlátok, a melyeket e tekintetben az előbbeni korszakok viszonyaik akkori természetéből egészen helyesen rendeltek. A magyar törvényhozás ép az okból, követve Európa államainak újabb törvényhozási irányát, a földbirtok tekintetében minden korlátot ledöntött, s a földtulajdonost abba a helyzetbe hozta, hogy legalább jogilag földjével tetszése szerint bármit is tehet, azon saját belátása szerint gazdálkodhatik, ott ültethet és vethet tetszés szerint a mit akar, szóval a földbirtok gazdasági szempontból tökéletesen szabad. A mi mellett a physiocraták óta a közgazdasági írók oly erősen küzdöttek, az 1848. óta törvényhozásunkban is érvényre jutott és a birtok ezen szabadsága ellen tényleg (a minimum kérdésének rövid ideig tartó szellőztetésén kívül) nem is mutatkoztak hangok az elmélet körében.

Egészen másképp áll azonban a dolog a gyakorlatban. Az ország számos vidékein a volt urbéresek tulajdonát képező parcellákon oly gazdálkodás foly, mely mellett az állattenyésztés és ennek útján a talajból a termelés által elvont anyagok utánpótlása majdnem lehetetlen. A földek nagyobbbrészt mind feltörettek s egymás után kellő pihenés nélkül újra és újra termelésre s többnyire szemtermelésre használtatnak. Hiábavaló volt az

egyedek részéről az intézés ez ellen, hiába minden figyelmeztetés; még a belátó gazda földének fekvésénél fogva is kénytelen ugyanezt a gazdasági rendszert folytatni, sőt az előbb hangoztatott törvényhozói rendszer és az annyira kívánt szabad intézkedési jog mellett egyes határok gazdaközönsége oda jutott, hogy a gazdálkodási rendszert meg sem változtathatja, daczára annak, hogy rossz következményeit belátja s tőle szabadulni óhajtana; mert a vele egy tagban fekvő gazdák, még pedig többnyire a törpe kisebbség, megakadályoz minden áttérést jobb rendszerhez, s folytatja az eddigi gazdálkodást. — Számos vidéken érezték ezt a helyzetet és szabályrendeletek után kívántak a dolgon segíteni, ámde törvényes alap hiányában a szabályrendeleteket jóváhagyni nem lehetett.

A jelen javaslat tárgyalása alkalmával időszerűnek és czél-szerűnek látszott ezen kérdéssel is tüzetesebben foglalkozni és lehetőleg az egyéni szabadság túlságos korlátozása nélkül a gazdaság által kívánt rendszerességet és szabályozást biztosítani. Tagadhatlan, hogy ez által az egyes birtokos szabad elhatározásában korlátoztatik; de a nemzet gazdasági fejlődése érdekében ezen multhatlanul szükséges korlátozás annyival könnyebben lesz tűrhető, mert nemcsak a vagyonosodás biztosítása által előnyöket nyújt az egyes birtokosnak is, de annyi cautelához van a korlátozás fűzve, hogy érdeksértés tulajdonkép alig fordulhat elő, ha csak az önfejlő birtokos mivel sem indokolt akaratának a gazdaság érdekében történő szabályozását sértésnek nem kívánók venni.

Az előadottak alapján a gazdálkodás némely viszonylataiban, melyek a javaslatban szabatosan körülírva vannak, a korlátozó intézkedéseket a közös gazdálkodás érdekében s különösen az állattenyésztés előmozdítása szempontjából viszonyaink között nemcsak helyeseknek, hanem igen üdvösöknek is tartjuk. A javaslat ezen korlátozások tekintetében az egész országra általános érvénnyel bíró határozatok megállapításától tartózkodik, s a különböző érdekek és viszonyok tekintetbe vételével inkább csak az elveket állapítja meg, a melyek keretében a gazdasági rend szabályozható. E kérdés megoldásánál azonban nemcsak az anyag kiválasztása és meghatározása, hanem a forma, mely szerint a korlátozás érvényesülhet, felette nehéz feladatot képezett. A közgazdasági érdekek, valamint a rendészeti szempontok bizonyos határig a közigazgatási hatóságok, a korlátozással járó

magánjogi sérelmek orvoslása pedig némely körülmények között a bíróságok illetékességének megállapítása mellett szólnak. Ámde a határvonalat e részben megvonni nem oly könnyű, s még ha ez lehetséges volna is, akár a bíróságot, akár a közigazgatási hatóságot ezen kérdésekben független intézkedési joggal felruházni, a szabad elhatározás legnagyobb mérvű korlátozásával járna, a mi az elérni kívánt cél érdekében kívánatosnak nem mutatkozik. A javaslat e részben az elhatározást magukra az érdekelt birtokosokra bizza, s ezek birtokterületük szerint számítandó többségének adja meg azt a jogot, hogy a kisebbség akarata ellenére is bizonyos gazdasági rendet megállapíthasson. Ez kétség kívül a leghelyesebb megoldási mód, s egészen analog azon intézkedésekkel, melyeket a törvényhozás a vízrendezések, szabályozások és lecsapolási munkálatok keresztül vitele céljából a társulatok megalakulására nézve már megállapított, midőn ugyanis az érdekeltek területarány szerinti többségének megadja a jogot arra, hogy a társulatot a kisebbség ellenében is megalakíthassa, s a munkálat haszon aránylagos költségeinek fedezéséhez hozzájárulásra kényszeríthesse.

Az érdekelt birtokosok akaratának kifejezője a birtokosok közgyűlése, mely a javaslat szerint hatósági közeg felügyelete alatt tartatik meg; a birtokosok többségének határozataival szemben a magánjogaikban netán sértett egyéneknek meg van adva a lehetőség arra nézve, hogy sérelmükre nézve akár bírói, akár közigazgatási úton keressenek orvoslást.

A korlátozásnak elvi megállapítása után a birtokosok közgyűlése újból hatósági közbenjövétel mellett maga határozza meg a gazdasági rend részletes feltételeit, mely határozat ellen, mint a javaslat a magánjogi jelleggel bíró kérdéseknél több helyütt is teszi, a sértett félnek fennhagyatik joga, hogy igényeit saját választása szerint akár bírói, akár közigazgatási úton érvényesíthesse.

A birtokosok akaratának végrehajtó közege a községi előjáróság; fenn hagyatik azonban a birtokosoknak az a joguk, hogy esetleg saját körükből választandó más végrehajtó közeget jelöljenek meg; a végrehajtó közeg a birtokosoknak hatósági közeg közbenjövete mellett évenként tartandó közgyűlésén eljárásról és a pénzkezelésről számolni köteles.

A mezőrendőrökről szóló VI. fejezet értelmében a községek köteleztetnek, a külső határ őrizetére a viszonyok által kívánt

számban mezőrendőrt tartani és javadalmozásukról gondoskodni. A javaslat szerint meg van engedve, hogy a közös gazdálkodásban levők, valamint azok, a kik legalább 50 holdnyi birtokkal birnak, külön mezőrendőrt tarthassanak. Mezőrendőrökül csak 20 éves életkort betöltött és megbízható magyar állampolgárok alkalmazhatók. A mezőrendőrök szolgálatba lépésükkor felesketetnek s jelvénynyel láttatnak el.

A mezőrendőröknek a saját hatáskörükbe tartozó ügyekben saját érzéki észleletök alapján tett vallomása, ha a bíró által aggályosnak nem találtatik, ellenbizonyíték hiányában teljes bizonyító erővel bir.

A javaslat által a mezőgazdaság terén meghonosítani szándékolt rend csak akkor érvényesíthető, ha első sorban alkalmas ellenőrző személyzetről gondoskodunk. Ily ellenőrző közegek sok helyütt eddig is voltak alkalmazásban, általánosan kötelező behozataluk s bizonyos közhatósági jelleggel való felruházásuk már az erdőtörvényben is alkalmazást nyert, s a mezőgazdasági viszonyokra leendő kiterjesztésük indokoltnak mutatkozott.

A mezőrendőri kihágásokról és a büntetésekről szóló VII. fejezetben a javaslat a mezőrendőri kihágásokat részletesen felsorolja, s büntetésük céljából 300, 200, 100, 50 és 25 frtig terjedhető pénzbüntetést, illetőleg megfelelő eljárást rendel.

A javaslat szerint a mezőtermények és a gyümölcs lopása, valamint a földtől el nem választott termékeknek jogosulatlan leszedése és levágása, — a mennyiben az okozott kár 30 frtot meg nem halad, — továbbá a jogosulatlan zálogolás megejtése és a szabadban lévő saját tulajdont képező tárgyak felgyújtása, valamint a tilalmi jelzéssel ellátott területre való jogosulatlan behatolás, a mennyiben a büntető törvénykönyv határozatai értelmében súlyosabb beszámítás alá nem esnek, kihágássá minősítették, s a közigazgatási hatóságok hatáskörébe utaltattak.

A gazdasági célokra szolgáló megfigyelő eszközöknek avagy kataszteri és mérnöki jelvényeknek megrongálása, megsemmisítése és más helyre átvitele, továbbá a fának és csemetéknek jogosulatlan rongálása, levágása és kitördelése, a mennyiben az okozott kár 30 frtot meg nem halad, hasonlólag a közigazgatási hatóságok hatáskörébe utalt kihágásoknak minősítették.

A javaslat többi büntető határozatai nagyjából részben a javaslatban tiltott cselekményeknek minősített kihágások tekintetében büntetési sanctiót állapítanak meg.

Intézkedik továbbá a javaslat arra nézve is, hogy a büntetéspenzek fele részben az országos közgazdasági alap, fele részben pedig azon községi alap javára fordíttassanak, a melynek területén az illető mezőrendőri kihágás elkövettetett. — Kimondja végül, hogy a mezőrendőri kihágások tekintetében a kihágásokról szóló törvény általános határozatai, a mennyiben a jelen törvény világosan eltérő rendelkezést nem tartalmaz, irányadók.

A javaslat tehát több oly cselekményt avagy mulasztást, a melyek a büntető törvénykönyvek által érintetlenül hagyatnak, kihágásnak minősít és büntető szabálylyal lát el; viszont azonban kiterjeszkedik több oly mulasztásra és tiltott cselekményre is, a melyek már a büntető törvény s a kihágásokról szóló törvény szerint is büntetendők s így tulajdonképen külön intézkedést nem igényelnének. Ámde a büntető törvénykönyv intézkedései s a büntető eljárás a kisebbrendű mezőgazdasági károsítások és lopások tekintetében, a gyakorlati életben üdvöseknek nem bizonyultak; a tapasztalat azt bizonyítja, hogy a mezőgazdaság körében előforduló kisebb károsítások és lopások eseteiben a kárt szenvedők a bíróság büntető beavatkozását, a törvény felette nagy szigora, az eljárás hosszadalmassága s az azzal járó gyakori megidéztetés elkerülése végett, a legtöbb esetben mellőzik; ez okból az érdekelt gazdaközönség körében általános a kíváncsi arra nézve, hogy ezen ügyek a bíróságok köréből kivétessenek s a közigazgatás körébe, hol egyszerűbb és gyorsabb eljárás remélhető, adassanak át.

Tekintettel arra, hogy a gyakorlati életben előforduló kisebb jelentőségű mezőgazdasági károsítások és lopások nem igényelnek oly szigorú megtorlást, mint a vétségekre és büntetteknek nézve a büntető törvénykönyvben általában megállapítva vannak; tekintettel továbbá arra, hogy az ilyenmű visszaélések a gyakorlati életben oly nagy számmal fordulnak elő, hogy orvoslásuk a mezőgazdasági tulajdon védelme és a rend helyreállítása érdekében gyors eljárást és ítélethozatalt tesz szükségessé; tekintettel arra is, hogy ezen kisebb jelentőségű ügyeknek a bíróságok, köréből elvonása által a törvénykezés is nyer, a mennyiben a munka kevesbitése folytán a fontosabb ügyek gyorsabb elintézése érhető el: a törvényjavaslat azon intézkedéseit, melyek által bizonyos kisebb jelentőségű tiltott cselekmények kihágássá minősíttetnek s a közigazgatási hatáskörbe utaltatnak, feltétlenül helyesnek kell tartanunk.

A kártérítési ügyekről szóló VIII. fejezet értelmében a kihágások által okozott károkért a kártevő teljes kárpótlásra kötelezendő.

Ezen kártérítési ügyek, a mennyiben a kihágásra vonatkozó eljárás folyamán támasztatnak, és a kihágás elkövetése kérdésében a határozat hozatalt nem késleltetik, a közigazgatási hatóság hatáskörébe utaltatnak.

A legeltetési kártételeknél a javaslat kárdíjakat állapít meg, a melyek a becslés mellőzését lehetővé teszik. A javaslat továbbá a zálogolásra nézve tartalmaz intézkedéseket.

Főbb elvek: hogy a kárban talált állat behajtható, — de a zálogolás 24 óra alatt a községi előljáráságnak bejelentendő, — s a zálog, kellő biztosíték mellett, kiadandó. A kárban talált állatok, ha közhirre tétel után tulajdonosuk két hét alatt nem jelentkezik, vagy más biztosítékot nem nyújt, elárverezendő; az árverésből befolyt pénz, az állat tartási költségeinek, továbbá a hajtó pénzek, az eljárási költségek fedezésére, azután a kárdíjak, illetőleg a károk megtérítésére fordítandó, a felesleg pedig a tulajdonosnak visszaadandó; ha tulajdonos 3 hó alatt nem jelentkezik, a fennmaradt pénz az orsz. közigazgatási alap javára esik. Ugyanezen eljárás alkalmaztatik azon gazdátlan állatok tekintetében, melyek kóborlás közben kártétel nélkül fogatnak be.

A javaslat intézkedést tartalmaz még a hajtópénzek megállapítása tekintetében is.

A javaslat ezen fejezetében az erdőtörvény s a külföld hasonló irányu törvényeinek figyelembe vételével czélszerű rendelkezéseket állapít meg; ily nemű rendelkezések részint már a fennállott 1840. évi IX. törvényben is előfordultak, részint ezen ügyek az egyes törvényhatóságok által saját körükben rendeztettek; czélszerűnek mutatkozott tehát ezen intézkedéseket is a kor kívánalmainak megfelelő átalakításokkal és kiegészítésekkel a javaslatba felvenni.

A hatóságokról szóló IX. fejezetben a hatósági intézkedést igénylő ügyekre nézve a rendes közigazgatási hatóságok illetékessége állapított meg, s a felelősségi jog még két egybehangzó határozat esetében is meg van engedve.

A mezőrendőri kihágások tekintetében a javaslat lehetővé teszi, hogy oly községekben, hol a főszolgabírónak székhelye nincs, a bíráskodással egy alkalmas községi előljárásági tag is megbizassék.

A dolog természetében fekszik, hogy a javaslat viszonyainknak számba vételével a fennálló hatósági szervezethez alkalmazkodik; a kihágási ügyekre nézve azonban az erdőtörvény hasonló és a gyakorlati életben célszerűnek bizonyult intézkedéseivel képest a községi eljárás körébe tartozó bírói hatáskörrel felruházni célszerűnek mutatkozott, a mennyiben ezen, gyakran kisebb jelentőségű ügyek közvetlenül a helyszínen alaposabban, és könnyebben bírálhatók meg, mint a rendes közigazgatási eljárás mellett, a törvény szigora hatályosságában mindenestre nyer az által, ha a megtorlás gyorsan érvényesülhet.

Kétségtelen, hogy e szönyegen levő javaslat végrehajtása a közigazgatási hatóságoknak rendkívül sok teendőt fogadni, s üdvös hatása csak akkor fog nyilvánulni, ha rendelkezései lelkiismeretesen végrehajtva lesznek; ánde a javaslat által kijelölt teendők nagyobbbrészt oly természetűek, hogy első sorban a községekre avagy a birtokosokra szabnak ki kötelelességeket, a hatóságot pedig az ellenőrzés illeti meg, s csak akkor áll elő beavatkozási joga, ha egyik vagy másik érdekelt törvényszerű kötelelességét nem teljesíti. A közigazgatási hatóságoknak tehát nem annyira intézkedési, mint inkább ellenőrzési tevékenysége vétetik a javaslat által igénybe. Nem kételkedünk azonban, hogy hatóságaink, mind azokat a teendőket, a melyeket a javaslat akár az ellenőrzés, akár az intézkedési jog terén hatáskörükbe utal, egyszerűséggel, kellő buzgalommal és erélyvel fogják érvényre juttatni.

A mennyiben pedig a javaslatban a mezőgazdaság s ezzel kapcsolatban az állattenyésztés előmozdítására és a gazdasági rend meghonosítására irányuló intézkedések első sorban maguknak a birtokosoknak válnak javukra, e szűk keretbe foglalt ismertetésünket azon óhajttással zárjuk be, vajha a haza minden egyes érdekelt polgára önértékében is felismerve a javaslat nagy horderejű intézkedéseit, kötelelességei teljesítése által közremunkálna arra nézve, hogy a javaslat intézkedései törvény erőre emelkedésük után a kívánatos rend, és a nemzeti vagyonsodás kutforrásává legyenek.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNKA.

Február.

1-én. Az osztrák pénzügyminiszteriumban a *kassa-oderbergi vasut osztrák vonalai részére* a birodalmi tanács által engedélyezett $5\frac{1}{2}$ milliós *elsőbbbségi kölcsön kibocsátása* iránt folytatott tárgyalások véget érnek. Az árfolyam meg fog felelni a jelenlegi kötelezvények nagy konverziója alkalmából azok helyett kibocsátandó új $4\frac{0}{10}$ -os *elsőbbbségek* árfolyamának. A törvényjavaslat tartalmazni fogja a kötelező ígéretet arra nézve, hogy az $5\frac{1}{2}$ milliós kölcsön Magyarországon is bélyeg- és illetékmentességet élvez. A konverzió és kölcsönművelet márczius második felében kerülend kivitelre.

A *közlekedési miniszter s a dunagőzhajózási társaság között az egyesség* elvileg nagyjában megállapítva; magyar igazgatás, külön igazgatása a viteldíj-ügyeknek s a közös ügyek elintézésének a vezérelvei.

A *pesti magyar kereskedelmi banknál* ravasz checkhamisítás történik, az óra-jelszó használata mellett.

4-én. A *m. éjszakkéleti vasut rendkívüli közgyűlése* február 20-ikára halasztatik.

A hadi felszerelések szállítására szövetkezet van alakulóban „*Magyarországi kisiparosok hadfelszerelési társulata*” czim alatt egyetemleges felelősség mellett.

5-én. Az *osztrák-magyar bank* közgyűlése.

7-én. A *takarékpénztárak körül felmerült visszaélések* vizsgálatára a budapesti kereskedelmi kamara által kiküldött bizottság szakértők meghallgatása után elhatározza, hogy nem fog reformokat javaslatba hozni.

A *mátrai helyi érdekű vasutak* közgyűlése az alapszabályokat oda módosítja, hogy az egy kézben levő részvények után gyakorolható szavazatjog többé korlátolva nem leend.

Az új magyar $4\frac{0}{10}$ -os *földtehermentesítési kötvények* mából fogva a bécsi tőzsdén hivatalosan jegyeztetnek.

A *dunagőzhajózási társulat* küldöttei megérkeznek Budapestre, hogy a közlekedésügyi miniszterrel megállapított pontozatokat aláírják. A magyar igazgatóság állítólag május elején már megkezdí működését. Különbözetek merülnek fel.

A magyar államvasutak *zárszámadása* az 1888. évi előirányzattal szemben 5 millió forinttal, az ideiglenes leszámolással

szemben 11¹/₁₀ millióval kedvezőbb és 40 millió forint bevételt mutat fel.

Egy müncheni részvénytársaság és bécsi bankárok átveszik a *sárvár-mosony-pozsonyi vasut* finanszírozását.

8-án. Az *osztrák-magyar államvasut* 1889. július havára kocsiallományát szaporítani szándékszik.

9-én. A Budapesttel megállapított határidőüzletszabályzat Bécsben hitelesítettik.

A *magyar papíráradék árfolyamának emelkedése*; melynek magyarázata a magyar leszámítoló bank által az erdélyi református templomalap javára történt vásárlásokban rejlik.

A *magyar-gácsországi vasut* közgyűlése elfogadja az államosítási szerződést.

10-én. A *földtehermentesítési kötvények konverziója* jól sikerült; kétharmadrész be lön jelentve becserélés végett, a maradványra valószínűleg nyilvános aláírás nyittatik.

A *magyar kereskedelmi csarnok* évi közgyűlését tartja és jelentést tesz működéséről.

Az *osztrák-magyar államvasut* közös igazgató-tanácsának ülése az 1889. évre megállapítja *építési tervét*, felvéve abba a körvasuttal Rákos-Palotánál létesítendő csatlakozást is. A *keleti vasutak* kérdését még meg nem érettnék nyilvánítja és függővé teszi a porta és Hirsch báró közt létező differenciák előzetes kiegyenlítésétől.

A *mezőhegyesi czukorgyár*ra nézve Stummerrel végleges egyesség jő létre.

A *német kormány* alkudozik jelentékeny *fegyverszállítás* iránt az osztrák- s állítólag a magyar fegyvergyárral is.

12-én. A rajecz-tepliczi fürdővállalat 500,000 forint alaptőkéjű részvénytársasággá alakul át.

Egy berlini konzorcium a *torontálmegyei helyi vasutakat* 300 kilométerrel ki fogja terjeszteni.

A *nagyszombat-nádasdi vonal* kiépítése egy, az érdekeltekből alakult konzorcium által (az o. m. államvasut helyett) biztosítva van.

A müncheni helyi vasut részvénytársaság a *zalai helyi vasutakat* 3⁸ millió forinton kiépíti.

A *dalmát vasutakat*, melyeknek folytatása magyar területen tervben volt, de nehézségekbe ütközött, osztrák részről pártolják és Mostár-Metkovich-Kleken át fogják folytatni.

Jelentik, hogy az *eszéki takarékpénztár* viszonyai rendezettek.

13-án. A *magyar-nyugati vasut* közgyűlése elfogadja az államosítási szerződést, mely szerint a részvények névértékükben egyszerre vagy egymásután beváltás alá fognak kerülni, a részvényesek minden további megterhelése nélkül. Az üzletet 1889. január 1-től az állam vezetendi az osztrák, illetve magyar állami-

vasutak által. Az eddigi vezérigazgató a magyar vonalakon kormánybiztosként működik.

Az állam pénztári kezelése az 1888. évre (4 negyed) szóló összeállítás szerint 94 millió forint hiányt tüntet fel az előző évi 341 millióval s a költségvetésben megállapított 124 millióval szemben, s így hosszú idő óta első ízben kedvezőbb az előirányzatnál, mi a kiadási előirányzat szoros betartása mellett tulnyomólag a bevételek fokozásának tulajdonítandó.

Az osztrák-magyar Lloyd megezárolja azt a hirt, mely szerint az alapszabályszerű leírásoknak 1888-ra leendő elengedését akarta volna kérni.

A villamos vasut meghosszabbítását a belügyminiszter megengedi.

14-én. Az Uniobank s a leszámítoló bank átveszi a fennmaradt 10 millió forint értékű 4⁰/₁₀ jelzálogbank-kötvényt, miáltal a 40 milliós kölcsön teljesen el van helyezve.

A pesti magyar kereskedelmi bank 4 millió 4¹/₂ 0/10-os (50¹/₂ év alatt 110 forintjával visszaváltandó) községi kötvényt 101 forintjával aláírás alá bocsát.

16-án. *A budapesti tőzsde tanácsa* a bécsi tőzsdével történt megállapodás értelmében olykép szabályozza a *gabonahatáridő-üzletet*, hogy a határidőüzletnél az a szabály, mely szerint a ráfizetések nem teljesítése esetén marasztalásnak helye nincs, bejegyzett kereskedőkre és gabnavásárlással s eladással üzletszerűleg foglalkozó egyénekre nem vonatkozik.

A magyar-éjszakkéleti vasut igazgatósága jelentést tesz közzé, mely szerint *a magyar-gácsországi vasut üzemét átvette*, a magyar államvasutakkal egységes hálózatot alkotott s a helyi forgalom viteldijait a magyar államvasutak barême-je értelmében állapította meg.

17-én. Az osztrák-magyar államvasut tervbe veszi a *nyitra-völgyi vasut meghosszabbítását, a zsitvavölgyi vasut kiépítését* és függőben tartja az ipolyság-balassa-gyarmati vonal kérdését.

A balkánfélszigeti vasutak részben visszavonják a (poprádi értekezleten) tett engedményeket, úgy, hogy a keletre szóló közvetlen viteldijak létrejötte ismét kérdésessé válik.

18-án. *A magyar-nyugati vasut* közgyűlésén közzéteszik az államosítási szerződésnek a két kormány által történt hitelesítését.

A poprád-felka-késmárki vasut közigazgatási bejárása.

19-én. Az országos malom-egyesület első érdemleges gyűlését tartja és kezdetöket veszik a bizottsági tárgyalások.

A dunagőzhajózás *tavaszi üzlete* kedvező kilátások közt nyílik meg.

A magyar fegyvergyár közhirre teszi, hogy *külföldre való fegyverszállítás tárgyában nem folytat alkudozásokat.*

A dunagőzhajózási társaság kijelenti, hogy a magyar közlekedésgyvi miniszterrel folytatott tárgyalásokról nem tett

közzé a sajtó útján semmiféle *jelentést*, és pedig azért, mert ezt jelenleg czélszerűnek nem tartja.

20-án. *A dunagőzhajózási társaság megnyitja az árúfelvételt* a regensburg-baziási és zimony-sziszeki vonalon.

A magyar-éjszakkéleti vasut közgyűlése elfogadja a magyar-gácsországi vasuttal kötött egyességet (a legénye-mihályi-mező-laborcz-oroszág-határ vonalak üzletének átvétele iránt), továbbá elfogadja a magyar államvasutakkal megállapított viteldíjpontozatokat.

21-én. Az alsó-ausztriai kereskedelmi kamara indítványozza, hogy *az osztrák-magyar Lloydal felmerülő vitás kérdések* elbírálására egy Triesztben székelő választott bíróság állíttassék fel.

A magyar képviselőház *közlekedésügyi bizottsága a Tisza völgyének* árviz ellen való megvédése tárgyában készült törvényjavaslatot tárgyalja.

22-én. *A kereskedelmi bank 4 $\frac{1}{2}$ %-os községi kötvényeire* nyitott aláírás kedvező eredményt ér el: redukció válik szükségessé.

A közlekedésügyi miniszter, miután közte *s a budapest-pécsi vasut* a közt viteldíjszabás körül eltérések merültek fel, a vasut-társaságnak *államosítási ajánlatot* tesz. Az igazgatóság erre vonatkozólag előterjesztést fog tenni.

23-án. *A budapest-pécsi vasut államosítása* meglepő gyorsasággal *ténynyé vált*. Alapul 5%-ot meghaladó hozadék szolgál. Közgyűlés márczius végén. Az intézkedés jelentősége a magyar államvasutaknak az Adria északi partjától kiinduló egységes hálózataban s az állam hatalmának a viteldíjügyben teljessé tételében mutatkozik. E mellett az elsőbbségek konverziójából folyó haszon a részvényesek javára fog szolgálni. A részvények értékét 204 forintra becsülik.

24-én. *A dunagőzhajózási társaság a közlekedésügyi miniszterium követelései* fölött állítólag márczius 6-án fog határozni.

25-én. *A magyar földhitelintézet közgyűlése* elfogadja az alapszabályok olyatén módosítását, mely megengedi *zálogleveleknek vízszabályozási és talajjavítási célokra* leendő kibocsátását.

A bórárúk szállítására létesült *hadfelszerelési szövetkezet* megalakul.

A közlekedésügyi miniszter *törvényjavaslatot* terjeszt elő *a kassa-oderbergi vasut elsőbbségeinek konvertálására szolgáló új elsőbbségek bélyeg- és illetékmentessége iránt*. A mentesség kiterjed az 1868. évi 38,825,000 forintos ezüst-, 1879. évi 6,828,000 forintos arany-, 1879. évi 1,200,000 forintos ezüstkölcsönre a szelvényekkel együtt és az 1888. jun. 28-ki osztrák törvény szerint konvertálandó 5,500,000 forintos ezüst kölcsön szelvényeire, és végre esetleg az 1879. évi 4,285,200 forintos ezüstkölcsönre. A konverzióművelethől származó nyereség (a mennyiben az a magyar vonalakra esik) az állami biztosítékból származó adósság

törlesztésére lesz fordítandó és az államvasutaknál eszközendő beruházásokra fordítható.

26-án. A közlekedésügyi miniszter, mihelyt a magyar földhitelintézet alapszabály változtatása jóváhagyatik, elő fogja terjesztetni a *törvényjavaslatot a visszabályozási és talajjavítási kölcsönök alapján kibocsátandó záloglevelekről.* A törvény nem állít fel szabadalmat a nevezett intézet javára; az osztrák-magyar bank, a magyar jelzáloghitelbank, a pesti magyar kereskedelmi bank s a hazai takarékpénztár is bocsáthatnak ki a törvényben előírt feltételek mellett ily zálogleveleket, ha a pénzügyminiszter az iránt megkeresik.

Gneist meghozza ítéletét a *Hirsch és a porta közt fenforgó ügyben.* Hirsch 20 millió frank helyett 25 millió frankot tartozik fizetni. (A porta 50 milliót kívánt). A döntés fontos az osztrák-magyar államvasut szempontjából a keleti vasutak kérdését tekintve.

A kereskedelmi kamara az általa ideiglenesen kiküldött enquêtenek a *takarékpénztárak reformjára* vonatkozó munkálataival foglalkozik, azonban ezt előbb kinyomatja.

A képviselőház pénzügyi bizottsága megkezdi a *kassa-oderbergi vasut elsőbbségének konvertálására* vonatkozó törvényjavaslat tárgyalását; a külön e célra kiküldött bizottság pedig az *utak és utvámról szóló törvényjavaslatot* veszi tárgyalás alá.

Az *alakulóban levő ügynöktestületet* a tőzsde elnöksége biztosítja támogatásáról.

27-én. A *mezőrendőrségi törvényjavaslat* benyújtatik.

Az *Unio-bank-konzorcium,* mely a hátramaradt 10 millió forint értékű *jelzálogsorsjegyet* átvette, tárgyalást folytat Bécsben váltóüzletekből álló konzorciummal 2 milliónyi részlet eladása iránt.

Galiczia viteldijmérséklést és tartálykocsikat kíván a *szesz részére* a dél felé irányuló forgalomban, mivel a magyarországfiumei viteldijak mérsékeltebbek, mint az övék.

Az osztrák-magyar államvasut párisi igazgató-tanácsa a keleti vasutak kérdésében két pártra szakad: Joubert kisebbségben marad. Ezzel szemben arra figyelmeztetnek, hogy az egyesített igazgató-tanács a múlt évi december hóban egyhangulag a megvétel mellett nyilatkozott.

28-án. Az *Unio-bank-konzorcium* váltóüzleteknek 3 millió forint értékű *jelzálogsorsjegyet* adott el.

MAGYARÁZÓ MEGJEGYZÉSEK A HAVI KRÓNIKÁHOZ.

A február havában előfordult kiváló fontosságú és horderejű közgazdasági események közül első helyen említendő a köznyunka- és közlekedési miniszternek a *vasutak államosítására* irányuló tevékenysége, melyet jelentőség tekintetében csakis a dunagőzhajózási társasággal folytatott, de még függőben lévő tárgyalások mulhatnak felül. A részvényesek megterhelhetése és megrövidítése nélkül kötött meg e hó folyamata alatt ama szerződés, mely szerint a nyugoti vasut üzemét az állam veszi át, továbbá ama szerződés, mely a m. éjszakkéleti vasut tarifáit a m. államvasutakéival összefüggésbe hozza, és melynek értelmében a M. Gácsországi vasut Legenye-oroszág határi vonalának üzeme az éjszakkéleti vasutra ruháztatik át. Ugyancsak e hónapban vált ténynyé a budapest-pécsi vasut megvétele cum suis appertinentiis; mind oly szerződések, melyek pénzügyi és forgalmi politikai szempontból az állam érdekeit kiváló mérvben juttatják érvényre. Egész tárgyilagossággal állítható, legyen az ember bár híve vagy ellenese ezen eszméknek, hogy azok kiviteli módozatai a közlekedésügyi miniszter kiváló szakképzettségéről és a takarékoság iránt tanusított kellő érzékéről tesznek tanuságot. Szemben egy oly pénzügyi csoporttal, mely annak idejében a budapest-pécsi vasutat állami biztosítás nélkül felépítette és üzemét vezette, tagadhatlanul meglepő eredménynek mondható, hogy ezen folyton emelkedő jövedelmet ígérő közlekedési vállalat oly áron szerzetett meg, hogy mellette az állam — ha úzérkedéssel foglalkozhatnék — rövid idő alatt tetemes nyereséget érne el. Miután most már egész bizonyossággal tudva van, hogy az állam a vasut részvényei után csak 5%-ot adott meg, eltekintve attól, hogy az eddigi jövedelem sokkal magasabb volt: világos, hogy a jövedelem megállapításánál a kevésbé értékes vasutak jövedelme vétetett fel mértékül. A részvényeseknek az ezen felül kilátásba helyezett többlet azonban csak az elsőbbségi kötvények convertálásából származó esetleges haszonból fog fizettetni. E conversio azonban oly művelet, mely az állam csekély jóakarata és támogatása mellett a nélkül, hogy a vasutat el kellett volna adni, előnyösen keresztül vihető lett volna. Kétségtelen tehát, hogy ezen művelet az államra előnyös volt. Ha azonban a vasut részvényei nagy mennyiségben egy kézben lettek volna, ezen művelet ellenállás nélkül alig lett volna keresztül vihető. E művelet által az állam befolyása a tarifákra csak öregbedett. Hogy ez a körülmény befolyással leend a dunagőzhajózási vállalattal folytatott tárgyalásokra, az magától értetődik, ez alkalommal azonban a Németbirodalommal és a dunai fejedelemségekkel fennálló kereskedelmi összeköttetések sem fognak figyelmen kívül maradhatni. Az elvi kérdés gyanánt felállított ama főkívánalmak, mint elkülönített magyar igazgatás, belföldi tarifaügyek önálló eldöntése, közös elhatározás általános forgalmi kérdésekben, alig fognak változást szenvedni, ha a megegyezés létre jön.

Pénzügyi szempontból fontossággal bír a *kassa-oderbergi v. elsőbbségi kötvények* conversiójának lehetővé tételére a törvényhozás által nyújtott kedvezményeket magában foglaló törvény. A cs. kir. osztrák pénzügyminiszteriumban még február 1-én tárgyalták a birodalmi tanács által engedélyezett 5 és fél millió forintos elsőbbségi kölcsönt, mely hasonló árfolyamon mint a magyarországi és bélyeg- és illetékmentesen fog kibocsáttatni. Február 25-én terjeszté be a

m. kir. közmunka- és közlekedésügyi miniszter a kibocsátandó elsőbbségi kötvények bélyeg- és illetékmentességére vonatkozó törvényjavaslatot, mely az 1865. évi 38.825,200 ezüst frtos és az 1879. évi 6.828,000 arany forintos elsőbbségekre terjed ki, nem maradnak az imént említett $5\frac{1}{2}$ millió frtnyi elsőbbségek sem figyelmen kívül s esetleg az 1879. évi 4.285,200 frtnyi ezüst kölcsön is beváltás alá fog kerülni. Az egész művelet magyarázatául szolgáljon a következő: E conversióval együtt vége fog szakadni a számtalan szelvénypereknek és lefoglalásoknak, a mennyiben ezen kevesebbet kamatozó új czimletek minden valutapert kizáró szöveggel fognak kibocsátatni. Egy millió hatszázezer forint a társaságnak adatik át, és pedig 900,000 frt. szabad rendelkezésére, 700,000 frt. pedig fentartatik az esetleges valutaperek költségeire. Ez utóbbi összegnek nagy része azonban nem fog igénybe vétetni; ebből 87,000 frt. egy már fennálló és 77,000 frtot tevő részvénytőke-törlesztési alapra fog fordíttatni, hogy a törlesztés 1955. évt végéig tükéletesen keresztülvitessék, a mi a 700,000 frtból még fenmarad, az a bankcsoport és a társaság között egyenlő részben felosztatik. Az előbb említett 900,000 frtból $81\frac{801}{100}\%$ (745,209 frt.) a magyar vonalakra, $17\frac{199}{100}\%$ (154,791 frt.) pedig az osztrák vonalakra esik. A társaság a 745,209 frtot a kamatbiztosítási előlegekre az államnak visszafizeti, s ez összeget a közlekedésügyi miniszterium az államasutaknál beruházásokra fordítja. A művelet kiterjed: az 5% -os ezüst elsőbbségekre, melyekből 1889. január 1-ével még 39.149,800 frt. értékű volt forgalomban, és a melyek helyett új 4% -os ezüst elsőbbségek 47.140,800 frt. értékben, fognak kibocsátatni; az 5% -os arany elsőbbségekre, melyekből 1889. január 1-én 6.735,000 frt. = 13.639,500 birod. márka értékű volt forgalomban, ezek helyett új 4% -os arany elsőbbségek 16.541,400 birod. márka értékben fognak kibocsátatni; továbbá az osztrák $5\frac{1}{2}$ millió frtnyi ezüst kölcsönre; végül esetleg az eperjes-tarnowi vasut elsőbbségeire, melyek közül 1889. jan. 1-én még 4.188,600 frt. értékű volt forgalomban. Ez utóbbinak keresztülvitelére a finanszirozó csoport 1890. decz. 31-éig elsőbbséggel bír, a mikor is a conversióból eredő nyereség hasonló módon osztatik meg. A szelvény-bélyegköltségek is külön alappal bírnak, úgy hogy az egész művelet a részvényesek minden megterhelhetése nélkül vitetik keresztül.

Az 5% -os magyar földterhermentesítési kötvények conversiójára kitűzött bejelentési határidő (jan. 21.- febr. 9-én) igen kedvező és minden várakozást felülmúló eredménnyel járt le, a mennyiben az összes kötvények több mint $\frac{2}{3}$ -da jelentetett be új 4% -os földterhermentesítési kötvényekért leendő kicserélés végett, a még hiányzó kötvények a consortium által valószínűleg készpénzfizetés mellett leendő beváltás végett fognak bemutatatni.

Az állami pénzügyek állása felette kielégítő. Az állami pénztárak évnegyedes kimutatásai 1888-ban sok év óta először tüntetik fel a tényleges eredményt kedvezőbbnek az előirányzatnál, a hiány $12\frac{4}{10}$ millióval volt felvéve a pénztári hiány azonban csak $9\frac{4}{10}$ millió frtot tett (szemben $34\frac{1}{10}$ millióval 1887-ben). A kedvező eredmény onnan származik, hogy míg a kiadásoknál az előirányzat szorosan betartatott, addig a bevételek az előirányzatot jóval felülmúlták.

Nagy jelentőséggel bír hazai földművelésügyünkre általában a magyar földterhelintézet alapszabályainak módosítása, mely lehetővé teszi záloglevelek kibocsátását vizsabayozási és talajjavítási célokra. (Utalunk itt Kvassaynak

a »Nemzetgazdasági Szemle« január—februári számában ezen ügyről megjelent alapos dolgozatára).

A *keleti vasutak* megszerzésének ügye a porta és Hirsch báró közt felforgott vitáknak Gneistnak, mint választott bírónak döntése folytán történt rendezése által előrehaladottabb stádiumba lépett és a legközelebbi hónapokban a legfontosabb közlekedési ügy lesz, melylyel a sajtónak nálunk is behatóan kell foglalkoznia, minthogy a keleti forgalom fejlődésének iránya ezen ügy kerestülvitelétől függ.

A gabonaiüzletre nézve nagy jelentőségű a *gabonahatáridőüzletnek* megtörtént szabályozása. A tőzsdetanácsnak múlt évi december 6-án kissé elhamarkodva hozott azon határozata, mely szerint a tőzsdebiróság oly követeléseket, melyek gabonahatáridőüzletek lebonyolításánál abból keletkeztek, hogy az üzlet folyamán követelt ráfizetés nem teljesített — a bécsi tőzsdével egyetértve olykép lőn helyreigazítva, hogy a tőzsdetanács, mint a tőzsdebiróság teljes ülése közhirre tette, miszerint a fenti határozat nem vonatkozik oly kötésekre, melyek bejegyzett kereskedők, vagy oly egyének közt jönnek létre, kik gabnavétellel és eladással hivatásszerűleg foglalkoznak. Ezzel a kijelentéssel az alkalmi üzérkedés és a vagyontalanoknak a tőzsdejátékban való részvétele alól a talaj el van vonva, a nélkül, hogy a határidőüzlet elé különben akadályok gördítették.

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

Die englische Fabrikinspection. Ein Beitrag zur Geschichte der Fabrikgesetzgebung in England von Otto W. Weyer. Tübingen. 1888.

Hosszu, csaknem egy egész századra terjedő multja van már az angol gyárvizsgálati intézménynek. A szabad kereskedelem merev hivei ellenében minden egyes lépés nagy küzdelembe került, jelenleg azonban már nemcsak teljesen megszilárdult ez az intézmény Angliában, de maguk a gyárosok is nélkülözhetlennek tartják s meggyőződtek, hogy az nem az ipartevékenység mesterséges korlátja, mint kezdetben hiszik, hanem annak előmozdítója.

Az első szakférfiu, ki ennek a nevezetes intézménynek fejlődését az irodalomban egészen rendszeresen tárgyalja, Weyer W. Otto. Hazánkban, hol a gyári törvényhozásnak még csekély multja van, de jelene annál mozgékonyabb, nem lesz felesleges ezt a munkát részletesebben ismertetnünk, annyival kevésbé, mert Weyer műve is, mint az a dolog természetéből folyik, a gyárvizsgálati intézmény fejlődését az összes angol gyárakra vonatkozó törvényhozással karoltva kíséri lépésről-lépésre. Ismertetésünkben e mű osztályozását s menetét követjük.

Anglia nagy gyáripára a mult század végén kezdődött meg ama nagy találmányok által, melyek a szövést és fonást a magánlakásokból nagy gépházakba vitték át. Az első gyárosok nyeresége rendkívül nagy volt; versenytársakat nem ismertek, válságok nem voltak. A nyereségvágy ösztöne csakhamar előidézte a munkások nyomorát, annál inkább, mivel a gyárosok az akkor még csak vízerővel hajtott gépek mellé nyereségvágyból többnyire a nagyvárosi szegény-árvaházakból béreltek ki kis gyermekeket. A panaszok e visszaélés ellen mind sürűbben érkeztek be a hatóságokhoz, de a háborus évek miatt csakis 1802-ben nyújtotta be e tárgyban Sir Robert Peel az első törvényjavaslatot, mely a legelső angol gyári törvény lett (42. Geo. III. c. 73.). Ez a törvény a pamut s más szövőgyárakra vonatkozott, a mennyiben azokban több mint 3 tanuló vagy legalább 20 más munkás volt alkalmazva. Elhatározza a törvény, hogy az ily gyárak helyiségeit évenként legalább kétszer kell kimeszelní s a tanulókat éjjel (esti 9-től reggeli 5 óráig) vagy általában egy nap 12 óránál hosszabb időn át foglalkoztatni nem szabad s még ebbe a 12 órába is beszámíttatnak az iskolai órák. A törvény határozatainak végrehajtására külön »látogatók«-nak nevezett hivatalnokok alkalmaztatnak. Minden békebíró két vagy több ily látogatót nevezhetett ki, kik negyedévenként a gyárakban tett tapasztalataikról

írásban jelentést terjesztettek neki s abban az esetben, ha a gyárban ragályos betegség tört ki, orvosok tanácsát is kikérhették.

Mivel a látogatók fizetést nem kaptak s a békebírák nagy része maga is gyártulajdonos vagy azokkal baráti összeköttetésben álló ur volt, könnyen érthető, hogy ennek az intézkedésnek igen csekély eredménye lett. Pár év múlva 1815-ben Peel Róbert ennél fogva már bizonyos tiszteletdíjat is szavaztatott meg a törvény által nekik, de a bajon még sem segített, mert ezeket is a békebírák nevezték ki s az érdekeiket féltő gyártulajdonosok ily alárendelt látogatók ellenében náluk könnyen találtak meghallgatást.

Ujabb gyári törvényeket hoztak 1819-ben, 1825-ben, 1829-ben és 1831-ben, melyek különösen a pamutgyárakban működő gyermekek védelmére számos üdvös intézkedést tartalmaznak, de mivel a látogatók intézményét nem változtatták meg s a törvény végrehajtására nézve sem hoztak különös szabályokat, nagyobb részt papíron maradtak s a gyárosoknak gúnytárgyai lettek. Lassanként látogatókat sem neveztek ki s a munkások részéről nagyon ritkán történt feljelentés, mivel a szülők reá szorultak gyermekeik bérére. A gyármunkások körében napról-napra nyilvánvalóbb nyomor azonban végre is felkeltette azt a meggyőződést, hogy különösen a kiskorúak védelme az államhatalom feladata és hogy ennek hathatós foganatosítása külön rendőri közeg felállítását is követeli.

Igy jött létre az 1833-ki *ugynevezett Althorp-féle gyári törvény* (3 és 4 William IV. c. 103.), mely a gyárvizsgáló intézményt létesítette s azonkívül a törvény védelmét az összes textilgyárakra s a gyermekeken kívül a 18-ik évig a fiatalokra is kiterjesztette. A törvény értelme szerint 9-ik élet évét be nem töltött gyermekek a gyárakban egyáltalán nem alkalmazhatók, a 9—13 évesek naponként 9 s hetenkint 48, a 13—18 évesek pedig naponként 12, hetenkint 69 óránál többet — csekély kivételekkel — nem dolgozhatnak, ennyit is csak a nappali órákban, s ebből az időből is legalább másfél óra étkezésre s pihenésre, a 9—13 éves gyermekeknek pedig hetenkint 6 napon át naponként legalább 2 óra iskolai tanulásra engedendő. Egészségügyi szempontból a törvény új reformokat nem létesített.

Legfontosabb intézkedése, mint említettük, az ellenőrző állami hivatalnokok, a *gyárvizsgálók* intézményének életbeléptetése. Maga a kormány az egész országra négy felügyelőt nevezett ki egyenkint 1000—1000 font fizetéssel, de ezeknek joga volt segédhivatalnokok (Millwardens vagy Superintendents) kinevezését ajánlatba hozni. A felügyelők feladata volt a gyártörvény kellő alkalmazását ellenőrizni, a kormánynak jelentéseket tenni, a gyáripár felvirágzására nézve javaslatokat készíteni, a gyárosok s munkások között az egyetértést barátságos uton is fentartani. Hivatalos jelentéseiket fél évenként kinyomatták s ugyancsak fél évenként egyszer mind a négy felügyelő Londonban közös tanácskozást tartott. Működésükben a gyártulajdonosok elősegíteni tartoztak őket s a ki akadályozta, a törvény értelmében pénzbírságra ítéltetett. Segédek, kikre a munka nagyobb s nehezebb része esett, kezdetben nagyon rossz állapotban voltak, de később számukat 15-re emelték s fizetésük 350 font sterlingben állapított meg,

mely összeg azonban csekélynek bizonyult, mivel a kerületükben levő összes gyárakat évenként háromszor kellett saját költségükön meglátogatniok.

Az új intézményt sok gyáros természetesen ellenszenvvel fogadta s azok működését lehetőleg gátolni igyekezett. A felügyelő vagy superintendens közeledését egymásnak tudtul adták s az által időt nyertek, hogy a gyárakban törvénytelenül alkalmazott gyermekeket elrejtseék avagy őket külön helyiségbe gyűjtve össze, a gyárvizsgálók jelenléte alatt iskolát játszanak. Némely helyeken meghamisították a gyermekek korát vagy iskolai előmenetelét tanúsító bizonyítványokat. Volt eset, midőn az állítólagos iskolai bizonyítványt a tanító keresztvonalással irta alá, avagy a hol a gyermekeket a fűtőhelyiségben zsúfolták össze, a hol a fűtő fűtés közben tanított. Maguk a munkások nem mertek vagy nem akartak panaszt emelni. Egy-egy munkás néha titokban késő este megjelent a gyárvizsgálónál panaszával, de részleteket nem mert mondani. A legtöbb azonban örült, hogy gyermeke is kereshet valamit a közös háztartás számára, bár a törvény által meg nem engedett módon.

Mindamellett az új intézmény jótékony hatása évről-évre örvedetesebben mutatkozott, mivel a gyárvizsgálók tapintatosan inkább alkalmazták a rábeszélő modort, mint a szigorú s engedményeket nagy számmal tettek. A közvélemény által is támogatva, egyes előkelő gyártulajdonosok megszüntették a visszaéléseket s hatással voltak másokra is, kik csakhamar büszkén hivatkoztak a gyárfelügyelő jelentésében nyert dicséretre. Horner felügyelő, kiről még Marx is nagy dicsérettel emlékezik meg, ügybuzgalma s fáradhatlan munkája által legtöbbet tett, hogy a gyárvizsgáló intézmény népszerűvé legyen.

A fejlődő viszonyoknak felelt meg az új gyártörvény, mely 1844-ben jun. 6-án szentesített (7 és 8 Victoria, c. 15.).

Magára a gyárvizsgálat módjára nézve aránylag csekély változtatás történt. Az eddigi superintendensekből felügyelő segédek (subinspectorok) lettek, kiknek a felügyelőkhöz hasonló jogkör biztosított a gyárak meglátogatására s az első intézkedésekre vonatkozólag, hatáskörüket azonban még ezen törvény is csak a textiliparral foglalkozó gyárakra szorította, habár másrészt a törvény áthágásáért most már rendes büságok állapítottak meg, melyek nemcsak a munkaadót, de esetleg a törvénytelenül foglalkoztatott gyermekek szülőit is sújthatták.

Sokkal fontosabbak az új törvény anyagi részében létesült reformok. A védelmezett gyermekek s ifjak mellé most már a nőket, sőt bizonyos tekintetben a felnőtt munkásokat is bevették. A gyermekekre nézve 8—13 korév között megállapították, hogy rendszeren csak fél napig dolgozhatnak $6\frac{1}{2}$ —7 órán át, míg a másik fél napon át oktatásban kell részesülniök. Kivételkép egyes gyermekek az ifjakkal egyidejűleg egész napon át is foglalkozhattak, de csak minden másodnapon, tehát hetenkint legfeljebb 3 munkanapon. A nők korkülönbség nélkül az ifjú munkások javára fennálló szabályok szerint csak nappal (reggeli $5\frac{1}{2}$ és esti $8\frac{1}{2}$ óra között) naponta 12 órán s hetenkint legfeljebb 69 órán át tartoznak dolgozni. A többi munkások védelmére nézve kimon-

datott, hogy a gyár helyiségeit legalább minden 14 hónapban egyszer kimeszeltetni szükséges, a gyártulajdonos ezenkívül köteles a gőzgépeket, kerekeket, tengelyágyakat, erőátvitelleket, felhuzókat bekerítettetni s végül minden egyes baleset alkalmával 24 óra alatt a tisztí orvosnak jelentést tenni.

Magától érthető, hogy a gyártulajdonosok egy része minden eszközt megragadott, hogy ezeknek a szigorúbb intézkedéseknek életbe léptetését megnehezítse. Különösen sok kifogást emeltek a géprészek bekerítése ellen, mint a mely intézkedés nézetük szerint egészen felesleges költséget okoz s e mellett a munkát is megnehezíti. A törvény értelmében minden ily esetben, midőn a gyárosok a gyárfelügyelő intézkedései által terhelve érezték magukat, külön választott bíróság elé vihették ügyüket. Maguk a munkások s emberbarátok is kevesebb súlyt fektettek a törvénynek e nemű intézkedéseire, annál inkább sürgették a *normal munkanap megállapítását*. Ennek a kérdésnek fejtegetése Angliában csakhamar a társadalmi nagy kérdések közé emelte a gyári munkások ügyét s a mozgalom eredményeként már 1847-ben létre jött az ugynevezett »*tízórás törvény*«, mely a gyermekekre s nőkre nézve megállapította, hogy a gyárakban naponként 10 óránál többet nem dolgozhatnak. Későbbi törvények (1850-ben és 1853-ban) még jobban szabályozták a normál munkanapot, megállapítván, hogy az nőkre s gyermekekre nézve reggeli 6 órától esti 6 óráig, kivételes esetekben 7-től 7-ig legyen s ebben az időközben is pihenésre és étkezésre másfél óra idő engedessék. A 8—13 éves gyermekek munkaideje csak félnapra terjedhet, hogy a másik félnapon oktatásban részesüljenek, avagy ha egész napon 10 órán át dolgoznak, minden második nap szüneteljenek.

Az 1844-iki törvénynek a *veszélyes géprészekre* vonatkozó intézkedései azonban nem arattak ily sikert a gyakorlatban. A textilgyárak tulajdonosai 1855-ben szövetkezetre léptek a törvény megmáskítása végett s ez a szövetkezet, a hatalmas pénzerővel rendelkező „National association of factory owners“ (Gyártulajdonosok nemzetközi szövetkezete) képes volt már 1856-ben egy retrograd irányú törvényt előidézni, mely szerint ezentúl csak oly géprészeket kellett óvószerkezettel ellátni, a melyek mellett nők és gyermekek rendszeren foglalkoztak.

A gyárak ügyében hozott törvények sorozata ezzel egyidőre félbeszakadt. 1864-ben, 1867-ben s 1874-ben hozattak ugyan törvények, melyekben az eddigi intézkedések minden gyárra kiterjesztettek, nemcsak a textiliparral foglalkozó gyárakra, mint eddig, de a felügyelet szervezete s hatásköre maradt a régi. De még ebben a keretben is meglátszott a gyári törvényhozás üdvös hatása. A munkaidő megrövidítése a munkásokat erőteljesebbekké s gondosabbakká, a munkaadókat leleményesebbekké s takarékosabbakká tette, úgy hogy rövid idő alatt nemcsak a termelés lett nagyobb s a munkások kezdetben megszorított munkabére emelkedett fel ismét, de egyuttal a technika is jelentékenyen javult, mert számos gépet alkalmaztak a gyárakban, melyekre az olcsó gyermekmunka idején nem is gondoltak.

A szerzett tapasztalatok alapján elérkezett az idő a *gyári törvé-*

nyek *codificatiójára*, mely az 1878. május 27-iki (41. Vict. c. 16.) törvényezikk által történt meg.

Az említett törvény négy részből áll: 1. Általános intézkedések a gyárakra s műhelyekre vonatkozólag. 2. Különös intézkedések egyes gyárakról és műhelyekről. 3. Gyárfelügyelet, büntetések s büntető eljárás. 4. Általános rendelkezések, kivételek s a régibb törvények megszüntetése. — A törvény az iparvállalatokat 5 csoportra osztja: 1. A textilgyárak. 2. Másnemű gőzzel, vízzel, vagy más mechanikai erővel dolgozó gyárak. 3. Műhelyek. 4. Oly műhelyek, melyekben gyermekek vagy ifjak nem dolgoznak. 5. Házi műhelyek, melyekben kizárólag családtagok dolgoznak.

Azok a személyek, kiket a törvény véd, három csoportban soroltatnak fel: 1. Gyermekek és pedig 10 éven alul, továbbá 10—14 év között. A tíz éven alul levő gyermekek ezentul gyárakban egyáltalán nem alkalmazhatók. 2. Fiatalok 14—18 év között. 3. Nők bármely korban. A fiatalok és a nők naponként legfeljebb $10\frac{1}{2}$ (textiliparnál 10), hetenkint legfeljebb 60 (illetőleg $56\frac{1}{2}$) órán át foglalkoztathatók. A 10—14 év között levő gyermekek munkaideje felére terjed, vagy naponként egy-egy félnapon át, vagy minden második hétköznapon. A védett személyeknek egyfolytában csak $4\frac{1}{2}$ (textiliparnál 5) óra hosszat lehet dolgozni, szombaton délután s vasárnap *munkaszünet* van. Főbb kivételek a következők: Olvasztókban, papirgyáraknál ifju munkások vasárnap is dolgozhatnak, szintén a zsidók gyáraiban, ha itt szombaton munkaszünet van. Az előbb említett gyárakban még az éjjeli munka is meg van engedve, de kéthetenként legfeljebb 7 ízben s egy ily munka a rendes szünetekkel $10\frac{1}{2}$ órán tul nem tarthat. A sütőiparban 16 éven felül levő ifjak reggeli 5 óra és esti 9 óra között is alkalmazhatók, de naponként 9 óránál többet nem dolgozhatnak. Az üveggyárakban ifju férfiak hetenkint négy 14 órai vagy öt 12 órai, avagy hat 10 óra munkaszakaszban vehetnek részt, de a hetenkinti munkaidő 60 órán tul nem terjedhet s az ifjak a munkaszakasz után aunyi ideig tartoznak szünetelni, mint a meddig a munka tartott. A munkaszünet és étkezési idő a 12 órai munkaidőn belül esik és ez a textiliparnál 2, a többinél $1\frac{1}{2}$ órát tesz, mely időből legalább egy teljes óra, a délutáni 3 óra előtt szabandó ki. Végül a nagy ünnepeken s vasárnapokon kívül a munkának évenként 8 fél vagy 4 egész napon át szünetelnie kell.

A gyárakban elfoglalt gyermekek *iskolalátogatása*, ha a munka félnapos, a nap másik felében, ha pedig másod napos, minden szünetet képező napon kétszer 2—2 óráig kötelező. Oly gyermek, ki az iskolát egész héten át nem látogatta, a következő héten ezen mulasztás pótlása előtt munkába nem fogadható. Az *egészségügyi szabályok* a falak meszelésére vagy mázolására s a tisztántartásra vonatkoznak; megállapított továbbá, hogy üveghutákban oly helyeken, hol az anyag vegyítettik, papirgyárakban ott, hol a rongyok osztályoztatnak s egyéb gyárakban, hol gyapju vagy szőr osztályoztatnak, végre a gyufagyárakban az étkezés tilos. A gépeket és géprészeket a gyárfelügyelő utasításai szerint védeni kell, mozgásban lévő gépek vagy géprészek gyermekek által soha sem tisztítandók.

A törvény szigorú végrehajtása szempontjából a következő intézkedések történtek: Minden gyáros a birtokbavételtől számítandó egy hó alatt a gyárnak czégét, helyét és munkakörét a gyárfelügyelőnek bejelenteni tartozik. Nők s 16 éven alul levő fiúk a gyárban csak testi erejüket igazoló orvosi bizonyítvány kiadása után alkalmazhatók. A gyárban vagy műhelyben foglalkozó gyermekekről s ifjakról külön jegyzékek vezetendők, melyeket a gyárfelügyelő kíváncsra megkaphat. A gyár bejáratánál kifüggesztendők: a törvény kivonata, a gyárfelügyelő és orvos neve és lakása, továbbá az órának megnevezése, mely szerint a gyári foglalkozás szabályoztatik. A balesetek elhárítása végett a gyárfelügyelő intézkedéseket tesz s ha oly baleset történt, mely a munkást 48 órán át távol tartja a munkától, a tisztí orvos hivatalos vizsgálatot tartozik tenni s ennek eredményéről a gyárfelügyelőt értesíteni köteles.

A törvény áthágását *pénzbírságokkal* büntetik, melyek összege 20 shillingtől 50 fontig terjed s esetleg a gyermek szülői is büntetettnek. Elvként áll, hogy oly személy, ki a munka idején a gyárban talál-tatik, gyári munkásnak tekinthető, míg annak ellenkezője nem igazol-tatik s ha az alkalmazottnak kora kérdés tárgyát képezi, a bizonyítás a vádlottat terheli.

A *gyárfelügyelet jelenlegi szervezete* a következő: 1. Egy központi iparfelügyelő (Her Majesty's Chief inspector of Factories and Workshops) 1200 font évi fizetéssel. Jelenleg Redgrave S.

2. Öt főiparfelügyelő (Her Majesty's superintending inspectors of Factories and Workshops). Kerületeik: 1. Skótország s Anglia északi része. 2. Yorkshire. 3. Lancashire és Irhon. 4. London keleti része, továbbá az Eastern és Midland Counties. 5. London nyugati része és délnyugati Anglia. Egynek-egynek fizetése évi 500 font, mely évenként 20 fonttal szaporodva, évi 700 fontig emelkedik.

3. Harminczkilencz iparfelügyelő (Her Majesty's inspectors of Factories and Workshops), kiknek fizetése két osztály szerint 310—400 és 410—500 font évenként.

4. Tíz segédiparfelügyelő (Junior inspector) évi 200—300 font fizetéssel. A segédiparfelügyelők képesítő vizsgát tesznek. Az iparfelügyelői intézmény költségei eredetileg 6000 font sterlinget tettek, ma 30,000 fontra rúgnak.

Minden felügyelőnek joga van a hatáskörébe tartozó gyárakat s műhelyeket bármikor meglátogatni, ott a törvény értelmében vezetendő könyveket s okiratokat megtekinteni, lemásolni, az iskolai tanórában résztvenni, tanukat kihallgatni, szakértő orvosokat magával vinni, stb. Ellenállás esetén a felügyelő békebirót visz magával. A felügyelő nevezheti ki szükség esetén a bizonyítványt adó orvosokat, jelölheti ki az iskolát a gyárban dolgozó gyermekek számára s azt az órát, mely szerint a munkát szabályozni kell.

Az *új gyártörvény végrehajtása* aránylag rövid idő alatt s szép sikerrel történt meg. Legtöbb nehézség van a munkások testi épségének érdekében alkotott szakaszok végrehajtásában. Még a törvény életbeléptetése után is évenként 6—7000 balesetet jegyeztek fel. Ezért

1880-ban Cambell kezdeményezésére külön *felelőségi törvényt* alkottak (43. és 44. Vict. c. 42.), mely határozottan s kivételek nélkül jogot ad a szerencsétlenül járt munkásnak vagy családjának, hogy a munkaadótól kárpótlást követeljen. Ez időtől fogva a gyártulajdonosok nagyobb készséggel hajlanak a gyárfelügyelők tanácsaira s maguk a gyárfelügyelők számos találmányt léptettek életbe a balesetek meggátolása végett s azok száma csakugyan jelentékenyen apadt.

Nem érdektelen felemlíteni, hogy 1878. óta maguk a munkások is nagyban buzgólkodnak, hogy gyárfelügyelők saját körükből is kerüljenek ki. 1881-ben nevezték ki az első ily volt munkás-gyárfelügyelőt, ki a szakvizsgát sikerrel tette le.

A gyárfelügyelők működéséről különben aránylag igen kevés kerül a nyilvánosság elé. Az egyes kerületek felügyelői nem adnak ki részletes jelentést, csak a központi iparfelügyelő bocsát ki évi jelentéseket (az 1885-iki 136 oldalra terjed) s ennek nagyobb részét a törvényszéki panaszok felsorolása alkotja.

Mindamellett a gyárfelügyelői intézmény Angliában ma már megszilárdultnak tekinthető. Az a heves ellenzés, melylyel ennek az intézménynek életbeléptetése nemcsak a gyárosok, de a »laissez-faire« nemzetgazdasági iskola merev követői részéről is találkozott, ma már teljesen megszűnt, sőt ellenkezőleg, ez az intézmény jelentékeny nemzetgazdasági és politikai tényező volt abban, hogy az angol kormány a közegészségügy és népoktatás kérdéseit is mindinkább hatáskörébe vonja. A gyárfelügyelők fokonként tárták fel a gyárakban tapasztalható visszaéléseket, előkészítették az orvoslásukra szükséges törvény életbeléptetését s csakis így, fokozatos és öntudatos tevékenységük mellett, sikerült kielégítő állapotot létesíteni a nélkül, hogy Anglia ipartermelése, holott annak ellenkezőjét a gyárosok önző ellenzéke minduntalan hangoztatta, az új intézkedések életbeléptetése által legkisebb hátrányt szenvedett volna.

Dr. Schnierer Gyula.

1 munkásokra vonatkozó törvényhozás Franciaországban.

Folyóiratunk mult havi számában behatólag tárgyalatott a munkásoknak balesetek ellen való biztosításáról hozott *osztrák* törvény; e rövid ismertetés célja további tájékozást nyújtani, hogy a külföldi törvényhozások mily intézkedésekkel vélik előmozdítani a munkáskérdés megoldását.

Projet de loi sur la réglementation du travail des enfants, des filles mineures et de femmes dans les établissements industriels. (Törvényjavaslat az ipartelepeken alkalmazott gyermekek, kiskorú lányok és nők munkájának szabályozásáról.) A francia képviselőház elé terjesztett 1886. november 13-án.

Alig van a francia törvényhozás elé került s a munkások érdekeit védő javaslatok közt egy is, mely behatóbb és sokoldalubb előkészítésben részesült volna, mint a jelen törvényjavaslat. Az 1874. évi május 19-iki munkástörvény által felállított bizottság már rég foglal-

kozott az előkészítő kérdésekkel, mikor 1886. február 20-án a legitimista pártvezér, de Mun gróf, társaival egy idevágó törvényjavaslatot nyújtott be; ugyanazon év július 15-én Camélinat és társai képviselők adtak be egy indokolt javaslatot, míg végre az év vége felé a kormány javaslata is a képviselőház elé került. Ezt a javaslatot a kereskedelmi miniszterium által e célra vezetett enquête előzte meg, mely Franciaország iparügyekben illetékes megannyi hatóságát és véleményező testületét meghallgatta e kérdésben. A kormány javaslatát egy külön ez alkalomra alakított parlamenti bizottság vizsgálta át, mely azután a módosított törvényjavaslatot hatalmas, az idegen törvényhozások anyagát is felölelő indokolással kíserve, Waddington szerkesztésében az 1887. évi december 13-án terjeszté vissza a képviselőházhoz. Ez az 1888. évi ülésében június 2. és 19. közt tárgyalta azt és az első olvasásnál némi módosítással elfogadta. Mi a bizottság által megállapított szövegben fogjuk a javaslatot ismertetni, tekintetbe véve a képviselőház által tett változtatásokat.

Ami mindenekelőtt a kört illeti, melyre az alkotandó törvény kiterjeszkedni fog, azt a javaslat 1. szakasza olyképp írja körül, hogy a mezői munkát s a házi ipart kivéve, nincs oly munkanem, melyet a törvény, intézkedései alá nem vonna. Már a kormány javaslata kiterjesztette volt a törvény hatáskörét a jótékonyági és a szakszerű kiképzést nyújtó intézetekben alkalmazott egyénekre, okulva egy eseten, mikor a semmitőszék felmentette az egy árvalázházban elkövetett ily visszaélések miatt vizsgálat alá vont személyeket, mert az ipari munkáról szóló törvényeket itt alkalmazhatóknak nem találta. A bizottság továbbá határozottan kiemeli, az 1. §. szövegében, hogy a nyilvános állami, vagy községi jellegű vállalatokra is áll a törvény intézkedése és kiterjeszti annak hatályát a boltok és műhelyekben alkalmazottakra, sőt, mi több, a műhelyek tartozékaiban (dépendances) is ellenőrizni kívánja a munkások helyzetét.

A törvényjavaslat, mely a gyenge kort s a gyenge nemet veszi különös, és mint látni fogjuk, nagyon erőlyes védelem alá: a gyermekkor határát a 18 évig tolja ki. Tizenhárom éven aluli gyermeket oly munkában alkalmazni, melyre a törvény kiterjed, csak akkor szabad, ha iskolai bizonyítványa van arról, hogy tankötelezettségének eleget tett; de ekkor is csak úgy, ha 12 évet már betöltött. Az 1874. évi május 29-iki törvényben a határ 12 év volt, de bizonyos iparágakban közigazgatási rendelettel 10 évre volt leszállítható, úgy, hogy az indokolásban foglalt adatok szerint 1876-ban még 7,780 tiz-tizenkét éves gyermek volt alkalmazva, de ezek száma minden törvényhozási intézkedés nélkül a 80-as évek közepén a 2,000-ig súlyyedt. Földalatti munkát különben gyermekek 14 éves korukig, leányok pedig egyáltalán nem végezhetnek (10. §.).

A bizottság azonban a minimális kor megállapításával nem elégedett meg. Nem elégedett meg azzal sem, hogy a gyermekek a 13. szakasz szerint a veszélyes, megerőltető vagy erkölcsveszélyeztető munkából közigazgatási rendelettel ki lesznek zárva, más ártalmas jellegű foglalkozásnál pedig a 14. sz. szerint csak bizonyos óvintézkedé-

sek megtartása esetén alkalmazhatók: hanem a 2. §. 3-ik bekezdésében a 16. évig terjedőleg orvosi bizonyítványt kíván arra, hogy a gyermek munkához bocsátható legyen. E bizonyítványok nem magán, hanem hivatalos alkalmazásban levő orvosok által ingyen lesznek kiállítandók. Hogy erre szükség van, azt nemcsak más államok törvényhozásával, hanem egy kis statisztikával is igazolja a bizottság, mely érdekes fényt vet az iparos foglalkozás általános egészségügyi befolyására. Négy iparos és négy ezekkel egy vidékhez tartozó földművelőkerület ujonczozási eredményeit összehasonlítva, 1884. és 1885. átlagában az előbbieken száz közül 32, az utóbbiakban 19 alkalmatlan találtatott. S ez elég arra, hogy lássuk, minő nagy nemzeti érdek forog itt kérdésben.

A munkaidőt tekintve, a javaslat a gyermekek leghosszabb foglalkoztatását napi 10 órára kívánja tenni. A 74. évi törvény a 12 éven felüli gyermekek munkaidejét 12 óráig engedi kiterjeszteni; maga de Mun gróf és társai megelégedtek volna 11 órai határral s a kormány javaslata is ennyit ajánlott, de csak a 16 évig, melyen túl nem lett volna semmi további korlátozás: a bizottság itt is, mint a legtöbb irányban, jelentékenyen túl ment a kormány intenióin a védelem javára.

Kiterjesztő változtatásokat tett a bizottság a kormánynak az éjjeli munkát eltöltő s a vasárnapi (szigoruan véve csak a hetenkint 1 napból álló) szünet megtartására vonatkozó indítványain. Az itt tekintetbe jövő kornak 16 évről 18 évre való felemelésén kívül — törölni javasolja a bizottság mindazon kivételes rendszabályokat, melyek a kormány javaslata szerint némely iparágaknak megengednék az általános szabálytól való eltérést. E helyett a törvény három évre terjedő átmenetet enged azon, rendelet útján kijelölendő iparágak javára, melyekben a munka folytonossága eddig a legszükségesebbnek mutatkozott, de ekkor is csak az év bizonyos részében lesz megengedve az éjjeli, illetve vasárnapi munka. Három év leforgása után — ha a törvényjavaslat törvény erejére emelkedik — Franciaországban nem lesz éjjeli vagy vasárnapi munka, melynél 18 éven aluli gyermekek és — mint azonnal látni fogjuk — bármily kora nők résztvennének.

Kivételes intézkedést tartalmaz a bizottsági javaslat 8. szakasza, mely a 16 éven aluli gyermekeket kizárni kívánja a színházakban, czirkuszokban, kávéházi hangversenyben való bárminemű szereplésből.

A gyökeres ujtás azonban, mely az 1874. évi törvénnyel szemben az új törvényjavaslatot jellemzi, nem egyéb, mint a védőintézkedéseknek a nőkre általában való kiterjesztése, és pedig oly mérvű kiterjesztése, mely a gyenge nemet ugyanazon szempont alá kívánja helyezni, mint a 18 éven aluli gyermekeket. A javaslat 4. és 6. szakasza az éjjeli munka s a heti munkaszünet tekintetében egészen egyöntetűen szabályozta a gyermekek és a nők munkáját. A képviselőházban Yves-Guyot azt a kivételt kívánta felvételni a törvénybe, hogy kötőműhelyekben, divatárúiparban s a virágkészítésnél alkalmazott nagykoru nők sürgős szükség esetén éjjel is dolgozhassanak; a többség aztán elfogadta azt a módosítást, mely szerint ez iparágak legfelebb kétszer: ujév s a lőversenyek idején 30 napon át éjjel is foglalkoztathatnak felnőtt női munkásokat. Ellenben a munkaszünetre nézve a képviselőház egyeno-

sen a bizottság álláspontjára helyezkedett s a kormány javaslatában a 21 éven aluli nőkre szorított kedvezményt kiterjeszté a nagykorúakra is. A 13. és 14. szakaszban foglalt fentemlített határozatok kiterjeszkednek a nőkre általában, és a 3. szakasz a napi munkaidő maximumát csak egy órával szabja hosszabbra, mint a 18. éven aluli gyermekeknél, t. i. tizenegy órára. Kivételes intézkedést tartalmaz a nők javára a 10. szakaszon kívül, mely földalatti munkából egyenesen kizárja őket, a 9. szakasz, mely megtiltja nők alkalmazását bármily munkánál a szülés után négy hétig, oly intézkedés, melyet a bizottság de Mun gróf javaslatából vett át.

Mindenesetre nagyon fontosak végre ily törvénynél, mely annyira ki van téve a lehető legrejtettebb kijátszásoknak, az ellenőrzésre vonatkozó czélszerű intézkedések. Tér hiányában azonban csak a legközelebb fogunk megemlékezhetni a törvényjavaslat 17—28. §§-aiban foglaltakról. Miután a 12. §. elrendeli, hogy az alkotandó törvény s a vonatkozó rendeletek a műhelyekben kifüggesztessenek s így az egyes munkásnak is lehetővé váljék az ellenőrzés, a javaslat a felügyelettel az osztály- illetve departementi felügyelőket bizza meg. Ezek esküt s a bizottság indítványa szerint vizsgát fognak letenni hivatalba lépésük előtt. A főfelügyelet és az évi jelentés szerkesztése egy — a kereskedelmi és iparügyi minisztérium mellé rendelt s a köztársaság elnöke által 3-évre kinevezett 9 tagból álló bizottság dolga leend.

A törvény áthágóira a javaslat szigorú, a törvényellenesen alkalmazott munkások számához arányuló pénzbüntetést szab. Minden egyes munkás után, ki törvényellenesen vesz részt a munkában, 16—50 frank büntetés van szabva; ismétlés esetén e számok 100, illetve 1000 frankig emelkednek, mégis oly korlátozással, hogy az egy alkalommal kiszabott büntetés első esetben 500, másodikban 4000 frankot meg nem haladhat.

A javaslatot átmeneti intézkedések zárják be.

Projet de loi relatif à la salubrité du travail et à la sécurité des travailleurs dans les établissements industriels. (Törvényjavaslat a munka egészségügyi szabályozásáról s a munkások biztonságát célzó intézkedésekről az ipartelepeken). A francia törvényhozás elé terjesztett 1887. január 13.-kán.

Franziaországnak eddig oly törvénye, mely az iparban alkalmazottak egészségügyével és a munkások biztonságával foglalkozott volna, csak egy volt, az 1874. évi május 19. törvény, mely azonban csakis a gyermekmunkások érdekében tett némely óvintézkedéseket s ha a gyáros gyermekeket nem alkalmazott, azt tette műhelyeiben, amit akart, a nélkül, hogy valakinek joga lett volna eljárásába beavatkozni. E hiányon fog segíteni a jelen törvényjavaslat, mely a lehető legszélesebb alapra van fektetve. A házi iparon kívül az ipar minden nemére kiterjeszkedőleg szabályozni kívánja az az ipari üzemet a 2. §-ban jelzett hármassal: a műhely belső és külső tisztasága, a munka egészségellenes hatásainak elhárítása s a munkások biztonsága tekintetében. A kereskedelem- és iparügyi miniszter a legtágabb körű felhatalmazást kapna arra nézve, hogy ez irányban a művészeti- s ipar-

tanács és a közegészségügyi tanács által kidolgozandó rendeleteket bocsásson ki s a 3. §. nem kevesebb, mint tizennyolcz pontban sorolja fel azokat a tárgyakat, melyekre e rendeleteknek ki kell terjeszkedniök.

A felügyeletet arra, hogy a kibocsátandó rendeletek foganatosíttassanak: közegészségügyi felügyelők, esetleg helyetteseikként a prefet által kijelölt közegészségügyi tanács- illetve bizottsági tagok végzik. A felügyelet a 7. sz. értelmében hivatalos cselekmény, melynek eszközlése végett a felügyelők a munka tartama alatt bármikor megjelenhetnek az ipartelepeken, míg a rendőri közegek, melyek a törvény s a vonatkozó rendeletek áthágásának megállapítására hivatvák, belépések tekintetében az általános rendőri törvények alatt állanak. (10. §.).

A törvény s a vonatkozó rendeletek áthágása esetén illetékes forumul a javaslat nem a közigazgatási, hanem a büntető bíróságot jelöli ki. A büntetés minimáltétele 50 frank, a legmagasabb tétele 2000, visszaesés esetén 3000 frank. Hogy azonban a törvény végrehajtása a büntetések mellett is irott malaszt ne maradjon, arról gondoskodik a lehető leghatályosabb mérvben a 13. §., mely szerint, ha a szükséges javítások, átalakítások a büntető bíróság ítéletében megjelelt határidő alatt kivive nem lőnek, már az első esetben emelt pénzbüntetést szab ki a bíróság s egyuttal elrendeli, hogy a szükséges munka a vétkes fél költségén hivatalból foganatosíttassék, mire nézve a 16. §. még a vállalat fejének polgári uton érvényesíthető felelősségét is megállapítja az esetben, ha a pénzbüntetés nem őt, hanem más, az üzemet személyesen vezető egyént terhelné. A törvényjavaslat legutolsó szakaszai a felügyelőket védik úgy félrevezetés, mint erőszak ellen.

Projet de loi sur les sociétés coopératives de production et sur le contrat de participation aux bénéfices. (Törvényjavaslat a közös termelésre alakult társaságokról és a vállalati nyereségben való részesedés iránt kötött szerződésekről.) A francia képviselőház elé terjesztetett 1888. július 16-án.

Az előttünk fekvő törvényjavaslat keletkezésének története egészen 1883-ig nyul vissza; az ez évben a belügyminiszterium kebelében alakult bizottságnak azonban még nem volt egyéb feladata, mint megtalálni a módokat, melyek a munkásszövetkezetek nagyobb mérvű részvételét a köz- (állami és községi) munkáknál lehetővé tennék és keresni az utat-módot arra, hogy a vállalkozókat — érdekkörük megóvása mellett — munkásaiknak a nyereségben való részesítésére reá lehessen venni. A bizottság belátta, miszerint előbbi feladatának megoldásához első lépés a termelésre alakult munkásegysületek jogi szabályozása, e nélkül sem az állam vagy község, sem a szövetkezeteknek érdeke nincs kellően biztosítva: amazok nem bizhatnak meg az ellenőrzés alatt nem álló, rendesen vajmi kevés vagyoni biztosítékot nyújtó munkásegysületekben, ezeknek nincs elég eszköz a kezökben oly nagy szabásu vállalatok átvételére, épen mert nincs meg a hitelképesség, mely nélkül boldogulniok teljes lehetetlenség. Nagy enquête gyűlt össze e kérdés megvilágítására s ennek eredményeire van alapítva az egységes célú, de két különböző tárgyat felölelő jelen törvényjavaslat.

A javaslat első, második és harmadik czíme a közös munkára és

termelésre alakult társaságok jogi szabályozását tartalmazza. S e részben az úttörés érdeme mindenesetre a francia kormányt illeti meg, a miért e szociálpolitikai szempontból oly fontos társaságok sajátos gazdasági természetét felismerve, azoknak egységes szervezését kezdeményezte és egyuttal megoldotta azt a legnehezebb feladatot: megadni a hitelképesség előnyeit e társaságoknak, a nélkül, hogy viszont lehetetlenné lenne téve az egyes társra nézve a közös munkában való részvétellel felhagyni. A törvényjavaslat a társaság szabad választására bizza, vajjon változatlan tőkével vagy változó vagyonnal kíván-e alakulni, a szerint a mint a nagy hitelforrások igénybevehetése végett elengedhetlennek látja az összegyűlt tőkealap csorbíthatlanságát kimondani, vagy kisebb üzletkörrel megelégedve, a tőke állandóságának szükségét nem érzi és ezért megengedheti minden egyes tagjának azt, hogy mihelyt a közös munkálkodás terhére van: betétét visszakapva, végleg megváljék a társaságtól. Az előbbi alak — a változatlan tőkével bíró, bár váltakozó számú munkásokból álló szövetkezetek alakja lesz jövőben a nagy vállalatok sajátja; az utóbbi a nagyobb egyéni szabadsággal, kevésbé lekötött vagyonnal egyesülő kis munkásszövetkezetek megkülönböztető alakja. — A két alaknak megfelelően már most a javaslat 1. czime a közös szabályokat, a második változó tőkével, a harmadik pedig a változatlan tőkével alakult társaságok szabályozását tartalmazza.

Az első czim intézkedései nagyjából egyezők az 1867. évi július 24-iki törvény szabályaival. Gyökeres újítást csak a 2. §. tartalmaz, mely a most érintett osztályozást a tőke állandósága szempontjából felállítja. Módosítást tartalmaz a 4. szakasz, mely az alaptőke maximumát a társaság megalakulásakor 300,000 frankra teszi, de a közgyűlés évente 200,000 frankkal emelheti e tőkeösszeget, bár mindenkor csak a megelőzőleg megállapított üzletrészszegek teljes befizetése után. Ezek a korlátozások oda céloznak, hogy a nagy spekuláció veszélyeit e társulatoktól úgy az alapítás idején, mint később, lehetőleg távolartsák, a nélkül, hogy a fokozatos fejlődés útjába akadályokat gördítenének. Az alapítási eljárás részletei, az indokolás szerint is, nem akarnak új elveket behozni, csak könnyítést képeznek azok a régi törvény alakszerűségeivel szemben: hogy ez nem a nyilvánosság és ellenőrzés rovására történt-e? azt ezuttal nem vizsgálhatjuk. Ugyanez áll a közgyűlés összetételére és határozatképességére vonatkozó szakaszokról. Az üzletrészek átruházásáról szóló 10. §. pedig fentartja a régi törvény határozatait, melyek szerint az átruházás csakis a végleges megalakulás után és a társaság jegyzékeiben való feljegyzés után történhetik, s hogy a társaságnak joga van az alapszabályokban kimondani, miszerint az átruházás csak beleegyezésével — akkor, ha az újonnan belépő munkástárs egyénisége ellen kifogása nincs — mehet végbe. Az egyes üzletrész legalacsonyabb tétele 50 frank marad, mi ellen a munkások részéről történt tiltakozást azzal utasítja vissza a javaslat indokolása, hogy e részben az alakulás megnehezítettnek nem tekinthető, miután 7 személy részvétele s az üzletrész $\frac{1}{10}$ -ének befizetése — tehát összesen 35 frank összegyűlte elegendő a megalakulásra.

A 2. czim a változó tőkével alakult társaságokról két, az indokolásban nagyon bőven tárgyalt eltérést tartalmaz az 1867-iki törvény intézkedéseivel szemben. Az egyik eltérés a társaságok fennállásának 5 évre való korlátozása, a másik a kilépő tagok további felelősségének mellőzése. Mindkettő a változó tőkével alakult társaságok alakulásának és megszűntének könnyítése, annak az elvnek folyománya, hogy nem kell lekötni a munkást nagy időre és bizonytalan esélyekre; beléptekor tudhatja már, hogy öt évnél hosszabb időről nincs szó és a mikor akar, abban hagyhatja a munkát és a társasági évvégéig kikapja üzletrésztét. A régi törvény öt évre szóló felelőssége ugyanis csak névleges volt, a gyakorlatban annak mérvét megállapítani vagy azt érvényesíteni alig lehetett; innét, hogy e felelősség nem emelte a társaságok hitelképességét és csak az eljárást tette bonyodalmassá.

Míg a törvényjavaslat a változó tőkével alakult termelő szövetkezeteket oly irányban reformálja, hogy azok valóban szabad — kis célokra és rövid időre alakult — munkásegyesülések legyenek, fennmaradván számukra a lehetőség egyrészt újból alakulás, másrészt az alapszabályok megváltoztatása által tartósabb és nagyobb feladatokra vállalkozni, addig a 3. czimben szabályozott változatlan, jobban mondva, nem csökkenhető tőkével alakult társaságok a 24., de főképp a 25. szakasz értelmében nem kizárólag közreműködő munkásokból álló, hanem esetleg a nagy tőkéket is magához szívó vállalat-óriásokul látszanak kijelölve lenni. A 24. szakasz előírja, hogy a társulat munkájában bármi oknál fogva többé részt nem vevő társak, üzletrésztüket megtarthatják ugyan, de a közgyűlésen részt nem vehetnek, sem igazgatóvá nem választhatók; a 25. szakasz pedig megengedi, hogy az alapszabályok akkép intézkedjenek, miszerint a tőke egy részét (hogy minőt, azt a törvény reájok bizza) olyan társak nyujtsák, kik nem vesznek részt a közös munkában, más szóval megengedi, hogy e vállalatok nagy tőkeegyesülések legyenek. E részben csak a 4. §. szab határt, de mint láttuk, ez a szakasz nem zárja ki, hogy e társaságok fennállásuk 10-ik éve után pl. két millió frank alaptőkével ne bírjanak.

A 4-ik czimnek az engedményekről szóló s a kereskedelmi törvény idevágó alakszerűségeit könnyítő határozatait csak felemlítve, áttérünk az 5-ik és utolsó czimre, mely a munkásoknak a vállalati nyereségben való részesedéséről tartalmaz néhány intézkedést. Ezek azon alak körül forognak, a melyben a vállalkozói nyereség nagyságának ellenőrzése a munkások részéről történhetik. Ez a kérdés bizonynyal a legnehezebb e nagy gazdasági és szociális jelentőségű rendszer életrevalósága szempontjából. Az a szirt, a melyen ez a különben oly gyakorlati eszme legtöbbször hajótörést szenved a kivitelnél, a bizalom hiánya a vállalkozó iránt arra nézve, hogy a vállalat hű mérlegét terjeszti munkásai elé. S itt a törvényjavaslat a közös egyetértést tekinti a kényes kérdés legjobb szabályozójául; csak akkor, ha az ellenőrzésre nézve nem történt volna előleges megegyezés, sem arról a munkások előre le nem mondtak, kíván barátságos uton közösen választott szakértőt, ha pedig e mód nem alkalmazható, a kereskedelmi bíróság ellenőrzi a vállalkozó évi számadásait. (32. §.).

dr.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

Négy középeurópai állam népesedési mozgalma az utóbbi évtized alatt.

Magyarország népesedési mozgalmát Ausztria, Német- és Franciaország népesedési mozgalmával összehasonlítva kívánjuk röviden bemutatni. Az 1887. év többé-kevésbé részletezett eredménye mind a négy államból előttünk fekszik; de bár a nagyobb érdek épen ezen, a nagy közönség előtt részben még ismeretlen új adatokhoz fűződik, ismertetésünkben nem akartunk csak ez egy évre szorítkozni; mert a népesség belső szaporodásának végtelenül fontos processusát csak azon hullámvonalból ismerjük meg, mely számos év egymáshoz csatlakozó eredményéből alakul. Terünk nem engedi, hogy kiterjeszkedjünk az egész gazdag, változatos anyag ismertetésére, melyet a statisztikai tudomány mai színvonalán álló népmozgalmi adatgyűjtés felkutat: kénytelenek vagyunk a népmozgalom három fő momentumának, az esketések, születések és halálozásoknak csak általános eredményére, s a két utóbbiból folyó népszaporodás futólagos bemutatására szorítkozni.

A kötött házasságok számát és arányát az összes népességhez, a következő kimutatás tünteti fel:

Év	A kötött házasságok							
	Összes száma				1000 lélekre eső száma			
	Magyarországban	Ausztriában	Németbirodalomban	Franciaországban	Magyarországban	Ausztriában	Németbirodalomban	Franciaországban
1878	147,014	164,233	340,016	279,580	9'6	7'7	7'7	7'6
1879	162,188	169,088	335,113	282,776	10'3	7'8	7'5	7'6
1880	144,126	167,200	337,342	279,046	9'2	7'7	7'5	7'4
1881	157,733	176,983	338,909	282,079	10'1	8'1	7'5	7'5
1882	163,839	183,378	350,457	281,060	10'4	8'3	7'7	7'4
átlag 1878—82	154,980	172,176	340,367	280,908	10'0	7'8	7'6	7'5
1883	167,609	176,016	352,999	284,519	10'5	7'8	7'7	7'5
1884	167,404	179,171	362,596	289,555	10'4	7'9	7'8	7'6
1885	165,169	175,233	368,619	283,170	10'1	7'7	7'9	7'4
1886	160,674	180,191	372,318	283,193	9'7	7'7	7'9	7'4
1887	151,624	182,088	370,659	278,056	9'0	7'8	7'8	7'3
átlag 1883—87	162,496	178,340	365,438	283,699	10'0	7'8	7'8	7'4

Megjegyzendő, hogy úgy itt, valamint a következő táblázatokon Magyarország alatt az egész magyar államot értjük, a kimutatott számok tehát az anyaországon kívül Fiume és Horvát-Szlavonország adatait is magukban foglalják. A fentebbi relatív számok azt mutatják, hogy hazánkban aránylag jóval több házasság kötöttik, mint a másik három államban; Ausztria, Németország és Franciaország arányszámai, ha nem az egyes éveket, hanem az öt éves átlagokat tekintjük,

nem nagyon térnek el egymástól, de azért észrevehető, hogy a házasságok keletről nyugat felé folyvást csökkennek. A két öt éves átlagot tekintve, Magyarországban és Ausztriában az arányszám változatlan maradt, a Németbirodalomban egy kissé emelkedett, Franciaországban pedig némileg hanyatlott. Az utóbbi államban a házasságkötések abszolút száma 1887-ben oly alacsony volt, minőre a háborús 1870. és 71. évek kivételével már évtizedek óta nem találunk példát, és ez, a rendkívül alacsony születési arány mellett, mely a francia nemzetgazdákat méltó aggodalommal tölti el, nagyon szomorú jelenség, mert a születések további csökkenésének előpostája. A legutóbbi év eredménye különben nálunk is kedvezőtlen, mi annál inkább felhívja a figyelmet, minthogy 1884. óta szakadatlan és pedig egyre nagyobb arányokat öltő csökkenést tapasztalunk. A hanyatlás nem szorítkozik a magyar anyaországra, kiterjeszkedik az a társorszárokra is, a mint a következő abszolút és relatív számok mutatják :

	Házasságok összes száma				Ezer lélekre esett házasság			
	1884-ben	1885-ben	1886-ban	1887-ben	1884-ben	1885-ben	1886-ban	1887-ben
Magyarország	141,416	142,367	139,729	132,390	10.1	9.8	9.5	9.0
Horvát-Szlavonország	22,723	22,517	20,658	18,817	11.4	11.1	10.0	9.1

A relatív számokból az is kitűnik, hogy a társorszárokban aránylag jóval több házasság kötöttik. Az anyaországban 1887-ben a végleteket Ugocsa megye képviselte 13, Szabolcs 12, Bereg és Ung 11—11 házassággal ezer lélekre, más oldalról pedig Vas, Fogaras és Bács-Bodrog megye 7—7 házassággal.

A *születéseknél* nem az összes, hanem csak az élveszületetteket vesszük tekintetbe ; mert bár a propagatív erő működése a halvaszületéseknél is nyilvánul ; de másrésről a halvaszületésekről, a dolog természeténél fogva, egészen megbízható adatok sehol sem folynak be és a mi különösen zavarja az összehasonlítást, egyik államban jóval pontosabban az adatok, mint a másokban.

É v	A z é l v e s z ü l ö t t e k							
	ö s s z e s s z á m a				1000 lélekre eső száma			
	Magyar-országban	Ausztriában	Németbirodalomban	Franciaországban	Magyar-országban	Ausztriában	Németbirodalomban	Franciaországban
1878	665,392	833,251	1.714,433	937,317	43.2	38.8	38.8	25.3
1879	713,584	855,593	1.735,871	936,529	45.9	39.6	38.9	25.2
1880	672,352	827,980	1.696,175	920,177	43.0	38.0	37.6	24.5
1881	676,891	833,776	1.682,149	937,057	42.9	37.9	37.0	24.9
1882	696,682	873,522	1.702,348	935,566	43.8	39.5	37.2	24.8
átlag 1878—82	684,980	844,824	1.706,195	933,329	43.8	38.5	37.9	24.9
1883	718,908	858,832	1.683,699	937,944	44.7	38.5	36.6	24.8
1884	741,206	878,321	1.725,583	937,758	45.4	38.7	37.2	24.8
1885	737,358	860,663	1.729,927	922,361	44.6	37.6	37.0	24.3
1886	759,868	876,063	1.746,079	912,782	45.5	38.0	37.1	23.9
1887	744,737	889,478	1.757,079	899,533	43.9	38.2	37.0	23.5
átlag 1883—87	740,415	872,671	1.728,473	922,076	44.8	38.1	37.0	24.3

A mit az esketéseknél mondtunk, hogy t. i. az arányszám kelet-

ről nyugatra egyre csökken, a születéseknél még határozottabban ki-
domborul. Magyarország igen magas születési arányával szemben ott
áll a másik véglét gyanánt Franciaország rendkívül alacsony szüle-
tési aránya. Ez az alacsony születési arány annál kétségbeejtőbb Fran-
cziaországra nézve, mert a csökkenés régidő óta csaknem szakadatla-
nul tart. Ime bizonyosságul néhány adat: ¹⁾

Időszak	1000 lélekre esett születés	Időszak	1000 lélekre esett születés
1806—1814	31'2	1869—1872	24'6
1815—1829	31'4	1873—1876	26'3
1830—1847	28'5	1877—1881	25'0
1848—1850	26'9	1882—1886	24'6
1851—1860	26'3	1887	23'5
1861—1868	26'5		

Az utóbbi évben az arányszám departement-ok szerint 15 és 34
közt ingadozott. De nemcsak a növekedő népességhez képest kevés a szü-
letés, 1887-ben a születések abszolút száma is már oly rendkívül alacsony
volt, hogy nem számítva az 1871. évet, midőn idegen hadak és belső
forradalom marczangolák az országot, egész 1830-ig — mikor még Fran-
cziaországnak 6 millióval kevesebb lakosa volt — kell visszamennünk,
ha ily csekély születési számmal akarunk találkozni. A születési arány-
szám különben az utóbbi évtődben az előző évtőd átlagával szemben
Ausztriában és a Németbirodalomban is megcsökkent, csak Magyar-
országban mutatkozik kedvezőbbnek, 1887-ben azonban itt is érke-
nyen megcsökkent. Alig szenved kétséget, hogy a csökkenésben része van
a házasságkötések már előbb hangsúlyozott fogyásának 1886-ban, s mint-
hogy 1887-ben hazánkban ismét kerekszám kilenczezerrel kevesebb há-
zasság kötött, nagyon valószínű, hogy 1888. évről a születéseknek
még kedvezőtlenebb eredményét fogjuk konstatálni. A magyar állam
alkatrészei közt a társországok általában magasabb születési arány-
számot mutatnak s itt is különösen a szlapon megyék válnak ki.
A magyar megyék között 1887-ben a születési arány legmaga-
sabb volt Szabolcs megyében, hol 55 születés esett ezer lélekre; az 50-et
meghaladta még a következő megyékben: Bereg, Csanád, Ugocsa, Már-
maros, Arad, Bihar és Heves megyében. A születés leggyéresebb volt
Nagy-Küküllőben (34) és Szebenben (35), tehát két, túlnyomólag szász-
lakta megyében; a születési arány még a következő megyékben maradt
negyvenen alul: Krassó-Szörény, Hont, Háromszék, Brassó (mindenikben
36—36), Fogaras (37), Udvarhely, Tolna, Gömör, Besztercze-Naszód,
Baranya (mindenikben 38), végre Vas és Árva megyékben (39—39).

Nagyon érdekes Ausztriában is a születési arányszám eltérő alaku-
lása az egyes tartományok szerint. Legmagasabb Galicziában s különösen
Bukovinában, az előbbiben 45 körül ingadozik, az utóbbiban pedig 48 kö-
rül. Ellenben az alpesi tartományokban: Tirolban, Salzburgban, Vorarl-
bergben, Felső-Ausztriában a 30-at is alig éri el, sőt némelyikben el sem
éri; az összes osztrák tartományok átlagát Csehország, Morvaország,
Szilézia, Isztria, Görz és Gradiska arányszáma közelíti meg leginkább.

Míg az esketések és születések tekintetében Magyarország a

legkedvezőbb helyet foglalta el a négy állam közt: a *halálozások* tekintetében legkedvezőtlenebbül áll:

É. v	A h a l á l o z á s o k							
	Ö s s z e s s z á m a				1000 lélekre eső száma			
	Magyar- országban	Ausztriá- ban	Németbiro- dalomban	Franciaor- szágban	Magyar- országban	Ausz- triában	Német- biroda- lomban	Franciaor- szágban
1878 . .	577,246	683,661	1.157,960	839,176	37·5	31·9	26·2	22·7
1879 . .	556,969	652,491	1.143,773	839,882	35·8	30·2	25·6	22·6
1880 . .	583,954	654,258	1.173,205	858,237	37·4	30·0	26·0	22·9
1881 . .	542,836	676,515	1.156,391	828,828	34·4	30·8	25·5	22·0
1882 . .	561,648	686,951	1.176,853	838,539	35·3	31·0	25·7	22·2
átlag								
1878—82	564,531	670,775	1.161,636	840,932	36·1	30·5	25·8	22·4
1883 . .	516,421	677,337	1.190,002	841,141	32·1	30·4	25·9	22·2
1884 . .	504,427	666,523	1.203,500	858,784	30·9	29·4	26·0	22·6
1885 . .	524,585	689,493	1.199,742	836,897	31·8	30·2	25·7	22·1
1886 . .	527,938	678,458	1.233,684	860,222	31·5	29·4	26·2	22·3
1887 . .	569,380	672,302	1.151,924	842,797	33·6	28·9	24·2	22·0
átlag								
1883—87	528,550	676,823	1.195,770	847,968	32·0	29·6	25·6	22·3

Nem szabad azonban felednünk, hogy a születések és halálozások közt szoros összefüggés létezik s a nagyobb születés szükségképpen nagyobb halálozást von maga után s ha Magyarország magas születési arányát tekintetbe vesszük, az utóbbi évötöd s különösen az 1884—86. évek halálozási arányát nemcsak Ausztriához, de még Német- sőt Franciaországhoz képest is normálisnak mondhatjuk; a megelőző évötöd rendkívül magas halálozási arányát azonban, mely két évben a 37-et is meghaladta, nem indokolja a nagy születés sem; oly abnormitás az, melynek leküzdését az államnak és társadalomnak minden rendelkezésre álló eszközzel meg kell kísérlenie. Az utóbbi évötödben határozott javulás mutatkozik ugyan, de nem folytonos, 1887-ben már nagyon is érezhető visszaeséssel van dolgunk. Általában mi sem jellemzi jobban egészségügyi viszonyaink rendezetlen voltát, mint a halálozási arányszám roppant nagy ingadozása. A lefolyt tíz év alatt a halálozásoknak 1000 lélekre eső száma nálunk 30·9 és 37·5 közt ingadozott, míg Ausztriában 28·9 és 31·9 közt, a Németbirodalomban 24·2 és 26·2 között, Franciaországban pedig csupán csak 22·0 és 22·9 között. Szomorúan illusztrálja ez, hogy nálunk mennyire nem úr az ember a természet felett, mennyire alá van vetve a természeti viszonyok szeszélyes alakulásának s mennyire tehetetlen a pusztító járványokkal szemben.

Horvát-Szlavonország, mely korábban a változó és gyakran abnormis halálozással még az anyaországot is fölülmulta, az utóbbi időben sokkal egyenletesebb s többnyire mérsékeltabb halálozást mutat:

Ezer lélekre esett halálozás

	1881-ben	1882-ben	1883-ban	1884-ben	1885-ben	1886-ban	1887-ben.
Magyarország	34·9	37·3	31·9	30·6	33·5	33·4	33·9
Horvát-Szlavonország	30·4	31·1	33·2	32·6	30·0	28·5	30·0

Szinte példátlan, hogy oly rendkívül magas születési arány mel-

lett, a minő Horvát-Szlavonországban van, a halálozás oly mérsékelt legyen, mint azt az utóbbi években látjuk. Az utóbbi pár évben a halálozás különösen nagyon mérsékelt volt a horvát megyékben, kivált Lika-Krbava és Varasd megyében, ellenben a három szlaven megyében igen erős volt, Verőczében 1887-ben ezer lélek után a negyvenet is meghaladta. A szorosabb értelemben vett Magyarországon általában legmérsékeltőbb a halálozás az erdélyi megyékben és a Duna jobb partján. Az egyes évek közt, természetesen, nagy eltérés mutatkozik, 1887-ben 40-et is meghaladó arányszámot következő megyéknél látnunk: Szabolcs, Arad, Trecsén, Komárom, Liptó, Nyitra, Békés (az elsőben 45, az utolsóban 40), 30-nál kisebb, mérsékelt halálozást pedig a következő megyék mutattak: Fogaras, Somogy, Brassó, Krassó-Szörény, Szolnok-Doboka, Zala, Bars, a legutóbbiban a halálozási arányszám csak 26-ra rúgott.

Halálozás tekintetében Ausztria egyes országai és tartományai közt is nagy a különbség, rendesen legnagyobb Bukovinában és Galiciában, tehát a két keleti tartományban, hol egyúttal a születések száma is legnagyobb; az 1881—85. évek átlagában az előbbiben 37, az utóbbiban 35 halálozás esett ezer lakóra, s volt számos kerületi kapitányság, hol a 40-et is meghaladta. Nagyon mérsékelt a halálozás Dalmáciában és Tirolban, az utóbbit a gyér születések magyarázzák, ellenben Dalmáciában a csekély halálozás meglehetősen magas születéssel találkozunk.

A népmozgalom végeredménye: a *népesség szaporodása* vagy fogyása, s mint minden végeredményhez, úgy ehhez is a fő érdek fűződik; mindazáltal tévedne, ki ez egyetlen momentumból akarna következtetést vonni valamely ország népmozgalmának kedvező vagy kedvezőtlen voltára. A népszaporodás megítélésénél nagyon fontos a születési és halálozási arányszám magassága is, mert habár egyaránt egy százalék szaporodást ad akár 48 születés és 38 halálozás, akár 38 születés és 28 halálozás esik is ezer lélekre, de mily pazarlása a nemzeti tőkének az előbbi esetben. A természetes népszaporodás az utóbbi tíz év alatt a tárgyalt négy államban következő volt:

É v	N é p s z a p o r o d á s							
	ö s s z e s e n				a népesség százalékában			
	Magyar- országban	Ausztriá- ban	Német- bíroda- lomban	Francia- országban	Magyar- ország- ban	Ausz- triában	Német- bíroda- lomban	Franciaor- szágban
1878 . . .	88,146	149,590	556,473	98,141	0'58	0'70	1'26	0'26
1879 . . .	156,615	203,103	592,098	96,647	1'02	0'94	1'33	0'26
1880 . . .	88,398	173,722	522,970	61,940	0'57	0'80	1'16	0'16
1881 . . .	134,055	157,261	525,758	108,229	0'86	0'72	1'16	0'29
1882 . . .	135,034	186,571	525,495	97,027	0'86	0'84	1'15	0'26
átlag 1878—82	120,449	174,049	544,559	92,397	0'78	0'80	1'21	0'25
1883 . . .	202,487	181,495	493,697	96,843	1'27	0'81	1'07	0'26
1884 . . .	236,779	211,798	522,083	78,974	1'47	0'94	1'13	0'21
1885 . . .	212,773	171,170	530,185	85,464	1'30	0'75	1'13	0'22
1886 . . .	231,930	197,605	512,395	52,560	1'40	0'86	1'09	0'14
1887 . . .	175,357	217,176	605,155	56,736	1'03	0'94	1'27	0'15
átlag 1882—87	211,865	195,849	532,703	74,115	1'30	0'86	1'14	0'20

Az első évötödben Magyarország népszaporodását nemcsak Németország, hanem egy kevéssé még Ausztria is meghaladta, csak Franciaország állt már akkor is hasonlíthatatlanul hátrább; az utóbbi évötödben azonban Magyarország már az első helyre került, népszaporodási aránya még Németországot is jelentékenyen túlszárnyalta. Megdöbbentőleg csekély Franciaország népnövekedése s az utóbbi évötöd még további hanyatlást hozott, minek oka, a mint már fentebb kiemeltük, nem a halálozásban, mert az igen mérsékelt, hanem a túlságosan gyenge születési arányban rejlik. Vannak Franciaországnak részei, különösen a normandiai megyék, hol a halálozás évről-évre felülmúlja a születést. Ha a Németbirodalom egyes alkatrészeit külön tekintjük, legnagyobb szaporodási arányt Posen tartomány mutat, hol a tíz év átlagában a népesség évenként $1\frac{61}{100}$ -kal növekedett s volt év, midőn 1'88, sőt $1\frac{90}{100}$ -kal; azután következett a rajnai tartomány 1'47, az oppelni kormányzati kerület 1'38, s Szászország és a thüringi államok $1\frac{30}{100}$ -kal. Az egy százalékon alul maradt: a rajnai Pfalz és Elzász-Lotharingia 0'94, Bajorországnak a Rajnán inneni része 0'85, végre a boroszlói és liegnietzi kormányzati kerület $0\frac{78}{100}$ évi átlagos szaporodással.

Az osztrák tartományok között a természetes népszaporodás Dalmáciában legnagyobb; az 1881—85. évek átlagában 1'50, az 1886. évben pedig $1\frac{61}{100}$ -ra rúgott. Érdekes, hogy Horvát-Szlavonországnak is épen a Dalmáciával határos megyéje: Lika-Krbava mutat igen erős szaporodást, úgy látszik, itt és ott ugyanazon, vagy legalább hasonló okok működtek közre. Az osztrák tartományok közül kiválik még Bukovina, hol a népnövekedés az egy százalékot szintén meghaladja, továbbá Galiczia, mely az egy százalék körül ingadozik; leggyengébb szaporodást Salzburg, Tirol, Vorarlberg és Felső-Ausztria mutatnak, Salzburg évi átlagos népnövekedése az 1881—85. évek átlagában csak $0\frac{21}{100}$ -kot tett. Az említett öt év átlagánál azonban Ausztriára nézve az 1886. év jóval kedvezőbb volt, még kedvezőbb az 1887. év, melyhez fogható népnövekedést az egész tíz év alatt nem látunk s ez évben már — az abszolút szaporodást értve, nem a viszonylagost — Ausztria népszaporodása, mely 1883-tól 1885-ig mindig jóval kisebb volt Magyarországnál, erősen meghaladta ezt.

A Magyarbirodalom népszaporodása 1887-ben, bár még mindig nagyon kielégítő, a megelőző négy évhez képest érzékenyen megcsökken. A csökkenést már az 1886. évben vártuk, az akkor pusztított kolera és egyéb járványok következtében; de úgy látszik, a járványok káros hatása nem csak közvetlen rombolásukban nyilvánul, a megromlott egészségügyi viszonyok folytán kiterjed az a következő évekre is s pusztító nyomát elvonulása után is a rendesen nagyobb halálozás jelöli. Az 1887. évi csekélyebb szaporodást azonban nem csak a nagyobb halálozás okozta, még nagyobb része van benne a hanyatló születési aránynak, a mit már fentebb kiemeltünk.

Ha a Magyarbirodalom egyes alkatrészeit külön tekintjük, mindjárt szembeszökik, hogy a legutóbbi népszámlálás óta mennyivel erőteljesebb a népesség szaporodása Horvát-Szlavonországban, mint az anyaországban. Volt ugyanis a

népszaporodás az összes népesség
százalékában

Év	Magyarország- ban	Horvát-Szlavon- országban
1881-ben	0'81	1'24
1882-ben	0'81	1'28
1883-ban	1'28	1'26
1884-ben	1'49	1'41
1885-ben	1'26	1'67
1886-ban	1'33	1'97
1887-ben	0'97	1'62
átlag 1881—87-ben	1'13	1'49

Mig tehát az anyaország népességének szaporodása 7 év közül 3-ban 1 $\frac{1}{2}$ -kon alul maradt, a társországokban mind a 7 év alatt jelentékenyen meghaladta azt, sőt 1886-ban a 2 $\frac{1}{2}$ -ot is nagyon megközelítette. Csak két évben, 1883. és 1884-ben, mutat az anyaország kedvezőbb arányszámot. Azon nagy érdeknél fogva, mely a népesség szaporodásához fűződik, az egyes megyék szaporodását is bemutatjuk és pedig úgy az 1887. évről, valamint az 1881—87. évek átlagában. Megjegyzendő, hogy a kiszámításhoz itt az 1880-ki népszámlálás alkalmával konstataált lélekszámot vettük alapul, nem pedig a népmozgalmi adatok alapján évről-évre kiszámított népességet, melyet eddigi számításunknál mindenütt használtunk:

Folyó szám	A megye neve	1887. évi szapo- rodás	1881—87. évi átl. szaporodás	Folyó szám	A megye neve	1887. évi szapo- rodás	1881—87. évi átl. szaporodás	Folyó szám	A megye neve	1887. évi szapo- rodás	1881—87. évi átl. szaporodás
1	Csanád	1'88	2'09	23	Torda-Ara- nyos	1'28	1'22	45	Hont	0'71	0'83
2	Bács-Bodrog	1'22	1'82		Nógrád	1'25	1'19	46	Szabolcs	1'02	0'92
3	Torontál	1'86	1'63	24	Zemplén	1'85	1'18	47	Komárom	0'27	0'92
4	Békés	0'63	1'51	25	Kis-Küküllő	1'07	1'18	48	Háromszék	0'41	0'90
5	Zala	1'77	1'50	26	Esztergom	1'07	1'17	49	Nagy-Küküllő	0'33	0'88
6	Máramaros	2'01	1'49	27	Brassó	0'88	1'14	50	Turóc	0'83	0'89
7	Bereg	2'09	1'46	28	Nyitra	0'78	1'14	51	Krassó- Szörény	0'89	0'88
8	Csongrád	1'21	1'46	29	Pest (Buda- pesttel együtt)	0'93	1'18	52	Temes	1'15	0'87
9	Ung	1'45	1'44	30	Arad	0'91	1'13	53	Árva	0'46	0'87
10	Heves	1'79	1'43	31	Szatmár	1'43	1'12	54	Udvarhely	0'14	0'87
11	Vas	1'42	1'43	32	Bars	0'49	1'12	55	Baranya	0'48	0'86
12	Kolozs	1'47	1'38	33	Zólyom	1'20	1'11	56	Pozsony	0'68	0'84
13	Szoln.-Doboka	1'47	1'38	34	Hajdu	0'99	1'11	57	Moson	0'64	0'83
14	Jász-N.-K.- Szolnok	1'19	1'38	35	Sopron	1'10	1'07	58	Győr	0'48	0'73
15	Bihar	1'25	1'34	36	Tolna	0'40	1'06	59	Trencsén	0'54	0'54
16	Pest (Buda- pest nélkül)	1'08	1'32	37	Borsod	1'39	1'04	60	Gömör	0'52	0'74
17	Ugocsa	2'06	1'29	38	Abauj-Torna	1'04	1'00	61	Szepes	0'62	0'72
18	Szilágys	1'31	1'29	39	Alsó-Fehér	1'08	1'00	62	Csik	0'45	0'68
19	Maros-Torda	1'10	1'29	40	Fogarás	0'91	1'00	63	Liptó	0'12	0'60
20	Sáros	1'25	1'27	41	Szeben	0'47	0'99	64	Hunyad	0'46	0'55
21	Somogy	1'18	1'25	42	Veszprém	0'82	0'97		Országos átlag	1'04	1'18
22	Fejér	0'78	1'23	43	Beszt.-Naszód	0'81	0'93				

Itt természetesen a fősúlyt nem az 1887. év eredményére, hanem a hét évi átlagra kell fektetnünk s ezért a megyéket is az utóbbi alapján soroztuk. Ha a megyék sorrendjén végigtekintünk, valóban meglep ben-nünket, hogy a szaporodás nagyságánál sem a geographia fekvés, sem az anyagi jólét, sem a megyék nemzetiségi jellege nem érvényesül határozot-tan. Az kétségtelen, hogy Dél-Magyarország egy összefüggő s a termé-szet bő áldásával dicsekvő területén, Csanád-, Bács-, Torontál- és Békés-megyében legnagyobb a népszaporodás s ezen területhez csatlakozik még az országos átlagot jóval felülmúló arányszámmal Csongrád, Heves, Jász-Nagy-Kun-Szolnok, Bihar és Pest megye (Budapest nélkül). Nagyon erős az éjszakkéleti — ruthén jellegű — megyék: Máramaros, Be-reg, Ung és Ugocsa szaporodása is, különösen az utóbbi évek alatt. A Duna jobbparti megyék közül Zala és Vas magas népnövekedéssel dicsekesznek; Somogy és Fejér is jóval felül áll az átlagon, de már a többi alatta marad, különösen Baranya, Moson és Győr. A Duna bal-parti megyék közül csak egyetlen egy, a magyar többségű Nógrád éri el az országos átlagot; az erősen tót jellegű Turóc, Árva, Trencsén, Liptó gyenge szaporodást mutat, ez utóbbiak közé tartozik a vegyes nemzetiségű Pozsony megye is. Az erdélyrészi megyék közül az orszá-gos átlagot meghaladó szaporodással az erős magyar elemmel vegyült oláh többségű Kolozs s a még erősebben oláh jellegű Szolnok-Doboka, továbbá a magyar többségű Maros-Torda válnak ki, ellenben a magyar Csik s még inkább az oláh Hunyad nagyon gyenge szaporodást értek el s az utóbbi az ország összes megyéi közt utolsó helyen áll.

Arról azonban, a ki figyelemmel vizsgálja a fentebbi adatokat s alaposan ismeri a megyék nemzetiségi viszonyait, kétségkívül meg fog győződni, hogy a magyarság szaporodása ugy magában véve, mint a többi nemzetiségekkel összehasonlítva, a népszámlálás óta lefolyt hét év alatt nem lehetett kedvezőtlen. A magyar többségű megyéknek magas születési aránya s többnyire szép szaporodása daczára azt állítani, hogy a magyar faj kivesző faj, csak a rosszakarát vagy a tudatlanság képes. Sajnos azonban, hogy a mikor nemzetiségi rokon- és ellenszenv nyilvánítására nyílik alkalom, még a tudomány emberei sem mindig tisztelik a minden emberi tudományok alapját: az igazságot. Így a »Zeitschrift des kön. Preussischen Statistischen Bureaus« czimű, különben igen becses hivatalos statisztikai folyóirat 1888. jan. — juniusi kötetében a népesség természetes szaporodásáról Európa különböző államaiban egy rövid közlemény jelent meg, mely határozottan a rosszakaratu ferdités bélyegét hordja magán, s szükségessé teszi a helyreigazítást. E közlemény Magyarország évi átlagos szaporodását a népmozgalmi adatok alapján 1873-tól 1886-ig $0'54^0_{,0}$ -nak teszi; már ez adatban is van egy kis tévedés, mert hazánk népességének belső növekedése a nevezett időszak alatt, bár abba egy nagy kolera is bele esett, nem $0'54$, hanem $0'67^0_{,0}$ volt. Mit mondjunk azonban amaz állításra, hogy Magyarország mérsékelt szaporodásában is a tulajdonképeni magyaroknak csekély rés-szük volt, a németek, zsidók s különösen a románok ellenben az ország ál-talános szaporodásánál kedvezőbb növekedést mutattak! Nem szólunk a zsidókról, mert az ma már nálunk — istennek hála — meghaladt

álláspont, mely a vallást összezavarja a nemzetiséggel. A zsidó vallásuk egyik része magyar, másik része német, egy kis része pedig a többi nemzetiségek közt oszlik meg s szaporodásuk is a szerint szolgál az egyes nemzetiségek javára. De lássuk, mennyiben áll az, a mi a magyarok rovására a németekről és különösen az oláhokról mondatott. Az 1880. évi népszámlálás — összehasonlítva a Keleti által kiszámított 1870-iki nemzetiségi létszámmal, azt mutatta, hogy épen a magyarság szaporodása volt legerősebb, ellenben a németek száma jóformán változatlan maradt, az oláhság pedig nagy mértékben meg is fogyott. Még ha valaki nem fogadja is el az összehasonlítás alapjául a nemzetiségeknek 1870-iki kiszámított létszámát, kénytelen elismerni a mondotak igazságát, hiszen az 1880-iki népszámlálás alkalmával csaknem valamennyi oláhlakta megyénél nem szaporodás, hanem határozott, sokszor igen erős fogyás derült ki. Az kétségtelen, hogy az oláhok szaporodása 1881. óta többnyire kedvező; de vajjon kedvezőbb-e a magyarság szaporodásánál? A legnagyobb oláh megye, Hunyad, évről-évre igen gyenge szaporodást mutat, s Krassó-Szörény megyében is, hol az oláhságnak szintén nagy tömegét találjuk, hasonlóképen mérsékelt a gyarapodás. Positív számítás a nemzetiségek növekedésére nézve a legközelebbi népszámlálásig természetesen nem tehetünk, de igenis megközelítőt s ha az egyes megyék természetes szaporodását azon százalékarányban írjuk a magyarok, illetőleg oláhok javára, a mily arányban azok a megye összes népességében szerepelnek, azon eredményre jutunk, hogy míg az egész ország népességének évi szaporodása 1881 — 1887. évek átlagában $1'18\frac{0}{10}$ -ot tett, a magyarságé $1'21\frac{0}{10}$ -ra rúgott, az oláhoké ellenben $1'09\frac{0}{10}$ -ot képviselt. De elég ennyi, hiszen a magyar faj gyenge szaporodásáról a tudósok és nem tudósok agyában kísértő rögeszmét Keleti Károly és újabban Láng Lajos a Magyarország népesedési mozgalmáról tartott akadémiai értekezéseikben már kellőleg megczáfolták; de úgy látszik, makacs kísértettel van dolgunk s nem árt róla minden alkalommal lerántani a fehér lepedőt.

Dr. Vargha Gyula.

KÖNYVSZEMLE.

a) FOLYÓIRATOK.

Budapesti Szemle. Szerkeszti Gyulai Pál. 1889. márcziusi szám : Takarékpénztáraink, Fenyvessy Adolfól. — A valuta-kérdésben, Hertzka Tivadar-tól stb.

Erdészeti Lapok, az orsz. erdészegyesület közlönye, szerk. Bedő Albert. XXVIII, évf. 1889. február.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerkesztik Cserháti Sándor és dr. Kossutány Tamás. VII. évf. 2. füzet. Magyar-Óvár. 1889.]

The Economist. Vol. XLVII. No 2373—2374. English Railways in the Past Half-year. Capital and Profits in Companies. The Future of Holland. The Railway Position in the United States. The Crops of Last Harvest. etc.

Journal of the Royal Statistical Society. Vol. LI. Dec. 1888. The Inaugural Adres of Dr. T. Graham Balfour, President of the Royal Statistical Society ; Session 1888—89. Economic Science and Statistics, the Adres of the President of Section F. of the British Association. by R. H. Lord Bramwell. Recent Changes in Prices and Incomes Compared. by R. Giffen. The Wages of the Working Classes in Berlin etc.

Journal des Économistes. 48-me année. 1889. *Janvier* : L'année 1888. par G. de Molinari. Les marchés de Londres, de Paris et de Berlin en 1888. par A. Raffalovich. Le Budget de 1889. et les difficultés financières, par M. Lacombe. Le Canal de Panama, par A. Duponchel. L'interprétation économique de l'histoire, par Mlle Sophie Raffalovich. 1889. *Février* : La statistique agricole en France en 1882. par F. Bernard. Les banques de circulation en Italie, par E. Fournier de Flaix. Un Économiste américain, par Mlle Sophie Raffalovich etc.

Journal de la Société de Statistique de Paris. XXX. Année. Février 1889. Procès-verbal de la séance du 16. janvier 1889 : Communication de M. Vacher : Les Charges fiscales de la propriété foncière et de la fortune mobilière en France ; Communication de M. Coste : La répartition des impôts entre les contribuables agricoles et les contribuables urbains. La statistique des dégrèvements en France, par A. de Foville ; etc.

Finanz-Archiv. Herausgeg. von G. Schanz. V. J. II. B. Stuttgart. 1888. Unrecht und Zwang im Finanzwesen, von F. Meisel. Die indirekten Steuer und Zölle in Elsass-Lothringen, von L. Kirsch etc.

Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich. XIII. Jahrg. Herausgeg. von G. Schmoller. I. Heft. Leipzig 1889. Die heutige Nationalökonomie in England und Amerika, von G. Cohn. Die Reichsenquete über die Sonntagsarbeit, von W. Stieda. Der zehnte Census der Vereinigten Staaten, von P. Kollmann. etc.

Statistische Monatschrift. 1889. Jänner Heft. Die Schwankungen der Geburtenzahl nach Monaten von dr. Vinc. Goehlert. Wirksamkeit der Gewerkerichte und ihre Fortbildung I. von dr. Ferdinand Schmid etc.

Vierteljahrschrift für Volkswirtschaft, Politik- und Kulturgeschichte. 26. Jahrg. 2 B. 2. H. Fr. X. von Neumann-Spallart und das Internationale

Institut für Statistik, von E. Engel. Zur Lehre vom Preise von J. Lehr. Die Statistik im Dienste der Landwirtschaft von C. T. etc.

Russische Revue. Vierteljahrsschrift für die Kunde Russlands. Herausgeg. von R. Hammerschmidt. XXVIII. B. St. Petersburg. 1888. Zur Wirksamkeit der Baueragrarbank, von J. v. Keussler. Das realisirte Reichsbudget für das Jahr 1887. etc.

b) KÖZGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI SZAKMUNKÁK ÉS
FORRÁSMŰVEK.

Lausitz Pál: A bélyeg és illetékek iránti törvények és szabályok összeállítása. Budapest 1889.

A magyar állam jelentékenyebb folyóiban észlelt vizállások. I. kötet. Vizállások a Tiszában 1876—1887. A közmunka- és közlekedésügyi m. kir. minister úrnak rendelete alapján, kiadja: Péch József, mint a vizrajzi osztály vezetője. 1888. Budapest, Hornyánszky Viktor könyvnyomdája.

Ambrus István dr. A socialismus. Eger 1889.

Az osztrák-magyar bank zárszámadásai az 1888. évről. Budapest 1889.

Leroy-Beaulieu Pál. Az új szocialismus és annak bírálata. Fordította Sasvári Ármin; előszóval dr. Kautz Gyulától. A m. tud. akadémia könyvkiadóvállalata. Budapest, 1889.

Magyarország áruforgalma Ausztriával és más országokkal. 1888. X. füzet. október hó. Budapest 1889.

Raffaen F. W. Hitelszövetkezetek, mint eszközök a falusi népesség bajainak elhárítására. Gyakorlati utmutatás az ily szövetkezetek alakítására. Fordították: dr. Szabó Ferenc és Pólya Jakab. Budapest. 1889.

Quarterly Report rel. to the Imports, Exports, Immigration, and Navigation of the United States for the three months ending Sept. 30. 1888. Washington. 1889.

Allard A. Étude sur la crise agricole, commerciale et ouvrière et ses causes monétaires en Angleterre. Paris. 1889.

Bazin H. Traité élémentaire d'économie politique. Paris. 1889.

Jahresbericht über die Verbreitung von Thierseuchen im Deutschen Reiche. II. Jahrg. 1887. Berlin 1888.

Jahresberichte der k. u. k. österreichischen Consular-Behörden. 1889. XVII. Jahrgang. Wien. 1889.

Monatshefte zur Statistik des Deutschen Reichs, herausgegeben vom kais. Statistischen Amt. Jahrgang 1888. December Heft.

Müller T. Untersuchungen über den gegenwärtigen Stand der Agrarstatistik. Jena. 1888.

Preussische Statistik. B. XCVIII. Die Geburten, Eheschliessungen und Sterbefälle im preussischen Staate während des Jahres 1887. I. Berlin. 1889.

Schweizerische Eisenbahnstatistik für das Jahr 1887. XV. B. Bern 1889.

Stille dr. med. Die Bevölkerungsfrage in alter und neuer Zeit. Neu-wied. 1889.

Annuario marittimo per l'anno 1889. XXXIX. Annata Trieste 1889.

Statistica del commercio speciale di importazione e di esportazione dal 1 gen. al 31. die. 1888. Roma. 1889.

ÜZLETI TÖREKVÉSEK A VERSENYBEN.

Sajátságos érzés keletkezik az emberben, aki állásánál fogva hivatott közvetlenül befolyjni a közgazdasági politika kormány-kerekének lendítésébe, ha néha-néha visszapillant a lefolyt husz év eseményeire. Visszaemlékezik, mily lelkesedéssel hirdették egy negyed század előtt a szabadság eszméjét a közgazdaság theoriájában; mily föltünést okozott egy-egy socialisticus vagy communisticus író föllépése, de művét inkább kíváncsiságból olvasta a közönség, olvasta az író; tanát a mesevilágból való gyanánt tekintette mindenki, a közgazdasági irodalom szigorú logikával kimutatta tarthatlanságát, és napirendre tért fölötte mindenki. A gyakorlati élet terén még az absolut uralkodók is a szabadság felé tendáltak; maga III. Napoleon lengette legjobban a szabad kereskedés zászlaját, és vezérszava majdnem husz éven át Európa összes népeit közgazdasági tekintetben szabaddá tette. Pezsgő élet fejlődött ki mindenütt; a közgazdasági haladás és vagyonosodás pompáit világkiállításokon bámulta a néző. A tudomány a gyakorlattal egyetértőleg a legszebb harmoniában hangoztatta, hogy *a közgazdaság terén is az egyedüli éltető elem a szabadság.*

Hová tűnt ez a kép? Hová lettek azok az eszmék, melyeket oly mohón szívtunk be az egyetem padjain, az irodalom termékeiből, a gyakorlati élet tapasztalataiból? Avagy divatdominál-e a nemzetek életében is, és a szabadság és korlátozás csak egyszerű köntösök, melyeket az uralkodó szabók tetszésük szerint reá erőszakolhatnak a népekre?

Ott, a hol azelőtt a szabadság vezérszava volt az irányadó, a közgazdasági theoriában, most mindenféle jóhangzásnak tartott szavak takarója alatt az egyéni szabadság *korlátozása* a vezérszó; a gyöngébbnek védelme az erősebbnek önkénykedése ellen, a munkásnak biztosítása a domináló tőke ereje ellen, a

termelők számára a legközelebbi piacznak biztosítása s a távol állók elűzése, a nemzeti gazdaságnak rendszeres védelme a külfölddel szemben, az állam hivatása a közgazdaság terén mutatókozó egyenetlenségek ellensúlyozása ellen, stb. stb.: — ezek azon eszmék, melyeket az újabb irodalom kedvvel és erőteljes lelkesedéssel hirdet, és ha az emberiség összes haladásának egyik fő rugóját, a szabadságot, egyenesen nem is támadják meg s e részben még a közgazdasági irodalom szélső vezéreit, Marxot, Lassallet, a guesdistákat, a collectivistákat, a nihilistákat, az anarchistákat, a foederalistákat, possibilistákat nem is követik, — az egykori vezérszó, a szabadság nagyon is halványan jelentkezik, sarokba van szorítva. Miként annak előtte a socialismus egy parányi rész volt az irodalomban, — most a szabadság hívei állnak azon az elhagyatott helyen, ők vannak kisebbségben, ők a secta a tudományban.

A gyakorlat terén a szabadságot lehetőleg mindenütt kiküszöbölik. A kereskedelmi politika nem csak a védvámot, azaz az ipar fejlesztésére nézve szükségesnek tartott vámokat honosítja meg újra, hanem szövetkezve az agrár tendenciákkal, a hazai termelés biztosítása okából a korlátozást általában inaugurálta; a vasuti tarifapolitika támogatja testvérét a vámpolitikát, differentialis díjtételekkel üldözi a külföldi cikket, és előnyben részesíti a belföldieket; — az iparosság terén a korlátok emelése divatos alakban meghonosul; visszaemlékezve a régi czéhrendszerre, qualificatiót kíván a mesterembertől; — az elmúlt idők patriarchalis viszonyait nem tudván többé meghonosítani, a munkások sorsáról mindenféle biztosítási rendszerek, normál munkanap, vasárnapi munkaszünet, sőt nyereségben való biztosítással vél intézkedhetni.

Mi, kik annak idejében a kereskedelmi szabadság hirdetői voltunk, kik bizonyítottuk, hogy Magyarország számára csak a szabadelvű kereskedelmi politika lehet üdvös: — védvamos tarifával lépünk az országgyűlés elé, és nemzeti létünk érdekében szólalunk fel ezen retrográd irány mellett, a statisztika fegyvertárából erős számcsoportot szerzünk és vele bizonyítjuk ezen irány okvetlen szükségességét. Mi, kik 1872-ben a szabadelvűségéről ismeretes és a részben bármely európai állam törvényeivel bátran mérkőzhető ipartörvényt megtámadtuk, — mert nem hittük még a szabadelvűségben elég messzemenőnek: — 1884-ben kislelkűen engedünk az országban mesterségesen csi-

nált ugynevezett közvéleménynek, és az iparvilágot megrendszabályoztuk; több iparüzletet engedélyhez kötünk, a mestersegek üzéséhez képesítés kimutatását követeljük, s büntetéseket szabunk ki azokra, a kik dolgozni akarnak és dolgoznak, ha bizonyos formások nélkül mernek dolgozni!

A korlátozás rendszere — vagy ha az euphonisticus szó jobban tetszik — az államsocializmus a jelszó a közgazdasági politikában; és e politikát kell követnie most bizonyos ideig minden európai államnak. Fél századdal azelőtt nem volt nehéz Angliának szabadelvűnek lenni, ha más európai államok védvamosak voltak is; egy századdal előbb Franciaország bátran megszüntethette a czéhrendszert, azért nálunk az virágzásában megmaradhatott. De ma a közgazdasági politika nem maradhat elszigetelt. A sajtó, a közlekedési eszközök, az egész élet mai fejlettsége kényszeríti a népeket, hogy a *nemzetgazdaság* helyett a *közgazdaság* érdekeit kövessék. Hiába gondoljuk Nagy-Britanniát szabadkereskedőnek; — szabadelvűsége mellett is elzárta határait az állat bevitel elől, elzárta határait számos czikk elől, ha kellő jelzéssel nincsen ellátva, elzárja határait magas vámokkal a bor elől; és ha az elzárkózás okául az állategészséget, a kereskedelmi loyalitást avagy pénzügyi érdekeit hangoztatja is, végeredményében az mégis csak korlátozás marad. A szabadságszeretet mintaképe, Svájc hasztalanul vergődött az áramlat ellen, neki is reá kellett lépnie a gyámkodás terére, az államsocializmus és a korlátozás számos intézkedéseit ott is meg kelle honosítani.

A szabadság korlátozásának ezen általános rendszerében a közgazdaság terén oly alakulások tűnnek föl, a melyeket azelőtt figyelemre sem méltattunk; a közvéleményben oly irányelvek vernek gyökereket, a melyekről előbb senki nem is szólt; és a törvényhozás oly kérdések szabályozásával foglalkozik, a melyekre nézve a törvény intézkedését fölöslegesnek tartották.

A korlátozás rendszerének ezen uralma alatt kifejlődött egy irány, a mely az üzletvilágban a verseny viszonyait szabályozni akarja és ha szabad így kifejezni: *a versenyt loyalissá kívánja tenni*. Rendszabályokat és korlátozásokat látunk alkalmaztatni, a melyek azt kívánják, hogy az üzletember, az iparos épúgy, mint a kereskedő működésében tartózkodjék mindentől, ami a tényeknek teljesen meg nem felel, s ha mindjárt senkinek nem is árt vele, az őszinteség és igazságszeretet teljes tudatával

lépjen a közönség elé, és teljes loyaltással tűrje esetleg azt, hogy őszinte és igazmondó eljárása által üzleti érdekeit kockáztatja, üzletét veszélyezteti és anyagi érdekeiben károsodik.

Már a kereskedelmi törvény a *cégben* megkívánja az igazságot, megköveteli, hogy a kereskedő saját valódi nevét czégeztesse; ez okból védelmezi a *védjegy* törvény az árújegyeket, s utánzásukat szigorúan üldözi; ez okból tiltják az újabb törvények azt, hogy az iparos vagy kereskedő czégén, nyomtatványain vagy hirdetéseiben oly jelzőket, jelvényeket vagy adatokat, melyek a tényleges üzleti viszonyoknak vagy a *valóságnak meg nem felelnek*, használjanak; ez okból hozattak az *élelmiszerek meghamisításáról* törvények; ez okból kívánja több törvény, hogy a *mesterséges borok*, a *mesterséges vaj*, a *mesterséges fűszer* — a természetstől megkülönböztetett módon megnevezve jöjjön forgalomba.

A nemzetközi forgalomban előbb csak a vámpolitika terén nyilatkozott a verseny korlátozásának szüksége vagy czélszerűsége. A kereskedelmi politika első sorban a vámokban találta azon szellenttyüket, melyekkel a versenyző cikkek áramlatát a nemzet termelésének igényei szerint szabályozhatónak találná s egyes államok leginkább a vámok szempontjából kötöttek nemzetközi egyezményeket. Újabb időben az említett viszonyok következtében a korlátozás szükségessége oly terekre terjed, a melyek ugyszólván csak tisztán magánjellegűek. Az egyén neve, czége, védjegye, a szellemi tulajdon hangzatos neve alatt nemzetközi védelmet követel. A föliiratoknak helyességét épúgy vizsgálják a vámhivatalok, mint annakelőtte azt, vajjon dugárúval jön-e valaki. Sőt még az árú minőségére is nemzetközi egyezmények fogják a jelzés szükségét kimondani.

A dolgok ezen fejleményével szemben czélszerű az említett viszonyokat közelebbről is megvizsgálni és a kérdést részletebben megvitatni.

Az az elv, hogy mindenki üzleti életében tartózkodjék a csalástól, és hogy mindenki versenyző törekvéseiben megengedett eszközöket használjon és termékeit jó tulajdonainál fogva benső értékével ajánlja: — így odaállítva természetesen ellentmondásra nem talál és axioma gyanánt elfogadandó. Mert hiszen a közgazdasági tudomány egyik sarkalatos elve az, hogy a gazdasági cselekmények a joggal, igazsággal és erkölcsösséggel nem ellenkezhetnek; és a közgazdaság mindig fennem hirdeti azt, hogy ha a joggal, igazsággal és erkölcsösséggel ellenkező műkö-

dés *magángazdasági* szempontból még oly előnyös volna is, az efféle cselekmény *közgazdasági* szempontból nemcsak nem előnyös, de egyáltalában nem is védhető. A törvények tehát, a melyek a versenyben is az erkölcsi irányra súlyt helyeznek, helyes közgazdasági alapon nyugszanak és így törvényhozási korlátozások ily irányban, ha általában szükségesek, természetesenek mondhatók.

A versenyviszonyok és a fogyasztó közönség felfogása mindazáltal ezen elvnek oly alkalmazását, melynél a versenyző felek viszonyaikat őszintén és leplezetlenül kijelenteni tartoznának, nemzetgazdasági szempontból meg nem engedi. A világ gazdaságában a gyöngébb nemzetek ezen elvnek ily szigorú alkalmazásával hátrányban lennének; sőt nemcsak nemzetek, hanem egyesek is roppant veszteségeket szenvednének, az újabb vállalatok legjobb törekvéseik mellett az említett elvnek ily szigorú keresztülvitelénél zsenge korukban már tönkre jutnának és a hatalmasabb vállalatokkal szemben soha, vagy csak nagy erőfeszítéssel tudnának megerősödni és virágzásra jutni.

A versenyviszonyokban van ugyanis egy elem, a melynek leküzdése a versenyviszonyok őszinte bevallása mellett majdnem lehetetlen. Ezt az elemet eddig figyelemre nem igen méltatták, pedig ez az elem vagy legalább nyomai ismeretesek és jelentkezték, a mióta a kereskedelem létezik, a mióta versenyviszonyok föltűntek, s a mióta e viszonyokkal megbirkózni kellett. Ez az az elem, a mely a kereskedőt furfangossá és ravaszszá teszi. Ez az az elem, a mely miatt a régi kortól kezdve majdnem korunkig a kereskedelem megvetett foglalkozások közé soroztatott, és sokáig uralkodott az a nézet, melyet Cicero így fejezett ki: »Nihil enim proficiunt mercatores, nisi admodum mentiantur.«

Mielőtt azonban ezen elemmel tüzetesebben foglalkoznánk, a *verseny céljaival* és *eszközeivel* kell megismerkednünk. A verseny *célja*, hogy az üzletember áruját minél gyorsabban és minél jobb áron, tehát minél nagyobb nyereséggel a vevőhöz, a fogyasztóhoz hozza. Egyenlő körülmények közt a fogyasztó annál szívesebben veszi az árut, minél jobb és minél olcsóbb az, azaz elméletileg fejezve ki ezt a tételt, minél jobban képes kielégíteni valamely áru bizonyos szükségletet és minél kevesebb fáradságba kerül az áru megszerzése, annál jobb keletnek örvend. Így fölfogva a tényeket, a verseny fő törekvése a jóság és az olcsóság elődézésében állana és tényleg minden üzlet első sorban azon is

van, hogy áruinak jobb és olcsóbb voltát hozza hírbe és mindenekelőtt e két főtulajdonságra fordítja is figyelmét.

E két alapeleme a versenynek a gyakorlati életben mindazonáltal sokszor egészen háttérbe szorul s majdnem az ellenkezője kezd irányadóvá lenni, a mennyiben ugyanis a fogyasztó által a jóság és olcsóság tekintetében támasztott igényekkel szemben az üzlet érdeke éppen oda irányul, hogy ha lehet, minél rosszabb árut minél drágábban hozzon piacra, és így kezdődik a gazdasági küzdelem az eladó és a vevő különböző érdekeire nézve, melyet a verseny van hivatva egyensúlyra hozni. a melyet éppen a különböző viszonyok ereje azután vagy a vevők vagy az eladók előnyére dönt el.

Ezen küzdelemben van egy óriási tényező az eladó javára, mely a közgazdaság terén legalább theoriában eddig figyelemben nem igen részesült, de melyre az újabb időben jelentkező korlátozó törekvések folytán mélyebben tekinteni nem lesz érdek nélkül.

A közgazdasági elmélet szerint az ár függ a kínálat és a kereslet közti aránytól. Ezt tanulja minden jogász és szentírásnak hiszi; pedig saját tapasztalataiból tudhatja, hogy ugyanazt a rostbeafet az Angol királynénál drágábban fizeti mint Szikszaynál; ugyanazt az öltözetet drágábban fizeti a váci utczaiboltokban, mint a Józsefvárosi szabónál; ugyanazt az albumot drágábban fizeti Testorynál, mint a király-utca sarkán. És ha a vett tárgyakat összehasonlítja, talán sok esetben még arra a meggyőződésre is jut, hogy az olcsóbb áru nemcsak egyenlő minőségű, hanem jobb is. Hol itt az annyira hangoztatott elv; miért nem szabályozódik az ár a kínálat és kereslet szerint, miért nem egyenlők az árak egy és ugyanazon városban, miért követelhet esetleg rosszabb áruért az Angol királyné, a váci-utcaiboltos többet, mint mások? — avagy miért adnak az embernek itt többet mint másutt?

A kérdés megoldása az emberek azon tulajdonságában fekszik, a melyet összehasonlítani lehet a testek nehézségi törvényével, a testek tunyaságával. A mechanikában is nagyon tévedne az, a ki az erők hatásánál az elmélet örökké igaz törvényeit akarná alkalmazni és számításba nem venné a testek nehézségével és mozgásával járó számos mozzanatot, pl. a frictiot. Megszokottság, tunyaság, hogy ne mondjuk butaság, ez képezi azt az elemet, mely a gazdasági életben is az általános törvényeket

és szabályokat akkép alterálja, hogy rendszeres működésük megzavarodottnak látszik, s hogy általános jelentőségükből kivetkötetnek.

A fogyasztó vagy a vevő közönség azon tulajdonsága, hogy vásárlásaiban a megszokottság szerint cselekszik, számos alakulásban jelentkezik, és többé kevésbé kényszeríti az üzletembert, hogy árúját abban az alakban hozza forgalomba, a melyben azt a közönség kívánja. A megszokottságnak mindig van reális alapja; a megszokottság az illető árú belső értékéből, jósági vagy olcsósági tulajdonából származott; — idővel mindazáltal a belső okok vizsgálatát a vevő mellőzte, mert egy külső, a tárgy jóvoltával kapcsolatban nem álló jegy, vagy látszat mintegy a belső tulajdonok megvoltát biztosítja, — s így mindenki csak arra nézett, meg van-e a külső jel, s ha ez megvolt, a megszokottság hatalma a mellett szólt, hogy az árú megfelel a kívánt igényeknek. Ezen viszony mutatkozik az üzleti élet számtalan alakulásában s e viszonynyal meg kell barátkoznia a törvényhozásnak is, a midőn korlátozó intézkedéseket óhajt tenni.

Az üzlet egyik kiváló tulajdonsága a *név*, vagy a *czég*. Az üzletek összes működése és tevékenysége a névvel, a czéggel szoros kapcsolatban állnak. Egy jóhírű czégnek árúit a közönség nemcsak jósága és olcsósága miatt keresi, hanem sok esetben tisztán a czég jóhíréből fogva; az üzlet nevének vagy czégének megváltoztatása ez okból gyakran az üzlet anyagi veszteségével jár, vagyis a név és a czég az üzlet oly kiegészítő részét képezi amely épúgy vagyoni jelentőségű mint a tárgyi dolgok, melyek vele kapcsolatosak. Ez okból a kereskedelmi törvények — ha még annyira kívánják is a czégben az igazságot, vagyis hogy minden kereskedő a maga polgári nevét használja a kereskedelmi életben is — mindenütt megengedik, hogy a czég, azaz az üzlet neve, még ha az üzlet tulajdonosa változik is, továbbra fönmaradhasson, s így az üzlet azon anyagi és vagyoni előnye, melyet egy hosszú ideig használt névvel magának megszerzett — tovább is megmaradjon. Egy Farina név a kölni viz számára, Pinaud név az illatszerek számára, Veuve Cliquot a pezsgő számára, Palugyay név a magyar borok számára, Ganz neve a kéregöntetű vaskerekék számára, Bock név a szivarok számára vagyont képvisel, az árúk kelendőségét biztosítja. Hiába fáradozik most az üzletember, hogy a megszokott nevekkal versenyre lépve, jobb vagy olcsóbb, vagy jobb és olcsóbb árút hoz forgalomba: —

a közönség csak a név után indul, s ha az ismert s megszokott névvel nem találkozunk, bizalmatlansággal fogadja az árút, sőt legtöbb esetben visszautasítja azt. Minél hosszabb ideig dominált egy név áruival bizonyos piacokon, — és minél műveletlenebb a közönség: annál nehezebb a megszokott névvel szemben tért foglalni. Ez az oka, hogy lépten-nyomon találkozunk czégekkel, és beszélünk czégtulajdonosokkal, kiknek neve egészen más. Spitzer Gerzon czéggel szólok és Weisz, — Grunwald és társa czéggel szólok és Leipziger áll előttem, — Rózsavölgyi és társa helyett szólok Dunkl és Grünzweil urakkal, stb. —

A név mellett a közönség fölfogása szerint a *jelzők* is nagy jelentőséggel bírnak; s ezért az üzletek közönséges — polgári nevei mellett gyakran találunk kifejezéseket, melyeknek célja a versenyben előnyt adni. Első magyar doboz, fénymáz, butor, stb. gyár, ily elnevezésekkel találkozunk gyakran, — de azt még senki sem olvasta, (vagy fölötte ritkán és ismét valamely háttérrel indokolva fordul csak elő) hogy valamelyik vállalat czimébe fölvette volna, hogy második vagy harmadik, habár talán ebben az üzletágban száz vagy több hasonló vállalat működik is. Ennek oka pedig igen egyszerű. A közönség itt az »első« szót nem sorozó értelemben fogja föl, hanem jóság értelmében, s így az első szó alatt azt érti »legjobb«; ennél fogva természetes, hogy a második jelző legalább is megengedi, hogy egy vállalat van, amely jobb s így arra ösztönzi a közönséget, hogy ezt az első üzletet keresse, s ne a másodiknál vegye meg azt, a mit az elsőnél kap.

A név mellett jelentkező jelzők körül igen gyakoriak azok, amelyek arra mutatnak vagy legalább mutatni látszanak, hogy az illető cég az állam, a kormány, valamely hatóság, az udvar, valamely előkelő nagyobb és ismertebb személyiség kiváló bizalmát bírja. Ez okból nagy súlyt fektetnek némely czégek arra, hogy engedélyezett (concessionált) üzletek és mindenféleképp igyekezzenek ily jelző megszerzésére. Sajátságos a törekvés efféle jelzők után főképp oly államban, mint például nálunk, a hol a törvényhozás a szabad alakulás és a szabad ipar elvén engedélyezést nem ismer. Részvénytársaságok, nagy bankok, biztosító intézetek — mihelyt a törvény kívánalmainak megfelelnek — a kereskedelmi törvényszéknél egyszerűen jelentkeznek, és minden engedély nélkül megalakulhatnak és működhetnek. Ez az egyszerű és szabad mozgás azonban főképp a »financirozással« járó vállalatoknak nem tetszik, és évenként több beadvány érkezik a

kormányhoz, a mely valami uton módon az alakuláshoz kormány vagy miniszteri engedélyt óhajt; — egyedüli célja lévén az aláírási prospectusokat azután nagy szóval a világba bocsátani és hirdetni »a magyar királyi kormány által külön engedélyezett« vállalat. A pénzvilág vagy a törvényben jártasak, jól tudják, hogy azért ez a vállalat egy csöppet sem jobb, mint ha ezen jelző nélkül dolgoznék a vállalat; — de a részvényeket vásárló nagy piac tudatlanságára számoló faiseurök egy ilyen jelzöt nagy árban fizetnének meg és helyesen számítva, nagy árban értékesíthetnének is. Ismeretes a magyar országos bank czégjegyzésének esete, mely annak idején az országgyűlésen interpelláció tárgyát is képezte; — midőn a magyar országos bank czégét jegyeztette, tekintettel arra, hogy Franciaországban nagy üzletekre számított, czégét francziára így fordította »Banque nationale de Hongrie«; — az egész világ tudja, hogy a »banque nationale« a francziáknál egy az állammal szoros kapcsolatban levő jegybank fogalmával azonos, még pedig annyival inkább, mert az osztrák bank az egész világon osztrák nemzeti bank czég alatt volt ismeretes. A fölszólalások folytán tényleg meg is kellett változtatni a francia czéget, és »banque des pays hongrois«-t használni. De nemcsak a részvénytársaságok — egyes czégek is törekszenek ily czimek után. Nálunk például a zálogköcsönüzlet engedélyhez kötött; — engedély nélkül tehát nem is működhet semmiféle czég, — s ime igen sok vállalat fölhasználja ezt a korlátozást reklámra és fennén hirdeti czimében »hatóságilag engedélyezett« zálogüzlet, de csak azért, hogy ily hirdetés által üzletének jóvoltát hiresztelje, pedig aki ismeri a törvényt, tudja, hogy ily engedélyezés nélkül zálogüzlet nem is működhetik s így a jelzőre egyáltalában súlyt fektetni nem is lehet. Fordultak elő esetek, melyekben az ügyes vállalkozó azt a körülményt, hogy kétes esetekben a miniszterium mint harmadfokú hatóság oly határozatot hozott, mely szerint valamely üzlet megnyitható, arra használta föl, hogy üzletét »külön a miniszterium által engedélyezett« vagy a miniszterium külön elhatározása folytán megnyitottnak hirdette, számítva ismét a közönség tunya gondolkozására, mely ily fölírásokban az üzlet belső jóságára következtet.

Efféle jelentőségek azok a jelzők, a melyek valamely külföldi uralkodó »udvari szállító«, »a kalocsai érsek szállítója«, »a miniszterium szállítója« és hasonlóknak nyilatkoznak, és melyek gyakran talán egy alkalmi szállítás tényén alapulnak, a nél-

kül, hogy az illető üzlet jelentőségére, jóságára vagy kiválóságára következtetést lehetne vonni. Még kisebb jelentőséggel bírnak a kiállítási érmek vagy rendjelek kitüntetésének számtalan módzatai. A midőn az 50 - 60-as években az első nagy világkiállítások tartattak, — a londoni és párisi kiállításokon kitüntetett czégek szokásba hozták azt, hogy czégtábláikon, számláikon s egyéb irataikon a kitüntetési érem alakjait föltüntették. Mindenki azt következtette belőle, hogy egy czég, mely London vagy Páris világkiállításain érmet szerzett, jó üzlet és bizalmat érdemel. A közönségnek ezen fölfogása csakhamar arra vezetett, hogy mindenki törekedett valamiféle kiállítási érem elnyerésére; és most már egészen mindegy Páris, London — avagy Kecskemét, Szeged, Székesfehérvár vagy Nagy-Körös — csak legyen kiállítási érem: — és ez ugyanazt a szolgálatot teszi, mint a nagy világkiállítások érmei. Ha még hozzá belé illesztheti az illető vállalkozó — a bármely okból, talán politikai magatartása, vagy egy tüzeset alkalmából tanusított erélye és lélekjelenléte, a vízkár elhárítása alkalmából tanusított munkássága miatt kapott érdemkereszt rajzát: — akkor kész az a decoratio, melybe a tunya gondolkozású közönség belé ámul és sietve elhalmozza bizalmával e nagyhirű üzletet.

A név és jelzésének használatával igen rokon az árújegy jelentősége. Ez azon szokásból fejlődött ki, hogy az üzlet minden egyes árúcikket egy általa választott jegygyel hozta forgalomba, ez által akarván biztosítani a fogyasztót, a vevőt, hogy a cikket csakugyan tőle kapja. Hosszú szokás következtében a jegynél is épugy mint a névnél, a közönség már nem vizsgálja meg az árú minőségét, csak azt nézi meg, rajta van-e a kívánt jel, s ha meg van, jónak tartja az árút s megveszi, — ha nincs meg vagy más jelt lát, bizalmatlankodik és nem veszi meg. Egy így kifejlődött forgalomnál az árújegy egy óriási előny; hiába gyakran minden erőlködés, jobb és olcsóbb árút hozni a piacra; a jel hiánya megakadályoz mindent. És most az üzleti szellem furfangja kezd működni. Ott, a hol általában az árújegyre nincs törvényes védelem, a jártas jegyek egyszerűen utánzatnak és ez az eljárás egész rendszeresen és nagyban üzetik; ismeretes például a steyerországi kaszák árújegyeinek rendszeres utánzása, németországi és franczia czégek részéről, a melyek csak ily uton tudtak Oroszországban a meghonosodott steyer kaszák ellen némileg piacot szerezni. Ott azonban, a hol az árúvédjegyeket a

törvény oltalmazza, ott oly utánzásokat készítenek, melyeknek megítélésénél az eljáró hatóság valóban nem tud mit csinálni és nem talál gyakran fogantyút arra, hogy az érzése szerint utánzásnak látszó jegyre tényleg rámondja a vétkekesség jellegét. Ime néhány példa. A Petheő-féle pezsgőgyár egyik pezsgőfajára egy csinos kinézésű lovon egy jockeyt ültet, ráírja Petheő pezsgője, s a ló alá »Kisbér«. A pezsgő kelendő kezd lenni, mindenki csak a lovas pezsgőt keresi. Megjelenik nemsokára Prückler gyárából szintén egy csinos barna ló, rajta hasonlóképp egy jockey és kezd a jöhirben levő Petheő-féle pezsgővel versenyezni. Természetes, hogy Petheő utánzással vádolja Prücklert; összehasonlítják a két jelet, és kitűnik, hogy az egyik ló jobbra, a másik balra, tehát éppen ellenkező irányba áll, — a jockey színei tökéletesen mások, a lovak alatt az egyiken Kincsem, a másikon Kisbér áll, óriási betűkkel s végül a felírás az egyiken Petheő pezsgője — a másikon Prückler pezsgője; — szóval az összes részletek különbözök. — Brázay ismeretes francia borszeszt védjeggyel hozza forgalomba, melyen egy nagy ház s az angol czimer van vázolva. A francia borszesz kelendő; ártújegyét utánazzák. A furfangos utánzó kimutatja, hogy jegye lényegesen más, mint Brázay-é; mert a házon 12 ablak helyett csak 8, — a ház előtt haladó lóvonatú vasut helyett, confortablis áll, — és az angol czimer unicornisa nem jobbfelé, hanem balfelé néz. — Hasonló esetekkel találkozunk budai keserű vizeinknél, a melyek jelvényül »Hunyady János« névvel és egy Hunyadynak látszó képpel mennek a világba. Miután a Saxlehner czég óriási erővel szerzett piaczt az egész világon a budai keserű viznek, még pedig az említett jellel, — a versenyző források mind többé-kevésbé hasonló jelekkel és nehogy utánzással vádoltassanak Hunyady János helyett Hunyady Mátyás, Hunyady József, Hunyady Árpád, Hunyady Lajos, Hunyady László, — sőt mint-hogy Franciaországban a Hunyady Jánossal jelzett víz a közéletben »János« név alatt ismeretes, van vállalkozó, aki a Hunyady szót egészen elejtette és »János«, egy újabb concurrens pedig »Új János« vizének nevezi forrását. Ime mily változatosság a megnevezésben s mégis céljuk egy és ugyanaz, a Hunyady János névvel meghódított piacra könnyű szerrel bejutni.

De legfurcsább és igazán a közönség tunya gondolkozására mutat az az eljárás, melyben az üzletember bizonyos jelt avagy nevet akképp használ föl, hogy épen ellenkezőjét akarja annak

állítani, mint a mit a közönség lát. A kávépótlék terén a Frank-féle kávé nagy elterjedésű. Minden csomagon a középén nagy felíráson látható »Frank-féle kávé«, a versenyző czégek, ha jobbat is készítenek, nem tudnak gyártmányukkal tért foglalni, a Frank név hódított. Kapja magát egy vállalkozó; kávéjának borítékjaira nagy betűkkel a középén feltünteteti Frank-féle kávé szót; e szó rájája gyanánt mindazáltal kisebb betűjű írásban hirdeti, hogy óva kéri a közönséget, ne zavarják össze az ő jeles minőségű gyártmányát a Frank-féle kávéval, hanem kerüljék ezt a szót és nála vegyenek kávépótlót.

Nagy szerepet játszik a kelendőség szempontjából az áru származási helyének megnevezése. Oly árucikkeknek, a melyek helyhez kötöttek, illetőleg származásuknál fogva már magukon hordják természetük jellegét, ez igen természetesnek látszik; a tokaji bor, a malaga, a porto, a bordeaux nevében mutatja nemcsak származását, hanem kvalitását is; csakhogy azután az egyes nevek fölhasználását ismét a közönség tunya gondolkozása megköveteli ott, a hol az majdnem lehetetlen. Mit csináljon a borkereskedő akkor, midőn például a budai vörösborral egyenlő jó bora vagy ha tetszik jobb bora van, és megrendelője budait kér; hiába magyarázza meg neki, hogy kifogyott a budai, de szolgálhat ép oly minőségű másféle vörös borral, -- a megrendelő ily esetben elhagyja szokott szállítóját, és keres máshol budait. Ha az a porto, sherry, bordeaux, vöslai, budai, somlai, stb. borok mind tényleg Portugalban Xeres, Bordeaux, Vöslau, Buda és Somlyó környékén termettek volna: soha sem lehettek volna világforgalmi jelentőségűek, fogyasztásuk soha sem terjedhetett volna nagy mértékben, s így az illető ország bortermelését soha sem emelték volna oly arányokban, a mint ez tényleg most történik. És hasonlóan van ez más czikkekkal. A boszniai szilva, a bánsági buza, jamaikai rum és számos a mindennapi életben előforduló cikk hangosan szól ezen tapasztalat mellett.

Ha itt a név még némileg igazolt követelésnek látszik, mert bizonyos tekintetben inkább kvalitást, mint származást jelez, igazán tisztán a megszokottság következménye, a midőn egyes czikkeknél a vevő a geográfiai hely után kérdezősködik, és csak ha az ismert nevet látja, bizik az árújóságában. Az efféle eljárásnak szintén van történeti alapja, mert tényleg az illető cikk valamikor azon a helyen, melyet a vevő keres, jobban, szebben, tartósabban állíttatott elő, de az idők folyásával a ter-

melés egyenlő vagy jobb lett másutt is, de a vevő ezt kétkedve hiszi.

Alig van árúcsoport, a melyben a hely neve nagy szerepet ne játszanék, a mint ez a következő példákból kitűnik:

a sajtok nevei: Chester, Eidam, Ementhal, Gorgonzola Groyi, Roquefort, Romadour, a lipthói túró;

a tésztafélénél: nápolyi macaroni, szegedi tarhonya, pozsonyi, gráci, carlsbadi, reichenauai kétszersült, nürnbergi vagy debreczeni mézeskalács, madelaine de Commercey;

a húsfélénél: debreczeni kolbász, prágai, westfali, kassai sódar, kassai malacznyelv, kolozsvári szalonna, párisi, szepesi, krakkói kolbász, pomeráni lüdmell, veronai szalámi;

a különböző delicatesszek: rajnai lazac, hollandi hering, strassburgi pástétom, francia és angol mustár, znaimi uborka, szegedi paprika stb.;

a vasárúké egész serege, pl. steyer, angol, magyar nyersvas; magyar, német, amerikai fejsze; francia, szász vakarók; német, angol kengyel; lengyel, berlini, kecskeméti, marienthali lakat; magyar, cseh, steyer, boszniai, angol szegek, stb. stb.

Páris, London és Bécs híre e részben ismeretes. Alig van talán kalap, melybe a magyar kereskedő bele nem nyomja Páris vagy London nevét; Bécsben sok galanteria árút párisi származású gyanánt hoznak forgalomba, a melyet ismét a párisiak Párisban »articles viennois« czim alatt kínálnak. Vannak cikkek, melyeket más származású jelzéssel lehetetlen forgalomba hozni. A liköröknél például hosszú időig küzdöttek gyárosaink a külföldi versenynyel; a legrosszabb likör is, ha angol, francia, de sőt osztrák származásra mutató fölirattal jött forgalomba, jobban kelt, mint ha a magyar eredet látszott meg rajta; gyárosainknak nem maradt más hátra, mint hogy nem létező francia czégek jelzésével lépjenek ki a versenyre, s most a világ szívesen veszi gyártmányukat, pedig semmi sem változott minőségükben. Mondják egy nagyhirű papírgyárról, hogy finomabb papirosait csak akkor tudta forgalomba hozni, midőn egy angol gyár nevével látta azt el, s ez okból az illető gyárral szerződést kelle kötnie és papirjait a gyár jelvényeivel elláttatni; csak azután találta a vevő közönség a papírt jónak és írásra nagyon alkalmasnak, — daczára annak, hogy az efféle kezelés által a papiros természetesen drágább lett.

A közönségnek ezen oly kiválóan a tunya gondolkozásra

mutatkozó észjárása oly általános, hogy például a háziasszonyok éber figyelmét is kikerüli az a furfang, melylyel az áru származásának ürügye alatt egyes élelmes vállalkozók részedik. Ismeretes például, hogy nagyvárosok hetivásárjaira a vidéki parasztasszonyok saját terményeikkel, friss gyümölcsessel, száraz gyümölcsessel, tojással, stb. berándulnak. A házi asszonyok ily vidékieknél jobb és olcsóbb árut is szoktak kapni és lassan-lassan szokásossá válik parasztasszonyoktól vásárolni. Ezt tudja jól a parasztasszony, de hát annyi termése sem neki, sem falujának nincsen, hogy minden heti vásáron megjelenve, jó üzletet csináljon; de meg talán nem is nagy élvezet hetenkint kétszer-háromszor megrakodtan nehéz teherrel Palotáról bejárni Budapest főterére. Kapják tehát magukat, bejönnek szépen a lóvasut kocsijának emeletén üres kosarakkal, elmennek azután valamely nagyobb kereskedőhöz, megveszik ott az almát, az aszalt szilvát, a diót, a tojást, - kiülnek a piacra, és a jó háziasszonyok kapva-kapnak a palotai asszony áruin, melyet talán egy lépéssel odébb a boltban a nap minden részeiben nagy mennyiségben megtalálhatnak. És ilyen példa van elég. A hentes, a mészáros, kinek boltja ép a hetipiaczon van, kénytelen talán épen boltja előtt egy külön sátorban vagy állványon czikkeit kínálni és áruba bocsátani, mert a közönség tunya gondolkozásában különben a boltban maradó hentest vagy mészárost nem tekinti olyannak, kinél hetivásárok alkalmából jó és olcsó árut lehetne vásárolni. Sok élelmes kofa parasztasszony öltözetben jelenik meg, számolva azzal, hogy ez a ruha jó czégér áru számára.

Az eladás módjára nézve is egészen a megszokottság dominál igen sok esetben; tekintsük például a csomagolás módzatait. A Milly gyertyák kelendőségük biztonságát a sötét-sárga papírnak, melyre fekete szöveg van nyomtatva, tehát a fekete-sárga csomagolásnak köszönik; bizonyos vidékeken a nálunk szokásos sötét-kék czukorpapirost nem lehet használni a czukor csomagolására, mert a nép a világos-kék papiroshoz van szokva. Némely árúk egész kelendőségüket a velük csomagolt képeknek köszönik; így újabb időben Olaszországból gyufáknak használt viaszgyertyácskák leginkább azért kerültek gyorsan forgalomba, mert csinos képekkel kiállított dobozokban voltak elárúsítva.

Egy további példa az eladás módozatainak nagy hatására az az üzlet, mely »vándorraktárak,« »árverési csarnokok« és hasonló gyors eladásra mutató jelzőkkel volt szokásos. A közön-

ség azon tudatban, hogy árveréseken olcsón lehet tárgyakat venni, az efféle üzletekhez tódult; tényleg árvereztek is, de a vevő rendszerint rá volt szedve, a midőn árverezve sikerült vásárolnia. Alaki jogosság szempontjából hiába szólalt fel bárki is az efféle üzelmek ellen, mert a csarnokban mindenki megnézhetette a tárgyakat, nem meggondolatlanul, hanem egymást tulliczítálva kínálták maguk az árt, igazságtalanság senkin sem történt, ha az illető vevő csalódott, csak saját maga az oka, de nem a kereskedő.

És most, ha fölvetjük azt a kérdést, lehet-e, avagy tanácsos-e törvényhozásilag oly korlátozó intézkedéseket hozni, a melyeknek célja, hogy a forgalomban a teljes összinteség uralkodjék és mindaz, ami csak legkevésbé is ellenkezik a valóval, tiltott cselekménynek tekintessék: — talán nem fogunk oly határozottsággal nyilatkozni, és nem fogjuk az üzletember számos, a valónak mindenben nem is megfelelő cselekményeit elítélni.

Kívált fontos e kérdés nemzetközi szempontból, és a mint mindjárt kifejtjük, a törvényhozásnak minden intézkedése e téren nagy hatással van nemcsak a belső forgalomra, hanem kivált a külkereskedésre s ezzel kapcsolatban a gyártás terjedelmére, mert a törvényhozási intézkedések csak az ország területén szoríthatják és korlátozhatják meg a forgalmat, de ki nem hatnak intézkedéseikkel a külföldre s így aztán a visszaélésnek vagy tiltott cselekménynek jelzett eljárás benn az országban üldözhető, de másutt szabadon gyakorolható.

Vegyük a dolgot példában. A törvényhozás elrendelné, hogy bizonyos vidéken termett bort csak a vidékének megfelelő néven szabad áruba bocsátani; tehát szegzárdi bornak mást mint Szegzárd vidékén termett bort nem szabad nevezni, és tételezzük föl, hogy szegzárdi bort — melyből egy évben 1000 hectoliter terem — évenként a külföld 10,000 hectolitert szokott vásárolni. Tiltva lévén a szegzárdihoz teljesen egyenlő minőségű bort, ha tényleg nem is Szegzárdon termett, ily nevezet alatt forgalomba hozni, az országban a törvény szigora meg is akadályozhatja a más fajta bornak ezen név alatt áruba bocsátását. Amde az a bécsi vagy svájci vagy berlini kereskedő, a ki évenként ellátta fogyasztóközönségét Szegzárdival, ez nem fogja a magyar törvény kedvéért üzletét kockáztatni, és azt mondani, nincs többé szegzárdi, igyatok villányit is vagy egrit, hanem hozat majd

magának bort s ő fogja a külföld számára szegzárdivá átalakítani s elnevezni. És gyakran majd az történik, hogy a külföldi czégtalán egészen elfordul azon termelő országtól, a mely ily nehézségeket okoz bora értékesítésénél, és ez a szegzárdi bor majd dalmát és olasz borok vegyítékéből készülve, egészen kiszorítja a magyar termést. Mennyire érzik mindenütt a kereskedésnek ezen irányát, mutatja például a törvényhozásnak azon álláspontja, hogy gyakran az efféle korlátozásokat a külföldre szánt cikkek-nél nem követeli. Midőn például jelenleg Európa több államaiban törvényhozási intézkedések által a természetes bort a mesterségesen készítettől vagy javítottól meg akarják különböztetni, heves harcok folytak azért, hogy a kivitelre kerülő borok iránt semmiféle korlátozó intézkedések ne tétessenek. Így a most tárgyalás alatt levő francia javaslat szerint a bort meg kell jelölni bornak, czukrosbornak, száraz szőlőből készült bornak, a szerint amint egészen természetes, czukorral vegyített vagy száraz szőlőből készített. A déli francia kereskedelmi kamarák hangosan követelik, hogy a jelzés engedtesse el a kivitelre kerülő borok-nál és kimutatják, hogy ily intézkedés által a francia borkereskedés szenvedne.

Ismeretes dolog, hogy az arany- és ezüstneműek nálunk csak fémjelezve jöhetnek forgalomba. Ez a fémjelzés mindazáltal a külföldön iparosainknak semmi biztosítékot nem nyújt reális üzletre; nevezetesen keleten, a hol az arany és ezüst szálaak különböző öltözékekhez nagyon használatosak, azok az országok, melyekben nincs fémjelző törvény, előnyben vannak, mert nemtelen fémekkel erősebben ötvényezett aranyat vagy ezüstöt akadály nélkül és természetesen olcsóbban hozhatnak forgalomba, mint a mi iparosaink, kik ebbeli tevékenységükben szigorú ellenőrzés alatt állanak.

Egy másik példa: a törvényhozás elrendelné, hogy a tárgyakon külföldről való származásra mutató jelzőt használni nem szabad, tehát nem szabad mondani, hogy a kalap párisi, a likör francia, a pezsgő francia, stb.; ennek első következménye az lenne, hogy magában a belföldön a tényleg idegen származású áru értékében minden ok nélkül emelkednék s a belföldi cikkek háttérbe szorulnának; másodsor az említett példák szerint nem Párisból, vagy nem Franciaországból, hanem máshonnan a külföldről, például Ausztriából avagy Németországból jövő árúk, melyek ellen a belföldi hatóságok az ellenőrzést vagy éppen nem,

vagy csak fölötté nehezen gyakorolhatnák, szintén egészen jogtalan előnyben részesíttetnének; és végül a hazai termelés a külföldön absolute nem kelhetne versenyre a vetélkedő külföldi gyárakkal s bizonyos cikkekkel soha sem tudna lábra kapni. Tudjuk, hogy évtizedek óta Franciaország szállítja például a liköröket az egész világra; mindenki hozzá van szokva francia felirásokhoz, francia nevekhez; a legjobb gyártmány nem tudna Kis-Ázsiában, Egyiptomban, Görögországban tért foglalni, ha francia származásra mutató fölírások nélkül kerül a piacra. Avagy nézzük, mikép fejlődnek nálunk a sajtttermelés, ha nem volna szabad ementhali, groyi, schwarzenbergi stb. ismeretes sajtok neveit használni, hanem helyettök egy magyar vidék jelzésével kellene élni. Tért sem lehetne foglalni, annál kevésbbé kiszorítani az ismeretes sajtokat, pedig jóságuk és olcsóságuk tekintetében bátran kiállják a külföldivel a versenyt.

Általában elv gyanánt föl lehet állítani azt, hogy az igazság és valódiságnak elérésére irányzott minden törvényhozási cselekvés az erősebb vállalatnak előnyére szolgál, vagyis nemzetközileg kifejezve, minden ilyféle intézkedés az erősebb nemzetnek előnyt, a gyöngébb vagy kezdő nemzetnek hátrányt okoz; mert biztosítja a piacon a régebben megjelent vállalatnak, illetőleg nemzetnek az emberi természet, illetőleg a fogyasztó közönség azon tulajdonságát, mely megszokottságánál fogva nem az árú valóságos értékét, belső becset, hanem külsőségét követeli s azok szerint elégíti ki szükségleteit. Minél hátrább maradt valamely nemzet iparában és kereskedésében; minél kevésbbé jelent meg eddig a nemzetközi forgalomban: annál kevésbbé indokolt, hogy e téren akár önállóan, akár nemzetközi szerződések útján korlátozó intézkedésekbe lépjen s ilyenekre kötelezze magát.

Ha e részben talán nem is lehet annyira menni, mint például az amerikaiak, akik az Európában megjelent jeles munkákat egyszeruen minden legkisebb lelkiismereti furdalás nélkül lenyomatják s forgalomba hozzák; ha a szellemi tulajdon egyéb formái, például a szabadalmak vagy a mustrák és minták kölcsönös védelme szempontjából a nemzetközi szerződéseket elnevezni nem is lehet, habár e téren is az áll, hogy a hátramaradottabb nemzet mindig áldozatokat hoz efféle szerződések kötésénél: de már tovább menőleg az igazság és valóság érvényesítésére törekedni és oly intézkedéseket meghonosítani, melyek által

csak a magyar iparos és kereskedő szoríttatik az igazság és valóság érvényesítésére, az idegen pedig teheti a versenyben továbbra is azt, a mit akar, ezt főképp nálunk a törvényhozásnak tennie nem szabad.

A közgazdasági törvényhozásnak főadata ideálok, örökérvényű erkölcsi szempontok felé, s ez okból az igazság érvényesítésére is törekedni, de ép úgy kötelessége mindenkor az emberiség gyöngéit és természetét is kellő figyelemre méltatni, és a helyzet, valamint a kifejlődött körülmények szerint akkép intézkedni, a miként ezt a nemzeti termelés és gazdálkodás különleges viszonyai megengedik, sőt követelik. Mindenesetre óvakodnia kell más nemzeteket majmolni oly téren, a mely látszólag az erkölcsi élet szigorú alapján nyugszik, tényleg pedig nem más, mint a kapzsi önérték nyereségének még nagyobb biztosítása.

A verseny terén az igazságnak és a valónak meghonosítását a nagy nemzetek most egyszerűen azért követelik, mert ők maguk saját kereskedésüket és iparukat annak idejében a most veszélyeseknek hirdetett eszközökkel nagyra fejlesztették; ebbeli elsőbbségüket most a kisebb vagy közgazdaságilag hátramaradt nemzetek s fejledező iparuk által veszélyeztetve látják, s most ők lépnek föl s közgazdaságba elvekül oly erkölcsi igazságokat kívánnak fölvetetni, melyeket ők azelőtt, míg gyengék voltak, mellőzni czélszerűeknek találtak, de most, mert őket versenyükben akadályozzák, mások számára erkölcsi kötelességül oda állítanak.

DR. MATLEKOVICS SÁNDOR.

A FONÓ- ÉS SZÖVŐIPAR SZEREPE ÁRÚFOR- GALMUNKBAN ÉS TEENDŐINK.

(Székfoglaló, felolvasatott a m. tud. Akadémia II. oszt. 1889. ápril hó 8-án tartott ülésén.)

Az öröm és aggodás vegyes érzelmével foglalom el e díszes helyet, mert kit ne töltene el nemes örömmel, midőn e csarnokban a tudomány fölkeztjei avatják társukká; de viszont kit ne fogna el aggodó félelem, ha arra gondol, vajjon képes lesz-e az előlegezett bizalmat beváltani!

Mert jól tudom, tekintetes Akadémia, hogy eddigi törekvésem, munkásságom inkább csak foglaló a jövőre s midőn a kitüntető bizalom e helyre emelt, nem annyira azt mérlegelte, a mit nyujtottam, hanem inkább azt, a mit netalán nyujthatni fogok. E tudat azonban egyuttal ösztönül is szolgál, hogy az úton, a melyen megindultam, csüggedés nélkül tovább haladjak s igyekezzem porszem után porszemet hordani a hazai tudományosság nagy épületéhez.

Mint eddig, úgy ezután is a statisztikai tudománynak fogom szentelni erőmet, munkásságomat s mielőtt tulajdonképeni értekezésembe fognék, legyen szabad, tekintetes Akadémia, pár szóval megjelölnöm az irányt, melyet szakmámban egyedül helyesnek és jogosultnak tartok. A statisztika, meggyőződésem szerint egészen gyakorlati tudomány; följegyzí az állam és társadalom nagy életműködésének nyilvánulásait, hogy okulást merítsünk belőle. Hátára eddig terjed és nem tovább. A statisztika módszerét mindenre lehet használni, de a hajszálak számlálása nem statisztika, hanem gyermekjáték s némelyeknek ily irányban való eltévelyedésén csak azért nem mosolygunk, mert nagy mértékben hozzájárultak vele a statisztika diskreditálásához, minthogy a kevésbbé avatottak nagy tömege a statisztikáról általában az ilyen balgaságok után alkotott és alkot fogalmat.

A hazai statisztikai tudomány, csekély kivétellel, mindig a józan gyakorlati irányt követte s e tekintetben hervadhatlan érdeme van azon férfúnak, kit büszkén vallok mesteremnek, ki

úgy a magyar hivatalos statisztika megalkotása, valamint gazdag irodalmi működése által kijelölte a helyes utat, melyen haladnunk lehet, melyen haladnunk kell. E gyakorlati irány követője voltam eddig s ezentul is leginkább a gyakorlati *közgazdasági* kérdések statisztikai megvilágítását tekintem feladatomnak.

Ily gyakorlati kérdés az is, melyet ezuttal vizsgálódásom tárgyává tettem: *a textilipar termékeinek szerepe árúforgalmunkban*. Nem szándékozom túlságos sok számmal terhelni becses figyelmöket, a kérdés bővebb megvilágítására szolgáló adatokat értekezésemhez melléklet gyanánt fogom csatolni¹⁾; itt csak a leg-szükségesebbek kiemelésére szoritkozom.

Tudva van, hogy külkereskedelmi forgalmunk állandóan passiv. Ilyennek mutatta azt a statisztikai hivatalnak 1868—1874-ről szóló, meglehetősen ingatag alapon nyugvó első adatgyűjtése; de ilyennek mutatja azt újabb árúforgalmi statisztikánk is, melynek megbízhatóságát kétségbevonni alig lehet. Adataink szerint az 1868—74 évek átlagában a behozatal évenként 97 millió forinttal haladta meg a kivitelt, az 1882—1887 évek átlagában pedig 31 millió forinttal. Az előbbi szám valószínűleg túlzott, oly csekély specifikáció mellett, mint a régi árúforgalmi kimutatásokban történt, hol az összes árúforgalom csak 100 áru szerint volt részletezve, lehetetlenség vala egy-egy ily összevont árúcsoportnak megfelelő átlag értékét megállapítani s az eredményt azt sejteti, hogy a becslés a behozatali árúcikkeknek túlságos magas volt. Az utóbbi hat évről idézett behozatali többlet ellenben valószínűleg alatta marad a valóságnak, minthogy a postaforgalom, mely az iparcikkek behozatalánál nagyon is számot tevő tényező, csak 1884. óta lel kifejezést az árúforgalmi statisztikában. Ily módon a valósághoz legközelebb járunk, ha csak a négy legutóbbi év adataira támaszkodunk s akkor arra az eredményre jutunk, hogy behozatalunk évenként több mint 43 millió forinttal haladja meg kivitelünket.

Nem szükség merkantil elveket vallanunk, hogy ez eredményt megdöbbentőnek s hazánkra nézve határozottan kedvezőtlennek és károsnak nevezzük; mert semmi sincs, a mi a hátrányunkra billent árúmérleget legkevésbé is ellensúlyozná. Magyar tőkék nem kamatoznak külföldön, ellenkezőleg a magyar állam és társadalom idegen tőkék kamatja fejében milliókkal

¹⁾ Lásd e folyóirat 314. lapján a »Statisztikai Értesítőt«.

adózik a külföldnek. Ha néhány idegen megfordul is hazánkban, mennyivel több azon honfitársaknak száma, kik szórakozás, üdülés vagy esetleg tanulmány céljából külföldön költenek. Foglal-e tért külföldön a magyar vállalkozó szellem, nem inkább a külföldi ügyesség húz-e nyereséget belföldi üzletekből? Fölösleges tovább folytatnunk, az árúforgalom kedvezőtlen mérlegét a nemzetközi forgalom többi módja még mélyebben súlyosztja le. Ha ez állapoton, mely utóvégre is anyagi romlásra vezet, segíteni akarunk, árumérlegünk hiányát okvetlenül el kell enyésztetnünk, de ez csak egyetlen eszköz, hazánk iparának kellő fejlesztése által lehetséges.

Mert árumérlegünket oly erősen passivvá az iparcikkek túlságos behozatala teszi s ezek közül is különösen a textil-ipar termékeinek behozatala. A fonó-szövő ipar, mely különben is az általa foglalkoztatott munkások számát, valamint az előállított értéket tekintve, a világ nagy iparai közt talán a legelső helyet foglalja el, árúforgalmunkban valóban döntő szerepet játszik; ha ebből nem lett volna deficitünk, az 1868—74-iki évi átlagos 97 millió forintnyi hiány 18 millió frt activ többletté alakult volna át, az 1884—87. évi átlagos 43 millió forint deficit pedig 89¹³ millió frt. kiviteli többletnek engedett volna helyet.

1868-tól 1874-ig hét év alatt évenként átlag 138 millió forint értékű fonalat, továbbá szőtt- és kötött-árút hoztunk be, s minthogy kivitelünk, melynek jórésze különben csak átvitel volt, 23 milliót tett, a tiszta behozatali többlet 115 millió forint-ra rúgott. A behozatal új, megbízható árúforgalmi statisztikánk szerint sem csökkent, ellenkezőleg még tetemesen emelkedett. Az 1884—87 évek átlagában fonalakból 13²⁶ millió forint értékűt hoztunk be s 1⁵⁸ millió forint értékűt vittünk ki, szőtt- és kötött-árúkból pedig behozatalunk 137⁴⁶ millió forint-ra rúgott, melylyel szemben csak 14¹⁵ millió forint kivitel állt és így összesen a fonó- és szövőipar termékeiből kerek 134 millió forinttal hoztunk be több értékűt, mint a mit kivittünk.

Ekkora deficitje a textilipar készítményeiből egyetlen európai államnak sincs, pedig a legnagyobb rész többé-kevésbé passzív áll. Kiviteli többlete tulajdonképen csak 6 államnak van. Lehetőleg az 1887. évi eredményt véve, Nagy-Británia 850⁶³ millió, Németország 251⁸⁷, Franciaország 204⁰², Svájc 78⁷⁴ Belgium 48⁹⁹ s végre Németalföld 7²⁹ millió frt kiviteli többletet mutat fel a fonó- és szövőipar termékeiből. Az osztrák-magyar

vámterület forgalmában a kivitel csaknem egészen egyensúlyt tart a behozatallal. Oroszországi is prohibítív vámjai mellett, jórészt saját mesterségesen teremtetett iparával fedezheti belfogyasztását; ellenben Olaszország már 87⁴⁷ millió forint értékkel vitt be többet, mint a mennyit kiszállított s erősen passivé állanak még a Skandináv államok, továbbá Spanyolország és a Balkán félsziget államai, ide értve Törökországot is, melyből azonban a textilipar valamennyi ágának forgalmáról nincsenek adataink. A többi Balkán államokat sorra véve, a behozatali többlet a kis Szerbiánál 3⁷⁷ millió, Bulgáriánál 5⁰⁸ millió, Görögországnál 9⁹³, Romániánál 43³⁰ millió frtra rúgott. Hogy azonban e számok értékét kellőleg méltathassuk, össze kell hasonlítanunk az illető országok népességével, bár még így is számításon kívül marad a vagyoniosság és polgárosultság eltérő voltában rejlő különbség. A fonalak, továbbá a szőtt- és kötött-árúk behozatali többletéből Szerbiában egy lélekre átlag 1⁹⁸ frt. esik, Bulgáriában 2⁵³ frt., Görögországban 5⁷⁷ frt. s Romániában 8⁰⁵ frt., Magyarországon pedig 8⁵² frt.

Az idézett számokból kétségtelen, hogy a fonó- és szövőipar termékei tekintetében ép úgy a külföldre vagyunk utalva, mint a Balkán félsziget elmaradott államai. Pedig ez iparágnak hazánkban szép multja van; a korábbi századokban nemcsak saját szükségletünket tudtuk fedezni, hanem a szepességi vászon és magyar posztó még külföldön is tért hódított magának. Iparunk a múlt század második felében kezdett háttérbe szorulni az állami gyámolítás előnyét élvező osztrák textil-iparral szemben. A század elején a honi cikkek már nem voltak képesek saját szükségletünket fedezni, 1802-ben 4⁵⁷ millió forint értékű gypjuárút, 1⁶¹ millió értékű pamutárút, 2⁶⁹ millió értékű lenárút, 1²² millió értékű selyemárút s 230 ezer forint értékű különféle fonalakat hoztunk be, jóformán számba sem jövő kivitel mellett. Legvirágzóbb volt hazánkban a lenipar; a jelen század elején, a mint Schwartner becses munkájában olvassuk, Liptó-, Árva-, Trencsén-, Túróc-, Zólyom-, Gömör-, Zemplén- és Sáros megyében évenként körülbelül 10 millió rőf középminőségű vásznat szőttek. A lenipar központja azonban Szepes megye volt, hol évenként 6 millió rőf, részint finom, részint középminőségű vásznat szőttek és fehérítették, a kristályvizű patakok partján. Sőt a lenárúk apretirozása is gyakorlatban volt már és a késmárki festők és színnyomók körülbelül 2 millió rőföt festettek meg évenként. Leniparunk ezen iparszerű üzésén kívül a fonás és szövés, mint népipar, az egész ország-

ban el volt terjedve. A nép maga fonta-szötte fehéreneműt viselt, len- és kenderföldet megteremvén a ruházat ezen fontos részéhez szükséges nyersanyagot. Ily módon a behozatal a különben is korlátozott kereskedelmi forgalom mellett nem ölthetett nagy arányokat és főképp csak a legfinomabb czikkekre szorítkozott.

A hazai posztóipar már a század elején jóval kedvezőtlenebbül állott, mint a lenipar. Durvább gyapju-szöveteket, mint pokróczokat, szűrposztót, stb. az országban sokfelé készítettek ugyan, s bőven ellátták vele a hazai szükségletet, de már a posztógyártás, — bár Modorban, Nagyszombatban, Trencsénben, Szakolczán, Sopronban, Kőszegen, stb. a posztósok finomabb fajtákat is állítottak elő, s néhány posztógyár is alakult, — távolról sem fedezte a belső szükségletet.

A pamutipar meghonosítására is korán történtek kísérletek. A cseklézi kartongyár már a múlt század elején megbukott ugyan, de egy nagyobb szerű másik kartongyár, a sasvári sokat ígérő működéssel kezdte meg és folytatta pályáját. E gyárat I. Ferencz, római császár (Mária Terézia férje) alapította 1756-ban saját családi birtokán, a gyárat később egy bécsi bankház, majd magánvállalkozó vette át. A század elején e gyár szép tevékenységet fejtett ki, számára Nyitra és Trencsén megyében, sőt Selmecz- és Kőrmöczbányán is fontak. A gyár évenként 54—60 ezer darab (à 16 rőf, tehát 854—960,000 rőf) kartont állított elő. A pamutárúk használata már ekkor kezdett általánosan elterjedni, nemcsak a vagyonosabb osztályoknál, hanem még az alsóbbrendűeknél is; természetesen nagy hátrányára a leniparnak.

A selyemipar szintén a múlt században kezdett meghonosodni. A selyemtenyésztés a kormány erélyes kezdeményezése folytán szép lendületet vett és különösen, midőn a napoleoni háborúk alkalmával Ausztria ideiglenesen elvesztette az olasz tartományokat, nagy gond fordított a magyar selyemtenyésztés felvirágoztatására, az eredmény nem is maradt el, csak hogy amint az olasz tartományok visszakerültek Ausztria birtokába, a kormány nem látta többé szükségesnek a magyar selyemtenyésztés támogatását, s a szépen indult termelési iparág, mely nem szorítkozott csak a nyers anyag előállítására, hanem a szövetek készítésére is kiterjedt, lassanként lehanyatlott.

A hazai textil-ipar állása a következő évtizedekben is körülbelül ugyanaz vala, mint a század elején, csak hogy a külföldi czikkek lépésről-lépésre folyvást nagyobb tért foglaltak

el, mert az addig kézműves alapon virágzott belföldi ipartelepek nem tartottak lépést az ezen időben Ausztriában beállott technikai átalakításokkal. Mutatja ezt az 1827-ki országgyűlés részéről kiküldött kereskedelmi választmány számára az 1816—1826-ki áruforgalomról készült kimutatás, mely szerint évenként átlagosan már 19 millió frt. értékű textil-árút hoztunk be az osztrák örökös tartományokból, míg kivitelünk oda alig haladta meg a fél-milliót. Behozatalunk gyapjuárúkból ekkor már közel 9 millió frtra rúgott, pamutárúkból pedig közel hét millióra és még len-árúkból is valamivel nagyobb értéket hoztunk be, mint a század elején.

Mindennek daczára az osztrák örökös tartományokkal szemben árúmérlegünk — az összes árúkat véve — többnyire aktív volt, a tizenegy év közül 8-ban 48¹⁴ millió frttal haladta meg a kivitel a behozatalt, 3 évben pedig 13⁰¹ millióval volt kisebb és így 11 év alatt a tiszta kiviteli többlet 35¹³ millió frtra rúgott. A többi külföldi országokkal szemben azonban árúmérlegünk az egész időszak alatt passív volt, összesen 54¹³ millió forinttal; levonva ebből az osztrák örökös tartományokkal szemben elért kiviteli többletünket, kiderül, hogy 11 év alatt 19⁰⁰ millió frttal hoztunk be több értéket, mint a mit kivittünk, vagyis évenként 1⁷³ millió frttal többlet.

Bár a harminczas években árúmérlegünk Ausztriával szemben még mindig megtartotta aktív jellegét és 1831—1840-ig évenként átlagosan 30⁷⁹ millió behozattal 46¹⁸ millió frt. kivitel állt szemben, a fonalak és szövetek behozatala folyvást emelkedett és évenként már 20³⁸ millió frtra rúgott. Hogy az emelkedés csak mérsékelt volt, a gyapjuárúk nagy árcsökkenésének köszönhető.

Az egyes cikkek forgalma következő volt:

	Évi átlaga 1831—1840	
	Behozatal.	Kivitel.
Fonalak	1.485,533	73,752
Pamutárúk	9.215,893	4,900
Len- és kenderárúk	3.298,272	18,315
Gyapjuárúk	5.077,601	246,101
Selyemárúk	1.306,840	2,920
Összesen	20.384,139	345,988

A negyvenes években azonban áruforgalmunk már Ausztriával szemben is passívrá fordult és 1841—1850-ig a behozatali több

let összesen 12³⁹ millió frtra rúgott. Nagy részük volt ebben a textil-ipar készítményeinek s bár adataink e tekintetben csak 1846-ig terjednek, de már ezek is világosan mutatják az osztrák ipar térfoglalását. A behozatal ekkor már évi átlagban fonalak- és szövetekből 34⁷² millió frtra rúgott, melynek, a mint a következő számokból látható, több mint fele már a pamutárúkra esett:

	Évi átlag 1841—46	
	Behozatal.	Kivitel.
Fonalak	3.009,752	113,480
Pamutárúk	18.489,600	20,167
Len- és kenderárúk	4.092,174	32,661
Gyapjúárúk	6.803,771	315,582
Selyemárúk	2.329,400	15,333
Összesen	34.724,697	497,223

A behozatal tehát ismét emelkedett, mert bár a nemzeti ébredés s a védeyleti mozgalom egy kis életet öntött a hazai iparba, a külföldi cikkek mindinkább tért hódítottak s a növekedő belfogyasztás mindinkább a külföldre volt utalva.

Még fokozottabb mérvben történt ez a következő korszakban, midőn a vámsorompók lerontásával a forgalom teljesen szabad lett Magyarország és az osztrák örökös tartományok közt. A közbenső forgalomról ekkor már, minthogy a fennállott vám-vonal megszűnt, nem gyűjtettek adatok, az azonban kétségtelen, hogy a hatalmas osztrák ipar még diadalmasabban folytathatta hódító hadjáratát a magyar földön. A hazai ipar, mint kisipar, primitív munkaeszközökkel mégis fentartotta valamennyire magát a mechanikai gépek- és szövőszékekkel felszerelt osztrák iparral szemben. A határozottan kedvezőtlen fordulat a hatvanas évek elején állt be, midőn az angol pótegyezmény következtében a silány minőségű angol szövetek addig nem ismert olcsó áron özönlöttek be. Az erősebb osztrák ipar diadalmasan kiállotta a versenyt, de a drágán dolgozó magyar kézműipar csaknem teljesen tönkrement. Megnehezítette egykor virágzó leniparunk helyzetét a pamutárúk általános elterjedése is. A pamutszövetek lassankint mindinkább kiszorították a lenszöveteket; nem csoda, mert a lenszöveteknek jóformán nyers anyaga került és kerül annyiba, mint a kész pamutszövet.

Az orsz. m. kir. statisztikai hivatal, felállítása után csakhamar megkísérelte az oly fontos külforgalom statisztikai megismertetését. Az Ausztriával való egységes vámterület mellett

azonban ez igen nehéz feladat volt. Az eredmény helyességét sokan kétségbe vonták, s minthogy teljes megbízhatósága iránt magának a statisztikai hivatalnak is oly erős kételyei voltak, hogy 7, illetőleg 8 év után jobbnak látta felhagyni az ingatagalapra fektetett adatgyűjtéssel. Az 1868—74. évi külforgalom alapján a textil-ipar termékeinek behozatalát és kivitelét nem szándékozom részletesebben elemezni, mindössze utalok az értekezésem elején idézett pár számra és áttérek az új áruforgalmi statisztikánk által feljegyzett adatokra. Itt is azonban csak az 1884—87 évek eredményére szorítkozom, minthogy a postaforgalom adatainak feldolgozása csakis 1884. évtől indult meg és így az adatok teljessége is csak a mondott évtől kezdődik.

Behozatalunk *fonalakból* 1884—87-ig évenként 12¹⁹—14⁸⁵ millió forintra rúg, kivitelünk ellenben csak 0⁹⁵—2⁰⁴ millióra; de ez is inkább csak átvitel, vagy el nem kelt bizományos árúk visszaszállítása Ausztriába. Fonalbehozatalunkban legnagyobb értéket a *pamut fonalak* képviselnek, évenként 8⁴²—11¹⁸ milliót. Ezek legnagyobb része Ausztriából kerül hozzánk, 1882—84-ben Angliából is nagy értékű pamutfonalat importáltunk (2³⁰—4⁷⁸ millió frt. értékűt) az utóbbi három év alatt azonban a behozatal Angliából nagyon megcsappant, 1887-ben már csak 500 ezer frtra ment. *Lenfonalakat* 2⁴⁸—2⁷⁴ millió értékűt hozunk be és pedig évről-évre emelkedő mennyiségben s csaknem kizárólag osztrák eredetűt. Behozatalunk *gyapjufonalakból* 600—878 ezer forintra, *selyemfonalakból* 327—504 ezer frtra rúg.

A fonalak behozatala különben egészen más szempont alá esik, mint a szöveteké. Bizonyos tekintetben kedvező jelenség, mert a fonál mint félgyártmány, további feldolgozást, további ipari tevékenységet feltételez. Így azt látjuk, hogy a nagy pamut-ipparral bíró Németbirodalom, Franciaország és Ausztria évenként nagy mennyiségű pamutfonalat importálnak, többnyire Nagy-Britanniából. Francia- és Németország lenfonalakból szintén nem tudják saját szövőgyáraik szükségletét fedezni és Belgiumból, Ausztriából és Nagy-Britanniából fedezik a hiányt. A ropant gyapjuipparral bíró Németország évenként körülbelül 30 millió frt. értékű gyapjufonalat visz be és a virágzó posztóipparral dicsekvő Ausztria szintén bevitelre szorul.

A *szövetek* túlságos behozatala azonban már határozottan a belföldi ipar elmaradottságáról tanuskodik és itt a számok valóban kétségbeejtőnek tüntetik fel helyzetünket. Legnagyobb érté-

ket hozunk be *pamutárúkból*, behozatalunk az utóbbi négy év alatt 43⁰⁸—49⁵² millió frt. közt ingadozott s minthogy ezzel szemben csak 3³¹—4⁰⁸ millió frt. kivitel állt, a tiszta behozatali többlet 39⁷⁷—45⁶¹ millió frtá rúgott. A pamutárúk tulnyomó részét pamutszövetek képviselik, de pamutvásznat is nagy mértékben hozunk be, valamint pamutból készült kötött árúkat is. Pamutárúkkal csaknem egészen Ausztria lát el bennünket, de egy kis részszel Németország is járul behozatalunkhoz. A kivitel többnyire csak átvitel és visszküldemény; valódi kivitelünket pamutárúkból jóformán csak a hazai kékfestő gyárak készítményei képezik, melyek jeles minőségükkel kiállják a versenyt úgy az osztrák, mint az elzászi gyártmányokkal, nemcsak benn a hazában, hanem külföldön is. Hogy a külföldi nagy iparos országok forgalmára is vessünk egy futó tekintetet, megemlítjük, hogy Nagy-Británia óriási pamutipara évenként több mint félmilliárd kiviteli többletet tud felmutatni; 1887-ben a kivitel pamutárúkból a bevitt 580⁰³ millió frttal haladta meg. Második helyen a Németbirodalom áll, a pamutárúk kiviteli többlete ott 1887-ben 95²⁴ millió forintot képviselt, a harmadik helyen álló Franciaországé pedig 27⁰² milliót. Az Osztrák-Magyar monarchiának kiviteli többlete pamutárúkból csak 952 ezer frtá rúgott, azonban e csekély összegből nem szabad az osztrák pamutiparra következtetést vonni, minthogy az osztrák pamutipar termékeinek főfogyasztója Magyarország, s ez, a mint imént láttuk, igen nagy behozatalra szorul, mely csaknem egészen az osztrák ipar javára esik.

Pamutárúk után *gyapjuárúkból* hozunk be legnagyobb értékűt. Behozatalunk itt 43⁷⁸—46¹⁰ millió frtá rúg évenként, hol az első szám az 1884-ki, az utóbbi pedig az 1887-ki behozatalt képviseli, tehát a behozatalnál határozott emelkedés mutatkozik. Sajnos, hogy kivitelünk egészen ellentétes irányban halad, 1884-ben még 7⁷³ millió forint volt, 1885-ben már csak 6³⁹, 1886-ban 5⁹⁶, 1887-ben pedig csak 5⁴¹ millió. A két utóbbi év kedvezőtlen eredményében nagy része van a Romániával folytatott vámháborúnak, mely különösen az erdélyi posztóipart sújtja érzékenyen.

Különben csalogódás volna hinni, hogy az áruforgalomban kivitel gyanánt feltüntetett összeg egészen a hazai gyapjuipar javára esik, a legnagyobb rész Ausztriába megy és nem egyéb, mint Ausztriából hazánkba eladás végett hozott, de itt el nem

kelt visszküldemény. A tiszta behozatal a négy utóbbi év alatt évről-évre emelkedett, 1884-ben 36⁰⁵ millió volt, a következőkben 38⁵⁴, majd 39⁰⁴ s végre 1887-ben 40⁶⁹ millió forint. A behozott gyapjúárúkból is Ausztriát illeti az oroszlánrész; azonban Németországból való behozatalunk is megszakítás nélkül emelkedik. Számottevő behozatalunk van még Nagy-Britanniából, Franciaországból, főleg a finomabb gyapjuszövetekből. Az osztrák posztóipar, bár oly kiterjedt piacot talál Magyarországon, mindazáltal a külföld számára is képes szállítani. Az Osztrák-Magyar monarchia vámterületéről 1886-ban 27³⁶ millió frt. értékű gyapjúárú vitetett ki és minthogy ezzel 13³⁵ millió frtnyi behozatal állott szemben, a kiviteli többlet 14⁰¹ millió frtot képviselt.

A gyapjúárúk után értékre egy fényűzési cikk, a *selyem-árúk* behozatala következik. A selyemárúk általános használatát megmagyarázza ugyan keleti jellegű népünk fény- és pompakedvelő természete, de korántsem áll az arányban vagyonságunkkal. 1884-ben 21³¹ millió frt. értékű selyemárút hoztunk be s folytonos emelkedés után 1887-ben már 24⁶⁴ millió értékűt. Nagy emelkedést mutat a selyem-szalagok, paszománt- és gombkötő-árúk behozatala, mely 4³⁸ millióról 7³⁸ millióra emelkedett; továbbá a félselyemárúk, mely 1²³ millióról 2⁴¹ millióra szökött, vagyis négy év alatt körülbelül megkétszereződött. Árúforgalmi statisztikánk selyemárúkból évenként átlagosan 2 millió frt. értékű kivitelt mutat ki. Fölösleges említenünk, hogy ez sem tulajdonképeni kivitel, hanem többnyire csak visszállítmány s kisebb részben átvitel. Tiszta behozatalunk selyem-árúkból 1884—1887-ig 19²⁶, 21⁵⁷, 21⁹⁰, illetőleg 22⁶⁹ millió forintra rúgott. Selyemszövetekből, a jelentékeny osztrák selyemipar daczára, az egész osztrák-magyar vámterület forgalma is passiv áll; csakhogy a helyzet folyvást javul, 1876-ban még 18⁰³ millió frtot tett a behozatali többlet és 1886-ban már csak 5⁷⁷ milliót, világos jeléül az osztrák selyemipar megizmosodásának. Selyemárúkból sokáig Franciaország szállított ki legnagyobb értéket, újabban azonban az erőteljesen fejlődő német selyemipar kezdi tulszárnyalni nyugati szomszédját s 1887-ben Franciaország kiviteli-többleteselyem árúkból 62⁵⁷ millió frtot tett, Németországé ellenben már 83⁷¹ millióra rúgott. Selyem-árúkból a szövőipar tekintetében oly nagy túlsúlylyal bíró Nagy-Británia is bevitelre szorul, 1887-ben a beviteli többlet, bár a korábbi éveknél jóval alacsonyabb volt, mégis 74⁶¹ millió frtra rúgott. Bevitelre

szorul még az iparos Belgium és a nyers-selyemtermelésben első helyen álló Olaszország is.

Len-, kender- és juta-árúkból körülbelül a selyem-árúkkal egyenlő értéket hozunk be, 20⁹³—23⁶⁹ millió frtnyit. Ez összegben azonban évenként több mint 3 millió frt. értékkel zsákok fordulnak elő és nagyon kérdéses, tekinthetők-e ezek tulajdonképeni behozatalnak, nem inkább egyszerű göngytárgyak-e, melyek, igaz, hogy behozatnak, de csak azért, hogy gabonával és liszttel megtöltve, ismét kivitessenek? A fentebbi összegben a len-szövetek 8⁷¹—10²⁹ millió, a lenvászón 4⁶⁶—6⁴⁹ millió frttal szerepelnek, a behozatal mindkettőben emelkedő, a minimum az 1884-iki, a maximum pedig az 1887-ki behozatalt jelezvén. Len-, kender- és jutaárúkból is főleg az osztrák ipar fedezi szükségletünket s 1⁴¹—2⁴⁵ millió frtot tevő kivitelünknek is legnagyobb részét az Ausztriába visszaküldött árúk képezik, leginkább csak Romániába megy néhány százezer frtnyi valóságos kivitel. Az Osztrák-Magyar monarchia vámterülete a len- és kender-szövetek tekintetében aktív forgalommal bír, az irányzat azonban erősen hanyatló, a kiviteli többlet 1876-ban még 13⁶⁴ millió frtra rúgott s 1886-ban már csak 2⁹⁶ millió frtot tett. Legtöbb len- és kenderszövetet Nagy-Británia visz ki, azután Németország és Belgium, a len és kendertermelésre igen alkalmas Olaszország itt is passzív áll. Jutaszövetekből csak Nagy-Britanniának van jelentékeny kivitele, különben ezen cikkből a nemzetközi forgalom egészen jelentéktelen.

Összegezve az elszórva említett számokat, kiderül, hogy Magyarországnak, fonalakon kívül, melyek, a mint említettük, más megítélés alá esnek, szőtt- és kötött-árúkból évenként 119⁸⁷

131¹⁰ millió frtnyi deficitje van. Ily roppant behozatal mellett önkénytelenül felmerül a kérdés, van-e Magyarországnak egyáltalán textilipara s a külföldi iparcikkek elborító özöne alatt nem pusztult-e ki egészen?

Az 1885-ki iparstatisztika s még inkább az ugyanazon évben tartott budapesti országos kiállítás megmutatta, hogy textiliparunk, a kedvezőtlen viszonyok daczára is létezik. Léteznek még az egykor virágzott fonó-szövőipar maradványai, melyekre a cél tudatos közgazdasági politika alkotásai alapíthatók, és léteznek az új fejlődés kezdetei, melyek gondos ápolás és kitartó törekvés mellett szép jövővel bíztatnak. Az a jövőre nézve oly biztató kép azonban, melyet a kiállítás felmutatott, már több évi emel-

kedésnek és sikeres előretörékvésnek volt eredménye; egy évtizeddel előbb nem sok vigasztalót mutatott volna egy ipari kiállítás. Mert textiliparunk legszomorubb korszakát az 1873-ki válságra közvetlenül következő évek képezték, midőn a nagyobb vállalatok megsemmisültek, a kisipar helyzete pedig, a nemzet megcsökkenett fogyasztási képessége folytán, az osztrák gyáripár hatalmas versenye közepett, valóban kétségbeejtővé vált. Az általános gazdasági helyzet javulásával némileg a kérdéses iparág helyzete is javulni kezdett. Az 1879-ki székesfehérvári kiállítás arról tanuskodott, hogy iparosainkban meg van a szükséges törekvés és kitartás és az ekkor textiliparunk érdekében megindult mozgalom nem is aludt el többé egészen. Már ugyanazon évben Pozsonyban egy calicó-szövőgyár alapítottatott, ellátva a legújabb gépekkel, mely szükség esetén 1 millió méter calicot is képes gyártani. Majd 1880. július havában megnyílt a kismárki műszövő szakiskola, melynek célja a len-, kender-, gyapju- és pamut-szövőiparnak oly iparosokat képezni, kik a gép- és műszöves elméletét és gyakorlatát, valamint ez iparág technikáját alaposan ismerik és annak alapján képesek izléses és piaczképes árúkat készíteni. Az intézet iránt mindjárt kezdetben meglehetősen érdeklődés mutatkozott, úgy, hogy még az öregebb takácsok is több heti tanfolyamot hallgattak benne végig. A szakiskolának fennállása óta 114 növendéke volt, az 1887/8-ban a tanulók száma 23 volt és ezek közül 10 végezte be a szakiskolát és nyert végbizonyítványt. Mig azonban nálunk a fonó- és szövőipar számára ez intézeten kívül még csak egy, a nagy-szebeni áll fenn, addig Ausztriában a bécsi textil-ipari tanintézetén kívül, főleg Sziléziában, Cseh- és Morvaországban 28 ily speciális tanintézet létezik.

Nem közvetlenül a textiliparra vonatkozik, de arra is kiterjed a hazai iparnak adandó állami kedvezményekről szóló 1881. évi XLIV. t.-cz., mely adómentességgel igyekszik a tőkét a nagyobb iparvállalatok létesítésére kecsegtetni s a létező iparvállalatokat nagyobb kifejlésre képesíteni. Az állami kedvezmény 1888. végéig 60 fonó- és szövőipar telepnek adatott meg.

A hazai ipar állami támogatásának másik gyakorlati módja: az állami célokra szükséges szövetek- és kelméknek hazai iparosoknál való megrendelése. A földmívelés-, ipar- és kereskedelmi miniszterium a hazai ipar ezen uton való támogatásában mindig előljárt, de több miniszterium ellen sokáig hangzott a panasz. A hazai gyárak posztóból jelenleg legtöbbet szállítanak a

közös hadsereg számára és pedig 160 ezer, azután a honvédség számára 45 ezer méter komisz posztót, majd a megyék és városok szükséglete következik, azután a pénzügyőrségé, a posta- és távirdáé, a csendőrségé, az államvasutaké, a méntelepeké, stb. A honvédség számára a pozsonyi és losonczi posztógyár szállít, a közös hadsereg számára szintén ez a két, de egy kézben levő gyár, továbbá a gácsi gyár, a méntelepek számára ugyancsak a nevezett három gyár, a többi hatóság szükséglete részint a már nevezett gyárak, részint más posztógyárak által fedeztetik.

Vászonból nagyobb szállítások a pénzügyminiszterium, a kórházak, honvédség, az igazságügyi miniszterium és a csendőrség számára történnek; calicóból pedig a közös hadsereg, a méntelepek, az igazságügyi miniszterium és a csendőrség számára. Vannak gyáraink, főleg a pozsonyi és losonczi posztógyárak, melyek kizárólag csak szállításokra dolgoznak s nem gondolnak a kereskedelmi cikkek gyártására, pedig nagyon is jogosult az a kívánság, hogy azon gyárak, melyeket az állami szállítások állandó, biztos munkával látnak el s ily módon gyámolítanak és megszilárdítanak, igyekezzenek ezt tevékenységük kiterjesztésével s a kereskedelmi cikkeknek a külföldi ipar kiszorítására irányuló gyártásával meghálálni.

Sajnos, hogy ez óhajítás a jelenlegi rendszer mellett nem igen valósulhat meg. A szállítások megrendelése tervszerűtlenül történik, az egyik hatóság mitsem tud róla, vagy nem törődik vele, hogy a többi hatóságok mely gyáraknál, mennyi megrendelést tettek s így könnyen megtörténhetik, hogy a szállítások némely gyáraknak egész termelőképességét igénybe veszik, sőt néha felül is mulják s ilyenkor az is megesik, hogy a gyáros a saját gyártmányát meghaladó többletet, a szerződés ellenére külföldi készítménynyel pótolja. A bajon csak úgy lehetne segíteni, ha az ügyet egy központi organum venné kezébe, mely az összes hatóságok szükségletét az arra méltó gyárak közt, azok termelőképességének bizonyos százalékos arányában felosztaná, mely részesülés rúghatna 20–30%-ra, de nem többre. Ennyi elég volna, hogy a gyár biztosítva lássa lételét, de arra korántsem volna elég, hogy tisztán csak a szállításokra támaszkodjék és elhanyagolja az üzleti élet követelményeit.

Hogy textiliparunk a nyolczvanas évek elejétől mily szépen fejlődött, annak fényes bizonyására szolgált az 1885-iki

budapesti orsz. kiállítás, melylyel azonban itt külön foglalkozni túl esnék tárgyam határán s fölösleges is volna, mert az érdemes sza kreferens kitünő jelentésben festette textil-iparunk szereplését a kiállításon. Mellőzve tehát ezt, inkább az 1885-iki iparstatisztika által konstatált eredmények rövid feltüntetésére térek át, mely bár — mint talán valamennyi iparstatisztika — nem tökéletes, a valóságot megközelítő adatokat nyújt. E statisztikai felvétel szerint a fonó- és szövőiparban 26,983 egyén foglalkozott, az összes iparosoknak 4,10%-a, volt pedig közöttük 14,526 önálló vállalkozó és 12,457 segédzemély. Semmi sem mutatja jobban a hazai fonó- és szövőipar kisipari jellegét, mint a segédzemélyzet csekély száma az önálló vállalkozókhöz képest. Míg az összes iparcsoportokban 100 önálló iparra 141 segédmunkás esik, a fonó- és szövőiparban csak 86. Mótorral dolgozó iparvállalat 419 találatot 452 önálló vállalkozóval és 4,351 egyénből álló segédzemélyzettel, ezeknél tehát már 100 vállalkozóra átlagosan 962 segédmunkás esett. Minden motorral dolgozó ipartelepet azonban gyárnak tekinteni nem lehet, az 1888-iki gyárvizsgálat csak 60 oly fonó- és szövőipar telepet talált, mely a gyár nevet valóban megérdemli. E 60 gyárban 4,900 munkás vétetett számba és pedig 4,246 gyármunkás, 140 tanonc és 534 napszámos. Hogy e szám — daczára, hogy oly sokkal kevesebb telepről szól — jóval felülmulja az iparstatisztika által konstatált létszámot, onnan magyarázható, hogy azóta egy pár nagy személyzettel dolgozó új gyár keletkezett, továbbá, hogy a helyszínén gyűjtött e nemű adatok általában pontosabbak. A gyárvizsgálati eredmények szerint a 60 telep közül 44 dolgozott mótorral s alkalmazásban volt 64 gőzgép 1,410 lóerővel, 11 vízmotor 262 lóerővel és 3 gáz- vagy hőlégmotor 7 lóerővel; az 1885-iki iparstatisztika szerint pedig a mótorral dolgozó 419 textilipar vállalat közül állati erőt alkalmazott 122, vízerőt 262 és pedig 301 vízkereket 1,029 lóerővel; gőzerőre 40 és pedig 68 elmozdithatatlan és 11 szállitható gőzgépet 1,756 effektív lóerővel; gázt 4 vállalat és a 4 gázmotor 11 lóerőt képviselt; végre 3 vállalatban petroleumot alkalmazó 3 drb léleggép dolgozott 6 lóerővel.

A fonó- és szövőipar egyes ágaiban alkalmazott munkaerőt tekintve, iparstatisztikánk takácsot talált legtöbbet, összesen 10,966-ot. Posztógyártás- és készítéssel foglalkozott 4,518 egyén, kötélgyártással 3,252, kártonnyomás- és kékfestéssel 1,689, a többi ágakban alkalmazott személyzet sehol sem érte el az ezret.

A fonó- és szövőipar, mint háziipar, még mindig nagyon el van terjedve. Az 1884. év elejéről szóló hivatalos adatgyűjtés szerint a szorosabb értelemben vett Magyarországon 681,035 háziiparos működött a textiliparban, az összes házi iparosoknak 84⁹⁶/₁₀-a, és pedig 10,259 férfi és 670,776 nő. Kétségtelen azonban, hogy ezen egyének legnagyobb része a fonást és szövést nem kereseti jelleggel űzi, és így működésük nem annyira háziiparnak, mint egyszerű házimunkának tekintendő. Statisztikánk a háziiparilag űzött fonó- és szövőipar évi termelésének értékét 2⁶⁵ millió forinttra teszi. Megemlítjük e számot is, a nélkül, hogy hitelességeért kezességet vállalnánk.

A háziipar készítményei mutatják leginkább népünk tehetségét a textiliparra. Mennyi eredetiség, mennyi leleményszerűség és izlés nyilatkozik számos vidék készítményeiben. Különösen a szőnyeg és pokrócz szövés haladt nagyon sokat, Torontál-megyében már szmyrna szőnyegek készítését is megkísérlették s bizvást elmondhatjuk, hogy 'meglepő szerencsével.

Az elmondottak eléggé igazolják, hogy textiliparunk a mostoha viszonyok dacára is fenn tartotta magát valamennyire, nem semmisült meg egészen. A csirában meg van még az életerő, csak kedvező körülmények serkentő hatására vár, hogy gazdagon kisarjadhasson. Azt hiszem, nem tévedek, ha azt állítom, hogy a körülmények alakulása soha oly kedvező nem volt e fontos iparág megteremtésére, soha a sikernek annyi feltétele össze nem találkozott, mint jelenleg. A hetvenes évek elején is nagy arányu mozgalom indult meg, de akkor az alapításokkal űzött szédelgés, a magas kamatláb, a magas munkabér, a nyersanyagok, a gabona és általában az élelmiszerek drágasága, mind ellenefordult asikernek s a csakhamar bekövetkezett általános hitel- és gazdasági válság elsöpörte az új alapításokat s az összedőlt romok mélyen maguk alá temették a hazai ipar felvirágoztatásának reményét. Ma közgazdasági viszonyaink sokkal szolidabb alapon nyugszanak, mit fényesen igazol az a körülmény, hogy azt a roppant árforradalmat, mely a mezőgazdasági termények értékét 5 – 6 év alatt csaknem felére nyomta le, viszonylag minden nagyobb rázkódás és válság nélkül képesek vagyunk kiállani. A közgazdasági állapotainkban nyilvánuló szilárdság és szoliditás minden esetre biztató jelenség, bár mint különös körülményt nem akarom kiemelni. A kedvező jelenségek közé sorolhatjuk ellenben mindenekelőtt az alacsony kamatlábat. A hazai ipar emelkedésének egyik legfőbb akadálya mindig a

tőke hiánya, vagy szerfölötti drágasága volt. Ma már bőséges a tőkekinálat s nemcsak külföldről várhatjuk beözönlését, hanem itt benn a hazában is nagy mértéket öltött a tőketakarítás, hiszen csak pénzügyintézeteinknél takarékbetétek alakjában 445 millió forint halmozódott fel. Takarékpénztáraink ma általánosan 4%-ot fizetnek a betétekért és maguknak is gondot ad, hogy miként helyezték el azt gyümölcsözőleg. Csak szakértő bátorításra, kezdeményezésre volna szükség, hogy a tőke megmozduljon s ipari vállalatokban keressen magának gyümölcsöztetést. Igaz, hogy az utóbbi évtized alatt az iparcikkek és köztük a textil-ipar készítményei is árhanyatlást szenvedtek, de e hanyatlás korántsem volt oly nagymérvű, mint a nyersanyagok és az élelmi szereké; ez és a munkabér csökkenése bőségesen kárpótolja amaz árhanyatlást.

A tőkének ipari vállalatokba elhelyezése a gyakorlati gazdaság legnehezebb problémája, a legnehezebb földadat magára a tőkepénzre, mert minden iparvállalat alakítása a konkrét viszonyok egész tömegének mérlegelésétől függ, a mire a legkevesebb tőkepénzes képes. Az ipari vállalat műszaki berendezése különleges műszaki képzettséget, az üzleti és kereskedelmi viszonyok mérlegelése az illető iparág helyzetének alapos ismeretét igényli és sajnálattal kell beismernünk, hogy tőkepénzeseink túlnyomó nagy része e földadat megoldására sem képzettséggel, sem hivatottsággal nem bír. Hazánkban a kereskedelmi világnak, mely az iparvállalatok alapítására első sorban van hivatva, az ipari élettel nincs, vagy ipar hiányában nem is lehet összeköttetése, az iparból keletkezett nagy vagy mérsékelt nagy vagyonok, melyek ismét az iparban keresnek elhelyezést, ritkák és így, a mi az ipar ezen tényezőjét illeti, eddig hiányzott azon elem, a melynek közreműködésétől az ipar lendülete várható. Az a gyökeres átalakulás, melyen kereskedelmünk, különösen nagy terménykereskedelmünk és a mezőgazdaság keresztül megy, reményt nyújt azonban arra, hogy e jellemzett kedvezőtlen viszonyok is jobb fordulatot vesznek.

A mióta gabonánkkal leszorultunk a világpiacszról, terménykereskedelmünk egész helyzete megváltozott; a nagy terménykereskedelemben többé nem gyümölcsözhető tőkék előbb a mezőgazdaságban kerestek elhelyezést, miután azonban itt sem találják meg a várt lukratív gyümölcsöztetést, a szükség kényszerítő parancsa hajtja ezen tőkéket az ipar felé és ha eddig e

tőkének az iparba való özönlését nem konstatálhatjuk, annak csak egy akadály a van, a szakértelem teljes hiánya a tőkepénzesek körében. A jelenlegi generációtól nem várható e tekintetben nagy változás, de hangoztatnunk kell, hogy tőkéseink önmaguk és a nemzet iránti kötelességeiknek legjobban úgy tesznek eleget, ha gyermekeiket műszaki-ipari pályára nevelik, mert teljes meggyőződésünk szerint az reájok nézve és a nemzetre is, a meggazdagodás útja.

Egész a legujabb időig nagy hitelintézeteink sem állottak az iparral oly viszonyban, melyet közgazdaságunk érdekében megfelelőnek lehetne nevezni. Távol van tőlünk azon szándék, hogy egészségtelen ipari alapítás szószólói legyünk, de ki kell mondanunk, hogy nagy hitelintézeteink vezetése ép oly kicsinyes, az ipar föladatának és tényezőjének ismeretétől ép oly távol álló volt, mint a fönt jellemzett kereskedő-világ, melyből a hitelintézetek vezetői kikerültek. Az újabb időben vezető hitelintézetünk hajlandóságot látszik mutatni az iparvállalatok létesítésében való részvételle; eddigi nem kedvezőtlen tapasztalatai meggyőzhetik a hitel-világot arról, hogy az ipar, kellő szakértelemmel és körültekintéssel a tőke kincses bányája lehet.

A tőke mellett másik fontos tényező a *munkaerő*. A textilipar sok százados multja hazánkban, sőt jelene is, midőn azt látjuk, hogy a kis kézműipar képes magát a hatalmas külföldi gyár-
ipar agyonzúzó versenyében is fentartani, — igazolják, hogy népünkben meg van a fonó- és szövőiparhoz szükséges tehetség és ügyesség. Eddig azonban nagy baj volt, hogy éppen a felvidékről, mely minden tekintetben legalkalmasabb volna a fonó- és szövőipar számára, már évek óta roppant mérvű kivándorlás folyik Amerikába. De itt ismét oly változás előtt állunk, melyet hasznunkra fordíthatunk. A bevándorlásokról szóló legujabb éjszakamerikai törvényjavaslatot értem, mely minden valószínűség szerint rövid idő alatt törvénynyé válik. Ez az európai munkás elem beözönlése elé hatalmas gátat fog emelni és végét veti, illetőleg ha a dolgok fejlődését tétlenül nézzük — más irányt ad a felső-magyarországi kivándorlásnak. E pillanatot kellene megragadni, hogy az Amerikából kiszoruló felvidéki szorgalmas, munkás nép ne a világ más táján, hanem itthon találjon foglalkozást. A textilipar alkalmas munkaerőre lelne a felvidéki szorgalmas és e mellett csekély igényű népben, mert a mint fentebbi vázlatunkban kiemeltük, a textilipar mint házi- és kis-ipari fog-

lalkozás már századok óta vérébe ment a szepesi, sárosi, stb. népnek. Különösen a lenipar az, melynek a felvidéken — mint láttuk — nagy multja van és mely a jövőben is alkalmas talajra találna ott, de ezenkívül a gyapjuipar is eredménynyel volna ott folytatható s e két iparág nagyarányu felkarolásával megjavulnának az ottani kereseti viszonyok, melyeknek kedvezőtlen volta már közel egy évtized óta évenként ezer és ezer munkás kezébe ad vándorbotot.

Az Éjszak-Amerikai Egyesült Államok védvamos politikáját, mely most már az idegen *munka* elől is elzárja a köztársaság határát, még másképen is fel lehetne használnunk. Ha a len- és gyapjuipart képesek volnánk is a rendelkezésre álló hazai munkaerőkkel nagyiparrá változtatni, a pamut- és selyemiparnál okvetlen külföldi munkások importálása szükséges; és lehetne erre kedvezőbb alkalom, mint a közel jövő, mikor az angol, német és olasz kivándorlók százezrei egyszerre kizárva látják magukat az új világ nagy köztársaságából, mely eddig mint az ígéret földje csábított és vonta magához Nyugat-Európa népfölöslegét.

Az *ipariskolák és tanműhelyek* eddigi működésének eredményét is számításba kell vennünk. Eddigél ugyan még nem nagy az ott kiképzett növendékek száma, de jelenlegi textiliparunk aligha tud még e csekély számu egyénnek is méltó foglalkozást adni. Ideje volna, hogy az e téren történt fáradozások valóban gyümölcsöztessenek is, a kiképzett egyének kellő alkalmazást találjanak, és ne riaszssa el a pálya meddősége a fiatalságot amaz iskolák látogatásától.

A felállítandó gyárak technikai vezetésére is akadnának alkalmas hazai erők. Műegyetemünkben a textilipart nemcsak elméletileg, hanem gyakorlatilag is alaposan tanítják és számos ifju nyér évenként belőle kiképeztetést. Jelenlegi viszonyaink közt azonban, a mit tanulnak, holt kincs, fáradságuk meddő munka marad. A mit elsajátítanak, a gyakorlati életben nem értékesíthetik és bármily tehetséget és hajlamot érez is magában egyik másik az ipar ezen ágának vezetésére, életpályául azt nem választhatja, mert nincsenek gyáraink, melyek szakképzettségét igénybe vennék. Mig ellenben, ha textiliparunk ügye valahára szerencsésebb fordulatot venne: a legkiválóbb végzett növendékek közül néhány a külföldi fonó- és szövőgyárakban való gyakorlati tanulmányozásra kiküldetnék, pár év alatt oly szak-

erők felett rendelkeznének, kiknek kezébe egész megnyugvással lehetne letenni a hazai textilipar sorsát.

Nagy előny és a sikernek nem kis biztositéka, hogy a textilipar még nem semmisült meg egészen és mint házi és kisipari foglalkozás, az ország több vidékén fentartja magát és ha nem állandóan is, az év egyes szakaiban igen sok egyént foglalkoztat. Ez megbecsülhetlen alap a létesítendő nagy ipar számára, mert ha a külföldi hatalmas gyáripari verseny végkép elnyomja saját kisiparunkat és népünk végkép felhagy a fonó- és szövőiparral s elveszti a gyakorlati ügyességet, melyet nemzedékről-nemzedékre átörökölt: hazánkban a textilipart felvirágoztatni, igen nehéz, sőt lehetetlen lesz. Ezért kell felhasználni az időt mely még rendelkezésünkre áll s addig kell megmozdulnunk, míg nem késő.

Magától értetődik, hogy a teremtetendő gyáripart azon vidékeken kellene felkarolni, hol az alap leginkább meg van, így a lenipart főleg a felvidéki megyékben, a gyapjuipart ugyanott és azonkívül a székely és szászföldön és a Duna jobb partjának posztóiparral foglalkozó vidékein. A pamut- és selyemipar számára ott kellene alkalmas helyet keresni, hol a népesség sűrű és intelligens, hol a motorul szolgáló víz, vagy a gőz kifejtésére szükséges tüzelőanyag bőven meg van és a jó közlekedés, úgy a nyersanyagok szállítását, mint a készgyártmányok elszállítását könnyűvé és olcsóvá teszi. Különösen alkalmasak volnának kisebb városaink, melyekben leginkább fel volna található az olcsó, mégis elég intelligens s különösen a női munkaerő.

Talán az eddigiekből is kitűnik, hogy a sikernek szép reményével lehetne megindítani egy országos mozgalmat fonó- és szövőiparunk érdekében. A vállalkozási szellem az 1873-ki válság után egyszerre mintha teljesen kihalt volna, a tőke annyira fél minden újabb vállalatától, alapítástól. A viszonyok azonban lassan-lassan e tekintetben is javultak és ma már kezdeményezésre van szükség és a társadalom az életrevaló eszmét nem engedni elbukni. Közeli példára hivatkozhatom, a cukorgyárak érdekében megindult mozgalomra. A cukoradó megváltoztatásával csak alig támadt fel a remény, hogy a cukorgyárak ezentúl hazánkban is prosperálhatnak, máris az ország minden részében újabb és újabb cukorgyárakat látunk szervezve, sőt biztosítva is.

Nem akarom kicsinyleni a cukoripar fontosságát, de az

kétségtelen, hogy a textilipar hasonlíthatatlanul fontosabb, ép azért hiszem, hogy legjobbjaink nem haboznak az ügy élére állni s ha egyszer sikerül egy erőteljes mozgalmat megindítani, az nem is fog addig elaludni, míg a hazai fonó- és szövőipar ügyét diadalra nem vezeti.

De bár teljes bizalommal van közgazdasági életünk megismosult erejének szabad működésében; a nagy cél eléréséhez, meggyőződésem szerint, az állam segédkeze is okvetlenül szükséges. Hogy az állam a rendelkezésre állt kis eszközökkel eddig is sokat tett, ki merné elvitatni, nagy eredményt azonban csak nagy eszközökkel érhetünk el. Jól tudom, mennyire sürgős és még államiságunk szempontjából is mennyire fontos és elodázhatatlan feladat az állami pénzügyek rendezése és ennek folytán a takarékoság elvének szigorú megtartása, de itt oly fontos közérdek szólal meg s követel kielégítést, hogy az államnak még a jelen viszonyok közt sem szabad az áldozattól visszariadnia.

Ha célszerű volt -- s vajjon ki merné ma már kétségbe vonni célszerűségét -- a hazai közlekedésügy érdekében sok száz milliót áldozni s ha még jelenleg is évenként milliókra menő összegeket fordítunk közlekedésügyünk fejlesztésére: nem volna-e indokolt, egyszer és mindenkorra pár millió forintot szentelni azon iparág megteremtésére, melynek hiánya évenként több mint száz millió forinttal teszi szegényebbé hazánkat?! A szükséges állami segítyt nem fejezhetjük ki már előre meghatározott összegben; de néhány millió forint mindenesetre elég volna és így még a legrosszabb esetben is, t. i. ha amaz összeg közvetlenül épen semmit sem gyümölcsozna, az évi kamatvesztesség csak pár száz ezer forinttal terhelné államháztartásunkat. A segélyösszeget mindenekelőtt a jóformán teljesen hiányzó, pedig talán legfontosabb pamutipar megteremtésére lehetne fordítani, valamint selyemfonó- és szövőgyárak létesítésére. A segélyezés legcélszerűbb módjának kínálkoznék, ha az állam az alapítandó gyáraknál bizonyos számú törzsrészcsevényt írna alá, melynek kamatoztatása csak a többi részvényes 5°/_o-os kamatain túl kezdődnék. Ez különben a kivitel dolga s oly részlet, melyet ezuttal csak futólag említhetünk meg.

A textil-ipar megteremtése a magyar közgazdasági és nemzeti politika legfontosabb kérdése, a melylyel számot kell vetnünk egész jelentősége szerint, mert ez a kérdés megoldást követel és megoldandó, mielőtt még oly formában lépne föl, hogy kielégi-

tése kockára tenné az Ausztriával való vámközösséget, melynek fölbontása más nagy érdekeink veszélyeztetésével járna. Akármely ország ipari történetét vizsgáljuk is, mindenütt arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy egyetlen állam keletkező textil nagyipara sem nélkülözte az állam leghathatósabb támogatását, a melynek a vámvédelem csak egyik alakja és módja volt. Illusio volna azt hinnünk és remélnünk, hogy ez a magyar földön más-ként lehet, mint a mely utat az ipar egyetemes fejlődéstörténete mutat. A vámvédelem hiányában még hathatósabbnak kell lenni az állami támogatásnak, a mi nem állhat másban, mint hogy az *állam vállaljon részt a kezdet kockázatában*, mert akármely nagy textil-ipari vállalat is csak úgy lehet a nyílt piacon versenyképes, ha százezreket költ először a munkások teljes betanítására és a kezdetben termelt selejtes minőségű árú értékvesztésének pótlására. Ezt a kockázatot, mely bár összegében nem nagy, de a magánvállalkozóra meg nem térülő tökebefektetést képez, a magánvállalkozás soha sem fogja magára venni és teljes meggyőződésünk szerint ezeken a százezreken fordul meg a magyar nagy textil-ipar egész jövője. Ezt a kockázatot a világon mindenütt az állam vette magára, akár vámvédelem alakjában, akár pozitív támogatás útján és ezen kötelesség elől a magyar állam sem fog kitérhetni.

De nem folytatom tovább, a statisztikus feladata csak az, hogy hű képből ecsetelje a közgazdasági élet mozgalmas jelenségei és itt-ott rámutasson az azokban rejlő tanulságokra. A nagy gépezet kerekeit azonban mozgásba hozni, vagy a kopotakat ujjakkal cserélni fel, a közgazdaság gyakorlati férfainak teendője. A statisztikus nem avatkozhatik ebbe, szakmája őt a nyugodt, objektív szemléletre utalja. De azért ki vonná kétségbe a statisztika gyakorlati becsét, hiszen az utat, melyen a gyakorlat embereinek haladniuk kell, az a fáklya világítja meg, melyet a statisztikus lobogtat.

DR. JEKELFALUSSY JÓZSEF.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNKA.

Márczius.

1-én. A közlekedésügyi miniszter enquétet hiv össze a *giro- és checkforgalomnak a magyar postatakarékpénztárnál* leendő behozatala tárgyában.

A földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterium Wahrmann orsz. képviselőnek a budapesti kereskedelmi kamrában tett kezdeményezésére *borkivitelünknek Svájc felé bekövetkezett hanyatlását elhárítandó*, hasonló intézkedéseket léptet életbe, mint Olaszország. S ez intézkedések volnának: érdekeink kellő képviseltetése állandó kormánybiztos által, rakhelyek berendezése jelentékeny mennyiségű bor számára, valamint a beraktározott és elárusított bor szigorú ellenőrzése.

2-án. A budapesti közuti vasutársaság a pesti magyar kereskedelmi banknál ($4\frac{1}{2}\%$ -os kötvényekre) 1.600,000 forintra rugó elsőbbségi kölcsönt vesz fel építkezésekre és azon 640,000 forint összeg visszafizetésére, mely az $5\frac{1}{2}\%$ -os kötvények beváltására lőn fordítva.

A *buzaszállítás* felmondása a *tavaszi határidőre* 122,000 métermázsával kezdetét vette, mely mennyiségből 102,000 mm. elfogadtatott úgy, hogy a nehézségek, melyektől tartottak, nem következtek be.

A *dunagőzhajózási társaság igazgatósága* bizalmas tanácskozást tart a magyar közlekedésügyi miniszter követelései felett, a nélkül, hogy határozatra jutna.

3-án. Az *osztrák-magyar Lloyd* kormányzótanácsának többsége a fennálló *segélyezési egyesség revisióját* kívánja. A mérleg 1 millió forint jövedelmet mutat, de a leírások $1\frac{1}{2}$ millió forintot vesznek igénybe. E célra létezik tartalékalap 1 millió forinttal, úgy, hogy ennek teljes felhasználása esetén $\frac{1}{2}$ millió forint, mint 4% -os osztalék, a részvényesek közt felosztható lenne.

A közlekedésügyi miniszterium enquéteje a *check- és giroforgalomnak a postatakarékpénztáraknál* leendő életbeléptetése tárgyában törvényjavaslatot fogad el az osztrák minta szerint; a miniszter tekintettel lehet a kézizálog- és váltóüzletre is.

4-én. A *buzafelmondások a tavaszra* lassúbb menetben folytatvák; 2-ik napon 12,000, 3-ik napon 27,000 mm. mondatott fel.

5-én. *Trieszt és Fiume szabad kikötők* e minőségének megszüntetése iránt törvényjavaslat készül, mely némely vámtételt megváltoztat és a vámkezelést, valamint Triesztre nézve a fogyasztási adókérdést szabályozza.

Budapesten szeg- és csavargyár van alakulóban 600,000 frt. részvénytőkével.

A magyar államvasutak igazgatósága a *zsilvölgyi szén kokszzá változtatására* nézve nagyon kedvező véleményt ad.

6-án. A *pesti magyar kereskedelmi bank* s a *Ganz-gyár részvénytársaság* szokatlan kedvező mérleget mutatnak ki 1888-ra. Nagymérvű tartalékgyarapítások. A magyar hitelbank állandó nagy jövedelmet hoz.

7-én. A *gabnafelmondási* iroda 1871 óta e napon mutat fel legnagyobb napi forgalmat.

A *tőzsdeügynöki testület* alapszabályai elfogadtatnak.

A *dunagőzhajózási társaság* elhatározza, hogy kísérletkép közlekedést létesít *Galacz és Batum* között.

A *bégaszabályozási tervek* négy különböző alapon elkészültek. Költségtöbblet 25 millió forint.

8-án. A tőzsdék lassanként megnyugosznak Milán király lemondása s a réz-syndikatus körül a „*Comptoir d'Escompte*“-ot ért veszteségek felett.

Törvényjavaslat terjesztetett be az *italmérés jog* megváltása folytán felmerülő kárterítési igények *bejelentési határidejének* márczius 31-től april 30-ig leendő meghosszabbítása iránt.

9-én. A *magyar jelzálogbank* s a *magyar leszámoló bank* igen kedvező zárszámadást mutatnak fel; az előbbi $6\frac{1}{10}\%$ osztalékot ad s a tartalékot 285,000 forinttal gyarapítva 800,000 forintra emeli, az utóbbi 7% -ot oszt szét és a tartalékot 93,613 forinttal 250,000 forintra egészíti ki.

A *budapest-pécsi vasut állami üzembe való átvétele* megtörtént.

A *budapesti hengermalom-részvénytársaság* közgyűlésén részletes jelentést tesz az előfordult tűzkár körül történt leszámolásokról.

10-én. Második *konzervgyár* alapítása.

A képviselőház közlekedésügyi bizottsága a *Tiszavölgy árvízvédelmére* vonatkozó törvényjavaslatot tárgyalja.

Az *egyesült fővárosi takarékpénztár* közgyűlése elfogadja a *részvénytőkének* 1.2 millióról 1.8 millió forintra leendő *felemelését*, mi 6000 darab 100 forintos (175 frt. árfolyamú) részvény kibocsátása által megy végbe, olykép, hogy az árfolyam-többlet külön tartalék javára fog szolgálni és a takarékpénztár a jelzálogüzletet be fogja hozni.

A forgalom a Dunán kedvező, azt hiszik, hogy a *dunagőzhajózási részvényekre* 1888-ra $4\frac{1}{2}\%$ -os osztalék lesz fizethető.

A tőzsdék még mindig izgatottak. A »*Comptoir d'Escompte*« összeállítja a *mérleget*.

11-én. A budai gyártelepek küldöttsége a közlekedésügyi miniszternél egy a Kelenföldre terjedő *budai körvasut* érdekében jár el. A miniszter az eszmét életrevalónak tartja s azt sürgős tanulmányozás tárgyává teendi.

Az *esztergom-füzitői vonal* végleges engedélyezése tárgya-

ban a tárgyalás április hó 10-ére van kitűzve; az Esztergomba vezető vasutaknak azonban egy vonalrészt közös üzemben kellend tartaniok, illetve az első építővel peage-egységet kell kötniök.

A közlekedésügyi miniszter *törvényjavaslatot* terjeszt elő a magyar kir. államvasutak és a budapest-soroksár-haraszti helyi érdekű vasut közt létesítendő *összekötő vonal* engedélyének a *budapesti közuti vasutttársaságra* leendő ruházása tárgyában.

Szállítási vállalat alakul Budapesten 300,000 forint alap-tökével.

12-én. A *szlaxon kereskedelmi kamra* a közlekedésügyi miniszterhez intézett *memorandumában* az Eszéktől Miholacig vagy legalább Nasicig vezetendő forgalmi vonalak figyelemre méltatását kéri.

13-án. A budapest-pécsi vasut és a közlekedésügyi miniszter közti egység alaki hiányok miatt nem irható alá és irányi módosításokat fog szenvedni.

A budapesti árú- és értéktőzsde *gabnaleszámolási* irodája 1888. márczius 1-étől november 30-ig terjedőleg *forgalmi statisztikát* tesz közzé, melyből kitűnik, hogy ez évben a kötések száma és a szállítandó árúk mennyisége 5 év óta a legmagasabb. Ezuttal az üzlet súlypontja a tengeri konzorcium működése folytán a tengeri üzletben feküdt. A különbözetek a rendesnél csekélyebbek valának, mert több árú lön tényleg szállítva, mint máskor. Az egész eredmény 1836 felmondás 1.610,600 mm. összegben, 11,233 lebonyolított kötés 10.084,300 métermázsa összegben, 1.286,733 forint árkülönbözettel (szemben az előző évi 969,— 788,000,— 7,748,— 7.062,200— és 1.793,688 frt. megfelelő számokkal).

Joubertnek Párisban való elfoglaltsága miatt az osztrák-magyar államvasut közös kormánytanácsulése elhalasztatott. *A keleti vasutak felett való határozás*, habár késik, állítólag a májusi közgyűlés elé fog terjesztetni.

A *torontáli helyi vasutak üzletének vitelét* az osztrák-magyar államvasut veszi át: a megnyitás állítólag április hóban megtörténik. (Eredetileg a megnyitásnak csak a becsei hid elkészülte után kellett volna megtörténnie s az üzletet a m. k. államvasutak vitték volna.)

A *munkács-stryi vasut forgalmának megosztására* nézve hosszas tárgyalás után egység jő létre, melyet az április 3-án tartandó egyleti konferencia elé fognak terjesztetni.

14-én. Az első hazai takarékpénztár *leszállítja* a *jelzálogkölcsonök kamatlábát* és hosszabb törlesztési időközt enged.

A *dunagőzhajózási társasággal való tárgyalás* tovább húzódik, mert Cassian megbetegedett s az igazgatóság keblében nincs egyetértés a magyar követelésekkel szemben elfoglalandó álláspont dolgában.

A tőzsde hangulata javult, mert Párisban a »Comptoir d'Escompte« *újjaalakítása* által orvosolni remélik a bajokat.

15-én. Bécsből jelentik, hogy a *közlekedésügyi miniszter* a dunagőzhajózási társaság igazgatóságának az ő követeléseivel szemben követett visszautasító magatartása folytán, az ügyet további bécsi ajánlatoktól teszi függővé és *várakozó állást foglal el*.

A Fürstenfeldnél kiüthött marhavész miatt osztrák részről a *határozott* alkalmazza Magyarországot ellen.

Az Uniobank (a leszámítoló bankkal) felhívást tesz közzé az athéni archeologiai társaság *20 millió franknyi sorsolási kötvényeinek* (10 frankos sorsjegyek) aláírása tárgyában.

16-án. *Új jogszokások* megállapítása a *szeszkereskedésre* nézve tárgyalás alatt vannak. Ha más nincs kikötve, mindenkor contingentált (átalányozott) szesz lesz értendő, meg nem adóztatott szesz szállítása csak a szeszfőzőből vagy a szabad raktárból történhetik; meg nem adóztatott szesznek a vasuti állomástól való szállításánál a vasutravitel vevő költségére történik, az átadásnak pedig az illető szabad raktárban vagy adófizetéssel nem járó czélokra rendelt helyiségben kell történnie. A szállítási biztosítékot annak kell nyújtania, a kinek költségén az árú szállítatott. A térfogat megállapításának kizárólag a súly alapján kell történnie. Göngysúlykülönbözeteket 14 napon belül be kell jelenteni, 1½ kilóig tekintetbe nem jöhetnek, de azon túl teljes mérvben kiegyenlítendő.

A *denaturált szesz* megvizsgálására kiszabott illetékek hivatalosan megállapítvák és kihirdetvék.

17-én. *Ausztriában* oly *törvényjavaslat* terjesztetett be, mely a *nyereménykötvények* kibocsátását csak az állam részéről vagy külön törvény alapján engedi meg, továbbá a folyó évi márczius 1-seje előtt kibocsátott ily idegen állami czímletekre bélyegilletéket vet, hasonlókép a mondott idő előtt forgalomba helyezett nem állami magyar papiroktól bélyegilletéket vesz és csak a magyar állami kötvényeket nem érinti. E javaslat, elfogadása esetén, jelentőséggel fog birni Magyarországra nézve is, mert magyar részről is hasonló intézkedéseknek kell következniök. Az Uniobank a görög sorsjegyek kibocsátását ily körülmények közt be-szüntette.

Az új 3%-os *teleksorsjegyek* felüljegyezvék, kis aláírók teljes mérvben tekintetbe lesznek véve.

A tőzsdék még nincsenek megnyugtatta. Párisi bankigazgatók gyűlést tartanak a »Comptoir d'Escompte« *újjaalakítása* tárgyában. Rézárak még hanyatlóban.

18-án. A tőzsdéket megnyugtatta a »Comptoir d'Escompte«-nak nyújtott *40 millió* segélyösszeg.

19-én. A *szeszgyárosok országos egyletében* a szeszátalány kedvezőbb értékesítése végett mozgalom indul meg.

Bécsben tanácskozást folytatnak az *osztrák-magyar konzuli illetékek* tételeinek módosítása tárgyában.

A *budapest-pécsi vasútra vonatkozó egység* aláíratik. A részvényesek 5%-os járadékot kapnak, 15 forint osztalékban s egyuttal az elsőbbségek konverziójának nyereségében részesülnek.

20-án. A *török szabadalmi adó* ügyében küldött osztrák-magyar jegyzék csatlakozik Franciaország és Oroszország óvásához.

21-én. A *regulemegváltás előmunkálatai* közel állanak a befejezéshez és 36,000 jogosítottat mutatnak ki.

A dunagőzhajózási társaság közlési *zárszámadását*.

A vasutigazgatók poprádi gyűlésének megtámadott határozatai Konstantinápolyban új megbeszélés tárgyává tételnek ápril 8-án.

A *fővárosi világítás* ügyének újjászervezését a bizottság elhatározza.

22-én. A *magyar-nyugati s a magyar-gácsországi vasút államosítására* vonatkozó szerződések legközelebb a magyar és osztrák képviselőház elé fognak terjesztetni.

A *dohányjövédékről* szóló kimutatások 1888-ra 34 $\frac{1}{4}$ millió forint bevételt tüntetnek ki az előző évi 32 $\frac{1}{2}$ millióval szemben.

A *torontáli helyiérdekű vasutak* az osztrák-magyar államvasuttal szerződésre lépnek az üzletvezetés iránt.

A *regulemegváltásra vonatkozó adatok* a pénzügyminiszteriumban Horvátország számára is elkészültek.

A bécsi értekezlet tárgyalásai az *osztrák-magyar konzulok illetményei* dolgában nem vezetnek illetékemelésre, hanem csak ezen illetékek szabályozására. A tárgyalások a hajózási illetékekre is kiterjeszkednek.

A tőzsde megnyugtatta, miután a *réz ára* Londonban emelkedett s a párisi viszonyok rendezettek. A francia kamarában heves támadások történnek a réz-szindikátus kapcsán Rothschild ellen, melyeket a pénzügyminiszter visszautasít.

A Hamburg-Berlin-Boroszló-Oderberg-Budapest-Konstantinápoly közti vonalon *új keleti futárvasut* terveztetik, mi által a london-konstantinápolyi út 12 órával rövidebb lenne. A francziák a terv ellen vannak.

23-án. A 4 $\frac{1}{2}$ %-os *vasúti kötvények* maradványa állítólag áprilisban fog aláírásra kerülni.

Az országos iparegyletnél javaslatot terjesztenek be az iránt, hogy az *építőipar* számára a tőzsdebirósághoz hasonló intézmény létesíttessék.

24-én. A budapesti tőzsde elhatározza, hogy a *szeszre vonatkozó új jogszokások* ápril hó 1-én életbe lépnek.

Az *esztergom-füzitői* helyi érdekű vasut kiépítéséhez szükséges pénz beszerzése az érdekeltek részéről a törzsrésztvé-

nyekre történt aláírások és a Ronn-féle czukorgyár járuléka által biztosítva látszik lenni.

Az *osztrák-magyar Lloyd* a malomipar érdekében *Braziliába* külön hajót fog közvetlenül küldeni.

26-án. A *német-romániai vasuti kötelek* konferenciáját június 12—16-ika közt Herkulesfürdőben fogja megtartani.

A *magyar nyugati és a magyar-gácsországi vasut államosítására* vonatkozó törvényjavaslat előterjesztése.

28-án. A *magyar konverzióművelet folytatatik*, a mennyiben az 54 milliós kölcsönből 36.246,000 forint július 1-ére, a gömöri kölcsön 5.169,000 forint augusztus 1-ére felmondattott s a papirbirtokosoknak új $4\frac{1}{2}\%$ -os magyar vasuti kölcsön-kötvény ajánlatott fel becserélésre.

29-én. A magyar pénzügyminiszterium az *osztrák nyere-ménykötvény-törvény* alkalmából több jegyzéket küld Bécsbe. Ezek egyike azt kívánja, hogy a Magyarországon található sorsjegyek illetékmentes lebélyegzése magyar hatóságok által történjék, egy másik pedig kedvezményeket kíván a magyar jelzalog-sorsjegyek s a hazai takarékpénztár záloglevelei számára. Illetékmentes magyar magánsorsjegyek a Budai-, a Pálffy-, a Keglevich-féle, a Magyar vörös-kereszt-, a Bazilika- s a Jó szív-sorsjegyek.

30-án. A *budapesti tőzsdeügynökök egylete* legközelebb fog megalakulni; az alapszabályok módosításon mennek keresztül, hogy az egylet befolyása biztosíttassék.

A *Fiumébe irányuló lisztküldemények* refakciáját a közlekedésügyi miniszter a malmok kívánságára 4 krral emeli.

A *déli vasut üzleti számadásait* a magyar és osztrák vonalak szerint elkülöníti.

31-én. A *magyar államvasutak új üzletvezetőségének Győrött* leendő felállítása határozatba megy.

A *zalai vasutak* építése májusban Sümegnél veszi kezdetét és állítólag csatlakozni fog a vasmegyei vasutakkal.

Uj *raktárbérkedvezmények* gabona és liszt részére *Fiumében*. (Mérésük a raktárbéreknek a 21 bérmentes nap lefolyása utáni időre).

MAGYARÁZÓ MEGJEGYZÉSEK A HAVI KRÓNIKÁHOZ.

A lefolyt hóban kiváló jelentőséggel bírtak a külföldi tőzsdék eseményei, melyek a réz-syndikatus bukásával s a Comptoir d'Escompte összeomlásával nyertek válságserű betetőzést s a kontinens összes tőzsdéire gyakorolt visszahatásukkal hátráltatták az árfolyamok megkezdett emelkedését; a pénzbőség következtében azonban az államok pénzügyi műveleteit meghiusítani nem bírták, csak késleltették. Nálunk a pénztézetek s az ipari vállalatok igen kedvező zárszámadásai nagy részben legyőzték azt a mély bizalmatlanságot, melyet a párisi események a bankintézetekkel szemben keltettek s legalább az árfolyamok erős hanyatlását elhárították, habár az újra éledő bizalom első sorban nem a bankok

részvényei, hanem az állami czímletek és vasuti értékek felé fordult. Csak a párisi események tekintetbe vétele magyarázhatja meg azt a jelenséget, hogy Budapesten a magyar jelzálogbank 6·6%-os, a magyar leszámítoló bank 7%-os, a Ganz-féle vasöntő 16 $\frac{1}{4}$ %-os s a pesti magyar kereskedelmi bank 10%-os osztaléka, — mindannyia a tartalékalap jelentékeny gyarapítása és leírások mellett, legtöbbje még a folyó évre történt nyereségátvitellel kapcsolatban — nem ezen intézetek részvényeinél idéztek elő árfolyamemelkedést, hanem az *államosított vasuti-, az új 4%-os magyar földtehermentesítési kötvények, a 4%-os magyar aranyjárdék, stb. drágulására* vezettek. Kétséget sem szenved, hogy a budapesti elsőrangú bank- és ipari értékek — jóságuk és szilárdságuk nyugodtabb mérlegelése után és majdan az állami és vasuti czímletek értékniveaujának emelkedése folytán, még jelentékeny árfolyamemelkedésben fognak részesülnetni.

A forgalom terén, a sikertelen fáradozáson kívül, mely a dunagőzhajózási társasággal való békés megegyezésre volt irányozva, — hol a sikertelenség abban találja magyarázatát, hogy a viteldíj-megállapításra vonatkozó ajánlat a részvénytársasági érdekeknek, mint ilyeneknek méltányos tekintetbe vételét mellőzte — említést érdemel a budapest-pécsi vasut állami üzembe vételének s a szerződés aláírásának megtörténte. A dolog érdemére nézve már februárban nyilatkoztunk, a részletekre nézve végleges ítéletet még ma sem lehet mondani, mert a részvényesek szempontjából a vasut vételára 5%-os állami kamatbiztosítékból, ez évi osztaléktöbbletből és a még meg nem állapított költségekkel összekötött konverzióból nyerendő haszonból lesz összetéve, mely alkatrészek közül az utóbbi részben a konzorcium jóakaratótól függ — tehát oly tényezőtől, mely nem változhatlan és némileg attól is függő, hogy kinek kezeiben lesz a részvények zöme akkor, mikor a konverzióművelet foganatosítás alá kerül. *A magyar nyugati s a magyar-gácsországi vasut államosítására vonatkozó törvényjavaslatok* előterjesztése semmi újat nem hozott; a megállapodások s azok pénzügyi alapja ismereteseek voltak. Új volt a közlekedésügyi miniszter kezdeményezése a *giro- és checkforgalomnak a m. kir. postatakarékpénztárak tevékenységi körébe vonása* tekintetében. Mi ezen ügynek a vidéki takarékpénztárak jelenleg uralkodó viszonyai közötti gyakorlati jelentőséget nem tulajdonítunk, bár az eszme elméletileg helyes. Egyébiránt az esetben, ha vidéki pénzügyintézeteink reformnak lennének alávetve, eljöhethet az idő, mikor a postatakarékpénztárak a nagyvárosi intézetek mellett helyet vihhatnak ki maguknak s akkor a giro- és checkforgalom bizonyos figyelemreméltó állást foglalhatna el azoknál.

A pénzügyminiszterium az előkészítő munkálatokat az *ítalmérési jog megváltására* nézve úgy Magyarországra, mint Horvát-Szlavonországra közelítette a befejezéshez, a kártalanítási igények bejelentési határideje azonban márczius 31-től április 30-áig terjesztetett ki.

A gyakorlati kereskedés szempontjából jelentőséggel bír a *szeszkereskedésre vonatkozó új jogszokások* megállapítása, különösen kiemeljük azt, hogy a térfogat megállapításának kizárólag a súly alapján kellend végbemennie.

Nagy mozgalmat idézett elő a tőzsdén az *osztrák sorsjegy-törvény*. Miután e törvény új magánsorsjegyek és nyereménykötvények kibocsátását tiltja, Magyarországon is szükségkép hasonló törvénynek kell következnie s akkor jövőre csak az állam adhat ki törvény útján nyert felhatalmazás alapján ily czímleteket; a már létezők tehát kiválságoltak s azért rögtön magasabb árt értek el. A létező magánsorsjegyeken kívül még a magyar jelzálogszorsjegyek és

a hazai takarékpénztár nyereségekötvényei fognak állítólag különös pártfogás folytán előleges engedélyben részesülni 30 millió forint erejéig, (az előbbiek 20, az utóbbiak 10 millióig). Osztrák részről a magánsorsjegyeket csak úgy akarják illetékmentes bélyegzésre elfogadni, ha azokat birtokosaik bécsi (?) hitelintézetekhez küldik vagy adóhivataloknak tényleg átadják és nem postai úton küldik. Ezen nehezítés ellen fordul a magyar pénzügyminiszter jegyzéke, mely a viszonyosságot tekintetbe véve — csakugyan némi kilátással bír arra, hogy figyelemben részesítik.

A hó legfontosabb eseménye a *magyar konverzióművelet folytatása*. Az 54 milliós kölcsönnek 36,246,000 forintot tevő maradványa s a gömöri záloglevélkölcsön 5,169,000 frt. értékben mondatott fel, az előbbi július 1-én, az utóbbi augusztus 1-én leendő visszafizetésre, de a birtokosoknak szabadságában áll $4\frac{1}{2}$ %-os új magyar vasuti kölcsön-kötvényeket fogadni cserébe.

A jövő események szempontjából jellemző körülmény gyanánt tekintjük a *déli vasut üzleti számvitelének elkülönítését* az osztrák s a magyar vonalak szerint. Habár ez elkülönítés ma csak az adó megállapítása érdekében történik, ismerve a magyar politika államosítási irányát, teljes figyelmet érdemel, ha rámutatunk arra a körülményre, miszerint az 1889. év az első ama hét év közül, melyek az államot az engedély szerint megillető beváltási jog használása esetén a megváltási díj meghatározásának alapját képeznék.

A kisebb fontosságú események közül még megemlítjük, hogy a lisztnek a flumei forgalomban a gabonához hasonló viteldíjkedvezményben való részesítése tekintetében a budapesti malmok óhajának elég tétetett a magasabb refaktiák engedélyezése által s hogy Fiumében a 21 napos illetékmentes időn túl gabona és liszt számára mérsékelt raktárdíjak léptetettek életbe.

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

Die Landwirthschaft im Königreich Sachsen und die Einrichtungen und Wirksamkeit des Landeskulturraths für das Königreich Sachsen. Im Auftrage des Landeskulturraths für das Königreich Sachsen bearbeitet vom Generalsekretär K. v. Langdorff. Dresden. 1889.

Egy ország egész mezőgazdasági életének lehető legteljesebben kidolgozott képét tárja elénk a szász földművelési tanács a fenti czím alatt kiadott terjedelmes kötetben. Az östermelés nagyszabásu monographiájának nevezhetnők e művet, mely egyenlő figyelemben részesíti a gazdaság alanyait, a földművelő népességet, annak számereje és megoszlása, egyesülései, szakszerű kiképzése és hitelviszonyai szempontjából, mint a gazdaság tárgyát, a földet, fekvése, éghajlata és termékei szerint s a mely gazdag statisztikai anyag segélyével ép úgy méltatja a földművelés termelő oldalát a rendelkezésre álló munka és tőke mérvében, továbbá az egyes ágak szerint, a szoros értelemben vett mezőgazdaság alosztályain kezdve az állattenyésztés, szőlő- s erdőművelésig és a mezőgazdasági melléküzemekig, mint a hogy tárgyalása körébe vonja a fogyasztás szempontját, számot adva úgy a szükséglet, mint a gazdaságokat terhelő közjogi szolgáltatások nagyságáról Nagy érdeme e mellett a műnek, hogy fejtegetéseinél nem szorítkozik az 1880—85 közt lefolyt időre, hanem akárhányszor visszanyúl a legrégibb adatokig, melyek léteznek, daczára annak, hogy a régibb viszonyokról a tanács már megelőző kiadványaiban számot adott volt. Térileg véve inkább függelékét, de érdemileg mindenesetre rendkívül tanulságos részét képezi végre a kötetnek a kiadó földművelési tanács 1880—88. évi működéséről szóló nagyon részletes jelentés.

Nem lehet e helyen czélunk a mű részleteibe bocsátkozni s annak bár még oly rövid kivonatát adni: csak egyes fejezeteket emelünk ki, melyek élesebb világot vetnek a szász agrárviszonyokra és nem egy tanulssággal szólnak hazai földművelésügyünk szempontjából.

Mindjárt az első lapokon találjuk az ország népességének megoszlását város és falu közt s az e megoszlás körül az idők folyamán beállott változásokat, melyek sok tekintetben jellemzők a mezőgazdaság helyzetére nézve. Igaz ugyan, hogy a város vagy falu elnevezésből még valamely község gazdasági jellegére szoros következtetést vonni sehol sem lehet. Szászországban pedig, mint forrásunk is felhozza, nem

egy falusi község virágzó ipartelepeinek köszöni emelkedését. Ezek az iparos falusi községek azonban zavarólag hathatnak ugyan a vidék földművelő jellegére: de a falusi népesség számának növekedését inkább előmozdítani alkalmasak, semhogy hátráltatni. S ha mégis azt látjuk, miszerint Szászországban az 1864-től 1885-ig terjedő időben a városok lakossága évente átlag $1\frac{0}{100}$ -al gyorsabban szaporodik, mint a faluk népessége: joggal következtethetjük, hogy az ipar erősebb vonzerőt gyakorol az emberekre, mint a földművelés. Jellemző, hogy a szaporodás különbsége város és falu tekintetében 1871—75 közt volt legkisebb, alig fél százalék, — $2\frac{35}{100}$ százalék a városoknál, $1\frac{77}{100}$ százalék a faluknál, azóta ellenben ismét nő és 1880—85 közt már közel egy százalékot tett, — $1\frac{92}{100}$ a városokban, $1\frac{01}{100}$ a falvakban. (8. l.) E számokat látva, szinte önkénytelenül a gabnaárak menetére gondolunk, arra a nagy különbözetre, mely a 70-es évek elején jegyzett s a jelenleg létező árak közt fenforog.

Arra a socialpolitikai szempontból szerfelett érdekes kérdésre nézve, hogy az egy gazda kezén levő birtoktestnek nagysága minő változáson ment át: forrásunk négy különböző adatgyűjtést hoz fel az 1853 és 1882 közti időből. Mindenesetre kár, hogy ez adatok a cél és szempont különfélesége szerint, melyből gyűjtésük kiindult, oly különbözően szerkesztvék, hogy összehasonlításuk a legnagyobb nehézséggel jár. Az 1882-iki hivatalos statisztikai felvétel a legkisebb önállóan üzemelt gazdaságot képező birtokrészletet is kimutatva, összesen 192,921 üzemet talált, melyből csak 129,025 birtoknál rendelkezett a gazdálkodó (tulajdonos vagy bérlő) egyuttal marhaállománnyal is. Tekintve, hogy a mondott birtokokon gazdálkodó egyének közül csak 60,702 vallotta a földművelést kizárólagos foglalkozásának, szerzőnk — az 1853-ki számlálással való összehasonlítást lehetségesse teendő — az e számmal nagyon szépen egyező 61,186 birtokot veszi vizsgálat alá, melyek területe legalább 3 szász ackert = $1\frac{6}{10}$ hektárt tett ki s így önálló parasztbirtokot képezhetett, míg a kisebb birtokok inkább kertészek által művelt apró területek s így a megosztás kérdésében súlylál nem bírnak. Az összehasonlítás az 1853-iki eredménnyel a mértékek nem teljes egyezése miatt nem pontos ugyan, de annyi kivehető, hogy úgy 1853-ban, mint 1882-ben az 5—50 hektár területű parasztbirtok volt a tulnyomó, sőt e részben még javulás is érezhető: az ide tartozó birtoktestek aránya a két időpontban 61, illetve $74\frac{0}{100}$ -át tevéen az itt tekintetbe jövő üzemeknek, 69, illetve $72\frac{0}{100}$ -át pedig a vonatkozó földterületnek. E birtoktestek közt aztán megint a 10—20 hektárosak képezik a legnagyobb kontingenst, tehát a valódi közép parasztbirtokok.

Nagyon tartalomdús fejezetet szentel forrásunk a mezőgazdaság céljaira szolgáló tőkének. Bármily érdekesek azonban az — különben csak megközelítő képet nyújtó — adatok, melyek a föld vételáráról és a földbe fektetett tőke nagyságáról hektáronként és pedig a különböző magassági fekvések szerint is részletezve advák: itt csak a hitelviszonyokra akarunk kissé kitérni. Szerzőnk bevégzett tényként tekinti a szász föld hitelterhének egyre fokozódó emelkedését s e részben a közéken forgó becsléseken kívül a jövedelmi adónál a földbirtok kamat-

terhe erejéig engedett levonások mértékét hozza fel bizonyítékkal. E szerint az adósságok kamata 1875-ről 1884-re 33⁹ millió márkáról 44² millióra emelkedett volna. Világosabb képet ad a köztintezetek által a mezei földbirtokra nyújtott jelzálog-kölcsönök növekedése, mely az 1879-től 1884-ig lefolyt 5 év alatt 37⁰/₁₀-ot, tehát évente több mint 7⁰/₁₀-ot tett ki. Kirívóbb még, bár az összehasonlított időközök kedvezőtlen volta miatt kevésbé megbízható a kép, melyet a bírói árverezések számának emelkedése nyújt. Itt az 1858—63 és 1877—79 közti időszakban óriási ugrást találunk; az utóbbi 3 év közel 3 annyi árverést mutat, mint az előző évek átlaga, mely utóbbi egyébiránt is kisebbedő számokból alakul, míg már 1879-ben csaknem kétszerannyi esetet van dolgunk, mint 1887-ben. Mindenesetre nagy hiány itt az, hogy újabb évekről adatokkal nem bírunk.

Örvedetesebb a hitelviszonyok másik oldala, mely a földhitel minőségét érinti. Nemcsak a felmondhatlan törlesztési kölcsönök arányának emelkedését értjük, hanem első sorban a kamatláb állását is. Ezt szerzőnk átlagban 4⁵/₁₀-ra teszi. Az 1882. évi hivatalos összeállítás szerint a takarékpénztárak által nyújtott jelzálogos hitel (falusi birtoknál) átlag 4⁶⁸/₁₀ kamatlábat mutat. A többi köztintezetek átlagosan olcsóbb hitelt nyújtottak, valamint hogy sok takarékpénztár lejjebb szállította a legújabb időben a kamatlábat. Szerzőnk azonban mindezzel nincs megelégedve és egyenesen állami közbelépést kíván a hitel olcsóbbá tétele érdekében. Utalva az államkölcsönök árfolyamaira: elérhetőnek látja azt, hogy a földbirtok 3¹/₂ ⁰/₁₀-os hitelt élvezzen.

Nagyon részletesen van tárgyalva a könyvben a mezőgazdasági szakoktatás ügye: a lipcsei egyetem mezőgazdasági intézetétől, mint legmagasabb szakiskolától kezdve le a legkisebb földműves-iskoláig és a külön szakiskolákig — a tanterv és elért tapasztalatok leírása mindenesetre megérdemlené szakköreink figyelmét. Külön fejezet szól a mezőgazdasági kísérleti állomásokról. E helyen azonban mindezt mellőzve, még csak a minket magyarokat oly kiválólag érdeklő gabnanevek termelési viszonyaira kívánunk egy futó pillantást vetni.

Az 1883. évi felvétel szerint Szászország termő területének 48⁰/₁₀-ka van gabonával bevetve — mindenesetre elég magas arány. Legfontosabb gabnanevek a rozs és a zab, míg a buzatermő föld csak alig haladja meg az összes gabona alá szántott terület 9⁰/₁₀-át. Bennünket azonban inkább az egyes gabnanevek térfoglalása tekintetében mutatkozó változások érdekelnek. E részben a 200. tábla nyújt felvilágosítást. Elég sajtószzerű, hogy a buza, melynek piaci ára a többi gabnanevekhez képest Szászországban is a legerősebben süllyedt, mutat aránylag legnagyobb haladást: nevezetesen 6⁰/₁₀ területgyarapodást 1878-ról 1885-re. A zab, melynek árviszonyai, ellentétben a buzáéval, a legkedvezőbbben alakultak, 4⁰/₁₀-kal nagyobb tért foglalt el; ellenben a rozs nál a csökkenés 4⁰/₁₀-ot meghalad. Lehet, hogy a buza térfoglalásában — mely egyébiránt nálunk is jelentkezik a legújabb időkig — Szászországban a buzaáraknak 1875—1880 közt tapasztalt kedvező menete nyert utólagos kifejezést. Az áralakulásokra egyébként nagyon jellemző az a kis tábla, melyet a 250. lapon találunk.

Ebből kitűnik, mily nagy változást szenvedtek az egyes gabbanemek árai ép a legújabb időben. A rozs árát 100-nak téve, azt látjuk, hogy a zab 1880—81-ben mintegy 75, az árpa 80—86-al volt jelölendő, míg az 1884—85 évben mindkét gabbanem már 100 körül mozog, vagyis elérte a rozs niveauját. Természetesen mindebből a termelési viszonyok jövő alakulására biztos következtetést vonni nem lehet, mert épen a legújabb időben, az 1885-iki és 1887-iki magas védvámokkal oly elem járult az árak eddigi tényezőihez, melynek hatását előre kiszámítani lehetetlen.

Említettük, hogy a földművelési tanács a könyv végén számot ad az 1880—88 közt kifejtett tevékenységéről. S a 111. lap, melyet e számadás elfoglal, elég híven tükrözi vissza ennek, a lényegileg az ország gazdáinak választottjaiból alakult véleményező és indítványozó testületnek jelentőségét. A teljes ülések a választmány s a hat állandó bizottság üléseinek száraz statisztikájánál természetesen sokszorta inkább érdekel bennünket annak a 127 határozatnak tartalma, melyet a tanács ez idő alatt az östermelést érdeklő legkülönbözőbb tárgyakban hozott. E határozatok, melyek legnagyobb részben a szász kormánynak megkeresésére hozattak, mutatják, hogy a tanács foglalkozott mindazon kérdésekkel, melyeket a mezőgazdasági viszonyok az idők folyamán felszínre vetettek és állást foglalt mindama javaslatokkal szemben, melyeket a német birodalmi kormány vagy a szász miniszterium a mezőgazdaságot érintő intézkedések tekintetében eléje terjesztett. S a mi a tanács működésének jelentőségére a legteljesebb világot veti, az a közölt határozatok után nagyon helyesen felhozott eredmények áttekintése. Ebből a rovatból látjuk, hogy ha a szász kormány nem tett is mindig eleget a tanács óhajainak, a legtöbb esetben intézkedéseivel ismerte be a határozatok életrevalóságát, akárhányszor pedig készséggel teljesítette azt, mit a tanács a közigazdaság érdekében tőle kívánt. E mellett természetesen nem lehet szoros mérték alá venni azt a szolgálatot, melyet a tanács a földművelési érdekek szempontjából a felmerülő nézetek tisztázása, a közvélemény előkészítése, statisztikai kutatások rendezése által egyrészt, a kiállítások, gépek vizsgálata, jutalmak kitűzése, stb. által másrészt a szász mezőgazdaságnak tett. S mindez a tevékenység — a mint a tanácsnak a 669. lapon közölt zárszámadásaiból látjuk, alig kerül évente 20,000 márkába — ebből 6,500 m. a főtitkár fizetése, míg a tanács többi tagja díjazásban nem részesül. A tanács költségeihez az állam évente 12,000 márkával járul, a másik bevételi forrás a választók időközönkénti, természetesen nagyon mérsékelt megadóztatása.

A mezőgazdasági statisztika minden bizonynyal örvendetes gyarapodását látja a szász földművelési tanács e számokban oly gazdag kiadványában és csak kíváncsian jelezhetjük, hogy ily jelentés az 1885. év óta beállott változásokról mielőbb napvilágot lásson, s mielőbb köztudomásra hozza az eredményeket, melyeket a legújabb időben e téren oly tevékeny német törvényhozás felmutathat.

Dr. Ráth Zoltán.

Külföldi közgazdasági folyóiratok szemléje.

A »*Journal of the Royal Statistical Society*« 1888. deczemberi számában *Giffen-től az újabb időben az árak s a jövedelem tekintetében beállott változások összehasonlításáról*, igen érdekes értekezést találunk. Szerző e cikkében, melyet a kir. statisztikai társaság 1888. deczember 18-kán tartott ülésén olvasott fel, nem kíván mással foglalkozni, mint azzal a tüneménynyel, melyet ő ugyanazon helyről tartott felolvasásában vagy tíz évvel ezelőtt már kilátásba helyezett: a pénz drágulásával; értve ez alatt visszáját annak a jelenségnek, melyet mindenütt a világban észlelhetünk egy évtized óta, az árak csökkenésének. Mert egészen egy és ugyanaz, ha azt mondjuk, hogy a javak ára általában száll, mint ha azt állítjuk, hogy a pénz — vagy, mi ezzel Angliában s a művelt világ nagy részében teljesen egyet jelent — az arany értéke, vásárlási ereje emelkedik. Az így értelmezett aranydrágulás természetét s annak hatását a gazdasági élet különböző ágaiban teszi vizsgálat tárgyává az ismert angol szakember, ki épen e kérdéssel ugy a statisztikai társaságban, mint azon kívül parlamenti bizottságok előtt oly sokszor foglalkozott.

Az értekezés előszavában szerző arra figyelmeztet, hogy a pénz drágulása más-más jelenségekkel fog járni megállapodott, hanyatló és fejlődő nemzetek gazdasági életében. Megállapodott gazdasági viszonyok közt, hol a termelés és fogyasztás, a munka és eredménye évről-évre ugyanazon mérvűnek marad: a pénz drágulása egyenletesen fog jelentkezni a javaknál s a termelő osztályok jövedelménél. Itt egyenlő arányú csökkenésnek kell beállni a jöszágok átlagos árában s a munkabér és vállalkozói nyereség tételeiben. Nem így, ha az illető nemzet közgazdasága hanyatlóban, vagy emelkedőben van. Előbbi esetben kevesebb a megoszlás alá kerülő javak összege általában s ha az egyes javak ára hanyatlik, még nagyobb mérvben fog süllyedni az egy-egy munkásra eső rész, az egyes bevételének pénzben kifejezett tétele. Itt tehát már nem haladnak árúk és munka egymással párhuzamosan. Ugyanez áll, bár ellenkező értelemben, haladó nemzetekről. Ezek évi termelése folyton nő, növekszik a munka termelőképessége, növekszik tehát a munka hozadéka javakban mérve. Ha tehát a pénz, az arany vásárlási ereje nő s az árúk olcsóbbak lesznek: az egyéni jövedelem tételeiben ez az árcsökkenés nem fog megfelelő apadást előidézni. Az eredmény az, hogy haladó közgazdaságokban a pénz drágulása nagyobb mérvben jelentkezik a specifikus javak árának hanyatlásában, mint az emberi munka bérének vagy a termelő osztályok jövedelmének általán: sőt megtörténhetik, — ha a pénz értékváltozása nem túlerős, — miszerint ez utóbbiak egyáltalán nem mutatnak csökkenést, míg az árhanyatlás az árúknál általában elég jelentékeny — sőt, mintegy átmenetül, lehetséges árhanyatlás egyfelől s a munkabér és jövedelem emelkedése másfelől, ha a pénz vásárlási erejének emelkedését a nemzeti termelés fokozása ellensúlyozza. A mennyiben viszont a pénz

értéke csökken, ez sokkal nagyobb fokban találand kifejezésre a munkabér s általában az egyes termelő jövedelmének emelkedésében, mint a javak árában általában.

Ez az alapeszme, mely a fejtegetések folyamán mindenütt következetesen keresztül van vize, Giffen szerint hivatva van elhárítani azokat a nehézségeket, melyek a szemünk előtt végbement és végbemenő áralakulások folytán felmerültek minden egyes alkalommal, mikor akarva, nem akarva, látni kellett, hogy az árúk általában s a munkabér — mint a gazdasági jellegű bevételek legkönnyebben megmérhető képviselője — nem viselkednek egyenlően a pénz vásárlási erejében beállott változásokkal szemben. S hogy ezt megvilágítsa, visszamegy szerzőnk a mult század végén s a jelen század első éveiben beállott árváltozásig, mikor is szerinte nagyobb emelkedés volt a bevételek, mint az árúk pénzértéke körül. Ellenben a század elejétől az aranyleletek koráig hasonló jelenségeket talál, mint napjainkban. A pénz becse emelkedett, mit az árak hanyatlása tanúsít; a nemzet és az egyes jövedelme azonban inkább nőtt pénzértékben, mintsem csökkent, bár a növekvés elég lassu vala. 1850. és 1873 közt volt az ismeretes gazdasági lendület korszaka, melyet a munkabér s a bevételek óriási — a javak árának ellenben — Angliában legalább mérsékelt emelkedése jellemez. Az angol income tax e negyedszázad alatt fejenként 11 font sterlingről 17 fontra emelkedő jövedelmet tüntet fel; és Giffen hiszi, hogy a munkások bevétele ez idő alatt hasonló arányban növekedett. Az árúk pénzára azonban nem nagyon emelkedett: maga az emelkedés ténye is vitás maradt; Jevons legmagasabb becslése 15⁰/₁₀-ra tette a főbb javak árának emelkedését. A mult évtized közepe óta szemünk előtt végbemenő árváltozások viszont — eddig legalább — azért nem voltak határozottan jellemezhetők, mert éles ellentét mutatkozott egyrészt az árak általános hanyatlása közt, a mennyiben árucikkekről volt szó és másrészt a munkabér állandósága közt, a mely a 72—74. évek rendkívüli magaslatáról leszállott ugyan, de nagyban és egészben megmaradt az 1850—75 közt lefolyt negyedszázad niveauján. Hogy azonban ennek daczára határozott pénzdrágulással van mégis dolgunk, azt Giffen most már elméletével egészen egyszerűen bebizonyítva látja: a magyarázat az, hogy haladó közgazdaságokkal állunk szemben, gyarapodó, gazdagodó nemzeteket figyelünk meg, hol a pénzdrágulás nem is járhat más jelenségekkel, mint a melyeket ma észlelünk: nagy hanyatlás az anyagi javak árában, semmi vagy csekély hanyatlás a munkabérek s általában az egyes gazdálkodó alany jövedelmében.

Az arany vásárló erejének emelkedését illetőleg szerzőnk érdekes összehasonlításokat s a függelékben nagyon bő anyagot állít össze; mindezekből csak egy kis táblázatot emelünk ki, mely 5—5 évenként 1855-től közli az angol be- és kivitel értékének hullámzását, összehasonlítva a bevitt árúk súlyának változásával:

	Bevitel egy főre		Be- és kivitel egy főre		Hajófuvar a bevitelnél egy főre	
	Értéke ¹⁾	A változás az előző időszakkal szemben	Értéke	A változás az előző időszakkal szemben	Mennyiség	A változás az előző időszakkal szemben
	L. s. d.	Százalék	L. s. d.	Százalék	Tonna	Százalék
1855—59	6 — 3	—	10 19 2	—	0'38	—
1860—64	8 1 4	34	14 4 3	30	0'45	18
1865—69	9 8 2	17	16 19 1	19	0'53	18
1870—74	10 17 2	15	19 19 3	18	0'65	23
1875—79	11 3 5	3	18 16 6	— 6	0'75	15
1880—84	11 11 —	3	20 — 1	6	0'86	15
1885—87	9 16 9	— 19	17 15 10	— 11	0'86	—

Ezen kis tábla minden magyarázat nélkül is megvilágítja a beállott változásokat. Az 1870—74 utáni időben a hajószállítmányok súlya a bevitelnél még 30% emelkedést mutat, ellenben a bevétel értéke 13%-al süllyedt; az 1885—87. közti idő alatt az előző 5 évvel szemben az értéknél 19% csökkenés jelentkezik, holott a súly változatlan maradt. Természetesen a változás valódi nagyságát pontosan megállapítani bajos. Giffen erre nézve megjegyzi, hogy a különböző elvek szerint szerkesztett árlajstrom-táblák daczára különböző összetételöknek, a gyakorlatban elég egyöntetű eredményekre vezetnek, mi némileg könnyíti az ide vonatkozó tünemények vizsgálatát. A szerzőnk által közölt mutatóványok: az Economist, dr. Sauerbeck, dr. Soetbeer, a be- és kiviteli árak s egy amerikai árlajstrom-tábla eredményei azonban elég tág határok közt mozognak, 8 százaléktól 30%-ig, mit az alapul vett időköz különbsége magyarázhat csak meg. A munkabérre vonatkozó és a kontinens több államára is kiterjedő statisztikai anyagot és néhány gyakorlati kérdést, mely a munkabérviszonyokkal összefügg — nevezetesen a munkások életmódjának (standart of life) változására s a kiskereskedés áaira tett megjegyzéseket, mely utóbbiak a társaság ülésén, aztán egy kis vitára is adtak okot — tér szűke miatt mellőzve, még csak az aranydrágulás okaira, az ezüst-kérdésre s a jövő fejleményekre vonatkozó részleteket kell érintenünk.

Szerzőnk határozottan azt a nézetet vallja, hogy az 1873 óta tartó fordulat oka magában a pénzben, az aranyban keresendő. A termelés általában — érte itt az arany kivételével az összes többi árúk termelését: 1873 előtt is épügy emelkedőben volt, mint van azóta. A változás az arany szerepében van: pénzcélokra most egy-egy aranyvalutás államban csak annyi vagy kevesebb pénz jut minden évben, mint a megelőzőben, holott 1873 előtt e téren is évről-évre szaporodás mutatkozott. Rajzban tüntetve fel a jelenségeket: 1850-től mostanig emelkedő vonalat kapnak az árúk: míg a pénz vonala 1873-ig párhuzamosan emelkedik ugyan az árúkkal, de ettől kezdve irányt változtat: vízszintesen halad; a következés az, hogy 1873. óta az árak esnek. S

¹⁾ Egy font sterling (L.) = 10 frrtal aranyértékben, egy shilling (s.) = 50 krral, egy penny (d.) = 4¹/₁₂ krral.

mivel minden változás oka abban a tényezőben keresendő, a mely a változás időpontjában magatartását megváltoztatja és jelen esetben a pénz vonala az, mely 1873-ban irányt cserélt: logikailag következik, hogy azoknak van igazok, kik az aranytermelés viszonyait s az aranyvaluta terjedését tekintik az általános árhanyatlás valódi okául. Állítása támogatására aztán bő statisztikai anyagot hoz fel szerzőnk.

Az ezüstről Giffen azt hiszi, hogy az a javak nagy tömegével szemben inkább emelkedett értékében, semhogy süllyedt volna, úgy, hogy tulajdonképen ezüstdrágulásról beszélhetünk ép oly értelemben, mint aranydrágulásról. Igaz, miszerint az ezüst az aranyhoz viszonyítva, a 70-es évek eleje óta óriási árcsökkenést mutat. Soetbeer tudvalevőleg kimutatta, hogy az ezüst értéke az aranyéhoz a 16. század elején úgy aránylott, mint 1 : 11-hez és az idők folytán lassankint alakultak a dolgok olykép, hogy a jelen században egészen 1870-ig alig valami változással az arány 1 : 15'5 volt. Nem több, mint másfél évtized alatt ez arány 1 : 22-re ugrott át, oly változás, melyet azelőtt csaknem négy század leforgása nem hozott magával. Hogy közgazdasági szempontból ily hirtelen árhullámzások nem lehetnek kívánatosak, azt szerzőnk nem tartja szükségesnek hosszasan bizonyítani.

Szerzőnk végül a jövőbe is vet egy pillantást s arra az eredményre jut, hogy — mivel sem az arany termelésében valami nagy fordulat nem várható, sem nem hihető egyelőre, hogy az arany kereslete a civilizált államok részéről csökkenjék — a jelenleg uralkodó irány a jövőben is uralkodó marad. S ezen nézetek kapcsán, melyhez egyébként a társaság egy másik szakembere, Dr. Sauerbeck is azonnal hozzájárult: új közgazdasági problémák felmerülését jöendőli Giffen. Mert minden nagyobb változás a pénz vásárlási erejében megfelelő változást idéz elő a javak megoszlása körül is; oly konjunktura jellegével bir az, melynek veszélyei ellen védekeznie kell úgy az összeségnek, mint az egyesnek.

Dr. Ráth Zoltán.

A Conrad-féle »*Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*« 1888. decemberi számában dr. Dehmel Richard a *német tűzkárbiztosítási ügy szervezéséről* értekezik. A biztosítás, bár némi csiráját már a középkorban is feltaláljuk, a közgazdaság modern fejleményeinek egyike s korunk gazdasági, kulturális és szociális viszonyaitól támogatva öltött oly óriási arányokat, hogy ma már a közgazdasági élet egyik legfontosabb tényezője. Szinte beleszédül az ember ama sok milliárdba, melyet mai napság a biztosított érték emberi életben, ingó és ingatlan javakban képvisel; de épen azért, mert a biztosítás oly nagy értékek körül forog s többé-kevésbbé a társadalom minden rétegét közvetlenül érdekli, nem csoda, ha élénk vita tárgyát képezi, hogy vajjon melyik formában felel meg jobban a közérdeknek, a kölcsönösség elvét teljesen érvényre juttató közintézetek alakjában-e, vagy a nyereség kedvéért alakult részvénytársulati formában.

Szerző idézett értekezésében szintén ezen kérdéssel foglalkozik. Nézetét e tárgyról már az »*Assicuranz Jahrbuch*« jelen évfolyamában

közölt értekezéséből is ismerjük, hol Wagner Adolfnak a biztosítás-ügyről irt beható tanulmányát vette bírálat alá. Ezúttal a Hirth-féle »Annalen des Deutschen Reiches« című folyóirat 1888-ki évfolyamának 2. és 3. számában Simon O. osnabrücki kormányülnöktől »A tűzkár-biztosítási ügy közjogi és magánjogi alapon való szervezésének előnyei és hátrányai« czim alatt megjelent értekezés bírálataképen adja elő nézeteit, melyek határozottan a magántársulati forma felé hajolnak.

Az értekezés, a mint czime is mutatja, csak a tűzkárbiztosításra szorítkozik s főleg a németországi állapotokat tartja szem előtt, hol a kölcsönös és nyilvános intézetek meglehetősen egyensúlyban állnak a részvénytársaságokkal; nem úgy, mint hazánkban, hol a kölcsönös biztosító intézetek a részvénytársaságokkal szemben szóba sem jöhetnek.

Dehmel, a meglehetősen elterjedt nézettel szemben, hogy a tűzkár-biztosítás legelső formáját a közintézetek képezték, azt vitatja, hogy az első tűzkárbiztosítási szövetkezetek tisztán magánjogi testületek valának. Hogy melyik nézet a helyes, a kérdés eldöntésére közömbös; helyesen csakis azon eredmény után ítélhetünk, melyet a biztosító intézetek egyik és másik csoportja a jelen században felmutatni képes, s itt készségesen elismerjük, hogy a részvénytársaságoknak úgy a tűzbiztosítás általánossá tétele s különösen az ingóságokra is kiterjesztése, valamint a biztosításügy technikájának kifejtése körül elvitázhatatlan érde-meik vannak. Az is kétségtelen, hogy a meghatározott díjtételek mellett való biztosítás a nagyközönségre nézve többnyire kényelmesebb, mint a kölcsönösség, hol a biztosított egyúttal biztosító és soha sem tudja, hogy kötelezettsége meddig terjed.

A mi a nyújtott biztosságot illeti, szerző szintén a magán intézetekben lát több garanciát. A közintézeteknél a tagok korlátlan pótfizetési kötelezettsége, az intézet lokális kiterjedése folytán többnyire nagyon is kétes becsű biztosíték s nagyobb tűzvész alkalmával hamar beáll az eset, hogy az intézet kötelezettségének nem képes eleget tenni; ellenben a magán biztosító társaságoknál a legfőbb garancia épen abban rejlik, hogy a kárveszély nagy területen oszlik meg, mely megoszlását a koczkázatnak a magán intézetek még a *viszontbiztosítás* által is fokozzák. A magántársulati biztosító intézeteknél a részvénytőke sem csekély biztosíték. A veszély, hogy ezt elveszthetik, bizonyos mértékben kezeskedik a jó igazgatás mellett, s ezt a garanciát még fokozza az a körülmény, hogy a részvénytőkének rendszerint csak egy részét szokták befizetni s így a részvényesekre nézve befizetett tőkéjük elvesztésén kívül egy további készpénzfizetés veszélye is fenforog.

Hogy a közintézetek igazgatása rendszerint olcsóbb, azt szerző is megengedi; de utal azon különbségre, hogy míg a közintézetek többnyire csak ingatlanokat s általában oly objectumokat biztosítanak, melyek nem igényelnek valami bonyolult, költséges eljárást, addig a magántársulatoknak az ingóságok s általában a több szakismeretet és körültekintést igénylő objectumok biztosítása jut, mely képzetebb, drágább személyzet alkalmazását követeli, nem is számítva azt, hogy számos könnyítések és előjogok biztosítvák a közintézetek javára. De különben is a díjtételek magassága nem függ szükségképen az igazgatás

költséges voltától, sokkal inkább függ az igazgatásjóságától, s valóban azt látjuk, hogy a költségesebbkezelésű magántársulatok sokszor ép oly olcsón, sőt olcsóbban biztosítanak, mint a közintézetek. — Mellőzzük, hogy a különböző fajta kockázatok mily arányban állnak a magán társulatok és a nyilvános intézetek üzletében, ez speciális német viszonyokra vonatkozik; közelebbről érdekel bennünket, a mit szerző az ügynöki provisiókról mond. A magánbiztosító társaságok ellenségei támadásaikban éppen e rendszert használják fel leginkább. Hogy sokszor visszaélések forrása, az alig vonható kétségbe, de nem kell feledni, hogy a biztosításügy nagy elterjedését és fényes sikereit főleg ez intézménynek lehet köszönni. A vádak különben túlhajtottak, a népesség bizonyára nem volna oly vak, hogy magát oly hosszú időn keresztül kizsákmányoltatni engedje; a társaságok pedig saját érdekükből igyekeznek üzleteik vitelére oly egyéneket alkalmazni, kik általános bizalomnak örvendenek s kik társadalmi állásuknál fogva nem teszik ki magukat a veszélynek, mely őket visszaélés esetén az igazságszolgáltatás és a biztosító társaság részéről fenyegeti. Szerző kifejti továbbá, hogy a magán biztosító társaságok közegei a kár megállapításánál sem követhetnek el oly visszaéléseket, mint sokan hiszik. Az sem áll, hogy a gyűjtögetásra csábító túlbiztosítás inkább a magán biztosító társaságoknál fordulna elő gyakrabban, ellenkezőleg a nyilvános intézetek szervezete sokkal inkább elősegíti ezt.

Nagy érdemük a magán biztosító társaságoknak a kockázat egyéni mérlegelésének alkalmazása, ez míg egyrészt nagy mértékben előmozdította a biztosítás elterjedését, más részről a díjtételek csökkenésére is hatással volt, mert éppen a díjtételek különbözősége miatt a népesség igyekezett a biztosító társaságoknak minél kedvezőbb objectumokat nyújtani.

Szerző mindezek daczára elismeri, hogy Németországban a nyilvánosbiztosító intézetek fennállása is hasznos; értekezésével nem is azok létjogának kétségbevonását czélozta, hanem csak a magán biztosítási ügy ellen intézett méltatlan támadásokat kívánta visszautasítani s ki akarta mutatni ama nagy szolgálatokat, melyeket a közgazdasági élet a magánbiztosító társaságoknak köszönhet.

A folyóirat ugyanezen számában dr. Schumann M., a német császári statisztikai hivatal kormánytanácsosa a *szegényügy terhét ismereti a Németbirodalomban*. Azon szociális kérdések megoldásánál, melyek a Németbirodalmat közel egy évtized óta foglalkoztatják, a szegényügy alapos ismerete nagy fontossággal bír; belátták ezt az intéző körök s már 1881-ben elrendeltetett egy statisztikai főlvetel; a begyűlt anyag azonban megbízhatatlannak bizonyult s 1885-ben egy új főlvetel rendeltetett el, melynek eredménye a »Statistik des Deutschen Reichs« új folyamának 29. kötetében tétetett közzé s melynek beható ismertetését találjuk Schumann idézett értekezésében.

Azou számos nehézség, melylyel az ilyenmű adatgyűjtés össze van kötve, már eleve nagy óvatosságot ajánlott s nehogy az adatok megbízhatóságát kockáztassák, csak a legszükségesebb kérdésekre szorítkoztak: a személyi viszonyok tekintetében a segélyezett családök és egyes személyek, továbbá a családfőkkel együttesen segélyezett családtagok

számának kimutatására, megkülönböztetve azokat a segélyezés formája s a segélyreszorulás okai szerint; a költség tekintetében pedig a rendes és rendkívüli kiadások külön feltüntetésére, az előbbieknél kiemeltetvén, hogy a segélyezés természetben nyújtott-e vagy készpénzben. Kimutattak továbbá a leveskiosztó intézetek kiadásai s az utasoknak adott útravalók, stb.

Részletes utasítás dolgoztatott ki arra nézve is, hogy mi tekintendő nyilvános szegényápolásnak s kikre terjed ki tulajdonképen a fölvetel. Az 1883-iki munkás betegbiztosítási törvény alapján nyert összegek tekinteten kívül maradtak, nem tekintettek továbbá nyilvános szegényápolásnak: a határozottan előleg gyanánt nyújtott segélyek, a közterhek alól való mentesség s a gyermekek tandíjmentessége, a nyilvános népkönyhákban kiosztott leves, a melléksegélyek az egyházi szegényápolás részéről, valamint a magánszemélyek és egyletek részéről történt segélyezések.

Nem lehet célunk az eredmény részletes ismertetése, néhány fontosabb adatot azonban mégis bemutatunk. A Németbirodalomban 1885-ben 1.592,386 személy, az összes népességnek $3\frac{40}{100}$ -ka részesült nyilvános szegényápolásban s a nyilvános szegényápolás összes költsége 92.452,517 márkára rúgott, fejenként — az összes népességet véve — 1'97 márkára. A közvetlenül segélyezett családfők és egyes személyek száma 886,571-et tett, a népességnek $1\frac{89}{100}$ -kát, a családfőkkel együtt segélyezett családtagok száma pedig 705,815-öt, a népességnek $1\frac{51}{100}$ -kát.

Az összes segélyezettnek $27\frac{9}{100}$ -a a maguk vagy családjuk betegsége folytán részesült segélyben; $17\frac{2}{100}$ -a a kereső halála következtében; $14\frac{8}{100}$ -a aggkori gyengeség, $12\frac{4}{100}$ -a testi vagy szellemi fogyatkozás folytán; $7\frac{2}{100}$ -a sok gyermek, $6\frac{0}{100}$ -a keresethiány miatt, $3\frac{3}{100}$ -a baleset következtében, mely a segélyezett sérülését, vagy a keresőnek sérülését vagy halálát okozta. A külön megnevezett okok között szerepel még az iszákosság $2\frac{0}{100}$ -kal s a dologkerülés $1\frac{4}{100}$ -kal. A segélyre szorulás okai között tehát leggyakoribb a betegség, s ha a baleset folytán történt sérüléseket is hozzávesszük, $30\frac{3}{100}$ -kát képviseli a segélyezetteknek. Ez a szám még nagyobb volna, ha a gondoskodás egy része, mely különben a szegényápolás feladatát képeznél, át nem hárult volna a betegbiztosításra. A betegbiztosítási törvény által létesített szervezet ugyanis 1885-ben már $4\frac{1}{4}$ millió munkásra terjedt ki s $47\frac{4}{100}$ millió márka fordítottott betegsegélyezési célokra. A betegség és baleset ellen való munkásbiztosítás további kiterjedése a szegényápolás feladatát még inkább meg fogja könnyíteni s ugyanazon hatása leendő a célbavett aggsági és rokkantsági biztosításnak is. Hogy azonban, úgymond a szerző, ama biztosítások életbelépte után a szegénytartás terhe valóban tetemesen csekélyebb lesz-e, előre nem lehet megmondani; meg lehet, hogy a szegényápolás más oldalról nagyobb tevékenységet fog kifejezni s a segélyek bőkezűbben szabatnak meg.

A birodalom egyes alkatrészei közt a szegényápolás kiterjedése tekintetében roppant különbséget látunk, míg a segélyezettek Schaumburg-Lippe népességének csak $1\frac{77}{100}$, Szász-Altenburgének $1\frac{81}{100}$, Schwarz-

burg-Rudolstadténak 1'87, Schwarzburg-Sondershausen népességének pedig csak 1'88 0/0-át képezték, addig Hamburg népességének már 9'66 0/0-a nyilvános szegényápolásban részesült; Hamburgon kívül a másik két Hansa város, Brema és Lübeck, továbbá Berlin városa mutat nagy arányszámot. A segélyezettek száma mindezekben meghaladja a 60/0-ot, de még ezeket is megelőzi Mecklenburg-Strelitz, hol 8'12 0/0-ra rúg a segélyezettek száma.

Nem terjeszkedünk ki a községi és tartományi szegényápolás megkülönböztetésére és részletezésére, csak azon érdekes tüneményre akarunk még rámutatni, hogy mint nő a segélyezettek száma és a rájuk fordított költség a városok nagyságával:

A városok		A segélyezettek		A költség	
száma	lélekszámmal	összes száma	a népesség százalékában	összesen	100 lakosra m á r k a
18	100,000-en felül	277,750	6'91	17,743,962	441
16	50—100,000	70,362	6'31	3,583,300	321
33	20 — 50,000	55,777	5'53	2,860,009	283
25	10 — 20,000	17,665	4'93	943,445	263
40	5 — 10,000	13,734	4'97	609,619	221
75	2 — 5,000	10,913	4'32	458,745	182
22	2,000-en alul	872	2'52	55,872	162

E tünemény oka, a mint szerző megjegyzi, valószínűleg a nagyobb városok erősebb népfelszívó hatásában keresendő, mely főleg a munkásosztályra terjed ki. A munkásoknak azonban nincs egyéb fentartási eszközük mint saját munkaerejük s ha ez fel mondja a szolgálatot, vagy pedig nem értékesíthető, azonnal segélytelenül maradnak. Ehez járul nagyobb városokban a drágább megélhetés s hogy ott a szegényápolás helyes szervezése sokkal nehezebb; bajosabb előleges intézkedésekkel elejét venni a teljes elszegényedésnek s visszautasítani a jogosulatlan igényeket.

Dr. Vargha Gyula.

A Szent-Pétervárott megjelenő «Russische Revue» évnegyedes folyóirat mult évi utolsó számában dr. Keussler János az oroszországi paraszt-agrarbank működését ismerteti. Az oroszországi parasztok felszabadítása (1861) igen sok helyen megnehezítette a parasztok megélhetését az által, hogy a rendelkezésük alá jutott birtokokon nem volt kellő nagyságu legelő, sokszor elegendő szántóföld sem. A népesség természetes szaporodásával s a földesurak s parasztok között egykor fenállott patriarchális viszonyok teljes megszűntével ezek a bajok még érezhetőbbekké lettek. Az orosz kormány hosszas tanácskozások után e bajok enyhítésére elhatározta egy oly állami bank felállítását, mely a parasztoknak földbirtokok szerzését megkönnyíti.

Ez a bank 1882. május 18-án állítottatott fel s működését a következő évben kezdte meg. A bank a pénzügyminiszterium kezelése alatt áll s központi vezetője a „paraszt-agrarbank tanácsa“, mely elnökből s 3 tagból áll. Ez alatt vannak az egyes kormányzóságokban levő osztályok, melyek elnökét a pénzügyminiszter, egyik tagját a helyi kormányzó

nevezi ki s két más tagját a kormányzósági közgyűlés választja. Ezeket a testületeket esetleg a birodalmi bank irodái is pótolhatják, tényleg azonban a kormányzósági osztályok csaknem önállóan működnek. 1888. végéig 37 osztály állíttatott fel, melynek hatásköre 39 kormányzóságra terjed ki s ezen kívül van az 1888-ban ápril. 11-én kelt czári ukáz értelmében egy külön, sok tekintetben másként szervezett parasztszervezet bank az egykori Lengyelország részére. A bank alapítókéjét a birodalmi bank által évenként 5 millió rubel¹⁾ erejéig kibocsátott $5\frac{1}{2}\%$ -os államjegyek képezik, mely összeget azonban a czár engedélyével fel is lehet emelni, a minthogy az eddig is többször megtörtént.

A paraszt-agrarbank kölcsönöket ad falusi községeknek, legalább 3 parasztból álló szövetségnek kölcsönös szavatosság mellett, végre egyes parasztoknak is. Testületeknél a kölcsön maximuma fejenként 125 rubel, magánosoknál 500 rubel s ezenkívül soha sem több a megszerzendő birtok $75\frac{0}{10}\%$ -ánál. A kölcsön vagy $24\frac{1}{2}\%$ vagy $34\frac{1}{2}\%$ évre adatik. Félévenként $2\frac{3}{4}\%$ kamat, $1\frac{1}{2}\%$ kezelési költség s az első esetben 1% , a másodikban $1\frac{1}{2}\%$ törlesztési díj fizetendő, de a határidő előtti törlesztés még részletekben is meg van engedve. A késedelmi kamat havonként $1\frac{1}{2}\%$, de hatósági bizonyítvány alapján, hogy a fizetés nem az adós hibájából maradt el, el is engedik, sőt ily esetekben 2—3 évi fizetéshalasztást is engednek.

Nemzetgazdasági célja e sajátos szervezetű banknak nemcsak az, hogy a parasztok megélhetését előmozdítsa, hanem hogy a sűrű népességű országrészekből a kevésbé népes vidékekre letelepülőket csábítson.

1883. május havától 1888. szeptember elsejéig a bank 203,499 családon (összesen 650,523 férfival) segített 1.395,853 deszatin²⁾ föld megszerzésénél. A vételár 65'46 millió rubelre ment, melyből a bank 52'72 milliót adott s a többit maguk a parasztok fizették ki. Nevezetes, hogy az első három évben sokkal több volt a kölcsönző, habár a bankosztályok száma azóta is szaporodott, jelölül annak, hogy a bank most már szigorubb adósaival szemben s a legégetőbb szükség a parasztnál orvosolva van. A bank részletes kimutatásaiból láthatjuk továbbá azt is, hogy a parasztok által vásárolt telkek nagyobb része lakó helyükön van s így a bank kitelepitő hatása igen csekély. Másrészt azonban több példából látható a bank jótékony hatása is; így p. 1886-ban a kölcsönösszeg $79\frac{77}{100}\%$ -a olyanoknak jutott, kiknek vagy éppen semmi vagy csak 1—2 deszatin földbirtokuk volt, a melyből természetesen nem élhettek meg. Tisztán üzérkedési szempontból, a mennyire ez kimutatható, a parasztok mindaddig nagyon kivételesen használták fel a bank által nyújtott előnyöket, a mint hogy a bank tisztviselői mindenkor kiváló gondot fordítanak a pénz felhasználásának ismeretére, viszont arra is, hogy a parasztok a kamatok s törlesztés fizetése által erejükön túl ne terheltessenek. Mindamellet már is emelkednek hangok, hogy a bank feltételei enyhíttessenek, mert a parasztok az évenként $7\frac{1}{2}\%$ — $8\frac{1}{2}\%$ -ra menő kamat s törlesztés miatt sokat szenvednek. A hátralékok összege

¹⁾ 1 rubel = 1'62 forint névleges érték.

²⁾ 1 deszatin = 1'8996 kat. hold.

s a nemfizetés miatt elrendelt végrehajtások száma különben még eddig aránylag kedvező volt.

A parasztok által a bank segítségével szerzett birtokoknak $\frac{4}{5}$ -öd része a kimutatások szerint előbb a nemesek tulajdona volt, de főképp oly birtokok, melyek nem maga a tulajdonos által műveltettek s adósággal nagyon meg voltak terhelve. Nem érdektelen az sem, hogy a legtöbb vásárlás a kevésbé népes országrészekben történt, úgy, hogy a bank ily helyeken sokszor valóságos kulturmunkát segített elő. Az új telepítések azonban, mint említettük is, csekély mértékben sikerültek, legjobban Jekaterinoszlaw, Ufa, Charkow, Cherson és Poltawa kerületekben.

A bank által nyújtott kölcsön, mint említettük, községeknek, szövetkezeteknek s egyeseknek adatott. 1887. január elsejéig kifizettetett :

	férfi létszám	összeg rubelben	vásárolt terület deszjatin
1001 községnek	280,623	18.281,903	406,897
1801 szövetkezetnek	151,209	16.873,566	429,043
399 magánszemélynek	1,309	145,891	5,034
Összesen	393,141	35.301,360	840,974.

A községek s szövetkezetek czíme alatt igen gyakran fordulnak elő oly egyének is, kik csak névleg állanak be a vásárló társaságba, de maguk nem vásárolnak semmit, továbbá gyakori az eset, hogy a közösen vásárolt birtokot már előre megosztják egymás között; mindamelllett az orosz parasztok erősen kifejlődött szövetkezési hajlama folytán gyakori dolog az, hogy legelőnek, letelepedésre vagy más célokra közös tulajdonokat is szereznek, a mi természetesen nem zárja ki, hogy idővel ez a közös tulajdon is egyes fizetésre képes szövetkezeti tagok magántulajdona legyen.

A szövetkezeti és községi közös tulajdont, különös tekintettel a telepekre, egy 1888-ban máj. 30-án kiadott új törvény szabályozza, mely a bank-kölcsön felhasználására nézve állandó szabályokat alkot meg, de azon kívül is elvi jelentőségű reform, mert az Oroszországban szokásos, de törvény által eddig el nem ismert szövetkezeti közös birtoklást most először igyekszik az agrarjog keretében kissé rendezni, bár a régi mir-szerkezetet még nem bolygatja s a tényleges jogi viszonyokhoz lehetőleg alkalmazkodik. Mindamelllett nem lehetetlen, hogy a paraszt-agrarbank működése társadalmilag is nagy hatással lesz az orosz parasztok eddigi viszonyainak megváltoztatására.

György Aladár.

STATISZTIKAI ÉRTESITŐ.

Adatok a fonó- és szövőipar állása- és forgalmáról.

Fentebbi értekezésemben¹⁾, azon statisztikai anyagból, melyet a kérdés tanulmányozásánál fel kellett kutatnom, csak egyes adatokat emelhettem ki, azokat, melyek épen nélkülözhetlenek voltak állításaim igazolására. Az egész anyag bemutatására, terjedelménél fogva, e helyen sem gondolhatok, de úgy hiszem, némi szemelvény joggal helyet foglalhat e folyóiratnak különben is statisztikai adatok ismertetésére szánt fejezetében.

A textil-ipar *állásának* ismertetésére kevés statisztikai anyagunk van. Köztudomásu dolog, hogy az iparstatisztikák általában csak a személyi viszonyok feltüntetésére szoktak szorítkozni, a mi pedig valamely iparág termelőképességének korántsem biztos kriteriuma. A fonó- és szövőipar nagyságára főleg az alkalmazott orsók és mechanikai szövőszékek száma enged következtetést. A pamut-iparban működő orsókat Neumann-Spallart fáradhatlan kutatása következő számmal mutatta ki:

Nagy-Británia (1885)	44.349,000 orsó.
Az Ejszak-Amerikai Egyesült Államok (1885)	13.250,000 »
Franciaország (1882)	4.927,000 »
Németország (1883)	4.900,000 »
Oroszország (1883)	4.000,000 »
Az Osztrák-Magyar monarchia (1885)	2.077,000 »
Kelet-India (1885)	2.048,000 »
Svájc (1884)	1.880,000 »
Spanyolország (1883)	1.855,000 »
Olaszország (1883)	1.200,000 »
Belgium (1883)	800,000 »
Svéd-Norvégország (1883)	310,000 »
Hollandia (1883)	250,000 »
Összesen	81.846,000 orsó.

Kitűnik e számokból Nagy-Británia óriási túlsúlya a pamut-ipar terén, főleg a fonalak tekintetében; mert a mint értekezésünkben megjegyeztük, még oly országok is, melyek pamutárúkból a belsükséglet fedezésén túl külföldre is nagy mennyiséget exportálnak: a szövéshez szükséges fonalak tekintélyes részét Nagy-Britániából viszik be. Elég e tekintetben a hatalmas pamut-iparral bíró Németországra utalnunk.

A gyapjú-iparban alkalmazott orsókról nincsenek hasonló nemzetközi adataink. De az iparág állására a felhasznált nyers anyagból

¹⁾ »A fonó- és szövőipar szerepe áruforgalmunkban és teendőink« lásd e folyóirat 271. l.

is vonhatunk némi következtetést. A gyapjufogyasztás, ugyancsak Neumann-Spallart szerint, újabb időben átlagosan következő mennyiségekre rúg:

Franciaország	180 millió kilogramm.
Nagy-Británia	160 » »
Németország	117 » »
Oroszország	100 » »
Belgium	42 » »
Az Osztrák-Magyar monarchia	38 » »
Olaszország	20 » »
Európa egyéb államai	45 » »

Európában 702 millió kilogramm.

Éjszak-Amerikai Egyes. Államok . . 170 » »

Összesen . . 872 millió kilogramm.

Talán emlitenem is fölösleges, hogy valamint a pamutiparnál, úgy itt is — bár nem olyan nagy mértékben — az Osztrák-Magyar monarchiára vonatkozólag kimutatott szám, csaknem egészen az osztrák ipar javára esik.

A len, kender és juta feldolgozására következő számú orsók és szövőszékek (kézi szövőszékek nélkül) vannak alkalmazásban:

	Az orsók száma	A mech. szövőszékek száma
Irhon (1884)	842,714	22,186.
Franciaország (1881)	672,823	17,619.
Osztr.-Magy. monarchia (1880)	344,312	2,059.
Németország (1881)	327,000	9,558.
Anglia (1884)	190,612	5,355.
Belgium (1881)	306,000	4,755.
Skócia (1884)	497,749	32,962.
Oroszország (1879)	166,000	3,000.
Olaszország (1878)	50,000	524.
Svájc —	9,000	—
Hollandia —	7,700	1,200.
Svédország —	3,810	98.
Spanyolország —	—	1,000.

3.417,720 100,316.

Hogy a virágzó leniparral bíró Ausztriában és Németországban oly kevés a mechanikai szövőszékek száma, az onnan ered, hogy mindkét országban igen sok kézi szövőszék van működésben. Ezek számát — bár az adatok hitelessége természetesen nagyon kétes — Neumann-Spallart a Németbirodalomban 146,000-re, az Osztrák-Magyar monarchiában 60,000-re becsüli.

Egy-két országból a textil-ipar állását részletesebben festő a datok is kínálkoznak. Így például Nagy-Britanniából:

A gyár neve	A gyárak		Az orsók		A mechanikai szövőszékek		Az összes személyzet	
	s z á m a							
	1870-ben	1885-ben	1870-ben	1885-ben	1870-ben	1885-ben	1870-ben	1885-ben
Pamut gyárak .	2483	2635	37718758	44348921	440676	560955	450087	504069
Gyapju gyárak.	1829	1918	2692761	3285065	48140	57990	125130	139316
Fésültgyapju-gyárak.	630	725	2131452	2763521	64654	79931	109557	138230
Műgyapju gyárak	120	108	133793	95988	2690	1981	3816	4709
Len gyárak . . .	500	388	1549547	1220377	35301	47641	124772	111837
Kender gyárak.	35	107	32311	46495	107	779	3150	9946
Juta gyárak. . .	3	120	115156	264203	4330	12083	17570	41674
Selyem gyárak.	696	691	1130441	1062748	12378	11966	48124	42995
Kötszővő gyárak	129	227	—	—	—	—	9692	19536
Szőr gyárak. . .	37	48	114	1486	53	378	2339	2239
Ruggyanta szövet gyárak . .	61	67	48892	—	1728	—	4623	3824
Zsinór gyárak .	224	431	—	—	—	—	8370	15886
Fonó- és szövő-gyárak összesen	6747	7465	45553225	53088824	610057	773704	907230	1034261

Összehasonlítva a kétféle adatokat, a lefolyt másfél évtized alatt általában nagy emelkedést látunk; de itt-ott visszaeséssel is találkozunk, különösen a lengyáraknál. Ezek száma rendkívül megapadt, valamint a bennük alkalmazott orsók és munkások száma is leszállt, csak a mechanikai szövőszékek száma emelkedett. Legerősebb emelkedést a kötszővő- és zsinórgyáraknál látunk.

Franciaország fonó- és szövőiparát 1884-ben a következő néhány szám jellemzi:

A fonó- és szövőipar részletezése	Az üze- mek	A mun- kások	Az alkalmazott gőz- és víz- erő nagy- ság ló- erőkben	A működésben levő	
				orsók	m. szö- vőszék
	s z á m a			s z á m a	
Pamutfonás és szövés	1157	109186	49520	4883882	71978
Gyapjufonás és szövés	1969	110578	39863	2862269	41923
Len-, kender- és jutafonás és szövés	566	65965	21173	633785	16509
Nyers-selyemipar (gombolyítás, fo- nás)	1400	45461	7364	—	—
Selyem és félselyem (melange) szö- vés és kikészítés	1263	68146	9433	856752	36819
Összesen	6355	399336	127353	9236688	167229

A reánk nézve annyira fontos osztrák gyapju-ipart pedig a következő — Neumann-Spallart után használt — számok ismertetik meg:

a) Kártolt-gyapjú-ipar :	1875-ben	1880-ban
Finomfonó orsók száma . . .	563,694	459,685.
Mechanikai szövőszékek száma	1,906	3,620.
Kézi szövőszékek száma . . .	22,000	{9,694.
Posztógyártó szövőszék száma	—	{7,630.
b) Fésült-gyapjú-ipar és vegyes szövetek :		
Finomfonó orsók száma . . .	77,410	94,270.
Mechanikai szövőszékek száma	4,424	7,831.
Kézi szövőszékek száma . . .	13,704	{9,089.
Kis- és népipari szövősz. száma	—	{3,890.

Végül bemutatjuk az 1888. évi gyárvizsgálat alkalmával a hazai textil-ipar gyárakban összeirt mechanikai készülékek számát :

	Összesen	Juta- és kender-fonógyár	Kötő- és kötszövő-gyár	Lenfonó-szövő- és fehérítőgyár	Pamutfonó-szövő- és vattagyár	Posztógyár	Zsinór- és paszomángyár
Finomfonó orsó-szám {							
Watter . . .	8578	6238	—	2340	—	—	—
gyűrűs. . .	2800	—	—	—	2800	—	—
metier fix . . .	400	—	—	—	—	400	—
selfactor . . .	12920	—	—	—	7200	6720	—
Mule Jenny . . .	2960	—	540	—	—	4420	—
kézi Mule . . .	2080	—	180	—	—	1900	—
Összesen . . .	29738	6238	720	2340	10000	13440	—
Czernázó orsó . . .	1982	180	62	20	1200	260	60
Kártoló gép . . .	208	14	9	4	38	143	—
Szövő- { kézi . . .	378	5	—	282	—	73	18
szék { mechanikai . . .	704	11	—	88	215	276	14
Köt- { körgép. . .	2	—	2	—	—	—	—
szövő- { kötőgép . . .	53	—	53	—	—	—	—
{ kötszövőgép . . .	70	—	70	—	—	—	—
Zsinorozó gépjárat . . .	370	—	—	—	—	—	370

A fentebbi adatok 60 oly ipartelepről szólnak, melyek a gyár nevet valóban megérdemlik. A gyárvizsgálat csak a szorosabb értelemben vett Magyarországra szorítkozván, a fentebbi adatok is csak ezt illetik és nincsenek befoglalva Horvát-Szlavonország adatai, hol pedig a dugaresai gyár nagyon is számot tesz hazai kisszerű pamut-iparunkban.

A fonó- és szövőipar állásának megvilágítására szolgáló töredékes adatok után áttérhetünk a nevezett iparág készítményeinek *forgalmára*; nem mellőzve azonban ama czikkek nyersanyagainak forgalmát sem.

A textil-ipar nyersanyagaiból Magyarország behozatala és kivitele következő mennyiségekre rúgott, illetőleg értéket képviselt:

É v	M e n n y i s é g				É r t é k			
	beho- zatal	kivitel	behoza- tali	kiviteli	behozatal	kivitel	behoza- tali	kiviteli
			többl	et			többl	et
m é t e r m á z s á k b a n					f o r i n t o k b a n			
P a m u t:								
1882	18662	492	18170	.	994693	26233	968460	.
1883	18039	685	17354	.	961487	36516	924971	.
1884	15131	1553	13578	.	783386	80535	702851	.
1885	14273	1706	12567	.	693170	82093	611077	.
1886	16349	722	15627	.	757832	33390	724442	.
1887	9247	832	8415	.	439783	39635	400148	.
L e n:								
1882	135	31	104	.	4984	1161	3823	.
1883	134	83	51	.	4962	3054	1908	.
1884	1204	34	1170	.	79001	2239	76762	.
1885	810	61	749	.	54336	4036	50300	.
1886	976	1	975	.	68325	75	68250	.
1887	1015	326	689	.	68581	21973	46608	.
K e n d e r:								
1882	3391	13221	.	9830	123436	481260	.	357824
1883	3611	11840	.	8229	131432	430964	.	299532
1884	5566	9548	.	3982	256029	442880	.	186851
1885	2481	16220	.	13739	91790	637292	.	345502
1886	4969	23154	.	18185	183835	813092	.	629257
1887	2424	20805	.	18381	87010	777447	.	690437
J u t a:								
1882	1296	2	1294	.	33697	54	33643	.
1883	9285	62	9223	.	241409	1606	239803	.
1884	13353	137	13216	.	288100	2854	285246	.
1885	13947	434	13513	.	251050	7807	243243	.
1886	47915	632	47283	.	828668	10775	817893	.
1887	40136	216	39920	.	752521	4086	748435	.
G y a p j ú:								
1882	14557	125670	.	111113	3748309	32360017	.	28611708
1883	43474	125464	.	81990	11194431	32306923	.	21112492
1884	41505	114438	.	72933	3310443	9193019	.	5882576
1885	50098	114838	.	64740	3846139	12475555	.	8629416
1886	22104	145459	.	123355	2992519	23704296	.	20711777
1887	44718	98255	.	53537	5142570	15594824	.	10452254
S e l y e m é s s e l y e m g u b ó k:								
1882	58	223	.	165	68889	121859	.	52970
1883	144	144	.	.	119680	110306	9374	.
1884	298	198	100	.	396122	113699	282423	.
1885	234	178	56	.	340367	210730	129637	.
1886	293	428	.	135	513639	356025	157614	.
1887	320	996	.	676	407990	527850	.	119860
N y e r s a n y a g o k ö s s z e s e n:								
1882	38099	139639	.	101540	4974008	32990584	.	28016576
1883	74687	138278	.	63591	12653401	32889369	.	20231968
1884	77057	125908	.	48851	5113081	9835226	.	4722145
1885	81843	133437	.	51594	5276852	13417513	.	8140661
1886	92606	170396	.	77790	5344818	24917653	.	19572835
1887	97860	121430	.	23570	6898455	16965815	.	10067360

A közölt táblázaton a mennyiség még tanulságosabb, mint az érték, mely utóbbit az erős árhullámzás nagy mértékben befolyásolja. Az összes nyersanyagokat tekintve, fölötte érdekes, hogy 1881-től 1887-ig a kiviteli többlet 101⁵ ezer métermázszáról 23⁶ ezer métermázszára szállt le. Sajnos, hogy ezt nem fejlődő textil-iparunknak tulajdoníthatjuk, a mikor csak örülhetnénk rajta, hanem főleg gyapjukivitelünk szomorú csökkenésének; igaz, hogy közrejátszott a juta-behozatal gyors emelkedése is, de az leginkább csak zsákfonalak számára történik. Nagyon szomorú dolog, hogy csekély leniparunk daczára lenből, melynek termelésére hazánk oly alkalmas, behozatali többletünk van.

Adatainkat itt 1882-től kezdve vezettük le, mert a postaforgalom az ily tömegárúk szállításánál tekintetbe egyáltalán nem jön s így az 1882. és 1883. év adatai is megfelelnek a valóságnak.

Külforgalmunkat a fonó- és szövő-ipar készítményeiből, az áruforgalmi statisztikánk alapján lehetséges részletezés szerint, a következő számok tüntetik fel:

Az áru neve	M a g y a r o r s z á g											
	bevitale				kivitele				beviteli, illetőleg kiviteli (+) többlete			
	1884-ben	1885-ben	1886-ban	1887-ben	1884-ben	1885-ben	1886-ban	1887-ben	1884-ben	1885-ben	1886-ban	1887-ben
e z e r f o r i n t o k b a n												
I. Fonalak.												
Pamutfonál	11177	8577	8416	9394	1542	1378	1639	611	9635	7199	6777	8783
Lenfonál	2478	2581	2619	2744	76	41	50	37	2402	2540	2569	2707
Kenderfonál	158	97	135	152	5	6	9	3	153	91	126	149
Jutafonál	54	10	15	32	30	7	56	50	24	3	+ 41	+ 18
Gyapjufonál	602	600	848	770	29	31	39	29	573	569	809	741
Selyemfonál	383	327	504	359	33	169	2052	217	350	158	252	142
Fonalak összesen ..	14852	12192	12537	13451	1715	1632	2545	947	13137	10560	10492	12504
II. Árúk.												
1. Pamutárúk:												
Pamutszövetek	41829	36857	37770	41336	3097	3086	3515	3838	38732	33771	34255	37498
Pamutvászon	3456	3370	3588	4191	136	47	53	52	3320	3323	3535	4139
Kötött árúk pamutból	1978	1181	2184	2316	134	73	110	112	1844	1108	2074	2204
Szalagok, paszmánt és gombkötő árúk pamutból ..	915	919	1005	988	25	20	20	25	890	899	985	963
Csipkék pamutból ..	871	715	540	645	87	87	57	51	784	628	483	594
Pamuthevederek, pamut tűnlők	48	40	35	46	5	2	1	4	43	38	34	42
Összesen	49097	43082	45122	49522	3484	3315	3756	4082	45613	39767	41366	45440
2. Len-, kender-, juta-, stb. árúk.												
Zsákok	3388	3173	3316	3445	756	1023	475	285	2632	2150	2841	3160
Leniszövetek	8707	10484	10072	10291	329	369	436	303	8378	10115	9636	9988
Lenvászon	4665	5168	5224	6194	207	289	520	336	4458	4879	4704	6158
Kötött árúk lenből ..	126	192	151	130	8	10	10	6	118	182	141	124
Szalagok, paszmánt és gombkötő árúk lenből ..	191	173	187	173	7	28	13	34	184	145	174	13
Csipkék lenből	1522	1444	1593	1636	204	199	167	124	1318	1245	1426	1512
Jutaárúk	1442	1509	669	781	20	8	35	10	1422	1501	634	771
Kötélverő árúk len-, kender-, juta és más növényi anyagokból	884	697	628	740	446	528	480	309	438	169	148	431
Összesen	20925	22840	21840	23690	1977	2454	2136	1407	18948	20386	19704	22283

Az áru neve	M a g y a r o r s z á g											
	bevitеле				kivitele				bevételi, illetőleg kiviteli (+) többlet			
	1884-ben	1885-ben	1886-ban	1887-ben	1884-ben	1885-ben	1886-ban	1887-ben	1884-ben	1885-ben	1886-ban	1887-ben
e z e r f o r i n t o k b a n												
3. Gyapjúárúk:												
Gyapjuszövetek ...	40090	41661	41394	42379	6718	6212	5249	4954	33372	35449	36145	37425
Kötött árúk gyapjúból	1383	1064	1343	1406	741	86	363	207	642	978	980	1199
Szalagok, paszománt és gombkötő árúk gyapjúból ..	327	367	315	324	29	28	22	29	298	339	293	295
Csipkék gyapjúból ..	118	365	181	162	20	52	30	20	98	313	151	142
Félgypjúárúk	270	293	332	338	11	9	5	3	259	284	327	335
Nemez és nemezárúk	276	215	256	317	31	27	17	22	245	188	239	295
Pokrőczok	267	227	269	265	88	76	153	95	179	151	116	170
Lábszőnyegek	1047	936	910	911	88	102	117	85	959	834	793	826
Összesen	43778	45128	45000	46102	7726	6592	5956	5415	36052	38536	39044	40687
4. Selyemárúk.												
Selyemszövetek ...	12512	12745	13232	12263	1296	1384	1290	1304	11216	11361	11942	10959
Kötött árúk selyemből	258	299	397	302	18	25	52	34	240	274	345	268
Szalagok, paszománt és gombkötő árúk selyemből ..	4384	6038	6138	7383	195	209	259	252	4189	5829	5879	7131
Csipkék selyemből ..	2930	3115	2445	2278	449	500	373	234	2481	2615	2072	2044
Félselyemárúk	1230	1620	1754	2410	94	132	89	122	1136	1488	1665	2288
Összesen	21314	23817	23966	24636	2052	2250	2063	1946	19262	21567	21903	22690
Árúk összesen	135114	134867	135928	143950	15239	14611	13911	12850	119875	120256	122017	131100
Fonalak és árúk összesen	149966	147059	148465	157401	16954	16243	15956	13797	133012	130816	132509	143601

Terünk nem engedi, hogy a többi állam forgalmát a textilipar termékeiből hasonló részletességgel mutassuk be. Szeretnénk mégis némi általános képet nyújtani a következő összeállítással, mely Európának csaknem valamennyi államát magában foglalja:

Az ország neve	Év	Bevitel	Kivitel	Kiviteli (+), beviteli (—) többlet
fonalak- és szövetekből ezer forintokban.				
1. Nagy-Británia és Irhon	1887	229,424	1.080,054	+ 850,630
2. Németország	»	115,546	367,414	+ 251,868
3. Franciaország	»	93,379	297,402	+ 204,023
4. Svájc	»	39,893	118,630	+ 78,737
5. Belgium	»	30,275	79,262	+ 48,987
6. Németalföld	»	68,350	75,643	+ 7,293
7. Osztrák-Magyar mon. . .	1886	65,051	64,201	— 850
8. Szerbia	»	4,256	487	— 3,769
9. Bulgária	1884	5,510	427	— 5,083
10. Dánia	1886	9,619	1,305	— 8,314
11. Norvégia	1887	11,330	1,833	— 9,497
12. Görögország	»	9,988	60	— 9,928
13. Spanyolország	»	30,356	7,842	— 22,514
14. Oroszország	1886	39,734	14,753	— 24,981
15. Svédország	»	32,654	2,478	— 30,176
16. Románia	»	43,532	230	— 43,302
17. Olaszország	1887.	105,161	17,695	— 87,466
18. Éjszakamerikai egy. áll.	1887.	265,318	35,538	— 259,780

Néhány államra, illetőleg vámterületre nézve ez adatokat kissé részletesebben is bemutatjuk, előrebocsátva itt is az ipari nyers anyagok forgalmát:

Sorszám	A z o r s z á g n e v e	B e v i t e l			K i v i t e l			Beviteli (—), Kiviteli (+) többslet		
		1876- ban	1886- ban	1887- ben	1876- ban	1886- ban	1887- ben	1876- ban	1886- ban	1887- ben
		e z e r m é t e r m á z s á k b a n								
1. P a m u t :										
1	Nagy-Británia és Ír- hon.....	5826	6787	6626	—	—	—	— 5826	— 6787	— 6626
2	Németország.....	1694	1833	2258	346	221	263	— 1348	— 1612	— 1995
3	Franciaország.....	1579	1367	1549	546	256	340	— 1033	— 1111	— 1209
4	Oszt.-Magy. mon.....	593	976	—	32	147	—	— 561	— 829	—
5	Olaszország.....	202	680	762	6	174	131	— 196	— 506	— 631
6	Belgium.....	192	210	228	—	—	—	— 192	— 210	— 228
2. Len, kender és egyéb növényi fonó anyagok a jután kívül :										
1	Nagy-Británia és Ír- hon.....	1060	948	1190	15	14	16	— 1045	— 934	— 1174
2	Franciaország.....	666	920	1016	186	237	301	— 480	— 683	— 715
3	Németország.....	707	898	1227	471	495	686	— 236	— 403	— 541
4	Belgium.....	417	606	743	239	528	475	— 178	— 78	— 268
5	Oszt.-Magy. mon.....	232	301	—	49	81	—	— 183	— 220	—
6	Olaszország..... ¹⁾	19	58	82	332	331	339	+ 313	+ 273	+ 257
3. J u t a :										
1	Nagy-Británia és Ír- hon.....	1469	1761	2244	—	—	—	— 1469	— 1761	— 2244
2	Németország.....	117	440	574	2	8	12	— 115	— 432	— 562
3	Franciaország.....	281	329	486	7	2	5	— 274	— 327	— 481
4	Oszt.-Magy. mon.....	34	161	—	—	1	—	— 34	— 160	—
5	Belgium.....	50	105	126	8	24	29	— 42	— 81	— 97
6	Olaszország..... ¹⁾	—	52	50	—	—	4	—	— 32	— 46
4. G y a p j u :										
1	Franciaország.....	1263	1985	1775	211	488	445	— 1052	— 1497	— 1330
2	Nagy-Británia és Ír- hon.....	1134	1385	1256	82	227	214	— 1052	— 1158	— 1042
3	Németország.....	686	1266	1276	267	332	320	— 419	— 934	— 956
4	Belgium.....	519	392	444	34	38	25	— 485	— 354	— 419
5	Olaszország.....	84	130	117	6	25	16	— 78	— 105	— 101
6	Oszt.-Magy. mon.....	145	227	—	107	132	—	— 38	— 95	—
5. S e l y e m :										
1	Franciaország.....	130	130	120	39	60	58	— 91	— 70	— 62
2	Nagy-Británia és Ír- hon.....	35	37	41	—	—	—	— 35	— 37	— 41
3	Németország.....	39	49	48	22	17	15	— 17	— 32	— 33
4	Oszt.-Magy. mon.....	11	15	—	8	10	—	— 3	— 5	—
5	Belgium.....	3	2	2	2	1	1	— 1	— 1	— 1
6	Olaszország.....	18	29	28	74	84	69	+ 56	+ 55	+ 41
N y e r s a n y a g o k ö s s z e s e n :										
1	Nagy-Británia és Ír- hon.....	9524	10918	11357	97	241	230	— 9427	— 10677	— 11127
2	Németország.....	3243	4486	5383	1108	1073	1296	— 2135	— 3413	— 4087
3	Franciaország.....	3919	4731	4946	989	1043	1149	— 2930	— 3688	— 3797
4	Oszt.-Magy. mon.....	1015	1680	—	196	371	—	— 819	— 1309	—
5	Belgium.....	1181	1315	1543	283	591	530	— 898	— 724	— 1013
6	Olaszország.....	323	929	1039	418	614	559	+ 95	— 315	— 480

¹⁾ A juta Olaszországban az 1876-ik évben a len és kenderrel van egybefoglalva.

A fonó- és szövőipar nyers anyagainak külforgalma érték szerint
következőleg alakult:

Sorszám	Az ország neve	B e v i t e l			K i v i t e l			Beviteli (—), Kiviteli (+) többlet		
		1876- ban	1886- ban	1887- ben	1876- ban	1886- ban	1887- ben	1876- ban	1886- ban	1887- ben
		m i l l i ó f o r i n t o k b a n								
1. P a m u t:										
1	Nagy-Británia és Írhon.....	356.5	339.1	340.0	—	—	—	— 356.5	— 339.1	— 340.0
2	Németország.....	—	88.8	113.7	—	9.2	11.7	—	— 79.6	— 102.0
3	Franciaország.....	91.7	64.5	81.4	31.7	12.3	18.0	— 60.0	— 52.2	— 63.4
4	Osztr.-Magy. mon.....	48.7	45.8	—	2.6	6.1	—	— 46.1	— 39.7	—
5	Olaszország.....	18.2	29.9	37.2	0.6	7.7	6.0	— 17.6	— 22.2	— 31.2
6	Belgium.....	12.0	9.0	10.2	—	—	—	— 12.0	— 9.0	— 10.2
2. Len, kender és egyéb növényi fonóanyagok a jután kívül.										
1	Nagy-Británia és Írhon.....	47.1	32.9	38.6	1.1	1.4	1.6	— 46.0	— 31.5	— 37.0
2	Franciaország.....	29.3	29.3	30.7	6.9	6.3	7.0	— 22.4	— 23.0	— 23.7
3	Németország.....	—	30.3	37.8	—	16.8	21.6	—	— 13.5	— 16.2
4	Osztr.-Magy. mon.....	10.4	15.4	—	2.2	3.2	—	— 8.2	— 12.2	—
5	Belgium.....	26.0	25.7	30.8	25.0	29.2	26.2	— 1.0	+ 3.5	— 4.6
6	Olaszország..... ¹⁾	1.0	1.4	1.1	14.0	11.2	10.8	+ 13.0	+ 9.8	+ 9.4
3. J u t a:										
1	Nagy-Británia és Írhon.....	21.0	19.1	24.2	—	—	—	— 21.0	— 19.1	— 24.2
2	Franciaország.....	5.1	4.9	7.7	0.1	0.0	0.1	— 5.0	— 4.9	— 7.6
3	Németország.....	—	4.8	6.3	—	0.1	0.1	—	— 4.7	— 6.2
4	Osztr.-Magy. mon.....	0.7	2.8	—	—	0.0	—	— 0.7	— 2.8	—
5	Belgium.....	1.5	2.1	2.5	0.2	0.5	0.6	— 1.3	— 1.6	— 1.9
6	Olaszország..... ¹⁾	—	0.4	0.7	—	—	0.1	—	— 0.4	— 0.6
4. G y a p j u:										
1	Nagy-Británia és Írhon.....	130.2	117.3	115.1	9.7	20.0	20.5	— 120.5	— 97.3	— 94.6
2	Németország.....	—	119.3	128.0	—	38.7	36.2	—	— 80.6	— 91.8
3	Franciaország.....	114.2	158.2	134.4	29.9	52.8	48.1	— 84.3	— 105.4	— 86.3
4	Belgium.....	62.3	27.4	31.1	8.2	6.3	4.1	— 54.1	— 21.1	— 27.0
5	Olaszország.....	15.0	14.3	11.9	1.1	3.1	1.6	— 13.9	— 11.2	— 10.3
6	Osztr.-Magy. mon.....	19.5	32.9	—	27.8	24.5	—	+ 8.3	— 8.4	—
5. S e l y e m:										
1	Németország.....	—	77.6	75.0	—	22.0	20.9	—	— 55.6	— 54.1
2	Franciaország.....	217.1	117.0	109.9	68.9	59.3	57.0	— 148.2	— 57.7	— 52.9
3	Nagy-Británia és Írhon.....	33.2	18.5	23.6	—	—	—	— 33.2	— 18.5	— 23.6
4	Osztr.-Magy. mon.....	15.2	19.6	—	8.4	7.9	—	— 6.8	— 11.7	—
5	Belgium.....	11.0	5.7	4.2	3.8	2.8	2.6	— 7.2	— 2.9	— 1.6
6	Olaszország.....	77.1	27.9	24.1	199.0	127.7	114.6	+ 121.9	+ 99.8	+ 90.5
Ny e r s a n y a g o k ö s s z e s e n										
1	Nagy-Británia és Írhon.....	588.0	526.9	541.5	10.8	21.4	22.1	— 577.2	— 505.5	— 519.4
2	Németország.....	—	320.8	360.8	—	86.8	90.5	—	— 234.0	— 270.3
3	Franciaország.....	457.4	373.9	364.1	137.5	130.7	130.2	— 319.9	— 243.2	— 233.9
4	Osztr.-Magy. mon.....	94.5	116.5	—	41.0	41.7	—	— 53.5	— 74.8	—
5	Belgium.....	112.8	69.9	78.8	37.2	38.8	33.5	— 75.6	— 31.1	— 45.3
6	Olaszország.....	111.3	73.9	75.3	214.7	149.7	133.1	+ 103.4	+ 75.8	+ 57.8

¹⁾ A juta Olaszországban az 1876-ik évben a len és kenderrel van egybefoglalva.

¹⁾ A juta Olaszországban az 1876-ik évben a len és kenderrel van egybefoglalva.

Ugyanezen államok külforgalma *fonalakból* következő volt:

Sorszám	Az ország neve	Bevitel			Kivitel			Beviteli (—), kiviteli (+) többlet		
		1876-ban	1886-ban	1887-ben	1876-ban	1886-ban	1887-ben	1876-ban	1886-ban	1887-ben
		ezer forintokban								

I. Fonalak.										
1. Pamutfonal:										
1	Nagy-Británia és Írhon	1072	5620	5905	127817	114874	113793	+126745	+109254	+107888
2	Belgium	1581	1384	1357	2469	1720	1733	+ 888	+ 336	+ 376
3	Olaszország	21292	6163	4865	223	164	327	— 21069	— 5999	— 4538
4	Franciaország	19056	14684	12676	1589	1019	1222	— 17467	— 13665	— 11454
5	Oszt.-Magy. mon.	17838	14385	—	974	1193	—	— 16864	— 13192	—
6	Németország	—	26081	25650	—	9109	8832	—	— 16972	— 16818
2. Len- és kenderfonal és egyéb növényi rostokból készült fonalak a jutafonalon kívül:										
1	Belgium ¹⁾	4471	4298	5220	18073	30065	29538	+ 13602	+ 25767	+ 24318
2	Oszt.-Magy. mon. ²⁾	2032	2285	—	²⁾ 11728	11316	—	+ 9696	+ 9031	—
3	Nagy-Británia és Írhon	³⁾ 6617	8850	8751	17160	13261	13103	+ 10543	+ 4411	+ 4352
4	Franciaország	3321	2964	3000	4636	2431	4076	+ 1315	+ 533	+ 1076
5	Németország	—	11274	9318	—	1218	1575	—	— 10056	— 7743
6	Olaszország ¹⁾	5969	7926	11180	461	2478	2931	— 5508	— 5448	— 8249
3. Jutafonal:										
1	Nagy-Británia és Írhon	565	1118	561	2268	2733	2274	+ 1703	+ 1615	+ 1713
2	Franciaország	84	30	25	413	700	616	+ 329	+ 670	+ 501
3	Németország	—	696	738	—	367	407	—	— 329	— 331
4	Oszt.-Magy. mon. ²⁾	—	791	—	²⁾ —	1	—	—	— 790	—
4. Gyapjufonal: ⁴⁾										
1	Nagy-Británia és Írhon	17283	24672	20827	51325	57961	50516	+ 34042	+ 33289	+ 29689
2	Belgium	4390	2753	2714	15815	22418	21845	+ 11425	+ 19665	+ 19131
3	Franciaország	10118	10070	7400	11490	17567	15858	+ 1072	+ 7497	+ 8458
4	Olaszország	997	2920	2993	7	151	97	— 990	— 2769	— 2896
5	Oszt.-Magy. mon.	11493	13596	—	4422	5707	—	— 7071	— 7889	—
6	Németország	—	55535	47511	—	22399	19997	—	— 33136	— 27514
Fonalak összesen:										
1	Nagy-Británia és Írhon	25537	40260	36044	198570	188829	179686	+173033	+148569	+143642
2	Belgium	10442	8435	9291	36357	54203	53116	+ 25915	+ 45768	+ 43825
3	Franciaország	32879	27748	23101	18128	21717	21772	— 14751	— 6031	— 1329
4	Oszt.-Magy. mon.	31363	31057	—	17124	18217	—	— 14239	— 15840	—
5	Olaszország	28258	17009	19038	691	2793	3355	— 27567	— 14216	— 15683
6	Németország	—	93586	83217	—	33093	30811	—	— 60493	— 52406

¹⁾ Belgium és Olaszországban a jutafonal beszámításával.

²⁾ Az Oszt.-Magy. monarchiánál 1876-ban a jutafonal, a len- és kenderfonalhoz van számítva.

³⁾ A kötél és kötélfonállal együtt.

⁴⁾ Beleértve a másnemű állati szőrekből készült fonalakat is.

¹⁾ Belgium és Olaszországban a jutafonal beszámításával.

²⁾ Az Oszt.-Magy. monarchiánál 1876-ban a jutafonal, a len- és kenderfonálhoz van számítva.

³⁾ A kötél és kötélfonállal együtt.

⁴⁾ Beleértve a másnemű állati szőrökből készült fonalakat is.

Végre a *szótt és kötött árúk* be- és kivitelét, az alábbi összeállítás teszi szemlélhetővé:

Sorszám	Az ország neve	B e v i t e l			K i v i t e l			Beviteli (—), Kiviteli (+) többlet		
		1876-ban	1886-ban	1887-ben	1876-ban	1886-ban	1887-ben	1876-ban	1886-ban	1887-ben
		e z e r f o r i n t o k b a n								
II. SZÖVETEK.										
1. P a m u t s z ö v e t e k :										
1	Nagy-Británia és Írhn.....	15818	14322	15775	548497	574673	595806	+532679	+560351	+580031
	Ebből: zsinór- és gombkötő-árúk	—	—	—	10061	23637	22615	+ 10061	+ 23637	+ 22615
	kötött árúk.....	1379	3630	3787	3641	8638	8548	+ 2262	+ 5008	+ 4761
2	Németország.....	—	9633	7607	—	91739	102850	—	+ 82106	+ 95243
	Ebből: zsinór- és gombkötő-árúk	—	115	89	—	7130	7649	—	+ 7015	+ 7560
	kötött árúk.....	—	201	194	—	35272	35885	—	+ 35071	+ 35691
	csipkék és himézések.....	—	3812	2974	—	20320	25192	—	+ 16508	+ 22214
	tűll-szövetek.....	—	3972	2870	—	41	25	—	— 3931	— 2845
3	Franciaország.....	30878	22807	20082	26563	42874	47105	— 4315	+ 20067	+ 27023
	Ebből: zsinór- és gombkötő árúk	521	850	929	925	1980	2343	+ 404	+ 1130	+ 1414
	kötött árúk.....	704	1003	1249	3444	7036	11247	+ 2740	+ 6033	+ 9998
	csipkék.....	142	2807	1982	233	809	906	+ 91	— 1998	— 1076
	himézések.....	1512	2121	1806	121	496	221	— 1391	— 1625	— 1585
	tűllszövetek.....	805	490	620	3629	7848	4369	+ 2824	+ 7358	+ 3749
	báronyszövetek	3566	2556	1793	332	330	811	— 3234	— 2226	— 982
	viaszos- és kátrányozott vászon	1161	1818	1871	146	315	358	— 1018	— 1503	— 1513
4	Belgium.....	5206	6030	7125	6490	6794	8498	+ 1284	+ 764	+ 1373
	Ebből: tűllszövetek és csipkék.....	201	166	208	107	182	174	— 94	+ 16	— 34
5	Osztr.-Magy. mon.....	7939	6975	—	8854	7927	—	+ 915	+ 952	—
	Ebből: közönséges szövetek.....	—	3617	—	—	6631	—	—	+ 3014	—
	finom szövetek.....	—	760	—	—	—	—	—	— 760	—
	igen finom szövetek.....	—	152	—	—	405	—	—	+ 253	—
	szalagok, zsinór- és gombkötő-árúk.....	1 ¹⁾	147	—	1 ¹⁾	119	—	1 ¹⁾	— 28	—
	kötött árúk.....	—	261	—	—	373	—	—	+ 112	—
	csipkék.....	—	527	—	—	36	—	—	— 491	—
	himézések.....	—	949	—	—	88	—	—	— 861	—
	bárony- és báronyszerű szövetek.....	—	497	—	—	255	—	—	— 242	—
6	Olaszország.....	38838	23954	30279	1183	1271	1480	— 37655	— 22683	— 28799
2. L e n é s k e n d e r s z ö v e t e k : ²⁾										
1	Nagy-Británia és Írhn.....	7339	6383	6478	56206	52592	54527	+ 48867	+ 46209	+ 48049
2	Németország.....	—	3634	3235	—	15799	12886	—	+ 12145	+ 9651
3	Belgium.....	385	562	605	7004	10302	7841	+ 6619	+ 9740	+ 7236
4	Osztr.-Magy. mon.....	4507	1448	—	18143	4412	—	+ 13636	+ 2964	—
	Ebből: köteles árúk.....	1444	932	—	761	508	—	— 683	— 424	—
5	Franciaország.....	5076	2294	2155	11549	5331	3073	+ 6473	+ 3037	+ 918
6	Olaszország.....	4980	3068	3573	1965	1934	2085	— 3015	— 1134	— 1488

¹⁾ Ezen árucsoport részletezése az Osztr.-Magyar monarchia áruforgalmában nem egyezik a későbbi részletezéssel.

²⁾ Beszámítva a phormium tenax rostjaiból és egyéb növényi fonóanyagokból készült szöveteket is, a jutaszöveteken kívül; a jutaszövetek csak Belgiumnál vannak befoglalva.

Sorszám	A z o r s z á g neve	B e v i t e l			K i v i t e l			Beviteli (—), kiviteli (+) többlet		
		1876- ban	1886- ba	1887- ben	1876- ban	1886- ban	1887- ben	1876- ban	1886- ban	1887- ben
		e z e r f o r i n t o k b a n								
3. Jutaszövetek.										
1	Nagy-Británia és Ír- hon	—	—	—	15583	18073	20808	+ 15583	+ 18073	+ 20808
2	Franciaország	607	819	852	223	809	1289	— 384	— 10	+ 437
3	Németország	—	328	247	—	536	636	—	+ 208	+ 389
4	Osztr.-Magy. mon.	1) —	292	—	1) —	125	—	1) —	167	—
5	Olaszország	66	670	443	6	—	78	— 60	— 670	— 365
4. Gyapjuszövetek:										
1	Nagy-Británia és Ír- hon	47288	75474	73238	186135	197381	205950	+ 138847	+ 121907	+ 132712
2	Németország	—	8533	7023	—	117655	122306	—	+ 109122	+ 115283
	Ebből: zsinór- és gombkötő-árúk	—	158	164	—	20453	17703	—	+ 20295	+ 17539
	kötött-árúk	—	895	912	—	32315	34312	—	+ 31420	+ 33400
	plüsszövetek	—	286	330	—	10778	9818	—	+ 10492	+ 9488
	csipkék, tűllök és himzéek	—	3141	981	—	3756	4809	—	+ 615	+ 3828
3	Franciaország	32549	28576	25843	126685	150397	140249	+ 94136	+ 121821	+ 114406
	Ebből: zsinór- és szalag-árúk	1853	885	63	5732	7752	6019	+ 3879	+ 6867	+ 5366
	kötött-árúk	1191	2721	2120	5683	6486	7909	+ 4492	+ 3765	+ 5789
	csipkék	41	18	10	3014	2257	729	+ 2973	+ 2239	+ 719
4	Osztr.-Magy. mon.	19996	13348	—	16555	27357	—	—	+ 3441	+ 14009
	Ebből: zsinór- szalag- és gomb- kötő-árúk	—	469	—	—	83	—	—	—	386
	kötött-árúk	2) —	425	—	2) —	3479	—	2) —	+ 3054	—
	bárony és bár- sonyos szövetek	—	1428	—	—	133	—	—	—	1295
	csipkék és csip- kekendők	—	348	—	—	8	—	—	—	310
5	Belgium	1033	8054	8120	15612	9015	9380	+ 5273	+ 961	+ 1260
6	Olaszország	22218	25551	29562	1323	4784	1913	— 20895	— 20767	— 27649
5. Selyemszövetek:										
1	Németország	—	15670	14217	—	89587	97925	—	+ 73917	+ 83708
	Ebből: szalagok és egyéb szövetek, kendők, sálók:	—	5736	6132	—	7131	7367	—	+ 1395	+ 1235
	tiszta selyemből félselyemből	—	3156	2574	—	66096	71545	—	+ 62940	+ 68971
	zsinór- és gomb- kötő-árúk:	—	96	118	—	521	380	—	+ 425	+ 262
	tiszta selyemből félselyemből	—	60	67	—	4915	7460	—	+ 4855	+ 7393
	kötött-árúk:	—	137	115	—	913	1039	—	+ 776	+ 924
	tiszta selyemből félselyemből	—	50	60	—	696	793	—	+ 616	+ 733
	csipkék és him- zések	—	5360	4125	—	825	650	—	+ 4535	+ 3475
2	Franciaország	15126	17197	21346	118268	98410	83914	+ 103142	+ 81213	+ 62568
	Ebből: zsinór- árúk	65	24	977	4450	5942	4566	+ 4385	+ 5918	+ 3589
	szalagok	576	113	184	8083	11832	9616	+ 7507	+ 11719	+ 9432
	kötött-árúk	260	398	1090	829	294	595	+ 569	+ 104	+ 495
	csipkék	1075	20	145	3638	3424	2740	+ 2563	+ 3301	+ 2595
	tűllök	248	311	431	3022	7852	7941	+ 2774	+ 7541	+ 7510
	gaze és crépe szövetek	310	1162	593	3176	4248	2875	+ 2866	+ 3086	+ 2282
3	Belgium	10640	3608	5134	504	243	427	— 10136	— 3365	— 4707
4	Osztr.-Magy. mon.	24189	11931	—	6155	6163	—	— 18034	— 5768	—
	És pedig:	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	tiszta selyemből félselyemből	2) —	7530	—	2) —	1434	—	2) —	— 6096	—
	.....	—	4401	—	—	4729	—	—	+ 328	—
5	Olaszország	18528	19976	22466	6680	7606	8784	— 11848	— 12370	— 13482
6	Nagy-Británia és Ír- hon	115156	101187	97889	17945	22326	23277	— 97211	— 78861	— 74612

1) 1876-ban a jutaszövetek az Osztrák-Magyar monarchia áruforgalmi kimutatásában a len-szövetekhez vannak számítva.

2) Ezen részletezés 1876-ban nem volt keresztülvihető.

Sorszám	Az ország neve	B e v i t e l			K i v i t e l			Beviteli --, Kiviteli (+) többlet		
		1876-ban	1886-ban	1887-ben	1876-ban	1886-ban	1887-ben	1876-ban	1886-ban	1887-ben
		e z e r f o r i n t o k b a n								
S z ö v e t e k ö s s z e s e n :										
1	Nagy-Británia és Irhon.....	185601	197366	193380	824366	865045	900368	+638765	+667679	+706988
2	Németország.....	—	37818	32329	—	315316	336603	—	+277498	+304274
3	Franciaország.....	84236	71693	70278	283288	297821	275630	+199052	+226128	+205352
4	Osztrák - Magyar-monarchia.....	56631	33994	—	49707	45984	—	+ 6924	+ 11990	—
5	Belgium.....	26570	18254	20984	29610	26354	26146	+ 3040	+ 8100	+ 5162
6	Olaszország.....	84630	73219	86123	11157	15595	14340	— 73473	— 57624	— 71783
III. FONALAK ÉS SZÖVETEK EGYÜTT										
1	Nagy-Británia és Irhon.....	211138	237626	229424	1022936	1053874	1080054	+811798	+816248	+850630
2	Németország.....	—	131404	115516	—	348409	367414	—	+217005	+251868
3	Franciaország.....	117115	99441	93379	301416	319538	297402	+184301	+220037	+204023
4	Osztrák - magyar-monarchia.....	87994	65051	—	66831	64201	—	— 21163	— 850	—
5	Belgium.....	37012	26689	30275	65967	80557	79262	+ 28955	+ 53868	+ 48987
6	Olaszország.....	112888	90228	105161	11848	18388	17695	—101040	— 71840	— 87466

Dr. Jekelfalussy József.

KÖNYVSZEMLE.

a) FOLYÓIRATOK.

Budapesti Szemle. Szerkeszti Gyulai Pál. 1889. áprilisi szám.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerkesztik Cserhádi Sándor és dr. Kosutány Tamás. VII. évf. 3. füzet. Magyar-Óvár. 1889.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Gegr. v. Hildebrand, herausg. von Dr. J. Conrad. Neue Folge. XVIII. B. I. Heft. Über den Entwurf eines Gesetzes, betreffend die Alters- und Invalidenversicherung der Arbeiter, von Dr. R. Borghat. Die volkswirtschaftliche Litteratur Hollands im Jahre 1887. von A. Beaujon. Die Rechnungsergebnisse der Berufsgenossenschaften in den Jahren 1885. u. 1886. von Dr. A. Wirminghaus. Die Frequenz der deutschen Universitäten von 1831/32. bis 1887/88. etc. 2. Heft. Die öffentlichen Ausgaben der grösseren europäischen Länder nach ihrer Zweckbestimmung von R. v. Kaufmann. Die Arbeiterschutzgesetzgebung in Oesterreich von L. Verkauf etc.

Statistische Monatschrift. Herausgeg. von der k. k. statistischen Central-Commission. XV. Jahrg. II. Heft. Wien. 1889. Wirksamkeit der Gewerbegerichte und ihre Fortbildung. (Schluss) von F. Schmid. Die Arbeiter-Kranken-Pensions-Wittwen und Waisen-Casse der Schafwollwaaren. Fabriken und Lohnetablissemens in Brünn, von K. Kögler. Die Realitätenwerthe in Tirol und Voralberg im Jahre 1887. von Inama Sternegg. etc.

Zeitschrift für Eisenbahnen und Dampfschiffahrt der oesterreichisch-ungarischen Monarchie. Herausgeg. von Prof. Dr. Lorenz Stein. II. Jahrg. 1—9. Heft. Wien, Pest, Leipzig. 1889.

Journal des Économistes. Réd. G. de Molinari. Mars. 1889. Paris 1889. Les taxes, surtaxes et détaxes dans l'industrie des chemins de fer par E. Lame-Fleury. A propos de la nouvelle loi tunisienne sur l'organisation de la propriété foncière, par G. Chostenet. Les finances de l'ancienne monarchie (suite) par L. Bouchard. La production et la consommation du cuivre, par A. Raffalovich. Les droits sur les céréales, le bimétallisme et le parlement allemand, par A. R. etc.

Journal de la Société de Statistique de Paris. XXX. Année. Mars. 1889. Paris. 1889. Un Centenaire économique, 1789—1889., par A. Neymarck. La Population spécifique de l'Algérie, par T. Loua. etc.

La Revue des Banques. Dir. E. Fournier de Flaix. Tome VIII. Paris 1889. Fasc. 1. Le centenaire de 1789., par E. Fournier de Flaix. Les intérêts monétaires de la France. Les conversions de la dette Anglaise par G. François etc. Fasc. 5. Ressources comparée des banques de circulation en Europe. Les bilans de 1888. et les perspectives de 1889. Le rapport final de la »Gold and Silver Commission«, par G. François. etc.

The Economist. Vol. XLVII. No 2376—2379. The downfall of the French Copper Syndicate. The Life Assurance Returns for 1887—8. The Completion of the Debt Conversion. Are Our Rural Districts Being Depopulated?—The Russian Debt Conversion. The Movements in the Prices of Commodities.

b) KÖZGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI SZAKMUNKÁK ÉS
FORRÁSMŰVEK.

Az állami italmérési jövedék behozatala folytán adandó kártalanításról szóló törvény és szabályok. Hivatalos kiadás. Budapest. 1889.

Az országos kulturmérnöki hivatal jelentése a talajjavítások terén 1888. évben tett intézkedésekről. Budapest, 1889.

B. Orczy Béla, mint a belügyministerium ideiglenes vezetésével megbízott, ő Felsője személye körüli minster jelentése a törvényhozás mindkét házához az ország közegészségügyi viszonyaira vonatkozólag az 1885. évre. Budapest, 1889.

Dubravszky R. A magyar közigazgatás szervezete és az állategészségrendőri igazgatás. Budapest, 1889.

Egan Ede : A tejjgazdaság terén 1887. és 1888. években tett intézkedések. Budapest, 1889.

Elvi határozatok tára. Tartalmazza a földművelés-, ipar- és kereskedelmiügyi m. kir. ministerium közgazdasági ügyekre vonatkozó elvi jelentőségű határozatait és rendeleteit. Szerk. : Dr. Ballai Lajos és tinódi Varga Sándor. I. folyam. Budapest, 1889.

Magyarország áruforgalma Ausztriával és más országokkal. 1888. XI. füzet, november hó. Budapest 1889.

Péchy József : A közmunka- és közlekedésügyi magyar kir. ministerium vizrajzi osztályának évkönyvei. II. kötet 1887-iki (második) évfolyam. Budapest, 1889.

Weiss Berthold : Takarékpénztáraink reformja. Budapest, 1889.

Mandello K. dr. : Rückblicke auf die Entwicklung des ungarischen Volkswirthschaft im Jahre 1888. Budapest, 1889.

Basch J. Wirthschaftliche Weltlage. Berlin. 1889.

Compass. Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn. Gegründet von G. Leonhardt. 1889. Jahrg. XXII. Wien. 1889.

Die Landwirthschaft im Königreich Sachsen, ihre Entwicklung bis einschl. 1885. und die Einrichtungen und Wirksamkeit des Landeskulturraths für das Königreich Sachsen bis 1888. Im Auftrage des Landeskulturraths für das Königreich Sachsen bearbeitet von dessen Generalsekretär K. v. Langdorff Dresden. 1889.

Diezmann, M. : Deutschlands Waarenhandel mit dem Auslande in den Jahren 1872—1887. Berlin, 1888.

Freudenstein : Der Viehhandel nach deutschen, österreichisch-ungarischen und schweizerischem Recht. Leipzig, 1889.

Jahrbuch für das deutsche Versicherungswesen, 1889. herausg. von. J. Neumann. Berlin, 1889.

Oesterreichische Statistik. XIX. B. 3. H. Die Ergebnisse der Strafrechtspflege in den im Reichsrat vertretenen Königreichen und Ländern im Jahre 1885. Wien. 1889.

XX. B. 4. H. Waaren-Durchfuhr durch das allg. oesterreichisch-ungarische Zollgebiet im Jahre 1887. Wien. 1889.

Paul E. Das russische Asien und seine wirtschaftliche Bedeutung. Hamburg. 1889.

Statistik des Deutschen Reichs: Neue Folge. B. 36. Der Verkehr auf den deutschen Wasserstrassen im Jahre 1887. und Bestand der deutschen Flussschiffe am 31. Dec. 1887. Berlin. 1889.

Zimmermann H. Beiträge zur Theorie der Dienstunfähigkeiten und Sterbens-Statistik. Berlin. 1889.

Béchaux A. Le droit et les faits économiques. Paris. 1889.

Bulletin du ministère des travaux publics. Statistique et législation comparée. X. Année. T. XIX. Janvier. 1889. Paris. 1889.

Fernandez B. La France actuelle. Quelques études d'économie politique et de statistique, avec préface de Jules Simon. Paris. 1889.

Mireur H. Le mouvement comparé de la population à Marseille, en France et dans les États d'Europe. Paris. 1889.

Neymarck A.: Un centenaire économique. 1789—1889. Paris. 1889.

Rhone-Converset: La vigne: ses maladies, ses ennemis, sa défense en Bourgogne et Champagne. Paris. 1888.

Thorlet L. Administration et comptabilité des bureaux de bien faisance. Paris. 1889.

Bonham J. Industrial liberty. An analysis of the existing conditions in the United States, with special reference to the relations to the public of Railways and Trusts. London and New-York. 1888.

Mc Donnell W. D. A history and criticism of the various theories of Ways. Dublin. 1888.

Reports of the Crops of the Year and on freight rates of Transportation companies. Dec. 1888. Washington. 1889.

Report upon the Numbers and Values of Farm Animals and on Freight Rates of Transportation Companies. Department of Agriculture. Washington. 1889.

Statistical Abstract for the several colonial and other possessions of the United Kingdom in each Year from 1873-to 1887. XXV. Number. London. 1888.

Cossa L. Primi Elementi di Economia Politica. Vol. I. Economia Sociale. Milano. 1888.

Gobbi M. L'economia politica negli scrittori italiani del secolo XVI—XVII. Milano. 1889.

Ministero delle Finanze. Bollettino di legislazione e statistica doganale e commerciale. Anno VI. Gennaio-Febrario. 1889. Roma. 1889.

Ministero di agricoltura, industria e commercio. Bollettino di notizie sul credito e la previdenza. Anno VII. Nr. 2. Roma. 1889.

Ministero di agricoltura, industria e commercio. Annali di Agricoltura. Sull' industria dell' alcole, del cremore, dell' acido tartarico nei rapporti coll' agricoltura. Monografia del Enrico Comboni. Roma. 1889.

Atti della commissione consultiva per la Fillossera. Roma. 1889.

Meddelelser fra det Statistiske Centralbureau. Sjette. Bind. 1888. Kristiania. 1889.

FELELET DR. APÁTHY ISTVÁN URNAK A JOGI VIZSGÁLATOK REFORMJA TÁRGYÁBAN.*)

I.

Minthogy február havában és márczius elején külföldön tartózkodtam, dr. Apáthy István tanár urnak a »*Budapesti Szemle*« februári számában megjelent cikkéről, a melynek első része a mult őszzsel szétküldött jogtudományi vizsgálati reformjavaslatommal foglalkozik, legnagyobb sajnálatomra jó ideig nem volt tudomásom. Ennek tulajdonítsa a tisztelt tanár ur, hogy a válaszzsal ily sokáig adósa maradtam.

Szándékosan mondom, hogy *adósa* maradtam, mert a tisztelt tanár ur bíráló megjegyzéseinek *hangja* által a feleletre egyenesen provokálva lettem. Egyrészt mint teljesen fiatal kezdő, a kinek még senkivel irodalmi surlódásai nem voltak, személyem igénytelenségénél fogva, másrészt azon valóban gondos óvatosságnál fogva, a melylyel saját fejtegetéseimben minden személyes mozzanatot kerülni törekedtem, azt hiszem, jogosan számíthattam arra, hogy bárki fogja is nézeteimet kritika tárgyává tenni, teljesen tárgyilagos bírálattal fog megtisztelni. Hogy ezen tárgyilagosságot a tisztelt tanár urnak »a jogtudományi kar tanítási és tanulási rendszeréről« irt cikkében nem találhattam fel, talán nem tévedek, ha azt egy sajtószertű alanyi felogással

---

*) E polemikus cikk közlése, mely nem is közgazdasági kérdés körül forog, magyarázatot kíván. Dr. Vizneker Antal urtól a *Nemzetgazdasági Szemle* mult évi április—júniusi számában egy értekezés jelent meg »*Jog és államtudományi vizsgálati rendszerünk reformjához*« czimmel s ez értekezést Dr. Apáthy István egyetemi tanár ur erősen — s értekező nézete szerint igazságtalanul — bírálta meg a *Budapesti Szemle* f. évi februári számában. Vizneker ur, félremagyarázott állításainak igazolását szintén a *Budapesti Szemle* hasábjain óhajtotta volna közzé tenni, a folyóirat tisztelt szerkesztője azonban, azon nézetben, hogy az egyetem és különösen a jogi kar dolgainak már eddig is tulságosan sok teret szentelt, a kérdés további megvitatásának, mely valószínűleg újabb viszonyválaszt provokált volna, nem volt hajlandó tért engedni. — Minthogy Dr. Vizneker ur értekezése, bár nem szerkesztésem alatt, de a jelen folyóiratban látott napvilágot, némileg kötelezve éreztem magamat, hogy alkalmat adjak megtámadott javaslatainak igazolására; nem akarva azonban folyóiratom programmján rést törni, a cikket, mint nem közgazdasági tárgyat, a füzet megszabott terjedelmén túl, függelék gyanánt adom. Ezzel magam részéről, a méltányosságnak eleget téve, a polemikát teljesen befejezettnek tekintem.

A szerkesztő.

hozom kapcsolatba, a mely a tanár ur bírálataának majd minden részéből kisugárzik. Tisztelt tanár ur boszankodni látszik, hogy az igénytelen szerző, a kit még csak ismerni sincs szerencséje, értekezése egyik helyén hosszabb időn keresztül gondosan gyűjtögetett tapasztalataira bátorodik hivatkozni. Valóban, elismerésre méltó nemes érzés, a mely a szerénytelen öntetszelgésen és hivalgó dicsekvésen megbotránkozva, felháborodik! De igen tisztelt tanár ur, nem kell a dolgokat mindjárt rosszabb oldalukról fogni fel. Ezuttal hivatkozásomnak czélja is volt, alapja is volt. Minthogy vizsgálati javaslatomat a rendszer kedvéért egészen deduktív formába öltöztettem s a különböző vizsgálatokat a felsőbb oktatás feladataiból és a jog- és államtudományok természetéből leszármaztatva iparkodtam bemutatni, szükségesnek láttam idevonatkozó tapasztalataimra különösen hivatkozni, nehogy valaki a szigorú elméleti formából esetleg azt következtesse, hogy javaslatomat, német szobatudós módjára, nem az életből, hanem elvont okoskodásból merittem. Azt pedig meg fogja engedni a tisztelt tanár ur, hogy a szerzett vagy szerezhető tapasztalatok nagyságát nem volna helyes tisztán a betöltött életévek számával mérni; mert először különböző az időpont, a mikor kiki általában és az őt esetleg közelebbről érdeklő dolgok iránt el kezd tapasztalni, másodszor nem egyforma a tapasztalás intenzitása sem, a mely némely dolgokra vonatkozólag esetleg megfelelő különös életviszonyok által még növeltethetik is.

De hát a tisztelt tanár ur szerint, ha volnának is tapasztalataim, azok nem sokat érhetnek, mert azokat nem a kellő helyen szereztem. Minthogy a *kellő hely* alatt nem érthetni valami geográfiai helyet, talán világrészt vagy országot, várost vagy falut, a tanár ur nyilván a kathedrára célel, a melynek pedig én még nem voltam és fiatalságomnál fogva nem is lehettem tulajdonosa. Igaza van, tisztelt tanár ur, nem a kathedrán szereztem tapasztalataimat, nem ott, hanem az iskolapadokban, a vizsgákon és a pályatársakkal való sűrű érintkezésben. Hogy ez a tapasztalat, midőn a vizsgálatokról van szó, a kathedra tapasztalataival párhuzamba állítható, elvileg vitatom; hogy jelen esetben bir-e elég gyakorlati értékkel, annak megítélését a *tárgyilagosan* bíráló szakemberekre s a jövőnek előbb-utóbb igazat adó fejleményeire bízom.

Hogy egyébiránt a tisztelt tanár ur, daczára tapasztalataim iránt nyíltan kifejezett kicsinylésének, mely, ha nem csalódom,

részben fiatalságomnak szól, érdemesnek találta javaslatommal oly hosszasan foglalkozni, azt határozott kitüntetésnek tekintem, a melyért köszönettel tartozom, s a melyet azzal fogok meghálálni, hogy válaszem további folyamán minden rekrimináció-tól tartózkodva, teljes tárgyilagosságra fogok törekedni.

II.

Az igen tisztelt tanár ur legelőször is kiindulásomat helyteleníti az egyetemi oktatás *feladatairól*, ki nem egyenlíthető tehát logikai ellenmondást fedezve fel azon állításomban, hogy a jogi oktatásnak, mint minden felsőbb oktatásnak, feladata kettős, tudományos és gyakorlati, s hogy e kettős feladat a hallgatók szempontjából rendszerint alternatív jellegű. A tisztelt tanár ur úgy vélekedik, hogy az egyetemi oktatásnak vagy feladata az, a mit én annak állítok, a kettős feladat — vagy nem. Első esetben, így folytatja, mindenkivel szemben érvényesítendő, tehát mindenkinek tudóssá és gyakorlati emberré kellene válnia; utóbbi esetben fölösleges phrasis, mely komoly dolgoknál argumentum számba nem jöhet. Pedig az egyetemen kívül még más intézmények is vannak, a melyeknek szintén többes céljuk van a nélkül, hogy azok mindegyike mindenkivel szemben megvalósítandó volna. Az állam által is száz meg száz különös életcélzt érünk el; de azért az államnak sem feladata minden egyes polgárának minden egyes életcélzja elérését külön-külön közvetlenül előmozdítani. A logikai botlás tehát, a mennyiben szó lehet róla, igen tisztelt tanár ur, nem az én részemben van!

Az egyetemi oktatás *kettős* feladatára vonatkozó felfogásom különben nem is áll elszigetelten. Csak nem régen hangsúlyoztatott az a képviselőház közoktatásügyi bizottságában is a közoktatásügyi államtitkár ur különös helyeslése mellett. Sőt a tanár ur által idézett Kautz-féle rectori beszéd is kettős feladatról szólva, mellettem bizonyít: »Ma az egyetemi tanártól azt kívánjuk, hogy a tudományt a tanszékről ne csak közölje, hanem hallgatóit annak önálló elsajátítására is buzdítsa, hogy másokat az önálló vizsgálódásba bevezetve, *az életnek tudományos szakembereket, a tudománynak és az iskolának pedig tudósokat neveljen.*«

Ezzel szemben a tisztelt tanár ur az egyetemi oktatás kizárólagos céljául a tudományt tekinti, a mely a gyakorlati képzettséget mint kisebbet úgy is magában foglalja. Legalább én így fogom fel a tisztelt tanár urnak nem egészen világosan meg-

jelölt álláspontját, a midőn a szakképzettséget mellékesen érintve, azt mondja róla, hogy *a kinek alkalma van többet tanulni, ezzel a kevesebbet is megtanulhatja*. Ha felfogásának nem ez volna értelme, akkor az csak a feladatok kettősségére vonatkozó saját nézetemmel lehetne egyértelmű; de ezt nem hihetem, mert akkor a tisztelt tanár urnak egész okoskodása — az elmélet és a gyakorlati élet ellentétes viszonyáról, a ki nem egyeztethető fölösleges phrasisról, stb. — nemcsak hogy kárba vészett, hanem teljesen indokolatlan erőlködés is volna. Maradok tehát az első értelmezés mellett. S itt annyiban igazat is adok a tisztelt tanár urnak, hogy az igazi tudományos képzettség, eltekintve a gyakorlatban még azután szerzendő különleges ismeretekről, tehát tisztán elméleti szempontból, a gyakorlati élethivatások követelményeit nemcsak kielégíti, hanem felül is mulja. Csak abban téved a tisztelt tanár ur, hogy nem veszi figyelembe a gyakorlati érdekeknek a tudományos érdekektől egészen különböző természetét. Ha valaki a gyakorlati élethivatásoknak akar eleget tenni, sokkal többféle tárgynak ismeretére szorul — persze nem oly beható ismeretére, mint a milyet a tudományos képzettség fogalmához kötünk — semhogy azok mindegyikéből a hivatás lelkiismeretes betöltése által feltételezett mértéken tulmenő tüzezebb elméleti tudományosságot siker reményével megkövetelhetnénk. A beható tudományos képzettség mindig csak kevesebb tárgyra szorítkozhatik. Kell tehát, hogy azon vizsgálatokon túl, a melyek az összes jog- és államtudományok belső összefüggése által feltételezett legelemibb ismeretek igazolására vannak hivatva, s így elővizsgálatok jellegével bírnak, a minőknek én az általam javasolt szakvizsgákat tartom, a tulajdonképeni képesítővizsgálatok megfelelően csoportosítassanak. Legyenek tehát egyrészt a kétféle gyakorlati élethivatásra képesítő jogi és közgazdasági hivatási vizsgák, másrészt a behatóbb tudományos képzettséget igazoló és tudorságot nyújtó tudori vizsgák; mert a mindkét célra szolgáló afféle vizsgálatok, mint a mai tudori szigorlataink, tulajdonképen egyik feladatot sem fogják megoldhatni, s legkivált nem a tudományos, a melynek pedig Apáthy tanár ur, úgy látszik, a nagyobb jelentőséget tulajdonítja.

A tisztelt tanár urnak további megjegyzése, »hogy a dr. elfeledte kijelölni a módot, a mely szerint a szegény tanár a szerző conceptiójának érvényt szerezhet, hogy a dr.-nak sajátos fogalma van a tanári hivatásról, ha azt hiszi, hogy a tanár-

nak lehetne ideje és physikai ereje előadásait, a tudomány mai állásának föladata nélkül, a hallgatóknak egymástól teljesen eltérő igényei szerint berendezni és kellő sikerrel megtartani,« — annyira naiv, hogy arra csak a tanár ur iránti tiszteletből reflectálok, mert a kifogás tárgyi értéke azt semmi esetre sem indokolná. Minthogy reformjavaslatom a felsőbb oktatás alternatív feladatait tisztán a vizsgálatok kellő berendezése által kívánja elérni s a vizsgálatokkal kapcsolatban rendszeresítendő vizsgatervek által, mint ezt fejtegetéseimben ismételten is hangsúlyoztam, a tanárnak a mainál sokkal nagyobb előadási szabadságot óhajtana teremteni, olyat, hogy a tisztelt tanár ur által is helytelenített mai extensiv előadást az intensív előadási mód válthassa fel: egyáltalában nem tudom megmagyarázni, hogy valaki az általam proponált vizsgálati rendszer mellett a tanár előadásának a hallgatók különleges igényeihez való alkalmazkodását lássa szükségesnek. Hogy egyébiránt a tisztelt tanár ur maga is érezte következtetésének tarthatatlanságát, kitűnik abból, hogy bírálatának egy alábbi helyén az alternatív feladatok megoldását, az én vizsgálati rendszerem mellett, legalább föltételesen mégis lehetőknek tartja, ha t. i. »akadna tanár és tanuló, a ki az általam kitervelt agyonvizsgázási és agyonvizsgáltatási apparatussal járó ész- és egészségbontó torturáktól vissza ne riadna.« Most már, tisztelt tanár ur, az én feladatomban kimutatni, hogy ajánlott vizsgálati rendszeremmel sem agyonvizsgázás, sem agyonvizsgáltatás nem jár, hogy az, ha intentióim szerint vitetik keresztül, se a tanulóra se a tanárra nézve nem terhes; a mit ha kimutatok, az ész- és egészségbontó torturák veszedelme is magától elpárolog.

Lássuk tehát a tanár ur kifogásait egyenként!

Az *alapvizsgát*, a mely javaslatom szerint az első tanév végén vagy a második elején az egyetemes állam- és jogfejlődés történetéből tétetnék, a tisztelt tanár ur az általam körvonalozott tárgykörrel tulságos nehéznek tartja. A jogtörténeti vizsgának mint alapvizsgának — helyesebben az előfeltételét képező tanulmánynak — nézetem szerint az volna hivatása, hogy a jogásznak az összes jog- és államtudományokhoz tapasztalati anyagot szolgáltatson, megismertetve őt, legalább nagyjából, történetileg, a legtöbb jogi és politikai fogalommal s részben a számottevő irodalommal is; nyújtson neki az összes jog- és államtudományokban jogászai felfogást, némi otthonosságot, s azok tüzetesebb önálló tanulmányozásánál könnyítő alapot. A tisztelt tanár ur véleménye

szerint az első évet végzett jogász az ily módon körvonalozott vizsgálat letételére nem képes s szerinte »azt a jogászt, a ki a vizsgálat tárgyaként kijelölt összes anyagból képesítettnek ítéltetnék, mint csodagyermeket országszerte lehetne mutogatni.« Csakhogy a tisztelt tanár ur nem is úgy fogta fel javasolt jogtörténeti alapvizsgálmnak talán nem egészen szabatosan körülírt feladatait, mint a hogy én azokat elgondoltam. Legalább erre mutat további folytatólagos megjegyzése: »Az első évet végzett jogász még messze van attól, hogy a *jog- és államtudományi intézményeket együttesen tanulhassa* s kellően megérthesse; az *államtudományok* s ezek közt a nemzetgazdaság is, már bizonyos jogi képzettséget tételeznek föl, melynek kellő mértékben elsajátítása két esztendőn át is elég dolgot ad a jogásznak.«

Azt valóban én sem tartanám lehetőnek, tisztelt tanár ur, hogy az első éves jogász a jogtörténeten kívül a jog- és államtudományi intézményeket is tanulja, vagy a nemzetgazdaságot is elsajátítsa. De annyit remélni lehet — s értekezésem szavainak igazi értelme ez —, hogy midőn a különböző állam- és jogintézmények alakulása történeti oknyomozó modorban, tehát a megfelelő egyéni, kulturális, gazdasági s egyéb ható okok feltüntetésével az első éves jogász előtt kifejtetik, csak természetes, hogy a különböző állam- és jogintézményekről s azok összefüggéséről, ha még nem is egészen szabatos fogalmat, de legalább tájékoztató képet szerez magának. Megismeri a jog- és államfejlődésben tényezők gyanánt szereplő gondolkozókat s azok műveit is. S megismeri a gazdaság legfőbb törvénye gyanánt a szükségletek kielégítését, a mely mint egyik irányadó tényező alakítja át az állam- és jogintézményeket, a szerint, a mint az a különböző concret viszonyok közt más és más módon, s így más és más jogi intézmények védelmével történhetik.

Néhány példa talán nem lesz felesleges felfogásom illusztrálására: Az államformáknak a különböző korokon keresztül kísért története, a nélkül, hogy azok filozófiai megismertetésére szükség volna, egyszerűen induktív uton rávezeti a jogászt azok különféle nemeire, megismeri azok lényeges elemeit is, a nélkül természetesen, hogy ezek folytán azoknak szabatos logikai definitióját is adni képes volna. Az öröklési jog történetében is meg fogja ismerni annak a különböző családi, culturalis és gazdasági stadiumoknak megfelelő sokféle formációit, a nélkül, hogy akár csak a végrendeletnek szabatos fogalmát adni tudná. De azért

ismerni fogja fogalmának elemeit úgy, mint a hogy a köznapi élet számos tárgyait mindannyian ismerjük, a nélkül, hogy azokat szabatosan meghatározni csak kevesen is képesek volnának. A rabszolgaságnak, a jobbágyságnak, a czéhrendszernek, az iparszabadságnak története igazolni fogja, hogy ezen teljesen különböző jogintézmények a különböző korszakokban azért indokoltak, mert a *szükségletek kielégítése* az eltérő tételes gazdasági viszonyok között más és más intézményeket tett szükségessé.

Hogy a jogtörténettől s a jogtörténeti vizsgától ezen eredményeket remélhessük, nincs valami új tudományra szükség, — mint ezt a tanár ur gondolni látszik —, hanem csak igazi oknyomozó jog- és államtörténeti előadásra, oly módszerben, a mint azt Hajnik szép középkori jogtörténetében alkalmazva látjuk. Azonban nem szabad szem elől téveszteni a kellő mértéket és arányosságot, s nézetem szerint különösen a jogforrásoknak tisztán emlékezetet fárasztó nomenclaturájára kisebb gond volna fordítandó.

Az egyetemes jogtörténet három tanár által összesen heti 15 órában volna előadható, a mi mellett a szorgalmasabbak és tehetségesebbek részére még jogtörténeti seminariumra is volna néhány heti óra fordítható. Az ókori részben a keleti jog- és államfejlődést természetesen csak vázlatosan kellene előadni, a főszűly a görög államtörténet mellett tulajdonképen a római jog- és államfejlődésre volna fektetendő.

Minthogy az első évben semmi egyéb tárggyal nem terhelnök a jogászt, azt hiszem, alap nélküli állítás, hogy a kívánt eredmények elérése valami különös nehézséggel járna.

Hosszasabban foglalkozik a tisztelt tanár ur az általam proponált *szakvizsgálatokkal* is, a melyek szerinte a tanszabadság teljes megsemmisítésére vezetnének és az egyetemi oktatás tulajdonképeni rendeltetését merőben lehetetlenné tennék. »A joghallgató, — folytatja tovább — a szóban levő rendszer mellett, a négyéves tanfolyamot, ugynevezett kötött marschROUTÁVAL végezné el, a nélkül, hogy ideje maradna a fölött gondolkozni, hogy tulajdonképen melyik tanszak az, mely hajlamainak és leendő hivatásának megfelel. Arról, hogy a négy éves tanfolyam alatt bármelyik tárgyba is mélyebben behatolhasson, szó sem lehet; neki elég gondot és dolgot adna az, hogy tanulási ideje alatt minden félévben a kötelezett vizsgálatokat, melyektől tan-

éveinek beszámítása függne, úgy a hogy letehesse. Ez azután nem tanulási szabadság, nem egyetemi tanulás lenne.»

A vizsgálat célja szabja meg annak mértékét. A szakvizsgák célja, mint értekezésem bevezetésében kifejtettem, csak az volna, hogy azokon a jogász, az összes jog- és államtudományok közt fenforgó összefüggésnél fogva, azok mindegyikéből legalább az elemek ismeretét igazolja be, hogy így a hivatási és a tudori vizsgákat tisztán a hivatások, illetőleg a tudomány érdekei szerint lehessen berendezni. Ezen elővizsgák természetével bíró szakvizsgák tehát — mintegy a tárgy egészére kiterjedő colloquiumok —, ha intentióim szerint vitetnének keresztül, igen kevés nehézséget okoznának a jogásznak, a kinek elég ideje maradna tárgyai felett gondolkozni, különös hajlamaihoz vagy céljaihoz képest egyikkel-másikkal tüzetesebben és állandóan foglalkozni. Minthogy a vizsgálatok sorrendje is tőle függne, kötött marschroutáról szó sem lehet. Javaslatom továbbá a vizsgatervek által a szakvizsgák elfajulása ellen is tartalmaz pozitív javaslatokat, a tisztelt tanár ur pessimistikus következtetései tehát, azt hiszem, nem válnának be.

De nemcsak a tanulók, hanem a tanárok szempontjából sem volnának terhesek az így felfogott szakvizsgálatok. Megfelelő technikai berendezés esetén a szakvizsgákhoz az egész tanév folyamán, a szeptemberi, januári és júniusi terminusokat össze-számítva, legfőlebb 30 vizsgálati napra volna szükség, a mennyit a mai alapvizsgálatok is legalább igényelnek. Nézetem szerint a szakvizsgák tárgyaiul kitűzött tanszakok összes-előadóiából hármas bizottságok volnának alakítandók. Minden bizottságnak a két szaktanár volna első sorban tagja, s egy harmadik, a ki az elnökséget vinné. Alakítható volna a mai egyetemi viszonyok mellett legalább is 6 bizottság, ha pedig a vizsgálatra kijelölt összes tanszakok, mint ezt dr. Apáthy tanár ur is a jogosított tanárokról szólva, szükségesnek látja, párhuzamos tanerőkkel láttatnának el, legalább is 8 bizottságot lehetne létesíteni. Ha évenként összesen 3000 szakvizsgára számítanánk, a minél több jó ideig aligha fordulna elő, első esetben 30, utóbbi esetben — ha 8 vizsgáló bizottság alakíttatik — 24 vizsganap volna elegendő. Számításomnak alapja az, hogy egy-egy bizottság 8 órától 1-ig legalább is 16 jelöltet vizsgálhatna. A jelentkezők nagyobb számu elmaradásától a szakvizsgáknál, úgy mint ez az alapvizsgákon történni szokott, a szakvizsgák önkénytes jelle-

génél és könnyűségénél fogva, nem kellene tartanunk. Ha huszat hívnánk meg, 16-nak megjelenésére bizvást számíthatnánk, mert elmaradások csak akadályoztatás esetén fordulnának elő.

A szakvizsgák röviden vázolt technikai keresztülvitele azt is lehetővé tenné, hogy a vizsgáló tanárok, a vizsgázók jelentéktelen megterheltetésével, a vizsgálás fáradtságaért megfelelő jutalomban részesíttethetnének. A szakvizsgáért fizetendő csekély 3 forintból a hármas bizottság minden egyes tagjára napi fáradozásáért körülbelül 16 forint, esetleg több is, egész 20 forintig jutna. ¹⁾

A szakvizsgák rendszere tehát nem jelentene agyonvizsgázást. Sőt tekintve, hogy a javasolt hivatási vizsgálatok és az új tudori vizsgák száma a mai szigorlatok és államvizsgák számánál előreláthatólag sokkal kisebb lenne, az új vizsgálati rendszer inkább megkímélné a tanárt, mint mai vizsgálataink, vagy a tisztelt tanár ur által előterjesztett javaslat, mely a szigorlatokat még egy előszigorlattal szaporítani akarná. Az államtudományi szigorlatok száma volt 1887/88-ban 100, a jogtudományiaké 786 — mindkettő pótszigorlatokon kívül —; ha a hivatási vizsgák valószínű számát kívánjuk megállapítani, az államtudományi szigorlatokat feleznünk, a jogtudományiakat pedig harmadolnunk kell. Az így nyert számok összegéhez még a mai jogtudományi és államtudományi államvizsgák számát kell hozzáadnunk. Államvizsga volt — pótvizsgákon kívül — 101. E szerint közel 1000 mai szigorlattal és államvizsgával szemben körülbelül csak 400 elméleti hivatási vizsgára kellene számítani. Ehhez jönne még a tudori vizsga új szervezete után, mérsékelt számmal, évente legfőlebb 20—30 tudori vizsga. A gyakorlati hivatási vizsgálatok száma valamivel kevesebb volna, mint az elméleti, s itt a tanárok már nem képeznének kizárólagos bizottságot, mert a gyakorlati vizsgák, nézetem szerint is, vegyes bizottságok előtt volnának teendők.

Ebből kitűnik egyszersmind a tisztelt tanár ur aggodalmának teljes indokolatlansága, hogy vizsgálati rendszerem a tanárt vizsgáló géppé degredálva, lehetetlenné tenné a hivatásának megfelelő foglalkozást, s hogy az a diligentiára szánt idő teteemes részének rovására volna csak keresztülvihető.

¹⁾ A tisztelt szülők ugyan ezen csekély 3 frtért sem szavaznának köszönetet, de nem is lázadnának fel ellene annyira, mint a tanár ur által proponált tandíj felemelés ellen.

Minden áron ellentmondani akaró hajlamait a tisztelt tanár ur a *hivatási vizsgálatokhoz* fűzött észrevételeivel mutatja ki legjobban: »Az ugynevezett hivatási vizsgálatok dr. Vizneker ur szerint is az egyetem körén kívül esvén, a dr. ur minden esetre fölösleges dolgot tett, midőn a jog- és államtudományi vizsgálati rendszer reformjával foglalkozva, tanulmányát a hivatási vizsgálatokra is kiterjeszti.«

Először is értekezésemben világosan mondom, *hogy az elméleti hivatási vizsgák tisztán egyetemi, s a gyakorlatiak is vegyes* tehát részben egyetemi bizottságok előtt volnának teendők. Másodszor én, mint értekezésem czime is mutatja, nem az egyetemmel, hanem a jog- és államtud. vizsgálati rendszerrel foglalkozom, s így ha kiindulása alapos is volna, következtetése még sem volna helyes, mert nekem akkor sem kellene csak egyetemi vizsgákra szoritkoznom. De ez még nem telje a következetlenségnek. A tisztelt tanár ur, a ki csakugyan csupán a jog- és államtudományi kar tanítási és tanulási rendszerével kíván foglalkozni, mégis előadja nézeteit az államvizsgálatokról is, a melyek pedig *szerinte* az egyetem keretén kívül lennének szervezendők. S előadja meg lehetős bőbeszédűséggel, mely még az ünnepélyességnek megfelelő helyiségekről, sőt a vizsgálati bizonyítványok alakjáról is szól.

Hol van itt a tisztelt tanár ur megrovásában és egész eljárásában a következetesség, azt bajos volna felfedezni.

Egyébiránt, minthogy a tisztelt tanár urnak hivatási vizsgáimhoz fűzött további kifogásai is azon téves föltevésből indulnak ki, mintha én a hivatási vizsgálatokat, még pedig az elméletieket is az egyetem keretén kívül alakított bizottságok előtt kívánnám tétetni, nem is tartom szükségesnek, hogy azokkal részletesen foglalkozzam. Csak még egy más, szintén fölületességből eredő tévedését kell helyreigazítanom. A hivatási vizsgákról értekezve, mellékesen a megkívánható gyakorlatról is szólok: »Nem mint valami új dolgot, hanem csak a teljesség kedvéért említem itt fel, *hogy a gyakorlati vizsgát az elméletinek sikeres letétele után* bizonyos éveken át tényleg eltöltött, megfelelő, jogi vagy közigazgatási gyakorlatnak kellene megelőznie.« Hogy ezen, azt hiszem, világos szavaknak értelmét miként fogta fel a tisztelt tanár ur, a következő kérdéséből tűnik ki: »Miután a dr. ur szerint a hivatási vizsgálatokat több évi gyakorlatnak kellene megelőznie, azt hiszi, hogy akad jelölt, a ki a szóban levő *elméleti*

vizsgálatokat letenni képes lesz akkor, midőn a gyakorlat ideje alatt összes tevékenységét a hivatalával járó teendők elsajátítására kénytelen fordítani?»

Igen sajnálom, hogy a tisztelt tanár ur — saját kijelentése szerint — a *tudori vizsgálatokra* vonatkozó elmélkedéseim *tömkelegéből*, mint propositiót, csak az azok tárgyat képező tudomány-csoportok összeállításánál irányadónak óhajtott elvet volt képes constatálni; de nem értette meg javaslatomnak tulajdonképeni lényegét, hogy csoportjaiból tétessék, s hogy minden egyes ilyen tudori tárgycsoportból kiállott vizsgálat adjon tudori czimet. Pedig a tudori vizsgára vonatkozó egész elmélkedésem, sőt egész ezentul a tudori vizsga a jog- és államtudományok *egyes* tárgyaiból, illetőleg a mellék-tárgyakkal együtt, egyes tárgyértékezéseni szelleme, a tudomány munkafelosztásra és munkaegyesítésre tett észrevételeim s alább az ajánlott tudori vizsgarendszernek a mai szigorlatokkal való párhuzamba állítása: már magokban is kétségtelenné tennék javaslatomnak tulajdonképeni értelmét, még akkor is, ha az egészen határozottan és egyenesen kifejezve nem volna is értékezésem két különböző helyén. A bevezetésben a tudori vizsgát úgy írom körül, hogy az »valamely jogi, illetőleg államtudomány vagy tudománycsoport és módszere lehetőleg teljes elsajátításának beigazolására« szolgál. A tudori vizsgáról szóló részben pedig: »valamely tudomány vagy tudománycsoport és módszerének lehetőleg teljes elsajátításáról számot adni lehet csak feladata a tudori vizsgának.« Hogy ezek után még kérddheti a tisztelt tanár ur, vajon szerintem a tudorság elnyeréséhez *hány szigorlatot* és milyen tárgyakból kell a jelöltnek letennie, s hogy a *bifurcatiót* fentartani kívánom-e vagy sem, azon, azt hiszem, joggal lehet csodálkozni.

Minthogy a tisztelt tanár ur a tudori vizsga iránti javaslatom tulajdonképeni értelmére nézve nem volt tisztában, reá vonatkozó kifogásait sem adhatta elő. Csak a magántanárságnak a tudorsággal való azonosítása ellen tiltakozik. »Mindenesetre sajátságos fölfogást árul el dr. Vizneker ur, ha azt hiszi, hogy az, a ki *ma az utolsó szigorlatot letette*, holnap már képes lehet a *szigorlati tárgyak bármelyikét* az egyetemi tanszéken hirdetni vagy a szigorlatokon a szükséges komolyságnak megfelelően examinálni?« Ez, tisztelt tanár ur, oly bizarr állítás, a mely, származék bár a *kellő helyről* s látszassék akármilyen szép hangzásunak

is, még sem egyéb, mint fölösleges phrazis, s mint ilyen komoly dolgoknál argumentum számba nem jöhet. Nem is az, a ki *ma* az utolsó szigorlatot letette, hanem a ki az általam proponált igazi tudományos jellegű tudori vizsgát tette le, volna a magántanársággal felruházandó. S ha ez *unicum* lenne is, tisztelt tanár ur, nem kellene miatta Európa civilizált népei előtt szégyenkezünk, mert azok azt, mint az igazi tanszabadság egyik postulátumát, nemsokára magok is utánozni fognák.

Iparkodtam a tisztelt tanár urnak vizsgálati javaslatom ellen emelt minden nevezetesebb kifogására megjegyzéseimet megtenni; a melyekre nem feleltem, azok nézetem szerint vagy egészen naivok, olyanok, a melyeket az olvasó iránti tiszteletből tekinteten kívül kellett hagynom, — vagy szorosan az érintettekkel függnek össze, úgy hogy azok megczáfolásával magoktól dőlnek meg.

III.

A tisztelt tanár ur, értekezésemmel foglalkozva, ez alkalmat arra használja fel, hogy saját nézeteit is a jog- és államtudományi karnál szükségessé vált reform tekintetében elmondja. Legyen szabad idevonatkozó javaslatának főbb pontjaira röviden nékem is nyilvánítanom észrevételeimet.

A tanár ur is egy alapvizsgát tart elegendőnek és szükségesnek; de ez a második tanév végén vagy a harmadik elején volna teendő, a római jogból és az egyetemes jogtörténetből. Ha a tanár ur két évet vél szükségesnek két tárgynak: a római jognak és az egyetemes jogtörténetnek elsajátítására, nem értem, hogyan tarthatja a hátralevő két évet az összes többi tárgyak megtanulására, vagy csak gondos hallgatására is elégségesnek. Mindenesetre, ha teljesen következetes akart volna lenni, a tanévek szaporítását is indítványoznia kellett volna.

A tisztelt tanár ur a tudori vizsgáknak mai gyenge tudományos értékét azzal akarja még jobban kisebbiteni, hogy a szigorlatok számát mind a jog-, mind az államtudorságnál még egy előszigorlattal megtoldva, a tudományosan már ma is alig kezelhető tárgyhalmazt még szaporítani indítványozza. Nem, tisztelt tanár ur, igazán tudományos képzettséget nem lehet tizenkét tárgyból követelni! A ki ennek meg tudna felelni, azt nem is kellene *országszerte mutogatni*, ugysis feléje fordulna az egész ország szeme.

A tizenkét tárgyból teendő jogtudorság s a 9 tárgyból teendő államtudorság nem is volna a szó igazi értelmében tudori vizsga, hanem lenne még inkább, mint már a mai szigorlatok is, a jogi és közigazgatási élethivatásokra képesítő elméleti vizsga. Feladata egyszerűen párhuzamos lenne a jog- és államtudományi elméleti államvizsgákkal, a melyeket a tisztelt tanár ur szigorubb cautelákkal továbbra is fenn akar tartani, hogy így továbbra is fenmaradjon, ugyanazon életpályákra vonatkozólag, ugyanazon gyakorlati hatálylyal, a *nagyobb és kisebb képesítésnek* képtelensége, a mely ma fennáll.

Hiába mondja ki a tisztelt tanár ur, hogy az államvizsgálati bizottság »köteles úgy a kérdésnél, mint a határozat hozatalánál azzal a szigorral eljárni, mely a vizsgálat komolyságának megfelel.« Ez a mint a tisztelt tanár ur értekezésében naivul hangzik, naivul fog hangzani s haszontalanul elhangzani a vizsgálati utasításban is. Mert, tisztelt tanár ur, nem a censorokban, hanem a dolog természetében fekszik, hogy kétféle képesítő vizsga esetén a kisebb képesítés mértéke mindinkább alább száll, mivel ezen kisebb képesítésre mindig csak azon gyengébb rész pályázik, a mely nem bízik magában, hogy a nagyobbat is elérheti; a vizsgálati bizottság pedig, alakittassék az bárkikből, önkénytelenül is hajlandó idővel a vizsgálati mértéket többé-kevésbé az általa vizsgált jelöltek nagyobb részének képzettségi fokához alkalmazni.

Nincs tehát egyéb megoldás, mint hogy ezen párhuzamos-ságot megszüntetve, a gyakorlati életpályákra való képesítés végett az általam proponált egyedül képesítő elméleti és gyakorlati, jogi és közigazgatási hivatási vizsgákat rendszeresítsük; a tudori vizsgát pedig, a tudorság igazi értelmének megfelelően, tisztán tudományos szempontból rendezzük.

Kiváló fontosságot tulajdonít a tisztelt tanár ur a tanítási szabadság biztosítása érdekében a tandíjügy méltányos szabályozásának. Megvallom őszintén — lehet, hogy ez talán tulságos ideális álláspont — én nem tartom e kérdést a tanszabadság szempontjából annyira jelentékenynek; de azért bizonyos rendezést a békesség kedvéért én is szükségesnek vélek. A tisztelt tanár urnak idevágó indítványa azonban nem elégitett ki engem. A tandíjnak 30 frtban megállapítása, mérsékelt számításal is, legalább 35—40%-nyi nagyobbításnak felel meg, a mit sem a sokkal gazdagabb külföldre való hivatkozással, sem némely ha-

zai intézeteknek, pl. a kereskedelmi akadémiának példájára való utalással indokolni nem lehetne. Mit szóljak pedig ahhoz, hogy a tanuló, ha nyilvános tanáron kívül magántanárt kívánna hallgatni, ennek számára a 30 frtnyi úgy is elég magasra emelt félévi tandíjon felül még 3 forintot tartozzzék fizetni?! Hiszen ez a magántanári intézménynek tökéletes megsemmisítését jelentené! A következmény kézzel fogható, s nem hihetem, hogy a tanár ur ne látta volna előre javaslatának, ha az keresztülvitetnék, elháríthatatlan eredményeit.

Ha a tandíjnak fix összegben, pl. félévi 25 frtban megállapítása, s azután *commassdlása* és bizonyos kulcs szerint való megosztása fogadtatnék el, mint legalkalmasabb rendezési mód, mindenesetre feltétlenül szükséges, hogy a befolyt tandíjnak bizonyos százaléka előbb vonassék le a magántanárok jutalmazására, mert a magántanárok hallgatását különös díj fizetéséhez kötni nem lehet. A tandíj további felosztásához sincs szükség, nézetem szerint oly complicált kulcsra, mint a minőt a tanár ur kigondolt. Egyszerűbb és igazságosabb volna kimondani, hogy az osztókulcsot bizonyos korlátozással a heti óraszám képezi, pl. 3 órától 8 óráig. Figyelembe vehető megoldási módozatot képezhetne az is, hogy a magántanárok százalékának levonása után megmaradó tandíjösszegnek fele óraszám szerint, másik fele a heti óraszám és a hallgatók számából combinált kulcs szerint osztatnék fel. Ez talán az ellentétes érdekeket legjobban elégítené ki. Ha egyébiránt ezen vagy másféle rendezés által egyesek érdekei mégis sértetnének, azon rendkívüli uton, a nélkül, hogy a miatt az egész szervezést más mederbe kellene terelni (mint pl. a tanár ur által indítványozott tandíj felemeléssel), a törvényhozás által jóváhagyandó rendkívüli személyes pótlék által is lehetne segíteni. Vannak tehát módok, a melyek szerint a tandíj kényes kérdését is úgy a tanügy érdekében, mint a tanférfiaknak is közmegelegedésére, szabályozni lehetne; de ezen módozatok közé a tisztelt tanár ur indítványát, legnagyobb sajnálatomra nem sorolhatom.

DR. VIZNEKER ANTAL.

A POSTATAKARÉKPÉNZTÁR CHEQUE- ÉS CLEARING FORGALMÁRÓL.

A törvényjavaslat, melyet Baross Gábor miniszter postatakarékpénztárunk üzletkörének a cheque- és clearing forgalommal leendő kibővítése tárgyában a törvényhozás elé terjesztett, már keresztül ment a pénzügyi bizottság retortáján és remélhetőleg ma-holnap törvénynyé fog válni. Fogadtatása után ítélve, a kormány előterjesztése, mely nálunk egészen különleges berendezést létesít a fizetési módok terén, mondhatni osztatlan helyesléssel találkozott minden oldalról, sőt még azon körök is, melyek üzleti szerepével némiképp versenyezni látszik a tervbe vett intézmény, képviselőik által egy, a miniszter elnöklete alatt tartott enquete-ben melegen üdvözlötték a miniszter kezdeményezését.

A tárgy fontossága és az általános érdeklődés, mely hozzá fűződik, ösztönöz tehát bennünket arra, hogy azt e helyen behatóbban ismertetni és méltatni megkísértsük.

Előre bocsátani kívánjuk, hogy a szóban forgó berendezés, lényegileg alig tekinthető újnak vagy szokatlannak. Sajátsága inkább abban áll, hogy épen a postatakarékpénztár keretébe nyer beillesztést, mely intézmény hivatásszerűleg az egészen kicsiny tőkék, a szegényebb néposztály megtakarított filléreinek gyűjtése és gyümölcsöztetése céljából alkottatott meg. Azt a rendszert, hogy a postatakarékpénztár bizonyos tekintetben a letéti bank szerepét vegye át, mely a számlatulajdonosoknak módot nyújt, hogy ott elhelyezett letétjeik erejéig chequeket bocsáthassanak ki oly célból, hogy azok akár készpénzben, akár pedig az illető számlákon való hozzá- és leírás (giró, clearing) által recompensáltassanak, a fizetés teljesítése ezen rendszerét, mondjuk, Ausztriában kísérlették meg először s az ott elért rendkívüli sikerek voltak bizonyára döntők mi nálunk is, hogy köves-sük az adott példát.

Maga az új üzletág és ennek gyakorlati alkalmazása a következő alapelveken nyugszik.

A cheque- és clearing forgalom a postatakarékpénztár takaréketéti forgalmától teljesen elkülönítve van; abban tehát résztvehet az is, a ki a postatakarékpénztárnak különben nem betevője. Az intézet engedélyétől függővé tett fölvétel után a számlatulajdonos (tervezet szerint) 100 frtot tartozik befizetni érinthetetlen törzsszegül, ez azonban a szükséghez képest fölemelhető. Minden egyes résztvevő nevére külön számlát nyit a postatakarékpénztár. E számlák javára különféle módon történhetnek befizetések. A legegyszerűbb és előreláthatólag a legszokottabb mód a készpénzben való befizetés; ez lehetséges minden postahivatalnál, mely a takarékpénztári szolgálattal meg van bízva. A befizetés külön e célra szolgáló lapokkal közvetítettik, melyeket darabonként 1 krjával szolgáltat ki a postatakarékpénztár a számlatulajdonosoknak. E lapok mindegyikén két főrész: a tulajdonképi befizetési lap és az elismervény különböztethető meg; mindkét részt, az intézet, mielőtt a lapokat kiadná, a cheque-számla számával, az elismervényt a számla számán kívül még a számlatulajdonos nevével, illetőleg cégével és lakcímével látja el. A befizető fél a befizetési lapot és az elismervényt a szövegnek megfelelően kitölti és a betétösszeggel együtt a postahivatalnak átadja. Erre a postaalkalmazott az elismervényt aláírva, azt a félnek visszaadja, a befizetési lapot pedig beküldi a postatakarékpénztárnak, mely az ily módon bejelentett befizetést a számla javára írja, s azután a befizetési lapot, számlakivonat kíséretében, a számlatulajdonosnak megküldi. A befizető fél a befizetési lap hátlapján írásbeli közléseket is tehet, tartozik azonban ez esetben arra egy 2 kros francojegyet ragasztani; miután a befizetési lap tulajdonképi rendeltetése egyszerűn a befizetés eszközlésében áll. E szerint például egy kereskedő, a kinek a postatakarékpénztárnál cheque számlája van, mindazoknak, a kiktől általában fizetést vár, ily befizetési lapokat küld, a melyek alapján az ország bármely részében, egyidejűleg, a legkülönbözőbb egyének részéről nyerhet számlája javára befizetéseket. Vagy egy utazó, ellátva egy sereg befizetési lappal, mindenütt, a hol pénzeket incassál, azok segítségével mindjárt a hely színéről juttathatja el megbízója számára a pénzeket. Hasonlókép például szerkesztőségek előfizetőiknek pusztán befizetési lapokat küldenek s azok a szerkesztőség számlájára befizethetnek. A fizetés e neme kényelmes a befizetőre, de rendkívül előnyös a számlatulajdonosra, a ki a részére befolyó összegek álladékaról minden adott esetben számlakivonatokat

utján értesítettik, azokat ellenőrizheti és azok fölött rendelkezhetik.

A befizetések különféle combinatiója lehetséges a postautalványok által is. Így a postatakarékpénztár azon számlatulajdonosok kívánságára és meghatalmazása alapján, kik Budapesten a főposta és a viziváros I. számú postahivatal kézbesítési területében laknak, a címükre érkező bárminő postautalványokat az említett két postahivatalnál beváltja és a fölvelt összegeket a számlájuk javára írja. A számlatulajdonosok továbbá a részükre postautalványok utján beküldendő összegeket számlájuk javára átutalhatják, ha az illető postautalványokat a postatakarékpénztárnál telepítik. Ezen telepítés az által történik, hogy a postautalványt a feladó: A m. kir. postatakarékpénztárnak (N. N. részére N-ben) Budapesten czimmel látja el. Mődjában áll a számlatulajdonosnak valamely postai megbízása utján beszedett összeget is számlájának javára átutalni, mihelyt eme kívánságát számlája számának kitétele mellett a postai megbízásra följegyzí és aláírja. A pénzt beszedő postahivatal ily esetben a postautalványt a postatakarékpénztárra czimezi, az utalvány szelvényére följegyezvén ugy annak nevét, a kitől az összeget beszedte, mint a megbízás föladójáét, valamint az utóbbi cheque-számlája számát. Hasonlóképen egy utánvételes küldemény föladója, kinek a postatakarékpénztárnál számlája van, kívánhatja az utánvételi összegnek a postatakarékpénztárra való átutalását, e czélból a postautánvételi lapot egyszerűn a postatakarékpénztárra czimezi s annak szelvényén a pénzt küldőnek nevén és lakhelyén kívül saját nevét és cheque számlája számát följegyzí. A postatakarékpénztár mindez esetekben a postautalványok összegét fölveszi, az illető számlák javára írja és az utalványok szelvényeit számlakivonattal együtt, az illető számlatulajdonosoknak megküldi, egy-egy utalvány után 1 krnyi díjat számítván föl.

Mint befizetések jönnek figyelembe a clearing utján való jóváírások. A clearing, mely magyarul körül-belül tisztázást — (a követelések tisztázását) jelenti, két vagy több számlatulajdonos olyatén megegyezésén alapul, mely szerint a köztük fönálló kölcsönös követelések ne készpénzfizetés által, hanem olyképen egyenlítettessenek ki, mikép a cheque-el utalványozott összeg a cheque kibocsátójának követeléséből leiratik és annak követeléséhez, a kinek javára az összeg kiutalványoztatott, hozzáíratik. Látni való, hogy a clearingnél, egyidejűleg visszafizetés és befize-

tés fordul elő. E miveletre egyébként még visszatérünk s e helyen csak azt jegyezzük meg, hogy a clearing forgalomban részt vehet bárki, a kinek a postatakarékpénztárnál cheque számlája van. Mihelyt a számlatulajdonos hozzájárulását fejezte ki, a javára szóló chequek minden előzetes megkérdezése nélkül számlája javára könyveltetnek. Hogy pedig a számlatulajdonosok tájékoztatást nyerhessenek a clearing forgalomban résztvevőkről s így tudhassák, kire utalhatnak átíratás végett fizetéseket, az intézet bizonyos időközökben névsort ad ki az összes résztvevőkről.

A részletezett módozatokon kívül szaporíthatja a számlatulajdonos számlakövetelését az által, ha magyar állampapírok már lejárt szelvényeit a postatakarékpénztárhoz beváltás végett beküldi és a beváltott összeget javára iratja.

Természetes, hogy mindezen a számlatulajdonos javára ily módon beérkezett és számláján elkönyvelt összegek fölött — a számlatulajdonosnak jogában van bármely időben rendelkezni, s pedig — chequek alakjában. A chequet kibocsáthatja akár ő maga, akár pedig azon egyén, a kit mint erre jogosítottat a postatakarékpénztárnál előzetesen bejelentett; aláírásaik őriztetnek az intézetnél s chequejeiken az aláírásnak a bejelentett aláírással teljesen egyeznie kell. A postatakarékpénztárra intézett e chequek többfélék lehetnek. Először is olyan chequek, melyek alapján a számlatulajdonos bárki részére a postatakarékpénztár főpénztáránál számlakövetelésének tetszés szerinti részét bemutatóra kifizettetheti. E célból cheque könyvecskéjének egyik ürlapját szabályszerűn kitölti, aláírja és annak adja illetőleg küldi át, a kinek részére fizetést kíván teljesíteni. Az utóbbi a chequet lejáratí idején belül (a kiállítástól számított 15 nap alatt) beváltás végett a postatakarékpénztár főpénztáránál vagy maga mutatja be, vagy pedig bemutatás végett tovább adhatja. A főpénztár a chequet a bemutatónak azonnal kifizeti. Vannak továbbá olyan chequek, melyek összege a postatakarékpénztár által kiküldendő fizetési utalvány alapján valamely közvetítő postahivatalnál fizettetik ki. Ily esetben a számlatulajdonos a cheque hátlapjára följegyzí annak nevét és pontos lakezímét, a kinek javára fizetni kíván, ezen aláírt chequet azután beküldi a postatakarékpénztárnak, mely a megjelölt személy vagy cég javára egy hónapig érvényes utalványt bocsát ki s azt kifizetés végett azon közvetítő hivatalnak küldi meg, melynek kézbesítési területén a címzett lakik. Ha pedig az utóbbi oly helyen tartózkod-

nék, a hol a postahivatal még ily közvetítési szolgálattal megbizva nincs, vagy pedig külföldön, ugy a postatakarékpénztár a fizetési utalványt közönséges postautalvánnyal pótolja.

A clearing vagyis átirás útján való visszafizetésről már megemlékeztünk. Miután a visszafizetés e módozata csak oly számlatulajdonosok közt lehetséges, a kik a clearing forgalomban részt vesznek, elég, ha a cheque kibocsátója annak hátlapjára följegyzi azon számlatulajdonos nevét és számlája számát, a kinek részére fizetni akar. E cheque alapján a postatakarékpénztár a cheque összeggel a kibocsátó számláját megterheli és egyidejűleg az utóbbi számlájának javára írja.

Végre cheque-t bocsáthat ki a számlatulajdonos értékpapir vásárlás czéljából. A postatakarékpénztár a cheque hátlapján felsorolt értékpapirokat a számlatulajdonos számlaköveteléséből díj nélkül megveszi s azokat kívánatra vagy megküldi neki vagy pedig járadékkönyvecskére letétbe veszi. A chequek kivétel nélkül 2 krnyi bélyegilleték alá esnek.

Mint lényeges intézkedések fölemlitendők még, hogy a cheque- és clearing forgalom igénybevételeért külön illetékek állapítvák meg, s pedig ugy, hogy az intézet által kezelési díj fejében valamely számlán véghez viendő minden egyes mivelet (befizetés, visszafizetés) után legfeljebb 2 kr., jutalék fejében minden visszafizetett összeg után legfeljebb $\frac{1}{4}$ per mille azaz 1000 frt. után 25 kr. de mégis legkevesebb 2 kr. számítható föl. A végrehajtási tervezet szerint azonban e jutalék 3000 frtnál nagyobb visszafizetési összegek után $\frac{1}{8}$ per mille-re (1000 frt. után $12\frac{1}{2}$ kr.) mérsékeltek, sőt a clearing útján végbement visszafizetések után egyáltalában nem jár jutalék. Az illetékek az illető számlán végrehajtandó leírás útján szedetnek be. Ezzel szemben a számlatulajdonosok betétjeik után (az érinthetetlen törzssösszeget is beleértve) kamatot élveznek, melynek maximalis magasságát a kormány javaslata 2%-ban állapította meg, de azt a pénzügyi bizottság 3%-ra módosította. E kamatláb csak a törvényhozás által emelhető föl, leszállítását és a betét összegnek teljes vagy részleges kamatozatlanságát pedig a miniszterium rendelheti el. Biztosítva van továbbá a számlatulajdonosoknak a betétek adó- és illetékmentessége, azok kamatainak adómentessége, az összes ügyletek bélyeg- és illetékmentessége, végre — last, but not least — a portómentesség.

Czélszerűnek véljük a mondottakat néhány gyakorlati pél-

dával megvilágítani. Tegyük föl, hogy valamely részletfizetéseket elfogadó üzlet részére, melynek a postatakarékpénztárnál cheque számlája van, 50 két forintos részletfizetés történik; viszont ugyanazon számláról leendő kifizetés céljából 2, egyenként 50 frtról szóló cheque bocsáttatik ki. A költségek lesznek:

50	befizetési lap à 1 kr	=	—	frt. 50 kr.
50	mivelet à 2 kr	=	1	frt. — kr.
$\frac{1}{4}\%$	jutalék 100 frt után	=	—	frt. 03 kr.
2	cheque à 2 kr	=	—	frt. 04 kr.
2	mivelet à 2 kr	=	—	frt. 04 kr.
				<hr/>
Összesen				1 frt. 61 kr.

Ellenben ha az a fönt említett 50 részletfizetés posta-utalvány útján továbbíttatik, akkor a költségek ekkép alakulnak:

postó fejében	$(50 \times 5 \text{ kr.})$	2 frt. 50 kr.
postautalványokért	$(50 \times \frac{1}{2} \text{ kr.})$	— frt. 25 kr.
		<hr/>
Összesen		2 frt. 75 kr.

Még csekélyebbek a költségek nagyobb összegek be- és visszafizetésénél. Befizetési lapok útján például befizettetik 165 + 800 + 117 frt. 50 kr. = 1082 frt. 50 kr. Viszont ugyanazon számláról leendő kifizetés céljából kibocsáttatik 2 cheque, az egyik à 800 frt., a másik à 282 frt. 50 kr. Ekkor az alábbi költségek támadnak:

3	befizetési lap à 1 kr.	=	03 kr.
3	mivelet à 2 kr.	=	06 kr.
$\frac{1}{4}\%$	jutalék 1082 frt. 50 kr. után	=	27 kr.
2	cheque à 2 kr.	=	04 kr.
2	mivelet à 2 kr.	=	04 kr.
			<hr/>
Összesen			44 kr.

Egy további példa. Befizettetik 8 tételben összesen 1237 frt. 52 kr. Ez összegből cheque által kiutalványoztatik 500 frt. Egy számlatulajdonos számlájára jóváíratik (clearing) 300 frt., a többi a postatakarékpénztárnál marad. A költségsszámla lesz:

8	befizetési lap à 1 kr.	=	8 kr.
8	mivelet à 2 kr.	=	16 kr.
$\frac{1}{4}\%$	jutalék 500 frt. után	=	13 kr.
1	cheque à 2 kr.	=	02 kr.
2	mivelet à 2 kr.	=	04 kr.
			<hr/>
Összesen			43 kr.

Az idézett példák, azt hisszük, alkalmasak arra, hogy az in tézmény értékét és fontosságát az azt igénybevevőkre nézve nyilvánvalóvá tegyék. Mindazonáltal a kérdés maga nem tár-

gyalható kizárólag a számlatulajdonosok szempontjából. Az állam bizonyára nem létesíté azt csupán azért, hogy bizonyos, megengedjük, a gazdasági életben hasznos szerepet betöltő körökre nézve a fizetések teljesítését megkönnyítse és olcsóbbá tegye; e szerep, bármily dicséretes legyen is, nem volna szorosan az állami alkotások körébe való, főleg akkor, midőn egyrészt a magánvállalkozás elegendőnek mutatkozik az idevágó szolgáltatok teljesítésére és másrészt az állam a postakincstár finansialis előnyeit lehetőleg kihasználni igyekszik. Szükséges ennél fogva, hogy a berendezés ne nélkülözze a magasabb közgazdasági tekinteteket, melyeknek függetleneknek kell lenniök a teljes ridegségükben jelentkező akár egyéni akár fiscalis érdekektől. S azok a tekintetek kétségkívül érvényesülni fognak, ha az illető körök érdekeit sikerül az állam érdekeivel összhangzásba hozni s pedig oly értelemben, hogy ugyanakkor, midőn a berendezést igénybevevők a maguk specialis céljainak előmozdítását találják föl abban, másrészt ugyanabban az állam eszközt nyerjen arra nézve, hogy mindazon követelményeknek, melyek a modern kor fizetési rendszeréhez fűződnek, minél tökéletesebben eleget tehessen. Mert e problema megoldása esetében még azon esetleges pénzügyi áldozatok is, melyeket az állam annak érdekében hoz, busásan meg fognak térülni más oldalról. Azért további fejtegetéseink főadata lesz kimutatni, hogy a postatakarékpénztárnál létesítendő új üzletágban tényleg meg vannak a föltételek, melyek a kiemelt közczélú szempontoknak, teljes hasznosságukban való érvényesülését lehetővé teszik, a nélkül, hogy helyet foglalhatna amaz aggodalom, mintha annak szükségkép más köz- vagy jogos magánérdekek vallanák kárát.

Ha vizsgáljuk a fentebb részletezett üzleti formákat, első tekintetre rá fogunk jönni, hogy azok legjelentősebbike az, melyet clearing név alatt ismerünk. Sőt állithatjuk, ezen nyugszik az intézmény sulypontja és egész közgazdasági fontossága. Kifejlett chequerendszer egyszersmind kifejlett girórendszert tételez föl és megfordítva. A cheque nem csupán arra szolgál, mint so- kan hiszik és nálunk általában gyakorolják, hogy az a cheque kibocsátójára nézve lehetővé tegye, mikép az intézetnél, melyre letétjeit bizza, tetszés szerinti összegeket fölvehessen. A cheque illetően fölhasználása csak formáját és nem lényegét alkotja e fizetési eszköznek s alapul azon fölfogás téves voltán, melyet a cheque rendeltetéséhez fűzni szoktak.

A cheque-el való manipuláció első sorban azt az előnyt nyújtja a számlatulajdonosnak, hogy az az intézet, mely letétjei kezelését magára vette, helyette az összes pénztárnoki teendőket végzi; hozzáutalja tehát az összes követeléseit és viszont a javára írott összegek erejéig általa teljesített fizetéseket. Ez által föl van mentve azon gondoktól és terhektől, melyek a pénztári készletnek otthon való őrzése és kezelése jár. Hogy az ily módon elhelyezett tőkéknek kiválóan az a feladata, mikép a számlatulajdonos fizetési miveletének alapjául szolgáljanak, kitűnik abból is, mikép a giróbankok, melyek ama szolgáltatokra vállalkoznak, legtöbb esetben nem is fizetnek kamatot, azok az összegek tehát nem gyümölcsözési célokra, hanem kizárólag fizetési célokra szolgálnak. Azok az összegek a kezelő bank részére képeznek gyümölcsözési alapot és ennek élvezete fejében viszont a intéezett minden díj nélkül végzi a számlatulajdonos fizetési teendőit. A meghagyás e fizetések teljesítésére a számlatulajdonos által kibocsátott chequek alakjában történik. Már most föltéve, hogy a számlatulajdonos jóhiszeműleg jár el és azon összegek, melyekre chequeket kibocsát, tényleges fedezetet birnak az intézvényezett intézetnél letétben levő pénzekben, a számlatulajdonos részéről a fizetés megtörténtnek tekinthető, mihelyt a cheque-et átadta annak, a kinek fizetni kívánt. Ily módon a cheque a pénz testi átadása nélkül mégis azon összegnek más birtokába való jutását eredményezi. Teljes félreismerése lenne ennél fogva rendeltetésének, ha a cheque a számlatulajdonos által arra használatná föl, mikép azzal fizetéseket teljesíttessen önmagának

ez tényleg beáll akkor, ha a chequet nem arra használja föl, hogy mással szemben fennálló követeléseit a cheque átadása által kiegyenlítse, hanem hogy annak segítségével a pénzt önmaga vegye föl. Mert a legközelebbi fizetése alkalmával megtörténhetik hogy azt a pénzt, melyet kivett, ismét készpénzben fogja átadni annak, a kinek fizetni kíván, ezzel pedig illusóriussá válik a cheque használatának előnye, mely éppen abban nyilvánul, hogy a készpénz igénybevétele nélkül szolgál realis fizetési eszközül.

cheque hivatása tehát szükségképp magával hozza, hogy az mint közvetítője a fizetéseknek, egyik kézből a másikba menjen át és lejáratainak határidején belül teljesítse a fizetés szerepét. Az az egyén, a ki a számlatulajdonostól chequet kapott, sietni fog azt realizálni és pedig oly módon, hogy azt kifizetés végett az intézvényezett banknál bemutatja. De itt is megkimélhető a készpénz

igénybevétele, ha azt a cheque birtokosa nem veszi föl, hanem a banknál levő számlájának javára iratja. S ekkor ismétlődhetik újból az a procedura, hogy az utóbbi számlatulajdonos ugyanazon vagy kisebb vagy betétjéhez képest nagyobb összegek erejéig cheque-t bocsáthat ki, melyet annak, a kivel szemben fizetési kötelezettséggel tartozik — kézbesít, ily módon egész sorozata keletkezik a legkülönbébb egyének közt a követelések kiegyenlítésének, a nélkül, hogy egyébre lenne szükség, mint az illető két számlán leendő hozzá- és leírásra s a készpénzfizetésre csak akkor kerül a sor, midőn oly egyén szerepel a cheque bemutatója gyanánt, a kinek már az intézetnél számlája nincs. A clearing vagy giró rendkívüli horderejére a fizetések teljesítésénél a kifejtettek után fölösleges ráutalnunk. Önként értetődik, hogy annak hatása annál jelentékenyebb, minél nagyobb az abban résztvevők száma, mert ezzel együtt nő a kör, melyben az alkalmazást nyerhet.

A postatakarékpénztárnál berendezendő cheque-forgalom szintén csak úgy emelkedhetik jelentőségre és valódi közgazdasági missiója csak akkor lesz, ha az egyszersmind minél szélesebbkörű clearingforgalom kifejlődését teszi lehetővé. Mert e nélkül méltán tarthatni attól, hogy azon rendkívüli kedvezmények, melyekkel a törvény az intézetet fölruházta, oly célok előmozdítására fognak túlnyomóan szolgálni, melyek a törvényhozásnak intenciói közt helyet nem foglalnak, de melyek homlokegyenest ellenkeznek magának a chequerendszernek lényegével. Mi sem lenne ugyanis sajnálatosabb, ha például a pénztári chequek, vagyis azon chequek, melyek bemutatóra fizettetnek ki az intézet főpénztáránál, osztoznának a mi jelenlegi chequeink sorsában, melyek, miként az chequekkel dolgozó intézeteinknél általában tapasztaltatik, tulnyomó részben maguk a számlatulajdonosok által mutattatnak be kifizetés végett. Bizonyára nincs szándékunk gyanusítani, de mégis lehetetlen a cheque szerepének ilyen felfogása mellett arra a következtetésre nem jutni, hogy az, efféle pénztári chequek nem annyira fizetési szerep betöltésére mint inkább a legkényelmesebb befizetési módzatok szerint befolyt és pedig portómentesen befolyt összegeknek egyszerű átutalására fognak eszközül felhasználtatni, vagyis a berendezés egyes fővárosi számlatulajdonosoknak csupán azon célra lesz jó, hogy a vidékről pénzeiket portómentesen bevonhassák és aztán azokat a postatakarékpénztárnál hamarosan ismét kivegyék.

Ez eljárás ellen az intézetnek már azért is tiltakozni kell, mert az említett pénztári cheque, a »fehér cheque« rendeltetésével bir, vagyis azzal, hogy a localis forgalom fizetési igényeinek tegyen eleget s teljes joggal visszaélésnek lenne minősíthető, ha az illető számlatulajdonosok annak használatánál nem e tulajdonképeni czélt tartanák szem előtt.

Hasonló visszasságokra vezethet könnyen a chequek azon neme is, melyek alapján a postatakarékpénztár fizetési utalványok által valamely közvetítő hivatalnál fizetteti ki a cheque képviselte összeget. A cheque ezen neme az interlocalis fizetési szolgálat teljesítésére van hivatva s rendszeresítésére a postatakarékpénztár és csakis a postatakarékpénztár azért vállalkozhatott, mert a postahivatalokban mintegy fiókinvézeteket bírván, ezek segítségével a fizetések ezen kényelmes nemét az egész országra, ennek minden részére kiterjesztheti. Ezt a missiót a leghatalmasabb bankintézet, fiókinvézeteinek bármely nagy száma dacára se volna képes betölteni. De másrészt tagadhatatlan, hogy az állam a fizetesközvetítés ezen módjával, mely oly közel jár az ingyenes postaútalványforgalomhoz — áldozatokat hoz épen a közgazdasági tekintetek kedvéért.

Mindezekkel szemben ugyszólván minden irányban tökéletes rendszert képvisel a clearing. A postatakarékpénztár chequeforgalma valóban ebben nyeri betetőzését, mert főelőnye, t. i. a pénzközvetítés postai formáinak a bankszerű fizetési rendszerrel való összeegyeztetése itt jut a legharmonikusabban kifejezésre. Befizetések az ország minden részéből a fent körülírt módok szerint lehetségesek, a számos apró tökélek egy központban folynak össze és mialatt kamatozókká tételnek, egyidejűleg a legkülönbözőbb fizetési transzaktióknak szolgálnak alapul, ismételjük készpénz igénybevétele nélkül. E mellett a clearingforgalomban való részvétel oly föltételekhez van fűzve, melyek a belépést a kisebb, tehát számosabb gazdasági körökre nézve is lehetségessé teszik, ezzel pedig meg van adva a mód az egyszerű átírások útján való recompensálásoknak országos terjedelmére, mely miként említettük, fokozatos arányban nő a számlatulajdonosok számával. De a clearing szerepe még egy másik, igen fontos szempontból, a postatakarékpénztár anyagi boldogulásának szempontjából is igényel tárgyalást. A postatakarékpénztár jövedelmeinek alapját, miként tudva van, az a tiszta betétátlag fogja képezni, mely a visszafizetések levonása után fennmaradva az intézet által gyümölcsösö-

zöleg elhelyezhető. E gyümölcsöztetés a törvényjavaslat szerint történhetik kamatozó kincstári utalványokban, magyar állampapírokban, államsorsjegyekben, záloglevelekben, folyó számlára való elhelyezés s végre bizonyos körülírt módozatok mellett — váltók visszleszámitása és értékpapírokra adható előlegezés, lombard alakjában. Az illetén értékesítésből eredő jövedelem azonban nem jut teljes összegében az intézet javára, mert az a betétek után a számlatulajdonosoknak kamatot is biztosít, mely ha a törvényhozás hozzájárul a pénzügyi bizottság módosításához, 3°/o-ra rugthat. A legnagyobb és legelőkelőbb része azon bankoknak, melyek giróüzlettel foglalkoznak, például az osztrák-magyar bank, kamatot egyáltalában nem fizet a giróbetétek után, de viszont a számlatulajdonosok javára díjmentesen végzi az ezen üzlet körébe vágó összes teendőket. A postatakarékpénztár a kamatnyújtás előnye fejében, miként kimutattuk, számít bizonyos illetékeket s míg az előbbi kedvezménnyel vonzerőt kíván gyakorolni a számlatulajdonosokra, addig az utóbbi ellenszolgáltatással saját érdekeinek megóvására céloz. Szemben a többrendbeli kivételes kedvezményekkel és a kamatnyújtással, ez illetékek annál jogosabbak, mert ha figyelembe vesszük a kamatláb magasságát és másrészt az üzlet természete által kellőképen indokolt rövid lejáratu gyümölcsöztetési értékekből várható kamatjövedelmet — az intézet javára eső kamatkülönbözet, úgy véljük, nem lesz oly jelentékeny, hogy annak fejében az intézet az illetékeket nélkülözhetné. E mozzanatot különben a törvényjavaslat indokolása meggyőzőn tárja elénk. A tényállás illetén feltüntetéséből ugyan némelyek azt a következtetést vonhatnák le, hogy az intézetre nézve a tiszta betétállag nem lényeges; a transactiók nagy száma és a forgatott összegek nagysága a fő, miután az illetékek azokkal együtt nőnek. Ez a felfogás csak részben állhat meg. Azt hisszük, nem lesz senki, aki a postatakarékpénztárnak, sőt magának a forgalomnak érdekében levőnek állítaná, ha az nem volna egyéb, mint egyszerű átmeneti góczpontja a kifizetésre váró tőkének s nem egyszersmind alkotás, mely a tőke productívá tételének válik erőteljes eszközévé, nem csupán saját anyagi haszna, hanem általában a nemzeti vagyon szaporítása valamint a netán jelentkező hiteligények kielégíthetése érdekében is. A tiszta betétállag azért nem lehet másodrendű érdek s gyarapítása a postatakarékpénztár gondoskodásának egyik főbb tárgyát kell hogy képezze. S ebben a tekintetben is a clearing kínál-

kozik kisegítő eszközül. Mert a postatakarékpénztárra nézve az érinthetetlen törzsösszeg, mely a tőkék hullámozása közepette a minden körülmények közt számottevő fix állagot nyújtja, nem birhat oly jelentőséggel, mint a többi bankoknál, melyek azt aránylag igen jelentékeny összegben állapították meg, míg az állami intézet számolva clienseinek minőségével és az üzlet megkivánt népszerűsítésének érdekével, a törzsösszeg czimén egészen szerény 100 frttal beérni kénytelen. A clearing ellenben conserválni fogja a betétek állagát, a tőkék az utalványozások folyamán itt is kifizetésre kerülnek ugyan, de nem hagyják el az intézetet, mert a visszafizetett összeg az átiratás kapcsán mindjárt befizetés gyanánt szolgál, melynek kamatoztatása megszakítást nem szenved s a tőke tulajdonosának személyében beállt változás nem jelent egyuttal változást a tőke álladékaiban, mely megmarad a fizetések egész körforgásában.

A kifejtettek alapján tehát állithatni véljük, hogy a postatakarékpénztár új üzletágának az képezendi sarkkövét, mennyiben lesz képes a clearinget kifejlődésre és virágzásra juttatni. Ettől függ várható közgazdasági szerepének tulajdonképeni hordereje. Baross miniszter indoklásában meggyőzően utal a clearing nevezetes szerepére s csak méltánylást érdemel, hogy annak ápolását külön kedvezményekkel (jutalékmentességgel) készül előmozdítani. De hogy e berendezés mivoltának helyes felfogása mellett maguknak az érdekelt köröknek is szükségképp arra az elhatározásra kell jutniok, hogy a postatakarékpénztár cheque- és clearingforgalmában tulnyomó részben ez utóbbi berendezést vegyék igénybe, azt bizonyítják az osztrák postatakarékpénztárnál e részben szerzett tapasztalatok. Hivatkozunk az alábbi rövid összeállításra.

Az osztrák postatakarékpénztár cheque- és clearingforgalmában előfordult összes befizetések közül történt befizetés:

	1883.	1884.	1885.	1886.	1887.
		é	v	b	e n.
Befizetési lapok utján	100%	94.65%	82.30%	75.63%	72.42%
Postautalványok utján	—	1.843%	2.426%	2.792%	2.9%
Állampapírok szelvényeinek beváltása utján	—	0.007%	0.014%	0.024%	0.022%
Kötelezettségi okmányok értékesítése utján	—	—	—	0.004%	0.004%
Clearing utján	—	3.50%	15.26%	21.37%	24.65%

Az ugyancsak a cheque- és clearing-forgalomban fölmerült összes visszafizetések közül történt visszafizetés:

	1883.	1884.	1885.	1886.	1887.
		é	v	b	e n.
Pénztári chequek utján	42'83%	33'09%	31'06%	30'20%	29'15%
Postatakarékpénztári fizetési utalványok alapján érvényesítendő chequek utján	56'66%	62'55%	52'32%	47'15%	45'54%
Postautalványok alapján érvényesítendő chequek utján	—	0'20%	0'30%	0'30%	0'26%
Kötelezettségi okmányok bevonása utján	—	—	0'16%	0'33%	0'31%
Clearing utján	—	3'92%	15'97%	21'91%	24'6%

E számok minden kétséget kizárón azt bizonyítják, hogy úgy a befizetések, mint a visszafizetések között formái a clearing kivételével, évről-évre csökkenő vagy legalább stagnáló irányzattal bírnak, míg a clearing egyre hatalmasabb arányokban nő és fejlődik. Hozzátehetjük még, hogy ma már az osztrák chequeforgalomban levő összes számlatulajdonosoknak mintegy 70%_o a egyszersemind a clearingforgalomban is részt vesz, a mi jele annak, hogy a postatakarékpénztár cheque- és clearingforgalmának tulajdonképi hivatására a gyakorlati tapasztalatok egyenesen ráutalnak. Mindenképen kívánatos lenne ennél fogva, hogy a mi postatakarékpénztárunk cheque- és clearingforgalma is kiválóan ebben az irányban érvényesítse hasznát, melyet annál biztosabban várhatunk, mert Baross Gábor miniszter, ez alkotását is messzelátó, gyakorlati szellemének erejével ruházta föl.

Általában véve — s ezzel be is fejezzük észrevételeinket — a postatakarékpénztári intézménynek eredeti hivatásától tán elütő, de szervezetébe teljesen beleillő újabb vállalkozása épen monarchiánkban bir különösen figyelemreméltó háttérrel. A törvényjavaslat indokolásában felhozottakon kívül főleg egy mozzanatra akarunk rámutatni.

Takarékpénztárainkról ismeretes, hogy azok egész szervezetükben és működési körükben a letétbankok jellegével bírnak. Tán az utóbbiak hiánya és főleg bankrendszerünknek a vidéken mutatkozó fejletlensége vezetett jó részben a takarékpénztári üzlet olyatén alakulására, a mint az tényleg mutatkozik. Milliókra rugnak az ott elhelyezett tőkék közül olyanok, melyek nél-

külözik a takarékbetétek tulajdonképeni ismérveit, melyek szorosán véve a folyó számlára való elhelyezés tárgyát képezik. S mégis az ily takarékpénztári számlatulajdonosok előtt ugyszólván ismeretlen fogalom a cheque, mely a tőkéik felett való rendelkezésnek legegyszerűbb és legkényelmesebb formája lenne. Ejelenségnek szerintünk egyik oka, hogy takarékpénztáraink lehetőleg kerülni igyekeznek annak látszatát, mikép tullépték hivatásuk körét s a velük szemben minderősebben föllépő reformmozgalomnak nem kívánnak tápot nyújtani olyatén berendezések által, melyekben a bankszerű jelleg már egészen leplezetlenül nyilvánul. Egy másik ok kétségtelenül a nálunk fennálló üzleti szokások figyelembevétele, melyeken a cheque használata jóformán teljesen kívül esik. De ez okok, nézetünk szerint, nem állják meg a tűzpróbát. Az üzleti szokások minden conservatív vonásuk daczára, első sorban a gyakorlati igényekhez idomulnak s azokra átalakító hatást képes gyakorolni oly berendezés, melyet az üzletember szeme hasznosnak és czélszerűnek ismert föl. A birodalmi bank giróberendezése rendkívül népszerűséget szerzett a chequenek Németországban, sőt épen itt találkozunk azon mozgalommal, mely a chequet a takarékpénztáraknál is meghonosítani igyekszik, pedig a német takarékpénztárak sokkal tisztábban óvták meg a takarékpénztári jelleget, mint a mieink. Az a törekvés tehát, hogy a cheque egy takarékpénztári intézmény, a postatakarékpénztár által nyerjen polgárjogot nálunk, s pedig olyan polgárjogot, mely ne úgy, mint eddig, az érdekelteknek csak szűkkörét és csak egyes üzleti centrumokban ölelje föl, hanem, hogy az minél általánosabbá váljék, kétségkívül oly experimentum, melynek sikerétől közgazdasági rendszerünk fizetési alakzatainak reformja függ. A postatakarékpénztár cheque és clearing üzletének azért nem csupán az a föladata, hogy ebbeli berendezése által már önmagában véve tegyen szolgálatot ama nagy érdeknek, mely a követelések kiegyenlítésének minél olcsóbbá, könnyebbé és kényelmesebbé tételében rejlik, hanem, hogy általában nevelőleg és átalakítólag hasson az üzleti forgalom olyatén fejlődésére, a minő az előhaladottabb államokban annyira tökéletes képződésekben jelentkezik.

DR. HALÁSZ SÁNDOR.

AZ ÖRÖKLÉSI JOG TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI SZEMPONTBÓL.*)

A magánjog intézményei közt nincs egy sem, mely társadalmi és gazdasági jelentőség tekintetében az öröklési joggal mérkőzhetnék. Nincs intézmény, mely oly híven tükrözné vissza valamely nép társadalmi szervezetét, gazdasági állapotát, sőt egész gondolkodás módját, mint épen az öröklési jog. De nincs is a magánjognak oly intézménye, mely által a törvényhozó oly messzemenő és mélyen érezhető befolyást gyakorolhatna a társadalom szervezetére, a gazdasági életre, ezek alakulására és fejlődésére, mint az öröklési jog által. Bármilyen a mai társadalom szervezete, a jövő társadalom azon eszme, azon gondolat szerint alakul, mely az öröklési jogon veres fonálként végigvonul. Midőn a törvényhozó az öröklési jogot szabályozza, nemcsak az illető egyes esetekben érdekelt feleknek szab törvényt, hanem a nemzetnek jelöli meg az irányt, melyben haladnia, a célt, melyet megvalósítania kell.

Nem csekély feladatot vállal tehát magára a törvényhozó az öröklési jog szabályozásánál. Súlyos és nagy felelősség ter-

---

*) Örömmel használjuk fel az alkalmat, hogy örökösödési jogunk kérdésében, mely gazdasági szempontból is oly kiváló fontossággal bír, tisztelt olvasóinknak Pólya úr alapos fejtegetéseit bemutassuk: szükségesnek tartjuk azonban megjegyezni, hogy nézetünk nem mindenben egyezik tisztelt munkatársunk nézetével. Elvben mi sem vagyunk barátai a földbirtok megkötöttségének, de ahol a gazdasági érdekeknél is fontosabb nemzeti érdekek szólnak mellette — s hogy ilyenek fenn nem foroghatnak, arról szerző érvelései nem győznek meg bennünket — az elvet, szerintünk, nem lehet, nem szabad egész szigorában keresztülvinni. Ezért nemcsak az utóörökösödést, hanem a tényleges viszonyokhoz helyesen alkalmazott hitbizományt sem ítéljük el. Hogy a hitbizományok a birtokoknak oly nagymérvű tömörülését idézhetnék elő, mint Pólya úr állítja, azt viszonyaink közt határozottan tagadjuk s meg vagyunk győződve, hogy az általa javasolt állagörökösödés több egyént zárna ki a birtoklásból, mint a hitbizományok. A birtokok túlságos elaprózása, melynek megakadályozására az állagörökösödés szolgálna, különben is kevésbé fenyegető veszély, mint a régi

heli, mert nem csak a jelen, hanem a nemzet jövője forog kérdésben. Nem csak a jelen szükségleteit tartozik kielégíteni, hanem a jövőt köteles biztosítani. Világos képet kell tehát magának alkotnia annak a társadalomnak szervezetéről, melyet megvalósítani akar. Jól meg kell fontolnia, át és át kell gondolnia a létesítendő társadalomnak összes előnyeit és hátrányait. Nincs az a társadalom, melynek ne volnának fény- és árnyoldalai. Ezért tehát minden igyekezetét és törekvését oda kell fordítania, hogy a jövő társadalomnak minél több fény- és minél kevesebb árnyoldala legyen. Azonban erre csak úgy lesz képes, ha teljesen átérzi nemzetének nemcsak jelen, hanem jövő szükségleteit, ha mintegy látnoki szemmel benéz, behatol a jövőbe, ha számbaveszi és megfontolja mindazokat az eshetőségeket, melyekkel a nemzetnek valaha meg kell küzdenie, és a mely küzdelmekből kell, hogy diadalmasan kerüljön ki. S ha a törvényhozó a jövőre gondol nemcsak a múlt érdekeit és szükségleteket tartja szeme előtt, kell hogy magát távol tartsa minden oly áramlattól, melyet csak pillanatnyi, többnyire csak képzelt érdekek szültek, és kell, hogy mentessé tegye magát minden befolyástól, melyet a hagyományos osztályérdekek gyakorolhatnának, melyek koránt sem azonosak a nemzet érdekeivel. Habár a törvényhozónak soha sem szabad arról megfeledkeznie, hogy nem egyesek vagy osztályok érdekeit képviseli, e kötelességét különösen akkor nem tévesztheti szeme elől, midőn az öröklési jogot szabályozza. Egyesek eleshetnek, elbukhatnak, a nemzetnek élnie és ha élni akar, fejlődnie is kell. Egyesek miatt a nemzet jövőjét tenni kétséssé, sőt esetleg feláldozni, nem csak erkölcsi kötelességszegés, hanem a legsötétebb rövidlátás.

---

birtokos osztály deposedálása s pótolhatná a nemzetiségünk és államiságunk fentartásának nagy feladatában a valódi aristokrátiát, a mesterségesen teremtet paraszt-aristokrátiát! Pólya úr javaslata, hogy az ötven holdat meg nem haladó tanyai birtokot az elhunyt legidősebb fia örökölje, határozottan ily paraszt aristokrácia keletkezéséhez vezetne s ha következtetések akarnánk lenni, az állagörökösödést ki kellene terjesztetni a tagosítatlan úrbéri telkekre is, mert az, hogy azoknál ne parcellák hasítottassanak szét, hanem a külön-külön parcellák jussanak az egyes örökösöknek, a dülők szerinti vetés forgók miatt — melyeket a mezőrendőri törvényjavaslat is fentartani kíván — képzelhetetlen s csakis a tényleges viszonyok nem ismerése mellett ajánlható. De hová vezetne a kisbirtok ezen megkötöttsége? A birtokosok száma, a helyett, hogy a szaporodó népességgel együtt emelkednék, rövid időn ijesztő mértékben csökkenne s ha tudjuk, hogy a tulajdon, ha még oly talpallatnyi is, mily erős kapcsolással fűzi az embert a haza földjéhez, határozottan tiltakoznunk kell az oly intézmény ellen, mely a földmivelő népességnek épen legszámosabb osztályát tenné lassanként birtoktalanná. *A szerkesztő.*

Annak kimutatására, teljes világításba hozatalára, hogy az öröklési jog a társadalom tükre, nem kell valami mélyen a részletekbe bemenni. Teljesen elegendő, ha kapcsolatban a társadalmi szervezet fejlődésével, habár csak futólagos áttekintésre méltatjuk is az öröklési jog azon részének fejlődését, melyet törvényes öröklésnek szoktak nevezni.

A kezdetleges nemzetségi vagy szűkebb családi szervezeten alapuló társadalmakban a jogászok tanítása szerint csak törvényes örökösödés létezik. Soha ennél tévesebb tant nem hirdettek. Teljesen félreértették, helytelenül fogták fel a régi viszonyokat, melyeket összezavartak a mai állapotokkal. Azokban a kezdetleges társadalmakban örökösödéstről még csak szó sem volt, szó sem lehetett, különösen nem a födbirtokban való örökösödéstről, hiszen annak elő- és alapfeltétele: a magántulajdon hiányzott. Az akkori társadalmak vagyonának fő és legbecselesebb részét képező födbirtok nem egyes emberek, hanem a nemzetség, illetőleg család vagy község tulajdona volt. Község és család — ezt csak mellékesen jegyezzük meg — az itt tekintetbe vett társadalmakban azonos jellegűek. A községeket vérrokonok vagy a rokonságba befogadott idegenek alkották.

Midőn tehát a nemzetség, a család vagy község feje vagy valamely tagja elhalt, a túlélők korántsem léptek az elhunyt jogába és kötelességeibe, mint ez az örökösödés fogalmából folyik, hanem csakis az történt, hogy az elhunyt kilépett a tulajdonosok sorából, vagy más szóval, a tulajdonosok száma megfogyott. A födbirtok tulajdonosai pedig alig lehettek mások, mint éppen csak férfiak, kik megfelelhetek e társadalom fő kötelezettségének, nevezetesen a hadi kötelezettségnek. E kötelezettség azonban nemcsak teher, hanem egyszersmind jog volt és éppen ezért azt csak a szabad ember teljesíthette.

Az ingókat illetőleg ugyan már ezekben a kezdetleges társadalmakban is fennállott a magántulajdon; de csak a tulajdonos haláláig. Amint a tulajdonos elhalt, az általa birt ingó vagyon szabaddá lett és azt bárki elsajátíthatta. A dolog természetében fekszik, hogy az elsajátítást azok vegezték, a kik az elhunytal együtt laktak, mivel elhalálozásáról ezek értesülhettek legelőbb. S az akkori ingó vagyon változatosságban és jelentőségben még csak nem is mérközhett a maival. Alig is állott az egyébből, mint rabszolgákból, házi állatokból és fegyverekből. A rabszolgát és az állatot sok tekintetben a közös födbirtok kiegé-

szító részének tekinthetjük. A rabszolga kint a közös birtokon dolgozott, az állat meg kint legelt a közös birtokon. Bajos lett volna az idegeneknek kiválasztani az elhunyt rabszolgáit és állatait.

Még akkor sem, midőn a kezdetleges, democraticusnak nevezett társadalmak egyeseknek a községből történt kiválása miatt több és több idegennek a községbe vagy a vérrokonságba való befogadása által felbomlásnak indult, midőn tehát a földbirtokba való egyéni tulajdon fejlődni kezdett és a földbirtok művelt része magántulajdonba ment át, még akkor sem lehetett szó örösdésről a mai értelemben. Egyrészt akkor még nem létezett a tulajdonnak mai jogköre. A mai felfogást az akkori mondhatnók általánosan érvényes viszonyokra alkalmazva és figyelmen kívül hagyva az egyes eltérő kivételes eseteket, az akkori viszonyokat, úgy jellemezhetjük, hogy a földbirtok művelt területe átment magánhasználatba, de még megmaradt közös tulajdonnak. Másrészt és ebben gyökeredzenek a különös viszonyok, melyeknél már inkább szólhatunk magántulajdonról a mai értelemben, a szabadság elő- és alapfeltétele a vagyon vagy az akkori fogalom szerint a földbirtok vala. Kinek nem volt földbirtoka vagy földbirtokát elvesztette, elvesztette egyszersmind szabadságát. A fiugyermeknek tehát szükségképen és az akkori társadalmi viszonyok és felfogás folytán egyenlő részben is kellett részesülnie apja földbirtokában, nem így a leánygyermeknek, ki különben sem felelhetett meg a szabadsággal járó védkötelezettségnek. A leánygyermek a földbirtokban vagy semmi vagy a fiu-gyermeknél csak kisebb részt és osztályt kapott.

Midőn teljes kifejlődésre jutott az a társadalom, mely a földesuri vagy inkább használt kifejezést alkalmazva, a hűbéri rendszeren, a felül- és alárendeltségen, függőségi viszonyokon alapult, midőn a földbirtok már nem csak tulajdont és szabadságot, hanem méltóságot és hatalmat is adott, midőn tehát a társadalom aristocraticus, osztályokra tagolt szervezetet nyert, az egyenlő osztályelvet nem lehetett fentartani, mert nem lehetett a földbirtokkal járt méltóságot és hatalmat megosztani. A méltósággal és hatalommal együtt a földbirtok is szükségképen *egyre* szállt által még azért is, mivel ha megosztják a földbirtokot, a birtokos elveszti vala azt az anyagi erőt, melyen hatalma nyugodott, és a mely nélkül azt fentartania sem lehetett. S a méltóság és a hatalom örököse, ha a bonyodalmakat kikerülni akar-

ták, alig lehetett más, mint az elsőszülött. — A földbirtokban való öröklésnél az elsőszülöttség rende a legnagyobb elterjedést Nagy-Britanniában nyerte, hol is az Kent grófság és egynémely hely kivételével, hol fentartattak a családi szervezet u. n. öröklési joga: a fiugyermekek elsőbbsége és egyenlő osztálya, általánosan érvényes joggá lett. Nagy-Britanniában fejlődött is ki az aristocraticus tagolat a legmerevebben. Csak az elsőszülött fiu, ki apja földbirtokát és méltóságát örökli, viseli apja nevét, melyet neki a méltóság kölesönöz. Már a másodszülött sem apja nevét nem viselheti, sem társadalmi állásának és rangjának nem részese. Az apa állásánál és méltóságánál fogva lehet angol főúr, a másodszülött fiu azonban csak közönséges halandó, kinek katonai vagy polgári állás után kell néznie, ha meg akar élni. Franciaországban az elsőszülöttség csak a magasabb osztályokban és ezek földbirtokát illetőleg vált érvényes joggá. A francia nemesség büszkesége zárta ki, hogy az érvényre jusson a roturier birtokban, mely nemkülönbség nélkül egyenlő osztály alá esett. Németországban is elterjedt az egyéni örökösödés rendje. Itt már nem szorítkozott egyedül a nemesi birtokra, mint Franciaországban, de nem is vált oly általánossá, mint Nagy-Britanniában. Nálunk a földesuri rendszer nem tudta az egyéni öröklést érvényre juttatni. Magasabb társadalmunknak: a nemesek osztályának nem is volt meg az a szervezete, melylyel birt vala az angol, a francia vagy német. Törvényeink a nemesek jogait illetőleg különbségeket nem ismertek. Általában a földesuri rendszer nem vezetett nálunk arra a széttagoltságra, melyet az a nyugat európai nemzeteknél eredményezett. Nem vezethetett pedig különösen azért sem, mert nálunk nem járt a földesuri rendszer a közszabad vagy köznemes osztály jogainak megfosztásával. Hogy a köznemes osztály magát fentarthatta, ez hazánk helyzetéből folyt. A folytonos harcok, melyeket külellenség ellen, a nemzet jogainak megvédésére kellett folytatni, nem engedték meg a közszabadok elnyomását. Hazánk u. n. öröklési jogában tehát fentartotta magát a régi nemzetségi és családi öröklési jog, a végrendelkezés mondhatnók teljes hiánya, az egyenlőtlenség fiuk és leányok közt, de a teljes egyenlőség a fiuk közt.

A földesuri hatalmat, az ez által teremtetett nemzeti széttagoltságot megtörte a királyi hatalom és jogkör tágulása és az ezzel együtt járt állameszme kifejlése és érvényre jutása. Angliában a régi földesurak, e kis-királyok egykori hatalma parlamenti

méltósággá lett. Franciaországban a hatalmas földesurak eltörpültek udvari nemességgé. Itt már az »ancien régime« alatt kifejlődött az állampolgárság, csakhogy ezt még számos előjog és kiváltság zavarta. A forradalom csak az előjogokat, a kiváltságokat törölte el s befejezte a művet, mely a királyi hatalom terjedésével indult meg. Teljesen megszűnt az a társadalmi tagolat és osztályszervezet, melynek a földesuri hatalom adott létet, és a melyet még csak az előjogok és kiváltságok tartottak fenn. A forradalommal már teljesen és tisztán jutott érvényre az állampolgárság.

A király hatalma gyarapodását csakis a mindinkább megerősödött polgárságra támaszkodva érthette el. A vagyonossá vált, a hatalma teljét érző polgárság törte meg a királyi hatalom tultengését, rombolta szét az osztályszervezetet. Nem csoda, ha ez a maga öröklési jogát az összes gyermekek közt való egyenlő osztályelvvel juttatá érvényre.

A francia forradalom befolyása alól magát teljesen egy nemzet sem vonhatta ki. Az osztálykülönbségek, melyek a régi földesuraságtársadalmiszervezetén alapultak, nagyban és egészben mondanók mindenütt megdőlték. Az egyéni szabadság és jog-egyenlőség nagy és igaz elvei, habár nincsenek is mindenütt megvalósítva, habár sok helyütt teljes foganatosíttatásuk és érvényre juttatásuk nagy akadályokba ütközik, mindazonáltal mindenfelé és mindenütt hódítottak. Nagy-Britanniában mind erősebben ostromolják a földbirtok öröklésében tulajdonképen csak elvileg fennálló elsőszülöttségi jogot. Németország nagy vidékein inkább megszokás, mint a törvény erejénél fogva még fennáll ugyan a földbirtokban való egyéni öröklés, de már az osztályban mindenütt érvényre jut az egyenlőség elve.

II.

Korunk társadalmi szervezete, bármilyen legyen is egyébként az illető államok politikai alkata, a műveltebb és előhaladtabb államokban az egynejlőségen, a magántulajdonon, a szabad szerződési jogon és a jogegyenlőségen alapul. — S azt hisszük, hogy e négy nagy alap- és sarkelven fog nyugodni minden ellentőrekvés daczára a későbbi társadalom is, annyira mélyen be vannak ezek vésve az emberi kedélybe és természetbe. A társadalmi politikában mindenesetre e négy nagy elv fentartása és teljes megvalósítása képezi a conservatismust, azoknak megtámadása,

más akár régiebb, akár újabb, már létezett vagy nem is létezett irányokba való terelése, avagy az azokkal ellenkező intézmények fentartása pedig a felforgatási elvet. Társadalom-politikai szempontból a mai társadalmi rendnek ellenségeit kell látnunk épen úgy a feudalizmusban, mely a régi társadalmi tagolatot szeretné fentartani vagy ismét érvényre juttatni, mint a socialdemocratismusban, a communismusban, a nihilizmusban s hason törekvésekben, melyek a mai társadalmi rendet egészen fel akarják forгатni. Sőt bátran mondhatjuk, hogy a feudalizmus, mely különben is szeret kaczerkodni azokkal az elemekkel, melyek a mai társadalmi rendet szétrombolni akarnák, csak a communisticus törekvések malmára hajtja a vizet.

A feudális elv és osztálytagolat, mely csak most járta le magát, kevésbbé megvalósítható álmoképül jelentkezik a communismusnál, melynek egykori fennállásáról az emberek már rég megfeledkeztek. Máskülönben a communismus, mely az egyén megsemmisülését, a vak és feltétlen engedelmességet feltételezi azért is könnyebben megvalósítható, mivel az előfeltételeknek hatalmas támpontul szolgál napjaink általános védkötelezettsége és a katonai szervezetben nélkülözhetlen vas fegyelem s a felsőbb parancsának való feltétlen meghódolás. Kedvez a communismusnak még az a tény is, hogy mai gazdasági szervezetünk, mely a nagyban való termelésnek kedvez, feltételezi és nélkülözhetlenné teszi a társulást és a szövetkezést. A szövetkezetnek, különösen a termelő-szövetkezetnek egyik elő- és alapfeltétele és ebben is közeledik a communismushoz, hogy az egyének magukat feltétlenül alárendeljék a szövetkezet élén álló igazgató rendeleeteinek és intézkedéseinek, mert ha ezt nem teszik, ha mindenki csak parancsolni, engedelmeskedni pedig senki sem akar, a vállalat csakhamar tönkre megy s a szövetkezet nem csak célját tévesztette, hanem mérhetlen kárt okozott.

Ha a mai társadalmiszervezet legfőbb alapelveit vizsgáljuk, azok közt az első és kiváló helyet az egynejség és az ezen alapuló család foglalja el. Ez képezi nemcsak művelődésünk, társadalmi rendünk, hanem gazdasági életünk és fejlődésünk sarkoszlopát.

Ha valaha sikerül e sarkoszlopot megdönteni, az intézmények sorából az egynejséget és a családot kiirtani és helyébe a nöközséget léptetni, a communismus nem lesz többé álmokép, hanem tény. A communisticus törekvések ellen a legalkalmasabb

védészköz épen a családnak a maga tisztaságában, a maga egyszerűségében, polgáriaszínezetében való fentartása.

A magántulajdon nemcsak társadalmi tényező, hanem kiváló gazdasági jelentőséggel is bír. Gazdasági haladásunkat, mindazokat a nagy vívmányokat, melyeket korunkban a gazdasági élet minden terén elértünk, kizárólag a magántulajdonnak köszönhetjük. Az emberek kebelében mélyen be van vésve az önérdek, melynek gyökerét nem annyira az ember énjében, mint inkább családi érzetében kell keresnünk. Az ember önmagáért és családjáért szívesen és készörömmel feszíti meg erejét, türönmegtagadást, sőt nélkülözést. De hogy az ember idegenekért is épen úgy megértesse magát mint a maga és családja jóvoltáért és haladásáért, azt nem igen várhatjuk. De a magántulajdon csak akkor gyakorolhatja azt a varázs hatást, »mely sziklákat is virágzó kertekké alakít«, ha együtt jár a szabad rendelkezési és intézkedési joggal, ha a tulajdonos kezei nincsenek megkötve, ha szabadon érvényesítheti a maga sajátos egyéniségét. Társadalmi rendünk harmadik alapfeltétele: a szerződési szabadság tulajdonkép a magántulajdonból folyik, azzal él és azzal bukk.

Ha pedig a magántulajdon társadalmi rendünk egyik előfeltétele, a lehetőséget tulajdon szerzésére mindenkinek nyitva kell tartani. A tulajdon szerezhetségéből nemcsak hogy nem szabad senkit sem kizárni, hanem gondosan kerülni kell minden oly intézményt, mely a tulajdon szerzése elé akadályokat gördít, vagy azt épen lehetetlenné teszi.

A jogegyenlőség kizárja a rend- és osztálytagolatot a társadalomban, természetesen a családban is, melyben a társadalom szervezete gyökeredzik.

A jogegyenlőséget azonban nem szabad a viszonyok egyenlőségével összezavarni. Míg a jogegyenlőség, melyen az állampolgárság alapul, az emberek anyagi és szellemi képességét fokozza és edzi, azokat folytonos haladásra ösztönzi és kényszeríti, mert nyitva áll előttük minden pálya és minden tér, addig a viszonyok egyenlősége épen az ellenkezőt idézi elő, az emberekben elől minden haladási vágyat és törekvést. A ki tudja és érzi, hogy azokból a szűk, korlátolt viszonyokból, melyek közt él és mozog, soha ki nem vergődhetik, még szükségét sem érzi annak, hogy önmegtagadást gyakoroljon, erejét és képességét jobban megfeszítse, mert neki mit sem használnának, későbbi élete folyamát sem könnyebbé, sem kényelmesebbé nem tennék.

Józanul nem is lehet a viszonyok egyenlőségét követelni, sőt az anyagi és szellemi haladás érdekében feltétlenül szükséges, hogy a társadalmi szervezetben épen anyagi téren bizonyos fokozatok legyenek, hogy az emberekben ébren és elevenen tartsák a haladási vágyat. Két érzelem él az emberekben, melyek mig szenvedélyekké nem fajulnak, a haladás csiráját hordják méhökben. Az egyik az irigység, mely mindig felfelé tekint, mely az embert folytonosan ösztönzi, hogy haladjon és törjön előre, hogy ő is épen oly jólétnek, oly hírnévnek, közbecsülésnek örvendhessen, mint a nála magasabban álló; a másik a félelem, mely mindig lefelé néz, mely az embert mérsékletre, helyes gazdálkodásra inti, mert különben bekövetkezik a kikerülhetlen sülyedés.

A társadalmi fokozatok közt azonban nem szabad tátongó útnak lenni, melyet csak ritkán sikerül egyes embernek áthidalni. Az eszményi társadalmi szervezet, mely felé törekedni kell, mely a mai társadalom fenmaradását biztosíthatja, rázkódásoktól megóvhatja, abban áll, hogy a legmagasabb fokozaton állók is kénytelenek legyenek a nemzet munkájában résztvenni bizonyos mérsékelt életmódot folytatni, de a legalsóbb fokozaton levők se legyenek pusztá állati tengéletre korlátozva, hanem élvezhessék az élet némi kényelmeit is. A leghelytelenebb és a legveszélyesebb az a társadalmi szervezet, melyben minden átmeneti fokozat nélkül, fent pazar fény, lent pedig nyomor és inség honol, melyben fent az élet könnyelmű felfogását, csak az élvezhajhászását látjuk, lent pedig az élet nehéz terhét, a kétségbeesést érzik s a melyben végelemezésben mindenki csak az anyagi élvezek keresésébe sülyed és merül el.

III.

Világosan és tisztán körvonalozva állanak immár előttünk az eszmék és elvek, melyeken öröklési jogunknak alapulnia kell. Ezek nem ellenkezhetnek azokkal a sarkelvekkel, melyeken mai és kétségtelenül jövő társadalmi rendünk is nyugodni fog. Az öröklési jogban kifejezésre kell jutnia a jogegyenlőségnek. Továbbá nem szabad kötöttséget létesítenie, nem szabad azt eredményeznie, hogy a tulajdonszerzés akadályoztassék vagy épen lehetetlenné tétessék. Végre nem járhat azzal a hatással, hogy az örökös, tehát a mindenkori tulajdonos szabad intézkedési jogában akadályoztassék, sőt megbéníttassék.

A jogegyenlőséggel határozottan ellenkezik az egyéni örök-

lés, jelentkezzék az bármily alakban is, állapittassék meg akár az elsőszülöttség, akár a legidősebb, akár a legifjabb gyermek vagy családtag egyedüli és kizárólagos öröklési vagy utódlási joga. A jogegyenlőséggel, de a családi érzettel is ellenkezik, ha a férfiág a nőiág fölött előnyben részesítettetik. A szülő gyermekeit egyformán köteles szeretni, azok mindegyikének fentartásáról, haladásáról és boldogulásáról egyformán tartozik gondoskodni, nem szabad tehát neki gyermekei között különbséget tennie. Ezt követeli az erkölcs szava is. Hiszen a szülők adtak létet és életet mindegyik gyermeköknek. A jogegyenlőségből azonban még koránt sem folyik az osztályegyenlőség, sőt épen ez számos esetben a jogegyenlőség megsértésére vezethet. Nem téveszthetjük ugyanis szem elől, hogy a viszonyoknak azt az egyenlőtlenségét, melyet a nagy társadalomban láthatunk, és a mely egyszerűen abból folyik, hogy az emberek testi és szellemi ereje és képessége nem egyforma, a kisebb társadalomban, még a legszűkebb családban, melyet a szülők és gyermekek alkotnak, is megtalálhatjuk. A testileg vagy szellemileg tehetetlen gyermekek csak nem eshetik egy tekintet alá azzal a gyermekkel, ki a testi és szellemi erő és képesség egész teljével dicsekedhetik. Nem jöhet egy vonalba az a gyermek, ki koránál fogva még keresetképtelen, azzal a gyermekkel, ki már magáról gondoskodhatik. Hason eseteket a végtelenig lehetne folytatni.

A végrendelkezési jog, habár látszólag a rendelkezési vagy szerződési szabadságból folyik, nézetünk szerint még sem ennek köszönheti létét, hanem onnan ered és abban gyökeredzik, hogy a törvényhozó teljesen képtelen a jogegyenlőség erkölcsi követelményeinek mindenekben eleget tenni. Nem veheti számba mindazokat az eseteket, melyekben az egyenlőség elve nem jog többé, hanem merő igazságtalanság, a jog és méltányosság kirívó megsértése, lábbal tapodása. A szülőknek engedett végrendelkezési jog épen arra szolgál, hogy azokat az egyenlőtlenségeket, melyeket gyermekei közt a természet létesített, tehetségekhez képest s a mennyire ezt anyagilag általában lehet, kiegyenlítsék. A szülők a legjobban tudják és a legjobban ismerik gyermekeik képességeit, hiányait és hibáit. S épen mivel a végrendelkezési jog erkölcsi követelmény, nem fajulhat erkölcstelenséggé, nem mehet addig, hogy az minden családi kapocs, minden szülői kötelezettség megsértésére vigyen akár az által, hogy idegen jusson az örökségbe, akár csak az által is, hogy egy vagy több gyer-

mek, kik iránt a szülők majomszeretettel, különös hajlammal viseltetnek, jusson az egész vagyon vagy tulnyomó részének örökségébe, míg a többi gyermek üresen és mint idegen, minden támasz nélkül, küzdve az élet nehéz és terhes gondjaival, távozzon el a szülői hajlékból. A korlátlan végrendelkezési jog ott találja meg véghatárát, hol az szoros családi kötelezettségeket, melyeknek az élők is eleget tartoznak tenni, sért.

Még ha a végrendeleti szabadságot a tulajdonjogból és a szabad intézkedési jogból folyóknak tekintjük is, még akkor sem szabad és nem lehet annak korlátlan hatalmat tulajdonitanunk. Hol létezik és létezhetik általában korlátlan tulajdonjog vagy korlátlan intézkedési szabadság? A tulajdonjognak, épen úgy mint a szabadságnak vannak korlátjai, ha másban nem, harmadik személyek hason jogában. Ha pedig ezek szükségképen korlátoztak, hogyan lehet a végrendeleti szabadságnak esetleges jogi, különösen tartási kötelezettségek sérelmével is korlátlanságot tulajdonitanunk?!

Fejtegetéseinkből teljesen világos, hogy a helyesen felfogott családiasság kizárja egyrészt a kizárólagos törvényes öröklést és másrészt a korlátlan végrendelkezési jogot. Az az elv, hogy a szülők vagyona szükségképen és teljesen átszálljon a gyermekekre, családiasság szempontból még azért sem helyeselhető, mivel a szülői vagyon biztos birtoka a magasabb körök számos ifját kitenné mindazoknak a kísértéseknek, melyeknek a vagyonos ifjak az életben különben is ki vannak téve. Ha a vagyon egykori biztos birtoka nekik még az anyagi eszközöket is megszerzi, melyekkel szabadon átengedhetik magukat ifju hevőknek és szenvedélyöknök, az erkölcsi elsatnyulás, majdan az anyagi tönk el nem maradhat. S ha a magasabb, vagyonosabb osztályokban lazák az erkölcsök, még inkább meglazulnak azok az alsóbb s különösen a legalsóbb osztályokban, melyeknek szellemi élete, magasabb felfogása az életről vajmi csekély.

Az öröklési jognak tehát szükségképen az örökhagyónak köteles részek által korlátozt végakarátán kell alapulnia. S csak ha végrendelet nincs, léphet közbe a törvény a maga örökösödési rendével, mely a jogegyenlőségből kiindulva, mint már mondtuk, máson mint a számtani egyenlőség elvén nem igen alapulhat, mert nem veheti tekintetbe mindazokat az eseteket, melyekben az egyenlőség elve tulajdonkép sérti a jogegyenlőséget.

Be nem látjuk azonban, hogy a törvény mért nem vehetne figyelembe egyes különösen kirívó eseteket, melyekben az egyenlőség alkalmazásának jogtalansága és igazságtalansága kézen fekszik. Az állam különös védelemben és támogatásban részesíti a neveletlen kiskorúakat s azokat, kik akár testi, akár elmebeli fogyatkozás miatt önmagukról nem gondoskodhatnak. Ezek javára szükségképen nagyobb osztályrészeket kellene biztosítani. sőt a törvény megállapíthatná, hogy oly esetben, midőn neveletlen vagy testi vagy elmebeli fogyatkozás miatt keresetképtelen gyermek már nagykoru keresetképes gyermekkel együtt örökösödik és a vagyon csakis annyi, hogy azzal legfőlebb a neveletlen vagy keresetképtelen árva tartását és nevelését lehetne biztosítani, a nagykoru gyermek csak abban az esetben bocsátható osztályra, ha biztosítja a kiskoru illetőleg keresetképtelen tartását és nevelését. Viszont azonban a nagykoru javára biztosítani lehetne a testvére után való örökösödési jogot, ha ez nagykorúságának elérése illetőleg gyermek hátrahagyása nélkül halna el. A távolabbi rokonok örökösödésénél ugyanezeket az elveket kellene alkalmazni.

IV.

Habár némileg az ismétlés hibájába is esünk, azért mégis újabban ki kell emelnünk, hogy az öröklési jogban társadalmi szempontból érvényesülnie kell első sorban az örökhagyónak csakis köteles részek által korlátolt végakaratának, ennek hiányában az egyenlőség elvén nyugvó törvényes örökösödésnek. Az öröklési jogból kizárva kell maradniok mindazoknak az intézményeknek, melyek az örökösre jutott vagyont a szabad forgalomból kivonják, azt megkötik. Kizárva kell tehát lenniök a hitbizományoknak és az utóörökösödésnek.

Az általunk felállított alapelvek nem állanak vitatlan. Ostromolják azokat a vagyon természetéből vett érvekkel. Megtámadják azokat nemzetiségi és általános politikai indokokból.

Első sorban nézzük azokat az érveket, melyeket a vagyon természetéből folyólag hoznak fel egyrészt a törvényes örökösödésben érvényre jutó egyenlőség, valamint a köteles rész ellen, mert végelemezésben a két intézmény ellen felhozott érvek azonosak, és másrészt a megkötöttség, lényegileg a földbirtok megkötöttsége mellett. A földbirtok sajátságából akarják különösen következtetni, hogy az általunk felállított elvek káros gazda-

sági s társadalmi eredményekre vezetnek. A földbirtok természetéből folyólag követelnek épen a földbirtok javára külön, az általánostól eltérő örökösödési rendet. Midőn a kérdés gazdasági oldalát tekintjük, előtérbe lép az osztály és annak minősége. Az osztály lehet természetben való osztály és lehet értékosztály. A természetben való osztály a földbirtokra való tekintettel lehet birtok vagy földdarab (parcella) osztály. Ezek jelentőségét itt nem részletezzük, csak kiemeljük azokat, mint olyanokat, melyekre különös súlyt kell fektetni.

Mi a dolgok oszthatóságát illeti, tudjuk, hogy azok vagy egyáltalában oszthatatlanok vagy csak viszonylag oszthatatlanok, vagy alakjuk és rendeltetésök minden változása nélkül bátran eloszthatók. A teljesen oszthatatlan illetőleg osztható dolgokhoz tartoznak az ingók, továbbá az épületek, szóval mindazok a tárgyak, miket a közgazdaság kifejezését használva, tőkének nevezünk. A földbirtok ellenben viszonylag oszthatatlan, a mennyiben az osztály által vagy bizonyos mívelési ág gyakorlására vagy gazdasági mívelésre általában képtelenné tétethetik.

Mig a tőkét tetszés szerint a végtelenségig lehet szaporítani, a föld általában, de különösen a haza földje adott mennyiség. Munka és tőke segítségével termelőképesse tétethetnek ugyan egyes addig nem használt területek, de ez a szaporítási lehetőség is véget ér a haza határán. Gyarapítható továbbá munka és tőke felhasználásával a földbirtok hozadéka, de ennek is vannak határai. A mezőgazdasági termelés soha sem emelkedik arra a magas fokra, melyet az iparos termelésben el lehet érni. Egy aránylag szűk kis területen felállított gyár egy egész nagy nemzetet képes iparczikkével ellátni, de kizártnak tekinthetjük azt, hogy egy ugyanoly nagy területen üzött mezőgazdaság egy egész nemzet vagy csak egy nagyobb vidék vagy akár csak egy község élelmi szükségletét is fedezhesse.

Nem mellőzhetjük az ipar, különösen a gyáripar és a mezőgazdaság közt fenforgó különbségeket. A gyáripar nemcsak tartozik, hanem teljesen alkalmazkodhatik is a piac igényeihez, termékeit az izlésnek és a szükségletnek megfelelőleg változtathatja, sőt még az sincs kizárva, hogy a gyár, habár átalakításokkal és természetesen veszteségekkel is, egészen más gyártmányok előállítására használtassék fel, mint a melyek abban előbb termeltettek. A mezőgazdaság azonban kötve van és bizonyos korlátok alól teljesen soha sem szabadulhat fel. A talaj és éghaj-

lati viszonyok elhatározók az országban folytatható mezőgazdasági termelés minősége iránt. A talaj és éghajlati viszonyok okozák, hogy bizonyos földbirtok csakis bizonyos meghatározott művelési ág gyakorlására, például erdészetre, legeltetésre, szántásra alkalmas. A mezőgazdaság, különösen a földművelés, már a talaj kimerülésének megakadályozására is okvetlenül megkövetel bizonyos tervszerűséget, előre megállapított tervszerűleg is végrehajtott forda-rendszert s már e miatt sem alkalmazkodhatik teljesen a piacz igényeihez, mivel nem változtathatja tetszés szerint a veteményeket, a termelési ágakat. A kötöttségnél fogva a gazda kénytelen oly termelési ágakat is folytatni, melyek nem jövedelmeznek vagy éppen veszteséggel járnak és csak más termelési ágak folytathatása miatt szükségesek. A mezőgazdaság helyes és okszerű gyakorlása feltételezi, hogy a gazda teljesen ismerje az általa művelt birtok tulajdonságait, melyekhez a gazdaság vitelében alkalmazkodnia kell, tehát mintegy megköveteli ugy a birtokban mint a birtokcsban való állandóságot.

A tőke és a földbirtok közt fenforgó, a fentebbiekben körvonalozott különbségekből kiindulva, vitatják, hogy a tőke és a földbirtok nem eshetik azonos örökösödési rend alá és a földbirtokra külön, az általánostól eltérő, a földbirtokot a változásoktól óvó vagy biztosító örökösödési rendet kell megállapítani. Különösen a földbirtokra való tekintettel támadják meg az egyenlő és különösen a kényszer vagy természetben való osztályt. A földbirtokra való tekintettel majd a korlátlan végrendelkezési szabadságot, majd a német állagörökösödési rendszert, majd a hitbizományt vagy mint családi hitbizományt vagy mint utóörökösödést követelik.

Ha elfogulatlanul tekintjük a tőke és a földbirtok közt kétségtelenül fenforgó különbségeket, nehezen találhatunk helyes indokot arra nézve, hogy mért kellene a földbirtokban kötöttséget s azt illetőleg az általános öröklési elvektől eltérő külön örökösödési rendet létesíteni. A földbirtok viszonylagos osztatlansága még korántsem indokolja, hogy a földbirtok illetőleg a birtok általában osztály alá ne kerüljön, csak annyit tesz szükségessé, hogy az osztály el ne fajuljon, az ne váljék parcellás osztálylává, vagy hogy osztályt állapítson meg és követeljen ott is, hol az csak valamely művelési ág romlásával járhatna. A birtokosztályt vagy más szóval birtok-kisebbedéseket nem csak társadalmi, hanem tisztán gazdasági érdekek is követelik. Ha a

birtokok állandók és változatlanok maradnak is, a szaporodó népességhez viszonyítva, tulajdonkép mindég kevesebb-kevesebb lesz a par excellence tulajdonos, ki a haza földjét bírja s ennek bírása által erős kötelékekkel van a haza földjéhez fűzve. A gazdasági élet minden haladásával és fejlődésével a birtokoknak, nem nézve egyéb okokat, már csak a termelés fokozása és változatosabbá tétele miatt is kisebbedniök kell, mivel annak elérésére több tőkét és munkaerőt kell befektetni, illetőleg forditani.

Még abból, hogy a mezőgazdaság megkövetel bizonyos állandóságot, nem következik a birtokkötöttség, vagy hogy a birtok állandóan megtartsa jelen terjedelmét; abból legfőlebb csak az folyik, hogy a birtokegység ne zavartassék meg osztályok által és ez meg sem történik, ha abból csak részek daraboltatnak le. A kötöttség még koránt sem eszközli, hogy a birtok és a gazda mintegy összenőjjön, hogy a gyermek folytassa az apa megkezdett művét, de bizonyos az, hogy akadályozza, hogy a birtok a szellemileg és anyagilag tehetősb gazda kezére kerüljön s ebben jelentkezik is főleg a kötöttség gazdasági hátránya.

Sőt épen abból, hogy a földbirtok viszonylag oszthatatlan, és nem szaporítható, csak termelése fokozható, folyik, hogy ugy társadalmi mint gazdasági tekintetből a földbirtoknak még egy részecskéjét, mi alatt azonban nem értjük az erdőt, mely egészen más szempont alá esik, sem lehet, de nem is szabad, habár csak egy emberöltőre is kötötté tenni, a forgalomból kivonni, esetleg a művelésben való teljes állandóságra kárhozthatni. Mi sem akadályozza azonban, hogy egyes töke-fajok, különösen azok, melyek tulajdonképen nem tőkéek, hanem csak tőkét képviselnek, akár örökkön-örökké leköttesse, a forgalomból kivonassanak. Sem társadalmi, sem semmiféle közgazdasági hátrány abból nem származhatik, ha például értékpapírok, bérházak vagy lakházak a forgalomból kivonatnak. A társadalmat, a közgazdaságot épen semmit sem érinti vagy érdekli, hogy a szelvényeket a tulajdonos, a hasznélvező, vagy a letétbirtok metszi-e le és szedi be, épen ugy mint nem érdekli, hogy vajjon ki szedi be a házbért vagy lakik az illető házban.

A gyárosok, különösen a francia gyárosok, a korlátolt végrendelkezési joggal nincsenek megelégedve. Ők a dolog természetéből folyólag nem követelik és nem követelhetik a kötöttséget, hanem csak a korlátlan végintézkedési szabadságot igény-

lik. A gyár — mely alatt nem csak az épületet, hanem a felszerelést, a nyers és kész árukészleteket, követeléseket stb. kell értenünk — a dolog természetéből folyólag nem eshetik természetben való, hanem csakis értékosztály alá. Minden öröklés, melyben köteles részre jogosultak jutnak az örökséghez, veszélyezteti a gyár fenmaradását s e veszély annál nagyobb, minél több az örökös, különösen akkor, midőn a köteles rész nem a vagyonnak a gyermekek számára való tekintet nélkül megállapított hányadát teszi, hanem a gyermekekre szükségképen átszálló vagyonrész a gyermekek számával, mint például a francia jogban, növekedik.

A gyártulajdonos fia, ha az örökösök a gyárnak közös számára való folytatása iránt egyességre nem jutnak, testvéreit kifizetni tartozik. Már erre való tekintettel is a gyáros bizonyos óvatossággal jár el, a gyárnak és a gyári üzemnek bizonyos korlátokat szab, abba nem fekteti be egész vagyonát s igyekezni fog a művét folytató gyermek érdekében külön vagyont szerezni és gyűjteni, hogy az a testvérek kifizetésében akadályozva ne legyen. A gyárt átvevő örökös a beruházásban, a gyári üzem terjesztésében szintén feszélyezve van, még pedig annál nagyobb mérvben, minél kevesebb egyéb tőke áll rendelkezésére, mivel az osztályos örökösöket kifizetheti. A francziák öröklési jogukból akarják levonni, hogy náluk a gyárak általában kisebbek, mint Angliában vagy az Egyesült Államokban, hol a korlátlan végrendelkezési jog érvényes. Ezekre az érvelésekre csak azt akarjuk megjegyezni, hogy egyrészt nem minden iparban előnyös a nagy gyári üzem, s hogy másrészt kedvezőtlen körülmények közt a nagy gyár hátrányosabb helyzetben van az aránylag kis gyárnál. — Czukorgyárainkat illetőleg például constataltattott, hogy azok a cseh czukorgyárak ellenében azért is húzták a rövidebbet, mivel épen a nagyban való gyártásra voltak berendezve és a gépezetet sokkal nehezebben, nagyobb tőkevesztéssel lehetett megújítani, mint a cseh gyárakban és a termelést gyorsító javított gépek használata számos esetben épen az azzal járó nagy tőkevesztés miatt maradt el gyárainkban. — De a gyáros érdekében az általános elveket felforgatni épen nem szükséges, mivel mi sem akadályozza azt, hogy az örökösök a gyárt közös számlára tovább folytassák. Különben a teljesen korlátlan végrendelkezés és a kényszerosztály közt van középut: a mérsekelt korlátolt végrendelkezési jog.

V.

Tervezett öröklési jogunk ellen egyáltalán nem lehet a kényszerosztály vádját érvényesíteni, ettől nagyon is messze esik. Mellőzve a hitbizományt, mellőzve az utóörökösödést, melynek elsejét a törvényjavaslat érintetlenül hagyja, másodikát mintegy közhasználatra érvényre juttatja, a javasolt örökösödési rend akképen van szervezve, hogy az semminemű vagyon fennállását sem veszélyezteti. Mai, sőt jövő öröklési jogunk értelmében még inkább, a földbirtok, a gyár, az üzlet s általában minden oly vagyon, melynek együttmaradásához valamely érdek fűződik, átszállhat örökkön-örökké fiuról-fiura akár az első akár az utószülöttség rende szerint, vagy akármely más rend szerint, melyet a családi hagyomány megállapít, annyira távol áll mind a kettő a kényszer-osztálytól. A vagyon meg- és összetartása a mindenkori birtokos józan esztől, gazdasági és gazdálkodási képességétől, továbbá attól függ, hogy ne mulasztja el a végakaratnak törvényes alakban való kijelentését.

Mellőzhetjük a ma fennálló jogot. Lássuk röviden miként tervezi az öröklési jogot a képviselőház igazságügyi bizottságának szövegezése. Feladatunk természetéből folyik, hogy ha csak elvekre szorítkozunk, minket nem a jogi constructio, az elvek alkalmazása az élet adott eseteihez, hanem csak maga az elv érdekel. Mi csak is azt vizsgáljuk, hogy a törvényjavaslatban tervezett öröklési jog mi befolyással lesz a társadalmi és gazdasági életre, ezért nem bocsátkozunk a részletekbe.

A törvényes örökösödés csak érvényes végrendelet, illetőleg öröklési szerződés hiányában áll be (10. §.). Az anyagi végrendekezési jogot csak a köteles rész korlátozza (110. §.). A köteles rész mennyiségétől és minőségétől függ, hogy vajon fenforog-e kényszerosztály vagy sem? — A szülők kötelesrészét mellőzhetjük, mert szabály, hogy a gyermekek örökölnék szülőiktől, nem pedig megfordítva. A házastársak köteles részét is figyelmen kívül hagyhatjuk, mivel ez a tulélő házastársnak csak hasznélvezeti jogot biztosít bizonyos vagyonrésze. Fontos és egyedül fontos tehát csakis a gyermekek illetőleg leszármazók köteles része. Más köteles részre jogosult rokont a törvényjavaslat — nézetünk szerint eléggé tévesen, mert a testvéreknek más köteles részre jogosultak hiányában, bizony lehetett volna némi kötelesrészt biztosítani, mert mégis csak visszatetsző, ha a gazdag testvér az esetleg szegénységgel és nyomorral küzdő, eset-

leg a társadalom segélyezésére és támogatására utalt testvéreknek egy fillért sem hagy — nem ismer.

A gyermekeket, illetőleg leszármazókat köteles rész gyanánt a nekik törvényes örökösödés esetén járó örökrész fele illeti meg (86. §.). Ezt a részt, ha csak az apa ellenkezőleg nem intézkedett, nem természetben követelhetik, hanem annak csakis értékét igényelhetik. A köteles rész tehát nem szorosan vett öröklési vagyis osztályhoz való jogot biztosít, hanem csakis követelési jogot állapít meg (70. §.). A köteles részbe azonban betudhatók, mit a gyermek az örökhagyótól ennek életében kiházasításul vagy hozományul, önálló háztartás berendezésére, üzlet vagy életpálya alapítására vagy folytatására, vagy hivatali állás elfoglalására kapott és a mit az örökhagyó gyermeke adósságainak kifizetésére adott. Másnemű adományok betudás tárgyául csak akkor szolgálhatnak, ha azokat az örökhagyó gyermeke a betudási kötelezettségnek okiratban való elismerése mellett kapta (46., 47., 68. §§.). Épen a kötelesrészre való tekintettel fontos még az az örökrész kiszámítása, melynek fele mint köteles rész követelhető. Irányadó az elhunyt után maradt hagyaték, mely kiegészítendő egyrészt a betudás tárgyát képező azokkal az adományokkal, melyekben öröklésre jogosultak részesültek és másrészt oly ajándékokkal, melyek nem tekinthetők alkalmiaknak (66. és 67. §§.). Minél azonban megjegyzendő, hogy ha a hagyatékba az ajándékozás is beszámíttatik, viszont az illető köteles részre jogosult köteles részébe szintén betudatik az általa kapott nem alkalmi ajándék, mely különben neki be nem számíttatható volt volna (68. §.).

Végintézkedés létében — kétségtelenül az apának sem birtoka, sem gyára, sem üzlete nem kerül osztály alá. A köteles részre utalt gyermek csak is a hagyaték értékének meghatározott hányadát követelheti. Nagy vagy kicsiny-e ez a hányad, és veszélyteli-e ez az illető vagyon fentartását? Bátran mondhatjuk, hogy nem s különösen bátran állithatjuk ezt a földbirtokról. Tekintetbe kell ugyanis vennünk, hogy végrendelet létében az örökösnek nevezett fiu — innen indulunk ki, mivel nemcsak a vagyon, hanem a vagyonnak a család részére való fentartásáról is van szó — a földbirtok felét, mint ilyen kapja meg, és azonkívül még részesül a földbirtok másik felének a gyermekek számától függő hányadában, tehát három gyermek létében annak egyharmadában. Megmaradva a most jelzett esetben, melyet sza-

bálysoknak is tekinthetünk, — az apai vagyont átvevő gyermek testvéreinek csak a földbirtok értékének egyharmadát tartozik kifizetni s ennyit is csak abban az esetben, ha a gyermekek jövőendő örökségükre előre mit sem kaptak volna. Ezt a kifizetendő részt könnyen lehet fedezni lassu törlesztés alá eső jelzálogadóssággal.

Nem túloztunk tehát abban, midőn azt mondtuk, hogy öröklési jogunk minden birtokmegkötés nélkül is teljesen lehetővé teszi, hogy a birtok apáról fiúra, akár az első szülöttség, vagy akármely más rend szerint örökön-örökké csonkítatlanul átszálljon s egyáltalán nem akadályozza az apát abban, hogy a fiut, a jövőendő örököszt még életében társul fogadja, valamint mi sem gátolja, hogy a fiu folytassa apja megkezdett művét. Hogy ezt lehetővé tegye, az apának arról kell csak gondoskodnia, hogy az örökség megnyíltakor a birtok ne legyen jelzáloggal terhelve, hogy az örökös könnyen szerezhesse meg a köteles részre jogosultak kifizetésére szükséges összeget. Gondoskodnia kell esetleg arról is, hogy az örökséghez nem jutó gyermekei kötelesrészőkre már előre is kapjanak némi összegeket, vagy kötelesrészőket illetőleg még életében kielégíttessenek. Gondoskodhatik akkép is, hogy a kifizetésre szükséges tőkét külön összegyűjti, vagy hogy örökősei javára életbiztosítási szerződést köt.

Részünkről az öröklési jognak ekkép való szabályozását nem helyteleníthetjük. Nem vagyunk barátjai a mindenáron való kényszer-osztálynak, mely káros gazdasági eredményekkel jár. Azt pedig, hogy a kényszer-osztály feltétlenül birtokkisebbedéseket és a tulzott nagybirtokok szétoztását eredményezné, nem hiszszük el.

Ha az emberek bizonyos életmódot megszoktak, ha ebben gyermekeiket is fenn akarják tartani, a kényszerszörvény csak azt eredményezi, hogy korlátolják a gyermekek számát. De nem látjuk be, hogy a törvényhozásnak mért kellene különösen nálunk tápot nyújtania a birtok összetartási vágyaknak, holott gazdasági bajaink, csekély haladásunk főokát épen a nagybirtok rendszer, melyet a gazdaságok helyesebb aránya sem mérsékel, képezi. Mi azt hiszszük, hogy sokkal helyesebb és okszerűbb, ha a törvény kimondja, hogy a köteles részre jogosult, ha a végrendeletben az ellenkező megállapítva nincs, köteles részét természetben követelheti. Kétségtelen, nehezebb ennek az elvnek jogi formulázása és a gyakorlati életben való alkalmazása, különösen

ha a nem mellőzhető betudásokat nézzük, a kötelesrésznek követelési jog alakjában való konstruálásánál. De ez a nehézség nem akadályozhatja az elv alkalmazását.

Nagy tévedés, midőn tanítják, hogy a természetben való osztály s itt földbirtokról szólunk, birtokkeveredettségekre visz. Ezt csak ott eszközli, hol a törvény a parcellás-osztályt követeli vagy legalább határozottan ki nem zárja. Ha azonban a törvény a parcellás-osztályt kizárja és lehetetlenné teszi mindazokban az esetekben, a melyekben birói eljárásnak van helye, a félt visszás eredmény be nem következhetik. Az örökösödési osztály vezessen ugyan birtokdarabolásokra, de soha sem birtokrész-darabolásokra. A birtok részdarabolásoknak véleményünk szerint még ott is elejét kell venni, a hol különben a parcellás gazdálkodás szokásos, a hol birtokegységekről tulajdonképen szó sincs. Még ily helyeken is minden esetben, melyben birói beavatkozásnak van helye, nem szabad az osztályt akként megejteni, hogy minden egyes birtokdarab annyi külön osztályrészre hasított szét, a mennyi az örökös, hanem a birtokos személye által megadott egységes birtok osztassék szét annyi új birtokra, a mennyi örökös maradt. Ily helyeken is kapcsolatba hozandó az értékosztály a természetben való osztálylyal.

A parcellirozott birtokokon is akkép kell véleményünk szerint az osztályt megejteni, hogy az örökösnek jutó birtokdarabok egymáshoz közel legyenek és lehetőleg mellőztessék a keletkező új birtok széttagoltsága. Az osztályrészeket tehát akkép kell alkotni, hogy az azokat képező egyes birtokdarabok ugyanabban a dűlőben vagy a szomszéd dűlőbe essenek. Mi nem értünk egyet azokkal, kik a földmives osztály fenmaradásának alapfeltételét a birtokszéttagoltságban, a birtokkeveredettségben keresik, s ezekben a visszasságokban némileg társadalmi előnyt akarnak feltalálni, habár maguk is érzik azoknak gazdasági hátrányait. Ugy okoskodnak, hogy a tagositatlan, részekre szakadt kisbirtok megvásárlására nem egy könnyen határozza el magát a tőkés vagy nagybirtokos, szívesebben veszi meg a tagositott birtokot. Csakhogy arról nem szabad megfeledkeznünk, hogy a tagositott birtoknak s itt különösen a kisbirtokról szólunk, csak úgy van értéke, ha az egyszersmind tanyai birtok, ha a gazda földjén, nem pedig bent a faluban lakik. Az ily tanyai, belterjesen mivelt, minden részecskéjében ki- és felhasznált birtok értéke nagy s épen ez teszi nehezzé a kisbirtokoknak egy

nagybirtokká való összetömörítését, sőt azt hisszük, hogy sokkal könnyebb a tőkésnek, a nagybirtokosnak egy parcellákra szétagolt dülő összevásárlása, mint ugyanoly nagy területen fekvő kisebb-nagyobb tanyai birtokok megszerzése. Az értéken kívül figyelembe jön az is, hogy a birtokos jobban ragaszkodik ahhoz a földhöz, melyen hajléka van, mely látta örömét és buját, mint ahhoz a földhöz, melyre csak dolgozni jár ki, mely őt csak annyiban köti le, a mennyiben neki kenyeret ad, megélhetését biztosítja.

Társadalmi mint közgazdasági érdekek egyaránt követelik, hogy nálunk ne csak fentartassanak, hanem inkább tovább fejlesztessenek a mérsékelt nagyságu kis és közép tanyai birtokok. Ennek eszközzésére minden csak lehető, társadalmunk mai rendével megegyeztethető eszközt nem csak lehet, de fel is kell használni. A mentőeszközü ajánlt minimum, homestead s más efféle birtokkötöttséget, mozdulatlanságot létesítő, a haladást és fejlődést akadályozó intézmények lomtárba valók, mert nem egyeznek korunk alapeszméjével: a szabad intézkedési joggal, melynek egyedül köszönhetjük gazdasági haladásunkat és fejlődésünket. De ha visszautasítjuk is ezeket az intézményeket, azért nem szabad mellőzni és elvetni az oly intézményt, melyet össze lehet egyeztetni korunk alapeszméivel, csak azért, mert gyökerei a földesuri korszakba nyulnak vissza. Ily intézmény a német állagörökösödés, mely különben hazánkban sem egészen ismeretlen s a mely nemcsak a svábok közt, hanem általában szokásos, hol a kisbirtokok vagyis az egykori jobbágybirtokok megoszlása már nagyobb arányokat öltött és régibb közép és nagy birtokok vásárlása által való terjeszkedés nehéz, vagy épen lehetetlen.

A német állagörökösödési rendszernek összes birtokainkra vonatkozó meghonosításával nem tudnánk megbarátkozni, mert nekünk a nagyobb birtokmegoszlás felé kell haladnunk, csak így és ez uton biztosíthatjuk mai társadalmi rendünk fenmaradását. De a mérsékelt kis és középbirtok további szétdarabolása, esetleg szétforgácsolása és az által még további aránytalanságok létesítése nemcsak nem áll érdekünkben, hanem azzal homlok-egyenest ellenkezik. Ezeket, de csakis ezeket illetőleg érdemes, sőt szükséges is a német állagörökösödés érvénybe léptetése, mint törvényes örökösödési rend. De ennél sem szabad addig menni, a meddig a német törvényhozás ment, a mely az állag-

örökös kedvéért a többi örökösöket csaknem teljesen megfosztja öröklési joguktól. Nálunk az állagörökösödést, ha az igazság és a méltányosság követelményeinek meg akarunk felelni, csakis mai örökösödési rendünknek teljesen megfelelőleg szabad és lehet életbeléptetni. A törvény készítsen a tanyai birtokos helyett végrendeletet, vagyis mondja ki, hogy az ötven holdat meg nem haladó tanyai birtokban az elhunyt legidősebb fiu örökösödik, ki köteles testvérei köteles részét az örökség megnyitától számított hat hó alatt kifizetni. E köteles rész mennyiségét és minőségét illetően a törvényjavaslatban megállapított elvek mindekben alkalmazandók. De a törvény ez az intézkedése sem az örökhagyót, sem a testvéreket nem kötelezhetné. Az örökhagyónak szabadságában állana más állagörököszt kinevezni, valamint az állagörökösödést teljesen mellőzni és elrendelni, hogy a birtok az összes gyermekek vagy több gyermek közt osztassék meg. Az örökösök szintén jogosítva volnának közös egyetértéssel az állagörökösödést részben vagy egészben mellőzni.

Nem azért követeljük mi az állagörökösödést, mintha szerelmesek volnánk a német parasztba. Távol állunk attól, hogy a német paraszt, különösen egyes vidékek gügös és fenhéjázó, de mind a mellett műveletlen parasztja képezze eszményünket. Már ha eszményt választanánk és ezt az eszményt a külföldön keresnők, a franczia birtokost választanók, kinek takarékosága, munkássága és szorgalma példás és a ki a neki jutott kis, sőt piczi birtokot annyi gonddal, oly szeretettel és odaadással miveli, hogy még a nagybirtokot dicsérő angol utazó és gazda, Young Arthur, bámulatát épen e tulajdonai által már a mult században kicsikarta. Ha ezek a tulajdonságok magyar földmivelő gazdáinkban meg volnának s nem bántaná őket a nagyzás hóhortja, meg lehetnénk elégedve és nem kellene őket féltelnünk. Ha követeljük az állagörökösödési rendet, tesszszük pusztán azért, mivel minden részről állítják, hogy a paraszt gazda irtózik a végrendeletételtől. Ha a földmives osztályban el volna terjedve a végrendelet alkotás szokása, az állagörökösödésre általában nem volna szükség, mert a célzt, mit ezzel az intézménynyel akarnánk elérni, a végintézkedés teljesen biztosítja.

VI.

Nincs az a közgazdasági érdek, melyet tervezett öröklési jogunk -- nem nézve sem utóörökösödést, sem a hitbizományt,

— különösen ha az kiegészítették az általunk javasolt intézkedésekkel, sérthetne. De tovább mehetünk és bátran mondhatjuk azt, hogy az a nemzetiségi és politikai érdekeknek sem válhatik sérelmére, mert semmiben sem veszélyezteti a mai nagybirtokos osztály: a főnemesség és közép-nemesség fennmaradását és fennállását. S ha ennek nemzetiségi és politikai téren van hivatása és ez kétségtelenül van, annak utóörökösödés és hitbizománnyal is eleget tehet. Az az aristocratia, mely a maga fentartása érdekében tervezett öröklési jogunknál is még messzebb menő intézkedéseket követel, már többé nem az öröklési jog terén marad, nem az öröklési jogot tartja magára nézve ártalmasnak, hanem az egyáltalán nem akar tudni örökösödről és az öröklési jog eltörlését követeli. A hitbizomány, a hitbizomány helyettesítés vagy utóörökösödés egyáltalában nem örökösödés. Az örökösödés fogalma abban gyökeredzik, hogy az örökös belép az elhunyt vagyonjogaiba és kötelezettségeibe. A hitbizománynál és utóörökösödről mind erről szó sincs. Ezeknél csakis vagyonjogok s esetleg bizonyos meghatározott vagyoni kötelezettségek — ez az illető intézmény szervezetétől függ — szállnak át. S a vagyonjogok átszállása — ha figyelmen kívül marad az alapító és az első birtokos — nem a most elhunytól, a vagyon szerzőjéről, avagy fentartójáról az előre, hanem a már rég elhaltól az előre történik. Hogy ki legyen a vagyonjogok birtokosa vagy tulajdonosa, nem a most elhunytól, hanem az alapítótól függ. A hitbizományt, az utóörökösödről terhelt vagyont, ha általában terheltethetik, már a vele járó célnál fogva is csak bizonyos mérvig szabad megterhelni. Ez a teher, de csak is ez száll át az utódra, de nem egyszersmind az elődnek egyéb kötelezettsége.

Tervezett öröklési jogunk rendszeréből egyáltalában nem lehet érvet meríteni és faragni a hitbizomány és utóörökösödés szükségére. A forgalom-szabadság az, mitől félnek. Az ez által bekövetkezhető súlyedéstől akarnák a nagybirtokos osztályt megóvni. Azonban komolyan hiszi-e valaki, hogy az az ember, ki nem tud a maga lábán megállani, kinek, hogy meg ne botol-jék, járszalagra van szüksége, hogy az az ember védője lehet a trónnak, a szabadságnak, védője és terjesztője a nemzetiségnek, hogy az ilyen járszalagon vezetett embertől a haza valami különösen hasznosat, különösen nagyot várhat. Az az aristocratia, mely a maga fentartását intézményektől és nem a saját erejétől

és képességétől várja, az az aristocratia eljátszotta szerepét, az nem képes a reá váró feladatoknak megfelelni, annak le kell tennie a térről, hogy helyet adjon egy erőteljesebb nemzedéknek, mely ismeri és tudja feladatát és kötelességeit.

Az állam és társadalom szervezete egyaránt megköveteli a nagybirtokos osztályt. Hogy olyat követelne, mely birtokainak területét ezekkel számítja, ebben kételkedünk. A nagybirtokos osztály fényes és előkelő állását megtartja és megtarthatja még akkor is, ha mai birtokaiknak terjedelme tetemesen le is száll, ha e birtokaik arra a színvonalra emeltetnek, melyeket a mai gazdasági viszonyok megkövetelnek és megengednek. Az államnak, a társadalomnak, a nemzetiségnek és a szabadságnak csak az az aristocratia tehet szolgálatokat, mely nem ismer külön jogokat, mely magánviszonyaiban sincs ellenmondásban a társadalmi szervezet alapelveivel, mely nem csak nagy vagyona és jövedelme által tűnik ki és emelkedik a többi társadalmi rétegek fölé, hanem tündöklök erényei, magasabb műveltsége és képzettsége által. Az aristocratianak, ha hivatásának igazán meg akar felelni, vezérszerepet kell vinnie minden téren, a nemzetnek élni kell állania és haladnia. Hogy erre képes legyen oly aristocratia, melynek kezei meg vannak kötve, mely a maga vagyonáról sem intézkedhetik szabadon, ez az, miben kételkedünk.

Ne zavarjuk össze a régi negyvennyolcz előtt létezett viszonyokat a maiakkal. Azokban az időkben, midőn a közműveltség nagyon is alacsony fokon állott, midőn a nagybirtokok gazdaságvitele lényegileg alig volt egyéb, mint hogy behajtották a robotot, beszédtek a dézsmát, a regálet stb., azok a régi »urik házak« vihettek és játszhattak szerepet, eljárhattak a megyére, teljesíthettek ott u. n. ingyen szolgálatot, mi ugyan nem áll, hiszen jól tudjuk, hogy e szolgálatok és a még sokkal terhesebb hadi kötelezettségek ellenértéke fejében kapták és élvezték az anyagi előnyöket. Ma annak, ki a földbirtokon megélni és megállani, ki a közéletben is szerepet akar játszani, nem csak jó és képzett gazdának, hanem műveltnek s pedig nem csak felületesen, hanem alaposan műveltnek is kell lennie, mert a szavaknak, a nagy mondásoknak ideje lejárt, alaposságot és szakértelmet követelünk és kell követelnünk. Biztosítja-e már most a hitbizomány a jövedelmet és a birtokos képzettségét? Gondoljunk csak a jövedelemre. A földbirtok jövedelme, illetőleg járadéka ez idő szerint folytonosan hanyatlik és valószínű, hogy

csak évtizedek múlva fog ismét emelkedő irányzatot mutatni. Azt a jövedelmet tehát, mit a birtokos vesz, a gazda a maga eszével és tehetségével tartozik helyreépíttetni. Az ész és tehetség nem ér sokat megfelelő tőke nélkül. A szabad birtokos könnyen beszerezheti ezt a tőkét, nehezebben vagy egyáltalában nem a kötött birtokos. Míg a szabad birtokos a hanyatló járadék ellenére folytonosan nagyobbodó jövedelemre tehet szert, a hitbizomány birtokos épen ellenkezőleg folytonosan szegényedhetik, jövedelmének folytonos hanyatlását láthatja. De azt hisszük, hogy a mérsékelt jövedelemmel bíró hitbizomány birtokos idejét a gazdálkodás épen úgy igénybe veszi és még nagyobb mérvben fogja igénybe venni a jövőben, mint a szabad birtokosét. Ne hunyjunk szemet azon átalakulás előtt, melyet az előhaladtabb nyugoti államokban látunk. Nagy-Britanniában, e par excellence haszonbéres országban, mindinkább előtérbe lép az önmivelés. Franciaországban a haszonbéres gazdálkodás nem bírja magát fentartani s mindinkább hanyatlik. Nálunk lehetne ugyan a haszonbéres gazdálkodást fejleszteni, meg is volnának erre a megfelelő elemek, csak az akarat és a kellő belátás hiányzik. Mindig csak azt feszegetjük, hogy nincs haszonbérlő osztályunk, mintha ez bármely országban is csak úgy parancsmódra és nem nevelés által keletkezett volna. Ha nálunk a nagybirtokos osztály akkép fog cselekedni, mint az angol és skót földesurak cselekedtek volt, vagyis betanítják a volt jobbágyokat, nekünk is lesz haszonbérlő és megfelelő haszonbérlő osztályunk. Ime az eszköz, melylyel a nagyobb birtokos osztály magát a munka alól felmentheti, de másrészt nagyobb befolyásra is szert tehet és hozzájárulhat úgy mezőgazdaságunk felvirágzásához, valamint helyesebb társadalmi viszonyok alakulásához.

Nagyon elterjedt nálunk is az a felfogás, mely azt tartja, hogy ha a földbirtok tősgyökeres magyar kézben van, már akkor a magyar nemzetiség is meg van védve. Ennél tévesebb felfogást magunknak nem képzelhetünk. Messze vagyunk attól, s hisszük is, hogy soha sem fog bekövetkezni, hogy földbirtokviszonyaink oda fejlődjenek, hová az angol és nápolyi földbirtokviszonyok jutottak. De tegyük fel, hogy ez bekövetkezik, feltehetjük, mert a hitbizomány igen alkalmas csomópont a birtok tömörítésre, hogy hazánk földbirtokának tulnyomó része néhány magyar család kezén van, de a népesség zöme, mind az a nép, mely az ipart, a kereskedelmet, a műveltséget képviseli, más nemzetiségű,

hiszi-e valaki, hogy hazánk még akkor is megmaradna magyar-nak? De hiszi-e valaki, hogy a magyar nemzetiség terjedését a nép közt előmozdítja vagy általában csak előmozdíthatja is az úr, ki ha a néppel érintkezik is, csak mint ilyen érintkezik? Nem. A nemzetiség terjedésének sokkal több szolgálatot tesz a közép-rend, mely ugyan nincs felmentve a testi munkától, de a mely-nek vagyoni viszonyai mégis megengedik, hogy gyermekeit jobb nevelésben részesítse s önmaga is szentelhesen némi időt a magasabb szellemi élvezeknek. Ily közép-rendnek, mely összekötő láncz-szemet képez a magasabb és alsóbb rétegek közt, érezzük saj-nosan hiányát. Ilyennek keletkezését akadályozná meg a birtok-kötöttség bizonynyal nemzetiségünk terjedésének hátrányára.

Ha terjed nemzetiségünk, ha minél többen tanulják meg a magyar szót és válnak idővel egészen magyarrá, tulajdonitanunk kell azt annak, hogy minden emberben meg van a törekvés. hogy előre jusson, előrehaladhasson, és ha ő maga nem is, leg-alább gyermekei vagy gyermekei közül legalább egy, magasabb állást és tekintélyt foglalhasson el az életben. Tegyük lehetet-lenné birtokkötöttséggel vagy az életpályák megnehezítésével a haladást, megöljük az emberekben a haladási vágyat is, meg-fosztjuk az embereket az ösztöntől is, mely őket a magyar, mint államnyelv megtanulására és elsajátítására bírja.

Mi a nemzetiség terjedésének érdekében óhajtjuk, hogy nálunk az ipar és kereskedelem is teljesen magyar legyen. E téren is vigyenek vezérszerepet a régi nemes családok ivadékai és ne akarjanak csak földesurak, hivatalnokok vagy tisztviselők lenni. Régi nemes családaink még sokkal elfogultabbak, még sok-kal inkább élnek a régi eszmekörben, mely a munkát és különö-sen a testi munkát szégyennek tartja, hogysem egyhamar elszán-ják magukat iparos és kereskedelmi pályára való lépésre. Ezen a téren legalább egyelőre vajmi keveset várhatunk tőlök, holott itt lendíthetnének sokat a nemzeti ügyön, de saját anyagi hala-dásukon is. De a nézetváltozás, a viszonyok helyesebb felfogása és azokhoz való alkalmazkodás e körökben is helyt foghat. Élet-pályát, bármi csekély vagyonnal is kezdeni és ezen boldogulni sokkal könnyebb, mint minden vagyon nélkül magát felküzdenni. S még sokkal nehezebb a pályakezdés és a választott pályán való boldogulás annak, kinek ugyan semmi vagyona sincs, hanem nevelése folytán nagy igényekkel lép az életbe, oly igényekkel, minőket az, ki gyermekkorától csak nyomort s inséget látott,

nem ismert. A hitbizomány birtokos gyermekei közül csak egy kapja meg a vagyont, a többi esetleg minden nélkül távozhatik el az apai házból, melyben bőséget látott, nagyobb életigényeket sajátított el. A gyermekek életmódja és nevelése az apának és a nagyreményű utód állásának, vagyoni viszonyainak, nem pedig a többi gyermekek későbbi állásának és viszonyainak felel meg. A szabad birtokos, ki tudja, hogy az általa birt vagyron meg fog oszolni, a saját és gyermekei életmódját bizonyos szűkebb határok közé szorítja és gyermekeinek későbbi állásukhoz mért nevelést ad. S az apai vagyronban részesülő bizonyos korlátolt viszonyok közt nevelt gyermek sokkal könnyebben is léphet iparos és kereskedő pályára.

Ne birtokkötöttségre, hanem birtok szabadságra törekedjünk. Mi nem az öröklési jogtól, hanem a birtok szabadságtól várjuk azt, hogy birtokviszonyainkban bekövetkezik a helyesebb arány és már ez maga fogja eredményezni, hogy egy oly közép-birtokos osztály alakuljon, mely inkább megfelel mai társadalmi rendünk követelményeinek. Ez a középosztály távol áll a pazar fénytől, de távol áll a megélhetési gondoktól is, melyek testi és szellemi erejét felemésztik, azokat kifejlésre jutni nem engedik, mely tehát megengedheti magának az élet némi kényelmeit, a nélkül, hogy az életet csupán anyagi élvek honának tekintse és ezért átengedi magát a szellemi, magasabb élveknek is. Az ily középosztály a korral együtt akar és tud is haladni úgy anyagiilag, mint szellemileg és erkölcsileg. Ez az osztály nem zárkózik el, fiaiból, leányaiából nem farag és nevel urakat és kisasszonyokat, hanem nevel munkás, hasznos tagokat a foglalkozás minden ágában. Az ily középosztály magával viszi, magával ragadja, felemeli az alsóbb osztályokat is. S mindez csak gazdaságunk, nemzetiségünk és szabadságunk megerősítésére és fejlesztésére szolgálhat.

VII.

A törvényjavaslat 91. és 92. §-aiban tervezett utóörökösödést illetőleg teszünk még néhány észrevételt. A 91. §. szerint az apa jogosítva van pazarló vagy nagyon eladósodott gyermeke köteles részét akképp korlátozni, hogy ez a törvényes örökösödés rende szerint gyermekeire szálljon át. A 92. §. szerint az apa gyermekének unokaiban utóörökösöket rendelhet, ha neki az őt törvény szerint megillető egész örökrészt kiadja.

Ez intézkedéseket kizárólag a földbirtokra való tekintettel kell fontolóra vennünk és kérdeznünk kell, minő hatással leend az a földbirtok megoszlására és a mezőgazdaságra? A tőke, értékpapírok, követelések, házak itt figyelembe nem jönnek, mert ezek megkötése, mint már említettük, semminemű közigazgatási vagy társadalmi hátránnyal nem jár. Gyár vagy üzlet pedig bizonyosan nem fog utóörökösödéssel terheltetni, mert annyi esze van az örökhagyónak, hogy az ily utóörökös rendeléssel csak azt éri el, hogy a gyár vagy üzlet nem fog unokáira átszállni abból az egyszerű okból, mert akkorra a szabott korlátnál fogva már rég megbukott, rommá lett.

A birtokmegkötés, ha csak egy nemzedékre is, sérelmes és hátrányos. A föld főalkatrészeit és tulajdonságait illetőleg kétségtelenül természeti adomány és nem emberi mű. Mint minden természeti adomány, ez is közös használatra van rendelve, mely közös használatnak azonban nem szabad és nem lehet azt az értelmet adni, hogy minden embernek jusson földbirtok, melyen maga állítsa elő az élelmezésére, ruházatára és általában életfenntartására szükséges szereket és anyagokat, hanem csak azt, hogy a földbirtok szerezhetéséből senki kizárva ne legyen, ki azoknak az igényeknek, melyeket az emberiség a földbirtokra tehet és saját fentartása érdekében tennie is kell, akar és képes is megfelelni. Feltétlenül szükséges, hogy a földbirtok folytonosan nagyobbodó és emelkedő hozadékokat adjon, hogy a folytonosan szaporodó emberek a szükségesekben ne csak hiányt ne szenvedjenek, hanem minél bővebben elégíthessék ki szükségleteiket. Ez igényeknek általában csak tőke és munka befektetése által lehet eleget tenni. S ez igényeknek jobban meg fog felelni az értelmes gazda, ki a földmivelést életfeladatának tekinti, mint az a gazda, ki csak azért miveli a földet, mert kénytelen vele.

Minden nemzedéknek kötelessége a mezőgazdaságot előre vinnie, gendoskodnia arról, hogy a földbirtokon jobb és helyesebb gazdaság folytattassék, mint a megelőző nemzedék alatt, hogy a jövő nemzedék annál biztosabban, annál könnyebben haladhasson előre. Tegyük fel, hogy földbirtokosaink tulnyomó része, illetőleg csak a 200 holdon felül levő birtokosaink élnek a törvény adta joggal és csak egy nemzedékre is megkötik a földbirtokot, nem vonná-e ez maga után egész mezőgazdaságunk pusztulását, és még jó szerencse, ha csak állandóságot fogna eredményezni. A birtokos senkitől, de senki-

től még egy fillér hitelt sem kaphatna, hacsak uzsorástól nem. Érje birtokát valamely szarencsétlenség, pusztulás, kénytelen eltérni, mert tehetetlen. Javítást nem eszközölhet, mert kezei megkötvék, a szükséges tőkét sem a birtok egy részének elidegenítése, sem a kölcsön felvétele által nem képes beszerezni. S mikor a birtokos behunyta szemét, bekövetkezik a kényszerosztály, mert nem az apa intézkedik és intézkedhet, hanem már a nagypapa döntött. Ez az utóörökösödés, mely csak a régi elavult ösiséget állítja vissza, még több és nagyobb korláttal, mert az az elzálogosítást ki nem zárta, közgazdasági szempontból határozottan károsabb az angol entail rendszernél. De káros még azért is, mert azokban a családokban, melyeknek ez az intézmény főleg szánva van, megőrökíti azt a gondolatot, hogy ők uraknak, földesuraknak születtek, nekik uraknak, földesuraknak kell maradniuk. S ez társadalmi szempontból, nemzetiségünk terjedése érdekében káros, sőt veszélyes elv, a mennyiben akadályozza, hogy a foglalkozások által keletkezett osztályok társadalmi téren egybeolvadjanak.

Különben ebben az utóörökösödésben nincs semmi fentartó elem. Az apa elhunytával osztály alá kerül a birtok és ez az osztály okozhatja, hogy annak nemcsak egyes részei, hanem az egész is idegen kézre jut, mert itt tényleg beállhat az az eset, hogy az urfiaknak, magasabb igényekkel nevelt gyermekek eltarására az egynek-egynek jutott osztályrész kicsi. De az örökségökben biztos gyermekek elfajulhatnak, elkorcsosodhatnak és a nagypapa által gyűjtött vagyont az unokák verik el. Az ember épen oly hajlammal bír a jóra, mint a rosszra, az erkölcsösségre, mint az erkölcstelenedésre. A gonosz hajlamok és szenvedélyek kifejlésére gyakran csak a véletlen hat és gyakran ezek elnyomására az apai hatalom és tekintély egész telje szükséges. A nagyreményű örökösrel szemben az apai támogatás megvonása s az ez által gyakorolt kényszer hatálytalannak bizonyul, mivel akadnak jó barátok, kik szép szóért, jó pénzért szívesen támogatják a korcs, elzüllött gyermeket, kire biztos örökség néz. Magunk is elismerjük és valljuk, hogy furcsa családi élet az olyan, melynél a kapcsolatot az örökség elvesztének félelme képezi; nem állítjuk és nem állítottuk sehol sem, hogy az örökségében biztos gyermek feltétlenül erkölcstelenné, könnyelművé lesz, de bátran feltételezhetjük, hogy könnyebben lép sikamlós utakra az a gyermek, ki a könnyelmű életéhez szükséges anyagi eszközöket

magának megszerezheti, annál a gyermeknél, ki pénzes »jó« barátokra szert nem tehet, ki anyagilag az apától függ.

Nem érthetünk azokkal egyet, kik a magasabb osztályok könnyelműségétől, pazarlásától nagyobb birtok- és vagyon-megoszlást várnak. A magasabb osztályok életmódja feltétlenül befolyásolja az alsóbb osztályok életmódját is. Az emberekben nagy mértékben megvan a versenyzési vágy, melyből ered a magasabb osztályok majmolása. Ha a magasabb osztályok erkölcstelen, könnyelmű életet folytatnak, az alsóbb osztályok sem maradnak vissza. Általános elerkölcstelenedésre, sülyedésre a nemzet, a társadalom jövőjét alapítani nagyon is téves felfogás. Nem várunk nagyobb birtok- és vagyon-megoszlást még a kényszer és egyenlő osztálytól sem, mert ha megoszlik az egyik szülő vagyona, megoszlik a másik szülőé is. Az öröklési jognak nem is feladata, hogy előmozdítsa a vagyon minden áron való megosztását, feladata csak az, hogy megakadályozza a birtok és vagyon tömörítését, egy kézen maradását. Bizzuk a birtok és vagyon megosztását a gazdasági élet fejlődésére, az alsóbb, különösen a munkásosztályok józan életigényeinek nagyobbodására. Ezek minden kényszerosztálynál sokkal hatályosabb és biztosabb eszközök.

Ha ezeket szem előtt tartjuk, nem helyesebb és indokoltabb-e, ha annak a gondolatnak megvalósítására, melynek a 91. §. szolgál alapul, az adósságmentesítést alkalmazzuk. A tékozló gyermek is megjavulhat, jobb utra térhet. Az önhibáján kívül már akár helytelen számítás, akár kedvezőtlen viszonyok folytán eladósodott gyermek az apai vagy anyai örökség birtokában új életet kezdhet, melyen felemelkedhetik, vagyonossá lehet és gyermekeire sokkal nagyobb örökséget hagyhat, mint mikor kezei meg vannak kötve, még a jövedelemről sem rendelkezhetik, melyet a reá maradt vagyon szolgáltat, mert azt lefoglalják a hitelezők. Mért ne adathatnék meg a jog, mely a kényszerseregységben már különben is meg van adva, hogy magát minden ember csődeljárás nélkül is mentesítesse a régi adósságoktól, a régi terhektől? S miért ne lehetne e jogot annak is megadni, kire általa még el nem fogadott örökség szállt? Miért kellene az ember munkaerejét örökkön-örökké, élte fogytaig lelánczolva tartani, azt munkaerejének teljesen szabad érvényesítésében akadályozni? Mi nagyon is távol állunk attól, hogy minden hitelezőben már is uzsorást lássunk, sőt ezt a fogalmat »uzsora« alig

vagyunk képesek helyesen formulázni. Hanem igen is ismerjük a különbséget az egészséges és egészségtelen hitel közt. Nem egészséges az a hitel, mely nem anyagi alapon nyugszik, melynek biztosítékául valamely várandóság szolgál. S mi azt hiszszük, hogy az egészségtelen hitel megszüntetését biztosabban elérjük az adósságmentesítéssel, a munkaerő felszabadításával, mint büntetőintézkedésekkel, vagyonmegkötésekkel. Ha a kölcsönadó tudja, hogy a kiszemelt áldozatnak sem örökségére, sem jövőendő keresetére nem számíthat, nem fog kölcsönöket adni könnyelmű urfiaknak és apáknak. S ha ezek a könnyelmű apák és urfiak nehezebben vagy épen nem szerezhetnek pénzt, mivel már addig a meddig folytathatják pazar életmódjukat, ezt vagyonuk és jövedelmök, nem pedig hitelök arányában fogják berendezni s nem fognak akarni a világ előtt vagyonosabbaknak látszani.

S ha a nagyapa akarja, hogy unokái, dédunokái, ösünokái stb. leszármazói lássák és élvezzék szorgalmának gyümölcsét, tegyen alapítványt állam vagy más értékpapírokban, bérházban vagy gyümölcsözőendő pénztökében, melyet jó fedezet mellett első sorban leszármazóinak kelljen kölcsön adni. Az ily alapítványok ellen senkinek semmi kifogása sem lehet. Földbirtokot azonban még csak egy nemzedékre sem szabad megkötni és a már létező hitbizományok is megszüntetendők, a jelenlegi birtokosok szabad tulajdonának nyilvánítandók.

DR. PÓLYA JAKAB.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNIKA.

Április.

1-én. Az államkötvények conversiója folyamatban van. Miután az 1872. évi 54 millió forintos és a gömöri vasuti kölcsön márczius utolsó napjaiban felmondattott, a felszólítás s a $4\frac{1}{2}\%$ -os 52 millió frtnyi magyar vasuti kölcsön aláírása legközelebb várható.

2-án. A malmok országos egyesülete megállapítja ügymenétét és egy műszaki osztályt szervez. A Fiumén át irányuló kivitelnél egyöntetű szövegezésű köllevelek használata határoztatik el. Az egységes minősítés iránt tanulmányok tételnek. A használt zsákoknak visszaváltási ára megállapittatik.

A magyar nyeresiménykötvényeknek díjmentes belyegzése, hogy Ausztriában is forgalomképeessé tétessenek, Bécsben meg végbe apr. 1--28-áig.

A gőzmozdonyu közötti vasutak részére a fővárosi tanács teljes statutumot dolgozott ki.

3-án. Az Osztrák-Magyar monarchia szesztermelőinek Prágában megtartott gyűlése Bécsben, Budapesten és Prágában három óra érvényes egységes árak megállapítását határozta el.

Az államosított nyugati vasutnál a m. kir. államvasutak tarifája lép életbe.

A tőzsde szilárd, egy új *Comptoir d'Escompte*-nak alakítása Párisban mindazonáltal nehézségekbe ütközik. Az osztrák sorsjegytörvény folytán a sorsjegyek és nyeresiménykötvények forgalmánál mutakkozó hausse tartós és kiterjed egyuttal a török sorsjegyekre is, miután a nyeresimény fizetések emelésére (58%-ról 64%-ra) van kilátás.

4-én. A Grossmann és Rauschenbach-féle mezőgazdasági gépgyár részvénytársulattá alakul 800,000 frt. részvénytőkével. E társulatlál különösen svájci házak vannak érdekelve.

Az egyesült szesztermelők ama törekvésével szemben, hogy a melasse ára alacsony maradjon, 30 gyár egyesülése folytán Kralup mellett Csehországban 500,000 frt. részvénytőkével gyár alakult a melasse czukortartalmának kivonására.

Bécsben a gabonahatáridőüzletnél messzemenő jogi rendszabályok hozatnak javaslatba.

A dunagőzhajózási társaság a Béctől Budapestig, Korneu-

burgtól Nussdorfig és visszafelé irányuló forgalomban érvényes *tarifák leszállítását* határozza el.

A *budapesti ügynökök egylete* megalakul s egyuttal megválasztja az elnökséget és az iroda személyzetét.

E. *Treitel* berlini gabonacégnek fizetéseképtelensége a budapesti és bécsi piacokat is érinti, az utóbbit igen közelről.

A *közlekedési és kereskedelmi miniszteriumok újjaalakítása* terveztetik és pedig akként, hogy az előbbeni közgazdasági miniszteriummá alakittatik, illetőleg az ipar, kereskedelmi, tengerészeti és vámügyek fognak oda utaltatni, míg az eddigi keresk. miniszterium csak a földmívelési ügyeket és a vízépitészeti osztály egy részét fogja felölelni. (Esetleg a pénzügyminiszterium a bányászatot is átengedi).

5-én. *Magyar szállítók egyesülete* van alakulóban, a közös érdekek megvédése céljából és folyó hó 7-dikén meg is kell alakulnia.

A bécsi tőzsde-kamara, nyert értesítések alapján, elhatározta, hogy a sorsjegyek jegyzése apr. 30-tól kezdve a *bélyegdíjjal együtt* eszközöltessék, a mondott időtől fogva azonban csak lebélyegzett sorsjegyek képezhessék a forgalom tárgyát.

A *Rothschild-csoport* elhatározza a *magyar conversio folytatását*, mi végből aláírást nyit a $4\frac{1}{2}\%$ -os vasuti kölcsönre. Aláírásra azonban csak 30 millió forint kerül, Londonban is eszközölniük aláírások.

A *torontálmegyei helyiérdekű vasút* közigazgatási bejárása, valamint a *fűtő-esztergomi* és *poprád-késmárki* vonalak engedélyezése iránti tárgyalások megkezdése a legközelebbi napokban várható.

A közlekedési miniszternek a *kassa-oderbergi vasút elsőbbségi kötvényeinek conversioja* iránt benyújtott előterjesztése elfogadtatván, az *osztrák földhitelintézet* minden előkészületet megtesz, hogy e művelet még e hó folyamán tényleg keresztülvitessék.

A *nagy conversio* folytatattatik, a $4\frac{1}{2}\%$ -os magyar vasuti kölcsön, miután annak értéke $97\frac{1}{2}$ -ről 99-re emelkedett, az 54 millió 975 és gömöri iparvasuti kötvényekért leendő kicserélésnél 98 és $\frac{1}{2}$ -nél *magasabb árfolyam* mellett, 98 és 99 között fog kináltni. Május 1-ével a földtehermentesítési kötvények felmondása fog bekövetkezni és egyuttal az aláírás az új 4% -os földtehermentesítési kötvényekre megnyittatni.

Az *osztrák-magyar Lloyd* behatóan indokolja a *subventio* felemelése iránti kérelmét.

A *budapesti hitelezői védegylet* óhajtja, hogy a tőzsde ama eredeti elhatározását, mely szerint a ráfizetés nem teljesítése miatt a gabonahatáridő üzletben a különbözet fizetése meg ne íteltessék, kivétel nélkül alkalmazza.

8-án. A *sorsjegyek lebélyegzése* végett Budapesten időző *osztrák bizottság* működése *nem* terjed ki az itt forgalomban levő *külföldi sorsjegyekre*, hanem csakis 6-féle magyar magánsors-

jegyre, még pedig a jelzálogi, vörös kereszt-egyleti, Bazilika, Józsv, budai és Keglevics-sorsjegyekre.

Az Ausztriában napirendre került *valuta rendezési kérdés* Magyarorszában még nem vált akuttá. Az újonnan kinevezendő pénzügyminiszter Wekerle Sándor tanulmány tárgyává fogja ugyan tenni e kérdést, mindazonáltal hosszabb időt fog igénybe venni, míg az előkészítő lépések vagy tárgyalások folyamatba tétetnek.

A *magyar liszt-tarifa mérséklése* ellen intézett megtámadások egyszersmind azon feltevést is magukban foglalják, mintha magyar részről az osztályozásnál változások eszközöltettek volna. Ez hivatalos részről megczáfoltatott, egyedül csak a tarifák mérsékeltek.

Közhirre tétetik a *magyar sorsjegytörvény*. *Külföldi sorsjegyek* — kettőnek t. i. az olasz vöröskereszt és a 3⁰/₁₀-os szerb sorsjegynek kivételével — e törvény által *ki vannak tiltva*; az eddigi magyar magánnyeremény kötvények és még 50 millió forint értékű kötvények (u. m. a jelzáloghitelbank és a pesti hazai takarékpénztár kötvényei) forgalomban hagyatnak, osztrák állami kötvények bélyegmentesek, osztrák magánsorsjegyek, melyek f. évi január 1-je előtt bocsáttattak ki, díjmentes magyar lebélyegzés mellett, a külföldi sorsjegyek közül azonban csak a már említett kétféle sorsjegy és azok is a budapesti tőzsdén eszközölt scálászerű magyar felülbélyegzés mellett képezhetik forgalom tárgyát. Igérvények száz forintnál kisebb értékű papirokra nem bocsáthatók ki és csakis állandó üzlethelyiségekben árusíthatók. Nyereményjegyekre vonatkozó határozmányok.

A *cheque- és clearing-üzletnek a m. kir. postatakarékpénztáraknál* leendő életbeléptetése iránti törvény és rendelet benyújtatik.

9-én. A *conversió* folytatattatik, 30 millió frt. értékű 4¹/₂⁰/₁₀-os magyar vasuti kölcsön 98¹/₄ árfolyam mellett, az 54 millió frtos kölcsön- és gömöri iparvasut kötvényekért kicseréltetik, a még fenmaradó rész pedig április 15-től kezdve aláírásra bocsáttatik.

A *budapest-pécsi vasut államosítására* vonatkozó szerződés az illető törvényczikkhez csatoltatik. E szerződés megállapítja, hogy a vasut 1889. jan. 1-től kezdve állami kezelésbe megy át, s hogy az állam a 7,500.000 frtnyi elsőbbségi kötvényeket 5⁰/₁₀-kal kamatoztatni és teljes névértékükben a törlesztési terv szerint beváltani tartozik; köteles viszont a társulat az apr. 1-én esedékes kamatok felét (97.411⁵⁰ frt.) az esedékes törlesztési összegnek pedig ²/₃-át (9.900 frt.) lefizetni. Az állam tartozik a részvénytulajdonosokat 1890. júl. 1-től fogva (7,850.000 frt. után 5⁰/₁₀-kal) fizetni s a részvényeket a törlesztési terv szerint, vagy korábban is beváltani. A társaság konvertálhat, de tartozik a haszonból az államnak 50.000 frtot engedni, az új czimleteknek ellenben szintén megadatik az adómentesség.

Az *osztrák-magyar államvasut társaság* igazgató tanácsának

a f. hó 16-án tartandó ülésében az ottomán vasutak megszerzéséről még nem fog jelentés tétetni, az erre vonatkozó előterjesztés csak a máj. 30-ikán megtartandó ülésre várható.

Az ujonnan kibocsátott *magyar földtehermentesítési kötvények* sorsolása már május 1-én történik, ez okból a pénzügyminiszterium figyelmeztetést tesz közzé, hogy a *végleges kötvény szám* nyerése végett az *ideiglenes jegyek* kötvényekkel kicseréltesse.

A *kontingentált szesz értékesítésére megalakult szövetkezet*, ha a kontingentált mennyiségnek 80%-a vagyis 1,878.000 hektoliterből 1,502.400 hektol. hajlandó a hozzájárulásra, megkezdi működését. Tervbe van véve, hogy a szeszárú 2—2 hónaponként szabályoztassék és egyelőre a nem kontingentált szesz fogyasztási célokra ne vétessék igénybe.

10-én. Az országgyűlés pénzügyi bizottsága által a *sorsjegytörvényen tett módosítások* első sorban azon körülményre vonatkoznak, hogy a sorsjegyeknél azok névértékét túlhaladó tőke visszafizetések ne mint nyereség tekintessenek, továbbá hogy az 50 millió forint erejéig forgalomban levő magyar sorsjegyek nyereséyjegyei lebélyegzés nélkül, ellenben az osztrák és külföldi (forgalomképes) sorsjegyek nyereséyjegyei csak lebélyegzés mellett legyenek forgalomba hozhatók. Bécs és környékének postahivatalai magyar sorsjegyek lebélyegzését elvállalják.

Tisza Kálmán miniszterelnök következő törvényjavaslatokat nyújtotta be a képviselőházhoz: az 1881. évi XLII. (a *földalulatszabályozási* 1875. VII. törv.-cikknek az ármentesített területre vonatkozó határozmányait módosító) t.-cikknek megváltoztatásáról, az 1880. évi XX. tcz. (*tiszaszabályozási társulatok kölcsönei*), továbbá az 1847 8. évi III. tcz. 14. §-ának (a független magyar felelős miniszterium megalakítására vonatkozó) módosításáról.

A tőzsdetanácsához a szerb dohányjövédéki és Congo-sorsjegyek hivatalos jegyzése iránti kérvények nyújtatnak be.

A pozsony-köszegi vasut, moson-sárvári vonalrészének közigazgatási bejárása f. hó 11-ére tüzetik ki.

Az *észak-magyarországi közszénbányatársaság* az esztergomi közszéntelepeken 8.000 holdra 60—90 év tartamára a közszén kiaknázására jogot szerzett.

11-én. A *magyar sorsjegyeknek* forgalomképessé tétele szempontjából *osztrák bélyeggel* való lebélyegzése az osztrák kormány elhatározása folytán a budapesti fővámhivatalban a mai nappal vette kezdetét, s folyton halad, nagy mennyiségű sorsjegyek nyújtatnak be lebélyegzés végett.

Az ujonnan szervezendő földművelési- és kereskedelmi miniszteriumok teendőinek beosztására vonatkozó indoklás napvilágot lát.

A *cartell-eggyességre* lépett osztrák-magyar biztosító-intézetek képviselőinek tanácskozása Pozsonyban.

A bécsi tőzsdekamara megkeresése a határidőre kötött üzletek jogi szabványainak megállapítása végett újabb tanácskozássok egybehívása iránt; a budapesti tőzsdetanács ez időszerint nem hajlandó e megkeresésnek eléget tenni, előbb határozott javaslatokat kíván Bécsből.

A budapesti tőzsdetanács a török, szerb dohányjövédéki és Congo-sorsjegyek hivatalos jegyzését nem engedélyezi (miután időközben a képviselőházban *csak a f. hó 10-ig jegyzett külföldi sorsjegyek* árfolyamának közlése határozottatott továbbra is megengedhetőnek).

A *trifalti bányaműtársaság* bérbe veszi a még 3 évig érvényes Drasche-féle szerződés leteltével az esztergomi káptalan köszénbányáit.

A *magyar magán-sorsjegyeknek osztrák bélyeggel* leendő díjmentes ellátásánál igen sokan jelentkeznek, az eljárás azonban helyesen van szervezve; még 8 hivatalnok érkezik meg Bécsből, a mikor is a lebélyegzés magánüzlet-helyiségekben is kezdetét veszi.

13-án. A *pesti magy. keresk. bank záloglevél biztosítási alapja minimumának* 15 millióra leendő felemelése végett f. hó 27-ére rendkívüli közgyűlést hívott egybe. (Ezen körülmény ugyanis az új záloglevél törvény értelmében az adómentességet biztosítja).

Az *osztrák-magyar szesztermelőknek a szesz árára* vonatkozó cartellszerű tanácskozásai azon elvi megállapodásra vezettek, mely szerint szövetség alakíttassék, ha a contingentált mennyiség 80%-a belép; az ár meg fog állapíttatni, mindazonáltal szabadságában fog állani minden résztvevőnek, hogy a saját contingentált mennyiségét visszatartsa és szabadon tetszés szerint értékesíthesse.

13-án. A *magyar keresk. csarnok* a tőzsdetanácsnál a *gabona-határidő üzletre* vonatkozólag hozott *kivételes intézkedések visszavonását* kívánja a bejegyzett gabonakereskedők és gabonakereskedéssel foglalkozók javára kieszközölni s ebbeli agitációjába a bécsi hitelezői együletet is bevonja.

Szerencsen a már fennálló Bleichröder-féle nagy cukorgyáron kívül más ipartelepek, nevezetesen egy *malom* felállítását is terveztetik.

A *bécsi Uniobank* által alakított *nemzetközi villamossági társulat*, melynek főrészes a Ganz és társa cég, alapszabályai jóváhagyattak.

14-én. A magyar magán-sorsjegyeknek osztrák bélyeggel történendő lebélyegzése végett Bécsből ismét 10 hivatalnok érkezett meg; a sorsjegytulajdonosoknak minden tekintetben könnyítést nyújtatik. A *magyar jelzálogi sorsjegyek nyereményjegyeinek* utólagos lebélyegzése Bécsben rendeleti uton fog engedélyeztetni. Az osztrák sorsjegyeknek magyar bélyeggel leendő ellátása iránt a szükséges lépések megtételnek.

Az esztergom-füzitői helyi érdekű vasut engedménye tárgyalatik. A vasut alaptőkéje 1⁹ millió forint s a köszénshállítás különös kedvezményekben részesíti. A tokodi köszénbányamű évenként három millió métermázsa szén szállítására nyilatkozik késznek.

A Comptoir d'Escompte ügyei Londonban tárgyalatnak.

Az észak-galicziai forgalomra vonatkozó s a magyar és osztrák államvasutak közt fennforgó differenciákat az osztrák-magyar és orosz vasuti vállalatoknak conferentiája van hivatva elosztatni.

15-én. *Wekerle Sándor* államtitkár pénzügyminiszterre neveztetik ki. Baross G. közlekedési miniszter tanulmányokat tétet az iránt, vajjon a *távirda- és telefonhuzalok* Budapesten nem volna-e a föld alatt vezethetők.

16-án. A conversio tovább folyik. Az ujjonnan kibocsátandó 41¹/₂⁰/₁₀-os vasuti kölcsönre az aláírás úgy kicserélés mint készpénzfizetés mellett oly eredménynyel járt, hogy a reductio elkerülhetetlen. Az új földtehermentesítési kötvényekre az aláírás május 1-ével kezdődik. Husvét után a *kassa-oderbergi vasut el-sőbbségei* kerülnek *conversio* alá.

Az építendő *czukorgyáraknál szükséges vasanyag* már megrendeltetett a Colloredo-Mansfeld-féle vasműveknél Csehországban.

A *magyar-francia biztosító társaság* óriási veszteségeket mutat hi, 2 és fél millió lett eddig bevallva. Az egyesülés a »Phoenix«-el, valamint az esetleges liquidáció következetesen visszautasítottatik. A részvénytőke leszállítása és az intézet reorganizációja van tervbe véve.

*Kolozsvár*tt egy *fakereskedési részv. társ.* 150.000 frt. tőkével alakul.

17-én. A 41¹/₂⁰/₁₀-os vasuti kölcsön az aláírás alkalmával annyira tuljegyeztetett, hogy a készpénzfizetés mellett történt jegyzéseknek alig lesz 5⁰/₁₀-a kiosztható.

A *Grossmann és Rauschenbach-féle mezőgazdasági gépgyár* 800.000 frt. alaptőkével részvénytársasággá alakult.

A közlekedési miniszter a magyar keresk. csarnok beadványa folytán bizonyos nagyságu *csomagoknak ajánlott levelekként való szállítását* engedélyezi.

Bécsben a gabonavásár antisemita mozgalmak miatt megszüntetetik.

A *riteldijkedvezmények megszorítása* Bécsben.

A *budapest-pécsi vasúttársaság* közgyűlése elfogadja az államosítási szerződést és felhatalmazza az igazgatóságot, hogy az elsőbbségi kötvényeket a magyar hitelbank ajánlata értelmében 470.000 forint haszonnal convertálhassa. E szerint a 10 forint kamaton kívül minden részvényre még 11 forint felülosztalék esik.

A biztosító társaságok igazgatóinak Pozsonyban megtar-

tott gyűlése határozatokat hozott a *lejáró biztosítási szerződéseknek* egyik intézet által a másiktól való elvonása ellen, a mennyiben az ekként elért jutalékok 25⁰/₁₀₀-át az előbbeni biztosító társaságnak kifizetni rendeli. Próbaként a *vasárnapi munkaszünet* a bécsi irodákban elrendeltetett.

Magyar sertéseknek Csehországba való hajtása ellen a cseh országos választmányhoz kérvények nyújthatnak be.

18-án. A magyar sorsjegy-lebélyezések 23-án kezdődik.

19-én. A *magyar szállítók egylete* megalakul.

A Ganz és társa és az Unio bank által alapított nemzetközi villamosági társaság nem 2, hanem 3 millió forint alaptőkével fog megalakulni.

20-án. Ama controversia, hogy vajjon a *magy.-franczia biztosító társaság* felszámoljon, vagy működését tovább is folytassa, már a közgyűlés előtt nyilvánosan tárgyalatik, nemkülönben keresk. törvényszéki vizsgálat is kívántatik.

Az *osztrák-magyar államvasutársaság* igazgató tanácsa Joubert elnöklete alatt ülését folyó hó 28-án tartja Budapesten, időközben Párisban a *zárszámadás elkészítése* felett folynak a tanácskozások és hozatnak határozatok.

21-én. A *kassa-oderbergi vasut* közlésezi 1888. évi *üzleti számadását*, mely nagyon kedvező eredményeket mutat. Az osztrák vonalak üzeme, minden állami biztosítás hozzájárulása nélkül, a magyar vonalaké pedig a múlt évinél sokkal csekélyebb hozzájárulás mellett záródott le.

A pénzügyminiszter rendeletileg felhívja a *regale tulajdonosokat* kártérítési *igényeiknek* ápril végéig leendő multhatlan bejelentésére.

Baross közl. miniszter jegyzéket intéz az *osztrák-magyar államvasutak* bécsi igazgatóságához a vasut *számadásainak* osztrák és magyar vonalak szerinti *elkülönítése* iránt.

Előkészületek a *vaskapu szabályozási* munkálatok megkezdéséhez.

A *Törökországgal kötendő kereskedelmi szerződésre* vonatkozó tárgyalások legközelebb megkezdetnek, miért is az új vámtarifa a külügyminiszterium által Konstantinápolyba küldetett.

A Stájerországgal szemben a *szarvasmarha-forgalomra* nézve *fennálló zár megszüntetése* legközelebb várható, miután a friedbergi kerületben fellépett ragadós száj- és körömfájás szűnőben van.

A *keleti vasutakat* egy consortium, a *német bank, Hirsch báró* és az *ottamán bank* megszerezte.

23-án. A *közlekedési miniszter évi jelentése* 1888-ról a saját tárczája keretébe tartozó valamennyi állami üzletág tevékenységéről, u. m. vasutak, posta, távirda, gyárak. Az eredmény igen kedvező, 4 millió forinttal több a tisztajövedelem, mint előirányozva volt.

Budapesten a magyar államvasutak számára az államosítások folytán a vonalak szaporodván, egy új *üzletvezetőség* állittatik fel.

A budapest-pécsi vasut elsőbbségei convertálására vonatkozó szerződés a magy. hitelbankkal megkötöttet. Az átvétel valószínűleg 88 árfolyam mellett történik.

A magyar-gácsországi vasut üzleti eredményei 1888-ról az előző évvel szemben az üzem hátramaradásáról tanuskodnak.

24-én. *A magyar jelzálog-hitelbank* sorsjegy-kötvényeinek nyereményjegyei 28-án túl is utólagos lebélyegzés alá bocsájtattak (a mennyiben a már korábban lebélyegzett kötvény bemutattatik).

25-én. A magyar keresk. csarnok és a hitelezői védegyelet beadványa, mely a tőzsdetanács a gabonahatáridő üzlet ügyében hozott határozatának visszavonását célozza, átnyújtatik.

A Budapest fővárosi takarékpénztár részvényeseinek elővételi jogára vonatkozó bejelentési határidő f. hó 30-án lejár.

A bécsi gabonacsarnok kérvényezi, hogy a *gabonavásár* antisemita mozgalmak miatt *Budapesten* tartassék meg.

25-én. *Az aradi kereskedelmi és iparbanknál* a vizsgáló bizottság 347.000 forint hiányt állapít meg, melynek főtételét a gyári számla fedezésére történt hamis váltótárczakönyvelésben találja fel.

Debreczenben a regálebérlők gyűlése elhatározza, hogy a regálebérlőket Budapesten május végén tartandó országos értekezletre hívja össze.

A szeszértékesítő kartellre egyesültek bizottságot küldenek ki a jövedelmezőségi számítás keresztülvitelére.

A közuti vasut elsőbbségeinek bevezetését a tőzsde megengedi.

Az első magyar kötöttárú-gyár alaptőkéjét 250.000 forintra, illetőleg 10 társrészt emeli fel s az új választásokat megejti. (A tiz részes és a vezérigazgató képezik az igazgatóságot és felügyelő-bizottságot).

26-án. *A kassa-oderbergi vasut elsőbbségeinek konverziója* foganatósittatik; felhívást bocsátanak ki a május 7-ig leendő becserélésre, és pedig olykép, hogy 100 ezüst forint értékű 5°/_o-os régi kötvényért 110^{so} forint értékű 4°/_o-os új kötvényt; az 5°/_o-os régi 100 arany forintos elsőbbségeért 210^{so} márká értékű új 4°/_o-os arany kötvényt lehet becserélni; a fennmaradó nem osztható rész ezüstinél 94:100-hoz, aranyinál 98:100-hoz arányban fog számíttatni. A be nem cserélt elsőbbségek felmondása később következik be.

A magyar jelzáloghitelbank az engedélyezett 35 millió forintot tevő *nyereménykölcsonre* nézve új sorsolási tervet dolgoz ki. A kötvények nem 4°/_o-kal, hanem alacsonyabban fognak kamatozni.

Az osztrák-magyar államvasut osztaléka hír szerint a 20 frankot (4°/_o) nem fogja meghaladni s a többlet a jövő évi számlára kerül.

Szállításokból eredő perek elintézésére választott bíróság ille-

tékességét akarják megállapítani. Külön bíróság felállításáról nincs szó, hanem azt kívánják, hogy a vasutak önkényt alávessek magukat az 500 forinton aluli vitás kérdésekben a budapesti tőzsdebíróság határozatainak.

Fontos ujtás az *aldunai hajóforgalomban*. A m. k. államvasutak tulajdonát képező két hajó közvetíti az átkelő forgalmat a szerb parton Zimonynyal összeköttetésben és már szerb sertések jönnek ez uton Kőbányára. A Száván is akarnak ily módon közlekedést létesíteni.

A *torontáli helyi vasutak megnyitása* nagyobb hiányok megállapítása következtében még nem engedtetik meg.

A magyar sorsjegy lebélyegzési *rendelet* közzététele.

A *Bagariu-féle gőzhajótársaság* ügynökséget alapít Radujewatz- és Belgrádban.

A *miskolczi gabonacsarnok* beadványt intéz a tőzsdetanács-hoz a végett, hogy ez eszközölje ki, miszerint az idei gabnavásár Bécs helyett Budapesten tartassék meg.

A *temesvári takarékpénztár* 4 $\frac{1}{2}$ %, 0-os zálogleveleinek bevezetését a budapesti tőzsde megengedi.

27-én. A budapesti árú- és értéktőzsde közgyűlése.

A *nemzetközi villamossági társulatot* Bécsben 5 millió forint alaptőkével fogják megalapítani, melyből 3 milliót befizetnek. Tartalékalapot és ujtási alapot fognak létesíteni s 1891. decz. 31-ig az időközi kamatot megtérítik.

A *hamburg-budapesti* keleti villamvonattal Brindisi jő Salónikival szemben előnybe.

Párisban az új »*Comptoir d'Escompte*« állítólag mégis létre fog jönni.

28-án. A budapesti árú- és értéktőzsde a közgyűlés alkalmával ünnepélyesen emlékezett meg fennállása 25-ik évéről.

A *pesti magyar kereskedelmi bank* rendkívüli közgyűlésében alapszabályait olykép módosítja, hogy zálogleveleinek *biztosítási alapja* a forgalom 5%-át, de legalább is 1 $\frac{1}{2}$ millió forintot tegyen, miután a záloglevelek és szelvényeik a talajjavítási kölcsönről szóló új törvény értelmében mindaddig adómentességet élveznek, míg a biztosítási alap legalább 1 $\frac{1}{2}$ millióra rüg.

29-én. Az *osztrák-magyar államvasut* igazgatóságának ülése az *osztalék* felett még nem hozhat határozatot, mivel a számadások még nincsenek lezárva. Rendkívüli közgyűlés fog május 31-én e tárgyban, valamint esetleg a keleti vasutak üzletének átvétele felett is határozni, mely utóbbi irányban a tárgyalások egyre tartanak.

A *magyar-francia biztosító társaság mérlege* 2 $\frac{1}{2}$ millió forint veszteséget mutat ki, melyből 1 $\frac{1}{2}$ millió a szállítási biztosításra. 0 $\frac{1}{2}$ a tüzkárra és 0 $\frac{1}{2}$ a leírásokra jut; a Phoenix-részvények és a társaság házai még nem vétettek kisebb értékűnek, mint a múlt évben.

30-án. Május havára nagy pénzügyi műveletek vannak terv-

ben. 1-én a földtehermentesítési kötvények felmondása — a magyar kötvények 1889. nov. 1-ére, az erdélyiek 1890. jan. 1-ére — s az ujakra aláírás nyitása, a kassa-oderbergi vasut elsőbbségeinek becserélése; a budapest-pécsi vasut elsőbbségeinek konverziója május 15-én, a nemzetközi villamos társaságnak megalakulása május 6-án, Joubert üzlete Hirsch-sel a keleti vasutak tárgyában.

MAGYARÁZÓ MEGJEGYZÉSEK A HAVI KRÓNIKÁHOZ.

A lefolyt hó a pénzügyi téren úgy, mint a közigazgatás és az üzleti élet terén nagyon figyelemre méltó változásokat hozott magával, — változásokat, melyek hosszú időre kiható következményeket fognak magok után vonni és nem fognak nyomtalanul eltűnni. A szakminisztériumok újjászervezése nagy horderejű intézkedés, mely azon helyes alapeszmén sarkal, hogy a kereskedelemnek s az iparnak a közlekedési és forgalmi intézményekkel a legszorosabb kapcsolatban kell állnia. A közlekedésügyi minisztériumhoz, mely ezentúl »kereskedelmi minisztériumnak« fog nevezetni, fognak tartozni »az összes vasuti ügyek, a gépgyárak, a tengeri kikötők és a kikötőépítési ügyek, a Vaskapu-szabályozás, az utak és vámok, magas építményi és kazánügyek, az összes kereskedelmi, ipari és szabadalmi ügyek, határvám és nemzetközi egyességek, posta, távirtda, telefon, postatakarékpénztárak s az országos statisztika« — míg az eddigi kereskedelmi, jövőre földművelési minisztérium a földművelést, erdőügyet, a bányászatot, lótenyésztést, ménesbirtokokat, baromtenyésztést, állategészségügyet, mezőgazdasági szakoktatást, vízjogot, vízszabályozást, az árvédelmet és a talajjavítás ügyét fogja magában foglalni.

A vízszabályozási és talajjavítási ügy előnyös átalakulását van hivatva kezdeményezni három törvényjavaslat. Az első olcsó kölcsönöket nyit meg, a másik felmenti Szeged városát az elviselhetetlen teherként reánehazódó fizetésektől, a harmadik pénzalapot ad az állam kezébe oly vállalatok alapítására való előlegek nyújtására, melyek létrejötté az ország érdekében kívánatos, de melyek a kezdet nehézségeit legyőzni nem képesek és szabályozza az adóvisszatérítést a vízszabályozó társulatoknál.

E törvényjavaslatok közül tagadhatatlanul a legfontosabb az, mely a földhitelintézet által szabályozási és talajjavítási czélokra adandó kölcsönökről szól. A kiinduló pont, melyből itt a kezdeményezés történt, annak szüksége, hogy a szabályozó társulatok új és bővebb rendelkezési forrásokhoz jussanak s ez által feladataik betöltésére képesíttessenek. A tiszai sorsjegykölcsönből már csak 700,000 forint áll az államkincstárban szabad rendelkezésre, míg e társulatok 20 millió forintnál többet igényelnek s azonfelül kívánatos volt eszközöket teremteni egyéb vízhasználási és talajjavítási munkálatokra is. A szükséges pénzalapnak az állam részéről való beszerzése nem mutatkozott kívánatosnak és pedig annyival kevésbé, mert a magyar földhitelintézet késznek nyilatkozott a kívánt kölcsönt minden külön nyereség nélkül 4%-os kamatláb mellett 50 évi visszafizetésre megadni és pedig olyképp, hogy az évi járulék (kamat és törlesztés) 4 $\frac{1}{2}$ %-ot meg nem halad. E mellett késznek nyilatkozott az intézet az újonnan kibocsátandó vízszabályozási és talajjavítási zálogleveleket szintén minden jutalék felszámítás nélkül számítani le. Viszont az intézet azt kívánta, hogy az eddigelé neki nyújtott kedvezmények az új kölcsönre is kiterjesztessenek; a szabályozási járulékok behajtása a közadók módjára történjék és az esetben, ha a szabályozó társulatok 3 éven át nem fizetik az évi járulékot, az állampénztár fedezze azt. Továbbá a kibocsátandó záloglevelek teljes adómentességét kívánja az intézet.

A pénzügyminiszter a földhitelintézet ajánlatát elfogadta s az azzal kötött egyesség alapján törvényjavaslatot nyújtott be. Ezt az egyességet s a

nehéz kérdés ily megoldását csakis helyeselnünk lehet föltétlenül. A szükséges pénz beszerzésére csak az államkölcsön vagy német mintára készült talajművelési bankok felállításának útja volt nyitva. Egyik esetben sem lehetett oly olcsó pénzre számítani, mint a magyar földhitelintézet ajánl s ezért látjuk a legjobb megoldást a javasolt alakban. Négy százalékos kölcsönöket felette olcsóknak kell jeleznünk s bármely pénzügyintézet csak olyankor kínálhat ilyet, mikor a tőke oly bő s a kamatláb oly alacsony, mint a jelen pillanatban. De egyáltalán nem jöhet létre ily kölcsön, ha a hitelképesség minden kétségen felül nem áll s az a körülmény, hogy magyar záloglevelet ily czélokra s ily alappal kedvező feltételek mellett lehet most kibocsátani, fényes bizonyága a teljesen megváltozott nézeteknek, melyek Magyarország gazdasági és hitelviszonyai tekintetében ma már általában lábra kaptak.

Az állam egyébiránt nem teremt monopoliumot; ugyanezen kedvezményeket kapja minden oly intézet, mely hasonló feltételek mellett ad kölcsönt. A pénzügyminiszter nem alap nélkül hiszi, hogy a hitelintézetek közt esetleg verseny támadhat, mely a szabályozó társaságoknak javára válhat.

A földhitelintézet részére az évi járadékok behajtása tekintetében tett kivételek, valamint az állampénztár esetleges hozzájárulása a cél szempontjából igazoltnak látszanak. Az adómentesség engedélyezése ellen sem lehet kifogást emelni, annyival kevésbé, mert az állam itt sem alkotott kiváltságot, hanem kimondja az adómentesség kiterjesztését mindenemű záloglevélre, melyet a kisbirtokosok földhitelintézete, az osztrák-magyar bank és pénzügyintézetek vagy társaságok, melyeknek záloglevél tartalékalapjuk 1 1/2 millióra rúg, bocsátanak ki. Az államnak ez irányban tanúsított bőkezűsége mutatja, mennyire szívén hordja a kormány a földművelés érdekeit. Ez az adómentesség is hozzá fog járulni a földhitel olcsóbbá tételéhez s ez intézkedés a legteljesebb elismerést érdemli. Ennek kapcsán kifejezést adhatunk abbeli reményünknek is, hogy ugy a szabályozási társulatok érdekeltjei, mint a mezőgazdák általában felismerik a nyújtott előnyöket és sokszorozott igyekezettel fognak odatörekeidei, hogy egyrészt a szabályozási munkálatokat gyorsan keresztülvigyék, másrészt a talajjavításokat foganatosítsák. Az ország a gazdáktól is tetteket várhat, miután a saját részéről oly fényes bizonyosságát adta gondolkodásának.

Nagyszerű lefolyást vesz a nagy magyar konverzió-művelet. Alig történt meg a mult hó végén az 54 milliós kölcsön s a gömöri kölcsön felmondása; alig alig jött híre az új 4 1/2%-os magyar vasuti kölcsönre (ápril 5-én) nyitandó további aláírásnak, mikor köztudomásra jut, hogy az új kölcsön árfolyama 97 1/2-ről 99 forintra ment fel, a miért is az új részletet nem az előlnevezett, hanem 98 és 99 közt fekvő árfolyamon fogják a közönségnek felajánlani. S a pénzügyi élet vivő csoport oly biztos a teljes siker iránt, hogy máris bejelenti, miszerint május 1-én a régi 5%-os földtehermentesítési kötvények felmondása s azzal kapcsolatban az új 4%-os földtehermentesítési kötvényekre a becserélés, illetve készpénzben való aláírás megnyitása be fog következni. Tényleg 30 millió értékű új 4 1/2%-os vasuti kölcsönt ajánl fel a csoport a felmondott vasuti kötvényekért leendő becserélésre és tudomásra hozza, hogy a rendelkezésre fenmaradó rész ápril 15-én kerülend aláírásra. Már ápril 16-án tudva van, hogy a becserélésre és aláírásra vonatkozó ajánlatok oly magasságig mennek, miszerint jelentékeny leszállításuk válik szükségessé. 17-én már köztudomásra jő, hogy a készpénz-aláírásoknak alig 5%-a lesz tekintetbe vehető. Hogy minő tetterőt fejt ki a Rothschild-Creditanstalt-csoport, csak akkor lehet kellőleg méltányolni, ha meggondoljuk, miszerint ezen vasuti és földtehermentesítési kölcsön-műveletekkel egyidejűleg még nagyon jelentékeny műveletek mennek át kezén és vannak kiválóan reábizva. A kassa-oderbergi vasut elsőbbségeinek az osztrák földhitelintézettel karöltve foganatosítandó konverziója már ápril 26-án konkrét alakot öltött. Az 1868-ki 5%-os elsőbbségek 38,825.000 ezüst forint értékben s az 1879-ki 1,200.000 forintot tevő 5%-os elsőbbségek 47,140.800 ezüst forint értékű új 4%-os elsőbbségi kölcsönkötvényekkel, az 1879-ki 5%-os 13,826.700 márkát tevő aranyban fizetendő elsőbbségek pedig 16,541.400 arany márká értékű 4%-os elsőbbségekkel fognak becseréltetni és pedig olykép, hogy minden 100 frt. ezüst-értékű 5%-os kötvényért 110'50 ezüst frt. értékű 4%-os, minden 100 frt. aranyér-

tékü 5%-os kötvényért pedig 210-50 m. aranyértékü elsőbbséget adnak. Az április 26-tól május 7-ig terjedő időközben elégnek hiszik a nagy üzlet keresztültvitelére. A budapest-pécsi vasut elsőbbségeinek konverziója 7,580.000 frt. értékű czimletekre terjed ki és a képviselőház elé április 9-én terjesztett s a közgyűlés által 17-én elfogadott egyességet a magyar ált. hitelbank május 15-én fogantatosítandja, mely egyesség a részvényeseknek 470.000 frt. hasznót fog nyújtani. S e mellett egészen hitelreméltó hírek keringenek a közel jövőben keresztültviendő óriási pénzügyi tervekről; beszélnek az összes 5%-os állampapírok és vasuti értékek konverziójáról s azon felül az osztrák-magyar államvasut részére fogantatosítandó pénzügyi műveletekről, melyek tárgya a Hirsch báró által a német s az ottomán bankkal megszerzett keleti vasutak lennének.

A pénzügyminiszter a magyar sorsjegytörvény alkotásánál még fölülmutta az osztrák kormányt a külföldi sorsjegyekre vonatkozó intézkedések szigorúsága tekintetében, csak két sorsjegynek kegyelmez meg: az olasz vörös kereszt s a szerb 3%-os sorsjegyeknek, míg minden egyéb sorsjegy ki van tiltva. Elnéző volt a kormány a magyar jelzálogbanknak s a hazai takarékpénztárnak a földbirtok érdekeit szolgáló nyereséyműköltvényei iránt, ajtót hagyva fenn számukra kapuzárás után is 50 millió forintig terjedő czimletek erejéig; oly kedvezmény, mely akkor is, ha e czimletek rendeltetését kellően méltányoljuk, az illető intézetek kiváltságolását jelenti, mi felől a versenyző felek nem a legenyhébben nyilatkoznak. De e kedvezmény a nagy intézetek jó szolgálatai utján bizonynyal meg fog térülni s így jól megérdemelt jutalom gyanánt tekinthető.

Jellemző tény, hogy a Dunán önálló gőzhajóközlekedés lépett életbe, melyet a magyar kir. államvasutak tulajdonát képező hajók közvetítenek. Ezzel esetleg nagyszabású kezdeményezés előtt állunk, mely a szerb és román forgalomra befolyást fog gyakorolni.

Az üzleti élet mindennapi eseményei közül kiemelkedik az, hogy a trifaili és északmagyar szénbányatársulatok az esztergomi szénterületen nagyobb tevékenységet fejtenek ki. A szeszkartellről ezuttal nem szólunk, reméljük, hogy nem is fog létrejönni. Megelégedéssel jelezhetjük egy mezőgazdasági gépgyárunk s egy kötőárúgyár megnagyobbítását s a Ganz és társa gyárral összefüggésben keletkező nemzetközi villamos társaság alakulását, valamint a tervet, hogy Szerencsen a czukorgyár mellett gőzmalom is állíttatnék fel. Kíváncsinos volna, hogy, a mint tervben van, a vasutak önkényt alávessék magukat 500 forinton alul álló vitás kérdéseknél a budapesti tőzsdebiróság határozatainak.

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

Valuta-tanulmányok a magyar tudományos Akadémia pályázatán.

Négy évtized óta viseljük a rendezetlen valuta gazdasági hátrányait. Két ízben nagy erőfeszítés és komoly előkészület történt a kényszerforgalom megszüntetésére; de a szerencsétlen kezű abszolút kormány törekvéseit a külpolitikai bonyodalmak mindkét ízben megghiúsították. A kiegyezés óta inkább csak óhajokról beszélhetünk; az Ausztriával kötött s azóta kétszer megújított vám- és kereskedelmi szövetség kimondta ugyan az érczfizetés helyreállítását, de azért a kérdés egészen a legujabb időig, még csak az előkészítés stádiumába sem lépett. Valószínű azonban, hogy ha állami pénzügyeink terén a kormány erélyes és czéltudatos törekvését a kívánt siker koronázza s a krónikus deficit államháztartásunkból eltűnik, az oly általánosan óhajtott valuta-rende-zés mihamar napirendre fog kerülni. Ausztriában már tényleg megkezdődtek az előmunkálatok s illetékes kormányférfaik nyilatkozata remélnünk engedi, hogy a monarchia mindkét államát egyenlőn érdeklő kérdés megoldását Magyarország sem fogja késleltetni.

A magyar tudományos Akadémia elismerést érdemel, hogy a fontos gyakorlati kérdés útját szintén egyengetni akarja, s pályakérdései közé a külállamok valuta rendezésének tudományos ismertetését is föl-vette. A sort a német valutával nyitotta meg, melyre a Lévy-alapítványból 1887-ben a következő pályakérdést tűzte ki: »Fejtsenek ki Németország valutapolitikájának előzményei, pénzügyi eredményei és közgazdasági hatása.«

A pályázat sikeres volt; a bírálói tisztet teljesítő két kiváló akademikusnak összhangzó véleményeszerint, a beérkezett mindhárom pályamű a tudomány jelen színvonalán áll s többé-kevésbé nyeresége szakirodalmunknak. A bírálók szívesességéből, örömmel közöljük a beható bírálati jelentéseket, melyek nemcsak a befolyt pályázatra vetnek érdekes világot, hanem — mint két első rangú nemzetgazdánk véleménye — az éjszak-amerikai és az olasz valuta-rendezésről ujabban kitűzött akadémiai pályakérdések megoldásánál is hasznos utmutatásul szolgálhatnak.

I.

Midőn a tisztelettel alulírott, mint egyike a pályaművek megbi-rálására felhívott osztálytagoknak, a fentjelzett kérdésre beérkezett három pályamunkáról bírálatos jelentését előterjesztené, mindjárt be-vezetőleg megelégedéssel constátálhatónak véli azt, hogy a jelen pályá-

zat egészben véve igen szép sikerrel folyt le, a mennyiben (eltekintve egyelőre az alantabb ügyis részletesebben kiemelendő egy némely hiányok- és fogyatkozásoktól) a benyújtott mindhárom dolgozat: az akadémiai pályázat színvonalát igen megközelíti, s úgy tudományos és irodalmi mint gyakorlati szempontból kétségtelenül értékes s maradandóbb becsű szellemi terméket képez.

Közelebről nézve az illető munkákat s mérlegelve különösen azt, melyiket lehet a három közül a legmegfelelőbbnek, esetleg a pályadíjjal kitüntetendőnek nyilvánítani, a következőkre bátorkodom utalni.

- Az I. számú s Götheből vett jeligével ellátott pályamű a kitűzött kérdést legterjedelmesebben, annak még történelmi fejlődését is részletező s az egész irodalmi apparatust is ügyesen felhasználó módon tárgyalja; a meglehetősen bő anyagot helyes tagozatban és elrendezésben dolgozza fel, helyenkint igen beható, a tudomány jelen színvonalának megfelelő fejtegetést nyújt; conclusióiban pedig, mint kifejezetten a bimetallistikus iskolához szító szakművelő, a német valuta-politika vitelét és folyamatát (majd alább látni fogjuk: jogosultan-e avagy nem jogosultan) erős bírálatnak veti alája.

A II. számú és az amerikai Thurmanntól kölcsönzött jeligével ellátott dolgozat az előbbi dolgozathoz jóval kisebb terjedelmű; a történelmi előzményekre nem terjeszkedik ki, és a források behatóbb tanulmányozásának és felhasználásának sem nyújtja annyi bizonyosságait, mint a másik két pályamű. Érdekes és (azon iskolának szempontjából, a melyhez a pályázó tartozik) értékes része azonban munkájának az ezüstkérdés tüzetesb elemzése s az ezüst-demonetisáció következtetéseit és hatásait részletesebben (bár nem mindenben eléggé objektíve) hangsúlyozó elemzései. Conclusióira nézve ezen pályázó is a bimetalismus hívei közé tartozik s ezek szemmértékével nézi és bírálja a német valutapolitika eljárását és alkotásait.

A III. számú munka, mely Ricardo: »Heigh price of bullion« cz. munkájából kölcsönzi jeligéjét, nem bocsájtkozik sem a történelmi fejleményeknek oly részletező taglalatába, sem az irodalmi források oly nagymérvű kiaknázását, mint jelesül az I. számú munka szerzője teszi, nem árulja el. A mi azonban a dolgozat berendezését, az okoskodó eszmemenetet, a következtetések sorát és jellegét, s e mellett a tárgyalás helyenként élesb és szellemes módját, meg a monometallistikus doctrina elfogulatlanabb méltatását illeti: ugy látszik, hogy ez a pályázó: ura a feladatnak legteljesb mértékben; ez fogta fel leghelyesebben azt, hogy az 1871. óta 1876-ig a Németbirodalom vezérférfiai által keresztül vitt pénz- és valuta-reform, a mely az előbbeni rendszerrel való igen ügyes szakítást és az aranyvalutára való átmenetelt vonta maga után, egyikét képezi az új birodalom legnagyobb s legjelentősb állami cselekvényeinek, a mely nemcsak méltóan sorakozik annak egyéb messzeható alkotásaihoz, nemcsak egy nagy s következetes nemzeti politikai rendszabály, hanem az időviszonyok és közgazdasági fejleményeknek egészen természetszerű, kikerülhetetlenné vált s szükséges folyamánya is volt, a melyre a körülmények szerfelett kedvezőül kényszerültek, s a melyet ugyanazért (még egy némely visszas

következései ellenére is) elmulasztani, vagy a melytől visszarettenni soká helyrehozhatatlan súlyos ballépés lett volna. — Mely alkalommal különben nem hallgathatja el alulírott a jelen (III. számú) dolgozatra nézve azt sem, hogy az helyenként nem kellő gondossággal szerkesztett, irányában itt-ott pongyola, s egynémely nem kellően indokolt állítást és tételt tartalmazó, a mi annak irodalmi becsét, szemben névszerint az I. számú pályamunkával, némileg csökkenti.

Mielőtt egyébiránt alólirott a pályadíj kiadására nézve is érdemlegesen nyilatkoznék, nem mulaszthatja el úgy az ügy érdemét illetőleg, mint a netán későbbben nyomtatásban is közzéteendő egyik vagy másik munkát kívánatosnak látszó kiegészítése és megjavítása érdekében, arra utalni, hogy a kitűzve volt pályakérdés azon részét tekintve, a mely a németbirodalmi valutapolitika közgazdasági hatásait is akarta tüzetesen megvilágíttatni: szóban lévő pályműveink, minden jelességük és érdemességük ellenére, nem egy lényeges hénagot hagynak fenn, s egyikök sem öleli át a tárgy körét azon részletességben, a mely több szerfelett érdekes és tanulságos, s a feladvánnyal összefüggésben álló tünemény magyarázatában és méltatásában állandott. — Így, hogy csak egy-két pontra utaljak: kívánatos lett volna, hogy a pályázók a német valutareform által állítólág az ezüstnek érték hanyatlására gyakorolt közvetlen hatást behatóbban, az e kérdés körül támadt eszmemozgalmat s monometallisták és bimetallisták közt folyó harczot tüzetesebben elemezzék és fejtelessék; ohajtandó lett volna, hogy e reform visszhatása Európa általános valutaviszonyaira szemügyre vétessék, és az ez alapon való kilátások a közelebbi jövőre, habár csak futólág is, megérintessenek; nem kellett volna továbbá figyelmen kívül hagyni azon törekvéseknek méltatását, a melyek a német valutaváltoztatás nyomán az ugyanott uralomra jutott *agrárius* párt részéről, az új intézmények ellen, egyoldalú osztály-érdekben s semmivel sem indokolható követelékenységekben intéztetnek, s a bimetallismusra való áttérést rövidlátó módon erőszakolni akarják. — Végül, kiváló érdekeségű és gyakorlati tekintetben is igen tanulságos lett volna azon, főleg monarchiánkat oly közélről érintő feladványt, legalább általánosságban figyelembe venni, a melyet röviden kifejezve »szelvény-pörök« (Couponprocesse) neve alatt ismerünk, a mely a német valuta-változtatással bizonyos kapcsolatban áll, s osztrák és magyar államférfiaknak, vasutársulatoknak, finansczkormányoknak, és felső és legfelsőbb bíróságoknak annyi munkát, gondot, keserűséget és küzdelmeket okozott.

A mi immár a *pályadíj odaítélését* illeti, e részben alulírott nézete oda járul, hogy gondos egybevetésével az elmondottaknak, s szem előtt tartva különösen azt, hogy a két elismeréssel és dicsérrettel említett dolgozat, úgy egészben, mint részleteiben véve, egyaránt határozott irodalmi beccsel bíró munka, mindenik a maga külön előnyeivel és jelességeivel; de továbbá azt is, hogy egyik se emelkedik absolute és kitűnően a másik fölé, úgy hogy a pályadíjra *kizáróan* érdemesnek nyilváníttathatnék: alulírott nézete oda járul, hogy úgy az igazságosság, mint a méltányosság és a jól felfogott irodalmi érdek követelményének akként tételnék elég, hogyha (még annak daczára is, hogy egészbenvéve nem

jelentékeny összegről van szó) a pályadíj a két műnek szerzője között egyenlő mértékben megosztatnék, s a harmadik munka, vagyis a II. számú, mint a melynek szerzője szintén elismerésre méltó módon küzdött az erősebb versenytársakkal: dicsérettel kitüntetendőnek határozatnék el.

Mely megoldás különösen a két pályanyertes dolgozat tekintetében, nézetem szerint, még azon további, s talán nem kicsinylendő körülményben is találja indoklását, hogy az egyik pályázó a bimetallismus a másik pedig a monometallismus hívei közé sorolható; és így egy nagy, az egész tudományos világot, sőt még a gyakorlati államférfiakat is két egymással éles ellentétben álló táborra oszló principiális vita-kérdés, oly elintéztet nyer, a mely Akadémiánk teljes tudományos részrehajlatlanságáról tesz tanuságot, s azt az e részben netán ezentul még előfordulandó vagy szükségessé válandó nyilatkozataiban semmi irányban sem köti meg.

Végül megjegyzi alulírott még azt, hogy azon esetre, hogy a pályanyertes dolgozatoknak sajtó útján való közrebocsájtása vétetnék czélba, a mi tekintettel a kérdésnek a gyakorlati élet szempontjából is fontosságára sőt actualis jelentőségére, kívánatos: a szerzőknek arra kellene törekedniök, hogy dolgozatuk egynémely tévedését és hézagait kiigazítsák, illetve pótolják; s ez által azoknak becsét és használhatóságát fokozni feladatuknak tekintsék.

Kautz Gyula.

II.

A t. Akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottsága, melynek kebeléből e pályakérdés kiindult, tervszerű egymásutánban ugyan először az olasz, másodsor a német s harmadsor az angol-amerikai pénzrendszereket és változásait akarta pályázati tanulmányozás tárgyául kitűzni; de az olasz kérdés kitűzése — eleddig ki nem derített okokból — elmaradt. Mindamellett jelen pályázat, ugy a beérkezett művek száma, valamint tartalmuk minőségénél fogva, örvendetesnek és kielégítőnek mondható. Míg azonban a két első pályamű külalakjára nézve is megfelel az akadémiai pályázatok feladatának, a III. számú mű oly pongyola, éktelen írásban nyújtott be, hogy már ezen alaki hiányánál fogva is méltán visszautasítható lett volna és igazán csak a bírálók jóakarátának tudható be, ha idejöket ez izléstelen, ezernyi igazítással is eléltetett írás tanulmányozására fordítani nem restelték.

Belértékükre nézve mindhárom pályamű tisztességes irodalmi színvonalon áll s a kitűzött pályakérdést, több-kevesebb szerencsével és sikerrel mindhárom megoldja.

Ezen egyébiránt alig is lehet csodálkozni, mert ép e kérdésre nézve állt rendelkezésre a különben is bőírású Németország gazdag szak- és időleges irodalma, nevezetesen az újabban elannyira lábrakapott brochure-irodalom, melyet mindhárom pályázó, néhány alapvető, nagyobb szabású művön kívül lelkiismeretesen föl is használt, mint azt a bemutatott forrásjegyzékben ki is tüntetik.

Minél inkább egyértékűnek látszik így általánosságban a három pályamű, annál nehezebbé válik a határozott ítéletmondás, mit még fo-

koz azon körülmény, hogy épen a német valutakérdésben egész Németország két nagy táborra szakad, melyeknek egyike az arany monometallismust tartja egyedül üdvözítőnek, míg másika a bimetallismusra esküszik, miben egyrészt Franciaország régi és gazdag multja s a bár szűkebb körben még mind fennálló latin pénzunio, másrészt Angliának is egyik egyre erősbulő partja támogatja.

Ily viszonyok között csakugyan bajos absolut objectivitást követelni a pályázó irótól, sőt maga a bíráló is kénytelen megtagadni partállását ez ügyben, hogy kellő tárgyilagossággal ítéljen.

Az I. és II. számú pályamű komolyan is iparkodik ugyan e tárgyilagosságot szem elöl nem tévesztetni, de, bármennyire méltányolja mindkettő a Németországban behozott, noha csak félig érvényesült aranyvaluta által elért eredményeket, nem huny szemet azon károk és veszélyek elöl sem, melyeket e kérdés hatalmi megoldása okozott az országnak magának s melyeket rejt a szomszéd országok valutaviszonyaira nézve.

A III. számú pályamű teljesen a német valutarendezés álláspontjára helyezkedik. Neki minden jó a mi történt, Németország kereskedelmi fejlődését is a pénzreformnak tudja be és számba se veszi, vagy kevéssre látszik becsülni azon milliárdokat, melyeket a francia hadisarcz Németországnak juttatott, ez által egyedül tevén lehetővé, hogy Németország egyáltalán átmehetett ily rögtönözve az aranyvalutára.

A kérdés történelmi levezetését illetőleg legérdekesebben tárgyalja ezt az I. számú mű, mely körülbelöl a 30 éves háboru idejétől fogva követi nyomon a német zillált pénzviszonyokat egész az 1871, illetőleg 73-diki tényleges kibonyolításig. Szintén érdekesen tárgyalja ezt a II. sz. pályamű, bár a történelmi vázlatot csak az 1857-diki állapottal kezdi, de ez is még eléggé zillált volt arra nézve, hogy menetében a folytonos javulás és végre legalább ideiglenes sanálás szemlélhető legyen. A III. számú mű épen a rómaiakra vezeti vissza a német pénzrendszer alapjait, mi, ha nem is hibás, legalább fölösleges, mert a mely tanulmányozását a német pénzviszonyoknak az akadémiai pályakérdés kívánta, az nem a pénzverdei jog fejlődésére, hanem a monetaris rendszerek változásaira irányult.

Örvendetes, hogy mindhárom pályamű nem ragadtatja magát túl a kiszabott határokon, eleget nyújt arra nézve, hogy Németország ebbeli viszonyait megismerhessük, ki-kitér, a mennyiben hatásuk el nem tagadható, Franciaország és Anglia viszonyaira is; de szűkebb körű tanulmányai alapján nem akarja egyuttal megoldani az osztrák-magyar valutakérdést is. Tanulmányát mindhárom az ismert Haupt- és Soetbeer-féle és egyéb statisztikai anyaggal támogatja és illusztrálja, valamint egyformán használják a Stanley-Jevons-féle index-number név alatt ismert árösszegeket is. A III. sz. pályamű ezentul még grafikai rajzokat is mutat be, de a melyek úgy kissé kezdetleges kivitelük, valamint túlcomplikált modoruknál és alig olvasható magyarázatuknál fogva, a mű becsét nem valami nagyon emelik.

Nyelvezetre nézve az I. és II. számú pályamű előnyösen különbözik a III. számútól, mely a »Währung«, »Standard«, »étalon« szó he-

lyébe »értéklő« uj magyar szót használ s abból igét is készít s mint »értékelni« bán el vele. Azontul magyarossága gyarlóbb, gyakran öszszetéveszti a »ki« és »mely« jelzőket, hadi lábon áll az »ikes« igékel s egyre a németes »lett« és »lett elfogadva« szókat használja.

Mindent összefoglalva, miutár az I. sz. pályamű a szakbavágó irodalmat is a legkimerítően s legáttekinthetően nyújtja: a pályadíjat ezen, a Göthe-féle: »Nach Golde drängt« stb. jeligéjű pályaműnek vélem kiadandónak. A II. számú pályamű, a Thurmann-féle jeligével, az Akadémia dicséretével volna kitüntetendő, esetleg kinyomatása is elrendelendő.

De a III. számú pályamű is, irójának határozottan tudományos készültségénél fogva, mely a mű hiányai mellett is becses tanulmányt szolgáltat, megjelenésében elő volna segitendő *).

Budapest, 1888. december 12.

Keleti Károly.

I. de Varigny. Les Grandes Fortunes aux États-Unis et en Angleterre. Paris 1889. Hachette & Comp.

Varigny műve előbb a *Revue des deux Mondes*-ban jelent meg s némi feltűnést keltett ugy tárgyánál, mint azon szempontoknál fogva, melyekből kiindul. Alig is lehetett másként. Ily időben, midőn a nemzetek fokozódó energiából, az egyeseknek az idegességig fölszigázott tevékenységéből a vagyon szerzése oly bő részt követel, nem lehet, hogy ezek előtt érdekesnek ne tűnjék föl e könyv, mely azok életét írja le, kik a nehéz és kimerítő versenyben célhoz értek s milliókat szerezve,

*) Köszönettel tartozom a »Szemle« szerkesztőjének, hogy e bírálatok közlését velem tudatta, sőt netalán szükséges megjegyzés tételére helyt enged. Mert az olvasó szakközönség tájékoztatása végett némi megjegyzés itt csakugyan szükséges, ha az mindjárt önigazolásnak is látszanék. Meltán kérhethet ugyan bárki, »ha Keleti az I. számú pályaművet tartotta a pályadíjjal jutalmazandónak, habár a másik kettőről is kellő méltánylattal nyilatkozik, hogyan van az mégis, hogy a pályadíj, teljesen a másik bíráló, Kautz úr javaslata szerint osztatott meg?« Erre egyszerű válaszom a bírálatom keltére való utalás. Én mult év december 12-én nyújtottam be bírálatomat az Akadémiának, míg Kautz úr csak ezután olvashatván el a három kötetet, bírálatát is, bár datum nélkül, de csak ápril havában s oly időben nyújtotta be, mikor már a nagygyűlés előkészületei javában folytak. Az osztály-titkár, Pesty Frigyes úr, látva a két eltérő ítéletet s idővel nem rendelkezvén, hogy még egy harmadik bíráló is — mi ily esetekben szokásos — a műveket elolvassa s döntő bírálatot mondjon; de tekintettel talán a bíráló személyekre is, kik aligha könnyen vetik alá magukat egy ismeretlen harmadiknak: kérve kért, hogy a díj odaitélése iránt egyezzünk meg. Így én engedtem Kautz úr nézetének, mit annál könnyebben tehettem, mert bírálatomban magam emeltem volt ki, hogy mindhárom pályamű elég jó s a választás közöttük elég nehéz. De örülök, hogy a bírálatok a »Szemlé«-ben megjelentek, mert leszámítva a díj odaitélését — mire az összeg csekélységénél fogva nagy súlyt különben se fektettem — most is teljesen fentartom nézetemet, sőt, azt hiszem, elég objectiv voltam, mert nem tekintettem a pályázók pártállására, mely munkáikban, — a harmadik számút kivéve — ki sem derül eléggé, magam pedig épen nem foglaltam el pártállást bírálatomban.

Keleti Károly,
akad. r. tag.

a gazdagok legelső sorában foglalnak helyet. Mind a mellett sokan csalódva fogják letenni Varigny művét, sokan épen azok közül, kik legégből kíváncsisággal fordultak felé. Az olvasóknak azon naiv, de nem kicsiny csapatát értjük, kik szabályokat keresnek benne, melyek szerint tevékenységüket berendezhessék, hogy gazdagokká váljanak. A szabályokat meg fogják ugyan találni, mert hisz szerzőnk elég sűrűn hivatkozik rá, hogy a nagy vagyonok alapját a makacs kitartás, a körülmények ügyes kihasználása, a nyugodt elhatározás, a tudomány által hatalmassá tett ítélet és az a »*selfcontrol*« képezi, mely egy távol cél érdekében képes a jelent élvezet helyett okos munkával tölteni. Elmondja azt is, hogy közelebről tanulmányozva azok jellemét, kik hatalmas vagyonokat gyűjtöttek, sokszor kell csodálkoznunk a használt eszközök s azon két-három uralgó vonásnak egyszerűségén, mely őket jellemzi s a melyet fel lehet találni csaknem változatlanul mindnyájuknál. Azon tudat, hogy nekünk is így kell berendezkednünk, ha eredményeiket megközelíteni akarjuk, sokat ér, de a konkrét esetekben mégis tapasztalásra, higgadt átgondolásra van szükség, ezek nélkül nem fogunk boldogulni, bármennyire tele van is fejünk tudós szabályokkal, sőt ezek megfontolás nélkül alkalmazva, előbb okoznak rosszat mint jót. Épen ezért fogják csalódva letenni V. művét azok, kik utasítást kerestek benne az élet mindennapi eseményei között.

Máskülönbben sok tanuságot tartalmaz. Vácolja a plutocratia hőseinek életét, küzdelmeit, megismertet tetteik rugójával és nem feledei el levonni a morált sem.

Évszázadok óta az angol-szász faj értette leginkább a pénzcsinálás művészetét. Társadalmiainkban látjuk a legvagyonosabb egyéneket és szemben velük a legmélyebb nyomort. Angliában van maig is a legtöbb milliomos, de a leggazdagabbakat ma már túl az oceanon találhatjuk föl.

Mindenek előtt egy nagyon elterjedt tévedéstől kell megmenekülnünk, meg kell állapítanunk a milliomos fogalmát. Nem mindenki nevezhető annak, ki egy millió frank, mark, vagy forint vagyonnal bir. Milliomos alatt általánosan csak azokat szabad érteni, kiknek rendelkezésére legalább egy millió font sterling, azaz tíz millió arany forintnyi vagyon áll. Ez osztályozás mellett körük aránylag szűkre szorul, kiszorulnak közülük azok is, kik az új aera chanceait megragadva, aránylag könnyen váltak nálunk egy millió forintot érő vagyon uraivá.

Egykor a nagy vagyonok forrása a királyi kegy volt, eszköze a fegyver vagy az udvarnál teljesített szolgálatok. Ma az ipar felfedezései vagy a kereskedelem jól kihasznált conjuncturái emelhetnek a milliósok közé. A fejlődés ez iránya szembe ötlük már nálunk is, pedig mi az ipar fejlődésének első fokain állunk, mennyivel inkább észlelhető azonban ezen jelenség az angolul beszélő államokban, azt a tárgyalt mű van hivatva kimutatni.

Az első milliósok vagyonának felhalmozásánál a bűn, vakmerőség, a kiméletlen erély és mysticus mesék hajhászása egyaránt összefonódik. *Stephen Girard* bordeauxi hajóskapitány fia, mint matróz kezdi pályáját, majd Philadelphíában nyit üzletet, de a mint a város leég, Girard is

elpusztul. Neje nem birva ki rideg önző természetét, elvál tőle s később örülten hal meg. Girard jellemének összes energiái, meg nem lohadt szenvedélyei egyetlen célra: a vagyon szerzésére irányulnak. Hajós lesz újra, a szent domingói négerek lázadását már mint két hajó ura nézi, gazdag bérért szállítja New-Orleansba a menekülő ültetvényeseket, s azok kincseit, kiket a négerek leöltek, könnyű szívvvel jelenti ki magáénak. Egy éj alatt az új világ legvagyonosabb polgárai közé emelkedik. Philadelphiába tér újra, bankházat nyit és még inkább meggazdagul s elérve a czélok czélját, az óhajtott milliókat, nemesebb czélok felé fordul és philanthrop lesz. 1793-ban a sárgaláz idejében maga vezeti a védelmi intézkedéseket. Nem kímélve pénzt, nem félve a veszélytől, örök hálára kötelezi Philadelphiat maga iránt. Mint az új világ legelső tőkepénzese hal meg s tiz millő francot hagy szegény árvák nevelésére. A »Girard College« hellen stílusú épülete páratlan emlékkövét képezi az amerikai milliók elsejének.

William Phipps II. Károly idejében elsülyedt hajók kincseit hozza napfényre s így válik egy ma is hatalmas család alapítójává. *Warren Hastings* Indiát sarcsolja meg millióért, de a saját, legtöbbször hosszú évek munkája után meggazdaguló milliók igazi kora a XIX. század. Ennek volt fontartva, hogy az iparos, munkával megneemesítse a földművelést és gazdaggá tegye a puritán birtokosokat. Amerikában az évszázadok előtt kiköltözött »*Pilgrim Fathers*« vallásos és emberbaráti álmai nem remélt gyorsasággal kezdenek megvalósulni. A szülemelő köztársaság menedéke, oltalma lett az egész világ szerencsétlen kidobottjainak, a mint ők kívánták, azon nagy kohó, melyben megtisztul az ember, a melyből a minta-állam kel ki, oly nép, melyet saját munkája tett gazdaggá, vallása erkölcsössé s megvalósítja a türelem és szabadság eszményét, melyért hiába rajongtak a letűnt századok és fajok bölcsei és gondolkodói.

A halomra gyűlt nyomorból gazdagságot, a rongyos kivándorlókból szabad polgárokat, a gyűlölet- és szenvedélyvel terhes szivekből keresztényeket, elesett nőkből becsületes család-anyákat, tudatlan gyermekeikből kötelességtudó polgárokat nevelni — ez volt a köztársaság alapítóinak álma. Eleinte csodálatosan jól ment minden, társadalmi ellentétek alig voltak, az ipar fejlődése azonban kifejleszté egy oldalon a proletárokat, másoldalról a száz milliók urait.

A mai gazdag, eszményekben és eredményekben naponta emelkedő angol társadalom aránylag még szintén nagyon fiatal. 1750-ben Anglia népessége csaknem stagnál, fél század alatt egy millióval alig bir emelkedni.

Az új iparos társadalom kiépülése az emelkedést, fejlődést jelenti mindenfelé. A városi népesség száma hihetetlenül nő, a nagy földbirtokok mellé az ipar és kereskedésben szerzett milliók sorakoznak, melyek elérik, sőt fölülmulják amazok értékét.

Arkwright, Hargreaves, Kelly, Watt, Stephenson fölfedezései megváltoztatják a termelés föltételeit s a szaporodó gyárak termékeit megbízható hajósok hordják szét a föld minden zugába. A kitartás, erély

és intelligencia egymás után győzi le az akadályokat s a küzdelem a helyett, hogy kimeritené erélyét, csak növeli a nemzet erőt. E kevés szavu, szegletes, sőt szomszédai által nem egyszer barbárnak csufolt nép új alakot ad a világnak s magát ujja teremtvé, megvalósítja az »Ezeregy éj« aranyos meséit.

Anglia tulajdonkép a milliósok hazája, habár az Egyesült-Államokban vannak is a leggazdagabb emberek, a gazdag emberek száma az anyaországban a legnagyobb. Ezek sorozatát Varigny a következőkben adja:

Jay Gould	vagyona	1.375 millió,	jövedelme	70 millió frank
J. W. Mackay	»	1.250	»	62'5 »
Rothschild (London)	»	1.000	»	50 »
C. Vanderbilt	»	625	»	31'25 »
J. P. Jones	»	500	»	25 »
Westminster hg.	»	400	»	20 »
J. Astor	»	250	»	12'5 »
A. T. Stewart	»	200	»	10 »
J. G. Bennett	»	150	»	7'5 »
Sutherland hrg.	»	150	»	7'5 »
Northumberland	»	125	»	6'25 »
Marquis de Buse	»	100	»	5 »

E sorozatban csak öt van nem amerikai: Rothschild, Westminster, Northumberland, Sutherland hercegek és Buse marquis s ezek közt is csak egy »parvenu« Rothschild, míg az amerikaiak mind azok.

Az igen nagy vagyonok képződésére tehát Amerika volt a legkedvezőbb talaj s a »Pilgrim Fathers« álmaid az utódok legalább részben szétrombolták, mert a tehetős egyenlőség helyére éppen az ellenkező lépett.

Nem érdektelen kimutatás az sem, mely a milliósoknak egyes országok szerint való eloszlását mutatja. E szerint van:

Angliában	200 —
Egyesült-Államokban	100 —
Német- és Ausztria-Magyarországban	100 —
Franciaországban	75 —
Oroszországban	50 —
Indiában	50 —
Egyebütt	125 —
összen:	700 —

E táblázat természetesen nem lehet pontos, de hozzávetőleg még is mutatja az annyira irigyelték számát és országok szerint való eloszlását. Nem lehet kétség arra nézve, hogy ezen szám évről-évre emelkedőben van. Az emberek egy része mindinkább eltanulja a vagyonnak nem csupán szerzését, hanem megtartását is.

Voltak nagy vagyonu emberek előbb is, de új dolog az, hogy egyesek csaknem semmivel indulva a világnak, aránylag rövid idő munkájával felemelkedhetnek a nagy vagyonu emberek legelső soraiba.

Az iparos találmányok vagy ezek szerencsés alkalmazása és kihasználása képezi legtöbbször a meggazdagulás forrását. Aztán a kereskedés, főleg pedig a tőzsde és telek-speculatiók, melyek ismét az ipar emelkedésével függnek össze. A földbirtokos milliók mind atyáik után jutottak nagy vagyonhoz, mert a föld jövedelméből milliókat szerezni egyébként alig lehet. A vagyon szerzésének és megtartásának egyik főszöke az önzés, de mindamellett a milliók urai sokszor tesznek jót embertársaikkal és nem egy fordítja, mind Girard, összeharácsolt millióit egyetlen nemes célra.

Az amerikai önző, kiméletlen és ravasz milliók legjellemzőbb alakja *Jay Gould*, ki mindezért cserében a világ leggazdagabb embere. Még alig több ötven évesnél s gyermekkorában atyja, egy szegény farmer, két shillinggel bocsátá világgá, mert nem volt való semmire.

Pár év múlva már vállalkozó a közmunkáknál, 25 éves korában százezer dollárja van. Hét évvel később nevét már ismerik a börzén s vakmerő fogással az Erie vasut urává lesz.

1873-ban játszá ki legmerészebb kártyáját, akkor az Egyesült Államokban a valuta nem volt helyreállítva s mindenki követelte a papírpénz bevonását. Egy kicsi csapat, élén Goulddal tartá kezében az aranyak legnagyobb részét, ezen kívül csak a kincstárban volt tetemesebb mennyiségű kemény ércz. Gould és társai haussera játszottak, az aranyra szorult közönségnek érdeke pedig természetesen az ellenkező volt. Nem lehetett tudni a kormány mily politikát fog követni, Gould azonban ez év szeptemberében értesült, hogy a kincstár nem sokára el fogja adni aranya nagy részét. Ekkor az aranyat 140-en jegyezték. Az időt használni kellett, ez nap délutánján az arany már 144-en állott s a kötések egy napon közel fél milliárd frtra rúgtak. Az arany mindenfelől New-Yorkba folyt, az árfolyam két nap alatt mindamellett 20¹/₀-kal emelkedett. Az utcákon hangosan követelték Gould fejét, mert a folytonos mesterkéltsz emelkedés százak bukását okozta.

E viharban e kis, sápadt, hallgatag emberke fegyveres szolgálk által őrzött lakásából vezette a harczot s adta ki rendeleteit, míg ügynökei egyike megőrült a reá szórt átkok súlya alatt, a másikat pedig revolvergolyó teríté le. Az arany már 160-on állt, midőn a kincstár megkezdé az eladást. Gould azonban teljesen elérte célját. Magas áron adta el aranyát, melyre a paniqueban oly szükség volt s olcsón vásárolt vasuti részvényeket s így vált az amerikai vasutak tetemes részének urává.

Vanderbilt tevékenysége áldásosabb uton emelte a croesusok közé. Szegény birtokos fiaként születve, a hajózás felé fordítá figyelmét s Hudson folyón, valamint a californiai arany fölfedezése után a keleti partok és Nicaragua közt létesített olcsó járatokkal milliókat szerzett. A vasutakra csak későbbi éveiben fordított figyelmet. vállalkozásait siker kísérte ott is. Halálakor 36 millió frtot hagyott különböző célokra, legidősebb fiának pedig 225 milliót.

A két amerikai pénzkirályhoz legközelebb állanak *Rothschild*ék. Vagyonuk azonban alig vehető egyéni vagyonnak többé, mert családi hagyományaik és számító önzésük bizonyos solidaritást hozott létre

köztük s a régi formula alapján ők is mindnyájan állanak egyért s egy áll mindnyájukért. Két generatio munkája hozta létre ama hatalmas vagyont, mely náluk összpontosul s tapintatuk azon durva vonásokat, mely a parvenuket jellemzi, el tudta takarni a megszerzett finom modor, arisztokratikus összeköttetések és a művészetek pártolása által. A vagyonszerzésére irányuló törekvéseik mindamellett nem szállottak alább. Az apák példája, a fajnak ösztöne megőrizte őket attól, hogy letérjenek az addig követett útról. Ma is követik a célt, melyet egészében nem érhetnek el soha és habár boldogságukat áldozzák is fel a hatalomért, melyet a pénz birtoka nyújt, nem szándékoznak más célokra fordítani jellemük el nem tagadható erélyét.

Mindamellett több vonzót, több idealisat találók azon angol munkások jellemében, kik küzdve fáradnak, hogy új irányokat nyissanak az iparnak, új dicsőséggel tegyék gazdagabbá Angliát s a milliőkat, melyeket így szereztek, haláluk után nemes eszmék megvalósítására fordítják.

Josiah Mason szegény gyári munkás fia, nyomorban születik, tudatlanságban nő fel, de megragadva egyikét azon chanceoknak, melyek Angliában oly sűrűn kínálkoznak, sikerül neki olcsó aczéltollakat gyártani, ebből meggazdagul, megadja Birmingham iparának egyik legjellemzőbb vonását és a milliőit, melyeket így szerzett, újra nemes célokra fordítja. Egy árvaházat emel s nem kevesebb, mint 7 millió frttal dotálja. Elkingtonban menedéket épít nők számára. Birminghamben pedig tudományos intézetet, melynek építése és felszerelése jóval többbe kerül két millió forintnál. Így valósítja meg gyermekkorai álmait.

John Brown a hajóvértéket gyártja, *Bessemer*-nek sikerül hosszú fáradságos küzdelmek után kivívni aczélya számára az elismerést, *Brassey* a legnagyobb vasút-építő, kit valaha a világ látott. *Titus Salt* az alpaca — láma — gyapját fonja csodásan finom kendőkké s az ebből nyert milliőkat oly gyártelep létesítésére fordítja, mely minden tekintetben mintául szolgál. E telep — *Saltaire* — házai mind kőből emelvek és kertekkel vannak szegve. A parkon túl a gyár urainak kastélya áll. A templom mellett iskolák, tornatér, könyvtár, fürdők, kórház, melyektöbbet nyeltek el másfél millió frtnál. Salt meggyőződése volt, hogy a munkás erejét csak úgy fogja teljesen kifejteni, ha megadja nekik a lehető legnagyobb kényelmet, ha magához köti őket, biztosítva öregségük jólétét s megalapítja azok szerencsését, kik fölépíték az ő gazdagságát.

E programm egyaránt dicséretére válik Salt eszének és szívének annyival inkább, mert meg is valósítja.

Voltak még számosan, kik nevet és milliőkat vívtak ki maguknak. *Cunard* az első nagy transatlanti gőzhajó társulatot alapítja, mely fönnállása óta egyetlen emberi életet sem vesztett el s e tekintetben oly példát adott, minőt előtte egy hasonló vállalat sem. A Waltereket a »*Times*« tette gazdaggá, *Gordon Bennett*-et a »*New-York Herald*«. Bassék vagyónának alapját a híres »*Pale ale*«*) képezi, a kereskedés és Liverpoolnak olcsón összeszedett telkei a Gladstonék családját. Lehetne

*) Az annyira kedvelt halvány angol sör.

elősorolni még másokat is, de a sorozatot úgy sem merithetnők ki teljesen.

Nem kísérti ezt meg Varigny sem. Mindamellett kellemesen írt, könnyen folyó irányú műve eleget mutat be a főalakok közül arra nézve, hogy következtetést vonjunk belőlük a többiekre is. Nem bocsátkozik bölcsészeti fejtegetésekbe a vagyon szerepét illetőleg, sőt nem terjeszkedik ki a nagy vagyonok politikai és társadalmi szerepére sem. Csak tényeket akart nyújtani, anyagot a további következtetésekre. Bár vállalkozott arra, hogy könyvet ír a milliók hőseiről, nincs elfogulva annyira irántuk, hogy ne látná gyöngéiket és törekvéseik hiányait.

A nagy vagyonok nagy irigységet költenek föl. Számuk azonban korlátoltabb mint hinnők s uraik többnyire új emberek, kik maguk kovácsolták szerencséjüket. E mellett nem érdemlik meg azon irigységet, melylyel reájuk tekintenek. Sokan közülök nem találták meg a boldogságot millióikban, sőt maguk jelenték ki, hogy az hiába fárad, ki csak a vagyonban keresi azt.

C. Vanderbilt és N. Rothschild, kiknek legalább egy fél milliárd vagyona volt, példái ennek. Ennyi aggodalom, törődés és fáradtság és mind csupán »koszt és lakásért« mondá egy ízben Vanderbilt. Rothschild soha nem mert töltött pisztolyok nélkül nyugalomra térni. Rendelkezésükre állott annyi vagyon, a mennyit kívánhattak, azonban az élvezetek, melyekre az ember képes, és a mennyit a test elbir, nem fokozhatók oly mérvben, mint a vagyon. Egyszer birtokába jutva, nem birnak lemondani a hatalom eszközéről, habár nyugalomukba, sőt boldogságukba kerülne is annak megtartása és mintha itt is evés közben jönne az étvág, milliókat szerezve, új milliókra vágnak ismét.

Reánk azonban a dolog sentimentalis oldala kevésbé tartozik. Nekünk hivatásunk inkább azt vizsgálni, mily hatással lehet a nagy vagyonok szaporodása a társadalom alakulására.

A mai társadalmak gazdasági szervezetének nagy diadala az, hogy ma egyes emberek képesek lehetnek saját erőikre támaszkodva óriás vagyonokat szerezni, mert mellettük százan és ezren vannak, kik ha nem jutnak is oly magasra, hasonló czélukért lelkesülve, kifejtik erőiket s együttes tevékenységük által magasbra emelik azon néposztályt, melyhez tartoznak és így közrehatnak nemzetük haladásánál. Az egyesek kezében összehalmozott milliók belátással és ildomosan kezelve, megoldhatnak oly gazdasági kérdéseket, melyekre a kicsi tőkék összehalmozva sem képesek vállalkozni. A hatalom azonban, melyet nyújtanak, csak ildomosan használva igazolható s ha a gazdasági törvények könyörtelen érvényesítése folytán nem lenne elkerülhető, hogy a paloták mellett a nyomor üssön tanyát, kell, hogy az erkölcsi elvek és a társadalom humanisztikus iránya kényszerítse a milliók urait, hogy mások nyomorán ne igyekezzenek tovább építeni saját gazdagságukat.

A legtöbb követendő példát e tekintetben is Anglia mutatja s úgy eredetüket mint a felhasználás módját illetőleg a nagy vagyonok Angliában adnak legkevesebb okot a kifogásra.

Bernát Istrán.

Külföldi közgazdasági folyóiratok szemléje.

A »*Journal des Économistes*« 1889. januári számában az ismert francia szakember, *Raffalovich A.* »*Les marchés de Londres, de Paris et de Berlin en 1888*« cím alatt irt értekezésében nemcsak a három világpiacz állását rajzolja, hanem, mint egy tükörben gyűjti össze az egész világ közgazdasági életének 1888. évi nevezetesebb nyilvánulásait.

A képen, melynek politikai háttere elég setétre van festve, értekező az angol piaczot helyezi előtérbe, mint a melynek fő képviselője, a londoni Stock Exchange ma is legmegbízhatóbb hőmérője a nemzetközi közgazdasági helyzetnek. Azért nagyon fontos tudnunk, hogy e piaczon az 1887. év végén mutatkozott javulás a lefolyt évben még határozottabb kifejezésre jutott. E tekintetben ezuttal a hajóipar volt a vezető. A gőzgépek tökélyesbülése magával hozta, hogy az új hajókkal való szállítás nagy előnyöket nyújtott: a rossz termés Francia- és Németországban oda hatott, hogy több hajót kellett az orosz s az amerikai kikötőkbe küldeni. A szállítási díjak emelkedtek, nagyon keresték az új hajókat, a hajógyárak el voltak halmozva munkával s a munkások bére némely helyen 60⁰/₀-al is fölebb ment. Egyidejűleg nőtt a gépek, fémek s a kikészített vas *kivitele Angliából* — az első 11 hónap 10⁰/₀-al volt nagyobb, mint az előző évben. Mindez a széntermelés fokozását is maga után vonta, minthogy az összes széntermelés 37⁰/₀-át a vas- és aczelgyártás használja fel. A szén kivitele is emelkedett.

Az árak tekintetében általános javulást nem lehet észrevenni. Nagyobb hullámzások egyes fémeknél mutatkoztak, ezek közül a réz-kérdés azóta már egészen új stádiumba jutott. De ha az árak nem változtak is jelentékenyen, az a körülmény, hogy a kereslet emelkedett, bár hatásában ellensúlyozva lön a termelés emelkedése által: a forgalom élénkségét s a kézi munka jobb díjazását vonta maga után. A munkás helyzete javult. A vasutak bevételei s a parthajózás némileg emelkedtek, a londoni Clearing-house forgalma 13⁸/₀-al meghaladta az előző évit.

Az üzleti élet élénkülésének legjobb jele a nagy tőkéket egyesítő részvénytársaságok alapítása. Az 1888. év e téren nagyon is gyümölcsöző volt. Az első félévben alapított társaságok alaptőkéje meghaladta az összes 1887. évi alapításokat. Igaz, hogy itt az új, ¹/₁₀₀₀-es alapítási adó behozatalának is volt része az alapítások számának az év első negyedében mutatkozott óriási felszökésében. Az év második felében a visszahatás nem is maradt el.

A tőke bőségének, — melyre nézve az 1888. év is új bizonyítékokkal szolgált, — jellemzésére felhossa értekező a kibocsátások eddig meg sem közelített összegét, — az egész év folytán angol piaczkon 160 millió font értékű papír lön kibocsájtva — s az új angol konverziót, mely a 3⁰/₀-os államadósságot a tőke szaporítása nélkül oly fényes sikerrel változtatta át 2¹/₂⁰/₀-ossá. A vezető papírt aztán követték a többi elsőrendű értékek is, úgy, hogy a lefolyt év a hitelt egészben ismét olcsóbbá tette, mint a minőnek azt találta.

Hogy a hitel olcsósága árnyoldallal is bír, arra nemcsak a sok életre nem való vállalat szolgál bizonyysággal, hanem az új államok részéről támasztott nagymérvű kereslet sem látszik egészséges alappal birni. Amerika déli része, nevezetesen az Argentini köztársaság óriási kölcsönöket vett fel. E köztársaságnak a lefolyt év elején egyremásra 450 millió dollár adóssága volt, mely az év végén már közel 700 millióra emelkedett. Ebből ugyan jelentékeny rész vasutak építésére szolgált, de a haladás mégis nagyon gyors az adósságcsinálás terén.

A vezető bankok kamatlábingadozásai elég nagyok s egyáltalán nem voltak összhangban a nyílt piacz tételeivel, sem pedig a tőke fokozódó bőségével. A magyarázatot az aranyelvonástól való félelemben kell keresnünk. A délamerikai s az orosz kölcsönök indították első sorban az angol s a német bankot a kamatláb emelésére. Különösen az utóbbi ellen emel kifogást Raffalovich. A Bismarck által 2 éve inaugurált tőzsde-harczot látja nyilvánulnia német bank 1888. évi december 7-ikén bekövetkezett kamatlábemelésében, mely szerinte egyenesen az orosz konverzió ellen volt irányozva. E konverzió — s itt már a párisi piaczra térünk át — a francia piacznak köszöni létét.

E részben csakugyan érdekes az a statisztika, melyet értekező az aláírásokról közöl. Mig Németországban az új 4°/_o-os kötvényekre egyáltalán nem nyitottak aláírást, csak a becserélésre történtek ajánlatok: addig Franciaország csaknem ⁹/₁₀-ét adta az összes jegyzéseknek; magában Szt.-Pétervárott csak csekély hányadrészt jegyeztek. Hogy itt a politikai rokonszenv is szerepet játszott, azt Raffalovich is beismeri, élesen megtámadva egyuttal a német hivatalos sajtó magatartását. Politikai tekintetek látszanak értekezőt vezetni akkor is, mikor az olasz államhitel némi csökkenésében Crispi harcziás magatartásának gyümölcsét látja.

A párisi piacz értékei egyébként általános emelkedést mutatnak. A francia vasutak bevételei emelkedtek, a hitelintézetek jó üzletet mutathatnak fel, részvényeik árfolyama magasabb. A francia bank kivételt képez, osztaléka csekélyebb volt, mint az előző évben. A kibocsátások nagymérvűek valának — ezek közt az első helyre teszi értekező a már említett orosz konverziót, melylyel kapcsolatban az orosz pénzügyi viszonyokat is méltatja. Egy kis táblában összefoglalja Oroszország árúforgalmi statisztikáját az 1888. és 1887. év első tíz hónapjában. A lefolyt év mérlege nagyon kedvezőnek mutatkozik. Nem kevesebb, mint 609 millió rubel értékű kivitell áll szemben 270 millió rubel bevittel, míg az előző év 10 első hónapjában 457 millió volt a kivitell, 273 millió pedig a behozatal. A mérleg természetesen az élelmi cikkeknek a legkedvezőbb, itt a kiviteli többlet már 353 millió rubel, de a gyártmányoknál, az egyetlen tételnél, mely beviteli többletet mutat, szintén nem valami jelentékeny a bevétel túlsúlya, 50 millió behozott érték állván szemközt 17 millió rubel kivitellel.

A német piacz, daczára a védvámokozta drágulásnak, mely első sorban a munkásosztály kenyerét érinti, élénk üzletet mutathat fel. A tőzsdeadó negyedik évi fenállása óta sohasem adott oly magas bevételt, mint 1888-ban. A német kibocsátások ez évben 1885 millió márkára

mentek, holott a három előző évben csak 1000 millió körül ingadoztak. A német piac kapcsán emlékezik meg értekező a magyar konverzióról is, mint a mely a berlini haute banque-nak a békébe vetett bizalmáról legjobban tanuskodik. Végül külön postscriptumban az időközben tudomására jutott tengeri konzorcium-üzletet is felemlíti, mint valami sajátságos jelenséget. A rézsyndikatus összeomlása azóta ép oly jó tanulsággal szolgált a francia üzérkedésnek, mint aminő a bennünket oly közletről érdekelt tengeri-konzorcium bukása volt az osztrák kereskedő világnak.

A »*Journal des Économistes*« februári számában Bernard »*La statistique agricole en France en 1882*« czimű czikkében a legujabb francia enquéte által összegyűjtött statisztika eredményeivel foglalkozik. Az 1840 óta ismétlődő tíz-tíz évi enquétek anyaga fokról fokra gyarapodott s a legujabb statisztika e tekintetben jóval felülmúlja a régebbi felvételek terjedelmes munkálatait is. Az anyag nagyságáról fogalmat ad az a körülmény, hogy a szétküldött 36,096 községi kérdőív mindegyike nem kevesebb, mint 1253 kérdést tartalmazott. Csak egy nagy hiányt jelez előre értekező, mely sokat levon e statisztika eredményeinek becséből és a melyet nem szabad egy pillanatra sem feledni annak, a ki a mostanában közzétett adatok bő tárából a francia mezőgazdaság mai állapotára akar következtetéseket levonni: ez a nagy időköz, mely a felvétel s az eredmények összeállítása közt letűnt. A napjainkban oly gyorsan alakuló közgazdasági élet váltakozó konjunkturái közt az a kép, melyet a francia agrárstatisztika 1882-ből vett fel, ma már egészen meghaladott, csak történelmi becsű valami. Különsen két körülményt hoz fel Bernard, mely miatt az 1882-ki adatok a jelen viszonyoknak többé nem felelnek meg: a felvételt követő években beállott nagymérvű árhanyatlást a mezőgazdaság majd minden termékénél egyrészt, másrészt a bortermelésnek az 1882 körül beállott legnagyobb térsesztés után ma már biztosítottnak tekinthető ujjab fellendülését. Mig itt a felvétel éve a phylloxera-veszély által okozott legreménytelenebb állapotokat találta maga előtt, addig az 1882. év ugy a jó aratás, mint a kedvező árak folytán a gabnatermelés legjobb emlékü éve közé tartozik.

Az uralkodó vonás, mely a francia mezőgazdaságnak az egy-mást követett enquétek adataiból összeállítható képein végigvonul: a folytonos haladásé. Ugy a termelés tényezői, mint annak eredménye, időről időre gyarapodást mutatnak fel. Természetesen itt az adatok összehasonlíthatóságát ugy, mint általában azok megbízhatóságát követve, e részben értekező példáját vizsgálódás tárgyává nem tesszük: csak a főbb jelentőségű vonásokat akarjuk kiemelni.

Haladás mutatkozik mindjárt a földművelés térfoglalásában is. 1862 óta 698,272 hektár, az előtt terméketlen földet hódított meg a francia mezőgazdaság. Ebből a jó rész a nyugat landes-aira esik. Az értéket, melylyel a francia telektőke e hódítások folytán emelkedett, körülbelül fél milliárd frankra becsli Bernard.

Hogy Franciaország a világ első buzatermelő állama, — ha a búzával bevetett telek arányát tekintjük — azt az új agrárstatisztiká-

ban adott érdekes nemzetközi összehasonlítás mutatja. A francia állam területén minden 100 hektárból 13⁶ hektár búzával van bevetve, míg Magyarországon csak 7⁷, Németországban 4¹, Ausztriában 3⁷, Oroszországban 2⁴ s az Éjszakamerikai Egyesült-Államokban csak épen 1⁹ hektár. A buzatermelés emelkedéséről fogalmat nyerünk, ha látjuk, hogy 1840-ben 69,500.000 hektoliter termést talált az enquête, míg 1882-ben 129 milliót — mely utóbbi számot részben a rendesnél jobb aratás emelte oly magasra — az 1881—87. évi átlagban csak 110 millió hcl. jött ki. A hektáronkénti buzatermés a jelzett időkben, 12⁴⁵, 17⁷, illetve mintegy 16 hektoliter.

A francia mezőgazdaság irányát jelzi az az adat, mely szerint a takarmánytermelésre szánt terület 20 év alatt egy negyeddal nagyobbodott. Lehet, hogy a szőlő pusztulása a déli départementokban szintén közrehatott ez eredmény létrehozásánál. Óriási emelkedést mutat a cukorrépa által elfoglalt tér. Míg ez 1840-ben 57.665 hektárt tett, 1862-ben már 136.492-t és 1882-ben már épen 240.465 hektárt talá-lunk bevetve. Itt a cukor- és szeszipar fejlődését látjuk visszatükrözve. De legszebb fényt vet a francia mezőgazdaság intenzivításának fokozódására az ugarnak hagyott terület szakadatlan csökkenése. Míg a művelhető földből 1840-ben még egészen 26⁰/₀ ugarnak maradt, addig 1862-ben már 19⁰/₀-ra, 1882-ben pedig 14⁰/₀-ra szorul össze e terület. Ez a haladás mindenesetre kielégíthető, bár Franciaország messze van még a hozzá oly közel fekvő Belgium és Hollandia viszonyaitól, hol az ugar csak 2—3⁰/₀-ra rüg.

Az állatszámmlálásra az 1882-ki enquête nagy súlyt helyezett. Egészen új elem itt az állatok élősúlyának megállapítása. Az eredmény az, hogy egy hektár termőföldre 180 kilo élősúly esik. Ha a művelési viszonyok eszményeül, mint szokták, azt vesszük, hogy 1 hektárra 500 kilo élősúlynak kell jutnia: ugy ez állapottól a francia mezőgazdaság még messze van. Ellenben sokalja értekező a telek azon megterhelte-tését, mely arra a mezőgazdasági munkában alkalmazott barmok fen-tartásából háramlik. Az új felvétel ugyanis nemcsak a mezei gazdasá-gokban található állatok számát kereste, de külön osztályba helyezte a kérdőíven a gazdasági munkát végző állatokat. Találtak 2,100.000 lovat, 200.000 öszvért és 1,518.000 igás ökröt. E szerint minden 6⁷ hektárra esik egy igavonó s ha átlagban 600 frankra tesszük azok fentartási költségét, ugy minden hektárt 89 frankkal terhel az állati munkaerő.

A statisztika e része egyébiránt nagyon kimerítő s nem egyszer tán nagyon is merész saját vizsgálódási terének kiterjesztésében. E helyt csak érintjük, hogy az új felvétel az évi tejtermelést 68 millió hektoliterre becsli, s így egy tehénre vagy 13 hektolitert hoz ki és hogy kérdés tárgyát képezte az állatok trágyaszolgáltatása s annak értéke is.

Az adatgyűjtés eredményeinek közzétételénél a munkálat végén összeállították a francia mezőgazdaság mérlegét is. A telektőke, az üzleti tőke, a termelési költségek s az évi nyers hozadék számszerű megállapítása után a nemzeti termelés ez ágának tiszta hozadékát évi

1.155 millió franknak találták. Minden esetre óriási összeg, a melynek kapcsán joggal jegyzi meg értekező, hogy ez eredmény sokszor nagyon is optimista felvételen látszik alapulni s nem igen hozható összhangba a mezőgazdák örökös panaszaival. Vagy azt kell tán felvennünk, hogy a gazdák, ha összeségökben kérdezik őket, máskép beszélnek, mintha egyenként tudakozódunk nálók a gazdaság menetéről? Ám ez a körülmény — ha szem előtt tartjuk a legújabb idők hozta változásokat, nem von le értekező szerint a francia agrárstatisztika érdemeiből, melyeket egyébiránt a külföld is a legkészségesebben elismert.

A »Journal des Économistes« ugyanezen számában *E. Fournier de Flaix* »Les banques de circulation en Italie« cím alatt foglalkozik az olasz jegybankok szabályozásának kérdésével. Rövid pillantást vet a jegyforgalom legújabb fejlődésére s aztán méltatja az 1887-iki idevágó törvényjavaslatot, abban az alakban, a mint a kormány javaslatának megvizsgálására kiküldött bizottság azt átalakította és megindokolta. Ugy az olasz jegybankok legújabb fejlődéséről szóló rész, mint az új — gyökeres reformot kilátásba helyező — javaslat nagyon sok tanulsággal szolgál a hitel közgazdasági természete és feladatai tekintetében.

A történeti visszatekintés a régebbi időket csak érintve, 1866-tól vizsgálja az olasz jegybankok állását. Az 1866. évi május 1. kibocsátott rendelet, mely a papírpénz kényszerforgalmát behozta, mintegy elsőpörte Olaszországból az érczet. A jegykibocsátásnak nem volt határa. Kölcsönsegélyző szövetkezetek, zálogházak, tartományi hatóságok, községek, magánosok papírt gyártottak. A jegyek rendesen egészen kis összegről szóltak, 5 lírás jegy ritka volt, 1 és fél lírás jegyekkel kellett teletölteni a zsebeket. Az agio megjelent és 11⁰/₁₀ körül állapodott meg.

A zavar nőttön nőtt, míg az 1870. évi márcz. 11. törvény minden külön nem engedélyezett jegy kibocsátást be nem tiltott. Ámde a hitel iránt támasztott igények nem szüntek meg emelkedni. A jegyforgalom még 1866-ban a római bank nélkül csak 249² millió lírára ment; 1870-ben azonban a 6 nagy jegybank jegyei már 1.039³ millió lírát tettek, ez a mennyiség 1874-ben egészen 1.513 millióig emelkedett, mely összegből 880 millió az állam számláját terhelte.

A visszás fejleményeknek az 1874. évi ápril 20-ki törvény szabott gátat. E törvény kötelezte az összes bankokat, hogy az államnak 1 milliárd lira értékű bankjegyből álló hitelt adjanak. E jegyeket a bankok, mint konzorcium, együttesen bocsátották az állam rendelkezésére s a törvény kényszer-forgalommal ruházta fel őket s egyuttal megengedte, hogy mindegyik bank bizonyos arányban saját számlájára is bocsásson ki jegyeket, melyekért 1⁰/₁₀ forgalmi adó járt. Később azonban e jegyek is kényszer-forgalmuaknak nyilvánítottak, mindaddig, míg az 1881. évi ápril 7. törvény a kényszerforgalmu papírpénzt átalában el nem törölte.

A jegybankok a jegykibocsátási jogot egyelőre el nem vesztették, de korlátozva lett e joguk időileg, a mennyiben az 1889. év végével meg lesz vonható annak további gyakorlása. Az ezen időhatár után bekövetkező új rendezés kérdése az, melyet a Magliani és Grimaldi minisz-

terek által beterjesztett, de a bizottság által lényegesen átalakított törvényjavaslatnak kellend megoldania.

Két kérdéssel foglalkozik kiválsólag a Branca által készített bizottsági jelentés: az egyik a bankjegy-forgalom határának számszerű megállapítása, a másik a bankjegykibocsátási jog szabályozása. Az utóbbi szempontból a bizottság javaslata új, elvi és gyakorlati tekintetben rendkívül fontos eltérést tartalmaz szemben a kormány előterjesztésével, s e pont az, mely értekező szerint az eddigi európai állapotokkal összehasonlítva, óriási haladást képez s az eddig is szépen fejlődött olasz hitelügynök fölényét továbbra is fenn fogja tartani.

Az újítás a javaslat 2. szakaszában van letéve, mely szerint minden bank bocsáthat ki jegyeket, ha eleget tesz a következő — elég egyszerű feltételeknek, u. m. a) részvénytársasági alak, b) 10 millió líránál nem kisebb alaptőke, c) az alaptőkének 500 lírás részvényekre való felosztása, d) olasz nemzetiség.

Az új bankoknál a jegykibocsátás garanciái ugyanazok lennének, mint általában s így a régiekre nézve is javasolva van: a) a jegyforgalom sem az alaptőke, sem a fémtartalék háromszorosát nem haladhatja meg, b) a kibocsátott jegyek érczel nem fedezett részének a váltótárczába vagy biztos értékekre adott előlegekbe kell helyezettetni. E garanciák felett lehet vitatkozni, de, mint értekező mondja, az a körülmény, hogy eddig hatályosaknak bizonyultak, tanúsítja azt is, hogy elégségesek lesznek a jövőben. E mellett természetesen a javaslat többi intézkedései is befolyanak a bankjegyzület szilárdságára; ezek közül csak a következőket érintjük: a rendes bankjegyforgalom után 1⁰/₀-os, az ezt meghaladó után 2⁰/₀-os adó lesz fizetendő, a bankok kötelesek jegyeiket egymás közt kicserélni, Rómában fiókot állítani, tartaléktőkét gyűjteni, alaptőkéjük ²/₅-ét az államkincstárba szolgáltatni, hol is annak erejéig 3⁰/₀-os kincstári kötvényt kapnak és végre, hogy a jegybankok az állam állandó ellenőrzése alatt állanak, melyet a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter gyakorol.

A cél, melyet a bizottság javaslata a jegybankszabadság rendszerének behozásával elérni akar: a hitel decentralizálása, hogy a vidék annak áldásait élvezze és eszközeivel banni képes legyen, s aztán az olasz földművelés szükségleteinek kellő kielégíthetése. Ez utóbbi szempont épen az, melyből értekező a legkedvezőbb ítéletet mondja ki az olasz jegyhitel eddigi eredményei felett is. Szemben a francia állapotokkal, hol az agrár-válságban s különösen a bortermelést ért retentő csapás idején a bankok semmi segílyt nem nyújtottak a fenyegetett földbirtokosoknak: az olasz nagy jegybankok a bankjegy kibocsátási joggal felruházott földhitelintézetek és telekhitel bankokkal karöltve nagy mérvben közrehatottak a földművelés emelésére. S a jegybankszabadság az, melytől Fournier még a jövőben várja a legsebb eredményeket az olasz föld érdekében.

A Conrad-féle »*Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*« ez idei második füzetének főhelyét Kaufmann R. foglalja el nagyszabású értekezésével, melyben megkísérli feleletet adni arra a kérdésre, hogy minő részt igényelnek az egyes állami feladatok a közkiadásokból s aztán,

hogy minő súlyú a teher, melyet az állampolgárok vállalai e célok érdekében viselnek. Hat nagy európai államot tesz e végből vizsgálódása tárgyává u. m. Poroszországot, Ausztriát, Olaszországot, Nagy-Britanniát, Franciaországot és Oroszországot. Számításai alapját nem csupán az államok budgetje, hanem a helyi kötelek kiadásai is képezik, mint a melyek épügy közczélúak s egyuttal kényszerjellegűek, mint a szorosan vett állami kiadások, s azért az állami célok költségeinél, az egyes polgár teherviselése mérvénél okvetlenül tekintetbe veendő. Csak a helyi kötelek budgetjének bevonása után tehetünk összehasonlítást állam és állam közt, mert a közigazgatás centralizált vagy decentralizált rendszeréből származó zavart csak így kerülhetjük ki. A másik feladat, melyet értekezőnek meg kellett oldani, hogy a közterhek valódi súlyát, melylyel azok az egyesre nehezednek, feltüntethetővé tegye; azon állami bevételek elkülönítése, melyek igazán a polgárok zsebéből folynak. Ezek Kaufmann szerint a tulajdonképi adók. Az államok bevételei saját gazdaságukból, az állami erdők, vasutak, bányák, sőt a posta és távirda bevételeit nem érzi meg az egyes polgár: a hol az állam költségvetésében jelentékeny szerep jut ezeknek, ott az a köztehersúly, mely a polgárok vállait nyomja, kisebb lesz, mint a tisztán adókra fektetett államháztartás mellett. Ámde úgy az egyik, mint a másik szempont keresztülvitelénél temérdek nehézséggel kellett értekezőnek megküzdöni. A községi kötelek budgetjét, valamint azok részletezését tárgy szerint sokszor nem sikerült megbízható adatokból összeállítani, így Ausztriában a községi és járási kiadásokat Kaufmann csak úgy becsli fel, részben Mischlernek Csehországra vonatkozó adatait általánosítva, az állami kiadások 40°/_o-ára, melyből ismét csak becslés útján vonja ki az adókra eső részt. De a helyi kötelek kiadásainak bevonása, még — ha az teljesen keresztülvihető is — nem ad pontos képet az állami feladatok érdekében viselt teherről: vannak oly kiadások, melyeket az állam lakosai ily feladatoknak szentelnek, a nélkül, hogy azok eme budgetekben nyomot hagynának. Ilyenek a vallás- és közoktatásügyi kiadások, sok helyen, a jótékonyág fillérei némelykor egész összegökben, másutt csak egy részben. Ezért a vallásügyi kiadásokról értekező nem is volt képes összehasonlító statisztikát készíteni s ezért hozza fel, hogy a francia szegénységélyezési rendszer és a »poor law« országának budgetje más megítélés alá tartozik. Azt a terhet, melyet az állam kül- és belbiztonságának érdekében az állam lakosai viselnek — a munkamulasztást, melyet a hadkötelezettség magával hoz — számszerűleg nem is lehet kifejezni. Nehézséggel jár továbbá az államháztartás bevételi fejezeteiből kiválasztani azokat, melyek a lakosság vállait nyomják és azokat, melyek a polgárok megterhelése nélkül nyervék. Nem is érintve a vitát, hogy az állam gazdasági vállalatjai korlátozzák-e az egyesek keresetforrásait vagy esetleg inkább előmozdítják-e a közjóletet (pl. államvasutak), nehéz a fogyasztási adókban levő terhet meghatározni és nehéz a monopoloikban rejlő adóelemet elkülöníteni.

Franciaországban pl. a dohány és löpormonopol 384 millió frankot hoz be, mely összegből bizonynyal csak egy hányadrész képezi

a polgárok megterhelését: ámde értekező e részt különválasztani nem tudván, az egész nyershozadékot az adóteherhez számítja. — Mindezen nehézségekről Kaufmann élénk tudattal bír és nem is tulajdonít abszolút értéket az általa talált számoknak; saját vallomása szerint inkább megindítani akarja a kutatást e téren, mintsem azt teljesbecsű eredménnyel lezárni.

Nem terjeszkedhetvén ki az eljárásra, melylyel értekező pénzügyi statisztikáját összeállítja, csak az eredményeket akarjuk felhozni. Ezeket Kaufmann két főtáblában foglalja össze cikke végén. Az egyik a kiadások megoszlását az egyes államok szerint százalékokban tünteti fel. Természetesen itt is nehéz az összehasonlítás. A pénzügyi kezelés kiadásai — Finanzen, Betriebs- und Hebekosten — czim alatt Poroszországban $45\frac{0}{100}$ -ot, Franciaországban $93\frac{0}{100}$ -ot találunk kitüntetve. A magyarázat abban van, hogy az állam gazdasági vállatai — állami jöszágok, vasutak, bányák üzemi költségei itt találják helyöket ép úgy, mint az egyenes és fogyasztási adók behajtása körül felmerülő kiadások. Ámde, míg az adóknál a megfelelő költség alig néhány százaléka a nyers hozadéknak, addig az állami vállalatoknál az rendesen elég közel jár a bevétel összegéhez, sokszor meg is haladja azt. A hol az államnak oly kiterjedt vállalatai, jöszágai vannak, mint Poroszországban, ott nagy lesz a jövedelmet terhelő behajtási költség és viszont, ilyenek hiányában kicsiny lesz az, mint Franciaországban. Értekező egy helyt ki is számítja az adóbehajtási költség arányát az adó hozadékához. Itt látjuk, hogy Poroszországban ez arány $10\frac{0}{100}$, Franciaországban nem egészen $5\frac{0}{100}$. — A pénzügyi kiadások fent érintett tételeiben levő nagy eltérés aztán zavarólag hat a többi feladatokra maradó hányad megítélésére. A különbség az államok közt azért mégis élesen szembetűnik. Mig Poroszország kiadásainak nem egészen $8\frac{0}{100}$ -ka megy az államadóságot, addig Franciaországban $25\frac{0}{100}$ -át, Oroszországban csaknem $30\frac{0}{100}$ -át nyelik el ezek a közkiadásoknak. Sajnos, hogy itt a helyi kötelek adósságai tekintetbe vehetők nem voltak. A honvédelem, elég sajátságos, Nagy-Britanniában kerül legtöbbször: a kiadások $34\frac{0}{100}$ -át téve ki, míg Franciaországban csak $25\frac{0}{100}$, Poroszországban nem egészen $17\frac{0}{100}$. Mig Angliánál a magyarázat a tengerészeti kiadásokban, a nagy hajóhad fentartásában van, addig a két utóbbi állam arányára már a fentebb érintett pénzügyi kezelési költségek befolyása hat zavarólag. Ha e költségek nélkül vesszük a kiadási budget számait, úgy Franciaország nem ad aránylag annyit hadicélokra, mint Poroszország.

Mindenesetre jellemzőbb az utolsó tábla, mely az egyes állampolgárra jutó közterhet átalában s a tulajdonképi kiadást, melyet a polgár saját zsebéből tesz az állam oltárára, külön is feltünteti. Mig az állami célokra szolgáló összes kiadásokból Poroszországban jut legtöbb egy lakosra, — 100 márka, — addig ez állam ott, hol az egyenes megterhelésről van szó, csaknem legjobban áll, mert Kaufmann szerint egy főre csak $34\frac{6}{10}$ márka esik, míg Franciaországban $72\frac{6}{10}$, Britanniában $63\frac{4}{10}$, Ausztriában és Olaszországban $47\frac{1}{10}$ és végül Oroszországban $21\frac{3}{10}$; utóbbi helyen azonban az összes kiadásokból is csak $33\frac{5}{10}$ m. esik egy lakosra, mi az állami élet kisebb igényével és tán a népesség arányla-

gos szegénységével van kapcsolatban. Hogy miért tűnik fel Poroszország helyzete oly kedvezőnek, annak okát láttuk, mikor ez állam bevételeinek jellegéről szoltunk. Nagyon természetes, hogy e kedvező jelleg kifejezésre jut az egyes államcélok kiadási tételeinél is. Mig Poroszország hadügyi kiadásaira a porosz polgár csak 8 márkát fizet saját zsebéből, ugyanannyit, mint Ausztria, addig Franciaország és Anglia minden lakója körülbelül 17 márkát. Mig az államadósságok 8 márkával terhelik meg a porosz alattvalót, addig az orosz 10 márkával, az olasz 17 márkával, a francia épen 22⁶ márkával kénytelen ehhez járulni. Mindezen következtetéseknél azonban, melyeket Kaufmann számaiból — ha azok még oly teljesek volnának is — levonhatunk, nem szabad egy pillanatra sem felednünk a korlátozásokat, melyek minden ilyenmü statisztikának útjában állanak.

dr. Ráth Zoltán.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

A magyarországi hitelintézetek 1887-ben.

A szorosabb értelemben vett Magyarország területén 1887. végén 142 bank, 413 takarékpénztár, 488 szövetkezet s 5 földhitelintézet állott fenn, ezenkívül az osztrák-magyar banknak egy főintézete és 15 fiókja működött (53 mellékhelylyel); összesen tehát 1.064 intézet állt a hazai hitel szolgálatában. Egy évtizeddel előbb még csak 665 hitelintézetünk volt, úgy hogy a szaporodás 1877-től 1887-ig 37.50 % -ot képvisel. A szaporodás azonban a különböző jellegű pénzintézeteknél, a mint a következő számok mutatják, nagyon eltérő volt:

	Létszám 1877 végén	Szaporodás 1877-től 1887 végéig	
		összesen	százalékokban
Bank	110	32	29.09
Takarékpénztár	311	102	32.80
Szövetkezet	232	256	110.34
Földhitelintézet	6	(—) 1	(—) 16.66

Az osztrák-magyar (akkor még osztrák nemzeti) banknak 1877-ben a szorosabb értelemben vett Magyarország területén 6 fiókja volt, 1887. végén pedig 1 főintézete és 14 fiókja, a szaporodás tehát 150% -ra rúg, nem is számítva, hogy a bank mellékhelyei által is mennyire kiterjesztette működését. Az osztrák-magyar bank fiókjainak szaporodása után, mely főleg a bank új dualisztikus szervezésének következménye, a szövetkezetek mutatnak legerősebb szaporodást. E tekintetben a nyolczvanas évek eleje óta rendkívül élénk mozgalom indult meg, mely mozgalomnak, ha szövetkezeteink valóban az önsegély nagy elvének megvalósítói volnának, határozottan örülhetnénk; mert akkor azon — sajnos — elég számos pénzintézetnek, mely közgazdaságunkat nem táplálni, erősíteni, hanem a részvényesek érdekében kizsákmányolni törekszik, hathatós ellensúlyozói lennének; jelenleg azonban a szövetkezetek legnagyobb része szintén nem felel meg valódi hivatásának.

A bankok és takarékpénztárak szaporodása is elég nagy, nagyobb mint óhajtanók; a legtöbb új intézetet nem a valódi közgazdasági szükség teremti, hanem azon hatalmas csáb, mely a pénzintézetek ál-

talánosan ismert nagy jövedelmezőségében rejlik; létesülésük igazolásául, jelenleg, midőn már 3.000 postahivatal működik, mint a postatakarékpénztár közvetítő hivatala, még azt sem hozhatjuk fel, hogy a vidéki népek ösztönt, alkalmat szolgáltatnak a megtakarításra.

Áttérve a tárgyalt év mozgalmára, 1887-ben 2 bank szűnt meg — egyik az 1881-ben óriási tőkével s nagy reményekkel alapított *magyar országos bank* — s 14 keletkezett, ezek közül azonban csak 11 a teljesen új intézet, 3 ellenben szövetkezetből alakult át részvénytársasággá. *Takarékpénztár* csak egy szűnt meg, az *alsó-kubini általános*, de ez sem oszlott fel teljesen, hanem a túróc-z-szent-mártoni »Tátra« bankkal egyesült. Takarékpénztár 13 keletkezett, ezek közül is azonban egy csak részvénytársasággá átalakult szövetkezet. A 13 megszűnt szövetkezet közül tehát 4, részvénytársulati formában új életet és működést kezdett; új szövetkezet nem kevesebb mint 71 alakult. Példátlan nagy szám hitelintézeteink történetében.

Végig tekintve az újonnan alakult bankok névsorán, egy sajátságos tünemény lép meg bennünket, az, hogy a 11 új bank közül öt prononcirozott *oláh* intézet, s ha tudjuk, hogy valamennyi oly helyen alakult, hol a már létező pénzügyintézetek teljesen elegendők a hiteligények kielégítésére, s melyek mellett új intézetnek tért foglalni nagyon bajos, önkénytelenül fölmerül a gyanú, hogy az alapításnál nem általános gazdasági, hanem rejtett politikai czélok voltak irányadók. Megerősíti a gyanút, hogy az oláh alapítások sora az erdélyi magyar közművelődési egyesület megalakulása óta vette kezdetét, mint ama nemzeti mozgalom visszahatása. Jelenleg, a régibb oláh-intézetet, az Albinát is odaszámítva, az oláh intézeteknek (bankok-, takarékpénztárak- és szövetkezeteknek) egész láncolata terjed el hazánk keleti részeiben. Nem érkeltelen e pontokat megjelölnünk. Kezdődik Temesvárral, aztán jön Arad, Szászváros, Szász-Sebes, Abrudbánya, Balázsfalva, Nagy-Szeben, Fogaras, Feketehalom, Brassó, Besztercze, Szász-Régen, Torda, Kolozsvár, Szilágy-Somlyó. Ennyi nyíltan bevallott oláh intézet minden esetre nagy mértékben felhívja a figyelmet s kíváncsot, hogy az illető hatóságok éber szemmel kísérik működésüket.

A magyarországi bankok befizetett részvénytőkéje 1887-ben 46.51 millió forintról leszállt 39.46 millióra. Ezen nagymérvű csökkenés a magyar országos bank megszűnésében leli magyarázatát, a 8 millió frt. részvénytőkét, mely többé nem szerepel kimutatásunkban, csak kis mértékben tudván ellensúlyozni az újonnan alakult intézetek tőkéje. Ugyancsak a mondott okból a tartaléktőke is leszállt 6.40 millióról 4.59 millióra s különösen nagy a külön tartalék alapok csökkenése, mert míg 1886-ban az összes tartaléktőkéből 2.20 millió frt. a külön tartalékalapokra esett, 1887-ben már csak 121 ezer frt. képviselte a bankok külön tartaléktőkéit. A csökkenés különben már 1886-ban megkezdődött, midőn az országos bank elkezdte tartalékai fölemésztését; a bank külön tartaléktőkéi 1885. végén még 5.09 millió frtra rúgtak, 1886. végén pedig már csak egy, 2 millió frtos tartalékalapja létezett.

A *takarékpénztárak részvénytőkéjének* összege 1887-ben is emelkedett. Talán nem lesz érkeltelen több év adataira kiterjeszkednünk:

É v	Befizetett részv.-tőke		Rendes tartalék-alap forint	Részv.-tőke és rendes tartalék-alap együtt		Külön tartalék-alap	
	összesen ezer fo- rintokban	a takarékbetétitartozások szá- zalaiban		összesen ezer fo- rintokban	a takarékbetétitartozások szá- zalaiban	összesen ezer fo- rintokban	az értékpapírok száza- laiban
1883	23.060	7'34	7.927	30.987	9'87	7.622	10'59
1884	23.997	7'39	9.330	33.327	10'25	8.571	13'21
1885	25.219	7'52	10.615	35.834	10'68	9.455	16'31
1886	25.914	7'29	11.550	37.464	10'53	9.774	15'26
1887	26.684	7'34	12.829	39.513	10'91	8.247	14'40
Átlag 1883—87.	24.975	7'38	10.450	35.425	10'47	8.734	13'81

Mind általánosabban hangoztatják annak szükségét, hogy a takarékpénztárak saját tőkéje a kezelt idegen tőkével a kellő összhangba hozassék. Takarékpénztárainknál erre általában meg is van a hajlandóság; itt-ott a részvénytőkét is emelik, de különösen a tartalék-alapot gyarapítják folytonosan. Kimutatásunkban a rendes tartalék-alapot elválasztva mutattuk ki a külön tartalék-alapoktól, mely utóbbiak célja többnyire az értékpapírok árfolyam-ingadozásának ellensúlyozása s melyek többnyire az eladott értékpapíroknál elért nyereményből s az értékpapíroknak elkönyvelt értéke s az üzletév végével a budapesti börzén jegyzett árfolyama közötti különbségből alakultak.

A befizetett részvénytőke abszolút összege évről-évre emelkedett. Az 1887-ben elért 770 ezer frt. gyarapodásból csak 189 ezer frt. esik az új takarékpénztárakra, 581 ezer forinttal a régiéek részvénytőkéje növekedett.⁵ Ez így volt a megelőző években is; mindazáltal a részvénytőke emelkedése nem mindig tudott lépést tartani a takarékbetéti állomány szaporodásával, 1886-ban kedvezőtlenebb volt az arány, mint a megelőző évek bármelyikében s 1887-ben is csak az 1883-iki aránynál volt kedvezőbb. Máskép alakul a viszony, ha a részvénytőkéhez a rendes tartaléktőkét is hozzá vesszük, akkor csak 1886-ban látunk némi visszaesést, ellenben 1887-ben az arány oly kedvező volt, minőre korábban nem volt példa s a saját tőke csaknem egész 11⁰/₀-át képezte a takarékbetéti tartozásnak. A külön tartalék-alapok összege is szépen emelkedett egész 1886-ig; hogy az 1887-ben beállt nagymérvű csökkenés a bizonytalan külügyi helyzet folytán beállt általános árfolyam hanyatlás következménye volt, — talán emlitenünk is fölösleges. Az arány az értékpapírok állományához 1885. végén volt legkedvezőbb.

A szövetkezetek alaptőkéjét képező rész- és törzsbetét-tőke 1887-ben 25'05 millióról 25'33 millióra emelkedett, tartaléktőkéjük pedig 1'20-ról 1'36 millióra. A néhány földhitelintézet részvénytőkéje változatlanul 12'21 millió frt. maradt, a tartaléktőke ellenben, melyben a magyar földhitel-

intézetnek és a kisbirtokosok földhitelintézetének alaptőkéje is benfoglaltatik, 10'82 millióról 11'35 millió frtra emelkedett.

Hitelintézeteink az idegen tőkét leginkább *takarékbetétek* alakjában vonják magukhoz. A takarékbetétek összege 1887. végén 444'77 millió frtra rúgott, miből 362'01 millió frt. a takarékpénztárakra, 62'58 millió a bankokra, 19'25 millió a szövetkezetekre, 0'93 millió frt. pedig a takarékbetéti üzlettel is foglalkozó két vidéki földhitelintézetre esett. A takarékbetétek növekedését a nyolczvanas évek eleje óta a következő számok mutatják:

Év	A takarékbetétek álladéka		A takarékbetétek évi növekedése	
	összesen	fejenkint	összesen	fejenkint
	f o r i n t			
1880....	305,262.059	22'20	22,283.626	1'62
1881....	336,215.333	24'26	30,953.274	2'23
1882....	352,813.987	25'25	16,598.654	1'19
1883....	378,788.050	26'74	25,974.063	1'84
1884....	393,618.305	27'40	14,830.255	1'03
1885....	405,454.350	27'88	11,836.045	0'81
1886....	434,108.740	29'46	28,654.390	1'94
1887....	444,766.337	29'83	10,657.597	0'72

A takarékbetétek évről-évre megszakítás nélkül szaporodnak, s szaporodásuk sokkal gyorsabb, mint a népesség növekedése, mert míg 1880-ban a takarékbetétekből átlagosan minden lélekre 22'20 frt. esett, addig 1887-ben — a kiszámított népességet véve — már 29'83 frt. A takarékbetétek évi növekedése az egyes években nagyon eltérő volt; úgy absolute, mint a lélekszámhoz hasonlítva, 1881-ben volt legnagyobb, legkisebb pedig 1887-ben. Ez utóbbi nagyon feltűnő. A mondott év kitűnő aratása után a betétek nagyobb szaporodását lehetett várni s a bizonytalan külügyi helyzet, mely megrendítette a bizalmat az állampapírok s általában a befektetési papírok iránt, szintén valószínűvé tette, hogy a megriadt tőke a takarékpénztárakhoz siet. De épen ellenkezőt tapasztaltunk, oly annyira, hogy a tőkésített kamatok nélkül a betéti állomány nemhogy emelkedett, hanem megcsökkent volna 5'75 millió forinttal. Az 1887. év különben nemcsak nálunk mutatja ezt a sajátságos tünetényt; Ausztriában, hol a hivatalos statisztika a betétek mozgását már rég följegyezi, 1878 óta 1887-ben történt először, hogy a betétállomány csakis a tőkésített kamatok által emelkedett. Ausztriában ez évben a visszafizetések 101'71%-kát képezték a befizetéseknek; nálunk csaknem ugyanezt látjuk, itt minden 100 frt. új betétre 101'94 frt. kifizetés esett. E kedvezőtlen arányt úgy nálunk, mint Ausztriában nem az új betétek csökkenése okozta, — mert azok mindkét államban emelkedtek — hanem a betétek nagymérvű kivévése. Az egyes országrészeket tekintve, Budapesten, a Duna és Tisza két partján, a kifizetések meghaladták a befizetéseket, a többi ország részben ellenben a betétek voltak túlsúlyban. Legkedvezőtlenebb volt az arány épen a fővárosban, itt 100 frt. befizetésre

103'46 frt. kifizetés esett s a betéti állomány a 3'79 millió frt. tőkésített kamat daczára körülbelül 400 ezer forinttal csökkent.

Mig a *takarékbetétek összege* az 1886. év végén hazánkban 434'11 millió frtot ¹⁾ tett s így átlagosan minden lélekre 29'46 frt. esett, addig Poroszországban 1.233'80 ²⁾ millió, Ausztriában pedig 1.054'03 millió frtra rúgott, s átlagosan fejenként az előbbiben 43'23, az utóbbiban pedig 45'27 frtot tett. Az egyes tartományok közt azonban — a fejenkénti átlagot tekintve — mindkét országban roppant eltérést látunk. Alsó-Ausztriában 112'12 frt., Felső-Ausztriában 103'32 frt., Stájerországban 84'61 frt. esik egy lélekre a takarékbetétekből, Bukovinában ellenben 6'92 frt., Galicziában csak 6'33 frt., Dalmáciában pedig csupán csak 0'39 frt. Nagy ellentétek mutatkoznak az egyes porosz tartományok közt is, Schleswig-Holsteinban minden lélekre átlagosan 128'03 frt. esik, Westfáliában 101'03, Hannoverben 80'40 frt., ellenben Westpreussenben 12'87 frt., Ostpreussenben 8'94, Posenben pedig csupán 8'33 frt. Érdekes, hogy még Berlin városában is egy lélekre átlagosan csak 30'63 frt. esik, alig több Magyarország átlagánál.

Országrészek szerint hazánkban a takarékbetétek általában és fejenként az 1887. év végén következő összegekkel szerepeltek:

	A takarékbetétek állandéka			A takarékbetétek állandéka	
	összesen	fejenként		összesen	fejenként
	frt.	frt.		frt.	frt.
A Duna-Tisza köze			Tisza jobbpartja	37,453.832	24'44
Budapesttel	158,350.271	62'17	Tisza balpartja	37,849.317	19'33
Duna balpartja	56,427.956	30'33	Tisza-Maros szöge	31,566.144	17'06
Duna jobbpartja	82,980.427	30'16	Erdély	34,326.666	15'49

Magyarország közepén és nyugoti felében a takarékbetétek aránya nagyon kedvező a lélekszámhoz, különösen a Duna-Tisza közén, hol oly szép arányszámmal találkozunk, hogy Poroszország tartományai közül csak három, Schleswig-Holstein, Westfália és Hannover múlja felül, a többi tetemesen alatta marad. Nem szabad azonban felednünk a különbséget, mely a magyarországi és a külföldi takarékpénztárak és általában betéti üzlet között fenforog. Köztudomású, hogy takarékpénztáraink tulajdonképen nem takarékpénztárak, hanem betéti bankok; a betétek általános jellege teszi őket azzá, az állandóbb elhelyezést kereső apró megtakarítások alárendelt szerepe. Mig nálunk egy takarékbetéti könyvre átlagosan 749 frt. esik, addig Poroszországban csak 276 frt. s Berlin városában épen csak 138 frt. Nálunk még a vidéki takarékpénztárak közt is alig akad olyan, melynél 5—10,000 frtos, sőt 10,000 frtot meghaladó betéteket ne találánk elhelyezve; Poroszországban ellenben 2 takarékpénztár csak 60 márkánál kisebb betéteket fogad el; 22 takarékpénztár 60—300 márkát, 33 tkp. 300—600 márkát, 322 tkp. 600—3.000 márkát s csak is 79 takarékbet.

¹⁾ Nemcsak a takarékpénztáraknál, hanem az összes pénzügyintézeteknél levő takarékbetéteket véve, minthogy a különböző jellegű pénzügyintézetek takarékbetéti üzlete közt különbség nincs. Ausztriában és Poroszországban takarékbetéti üzlettel csak a takarékpénztárak foglalkoznak s így a közölt számok csak a takarékpénztárakra vonatkoznak.

²⁾ A márkát névérték szerint, vagyis 50 krral számítva át.

pénztár fogad el 3.000 márkát meghaladó betéteket s a takarékpénztáraknak már ezen utóbbi csoportjára is a porosz statisztikai szakfolyóirat mult évi folyamában a következő megjegyzést találjuk: »A ki képes 3.000 márkánál többet megtakarítani, arról fel lehet tenni, hogy ha amaz összeget saját gazdaságában gyümölcsöztetni nem tudja, elég belátással és tapasztalattal bír, hogy számára alkalmas elhelyezést találjon. Az a takarékpénztár, mely róla az elhelyezés gondját még tovább is leveszi, szükség nélkül kellemetlenségeknek és veszélynek teszi ki magát, minthogy a nagyobb betéteknek a takarékpénztárakhoz való tódulása rendesen az előnyös elhelyezésre kínálkozó alkalmak hiányában szokott előfordulni.« Talán nálunk is nagyobb volna a vállalkozási kedv, ha a takarékpénztárak oly nagy csáberőt nem gyakorolnának az elhelyezést kereső tőkékre.

Hogy a kis és nagy betétek mily számmal és arányban fordulnak elő a magyarországi pénzintézeteknél az egyes évek végén érvényben volt takarékbetéti könyvek között, a következő kimutatás tünteti fel:

B e t é t i k ö n y v e k		1884	1885	1886	1887
10 forintnál kisebb betéttel	%	10'42	10'93	11'30	11'75
	darab	55.647	60.506	65.530	69.787
10—50 forinttal	%	18'54	18'52	18'38	18'34
	darab	99.080	102.496	106.558	108.915
50—100 »	%	13'27	13'67	13'53	13'30
	darab	70.879	75.656	78.346	79.027
100—500 »	%	29'98	30'11	30'04	29'23
	darab	160.243	166.684	174.140	173.645
500—1000 »	%	11'47	11'13	11'00	11'28
	darab	61.326	61.571	63.787	66.984
1.000—2.000 »	%	8'42	8'00	7'93	8'15
	darab	45.000	44.269	46.002	48.394
2.000—5.000 »	%	5'28	5'07	5'23	5'25
	darab	28.246	28.082	30.204	31.163
5.000—10.000 forinttal	%	1'81	1'73	1'74	1'79
	darab	9.663	9.566	10.114	10.655
10.000 forintnál nagyobb betéttel	%	0'81	0'84	0'85	0'91
	darab	4.347	4.641	4.926	5.391
Összesen	%	100'00	100'00	100'00	100'00
	darab	534.431	553.471	579.607	593.961

A legkisebb és legnagyobb betétek, t. i. a tíz forintnál kisebbek és a 10.000 frtot is meghaladók ugy absolute, mint a betétek összes számához arányítva évről-évre szaporodtak. Az egészen apró betétek

erős szaporodása annál feltűnőbb, mert a postatakarékpénztár szervezésével valószínűnek látszott, hogy a kis megtakarítások közül sok, mely eddig a közönséges takarékpénztárakat és egyéb hitelintézeteket kereste fel, jövőre a nagyszámú gyűjtőhellyel kínáló postatakarékpénztárat fogja felkeresni. Az eredmény azonban azt mutatja, hogy a postatakarékpénztár nem von el semmit a közönséges takarékpénztárak üzletéből, a nála elhelyezett betétek egészen új és pedig oly tőkék, melyeknek képződésére egyenesen a postatakarékpénztár adott ösztönt és alkalmat.

A kisebb betétek hitelintézeteinknél az utóbbi évek alatt erősebben szaporodtak, mint a nagyobb betétek s míg az 500 frtnál kisebb összeget tartalmazó takarékbetéti könyvek száma 1884-től 1887-ig $11'79\frac{0}{10}$ -kal szaporodott, az 500 forintnál nagyobb összegről szóló könyvek szaporodása csak $9'42\frac{0}{10}$ -ot tett s míg az előbbieket 1884-ben az összes betéti könyveknek $72'21\frac{0}{10}$ -kát képviselték, 1887-ben $72'62\frac{0}{10}$ -át, az 500 frtot meghaladó betéti könyvek arányszáma ellenben $27'79\frac{0}{10}$ -ról $27'38\frac{0}{10}$ -ra szállt le. Azonban a nagyobb betétek ha számra nézve hátrább állnak is, a dolog természete szerint sokkal nagyobb összeget képviselnek.

Hogy mennyire túlságos nálunk a nagy betétek szerepe, azt legjobban feltűnteti a nemzetközi összehasonlítás. Bár Poroszország a 600 márkán, vagyis 300 frton felüli betéteket csak egy összegben mutatja ki, de már ez is nyújt némi képet, míg ott azok az összes betéti könyveknek csak $22'72\frac{0}{10}$ -át teszik, addig nálunk az 500 frtnál nagyobb betétek is $27'38\frac{0}{10}$ -át. De vegyük összehasonlításul Ausztria adatait:

<i>Betéti könyvekre</i>	Magyarországon és Ausztriában az összes betéti könyvekből esett	
	Magyarországon	Ausztriában
100 frtnál kisebb betéttel . . .	$43'39\frac{0}{10}$	$40'12\frac{0}{10}$
100 — 500 frtnál kisebb betéttel	$29'23\frac{0}{10}$	$34'12\frac{0}{10}$
500 — 1.000 . . .	$11'28\frac{0}{10}$	$12'07\frac{0}{10}$
1.000 — 2.000 . . .	$8'15\frac{0}{10}$	$8'21\frac{0}{10}$
2.000 — 5.000 . . .	$5'25\frac{0}{10}$	$4'45\frac{0}{10}$
5.000 — 10.000 . . .	$1'79\frac{0}{10}$	$0'77\frac{0}{10}$
10.000 frtnál nagyobb betéttel . . .	$0'91\frac{0}{10}$	$0'26\frac{0}{10}$

A kis betétek tehát hazánkban nagyobb arányban fordulnak elő mint Ausztriában, nem úgy a 100—1.000 frtos közép betétek, sőt még az 1.000—2.000 frtos betétek aránya is némileg kedvezőbb Ausztriában, ettől kezdve azonban ellenkező irányban mind nagyobb és nagyobb a különbség, úgy, hogy a 10.000 frtot meghaladó betétek nálunk már több mint háromszor oly nagy arányban fordulnak elő, mint Ausztriában.

A magyarországi pénzügyintézeteknél elhelyezett takarékbetétek nagy mozgékonyt mutatnak. 1887-ben az új betétek (a tőkésített kamatokat nem számítva) $295'83$ millió frtra rúgtak s az év kezdetén volt takarékbetéti állománynak $68'27\frac{0}{10}$ -át képezték, míg az osztrák takarékpénztáraknál az új betétek csak $31'36\frac{0}{10}$ -át, a porosz takarékpénztáraknál pedig csak $28'71\frac{0}{10}$ -át tették az év elején volt állománynak. Még élesebben nyilatkozik a különbség a visszafizetett betéteknél;

ezek a magyarországi hitelintézeteknél 69'59 $\frac{0}{10}$ -át képezték az év elején volt betétállománynak, ellenben az osztrák takarékpénztáraknál csak 28'60, a porosz takarékpénztáraknál pedig csupán csak 23'08 $\frac{0}{10}$ -át. Semmi sem mutatja jobban, mint a közölt néhány szám, hogy mennyire különböző jellegű tőkék képezik nálunk és külföldön a takarékbetéteket.

Ugyanazon egy egyénnek több betéti könyve is lehet ugyan, de a betéti könyvek száma megközelítőleg mégis kifejezi a betevők számát s érdekes párhuzamba hozható a lélekszámmal.

	Takarékbetéti könyvek száma	1000 lélekre esik ta- karékbetéti könyv	Egy takarékbetéti könyvre esik lélek
Magyarország	593,961	43	23
Ausztria	2.089,924	94	11
Poroszország	2.487,421	88	11

Ezen számok élénken feltüntetik, hogy mennyivel általánosabb Ausztriában és Poroszországban a takarékosági hajlam, mint hazánkban. A takarékbetéti könyvek száma a népességhez képest, mindkét állam-ban több mint kétszer oly nagy mint Magyarországbán.

Hitelintézeteink *pénztárjegyek* útján csak kevés idegen tőkét vonnak magukhoz. 1887-ben a forgalomban volt pénztárjegyek és utalványok összege mindössze 5'10 millió forintot tett, miből a takarékpénztárakra 3'79 millió forint esett. A *folyó számlai tartozások* 47'55 millió forintra rúgtak. A megelőző évvel szemben 4'33 millió frt. emelkedést látunk; de az 1885-ik évi állapothoz képest, mely eddigelé a folyó számlai tartozásoknak legmagasabb állását képviseli, 6'42 millió frt. hanyatlás mutatkozik.

Hitelintézeteink *téhtételei* közt néhány év óta erősen emelkedő irányzatot mutatnak a *különféle szenvedőleges tételek*, ezek összege 1882. végén még csak 16'96 millió frtot képviselt, 1887. végén pedig már 64'25 milliót. Ez utóbbi összegből 22'25 millió frt. a takarékpénztárakra, 31'91 millió pedig a földhitelintézetekre esik. A takarékpénztárak tételét főleg a pesti hazai első takarékpénztár emeli oly magasra. Ez az intézet korábban zálogleveleket is bocsátott ki, 1884-ben azonban ez üzletággal felhagyott s helyette községi kölcsönkötvényeket bocsát ki, lehetőleg olcsó pénzzel látandó el, a törvényhatóságokat és községeket; 1887. végén 9'70 millió forintnyi 5 $\frac{0}{10}$ -os és 2'63 millió 4'5 $\frac{0}{10}$ -os kötvénye volt forgalomban, összesen tehát 12'33 millió frt., mely a hivatalos statisztikában a különféle szenvedőleges tételek közt szerepel. Ugyancsak itt szerepelnek a jelzálog-hitelbank 4 $\frac{0}{10}$ -os nyereségkötvényei, melyekből 1887. végén 23'74 millió frt. értékű volt forgalomban s magyarazataul szolgál a földhitelintézetek főntebb említett nagy tételének. A hitel rendelkezésére bocsátott összegek egy igen tekintélyes részét pénzhitelintézeteink *záloglevelek* útján vonják magukhoz; ezekről azonban a jelzálogi kölcsönökkel párhuzamosan fogunk szólni. Mielőtt azonban az aktív üzletek részletes ismertetésére térnénk át, bemutatjuk *hitelintézeteink mérlegét* az 1887. évi decz. 31-ki állapot szerint:

M é r l e g	Bankok		Takarékpénztárak		Szövetkezetek		Földhitelintézetek	
	1000 ft	%	1000 ft	%	1000 ft	%	1000 ft	%
<i>Passiv tételek.</i>								
Befizetett részvénytőke .	39.460	21'91	26.684	5'89	—	—	12.210	6'48
Rész- és törzsbetétőke .	178	0'10	1.126	0'25	25.327	51'02	—	—
Tartaléktőke	4.590	2'55	21.076	4'65	1.357	2'73	11.348	5'98
Hiteltulajdonosok biztosítéki és tartalékalapja	276	0'15	59	0'01	126	0'25	—	—
Takarékbetéti tartozások és tartozó kamatok	62.576	34'74	362.016	79'98	19.249	38'77	926	0'49
Pénztárjegyek és utalványok forgalomban. . .	3.791	2'11	987	0'22	—	—	323	0'17
Elfogadványok forgalomban	2.420	1'34	76	0'02	35	0'06	—	—
Folyószámlai hitelezők .	33.863	18'80	11.083	2'45	241	0'49	2.363	1'24
Záloglevél-tartozások . .	20.022	11'12	—	—	—	—	129.245	68'06
Kölcsönök és előlegek . .	160	0'09	631	0'14	265	0'54	—	—
Különféle szenvedőleges tételek	8.585	4'77	22.253	4'92	1.497	3'02	31.915	16'81
Nyereség	4.184	2'32	6.632	1'47	1.548	3'12	1.565	0'82
Összesen	180.105	100'00	452.623	100'00	49.645	100'00	189.895	100'00
<i>Activ tételek.</i>								
Bankszerű váltótárca .	63.644	35'34	139.349	30'79	17.881	36'02	3.965	2'09
Hiteltulajdonosi váltótárca.	2.826	1'57	560	0'12	316	0'64	—	—
Előlegek értékpapírokra	16.730	9'29	10.883	2'40	1.077	2'17	3.474	1'88
Előlegek zálogokra . .	—	—	—	—	—	—	—	—
Jelzálogi (ingatlanokra betáblázott) kölcsönök	28.584	15'87	150.909	33'34	7.006	14'11	128.422	67'63
Kölcsönök kötvényekre .	2.937	1'62	42.286	9'34	18.584	37'43	28.289	14'90
Folyó számla adóssái . .	23.994	13'32	11.877	2'62	360	0'73	3.686	1'94
Értékpapírok árfolyam értéke.	11.122	6'18	57.282	12'66	987	1'99	13.214	6'96
Leltár és ingatlanok értéke	6.273	3'48	14.733	3'26	721	1'45	1.408	0'74
Veszteségek és függő tételek.	215	0'12	175	0'04	22	0'04	—	—
Egyéb követelések . . .	18.948	10'52	16.291	3'60	1.579	3'18	6.468	3'40
Pénztári állapot	4.832	2'68	8.278	1'83	1.112	2'24	969	0'51
Összesen	180.105	100'00	452.623	100'00	49.645	100'00	189.895	100'00

Gyakorlati szempontból is nagy fontossággal bír, hogy az egyes üzletágak mily szerepet játszanak a különböző jellegű pénzügyintézetek tevékenységében. A bankoknál első helyet a *leszámitolási üzlet* foglal el, a bankszerű és hiteltulajdonosi váltó-tárczára együtt 36'91⁰/₁₀₀ esett a bankok összes activáiból. Az 1886. évhez képest ez emelkedést jelez, mert akkor az összes váltótárca csak 35'94⁰/₁₀₀-ot képviselt, ellenben 1877-től 1880-ig bezárólag évről-évre meghaladta a 40⁰/₁₀₀-ot s 1878-ban 46'52⁰/₁₀₀-kal szerepelt. Második helyet a bankok üzletében a *jelzálogi kölcsönök* foglalják el, ez üzletág a nyolczvanas évek elején tért vesztett, de

az utóbbi pár év alatt nagy emelkedést ért el s 1887-ben már szokatlan magasságra szökött. A bankok 28⁵⁸ millió frt. jelzálogi kölcsönével 20⁰² millió frt. forgalomban levő záloglevél állt szemben s így a készpénz-kölcsönök körülbelül 8⁵¹ millió frtot tesznek. Zálogleveleket különben — a földhitelbankokon és intézeteken kívül, melyek külön csoportban foglaltatnak — csak két hazai bank bocsát ki: a *Pesti magyar kereskedelmi bank* és a nagyszombati *Albina* (az előbbinek záloglevél-tartozása 1887. végén 18⁹⁷ millió, az utóbbié 1⁰⁵ millió frt. volt). A bankok *folyószámla-üzlete* az utóbbi években hanyatlást mutat. 1884-ben 22⁸⁷ $\frac{0}{10}$ -ot képviselt s részesülési aránya azóta évről-évre csökkent, a *lombárd-üzlet* ellenben inkább emelkedik, bár az 1887-ik évi eredmény ugy absolute, mint a többi üzletágakhoz képest alatta marad a megelőző évinek.

A *takarékpénztárak* üzletében a nyolczvanas évek elejétől fogva a *váltótárcza* és a *jelzálogi kölcsönök* csaknem egészen egyenlő arányban szerepeltek, az 1887-ik évben azonban a jelzálogi kölcsönök túlszárnyalták a váltótárczát, de még mindig nem látunk oly különbséget, mint az 1873—78. években, midőn a váltótárcza százalékos aránya 31⁰⁷ és 32⁸³, a jelzálogi kölcsönöké ellenben 35⁴⁴ és 39⁸⁸ $\frac{0}{10}$ közt ingadozott. A jelzálogi kölcsönök ily nagymérvű folytatása, tekintve a takarékpénztárak által kezelt idegen tőkék természetét, sem magára az intézetre, sem a hitelkereső közönségre nézve előnyösnek nem mondható. Igaz, hogy az osztrák takarékpénztárak összes követeléseiknek 58⁵⁴ $\frac{0}{10}$ -kát jelzálogi kölcsönökben bírják s a porosz takarékpénztárak által gyümölcsoztetett tőkéknek is 52⁹⁰ $\frac{0}{10}$ -a jelzálogi kölcsönökben van elhelyezve; de nem szabad felednünk, a mit már fentebb is hangsúlyoztunk, hogy mennyivel mozgékonyabbak nálunk a betétek s mennyivel kisebb részüket képezik azok az apró megtakarítások, melyek állandó elhelyezés és gyümölcsoztetés végett folynak a takarékpénztárakhoz. Takarékpénztáraink, mióta a pesti hazai első takarékpénztár a záloglevél-üzlettel felhagyott, ingatlanokra csakis készpénz-kölcsönöket adnak; 1889. január 1-től azonban egy takarékpénztár (a temesvári első) ismét bocsát ki zálogleveleket. A takarékpénztárak üzletében újabb időben tekintélyes helyet foglalnak el a *kötvénykölcsönök*. Az emelkedést a pesti hazai első takarékpénztár idézte elő, mely intézetnek magának 1887. végén 31⁷⁵ millió forint kötvénykölcsönkövetelése volt, miből legnagyobb összeget a törvényhatóságoknak és községeknek adott kötvénykölcsönök képviseltek.

A *szövetkezeteknél* a *kötvénykölcsönök* és *váltótárcza* szerepelnek legnagyobb s meglehetősen egyforma arányban; de aránylag a jelzálogi kölcsönökre is tekintélyes rész jut. A *földhitelintézeteknél* természetesen a *jelzálogi kölcsönök* szorítanak háttérbe minden más üzletágat; mellettük a *kötvénykölcsönök* foglalnak el tekintélyes helyet. Ez utóbbiak 1887. végén 28²⁹ millió forintba rúgtak, mely egész összeget a *Magyar jelzálog-hitelbank* által nyújtott községi kölcsönök képezik.

Hitelintézeteink tulajdonképeni bankszerű üzletének három főágát, a *leszámitolást*, *folyószámla-* és *lombárd-üzletet*, a decz. 31-iki

állapot szerint, az utóbbi másfél évtizedről a következő kimutatás tünteti fel:

Év	Váltó- tárca	Lombard- kölcso- nök	Folyó számlai adósok	Év	Váltó- tárca	Lombard- kölcso- nök	Folyó számlai adósok
millió forint				millió forint			
1873	138'61	33'12	36'68	1881	204'35	27'27	44'67
1874	147'93	27'88	25'47	1882	225'60	29'39	41'20
1875	147'84	25'67	20'59	1883	238'53	33'10	50'28
1876	146'16	19'73	17'72	1884	260'14	34'65	58'13
1877	151'60	19'62	19'38	1885	259'32	33'83	44'72
1878	163'60	19'36	24'18	1886	271'45	37'10	45'37
1879	180'85	23'12	25'53	1887	275'95	39'54	39'92
1880	195'71	22'05	33'19				

A váltótárca és lombard-kölcsönök fentebbi összegei az osztrák-magyar bank magyarországi üzletét is magukban foglalják, de csak a szorosabb értelemben vett Magyarországról, a zágrábi és északi bankfiókok és azok mellékhelyeinek üzlete, minthogy a horvát-szlavon hitelintézetek kimutatásainkban egyáltalán nem szerepelnek, figyelmünk kívül maradt. A fentebbi összegekből az utóbbi öt évben az osztrák-magyar bankra következő rész esett:

	Váltótárca Lombard-kölcsönök az év végén millió forintban.	
1883	45'76	7'05
1884	49'11	6'47
1885	39'62	6'53
1886	44'56	5'09
1887	47'41	7'38

A váltótárcaán kívül érdekes volna még az év folyamában leszámított váltók számát és összegét is ismernünk, erre nézve azonban csak néhány intézet üzletjelentésében találunk feleletet, pénzintézeteink túlnyomó többsége — s közöttük számos nagy intézet — nem terjeszkedik ki ezen fontos momentum feltüntetésére. Közgazdasági szempontból még nagyobb fontossága, hogy a leszámított értékek közül mennyi az ipari és kereskedelmi váltó s mennyi szolgál egyszerűen csak pénzszerzési eszközül, a fogyasztás és eladósodás eszközéül; erre azonban semmiféle statisztika sem képes választ adni. A lombard-kölcsönök állománya az 1873-ki hitelválság után nagyon leszállt; 1879-től fogva azonban, midőn a pénzpiacz ismét kedvezőbb irányzatot vett, az értékpapírok árfolyama emelkedett s új értékpapírok kerültek mind nagyobb és nagyobb mennyiségben piacra: a lombard-kölcsön üzlet is új lendületet vett s már 1884-ben túlszárnyalta az 1873. évi magasságot.

A *jelzálogi kölcsönök* álladéka minden év végén, beleszámítva az osztrák-magyar bank jelzálogi osztálya által a szorosabb értelemben vett Magyarország területén fekvő ingatlanokra nyújtott jelzálogi kölcsönöket is, az utóbbi másfél évtized alatt következő összegeket ért el s következő arányban állott a *záloglevelekkel*:

É v	Jelzálogi kölcsönök		Záloglevelek		A jelzálogi kölcsönökből záloglevelekkel nem volt fedezve	
	az év végén	évi növekedés	az év végén	évi növekedés		
	e z e r f o r i n t				ezer frt.	%
1873	166.840	22.383	87.639	15.131	79.201	47'47
1874	184.627	17.787	101.629	13.990	82.998	44'96
1875	205.443	20.816	107.171	5.542	98.272	47'83
1876	216.128	10.685	121.500	14.329	94.628	43'78
1877	221.723	5.595	126.322	4.822	95.401	43'03
1878	226.872	5.149	130.180	3.858	96.692	42'62
1879	234.957	8.085	133.516	3.336	101.441	43'18
1880	244.223	9.266	141.331	7.815	102.892	42'13
1881	259.463	15.240	153.043	11.712	106.420	41'02
1882	282.136	22.673	164.786	11.743	117.350	40'18
1883	297.618	15.482	175.786	11.000	121.832	40'93
1884	320.529	22.911	181.975	6.189	138.554	43'23
1885	337.758	17.229	194.982	13.007	142.776	42'27
1886	359.557	21.799	208.324	13.342	151.233	42'06
1887	385.425	25.868	219.770	11.446	165.655	42'98

Megjegyzendő, hogy az osztrák-magyar bank jelzálogi osztályának kölcsöneit, melyek 1887. végén 70⁵ millió forintot képviseltek, teljes összegükben felvettük a záloglevelek rovatában is. A kizárólag magyar intézetek záloglevelei 1887. végén 149'27 millió frtra rúgtak miből 20'02 millió a bankokra, 129'25 millió pedig a földhitelintézetekre esett.

A pénzügyintézetek által nyújtott jelzálogi kölcsönök álladéka a lefolyt másfél évtized alatt nem kevesebb, mint 166'81 % -kal növekedett s az évi átlagos szaporodás 16'06 millió frtra rúgott. A hetvenes évek második felében a jelzálogi kölcsönök szaporodása többnyire mérsékelt volt, ellenben a nyolczvanas évek csaknem állandó nagy szaporodást mutatnak s a növekedés 1887-ben eddig még soha sem tapasztalt magasságot ért el. Érdekes volna ez összegeket összehasonlítani a telekkönyvi birtoktestek jelzálogi terheinek értékforgalmából kiszámított teher-növekedéssel, mert így kitűnnék, hogy a földbirtok a pénzügyintézeti kölcsönökön kívül mennyit vesz más kölcsönforrásokból: tudván azonban, hogy a telekkönyvi hatóságok mennyire megbízhatatlan adatokat szolgáltatnak, ez összehasonlításról le kell mondanunk. Fontos a záloglevelek aránya is a jelzálogi kölcsönökhöz. 1873-ban a jelzálogi kölcsönöknek 47'47%-a készpénz- és nem záloglevél-kölcsön volt, 1887. végén ellenben a jelzálogi kölcsönöknek csak 42'98%-a nem volt záloglevelekkel fedezve. Az arány tehát javult, bár nem nagyon erősen s nem is állandóan, mi a jelenlegi pénzviszonyok mellett, midőn a záloglevelek, főleg a magyar földhitelintézet záloglevelei nagy kelendőségnek örvendenek s jóformán tetszés szerinti mennyiségben értékesíthetők, onnan magyarázható, hogy kis összegeknél a záloglevél-kölcsön vagy nem létesíthető vagy nem fizeti ki magát, részint pedig, hogy a már, adóssággal terhelt, vagy nagyon is megterhelni szándékoló birtokok záloglevél-kölcsönben nem részesülhetnek, ellenben a szomszédos pénz-

intézetektől, melyek az illetők személyi viszonyai felől jobban tájékozva vannak s a nagyobb kamat fejében több kockázatot is mernek vállalni, még mindig nyerneik kölcsönöket. Hogy a kényelem és megszokottság is nagy szerepet játszik e tekintetben, az szintén kétségtelen.

Ki akarunk még röviden terjeszkedni a hitelintézetek által elért *tisztanyereségre*. Az 1887. évben bankjaink 4'18 millió, takarékpénztáraink 6'63 millió, szövetkezeteink 1'55 millió, földhitelintézeteink pedig 1'56 millió frt. tiszta nyereséget értek el, vagyis összesen 13'93 milliót. Az 1886. évi 15'14 millió frt. nyereséghez képest ez érezhető csökkenést mutat, de már az 1885. évvel (14'03 millió) körülbelül egyenlő magasságban áll s a korábbi éveket mind meghaladja. Bankjaink és takarékpénztáraink tisztanyereségét s annak arányát a befizetett részvénytőkéhez az utóbbi husz év alatt a következő kimutatás tünteti fel:

É v	Takarékpénz- tárak		Bankok		É v	Takarékpénz- tárak		Bankok	
	tisztanyeresége					tisztanyeresége			
	millió fo- rintokban	a részvény- tőke száza- lékaiban	millió fo- rintokban	a részvény- tőke száza- lékaiban		millió fo- rintokban	a részvény- tőke száza- lékaiban	millió fo- rintokban	a részvény- tőke száza- lékaiban
1868	1'11	32'50	1'88	14'14	1878	4'66	24'32	3'01	11'08
1869	1'50	25'48	1'83	10'28	1879	5'33	27'15	3'29	12'25
1870	2'15	30'50	1'98	9'00	1880	5'39	27'08	3'18	9'78
1871	2'79	32'68	4'03	16'28	1881	5'81	28'48	3'94	10'27
1872	3'32	23'55	7'84	14'26	1882	5'71	25'64	4'89	10'07
1873	3'85	21'67	2'96	5'33	1883	5'97	25'88	4'32	8'73
1874	4'29	22'87	3'49	6'22	1884	6'71	27'97	4'29	8'98
1875	4'23	21'83	2'22	4'37	1885	6'92	27'42	4'13	8'64
1876	4'25	22'44	1'86	4'98	1886	7'17	27'67	4'93	10'59
1877	4'63	24'13	2'96	9'49	1887	6'63	24'35	4'18	10'60

A bankok nyeresége 1887-ben átlagosan a befizetett részvénytőkének ugyanazon százalékára rúgott, mint 1886-ban, a takarékpénztáraknál azonban az arány jóval kedvezőtlenebb; de még mindig igen kedvező s vannak takarékpénztáraink, melyek 1887-ben is 40, 50, 60⁰/₀-ot fizettek osztalék gyanánt, sőt egy 95⁰/₀-ot, dacára, hogy a tiszta nyereség egy tekintélyes részét a tartalékalap dotálására fordították s egyéb czélokra is adományoztak bizonyos összegeket. Azonban e fényes eredménynel szemben számos oly bankot és takarékpénztárt is mutathatunk fel, melyek 1887. évre osztalékot egyáltalán nem fizettek. Igaz, hogy ezek közül több csak a tárgyalt évben alakult, következőleg üzletét nem fejthette még ki annyira, hogy az évet nyereséggel zárhatta volna le; némelyek pedig tekintélyes tiszta nyereség mellett sem adtak osztalékot, minthogy azt más czélra, például az alaptőke fölemelésére fordították; de ha mindezeket figyelmen kívül hagyjuk is, számos oly intézettel találkozunk, melyek osztalékot nem adtak, és pedig azért nem, mert tiszta nyereségük vagy elenyészőleg csekély vagy egyáltalán nem volt. S hogy ezek sorában nemcsak újabb alapításokat látunk, hanem

olyanokat is, melyek a hetvenes, sőt a hatvanas években alakultak s nagy összegekre rúgó takarékbetéteket gyümölcsöztettek, nagyon felhívja a komoly figyelmet és bírálatot. Nem akarunk megnevezni egyes intézeteket, de nem mulaszthatjuk el, hogy meg ne rójuk némely intézetnek azon könnyelmű eljárását, melyet az értékpapírok árfolyamhanyatlásának kiegyenlítésére szolgáló külön tartalékalap datálása s az osztalék megállapítása körül tanúsítanak. Számos veszteség okát egyenesen az értékpapíroknak az 1887. végén volt kedvezőtlen árfolyamában találjuk.

Takarékpénztáraink, melyek a negyvenes években épügy humanisztikus jelleggel keletkeztek, mint a külföldi takarékpénztárak, ezen jellegüket rég elvesztették s mint valóságos bankintézetek működnek: eredetükre csak homályosan utalnak azon kisebb-nagyobb összegek, melyeket — legalább egy részük — évről-évre a tisztajövedelemből köz- és jótékony czélokra fordít. Mennyi az összes takarékpénztárak által ily czélokra fordított összeg, adataink nincsenek rá; azon intézetek üzletjelentéseiből azonban, melyek ez irányban is nyujtanak felvilágosítást, készítettünk kimutatást, melyből kiderül, hogy 31 takarékpénztár, mely 2,897.332 frt. tisztanyereséget ért el, vagyis az összes takarékpénztárak tisztanyereségének 69'25⁰/₁₀₀-át, köz- és jótékony czélokra 1887-ben 53.715 frtot fordított, tiszta jövedelmének csak 1'85⁰/₁₀₀-át. Ezen összegnek körülbelül fele (26.000 frt.) a pesti hazai első takarékpénztárra esik, mely 1847-től 1887. végéig 676.035 forintot adományozott köz- és jótékony czélokra. Ausztriában legujabban az 1886. és a megelőző évekről ez irányban igen érdekes adatgyűjtés eszközöltetett, mely nem csak az összegre, hanem annak az egyes köz- és jótékony czélok szerint való feltüntetésére is kiterjeszkedett. Az osztrák takarékpénztárak annyiban szintén eltávoloztak eredeti rendeltetésüktől, hogy nem szorítkoznak az alsóbb néposztályok megtakarításainak gyűjtésére és kezelésére, hanem a vagyonosabb osztályok tőkéit is kezelik; de azért humanisztikus jellegüket le nem vetközték, mit legjobban bizonyítanak azon milliók, melyeket közczélok előmozdítására fordítottak. Az említett adatgyűjtés szerint az osztrák takarékpénztárak, azon kívül, hogy a kezelt tőkék biztosítására 78'45 millió frtnyi tartalékot gyűjtöttek, különféle adományokra 29'69 millió frtot szenteltek s csak az 1886. évben 3'51 millió forintot fordítottak általános és helyi humanisztikus és közoktatási czélokra, a tudomány és művészet előmozdítására, tűzoltói czélokra, közszépi építkezésekre, stb. — Jótékonyság tekintetében a porosz takarékpénztárak sem maradnak az osztrákok mögött. A porosz takarékpénztárak 1886. végéig összesen 92'28 millió márkát fordítottak közczélokra, miből magára az 1886. évre 6'68 millió márka esett.

Érdekesnek láttuk ez adatok fölemlítését, nem mintha szemrehányást akarnánk tenni saját intézeteinknek. Az eltérő szervezet nem engedi az összehasonlítást; takarékpénztáraink részvénytársulati formája szükségkép magával hozza, hogy a nyereségben első sorban és főleg a részvényesek részesüljenek, a részvénytársulati forma pedig történelmi fejlemény, melyen változtatni már nem lehet. Nem is ez az, mit

megrovandónak tartunk takarékpénztáraink s általában hitelintézeteinknél, hanem a nagy különbséget a fizetett és szedett kamatláb között. Készségesen elismerjük, hogy vannak dicséretre méltó kivételek, de általánosságban pénzügyintézeteink kamatnyeresége túlságosan nagy. Adataink a kiszámításra biztos támpontot nem szolgáltatnak, de aligha tévedünk, hogy a fizetett és szedett kamatláb közötti különbség átlagosan megközelíti a 3°/_o-ot, míg az osztrák és porosz takarékpénztáraknál az 1°/_o-ot is alig éri el. Mindenesetre figyelmet érdemel, hogy még a jelenlegi pénzbőség és alacsony kamatláb mellett is vannak intézeteink, melyek nemcsak az előlegek, hanem még a leszámítolás és a jelzálogi kölcsönök után is, a díjakkal együtt, 9, 10 sőt 12°/_o kamatot szednek. A takarékbetétek után fizetett kamat is sok intézetnél még mindig túlságosan magas, van akárhány, mely a betétekért 6—7°/_o-ot fizet, mi két szempontból is káros, egyrészt mert megdrágítja a hitelt, másrészt pedig mert leköti a tőkét s elvonja hasznos vállalkozásoktól. Különben — és ez a dolog természetéből folyik — főleg a kisebb intézetek azok, melyek a betéteket magas kamatoztatással igyekeznek magukhoz vonni, csekély forgalmuk mellett pedig a fizetett és szedett kamat különbségének lehető túlfeszítésével igyekeznek magas osztalékhoz juttatni részvényeseiket. Régi megszilárdult intézeteink, melyeknél a közönség bizalma roppant összegeket halmoz fel, szerényebb kamatkülönbséggel is elő tudják teremteni a kívánt nyereséget.

Dr. Vargha Gyula.

KÖNYVSZEMLE.

a) FOLYÓIRATOK.

Budapesti Szemle. Szerkeszti Gyulai Pál. 1889. májusi szám: A mezőgazdaság szabályozása. Pólya Jakabtól stb.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. 1889. márcz. hó. Budapest, 1889.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerkesztik Cserhádi Sándor és dr. Kossutány Tamás. VII. évf. 4. füzet. Magyar-Óvár, 1889.

Annalen des deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik, herausgeg. von Dr. G. Hirth und Dr. M. Seydel, 1889. No. 5. München, 1889. Das Reichsgesetz über die Unfallversicherung der Seeleute von Zeller. Rechnungsergebnisse der Berufsgenossenschaften für 1888. Die Alters- und Invalidenversicherung der Arbeiter. Gesetzentwurf etc.

Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich. Herausgegeben von Gustav Schmoller. Leipzig, 1889. Erstes Heft. Die heutige Nationalökonomie in England u. Amerika (Schluss), von N. G. Cohn. Fortschritte im Landpostwesen, von dr. Fischer. Die volkswirtschaftliche Bedeutung der gewerblichen Kleinmotoren, von dr. H. Albrecht. Ueber die Entschädigungspflicht der Viehseuchenverbände in Preussen, von Kurt von Rohrscheidt. Socialismus u. Reichsstatistik, von dr. H. Losch. Der finanzielle Ausgleich zwischen Oesterreich u. Ungarn, von E. Zergényi. Der Karlsruher Congress des Deutschen Vereins für Armenpflege, von dr. E. Münsterberg etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Herausgeg. von J. Conrad. Neue Folge, XVIII. B. 3. Heft. (März) Jena, 1889. Die oesterreichische Gewerbeinspektion, von V. Mataja. Die Wahrung der Nachhaltigkeit des Steinkohlenbergbaues im Wege der Steuergesetzgebung, von Triebel. Die Gesetze und Verordnungen des Deutschen Reiches vom Jahre 1888. Hauptzahlen der deutschen Handelsstatistik für die Jahre 1880—88. Durchschnittspreise für die Jahre 1879—88 in Deutschland. 4. Heft. (April) Der Zinsfuss, von D'Auluis de Bourouill. Volkseinkommen im Preussischen Staate 1876 u. 1888. Die Gesetze u. Verordnungen im Preussischen Staate während des J. 1888. Die Brotpreise in Berlin von Dr. E. Hirschberg etc.

Statistische Monatschrift. Herausgeg. von der k. k. statistischen Central-Commission. XV. Jahrg. (III) März-Heft. Die Todtgeburten in Oesterreich etc. während der Decenniums 1876—1885. Von Dr. F. C. Presl etc.

Journal des Économistes. Réd. G. de Molinari. 48-me année. Avril, 1889. La réforme de la législation des faillites, par J. Lefort. Notions fondamentales par G. Molinari. Revue des principales publications économiques de l'étranger, par M. Block. La république Argentine et ses progrès récents par Mine Cl. Royer etc.

The Economist. Vol XLVII. Nr. 2380—83. Queensland Gold Production. The Sugar Convention Bill. Italian Finance. Free Trade in Native States. Russia in the Balkans. Portuguese and Spanish Finances. Our Paper Currency. The Advance in American Rails etc.

b) KÖZGAZDASÁGI és STATISZTIKAI SZAKMUNKÁK és FORRÁSMŰVEK.

»*Adria*» magyar tengeri hajózási részvénytársaság Budapest. Üzleti jelentés, üzleteredmény-számla és zármérleg az 1888-ki üzleti évre. Budapest, 1889.

Acsády Ignác dr. A magyar jobbágnép száma a mohácsi vész után. Magyar. Tud. Akademia. Értekezések a történelmi tudományok köréből. XIV. kötet, 3. szám.

A magyar kir. pénzügyőrség állapotának és működésének statisztikája, 1887. évre. Budapest, 1889.

Magyarország áruforgalma Ausztriával és más országokkal. 1888. XII. füz. Decz. hó. Budapest, 1889.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf dem Gebiete der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. XLI. Jahrg. III. Heft. Wien, 1889.

Böhm-Bawerk: Kapital und Kapitalzins. Abt. 2. Positive Theorie des Kapitals, Innsbruck, 1889.

Ergebnisse der Civil- und Strafrechtspflege und Bevölkerungsstand des Königreichs Bayern im Jahre 1887. München, 1889.

Garbe R. Der zeitgemässe Ausbau des gesammten Lehrlingswesens für Industrie und Gewerbe. Berlin, 1889.

Huber F. C. Die Invaliditätsversicherung der Arbeiter. Stuttgart, 1889.

Mahraun, H. (Regierungsrath), Der landwirtschaftliche Notstand, seine Gründe und seine Heilung. Berlin 1889.

Mittheilungen der Gesellschaft oesterreichischer Volkswirthe. I. Jahrg. 1888—89. Wien, 1889.

Oesterreichische Statistik:

XX. B. 2. H. Waaren-Einfuhr in das allgemeine oesterreichisch-ungarische Zollgebiet im Jahre 1887. Wien 1889.

XXI. B. 1. H. Statistik der Unterrichtsanstalten in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1886/7. Wien, 1889.

Preussens landwirtschaftliche Verwaltung in den Jahren 1884, 1885, 1886, 1887. Bericht des Ministers für Landwirtschaft, Domänen und Forsten. Berlin. 1888.

Schriften des Vereins für Socialpolitik. XL. Die Hausindustrie im nördlichen Thüringen. Leipzig, 1889.

v. Schullern-Schrattenhofen H. Untersuchungen über Begriff und Wesen der Grundrente. Leipzig, 1889.

Schweizerische Statistik. 74. Lieferung. Statistik der schweizerischen Sparkassen für 1881. und 1882. Bern, 1889.

Übersichtliche *Zusammenstellung* der wichtigsten Angaben der *deutschen Eisenbahn-Statistik* nebst erläuternden Bemerkungen und graphischen Darstellungen bearbeitet im Reichs-Eisenbahn-Amt. Band VII. Betriebsjahr 1886—87. und 1887—88. Berlin. 1888.

Warnhauer O. Die Reform der direkten Steuern. Leipzig. 1889.

Zuckerlandl R. Zur Theorie des Preises mit besonderer Berücksichtigung der geschichtlichen Entwicklung der Lehre. Leipzig. 1889.

Annales du commerce extérieur. Année 1888. Paris. 1888—89.

Bulletin de l'Institut international de Statistique. Tome III. 3. Livraison. Rome 1888. E. Levasseur. La démographie française comparée: Chap. I. La série des dénombrements de la population française. Chap. II. Les groupements divers de la population recensée. Chap. III. La densité et ses variations en France et dans les autres pays. etc.

Commerce de la Grèce avec les pays étrangers pendant l'année 1887. Athènes. 1888.

Données statistiques recueillies de l'enregistrement de la population du Caucase. Tiflis. 1888.

Jannet C. Le socialisme d'État et la réforme sociale. Paris. 1889.

Lajoye R. Quelques questions de chasse. Paris. 1889.

Lallemant L. De l'assistance des classes rurales au XIX. siècle. Conclusion d'un mémoire couronné par l'Académie des sciences morales et politiques. Paris. 1889.

Ministère des travaux publics. Album de statistique graphique de 1887. Paris. 1888.

Pigeonneau H. Histoire du commerce de la France. Tome II-ième. Paris. 1889.

De Varigny, C. Les grandes fortunes aux Etats-Unis et en Angleterre. Paris. 1889.

Accounts relating to trade and navigation of the United Kingdom, for each month during the year 1888. London. 1888.

Coghlan T. A. The wealth and progress of New South Wales, 1887—88. Sydney. 1888.

Patten S. The stability of prices. Baltimore. 1889.

Richmond Mayo Smith. Statistics and Economics. An outline of statistical science, with especial reference to the use of statistics in political economy and social science. Baltimore. 1888.

The Statesman's Year-book for the Year 1889. XXVI. Annual Publication. London. 1889.

Verlagen aan den Koning betreffende den dienst der Posterijen, der Rijkspostspaarbank en der Telegrafen in Nederland 1887. Gravenhage. 1888.

Graziani. Storia critica della teoria del valore in Italia. Milano. 1889.

Relazione della Giunta superiore del catasto a S. E. il Ministro delle finanze, presentata il 2. gennaio 1889. Roma. 1889.

Anuario estadístico de la Republica Oriental del Uruguay. Anno 1887. Montevideo, 1888.

Boletín de la Sociedad de geografía y estadística de la Republica Mexicana. Cuarta época. Tomo I. 1. 2. Mexico. 1888.

Estadística del comercio y de la navegación de la Republica Argentina correspondiente al año 1887. Pulicacion oficial. Buenos Aires. 1888.

STATISZTIKA ÉS TÖRTÉNETÍRÁS.

A statisztika a tudomány vén fájának legifjabb hajtásai közé tartozik ugyan, de főbb elveit és módszerét már is sikerrel értékesítették a történetírás céljaira, a régi emberöltők viszonyainak és állapotainak földerítésére. Sőt némelyek egyenesen tőle remélik az egyetemes történetírás gyökeres regenerálását. Azt mondják, hogy az a módszer, melyet a történetírók harmadfél ezer év óta követnek, alapjában hibás s eredményei meg sem közelítik azt a magasröptű feladatot, a melyet a valódi történetírásnak szolgálni kellene. Egy ép oly dus tudományu, mint szellemes francia történetbölcse: Louis Bourdeau,¹⁾ egész vaskos könyvet irt annak bebizonyítására, hogy történetírásunk tulajdonképen eddig épenséggel nincs is; mindaz, mit az emberi szellem e téren harmadfélezer év óta teremtett, nem érdemli meg, hogy a tudomány nevét viselje, mert téves alapokból indul ki s hibás eredményekre vezetett.

Különösen módszerét találja Bourdeau rossznak, mert ama tényeket, melyek az emberiség haladását a legközvetlenebbül befolyásolták, nem akarja és nem képes teljes határozottsággal kideríteni és megállapítani. Ha hivatása magaslatára óhajt emelkedni, ha igazán tudománynyá akar lenni, akkor nemcsak tárgyat kell világosan megjelölnie, nemcsak új programmal kell föllépnie, hanem még fontosabb az, hogy módszerét megváltoztassa s az eddigi elbeszélő methodus helyett ujat fogadjon el, mely csakugyan alkalmas az általa keresett igazságok kellő felderítésére.

Ez az új módszer a statisztikai; a történetírásnak e tudománynyal kell benső és tökéletes szövetségre lépnie, ha végre maga is igazi tudomány rangjára akar emelkedni. E szövetség-

¹⁾ L' Histoire et les historiens. Essai critique sur l'histoire considérée comme science positive. Paris, 1888.

ben fogja kívánt megifjodását s azt a bizonyosságot megtá-
lálni, melyet eddig nélkülözött. Ez oszlathatja el problémáinak
eddiggi homályosságát, ez vezetheti őt vissza a dolgok valóságába.
Az emberi események és tettek tudománya, mely eddig elbeszélő
és irodalmi volt, arra van rendeltetve, hogy immár quantitativ
legyen s többé-kevésbé homályos, meseszerű elbeszélések helyett,
összegyűjtse és megmagyarázza azon tényeket, számszerű ada-
tokat, melyek a népek fejlődését a multban megvilágítják. Az a
módszer, melyet Galilei háromszáz évvel azelőtt a maga tuda-
mányában alkalmazott s mely oly áldásossá lett az utóbbira, ép
oly hasznos lesz immár a történetírásra, mely csak így képes
reális ismeretekké átváltoztatni azt, a mi ma még nem egyéb,
mint az emberi élet regénye.

Nem szükség a francia író nézeteit a történetírás eddigi
negativ eredményéről vagy értéktelenségéről magunkévá ten-
nünk, hogy elismerjük a tanaiban rejlő némely nagy és áldásos
igazságot, melyek alkalmazása a történetírást a legüdvösebben
befolyásolhatja. Nem is ő az első, ki azokat hirdeti s gyakorla-
tilag is meg akarja valósítani. Az európai történetírás régóta át
van már hatva az ilyen elméletektől; mindinkább figyelmet szen-
tel a mult azon mozzanatainak is, melyekkel régebben senki sem
foglalkozott. Szélesebb munkakört szab magának s a statisztikai
módszert sem mellözi a mult földerítésében. Már Renan mon-
dotta, hogy szívesen odaadná Livius szép prózáját néhány olyan
kutfőért, melyekből a római író annak idején merített, mert egy
okmánygyűjtemény, számadáskönyv vagy sok más ilyenzerű
adat jobban megvilágítja a kort, mint a legszebb elbeszélés. És
mikor Carlyle azt mondja a Napoleoni háborúkról, hogy idővel
ugy fognak feltűnni, mint valami nagy korcsmai verekedések,
ezzel határozottan jelzi, hogy vannak a történetírásnak más,
legalább is oly fontos teendői, mint a katonai és diplomáciai
eseményekbe való elmerülés.

Az új tanok nem is maradtak terméketlenek a történet-
írásra. Ezt más gyakorlati szempontok is előmozdították. Évti-
zedek óta minden művelt nemzet körében egészen új népelemek
és társadalmi osztályok léptek előtérbe s vergődtek hatalomra
a politikában, valamint a socialis életben. A privilegiumok al-
kotta régi válaszfalak ledőltek, az egykori uralkodó osztályok
legalább kizárólagos befolyásukat az államéletre elvesztették.
Maga az állameszme feladatait és hivatását illetőleg szintén győ-

keresen átalakult s nemcsak a nép felsőbb rétegeinek érdekeit igyekszik szolgálni, hanem az egész nemzetet egyaránt gondoskodásába veszi. A közélet demokratizálása mindenütt óriási haladásokat tesz s nincs akadály oly erős, mely ez áramlatot állandóan feltartóztathatná. Új alakulatok lépnek előtérbe mindenütt s a technika nagyszerű haladásai, a modern kor fejlődött gazdasági szervezete, a vagyonosság és műveltség terjedése olyan körökben, melyek egykor örök időkre rabságra s a mi vele körülbelől azonos: nyomorra és tudatlanságra látszottak kárhozthatva, alapján átalakították az állam és a társadalom képét, külső physiognomiáját, valamint belső valóját.

Ez óriási változások, habár nagyrészt még csak folyamatban vannak, szükségképen visszahatást gyakoroltak a történetírára. Feladatai és módszere egyaránt megváltoztak és lényegesen közelednek azon eszményekhez, melyeket Bourdeau e tudomány elé tűzött. Az exact irány, a tények, a számok kezdenek benne uralomra vergődni. Kezd érvényesülni az olyan sok felől hangoztatott igazság, hogy gyakran egy-egy számszerű adatnak több a jelentősége, mint bármely hangzatos elbeszélésnek s hogy például egy régi uralkodó hatalmát és jelentőségét sokkal közvetlenebbül jellemzi, ha területének kiterjedését, lakosainak számát és vagyonosságát, a pénzügyi és katonai erőt, melylyel rendelkezett, igyekszünk feltüntetni, mint ha leírjuk czimeit, udvartartásának fényét s a többi külsőségeket, melyeknek régente oly jelentőséget tulajdonítottak.

A szűkkörű, a kisszerű, a másodrendű dolgok helyett a történetírásban csakugyan mindinkább komoly és mélyre ható feladatok lépnek előtérbe. Az egyének kultusza helyett a nemzet egészét méltatja figyelmére. A történetírás nem egyes emberek, nem is csak az uralkodó osztályok politikai és katonai szereplésének előadására szorítkozik többé. Felöleli az egész nemzetet, még pedig e szónak nem régi, elavult értelmében, midőn a nemzet fogalma csak a privilegiáltak csekély töredékét jelezte, hanem azon modern értelemben, mely a nép minden elemére, a társadalom minden tényezőjére és a foglalkozások minden körére kiterjed. A nemzeti történet keretéből ma már nem marad ki, mint régen történt, épen leglényegesebb eleme: maga a nép, a milliónyi tömeg, mely időről-időre lehetett ugyan elnyomott és jogaitól megfosztva, de az állam sorsát mindig a legnagyobb mértékben befolyásolta.

Ma, mikor a változott viszonyok közepett a nép milliói egyre nagyobb politikai és socialis jelentőségre vergődnek, szükségképen felmerül a kérdés: minő szerepet játszottak a multban? Csakugyan olyan kevésbé befolyásolták az állam fenmaradását, a nemzeti polgárosodás menetét, a társadalom anyagi és szellemi virágzását, mint elnyomott állapotukból s abból a hallgatásból vagy lenézésből következtethető, melylyel a régibb történetírás ez elemeket kíséri? Csakugyan nem volt ez a tömeg egyéb, mint emberi formát viselő kétlábu állat, mely csupán bizonyos alanti munkák és szolgálatok teljesítésére volt rendeltetve? Nem végezett-e komoly és dicséretes hivatást a nemzeti polgárosodásban s mindaz, mi itt történt, az uralkodó elemek érdeme és dicsősége? A nagy gyakorlati jelentőség, melyre ma a legszelesebb értelemben vett munkásosztályok emelkedtek, elkerülhetetlenné tette, hogy a tudományos szellem e kérdések megoldására vesse magát s a multat e szempontokból tanulmányozza.

Kétfelől nyertek e törekvések a lehető legtevékenyebb támogatást. Első sorban maga az állam adott az ide vonatkozó kutatásoknak élénk lendületet. Az állam ma mindenütt a nagy reformok uttörője, zászlóvivője. Ő készíti elő a jövő haladásait, de egyszersmind tudatában van annak, hogy nem tabula rasan kell dolgoznia, hanem hosszú mult áll mögötte s a történeti fejlődéshez kell fűznie a maga alkotásait, ha egészségeset, üdvöset, maradandót akar létrehozni. Főfontosságu tehát reá nézve, hogy ismerje a multakat, ismerje, hogy a nemzet minden eleme minő hivatást játszott benne, mennyit végzett a reá bizott munkából s hogyan változott időnkint ezen munka külső szervezete? Ezt tudnia kell, hitelesen és részleteiben ismernie kell, ha a történeti fejlődéssel végkép szakítani nem akar. Ezt pedig nem szabad tennie, hisz minden igazi államférfiu át van hatva a tudattól, hogy a régi idők minden haladásának része van abban, hogy a modern nemzedékek lételének feltételei javultak. A régi világ ismerete jelöli meg a jelenkor reformjainak irányát is s mozditja elő a további egészséges haladást, a közállapotok ujjabb javulását. Csak a történelem fáklyafényének világítása mellett láthatja az államférfiu az utat és annak minden fázisát, melyet nemzete addig tett, az irányt, melyet ezután követnie kell s a végcélzt, melyet kedvező körülmények közt elérni képes. E tájékozást a történetírásból szerzi s ha az képtelen azt megadni, akkor mint

már Baco mondotta, a Polyphemos szobrához hasonlít, melynek félszeme sincs.

Az állam tehát mindenütt, a hol át van hatva hivatásának magasztos voltától, teljes erővel támogatja a törekvéseket, hogy a történetírás azon tanuságokkal szolgálhasson neki, melyekre a jelen sokoldalu reformtevékenységében mulhatatlanul szüksége van. A nagy kulturnépeknél mindenütt rendkívüli lendületet vett már is mindaz, mi a civilisatio általános menetének, s a mi ebben főhelyet foglal el: a nemzeti *gazdaságtörténet minden ágának* földerítésére szolgál. Az állam tetemes anyagi áldozatokkal járó tevékenységet fejt ki e téren s nemcsak azzal, hogy levéltárait és gyűjteményeit rendelkezésére bocsátja, mozdítja elő a tudomány fejlődését s munkásainak fáradozásait. Már az egyetemi oktatásban kiváló figyelemmel van reájok s így gondoskodik arról, hogy művelőinek száma folyton friss és kellően képzett tehetségekkel gyarapodjék, kiknek munkálkodását azután anyagilag is bőven támogatja.

Nagyszerű gyűjtemények, forráskiadványok közzétételét az állam közvetlenül maga indította meg vagy közvetve tudományos társulatok útján mozdítja elő. Az anyag kiadását, a források föltárását minden téren sietteti s földolgozását szintén anyagi segélylyel teszi lehetővé. Alig van a gazdaságtörténetnek valamely ága, mely Németországban az állam támogatása útján fényes lendületet nem vett volna. Különösen a porosz uralkodók tekintik épen oly dicsőségöknek, hogy elődeik sokoldalu kulturpolitikai, az általános nemzeti fejlődésre, a közjólétre irányuló tevékenységét a jelenkorral megismertessék, mint azt, hogy katonai akcióik, a csatatéren szerzett babéraik emlékeztét ébren tartsák. Franciaországban ez a törekvés még régibb. Ott e században minden kormányforma egyaránt szíven viselte a gazdaság és polgárosodás történetének földerítését s az ide vonatkozó állami kiadványok száma valóban óriási s teljesen megváltoztatta a történeti ismeretet és felfogást.

Az államon kívül egy másik irányból is hatalmas, talán még üdvösebb támogatást találunk az ide vonatkozó törekvések. Ez a társadalomból, első sorban magából az érdekeltek köréből ered. A polgári elem, a munkából élő, tisztán tehetségekre és szorgalmukra utalt rétegek magok érdeklődni kezdenek saját múltjuk iránt s keresik azokat, kik őseik voltak, ha talán nem is vér szerint, de valamely város, vidék, tartomány vagy ország

polgárosításában. Nem ismerem annyira a sokkal távolabb álló Franciaország ide vágó viszonyait, de Németországról tudom, hogy minden egyes vidékét a társulatok és egyletek sűrű hálózata lepi el, mely többé-kevésbé kizárólag, de mind egyenlő áldozatkészséggel és tudományos eredménnyel dolgozik a régi állami és társadalmi viszonyok minden ágának földerítésén. Mindegyik egy-egy tudományos középpont, mely tágabb vagy szűkebb körben, de teljes sikerrel szolgálja azt a közös célt, mely a régi cultura megvilágításából áll. Még Ausztria tartományaira is átkergeted a jelenkornak ezen nem csupán üres szavakban, hanem élő tettekben nyilvánuló érdeklődése a multak iránt. A helyi történelemre vonatkozó forráskiadványok, feldolgozott munkák, folyóiratok száma igazán legio, az irodalmi tevékenység olyan élénk és részletes, hogy áttekintése már roppant fáradtsággal jár. A mult minden mozzanatára kiterjed az s természetesen a legszélesebb értelemben vett gazdaságtörténetnek is bőven kijut a maga része, hisz első sorban azon elemek vezetik a mozgalmat, melyek hajdan nem a politikai jelentőség, hanem a szellemi és iparos munka, az anyagi érdekek ápolása körül szereztek elévülhetetlen érdemet.

Különösen a német városok járnak itt jó példával legelő. Hogy Köln, Frankfurt, München, Hamburg történelmi és másnemű társulatai már mit tettek városuk és vidéke multjának felderítéséért, minő ritka becsü kiadványokat kezdeményeztek, az valóban tiszteletet parancsol a német polgári osztályok hazafias és kegyeletos érzelmei iránt. Ez érzelmek, az általános érdeklődés azután más tekintetben is termékenyítően hatottak e tudományra. Egyrészt a források bősége s folyton könnyebb hozzáférhetősége, másrészt a társadalom fogékonysága az ily munkálkodás iránt, a tudósok hosszú sorát ösztönzé bizonyos történelmi problémák feldolgozására akár oly alaku monographiák írására, mely a nagy közönség szellemi szükségleteinek szolgál, akár mélyebbre ható, szárazabb és fárasztóbb tanulmányozásokra, melyek bizonyos tudományos célok eléréséhez multhatatlanul szükségesek.

Ma már alig van a közdasági életnek egyetlen ága, a földművelés, a pénzügy, az ipar, a kereskedelem, a velök foglalkozó népelemek közjogi állása, nyilvános szereplése, magánélete s az összes említett tényezők működésének visszahatása az államéletre, annak nemzetközi viszonyaira, a mely beható vizsgálatok tárgyává

nem tétetett volna. Az állam és a társadalom vállvetett buzgalmánának, áldozatkész érdeklődésének már is sikerült olyan eredményeket elérni, melyek nemcsak óriási mértékben kiterjesztették a történeti tudás és ismeret körét, hanem, a mi legalább is oly fontos, termékenyítőleg hatottak a közszellemre s a nagyszerű haladás magvait hintették el minden irányban. A német történettudomány e lendülete egyik uttörőjévé lett a modern egységes Németország megalkotásának. Azon tényezők sorában, melyek az egység érzelmét az 1866–70-ki küzdelmeket megelőző fél évszázad szétszakadozottságában ápolták, fejlesztették, egy nagy nemzeti eszmény szolgálatába helyezték, a német történettudomány is előkelő helyen állott. Sőt midőn a multat föl igyekezett deríteni, midőn kimutatta a nagy, habár időnkint elnyomott, jogi állásában korlátolt néptömegek jelentőségét a régi állam keretében, utját egyengette egy olyan új fejlődésnek, melyben az állam már maga sem tekinti magát többé főleg a lakosság egy törpe kisebbsége mandatoriusának, hanem egyenlő gondviselésben részesíti minden elemét, minden alattvalóját.

A régi művelődés és gazdasági élet történetének földerítése tehát nemcsak mint érdekes tudományos probléma, mely az ismeretkört bővíti, hanem mint a gyakorlati politika egy fontos mozzanata is a legfőbb jelentőségű, mely áldásos következményeit az egyetemes államéletben érezteti. Az ide tartozó kérdések tisztázása megrögzött előítéleteket, melyen meggyökerezett balhiedelmeket irtott ki s olyan igazságokat hozott felszínre, melyek már is nagy reformokra vezettek, s még termékenyebbé lesznek a jövőben. Mihelyt a történetírás megszűnt egyoldalú lenni, mihelyt az uralkodók, a hatalmasok, a kiváltságosak szűk köréről, melyel sokáig kizárólag foglalkozott, a polgárosodási munka fejlődésére, azokra a nagy tömegekre, melyekre e téren a nem zajos dicsőségű, de nem kevésbbé üdvös és magasztos szóvivői szerep hárult, irányozta szemét, lényegesen hozzá járult, hogy a polgári munka iránti tisztelet és elismerés öregbedjék. Mindinkább kezd átszivárogni a köztudatba okszerű következményeivel együtt az a meggyőződés, hogy az állam fentartásához épen úgy járultak minden időben a szegények és elnyomottak, mint a nagyok és kiváltságosak s hogy a vérnek és verejtéknek, melyet az állam mindenkor egyformán kívánt — habár nem egyformán jutalmazott — lakosai különböző osztályaitól, egyenlő erkölcsi értéke van akár nemes urak, akár földművesek és iparosok ontották azt

érte. Bizonyára még sokáig éreztetni fogják hatásaikat a történetírásban a régi nézetek és felfogások. Az írók születése, nevelése, világnézlete, némileg foglalkozása szerint jövőre is különbözőleg fogják megítélni egyes események, egyes emberek és néposztályok jelentőségét a nemzeti történelemben, a multakban. De a gazdaságtörténet ismerete már is igen nagy mértékben módosította a régi egyoldalú nézeteket s minél inkább terjed ez ismeret, annál jobban kidomborodik majd az a tény, hogy az állam mint a jelenben nincs csakis egyik-másik népelemre fektetve, akképen a mult bármely korszakában sem nyugodott csupán csak egyik közjogi vagy társadalmi rétegen. A polgárosodás nem kizárólag egyes emberek műve, hanem az összeségé, melynek van ugyan vezére szüksége, mely nélkül azonban nagy alkotások ép oly kevésbé jöhetnek létre, a mint a lángelme sem nyerhet csatát hadsereg nélkül.

A gazdaságtörténet által terjesztett világosság mindenütt nagyban hozzájárult az egységes nemzeti eszme kifejlesztéséhez is. Midőn felmutatta a nemzetek különböző osztályainak szolidaritását a multban, még szorosabban fűzte az egymásra utaltság, az összetartozandóság tudatát és kapcsait a jelenben. És midőn megismertette a munkásosztályokkal a szerepet, melyet egykor játszottak, a gazdag, sokoldalú és hasznos tevékenységet, melyet a haza javára, az állam biztosítására, erejének fokozására kifejtettek, előkészítette emancipatiojokat, élesztette bennök a polgári öntudatot, közelebb hozta őket az uralkodó osztályokhoz, melyek magok is szükségképen méltányosabbak irántok, mihelyt ismerik nagy szolgálataikat a multban. Így a gazdaságtörténet mindenütt lényegesen hozzájárult a nemzeti társadalom szilárdulásához s érlelte azon meggyőződést, hogy az állam egyaránt van lakosságának minden elemére utalva, hogy tehát egyenlő szeretetében kell részesítenie mindnyájukat.

A folyton fejlődő gazdaságtörténeti tudomány s az az új és termékeny eszmevilág, melyet virágzása támasztott, hazánkra majd csak később fog áterjedni s még alig érezteti hatásait. Nálunk a gazdaságtörténet minden ága még teljesen csirájában hever; érdeklődés iránta az állam és társadalom részéről egyaránt nincs s a terméketlenség, mely egyes, ily irányu törekvéseket kísér, kevés reményt nyújt arra, hogy nem sokára nálunk is kedvező fordulat állana be. Sőt azt kell mondanunk, hogy e tekintetben legujabban inkább csak hanyatlást, a mindig elég

csekély érdeklődés teljes kialvását lehet konstatálni. Ha például régibb okmánykiadványainkat az újabbakkal összehasonlítjuk, azt fogjuk találni, hogy amazokban még csak van ugynevezett statisztikai anyag, mely a gazdaságtörténet különböző szempontjaiból teljes figyelmet érdemel. Pénz- és adóügyi kimutatások, melyek a nép vagyonossági viszonyait megvilágíthatják, urbariumok, melyek a földművelést, vámtarifák, melyek a kereskedést és fogyasztást megismertethetik, az iparra, a piaci árakra s más ilyen mozzanatokra vonatkozó adatok ha nem épen bőven, de mégis csak akadtak bennök. Sőt elmondhatjuk, hogy legfontosabb ide vonatkozó forrásaink a mult század végén, vagy a jelennek elején, de mindenesetre az 1848. év előtt megjelent kiadványokban keresendők. Azóta a gazdaságtörténeti kutfók, — legalább a közvetlen források — közzététele lényegesebben nem haladt előre. A modern kiadványok már első sorban a politikai történet, az uralkodó osztályok multja felderítésének szolgálnak s habár természetesen akad bennök elvétve anyag a gazdasági állapotok ismeretéhez, sőt néhány legujabb gyűjtemény és feldolgozott munka, például a régi vizrajzi, földrajzi és bányászati viszonyokkal foglalkozók (Ortvay, Pesty és Péch művei) a török Defferek, a helytartósági statutumok, a városi számadáskönyvek, a régi pápai tizedlajstromok, az egri egyházmegyei papság kiadványai — e tekintetben is sok igen becseset tartalmaznak, a haladás ez irányban mégis alig észrevehető, positiv eredményei még épen nem mutatkoznak. Jellemzi viszonyainkat azon sajnos körülmény, hogy az eddig hozzá férhető anyag is vajmi kevés figyelemben részesült az írók körében. Nemcsak önálló feldolgozói nem akadtak, hanem azok is alig használták fel őket, kik ama korszak történetét megírták, melyre e források a legelénkebb világot vethetik.

Honnan e közöny, e mellőzés, a történetírás hivatásának e sajnos egyoldalúsága? Nem játszik-e a magyarság multjában a polgárosító munka ép oly szerepet, mint más nemzetekében? Késsen hozta-e a kulturát e hazába, mikor itt megtelepedett, vagy készen találta-e itt, s nem ezer év nehéz munkájában szerezte, fejlesztette egyéni, nemzeti bélyegével látta el azt? Vagy talán épenséggel semmi eszközünk sem maradt a régi polgárosító munka irányának, folyamának, időnkint való eredményeinek megismerésére?

Van kulturtörténetünk és vannak menetének felderítésére

szolgáló forrásaink s bizonyos, hogy Magyarországot csak a magyar nemzet polgárosította. Sokat adott neki a természet, a föld, a sors kedvezése, de nem adta ingyen; régi igazság, hogy a tétlennek, az élnetlennnek, a gyávának a jó szerencse sem adhat semmit. A magyar nép érdeme, hogy a sors ajándékait kiaknáztatta s az ő hibája, ha multban és jelenben még mindig nem teljesen aknáztatta ki. Hogyan kezdte meg a munkát, hogyan vitte fokról fokra előbbre s minő befolyást gyakorolt ez a tevékenysége az állam fenmaradására, viszont hogyan hatott az állam külső sorsa e nagy belső munka menetére vissza, azt még nagyobbára áthatlan homály borítja. Pedig ez a homály nem eloszthatatlan. Vanak fáklyáink, melyek megvilágíthatják a multak éjjelét, csak meg kell gyújtani őket. A statisztika különösen nálunk igazán új tudomány ugyan s másutt is csak egy későbbi kornak szüleménye, mert mint sokszor mondták, ahhoz, hogy tudományos színvonalra emelkedjék, a sok közt felvilágosult kormányzatot, jól átgondolt szervezetet s első sorban biztosított társadalmi rendet föltételez, melyekkel a régi harcziars korszakok nem igen dicsekedhettek.

De sohasem volt állandó kormány vagy közjogi organizáció, mely a többek közt a statisztikai anyagot teljesen nélkülözhetette volna. Bármennyire szét volt régen forgácsolva az állami hatalom, bármennyire egyes kiváltságos intézmények és elemek kezelték is modern feladatainak legnagyobb részét, szüksége volt neki vagy azoknak, kikkel teendőit megosztotta, a nagy tömegek állapotainak ismeretére. Más céloknak szolgáltak ugyan az ez ügyben beszerzett adatok, más módszer szerint is készültek, mint minőket a modern statisztika használ. De azon részökben — s ez is óriási — mely ránk maradt, szintén nyújtanak eszközt, hogy történetírásunk, habár nem is Bourdeau elméletéhez képest a számok tudományává változzék át, de legalább oly irányban módosuljon, mint más művelt népeknél már megtörtént s mely másutt a legáldásosabb következményekre vezetett. Megifjította őt magát, hivatáskörének kibővítésével igazán nemzeti tartalmat öntött belé s tanúságaival a legnagyobb szolgálatot tette a gyakorlati politikának.

Már e folyóirat mult évi folyamában ismertettem a régi magyar polgárosodás- és gazdaság-történet ezen ugynevezett statisztikai forrásait. Most értékesítésök szükségéről és kiadásuk fontosságáról kell még egyet-mást elmondanom. Talán sikerülni

fog az érdeklődést fölkeltenem e nagy irodalmi és tudományos, igazán nemzeti feladatunk iránt oly körökben, melyek leginkább hivatvák megvalósítását közvetve és közvetetlenül elősegíteni. A munkás elemek, a nép nagy tömegei állapotainak földerítése nálunk is ép oly termékeny igazságokra fog vezetni, mint a külföldön, mert a magyar nép e tekintetben ép oly méltó a tanulmányozásra, mint bármely más. Rajta nyugodott a polgárosodás menete, az állam ereje minden időben. Tőle függtek az uralkodó osztályok nemcsak annyiban, a mennyiben az ő munkája nélkül meg nem élhettek volna. Még egy sokkal fontosabb tekintetben is. Mint a szivárvány, mely — a néphit szerint — két végét a mélységes tengerbe bocsátja le, hogy vizet szívjon magába s táplálékot adjon a felhőknek, úgy bocsátotta le a középkor uralkodó társadalmának mindkét főeleme: a papság és a nemesség alapjait a nagy néptömegbe s onnan folyton friss elemekkel egészítette ki magát.

Nemességünk csak igen kis töredéke származik a primae occupationis, az ősi hódító családoktól s a mennyiben nem külföldi bevándorlottak ivadéka, a nép — a kiváltságtalanok — tömegéből emelkedett érdemei vagy a sors kedvezése következtében a kiváltságosak sorába. Az egyház talán még nagyobb mértékben e forrásból táplálkozott s habár utóbb az állami törvények kizárták a köznépet a főbb egyházi javadalmakból, az ilyen tilalmak a századok folyamán sohasem gátolták az alsóbb osztályoknak a felsőbbekbe való beszivárgását. A vérátömlesztés e processzusa a rendiség legridegebb korában sem szünetelt.

Épen a kiváltságosakra való tekintetből kiváló figyelmet érdemel tehát a tömegek multjának, egykori szellemi és anyagi helyzetének megvilágítása. De az állam szempontjából is rendkívüli fontosságú az; vagy talán képzelhető, hogy a nagy gazdasági mozgalmak és átalakulások, melyek ma annyira befolyásolják az államot és erejét, a multban hatástalanok maradtak reá? A magyar eredetileg lovas nép, vándor nomád nép volt, mely leginkább vadászattal és baromtenyésztéssel foglalkozott. A kereszténység fölvtelével tudvalevőleg a nép egész valójában átváltozott. Megtelepedett s mindinkább földmivelésre adta magát. E százados processzusnak szükségképen vissza kellett hatnia az állam politikájára, nemzetközi viszonyaira. A nagyszerű bevándorlások és telepítések kora, a városok alapítása és fejlődése kétségkívül nemcsak az ország szociál-gazdasági, hanem nemzetközi viszo-

nyait is érintette. Földrajzi fekvése következtében Magyarország a nyugat és kelet közti kereskedésnek egyik átjáró útja, közvetítője volt. Nem szükségképen befolyásolta-e ez az állam politikáját is? Később a keletet a mohamedán hódítás elzárta a nyugattól s ezzel az európai kereskedés útja is megváltozott. E ropant gazdasági forradalom maradhatott-e politikai következmények nélkül? Bizonyára nem, de azért történetünknek ezen lényeges mozzanatai még mindig nincsenek földerítve s nem is lehetnek mindaddig, míg a gazdaságtörténet minden irányban alapos művelést nem talál s a munkás elemek állapotával, multunk minden egyes korszakában, meg nem ismerkedünk.

De épen ő irányokban mutatkozik történetírásunkban olyan közöny, mely a külföld nagy haladásai után valóban érthetetlen. Megírták a magyar mezőgazdaság történetét a nélkül, hogy a mezőgazdasággal foglalkozó népelemek állapotának kutatásába csak bele fogtak, sőt a nélkül, hogy a legfontosabb s már közkezen forgó kutföket, például az urbariumokat, csak fel is használták volna. Van egy munkánk Dózsa Györgyről s a borzasztó parasztlázadásról, mely történetünknek nemcsak egyik legvéresebb, hanem egyik legfontosabb eseménye, mert egyenesen előkészítette a mohácsi katasztrófát. Azt lehetne hinnünk, az, a ki ez esemény hőségének életrajzát megírja, kutatni fogja a mozgalom okait is, melyek csupán a köznép helyzetében találhatók meg. Ez az esemény szükségképen megköveteli a jobbágyság s vele az egész akkori földművelés, a köznép anyagi és szellemi állapotának megvilágítását. Ezek nélkül a mozgalom soha sem lesz érthető s mégis épen ezeket mellőzik teljesen az ide vonatkozó munkák. A parasztlázadás valódi okait tulajdonképen mi sem ismerjük jobban, mint azok az előkelő urak, kik 1515-ben Thurzó János boroszlói püspökkel tanakodtak azon, mi is okozhatta a borzasztó jeleneteket s minő czélokat tartott a tömeg szem előtt? Persze ők első sorban isten haragját látták az eseményben s legfőlebb a teljesen vagyontalanok harcát a vagyonosok ellen. Negyedfélszáz év mulva történetírásunk ma is körülbelül így fogja fel az eseményt. Pedig mint a külföldi kutatások az ottani parasztforradalmakról már rég kiderítették, az eseménynek okai egészen mások s szoros kapcsolatban állanak azon óriási átalakulásokkal, melyek a XV. században s a következőnek elején az állami, társadalmi, gazdasági, jogi és műveltségi viszonyokban bekövetkeztek. Nem a parasztokat vezette — a mozgalom egyes communista

elfajulásait mellőzve — forradalmi szellem; inkább ők képviselték a konzervatív eszmét s régi hagyományos jogi állásuk megvédelméért harcoltak. Az ujítás iránya azokat vezette, kik felhasználva a királyság általános elgyöngülését, magokhoz ragadták az állami hatalmat s néhány évtized alatt a parasztságot a régi állapotból, mely egészen emberhez illő volt, az elnyomatás, fajognélküliség és önkény igájába szorították be. Mindezt a külröldi történetírás a régi források alapján már meglehetősen kideítette s fokankint feltüntette a köznép s egész gazdasági szervezetének átalakulásait. Nálunk még kísérletet sem tettek az idevágó viszonyok földerítésére.

Az ipar és kereskedelem s a polgárosodásnak vele összefüggő mozzanatai alkotják a gazdaságtörténet egy másik főfontosságú ágát. Azt kellene hinnünk, hogy legalább e téren vannak nagyarányú segélyeszközeink a régi viszonyok ismeretére. Van a városokra vonatkozó monografiánk elég, de a gazdasági mozzanat bennök is háttérbe szorul. Pedig a régi socialis szervezetben a város volt az ipar és kereskedés székhelye. Ott a kereskedő és iparos uralkodott s egy város történetének első sorban az ipar és kereskedés helyi történetének kellene lennie. Nem mellőzhetők ugyan a többi mozzanatok sem: némely politikai esemény, az egyházi és tanügyi élet, a belső közigazgatás s sok egyéb. De minthogy a város első sorban a kereskedés és ipar tényezője, minthogy ezeken nyugszik anyagi ereje, mely nélkül sem politikai, sem kulturális missiót nem teljesíthetett, méltán azt lehetne várni, hogy városi monografiáink a külföld mintái szerint az anyagi műveltség fejlődésének lehető hű és kimerítő tükröi legyenek annál inkább, mert országos szerepet a mi városaink régebben vajmi ritkán játszottak.

De olyan monografiánk, mely ennek a célnak megfelelné, még mindig nincs. Sőt ma e tekintetben inkább némi hanyatlás mutatkozik; a legujabbak a gazdaságtörténet minden ága iránt, akár a népesedési, akár az adózási, akár a kereskedelmi vagy ipari állapotok rajzát tekintjük, még nagyobb közönyt tanúsítanak, mint a régiek. Jogászok írják őket s nem közigazdák, kik a gazdasági érdekeket ismerik, a forrásokat a szerint méltatják s tudják, mi bennök a lényeges és mi nem. Városi történetészeinknél éppen erre nézve észlelhető nagy tájékozatlanság. Főlemlítik például, hogy ez vagy amaz a város ekkor meg akkor privilegiumot kapott a kereskedelem terén. Egy ilyen privilegium kétségkívül

fontos s adományozásának konstatálása bizonyára hasznos is. De még sokkal fontosabb megismertetni azt, hogyan éltek az illetők e kiváltsággal, mennyire bírták hasznosítani, mennyiben mozdította elő vagyonosságukat? Ez már csakugyan lényeges s e kérdés tisztázása a legnagyobb hasznára válnék nemcsak a városi, hanem az egész nemzeti gazdaságtörténetnek. Csakhogy épen e mozzanatokra nézve hasztalan fordulunk tájékoztatásért városaink történetéhez, még azokhoz is, melyek leges-legujabban jelentek meg. Tagadhatatlanul van bennök sokféle anyag, de sajnos, hogy nemcsak feldolgozva, hanem még annyira szakavatottan és rendszeresen összeválogatva sincs, hogy egy későbbi feldolgozót megkímélne azon terhes és hosszadalmas feladattól, hogy a felhasznált kutatókat egytől-egyig ne újra csak magának kelljen átnéznie, ha csakugyan előbbre akarja vinni a tudományt.

E sajnos állapotoknak sokféle okai vannak. Bizonyára hozzájárul a társadalom felfogása a munka és a munkásosztályok jelentőségéről s a tisztelethiányról, mely irántok ma is nyilatkozik. Megvolt ez a baj más népek társadalmában is, de ott épen a gazdaságtörténet felvirágzása járult az újabb és méltányosabb nézetek terjesztéséhez. Nálunk, hol a népek közvetlenül érdekelt körei is olyan feltűnő közönyt tanúsítanak multjuk s a régi időkben való szereplések kiderítése iránt, hol modern jelentőségek még mindig messze elmarad a mögött, melyet mint politikai és műveltségi tényezők elfoglalhatnának, a történetíró szintén könnyebben siklik át felettök s a helyett, hogy alaposan belebocsátkoznék viszonyaik ismertetésébe, művét olyan fejtegetéseknek szenteli, melyek a városi élettel csak nagyon távoli összefüggésben állanak. Ezt annál könnyebben teheti, mert a történelmi bírálat nem kárhoztatja mulasztását, nem tűz eléje más feladatot, nem utasítja őt arra, hogy a lényegtelen helyett csakugyan a lényeggel foglalkozzék. A kritika maga is a társadalomban uralkodó felfogások benyomása alatt áll.

Igy azután hasztalan szaporodnak történelmi műveink. A gazdaságtörténeti ismeretek gyarapodása nem tart e szaporodással lépést s épen nem áll vele arányban. Nem is várható e téren javulás mindaddig, míg a gazdaságtörténelmi törekvések és kutatások számára valami olyan középont nem létesül, mely az ügy iránt érdeklődőket összetartja, működésöknek közös irányt ad, a kutatásba egységet és rendszert visz s egyöntetű eljárással, kölcsönös buzdítással és utbaigazítással összefűzi a különböző

törekvéseket. Hogy e célra a jelenleg fennálló irodalmi és tudományos központok nem elégségesek, azt az a meddőség, mely a gazdaság-történet terén eddig észlelhető, eléggé bizonyítja. Mindnyájoknak megvan a maga működési terük, melyet hasznosan és sikerrel töltenek be, mely azonban magában véve is oly széles terjedelmű, hogy teljesen igénybe veszi szellemi és anyagi erejüket.

Sokféle tudományos társulatunk van, melyek mind dús eredménynyel szolgálják a magyar nemzeti művelődést. De a gazdaságtörténet mindezeig nem vette olyan hasznukat, mint az ügy nagy fontossága igényelné. Ez a tény eléggé megmondja, hogy jövőre sem tőlők kell a gazdaságtörténet felvirágoztatását várni s ha az fejlődni óhajt, más központot, más organumot köteles magának teremteni. Az akadémia történelmi bizottsága s a történelmi társulat más irányban sokkal jobban elfoglalvák, sem-hogy e téren valami sokat tehetnének. Történetírásunk újabb lendülete nagyobbára az ő érdemök s elévülhetetlen a dicsőség, melyet buzgó tevékenységükkel multunk megismertetése körül szereztek s szereznek folytonosan. Csak a tájékozatlanság vagy a rosszakarat kárhoztatja őket azért, hogy mindenre ki nem terjesztik figyelmüket. Ez lehetetlen, már az anyagi erő elégtelensége miatt. De lehetetlen a dolog természeténél fogva is. Külföldön sem egy-két testület adott lendületet a gazdaságtörténet tanulmányozásának; számtalan és különböző specialis vagy helyi egyesület működött közre felvirágoztatásában. Az említett hazai egyesületek körében is régen fölmerült már azon eszme a gazdaságtörténelmi külön források hozzáférhetőbbé tételére, összegyűjtésére és kinyomatására. A történelmi bizottságban megtették az előmunkálatok egy codex oeconomicus megindítására, a történelmi társulat pedig egy ízben élénken érdeklődött az iparos élet fontos emlékei, a czéhlevelek és szabályok iránt.

Mindez a törekvés azonban eddig gyakorlati eredmény nélkül maradt s egyhamar nem is fog célhoz vezetni. A gazdaságtörténetnek más organumot kell alkotni, hogy lendületet vehessen s történelmi tudásunkat kibővítse. Sajátszerű jelenség, hogy hazánkban, hol annyi különböző egyesület és társulat virágzik, mindez ideig épen országos nemzetgazdasági egylet nem birt gyökeret verni, melyre pedig gyakorlati és tudományos szempontból nagy és nevezetes hivatás várakoznék. A társadalom felfogását s első sorban a közvetlenül érdekelték közönyét jelzi ez

a hiány is. Egy ilyen egylettől lenne remélhető a modern gazdaságtudomány fejlesztése, fontos gazdasági érdekeink gyakorlati képviselete mellett a gazdaságtörténet minden ágának rendszeres művelése. Ez lehetne olyan központ, mely a vidéki kereskedelmi és iparkamarákra, ipartestületekre, gazdasági egyesületekre támaszkodva, biztos irányt és erőt adna a tudományos kutatásnak. Csak ilyen egyesület támogathatna egy folyóiratot, mely kizárólag a magyar gazdaságtörténetet szolgálná s egyrészt a közönség szélesebb rétegeiben próbálna ez ügy iránt érdeklődést ébresztetni, másrészt összekötő kapcsolatot alkotna a gazdaságtörténet művelői között.

Nem hiszem, hogy mindaz, mit a gazdaságtörténet — e szót mindig a legszélesebb értelemben használom, mely felöleli mindazt, a mi az anyagi és sokban a szellemi kulturára vonatkozik — nagy nemzeti jelentőségéről s művelésének szükségéről itt kifejtettem, bárki részéről ellenmondásba ütköznék. A mit mondtam, azt már mások is megpendítették s helyes volta különben is egész Európa történettudományában bizonyítékot nyer. Azt hiszem, hogy egy országos nemzetgazdasági egylet alkotásának eszméje a gazdaságtörténeti kutatások centralizálása céljából szintén olyan, melyre már gondoltak mások is s melynek kivitele éppen nem tartozik a lehetetlenségek közé. Hisz már a hetvenes években meglehetősen élénk érdeklődés közt országos nemzetgazdasági kongresszus gyűlt össze, jeléül annak, hogy a tömörülés szükségét az elmélet és a gyakorlat férfiai e téren is egyaránt érezték.

Mindazonáltal nem kecsegtetem magam azzal, hogy mostani fejtegetéseimnek több hatásuk lenne, mint azon kísérleteknek, melyeket tudományos köreink a gazdaságtörténet érdekében eddig tettek. Olyan társadalomban élünk, mely nem valamely megpendített eszme hasznos voltát, nemzeti vagy tudományos értékét, hanem csupán azt nézi, ki az, minő előkelő rangot vagy társadalmi állást foglal el az, ki valamely eszme kivitelére segélyét igénybe veszi. Sok nemes, üdvös, hazafias törekvés kárba veszett már ez akadályon s sok üres, haszontalan, sőt egyenesen káros tervre költöttünk könnyedén pénzt s fáradságot csak azért, mert akadtak előkelő nevek, melyek valósítását kezökbe vették. A gazdaságtörténet művelése érdekében még nem sikerült ily neveket, ily társadalmi tekintélyeket megnyerni s azért

azt hiszem, hogy még évek hosszú sora fog eltelni, míg a közöny, melyet iránta az állam és a társadalom tanusít, eltűnik.

De bármi kevéssé biztatók a kilátások, időnkint mégis szükséges a közfigyelmet ama nagy feladatra irányozni, melyet a magyarságnak a tudomány ez ágában végeznie kell. Ha egyebet nem érünk el vele, legalább a történetíró nyer talán belőle ösztönzést arra, hogy kutassa a politikai eseményeknek gazdasági okait és hatásait is, hogy ne mellőzze szándékosan és tudománya kárára a már közzétett ide vonatkozó forrásokat. E tekintetben az egyetem szaktanárai, kik az új történetírói és közgazdasági nemzedéket nevelik, szintén sokat tehetnek, midőn ily irányban buzdítják, midőn az ügy fontosságára figyelmeztetik hallgatóikat. A magyar gazdasági élet, földművelés, kereskedelem, a pénz- és adóügy történetére a két országos egyetem egyikén sincs ugyan még tanszék; rendszeresen nálunk a nemzeti tudományszakokat sehol sem tanítják tehát, de azért az egyetemi oktatás nagyban hozzájárulhatna, hogy a jövő történetírók alaposabb nemzetgazdasági s viszont a majdani nemzetgazdák megfelelő történeti ismereteket sajátítsanak el, mi mindkét tudományágnak hasznára válnék.

E mellett azonban az államnak is nagyobb áldozatokat kell hoznia nemzetünk ezeréves, fényben és árnyban, tanúságokban oly gazdag történetének földelítésére. Ha nem is remélhetünk tőle oly nagyszerű irodalmi vállalatokat, minőket külföldön találunk, az bizonyos, hogy azok az összegek, melyeket e célra eddig fordított, elenyészően csekélyek nemcsak a megoldandó nagy feladatokkal szemben, hanem azon anyagi áldozatokhoz képest is, melyeket más, sokkal kisebb népek e célért hoznak. A kis Románia például a múlt évben 65.000 frankkal segítette a bukaresti akadémiát, mely összegből csupán történelmi emlékek kiadására 35.000 frank volt rendeltetve. Nálunk az akadémia történelmi bizottsága csak is évi 12.000 frtot kap, mely összeggel nagy eredményeket valóban nem lehet elérni.

Az állam a szűkmarkuságával szemben nem csoda, ha a társadalom is közönyös marad s főleg városaink nagyon keveset törődnek a saját történetük megíratásával, de még kevésbé a birtokukban levő ritkabecsű kutfők közrebocsátásával. A németországi városok és pedig kicsinyek és nagyok a kutfőkiadás terén is a vállalatok hosszú sorával ajándékozták meg nemzetüket, míg nálunk még oly ritkabecsű történeti emlékek, minő a híres

lőcsei krónika, kiadására sincs meg ama csekély összeg, melybe kerülne. Olyan gazdag levéltárak pedig, minő a bártfai, kassai vagy pozsonyi, még alig vannak kiaknázva, mert azokban, kikre e kincsek örökségül szálltak, föl sem merül az eszme olyan irányú hasznosításukra, mint azt a külföldi városok egyrészt a nemzeti történelem, másrészt a polgári osztály érdekében, de az ősök iránti kegyelet eszméitől is vezetve, már rég megtették. Városainktól, általában a munka modern vezérelemeitől várja a magyar gazdaságtörténet azt a varázsütést, mely belé életet lehellen s lehetővé tegye neki, hogy egész nemzeti történetírásunkat új ismerettel és szellemmel hassa át.

DR. ACSÁDY IGNÁCZ.

POROSZORSZÁG MEZŐGAZDASÁGI IGAZGATÁSA.

A magyar gazdaközönség az új földművelési minisztérium szervezésével régi jogosult óhaját látja megvalósulni. Fontos közérdek szól a mellett, hogy a hazai termelésnek az az ága, mely túlnyomóságánál fogva közgazdasági életünknek ugyyszólván létalapját képezi, az államhatalom részéről különös figyelemben és gondoskodásban részesüljön. Ez eszmét látjuk testté válni a külön földművelési minisztériumban, mely azonban nem jelenti a mezőgazdasági érdekek előtérbe tolását, vagy éppen ellentétbe helyezését a hazai termelés egyéb ágainak érdekeivel, — mert hiszen magának mezőgazdaságunknak is az összes ágak harmonikus fejlesztése biztosít szilárd alapot és állandó virágzást — hanem jelenti azt, hogy a mezőgazdasági ügyek legfőbb vezetése jövőre oly állami organum kezébe kerül, melynek figyelmét nem kötik le, nem osztják meg más, szintén igen fontos ügyek, hanem minden idejét, minden buzgalmát egy célra összpontosíthatja s egy nagy feladatnak, mezőgazdaságunk felvirágoztatásának szentelheti.

Ha e változást a gazdasági érdekek korábban is kívánatossá tették, a jelenlegi viszonyok egyenesen parancsolják. Az a forradalomszerű árcsökkenés, melyet a nagy gabonatermelő országok egyre fokozódó versenye idézett elő, a mezőgazdaságot Európaszerte súlyos válságba sodorta. E válságot hazánk, mely első sorban mezőgazdasági terményeinek értékesítésére van utalva, kétszeresen érzi s a válságot rá nézve még élesebbé teszi, hogy gazdasági állapotainkban sok baj és fogyatkozás van, mely az ellenálló képességet csökkenti. Távolról sem akarjuk azt állítani, hogy mezőgazdaságunk fejlődése egészségtelen s a földműveléssel foglalkozó osztály helyzete általában siralmas volna. Mezőgazdaságunk az utóbbi évtized alatt rendkívül sokat haladt s halad folyvást, megszakítás nélkül. Jóllet sőt vagyonság,

előretörő szorgalom és kifejlett kultúra lépten-nyomon feltalálható mezőgazdasági népességünk közt; de ép úgy feltalálható sokfelé az eladósodás s feltalálható a hanyag és primitív gazdálkodás is. A haladás, a megváltozott viszonyokhoz való alkalmazkodás általánosan szükséges s bár első sorban maguk az érdekeltek hivatvák s egyedül csak ők képesek mezőgazdaságunkat a nehéz viszonyok daczára is megóvni a hanyatlástól: a legfőbb igazgatás óvó, irányt adó s az akadályokat elhárító tevékenységének is mind tágabb tér nyílik.

A külön földművelési miniszterium eszméjével nem is állunk elszigetelten. Európaszerte mindinkább előtérbe látjuk lépni azt a tendenciát, hogy a földművelés érdekeit egy önálló szakminiszterium van hivatva ápolni és érvényre juttatni. 1848-ban felállított a porosz mezőgazdasági miniszterium, 1868-ban Ausztria szervezett földművelése számára külön miniszteriumot, 1881-ben pedig — már az újabb gazdasági viszonyok hatása alatt — Franciaország állított hasonlót. A jelen év meghozta hazánkban is a mezőgazdasági ügyeknek egy külön miniszteriumban való összpontosítását, s most, midőn az új szervezés keresztülvitele küszöbön áll, talán nem lesz érdektelen, ha az időre s lehet mondani jelességre nézve is első mezőgazdasági miniszteriumnak, a *porosznak* szervezetét és újabb működését vázlatosan bemutatjuk.

Poroszországban a mezőgazdasági ügyeket a legfőbb állami hatóságok szervezéséről szóló 1810. okt. 27-iki rendelet a belügyminiszterium kebelében szervezett kereskedelmi és ipari osztály hatáskörébe utalta¹⁾, 1847-ben az első egyesített országgyűlés három rendjének — a lovagi javak, városi és falusi községek követeinek — kuriája a királyhoz kérvényt intézett egy önálló földművelési, ipar- és kereskedelmi miniszterium felállítására; a javaslat akkor ugyan nem vétetett figyelembe, de az 1848-iki események nemsokára teljesülésre juttatták a rendek óhaját. Előbb — 1848. április 17-ikén — egy kereskedelmi-, ipari- és közmunkaminiszterium felállítása rendeltetett el, arra ruháztatván a mezőgazdasági ügyek vezetése is, ugyanazon évi június 25-én

---

¹⁾ *Rönne*: Das Staatsrecht der Preussischen Monarchie. Dritter Band, Leipzig 1883.

Meitzen: Der Boden und die landwirthschaftlichen Verhältnisse des Preussischen Staates. Dritter Band. Berlin 1871.

pedig az utóbbi ügyek teljes elkülönítése is megtörtént s felállítatott a ma is működő külön *mezőgazdasági miniszterium*.

Ez új miniszterium ressortjába soroztatott az egész mezőgazdasági rendszet, különösen a földesúri és jobbágyi viszonyoknak, a birtokrendezéseknek, a földesúri és egyéb reálterhektől való megváltásnak, az ártéri és halásznai rendőri ügyeknek, a mezőgazdaság előmozdítására szolgáló összes intézeteknek és a gazdasági szakiskoláknak legfőbb vezetése. A főlovászmester alatt álló ménesügyre szintén nyert már ekkor befolyást. Az 1848. aug. 11-iki legfelsőbb rendelet pedig a ménesügyet is kizárólag az új miniszterium alá helyezte.

A mezőgazdasági miniszterium hatásköre később is folyvást tágult. 1849-ben a gát- és gáttársulati ügyek elintézése bízott rá, oly esetekben azonban, midőn hajózási és folyamrendőri érdekek is érintetnek, mint például gátak építésénél hajózható folyamok közelében, a kereskedelmi, ipar- és közmunka-miniszteriummal egyetértőleg tartozik eljárni. Az 1850-iki vadászrendőri törvényből folyó ügyeket előbb közösen intézte el a belügy-miniszteriummal, jelenleg, kivéve némely eseteket, kizárólag maga. 1872-ben az egész állategészségügy igazgatását, melyet addig a vallás-, közoktatás- és közegészségügyi miniszterium teljesített, szintén átvette; oly esetekben azonban, midőn az állategészségügyi intézkedések más miniszteriumok érdekkörét is érintik, az illető miniszterek is megkérdendőek s a körülményekhez képest a szükséges intézkedések közösen állapítandók meg. 1874-ben a belügyminiszteriumtól átvette a *földbirtoki hitelintézetek* felügyeletét, 1876-ban pedig az összes földhitelintézetek felügyeletében való részvétel is biztosított számára. Végre 1878-ban az állami jószágok és erdők igazgatása, mely addig a pénzügyminiszterium kezében volt, szintén reá ruháztatott s korábbi nevét, a »mezőgazdaság, állami jószágok és erdők miniszteriuma« (Ministerium für Landwirthschaft, Domänen und Forste) névvel cserélte föl.

Az osztrák földművelési miniszterium hatásköre leginkább abban különbözik a porosz miniszteriumétól, hogy a bányágyek vezetése sőt még az állami bányaművek legfőbb igazgatása is ezen miniszterium feladatát képezi. Az új francia földművelési miniszterium a bányászati ügyeket nem sorolja teendői közé, — ezek ott a közmunkaminiszterium ügykörébe tartoznak, — a vízhasznosítási ügyek azonban, minők a lecsapolások, kiszáritások,

öntözés, feliszapolás és elárasztás, fontos teendőit képezik s a miniszterium öt osztálya közül egy kizárólag ezeket látja el. — Oroszországban az államjavak miniszteriuma, melynek hatáskörébe tartoznak a mezőgazdasági és erdészeti, valamint a bányászati ügyek, szintén külön földművelési miniszteriumnak tekinthető, bár, a mint neve is mutatja, tevékenységének súlypontja az államjavak igazgatásában nyugszik. Az új magyar földművelési miniszteriumban szerencsésen látjuk csoportosítva a természetük szerint összetartozó ügyeket, csak a bányáügyeket lett volna — nézetünk szerint — célszerűbb oda, a hol az ipar van, a kereskedelmi miniszterium hatáskörébe tenni át. A bányászat őstermelés ugyan, de azért nem rokonabb a mezőgazdasággal, mint bármelyik iparág, sőt némileg ellentétben is áll azzal, a mennyiben a földbirtokra nézve a bányászat gyakorlása sokszor korlátoló, megszorító; de különben is csak a bányászat őstermelés, a kohászat már határozottan ipar s ha például egy ugyanazon vasbányatelepen az érczek kiaknázása mellett, azoknak kiolvasztása s a kiolvasztott nyers vasnak iparcikkékké való feldolgozása is történik, a legfőbb felügyelet akkor is a földművelési miniszterium gondja, vagy a kereskedelmi miniszterium feladata, vagy mindkettőt közösen illeti? . . . Nagy erő, a sikernek nem csekély biztosítéka rejlik a figyelemnek, tehetségnek egy szigorúan körülhatárolt térre, az egy-ugyanazon természetű ügyek csoportjára való összpontosításában. A bányászat, hol különben szintén fontos feladatok várnak megoldásra, eltérő természetével nagyon kiüt a mezőgazdasági ügyek csoportjából; ezért az osztrák rendszernél, melyet részben mi is követünk, sokkal helyesebb a porosz, mely a bányáügyeket más miniszterium hatáskörébe sorozza, hol kellő érvényesülésükre sokkal jobb alkalom kínálkozik.

A porosz mezőgazdasági miniszterium ressortjába következő intézetek és intézmények tartoznak: az 1842-ben alapított *országos gazdasági tanács* (Landes-Ökonomie-Kollegium). Ez a mezőgazdasági egyleteknek mintegy központi organumául szolgál, tagjainak legalább kétharmadát három évről három évre a központi gazdasági egyletek választják s legfőlebb egyharmadát nevezheti ki a miniszter. A tanács mint állandó véleményező testület működik a miniszterium mellett, de köteles a mező- és erdőgazdaság érdekeire önálló javaslatokkal is felhívni a miniszter figyelmét.

További intézmények az 1875-ben felállított s a miniszternek közvetlenül alárendelt *állategészségügyi bizottság*; az 1876-ban

szervezett központi lapbizottság (Central-Moorkomission) s az ennek alárendelt lápkisérleti állomás; az 1844-ben életbeléptetett *mezőgazdasági főtörvényszék*; a *földbirtoki hitelintézetek*; a *felsőbb gazdasági tanintézetek*; a *berlini állatorvosi tanintézet*; a *kertészeti iskolák*; az állami *ménescs és méntelepek*; a *tartományi járadékbankok*, a reálterhek megváltásának előmozdítására, melyek azonban részben a pénzügyminiszterium hatáskörébe tartoznak; végre az 1880-ban szervezett *közigazdasági tanács*, mely egyuttal a kereskedelmi és ipari s a közmunkaminiszterium ressortjába is tartozik s feladata, hogy a kereskedelem, ipar, mezőgazdaság és erdőszet fontosabb közigazdasági érdekeit érintő törvényjavaslatokra és rendeletekre nézve, mielőtt azok a királyhoz jóváhagyás végett benyújtatnának, véleményt mondjon; közigazdasági kérdések tekintetében Poroszország javaslataira és szavazatára nézve a szövetségtanácsban szintén ily véleményező szerepe van.

A porosz mezőgazdasági miniszterium 1877-től kezdve, három-négy éves ciklusokban, egy-egy nagy szabású jelentésben ad számot működéséről, behatóan ismertetve a mezőgazdaság valamennyi ágának állapotát, az imént felsorolt intézetek tevékenységét s nagy részletességgel mutatva be az állami birtokok és erdők igazgatásának eredményét. Jelentését legutóbb négy évről, 1884–1887-ről, a múlt évben tette közzé.¹⁾ E nagyszabású mű alapján futólag vázolni akarjuk a kormány tevékenységét s a porosz mezőgazdaság állapotát az utóbbi évek alatt.

Az az általános mezőgazdasági válság, melyet a tengerentúli országok versenye idézett elő, Poroszországot sem kímélte meg. Először a gabona- és gyapjuárak szálltak le oly alacsony színvonalra, hogy jóformán a termelési költséget sem hozták meg; majd a vágómarha kelendőségét rontotta meg a verseny, végre a legutóbbi években a túltermelés és a több állam által saját termékeinek nyújtott kiviteli praemiumok következtében a mezőgazdasági mellékiparágak: a szeszfőzés, répacukorgyártás is megszüntek jövedelmezők lenni s nem pótolták többé a gazdaság többi ágaiban mutatkozó hiányt. A kormány — a mint általáno-

¹⁾ Preussens landwirthschaftliche Verwaltung in den Jahren 1884, 1885, 1886, 1887. Bericht des Ministers für Landwirthschaft, Domänen und Forsten an Seine Majestät den Kaiser und König. Berlin 1888.

san tudva van agrár vámokkal sietett megtámadott mezőgazdaságának védelmére. 1879-ben, midőn ez irányban az első lépés megtörtént, csak mérsékelt vámok állapítottak meg, azonban már 1885-ben újabb, az elsónél sokkal jelentékenyebb vámemelés határozatott el; de még ez sem látszott elég védelmet nyújtani, s 1887-ben a legtöbb mezőgazdasági termény ványa ismét nagy mértékben fölemeltetett. E védvámoknak, bár az árak hanyatlását s a földmivelő osztály helyzetének kedvezőtlenebbre fordulását megakadályozni nem tudták, mégis volt némi hatásuk: az árcsökkenést mérsékelték s ezáltal enyhítették, lassították a válságot s időt engedtek a mezőgazdáknak, hogy a megváltozott viszonyokhoz alkalmazkodjanak.

A kormány és gazdaközönség használják is ezt a haladékot s a mezőgazdasági élet minden terén elevenség és előretörés mutatkozik. Hü és csaknem a legapróbb detailokig menő képet fest erről az imént idézett miniszteri jelentés, melyet azonban már csak térszúke miatt sem szándékozunk nyomról-nyomra követni s ismertetésünkben a mezőgazdasági igazgatásnak csak egyes, hazai viszonyaink szempontjából tanulságosabb ágaira akarunk kiterjeszkedni.

A mezőgazdasági válság a hitelszükségletet s általában a hitel fontosságát fokozni szokta, nem csoda tehát, ha a jelenlegi kedvezőtlen gazdasági viszonyok közt a figyelem Poroszországban is mind nagyobb mérvben fordul a *hitelügy* felé. Azonban, a mint a miniszteri jelentés helyesen megjegyzi, csalódnak, kik a hiteltől csodatévő hatást várnak s azt hiszik, hogy a tiszta jövedelem csökkenésén, mely a mezőgazdaságnak csaknem minden ágában mutatkozik, a hitelnek bárminő szervezete is segíteni képes. A hitel a gazdasági válságot csak enyhítheti s szelidítheti; de gyökeresen meggyógyítani nem tudja. Azoktól a javaslatoktól, melyek ujabban a hitelügy rendezése tárgyában fölmerültek, javulást épen nem lehet várni. Némelyek a földbirtok szabad megterhelhetését kárhóztatják s azt javasolják, hogy a megterheltetés a földbirtok értékének bizonyos meghatározott részére korlátoztassék. Igaz, hogy a túlságos megterheltetés úgy a birtokos, mint a gazdálkodás sikeres folytatása szempontjából egyenlőn káros; de a célba vett intézkedésnek nem az lenne a hatása, hogy a földbirtok az eladósodástól megóvatnék, hanem az, hogy a már adóssággal terhelt s a kedvezőtlen gazdasági viszonyok által is sújtott birtokosok kénytelenek volnának minden áron megválni

birtokaiktól s beállnának a tömeges kényszer-eladások, mi a földbirtok értékének nagy hanyatlását vonná maga után. Mások ismét azt javasolják, hogy valamennyi jelzálogi kölcsön változtattassék át fel nem mondható járadék-adóssággá. Első tekintetre e terv is elég tetszetős, de a komoly bírálatot épügy nem állja ki, mint az előbbi. Nemcsak a hitelezők jogai tiltakoznak ellene, melyeknek sérelme nélkül keresztül nem vihető, hanem a hitelre szoruló földbirtok szempontjából is nagyon megfontolandó. Ez intézkedés csak akkor szolgálna valóban a földbirtok javára, ha az a sok százmillió frt. nem járadék természetű jelzálogi kölcsön, mely arra be van táblázva, állandóan alkalmazkodnék ehhez az átváltoztatáshoz s állandó elhelyezést keresne a járadéklevelekben; azonban föl lehet-e tenni, hogy a takarékpénztárak és biztosító intézetek, melyek óriás activájuk legnagyobb részét jelenleg földbirtokra adják kölcsön, mert tudják, hogy így az egész összeg minden változástól, csökkenéstől biztosítva van: époly megnyugvással helyeznék azt járadék- vagy záloglevelekbe, melyek azonkívül, hogy a pénzpiacz kedvezőbb alakulásával kisebb kamatozásúvá convertálhatók — s az adósok érdekében convertálandók is — még az árfolyam-ingadozásnak is ki vannak téve? Nagyon valószínű, hogy ama roppant összegek jelentékeny része más elhelyezést keresne, de akkor meg a földbirtok »az elméletileg megfelelőbb kölcsönforma előnyét a magasabb kamatláb hátrányával fizetné meg.« A porosz kormány nem is szándékozik a hitelügy természetes fejlődését bárminő kivételes intézkedésekkel megzavarni. Erre nincs is szükség, a porosz földbirtoki hitelügy kitünően van szervezve s alig hagy fenn valami kívánni valót.

A földbirtoki hitelintézetek a pénzpiacz kedvező helyzetét azonnal felhasználták tagjaik előnyére, s megkezdték kölcsöneik convertálását kisebb kamatúra. Példájukat a részvénytársulati intézetek is kénytelenek voltak követni, úgy hogy ma már a 4 " 0-os kölcsönök legnagyobb része $3\frac{1}{2}$ %-osra van átváltoztatva, mi természetesen az adósoknak nem csekély könnyebbségére szolgál. A kamatláb csökkenésének kedvező hatását még más irányban is lehet érezni: a föld árának alakulásában. Hogy a kedvezőtlen gazdasági viszonyok a földbirtok nagymérvű elértéktelenedését nem idézték elő, sőt csökkenést egyáltalán nem látunk, azt első sorban az alacsony kamatlábnak lehet köszönni.

Jótékony hatással volt a hitelviszonyok alakulására az

ingatlan vagyon végrehajtásáról szóló 1883. jul. 13-ki törvény, mely míg egyrészt a korábbi törvények szigorán az adóssal szemben sokat enyhített, más részből kimondta, hogy a jelzálogul szolgáló ingatlan eladását egy jelzálogi hitelező sem követelheti, ha az őt megelőző hitelezők követelése az eladási árból ki nem telik. Ez intézkedés a jelzálogi hitel biztosságát — mitől részben a hitel olcsósága is függ — tetemesen fokozta. A jelzálogi terhek forgalma, mely hazánkban 1875, Ausztriában pedig 1876. óta képezi a statisztikai főlvétel tárgyát, Poroszországban először 1886/7-re puhatoltatott ki, s az adatgyűjtés végeredménye azt mutatja, hogy a mezőgazdasági földbirtok terhei ez évben 133 millió márkával növekedtek. Bár az adósodás kedvező körülménynek nem tekinthető, de más részből anna nagy összeg arra mutat, hogy a porosz földbirtoknak a hitel forrásai bőségesen álltak rendelkezésére.

A földbirtoki hitel egészséges fejlődése mellett a nagyobb birtokosok *személyi hitelügye* is általában kedvező, ellenben a kisbirtokosoké az ország sok részében épen nem mondható kielégítőnek. Ujabb megbízható kutatások és tapasztalatok azt bizonyítják, hogy az uzsora még mindig nagyon el van terjedve. Különösen nyugoti és déli Németország hegyes vidékein egész rendszeresen folyik a földnépének lelketlen uzsorások — többnyire kereskedők — által való kizsákmányolása s úgy szólván rabszolgaságban tartása. E kóros állapoton segíteni nehéz feladat. Az 1880. május 20-ki birodalmi törvény kimondta ugyan az uzsorának büntető jogi megtorlását, de a törvény, bár jótekonyságát kétségsbevonni nem lehet, az uzsorát megszüntetni nem volt képes. Ujabbán azt kívánják, hogy a törvény a termény- és állatuzsorára is kiterjesztessék; ez azonban még megfontolás tárgyát képezi. Gyökeres javulás csak az illető vidékek vagyonosabb és értelmesebb osztályának tevékeny közreműködésétől várható. Öröndetes, hogy az illető vidékeken számos egylet alakult, mely erélyesen és sikerrel küzd az említett kóros állapot ellen. A Raffaisen-féle kölcsönpénztárak terjedése és tevékenysége is nagy mértékben hozzájárul a vidéki népesség hitelviszonyainak javításához.

A *talajjavítási hitel* előmozdítása végett az 1879. május 13-ki törvény alapján létesült talajjavítási járadék bankok közül eddig nagyobb tevékenységet a sziléziai fejtett ki. Azonban a kölcsönvevők eddig kizárólag csak hitbizományi javak birtoko-

sai és talajjavítási társulatok voltak, minthogy az előbbieknak az intézmény azt az előnyt nyújtja, hogy alagsövezési czélokra az érdekelt rokonság meghallgatása nélkül is köthetnek kölcsönök; az utóbbiaknak pedig, hogy kölcsönöket jelzálogi biztosítás nélkül is kaphatnak ezen járadékbankoktól. A törvénynek az a czélzata, hogy talajjavítási czélokra magánbirtokosok számára is tényleg megszerezhető hitelt teremtsen, nem valósult meg. Annak az előjognak — úgymond a jelentés — hogy az alagsövezési kölcsönök a már betáblázott jelzálogi kölcsönöket megelőzik, eddig gyakorlati eredménye nem volt, oly esetekben pedig, midőn a birtok teherállapota az előjog alkalmazását nem kívánja, a birtokos másképen, kedvezőbb feltételek mellett elégítheti ki hitelszükségletét. Nálunk is a tapasztalat fogja megmutatni, hogy a talajjavítási kölcsönök új formájához fűzött várakozások mennyire valósulnak meg; de ha csak a vízszabályozó és ármentesítő társulatok pénzügyeinek rendezését és terheinek megkönnyebbitését érjük is el vele, már akkor is meglehetünk elégedve az eredménynyel.

A porosz mezőgazdaság emelésére nagy hatással vannak a *vízszabályozások* és *talajjavítások*. A vízszabályozások ügye azonban csak a legutóbbi időben vett nagyobb lendületet; még néhány évvel ezelőtt általános volt a panasz, hogy a kisebb folyók hiányos gondozása a parti birtokosok részéről s a nagyobb folyók nem hajózható szakaszainak elvadult állapota évről-évre roppant károkat okoz a földművelésnek s gyakran a mind általánosabban felkarolt talajjavítási munkálatok sikerét is kérdésessé teszi. Poroszországban egységes vízjogi törvény, mely megállapítaná a hajózásra nem szolgáló folyók tervszerű gondozását, tisztítását és rendszeres partvédelmi munkálatait, nem létezik. A súlypont a vízszabályozási társulatokon nyugszik, melyeknek alakulását a kormány lehetőleg előmozdítani törekszik. A folyók közép szakaszainak elvadulása azonban a szabályozások gyors keresztülvételét téven szükségessé: a községi és társulati folyamszabályozások előmozdítására egy rendelkezési alap dotálása határozottatott el, mely 1884/83-tól kezdve évi 500.000 márkával szerepel az állami költségvetés rendkívüli kiadásai közt, az 1888/9-ki költségvetésben pedig már a rendes kiadások közt foglal helyet. Ezen alap czélja — úgymond a jelentés — nem az, hogy a tulajdonképeni talajjavításokat közvetlenül támogassa; az ily munkálatok kivitele maguk az érdekelt birtokosok feladatát képezi s a tartományi kormányok teendője, hogy az 1875. jul. 8-ki törvény által talaj-

javitási czélokra rendelkezésükre bocsátott alapból a szükséghez képest segélyezzék az e fajta munkálatokat. A folyamszabályozási alap jelentősége inkább a talajjavítások közvetett előmozdításában áll, megadva számukra a kivitel előfeltételeit az elhanyagolt folyók rendezése és szabályozása által. Azonban biztosításul, hogy a hozott áldozat nem vesz kárba, s a szabályozott folyók jövőben is rendesen fentartatnak: az állami segély csakis községi vagy társulati vállalatoknak adatik. Az 1879. ápril 1-én kelt törvény értelmében társulatok alakításának főleg a lecsapolási és öntözési munkálatoknál van helye. Ily társulatok sűrűn keletkeznek. Különösen a talajvizek levezetése, az alagcsövezési társulatok működése folytán, ujabban nagy kiterjedést vett. Az utóbbi négy év alatt (1884—1887) 363 új viz- és gáttársulat alakult, 126.482 hektár talajjavítási területtel.

A keleti és nyugoti porosz tartományban, továbbá Pommerániában elnyúló homok-területeken a futóhomok megkötése — többnyire erdősítés által — és mívelhetővé tétele szakadatlanul folyik, valamint a tűzezes, ingoványos talajok jobbítása is. Mindkét talajon nagy eredményeket értek el a mesterséges trágyaszerek czélszerű alkalmazásával s ilyen megjavított futóhomok- és lápterületek tiszta jövedelme ma már sokszor versenyez a legjobb minőségű földek jövedelmével.

Az *agrár-törvényhozás* az utóbbi évek alatt nem annyira új alkotásokra, mint a meglevők pótlására, különösen pedig az ország nagy részében érvénybenlevő törvényeknek a többi tartományokra való kiterjesztésére irányult s többnyire elkülönítési, birtokrendezési és tagosítási kérdések körül forgott. Nem szándékoznak e kérdésekkel bővebben foglalkozni, csak megemlítjük mellesleg, hogy mennyire fontos volna, ha nálunk a kormány és törvényhozás a tagosítások általános keresztülvitelét feladataiúl tűznék ki. Lehetnek természetesen esetek, midőn a tagosítás végrehajtása alig lehetséges, vagy legalább is nem volna czélszerű. De ezek csak kivételek, melyeket méltányolni lehetne a nélkül, hogy az elv keresztülvitele valami nagy csorbát szenvedne. A tagosítást azonban nemcsak oly községekben kellene végrehajtani, hol az úrbéri rendezés még nem történt meg, hanem ott is, hol az már megtörtént, de az egyes egyéneket illető részek nem egy tagban, hanem parcellákban hasitattak ki. Itt bizonyos fokú kényszerből sem volna szabad visszariadni, mert a tagosítatlan birtok a mai gazdasági viszonyoknak egyáltalán nem felel meg. Új

mezőrendőri törvényjavaslatunk a parcellás birtokrendszerrel járó gazdasági hátrányokat enyhíteni igyekszik ugyan, midőn az ily birtokok használatára nézve megfelelő rendtartást kíván megállapíttatni, de nézetünk szerint még czélszerűbb volna gyökeres orvosláshoz, a tagosításhoz fordulni. A porosz törvény tagosításoknál pénzbeli kárpótlást csak kivételesen enged meg s akkor sem tehet az többet az illető egyén összes illetőségének 3%-ánál. A pénzbeli kiegyenlítés ily szűk korlátok közé szorítását azonban részünkről nem helyeselhetjük. Az egyes dülőknek különböző talaja és a községtől eltérő távolsága képezik főleg az okokat, melyek a tagosítást az érdekeltek előtt félelmes színben tüntetik fel; mert senki sem akarja kitenni magát a veszélynek, hogy illetőségét a község határának távoli részében, vagy esetleg rosszabb földből kapja ki. Ha azonban a különböző dülők, vagy földdarabok értéke fekvésük és talajuk minősége szerint igazságosan megbecsültetnék s ha az értékesebb földek bizonyos összeget (az összes érték egész 10—15%-áig) tartoznának fizetni, mely a kevésbé jó földek javára esnék: akkor a legtöbb esetben, minden hatósági beavatkozás nélkül, a község vagyonosabb lakosai illetőségüket az első, a kevésbé vagyonosak, vagy eladósodottak pedig a második, harmadik, stb. osztályu földekből vennék ki; minek az a jó következménye is volna, hogy igen sok kis birtokos megszabadulna adósságától s könnyebben kezdhetne új életet, még ha egészben véve silányabb minőségű földet kapna is a réginel.

A jelentés részletesen ismerteti azt a nagyszabású *telepítést*, melynek nyíltan bevallott célja Poroszország keleti tartományaiban, Posenben és West-Preussenben a német elemnek túlsúlyt biztosítani a benszülött lengyel népelem fölött. E célra az 1886. ápril 26-ki törvény egy 100 millió márkás alapot bocsátott a kormány rendelkezésére, miből az földbirtokokat vásárol s fedezi az új telepítvények községi, egyházi és iskolai ügyeinek első berendezési és szabályozási költségeit. A megszerzett birtok alkalmas német gyarmatosok között részint magán tulajdonúl osztatik ki, készpénz- vagy járadék-fizetés mellett, részint haszonbérbe adatik; ez az utóbbi eset azonban inkább csak átmeneti állapotnak tekinthető.

A telepítési törvény végrehajtása az államminiszterium alá rendelt telepítési biztosságra ruháztatott, melynek székhelyéül Posen városa jelöltetett ki. A birtokok részint szabad kézből

vétetnek, részint árverésen vásároltatnak össze, s általában szabályul szolgál, hogy a birtokok vásárlása lehetőleg oly kerületekben történjék, hol a német és lengyel népesség vegyesen lakik, hogy így a német elem túlsúlyt nyerjen; de német többségű kerületekben is történhetnek birtokvételek, ha az a veszély forog fenn, hogy német birtok lengyel kézbe kerül, vagy a hol a német egyház és iskola elnyomásától lehet tartani. Tiszta lengyel kerületekben szintén helye van a kormánybiztosság tevékenységének, ha nagyobb birtokrészek, vagy több kisebb, de összefüggő birtokok, vagy végre ha már létező német községekkel határos jószágok megvételére kínálkozik alkalom. Az szintén elvül van kimondva, hogy csak olyan birtokok vásároltassanak, melyek talajuknál fogva a mezőgazdaság sikeres folytatására alkalmasak, és hogy minden chablon kerülendő, mi a kínálatot megnehezíti, a költségeket szaporítja s általában a feladat megoldása elé akadályokat gördít.

E rövid vázlatból is látható, hogy az egész telepítési ügyben a politikai momentumok játszáka a főszerepet s a gazdasági szempontok csak annyiban érvényesülnek, a mennyiben az előbbieik sikerének föltételét képezik. Nem vagyunk hivatva, s e hely sem alkalmas rá, hogy az eljárás jogosultsága fölött ítéletet mondjunk, de nem hallgathatjuk el, hogy jogi és erkölcsi tekintetben mily súlyos beszámítás alá esik, hogy a lengyel birtokosok deposedálása a feldarabolt Lengyelország tartományában is foganatba vétetett. Az az ivadékról-ivadéokra szálló vas erély azonban, mely a kis Brandenburgból megalkotá a hatalmas Porosz királyságot s ebből a világ legelső hatalmát, a nagy Németbirodalmat, — eszközeiben sohasem volt válogatós s mindent, a mi a nagy nemzeti célok előtt akadályt képezett, kiméletlenül eltiport. S ki merné kétségbe vonni, hogy igen fontos állami érdek szól a mellett, hogy az államalkotó és fentartó népelem az állam határain belül mindenütt túlsúlyban legyen, a széthúzó, kifelé gravitáló s bomlasztó népelemek fölött.

Poroszország példája nekünk is tanulságul szolgálhat, nem az erőszakos intézkedések terén, mert a jogtisztelet és méltányosság, mely a magyar nemzetet jellemzi, oly becses tulajdon, hogy még akkor sem volna szabad levetköznünk, ha kezünkben meg volna is a kellő erő és hatalom; hanem tanulságul szolgálhat amaz éber figyelem tekintetében, melylyel a porosz államhatalom a nem-

zeti érdekek fölött örökösök s azon szívós erélyre nézve, melylyel azokat megvalósítani törekszik.

A telepítések kérdése nálunk is előbb-utóbb napirendre kerül s bár gazdasági okok sürgetik megoldását, csakis egy helyes megoldása lehet, az, mely a gazdasági szempontok mellett tekintettel lesz az államalkotó nemzetiség megerősítésére. Nem erőszakos intézkedésekről, nem jogtiprásról, nem a más nemzetiségek elnyomásáról van itt szó, hanem csak a létező állapotok fentartásáról, a magyarság eddigi súlyának biztosításáról a földbirtokban. Az államjóságokon, melyek remélhetőleg nemsokára az új földművelési minisztérium alá kerülnek, ily irányu telepítésre jó alkalom kínálkozik, s általa az alvidéken, hol arra oly nagy szükség van, a magyarságot minden nagyobb áldozat nélkül jelentékenyen meg lehet erősíteni. De az áldozattól sem szabad visszariadni. Nemzetiségünk oly veszélyeztetett pontján, a minő például Erdély tetemes része, egy talpalatnyi magyar földbirtokot sem volna szabad idegen kézbe eresztetni, az eladásra kerülő birtokokat az államnak ép úgy meg kellene vásárolnia, mint a hogy a porosz kormány teszi, s új erőteljes magyar telepésekkel pótolni a kidőlt támaszt, melyet nemzetiségünk az elpusztult korábbi birtokosokban veszített. Ez elodázhatlan teendő. Azzal a veszedelmes nemzetiségi áramlattal, mely már nem éri be a tömegek megmértelyezésével, hanem a magyar földbirtok fokozatos meghódítására is törekszik, az államnak kötelessége erőlyesen szembeszállni s elébe a czélszerűen keresztülvitt telepítések által áttörhetetlen gátat emelni. Oly intézkedés volna ez, melyre egy ezredéves mult által megszentelt államiság nyomná a jogosság pecsétjét.

A porosz mezőgazdasági törvényhozásnak az utóbbi évtized alatt egyik legfontosabb alkotása az 1880. ápril 1-én kelt s ugyanazon évi július 1-én életbeléptetett *mező- és erdőrendőri törvény*. Bár szükségét régóta elismerték s a tartományi hatóságok, melyek leginkább érezték hiányát, gyakorta sürgették megalkotását, eleinte ellenszenvvel találkozott. Azonban csakhamar általánosan meggyőződtek czélszerű voltáról s életbeléptetése után semmi panasz sem hangzott ellene. A porosz törvény szintén azt a helyes álláspontot foglalja el, a mit saját törvényjavaslatunk, hogy a helyi sajátságokat lehetőleg tekintetbe venni és méltányolni igyekszik s tág tért nyit külön rendszabályok alkotására, fentartva természetesen ezen rendszabályokkal szem-

ben a miniszterium felülvizsgálati jogát, hogy lehetőleg egyöntetű eljárás állapíttassék meg.

A mezőrendőri törvény nagy erélylyel hajtatik végre s annak köszönhető többek közt, hogy a kártékony növények és állatok irtását többnyire teljes siker követi. Így az aranka, egyik legbecesebb takarmánynövényünknek, a luczernának végzetes ellensége, Poroszországban egyre fogy, mi bár részben a vetőmag gondosabb megválasztásának tulajdonítható, de főleg mégis az irtására vonatkozó rendszabályok pontos keresztülvitelének köszönhető. Nálunk az aranka, a vetőmag megválasztására fordított tagadhatatlanul nagyobb gond daczára, sokfelé egész csapássá vált, s gyakran már a másod éves luczernát is megtámadja. De nem is lehet ez máskép, mikor lépten-nyomon látjuk, hogy tenyészik, terjed tetszése szerint, nem háborgatva senkitől, míg teljesen el nem borítja a megtámadott területet. Vagy nézzük dombos vidékeinken, a völgyi rétek telekes oldalán, a szétszórt luczerna-bokrokat, mint kúszik, mint kapaszkodik rájuk a veszedelmes élődi növény s mint érleli magvát, hogy a szelek szárnyán tovább röptesse. Mezőrendőri törvényjavaslatunkban, mint sok másra, úgy erre nézve is megtaláljuk a czélszerű intézkedéseket; vajha a törvény helyes rendelkezéseit kiegészítené az, a mi nélkül a legjobb törvény is irott malaszt: az erélyes végrehajtás.

Poroszországban épen ez van meg nagy mértékben, de azért még ez a szívós erély sem tudta teljesen legyőzni a bortermelő országok közös rémét: a *phylloxerát*. Az egész Németbirodalom a phylloxerátóleddigaránylag keveset szenvedett, ez azonban inkább a káros rovar terjedésére kevésbé kedvező hűvösebb éghajlatnak tulajdonítható, semmint az óvintézkedéseknek. Meg kell azonban vallani, hogy a vész elfojtására oly erélyes intézkedéseket egyetlen állam sem tett, mint Németország. Az 1883. július 3-kán kelt birodalmi törvény elrendelte, hogy az inficiált területek kisajátítandók, kiirtandók és desinficiálandók. A szőlőterületek megvizsgálása s az inficiált területek és a szükséges védővek kiirtása nagy buzgalommal és költséggel folyt, úgy hogy a porosz kormány négy év alatt, 1884-től 1887-ig 1,270.461 márkát fordított a phylloxera-vész elfojtására. Mindazáltal folyvást újabb és újabb infectiók merülnek fel, úgy hogy a mezőgazdasági kormány kezdi fontolóra venni, hogy a phylloxera ellen hozott birodalmi törvény czélját, illetőleg a szőlőművelés megoltalmazását

nem lehetne-e egyszerűbb s kevésbé költséges úton is elérni. A kormány ez irányban tárgyalásokat is kezdett, de elhatározásra eddig még nem jutott.

Az *állategészségügyet* a marhavészről szóló 1869-ki törvényen kívül az 1880. jun. 23-kán kelt birodalmi törvény szabályozza, valamint az ezt kiegészítő porosz végrehajtási törvény 1881-ből. A törvény eléggé megfelel, bár sikerét, a mint a jelentés megjegyzi, gyakran meghiúsítja az állatbirtokosok passiv ellenállása, melyet a kiirtási rendszabályokkal szemben tanusítanak. Azt ugyan a birtokosok megkívánják, hogy a kormány a külföldi állatokkal szemben a határzár legszigorúbb alkalmazásával akadályozza meg a járványok behurczolását, de jajgatnak, mihelyt saját állataikat érintik a szigorú állategészségügyi rendszabályok. Egyik veszedelmes járvány: a ragályos tüdőlob terjedésének megakadályozására fennálló rendszabályok különben nem is bizonyultak elég hatályosoknak s a porosz kormány, szigorúbbá tételük végett, a birodalmi gyűlés elé törvényjavaslatot is terjesztett, mely azonban nem fogadtatott el. A kormány tehát az eddigi hiányos törvényes eszközökkel kénytelen a járvány ellen küzdeni, bár ez folyvást nehezebbé válik. A szarvasmarhák közt mind gyakrabban fölmerülő tüdőgümőkór, mely nemcsak a marhatenyésztésre káros, hanem az emberi egészségre is veszedelmes, szintén sok gondot okoz a porosz mezőgazdasági kormánynak. Úgy látszik, e betegség az állandó istáloztatással szaporodik; elnyomása igen nehéz, mert a kiirtási eljárás alkalmazásának ellentmond az a körülmény, hogy a betegséget első és középső stádiumában nehéz pontosan felismerni és meghatározni.

Az állategészségügy terén fontos szerepe van az 1875-ben szervezett állategészségügyi szakbizottságnak, mely szakszerű tanácsával támogatja a miniszteriumot, állategészségügyi kérdésekben felvilágosítást nyújt a törvényszékeknek és közigazgatási hatóságoknak, összeállítja az állategészségügyi statisztikát, stb. A rendes ügyvitelt a rendes tagokból álló szűkebb bizottság vezeti, valamint a fontosabb kérdések előmunkálatait is az készíti el s úgy terjeszti az összes ülés elé, melyben az ország minden részéből meghívott tekintélyes gazdákból álló rendkívüli tagok is részt vesznek. A kormány nagy súlyt fektet rá, hogy kellő számú és képzettségű állatorvosi személyzet álljon rendelkezésre s minden vidéknek legyen állatorvosa. Az állategészségügy nagy fontosságának méltánylását látjuk abban is, hogy a berlini és

hannoveri állatorvosi tanintézetek 1887-ben főiskolai rangra emeltettek s annak megfelelőleg a berlini főiskola igazgatása át is alakíttatott.

A *gazdasági szakoktatás* is megfelel a kívánalmaknak. A két felsőbb tanintézet, a berlini mezőgazdasági főiskola és a poppelsdorfi mezőgazdasági akadémia, nemcsak a tulajdonképeni oktatást tekintik feladatuknak, hanem a mezőgazdasági kutatásoknak, az elmélet tovább fejtésének s az elmélet és gyakorlat közötti közvetítésnek is központját képezik. Az oktatás a tan-szabadság elvére van fektetve s még a befejező vizsgát is csak azok tartoznak letenni, kik tanszékre vagy állami alkalmazásra törekcszenek. A tulajdonképeni mezőgazdasági szakokon kívül, a természet- és államtudományi segédtárgyak is előadotnak és pedig a gazdasági tanulók igényeinek megfelelő módon. A két főiskolának az 1887/8-ki téli félévben 355 hallgatója volt.

A mezőgazdasági középoktatást az 1875. aug. 10-ki szabályzat alapján szervezett gazdasági iskolák képviselik. Ezeket oly egyének látogatják, kik kellő iskolai képzettség mellett a megfelelő szakismeretet is meg akarják szerezni s a kiknél az elméleti oktatás itt végződik s a továbbképzést a gyakorlat és az önképző magánszorgalom teljesíti. A gazdasági iskolák nem állami intézetek, az állam által csak segélyeztetve, az érdekelt városok, kerületek és központi egyletek által tartatnak fenn s kivált akkor, ha alsóbb gazdasági szaktanfolyammal vannak összekötve, a tartományi hatóságok támogatásában is részesülnek. A fennálló 16 gazdasági iskolát 1887-ben 1847 tanuló látogatta. Az alsóbb mezőgazdasági oktatásról a tartományi igazgatás tartozik gondoskodni. A tartományok e célra évenként 132.970 márka állami segélyt kapnak, maguk pedig körülbelül 261.000 márkával járulnak hozzá.

A *mezőgazdasági kísérleti ügyet* csaknem kizárólag a gazdasági egyletek tartják kezükben, állami kísérleti állomás csak egy van, kapcsolatban a poppelsdorfi mezőgazdasági akadémiával. A kísérleti állomások főleg a földművelés mindennapi szükségleteinek kívánnak eleget tenni, a különféle vegyi vizsgálatok, névszerint a trágya, takarmány és vetőmag megvizsgálása által. Csak a mennyiben ezek a rendes teendők időt engednek, foglalkoznak behatóbb tudományos kutatásokkal. Újabban csaknem kizárólag a növény-termelés szempontjából fontos chemiai, talajismereti és növényélettani tanulmányokkal foglalkoznak, az állatok táp-

lálkozására vonatkozó fáradságosabb vizsgálódásokat mellőzik; az állattenyésztésnek az által kívánnak szolgálatot tenni, hogy a különböző takarmánynövények abszolút és emészthető tápanyagainak mennyiségét igyekeznek megállapítani. E gyakorlati irány teljesen megfelel az álláspontnak, melyet a kísérleti állomásokat fentartó gazdasági egyletek elfoglalnak.

A *gazdasági egyletekről* s általában az egyleti tevékenységről a földmivelés terén, röviden szintén meg kell emlékeznünk. Az egyletek Poroszország mezőgazdasági életében nagy szerepet játszanak. Eredetük a múlt század közepéig vezethető vissza s a mezőgazdaság fejlesztése, nemkülönben a földbirtok szabaddá tétele körül nagy tevékenységet fejtettek ki. Az országos gazdasági tanács, azonnal felállítása után, különös figyelmet fordított rá, hogy ezen egyleteket egymással bizonyos kapcsolatba s a tartományi közigazgatási szervezettel összhangba hozza. Így egyesítették a szétszórt, magukban álló egyletek tartományi központi kötelékekben s jöttek létre a központi egyletek. Jelenleg az egyletek ezen hálózata jóformán az ország minden részére kiterjed. 1887-ben 33 központi kötelékbe egyesítve 1817 egylet állt fenn 148.342 taggal.

Az egyletek jövedelmüknek jóval több mint felét államsegélyből merítik s a mezőgazdasági igazgatásnál mint a kormány organumai működnek. Nem áll az államilag szervezett egyletek kötelékében a néhány évvel ezelőtt alakult német mezőgazdasági egylet, melynek működése az egész Németbirodalom területére kiterjed s melynek tagjai a tehetősebb birtokosok sorából kerülnek ki, míg a tartományi központi egyleteknek igen sok tagja van a közép, sőt a kisbirtokosok közül. A gazdasági egyletek feladatukat az államsegély nélkül távolról sem volnának képesek megoldani. A dolog természete szerint nem is lehet az egyleti tagoktól túlságos áldozatkészséget várni, mert a gazdasági egyleteknél az egyéni érdek korántsem lép annyira előtérbe, mint más, egy bizonyos szövetkezeti célra alakult egyleteknél. A gazdasági egyletek működéséből nem annyira az egyes tagok húznak hasznot, mint inkább az összeség s legtöbbet épen a nem tagok, a kiknek példára, oktatásra és különféle támogatásra van szükségük. Az egyletek tevékenysége főleg a kiállítások rendezésében nyilvánul. A szempontok, melyek itt irányadóul szolgálnak, bennünket is oly közelről érdekelnek, hogy a miniszteri

jelentésnek erre vonatkozó megjegyzését csaknem egész terjedelmében ide iktatjuk.

Az egyleti kiállítások főleg az állattenyésztés és a mezőgazdasági eszköz- és gépgyártás előmozdítására szolgálnak; mezőgazdasági termények kiállítása kisebb tért foglal el. Ez természetes; a kiállításokban, közérdekű indokokon kívül, főleg üzleti szempontból vesznek részt s a gazdasági terményeknek — kivéve talán a vetőmagvakat — a kitüntetés magasabb kereskedelmi értéket nem ad. Ellenben az állattenyésztőre nézve, ki hogy állatai értékét emelje, nyáját híressé akarja tenni, a kiállítások látogatása üzleti szükségesség. Ép úgy van a gépgyáros is. Míg a mezőgazdasági eszközök és gépek kiállítása folyvást okszerűbb irányt kezd venni, a mennyiben piaczul tekintik s a működési képesség megvizsgálása előtt ritkán történik jutalmazás: addig az állatkiállításokon még mindig nagy számmal lehet látni oly állatokat, melyek sem különös tenyésztési törekvést nem árulnak el, sem eladásra tenyésztett fajhoz nem tartoznak. A mennyiben az a közhasznú czél nem forog fenn, hogy kiváló példányok bemutatása által a mezőgazdasági közönség itéletét képezzük, ilyen állatok nem valóók kiállításra; díjazásuk, mely nem annyira a folytonos, sikeres tenyésztési munka megjutalmazása, mint a sokszor csak esetleges szerencsés birtokosé — serkentő hatással nem bír. S ha hozzá vesszük, mily nehéz gyakran alkalmas birákat találni s a díjak kiosztását a szükséges szigorral keresztül vinni, nem csoda, ha a kiállítások jó hatását az állattenyésztés előmozdítására sokan kétségbe vonják. És mégis, helyesen alkalmazva, nincs hathatóssabb eszköz az állattenyésztés emelésére, mint épen a kiállítások. Legjobb bizonyíték erre, hogy mindazon vidékeken, hol egy bizonyos tenyésztési irány, akár a lovak, akár a szarvasmarhák, akár más állatok tekintetében, általánosan el van terjedve és eredménynyel üzetik, hol ennélfogva az általános érdeklődés és szakismeret a nép legtágabb rétegeiben el van terjedve: ott a kiállításokat nélkülözhetlennek tartják s mind nagyobb eredménynyel vesznek bennük részt. Ily vidékeken természetesen legkönnyebb megfelelő birákat találni; a kiállítók és a közönség élénk érdeklődése pedig biztosítékát képezi a program szigorú megtartásának s a kiállított anyag részrehajlatlan és tudományos megbírálásának. Oly vidékeken, hol ezek a föltételek nincsenek meg, arra kellene törekedni, hogy megteremtessenek, de nem kellene a kiállításokat elvetni s kizárólag más úton próbálni meg az állatte-

nyésztés előmozdítását. Mert a többi út, bár a körülményekhez képest hasznos lehet, a szakismeretnek még nagyobb mértékét kívánja meg s a kivitelben még nagyobb lelkiismeretességet, mint a kiállítás és jutalomoztás.

Az okszerűbb állattenyésztés fontossága különben mind jobban közmeggyőződéssé válik; a bővebb takarmányozáson kívül, melyre még a kisbirtokosok is törekeshetnek, mind nagyobb gondot fordítanak a jobb tenyészállatok megválasztására s nemesebb tenyészanyag alkalmazására. Igen fontos az a törekvés, hogy az egyes vidékek specziális fajú és jellegű szarvasmarhája, mely a tervszerűtlenül üzött keresztezések által megrontatott, eredeti tisztaságába állíttassék vissza s megmehesíttessék, állandósíttassék. E cél előmozdítására szolgálnak az állatok leszármazását és tulajdonságát feltüntető törzskönyvek, melyek szintén kezdenek elterjedni. A kellő számú tenyészállatok beszerzésére és a bika-telepek felállítására is nem csekély mértékben irányult a közfigyelem.

Az állattenyésztés egyes ágai közül a szarvasmarhatenyésztés, mely egyes formáiban, mint fiatal marhák nevelése, tejgazdaság, hizómarhatartás, legkönnyebben simúl a megváltozott viszonyokhoz, mind nagyobb tért foglal el Poroszországban. Csupán a szarvasmarhák létszámából — és ez hazánkra nézve is áll — nem lehet megítélni a haladást, nemcsak azért, mert az egyes egyedek sokkal becsesebbek, mint korábban voltak, hanem azért is, mert a modern állattenyésztés az állatok kora érettségére és gyors értékesítésére törekszik, így az állatok élettartama s különösen inproductív életszaka sokkal rövidebb. A ló- és sertésenyésztés is fejlődött, ellenben a juhtenyésztés, az alacsony gyapjúárak következtében, ép úgy mint Magyarországon, rendkívül sokat hanyatlott. Azonban a juhtenyésztés hanyatlását nem nézik tétlenül, újabban finomabb gyapjufajokkal igyekeznek visszahódítani a piacot. A törekvést természetesen a kormány is előmozdítani törekszik.

A tulajdonképeni mezőgazdaság terén, a talaj jobb megmunkálásán kívül, főleg a mesterséges trágyaanyagok mind nagyobb alkalmazása bir fontossággal. A kísérleti állomások ellenőrzése nem engedi a mesterséges trágyaanyagokkal való visszaélést, a számos mezőgazdasági szövetkezet pedig az árak mesterséges fölcsigázását gátolja meg. A vetőmag gondos megválasztása is sokat tesz a termések jóságára és minőségére. Főleg a cukorrépa ter-

melés, mely — a mint jelentésünk mondja, a földművelés iskolája, kívánja a föld gondos megművelését s a mesterséges trágyák alkalmazását. Valószínű, hogy nálunk is, midőn az ujonnan alakuló czukorgyárakkal, a czukorrépa-termelés lendületet vesz, a hazai gazdaközönség, földművelésünk nagy hasznára, meg fog barátkozni a mesterséges trágyaanyagok alkalmazásával, mely nélkül gabnatermelésünket tovább fokozni nem igen lehet.

A porosz mezőgazdasági miniszter jelentése nekünk főleg hármassal szolgál. Láthatjuk belőle, hogy a magyar és a porosz — általában a középeurópai — mezőgazdasági viszonyok közt nemcsak általánosságban, hanem még a részletekben is nagyon sok rokonság van, mezőgazdasági bajaink nem speciális magyar bajok, megvannak azok külföldön is s azok a gazdasági feladatok és törekvések, melyek ott feltalálhatók, nálunk is jelentkeznek, megoldásra várnak s így az ottani viszonyok, törekvések és elért sikerek tanulmányozása, meddőnek éppen nem tekinthető speciálisérdekeink szempontjából sem. De éppen mert kétségtelen, hogy földművelésünk egész természetére, még a termelési költségekre nézve is, mindinkább közeledik a nyugateurópai földműveléshez, meg vagyunk róla győződve, hogy a dolog természetében fekvő akadály nem áll fenn az annyiszor hangoztatott középeurópai, vagy legalább a Németországgal kötendő vámszövetség létesítése előtt. Valamely ország hathatósan, de mégis úgy, hogy a népesség egyéb osztályai se szenvedjenek miatta s az állam politikai esélyeknek se tegye ki magát, csak azon esetben védheti meg földművelését az olcsón termelő országok versenyétől, ha a vámsorompón belül, melyet mezőgazdasági terményeinek védelmére emel, a termelés meglehetősen fedezi a fogyasztást. Németország állandóan bevitelre szorul, míg ellenben Magyarország, még Ausztria szükségletén túl is tetemes fölösleggel rendelkezik, Németországra nézve tehát határozott előny volna, ha a nagy nyerstermelő országok ellen való védelemben egy oly országot is birnaszövetségesít, mely míg egyrészt a hasonló gazdasági viszonyoknál fogva saját földművelésének veszélyes versenytársa nem volna, de másrészt mégis jelentékenyen hozzájárulna a hiány fedezéséhez. Hogy Németország kívülről fedezendő szükséglete nagyobb, mint monarchiánk fölöslege, az igaz; de nem szabad felednünk, hogy kedvezőbb gazdasági constellációk mellett az egész új vám- vagy védelmi területen a termelést még tetemesen fokozni le-

hetne s könnyen el lehetne érni, hogy a gazdasági téren szövetségzett államok a többi külföldtől teljesen függetlenítsék magukat. Nálunk, úgy hiszem, alig forog fenn nézeteltérés egazdasági szövetség czélszerűsége iránt, de az is valószínű, hogy a Németbirodalom, hazai viszonyaink alapos ismerete után szintén nem foglalna el vele szemben elutasító álláspontot.

Az általunk ismertetett jelentés végre még egy igen fontos tanulságra vezethet bennünket, arra, hogy bármily kitűnő szervezetű, bármily tevékeny legyen is a mezőgazdasági ügyeket vezető legfőbb állami hatóság, a mezőgazdaság haladása, fejlődése, boldogulása csak kisebb mértékben függ tőle, sokkal inkább függ a népesség szorgalmától, kitartásától s a közös érdekek helyes befogásától s egyesült erővel való ápolásától. Az új magyar földművelési miniszterium is, mely gazdáink közóhajtása volt, csak úgy fog korszakot jelölni s egy új, szebb jövőt nyitni mezőgazdaságunk történetében, ha gazdáink szintén teljes tudatára ébrednek saját hivatásuknak és kötelességüknek s nemcsak saját gazdaságukat igyekeznek szorgalommal, takarékossgal és szakértelemmel a korigényeihez minél közelebb vinni, hanem erős közszellemtől lelkesítve, egyesületi úton is mindent elkövetnek a magyar mezőgazdaság felvirágoztatására. Egyes gazdaságot az egyéni szorgalom is magasra emelhet, de hogy mezőgazdaságunk, melyben a kisbirtoknak is nagy szerepe van, általában magas színvonalra emelkedjék, azt csak a társas egyesülés s a kisebbeknek irányt adó közszellem teheti.

DR. VARGHA GYULA.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNKA.

Május.

1-én. *A magyar északkeleti vasút* 1888. évi üzleti kimutatásai közzétételnek, ezek szerint az eredmény a mult évinél valamivel kedvezőbb; az üzleti felesleg 1888-ban 1,070.388 frtot tett, míg 1887-ben csak 761.435 frtot.

A hivatalos lapban közzétetik az 5%-os magyar és erdélyi földtehermentesítési kötvények felmondása, az előbbieket 1889 nov. 1-jén, utóbbiak pedig 1890 jan. 1-jén, mindkettő 105 frtnyi árfolyam mellett fognak beváltatni.

Az ujonnan kibocsátott 4½%-os vasuti kötvények helyett ez idő szerint csak időleges címletek vannak forgalomban, ez okból a sorsolás sem volt megtartható és nov. 1-én kettős sorsolás fog tartatni.

2-án. Az építési ipar részére egy választott bíróság felállítása iránt benyújtott kérvényt a tőzsde nem pártolja; ezen felmerült esetből kifolyólag elhatároztatott, hogy igazságügyünk reformja ez irányban is sürgettesék.

A májusra kötött gabonaüzletben a felmondások megkezdődtek és a rendes mederben mozognak, nem úgy mint a mult évben, midőn a tengerivel folytatott üzérkedés következtében abnormis viszonyok alakultak.

Magyar-francia biztosító társaság. Az igazgatóság Moskovitz vezérigazgató felmentését kimondja.

A kassa-oderbergi v. 4%-os ezüst és arany elsőbbségeinek jegyzése kérelmeztetik a berlini, frankfurti és budapesti tőzsdén.

A magyar és az osztrák kormányok tárgyalásokat folytatnak az *osztrák-magyar bank* alapszabályainak oly értelemben leendő módosítása iránt, hogy a *közraktári árújegyek a bank által leszámolhatók* legyenek.

A *Dunagőzhajózási társaság* legközelebbi igazgatósági ülésében a zárszámadáson kívül, mely szerint 730.000 frt. tiszta nyereség (2% osztalék) mutatkozik, a magyar kormánynak a társaság által teendő s a fenforgó eltérésekre vonatkozó ellenjavaslatok felett fognak tanácskozni, illetve határozni.

A *vasúti közlekedés* előnyösebb szabályozása ügyében Konstantinápolyban egy nagy értekezlet fog tanácskozni.

A *bécsi bankegyesület* megszerzi a *brassói bányatársulat* részvényeit (3,632.000 frton.)

3-án. A közlekedési miniszter *Fiumében* 100.000 m. m. befogadási képességgel bíró *kőraktárak* építését rendeli el. Az építkezés keresztülvitelével a m. kir. államvasutak igazgatósága van megbízva, mely a leszámítoló és pénzváltó bankkal folytat ez ügyben tárgyalásokat.

A *magyar-francia biztosító társaság üzleti jelentése* közzététetik; ebben beismertetik, hogy a veszteség egy része előző évek mulasztásaiból származik.

A *magyar ásványolaj társulat*, mely *Körösmezőn* eredménytelen furásokat eszközöltetett, fel fog számolni.

A *torontálmegyei helyi érdekű vasúton a forgalom* máj. 4-én nyílt meg; a vasút fővonala N.-Becskerekthől Párdányig 53⁵ k. hosszú, mellék vonala Szécsánytól Nagy-Margittáig pedig 36³ k. hosszú.

A kassa-oderbergi vasút elsőbbségi kötvényeinek jegyzése Bécsben engedélyeztetik.

A magasabb kamatú *magyar földhitelintézeti záloglevelek* tulajdonosainak kicserélés végett alacsonyabb kamatú záloglevelek ajánlatnak fel.

A *vaskapu szabályozásának* keresztülvitelére hivatott műszaki személyzet már ki van nevezve és elutazott a helyszínére.

A *Ganz és társa*, valamint az *Unio bank* között a *nemzetközi villamossági társaságra* vonatkozólag kötött szerződés alá van írva; 7 bécsi és 5 budapesti igazgatósági tag jelöltetik. A budapestiek: Mechwart, Matlekovics, Helfy, dr. Krausz és Beck Nándor.

4-én. A magyar keresk. csarnoknak és a hitelezői védegyeletnek a gabona határidő-üzlet ügyében benyújtott beadványát a tőzsde-tanács visszautasította.

A *tőzsdetanács ellenzi egy nemzetközi gabonavásár* megtartását *Budapesten*.

A Fiumében az *alla rinfusa* kereskedés előmozdítása végett felállítandó *kőraktárak* és *elevatorok* üzemét a magy. leszámítoló bank fogja vezetni.

A *Foncière pesti biztosító társaság* 10.000 drb részvényének visszavásárlása által részvénytőkéjét 1.000.000 frttal le fogja szállítani. (A részv.-tőke tehát 2 millió frt. lesz.)

5-én. Az ujonnan kibocsátandó *4° 6-os földtehermentesítési kötvények* kicserélésére és készpénz fizetés melletti jegyzésére a felhívás közzététetett. A régi kötvények 105¹/₄ frttal, az újak 89¹/₂ frttal fognak számíttatni. A kicserélés május 5—13-ig tart, a készpénzfizetés melletti előjegyzés pedig május 13-án kezdődik.

A közlekedésügyi miniszternek tőkepenzesek egy *új magyar gőzhajózási társaság* felállítására tőkéket ajánlottak fel.

A magyar keresk. csarnok, eltekintve a tözsdetanács elutasító határozatától, a *gabonahatáridő üzlet* ellen a kormányhoz fog kérvényt benyújtani.

Az osztrák fegyvergyártás vezetése egy hármass bizottságra ruháztatott. A delegációk által megszavazandó nagy megrendelésből a *magyar fegyvergyárnak* 33% fog átengedtetni.

A *cseh és morva malmok és molnárok gyűlése* a Wittek által javaslatba hozott (a magyar liszt ellen irányuló) repressiv rendszabályok fölött fog tanácskozni. (Előadó dr. Slavik birodalmi tanácsi képviselő).

6-án. A magyar földhitelintézetnek már kisorsolt 2,766.000 frt. értékű 5%-os záloglevelei 4%-os záloglevelekkel fognak kicseréltetni; előbbiek 100⁷⁵, utóbbiak pedig 96⁷⁵ frttal fognak számíttatni. A kamat különbség folytán azonban utóbbiak értéke tényleg csak 96 frt. lesz.

Az *aradi ipar- és keresk. bank* részvényeseinek nagy része azt követeli, hogy a részvények értékéből ne 75, hanem csak 25 frt. bélyegeztessék le és hogy a veszteségek további fedezésére a tartaléktőke is igénybe vétessék, valamint hogy 500 drb. új részvény bocsáttassék ki.

A magyar-francia biztosító társaság közgyűlése a társaság további fennállását elhatározza; francia nagy részvényesek új pénzforrásokat helyeznek kilátásba; a felmentvény Moskovitz és Frey kivételével az igazgatóságnak megadatik.

7-én. A budapesti közuti vaspálya társaság 4¹/₂-os elsőbbségei a keresk. bank által nem fognak aláírásra bocsátatni, hanem szabad kézből fognak elárusíttatni.

A nemzetközi villamossági társaság Bécsben 3 millió frt. alap-tőkével megalakul, jóváhagyja a Ganz-féle részv. társasággal kötött szerződést, megválasztja az igazgatóságot; elnökké *Wattenhofen* tanár, alelnökké *Matlekovich* és *Mechwart*, vezérigazgatóvá *Déry*. A részvények még e hó folyamán kerülnek kibocsátásra.

A *selypi czukorgyár*, daczára a hatvani mezőgazdák ellenzésének s daczára, hogy a mezőgazdáknek május 5-én Pásztóban tartott gyűlése a répatermelés ellen nyilatkozott, mégis felállítatik; az építkezés mielőbb megindul, hogy a gyár működését 1890-ben megkezdhesse. A főérdekelt Schossberger, ki nagyban foglalkozik répatermeléssel.

Az állami pénztárak kezelési eredménye 1889. I. évnegyedről közzétételük: bevétel 73,065.117 frt. (+3,755.345); kiadás 88,528.139 frt. (— 6,596.136), tehát 10,351.481 frttal kedvezőbb, mint az előző év ugyanazon negyedében.

8-án. A magyar francia biztosító társaság igazgatósága üzletvezetőségét jelentékeny megtakarítások mellett szervezi, egy végrehajtó bizottságot nevez ki.

Csehországban egy kérvény köröztetik, melynek aláírói a bécsi nemzetközi gabonavásár látogatása ellen nyilatkoznak, s a

gabonavásárt Budapesten vagy Prágában akarják megtartatni. Budapesten azonnal 250 czég kötelezte magát a távolmaradásra.

A *Dunagőzhajózási társaság* igazgatósága közlésezi, hogy 1.656 frtnak leírása és a hajóbiztosítási alapnak 69.000 frtnyi dotálása után a múlt évi áthozat hozzászámításával a részvényeseknek 773.000 frt. áll rendelkezésére, ebből részvényenként osztalékul 10⁵⁰ frtot, mi 20¹⁰-nak felel meg, egy 50.000 frtnyi különleges tartalékalap alakítását hozza javaslatba, a fenmaradó 220.000 frt. a jövő évi számlára vitetnék át.

A *Donau-Wörthben* megtartott *Dunaértekezleten* budapesti és bécsi kiküldöttek is részt vettek, ez értekezlet elismerte a *Duna hajózhathóságát* *Ulmig*, ajánlotta, hogy a Dunának és a Rajnának csatornával való összeköttetése tanulmány tárgyává tétessék és hangsúlyozta, hogy a Duna a *Balkánállamokkal* való szorosabb érintkezésnél *jobban kihasználtságok*.

A budapest-pécsi vasutnak az elsőbbségi kötvények converálására vonatkozó szerződését a közlekedésügyi miniszter jóváhagyta.

A magyar-francia biztosító társaság a pesti magyar kereskedelmi banktól (három honapra) 1,050.000 frtnyi kölcsönt vett, mely az intézetnek két budapesti és egy bécsi házára táblázattal be első helyen 1,150.000 frttal, miből azonban 100.000 frt. töröltetett. A házak becsértéke 1,400.000 frt.

9-én. A vaskapuszabályozás előmunkálatainak ez évben be kell fejeztetniök, és a tulajdonképi munkálatoknak Orsova és Grebenác mellett, még pedig a sziklarepesztéseknek állami kezelésben, meg kell kezdődniök.

A Dunagőzhajózási társaság igazgatója: Ullmann L. a közlekedési miniszterrel megkötendő egyezményekre vonatkozó utasításokkal Bécsből megérkezett. Zifferer igazgató visszalépett.

Bécsben Stanwender és társai interpellatiót intéztek a kormányhoz az iránt, vajjon a kormány jóváhagyása mellett történt-e az, hogy az osztr. Phönix-et a magyar-francia biztosító társaság megvásárolta.

Az *angol kormány visszavonta* ama rendeletét, mely a *czukor kiviteli praemiumokra* vonatkozó egyezmény keresztülvitelét célozza.

A *prágai malmok* képviselői és a molnárok *nem jelennek meg* a bécsi gabonavásáron.

10-én. A *budapest-pécsi vasut részvényeseinek* a már jelzett 21 frton felül még egy csekély felülosztalék jár. Az elsőbbségeknek felmondása converzió céljából május 14-én történik, határidőül aug. 15-e tűzetik ki.

Az *1888. évi aratás végeredményei* közzétételnek, ezek szerint a gabonaneműeknél, miután elemi csapások folytán nagy területeken semmisült meg teljesen a termés, hanyatlás mutatkozik, a többi terményeknél ellenben emelkedés.

A *kassa-oderbergi vasút elsőbbségeinek converziója* meglepő fényes eredménnyel záródott le, a 39 m. frt. értékű ezüst elsőbbségek közül 33 m. frt., a 67 millió frt. aranyértékű elsőbbségek közül pedig 6 millió jelentetett be kicserélés végett.

12-én. A *magyar földtehermentesítési kötvények converziója* jól sikerült, kicserélésre igen sok kötvény jelentetett be, a holnapi nappal megkezdődő készpénzfizetés melletti aláírásra pedig számtalan jelentkezés történt.

Mindkét kormány között *tanácskozások* fognak folyni az *osztrák-magyar Lloyd normaltarifái* ügyében.

A *déli vasút zárszámadása* szerint 3545 millió frtnyi felesleg mutatkozik. Az előző évben 2435 m. frt. volt a felesleg.

13-án. Az Unio bank a magyar jelzálog-hitelbankkal és a m. leszámítoló és pénzváltó bankkal együttesen a frankfurti mintára egy *vasutépítési bank* felállítását tervezi.

A Dunagőzhajózási társaság elnöke, Cassian lovag állásáról lemondott.

14-én. A nagy conversionális hitelművelet, illetőleg az *ezüst-előbbségek converziója* a Rothschild-csoporttal folytatott tanácskozások értelmében esetleg már a jövő héten folytattni fog.

Ama feltevés, hogy a dohányárak emelése folytán az egyed-árúság jövedelme csökkenni fog, nem teljesült. Augusztus óta jövedelmi többlet mutatkozik.

A báró Hirsch és az osztrák-magyar államvasút között folytatott tárgyalások, a vasút párisi igazgató tanácsának ellenkezése folytán megszakadtak.

A budapesti parkamara közgyűlése *Mattekovics*-nak az államtitkári állásról történt lemondása felett sajnálatának ad kifejezést.

15-én. A *készpénzfizetés mellett aláírásra* bocsátott 4⁰/₁₀₀-os *földtehermentesítési kötvények* túljegyeztettek, a jegyzések redukálni fognak.

A budapest-pécsi v. 5⁰/₁₀₀-os elsőbbségeinek 4⁰/₁₀₀-os kötvényekkel leendő kicserélése máj. 15—22-ig történik, a készpénzfizetés melletti aláírás máj. 22-én kezdődik. Az új elsőbbségek 90 arfolyammal számíttatnak.

A közlekedési miniszternek a Dunagőzhajózási társulattal való megegyezéshez kötött feltételei bécsi lapok által tévesen közöltetnek és magyar részről oly irányban igazíttatnak helyre, hogy a társulat bányái, vasuti hálózata és hajógyára a közös igazgatóságnak (tehát nem a magyarnak) legyenek alárendelve.

Bécsben kétségbevonják, hogy a báró Hirsch és az osztr. magy. államvasút között a keleti vasút ügyében folytatott tárgyalások megszakadtak volna.

A Gagarin-féle orosz Dunagőzhajózási társulat, az alsó Duna rész számára 12 kikötő pontot épített.

Baross közlekedési miniszter a képviselőházban a kormány intenciói felől a *Dunagőzhajózási társulattal* szemben a következő nagyérdékű felvilágosítást nyújtja:

»A Dunagőzhajózási társulat magyar eredetű. Már a régiebb időben ismételve foglalkoztatta a közönséget a Dunagőzhajózási társasággal való kiegyezés. Röpiratok jelentek meg, szakférfiak nyilatkoztak mellette, az egész kérdés Magyarországon népszerű kezdett lenni és a magyar közvélemény mindig kész volt magát e nagy alkotást a maga rokonszenvével árasztani el és semmi egyebet nem várt tőle, mint azt, hogy az a nagy vállalat is számoljon azon ország érdekeivel, mely az ő jóvoltának alapkövét képezi.

De t. ház! ez egyezkedések nem vezettek eddig eredményre. Komolyan megfontoltam a dolgot, hogy miért nem, és arra a következtetésre jutottam, hogy tulajdonképen azért nem, mert a társaság ezt az ügyet mindig úgy vette számba és az egész kiegyezést úgy appreciálta, mint a mely egyedül Magyarországnak érdekében fekszik. Nem fektetett arra súlyt, hogy közösnek vétessék ez ügy, azaz, hogy mindkét felet egyaránt érdekli a kérdés, érdekli a kiegyezés és az az állapot, melyben a Dunagőzhajózási társaság van. Történt pedig mindez azért, mert — mint bátor voltam mondani — a hajózási kérdésre a kormány mindig igen nagy súlyt fektetett és ebből következőleg súlyt kellett fektetnie azon társaság helyzetére is, a mely e nagy feladat teljesítésére mindenekelőtt hivatva van.

Ezt látva és tapasztalva — és nem terjeszkedve ki a további részletekre, — eljárásom főiránya az volt, hogy a társaságot annak belátására indítsam, hogy neki igenis az itteni érdekekkel úgy, a mint azok igazságosan és méltányosan támaszthatók, számolnia kell. Megemlítem itt, hogy szemben azokkal a különféle híresztelésekkel, melyeket gyakran olvashatunk és melyek arra vonatkoznak, hogy a magyar kormány tönkre akarja tenni a Dunagőzhajózási társaságot, kénytelen vagyok kérdezni, vajjon van-e abban ratio, hogy az ember kiegyezést keressen és akarjon létesíteni egy társasággal, a melyet megdönteni akar? Hiszen épen a kiegyezésben rejlik az erő, a melyet adni akarunk azon társaságnak, hogy magát érvényesítse, úgy, a mint azt az ügy érdeke megköveteli. En e vádat sohasem vettem komolyan, ez mindig a gyengébbek számára volt irva; de utóvégre számolni kellett vele, mert úgy látszik, nem csekély mértékben gyakorolt befolyást az illető körökre.

Mik voltak az eszközök, melyekkel annak belátására bírjam a társaságot, hogy igenis, az ő érdeke is az, hogy Magyarországon helyzetét szilárdítsa és erősítse? Itt két szempontot vettem bírálat alá: a pénzügyit és a közgazdaságát. Minthogy a tarifára nem gyakorolhattam közvetlen befolyást, igyekeztem gyakorolni közvetett befolyást. Megépült a zimonyi vasutvonal s kiépültek más közlekedési segédvonalak. Megindítottam a rationalis versenyt, mely egyébiránt sehol sem csapongott túl a szükséges mértéken; megindítottam a versenyt s elértem a pénzügyi eredményt a vasutaknál, de elértem főleg közgazdasági eredményt is, mely abból áll, hogy a díjtételeknek mérséklését közvetve elértem a más vasuti és a vízi közlekedési eszközöknél.

Utóvégre e téren a magyar kormány teljesen szabadon mozgott; mert nem támadta meg az idegen ipart és semmiféle behozatali érde-

keket, hanem igenis támogatta saját kiviteli érdekeit. Kérdelem, lehet-e a világon szövetség, s lehet-e helyzet, mely a magyar kormányt megakadályozhatná abban, hogy ez irányban lépéseket tegyen? Sérthet-e ez valakit? Senkit. De azt az eredményt igenis propagálhatja, hogy egy közkeresetre alapított társaság belássa, hogy mindenestre léteznek kedvezőbb viszonyok is, melyek közé magát helyezni szükséges. Egy szóval a magyar állam erejét kellett éreztetni arra, hogy a társaság jobb meggyőződésre jusson.

Nem akarom ezt tovább fejtegetni. Nem szeretném, ha ily kérdésben akármilyen animositás keletkeznék. Meg lehet a t. ház arról győződve, hogy engem semmiféle animositás nem vezet; nem vezet egyéb, mint az ország anyagi érdekeinek okvetlenül szükséges megóvása. És ha én ez irányban lelkesedem és lelkesedik a kormány, ez nem animositás, ez kötelesség. Madarász t. képviselőtársam említette, mi lesz akkor, ha az ugynevezett egyezkedés nem sikerül. Ez egyezkedés kérdése — abstrahálva a társaságtól, csak tabula rasat véve — rám egészen más benyomást tesz, mint a hogy közönségesen meg szokták itélni. Mit fogunk tenni? Nekünk a hajózási kérdést meg kell oldanunk; meg fogjuk oldani. Meg fogjuk oldani, habár kezdetben gyengébb eszközökkel fogunk is hozzá! Van már néhány állami hajónk, melyek igen jó szolgálatot tesznek úgy a Tiszán, mint az Al-Dunán. Ha nem sikerül mindjárt nagyobbakat alkotnunk, alkotunk egyelőre kisebbet. De fejleszteni és ápolni fogjuk, míg odáig érlelődik, hogy meg fogja védhetni az egyetemes hazai érdekeket. És be fogjuk bizonyítani, hogy daczára annak, hogy saját társaságunk lesz, semmiféle szövetségünk érdekét sérteni nem akarjuk. Csak azt akarom ebből kimutatni, hogy a kormány a situatio tudatában van és meg fogja azt tenni, a mit az ország java megkövetel.

A tőzsdén a *gabonauizletnél a hivatalos órák apasztása* javasoltatik.

16-án. A *nemzetközi villamossági társulat* részvényeinek aláírására vonatkozó felhívás megjelent: 14.700 részvény 200 frt. névértékkel, 240 frt. kibocsátási ár mellett jegyezhető, ezek közül azonban 4.800 drbra a Ganz-féle társaságnak van előjoga. Az aláírás máj. 20-án nyílik meg. Az átvétel jun. 11—20-áig tart.

Az *osztrák-magyar Lloyd* közgyűlése a *subventciónak* 1 millió frttal való *felemelését* és alacsony kamatláb mellett 3 millió frt. *előleg* engedélyezését kívánja.

A czukorgyárosoknak Triestben tartott értekezlete elhatározza, hogy legközelebbi közgyűlését Budapesten fogja megtartani.

A gyárbiztosításokban résztvevő társulatok a magyar franczia és az osztrák Phoenix biztosító társaságokra eső quotát maguk között felosztották, követelik, hogy biztosíték nyújtassék a díjtartalék számára és hogy a társaság kizárassék a részesülésből, míg ügyei nem rendeztetnek.

A nemzetközi villamossági társaság részvényei f. hó 17-étől kezdve Budapesten jegyeztetni fognak, de már f. hó 6-ika óta kerülnek 5% mellett előrusításra.

17-én. A *magy. köölaj részv. társaság* Körösmezőn felszámol.

Az ügynökök egyletének választmánya a *gabonaiüzletnél a hiv. órák leszállítása ellen* nyilatkozik és ez ügyben ellenjavaslatot nyújt be a tőzsdetanácsához.

Ama szándéknak, hogy a magy. iparegyesület jubileuma alkalmából *Budapesten 1892-ben iparképzés* rendeztessék, a Pester Lloyd ellene nyilatkozott.

A cseh és morva molnárok az osztr. kereskedelmi minisztertől rendszabályokat kérnek a magyar malomtermelvények ellen, még pedig az osztrák-magyar államvasut osztrák vonalának elkülönítése folytán egy magyar Dunagőzhajózási társaság alapításának megakadályozását és egy tarifabizottság felállítását.

Az új *Comptoir d'Escompte*-ra történt jegyzések összege az eddigi 40 millió helyett 120 milliót tesz 20.000 aláíró által jegyezve.

A *pozsonyi takarékpénztár*, melynél 15 millió frt. van tak. betétként elhelyezve, jul. 1.-től fogva a betétek utáni kamatlátat 4¹/₂%-ról 4%-ra szállítja le és viseli a tőkekamatadót.

18-án. A fővárosi törvényhatóság a szövetkezeti hitelegyleteknél előforduló szédelgések megakadályozása iránt a kormányhoz sürgős felterjesztést intézett.

19-én. A magyar conversio, mely körülbelül 1110 m. frt. értéket ezüstben képvisel, júniusban fog befejeztetni.

A nemzetközi villamossági társaság részvényei már Budapesten is többszörösen túljegyeztettek.

A fiemei raktárak kezelésére vonatkozó ügylet a magyar leszámítoló bankkal megkötöttetett, a raktár és az elevator építése még e hó folyamán megkezdődik.

A *húsárak felemelése* alkalmából a belügyminiszter a fővárost ellenrendszabályok hozatalára hívja fel. Az előkészítő bizottságban húscsarnokok építése és hússzövetkezetek alakítása képezi megbeszélés tárgyát.

A Dunagőzhajózási társaság legközelebbi közgyűlésére igen sok részvény lesz deponálva, hogy a magyar kormányhoz való viszony felől értesítést követeljenek.

A Rothschild-csoport realizálja valamennyi nagyobb convertiót, u. m. az orosz, az egyiptomit és a görögöt (5 millió font sterling).

20-án. *Magyar építkezési részv. társaság* alakul 1 millió frt. alaptőkével, melynek 50%-a azonnal befizetendő.

Az ezüst-elsőbbiségek convertiójánál 4%-os czimletek helyett 4¹/₂%-osak kibocsátása terveztetik.

Egy magyar Dunagőzhajózási társaság alakításamindinkább valószínűvé válik.

21-én. A Dunagőzhajózási társaság igazgatóságának újalakításánál Wodianer és Ziffer ujjlag fognak megválasztatni, Cassian lovag azonban nem.

Az osztrák keresk. miniszter egy rendeletében azon óhajá-

nak ad kifejezést, hogy a *bécsi nemzetközi gabonavásár megtartásék*, ez ügy fölött a bizottmány tanácskozni fog.

A szerb pénzügyminiszter a vasutépítéseknel hátramaradt kisajátítási összegek (1½ millió dénár) kifizetését elrendelte.

A regalebérlők egy értekezleten elhatározták, hogy az előjognak adományozása kárpótlásként a bérleteknél csak 1892. decz. végéig terjedhet, ez ügyben a pénzügyminiszterhez egy beadványt nyújtottak be.

22-én. A nemzetközi villamossági részvénytársaság 9.900 részvényére nyitott aláírásnál 1,100.000 darabot jegyeztek, (csak Budapesten 13-szorosan jegyezték túl) úgy, hogy a kis aláírókat minden valószínűség szerint tekinteten kívül kell hagyni.

23-án. A budapest-pécsi vasút elsőbbségeinek aláírása 20-szorosan jegyeztett felül.

A magyar-francia biztosító társaság *Phönix-részvényeit* 640.000 forinton eladta. Állítólag 1½ millió forintnyi új alaptőkét fog beszerezni.

24-én. A regale kártalanítási összegre előlegek nyújtását lehetővé teendik.

A gabnatözsde hivatalos óráinak redukálása iránt végleges megegyezés nem jött létre.

Hazánk 1888-iki aratásának értéke 753 millió forint, az előző évi 779 millióval s az 1886. évi 717 millióval szemben.

A bécsi marhavásárt járványmentesnek jelentik ki.

25-én. A magyar-francia biztosító társaság ügyeinek rendezése állítólag nagyjában be van fejezve. Messzemenő lebélyegzés s a régi részvények egybetétele és syndikatus útján 2 millió alap-tőke beszerzése van tervben.

A nemzetközi villamossági társaság részvényeinek eladására alakult syndikatus feloszlik. A nyereség részvényenként 31 forint.

A magyar kereskedelmi csarnok új szakosztályt állít fel a borkereskedés emelésére.

Határozatba megy a nemzetközi gabnavásár megtartása Bécsben, de egyúttal felhívják az osztrák kormányt a látogatók megvédésére antisemita botrányok ellen.

A szombathely-pozsonyi helyi érdekű vasút aláírói fentartják aláírásukat a megváltozott sárvár-répczelak-pozsonyi irányra is.

Az ezüstelsőbbiségek konverziójára vonatkozó hirdetmény 28-án vagy 29-én bocsáttatik ki. 120 millió új 4½%-os elsőbbséget fognak felajánlani a keleti vasúti I-ső kibocsátásu-, az alföldi vasúti I. és II. kibocsátásu-, a tiszavidéki vasúti 1872-ik évi és a duna-drávai vasúti elsőbbségek fejében és hiszik, hogy a legnagyobb rész ez uton azonnal konvertáltatni fog. A maradványt később fogják felmondani és készpénzben kifizetni.

26-án. A pénzügyminiszter gondoskodni kíván a regale kártalanítási összegekre adandó előlegekről s e célra kézzálogjogot

akar ez összegek felett törvény útján megállapítani; csak néhány millióra lesz szükség.

A *fővárosi 25 milliós kölcsön* adó- és bélyegmentességét illetőleg a pénzügyminiszter törvényjavaslatot fog előterjeszteni.

Az osztrák vasutak fel akarják mondani a magyar vasutakkal fenálló *biztosítási egyességet*.

27-én. A *budapest-pécsi vasút üzletvezetősége* június 1-én feloszlik s az állam az államvasutak ujonnan alakítandó osztályát bízza meg az üzlet vezetésével.

A *budapest-pécsi vasút* új 4°/_o-os 46.999 darab 200 frt. értékű kötvényből álló 9.399.800 forintos *elsőbbségi kölcsöne* a tőzsdén május 28-ától jegyeztetik s az ápril 1-től számított 4°/_o-os kamattal forog. Megjelenés ideje június 15. A régi 5°/_o-os kötvények jegyzése augusztus 15-étől megszűnik.

28-án. A 119¹/₂ millió forintot tevő 4¹/₂^o/_o-os magyar adómentes *államvasúti kölcsönre* való aláírás határideje június 7. Árfolyam 96³/₄. Erdélyi, alföldi és duna-drávai vasúti elsőbbségek 100¹/₄ forintjával — a június 30-ig esedékes kamatot hozzászámitva — cseréltetnek be.

1867. évi 71,330.400 forintos vasúti kölcsönnek július 1-ére való felmondása már január 15-én megtörtént.

A magyar és osztrák vasutak *biztosítási egyessége* nem mondatott fel.

A *járadékkal összekötött földhitel-egylet* feloszlik, miután a sorsjáték rendezésére irányuló törekvése meghiúsult.

Az *osztrák-magyar Lloyd* rendes viteldíjszabása tekintetében az alkudozások erőlyesen folynak.

Joubert elnök nem lép vissza az *osztrák-magyar államvasút* vezetésétől. A keleti vasutak ügye nem kerül a közgyűlés elé.

Az *osztrák-magyar államvasut 1888-ra szóló üzletjelentése* az osztrák vonalaknál 15.389 millió forint bevételt és 5.716 millió frt. kiadást, a magyar vonalaknál 16.587 millió forint bevételt és 6.393 millió frt. kiadást tüntet fel. A magyar vonalak átlagos üzleti hossza 1.462³/₄ kilometer, a bevétel kilometerenként 11.340³/₄ forintot tesz (az előző évi 10.990³/₄ frttal szemben).

29-én. Az őszi campagne előkészítése céljából a m. kir. államvasutak igazgatósága *gabnakereskedő-enquétet* hív egybe.

A közlekedésügyi miniszter megadta a végleges engedélyt a *poprád-késmárki helyi érdekű vasut* építésére.

A malomegylet a *lisztfajok számát* le akarja szállítani.

Az *osztrák-magyar államvasut* a már kiosztott 12¹/₂ frankon túl még 6 frank osztalékot fog adni.

30-án. A pénzügyminiszter törvényjavaslatot terjeszt elő, melyben felhatalmazást kér, hogy 5°/_o kamat és 1°/_o kezelési költség számítása mellett a megállapított *regalekártalanítási összegek*re azok 50°/_o-ka erejéig — egyenkint 5.000 frtig terjedhető *előleget* nyújtson. Hasonló feltételek mellett — legfeljebb 1¹/₂^o/_o árfolyamkülönbszet megengedésével magánintézetek is adhatnak

kölcsönt. (Az intézkedés célja megvédeni a regalebirtokosokat követeléseik uzsorajellegű összevásárlása ellen).

A főváros új 25 milliós kölcsönének bélyeg- és adómentességére vonatkozó törvényjavaslat előterjesztetik.

MAGYARÁZÓ JEGYZETEK A HAVI KRÓNIKÁHOZ.

Daczára az üzemletekről szóló anyag bőségének, mely a műveletek nagyságát tekintve, a lefolyt hónapot úgy jellemzi, mint a magyar államgazdaság történetének egyik legjelentősebbjét, magyarázó megjegyzéseinket ezuttal rövidre szabhatjuk. A foganatosított rendkívüli nagyságu pénzügyi műveletek ugyanis kizárólag a becserélés vagy visszafizetés kategóriájába tartoznak, melyeket már a folyóirat márcziusi és májusi számában ismertettünk. Csak egészen röviden kell érintenünk, hogy ezuttal az 5%-os magyarországi és erdélyi földterhermentesítési kötvényeknek 105¼ forinttal leendő beváltására, az új 4%-os földterhermentesítési kötvények cserébe vételére és aláírására való felhívásról, továbbá 2766 millió forint értékű 5%-os magyar földhitelintézeti záloglevélnek 10075 forintjával új, 9675 forinttal számított 4 százalékos záloglevelekkel való becseréléséről; azután a 39 millió ezüst- és 67 millió aranyértékű kassa-oderbergi vasuti elsőbbségek konverziójáról, a budapest-pécsi vasut 5%-os elsőbbségeinek 90%-os árfolyamu 4%-os elsőbbségekké való konvertálásáról és a keleti, alföldi, tiszaí és duna-drávai vasutak 5%-os elsőbbségi kötvényeiből fenmaradt 110 milliónyi részlet 120 millió forint értékű új 4½%-os ezüst elsőbbségekkel leendő becserélésének kiviteléről van szó s e műveletek óriási terjedelme azonnal kiviláglik. Ha ehhez hozzáteszünk, miszerint mindeme műveletek fényesen sikerültek, a becserélés nagy mérvben foganatosított s a készpénzaláírásoknál óriási felüljegyzések fordultak elő, melyek rendkívül nagy reduktiót tettek kikerülhetetlenné: ha jelezük azt, hogy e műveletek nagy része csak csekély töredékét képezi azoknak az orosz, egyiptomi és görög államhitelügyleteknek, melyek a világpiaczen egyidejűleg szerepelnek: úgy azt hisszük, eléggé méltányoltuk a pénzügyi események ezen oldalát.

Más gazdaságtörténelmi téren csak a következő nagyobb fontosságú eseményeket említjük fel:

A biztosítási ügynél óriási erőfeszítések történtek a magyar-francia biztosító társaság fenntartására. Ez alkalommal a becsületes törekvések mellett, melyek a költségek leszállítása, az osztrák Phoenix részvényeinek eladása s új részvénytőke beszerzése által akarják az intézetet újjászervezni: nem egészen tiszta forrásból eredő tőzsdemanipulációk híre is jár, mely üzemleteknek célja volna a nagyon messze menő lebélyegzés által értéktelenné tett papirokat összevásárolni. Érdekes s a magyar-francia biztosító társaság válságával összefüggő jelenség a »Foncière« pesti biztosító társaság 10.000 darab részvényének, melyek 35%-al parin alul állanak, visszavásárlása a végből, hogy ez által az alaptőke 1 millió forinttal leszállíttassék s az intézet e művelet hasznából nagyobb tartalékalapot képezzen.

Az iparvállalatok terén a Ganz és társa vasöntő részvénytársaság által a bécsi Unio-bankkal karöltve tervezett nemzetközi villamossági részvénytársaság megalakulása 3 millió forint részvénytőkével magaslik ki a hó eseményei közül. (Ez új társaság célja a mondott czég távvezető rendszerének értékesítése.) Az aláírás a 15.000 darab részvényre több, mint százszoros felüljegyzést eredményezett, úgy, hogy az illető syndicatus kevés nap múlva feloszorhatott, miután részvényenkint 31 forint nyereségre tett szert.

A pusztaselypi cukorgyár, melynek létrejötte ellen hatalmas vetélytársak szálltak sikra, egy nagybirtokos vállalkozási szellemre folytán, ki is a cukorrépának nagyban való termelésére magát kötelezte: mégis létesült. Az erdélyi szén- és vasbányaipar jövőnd fellendülését látszik biztosítani az a körülmény, hogy a brassói bánya- és kohórészvénytársaság részvényei 3,600.000

forinton a bécsi Bankverein kezébe mentek át, a mely messzemenő beruházások megtételére szánta el magát. Szőnyegre került továbbá helyi érdekű vasutak számára alakítandó vasutépítő bank terve is, melynek különösen az Uniobank ilyenmő vállalataihoz szükséges pénz beszerzése lenne feladata. A terv kivitele kedvező tőzsdeállás esetén a magyar jelzáloghitel- és a magyar leszámítoló és pénzváltó bankkal egyesülten történnék.

A forgalom ügyének szempontjából a Vaskapu szabályozására vonatkozó előmunkálatok erélyes megkezdésén s a tárgyalásokon kívül, melyek a Duna-gőzhajózási társasággal s az osztrák-magyar Lloydal folytak s mely előbbieket Cassian lemondása daczára sem birnak előrehaladni: említést érdemel a Duna ügyében tartott délnémet értekezlet, melyen budapesti kiküldöttek is vettek részt s a mely nyilatkozatában határozottan hangsulyozza azt, hogy a Dunát a Balkánfélsziget államaival való élénkebb forgalom által kell nagyobb mérvben kihasználni.

A mezőgazdaság állapotáról megnyugtató képet adnak ugy kedvező jelentéseink a vetések állását illetőleg — a jövőre nézve — mint aratásunknak az országos statisztikai hivatal által az 1888. évre kiszámított összes értéke, mely ugyan az előző évvel szemben jelentékeny csökkenést mutat, de az 1886. évit jóval felülmulja.

A mi a pénzügyminiszter új kezdeményezését illeti, melynek célja megakadályozni a regalebirtokosok uszoraszerű kizsákmányoltását oly egyének által, kik a kártérítési igényt összevásárolják: a törvényjavaslat, mely szerint a pénzügyminiszter felhatalmaztatik arra, hogy 5%-os kamat és 1% kezelési díj fejében a megállapított kártérítési összegekre azok feléig (de legfeljebb 5000 forintig) előlegeket adjon, meg fog felelni feladatának; egyébiránt annak előterjesztése a hó utolsó napjára esik és csak júniusban fog az törvényerőre emelkedni.

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

Untersuchungen über den gegenwärtigen Stand der Agrarstatistik und deren Entwicklung seit dem Jahre 1868, unter besonderer Berücksichtigung der landwirtschaftlichen Produktionsstatistik, von dr. Traug. Müller. Jena, 1888.

Husz évi kutatás, fáradság és annak eredménye a közgazdasági statisztika oly hatalmas terjedelmű mezején, minőt a mezőgazdasági statisztika elfoglal: már magában oly tárgy, melyet egy könyvben felölelve alig találunk. Hisz épen a legutóbb lefolyt két évtized volt az, melyben a statisztika, a tudományok egyik legifjabb sarja, pályáiból kibontakozva, tért foglalt ott, hol eladdig csak hírebből ismerték az emberek s hol arra a talajt már előkészítve találta: a Nyugat előrehaladott államaiban egyre nagyobb, merészebb feladatokra vállalkozott. Ez a kor, melyben a gazdasági alap jelentőségét egyre élénkebben kezdték érezni egyesek és népek, — ez a kor, melyben az államok épen a gazdasági élet terén eddig nem ismert feladatokra vállalkoztak: volt természetszerűleg egyuttal az, melyben a közgazdasági statisztika — a régi statisztika e mostoha gyermeke — eddig nem élvezett figyelemben részesülést. Hogy ily körülmények közt az agrárstatisztika körének is rendkívül tágulnia kellett, azt alig szükséges említenünk. A mezőgazdasági termelés statisztikája mellett, mely különben maga is új részletekkel bővült, egészen új ága keletkezett az agrárstatisztikának, az a rész, melyet röviden szociális statisztikának szokás nevezni, mely tehát a mezőgazdasági viszonyokból az egyes gazdálkodó alany egész sorsát akarja kifürkészni s a kis-, közép- és nagybirtokos gazdasági életét a viláfgorgalom-adta konjunkturák közepett, termelése és fogyasztása arányát, hitelszükségletét és ebből eredő terheit, gazdasága körének szélesbülését vagy összébbhúzódását, jólétét vagy pusztulását van hivatva szemeink elé tárni. S ez a rész az, mely hasonló mérvben, mint a közgazdasági tudományban a javak megosztásának tana, szemben a termelés tanával, óriási lépésekkel igyekszik kipótolni ma azt, mit évtizedek és évszázadok elmulasztottak.

Az előttünk fekvő könyv nem akarja mindazt magában felölelni, mit az agrárstatisztika mai állásában a maga körébe esőnek ismer. Nevezetesen épen abból, mi a közgazdasági statisztika szociális oldalát képezné, csak itt-ott érint egyes részletet. Ám e megszorítás nem válik a könyv hátrányára. A szűkebbre határolt mezőn, melyet egyuttal az eddigi kutatások klasszikus terének nevezhetnők, elég sok dolog

akad a megfigyelésre. És itt méltán kíváncsiak lehetünk szerzőnk nézetére, a ki hivatalos állásánál fogva, mint a német Landwirtschaftsrat főtitkára, nagyon közel áll a tűzhelyhez, hol a nagy birodalom statisztikáját készítik s hol abból a következtetéseket levonják. Csak örömmel láthatjuk tehát, hogy Müller nem elégszik meg a német, osztrák, magyar, franczia, britt, olasz, belga, németalföldi, dániai s a skandináv felszigeti agrarstatisztika kutatásainak egyszerű regisztrálásával, hanem kritikai bonczkése alá veszi őket és érezve — jobban tán, mint bárki más, — e kutatások hiányos voltát: maga is pozitív javaslatokkal szolgál a jövőre.

Müller könyve 3 részre van felosztva. Az első az agrárstatisztika területével és feladataival általában foglalkozik, a második a mezőgazdasági termelési statisztikának a lefolyt 20 év alatt történt gyarapodását tárja elénk, míg a harmadik rész az eredményeket összefoglalva, azokat tüzetesen bírálja s indítványokat tesz az agrárstatisztika továbbfejlesztése érdekében. Tehát az első rész a mezőgazdasági statisztika elmélete, a másik kettő viszont annak gyakorlata, és pedig olykép, hogy a második rész a múltnak, a harmadik a jövőnek van szentelve.

Vizsgálva a feladatokat, melyeket egyesek, kormányok és kongresszusok az agrárstatisztika elé tűztek, nagy eltéréseket, sőt ellentmondásokat és általában nagy ingadozást talál szerzőnk. A szemrehányás a határozatlanság, tapogatózás miatt különösen a statisztikai kongresszusoknak jut ki bőven. Elég sajátzerű az a szabály, melyet e kongresszusok határozatainak jellemzésére szerzőnk felállít, mely szerint t. i. ezek az agrárstatisztika feladatát annál szűkebbre szabták, minél előre haladottabb volt a statisztika ezen ága a kongresszus tanácskozási helyének államában és annál nagyobb igényekkel léptek fel iránta, minél kezdetlegesebb volt ott annak tényleges állapota. E jelenség magyarázatát abban találja Müller, hogy a tapasztalat hiánya mindig vérmesebb reményeket ébresztett az agrárstatisztika iránt, mintsem a megtett kísérletekből levont tanulság engedhette. Ezt az ellentétet a kíváncsóság és lehetséges közt jól világítja meg szerzőnk azzal a két schemával, melyek egyikét az osztrák kereskedelmi miniszterium megbízásából 1864-ben készült memorandum, másikat a híres német statisztikus, Engel terjesztett elő. A mindent megtudhatóság kíváncsága ott, a kevéssel megelégedés itt. S hogy az ellentét a két szélsőség közt még közvetlenebbül kitűnjék, idézi szerzőnk az osztrák központi statisztikai bizottság elnökének a fentemlített memorandumra adott votumát, a gyakorlat emberének visszautasító válaszát az elmélet által felállított kíváncságokkal szemben.

Keresve már most az ellentétes felfogások közt a kivezető utat, megkísérli szerzőnk szabatos meghatározását adni az agrárstatisztika feladatának. Hangsúlyozza, hogy a statisztikának elsőrendű kötelessége felvilágosítást adni az államnak arról, hogy mily irányban kell tevékenységét a közjólét emelése érdekében kifejtenie. A statisztikának kell megadnia az utat és módot, hogy az állam felismerje, mennyire felel meg egyik és másik termelési ág feladatának. A mezőgazdaság

feladata, szerzőnk szerint: »állandóan a lehető legnagyobb nyers hozadékot érni el aránylag legkisebb termelési költség mellett.« Az agrárstatisztika feladata tehát az lesz, kideríteni, vajjon betölti-e és mennyiben tölti be a mezőgazdaság ebbeli rendeltetését adott helyen és időpontban?

Az agrárstatisztika feladatának ez a körülírása, melylyel Müller nyíltan csatlakozik Engel felfogásához, nem felel meg a statisztika iránt ma általán támasztott igényeknek. Ha Engeltől nem is vesszük zokon, hogy 1865-ben, mely évből a »két mezőgazda levelei« keltevék, nem kíván az agrárstatisztikától többet, mint hogy kimutassa, mennyire van tényleg elérve »a föld állandóan legmagasabb értékesítésének (nachhaltig höchste Verwertung)« eszménye: úgy ma már egyoldalúnak és szűknek kellene bélyegeznünk szerzőnk látkörét, ha e feladattal beérné. Ámde csak a bevezetésre és a mű utolsó lapjára kell utalnunk, hogy bebizonyítsuk, miszerint szerzőnk épen nem érzéketlen a statisztika szociálpolitikai feladatai iránt és nem akarja a mezőgazdasági statisztikát a — bár elég tág értelemben vett termelési statisztikára szorítani. A fent adott meghatározás tehát csak ez utóbbira szól, mit félreértés elkerülése végett szem előtt kell tartanunk.

Az adott korláton belül is újból és újból látjuk hangsúlyozva a bölcs önmérséklet szükségét az agrárstatisztika terén. A kivihetőség kérdése egyes konkrét viszony vizsgálatánál — a statisztika lényegének mindenkor szem előtt tartásával — épen az, mit az eddigi eredmények alapján szerzőnk vizsgálat alá vesz művének legterjedelmesebb részében, a második részben.

A termelési statisztikának feladata lévén — szerzőnk szerint — a tiszta hozadék nagyságát az elérhető legnagyobb eredménnyel összemérhetővé tenni: három kérdésre kellene megfelelnünk, ugymint arra, mekkora a mezőgazdaság nyers hozadéka az illető államban, mekkora az e hozadék elnyerésére fordított termelési költség és végül minő eredményt lehetne elérni a mezei gazdálkodásnak, ha az erre közzreható tényezők a legteltesebb mérvben kifejtenék hatályukat.

Mindenesetre az utolsó kérdés az, melyre a felelet legnehezebbnek látszik s ha egyáltalán lehetséges is, azt alig lehet a statisztikától magától várni. S az, a mit szerzőnk e részben nyújt, igazolja ebbeli kételyünket. A termelés költségének és hozadékának szentelt fejezeteken kívül a második rész még egy fejezetet tartalmaz: a termelés alapjának statisztikáját. Ebben elismeri szerzőnk, hogy a mezőgazdasági termelés alapját mind ama tényezők képezik, melyek az illető nép közgazdaságának alakítására közrehatnak. De a többi tényező szerepe, szerzőnk szerint, jelentéktelen a föld természeti mivoltának befolyása mellett: oly nézet, melyet nem fogadhatunk el. Ellenben készséggel elismerhetjük, hogy ama tényezők statisztikai kezelésnek még sokkal nehezebben vethetők alá, mint magok a mezőgazdaság természetadta előfeltételei.

A mezőgazdasági termelés alapjainak statisztikájául említi Müller a föld felületének alakulása, a vízbőség, a klimatikus viszonyok s mint kiváló jelentőségű tényező, a földkéreg agronomikus alkatának

statisztikáját. Mindez természetesen nem a szorosan vett statisztika körébe esik. Más közegek és más tudományok szolgáltatják ez adatokat az agrárstatisztikus kezébe. Nem csoda aztán, ha szerzőnk szerint is nem úgy vannak azok előkészítve, mint kívánnók. A meteorológiai adatgyűjtés nincs összefüggésbe hozva a vetések állásáról szóló jelentésekkel — dicséretes kivételt képez e részben Ausztria — s nincs vonatkozásban az aratási statisztikával; a földkéreg vizsgálata pedig eddig csak geológikus szempontból történt s a termő réteg, a humus összetétele, vastagsága, stb. felől felvilágosítással nem szolgált. E részben csak Németországban történt térképfelvételeket említhet fel szerzőnk, melyek több-kevesebb tekintettel voltak a talaj földművelési szempontból fontos jellegzésére. Pedig éppen a talaj minőségének összehasonlítása a tényleges művelési móddal volna az az eszköz, mely megadná a lehetőséget, hogy objektív ítéletet mondjunk az ország földművelésének irányáról s legalább némi fogalmat nyujtana arról, mit várhatnánk a talajtól helyes gazdálkodási rendszer mellett.

A mezőgazdasági termelés alapja gyanánt említi még szerzőnk az egyes őstermelési ágak által elfoglalt tér statisztikáját. A felvételek ez irányban a statisztika legrégibb anyagához tartoznak. E felvételek becse természetesen különböző. Az összehasonlíthatóság egyik és másik állam közt sokszor kérdéses. A termelési ágak tagozata többször eltérő, az adatgyűjtés kora nagyon változatos. Hibák forrása rejlik magában a felvétel céljában is. Legtöbbször a földadókataszter szolgáltatja az adatokat, a hol a felvétel az adóztatás érdekében inkább a művelés lehetőségét, mint annak tényleges állapotát veszi tekintetbe. Nem kapunk mindig felvilágosítást a nem termő terület rendeltetéséről, a ház és udvarterek, utak és vizek által elfoglalt térről. A hol pedig vannak adatok, ezek a földműveléssel összeköttetésbe hozva nincsenek. Nem elég ugyanis a terméketlen terület nagyságának ismerete még a részletezés esetén sem, ha nem tudjuk, mennyi esik a lakó és egyéb épületek, udvarterek, stb. térfogatából a földművelés céljainak szolgáló telkekre. S itt még felette kívánatosnak látja szerzőnk e területek arányosíthatóságát a különböző nagyságu birtokkategóriákhoz is, oly követelmény, melynek eddig csak az 1882-ki német üzemstatisztika (Betriebsstatistik) tett eleget.

A termelés nagyságára befolyó alaptényezők közt, mint inkább másodrangut, csak közvetve hatót említi szerzőnk az egyes gazdaság nagyságát. Míg a birtok nagysága a földbirtokos osztály szociális és politikai állása szempontjából irányadó és a termelés nagyságára közbős lehet, addig az egy gazdálkodó alany — tulajdonos vagy bérlő

által művelt terület mérete a termelési statisztika köréhez tartozik. A kis-, közép- és nagyüzem, a törpe gazdaság s a latifundium-kezelés más és más szempont alá esik a termelés minősége, sőt gazdaságossága megbirálásánál. S ezért méltán helyet kell adnunk az agrárstatisztika termelési részében a gazdaságok nagyságáról szóló felvételeknek. Ily adatokra nyugaton tényleg találunk is. Anglia és Irland csak nagy kategóriák szerint részletezik az egyes gazdaságokat. Németalföld, Franciaország, Belgium és Németország a nagyságon kívül

megkülönböztetést tesznek a tulajdonos és bérlő által művelt föld közt, kisebb-nagyobb pontossággal adva a talaj használati módját is. Ez utóbbi szempontból ismét a német statisztika érdemli az első helyet.

A tényleges termelés statisztikájával két fejezetben foglalkozik szerző, melyek közül az első a termelési költségeknak van szentelve. E fejezet ismét a tőke, munka s egyéb termelési költségekről szóló alosztályokra oszlik.

Követve a mű sorrendjét, a mezőgazdasági tőke statisztikájáról elmondhatjuk szerzővel együtt, hogy az távol áll a tőkélytől. Ugy a talaj- és épülettőke, mint a fundus instructus nem élő része, a felszerelés tőkeértéke szerint, valamint évi értékcsökkenése tekintetében szám szerint alig becsülhető meg. Az épületek statisztikájára egyes német felvételek példáját idézi ugyan szerzőnk, de elismeri, hogy azok a mezőgazdaság helyzetére nézve kellő felvilágosítást nem nyújtanak, még akkor sem, ha a mezőgazdasági célra szolgáló épületek legalább nagyjában, rendeltetésök és terjedelmök tekintetében osztályozvák, mint a danzigi és aacheni kerületekben történt, különben nagyszabású kísérletképi felvételeknél. Az értékbecslés tekintetében úgy itt, mint a felszerelésnél, legfeljebb a tűzkárbiztosításnál történő bevallások szolgálhatnak némi felvilágosítással. Igaz, hogy a felszerelés egyes elemei statisztikai felvétel tárgyát képezték, így nevezetesen a mezőgazdasági gépek. E felvételekre nagyon találó észrevételt tesz szerzőnk. A gépek számának egyszerű megállapítása nem nyújt képet azok tényleges szerepéről a termelésnél. Egy gép — pl. egy gőzcséplő — sokszor nemcsak egy birtokos gabonáját, hanem akárhányszor egy fél határ termését dolgozza fel. A kérdés tehát mindenkor az, mily nagy terület veszi hasznát egy-egy gépnek, alapuljon bár a haszonvétel a gép tulajdonán, vagy bérleti szerződésen, kikölcsönzésen s így tovább. E tekintetben a német agrárstatisztika az egyetlen, mely a jogos kívánságoknak megfelel.

Egészen másképp állunk a mezőgazdaság élő leltárának statisztikájával, vagyis az állattenyésztési statisztikával. Hogy az adatgyűjtés e téren mennyire általános és mily régi keletű, azt nem is kell kiemelni: hogy ennek daczára nem felel meg e statisztika azokra a kérdésekre, melyek a mezőgazdasági üzlet szempontjából a baromállományhoz fűvék, azt szerzőnk eléggé hangsúlyozza. A mit 1867-ben még Conrad az agrárstatisztikától e tekintetben kívánt, az még ma is nagy részben *pium desiderium*. A marhaállomány statisztikájának ki kellene tűntetni, minő tőkét képviselnek a háziállatok a mezőgazdasági üzletben, mennyi mezőgazdasági terméket fogyasztanak, mennyi trágyát és mennyi egyéb használati cikket szolgáltatnak a gazdának és végül minő munkaerővel vesznek részt a gazdasági munkákban. Mind e kérdések közül alig van egy, melyre kielégítő feleletet adhatna bármely állam statisztikája. A legtöbb esetben alig kapunk más adatot, mint az állatok többé-kevésbé közvetlenül végzett összeírását. Az értékbecslése sokszor egy-két piacz árai alapján történik. Hogy itt a különböző minőség, kor, stb., melyek az értékbecslésnél oly lényegesek, kellő tekintetbe nem jöhetett, azt alig szükséges mondanunk. A marhaallo-

mány tőkeértékének viszonyba hozása a gazdaság területével, szerzőnk szerint eddig csak Írthonban történt. A nálunk e részben a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterium által 1884-ben tett kísérletről Müller nem látszik tudomással birni.

Arra nézve, hogy minő mérvben vesz részt a háziállatok állománya a föld termékeinek fogyasztásában s viszont mennyi trágyát szolgáltat a gazdaságnak, aránylag legjobb támpontul az állatok élő-súlyának megállapítása szolgálna. E részben, Ausztriában, Franciaországban és a Németbirodalomban léteznek többé-kevésbé megbízható adatok. Némi világot vet az érintett kérdésekre az állatok nem, faj és kor szerinti csoportosítása is. Különösen ez utóbbi részben természetesen nemzetközi összehasonlitásokat alig lehet tenni a különböző osztályozások miatt. Mig Németalföldön pl. a szarvasmarhánál a korra semmi tekintettel nincsenek, addig Svéd- és Norvégországban úgy, mint Belgiumban és Dániában 2 éven aluli és felüli, Angliában és Írlandban 1—2 éves és azon túl levő, Olaszországban csak 1 éven aluli és felüli, a Németbirodalomban azonban már 6 hétig, 6 hónapig és két évig terjedő kora állatokat különböztetnek meg. Hozzátehetjük, hogy az 1884. évi felvétel nálunk a 4 éven aluli szarvasmarhákat az évek szerint vette számba. Legkevésbé sem helyesli szerzőnk az Ausztriában követett eljárást, mely az 1 éven felüli állatoknál a használati korban még nem levőket a használtaktól el akarja választani, oly feladat, mely pl. teheneknél a használat különböző természete folytán biztosan nem vihető keresztül.

A statisztikának az a része, mely a házi állatok tenyésztésének egyéb mozzanataira, nevezetesen a használat különböző minőségére terjeszkedik ki, nem kevesebb nehézséggel küzd, mint a mezőgazdasági statisztika általában. Már arra a kérdésre is ritkán kapunk választ, minő a kizárólagosan mezőgazdasági célokra szolgáló állatok aránya azok összes számához viszonyítva. Hogy a mezőgazdaság szempontjából azután minő irányban és minő mérvben hajtanak hasznát az állatok, arra nézve a nemek s esetleg a fajok és kor, néhol a hizó marha vagy húst és gyapjút adó juhok közti megkülönböztetés, stb. ad nagy mértékben önkényes alapon álló és mindig tökéletlen felvilágosítást.

Ha nem kielégítő az eredmény, melyet a mezőgazdasági tőke statisztikája felmutat, úgy ugyanezt, tán még inkább, elmondhatjuk szerzővel a mezőgazdaságban alkalmazott munka statisztikájáról. Itt arról volna szó, hogy kimerítő képet adjunk úgy az emberi, mint az állati munkaerőről, mely a földművelésben alkalmazást talál s egyuttal legalább az időt, melyen át az egyes erőforrás közreműködése évente tart, megállapítsuk. A nehézségek, melyek az emberi munka szerepének meghatározása körül felmerülnek, azonosak azokkal, melyek minden hivatási statisztika elé akadályokat gördítenek, azért e helyt nem kívánunk velök foglalkozni, valamint az állati munka becslése tekintetében is elég újra utalnunk arra, hogy a mezőgazdaság körül használt állatok a többiektől eddig csak az 1882-ki német felvétel alkalmával különítették el olykép, hogy a kérdőívben a mezőgazdasági munkában alkalmazott lovak és szarvasmarhák száma külön rovatot nyert. Ter-

nézetesen e mellett a munka mérve, mely a munkanapok számától függ, még mindig nem nyert valami tüzetes mértéket.

Az »egyéb termelési költség« cím alatt szerzőnk még a vetőmagszükségletet s a munkabér magasságát teszi vizsgálódása tárgyává. Adatok mindkét irányban tényleg léteznek, bár a czélnak alig felelnek meg. A vetőmag-statisztikának jellemzésére az 1846- és 1880-ki belga adatokat hozza fel szerzőnk. Mig a búzánál mindkét időpontban egy hektárra 1'84 hektoliter magot találtak, addig 1880-ban zabnál 60°/_o, kölesnél 70°/_o emelkedés, ellenben árpnál 70°/_o csökkenés mutatkozik a régi adatokkal szemben. A bérstatisztika nehézségei még nagyobbak. Nemcsak a nagyobb gazdaságok tisztjeinek fizetése, de a mezői munkások természetbeli jutalékai átalában figyelmen kívül maradnak. Az ellátással vagy a nélkül számba vett munkabérnél a cselédek jutalma, az arató, cséplőrész, stb. alig jöhet tekintetbe. Hogy továbbá a legmagasabb és legalacsonyabb munkabér megállapítása sem a munkaadó átlagos költségéről, sem a munkás tényleges bevételeiről hű képet nem ad, az hazai statisztikusaink által is rég elismert hiánya a munkabérstatisztikának.

A költség statisztikájánál nem sokkal kedvezőbb állapotot talál Müller a mezőgazdasági termelésről szóló fejezetben. Az állattenyésztési termelést illetőleg röviden végezhetünk. A természetes szaporaság meghatározása — mely világot vethetne az állattenyésztés hasznának egyik kiemelkedő mozzanatára — a növendékállatok statisztikája által még nem eszközölhető: itt csak az oly eljárás segíthetne, mely az egy évben ellett borjuk, stb. számát — tekintet nélkül arra, hogy azok levágás vagy egyéb okok folytán a gazdaságból már kimentek-e vagy sem — felvenné a kérdőívbe. E mellett az egy évben felnevelt állatok számát is hasznos volna tudni, mint azt 1866-ban Dánia kereste. Egyéb haszonvételek tekintetében említi és bírálja szerzőnk Ausztria ide vonatkozó statisztikáját, melynek típusait és becsléseit a statisztikával üzőtt gúnynak minősíti. Érdekes e részben a tejtermelés megállapításának leírása. Az osztrák statisztika a mintatehén tejelésére nézve már magában 10°/_o hibahatárt enged meg. Erre vonatkozólag utal szerzőnk arra, mily nagy összegekről van szó itt, még csekély hibahatárok közt is, idézve Engelt, ki 1868-ban kiszámította, hogy egy tehén tejelését csak 5°/_o-al véve többre, mint a mennyit az tényleg tesz, oly különbség fog Poroszország tejtermelésének értékében mutatkozni, hogy csupán e különbözettel a porosz mezőgazdák játszva lefizethetnék földadójukat.

A növénytermelésről szólva, szerzőnk haladást lát abban, hogy ép a lefolyt hűsz év alatt a bevetett területre s az aratás eredményére már majd mindenütt kiterjeszkedett az adatgyűjtés. Igaz, hogy Müller csak a bevetett terület évről-évre történő számbavételére helyez sulyt. E részben a termény szerint való tüzetes osztályozásnak, mint átalában a becslésnek nagyobb nehézséggel küzdeni nem kell: a jelenségek nyilvánvalók s az adatok ellenőrzése a kataszter útján mindenkor adva van. Elismeréssel nyilatkozik szerzőnk a magyar eljárásról, mely a tényleg learatott területet külön számbaveszi. Szerinte azonban hiánya

ez eljárásnak, hogy a termelés megítélésére oly fontos részleges károk tekintetbe nem jönnek, holott ezek az eredményre tán még nagyobb befolyást gyakorolnak, mint a teljes károk. Ezzel szemben talán joggal hozhatjuk fel, hogy ez utóbbi tényezők az aratási becsléseknél úgy is kellő méltatásra találnak, mert hisz az aratás nagyobb vagy kisebb eredményére döntő súlylyal fognak birni a károkozó elemi behatások.

Eredeti felfogást árul el szerzőnk az évente eszközölt aratási felvételekkel szemben. Utal arra, hogy ezek a becslések — mert hisz direkt mérésekről itt szó sem lehet, — a kereskedelemre jelentőséggel akkor sem bírnak, ha eredményeik az aratás alatt előlegesen közzétetnének. A nagy spekuláció megcsinálja számításait ezek nélkül — be sem várva őket. De nem nyer velők az agrárstatisztika sem és pedig azért, mert megbízhatlanok. Ha a legtökéletesebb számlálási módszert alkalmazzuk is és az egyes gazdától kérjük termelése nagyságát: bizalmat keltő statisztikát nem nyerhetünk. Hisz a földműves legtöbbször magának sem tud számot adni arról, hogy mennyit tesz ki termése. Nem is várhatjuk tőle, hogy tudomással bírjon róla, ha könyvet nem vezet. Ez pedig a legnagyobb ritkaságok közé tartozik nemcsak nálunk, de a művelt nyugaton is. Ehhez járul sokszor a félelem az adóemelésről vagy egyéb hasonló rémekről. Nem áll jobban a dolog ott sem, hol intelligens elemeket, hivatalos közegeket vagy gazdasági egyleteket terhel az adatgyűjtés kötelezettsége. Jellemző e részben a szerzőnk által idézett felvétel, melyet Brandenburgra nézve az ottani tartományi mezőgazdasági egylet eszközölt. Itt a klimatikus viszonyokra s a talaj alakulására és minőségére való tekintettel megállapított lehetőleg egynemű kerületekben 300, a legszakavatottabb földbirtokosokból vett bizalmi férfiú eszközölte a becslést. Az eredmény az őszi rozsaratásnál 7,434.353 mm. volt, 70⁰/₀-al magasabb, mint a melyet a hivatalos felvétel ugyanazon aratásra talált. Burgonyánál 35⁰/₀ volt a különbség. A porosz hivatalos statisztika a mezőgazdasági egyletek adataiból évente októberben összeállítást közöl, melynek számai minden alkalommal felette állanak a végleges eredmény adatainak, miért is maga a hivatal túlbecsültnek tartja az előleges eredményt, mint a mely a mezőgazdasági egyletekben képviselt nagyobb és előrehaladottabb gazdaságok terméséből von következtetést az összaratásra.

Daczára e hiányoknak, mindenesetre kérdéses marad, hogy indokolva volna-e az aratás eredményeinek évenkénti statisztikáját elejteni, mint azt Müller javasolja. Nemcsak a megszokás szól e becslések mellett. A Müller által kívánt felvételek, melyek 5 vagy 10 évente ismétlődnének, csak úgy számíthatnának némileg pontosságra, ha az adott év termelésére és nem átlagokra vonatkoznának. Ámde épen ez esetben nagy szolgálatot tehet az a másik statisztika, mely az illető év termésének arányát az átlagos terméssel szemben mégis tán elég jól kifejezésre juttathatja. A relativ érték akkor, ha abszolút értékre szert nem tehetünk, mégis többet ér a semminél; ha pedig tán külön felvételek jobb eredményekre segítenének eljutni: az évi becslések ki fogják tölteni az űrt az egyik s a másik felvétel között.

Az eddigiek után alig kell mondanunk, hogy az eredmény, melyre

Müller az agrárstatisztika termelésről szóló részének bírálata közben műve harmadik czimében eljut, határozottan kedvezőtlen. Arra a kérdésre, megfelel-e az agrárstatisztika feladatának, Müller válasza határozottan tagadó. Husz év munkájának gyümölcse e téren nem vitt sokkal előbbre bennünket. Nemzeti büszkeséggel utal ugyan szerzőnk a német statisztika vívmányaira, melyekkel a birodalom az eddig első helyen állott Belgiumot s a szintén magasztalt Ausztriát (mely utóbbi állam hivatalos statisztikája iránt különös ellenszenvvel látszik viseltetni szerzőnk) most már legalább is utólérte. Ámde hivatalos optimizmusa nem terjed odáig, hogy a német agrárstatisztikát olybá tekintse, mint a mely elegendő alapul szolgálna a nemzeti termelés s annak költségei megállapítására. Sőt tovább menve, határozottan csatlakozik Conradnak a budapesti statisztikai kongresszuson is hangzottattól nézetéhez, hogy t. i. az általános felvételek a tiszta hozadék megállapítására soha sem fognak elvezetni. E felvételek határa ott van, hol a lehetőség pontos adatok beszerzésére véget ér. Mint láttuk, e határ nagyon is szűk arra, hogy azon belül a mezőgazdaság nyers hozadéka s annak költségei tekintetében fontos megannyi tényező ismeretéhez eljuthatnánk. A 154. és 155. lapon adott vázlat mutatja, mennyi kérdésre kellene e célból megfelelnünk. E vázlatba ugyan hiba csuszott be: mert a termelési költségek közt 11-ik helyen említett »kiadások a család javára« nem ide tartoznak; ezek nem vonandók le a nyers hozadékból, hanem már a tiszta hozadék fogyasztását képezik. Müller itt az ugynevezett szabad jövedelmet zavarja össze a tiszta hozadékkal. De ez nem változtat azon tényen, hogy a Müller által adott tényezők kiszámítását előre is lehetetlenségnek tekintsük. Más utra kell tehát a statisztikának térnie, ha célhoz akar jutni. S itt megint egyetért szerzőnk Conraddal abban, hogy az egyes gazdasághoz közelebb kell férkőznünk: decentralizálni kell a statisztikát, helyi statisztikát kell üzni, hogy közlelről biztos betekintést nyerve a gazdálkodás folyamába, felöllelhesünk minden tényezőt, a mely a gazda sorsára jó vagy rossz irányban behat. Részletesen foglalkozik ezért Müller a Berdenben, Hessenben és Würtembergben foglalkozított mezőgazdasági enquete'kkal, melyek közül az első 37, a második 25 s a harmadik, mely különben is csak kísérlet akart lenni, 7 községre terjedt ki. Itt történt ez első kísérlet, a német mezőgazdaság jövedelmezőségét, mely, mint a badeni enquete' jelentése mondja, »a mezőgazdasági üzletet befolyásoló összes tényezők végeredménye« egy képben áttekinteni. A számok abszolút értékét ugyan szerzőnk nagyon alacsonyra teszi, de a cél, az általános felvételek mondott irányban való kiegészítését nagyra tartja. A helyes utat eltalálták e felvételek, mikor az egyes gazdaságig leszállottak. Más kérdés, s ez épen a legnehezebb pont, hogy a nyert adatok mennyiben felelnek meg a valóságnak. Szerzőnk maga elismeri, hogy a mezei népesség maga is a legnagyobb homályban van az iránt, melyek az ő egész életén át üzött foglalkozásának számszerű eredményei. S ez a tudatlanság az, mely a legnagyobb jóakarat daczára is útját állja minden szigorú statisztikának.

A végeredmény tehát, melyhez szerzőnk műve végén eljut, az

eddig követett irány meglehetősen éles bírálatából levont ama következtetés, hogy az általános felvételek inkább ritkább — 10 éves — időközökben történjenek s egészítse ki őket, adjon beléjük életet és lelket a részletes felvétel. Ez utóbbit aztán a német példák oly követése gyánánt képzei szerzőnk, mely a könyvvezetést a statisztika szolgálatába vonja. Ami eddig csak kivételesen történt: a könyvek alapján akarja felépíteni a mezőgazdaság életének mérlegét. Indítványozza, hogy úrlapok küldessenek szét minden mezőgazdához, melyeket csak az egyes bevételi és kiadási tétellel betölteni kell, hogy az üzleti könyv készen legyen. Természetesen betöltési kényszerről itt szó sem lehet: hanem a kinek tetszik, betöltheti azokat, s a könyv úgy állítható ki, hogy minden feljegyzés kétszeres nyomot hágy s a könyv kettéválasztható olyképp, hogy az egyik rész a gazdánál marad, a másik — melyen a birtokos neve nincs kitüntetve, a statisztikai hivatalba vándorol. Az enquêtes példái mutatják, hogy a titoktartás ösztöne nem fogja útját állani ez eszme kivihetőségének, melytől szerzőnk az agrárstatisztika jövőbeli haladását teszi függővé.

Müllernek nagy érdeme, hogy összefoglalva a mezőgazdasági termelés eddigi kutatásának eredményeit, kellő bírálatnak vetette azokat alá. Ámde nagy kérdés, hogy az általa javasolt részletes felvételek, melyeknek igazi alapját az elengedhetnek jelzett könyvviteli adatok szolgáltatnák: meg fognak-e felelhetni az eléjük tűzött nagy célznak. Kivihetőségek attól függ: akar-e és tud-e számot adni az egyes gazda gazdálkodása eredményeiről? Hogy a jóakarát maga itt célhoz nem vezet, azt szerzőnk legjobban tudja. Hogy pedig a tudatlanság, ez a végső szirt, melyen a mezőgazdaság életének megismerésére irányzott legjobb törekvések fennakadnak, csak sokára, a földműves osztály általános műveltségi és különösen gazdasági szakértelemét illető niveaujának óriási emelkedése után lesz utunkból elhárítható: azt nemcsak a mi helyzetünkben, de a Nyugat viszonyai közt is könnyű előre megjövedlni. De ép azért a mezőgazdasági statisztika jelenlegi rendszerével, melynek hiányait szerző talán túlságosan is kiszínezi, nem szabad meggondolatlanul szakítani. Hogy még a megközelítő adatoknak is mily becsük van, mutatja az a türelmetlenség, melylyel a kereskedő világ az aratások eredményének előleges közzétételét várja. A gabnakereskedés e közzétételek nélkül az üzleti conjuncturák megítélése tekintetében oly bizonytalanságban volna, mint a hajós delejtű nélkül a tengeren.

dr.—

A gazdasági válság Olaszországban.

A »*Journal des Économistes*« folyó évi májusi számában Pareto V. »*La crise économique en Italie*« cím alatt irt cikkében éles támadást intéz az olasz közgazdasági politika védvamos iránya ellen, kiterjeszkedve kritikájában az ország egész közgazdasági és pénzügyi vezetésére, sőt külügyi politikájára is. Ez utóbbi tárgy nem tartozik reánk; feladatunk e helyen csak azokkal az adatokkal foglalkozni, melyeket

szerző az új olasz vámtarifa által előidézett közgazdasági helyzet megvilágítására felhoz és méltányolni azokat az egész határozottsággal általánosított következtetéseket, melyek levonására ez adatok szerzőnek támpontot nyújtottak.

A feladat, melyre Pareto V. ezuttal vállalkozott, két részből áll: az első rész annak kimutatása, hogy az új vámtarifa életbeléptével egyidejűleg közgazdasági válság jelentkezett Olaszországban és a második annak igazolása, hogy e válságnak magyarázata csakis a védvámokban, nevezetesen pedig a Franciaországgal fenállott kereskedelmi szerződéssel való szakításban rejlik.

Arra az állítására nézve, hogy a lefolyt 1888. évvel csakugyan válság ütött be: nem egy bizonyítékkal szolgál szerzőnk. S itt csak méltányolhajtuk azt az eljárást, hogy a helyi válságokat, minő például Rómában az építő iparban beállott pangás, mellőzi az általános gazdasági helyzet megítélésénél. Ily jelenségek elszórtan mutatkozhatnak ott is, hol a gazdasági élet emelkedőben van. Hogy azonban jelen esetben csakugyan általános válsággal van dolgunk: arra nézve felhozza szerzőnk az állam bevételeinek nagy csökkenését az 1888. júliustól 1889. február végéig terjedő időközben, a lottó s a távirda bevételeinek ugyanez időben jelentkező abszolút, a posta jövedelmezőségének relatív apadását, a dohány- és szeszfogyasztás, a kávé-, cukor- és kőolaj-bevitel csökkenését s a kivándorlók számának rohamos emelkedését. Ügyesen összeállított számcsoportjai mind e tényeket kétségen kívül állóknak látszanak feltüntetni. Ámde nagy kérdés, hogy e tények elégségesek-e a válság létének igazolására? Hogy igazságosak legyünk, mindenkellőt ki kell zárunk azon jelenségeket, melyek a vámemeléssel szorosan összefüggenek és tisztán ebből magyarázandók, a nélkül, hogy a közjölét fokában beállott változásra belőlök következtetést lehetne vonni. Ha 1888 július havától számított 8 hó alatt az állam bevételeiben az előző pénzügyi évvel szemben 52 milliónyi csökkenés mutatkozik, s ebből 35 millió a vámra esik: úgy ez utóbbi összeg bizonyosan nem jelenti még az ország szegényedését, hanem csak azt, hogy a védvámok csakugyan hatályosak voltak. Ha, mint szerzőnk felhozza, a vámjövedelem csökkenése a bevitel óriási megapadásának folyománya: úgy ez pénzügyileg kellemetlen jelenség, de közgazdasági szempontból egyenesen előre látott, szándékolt valami. Itt adjuk az Olaszország be- és kivitelének értékére vonatkozó számokat:

	Bevitel	Kivitel
1883.	1,286.778 ezer lira	1,180.342 ezer lira
1884.	1,318.660 „ „	1,065.530 „ „
1885.	1,457.774 „ „	945.608 „ „
1886.	1,452.706 „ „	1,020.952 „ „
1887.	1,601.483 „ „	999.152 „ „
1888.	1,174.423 „ „	891.934 „ „

E számok, igaz, világosan mutatják a hatást, melyet a vámemelés előidézett. De e hatás nemcsak nagyon természetes, de nem is kedvezőtlen. A kivitel értéke alig csökkent, legalább távolról sem annyit,

mint a bevitel, még az 1883-86. évi átlaggal szemben is, tehát az 1887. évi abnormis felszökés tekintetbe vétele nélkül. 1887-ben a vámemelést megelőzően a kereskedők nagy készleteket halmoztak fel: innét az 1887-ki nagy behozatal és nagy vámjövedelem. Nagyfokú irányzatosság kellene tehát ahhoz, ha a vám bevétele csökkenése — szemben oly abnormis korszakkal, minő a vámemelést közvetlen megelőző időszak minden alkalommal — a válság jeléül hozatnék fel.

De nem jelenti a jólét csökkenését a kávé-, cukor- és kőolaj-bevitel hanyatlása sem. Ez nagyon természetes következménye a vámtételek emelkedésének. Még az 1887. és 88. évek összefoglalása sem teszi biztossá az összehasonlítást az előző évekkal. A vámemelést rendszerint előre érezteti hatását az árakban s ezek összehasonlítása nélkül nem mérhetjük a fogyasztás csökkenésének igazi súlyát. Szerzőnk számaiból az is világosan kitűnik, hogy 1887-ben a behozatal mindhárom áruban sokkal kisebb volt, mint 1885-ben, mely év a kávé és cukornál szintén vámemelést megelőző év vala. Ha 1885-ben 1,518.609 mázsa cukor és 235.962 mázsa kávé ment be az olasz határokon, míg 1887-ben csak 1,393.728 mázsa cukor, illetve 142.650 mázsa kávé: úgy a magyarázata már 1886-ban bekövetkezett első vámemelést okozta drágulásban is kereshető. De ettől eltekintve, az 1887-ki csökkenésből az 1888-ban beállott válság szintén nem következnek: sőt inkább ez utóbbi évre nézve jó jelnek vehetnők, hogy a kávébevitel csak 2.000 mázsával, a kőolaj bevitel még ennyivel sem súlyodt: holott mindkét cikknél a vámemelést ez évben már érvénybe lépett. Egyébiránt azt hisszük, hogy azon a hosszú úton, mely valamely árut az ország határain bevitel és a fogyasztó kezébe jutása közt van: annyi különböző tényező gyakorolja többé-kevésbé jogosult befolyását, — oly tárgy van, hogy mást ne említsünk, a spekuláczióknak, miszerint a bevitelnek a fogyasztási képességgel való egyszerű azonosítása, különösen oly rövid időközökben, minőkről itt szó van, határozottan lehetetlen.

Ugyanazt, a mit most felhoztunk, felhozhatjuk a szeszfogyasztás csökkenésénél is. Itt az 1887. év június havában 30 líra adóemelés történt: az eddigi adóval szemben 20% emelkedés, egyidejűleg az elárusítók 60 líra külön illeték alá estek. Már most szerzőnk az 1887. év január 1-étől (adótétel 150 fr.) 1888. július 1-éig terjedő időre összefoglalja a bevitt és a belföldi termelést és 224.618 hektolitert hoz ki. Ez eredményt aztán összehasonlítja az 1883-86-ki évek átlagával, mely 313.446 hektoliternél rúgott. Amde ez időszak nagy részében — 1883. júliustól 1885. novemberéig — csak 100 líra volt az adó, 1883. első felében pedig éppen csak 60 líra. Az adótételeknek e folytonos változásai természetesen nagyon megnehezítették a termelésnek a fogyasztással való helyes arányban tartását és elvégre nem is lephet meg annyira, ha a termelők, kik egy bizonyos fokig dacoltak az emelkedő adóterheléssel s a termelés kiterjesztése által igyekeztek azt magoktól levetni: utójára is válságos helyzetbe jutottak — bár a legutóbbi fejleményekre nézve itt tekintetbe vett másfél év termelési eredményeiből a termelők helyzetére — még kevésbé pedig a fogyasztás csökkenésére biztos következtetést nem vonhatunk.

Marad tehát a válság bizonyítékául az állami bevételek (a vám tekintetbe vétele nélkül) 17 millió lirával való csökkenése, a távirda, lottó s a dohányjövedék hozadékának apadása s a kivándorlás rohamos fokozódása az 1888. év folyamán. A posta bevételei emelkedtek, de nem oly mérvben, mint az az előző években mutatkozott fejlődés mérvének megfelelné.

Elfogadva, hogy e jelek a közgazdasági élet hirtelen hátrazökkenésének bizonyítására elégségesek, felmerül a második kérdés, melyet Pareto megoldani kívánt: a válság okának kérdése. Pareto szerint három ok fenforgása képzelhető. Az egyik az állam kiadásainak szaporodása, a fokozott adósságcsinálás. Ámde e körülmény, ugymond, nem új keletű és mégis 1880–87 közt a jólét haladást tett Olaszországban. A másik a rossz termés. De 1885-ben is hasonló rossz termésre akadunk és válság még sem jelentkezett. Összehasonlítva az 1885-ki és 1888-ki termést, azt látjuk, hogy az utóbbi évben borban nagyobb, de búzában, tengeriben és zabban kisebb volt a termelés. Mindenesetre kár, hogy az 1887. év termelési adatait nem adja szerzőnk. Annyi a rendelkezésünkre álló adatokból kitűnik, hogy ezen év buzatermése kedvező volt: a hiány az 1888. évnél 8 millió hektoliterhez közel jár. Viszont tény az, miszerint az 1888. év bortermése kitűnő vala; ez utóbbi körülmény hozzájárulhatott a bor árának csökkenéséhez, mely annyi panaszra ad méltó okot. Mindkét jelenség oda vezetett, hogy a nép fogyasztási képessége csökkent, a kivándorlás pedig erősen nőtt.

Azt hisszük, az a statisztikai anyag, melyet szerző felhoz annak bizonyítására, hogy az új vámtarifát válság követte és pedig követte úgy, mint okozat az okot: nem elegendő. A kísérlet lehetőségének hiánya, melyet Pareto cikke elején hangsúlyoz, érezteti magát akkor is, mikor a jelen olasz válság okait kutatja. Nem lehet az okokat egymástól elkülöníteni, hatásaikat külön-külön észlelni. Az 1888. év rossz viszonyainak is nem egy, hanem több oka volt. Legkevésbé sem akarjuk azt mondani, hogy ez okok közt az új vámtarifa nem szerepel. Ez annyi volna, mint tagadni a vámemelés behatását a gazdasági életre. Ha csak azt akarta bebizonyítani Pareto, hogy a közgazdaság menetébe való oly erőszakos belenyulás, minő a védvámok felállítása és kereskedelmi szerződések felbontása, nem maradhat káros nyomok nélkül, akkor tökéletesen egyetértünk vele. Igazat adunk neki akkor is, mikor az olasz bortermelés válságáról szól. Az árak, melyeket csak példa gyanánt egy borművi vidékről felhoz, valóban ijesztő csökkenésről tanuskodnak. A borkivitel felénnyire csökkent, mert a francia piac elzáratott. Hogy e körülmény mily visszás eredményekre vezetett, arra nézve felettébb érdekesek szerzőnek azon adatai, melyek mutatják, hogy az olasz bor most részben Svájcban és Spanyolországban átmegybe Franciaországba. Ez új tanulság azoknak, kik hirtelen változásoktól nem tartanak akkor, mikor az ország közgazdasági fejlődésének irányozását kezök ügyébe veszik. Igaza van szerzőnek, ha a gazdasági rázkódás bizonyosságát látja abban, hogy a csödesetek száma 1888-ban 2.180-ra szökkent fel az előző évi 1.306-ról. Mindebből azonban még viszont nem következik, hogy a »nemzeti munka védelme, a nemzet

gazdasági függetlensége» — e szavak, melyeket különben nem az olasz kormány használt először és melyeket a francia protekcionisták is zászlajukra irtak volt, az olasz kereskedelmi szerződéssel való szakításkor — oly elvet tartalmaznának, mely határozottan káros Olaszország közgazdaságának fejlődésére. És, ha hiba volt is az olasz kormánytól az autonóm vámtarifa olyatén megszabása, mely megannyi régi kereskedelmi köteléket ugyyszólván egy kardcsapással vágott szét: bizonyos, hogy az elégedetlenség forrásai másutt is fakadnak. Szerzőnk is rámutat arra az adóssághalmozásra, melyet az ifjú Olaszország közutai és vasutai érdekében véghez visz. A pénzügyi politika kérdéseibe itt belebocsátkozni nem akarunk, csak azt jegyezzük meg itt is Pareto általános pártállására vonatkozólag, hogy az ellenzék álláspontja, melyet ő is elfoglal, mint mindenütt a világon, hálásabb, — mert népszerűbb.

Dr. Ráth Zoltán.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

Külforgalmunk főbb eredményei az 1888-ik évi áruforgalmi statisztika szerint, különös tekintettel a gabonuneműek és állatok kivitelére.

Ujabb áruforgalmi statisztikánk legközelebb nyilvánosságra bocsátandó 1888-ik évi kötetével immár a hetedik teljes év eredményét teendiközzé. Statisztikánk áruforgalmunkat, kivéve az egy 1886-ik évet, a mely, ha a más tekintet alá eső nemesfémforgalmat levonjuk, egyedül mutat némi csekély kiviteli többletet, évről-évre jelentékenyen szenvedőlegesnek tünteti fel. Köztudomásu, hogy árumerlegünket a nagy mennyiségben importált iparczikkék s ezek közt főleg a ruházati ipar készítményei teszik következetesen passivvá. Az 1888-ik év, habár nem is záródik nagy behozatali többlettel, mégis hasonlít e tekintetben előzőihez. Külforgalmunkat a mult évben, összehasonlítva az előző 4 évvel, nyers anyagok és gyártmányok szerint részletezve, a következő táblázat tünteti fel:

Az áru neve	Behozatal	Kivitel	Behozatal	Kivitel	Behozatal	Kivitel	Behozatal	Kivitel	Behozatal	Kivitel
	1884-ben		1885-ben		1886-ban		1887-ben		1888-ban	
millió forintokban										
A. Nyersanyagok.										
1. Ipari segédanyagok:										
az állatországból . . .	15'85	26'84	12'29	30'40	9'31	39'66	12'73	29'26	10'03	30'72
a növényországból . .	13'35	42'18	11'26	41'99	12'06	38'26	14'06	40'86	12'88	47'61
az ásványországból . .	6'35	1'68	8'65	3'61	6'55	3'34	7'01	3'72	7'80	3'60
Együtt	35'55	70'70	32'20	76'00	27'92	81'20	33'80	73'84	30'71	81'93
2. Élelmezési és élvezeti tárgyak:										
az állatországból . . .	11'58	71'65	12'98	73'27	8'47	86'66	9'48	78'88	12'63	72'83
a növényországból . .	32'67	93'22	44'66	104'59	29'61	102'85	27'96	102'11	23'32	127'21
az ásványországból . .	0'36	1'13	0'35	1'16	0'58	1'22	0'63	1'28	0'68	1'33
Együtt	44'61	166'00	57'99	179'02	38'66	190'73	38'07	182'27	36'63	201'37
Nyersanyagok összesen	80'16	236'70	90'19	255'02	66'58	271'93	71'87	256'11	67'34	283'30
B. Gyártmányok.										
1. A ruházati ipar készítményei és az ehhez tartozó segédanyagok	181'31	26'99	167'55	24'18	170'11	23'39	177'85	20'90	183'02	21'57
2. Különféle szerves anyagokból készült munkálatok	84'66	21'13	78'18	19'55	78'18	19'53	82'73	19'00	81'88	18'26

Az áru neve	Beho- zatal	Kivitel	Beho- zatal	Kivitel	Beho- zatal	Kivitel	Beho- zatal	Kivitel	Beho- zatal	Kivitel
	1884-ben		1885-ben		1886-ban		1887-ben		1885-ben	
milió forintokban										
3. Tápszerek és egyéb fogyasztási tárgyak	45'21	80'70	40'50	74'34	35'51	77'02	34'93	80'58	40'71	93'63
4. Vegyszeti termé- nyek	24'08	7'35	22'16	10'55	20'51	14'49	20'07	12'23	24'64	12'09
5. A műipar készit- ményei	11'43	1'76	10'32	2'30	10'50	1'72	9'90	1'71	10'22	1'94
6. Gépek, eszközök, mű- és hangszerek, közlekedési eszkö- zök	15'94	5'33	10'64	2'70	8'51	3'52	9'07	3'26	9'51	3'66
7. Fémek és fémárúk: a) Vas- és vasárúk . b) Egyéb fémek és fémárúk	20'00	5'68	17'67	5'16	13'99	4'00	14'50	6'20	15'91	6'62
8. Nem fémszerű ásványokból való készítmények	3'61	1'08	3'51	0'82	3'81	0'86	3'63	1'31	4'26	1'66
Gyártmányok összesen	14'00	2'23	8'17	1'53	8'54	1'39	9'95	1'23	9'14	1'45
Összes érték	400'24	152'15	358'70	141'13	349'66	145'92	362'63	146'42	379'29	161'08
	480'40	388'85	448'89	396'15	416'24	417'85	434'50	402'53	446'63	444'38

Kimutatásunkat az 1884-ik évvel kezdtük, mert áruforgalmi statisztikánk csak ezen évtől fogva dolgozza fel a behozatalban nem csekély szerepet játszó postai forgalmat is, s így csak ezen évtől kezdve tekinthető teljesnek. Az előttünk levő öt év közül, mint fentebb is említettük, csak az 1886-ik mutat fel kiviteli többletet, csekély 1'61 millió forintot, a többi négy év passiv forgalma volt. Legnagyobb volt a behozatali többlet 1884-ben, a mikor 91'55, és 1885-ben, a mikor pedig 52'74 millió forintba rúgott. Még 1887-ben is 31'97 millió forinttal hoztunk be több értékű árut, mint a mennyit kivittünk; de 1888-ban a behozatali többlet már 2'25 millió frtra csökkent.

Az 1888-ik esztendő külforgalma egyébiránt nem csak abban tér el előnyösen a megelőző évektől, hogy aránylag igen csekély behozatali többlettel záródott, hanem a forgalom nagy élénksége által is kitűnt, a mennyiben a behozatal és kivitel értéke együttesen 891 millió forintba rúgott fel s így több mint husz millió forinttal haladta meg a szintén nagyforgalma 1884-ik évet. Magyarország nemzetközi forgalma, lélekszámát tekintve s összehasonlítva más országok külforgalmával, általában elég élénk. Meghaladja a sokszorta nagyobb népességű Oroszországot, a hol régebben ugyan 1000 millió forint körül ingadozott a külforgalom értéke, de az utóbbi esztendőben leszállt 800 millió forintba; jóval meghaladja a szintén nagyobb népességű Spanyolországot is, a hol a behozatal és kivitel együttes értéke soha sem szokta elérni a 600 millió forintot; s megközelíti a jóval nagyobb népességű Olaszországot, a melynek külforgalma 1887-ben 1040 millió forintot tett. A kisebb országok közül csak Belgium és még inkább

Németalföld, mint kiválóan kereskedő országok mulják fölül Magyarország külforgalmát.

Az országok külforgalma rendszerint hű kifejezője szokott lenni az ország általános gazdasági állapotának, a különböző termelési ágak fejlettségi arányának. Tulnyomólag mezőgazdasági viszonyainknak felel meg, hogy a behozatalnál főleg a gyártmányok szerepelnek, 1888-ban $84\frac{92}{100}$ -al. S ezek közt ismét, a tömeges szükségletet tekintve, a leginkább hiányzó ruházati ipar készítményei és a hozzá tartozó segédanyagok foglalják el az oroszlanrészt. A ruházati ipar készítményeiből és az ehhez tartozó segédanyagokból 1888-ban 183 millió forint értékűt hoztunk be, a mi összes behozatalunknak $40\frac{98}{100}$ -ára rüg; a kivittel ezzel szemben csak 21½ millió frtot tett.

Kiviteli forgalmunkban ellenben a nyers anyagokra s különösen az élelmezési és élvezeti tárgyakra esik a legnagyobb rész, 60—64%. Hogy a gyártmányok kivitele is rendszerint meghaladja az összes kivitelnek $35\frac{0}{100}$ -át, az a mezőgazdasággal összefüggő némely iparágak nagy fejlettségének és különösen a lisztiparnak tulajdonítandó. Ha a gyártmányokból levonjuk a tápszereket és egyéb fogyasztási tárgyakat, a melyek nagyobbbrészt a mezőgazdasággal összefüggő iparágak termékei, a többi gyártmányokra eső kivitel összes kivitelünknek rendszerint csak 15—20%-át képezi.

Ipari elmaradottságunkból eredő passiv árúmérlegünket mindaddig, míg egyik-másik különösen tömeges fogyasztásra dolgozó iparágat, mint főleg a fonó- és szövőipart öntudatos állami és társadalmi politikával felvirágoztatnunk sikerülni fog, nyers anyagok productiója és kivitele által kell annyira-mennyire kiegyenlitenünk. Ez indokolja azon különös érdeklődést, a melyet a behozatalnál a gyártmányok s kivált a fonó- és szövőipar készítményeinek külforgalma, a kiviteli forgalomban a nyers anyagok s az ezek közt ismét kiváló szerepet játszó gabonaneműek és liszt, továbbá az állatok csoportjának külforgalma kelt fel bennünk.

Minthogy azonban csak nem régen jelent meg a »Nemzetgazdasági Szemlé«-ben egy értekezés, a mely a fonó- és szövőipar mai állásával s ide vonatkozó teendőinkkel foglalkozva, fonott és szőtt árukból való forgalmunkat is kimerítőenismertette,*) ez alkalommal elégségesnek tartjuk csak a gabonaneműek és liszt, továbbá az állatok külforgalmára terjeszkedni ki tüzetesebben.

A gabonaneműek, hüvelyesek és liszt 50 csoportra osztott áruforgalmi kimutatásunknak VI-ik, az állatok pedig VIII-ik csoportját képezik. Ezen két csoportra esik évről-évre összes kivitelünknek körülbelül fele, 1888-ban $52\frac{70}{100}$ -a.

Külforgalmunkat gabonaneműek, hüvelyesek és lisztből, ugyannyiség mint érték szerint, az alábbi kimutatás tünteti fel:

---

*) Nemzetgazdasági Szemle. 1889. április. Dr. Jekelfalussy József: A fonó- és szövőipar szerepe áruforgalmunkban és teendők. S ugyanezen füzet statisztikai értesítőjében: Adatok a fonó- és szövőipar állásáról és forgalmáról.

Gabonaneműek, hüvelyesek és liszt	1882- ben	1883- ban	1884- ben	1885- ben	1886- ban	1887- ben	1888- ban	Átlag 1882- 1888-ban
1. Buza.	e z e r m é t e r m á z s á k b a n							
Behozatal.....	746	849	775	666	86	40	67	461
Kivitel.....	6.020	5.198	4.155	5.466	5.378	6.072	7.863	5.736
Kiviteli többlet (+) ..	+ 5.274	+ 4.349	+ 3.380	+ 4.800	+ 5.292	+ 6.032	+ 7.796	+ 5.275
2. Rozs.								
Behozatal.....	47	22	42	30	4	4	1	21
Kivitel.....	1.121	1.508	1.223	1.227	1.137	1.355	1.604	1.311
Kiviteli többlet (+) ..	+ 1.074	+ 1.486	+ 1.181	+ 1.197	+ 1.133	+ 1.351	+ 1.603	+ 1.290
3. Kétszeres.								
Behozatal.....	6	1	2	10	—	—	—	3
Kivitel.....	8	19	15	32	10	8	8	14
Kiviteli többlet (+) ..	+ 2	+ 18	+ 13	+ 22	+ 10	+ 8	+ 8	+ 11
4. Árpa.								
Behozatal.....	214	218	131	167	36	8	26	114
Kivitel.....	3.328	1.878	2.470	3.193	2.496	2.797	3.672	2.833
Kiviteli többlet (+) ..	+ 3.114	+ 1.660	+ 2.339	+ 3.026	+ 2.460	+ 2.789	+ 3.646	+ 2.719
5. Maláta.								
Behozatal.....	2	1	1	1	1	2	2	1
Kivitel.....	86	88	78	91	98	84	91	88
Kiviteli többlet (+) ..	+ 84	+ 87	+ 77	+ 90	+ 97	+ 82	+ 89	+ 87
6. Zab.								
Behozatal.....	73	50	86	147	71	65	52	78
Kivitel.....	934	965	944	1.149	1.040	796	957	969
Kiviteli többlet (+) ..	+ 861	+ 915	+ 858	+ 1.002	+ 969	+ 731	+ 905	+ 891
7. Kukoricza.								
Behozatal.....	1.023	470	522	1.153	200	169	87	518
Kivitel.....	978	1.533	930	1.059	1.406	845	1.147	1.127
Kiviteli (+), behozat- ali (—) többlet.....	— 45	+ 1.063	+ 408	— 94	+ 1.206	+ 676	+ 1.060	+ 609
8. Köles.								
Behozatal.....	77	126	66	97	65	28	13	67
Kivitel.....	44	53	37	41	26	30	70	43
Behozatali (—), kivi- teli (+) többlet.....	— 33	— 73	— 29	— 56	+ 39	+ 2	+ 57	+ 24
9. Tatárka.								
Behozatal.....	2	1	2	2	1	2	5	2
Kivitel.....	7	15	11	11	11	1	3	8
Kiviteli (+), behozat- ali (—) többlet.....	+ 5	+ 14	+ 9	+ 9	+ 10	— 1	+ 2	+ 6
10. Bab.								
Behozatal.....	—	—	—	18	9	7	11	—
Kivitel.....	—	—	—	228	214	196	404	—
Kiviteli többlet (+) ..	—	—	—	+ 210	+ 205	+ 189	+ 393	—
II. Másféle hüve- lyesek.								
Behozatal.....	31	15	21	9	10	12	18	23
Kivitel.....	284	384	271	35	25	23	26	298
Kiviteli többlet (+) ..	+ 253	+ 369	+ 250	+ 26	+ 15	+ 11	+ 8	+ 275
12. Rizs.								
Behozatal.....	166	174	296	659	355	321	321	327
Kivitel.....	18	28	60	98	122	115	129	81
Behozatali többlet (—)	— 148	— 176	— 236	— 561	— 233	— 206	— 192	— 246
13. Liszt.								
Behozatal.....	99	71	90	90	109	98	100	94
Kivitel.....	2.892	3.540	3.494	3.499	3.539	3.718	4.756	3.634
Kiviteli többlet (+) ..	+ 2.793	+ 3.469	+ 3.404	+ 3.409	+ 3.430	+ 3.620	+ 4.656	+ 3.540

Gabonaneműek, hüvelyesek és liszt	1882- ben	1883- ban	1884- ben	1885- ben	1886- ban	1887- ben	1888- ban	Átlag 1882- 1888-ban
14. Másféle örlé- mények.	e z e r m é t e r m á z s á k b a n							
Behozatal	12	11	8	5	6	10	8	9
Kivitel	61	111	105	103	110	110	115	102
Kiviteli többlet (+) ..	+ 49	+ 100	+ 97	+ 98	+ 104	+ 100	+ 107	+ 93
Összes behozatal ..	2.498	2.009	2.042	3.054	953	766	711	1.717
Összes kivitel	15.781	15.320	13.793	16.232	15.605	16.150	20.845	16.244
Kiviteli többlet (+) ..	+ 13.283	+ 13.311	+ 11.751	+ 13.178	+ 11.652	+ 15.384	+ 20.134	+ 11.527
I. Buza.	e z e r f o r i n t o k b a n							
Behozatal	6.866	7.813	6.577	5.157	697	303	431	3.978
Kivitel	63.211	54.577	34.943	41.655	44.182	45.483	57.574	48.804
Kiviteli többlet (+) ..	+ 56.345	+ 46.764	+ 28.366	+ 36.498	+ 33.485	+ 45.180	+ 57.143	+ 44.826
2. Rozs.								
Behozatal	370	170	325	208	27	26	7	162
Kivitel	8.742	11.763	9.006	8.103	7.092	7.883	8.823	8.773
Kiviteli többlet (+) ..	+ 8.372	+ 11.593	+ 8.681	+ 7.897	+ 7.065	+ 7.857	+ 8.816	+ 8.611
3. Kétszeres.								
Behozatal	52	8	18	74	1	1	—	22
Kivitel	81	192	118	230	78	57	14	111
Kiviteli többlet (+) ..	+ 29	+ 184	+ 100	+ 156	+ 77	+ 56	+ 14	+ 92
4. Árpa.								
Behozatal	1.628	1.658	1.066	1.143	240	59	174	853
Kivitel	25.296	14.273	18.899	21.313	17.695	16.792	27.273	20.20
Kiviteli többlet (+) ..	+ 23.668	+ 12.615	+ 17.833	+ 20.170	+ 17.455	+ 16.733	+ 27.099	+ 19.367
5. Maláta.								
Behozatal	33	16	13	8	9	27	19	18
Kivitel	1.137	1.167	1.052	1.194	1.253	1.022	1.032	1.122
Kiviteli többlet (+) ..	+ 1.104	+ 1.151	+ 1.039	+ 1.186	+ 1.244	+ 995	+ 1.013	+ 1.109
6. Zab.								
Behozatal	490	331	587	944	436	380	300	496
Kivitel	6.258	6.468	6.488	7.415	6.451	4.418	5.213	6.102
Kiviteli többlet (+) ..	+ 5.768	+ 6.137	+ 5.901	+ 6.471	+ 6.015	+ 4.038	+ 4.913	+ 5.606
7. Kukoricza.								
Behozatal	6.652	3.056	3.294	7.111	1.103	966	434	3.231
Kivitel	6.354	9.962	5.874	6.395	7.701	4.722	6.359	6.767
Kiviteli (+), behozat- ali (—) többlet	— 298	+ 6.906	+ 2.580	— 716	+ 6.598	+ 3.756	+ 5.925	+ 3.536
8. Köles.								
Behozatal	553	905	464	562	327	138	67	431
Kivitel	317	380	260	233	131	148	364	262
Behozatali (—), kivi- teli (+) többlet	— 236	— 529	— 204	— 329	— 196	+ 10	+ 297	— 179
9. Tatárka.								
Behozatal	13	3	12	15	6	13	39	14
Kivitel	54	115	99	85	84	9	23	67
Kiviteli (+), behozat- ali (—) többlet	+ 41	+ 112	+ 87	+ 70	+ 78	— 4	— 16	+ 53
10. Bab.								
Behozatal	—	—	—	191	81	62	90	—
Kivitel	—	—	—	2.078	1.815	1.885	3.571	—
Kiviteli többlet (+) ..	—	—	—	+ 1.887	+ 1.731	+ 1.823	+ 3.481	—
II. Másféle hüve- lyesek.								
Behozatal	460	230	271	133	120	146	352	306
Kivitel	2.898	3.912	2.511	363	281	251	268	2.834
Kiviteli (+), behozat- ali (—) többlet	+ 2.438	+ 3.682	+ 2.240	+ 230	+ 161	+ 105	+ 84	+ 2.528

Gabonaneműek, hüvelyesek és liszt	1882- ben	1883- ban	1884- ben	1885- ben	1886- ban	1887- ben	1888- ban	Átlag 1882- 1888-ban
12. Rizs.	e z e r f o r i n t o k b a n							
Behozatal.....	2.682	2.825	5.740	11.936	6.884	6.101	4.870	5.791
Kivitel.....	288	455	966	1.492	1.834	1.725	1.945	1.244
Behozatali többlet (—)	— 2.394	— 2.370	— 4.774	— 10.444	— 4.550	— 4.376	— 2.925	— 4.547
13. Liszt.								
Behozatal.....	1.388	988	1.237	1.017	1.430	1.223	1.181	1.209
Kivitel.....	47.138	57.703	48.505	40.963	46.020	48.338	59.786	49.779
Kiviteli többlet (+)	+ 45.750	+ 56.715	+ 47.268	+ 39.946	+ 44.390	+ 47.115	+ 58.605	+ 48.570
14. Másféle őrlé- mények.								
Behozatal.....	167	157	134	66	87	142	126	126
Kivitel.....	857	1.558	1.583	1.288	1.427	1.759	1.607	1.440
Kiviteli többlet (+)	+ 690	+ 1.401	+ 1.449	+ 1.222	+ 1.340	+ 1.617	+ 1.481	+ 1.310
Összes behozatal.....	21.354	18.164	19.738	28.565	10.951	9.587	8.090	16.636
Összes kivitel.....	162.631	162.525	130.304	132.809	13.6047	134.492	173.882	147.528
Kiviteli többlet (+).....	+ 141.277	+ 144.361	+ 110.566	+ 104.244	+ 12.5096	+ 124.905	+ 165.792	+ 130.892

1888-ik évi gabona- és liszt kivitelünk nagyon kedvezőnek mondható; és pedig nem csak a mennyiséget, hanem az értéket tekintve is. Az összes gabonaneműekből és lisztből (hüvelyeseket és rizst is bele számítva) 1888-ban 20,8 millió métermázsát vittünk ki s így az eddig legnagyobb kivitt felmutató 1885-ik és 87-ik éveket is 4% millió métermázsával, más szóval több mint 28⁰/₁₀-al haladtuk meg. Még kedvezőbb az eredmény, ha nem az összes kivitt, hanem a kiviteli többletet, tehát a netto kivitt kivitel tekintjük, minthogy a behozatal az utolsó néhány évben a román vámháború következtében nagyon megcsökkent. De érték tekintetében is felülmúlja 1888-ik évi gabona- és liszt kivitelünk az eddig legkedvezőbb 1882-ik és 83-ik éveket, jóllehet akkor még a gabonaárak csökkenésének csak kezdetén voltunk s a maiaknál nagyon sokkal kedvezőbb árakon értékesíthettük terményeinket. A kiviteli többlet 1888-ban 165,8 millió forint volt, a mely az eddig legkitünőbb 1883-ik évvel szemben 21,4 millió, 1887-el szemben pedig 40,9 millió forintnyi emelkedést képez.

De mennyivel szebb pénzügyi eredményt mutathatnánk fel, ha most is az 1882-ik évi árakon adhatnók el gabonánkat! A buzakiviteli többlet 1882-ben még csak 5,3 millió métermázsá volt, 1888-ban pedig 7,8 millióra rúgott, tehát 2,5 millióval multa felül az 1882-ik évit; mégis alig néhány százezer forinttal vettünk többet be érte. Az igaz, hogy 1882-ben még 10⁵⁰ forintra, 1888-ban pedig csak 7—7⁵⁰ forintra becsültük kivitt búzáink métermázsáját. Ha 1888-ban is az 1882-ik évi árral számíthattunk volna, buzakiviteli többletünk értéke 57¹ millió forint helyett 81⁹ millió forintot tett volna. Így vagyunk a liszttel is, habár annak ára nem is mutat fel oly rohamos esést. Liszt kiviteli többletünk mennyisége 1882-ben még csak 2,8 millió métermázsát tett, 1880-ban 4,7 millióra szökkent fel, a mely tehát az 1882-ik évi eredménnyel szemben 1,9 millió, az 1887-ik évvel szemben pedig 1¹ millió métermázsá emelkedést képez. Daczára ezen szép fejlődésnek, az 1888-iki netto érték mégis csak 12,9 millió forinttal múlja felül az 1882-ik évit. Ha 1888-ban kivitt lisztünk értékét nem 12²⁰—

Sorszám	Az ország neve, a hová a kivitel történt	1882- ben	1883- ban	1884- ben	1885- ben	1886- ban	1887- ben	1888- ban	Átlag 1882-88- ban
<i>2. Liszt-kivitelünk :</i>									
<i>a) ezer métermázsákban.</i>									
1	Ausztria	1.532	1.918	1.997	2.200	2.309	2.544	3.091	2.227
2	Nagy-Británia és Írhon	569	711	729	752	628	599	923	702
3	Németország	310	275	234	126	113	139	92	184
4	Svájc	197	173	141	127	125	143	157	152
5	Franciaország	108	194	214	81	128	96	174	142
6	Belgium-Holland	46	134	44	40	32	40	94	61
7	Bosznia-Hercegovina ..	41	23	21	28	30	41	72	37
8	Románia	28	25	24	25	31	—	—	19
9	Olaszország	3	6	9	35	44	—	18	16
10	Szerbia	13	13	9	15	13	9	10	12
11	Más országok	45	68	72	70	86	107	125	82
	Összesen	2.892	3.540	3.494	3.499	3.539	3.718	4.756	3.634
<i>b) százalékokban.</i>									
1	Ausztria	52.97	54.18	57.16	62.88	65.24	68.42	64.99	61.28
2	Nagy-Británia és Írhon	19.68	20.07	20.86	21.49	17.75	16.11	19.41	19.32
3	Németország	10.72	7.77	6.70	3.60	3.19	3.74	1.93	5.06
4	Svájc	6.81	4.89	4.04	3.63	3.53	3.85	3.30	4.18
5	Franciaország	3.73	5.48	6.11	2.32	3.62	2.58	3.66	3.91
6	Belgium-Holland	1.59	3.79	1.26	1.14	0.90	1.08	1.98	1.68
7	Bosznia-Hercegovina ..	1.42	0.65	0.60	0.80	0.85	1.10	1.51	1.02
8	Románia	0.97	0.71	0.69	0.71	0.58	—	—	0.52
9	Olaszország	0.10	0.17	0.26	1.00	1.24	—	0.38	0.44
10	Szerbia	0.45	0.37	0.26	0.43	0.37	0.24	0.21	0.33
11	Más országok	1.56	1.92	2.06	2.00	2.43	2.88	2.63	2.26
	Összesen	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00

Kimutatásunkban az országokat az 1882—88-as átlag nagysága szerint soroztuk. E sorrend azonban nem felel meg egészen az utolsó esztendő kiviteli arányainak. Mindenekelőtt feltűnik, hogy Németországba való kivitelünk, úgy a búzából mint a lisztből, az utóbbi néhány év alatt erősen megcsökkent. 1882-ben még Németországba vittük búzáknak több mint 23⁰/₀-át, 1883-ban már csak 14⁶/₀-ot, 1885-ben 4⁷⁶/₀-ot; ezen évtől fogva némi emelkedés mutatkozik ugyan, mindamellett még 1888-ban is összes búzakivitelünkben csak 8²/₀-o ment Németországba. De nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy Ausztriába vitt búzánk egy része is végleges piacát Németországban találja meg, a mit áruforgalmi statisztikánk számba nem vehet. Ugyanez áll a lisztről is. Liszt-kivitelünk Németországba 1882-ben még összes kivitelünknek 10⁷/₀-ára rügött s Németországot lisztfogyasztó országaink között mindjárt Ausztria és Nagy-Británia után soroztuk. Ma már Németország maga is a lisztexportáló országok közé tartozik. 1888-ban Németországba való liszt-kivitelünk már egészen jelentéktelen mennyiségre csökkent s összes kivitelünknek még 2⁰/₀-át sem érte el.

Németországból kiszorított búzáknak újabban, különösen

1885-től fogva, Svájcban sikerült piacot teremteni, mit nagyon előmozdított az arlbergi vasutnak 1884. év második felében történt megnyitása. Buzakivitelünk Svájcba 1882-ben még csak 467 ezer métermázsát tett s összes kivitelünknek $8\frac{1}{10}\%$ -át sem képezte, 1888-ban egy millió 553 ezer métermázsára emelkedett, megközelítve összes kivitelünknek $20\frac{1}{10}\%$ -át. Az emelkedés 1885-től kezdve évről-évre fokozatos s az 1888. évi nov. 23-án kötött és 1889. január hó 1-én életbelépett vámszerződés remélünk engedi, hogy még tovább is folytatódni fog.

Az is öröndetes és biztató körülmény, hogy 1888-ban Franciaországba és Nagy-Britanniába is nagyobb mennyiségű buzát vitünk, a mely országokba eddig majdnem semmi buzát sem szoktunk exportálni. Hasonlóképen kedvező körülmény, hogy lisztünk meg Braziliában talál állandósuló és erősödő piacot. Braziliába való kivitelünk kimutatásunkban a »más országok« czime alá van foglalva, mert árforgalmi statisztikánk Braziliával való forgalmunkat csak 1888-tól kezdve mutatja ki. Ezen évben Braziliába irányuló liszt kivitelünk 98.943 métermázsára rúgott 1½ millió frt. értékben.

Mindezen piacokat buzgón kell gondoznunk, nehogy tisztán Ausztriára utaltatva, annak mintegy monopolszerű előnyös helyzetet engedjünk magunk felett. Nagyon kedvező fejlődésnek kell tehát tekintenünk ezen szempontból, bár részben az 1888. évi buzatermés momentán hatásából folyt, hogy 1888-ban eddig páratlan nagy buzakivitelünk dacára, buzánknak csak $64\frac{1}{10}\%$ -a ment Ausztriába, míg az 1882–88-as évek átlagában összes kivitelünknek 74% , sőt 1884-ben $85\frac{85}{100}\%$ -ot vittük oda. Liszt kivitelünk tekintetében régebben függetlenebbek voltunk az osztrák piacoktól, de az 1888-iki esztendő e tekintetben is elég kedvező, kedvezőbb a megelőző két évnél.

Midőn buza- és liszt kivitelünket az egyes kivivő országok szerint részletezzük, el nem mulaszthatjuk egy pár szóval azon országok agrárvámjaira is kitérni, a melyekbe eddig Ausztrián és Nagy-Britannián kívül jelentékenyebb mennyiségű buzát vagy lisztet szállítottunk.

Első sorban Németország érdekel bennünket. Németország 1879. július 15-én hozta be a gabonavámokat, a buza métermázsájára 1, a lisztre 2 márkát szabva. Azóta vámjait két ízben is emelte; 1885. május 22-én a buza vámját 3, a lisztét 7½ márkára, 1887. december 21-én pedig amazt 5 márkára, a lisztvámot pedig 10½-ore.

Németország példáját követte Francia- és Olaszország. Franciaországban az 1881. máj. 7-iki törvény a buza vámját métermázsánként 0.60, a lisztét 1.20 frank mérsékelt összegben állapította meg. De már 1885. évi márczius 28-án felemelték amazt 3, a liszt vámját 6 frankra. S ez még mind nem volt elég az agráriusoknak; 1887. május 29-én a buzavámot 5, a lisztvámot 8 frankban határozták meg.

Olaszországban a buzára métermázsánként 5 lira, a lisztre 8.70 lira van szabva. Olaszországba ugyan eddig még sem buzából sem lisztből nem vittünk jelentékenyebb mennyiséget, kivéve 1886-ban, a midőn 321 ezer métermázsza buzát szállítottunk, tekintve azonban ezen országnak 1885-től kezdve rohamosan növekedő buzaimportját, vámai mégis érdekelnek bennünket. Olaszország 9–10 millió métermá-

za buza bevitelével az importországok közt most már a második helyet foglalja el, közvetlenül Nagy-Británia után következik, megelőzve Franciaországot is; s ha buzaafogyasztási képessége tovább is így jelentékeny marad, mindenesetre érdekünkben van közelségünket felhasználni s az olasz piacon megjelenve, az eddig oda importált orosz, keletindiai és török buzával versenyre kelni.

Azon országok között, a melyek buza- vagy lisztkivitelünk tekintetéből bennünket közelebből érdekelnek Ausztrián és Nagy-Britannián kívül, a mely utóbbi egészen hű maradt a szabad kereskedéshez, csak Svájc az, a hová ma is aránylag elég szabadon vihetjük búzáunkat és lisztünket. A buza vámja itt csak 0'30 frank, a mi oly csekély összeg, hogy inkább statisztikai illetéknek, mintsem igazi vámnak tekinthető. A lisztre vetett vám is elég mérsékelt, az általános vámtarifa szerint 2'50 frank, azon országokkal szemben pedig, a melyekkel Svájcnak vámszerződése van vagy ezután lesz, 2 frank. Míg vámszerződésünk fennáll, a buza- és lisztvámot Svájc fel nem emelheti, sajnos azonban, hogy e szerződés hatálya csak 1892. február 1-ig terjed, a mikorra Svájc azért kívánt magának szabad kezet, mert akkor jár le legtöbb állammal kötött vámszerződése.

Hogy megítélhessük buza- és lisztkivitelünknek a világforgalomban való jelentőségét, bemutatjuk végül a nevezetesebb országok buza- és lisztforgalmát:

Sorszám	Az ország neve	Bevitel			Kivitel			Beviteli (—), illetőleg kiviteli (+) többlet		
		átlag	1886-ban	1887-ben	átlag	1886-ban	1887-ben.	átlag	1886-ban	1887-ben
		1881—85-ben			1881—85-ben			1881—85-ben		
1. Buzaforgalom millió hektoliterekben.										
a) Bevitelre szoruló országok:										
1	N.-Británia és Ír-hon	37'85	30'30	35'88	0'10	0'08	0'04	— 37'75	— 30'42	— 35'84
2	Olaszország	4'11	11'85	12'86	0'81	0'17	0'23	— 3'30	— 11'68	— 12'63
3	Franciaország	13'40	8'87	11'35	0'10	0'04	0'01	— 13'30	— 8'83	— 11'34
4	Belgium	9'03	11'32	9'44	2'93	1'95	2'06	— 6'11	— 9'37	— 7'38
5	Németország	7'64	3'46	6'93	0'63	0'10	0'04	— 7'01	— 3'36	— 6'89
6	Spanyolország	1'89	1'90	3'98	0'01	0'01	0'01	— 1'88	— 1'89	— 3'97
7	Svájc	3'36	3'72	3'67	0'00	0'00	0'00	— 3'36	— 3'72	— 3'67
8	Németalföld	6'51	7'28	7'53	3'64	4'16	4'24	— 2'87	— 3'12	— 3'29
9	Portugália	1'22	1'55	1'59	0'00	0'00	0'00	— 1'22	— 1'55	— 1'59
10	Dánia	0'82	0'59	0'67	0'25	0'39	0'22	— 0'57	— 0'20	— 0'45
11	Svédország	0'58	0'41	—	0'01	0'04	—	— 0'57	— 0'37	—
b) Kivivő országok:										
1	Éjsz.-E.-Államok	0'17	0'13	0'10	35'71	20'33	35'89	+ 35'54	+ 20'20	+ 35'79
2	Oroszország	—	0'17	0'05	25'93	18'17	27'39	—	+ 18'00	+ 27'34
3	Britt.-K.-India	0'08	0'02	0'00	11'81	14'32	8'70	+ 11'73	+ 14'30	+ 8'70
4	Románia	0'03	0'02	—	4'19	3'86	—	+ 4'14	+ 3'84	—

Sorszám	Az ország neve	Bevitel			Kivitel			Beviteli (—), illetőleg kiviteli (+) többlet		
		átlag 1881—85-ben	1886-ban	1887-ben	átlag 1881—85-ben	1886-ban	1887-ben	átlag 1881—85-ben	1886-ban	1887-ben
5	O.-Magy.-mon. ¹⁾ . . .	2 31	0'29	0'10	3'01	2'65	2'93	+0'70	+2'36	+2'83
6	Britt-Canada . . .	1'59	0'86	—	2'52	2'07	—	+0'93	+1'21	—
7	Algír	0'19	0 04	0'11	1'01	1'69	1'50	+0'82	+1'65	+1'39
8	Britt-Ausztrália ²⁾	0'00	0'00	0'00	3'17	0'52	1'03	+3'17	+0'52	+1'03
a) Bevitelre szoruló országok:										
2. Lisztforgalom ezer métermázsákban.										
1	N.-Británia és Ir- hon	7.282	7.462	9.176	52	61	79	—7.230	—7.401	—9.097
2	Németalföld	287	511	649	63	152	171	—224	—359	—478
3	Svédország	308	386	—	52	61	—	—256	—325	—
4	Svájc	289	306	286	33	51	33	—256	—255	—253
5	Norvégia	128	184	174	—	—	—	—128	—184	—174
6	Egyiptom	51	148	—	17	3	—	—34	—145	—
7	Franciaország . . .	359	253	191	116	77	48	—243	—176	—143
8	Spanyolország . . .	—	113	241	274	209	152	—	+96	—89
9	Olaszország	81	221	101	57	53	48	—24	—168	—53
10	Portugália	19	24	34	5	3	4	—14	—21	—30
b) Kivivő országok:										
1	É. jsz. - Am.-Egyes- Államok	2	2	1	7.622	7.271	10.240	+7.620	+7.269	+10.239
2	O.-Magy.-mon. ³⁾ . .	205	30	12	1.616	1.467	1.290	+1.411	+1.437	+1.278
3	Németország	577	199	245	1.079	1.332	1.322	+502	+1.133	+1.077
4	Oroszország	—	—	—	456	405	383	+456	+405	+383
5	Dánia	20	28	28	422	370	327	+402	+342	+299
6	Britt K.-India	11	11	9	45	161	162	+34	+150	+153
7	Belgium	565	479	648	450	621	740	—115	+142	+92
8	Britt-Canada	457	303	—	352	369	—	—105	+66	—
9	Algír	138	45	28	55	59	35	—83	+14	+7
10	Britt-Ausztrália ⁴⁾ .	—	—	—	122	37	4	+122	+37	+4

Összehasonlító táblázatunkban a búzát hektoliterekben fejeztük ki, mivel a legtöbb s kivált nagyforgalommal dicsekvő ország — mint pl. az Egyesült-Államok, Oroszország, Kelet-India, stb. — áruforgalmi statisztikájában a buza forgalma ürmértékben van kimutatva. Összehasonlíthatóság kedvéért azon országok adatait, a melyek a buza for-

¹⁾ Az osztr.-magyar vámterület gabonaforgalma már 1888-ra is ismert; a buzabehozatal 11 ezer métermázsára szállt le, a kivitel ellenben 4.073 ezer métermázsára emelkedett, a mi a 0'01 illetőleg 5'16 millió hektoliternek felel meg.

²⁾ Kivitel N.-Britanniába és Franciaországba ezen országok statisztikája szerint.

³⁾ Az osztr.-magyar vámterület 1888-ik évi liszt behozatala 2 ezer, kivitele pedig 2.058 ezer métermázsá volt.

⁴⁾ Kivitel N.-Britanniába.

galmát súlyokban mutatják ki, szintén hektoliterekre változtattuk át s az átszámításnál, tekintettel arra, hogy a külforgalomba rendszerint a jobb minőségű buza jut, 1 hektolitert 79 klgrammal vettünk egyenlőnek. Ezen kulcs szerint Magyarország külforgalma búzából hektoliterekben kifejezve, következőleg alakult:

Behozatal Kivitel Kiviteli millió hektoliterekben többlet				Behozatal Kivitel Kiviteli millió hektoliterekben többlet			
1882-ben	0'94	7'62	+ 6'8	1887-ben	0'05	7'69	+ 7'64
1883-ban	1'07	6'58	+ 5'51	1888-ban	0'08	9'95	+ 9'87
1884-ben	0'98	5'26	+ 4'28	<hr/>			
1885-ben	0'84	6'92	+ 6'08	átlag			
1886-ban	0'11	6'81	+ 6'70	1882—88-ban	0'58	7'26	+ 6'68

Magyarország tehát buzakivitelére nézve a föld összes országai között 4-ik helyen áll, a mennyiben csak az északamerikai Egyesült-Államok, Oroszország és Kelet-India előzik meg. Igaz ugyan, hogy e három legelső buzaexportáló országok közül a legutolsónak, Kelet-Indiának is rendszerint kétszer akkora kivitele van, mint nekünk. Ha azonban a buza forgalmához a lisztet is hozzászámítjuk, a mit igazságos összehasonlításnál nem mellőzhetünk, kivitelünk nagyon megközelíti Kelet-India kivitelét.

A gabonaneműek és liszt forgalmán kívül, exportunk szempontjából, mint már fentebb megjegyeztük, az állatoknak, áruforgalmi statisztikánk VIII-ik csoportjának külforgalma érdekel bennünket leginkább. Állatforgalmunkat darabszám és érték szerint az utolsó 7 évben a következő kimutatás tünteti fel:

Vágó és ígásmarha	1882-ben	1883-ban	1884-ben	1885-ben	1886-ban	1887-ben	1888-ban	Átlag 1882—88-ban
d a r a b s z á m b a n								
1. Ökör.								
Behozatal	7.573	15.536	14.119	25.350	14.706	21.068	30.403	18.394
Kivitel	75.154	82.870	85.610	91.473	104.712	108.032	112.057	94.273
Kiviteli többlet (+) ..	+ 67.581	+ 67.334	+ 71.491	+ 66.123	+ 90.006	+ 86.964	+ 81.654	+ 75.879
2. Bika.								
Behozatal	52	111	98	108	79	58	62	81
Kivitel	331	329	476	728	1.578	1.732	1.679	979
Kiviteli többlet (+) ..	+ 279	+ 218	+ 378	+ 620	1.499	+ 1.674	+ 1.617	+ 898
3. Tehén								
Behozatal	4.042	3.795	3.344	3.431	3.296	5.482	5.459	4.121
Kivitel	1.882	2.310	1.844	1.744	2.988	5.266	3.952	2.855
Behozatali többlet (—) ..	2.160	— 1.485	— 1.500	— 1.687	— 308	— 216	— 1.507	— 1.266
4. Fiatal marha.								
Behozatal	140	151	11	41	35	10	80	67
Kivitel	323	318	67	492	664	873	1.563	614
Kiviteli többlet (+) ..	+ 183	+ 167	+ 56	+ 451	+ 629	+ 863	+ 1.483	+ 547
5. Borjú.								
Behozatal	9.274	10.477	10.948	18.664	13.368	4.894	6.708	10.619
Kivitel	6.648	4.550	3.825	5.159	5.385	10.672	8.100	6.334
Behozatali (—), Kiviteli (+) többlet	— 2.626	— 5.927	— 7.123	— 13.505	— 7.983	+ 5.778	+ 1.392	— 9.285

Vágó és igazmarha	1882-ben	1883-ban	1884-ben	1885-ben	1886-ban	1887-ben	1888-ban	Átlag 1882-88-ban
6. Juh és kecske.								
	d a r a b s z á m b a n							
Behozatal	3.869	88.516	89.260	58.536	27.699	26.729	19.755	44.909
Kivitel	206.913	189.871	247.422	246.255	245.247	213.339	165.727	216.686
Kiviteli többlet (+)	+ 203.074	+ 101.355	+ 158.162	+ 187.719	+ 217.548	+ 188.610	+ 145.972	+ 171.777
7. Bárány és gödölye.								
Behozatal	3.216	7.014	13.095	11.091	4.975	5.658	5.198	7.178
Kivitel	8.721	7.210	4.174	5.498	7.220	11.291	7.939	7.436
Kiviteli (+), behozatali (—) többlet....	+ 5.505	+ 196	+ 8.921	+ 5.593	+ 2.245	+ 5.633	+ 2.741	+ 258
8. Sertés.								
Behozatal	106.159	331.059	157.034	174.224	163.003	140.717	192.557	180.679
Kivitel	618.521	633.918	583.551	657.355	875.968	778.119	542.099	669.910
Kiviteli többlet (—)	+ 512.362	+ 302.909	+ 426.517	+ 483.131	+ 712.965	+ 637.402	+ 349.542	+ 489.261
9. Malacz (10 kg.-ig.)								
Behozatal	126	2.976	2.904	553	1.759	5.754	6.575	2.949
Kivitel	885	2.589	22.535	13.329	15.568	1.228	1.209	8.192
Kiviteli (+), behozatali (—) többlet....	+ 759	+ 387	+ 19.631	+ 12.776	+ 13.809	+ 4.526	+ 5.366	+ 5.243
10. Ló.								
Behozatal	644	1.364	4.568	3.103	1.131	614	492	1.702
Kivitel	9.798	9.670	8.902	12.159	14.123	8.684	10.319	10.522
Kiviteli többlet (+)	+ 9.154	+ 8.306	+ 7.334	+ 9.056	+ 12.992	+ 8.070	+ 9.827	+ 8.820
II. Csikó.								
Behozatal	8	—	38	—	39	26	3	16
Kivitel	70	101	84	77	113	183	147	111
Kiviteli többlet (+)	+ 62	+ 101	+ 96	+ 77	+ 74	+ 157	+ 144	+ 95
12. Öszvér és számár.								
Behozatal	3	1	8	7	6	116	16	22
Kivitel	39	39	18	36	20	60	60	39
Kiviteli (+), behozatali (—) többlet....	+ 36	+ 38	+ 10	+ 29	+ 14	+ 56	+ 44	+ 17
Összes behozatal ..	135.106	461.000	295.427	295.108	230.096	211.126	267.308	270.737
Összes kivitel	929.315	933.825	958.508	1.034.305	1.273.586	1.141.479	854.851	1.017.981
Kiviteli többlet (+)	+ 794.209	+ 472.825	+ 663.081	+ 739.197	+ 1.043.490	+ 930.353	+ 587.543	+ 747.244
I. Ökör.								
	e z e r f o r i n t o k b a n							
Behozatal	985	2.020	1.985	3.681	2.206	2.673	3.829	2.483
Kivitel	17.473	19.267	20.757	22.137	23.805	22.197	22.978	21.231
Kiviteli többlet (+)	+ 16.488	+ 17.247	+ 18.772	+ 18.456	+ 21.599	+ 19.524	+ 19.149	+ 18.748
2. Bika.								
Behozatal	10	22	16	15	11	7	11	13
Kivitel	63	63	91	125	269	262	293	166
Kiviteli többlet (+)	+ 53	+ 41	+ 75	+ 110	+ 258	+ 255	+ 282	+ 153
3. Tehén.								
Behozatal	485	455	643	646	401	423	530	512
Kivitel	204	323	396	342	426	460	418	376
Behozatali (—), kivitel (+) többlet	+ 221	+ 132	+ 247	+ 304	+ 25	+ 37	+ 112	+ 136
4. Fiatal marha.								
Behozatal	7	8	—	3	3	—	5	4
Kivitel	19	19	5	41	60	58	124	47
Kiviteli többlet (+)	+ 12	+ 11	+ 5	+ 38	+ 57	+ 58	+ 119	+ 43
5. Borjú.								
Behozatal	185	210	230	400	253	73	112	209
Kivitel	133	91	96	132	127	235	159	139
Behozatali (—), kivitel (+) többlet....	+ 52	+ 119	+ 134	+ 268	+ 126	+ 162	+ 97	+ 70

Vágó és igazmarha	1882-ben	1883-ban	1884-ben	1885-ben	1886-ban	1887-ben	1888-ban	Átlag 1882-88-ban
e z e r f o r i n t o k b a n								
6. Juh és kecske.								
Behozatal	39	885	893	878	345	217	144	486
Kivitel	2.897	2.658	3.209	4.186	4.148	2.819	1.940	3.122
Behozatali (—), kivitel (+) többlet	+ 2,558	+ 1,773	+ 2,316	+ 3,305	+ 3,603	+ 2,602	+ 1,796	+ 2,636
7. Bárány és gödölye.								
Behozatal	8	17	52	44	22	25	23	27
Kivitel	35	29	19	27	37	56	37	31
Kiviteli (+), behozatali (—) többlet	+ 27	+ 12	— 33	— 17	+ 15	+ 31	+ 14	+ 7
8. Sertész.								
Behozatal	5.308	16.558	7.008	6.617	4.515	5.355	7.140	7.499
Kivitel	43.297	44.378	35.013	32.868	43.798	38.114	31.120	38.370
Kiviteli többlet (+)	+ 37.989	+ 27.825	+ 28.005	+ 26.251	+ 39.283	+ 32.759	+ 23.980	+ 30.871
9. Malacz.								
Behozatal	1	15	13	2	5	11	16	9
Kivitel	4	13	113	95	72	4	5	44
Kiviteli (+), behozatali (—) többlet	+ 3	— 2	+ 100	+ 93	+ 67	— 7	— 11	+ 35
10. Ló.								
Behozatal	322	682	1.686	953	375	215	185	631
Kivitel	3.233	3.191	4.098	3.986	4.223	2.605	3.218	3.508
Kiviteli többlet (+)	+ 2,911	+ 2,509	+ 2,412	+ 3,033	+ 3,848	+ 2,390	+ 3,033	+ 2,877
11. Csikó.								
Behozatal	1	—	4	—	4	3	—	2
Kivitel	7	10	8	8	12	22	11	11
Kiviteli többlet (+)	+ 6	+ 10	+ 4	+ 8	+ 8	+ 19	+ 11	+ 9
2. Öszvér és szamár.								
Behozatal	—	—	—	—	—	4	—	1
Kivitel	2	2	1	1	1	2	2	2
Kiviteli (+), behozatali (—) többlet	+ 2	+ 2	+ 1	+ 1	+ 1	+ 2	+ 2	+ 1
Összes behozatal	7.351	20.867	12.530	13.239	8.140	9.006	11.995	11.876
Összes kivitel	67.427	70.044	63.806	63.948	76.978	66.834	60.305	67.050
Kiviteli többlet (+).	+ 60.076	+ 49.177	+ 51.276	+ 50.709	+ 68.838	+ 57.828	+ 48.310	+ 55.174

Az állatkivitel az 1888-ik évben, akár a darabszámot, akár az értéket tekintjük, nem volt kedvező. Behozatott 267.308 drb., kivitelett 854.851 darab, a kiviteli többlet tehát 587.543 darab, a mely szám csak az egy 1883-ik évi netto kiviteelt mulja felül, a felvett 7 év közül minden többi mögöttmessze elmarad. Ugy a kivitel mennyiségét, mint értékét tekintve az 1886-ik év volt eddig a legkedvezőbb, a mikor a kiviteli többlet meghaladta az egy millió darabot, értéke pedig 68⁸ millió frtra rúgott.

Legnagyobb csökkenést a juh- és sertés kivitelnél tapasztalunk. Németország, mely Ausztrián kívül sertésünknek fő fogyasztója, évről-évre kisebb importra szorul s évről-évre többlet visz ki maga is. 1881-ben még közel egy millió drb. nettobevitele volt sertések-ből, 1887-ben összes bevétele 490 ezerre szállt le, kivitele pedig már 302 ezerre emelkedett, úgy hogy beviteli többlete már csak 188 ezerre rúgott. Bizton várhatjuk, hogy Németország, a mely saját sertés-nyésztése érdekében a bevittl vámokkal — drbonként 6 márka — s az

állategészségügy czimén alkalmazott zaklatásokkal is nehezíti, néhány év múlva a sertésexportáló országok közé lesz számítandó.

Juhkivitelünk egy jó része 1885. óta Ausztrián kívül Franciaországba vette útját. Az 1885-ben kivitt 246 ezer drb. juh- és kecskéből 107, az 1886-ban kivitt 245 ezer darabból 126 ezer drbot Franciaországba szállítottunk. Már 1887-ben erős csökkenést tapasztalunk; ekkor kivittünk összesen 215 ezer drbot, a melyből csak 64 ezer ment Franciaországba. 1888-ik évi kivitelünk már figyelmet sem érdemel. Ez évben az összes kivitel 166 ezerre csökkent, a melyből csak 2.442 drbot vittünk Franciaországba. Franciaország meglehetősen magas vámokkal — drbonként 5 franknyi vámtétellel — védi saját juhtenyésztését, a minek következtében bevitale 1883-tól kezdve évről-évre következetesen csökkenést mutat. Még 1883-ban 2 3 millió drbot, 1887-ben már csak 1 3 milliót importált. Hogy ily nagymérvű csökkenés mellett a Magyarországból származó bevitelnek is csökkennie kell, az természetes; de a csökkenés aligha oly tetemes, mint a milyennek áruforgalmi statisztikánk mutatja. Juhkivitelünk egy része valószínűleg ausztriai állomásokról indittatik Franciaországba.

Már ezen körülmény is indokolja, hogy saját állatforgalmunkról lévén szó, az osztrák-magyar vámterület állatforgalmát is feltűntessük. Szükséges ez adataink kiegészítése végett azon okból is, mivel állatforgalmunk azon része, a mely az ausztriai határokon át nem hajózási vagy vasuti szállító eszközökkel, hanem saját lábán közvetítettik, a mi különösen a juh- és ló kivitelnél fordul elő gyakrabban, áruforgalmi statisztikánk által még eddig ki nem mutatható; de alapos reményünk van, hogy ezen hiány pótlásáról nem sokára gondoskodva lesz.

Az osztrák-magyar vámterület állatforgalma vágó- és igásmarhából az utóbbi 3 év alatt következőleg alakult:

	B e h o z a t a l			K i v i t e l		
	1886-ban	1887-ben	1888-ban	1886-ban	1887-ben	1888-ban
	d a r a b s z á m					
Vágó és igásmarha összesen	482,738	354,251	333,246	968,644	553,245	413,731
Ebből:						
borju	18.586	17.132	9.604	12.922	10.178	11.458
tehén	14.491	11.652	7.497	37.025	30.415	24.331
ökör	32.039	32.327	29.609	60.281	45.921	45.710
ló	4.369	3.177	5.544	28.273	11.478	21.560
juh	50.765	40.031	31.737	321.920	176.712	109.346
sertés	333.878	224.295	210.053	430.280	218.735	168.880

Tehát a két utóbbi évben az osztrák-magyar vámterület állatforgalma is igen nagy csökkenést mutat. A hanyatlás itt is a juh- és sertés kivitelnél a legnagyobb. A ló kivitel 1888-ban 1887-hez képest szépen emelkedett, a mi azonban az 1887-ben fennállott ló kiviteli tilalomnak tulajdonítandó, a mely 1887-ben ló kivitelünket megszorította, s a melyre a ló kiviteli tilalom felfüggesztésével természetesen emelkedésnek kellett beállnia. Az osztrák-magyar vámterület összes ló kivitel-

tele jóval nagyobb, mint a mennyit saját áruforgalmi statisztikánk Magyarország kivitele gyanánt kimutat. Tekintve Ausztria lötenyészésének alacsonyabb fokát, ennek okát abban kell keresnünk, hogy külföldi kivitelre szánt lovaink egy része előbb Ausztriába hajtatik s csak azután, statisztikánk által számba nem vétetve, vitetik ki a vámterületéről. Lókvitelünk tehát bizonyosan nagyobb, mint áruforgalmi statisztikánk feltünteti.

Dr. Vízneker Antal.

KÖNYVSZEMLE.

a) FOLYÓIRATOK.

Budapesti Szemle. Szerkeszti Gyulai Pál. 1889. májusi szám: Turgot és az iparszabadság. Bernát Istvántól.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerkesztik Cserháti Sándor és Kossutány Tamás. VII. évf. 5. füzet. Magyar-Óvár, 1889.

Statisztikai havi füzetek. Szerkeszti Kőrösi József; kiadja Budapest főváros stat. hivatala. 188. szám (1889. január.): Élveszültek száma az 1888. évről. Halvaszültek és elvetélések az 1888. évben. Budapest egyenes adószolgáltatása 1887-ben. Budapest fogyasztása és fogyasztási adóbevétele 1875—1887-ig. A budapesti házbéradó és házbérjüvedelem 1871—1887. Adóbevételek és végrehajtások 1887-ben. Piaczi árak 1888-ban. stb. 189. és 190. sz. (febr. márczius): A főváros halandósága az 1888. évben. Az 1888. évben bejelentett hevenyfertőző betegségek. Budapest áruforgalma 1888-ban. Adatok a budapesti (kőbányai) sertésüzletről 1887—1888. Az élelmi czikke drágulása a kicsinyben való eladásnál. Adalékok a háztartási költségeknek az utolsó negyven év alatti drágulásához. Budapest főváros vízfogyasztása 1882—1888. Iskolák megvizsgálása és a gyermekekre gyakorolt főorvosi felügyelet a 1888. évben. stb. 191. sz. (április): Az 1888-ki esketések. A budapesti malomipar 1888-ban. Laküresedések az 1888. év IV. negyedében. A tornászati alól való felmentések az 1888—89-ki iskolai évben. stb.

Finanz-Archiv. Zeitschrift für das gesammte Finanzwesen. Herausgeg. von G. Schanz. VI. Jahrgang. 1. Heft. Stuttgart. 1889. Die italienische Steuer auf die Einkünfte von beweglichem Vermögen, von C. Burkart. Die Entwicklung der russischen Staatsschuld. Oesterreichisches Gesetz vom 20. Juli 1888. betr. die Zuckerbesteuerung. Das bayrische Staatsbudget in den ersten 70 Jahren seit Bestehen der Verfassung, 1819—1889. von W. Burkhard. etc.

Vierteljahrschrift für Volkswirtschaft, Politik u. Kulturgeschichte. Herausgegeben von Karl Braun. XXVI. Jahrg. Zweiter Band, 2. Hälfte. Selbsthilfe und Staatshilfe in der Bewässerungs u. Überschwemmungsfrage. Von Karl Walcker. Die verschiedenen Bevölkerungs-Elemente in den vereinigten Staaten. Die Zuckerkonvention vom 30. August 1888. Von Wilh. Herbertz. Das Oesterreichische Krankenversicherungsgesetz, von Dr. Zeller. etc.

Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft, herausgeg. von Fricker, Schäffle und Schönberg. XXV. Jahrg. 1—2. H.: Der Geld- und der Reallohn in den Vereinigten Staaten. Zur Frage der Wahrscheinlichkeit von weiblichen Geburten und Totgeburten, von Lehr. James Steuart und Adam Smith, von Feilbogen. Studie über den Wertbegriff von Flatow. etc.

Journal des économistes. Mai 1889: La crise économique en Italie, par Vilfredo Pareto. La grève de Mariemont et les conseils de conciliation et d'arbitrage, par Julien Weiler. Notions fondamentales, par G. de Mollinari. Revue critique des publications économiques en langue française, par Rouxel. La commission extra-parlementaire des sociétés de secours mutuels, par Eug. Petit. etc.

The Economist. Vol. XLVII. No. 2384—2387. The Finances of Spain. Italian Finance. The Sugar Bounties Convention. Our Joint-Stock Banks. Iron and Steel. The Position of the Stock Markets. The foreign Trade of China. etc.

b) KÖZGAZDASÁGI és STATISZTIKAI SZAKMUNKÁK és FORRÁSMŰVEK.

Dezső Miklós: A baranyai zöld szőlőoltás és az azzal való szőlőtelepítés amerikai alapon. Pécs. 1889.

Földes Béla: A bűnügy statisztikája. Sociologiai tanulmány. Budapest. 1889.

Kovácsy Béla és Monostori Károly: A ló és annak tenyésztése. Kassa. 1889.

Körösi József: Demologiai tanulmányok. Értekezések a társadalmi tudományok köréből, kiadja a Magyar Tud. Akadémia. Budapest 1889.

Lehmann Róbert: A magyar adó- és illetékisme. Kolozsvárt 1889.

Arbeiten aus dem kaiserlichen Gesundheitsamte. V. B. 2. H. Berlin. 1889.

Bericht der k. k. Gewerbe Inspektoren über ihre Amtsthätigkeit im Jahre 1888. Wien. 1889.

Die deutsche Hausindustrie. Bericht veröffentlicht vom Verein für Socialpolitik. Das nördliche Thüringen. Leipzig. 1889.

Marchet. 1848—1888. Ein Rückblick auf die Entwicklung der österreichischen Agrarverwaltung. Wien. 1889.

Oesterreichische Statistik:

XXI. Band. 1. Heft: Statistik der Unterrichtsanstalten in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1886/7. Wien. 1889.

XXI. Band. 2. Heft: Statistik der Banken in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für die Jahre 1886 und 1887. Wien. 1889.

Goumy E. La France du centenaire. Paris. 1889.

Mouvement de la population de Roumanie pendant l'année 1886. Bucuresci. 1889.

Picon: Aperçu sur les principales causes de la dépopulation et de l'affaiblissement progressif de la France. Prades. 1889.

Calcraft H. Copy of Statistical tables relatives to Emigration and Immigration from and in to the United Kingdom in the Year 1888. London. 1889.

Crump A. An investigation into the causes of the great Fall in Prices which took place coincidently with the Demonetisation of Silver by Germany. London. 1889.

Quarterly Return of marriages, births and deaths registered in the divisions, counties and districts of England. N. 161. London. 1889.

Statistica delle società di mutuo soccorso e delle istituzioni cooperative annesse alle medesime. Anno 1885. Roma 1888.

Statistica iudiciara di Romania pe anul 1885. Bucuresci. 1889.

UJABB PÉNZÜGYI TÖRVÉNYEINK JEL- LEMZÉSÉHEZ.

A törvényhozás legutóbbi ülészakának szenvedélyes pártusái mellett nem szabad megfeledkeznünk azon üdvös törvényekről, melyek pénzügyi téren épen az utóbbi időben jöttek létre és a melyeknek általános jellemvonása az, hogy a *társadalmi és közgazdasági* mozzanatok számosabbak azokban, mint a korábbi pénzügyi törvényekben és így a modern irány social-politikai feladataira is több figyelemmel vannak. A mit, rideg pénzügyi törvényekkel szemben, határozottan érdemül kell kiemelni.

Igy, hogy csak a főbbeket említsük és ezekből feltüntessük fentebbi állításunk igaz voltát: a szeszadó-regaleváltság- és italmérési adóról szóló törvények, bizonyára első sorban arra vannak hivatva, hogy az állam pénzügyein segítsenek; ezért lön emelve $3\frac{1}{2}$ — illetőleg $4\frac{1}{2}$ -szeresen a szeszadó; ezért távolítá el a törvényhozás az italmérési adó utjából a regalet; melynek megváltása jelenti az állam tőke-tartozását, egy magánosok által élvezett jövedelmi forrásnak államivá tétele szempontjából.

De egyuttal, ezekben a törvényekben fontos nemzetgazdasági és társadalmi mozzanatok is jutnak érvényre. Így a szeszadónál: a mezőgazdasági gyárak adóleengedésében, illetőleg jutalmában, mely 1,300.000 forint terhet ró ez idő szerint az államra, a kedvezményes adótétel mellett termelhető szeszmennyiségnek a belföldi fogyasztás aránya szerint való meghatározása; egyfelől azt az eszmét fejezi ki, hogy a mezőgazdaság lehetőleg könnyen szereltessek fel nyersterményeiket feldolgozó gyárakkal; másfelől pedig azt az eszmét, hogy a belfogyasztás, és illetőleg annak bizonyos mértéke, a hazai gyárak által, kedvezményes adótételek mellett legyen szeszszel ellátható; mert ezt még az italmérési adó is terheli. Soha nálunk (sőt a legujabb időig másutt sem) pénzügyi törvények ilyen kérdéseket fel nem karoltak. Mert ezen intézkedések által a termelés, az árképződés és fogyasztás egyaránt befolyásolva lesznek és *e téren* az eredmény nem annyira a *pénzügyi* mo-

mentumtól, vagyis az adótételtől, mint a *kontingentált szeszmeny-nyiség eltávolításától* függ. És abban még mindig nem vagyunk bizonyosak, hogy a belfogyasztás megbirja-e a megszabott 35 frt. szeszadót és 15 frt. italmérési adót; vagy jobban mondvá: e teher mellett elfogyasztatik-e a 872.000 hectoliterben kontingentált szeszmeny-nyiség? Ha a feltevés valósul — a törvény közgazdasági céljai is biztosítva lesznek; ha nem, akkor is gondoskodik ugyan a törvény arról, hogy a mezőgazdasági gyárak fenmaradjanak; de mert ekkor az *árviszonyok* kiesnek a törvény hatása alól nemcsak a pénzügyi, de a közgazdasági eredmények is bizonytalanokká lesznek. Azonban, ettől eltekintve, a törvényhozás alapeszméje nagy feladatokat ölelt fel; melyekhez — a fentebbiek mellett — csatlakozik: az italkimérésnek, állami kezelés és ellenőrzés mellett, *közegészségügyi* és társadalmi (erkölcsi) szempontból való kezelése, mert a törvény e tekintetben is részletes intézkedéseket tartalmaz, úgy rendészeti intézkedésekkel, mint a túlságos fogyasztásnak a kontingentalt összegben felül menő részének még újabb 10 frttal terheltetésével. Ez is olyan mozzanat, melynek ethikai jelentőségét félre ismerni lehetetlen.

Hogy a regale-megváltás nemcsak a jogállam és jövedelmeinek szélesebb és demokratikusabb alapon való fejlesztését jelenti, hanem hogy egy veszendő nemzeti tőkének éppen azok számára megmentésével egyjelentőségű, kik — a mezőgazdasági válság és más egyéni bajok és hibák folytán arra leginkább rá szorultak, bizonyítani sem kell; itt is a nemzetgazdasági és társadalmi mozzanatok jutnak előtérbe és érvényre. És hogy e tekintetben az intézkedés, ebből a szempontból is, mennyire sürgős volt, bizonyítja az a körülmény, hogy már az idén a még meg sem állapított, annál kevésbé liquidált megváltási összegek előzetes eladása tömegesen fordult elő, úgy, hogy külön törvényben kelle intézkedni arra nézve, hogy ezekre már most előleget lehessen adni; a mi a jogi cautelák és előjegyzések, valamint biztosítékok egy kissé mesterkéltszerű formáira kényszeríté a kormányt, és ezen kívül az államot, legalább a kisebb előlegekre nézve, bankár-üzletre birta, a mi még eddig Magyarországon nem történt soha. És csakis a kivételes helyzetben kereshető mentség, igazolás, e jogilag és pénzügyileg egyaránt rendkívüli eljárásra. Ez is bizonyítja, hogy újabb törvényhozásunk mennyire hódol, pénzügyi téren is, a nemzetgazdasági és társadalmi érdekeknek.

Még fényesebb bizonyíték e mellett az, hogy a záloglevele-

ket adómentesekké tettük és hogy a vizszabályozási kölcsönök olcsóbbá tétele céljából, az állami végrehajtás, sőt — három évi leszámolás formájában — garancia is igénybevetetett. A talajjavítás céljaira nézve pedig: egyfelől az egész jószágtestek solidaris lekötésében, másfelől e célra adott kölcsönöknek bekebelezett kölcsönökkel szemben is elsőbbségi joggal felruházásában és végül: a talajjavítás útján előálló értéknövekedésnek a kölcsön alapjául vételében három olyan új és jogilag épűgy, mint nemzetgazdasági szempontból egyaránt rendkívűli, mondhatnók: radikális rendszabály érvényesűlt törvényhozásunkban, melyeket sem eddigi jogrendűnk, sem nemzetgazdaságunk eddigi fejlődése, még kevésbé pedig az állam eddigi működése nem ismert. Az állami közreműködés — jogi alapon és végrehajtásban, értéktéremtésben és biztosításban egyaránt — olyan természetűvé és mértékűvé tétetett e törvényhozási intézkedésekben, hogy a köz- és magánérdek a legszorosabb kapcsolatba jött ez uton, és az államnak reformáló munkája veti meg az egyéni és társulati tevékenységnek úgy jogi, mint hitelűgyi és pénzügyi alapjait. És, megvalljuk, hogy még e korlátokon belül is, és e szerény formákban is, tagadhatatlanul felösmerhető az állam-socialismus rohamosan terjedő irányzatának némi befolyása, bár oly sublimált és kötetlen formában, hogy az ellen az egyéni szabad tevékenység és szabad verseny hivei is legfeljebb aggodalmakat hozhatnak fel a neta-láni folytatás miatt, de kifogásokat nem.

Ki kell emelnűnk a fentebbiek kapcsán azt is, hogy állami közvetítés és úgyszólván garanciával jön létre a talajjavítási záloglevelek kibocsátása is, mire a földhitelintézet vállalkozott: mert ez egyfelől hitelűgyűnknek új alapokkal — az értéknövekedéssel — és másfelől új eszközökkel, új elhelyezési papirokkal való szaporodását jelenti, a minek bizonytalanságát, formájának és újságának nehézségeit csakis az állami kivételes actió és a magyar földhitelintézet erős szervezetében és nagy hitelében való erős bizalom fogja, ha egyáltalában sikerűl, legyőzhetni. A hitel- és tőke-elhelyezés ez újabb formája a magánosok szolgálatára van rendeltetve és mégis, első sorban állami kezdeményezésnek, illetőleg működésnek köszönhető. Az állam ily irányű tevékenységéhez eddig nem igen voltunk szokva.

Más szempontból érdemel figyelmet a pénzügyi közigazgatás reformjára vonatkozó törvény, mert míg az előbbiekben az állam áll a társadalom szolgálatában, itt a közvetett adók terén

is igénybe akarja venni az önkormányzatnak úgy társadalmi — a közigazgatási bizottságban — mint hivatalos közegeinek közreműködését, okulva azon tapasztalatokon, melyeket e közreműködés az egyenes adók terén nyújtott, hol ez a »fiscus« iránti ellen-szenvet meglehetősen lefegyverezte, noha évszázadokon át és főleg az absolut korszak alatt, ebben úgyszólván nevelve volt a nemzet; és másfelől a közigazgatási biráskodást, épen adóügyekben, teremte meg, a mi a közönség érdekeinek és jogainak egyedüli védelme és biztosítója az administratióban, főleg pedig a pénzügyi administratióban.

Tagadhatatlan, hogy merész újítás a hosszú (havi) időközökben rövid ideig működő és többnyire laikus elemekből álló közigazgatási bizottságnak befolyást adni a szakszerű elintéztetése bonyolult ügyek alapos ismeretét feltételező közvetett adók kezelésére. De miután a *fogyasztási adók községi reáutalásán* kívül ezek a kivetésre absolute nem nyerne befolyást, a sérelmek orvoslására pedig egyfelől a közegek fegyelmi hatósága, másfelől a pénzügyminiszterhez való felterjesztés van csak kezükbe adva, azt hisszük, hogy veszély ez újításban nincs. Bár tagadni nem lehet, hogy a főeredményt azon közvetett hatásban kell keresnünk, mely az ellenőrzés és nyilvánosság *praeventiv* hatásában és a megnyugvás, felvilágosítás eredményében mutatkozik. Máskülönben e téren is az eszmény a szakszerű biráskodás lenne, akár rendes, akár közigazgatási *állandó* bíróság által, de az előbbinek nehézkes formalismusa és az utóbbinak — főleg elemeinek — hiánya, sőt létesítésének nehézségei ezt most valósíthatatlanná teszik. Különben, a pénzügyi ellenőrzés e szélesbitett hatásköre a közigazgatási bizottságra nézve nemcsak a hatáskör tetemes kiszélesbítését jelenti, de egyszersmind azt is, hogy a társadalom váltakozó elemei e téren nagyon hasznos iskoláztatáson fognak átmenni, mely egyfelől az ellenőrzést fogja napról-napra hatékonyabbá tenni, másfelől pedig az állami érdekek önkénytes védelmét szélesebb körben terjesztetni. Annyival is inkább, mert pl. a kedvezményes adóttel melletti szesztermelés ellenőrzése a gazdasági szeszgyárak kedvezménye, a kontingentálás felosztása és a megszűnő nagy gyárak kontingensében a gazdasági gyárak részesedése; az italmérési engedélyek adása tekintetében és más ügyekben, a most decentralisalandó és közvetlen közelségekben levő pénzügyi igazgatóságok eljárásukban mindenütt számos érdekelt féllel fognak találkozni, mi az ellenőrzést az állam javára is fokozza.

Az, hogy e pénzügyigazgatóságokba az adófelügyelők és kataszteri nyilvántartók teendőikkel együtt beosztva lesznek és e hivatalok lehetőleg a megyék székhelyén fognak felállíttatni, általános helyeslésre talált, mert a közvetlenség mindig fokozza a jogvédelmet és ellenőrzést és a csoportosítás: a gyorsaságot a közigazgatásban, de sok aggodalmat keltett az a körülmény, hogy az illetékszabási hivatalok teendőit az adóhivatalok veszik át, ezeket a szakkérdésekben, a pénzügyigazgatóság egy kijelölendő közegének felülvizsgálati joga segítvén az illeték első kiszabásában. Tagadhatatlan, hogy ez kivételes intézkedés, de azt hiszszük, hogy a mostani szakközégek természetes és czélszerű beosztásával a helyzet e tekintetben sem rosszabb, hanem jobb leend. Azonban valódi segítséget az illetékszabályok sürgős revíziója és egyszerűsítése fog nyújtani, a mi szoros összefüggésben áll ugyan a magánjog és perrendtartás intézkedéseivel is, de nem szeretnők ama reformot ezek létrejöttéig halasztani; lehet akkor novellaris intézkedéssel is az új jogrendszerhez az illeték szabályokat alkalmazni. De azt tőnni nem lehet, hogy ezek bonyolultságában a kirovást teljesítő felelős közeg úgy segít magán, hogy a kétesen minősíthető jogesetek közül annak illetékét szabja ki, mely a legmagasabb, csak azért, hogy — őt baj ne érje. Ez anomálián mielőbb segíteni kell.

A pénzügyi közigazgatási reformban felölelt a kormány és törvényhozás egy új eszmét is; a községi adóügyeknek és összes adó- és illetékügyi panaszoknak, a pénzügyigazgatóság időközönként kiküldött és lehetőleg közvetlen intézkedési vagy jelentést tevési joggal felruházott közlege által való *közvetlen* ellenőrzését és esetleg a panaszok helybeli orvoslását. Ha e rendszabály kellő mértékben és a hivatalos ellenőrzés és nyilvántartás minden zavara nélkül lesz alkalmazva, akkor igen üdvös hatásu lesz, mely épen a nép alsó rétegeinek eddig nem kellő védelemben részesült érdekét fogja biztosítani és *ez uton* az állam érdekével és fogalmával köti össze azon elemeket épen pénzügyi téren is melyek — tudatlanságból és visszaélések folytán — eddig e téren vele gyakran szemben állottak és *megtanítja* a pénzügyi érdekek védelmére azokat, kik eddig arról fogalommal sem bírtak.

Hasonló jó és üdvös társadalmi és nemzetgazdasági hatást várunk a cheque és clearing rendszernek épen a póstatakarék-pénztár széles hálózata útján való meghonosításától is, mert a

tőkének fillérekből felgyűjtéséhez, a pontos fizetéshez és a pénznek — még fizetéseknel is lehető — kiméréséhez értünk legkevesebbet e tekintetben; a keleti, készpénz tartogatás bizonyos mértéke még (noha apadóban) nálunk ép úgy megvan, mint a fizetésekben való pontatlanság; úgy, hogy azon szokások egészséges fejlesztése, melyeket a francia »moeurs financiers«-nek nevez, csak ilyen intézkedésekkel mozdítható nálunk elő. Mert a cheque- és clearing használata megtanítja az *időközi kamatok* megbecsülését és ez a pénzgyűjtés és takarékoság egyik nagy titka; mire nálunk eddig nagyon kevés figyelem volt fordítva.

Végül meg kell emlékeznünk a miniszteriumnak új beosztásáról is, melynek következtében a földművelési miniszterium önállóvá lett, hogy a vízszabályozási és talajjavítási, vízjogi teendőket is felkarolja; a kereskedelmi és iparügyek pedig a közlekedési miniszteriumba mentek át. Nagy súlyt e beosztásra nem fektetünk. A teendők legnagyobb csoportosítása lön így elérve; de a kabinet-politika és az egyes miniszter egyénisége lesz *mindig* a hatáskör felhasználásának és *érvényesülésének* főtényezője; az egyensúlyt *amannak* kell fentartani, az irány és cselekvés *ettől indul* ki az egyes szakmákban. Különben így is lesz mindenik miniszteriumnak elég dolga; legalább az 1889. évi költségvetés tételei szerint az új beosztás pénzben kifejezve nem okoz a hatáskör nagyságában nagy változást. Álljon e tekintetben itt egy futólagos összeállítás:

Közlekedési tárcza. Sommázat.*)

	Új beosztás.	Budget.
Rendes kiadások	42,039.584	41,478.033
Átmeneti kiadások	341.300	
Beruházások	6,733.570	9,089.570
Rendes bevételek	56,260.988	55,708.359
Nyugdíjak	593.499	569.850

Földművelési tárcza. Sommázat.

	Új beosztás.	Budget.
Rendes kiadások	11,240.034	11,639.472
Átmeneti kiadások	87.000	428.300
Beruházások	2,314.102	482.102
Rendes bevételek	11,371.498	11,983.908
Átmeneti bevételek	36.000	36.000
Nyugdíjak	452.222	473.736

---

*) Ez összeállításban három vasút államosítása nincs tekintetbe véve, mert az első előirányzatra van fektetve!

- Természetes, hogy az összegek nem fejezik ki az ügyek természetét és határozott terjedelmét, de megadják mégis: a hatáskör külső keretét és az eszközök értékét. Ezek meggyőznek arról, hogy az új beosztás nem nagy reform, de kormányzati rendszabály, melynek czélszerűsége ellen kifogást tenni nem lehet. Ezek a legutóbbi törvényhozási ülészak főbb pénzügyi törvényei. Azt hisszük, hogy — a conversio pénzügyi jelentősége mellett — azoknak társadalmi és közgazdasági fontossága és üdvös hatása kétségtelen.

HEGEDÜS SÁNDOR.

TEENDŐINK FIUMÉBAN.

Bármennyire magára vonja is Fiume már évek során keresztül úgy politikai, mint közgazdasági tekintetben a közérdeklődést: fontossága még mindig nem ment át eléggé a hazai közönség tudatába s megérdemli a fáradságot, hogy Magyarország egyetlen tengeri kikötőjének feladatát szem elé állítsuk s rá mutassunk azon eszközökre, melyek feladatának megoldására képessé teszik.

Minden magyarnak, ki Fiumében megfordul, szíve hazafiúi örömtől dagadhat, midőn látja a pompás kikötőben, hogy rakodik be és ki hat-nyolcz gőzös s tiz-tizenöt vitorlás hajó s látja az ezzel járó üzleti sűrűség-forgás mozgalmas képét. S ha útközben szemébe tűnik a petróleummal megrakott számtalan vasuti kocs, hasonlóképen kedvező véleményt alkot magának Fiume nagyságáról. De ezzel szemben tagadhatatlan tény, hogy a behozatal Fiumén át az ország összes kereskedelmi forgalmának alig teszi 5 %-át és hogy Fiume kiviteli forgalmában is kifejezést talál a magyar terménykereskedés ugrásszerű és szabálytalan volta. Mert míg ősszel a forgalom, a javak összeterlődése miatt, fennakad, az esztendő legnagyobb részében a raktárak jóformán üresen állnak.

Magában Fiumében tulajdonképeni helybeli kereskedésről alig lehet szó s a többnyire igen kis fiumei czégek üzleti tevékenysége leginkább csak a fakereskedésre — mely az utóbbi időben kétséggel emelkedett — s a partvidékeknek és Dalmáciának gyarmatárúkkal való ellátására szorítkozik. Sőt maga Fiume, a legtöbb fogyasztási cikkre nézve Trieszt adóízetője s kikötővárosunknak a statisztikai számokban mutatkozó nagy föllendülése főleg a különböző kiviteli javak transitó-forgalmára vezethető vissza. Ez a transitó-forgalom azonban Fiume feladatát csak igen kis részben tölti be, bár szívesen megengedjük, hogy már az is vívmány, ha a nagy árútömegek, melyek Fiuménak veszik útjukat, nagyobb hajó-forgalmat idéznek elő, mely viszont különböző módon mégis csak Fiume javára szolgál. Fiuménak azonban az

anyaországra nézve idővel azzá kellene válni, a mi Trieszt a birodalmi tanácsban képviselt országokra nézve, közvetítő tényezőjévé a Magyarország és a külföld közötti kiviteli és behozatali forgalomnak.

Budapest ép oly kevésbé alkalmas, mint Ausztriára nézve Bécs, arra a kereskedői szervezetre, mely elengedhetetlen, ha arról van szó, hogy Magyarország áruí és terményei a nemzetközi kereskedés versenyébe vitessenek, a fogyasztási cikkek pedig Magyarország számára közvetlenül a távoli termelő országokban, nagyban szereztessenek be. De hol állunk még ma, ha Fiuménak ezen hivatását, mint czélt tekintjük.

De az is tagadhatatlan, hogy éppen a kereskedő osztály, mely első sorban volna hivatva Fiume fejlesztésénél közre hatni, eddig aránylag igen csekély részt vett a fiumei útírány kereskedelmi forgalmában s maga Fiume a hazai kereskedővilág előtt még ma is jóformán ismeretlen volna, ha részint a kormány által támogatott lisztkivitel Braziliába és a nyugateurópai kikötőkbe, részint két nagy gyár alapítása, mely petroleumból, rizsből és rizskeményitőből a monarchia fogyasztásának nagy részét fedezi, annak idején ösztönül nem szolgált volna szabályszerű és bensőbb viszonyra Fiume és az anyaország között.

Bármennyire öröndetes is tehát, hogy Fiume kereskedelmi tevékenységének valódi emelkedéséről szólhatunk s bármennyire el kell is ismerünk, hogy a kormány folyvást arra törekedett, hogy Fiumében lassanként létrehozza mindazon berendezéseket, melyek egy nagy behozatali és kiviteli üzlet lebonyolítására szükségesek — s itt különösen meg kell emlékezni Baross kereskedelmi miniszter sikeres tevékenységéről; — de másrészről mégis constatólnunk kell, hogy az egész forgalom Fiumén át mindaddig többé-kevésbé mesterséges s ennélfogva szabálytalan lesz, míg csak az anyaország Fiumét a szükséges kikötői berendezéseken kívül, azon értelmi és pénzügyi erőkkal is el nem látja, melyek egyedül képesek nagyobb mértékben a tulajdonképeni kereskedelemnek és tengeri forgalomnak eddig ültetett csiráját kellő kifejlésre juttatni.

Ha az ember a Triesztból idehangzó panaszokat komolyan venné, hajlandó volna azt hinni, hogy Fiume emelkedése Trieszt terhére történt, sőt egész a legújabb időkig még azt a nézetet is lehetett hallani, hogy ha Fiume még tovább fejlődne, az egyértelmű volna Trieszt megkárosításával.

Messze vezetne tulajdonképeni feladatunktól, ha ezt a téves nézetet alaposan meg akarnók czáfolni. Nem csak hogy nem szükséges, hogy a két kikötő közt káros verseny álljon fenn, hanem azon érdekek helyes felismerése mellett, melyeket Trieszt és Fiume saját anyaországukkal szemben képviselnek, azonnal kitűnik, hogy ennek a két kikötőnek az a feladata, hogy egymást kölcsönösen kiegészítse és saját hivatásának mindkettő megfelelő, a nélkül, hogy egymásnak kölcsönösen ártana. Sőt sok oly momentum van, melyben egyértelműleg jární el mind két kikötőre nézve előnyös volna. Ezenkívül Triesztnek századok óta fennálló kereskedése, melyet az abszolút kormány az állam zsebéből hatalmasan gyámolított, oly nagy előnyt biztosít neki Fiumével szemben, hogy ennek képzelhető legnagyobb emelkedése sem volna képes Trieszt kereskedelmét a nyeregből kivetni.

A két kikötő viszonyainak hasonlóságánál fogva azonban nem árt, ha kikötővárosunkra nézve egyetmást megtanulunk Trieszt multjából, nevezetesen, *mint nem kell tenni némely dolgot.*

Volt idő, hogy Triesztben is kevés képviselője volt a kereskedésnek, minthogy a város népessége nem rendelkezett a szükséges szellemi és pénzügyi erőkkal. Így idővel németek, angolok, francziák, olaszok, görögök, stb. költöztek Triesztbe s a bennszülött népesség később sem tudott odáig emelkedni, hogy Trieszt kereskedelmében a vezérszerepet magához ragadja.

Midőn a kedvezőtlen körülmények egész sora következtében Trieszt kereskedelme ismét lehanyatlott, a nagy czégek többnyire eltűntek, a Triesztben szerzett milliók a kereskedelemből kivonattak s ezek elvesztésével Trieszt kereskedelmének is megfelelőleg szűkebb korlátok közé kellett szorulni.

A gazdag nagy kereskedők fiai nem léptek apáik nyomdokába s kalmárok helyett lovagok lettek. Így nem is mentek, mint ez az angoloknál és németeknél szokás, távol országokba, hogy támpontul szolgáljanak szülővárosuk kereskedésének, és minthogy Ausztria Trieszt fejlődésében nem vett oly élénk részt, hogy saját fiait rendelkezésére bocsátotta volna: Trieszt nem forrott igazán össze az osztrák anyaországgal. Idegenek látják el benne az üzletet, a nélkül, hogy valami sokat törödnének Ausztriával. Ezért Ausztria jelenleg idegenül áll saját tengeri kikötővárosával szemben s nem érti meg annak szükségleteit és kívánalmait.

Nekünk nem szabad így tennünk Fiumével; hanem ha azt

akarjuk, hogy Fiume mint magyar kikötőváros fejlődjék ki, ilyené váló alakulását saját vérünkkel, saját erőinkkel kell támogatnunk s nem szabad vonakodnunk, hogy erre a célra legjobb erőinket alkalmazzuk.

Semmi sem mutatja azonban drasztikusabban, hogy ezen feladat megoldásától mily távol állunk, mint az a tagadhatatlan tény, hogy nálunk a kereskedőt még mindig alsóbb osztályú egyénnek tekintik s a nagykereskedő helyes fogalma, úgy a hogy azt például Németországban és Angliában, a nagy kereskedelmi központokon találjuk, nálunk még mindig ismeretlen. Kontinentális szellemünk a tengerentúli kereskedelem nagy-szerűségét még nem képes felfogni s ennél fogva az érdeklődés is teljesen hiányzik minden iránt, a mi a tengerre vagy a tengeri forgalomra vonatkozik. Helyesen felfogni sem vagyunk képesek, miként történhetett, hogy Anglia mérhetlen gazdagságát sőt nagyhatalmi állását tengeri kereskedelmével érte el, még kevésbbé tudjuk megérteni, hogy egy vitorlás hajó vagy egy gőzös, kitűnő tőkebefektetésül szolgálhat s számtalan embernek nyújt gazdag jövedelmet.

Néha-néha olvasunk a lapokban kereskedelmi tengerészetünk szomorú állapotáról; a delegációk évről-évre megszavaznak bizonyos összeget a hadi tengerészet fejlesztésére, a mi különben hidegen hagy bennünket, a parlament szintén megszavazza a szokott szubvenciókat a kereskedelmi hajózási társaságok részére, de valódi érdeklődéssel a hajókat, melyek lóbognak távol országokba viszik, nem kísérvük.

Az elmondottakból önként következik, hogy mit kell tennünk, ha közgazdaságunk, illetőleg kereskedelmünk egészséges fejlődése komolyan szívünkön fekszik. Kereskedelmünknek nem szabad belföldi kereskedelemnek maradnia, hanem számot kell vetnie a megváltozott forgalmi és szállítási viszonyokkal s csatlakoznia kell a nemzetközi kereskedelemhez. Mindenek előtt tisztába kell jönnünk az európai értelemben vett kereskedő fogalmával és feladatával; aztán valódi kereskedő osztályt kell nevelnünk, minő eddig nálunk csaknem egészen hiányzik, mely a tengeri piacokon s főleg a külföldi emporiumokban megtanulja, hogy mi a feladata a szó magasabb értelmében vett kereskedőnek.

Ez irányban a sajtó sokat tehet; feladata volna tisztázni a fogalmakat s intelligens osztályunkkal megértetni, hogy egy jól iskolázott, képzett kereskedő mai napság, midőn a kereskedői

szellem még a vezérlő államférfiaknak is szükséges attribútuma, tevékenységének végtelenül nagyobb és hálásabb tért talál, mint a hivatalnok vagy ügyvéd, mely életpályáknál különben is nálunk a túltermelés, és hogy a kereskedő társadalmilag egyáltalán nem áll a hivatalnok, vagy ügyvéd mögött. Valóban, ha Angliában a legnagyobb arisztokrata nevek viselői nem szégyenlik gyermekeiket a City-be küldeni s ha egy Gladstone fia egy kalkuttai kereskedő-házban működhetik a nélkül, hogy ezzel családja tekintélyének ártana: akkor, azt hiszszük, hogy a mi gentrynk fiai sem szégyenlhetnék a hazai vagy külföldi tengeri kikötővárosokban kereskedelmi tanulmányokat tenni, s tehetségüket később a hazai kereskedelem szolgálatába bocsátani. A hazai közönséggel meg kellene értetni, hogy a nagykereskedő a detaillistához, ki a bolt-asztal mögött áll, vagy a gabona-alkuszhoz, ki a falukban a gabonát összevásárolja, körülbelül úgy aránylik, mint a lakatos a gépgyárhoz.

A hazai kereskedők tehát, kik külföldön kontinentális előítéleteink salakjától megtisztultak, s ott a nagy áttekintést és vállalkozó szellemet elsajátították, — mely utóbbinak azonban a nálunk még a tiszta áruüzletben is mind inkább lábrakapott játék-dühhöz semmi köze — jövőre Fiumében a hazai kereskedelem fejlődésére nézve az utász-szolgálatot tartoznának teljesíteni s ezen útkészítés számára a hazai tőkének rendelkezésre kellene állania, hogy az összeköttetés Fiume és az anyaország között a képzelhető legbensőbb legyen. Mert különben soha sem leszünk urak saját hazánkban s munkánk gyümölcsét nagyrészt újra idegeneknek kell átengednünk.

De még ha fölteszszük is, hogy a jelenleg Fiumében működő pár kereskedő idővel a kellő erővel meg fog szaporodni s tevékenységük a szükséges mérvben kiegészítettetik: a kormánynak még mindig elég munkája marad, ha Fiumét mindazon eszközökkel el akarja látni, melyek alkalmasok, hogy a kikötővárost, illetőleg a közvetítésével kivitt nyersterményeket az európai piacokon versenyképesse tegyék. Még hosszú időn keresztül a kormány feladata fog maradni az eszközök előteremtése, melyek által nyers terményeink kivitele a fiumei utirányban a képzelhető legolcsóbban történhetik.

Sajnos, a gabona termelési költségei Magyarországon oly magasak kezdenek lenni, hogy a kivitel csak különösen kedvező conjuncturák mellett válik nyereségessé, vagyis ha más országok-

nak rossz aratásuk van. De ha meg akarjuk erősíteni mezőgazdaságunkat, meg kell neki adnunk az eszközöket, hogy terményeit mindenkor eladhassa, illetőleg előnyösen értékesíthesse.

Nagy kár, hogy a Dunának a Tűr tábornok által tervezett összeköttetése a Szávával, egy csatorna létesítésével Vukovártól Samaczig, eddigelé csak jámbor óhajítás maradt. Ez az összeköttetés, továbbá a folyamhajózás fejlődése a Dunán és a Száván, valamint a Kulpának hajózhatóvá tétele Károlyvárosig, Fiume további emelkedésének hatalmas emeltyűjét képeznék.

Épügy Bosznia be- és kivitelét is a fiumei útirányba kellene terelni, mit különösen az által lehetne elérni, ha Sziszek kereskedelmi tevékenysége emeltetnék. Sziszek, mint kereskedelmi piac, fájdalom, az utóbbi évek alatt hanyatlott, mit részint Bars versenyének, részint a jól szervezett és alkalmas közraktárak hiányának, részint a sziszeki kereskedők indolenciájának tulajdoníthatunk. Sziszek azonban Fiume előőrse és a mi Sziszek érdekében történik, közvetve Fiume javára szolgál.

A tengeri kereskedelem emelésének legfontosabb eszközét kétségkívül a rendes hajózási összeköttetések képezik. Igaz, hogy nagyobb mennyiségű árúk számára a nemzetközi piacon könnyű a világ minden részébe hajókat kapni; de a kereskedelem, főleg ott, hol még fejletlen s új uton akar magának pályát törni, a rendes, szabályszerű hajójáratokat, melyekre a kiskereskedelem is föltétlenül támaszkodhatik, — nem nélkülözheti. Fiume legjobban bizonyítja ezen állítás igazságát, mert liszt- s legújában buzakivitelünket Braziliába s liszt kivitelünket Angliába, főleg az »Adria« által állandósított rendes hajójáratoknak köszönhetjük. De a kormány által segélyezett kisebb hajózási társaságok is, melyek a magyar tengermellék és Dalmácia többi parti városaival tartják fenn a forgalmat, szintén prosperálnak, minthogy a hajószállítási alkalom szabályszerűsége a nevezett vidékekkel való forgalomra nagyon fejlesztőleg hat.

Ezek, a magyar kormány által segélyezett hajózási társaságok egy későbbi nemzeti gőzhajózás csirái gyanánt tekinthetők, melyeknek lehető gyors, de egészséges fejlesztésére a kormánynak annál nagyobb gondot kell fordítania, mert a most még létező fiumei hajósgazdák biztos pusztulásnak néznek elé.

Valóban a kihaló vitorláshajózást új vitorlás vashajókkal kell pótolni; mert a tapasztalás arra tanít, hogy ezek, ha nagyobb méretekben épülnek, az oczeánontúli járatokban nagyon jól meg-

állhatnak a gőzhajók mellett s csak félig-meddig kedvező conjuncturák közt is igen tekintélyes jövedelmet hoznak. Minthogy azonban még most, eltekintve a nyers rizs behozatalától, nincs semmi közvetlen ok, hogy Fiume a forgalmi összeköttetést a távol Kelettel kultiválja, a létező hajózási vonalokat első sorban olyanokkal volna czélszerű megszorítani, melyek az előrelátható kereskedelem tekintetbevételével, táplálásra leginkább számíthatnak.

Ezen szempontból kiindulva, némi változtatása volna ajánlatos az »Adriá«-val fennálló szerződésnek, mely jelenleg a nyugot-európai kikötőkbe a járatok egész sorát köti ki, melyek egyáltalán nem felelnek meg Fiume szükségletének. Különösen szükséges volna új vonalak létesítése a fakeskedelemre való tekintettel, mely évről-évre nagyobb arányokat ölt. Fiuméből a forgalom Olaszországgal oly nehéz, hogy utját a fa sokszor Fiuméből Triesztnak kénytelen venni, hogy onnan szállíttassék az olasz kikötőkbe. Egy rendes hajóforgalom Olaszországgal kereskedelmünknek sok új impulsust adna s legyőzni segitené a bajt, melyet az Olaszországgal kötött legújabb vámszerződés különösen Fiuménak okozott, mely szerződés különösen a kisebb hajók által közvetített forgalomra mért súlyos csapást.

Fakivitelnünket továbbá Éjszak-Áfrika jelentékenyebb kikötőibe legalább is havonkénti közvetlen járatokkal tetemesen lehetne emelni. Ezen járatokra nézve magában Fiumében akadna konsortium, mely mérsékelt subventió mellett Éjszak-Áfrikával rendes hajójáratot tartana fenn.

Tengeri hajózásunk emelése általában s különösen az átmenetel gőzösökre és modern vitorlás vashajókra, első sorban természetesen tökélet kíván. Hogy azonban a szükséges tőke rendelkezésre álljon, annak egyik előfeltétele az, hogy a hajók jelzálogi hiteléről törvény hozassék. Ez a tárgy mindenesetre megérdemli, hogy a kormány komolyan fontolóra vegye, már csak azért is, mert az utóljára sem megy, hogy a tengeri hajózás mindig csak a kormány segélyét vegye igénybe. A kormány részéről azonban joggal megvárhatjuk, hogy egy dock és egy hajógyár felállítását, melyet már oly régen tanulmányozgatnak, megvalósítsa; mert egy dock hiánya, melyben esetleg nagyobb hajójavítások is eszközöltethessenek, már rég óta érezhető s a fiumei hajótulajdonosoknak, kik javításra szoruló hajóikat külföldre kénytele-

nek küldeni, nem csekély külön kiadásokat okoz, miket a hajózás érdekében jó volna elkerülni.

Itt meg keli említenünk a Lloyd-kérdést is, mely nemrég a szerződés oly megújításában lelte előleges megoldását, mely sem Magyarországot, sem a speciális fiumei helyi érdekeket, sem magát a Lloydot nem elégíti ki; mert a szerződésbe oly módosítások is vétettek föl, melyek már a zöld asztal mellett nagyon meglettek volna fontolandók, a gyakorlatban pedig nagyon is kétes értékűnek mutatkoznak. Itt tehát sürgős szükség van a reformra.

A már említett kontinentalis nézeteinknek s azon elkülönítettségnek, a hogy nemrég Fiume ügyei tárgyalattak, lehet következménye, hogy Budapesten mind annak megítélésére nézve, a mi a tengerészeti ügyre és a tengeri hajózási forgalomra vonatkozik, nem a helyes felfogás uralkodik, s így ezen dolgokban nagyon sajnálatraméltó dillettantismussal járnak el.

A fiumei tengerészeti hatóság, mely eddigi szervezete szerint nagyon szerény hatáskörrel bír, feladatának, mint valamenynyire fontosabb, főleg törvényhozási intézkedéseket kívánó munkálatok értelmi vezetője és szakszerű előkészítője, nem felelhetett meg. A minek kétségkívül részben az is az oka, hogy a legjobb szakérők nem mindig álltak rendelkezésére. De legkevésbébbé törődtek vele, hogy gondoskodjanak egy jeles fiatal nemzedékről, melynek kiképzéséről, megfelelő egyénekben való szegénységünk mellett, idejekorán gondoskodni kellett volna, hogy ezek, elméleti ismereteik mellett, a gyakorlati szolgálatban, a hivatásukhoz megkívántató tapasztalatot is megszerezzhessék. Ennélfogva a tengerészeti hatóságnak, melynek Fiumében a kereskedelmi miniszter tanácsadó és végrehajtó organumának kellene lennie, újjászervezése nagyon sürgős feladat.

Nem kevésbé kívánatos volna, ha igazságügyi kormányunk gondot fordítana a törvénykezési eljárás gyorsítására, mert az, a mint a fiumei kereskedő világ panaszaiból is megérthetjük, szörnyű lassú. Hogy ennek oka csak a bírák elégtelenségében rejlik-e, megérdemlené a beható vizsgálatot. Igaz, hogy a Bach-korszak óta Fiumében is épúgy, mint Erdélyben, az osztrák jog van érvényben s nem tudjuk eldönteni, hogy az államjogi provisorium megszünte előtt lehető vagy indokolt volna-e a magyar perrendtartás behozatala.

Fiume eldöntetlen államjogi helyzete, kétségkívül, szintén azon akadályok közé számítandó, melyek ezen tengeri kikötő na-

gyobb mérvű emelkedésének útjában állnak. Mert az világos, hogy a belföldi tőke mindaddig, míg Fiume véglegesen Magyarország-hoz nem tartozik, csak tartózkodva keres Fiumében vagy a tengeri hajózásban gyümölcsöztetést. A kérdés eldöntése által még a fiumei viszonyok is nagyon sokat consolidálódnának; mert ez a politikai kérdés, bár jelenleg éppen nem acut jellegű, titokban mégis oly izgató tevékenységnek enged tért, mely nagyon rosszúl fér össze egy kereskedelmi város céljaival és törekvéseivel. Trieszt e tekintetben is intő példátul szolgálhat, hol a politika, bár más irányban, nagyon zavarja a kereskedő város munkáját.

Fiume nemcsak magában véve politikailag exponált pont, hanem a Szent István koronájának oly külön sajátossággal bíró része, mely megfelelő ügyes, tapintatos államférfiúi elbánást kíván. A kormánynak tehát mindig nagy gondot kellene fordítani arra, hogy ezen exponált pontra állandóan legjobb erőit állítsa, hogy a fiumei népesség ragaszkodását Magyarországhoz necsak az anyagi érdek, hanem az összetartozás érzete sugalja, mely annál gyorsabban fog megerősödni, minél szilárdabb, cél-tudatosabb, tevékenyebb lesz a vezetés.

Nagyon érthető kívánság, hogy az egyetlen magyar kikötőváros, melyért az állam már annyi milliót áldozott, necsak hódoljon az anyaországnak, hanem hogy magyarsága úgy a társadalmi, mint az üzleti életben és tevékenységben kifejezésre jusson. Ezt a célt azonban semmiféle magyarosító törekvéssel sem lehet elérni, hanem a nemzetnek tulajdon vérért kell odaadnia, az üzleti életben saját fiai által kell a vezérszerepet magához ragadnia s szellemi túlsúlya által kell önnön nemzeti bélyegét a kikötővárosranyomni. Ezen szempontból bajos megérteni, hogy miért engedik, hogy Fiumében horvát ezred állomásozzon s ámbár ezen hibás lépésre már többször történt figyelmeztetés, a magyar kormány, úgy látszik, még nem képes magyar ezreddel helyettesíteni a horvát ezredet.

Fiume nagyon alkalmas tartózkodási helyül kínálkoznék nyugdíjasok számára, kiknek már pusztá jelenlétük nem kevésbé hatna közre, hogy a magyar társadalom Fiumében megerősödjék s idővel domináló befolyást nyerjen.

Fiume magában véve nagyon kis város s nagyon kis fogyasztó terület arra, hogy nagyobb beviteli üzlet alapjául szolgáljon; a romlékony árúk kelendősége például már a beviteli kikötőben bizonyos fogyasztási képességet kíván, ezért minden esz-

közt meg kellene próbálni Fiume népességének lehető gyors növelésére. Más részről az is szükséges, hogy a város az idegeneknek vagy ott letelepülteknek kellemes tartózkodást és bizonyos előnyöket nyújtson, mi azonban többé-kevésbé csak akkor lehetséges, ha a kis városi szokások és intézkedések alól emancipálja magát.

Befejezésül hangsúlyozzuk még egyszer alapgondolatunkat; Fiume jövője attól függ, hogy nemzetünkben van-e elég erő és akarat, értékesíteni a kincset, melyet kikötő-városában bír. Vajha ez a néhány sor sem hangzanék el hiába, bár meghallgatnák s szívökre vennék az összes érdekelt körök. Rövid felszólásomnak nem is volt egyéb célja, mint hogy felköltse, előmozdítsa s általánosabbá tegye az érdeklődést tengeri kikötőnk iránt. Szent kötelességünk teljes erőnkől azon munkálni, hogy hazai tengerészeti kereskedelmünk tovább-fejlődése honi gyökerekből nőjön nagyra s az összes hivatott tényezők segítségével Fiuméből oly tengeri kikötő támadjon, mely mesterséges segédeszközök igénybevétele nélkül, ifjai, erőteljes tevékenységének kifejtése által egy erős nemzeti organismusnak szolgáljon hű tükréül s vegyen buzgó részt a haza jólétének előmozdításában.

ALPHA.

A DUNAGÖZHAJÓZÁSI TÁRSASÁG ÉS A MAGYAR ÁLLÁSPONT.

Az első cs. k. szabadalmazott Dunagőzhajózási társaság Magyarországhoz való viszonya alkotmányunk visszavivása óta állandóan napirenden levő, de időnkint változó alakban jelentkező kérdés. A kérdésnek önkényt föl kellett merülnie az alkotmányosság visszaállításával azonnal, mert az egységes birodalom inventáriumából át kellett vennünk a Dunagőzhajózási társaságnak nyújtott jövedelem-biztosítékot, a vasuti hálózat lázas fejlesztésével elfoglalt kormány azonban nem méltányolta egész jelentősége szerint a folyamhajózás ügyét, a mit az akkori viszonyok menthetnek. Később, a midőn alkalom lett volna a kérdést rendezni, a kormány örült, hogy megszabadult a jövedelem-biztosítás terhétől és kitért a nehézségek elől, a melyek ezen bonyolult ügy megoldásának útjában állottak, a Dunagőzhajózási társaság pedig, mely tetemes anyagi előnyökről mondott le, hogy megszabaduljon a két kormány zaklató beavatkozásától, semmi hajlandóságot sem mutatott a monarchia megváltozott államjogi alakulásához való alkalmazkodásra, ellenkezőleg minden törekvése arra irányult — és ezért lényeges áldozatot is hozott a jövedelem biztosítékról való lemondás alakjában — hogy mint teljesen független, rendelkezési szabadságában nem korlátozott kereseti társaság éljen hivatásának.

A független, kormány beavatkozás által rendelkezési szabadságában nem akadályozott Dunagőzhajózási társaság azonban csakhamar összeütközésbe került a magyar forgalmi érdekekkel és ez az összeütközés napi rendre hozta a társaságnak a magyar államhoz való viszonyának kérdését, melyet a társaság megoldottnak tekintett akkor, midőn a jövedelem biztosítékról lemondott. Az összeütközés oka a társaságnak az alsó-dunai államok behozatalával és átvitelével és a fővárosi kereskedelem érdekei-

vel szemben követett eljárása volt. Bécsnek kedvezményezése fővárosunk ellenében, a román gabona behozatala és átvitele érdekében nyújtott tarif-kedvezmények a hetvenes évek közepétől kezdve állandó sérelmét képezték közgazdaságunknak, a melyen azonban a magyar kormány, mely akkor kezdte meg a harczot az államban államot képező vasúttársaságokkal, nem segíthetett, miután a beavatkozásra jogalapja nem volt, hatalmi eszközökkel pedig a virágzása fénykorát élő társasággal szemben nem rendelkezett. E két momentum magyarázza meg, hogy a közgazdasági visszasságok elhárítására irányuló törekvések, melyek nyilvánulása az évtized elején volt legintenzívebb, teljesen sikertelenek maradtak és hogy minden kísérlet, a társaság viszonyát Magyarországhoz rendezni, eredménytelenül végződött.

A vámpolitikában beállott fordulat, a román gabonának határainktól való elzárása egyelőre lehetetlenné tette, hogy a Dudagözhajózási társaság tovább folytassa érdekeinkre nézve sérelmes magatartását. Ezen irányban megszűntek a panaszok, de a szerb forgalom kérdésében tapasztalnunk kellett, hogy a Dunagözhajózási társaság nem képez oly forgalmi tényezőt, melyre az állami célok megvalósításában támaszkodni lehetne. Ha a keleti vasutakkal való forgalmi viszonyok még ma sem nyertek kielégítő rendezést, annak oka jórészt a Dunagözhajózási társaság magatartásában keresendő, a melyet a rövidlátó osztrák forgalmi politika támogatott akkor is, midőn oly célok érvényesítéséről volt szó, melyek elérése az osztrák érdekek szempontjából legalább is oly fontosnak tekintendő, mint a magyar közgazdaság szempontjából. Ma már belátják Ausztriában az elkövetett hibát, de a belátás, mint mindig, most is későn jön.

A Dunagözhajózási társaságnak ezen magatartása lehetett az indító ok, mely megérlelte közlekedésügyi politikánk intézésében az elhatározást, hogy a társaságnak a jelen viszonya az államhoz tarthatatlan, mert a gazdasági érdekek súlyos sérelme esélyeinek teheti ki az országot. E sérelmek paralizálására kellő hatalmi eszközökkel rendelkezik ugyan a kormány, de türhetetlen állapot, hogy egy társasággal szemben, melynek jövedelmi forrásai az országban vannak, hatalmi eszközöket kelljen érvényesítenie a kormánynak az ország érdekei esetleges védelmére. E felfogásnak, melyet bizonyára nem kell bővebben taglalnunk, harczra kellett vezetnie a kormány és a társaság között. E harcz tulajdonképen soha nem szünetelt a magyar kormány

és a Dunagőzhajózási társaság között, de egész a legújabb ideig csak tintával és papirossal folyt, a mi a társaságnak nem sokat ártott. A közlekedésügyi miniszter a tintaharczot teljesen megszüntette és minden zaj nélkül azon a téren vette föl a küzdelmet, a mely a társaságra nézve a legérzékenyebb. Érvényesítette azt az erőt, a mi a magyar államvasutak messzetagolt hálózatában rejlik és kezdeményezett egy oly forgalmi politikát, a mely, a mig egyrészt igen tetemes szállítvánnyal látta el az államvasut forgalom nélkül szűkölködő budapest-zimonyi fővonalát és táplálta az államvasut többi vonalait is, másrészt a legkárosabb hatással volt a Dunagőzhajózási társaságra, mely hajózási fővonala díjtételeit előbb nem sejtett színvonalra kényszerült leszállítani. E forgalmi politika, mely az államvasutakra pénzügyileg is előnyösnek bizonyult, alig két év óta tart és már is megtörte a Dunagőzhajózási társaság makacs ellenállását és az a társaság, mely addig valójában hallani sem akart a magyar államhoz való viszonya rendezéséről, a folyó év elején önkényt, minden felszólítás nélkül kérte a kormányt a viszonyok tisztázására. Az erre vonatkozó tárgyalások folyamatban vannak, egy vagy más irányban el kell döntenünk a kérdést, melynek megvilágítása az alábbiak célja. Feladatunk minden tekintet nélkül tisztázni az alapot, melyen a megoldás lehetséges és megjelölni azokat a célokat, melyek megvalósítása nélkül, véleményünk szerint, e sokféle-kép bonyolult kérdés kielégítő megoldást nem nyerhet. Fejtegetésünk kizárólag saját véleményünk, melynek nincs semmi vonatkozása a most folyó tárgyalásokhoz.

I.

A Dunagőzhajózási társaság viszonya a magyar kormányhoz, illetőleg a magyar államhoz, nem tekintve az általános érvényű hajózási és rendőri szabályokat, nem jogi, hanem kizárólag hatalmi kérdés. Nem a jogi szempontok érvényesülése, hanem a hatalmi erők mérkőzése fogja megadni az alapot, a melyen a kérdés megoldást fog nyerni. Ez az egyetlen helyes alap úgy a kormányra nézve, mely sohasem hagyhatja figyelmen kívül azon magasabb állami célokat, melyek megvalósítása feladata, mint a társaságra nézve, mely ezen állami célokat csak akkor ismerheti el a maga részéről is megvalósítandóknak, ha azok fő célját: üzleti existenciáját nem alterálják. A magyar állam és a Duna-

gőzhajózási társaság közötti viszony rendezése a kormányra nézve állami cél, a társaságra nézve, ha szabad e kifejezéssel élnünk, üzlet, a melyet megköti, ha általában előnyösnek találja, de meg kell kötnie akkor is, ha általában talán nem is, de a jelenlegi helyzetnél előnyösebbnek ismeri. A társaság ezen szorult helyzete szükségyszerűleg e helyzet méltánylására indítja a kormányt, melyre nézve a társaság megrontása nem lehet semmi képen cél, miután egy erejében meggyöngyült társaság nem alkalmas állami föladatokat megvalósítására. Ez a kiindulási pont, a melyből a kérdést meg kell itélnünk. Lássuk először is annak jogi oldalát.

Az első cs. k. szab. Dunagőzhajózási társaság 1880 óta kizárólag osztrák társaság, mely ma a magyar állammal semmi más vonatkozásban nem áll, mint akármely más, a magyar Dunán is hajózást üző külföldi hajózási vállalat. Ez azonban tulajdonképen csak 1880 óta van így, előbb a Dunagőzhajózási társaság, melynek székhelye mindig Bécsben volt, valójában közös vállalatnak volt tekintendő, mert a szabadalom, melynek alapján a hajózást üzte, az osztrák és a magyar kormány által közös egyetértéssel állíttatott ki. A Dunagőzhajózási társaság első engedélye, az 1830. szeptember 1-én kelt osztrák és 1832. ápril 22-én kelt magyar privilegium csak azon kizárólagos jogot biztosítja a Dunagőzhajózási társaságnak 1845. szeptember 17-ig, hogy az Andrews John és Prithard József által szerkesztett és 1828 ápril 17-én szabadalmazott rendszerű gőzhajókkal hajózást üzhessen a Dunán és mellékfolyóin. Ezen engedély csak a hajószerkezet használatát illetőleg volt kizárólagos, a gőzhajózás kizárólagos jogát nem adta meg a társaságnak.

Ezen privilegium tartamának lejárta felé az időközben anyagilag megerősödött társaság minden törekvését kizárólagos hajózási szabadalom elnyerésére irányozta, annál inkább, mert hazánkban a negyvenes évek elején külön magyar gőzhajózási társaság alakítására mozgalom indult meg. A társaság ezen törekvése sikerre vezetett, az alsó-ausztriai tartományi kormány 1846. szeptember 2-án kelt leirata szerint, ő Felsége a társaság 1845. május 14-én kelt beadványára az udvari kamarának a magyar királyi udvari kancellária egyetértésével előterjesztett ajánlatára, 1846. augusztus 16-án kelt legfelsőbb elhatározásával:

1. meghosszabbította a gőzhajózási privilegiumot 1880 szeptember 17-ig;

2. kizárólagos jogot adott a társaságnak az állam határain belül a Dunán való gőzhajózásra.

Az ezen szabadság által teremtett jogállapot szerint az osztrák területen székelő társaság üzletét a magyar állam határain belül magyar kiváltság alapján folytatta, nem volt tehát kizárólag osztrák társaság, nem is tekintette magát annak, mert tudta, hogy ereje forrása Magyarországon van. A közjogi állapotok bizonytalanságának e korában egyébiránt nem merültek föl a társaságot illetőleg államjogi szempontokból eredő igények, alkotmányosságunk megsemmisítése után ilyenek föl sem merülhettek és a midőn alkotmányosságunk visszanyerése után a társaság viszonya a kormányhoz tisztázott, a kormány elegendőnek vélte, ha szabadul a jövedelem-biztosíték terhétől és az államjogi szempontokat nem bolygatta.

A társaság 1852-ben kelt alapszabályai, megegyezően a társaság fentidézett privilegiumával, a társaság fennállása tartamát 1880-ig szabták meg. Ezen idő lejártával a társaság közgyűlése a társaság fennállása tartamát határozatlan időre hosszabbította meg, a mely alapszabály változtatás, a fennálló osztrák törvények szerint a kormány jóváhagyását igényelvén, e jóváhagyás a belügyminiszterium 1880. október hó 21-én kelt rendeletével megadatott. A társaság tehát mai szervezetében tisztán osztrák részvénytársaság, mely mint ilyen, folytatja a hajózást a Duna egész vonalán és e mellett Magyarországon bányászatot és ipart is üz.

A fennálló nemzetközi jog értelmében a Dunán a parti államok bármelyikének alattvalója szabadon üzheti a hajózást, ennek minden korlátozása, kivéve a folyam- és hajórendészetből eredőket, tilos és a külföldiek semmi irányban sem részesíthetők kedvezőtlenebb elbánásban, mint a belföldiek. A Dunagőzhajózási társaság azon joga, hogy a Duna mellékfolyóin hajózást és az ország területén bányászatot és ipart üzhessen, a kereskedelmi és vámszerződések alapján nyilvánvaló. Világos ezek után, hogy a fennálló jog alapján a Dunagőzhajózási társaság szervezetét illetőleg semmiféle igény nem támasztható, a mint ezt Baross Gábor közmunka- és közlekedésügyi miniszter az 1888-ik évi állami költségvetés tárgyalásakor az országgyűlés képviselőházában egész határozottan kifejtette. Ha erre nézve jogezim volna, akkor a kérdés rendezése nem is huzódott volna két évtizednél hosszabb ideig.

A kérdés nem jogi, hanem kizárólag hatalmi kérdés lévén, a Dunagőzhajózási társaság mindaddig kivonhatta magát annak rendezése elől, a míg a társaság viszonyai a magyar kormány jóindulatának megnyerését nem tették kívánatossá, ezen jóindulat alatt mi pozitív tényekben nyilvánuló jóindulatot értünk, nem pedig azt az általános jóindulatot, a melylyel a kormány minden belföldi iparvállalatnak tartozik. A Dunagőzhajózási társaság ma olyan viszonyok között van, hogy e jóindulatot keresnie kell és meg is kell adnia azon árt, a melyet ezért a kormány követel, föltéve, hogy e követelések nem oly természetűek, hogy veszélyeztetik a társaság létföltételeit.

Annak a kérdésnek megítélése céljából, hogy mit lehet és mit kell követelnie a társaságtól, röviden foglalkoznunk kell a Dunagőzhajózási társaság helyzetével.

A Dunagőzhajózási társaság, melyről a társaság jubileumakor kiadott jelentése az önértet legbüszkébb hangján említi, az 1878-ik évi üzleti eredményekről szólva, hogy erősebb és hatalmasabb mint valaha és hogy a társaság függetlensége és önállósága érdekében merész öntudattal hozott áldozatok teljes igazolásukat nyerték, tíz évvel később a pangás és elgyöngülés legszomorítóbb stádiumába jutott. Hatvan éves fönállásának legmostohább napjait éli, a nélkül, hogy csak reménye is lehetne a viszonyoknak a közeljövőben való kedvező változására. A társaság 1888-ban fenállása egész tartama alatt a legnagyobb fuvarozási teljesítményt és a legrosszabb anyagi eredményeket mutatja fel.

A társaság fuvarozási szolgálatának és ennek eredményeinek alakulását 1881. óta a következő számok tüntetik föl:

szállított				bevétele		
	1000 személyek száma ¹⁾	km.	1000 tonnában	1000 tonna km.-ben	a személyszállításból	az áruszállításból
					o. é. frt.	
1881.	1.657	140 011	1.444	694.068	2,693.334	9,734.379
1882.	1.748	145.332	1.674	812.216	2,656.386	10,442.250
1883.	1.907	148.543	1.644	820.753	2,617.549	10,578.895
1884.	1.811	132.899	1.570	²⁾	2,375.926	8,991.058
1885.	1.763	²⁾	1.693	»	2,235.786	9,227.348
1886.	1.766	»	1.694	»	2,135.439	7,637.194
1887.	1.651	»	1.709	»	1,994.537	7,594.956
1888.	1.612	»	1.855	»	1,936.193	8,446.294

¹⁾ Az átkelési és helyi forgalom nélkül.

²⁾ Kérdéssé adatokat a társulat többé nem tette közzé.

A Dunagőzhajózási társaság e szerint a személyszállítás és az árúfuvarozás jövedelmezőségének folytonos csökkenésével küzd. A személyszállítás jövedelmezőségének csökkenését első sorban a keleti csatlakozások kiépítése idézte elő, mely körülménnyel, mint módosíthatlannal, kell a társaságnak számolnia. Az árúszállítás jövedelmezőségeinek csökkenését első sorban a román vámháború okozta, melynek következtében a társaság elveszítette a hosszú utat befutott és így gyümölcsöző gabona-szállítmányokat. Az ebből eredő bevételi csökkenést a társaság 1887-ben 1·5 millió forintra tette, a mely becslés nem mondható tulságosnak. Hozzájárul ehhez a díjtételeknek a vasuti verseny következtében a belső forgalomban való leszállítása ; e két körülmény eléggé megmagyarázza, hogy a társaság a legnagyobb mérvű árúszállítás mellett is alig képes üzleti fölösleget kimutatni.

Végzetessé e visszasságokat a társaság belső kezelésének nagy hibái és bajai teszik. A társaság magyarországi szénbányáiba 9·5 millió forint van befektetve és ezen óriási tőke nemcsak hogy semmi tiszta jövedelmet nem hajt, hanem a legnagyobb terhet képezi a társaság hajózási üzletére nézve. A társaság belső életén kívül állók a bányák viszonyairól nem alkothatnak magoknak helyes ítéletet, mert az igazgatóság a bányák kezelésének pénzügyi eredményeiről sohasem közöl kimutatást, de az adatok összevetéséből azt kell következtetnünk, hogy a bányák üzeme jelentékeny veszteséggel jár a társaságra nézve. A nélkül, hogy ezen irányban bővebb fejtegetésekbe bocsátkoznánk, csak arra utalunk, hogy a társaság hajói 1888-ban 234·872 tonna szenet fogyasztottak, a minek ára fejében az üzleti számla 2,364·069 frttal terheltetett meg, vagyis egy tonna szén a társaság hajózási szolgálatának 10·07 frtba került. A társaság a felső- és alsó-Dunán kénytelen ugyan idegen szenet is vásárolni, ez azonban a saját termelésű szén fogyasztásához képest elenyésző csekély, így aligha tévedünk, ha a hajózási üzlet azon megterhelését, a mely abból ered, hogy a társaság széntermelését drága áron kénytelen számlájára írni, évenként legalább 8 - 900,000 frtra becsüljük. Kedvező években, a midőn a hajózás tételei jóval magasabbak voltak, a hajózás jövedelmezőségének alterálása nélkül viselhette e megterhelést, ma már azonban képtelen erre.

A Dunagőzhajózási társaság bajainak alapokát a bányabirtokok képezi. A társaság hajózási üzletébe és hajógyáraiba befekte-

tett összes tőkék az 1888-ik évi mérleg szerint 25,735.947 frtot képviselnek, körülbelől annyit, mint a társaság részvénytőkéje, mely 25² millió forint, a társaság hajózási üzletének tehát ezen tőkét kell gyümölcsöztetnie. A hajózási szolgálat bevételei voltak: hajók bevételei czímén 10,752.985 frt., ércpénznyereség czímén 492.008 frt., utánvételi jutalékok 25.836 frt., az escompteszámla egyenlege 270.451 frt., mert véleményünk szerint ez is a hajózás jövedelmének tekintendő, miután az előre beszedett fuvardíjak kamatozásából származik, összesen 11,541.280 frt. A hajózási szolgálat összes kiadásai, úgy, a mint azok a számadásba állítva vannak, az 1⁸ millió frtra rúgó értékleirással együtt 10,716.571 frtra rúgtak, a hajózási szolgálat tiszta jövedelme tehát 824.709 frt. volt. Miután a társaság tiszta nyeresége az 1888. évben az 1887. évi nyereség-átvitel nélkül 572.488 frt., világos, hogy a társaság összes többi üzleteibe fektetett tőkék, vagyis a bányászat és ezzel kapcsolt iparok és a vasút, nemcsak hogy nem hoztak annyi jövedelmet, a mennyit a befektetett és kölcsönökből vett tőkék kamatoztatása igényel, hanem a kamatok pótlására a hajózási szolgálat 824.709 frt. tiszta jövedelméből még igénybe kellett venni 252.321 frtot.

A hajózási szolgálat 1888-ban 824.709 forint tiszta jövedelmet hajtott, ehhez azonban hozzászámítandó azon megterheltetés, mely a társaság saját termelésű szenének fogyasztása következtében terheli a hajózási üzemet, ezt csak 800.000 forinttal számítva, azon eredményre jutunk, hogy a Dunagőzhajózási társaság szállítási üzlete az 1888-dik évben tulajdonképen 1⁸ millió forint tiszta jövedelmet hajtott, a mi elegendő lenne a hajózási szolgálatba fektetett összes tőkéknek — a megfelelő értékleírások után, a mik 1⁸ millió forintot igényeltek — 6¹/₂ % -kal való gyümölcsöztetésére. Ezen alapon számítva, a hajózási szolgálat nyeresége a befektetett tőke 13⁰/₁₀-os kamatozásának felel meg.

Ezek szerint a Dunagőzhajózási társaság hajózási szolgálata ma is igen jövedelmező, de nem annyira, hogy a társaság elviselhesse azon veszteségeket, melyek a bányászatból és a vasúti üzemből erednek. Ezen veszteség nem állapítható meg tüzetesen, ez a társaság könyveibe való betekintést föltételezné, mert a társaság üzleti jelentései a helyett hogy felvilágosítanak, inkább homályba igyeksenek burkolni a társasági igazgatás ezen sötét pontját. A mohács-pécsi vasút üzeme az üzleti számadás szerint sem gyümölcsözteti kellően a befektetett tőkét, mely kereken

8 millió forint, leszámítva a vagyon gyanánt elkönyvelt, de tisztán számlaszerű tartalékokat. Ezen kölcsön útján felvett tőke 5°/_o-kal való gyümölcsöztetése 400.000 frtot igényelne, a vasuti üzlet tiszta bevételéből azonban e célra, a társaság részére teljesített szénszállítás megfelelő számba vétele után, csak 277.758 frt. áll rendelkezésre, a veszteség ezen a czimen tehát 123.000 frt. A bányák tiszta jövedelme czimén a nyereség és veszteség számlában semmi sem szerepel. A társaság kölcsöneinek kamatoztatása 939.503 forintot igényel, ebből a vasuti üzem fődőz 277.758 forintot, marad tehát fődőzetlen évi 661.742 forint megterhelhetetés, a mi a vasut és bányászat együttes számlájára irandó. A hajózás jövedelméből 1888-ban 252.321 forintot kellett elvonni, hogy a számlák egyenlege helyre álljon, a bányászat e szerint könyvszerűen 409.421 frt. hasznót eredményezett, ez azonban csak úgy volt elérhető, hogy a hajózás az általa fogyasztott szenet legalább 800.000 forinttal túlfizette. Ez a 800.000 frt. évi teher és a hajózás tiszta jövedelméből elvont 252.321 frt., együtt tehát 1—1¹/₂ millió forint az a megfoghatlan rejtély, a melyből a Dunagőzhajózási társaság összes bajai erednek. Mennyivel terheli ebből évenként a Dunagőzhajózási társaság bányauzemét a pécs-barcsi vasút és a budapest-pécsi vasúttal szemben elvállalt szénszállítás kötelezettsége, az közelebbi adatok hiányában meg nem állapítható.

A Dunagőzhajózási társaság bajai e szerint, mint e vázlatból kitetszik, nem oly természetűek, hogy azokon pusztá jóakarral segíteni lehetne, e bajokba első sorban az igazgatásnak nem tudjuk tévedései vagy bünei-e sodorták a társaságot és ezeknek árát mindenesetre a társaságnak kell megfizetnie, a részvényeseknek alkalmasint el kell szenvedniök a leggyökeresebb orvoslást, a milliókra menő értékleirást. A kormány jóakarata ezt a bajt, a mennyiben az a bányászatból ered, enyhítheti az által, hogy a terhes szénbiztosítási szerződéseknek megszüntetését javasolja az illetékes tényezőknek; a mennyiben a bajt növeli a hajózás jövedelmezőségének csökkenése, azt enyhítheti a versenyzarc megszüntetésével; a mennyiben a mohács-pécsi vasút megváltása az állami célok szempontjából esetleg czélszerűnek mutatkozik; ezt is szemügyre veheti, az állami segély lehetősége e szerint adva van a társaságnak a kormányhoz való viszonyában, a nélkül azonban, hogy ettől a társaság bajainak megszüntét lehetne várni.

Ez ma a Dunagőzhajózási társaság helyzete. Általános állami és forgalmi politikánk főadatai adják meg a választ arra, hogy mi az, a mit e helyzetben a Dunagőzhajózási társaságtól követelnünk kell, mert a kérdés, mint az eddigiekből kitűnik, nem jogi, hanem politikai természetű. A kérdés egészen más jellegű, mint a vasutak ügyeinek rendezése volt, azok megoldásának kiinduló pontja, habár rendezésük körül állami érdekek játszották is a főszerepet, az állami fenségjog érvényesítése volt.

Állami fenségjog érvényesítéséről nem lehet szó, miután az állami fenségjog a hajózás terén az általános érvényű hajózási rendszabályokban nyilvánul, a melyeknek a Dunagőzhajózási társaság ép úgy alá van vetve, mint a Dunán hajózást űző akár-melyik más idegen, vagy hazai hajózási vállalat. Az állami fenségjognak a hajózás terén más folyamánai nincsenek, mert a fenségjog előfeltételei a hajózás természeténél fogva hiányzanak. Nincs engedélyezési jog, mert a folyam szabad út, nincs tarifa-megállapítási jog, mert a hajózás nem monopólium, nincs háramlási jog, mert nincs kisajátítás sem.

Ezen az alapon tehát nem kereshető a megoldás. Mielőtt azonban azt fejtegetnők, hogy melyik az az alap, a melyen e megoldás megtalálható, vizsgáljuk azon érdekeket, a melyek e megoldást követelik.

II.

A Dunagőzhajózási társaság ügyét tekintve, két érdekcsoport az, a melyre az ügy tárgyalásánál figyelemmel kell lennünk. Az egyik tisztán politikai, a másik első sorban közgazdasági; mindegyik jelentékeny ugyan, de egyik sem tekintendő életbevágó állami érdeknek, a mint azt a közvélemény a vasuti analógiától vezetettve hajlandó felfogni.

A Dunagőzhajózási társaság, mint legnagyobb folyamhajózási vállalat, idegen az országban, idegenek a tulajdonosai és idegenek kezében van igazgatásának intézése. A politikai érdek ezen állapot megváltoztatását igényli; ezt igényli állami politikánk érdeke, a melyet azonban, mint már kifejtettük, nem támogat a jog, mert ezen esetben nem kellene a megoldást keresni, hanem az igényt kényszerítő eszközökkel kellene érvényesíteni. A Dunagőzhajózási társaság mindeddig vonakodott ezen igényt elismerni, daczára annak, hogy jól tudta, hogy fönnállása föl-

tételeit főleg Magyarországon találja és e vonatkozásában támpontra lelt a nemzetközi egyezményekben és az Ausztriával főnálló kereskedelmi és vámszerződésekben. Ezen álláspont indokoltságát a Dunagőzhajózási társaság szempontjából nem lehet félreismerni.

A Dunagőzhajózási társaság a Duna egész folyamán: német, osztrák, magyar, szerb, román, bolgár, orosz területen üzi a hajózást; a mint elvi álláspontjából magyar érdekekben enged, számolnia kell azzal, hogy ugyanoly természetű igényeket támaszthatnak szerb, bolgár, vagy a mi legközelebb eső, román részről és ha a társaság a magyar igényeket igazgatási érdekeink sérelme nélkül teljesítheti is, hasonló természetű szerb, bolgár vagy román igények együttes teljesíthetésének már föltételezése is képtelenség.

A dualizált igazgatású Dunagőzhajózási társaság nagyon jól megfelelhet földadatának, nem lehet azonban félre nem ismerni, hogy ilyen szervezet alkotása folytonos nemzetközi konfliktusok csiráit rejtí magában. A Dunagőzhajózási társaság saját érdekében nem vonulhat vissza az Al-Dunáról, ez sem közgazdasági, sem politikai szempontokból nem lenne kívánatos, már pedig nem lehet kétes, hogy a mely perczben a Dunagőzhajózási társaság igazgatási szervezetét dualizálja, ugyanazon perczben szemben áll az alsó-dunai államok hasonló természetű követeléseivel. Monarchiánk ereje ugyan elég támasz ezen igények határozott visszautasítására, de az nem lehet kérdéses, hogy ezen államok, melyek a Dunagőzhajózási társaságot különben is a félszeg szemmel nézett Osztrák-Magyar monarchia intézményének tekintik, mindent el fognak követni, és valószínűleg nem siker nélkül, a társaság érdekeinek megrontására.

Ilyen körülmények között a fent jellemzett politikai érdekek nem vezethetnek kielégítő és megnyugtató megoldásra a Dunagőzhajózási társaság igazgatási szervezetének dualizálásában. Az e részben tekintetbe veendő összes érdekek sokkal gyökeresebb intézkedést igényelnek, *a mi nem lehet más, mint a Dunagőzhajózási társaság átalakulása nem osztrák-magyar, hanem tisztán magyar társasággá.* Ez az, a mire törekednünk kell, és ez az, a mi a társaság érdekében is az egyetlen, minden tekintetben kielégítő megoldás. A társaság székhelyének, összes központi igazgatásának áthelyezése Budapestre, ez az, a mire törekednünk kell, és ez azon intézkedés, a mely a társaság magánérdekeit is

leginkább kielégíti. Hogy ez a társaság szempontjából kivihető-e vagy nem, az nem tartozik vizsgálódásunk keretébe, de a társaság alapszabályait tekintve, ez, ha meg van a kellő akarat, tisztán forma-kérdés, a mely nem ütközhet komolyabb nehézségbe.

A társaság összes üzleteinek főhelye, összes bevételeinek főforrása Magyarország; az igazgatás érdekei — eltekintve minden politikai szemponttól — ugy is azt követelik, hogy a társaság, az igazgatóság székhelye ott legyen, a honnat a társaság táplálkozik. Ezt a társaság maga is elismerte, nem most, hanem hazánk legszomorubb napjaiban, a midőn a társaság üzletigazgatósága az 1850-ik évben a közgyűlés elé terjesztett jelentésében a következőkép nyilatkozik:

»A mint az 1848. ápril 12-én tartott közgyűlésben erre már utaltatott, azon helyzet következtében, melyet Magyarország az akkori politikai események után elfoglalt, sürgős szükség gyanánt ismertetett fel, ott egy külön központi igazgatóságot felállítani.

»Miután azonban ezen intézkedés nemcsak a politikai viszonyok következtében, hanem a vállalat nagyobb kiterjedése és a naponkint növekedő üzlet következtében vált mellőzhetlenné, *miután Pest minden körülmények között a társasági forgalom központja marad*, a Pesten alóli Dunaszakaszt és az azzal összekötésben álló mellékfolyókat érdeklő összes intézkedések csak onnat észközölhetők czélszerűen és zavaró idővesztéség nélkül, ugyanott kell gyakorolni a felügyeletet a társasági járművek nagy része fölött, a melyek Bécset csak fölötte ritkán vagy sohasem érintik, ugy nem is volt szabad tovább késlekedni ezen régóta elhatározott intézkedés keresztülvitelével.«¹⁾

Igy vélekedett a társaság igazgatósága, melyet bizonyára nem lehet elfogultsággal vádolni, Magyarország és fővárosának a társaság üzleteire való jelentőségéről, elnyomatásunk legszomorubb napjaiban. Ha ez igaz volt 1853-ban, fokozott mértékben áll ma, sőt különösen ma, a midőn a társaság az alsó Dunáról jó részt ki van szorítva. A társaság igazgatásának realis érdekei követelik az igazgatóság székhelyének áthelyezését Budapestre, mert az által az igazgatás jobb, gyorsabb és olcsóbb lesz. Ezek ellenében a társaság tulajdonosait, a részvényeseket semmi sem köti Ausztriához, Bécshez, még a társasági alapszabályok sem, mert

¹⁾ Ezen érdekes nyilatkozat, melyet szószerint fordítottunk a német eredetiből, az 1849. évi üzleti jelentés — előterjesztve az 1850-ik évi közgyűlésen — 21-ik lapján található.

azokban nincs kimondva, hogy a társaság székhelye Bécs, azok csak azon határozmányt tartalmazzák, hogy a társaság czégének az alsó-ausztriai kereskedelmi törvényszéknél kell bejegyezve lennie.

A társaság azon viszonya, melyben az az osztrák kormánnyal áll, a kizárólagos szabadalom és a kamatbiztosítás megszűnése után, a társaság jól felfogott érdekében, nem tartható fenn, a kormánynak a legmesszebb menő beavatkozás joga van ma is, a nélkül, hogy a társaság azért bárminő ellenszolgáltatásban részesülne. Ezt a beavatkozási jogot a társaságnak nem szabadna túrni, és ezt, még ha nem rendeztetik is a társaság viszonya Magyarországhoz, meg kell változtatni, mert ez által, a mint azt az osztrák kormány akarja, a független magán társaságból osztrák kormányintézmény válik, úgy hogy a társasági alapszabályok ezen intézkedése, a mint azt a magyar kormány is komolyan veszi, egész más jogi elbánásra nyújt alapot. A társasági alapszabályok ezen intézkedése sokkal többet foglal magában, mint a főfelügyelet jogát.

Valószínű, hogy a társaság részvényesei ezen gyökeres intézkedésre nem lesznek hajlandók megfelelő ellenszolgáltatás nélkül, a mely ellenszolgáltatás nem állhatna másban, mint a részvénytőke kamatának biztosításában. A részvénytőke 5%-os kamatának biztosítása nem oly kérdés, a mely nem érdemelné meg a legkomolyabb megfontolást, ha ezen az áron el lehetne érni a társaság székhelyének áthelyezését Budapestre. Azok után, miket a társaság üzleti helyzetéről fentebb kifejtettünk, meg vagyunk győződve, hogy lelkiismeretes, a magyar kormány pozitív jó akaratát bíró igazgatás kisegitheti a társaságot jelen bajaiból, különösen, ha a szénbányák igazgatása gyökeres reorganisatiónak vettetik alá, úgy hogy a magyar pénzügyekre nézve a kamatbiztosítás elvállalása aligha válnék terhessé.

A kamatbiztosítás elvállalása képezné a közgazdasági érdekek megóvásának is egyetlen realis biztosítékát. E közgazdasági érdek a belforgalomban igen egyszerű: minél olcsóbb szállítás; ezt annyira a mennyire biztosítja a hajózási verseny és még inkább a vasuti verseny. A belforgalomban való közgazdasági érdekek a mint eddig megóvattak, úgy ezentul is meg fognak óvatni az államvasutak segélyével, még ha nem létesül is a meg egyezés a kormány és a Dunagőzhajózási társaság között. Sokkal szövevényesebbek ezen érdekek a külső forgalomban, a behozatali és kiviteli, főleg azonban a mindkét irányu átviteli forgalomban.

E részben a követelések minimumát azon megállapodások képezik a hajózásra átvive, a melyek az osztrák-magyar államvasut-társasággal való szerződésben foglaltatnak. Ezek a megállapodások az osztrák államvasutat illetőleg a román vámháboru beállta következtében alig váltak hatékonyakká, a Dunagözhajózási társaságra átvive azonban még a mai körülmények között is szoros határt szabnának a társaság tarifális szabadságának, a minek korlátozása nemcsak a társasági, hanem még az állami érdekek szempontjából is csak akkor lehet közgazdaságunk érdekében valóban sikeres, ha a kormánynak a közgazdasági célok mellett nem kell figyelemmel lennie, vagy legalább nem első sorban, a jövedelmezőség szempontjára.

A közgazdasági érdekek szempontjából a körültekintő kormányzatnak a legnagyobb figyelemmel kell lennie azon befolyásra, a melyet a Vaskapu szabályozása nemcsak a hajózásra, hanem kivitelünk egész irányára gyakorolhat. Megtörténhet, hogy ennek következtében az állami befolyásnak a hajózásra való biztosítása ép úgy életkérdése lesz a közgazdaságnak, mint a vasutakra való befolyás megszerzése a legfontosabb ügye volt a multnak.

Mindez a mellett szól, hogy a magyar állam még a kamatbiztosítás elvállalásával is keressen nem névleges, hanem tényleges befolyást a Dunagözhajózási társaságra, mint a legnagyobb folyamhajózási vállalatra. A társaság szervezetének dualizálása esetleges bonyodalmakat felidéző és még érdekeink szempontjából sem kielégítő megoldása a kérdésnek; a tarif-kikötések nem lehetnek oly hatékonyak, a milyeneknek lenniök kell, hogy valóban hasznára váljanak közgazdaságunknak. A megoldás egyetlen kielégítő módja tehát a teljes állami befolyás a Magyarországon székelő társaságra. Ez a befolyás nem irányul senki, legkevésbé Ausztria ellen, csak a magyar érdekek megóvását célozza. Ha ezek megóvhatók a Dunagözhajózási társasággal, akkor azt kell fölhasználni, mert fölösleges erőpazarlást senki sem akarhat; ha nem óvhatók meg, akkor ellenére is meg kell óvnunk azokat és nem kételkedünk azon, hogy ha a Dunagözhajózási társaság meggyőződik az erre vonatkozó elhatározás komolyságáról, akkor érdekeit a fönt kifejtett módon alárendeli Magyarország érdekeinek, a mi saját érdekei biztosításának is a legjobb módja.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNKA.

Junius.

1-én. A konverzió alá kerülő magyar aranykölcsönök azon része, mely még eddig fel nem mondatott, még július 1. előtt fog felmondatni. A konvertálandó ezüstkölcsönök egy része is a legközelebbi héten kerül felmondásra; csupán az alföld-fumei vasut elsőbbségeinek felmondása marad október 1-ére.

A »Foncière« igazgatósága 10.000 társulati részvény visszavásárlását fogja indítványozni.

A budapesti kereskedelmi és iparkamara tanulmányoztatja a kövezeti vám befolyását az egyes üzletágakra.

A Musil-féle papírgyár üzetének megnyitása Jenicában (május 25).

2-án. Baross miniszter tudatja az osztrák-magyar Lloyd elnökével a segélyezési egyesség revíziójába való beleegyezését, a nélkül azonban, hogy bárminemű ígéretet tenne.

A magyar-francia biztosító társaság részvényeiből 80 % fog lebélyegeztetni.

3-án. Frankfurtban a szakértők bizottsága a villamos világítást a »Ganz és társa« czégre bizza.

A hivatalos lap közzéteszi a márczius 27-én felmondott 1872-ki vasuti kölcsön 36,462.000 forintra rugó visszafizetésének módzatait.

A szerb kormány a szerb vasutak üzemét vivő társasággal fenállott egyességet rendeleti uton felbontja s átveszi a vasutakat.

4-én. A Duna-gőzhajózási társaság ügyében folyó tanácskozmányokat Miller igazgató állítólag újra fel fogja venni.

A Magyar Nyugati vasut közgyűlése a jövőre esedékes szelvények beváltási díját 4 $\frac{92}{100}$ %-ban állapítja meg. A kormányok elfogadták az államosítási szerződést.

5-én. A Medárd-napi vásár nem kielégítő.

A magyar-francia biztosító társaság nagy részvényesei tisztában vannak a teendőkkal. A Phoenix-üzletből eredett veszteség fedezésére az agiotartalékot fogják felhasználni, a veszteség fennmaradó részét pedig lebélyegzés által kiegyenlíteni; azonkívül 15.000 darab (1 $\frac{1}{2}$ millió forint értékű) részvényt bocsátanak ki.

A frankfurti vasut-járadékbank 5 $\frac{55}{100}$ % tiszta hasznót mutat. Deczember 31-én 1 $\frac{1}{2}$ millió 6%-os maros-ludas-beszterczei-, 1,995.000 6%-os bihari és 2 millió 5%-os mátrai vasuti kötvény volt nála letéve és 6,570.000 márkára rugó 4 $\frac{1}{2}$ %-os kötvény volt forgalomban.

Ugy a fumei, mint a trieszti kikötő építése körül nagyobb tevékenységet fejtenek ki.

6-án. A Duna-gőzhajózási társaság ügynöki szolgálata tekintetében újítások történnek.

Az új zónaviteldíjszabás a személyforgalomban augusztus 1-ével lép életbe és 14 zónát s nagy távolságokra igen mérsékelt viteldíjakat tartalmaz.

7-én. Az 1888-ki szüret 43 millió hektoliter mustot eredményezett, miből 34 millió hl. bort állítottak elő; ezen kívül 41 millió kiló szőlő is került eladásra. A must és szőlő összes értéke 36'952 millió forintot tett, a mely összeg az előző évi szüret értékénél 68 millió forinttal kevesebb.

A Duna-gőzhajózási társaság s az osztrák kormány közt folyó tanácskozmányokban a kormány képviselői az anyagi segély tekintetében tartózkodó állást foglalnak el; halogatják az ügyet, míg Miller igazgató a magyar közlekedésügyi miniszterrel nem értekezett.

8-án. Az 5⁰/₀-os magyar ezüstkötvények becserélése új 4¹/₂ százalékos papirokkal nagyon jól folyik; aláírásra kevés fog maradni.

A szerb kormány az Anglobankkal fenálló süllyzetet fel akarja bontani.

A »Foncière« mérlege 119.975 forint veszteséggel zárul, melyet az előző évi nyereségtartalékból fognak fedezni.

9-én. A Földhitelintézet az új talajjavítási törvény közzététele után hitelt fog nyitni s konverziókat foganatosítani; ezen kívül az új 4¹/₂⁰/₀-os talajjavítási zálogleveleket aláírás mellett helyezi el.

A Magyar Jelzáloghitelbank Szegeddel kölcsönüzletet kötött arra nézve, hogy a város adósságai egy részének törlesztésére szükséges 5 milliót olcsóbban szerzi be.

A magyar kereskedelmi csarnok borkereskedelmi szakosztálya ellenzi a hordók magyar hitelesítésére vonatkozó kényszer behozatalát.

10-én. A személyviteldíjszabás reformja nyilvánosságra hozatik. Két zóna létesíttetik a szomszéd állomások közti és 14 zóna a távolabbi forgalomra nézve. Az árak következőleg alakulnak:

	Gyors-vonaton			Személy-vonaton		
	I. oszt.	II. oszt.	III. oszt.	I. oszt.	II. oszt.	III. oszt.
	frt. kr.	frt. kr.	frt. kr.	frt. kr.	frt. kr.	frt. kr.
Első állomás — — —	—	—	—	30	15	10
Második állomás — — —	—	—	—	40	22	15
1-ső zóna 1—25 km.	60	50	30	50	40	25
2-dik » 26—40 »	1.20	1.00	60	1.00	80	50
3 » » 41—55 »	1.80	1.50	90	1.50	1.20	75
4 » » 56—70 »	2.40	2.00	1.20	2.00	1.60	1.00
5 » » 71—85 »	3.00	2.50	1.50	2.50	2.00	1.25
6 » » 86—100 »	3.60	3.00	1.80	3.00	2.40	1.50
7 » » 101—115 »	4.20	3.50	2.10	3.50	2.80	1.75
8 » » 116—130 »	4.80	4.00	2.40	4.00	3.20	2.00
9 » » 131—145 »	5.40	4.50	2.70	4.50	3.60	2.25
10 » » 146—160 »	6.00	5.00	3.00	5.00	4.00	2.50
11 » » 161—175 »	6.60	5.50	3.30	5.50	4.40	2.75
12 » » 176—200 »	7.20	6.00	3.60	6.00	4.80	3.00
13 » » 201—225 »	8.40	6.50	4.20	7.00	5.30	3.50
14 » » 225 km-en felül	9.60	7.00	4.80	8.00	5.80	4.00

E viteldíjak a magyar nyugati-, a budapest-pécsi, az észak-keleti és a kassa-oderbergi vasutra is érvényesek és mindenkor Budapestig, illetve Budapesttől értendők. A szomszédos államok között jegyfüzetek is adatnak ki 30, illetve 60 darab jeggyel és 5⁰/₁₀, illetve 10⁰/₁₀ mérséklés mellett. A podgyász viteldíja 50 kilóig 0.25 frt, 100 kilóig 0.50 frt, azontúl 1 frt.

II-én. A *miniszteriumok új beosztása* földművelési (Szapáry) és kereskedelmintárca (Baross) szerint lesz foganatosítva és közzétéve.

A tiszai vasut *ezüstsőbbségei* 19 millió forint értékben november 1-ére, a keleti vasutói 44 millió frt értékben 1890. jan. 1-ére, az alföldi vasutói 20 millió forint értékben 1890. márczius 1-ére, az erdélyi vasutói 20 millió forint értékben s a dunadrávai vasutói 7 millió forint értékben 1890. ápril 1-ére *felmondatnak*.

A *Magyar Jelzáloghitelbank* az alsó-szabolcsi vízszabályozó társaságnak 14 millió forintnyi kölcsönt engedélyez.

A tőzsdetanács az ügynöki testület indítványa értelmében elhatározza, hogy a *tőzsdei órák* tekintetében változtatást nem hoz be.

A 4¹/₂ ⁰/₁₀-os (ezüstértékű) magyar 1889-ki (adómentes) *államvasuti kölcsön* ideiglenes kötvényeinek bevezetése megengedettik. A megjelenés napja június 12.

12-én. Az *Osztrák-Magyar monarchia vámbevételei* az év első negyedében körülbelül 200.000 frttal emelkedtek, szemben az előző év megfelelő időszakával.

Olaszország Svájcjal a *Simplon átfurása* tekintetében alkudozik.

A *dohánytermelés Hercegovinában* jelentékenyen emelkedett.

A *feltalálási szabadalmak* gyakorlása ezentúl csak az alkalmazásról szóló felvételi jegyzőkönyvek alapján történhetik.

A fogyasztásra kerülő *szesz 7 havi termelése* Magyarországon 241.426 hektoliter, Ausztriában 275.166 hl. Az adóeredmény 9792 millió frt, vagyis havonta 2627 millió frt.

13-án. *Millert*, a Dunagőzhajózási társaság elnökét Baross és Tisza *kihallgatáson* fogadták.

Bécsben a tárgyalások a *lemborg-csernovitzi vasut államosítása* tárgyában folytattnak.

Csehországból huzamos időn át *nagyobb mennyiségű szeszt visznek ki* Svájcba, Hamburgba és Felső-Olaszországba.

Miller egység nélkül hazautazik, de újra eljő.

Andrássy Manó gróf *lánnya- és hutaműveit* állítólag egy ujonnan alakítandó részvénytársaság kezére akarja bocsátani.

A *magyar északkeleti vasut* közgyűlése. (Lévay választatik elnökké.)

14-én. A Magyar jelzálogbank 32 millió forint értékű 4⁰/₁₀-os *nyeremény-kötvényt* ad el bécsi és budapesti váltóüzleteknek.

Az *italmérés jövedék megváltására* vonatkozó igények bejelentési határideje december 31. helyett már július 31-én jár le.

15-én. Az államvasutak, Szerbiát érintő vonalai menetrend-jének megállapítása, nehézségekbe ütközik.

16-án. A *Vaskapunál* eszközendő robbantási munkákat Lauer ezredes fogja vezetni.

17-én. A *kereskedelmi miniszterium* osztályainak új beosztása közhírré tétetik.

A »*Foncière*« közgyűlése elfogadja a 10,000 részvény visszavásárlására és megsemmisítésére vonatkozó indítványt, a vétel legfeljebb 75% árfolyam mellett történhetik, odaértve az 1888. január 1-től folyó kamatokat. A műveletből eredő haszon a tartalékalapot fogja illetni.

18-án. Daczára annak, hogy a talajjavítási törvény már meghozatott, a *Földhitelintézet* új közgyűlést kénytelen tartani, mely a törvény alapján nyújtandó kölcsönök adására az engedélyt megadja.

A *Magyar-francia biztosító társaság* ügyeinek tisztázása teljesen sikerült; a részvények 25 frtra bélyegeztetnek le, a francia nagy részvényesek 400.000 forintot, az itteniek 1,100.00 forint tökét szereznek be, úgy, hogy az összes alaptőke 2 millió forintot fog tenni.

A *fiumei kőolajfinomító részvénytársaság* 24% osztalékot ad (36 forintot 150 frt. befizetett részvénytőke után).

A magyar államvasutak igazgatóságánál a kiviteli campagne közeledtére való tekintettel szállítási tanácskozmány tartatik, az előkészületek elégségesek, liszt számára ugyanazokat a kedvezményeket kívánják, mint a gabona számára, a kereskedők több kisebb kívánsága teljesülni fog.

19-én. A *budapesti kereskedelmi kamara* emlékiratot nyújt át Barossnak, a melyben a kereskedő osztály s a kamara jelentőségét hangsúlyozza s a jövőben leendő elismerését sürgeti. A miniszter kielégítő választ ad, magát, mint a szabad forgalom barátját s a szakemberek nagyrabecsülőjét mutatván be.

20-án. A magyar államvasutak helyi viteldíjszabása közzététetik.

A *Dunagőzhajózási társaság* Magyarország követelései felett az új ülésen sem jutott megegyezésre.

22-én. A *malomegyelet* bemutatja magát a kereskedelmi miniszternél és ígéretet nyer arra nézve, hogy a miniszter a malomipart viteldíjkedvezményekkel támogatni fogja.

A *Harkort-féle bányatársaság* megveszi Zdraholczot Erdélyben.

A *Dunagőzhajózási társaság* a magyar kormánynyal való kiegyezés útját egyengetni látszik és az osztrák kormánytól bővebb felvilágosítást vár az anyagi segélyre nézve, melyet ott kiállításba helyeztek.

A delegációk elé terjesztett közös költségvetés 1889-re 116·8 millió frt. rendes, 15·4 millió frt. rendkívüli kiadást, összesen 132·2 millió frtot irányoz elő, a fedezet 2·9 millió frt, marad tehát

129,3 millió forint netto-szükséglet; a vám tiszta feleslege 39,9 millió forint s így 89,4 millió forintot kell előteremteni, miből Magyarországra 26,282.000 forint jut.

A *győr-sopron-ebenfurthi vasut* második *elsőbbségi kölcsönt* vesz fel és pedig teherkocsik beszerzésére 1 millió forintot (2 millió márkát birodalmi értékben 3% kamatozással.)

23-án. Wekerle pénzügyminiszter a *valuta kérdésben* az osztrák pénzügyminiszterrel értekezni fog.

A *tokaji hegyen* a phylloxera nagy pusztításokat visz véghez.

Egy *szerb rendelet* szerint a megvámolandó árukra vonatkozó *értéknyilvánításnak* valamely kereskedelmi kamara, konzuli hivatal vagy helyi hatóság által kell hitelesíttetnie.

24-én. A *trónbeszéd* a tőzsdén *nyugtalanúságot* okozott a Szerbiára és Bulgáriára vonatkozó pont miatt.

A *Budapest-lajosmizsei helyi érdekű vasut* üzemét átadja a m. kir. államvasutaknak, egyuttal elhatároltatik a vasutnak Kecskenéig való tovább építése.

25-én. A *szövetséges mezőgazdasági egyletek* végrehajtó bizottsága a delegációkhoz egy beadványt intéz az iránt, hogy a termények a hadsereg részére a mezőgazdától közvetlen szereztesse be.

A *magyar-francia biztosító társaság* összes veszteségét (beleértve a Phoenix részvényeket is) 4,817.287 frtban állapította meg; tőkében és tartalékban 5,456.797 frt. állott rendelkezésre, s e szerint fenmarad kerettségben 650.000 frt, mely összegből 120.000 frt. a tűzbiztosítási osztálynak volna kiutalandó. A folyósítható cselekvő állapot e szerint 500.000 frt, az új kibocsátásból befoly 1,500.000 frt., az új tőke tehát összesen 2 millió frtra rüg.

Az arad-temesvári vasutnak nem engedtetett meg, hogy a kötvények szelvényei után járó bélyegekért fizetett összegek az üzleti számadásba felvétesse. Kénytelen tehát a vasuttársaság a részvényszelvények kifizetésénél szelvényenként is fél évenként 4 krt levonásba hozni, mihez a közgyűlés is hozzájárult.

26-án. Az »Osztrák-Phoenix« közgyűlése azon értesítést nyeri az igazgatóság részéről, hogy a részvénytőke és a tartalék-tőkék érintetlenek és hogy a *részvényekre* történendő újabb befizetés után azoknak *minden kötelezettség alóli felmentése* kilátásba helyezhető.

A német-osztrák-magyar tengeri kikötők szövetkezetében a *Budapesten alól fekvő állomások* részére (főleg a gabonaneműekre) *tarifa leszállítás* eszközöltetett.

A tőzsdei hangulat *Kálnoky* külügyminiszter *békés nyilatkozatai* folytán megnyugtató.

A *Dunagőzhajózási társaság* a kereskedelmi miniszternek adandó válasz ügyében időhalasztást kér. A kilátások a megegyezésre kedvezőbbek.

27-én. Az *állami bevételek május havában* az előirányzatnál

1 millió frttal kedvezőbb eredményt mutattak; *junius havában* ugyan csökkentek a bevételek, a pénzügyminiszter mindazonáltal tetemes pénztári készletek felett rendelkezik.

Baross keresk. miniszter törvényjavaslatot készít elő, melynek értelmében *az iparnak a legmesszebb menő kedvezmények* fognak nyújtatni.

A hét végén érkezik meg a Dunagőzhajózási társ. elnöke, hogy a kereskedelmi miniszterrel a társaságnak magyarországi állása felett ujjalag tanácskozzék.

A grácz-köflachi vasútnak meghosszabbítása terveztetik Knittelfeld felé, melylyel a budapest-grácius vonal egy alpesi vasút segélyével nyugat felé folytatását nyeri és minek következtében a Grác és a Tauer-alpok közti távolság 30 kilométerrel megrövidítettetik, s a magyar nyugati és az osztrák nyugati államvasutak között a déli vasúttól független összeköttetés létesítettnek.

28-án. Az adótörvény módosítása folytán a *szez Spanyolországba kedvezőbb esélyek* mellett exportálható.

A *kincstári pipadohány fogyasztása* megkétszereződött; a dohányjövedék üzletszerűleg kezeltetik és igen kedvező eredmények mutatkoznak. Az előirányzott 24¹/₂ millió valószínűleg teljesen be fog folyni. A hazai vászon, papiros és fa felhasználása a hazai iparnak hathatós támogatására szolgál; tervbe van véve, hogy a szivarka papiros is, a helyett, hogy Franciaországból szállíttassék, Magyarországon, Fiumében állíttassék elő.

29-én. A 20 m. frtban előirányzott *fővárosi kölcsön* elnyerése körül a pénzintézetek versenyre készülnek.

Az *Erdélybe irányuló gabonaszállítmányok részére* a keresk. miniszter *tarifa-mérsékléseket engedélyezett.*

Az *orosz gőzhajózás* az Alsó-Dunán Szerbia részéről kedvezményekben részesül.

A *Dunagőzhajózási társaság* elnöke érdemleges tárgyalások megkezdése végett megérkezett.

A személyszállításnál a württembergi miniszterelnök nyilatkozatai szerint, az ottani tarifák leszállítására a zóna-tarifát be fogják hozni és valószínűleg a porosz államvasutaknál is alkalmazni fogják.

Iparosok küldöttsége járt az igazságügyminiszternél a *bagatell-törvény módosítása* iránt. A miniszter megígérte, hogy a kérelmet a polgári perrendtartás revíziója alkalmával figyelembe fogja venni.

MAGYARÁZÓ MEGJEGYZÉSEK A HAVI KRÓNIKÁHOZ.

A lefolyt junius hó a nemzetgazdasági szempontból legfontosabbnak tekinthető három miniszterium működésének genialis jellegét és határozott reformatorius irányát a legszebb kifejezésre juttatta. Az idetartozó ügyek oly nagy horderővel bírnak, miszerint azok egyszerű felemlítése a krónikában nem elégséges arra, hogy közgazdasági fejlődésünk ezen határkövei olvasóink szemében a megfelelő méltánylásra találjanak. Bár semmi kétség, hogy hazánk

közgazdaságának története ezen események következményeit évek hosszú során át fogja jegyezni, nem akarjuk elmulasztani, hogy a kormány tevékenységében beállott ezen fordulatra túlünk telhető nyomatékka rá ne mutassunk. E fordulatot a következőleg jellemezzük:

A *közlekedésügy terén*, mely most már az ipar és kereskedelem ügyével egy kézben van egyesítve, máris nagyszabású lendület jelei észlelhetők. Alig tétetett közé a személyszállításnál életbeléptetendő új zóna-viteldíjszabás, mely még életbe sem lépett, máris azt követeli a következetesség s a három ügység (forgalom, kereskedelem, ipar) vezetésének egyöntetűsége, hogy a miniszter, ki azokat saját személyében egyesíti, a *hazai iparnak messzemenő kedvezményeket* helyezzen kilátásba s a kereskedelem részére a fontosabb áruk szállításánál is, valamint a központtól távolabb fekvő területek javára további viteldíjszállításokat eszközöljön. Ha ezen ügyek 2 vagy 3 tárca keretébe tartoznának, mennyi meddő tárgyalás folyna, míg az illetékesség, hozzájárulási hányad, enquetszerű vagy törvényhozási formák fölött megegyezés jöhetett volna létre? Jelenleg ezen ügyek, ha azok megfelelő szakelődök által tanulmányozás tárgyává tétettek és a miniszter által jelzett alapelvek értelmében kidolgoztatnak, azonnal alkotmányos tárgyalás alá is bocsáthatók, a nélkül, hogy terhes részekre szakítás volna szükséges. Azonban nem csak az időmegtakarítás és az eszme egysége képezi ezen új tárcabeosztás egyedüli előnyét, hanem — és ez csaknem ép oly fontos — azon körülmény, hogy az iparos és kereskedői körökben a jelen viszonyok között mintegy természetsszerű joggal remélhetik a minisztertől az ipari és kereskedelmi ügyek javulására irányuló intézkedéseket, a nélkül, hogy esetleg a közlekedésügyi tárminiszter ezen intézkedések ellen kisszerű közigazgatási vagy vasuti üzemi szempontból nehézségeket támasztana; mert ugyanazon személy mérlegeli, vajjon az úgy oly természetű-e, hogy a mennyiben egyrészt valamit áldozni kellene, más tekintetben az többszörösen nyújt-e kárpótlást. Fentjelzett intézkedések még nem kerültek végrehajtás alá, mindenestre azonban fontos — ez jellemzi leginkább a szabadabb és körültekintőbb felfogást, — hogy egy tárca keretéből, illetőleg az életbeléptetendő zónatarifából főleg a szegényebb sorúakra szociálpolitikai kedvezmények hárarnolnak, s hogy ugyanebből kifolyólag a tőke az új ipar számára hozzáférhetőbbé válik. Mindez azt tanusítja, hogy a keresk. minisztériumnak osztályrészül jutott feladatok a minisztert arra fogják ösztönözni, hogy minden melléktekintetek figyelmen kívül hagyásával akként cselekedjék, miként az egy széleslátókörű elmétől remélhető, mely az ujabkori nemzetgazdasági követelményeket felfogni és megérteni képes.

Ugyanezen újabb keletű reformirányú és határozott vonás jellemzi egyúttal a *pénzügyminiszternek* merész elhatározását, hogy a valutarendezés kérdését, mely iránt mindeideig tartózkodással viseltettek, felszínre hozta. Habár a conversió legvégső következményeiben még nincs keresztülvive — s esetleg az ezen művelet keresztülvitelénél beálló nyugpontok fognak a valutarendezés megkezdésére felhasználtni, — mégis öröndetes, hogy ezen csak *érett megfontolás után és nem gyorsan* megoldható kérdés a napirendre került.

Továbbá az igazságügyminiszter a hiányos bagatell eljárás módosítását helyezi kilátásba, s midőn kevés szóval az egész polgári perrendtartás módosítását sejteti, valószínűleg összes lelki erejével mérlegeli a magánjogi törvénykönyvnek jelenleg Németországban folyamatban levő nagyszabású átalakítását és e példát nálunk is követni akarja.

Nem oly tények-e ezek, melyek eddigi közgazdasági tevékenységünk mérvét, hogy ne mondjuk, azt az egész genre-t, melyből az eddig véve volt, messze túlhaladják? Mialatt így a kormány fiatalabb és erősebb elemei a kor-szellemnek eleget tenni akarnak, addig az uralkodó maga, Európa politikai helyzetétől szólva, bizalmát fejezte ki az iránt, hogy az előrehaladás egyesült erővel lehetséges lesz és hangsúlyozta békeszeretét s a nemzet fejlődését.

Ezzel végződik az év első fele. Az állami pénzügyi és közigazgatási ügyek ezen újítást jelző általános kérdések mellett sem hanyagolvák el s így nemzetünk félévi mérlege kedvezőnek mondható.

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

A bűnügystatistikája. Sociologiai tanulmányok. Irta dr. Földes Béla. Budapest, 1889.

E becses folyóiratnak tisztelt olvasói közül azok, a kiknek talán tudomásuk van arról, hogy e sorok igénytelen írója a büntetőjogi és börtönügyi irodalom terén szokott kísérleteket tenni, bizonyára kárhozzátalni fognak merészségemért, a mely arra vitt, hogy éppen egy nemzetgazdasági szaklap hasábjain vállalkozzam egy terjedelmes moralstatistikai tanulmánynak, tehát az én rendes foglalkozási körömmel: a criminalisztikai és poenitentiárius kérdésekkel csak távolabbi összefüggésben álló dolgozatnak, kritikai ismertetésére.

Öszintén megvallom, hogy az igen t. szerkesztőségnek e tárgyban hozzám intézett, kitüntető felszólítása engem is nemcsak meglepett, hanem azt a benyomást is tette rám, hogy a felhívás adresse-e, tulajdonképen el van tévesztve. És végül is csak az a tudat nyugtatott meg és birt reá a felhívásnak készséges teljesítésére, hogy a ki a most tárgyalandó műnek bírálatába bocsátkozik, a moralstatistika, moralphilosophia, büntetőjog, börtönügy, büntető politika és sociologia számos kérdését felölelő rendkívül gazdag és sokoldalú anyag egyik-másik részével szemben többé-kevésbé úgy is kénytelen lesz szoritkozni a laikus szerepére.

Mentsék ki az eddigiek nemcsak e szerény cikk keletkezési történetének ez érdek nélküli közlését, hanem magát a cikkeknek megírását és a feltűnő hézagokat is, melyeket e sokféle adatokban bővelkedő tanulmány vizsgálatáról adott leszámolásban magam is elég élénken észlelek.

I.

Dr. Földes Béla tanulmánya igen érdekes kísérlet. Bűnügyi statisztikáinknak *Konek* és *Jekelfalussy* tollából nyert korábbi, jeles és alapos feldolgozásaival szemben nem szoritkozik a bűnvádi eljárás folyamának, eredményeinek és az elítéltek személyi viszonyainak vizsgálatára, hanem a hazai adatokat széles keretben, morál-statisztikai, sociologiai, s itt-ott büntető politikai szempontból tárgyalja, közölve a legtöbb helyen a vonatkozó német, osztrák, olasz és francia adatokat, vagy legalább ezek közül egyiket, vagy másikat, a melyek éppen jellemzők, vagy nagyobb részletezést tüntetnek fel. Angol és spanyol adatokra csak felette szórványosan, egy-két helyen akadunk.

Az erkölcsi és bűnügyi statisztikának mindinkább gazdagodó irodalmából szerző minden fejezet élén idézi a statisztika ezen ága nagy megalapítóinak: a genialis *Guerry*-nek és a halhatatlan *Quetelet*-nek¹⁾

¹⁾ Tulajdonképen bajos eldönteni *Guerry*-nek vagy *Quetelet*-nek van-e több érdeme a moralstatistika megalapítása körül. Igaz, hogy *Guerry* mutatott rá először »Essai sur la statistique morale de la France« cz. művében (1834) a tudomány e részének fontosságára és vonta le az általa gyűjtött gazdag anyagból azokat a következtetéseket, a melyek később több oldalról megerősítést nyertek; de *Guerry* ismerte *Quetelet* kisebb munkáit, másik még fontosabb és jelenleg is sokban alapvető művét: »Statistique morale de l'Angleterre, comparée avec la statistique morale de la France«-ot pedig csak harmincz évvel

az illető kérdésre vonatkozó tanait, ezek mellett az újabb írókból e kérdések egyik legkiválóbb specialistáját: *Oettingen*-t; ezenfelül leggyakrabban az olasz positiv (anthropolog) kriminalisztikai iskola alapvető triászának: *Lombroso*, *Ferri* és *Garofalo*-nak műveit és az egyes kérdéseknél az olasz, francia, német és angol irodalomnak vonatkozó specziális termékeit használja fel.

Ezután jön a hazai, azután a külföldi adatok közlése és végül az azokból vont következtetések, illetőleg az eredmények fixirozása.

Hogy az összegyűjtött óriási anyagnak minden részletét nem volt képes a szerző egyformán beható alaposzággal uralni, az hasonló adathalmaz és sokoldalú vizsgálati tárgy mellett elkerülhetetlen. Azonban a szerzőnek nemcsak az adatgyűjtés körül kifejtett buzgalmát kell teljes méltánnyal kiemelni, hanem azt is, hogy az adatok feldolgozása körül ritka objectivitással és gondos óvatossággal járt el.

Ez annál nagyobb érdem, mert tudvalevő, hogy a bűnügyi statisztikánál az adatok különböző csoportosításával mennyire különböző eredmények érhetők el és az eredményekből levont merész, vagy épen könnyelmű következtetések mekkora tévedésekre vezethetnek. Hisz még *Guerry*-nek és *Quetelet*-nek a rendelkezésükre álló adatokból általánosítás útján levont nem egy következtetését is tévesnek bizonyították be a későbbi adatok, a mire *Földes* könyve is számos példát nyújt. Ezzel szemben *Földes* óvatossága néha szinte a szélsőségig megy; annyira, hogy néhány kétes kérdést ez okból egyáltalán nem dönt el.

Az adatokból vont következtetésekben különben *Földes* óvatosságán felül szerencsés judiciumának is számos tanujelét adja. A ki tudja, mily nehéz épen a bűnügyi statisztikánál megtalálni az összefüggést valamely adat és annak okozata közt; a ki előtt nem titok, hogy mennyi különböző körülmény vezet itt egy eredményre és minő bajos felismerni azt, hogy az egy pontban összefutó szálak közül melyiknek befolyása a tulnyomó; a kinek volt alkalmá tapasztalni, hogy a bűnügyi statisztikának egy-egy tüneménye hány különböző oldalról szemlélhető s egyes szempontokból mily csalóka képet mutat: az előtt nagy érdem számba fog menni annak kiemelése, hogy *Földes* nemcsak tárgyilagosan, de — csaknem mindenütt — kellő kritikával és széles látókörről is tanuskodó józan érzékkel vonja le a felhasznált adatokból következtetéseit vagy legalább kijelenti, hogy az eredmények megállapítására nincs elég biztos alap.

II.

A mű számos jelességének kiemelése után legyen szabad most

---

később, (1861-ben) akkor tette közzé, midőn már régen megjelent volt *Quetelet*-nek korszakalkotó nagy műve a »physique sociale« (1835), a mely viszont hivatkozik *Guerry* francia moralstatisztikai dolgozatára. — *Oettingen* (Moralstatistik 2. kiadás 20–21. l.) a populationistica megalapítóját: *Süssmilch*-et tekinti a moralstatisztika megalapítójául is, e nézete azonban túlzott, mert az utóbbinak »Göttliche Ordnung«-ja néhány, később *Quetelet*-nél is előjövő eszmét leplezetten megérint ugyan, de a moralstatisztikai kérdéseknek beható vizsgálatát, vagy öntudatos kifejtését nem tartalmazza.

rámutatnom a fogyatkozásokra, a melyeket a dolgozatban észlelek, legyen szabad előadnom kifogásaimat egyik-másik részlet ellen.

A szerző — előszavából és művének néhány részletéből kitetszőleg — társadalom-erkölcsi kérdéseket akar vizsgálni, tanulmányozni óhajtja a társadalomban uralkodó erők dinamikáját, abból a célból, hogy meggyőződjék: vajjon az erkölcsi élet hanyatlik, vagy emelkedik-e?

E cél elérésére irt dolgozat számára azonban — úgy hiszem — »a bűnügy statisztikája« cím szükkörű. Kétségtelen ugyan, hogy a bűnügyi statisztika alkotja a moralstatisztikának legfontosabb részletét, de annak keretét, annak körét korántsem tölti ki teljesen.

A könyv címe ellen különben még egy észrevételt kell tennem. A »bűnügy« kifejezés — úgy a criminalisticai terminologia, mint a közéletben elfogadott nyelvszokás szerint — magát az egyes bűnesetet, a bűnvádi eljárást egy concrét bűncselekményre vonatkozásában jelenti. A »bűnügy« statisztikája cím tehát synonym volna egy bűneset statisztikájával, a mi magában véve is ellenmondás. De szűk volna még a »bűnügyek« statisztikája elnevezés is, mert a mű nemcsak a bűnvádi eljárás menetére vonatkozó adatokat tünteti fel, hanem az elítélteknek és azok személyi viszonyainak statisztikáját is, a mit az előbbi cím nem juttat kifejezésre.

Azt hiszem tehát, hogy a szerzőnek meg kellett volna maradni a már úgy is szokásba jött »bűnügyi, vagy bűnvádi« statisztika kifejezés mellett.

A szerző — saját kijelentése szerint — nem akarta a rendelkezésre álló hivatalos anyagot egész terjedelmében ismertetni, hanem annak csak legjellemzetesebb, leglényegesebb adatait közli. Ez eljárást, — az amúgy is túlgazdag anyag könnyebb áttekinthetőségének biztosítása szempontjából — csak helyeselnem lehet.

Nem tartom azonban szerencsés gondolatnak, hogy a szerző — sokszor évtizedekre menő külföldi statisztika adatainak közlése mellett — a hazai anyagból csak az 1884—1885. évre terjeszkedett ki. Egy hosszabb, p. 1881-től 1885-ig terjedő időszak adatainak vizsgálata és az esetleg e lustrumban mutatkozó fokozatos fejlődés, vagy hanyatlás feltüntetése nemcsak sokkal érdekesebb, de sokkal tanulságosabb is lett volna. Nem pótolja e hiányt, hogy az 1886-k-i adatok vázlatát a szerző a függelékben közli.

A terjedelmes (166 lapot kitevő) tanulmány tartalmának bármily rövid vázlata ivekre menne; a részletekkel való behatóbb kritikai foglalkozás pedig egy újabb könyvvé nőné ki magát. E szerény czikk keretébe tehát egyik sem tartozhatik. Szorítkoznom kell arra, hogy a dolgozat *tizenmenny* fejezetének tartalmára röviden ráutaljak és pár szóba összefoglaljam néhány részletre vonatkozó megjegyzésemet.

Az első fejezet »az anyag« cím alatt a bűnügyi statisztika tárgyát vizsgálja és részletesen fejtegeti ama sokféle nehézséget, melyekkel a kérdések vizsgálójának küzdenie kell, különösen utal arra, hogy az összehasonlítás, a statisztikai anyag feldolgozásának e legérdekesebb és legtanulságosabb módja, a bűnügyi statisztikánál csaknem teljesen

ki van zárva, vagy legalább is nagyon merész következtetésekre visz. Ez okból szerző a külföldi adatokat csak egyszerűen közli, de azok és a hazai anyag közt összehasonlítást rendszerint nem tesz.

A hazai bűnügyi statisztika anyagával a szerző túl röviden (csak hét sorban 10. l.) foglalkozik és nem látja annak más hiányát, mint-hogy a büntettek helyi eloszlására és elkövetési idejére nézve adatokat nem tartalmaz.¹⁾

A második fejezetben (a bűnper) a szerző a bűnügyi igazságszolgáltatás menetét, ennek eredményeit és az ezekkel összefüggő kérdéseket tárgyalja. Ezeknél az adatoknál is, melyeket pedig oly gyakran szokás irányzatosan felhasználni, Földes objectív és óvatos marad, de mindegyik következtetését még sem irhatnám alá.

A 13. lapon, valószínűleg csak tollhibából, azt állítja szerző, hogy a feljelentéseknek mintegy 90. százaléka a vizsgálat megindítása, illetőleg a tárgyalás elrendelése által intéztetett el. Kétségtelen, hogy ez arány *csak törvényszékek* előtt folyamatban levő ügyekben áll. A járásbíróságokat is számítva, vagyis az egész hazai anyag figyelembe vételével, azt látjuk, hogy az összes feljelentéseknek csak 4°/_o-a utasítatik el, mint teljesen alaptalan, eljárás elrendelése, illetőleg a tárgyalási határnap kitűzése *nélkül*.

De tévesnek vélném ebből azt következtetni, a mit szerző a 90°/_o-os arányból levezet, hogy tudniillik a feljelentések nálunk »az esetek tulnyomó nagy többségében alappal bírnak.« Ennek egyenesen ellene mondanak a bűnvádi eljárás további folyamára vonatkozó adatok: a vád alá helyezések és megszüntetések, illetőleg az elítélések és felmentések aránya. Ellenkezőleg; az »a foro« történő elutasításoknak csekély száma (4°/_o az összes feljelentésekből) ama sajnos körülménynek következménye — a mi nem titok azok előtt, a kik bűnügyi igazságszolgáltatásunk menetét közelebbről folytonos figyelemmel kísérik — hogy az eljárás elrendelése, legalább is *a vidéken*, igen sokszor megtörténik alaptalan feljelentések folytán is, mely körülmény azután csak az eljárás későbbi fejleményeinél válik felismerhetővé. Egyáltalán nem bizonyítja azonban e körülmény azt, hogy ügyészségeink a vádemelésnél, bíróságaink az eljárás elrendelésénél könnyelműen vagy túlbuzgóságból járnak el. E vád általánosságban határozottan igaztalan volna. Az, hogy az alaptalan feljelentések mindjárt az eljárás megindításánál el nem különíthetők, ki nem választhatók, szükségszerű következménye jelenlegi, tudvalevőleg inkább csak a gyakorlaton, a szokásjogon alapuló bűnvádi eljárásunk ama hiányának, hogy az ügyészségnek nem ad előnyomozási hatáskört. Az ügyész ma sok esetben valóban bekötött szemmel tesz indítványt. Hogy tisztán lássa, hogy világosan felismerhesse a feljelentésben egyoldaluan kiszínezett esetre nézve a való tényállást, az eljárásnak és a *vizsgálatnak* elrendelését kell indítványoznia; bármily bizalmatlansággal viseltessék is a feljelentésben előadottaknak igaz volta iránt. Ügyszólván csak akkor tehet félretételi

¹⁾ E folyóirat jelen számának más helyén, dr. Ráth Zoltán tollából közölt érdekes cikkből eléggé kitűnik, hogy statisztikai anyagunknak egyéb fegyverközlésai is vannak.

indítványt, ha a panaszolt eset egyáltalán nem tünteti fel büntetendő cselekmény jelenségeit. Egészen másképen fog állni a dolog akkor, ha — a bűnvádi eljárás codificatiója után mindenestre; — az ügyész — úgy mint a nyugati államokban mindenütt — jogot nyer arra, hogy a feljelentés alapján akár saját hatáskörében, akár az alája rendelt »police judiciaire« által előnyomozást foganatossiton és ennek adatai alapján tehessen majd indítványt, a bűnvádi eljárás elrendelésének, vagy mellőzésének kérdésében. Ekkor a vád alá helyezések és az elítélések aránya nálunk is bizonyára kedvezőbb lesz.

Téved szerző, midőn az elítéltetési valószínűséget a tárgyalásra utasítottaknál 1 : 5-höz tünteti fel (15. lap). Az előző lapon (14. lap második bekezdés) maga szerző közli, hogy az összes tárgyalásra utasítottak közül 1884 — 1885-ben átlag elítéltetett 271 százalék, a mi 1 : 4, illetőleg pontosabban 1 : 3'8.

A »büntettek« felirat alatt a *harmadik* fejezet a büntetendő cselekményeknek nem szerinti megoszlását és az evvel összefüggő kérdéseket vizsgálja. A nagy óvatosság dacára, melylyel egyébként a szerző a külföldi adatokkal való összehasonlítástól tartózkodik, félrevezet itt (30. l.) azáltal, hogy az emberi élet ellen elkövetett büntetendő cselekmények arányszáma tekintetében párhuzamot von a hazai, az osztrák és a német bűnügyi statisztika adatai közt. Csakhogy az osztrák adatok az e csoportba tartozó *büntettek* miatt elítélteket, a német statisztika a *büntettek* és *vétségek* miatt elítélteket, a hazai pedig a *kör. törvénszékek* hatáskörébe utalt büntetendő cselekményeket, (tehát *büntetteket* és *némely vétségeket*) tüntetik fel. Az alap, mint látjuk, a legeltérőbb. Az összehasonlítás tehát teljesen megengedhetlen.

A *negyedik* és *ötödik* fejezet (a büntett elkövetésének helye és ideje, két részben) a büntettek területi megoszlásáról és a hőmérséklet befolyásáról a büntetendő cselekmények számára szólnak. A hazai statisztika egyik kérdésre sem ad (különösen a másodikra egyáltalán nem) felvilágosítást; de az előbbi tekintetében a szerző kiegészítőül felhasználhatta volna a nemzetiségi viszonyokat.

A *hatodik* fejezetben (a büntetés) szerző csaknem túlmegy a moralstatisztikus hatáskörén és nagy fontosságú criminalistikai kérdéseket tárgyal. Általában e rész is elég jó tájékozottságra és széleskörű tanulmányokra vall, de egyes tanításai mégis kifogás alá esnek. Például a büntető jogászok nagy része bizonyára mérésznek fogja találni a büntetés jogosultságának igazolására felhozott azt az alaptételt, hogy a »büntetés célja a fenyegetett jogrend *védelme*.« (61. l.) A *fenyegetett* jogrend megsértését nem is büntetéssel, hanem rendőri óvintézkedésekkel kell megelőzni. A büntetés már *elkövetett* jogsértést torol meg. Hogy mi célból, az nagyon complex kérdés, melynek fejtegetése messze vezetne. Elég legyen utalnom arra, hogy az újabb időben az abszolút (igazságossági vagy megtorlási) és a relativ (hasznossági vagy érdek-elméletek) büntetőjogi teoriák háttérbe szorítottak az egyesített, *összetett elméletektől*, a melyek az állam büntetési jogának igazolására *több különböző* cél egyesítését hozzák fel.

E fejezetben a büntetések arányának vizsgálatánál (62. l.) csak

a halál-, fegyház-, fogház- és pénzbüntetés van kiemelve. A törvényünkben elfogadott szabadságvesztésbüntetési nemek egyikét: a fegyház és fogház közt álló *börtönbüntetést* teljesen nélkülözzük.

A bíróságaink által kiszabott büntetések enyhe vagy szigorú voltának, szóval büntető igazságszolgáltatásunk jellegének vizsgálatánál a szerző teljesen helytelen alapot választ, midőn a *maximalis büntetés* alkalmazásának eseteit számolja meg. Kétségtelen, hogy e helyett a törvényben foglalt, relative határozott büntetési tételnek *középmérték* kellett volna alapul vennie és azt kutatni: mennyiben megy e középmértéken felül, illetőleg mennyiben marad azon alul az ítéletekben tényleg kiszabott büntetés tartama.

A *hetedik* fejezet »a nő a büntetett terén« a két nemnek erkölcsi arányát; VIII—XII. fejezetek pedig a kor, családi állapot, anyagi viszonyok, műveltség, foglalkozás, vallás, nemzetiség, végül a politikai és társadalmi viszonyok befolyását vizsgálják és nagyon sok érdekes tanulságot nyújtanak.

A tizenharmadik fejezetben — a mely a visszaesők kérdését, ez égető társadalmi bajt tárgyalja — a szerző egy igen jelentékeny tévedését árulja el, midőn azt tanítja (137. lap a jegyzetben), hogy »a rövid idővel az utolsó büntetés kiállása után újabb büntetendő cselekményt elkövetetteket a büntetőjog visszaesőknek még nem tekinti.« Ellenkezőleg; az utolsó büntetés kiállása óta lefolyt *hosszabb idő* (büntetteknel és vétségeknél *tíz év*, l. például a büntető törvény 338 §-ának 2. bekezdését; kihágásoknál *két év*, p. 1879: XL. t. cz. 63. §.) zárja ki a visszaesés fogalmát.¹⁾

Az *utolsó* (XIV.) fejezet a criminalitás irányát tünteti fel nagy vonásokban és megkísérli megjósolni a jövő képét.

Egybevetve e rhapsodicus, kiszakított néhány kritikai megjegyzést dr. Földes Béla munkájának fennebb adott általános jellemzésével, kétségtelen, hogy a szerző a jelen dolgozat megírásával igen érdemes munkát végzett.

A becses tanulmány hazánkban nemcsak bűnügyi igazságszolgáltatásáról, hanem közerkölcsiségi és sociologiai viszonyairól is több irányban érdekes és tanulságos képet nyújt. Habár a roppant anyagnak egyik-másik részletével szerző kissé mostohán bánt el; habár egyik-másik szempont kevésbé van kidomborítva; habár a külföldi adatok és az elméleti rész a hazai statisztikai anyagot háttérbe szorítja: e fogyatkozások daczára Földes könyvében a törvényhozási factorok, a kormány, az elméleti tudósok és pedig morálistatisztikus, sociolog, jogász és büntető politikus egyiránt számos kérdésre találhatnak alapos felvilágosítást.

Bárcsak a tanulságokból, melyek e dolgozatból levonhatók, sikerülne az arra hivatott tényezőknek felismerni az orvosszereket, a melyek létező társadalmi bajaink gyógyítására szolgálhatnak és ezáltal megtalálni a helyes eszközöket a büntettek elleni küzdelem tekinteté-

¹⁾ E tiz, illetőleg két évi idő a visszaesés minősítő hatályának *elévülése* gyanánt tekinthető.

ben és a bűnügyi igazságszolgáltatás terén nálunk is okvetlenül szükséges reformintézkedésekhez!

Dr. Balogh Jenő.

*Der Einfluss der Religion auf die Entwicklung des Eigenthums
von Ludwig Felix. Leipzig, 1889.*

Felix a tulajdon fejlődési történetét tette tanulmánya tárgyává. Már 1883. évben jelent meg a *természetnek*, utóbb 1886. évben az *erkölcsöknek és szokásoknak*, és most a *vallásnak* befolyásáról a tulajdon fejlődésére szóló bő tanulmánya.

A most megjelent munka azt az általánosan ismert nézetet fejtegeti, hogy a vallás — még pedig minden vallás — az egyéni tulajdon fejlődésére számos kedvező támaszpontot nyújt, és valamint általában az ember összes kulturai fejlődésére jótékony hatású, úgy a tulajdon formáinak meggyökerezésére is igen alkalmas. A legvadabb népeknél is a vallás az, amely a tekintélyt és a jogot tisztelni tanítja; már pedig a tulajdon alapja éppen e két tényező kellő érvényesülésében áll. A vallás az, amely az egyéni tulajdon fogalmát különböző szertartásaiban megállapítja; így a midőn az egyéni tulajdon élők közt alig képzelhető, a meghalt hősök temetkezése alkalmával kedvelt fegyverek, állatjaik és egyéb kedvelt tárgyaik velük együtt eltemetettek. A vallás az, amely a papi tulajdont hozta létre; az isteneknek hozott áldozatok egy része, és pedig minél jobban fejlődött a nép, mindinkább nagyobb része az áldozatoknál közbenjáró isteni szolgálatot tevőknek jutott. Azon szoros kapcsolatot, melyben a népek fejlődése kezdetén a vallás az uralkodók személyével állott, az adózási viszonyokat is vallási alapra fektette, s így az adórendszerek fejlődése is a vallásban birja alapját.

De nemcsak a tulajdon fogalmának meggyökerezésére, hanem *ethikai jelentőségének* kifejlődésére is éppen a vallás volt legnagyobb hatással. A tulajdon ugyanis csak akkor válik Isten előtt is kedves és jó intézménynyé, ha helyes czélokra fordítatik. Minthogy pedig a tapasztalás azt mutatta, hogy a vagyonos emberek a gazdagságot akképp használták föl, hogy az erkölcsök alatta szenvedtek; — minthogy mindenütt a gazdagok soraiban tünt föl leginkább a pazarlással kapcsolatos erkölcstelen élet: — minden vallás a szegénységet az erkölcsi tökély bizonyos nymbusában tünteti föl, s ez által nemcsak a gazdagság erkölcsi fölhasználására int, de a vagyonmegosztásra is behat. A különböző vallások megkövetelik, hogy a szegények segélyeztessenek, hogy a jubileumi években a vagyon új megosztása eszközöltessék, sőt hirdetik, hogy a vagyonnak közös kezelése előnyös. Minthogy azonban az az elv, hogy a gazdagok a szegényeket támogassák és vagyonukat, vagy legalább egy részét a szegények rendelkezésére bocsássák, megköveteli azt, hogy legyen valaki, aki a szegények számára az így rendelkezésre jutott vagyont kezeli, mindenütt a templomok, a papok, az egyház lép föl mint tulajdonos, a szegények nevében vagyont szerez és kezel. Kivált kifejlődött ez a középkorban a keresztény egyháznál, melynek vagyoni gazdagodását, de vele együtt a gazdagsággal járó számos visszaéléseket is létrehozta.

A vallás vezetett mindenütt az *örökösödési jog* meggyökereztetésére. Legtöbb vallás kötelességükké tette a megholtak utódainak, hogy elődjeiket a szertartások szerint temessék, a temetés alkalmával a szükséges áldozatokat hozzák és a templomok számára ajándékokat szolgáltatassanak. Ebből a kötelességből nemsokára az a jog folyt, hogy a ki azt teljesítette, az a meghalt örökösül tekintett. A keresztény egyház pedig, főkép tekintettel arra, hogy a szegények számára a vagyonosoktól javakat nyerjen, általában a végrendelkezés szabadságát követelte s így hatott a világi törvényhozások azon iránya ellen, mely az agnátus-ok föltétlen örökösödési jogát követelte, holott az egyház végrendelkezés jogosultságának elismerésére törekedett.

A vallás továbbá az *emberi tevékenységnek és foglalkozásnak* helyes irányt ad. Az ember természeténél fogva a nyugalmat tekinti a boldogság főfokának; — a vallás ebből az illúzióból kiragadja az embert, a munkát állítja oda mint az ember rendeltetését és hivatását, s ez okból kezdetben főkép a földmivelés felé tereli hívőit, melynek eredményeiből a legjavát az Isten számára áldozatokul kívánja. Utóbb a mesterségek, sőt a kereskedés is a vallás által tiszteletben tartott foglalkozásokul jelennek meg. A keresztény vallásnak üdvös hatása e téren főkép a szerzetes élet és a kolostorok általánosan ismeretes tevékenységében nyilvánul, a szerzetesek voltak a középkor legjobb földmivelői, legterényesebb telepítői és legjáratosabb mesteremberei. Egész vad vidékeket a cultura számára a szerzetesek szereztek meg. A missziók működése szintén kedvező az összes emberi nem fejlődésére; mert a békés együttélést, a békés munkálkodást és a tulajdon kifejlődését oly vidékeken teszik lehetővé, melyek különben az örökös háború és czivakodás székhelyei maradnának. A *tudományok* legnagyobb része a vallással szoros kapcsolatban áll s többnyire papok voltak művelői. Ismeretes, hogy a csillagászat, az orvostan, a philosophia csirái a papok működésében bírja gyökereit. A *művészet* pedig minden ágában a vallás tárgyainak méltó föltüntetetésére irányult, s mindenütt első szálait vallási tárgyak dicsőítésében leli. Hogy a középkorban a kolostorok működése mind a tudomány, mind a művészet számára mily nagy jelentőségű tevékenységet fejtett ki, s hogy a keresztény vallásnak lehet köszönni a tudományok és művészetek későbbi fejlődését, az általánosan ismert művelődési tény.

Nagy a vallásnak hatása a *tulajdon védelmezésében* is. A legprimitívebb vallások bizonyos tárgyakat jelölnek ki, melyek az istenségnek kivált kedvesek, melyekhez nyulni, vagy melyeket bántani ép ez okból nem szabad. A fák, az erdők ily szent védelemben részesülnek, s azokat senki sem meri bántani; ezen a régi népeknél szokásos körülmény az erdők irtását nagyban megakadályozta. Polynésiában »Tabu« név alá helyezett tárgyak a vallásos tisztelet oly nagy mérvében részesülnek, hogy rendőri felügyelet nélkül szabadon hagyhatók, azokat a benszülöttek nemcsak nem bántják, de még a forgalom tárgyát sem képezhetik. Ha sok európai hajó jelenik meg s attól lehet tartani, hogy élelmezésükre nagyobb mennyiségben sertéseket vennének s ez által talán a szigeten éhség támadhatna, — a sertésekre kimondatik a »Tabu« és nincs az a pénz, melyért a sziget lakosai sertéseket áruba bocsátanának.

Ha a hajókapitányok hajórakományukat a sziget lakosai ellen legbiztosabban megakarják védeni, »Tabu«-t kérnek hajójuk számára s aztán minden őrizet nélkül hagyhatják, mert a sziget lakósa ezentúl nem visznek el semmit. A moral magasabb fokain álló vallások még nagyobb mértékben követelik a tulajdon szentségének tiszteletét; mert oly cselekvésekre utalják az embert, melyek a hazugságot, a csalást, mások megrontását nem czélozzák. A ház — a lakás — majdnem minden vallás szerint isteni oltalom alatt áll; a lakás szent, ez oknál fogva minden erőszak lakosai ellen vagy a vendégszeretet megsértése Isten elleni bűntettnek jellegzetetik. A ház szentsége kiterjed lassan az Isten házára is. A templomok védett helyekül (menhelyekül) tekintetnek; kincseket itt tartottak és kezelték, senki nem bántotta és nem bántotta azokat. Vallásos ünnepélyek alkalmával megszünt minden ellenségeskedés; így a görögök s rómaiak nyilvános játéka a béke jelentőségével bírtak; — a középkor ököljogos, harcias viszonyait az istenbéke intézménye tette némileg tűrhetővé. A kegyelet és a vallási tisztelet kiváló tárgyai egyes helyek számára nagy vonzerővel bírtak és alkalmat adtak arra, hogy az odasereglők vallási ájtatosságuk befejezése után a kereskedéssel foglalkozzanak. E nagy búcsúhelyek minden népnél a vásárok alapjait képezték; — és hogy mily jelentőséggel bírnak a kereskedés fejlesztésére, s a tulajdonnak ily módon való védelmére a keresztes háborúk, ez általában ismert tény. Még az átok és az eskü jelentőségét is föl kell említeni, mint oly eszközöket, melyeket a vallás alkalmaz, s melyek hatásukban a tulajdon védelmére szolgálnak. Az átokkal való fenyegetés visszatartja a gonoszt a bűnös cselekménytől, mert az Isten boszújától fél; szintugy az esküttevő a hamis eskü következményétől tartva, tartózkodik igaztalanságoktól.

A vallás a *vagyon megoszlására* is nagy hatással volt; ebbeli hatása két irányban nyilvánul, egyrészt a vallás céljaira nagy fényűzés honosult meg, — másrészt a papi tulajdon kifejlődött. Az istenség kegyeinek elnyerése és megszerzése végett az emberek tulajdonukat szívesen ideadják; templomokat építenek, azokat a legnagyobb művészettel ékítik, kincsekkel elhalmozzák. Majdnem minden nagyobb jelentőségű templom nagyobb szerű kincscsel, arany ezüst rudakkal, drágakövekkel, utóbb rabszolgákkal, földterületekkel, fekvőségekkel volt ellátva. Az áldozatok, melyeket a hívők hoznak, gyakran a templom számára adott értékes tárgyakban álltak. Nagyobb ünnepélyességek alkalmával mindig nagyobb adakozások tétettek, s utóbb kivált a szegény néposztály megvendégeltetett s ajándékokban részesült. Az ereklyék és szent emlékei tisztelete nagy pénzt hozott forgalomba, s a vagyonmegoszlásnál nagy jelentőségű. Ugyancsak a búcsújárások minden nemzetnél a tulajdon megoszlásánál nagy szerepet játszanak. A Rómába zarándoklók főkép a jubileumi években oly nagy számban jelentek meg és ajándékaik száma oly nagy volt, hogy a pápák pénzügyeiket nemcsak rendezhették, hanem virágzásra is hozták. A korán által ajánlt mekkai zarándoklások Mekka és Medina városának rendes jövedelmi forrása. Maria Einsiedeln, Tours, San Jago di Compostella, Jeruzsálem mint zarándokló helyek állandóan gazdag városok. A vallásoknak intelmei a

szegények segítsége tekintetében mindenütt, de kivált a keresztényeknél sok tulajdon feláldozására vezetett; nemcsak alimizsna nyújtása volt a cél, hanem az egyes városokban kórházak és vendégházak (xenodothiák) alapítottak; alapítványok létesültek szegény leányok kiházasítására, ruhák szerzésére, lakások, fürdők építésére és fentartására, a szegények temetkezésére, stb.

Legnagyobb jelentőséggel birnak azonban a tulajdon megoszlatására nézve a *papi és az egyházi vagyon* keletkezése és gyarapodása. Főkép a keresztény egyház Constantin és Pipin nagyszerű adományai után mint vagyonszerző nagy jelentőségre jut. A hivek a keresztény szellem terjedésével ajándékokat és adományokat tettek az egyház javára a legkülönbéle alkalmakkor; a betegségből való fölgyógyulás, veszélyekből való megszabadulás, szülések vagy más öröndetes esemény, az egyházi átok visszavonása, a szerzetes rendbe belépés s más számtalan esemény vagyonthozó volt az egyházra nézve. A halotti misék megtartására tett alapítványok szintén sok pénzt juttattak a templomoknak; mily nagyra ment e részben egyes országokban az adakozási készség, kitetszik abból, hogy Pombal idejében nemcsak Portugal összes papsága, de férfi és női népessége nem lett volna elegendő, hogy csak egy harmadrésze tartassék meg tényleg azokból a halotti misékből, a melyekre nézve kegyes alapítványok állottak fön. Az adományok mellett a papi adózások, kivált a papi tized, a stoladijak és hasonló jövedelmek gazdagították az egyházat: mindezekhez járultak még a pápák külön jövedelmei, még pedig nemcsak a pápai állam, hanem a pápának mint az egész világ egyházának feje, nagy mennyiségű rendes jövedelem felett rendelkezett. Ezen utóbbi jövedelmekhez tartoznak a tisztségek eladásából, az u. n. monti, a püspökök és apátok jóváhagyásáért járó díjak, az érsekek pallás díja, az alsó clerus annátái, a pápai reservát jogok gyakorlásakor szedett díjak, a péterfillérek, a kereszties háborúk alatt meghonosított Saladin-adó, a pápai dispensatiókért járó díjak. Mily jövedelmezők voltak ezek a források, kitűnik V. Sixtus pápa példájából, a ki pápasága első évében 1586. áprilisban egy millió scudi aranyat, 1587. novemberben már a második milliót, és 1588. áprilisban a harmadik milliót takarította meg.

A tulajdonnak most említett fejlődése természetesen arra vezetett, hogy az egyház óriási vagyonnal és jövedelemmel birt. A franczia birodalomban a hetedik században a földbirtok egy harmada az egyház birtokában állt. A IX-dik században Olaszország összes földterületének felét papok birták; a XI-dik században Németországon a birtok fele az egyházé; II. Vilmos korában Angolország földbirtokának fele az egyház kezében van. Szép Fülöp alatt Franciaországban a papság évi jövedelme 46 millió frankra rügott. Ferdinand és Izabella korában Spanyolországban a papi birtok nagysága nagyobb volt mint a grandok földterülete. A reformatió kitörésekor Svédország területének két harmada az egyház kezében volt. Hogy ily körülmények közt az állam törvényhozásilag az egyházi tulajdon szaporodása ellen törekedett, — ez természetes. A german népjog lassankint megkövetelte, hogy minden az egyház javára tett ajándékozás vagy adomány fejedelmi jóváhagyás

alá esett. A fejedelmek, ha pénzügyi zavarba jutottak, az egyházi javaikat vagy jövedelmeket állami célok fedezésére fordították; azon egyháziakat, a kik esetleg hűbéri kötelességeiket, a háborúba való követést kellő csapatokkal, nem teljesíték, fekvőségeiktől megfosztották. Maga a nemesség is nem igen tisztelte az egyházi vagyont, és sok esetben erőszakkal foglalták el a papi földeket. A secularisatiók is lassan-lassan szokásba kezdtek jönni, főképp a reformatioval kapcsolatos vallási viszályok és háborúk óta; a melyek utóbb a szerzetes rendek — főképp a jezsuita rend — megszüntetésével nagy terjedelmet nyertek. Így jutott lassankint az állam ismét azon vagyon birtokába, melyet saját maga vagy intézkedései folytán az egyes polgárok az egyház kezébe tettek le.

Hogy a vallás a tulajdon fejlődésére *káros hatással is járt*; hogy számos vagyon megsemmisítésével, alkalmatlan kezelésével, helyes céloktól elvonásával volt kapcsolatos: — ez minden egyes vallás történetéből is kitűnik. Ezek a káros hatások egyrészt az illető vallás belső lényegéből, bizonyos szertartások meghonosításából, a vallás érdekében kifejtett rendkívüli fényűzésből keletkeztek; — de gyökereiket találgatás másrészt a papok nagymérvű uralom- és birvágyában, valamint a fanatizmusban, mely némely vallás jellemző vonása. Mily rendkívüli vagyongyogyasztással kapcsolatos a vallás, kitűnik az egyptomiak példájából; az állam csak az istenek kedvéért látszott létezni. Az ünnepek megülése nemcsak sokféle fényűzéssel járt, de a munkaszünet következtében a tulajdon keletkezését és nagyobbitását is gátolta; henyélésre adott alkalmat. A bucsújárások és zarándokolások is kedvezőtlen hatással voltak a tulajdonra; az ily alkalmakkor tenni szokott ajándékozások, a hosszabb időig a rendes foglalkozástól való elvonás és a megtakarítottból való fogyasztás mind káros hatással járt. Nagy hatással volt az a küzdelem, melyet a pápai hatalom a világi hatalommal főképp VII. Gergely megkezdett, s mely ugyan napjainkban az állami hatalom győzelmével végződött; de sok ideig az állami hatalom gyöngítésén, s így a tulajdon egyik alaperejének megingatásában jelentkezett.

A munkának most jelzett foglalata után tartalma mindenesetre igen érdekes; — és ha a szerző nagyobb rendszerességgel csoportosítaná a túlságosan bő anyagot, főképp ha egy alapgézet jelenkezését és következményét a nagyobb jelentőségű vallások mindegyikével igazolná, s nem követné azt a módozatot, hogy már a buddhaizmust, már a keresztény vallást vagy az izlamot vonja belé művébe s aztán ismét valamelyik polynéziai szigetről hoz elvétele példákat: — akkor művét mindenesetre nagyobb élvezettel olvasná a szakember ép úgy mint a laicus; — holott így legfőlebb hangyaszigorral, de nagyobb rendszeres conceptio nélkül készült művet látunk, melyet csak a jól készített kivonattal ellátott tartalom-jegyzék ment meg attól, hogy mozaikképhez való kövecskék gyűjteménye gyanánt ne szerepeljen. A katholika egyházban mutatkozott visszaéléseknek erős festése, valamint ezen egyház nagyszabású működésének nem eléggé tüzetes feltüntetése a szerző felekezeti elfogultságának tulajdonítható.

Dr. Matlekovich Sándor.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

Bűnügyi statisztikánk s annak legújabb eredményei.

Az országos m. kir. statisztikai hivatal összeállította az 1887. évi bűnügyi statisztikánkat s adatai legközelebb világot látnak abban az alakban, melyet már 1881. óta ismer szakközönségünk. A ki összehasonlítja az Évkönyvnek azt a füzetét, mely bűnügyi statisztikánkat foglalja magában, a művelt külföld hasonnemű kiadványaival: kénytelen lesz bevallani, hogy statisztikánk ez ága még ma is szűk keretben mozog. Nem vehetjük kezünkbe sem az osztrák hivatalos statisztika terjedelmes kiadványát, sem a francia igazságügy-miniszter évi jelentését, sem a mintaszerű német bűnügyi statisztika kötetét avagy az olasz igazságügyi statisztika bűnügyi részét a nélkül, hogy az irigység bizonyos nemét ne éreznök e nagyszabásu munkák olvasásánál. Azt az ezer és ezer szempontot, melyből ma a tudomány a bűnt vizsgálja, azt a sok leleményesnél leleményesebb eljárást, melylyel a szakemberek a nemzetek erkölcsi életének érverését megfigyelni képesek, azt a tömördek módot, melyet kitaláltak arra, hogy a bűnös akarat erejét úgy szólván mérték alá állítsák és idők és nemzetek között összehasonlítsák: kisebb-nagyobb változatossággal mindezekben felsorolva és alkalmazva látjuk. Nem akarjuk ezzel azt mondani, hogy a mi bűnügyi statisztikánk mind ez irányban egyáltalán felvilágosítást nem ad. Azon a szűk téren, melyre szorulnia kellett, a mi Évkönyvünk nagyon sok becses anyagot tartalmaz: a büntetések alá eső cselekmények minden kategóriáját felöleli s azon részében, a hol az elítéltek személyi viszonyairól van szó, valóban diadalmasan megállja helyét a külföld hasonló kimutatásai mellett. De vannak bűnügyi statisztikáknak nagy hiányai is. Ezeknek óhajtunk néhány sort szentelni.

A kép, melyet a statisztika egy ország erkölcsi életéről ad s itt csak a bűnügy statisztikája az, melytől nagyobb hűséget várunk, mert hisz a morálstatisztika többi segédeszköze, melyet Quetelet már ez előtt egy félszázaddal oly genialisan használt volt, mindez ideig csak nagyon halvány körvonalokat bir szolgáltatni — e kép, mondjuk, csak akkor igaz, ha lehetőleg részletes. Az a rendkívül finom összetételi anyag, melyet a nép erkölcsi életének nevével jelzünk, csak a legfinomabb eszközökkel vizsgálható. Átalánosságok, összefoglalások s a nagy számokat adó átlagok nem alkalmasak erre. A ki ezekkel akarna behatolni a társadalom lélektanába, ép oly nevetséges színben tűnnék fel,

mint az, a ki bárdal akarna hozzáfogni az emberi szív bonczolásához. Minden egyes bűncselekmény annyira önálló, annyira kifejlődött egyéni jelleggel bír, hogy tulajdonképp azt kérdezhetnők, lehet-e azok közül csak kettőt is egy rovatba foglalni? És mégis kénytelenek vagyunk erre, ha statisztikát akarunk adni. Szerencsére vannak oly ismérvek, melyek a bűncselekmények osztályokba összefoglalását, azok minden egyedisége mellett is, lehetővé teszik. Ilyen ismérveket maga a törvényhozó állít fel a büntető szabályok megalkotásakor. A bűnügyi statisztika legtöbbször csak átveszi azokat. Az osztályozásban tovább menni, mint a törvényhozó ment, már csak gyakorlati szempontból, a szigorú keresztülvihetőség tekintetéből sem lesz tanácsos. De a törvényadta osztályozáson alul maradni, szakaszokat egybefoglalni és legfeljebb fejezeteket különböztetni meg: nagyobb veszélylyel jár, mint az ellenkező szélsőség. Nem kisebb itt a veszély, mint a bűncselekmény jellegének teljes elmosódása, össze nem tartozó elemeknek khaotikus összeolvasása. Hogy világosan szóljunk: nem a legnagyobb zavar fog-e támadni abból, ha egy rovatba foglaljuk azt, ki a Felség személye ellen merényletet követett el — azzal, ki az ország alkotmányát akarja felforgatni; azt, a ki erkölcstelen nyomtatványokat árul — a házasságtörővel; azt a cselédet, a ki egy 10 forintos ékszeret elcsen, azzal, ki az ékszerészboltot feltöri; a sikkasztót és birói zártörőt, ki csak a hivatalos pecsétet sértette meg; az ügyvédet, ki ellenfelével összejátszik s a megvesztegetett hivatalnokot, ki hivatali kötelességét megszegi. Pedig nálunk mindezek egymás mellett egy tételben szerepelnek. Sőt a régibb kimutatásokkal szemben itt-ott hanyatlás is mutatkozik: pl. a szemérem elleni bűncselekmények ott elég jól részleteztettek, míg ma azok csak egy tételt képeznek bűnügyi statisztikánkban.

Nagyobb tüzetesség a bűncselekmények osztályozásában: ez elengedhetlen kelléke statisztikánk továbbfejlesztésének. A gyakorlat feladata lesz aztán megállapítani, hogy mennyire menjünk be a részletekbe. Az az osztályozás, melyet a német bűnügyi statisztika követ¹⁾ s mely még az élet elleni bűncselekmények osztályozásánál is tovább megy a mienknél, körülbelül alkalmas volna a mi viszonyaink közt is, annyival inkább, mert a német büntető törvénykönyv tagozása nagyon közel áll a mienkéhez. Igaz, hogy sokszor még ezen túl is szeretnénk terjeszkedni. Hogy csak példát említsünk, a szülőkön, lemenőkön vagy házastáron elkövetett gyilkosságok vagy szándékos emberölések száma érdekes világot vetne a családi élet viszonyaira s azért az ide tartozó eseteket külön lehetne választani. Legtöbbször maga törvénykönyvünk utal a különbségekre, melyek egy és ugyanazon elnevezés alatt szereplő cselekményen belül is léteznek.²⁾ A büntetésnek nagyobbra vagy kisebbre szabásával adja tudtul a törvényhozó, hogy ugyanazon jogszabály megsértésénél mely esetben lát nagyobb elvete-mültséget, fokozott mérvű ellenszegülést a jogrenddel szemben vagy

¹⁾ »Statistik des deutschen Reichs. Herausgeg. vom k. Statistischen Amt.« Neue Folge. Band 30. I. 3.

²⁾ Pl. az 1878. évi V. tcz. 279. és 280. §-a, a 281. §. 1., 2. és 3. alineája, a 303. § 1. és 2. bekezdése, stb.

viszont. A nemzet erkölcsi életének megítélésénél mindeme alosztályozások tagadhatlan értékkel bírnának. A hány büntetési tételre bukkanunk a törvény egy szakaszában, annyi különböző jellegű bűncselekményt kellene megkülönböztetni a statisztikusnak is. Ámde itt technikai nehézségek s a statisztika túlságos elaprózása állják utunkat. Nem az osztályozás nehézségeit értjük. Szakembernek nem lenne nehéz megítélni, minő alosztályába tartozik a cselekmény annak a szakasznak, melybe azt a bíró beillesztette. De az anyag nagyon is bő és nehezen kezelhető lenne s a számok egészen eltörpülnének egy némely rovatban. Valahol a közeputon kellend tehát megállapodni s ott, a hol a törvény alosztályokat csinált, a jellegzeteseket kiválasztani s a többieket egy csoportba vonni.

De a részletesség a cselekmények megkülönböztetésénél nem minden, a mit bűnügyi statisztikánktól kívánunk. Nem vehetünk ki tiszta vonásokat, ha a tükörben egybefoly nyugat és kelet, dél és észak; ha a nagyváros az ő saját bűneivel s az izolált hegyi lakók vétségei, a jobb anyagi viszonyok közt létező közép és nyugati tájak s a szegény felvidék és a kezdetlegesebb állapotokkal küzdő Erdély egymást ellensúlyozzák számainkban. Csak a német és az olasz statisztika térképeire utalunk a célból, hogy igazoljuk, minő nagy különbségekkel lehet dolgunk egy ország határai közt is. Nálunk az a kísérlet, melyet legújabbán Földes ¹⁾ e téren tett, mutatja, hogy sokat kell várunk még ez irányban bűnügyi statisztikánktól. Az említett kísérletnél csak a bíróságok szerint összefoglalt elítéltek számaránya a népességhez szolgáltat az összehasonlítás alapjául. De az elítélések egyenlő aránya mellett is egészen más lehet és lesz is egyik vidék kriminalisztikai jellege, mint a másiké. Ezt csakis úgy tanulmányozhatnók, ha a bűncselekmények egyes neveit területi megoszlásuk szerint ismernők. Az említettük államok statisztikája e tekintetben kivétel nélkül szolgál felvilágosítással. Nálunk a hiányt csak az elítéltek személyi viszonyairól szóló részből, az elítéltek nemzetisége és vallásából vont következtetésekkel pótolhatjuk némileg: oly mód, mely különben eléggé ismert a magyar statisztikus előtt. Ámde, mint minden pótszer, ez eljárás is kevesebbet ér annál, melynek pótlására segélyül vétetett: az egyes bűncselekmények elkövetési helyének közvetlen kimutatásánál. Csakis ez úton fogunk tisztába jönni azzal, hol, merre kell az állam büntető karjának nagyobb erőfeszítést tenni a megtorló hatalom gyakorlásánál; hol kell gyógyítani, alkalmazni mindamaz eszközöket, melyeket a modern tudomány a törvényhozónak és kormányzó hatalomnak kezébe ad. Mert ha alkotmányossági tekinteteknél fogva aggályos lenne is különböző büntetési tételeket alkalmazni az ország egyik és másik részében: a bíró részéről a meggyőződés — ott, hol a törvény szigorúbb alkalmazása mutatkozik szükségesnek — a közigazgatási hatóságok részéről pedig a preventív intézkedések egész sora léphet sorompóba a veszélyesnek mutatkozó bűnös akarat ellensúlyozására. A statisztika legszebb

¹⁾ »A bűnügyi statisztikája« Sociologiai tanulmányok. Budapest, 1889. 40. s. köv. lapokon.

vivmányai közé fog tartozni, ha rámutat az ország beteg pontjaira és feltárja azokat a viszonyokat, melyeknek orvoslása aztán az államhatalom feladata leendő.

Az igazságszolgáltatás statisztikájától, jól tudjuk, még mást is szoktak várni, mint az ország erkölcsi életének többé-kevésbé hű visszatükrözését. Nem kevesebbet kívánnak tőle, mint hogy úgy az anyagi, mint az alaki jog megfelelő volta iránt nyújtson tájékozást. A büntető eljárás megítélésén kezdve: annak helyes vagy helytelen szabályozására következtethetnénk, ha tudnók, az esetek mily hányadában vezet az eljárás a való tényállás felderítésére? Természetesen egyenes választ e kérdésre a statisztikától nem kívánhatunk. Legtöbbször megelégszünk azzal, ha tudjuk, hogy a vádlottak hány százaléka ítéletett bűnösnek. Erre vannak nekünk is adataink és pedig bíróságról bíróságra. Fontos kritériumul szolgálhatna a perújítás folytán jogerejükből kivetkőztetett ítéletek arányának ismerése. Nálunk ily adatok nincsenek; eljárásunkban különben nagyon csekély helyet foglalnak el a jogorvoslatok. Más kérdés, hogy minő arányban változtak meg az első bíróságok ítéletei a második és harmadik forum előtt? Statisztikánk ez arányt kimutatja, sajnos csak az, hogy a marasztaló és fölmentő ítéletek külön kiténtetve nincsenek, mert e számokból lehetne igazán következtetést vonni mai eljárásunk minőségére és felsőbb bíróságaink, köztök a bizonyos fokig nehéz állásban levő kir. ítélőtábláink szerepére. Kétszeresen érdekes lenne e statisztika most, mikor kilátásunk van arra, hogy ez adatokat nem sokára összehasonlíthatjuk a decentralizáció utáni eredményekkel. S itt nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy statisztikánk nem áll egészen szilárd alapon akkor, mikor az első bíróságok ítéleteinek közlésére szorítkozik. Ezekről a jogerős elítéltetésig még nem egyszer hosszú ut vezet. Nem volna ez baj, ha a felső bíróságok ítéletei, bár egyedileg különbözök, mégis oly arányban mondanák ki a bűnöst, — még pedig minden egyes bűncselekmény körén belül is — mint az első forum. Ez azonban aligha lesz így. Igaz, hogy ez ítéletek — a jogerőre emelkedetteket értem — sokszor nagyon különböző időben elkövetett tettekre vonatkoznak. E hiányon azonban lehet segíteni úgy, mint teszi azt a külföldi statisztika is. Visszatekintő táblázatokat lehet készíteni oly régebbi évekről, melyek ügyei már keresztül mentek minden fokon s az azokban elkövetett bűncselekményekről adni teljes kimutatást.

A bűnvádi eljárás statisztikája azonban nem nyújthat biztos módot annak megítélésére, hogy minő mérvben teljesíti az állam feladatát a jogrend ellen elkövetett cselekmények megtorlása körül. Ezt csak a köztudomásra jutott s a megtorolt bűncselekmények számának összemérése adhatná meg. Arról, hogy minden büntetett elvegye büntetését, már eleve le kell mondanunk. De minél nagyobb azon bűnös tettek száma, melyeknek tettesei, vagy valamelyik tettese kipuhatható nem volt — ide értve azt is, ha a vádlottra a cselekmény nem bizonyítottatott rá — annál gyengébb lábon áll az illető államban az igazságszolgáltatás ügye. A bűncselekmények tetteseinek kiderítése és a bíró elé állítása azonban nem az igazságszolgáltató közegek, hanem nagy

részben tisztán a közigazgatási hatóságok feladata. Ezeknek működése belejátszik a bűnügyi eljárás statisztikájába is; ügyességek könnyíti a bíró dolgát, szaporítja az elítélések arányát és viszont. Ámde itt arról van szó, hogyan lehetne a jogállam működését a bűnesetekkel szemben általában mérni. Erre a kísérletet a francia statisztikában látjuk. Nem kevesebb, mint 227.276 bűncselekmény¹⁾ van itt 1886-ra felhozva, melyet az állam nem üldözött. Ezek jó része nem vétetett törvényszegés, illetve büntetésre méltó jogsértés gyanánt. De azon cselekmények is, melyeknek tettesei nem voltak kipuhatolhatók, 70.068-ra rúgtak. Minden esetre elég magas szám. Tekintve a cél fontosságát, azt hisszük, megérdemelné a fáradságot, hogy hasonló statisztika nálunk is készüljön.

Az anyagi jog megítélésére egy csomó támpontot szolgáltat a bűnügyi statisztika. Ámde óvatosnak kell lennünk azok használatában. Mert a bűncselekmények számának emelkedése, a visszaesők szaporodása stb. ép úgy lehet a törvény enyhe alkalmazásának, vagy a rossz fogházrendszernek folyománya, mint a büntető törvénykönyv intézkedéseiben rejlő hibáknak következménye. Hogy adott esetben hol keressük az okot, arra a statisztika csak nagyon tág keretek közt fog feleletet adhatni.

Ezuttal csak három idevágó kérdéssel kívánunk foglalkozni: u. m. az *indítványi* (magán vádra üldözendő) bűncselekmények szerepével; a *büntetések* statisztikájával és végül a *visszaesőkre* vonatkozó adatainkkal.

Tudva van, hogy a mi büntetőtörvénykönyvünk a modern jogrendszerek között a legtágabban szabja ki a sértett fél indítványára üldözendő bűncselekmények körét. Túlmegy e tekintetben az 1871-ki német kodexen, melynek idevágó intézkedései pedig csakhamar, 1876-ban revisió alá vonattak olyképen, hogy az idetartozó bűncselekmények száma most már jelentékenyen megkevesbedett. Nálunk is létezik agitáció ebben az irányban. A támpontot az egész intézmény hatásának megítélésére a statisztikának kellene szolgáltatni. Sajnos azonban, a különböző alap, melyen a bűncselekmények osztályozásánál 1881 előtt és ma állunk, lehetetlenné teszi az összehasonlítást azon idővel, mikor a kérdéses cselekmények még hivatalból üldöztettek. Magának a jogelvnek a bűnvád gyakoriságára való befolyását tehát nem ítéldjük meg. Nem tudjuk azt sem, hány esetben kellett beszüntetni az eljárást az okból, mert az indítványozási jog elévült. Csak azon esetekről tudunk számot adni, melyekben a bűnvádi eljárás az indítvány visszavonása folytán ítélet nélkül ért véget. Évkönyvünk ugyanis tartalmaz egy rovatot, melyben azon tárgyalásra utasítottak foglaltatnak össze, kik ellen a tárgyalás meg nem tartatott, mert »a vád visszavonatot.« Itt aztán ismét különböztetés van téve a hivatalból és a magánvádra üldözendő cselekmények között. Csak az utóbbiak tartoznak ezuttal reánk, az előbbieknél egészen más jogi jelenséggel állunk szemben, azzal az esettel, mikor az ügyész a főtárgyalás után,

¹⁾ Compte général de l'administration de la justice criminelle p. l'année 1886. LVII. t. 124. I.

mert büntetendő cselekményt nem lát fenforogni, vagy bebizonyíthatni — a vádemeléstől eláll. A »vád visszavonása« kitétel tehát a jogászi műnyelv nyomán »a vád elejtése«, illetve az »indítvány visszavonása« kitétellel volna helyettesítendő. Kérdés már most, hogy ezek az utóbbi visszavonások magokban foglalják-e az összes idetartozó eseteket. Valószínűleg nem. Mert járásbírósnál ugyan kivételes eset lesz, hogy a sértett fél a tárgyalás kitűzése előtt vonja vissza indítványát; de nem így a törvényszék előtt. Itt az előnyomozás és a vizsgálat alatt, sőt még a vád alá helyezés után is elég idő van az indítvány visszavonására, mielőtt a végtárgyalás kitűzetett volna. Szerencsénkre, a törvényszék elé tartozó bűncselekmények közt a sértett fél indítványára üldözendők csekélyebb részt képeznek s így nem hibázunk nagyot, ha statisztikánk említett rovatából vonunk következtetést az összes visszavonások számára. Egymás mellé állítjuk a következőkben a büntett és vétség miatt törvényszék és járásbíróságok előtt tárgyalásra utasítottakat (levonva az elintézetlenül maradt ügyeket) átalán (I), a magánvád folytán tárgyalásra utasítottakat (II) és azokat, kik ellen a tárgyalás a magánvád visszavonása folytán nem tartatott meg (III), végre kiszámítottuk a visszavonások arányát a magánvádra üldözötteknél (IV): ¹⁾

		1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887
Tárgyalásra utasítva (I)		168.744	189.590	185.866	215.068	220.600	226.458	247.612
Ezek közül magánvádra (II)		108.905	125.111	122.507	143.584	145.054	147.927	161.644
A vád visszavonatot (III)		48.940	59.297	61.396	72.842	76.938	75.651	85.015
A visszavonás aránya (IV)		44.º%	47.º%	50.º%	50.º%	53.º%	51.º%	52.º%

A mint látjuk, a visszavont indítványok aránya azon vádlottaknál, kiknek ügyében a tárgyalás már ki volt tűzve, közel 50º/º volt már az első két évben, 1883 óta pedig állandóan több mint fele az indítványoknak visszavonatot. Az arány az utolsó években is emelkedni látszik. Az elmélet dolga azt eldönteni, hogy a visszavonás jogának megadása helyes-e vagy sem. Az elmélet különbséget tesz a sértett fél kívánatára üldözendő s a magánvád alá tartozó cselekmények közt s e szerint különböző feleletet ad kérdésünkre. Nem a mi feladatunk itt e tárggyal foglalkozni. Csak azt kívánjuk hangsúlyozni, hogy a visszavonási jog ily gyakori használata a mellett, hogy visszaélésekre, megalkuvásokra, zsarolásokra enged következtetni, legalább is tág teret hagyva ilyenek számára, nagyon alkalmasnak látszik a jogérzet csorbitására. Mert a nagy közönség mindannyiszor, mikor a bíróság elé vitt vád hősét büntetlenül látja kikerülni az igazságszolgáltatás termeiből, összejátszást sejt, s a legrosszabbat képes feltételezni magokról a bírákról is. A ki ismeri népünk gyanakvó természetét, igazat fog nekünk adni. — Tudjuk, hogy a vád visszavonása akárhányszor csak bíránk békéltetési hajlamának, néha, hogy úgy mondjuk, szenvedélyének köszönhető. De nagy kérdés, hasznára van-e e buzgóság magának az ügynek? A ki egyszer keveredik valami bajba, ott indokolt lehet a büntetlen maradás. De hol a mérték arra, hogy az ilyen büntetlen egyén nem fog-e gyakrabban elkövetni újra hasonló cselekményt, mint a megbüntetett? A statisztika e kérdésre nem felelhet, mert e visszaesők nem

¹⁾ »Magyar statisztikai évkönyv« XI—XVII. évfolyam. VIII. füzet.

jelentkeznek abban a rovatban, melybe tulajdonkép tartoznának. A bírák és ügyvédek, mint a gyakorlat emberei, tudnának itt feleletet adni. Azt hisszük azonban, hogy adataink e viszonyok egészségtelen voltát eléggé feltárják.

A mi a büntetések szigorúságának vagy enyhességének kérdését illeti, e szempontból már a hetvenes évek ítéleteit vizsgálat tárgyává tette két kiváló statisztikusunk: Konek és Jekelfalussy, az első megtámadta bíráinkat a túlzott humanitas miatt, a második tisztázta őket a vád alul. Legujabban ismét foglalkoznak jogászköreink e kérdéssel. Azt hisszük, igaza van Jekelfalussynak, mikor a statisztikus körén tul esőnek mondja, itélni a bíró által kiszabott büntetés tulenyhe vagy tulszigoru volta felett. Csak akkor, ha igazolná a statisztika azt, hogy a visszaesők száma nem azért emelkedik, mert börtöneink állapota ros, a büntetéseké nem azért, mert a társadalmi viszonyok bonyolultabbak, a nevelés hanyagabb, a megélhetés nehezebb lett és így tovább, akkor lehetne a bírói ítéletek felett pálczát törni, mint a melyek enyheségök folytán nem alkalmasak a büntől visszariasztani. Ezt a bizonyítékot nyújtani azonban a statisztika nem képes.

Vizsgálódásunk tárgyává csak azt tehetjük, vajjon mily szorosan függenek össze a kiszabott büntetések általában a törvényben megjelölt közép büntetési tételekkel. Törvénykönyvünk adja a büntetés maximalis és minimalis tételét és kijelenti,¹⁾ hogy a súlyosító körülmények fenforgása esetén a magasabb, enyhítő körülmények túlsúlya esetén az alsó határ felé kell közeledni a büntetésnek. Az átlag-büntettnék tehát a közép büntetési tétel felel meg. Ha tehát azt látjuk, hogy a büntetések nagyobb része az átlagon alul mozog, úgy azt kell következtetnünk, hogy bíráink a törvényszabta büntetést túlmagasnak találják. Lássuk mindenekelőtt, hogyan változtak a lefolyt 7 év alatt a büntetési tételek az összes büntetések közt.

A törvényszék ítéletei között volt százalékokban: ²⁾

	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887
Halálra szóló	0'09	0'05	0'14	0'08	0'12	0'10	0'12
Életfogytiglani fegyh. szóló	0'13	0'17	0'23	0'18	0'19	0'22	0'15
10—15 évi fegyh.	» 0'62	0'75	0'65	0'87	0'84	0'82	0'90
5—10 » »	» 1'66	2'17	2'24	2'32	1'95	2'50	2'39
2—5 » »	» 9'25	11'78	11'48	11'73	11'98	10'91	10'04
5—10 évi börtönre	» 0'32	0'25	0'23	0'23	0'12	0'25	0'20
2—5 » »	» 4'03	3'84	3'88	3'81	3'22	3'81	3'63
1—2 » »	» 10'30	9'89	9'62	9'47	8'93	9'57	9'48
6 hótól 1 évig terj. b.	» 25'31	24'71	25'48	25'03	24'79	22'90	23'95
2—5 évi fogházra	» 0'09	0'13	0'11	0'19	0'16	0'11	0'16
1—2 » »	» 0'91	0'79	1'01	1'27	0'81	0'92	1'05
6 hótól 1 évig terj. f.	» 3'38	3'13	3'86	3'84	4'16	4'30	3'83
1—6 hóig terj. fogh.	» 25'90	24'16	23'04	21'85	22'39	22'32	22'76
14 naptól 1 hóig terj. f. »	» 7'65	7'66	7'07	7'44	7'41	7'97	8'30
1 naptól 14 napig » »	» 8'81	9'18	8'98	9'38	10'20	10'29	10'10
csak pénzbüntetésre	» 1'48	1'51	1'76	2'18	2'56	2'62	2'69

¹⁾ Ld. az 1878. évi V. tcz. 90 és 91. §§-ait.

²⁾ Az államfogház-büntetéseket csekély számuk miatt mellőzzük.

A járásbíróság ítéletei között volt:

	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887
1—6 hóig tartó fogh. szóló	7'57	7'36	7'04	6'01	6'15	5'65	5'28
14 naptól 1 hóig tartó f. »	16'53	14'67	15'44	13'45	14'41	13'45	13'17
1 naptól 14 napig » »	44'97	43'70	43'61	43'00	41'39	41'53	41'52
csak pénzbüntetésre »	30'92	33'26	33'90	37'53	38'01	39'36	39'94

A törvényszékekre vonatkozó számaink valami határozott irányt nem mutatnak. Megszakítás nélküli emelkedést csak az utolsó rovatnál találunk, a pénzbüntetések — mint főbüntetések rovatánál. Tudva, hogy törvényünk a büntetésekre egyáltalán nem, — a törvényszékek elé tartozó vétségek közül pedig csak a hivatalból indított becsületsértésipar s a 443. §. bizonynyal nagyon ritkán előforduló eseteiben szab pénzbüntetést, e rovat jó részét a 92. §. alkalmazásai töltik be. Ezért nem jelentőség nélküli az ide tartozók arányának vagy 80 % -kal történt emelkedése. Más szempont alá esik a járásbíróságok által kiszabott pénzbüntetések arányának nagy emelkedése — 31 % -ról 40 % -ra. A pénzbüntetés kizárólagos alkalmazása itt is enyheségnek látszhatnék. De nem szabad felednünk, hogy a bár nagyon csekély számu vétségek közt, melyekre törvényünk e főbüntetést alkalmazza, ott van a becsületsértés, melynek szerepe az elítéléseknél egyre nagyobb lesz. Statisztikánk ugyan nem választja külön az idevágó eseteket, de keveset hibázunk, ha a »mások ellen intézett rágalom és becsületsértés« rovatát a járásbíróságok elítélteinél nagy részben idetartozóknak tekintjük. E rovat 1881-ben 33'7 — 1887-ben pedig már 40'2 százalékát adta a járásbíróság által elítélteknek. Itt a pénzbüntetések szaporodása tehát egyszerű magyarázatra talál, bár épen nincs kizárva, hogy a 92 §. szerepe itt is ne fokozódott legyen.

A törvényszékek ítéleteire visszatérve, említettük, hogy ott határozott irányt az enyhesség vagy szigorúság szempontjából nem találunk. A halálos ítéletekből csekély arányuknál fogva nem vonhatunk következtetést. A fegyházbüntetések összes aránya 1884-ig erősen emelkedett, de azóta egyre süllyed. A legenyhébb büntetési mérv: a 2—5 évi fegyház aránya azonban újabban (az e nemű büntetések közt) szintén csökken, míg a nagyobb tartamu büntetések szaporodnak. Viszont a börtönbüntetések száma csökken. A fogház aránya változatlan, de a legenyhébb, 1 hónapot meg nem haladó büntetések itt határozottan emelkedést mutatnak, főleg az 1—6 hóig terjedő tartamuk rovására. A járásbíróság által kiszabott fogházbüntetések iránya határozottan enyhülő. A fogházra szóló ítéletekből 1881-ben még 11 % , 1887-ben már nem egészen 9 % volt az 1—6 hónapra terjedő büntetés; ugyancsak lement a két héttől egy hónapi tartamu szabadságvesztés-büntetések aránya is, az 1 naptól 14 napra szólóké ellenben emelkedett. A járásbíróságoknál tehát a változás határozottabb jellegű. Jellemző, hogy a németországi ítéletek szintén határozottan enyhülést tüntetnek fel. 100 ítélet közt volt ott (büntett és vétség):¹⁾

¹⁾ Statistik der deutschen Reichs. N. F. B. 30. I. 36. (18. tábla).

	1882	1883	1884	1885	1886
halálra szóló	0'08	0'03	0'02	0'02	0'02
fegyházra »	4'07	3'74	3'48	3'36	3'22
fogházra »	69'18	68'00	66'89	65'72	64'65
pénzbüntetésre	25'33	26'70	28'10	29'36	30'58

Mindez ellen azonban azt lehet felhozni, hogy a kisebb bűncselekmények szaporodása magyarázhatja az ítéletek arányaiban mutatkozó változást. S valóban tiszta, meg nem támadható biztosságu mértéket bíróságaink ítéleteiről csak úgy nyerünk, ha az egyes cselekmények miatt történt elítéléseket hasonlítjuk össze a büntető törvénykönyv illető büntetési tételeivel. Az eljárást, melyet követni kell, fentebb megértettük. Kíséréljük meg annak alkalmazását.

Statistikánk a részletekbe csak némely bűncselekményeknél megy be annyira, hogy a büntető törvénykönyv vonatkozó szabályaival való összehasonlítást sikerrel megtehezzük. Egészen bátran foghatunk pl. a gyilkosság büntetéseinek vizsgálatába. A törvény halált szab a gyilkosokra, de a 91. § szerint enyhítő körülmények túlsúlya esetén életfogytiglani fegyház alkalmazandó. Nos, 1887-ben 114 gyilkos ítéltetett el: 24 halálra, 20 életfogytig tartó fegyházra. Ezek mellett van 35 olyan, kire a bíróságnak 10–15 évi fegyházra szabtak, 35 még könnyebben menekült. Ez mutatja, hogy a törvény alkalmazása itt mily enyhe. Mert nem feledve, hogy 8 elítélt 20 éven aluli korban állott, kikre tehát sem halál, sem életfogytig tartó fegyház kimondható nem volt, 62 esetben élt a bíróság rendkívüli enyhítési jogával, az esetek több mint 54 százalékában.

Szándékos emberölés miatt 1887-ben 515 egyént ítélték el törvényszékeink. A büntetés a minden esetre gyakoribb és enyhébb 279. §. esetében tiz-tizenöt évi, a 280. §. esetében életfogytig tartó fegyház. Csakis 134 esetben találunk a törvénynek megfelelő büntetést. Igaz, hogy 1 elítélt 16 éven aluli volt. De így is marad 380 eset, hol a 92. §. alkalmazást talál, tehát 73'50%-ában az összes eseteknek.

A halált okozó súlyos testi sértés büntetése a 306. §. első része szerint legalább is fegyház. Három 16 éven aluli gyermeket is tekintetbe véve, tesz a 92. §. alkalmazása 624 eset közül 59'50%-ot.

A gyakoribb bűncselekmények büntetéseinek vizsgálatát, sajnos, lehetetlenné teszi egyrészt azok nagyon is különböző büntetési tételekkel bíró osztályokba csoportosulása, másrészt a korrekcionális rendszere. Ez utóbbi folytán a súlyos testi sértés, a lopás, stb. büntetéstől rendkívüli enyhítő körülmények fenforgása esetén vétség lesz. Azt ugyan tudjuk, hányszor szólt a marasztalás büntett és hányszor vétség miatt. De törvényszékeink az előttek folyamatba tett bűnvádi eljárás folyamán megtartják illetőségöket akkor is, ha a tényálladék később csak a vétség jeleivel bírónak mutatkoznék s esetleg a járásbíróhoz tartoznák is. Ez eseteket azoktól, hol a rendkívüli enyhítő körülmények miatt szállítatik le a cselekmény bűnügyi jellege, megkülönböztetni nem tudjuk. Ezért nem kísérhetjük tovább figyelemmel a 92. §. szerepét. De nagyon kíváncsi volna, ha statistikánk kimutatná jövőre annak minden egyes alkalmazását, mint a hogy a francia statistikának

van rovata az »admissions des circonstances atténuantes par le jury« számára.

Előrebocsátottuk volt, hogy az ítéletben kiszabott büntetések mérvéből nem vonhatunk következtetést sem bíránk mellett, sem azok ellen. Habár a fenti esetekben elpalástolhatatlan ürt látunk is törvény és gyakorlat közt,¹⁾ azt hisszük, hogy ezen nem fordul meg a dolog. A börtönügynek legilletékesebb helyen hangoztatott és kilátásba helyezett reformjától és a visszaesőkkel szemben követendő szigorúbb eljárástól várunk javulást. A nélkül, hogy az olasz iskolát szolgailag követni akarnók, nagynak találjuk a különbséget azon egyén közt, ki egyszer életében letántorodott a törvény által korlátok közé szorított utról és a közt, kinek második természetévé vált a gonosztevés. Nem itéljük el a bírót, ha még oly enyhe is az első ellen, de igen akkor, ha nem alkalmazza a törvény egész szigorát az utóbbi ellen. S azt hisszük, nem volna felesleges, haszontalan munka, ha törvényhozásunk e tekintetben következetesen keresztülvinné a büntetések bifurkációját.

A visszaesések kérdése, melyre akaratlanul is rátértünk, szükségessé teszi, hogy statisztikánk ide vonatkozó adatait megvizsgáljuk. A büntett és vétség miatt elítéltek közt olyan, ki már volt büntetve, találkoztunk százalékokban :

	törvényszéknél		járásbírósnál		általában	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
1881. évben	27'15	20'06	21'85	17'03	23'61	17'61
1882. »	26'12	21'22	19'84	14'39	21'73	15'48
1883. »	24'78	21'56	20'81	16'08	21'99	16'86
1884. »	24'53	20'62	19'21	16'49	20'71	17'03
1885. »	23'14	18'77	19'19	15'31	20'31	15'76
1886. »	25'23	20'73	19'41	17'88	21'09	18'27
1887. »	22'56	18'96	19'77	18'12	20'59	18'27

Eltekintve tehát az utolsó két évben a nőknél mutatkozó rosszabb aránytól, határozott javulás látszik e tekintetben helyt foglalni. Ilyen kedvező állapotokat másutt nem találunk. Az osztrák statisztika ²⁾ szerint ott a visszaesők aránya a büntett miatt elítéltekhez 1871—75. 18⁰/₀, 1876—80. már 22'3 ⁰/₀ és a legközelebb lefolyt 1881—85. öt évben 25'2 ⁰/₀ volt. Az irány tehát határozottan a rosszabbodásra mutat. Ugyanigy állanak a németek is : a visszaesők aránya a német statisztikában felhozott bűncselekményeknél ³⁾ 1882. 24', 1883. 25', 1884. 26'4, 1885. 27'4 és 1886. 28'1. Legsötétebbek a viszonyok Franciaországban, hol az esküdtszék által elítélt személyek között 1871—75-

¹⁾ Földes : A bűnügy statisztikája«-ban ez irányban határozottan nem nyilatkozik, bár úgy látszik, mintha enyhének találná némely bűncselekmény büntetését. 65—66. l.

²⁾ Oesterreichische Statistik : »Die Ergebnisse der Strafrechtspflege im Jahre 1885.« XIX. B. 3. H. XXI. l.

³⁾ Statistik des Deutschen Reichs. N. F. B. 30. Kriminalstatistik für das Jahr 1886. I. 32. l.

ben 47⁰/₀, 1876—80 közt 48⁰/₀, 1881—85 közt 52 és 1886-ban éppen 56⁰/₀ volt a visszaeső. ¹⁾

Sajnos, hogy annak a kedvező helyzetnek, melyben hazánk a visszaesők dolgában lenni látszik, nem igen örvendhetünk és pedig azért nem, mert statisztikánk ez irányban éppen nem megbízható. A bíró — igaz, megkérdi a vádlottat, hogy volt-e büntetve s a válasz belekerül kimutatásainkba. Ámde, hol a biztosíték az iránt, hogy e válasz össze lesz? Ha nem az, ki fogja ezt észrevenni? Lehet, hogy a bírónak hivatalos tudomása van a régebbi elítélésről — ekkor rajta csípi a hazugot. De mily ritka eset lesz az! A bírák változnak s az emlékezet sem csálhatatlan. Aztán a népesség egyre mozgékonyabb lesz, nagy városokban még a szomszédok is alig ismerik egymást, hogy tartsa tehát számon a bíró az előtte megjelent vádlott viselt dolgait? A visszaesők arányának apadása nálunk ép úgy jelenthet tényleges javulást, mint nagyobb merészséget az elszenvedett büntetés elhallgatásában.

Hogy a visszaesések megbízható statisztikájára tegyünk szert, arra csak egy mód van: a bírósági lajstromok (casiers judiciaires) behozatala, a mint azokat Franciaországban oly régóta találjuk. Tudva azt, hogy ép a visszaesők szoktak a szabadságvesztés-büntetés javító hatásának megbírlására mértékül szolgálni, nagyon időszerű lesz e mértékre most szert tenni, hogy a bekövetkezendő reformok jó hatását a statisztika segítségével is beigazolhassuk.

Nem válhatunk meg tárgyunktól a nélkül, hogy — utólag bár — igazságot ne szolgáltatassunk hivatalos statisztikánk intézőinek. Felhoztuk bűnügyi statisztikánk hiányait minden kimélet nélkül, de éppen azért tartozunk annak kijelentésével, hogy legilletékesebb szakembereink e hiányoknak régóta tudatában vannak. Az országos m. kir. statisztikai hivatal a reform létesítése iránt még 1887-ben terjesztett föl egy javaslatot az igazságügyminiszteriumhoz. A javaslat enqué-t indítványoz, melyben az idevágó kérdések alaposan megbeszéltenének és az anyag terjedelme és összetétele, valamint gyűjtési módja megállapíttatnék. A javaslat még nem intéztetett el. Csak a beavatottak tudják, mily óriási nehézséggel jár jelenleg az adatok összeállítása. Az amugy is elfoglalt és a statisztikában járatlan ügyész-ségi hivatalnokoknak kötelessége az, terjedelmes táblázatokat dolgozni ki a följelentésekről, vizsgálatokról, ítéletekről s az elítéltek megannyi személyi viszonyairól, aztán a vizsgálati fogságban levőkről, a jogérvényes ítélet alapján letartóztatottokról s a fogházak és kerületi börtönök állapotáról. Mi sem természetesebb, minthogy e terhes munka nem foganatosíttatik kellő módon. Az eredmény a statisztikai hivatal dolgának szaporodása, a kimutatások pótlás vagy kijavítás végett visszaküldése, a mi egyértelmű az ügyész-ségek új zaklatásával. Ez az állapot így nem tartható. A javaslat utal a baj orvoslásának módjára, mikor a számlálólap-rendszer behozatalát kívánja. Ennek kettős előnye van. Az egyik a teendők nagy részének levétele az ügyész-ségek és járásbírák vállairól. A hosszú táblázatok megszünnének, minden elíté-

¹⁾ Comptes généraux stb. 1886. XXI. 1.

léskor egy kis lap rovatai töltendők ki. Ez egy pillanat műve. A lapcscák évenként — esetleg havonként vagy negyedévenként — beküldetnek a statisztikai hivatalba, mely azokból szakértő kézzel összeállítja bűnügyi statisztikánkat. Ellenőrzésül esetleg bekövetkelhető lenne az ítéletek rendelkező részének másolata. A másik előny a tudományos értékesítés könnyebbisége. A ki statisztikával valaha foglalkozott, tudja, mit jelent a számlálólapok használhatása akkor, mikor több viszony összevetéséről van szó. A kombinációk végtelen sora, a kutatás ezer és ezer új tere tárul fel a vizsgáló szem előtt. Ugyanazon szolgálatot tehetik e lapok itt, melyet a népszámlálásnál tettek: módot nyújtanak az anyag legteljesebb kihasználására. E módszer el van fogadva a Németbirodalomban, hol a jogerős ítéletekről mindenkor egy lapocska állittatik ki, ezek aztán negyedévenként egy csomóban a birodalmi statisztikai hivatalba küldetnek.¹⁾

De nem folytatjuk tovább a felterjesztésben megpendített javaslatok ismertetését; csak annyit még, hogy abban egy nagyon gyakorlati eszme is van felvetve, a statisztikai hivatal által készített igazságügyi statisztika egyesítése az igazságügyminiszter évi jelentésével, mely az országgyűlés elé terjesztetik. Tudva, hogy külföldön is van példa rá, hogy a bűnügyi statisztika az ország statisztikai hivatala és az igazságügyminiszterium együttes működésével készül, azt hisszük, a munka- és költségkimélés mellett szellemi haszon is származnék ebből. A pusztaszámok megelevenednének az azok elé helyezett magyarázó szövegben és viszont az állított igazságok s a tett javaslatok legbiztosabb és legkimerítőbb támaszokat lennének meg a statisztikai táblázatokban.

A bűnügyi statisztika iránt nálunk is kezd nyilvánulni az érdeklődés. Másrésről meg a jogászvilág a bűnügyi eljárás, a fogházak és a bíróságok reorganizációjának kérdéseivel foglalkozik. A legjobb idő, hogy a statisztika — a hivatalosat értem — szintén megtegye a magáét.

Dr. Ráth Zoltán.

---

¹⁾ Behozta a szövetség-tanács 1881. decz. 5. rendelete. Ld. Statistik des deutschen Reichs. N. F. B. 30. I. 1. l.

K Ö N Y V S Z E M L E.

a) FOLYÓIRATOK.

Budapesti Szemle. Szerkeszti Gyulai Pál. 1889. juliusi szám.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. 1889. april hó. Budapest, 1889.

Statisztikai havi füzetek. Szerkeszti Körösi József, kiadja Budapest főváros statisztikai hivatala. 192. sz. (1889. május). Az 1887. évi építkezések statisztikája. A budapesti pénzintézetek üzleteredményei az 1888. évben. Tűzesetek statisztikája az 1887. évről, stb.

Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik. Herausgeg. von H. Braun. II. Jahrg. I. H.: Die bürgerliche Gesetzgebung und die besitzlosen Volksklassen, von A. Menger Prof. Die rumänische Agrargesetzgebung im Hinblick auf ihre Reform, von K. Grünberg. Die deutsche Zigarrenindustrie und der Erlass des Bundesrats von 9. Mai 1888., von W. Sombart; etc.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik. Herausgeg. vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLI. Jahrg. IV. und V. Heft Wien, 1889.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Herausgeg. von J. Conrad. Neue Folge, XVIII. B. 5. H. Über indirekte Verbrauchsabgaben der Gemeinden, von F. v. Reitzenstein. Die Arbeiterschutzgesetzgebung in Oesterreich, von L. Verkauf, etc.

Statistische Monatschrift, herausg. von der k. k. Statistischen Central-Commission. XV. Jahrgang. V. Heft: Statistik des Judenthums in der Bukovina, von dr. J. Polek. Die Feuerversicherungs-Gesellschaften in Oesterreich-Ungarn während der Jahre 1878. bis 1887, von Israel, etc.

Zeitschrift des k. Preussischen stat. Bureau. XXIX. Jahrg. 1889. I. Halbjahr. Berlin. 1889. Die Hypothekenbewegung im preussischen Staate während des Rechnungsjahres 1887/88. Deutschlands Wettkampf mit England und Frankreich auf dem Weltmarkte, von L. Francke. Die preussischen Sparkassen im Rechnungsjahre 1887. bezw. 1887/88, etc.

Journal des économistes. Juin. 1889. L'effondrement du Comptoir d'Escompte, par A. Raffalovich. Notions fondamentales, par G. de Molinari. Le crédit et les différentes opinions émises à son sujet par les économistes, par G. du Puynode. Les banques d'émission en Suisse, par G. François. L'or et les diamants du Cap, par Meyners d'Estrey, etc.

Journal de la Société de Statistique de Paris. XXX. Année. No. 5

nombre des communes en France en l'an II. de la République française, par F. Hennequin. No. 6. Rapport de M. Chalvet sur le Crédit territorial et la réforme hypothécaire. L'industrie houillère en France, par H. Duhamel. Les charges fiscales de l'agriculture et les monographies des familles, par E. Cheysson, etc.

La Revue des banques. Dir. E. Fournier de Flaix. 1889. Fasc. 6. Paris, 1889

The Economist. Vol. XLVII. No. 2. 388—2.390: Banking Profits. Home and Foreign Crop Prospects. The Coming Debat on Bi-Metallism. Bi-Metallist Fallacies. The Position of Copper. The Mint Report. Professor Marshal on Co-operation. Local Finances. The Half-Year's Movements in the Stock Markets, etc.

b) KÖZGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁS-MŰVEK.

Bornemissza Zoltán: Gazdasági állatgyógyászat. Ungvár, 1889.

Magyarország 1888. évi összes termelésének eredménye. Budapest, 1889.

(Külön lenyomat a »Közgazdasági Értesítőből.«)

Magyarország áruforgalma Ausztriával és más országokkal. Az 1888. júliustól—december végeig terjedő félév. VIII. évf. Budapest, 1889.

Magyarország áruforgalma Ausztriával és más országokkal. 1889. évi II. füzet. Február hó. Budapest, 1889.

Magyar Statisztikai Évkönyv. XVI. évf. 1886. XII. füzet. Budapest, 1889.

Bericht der Reichstags-Kommission über den Entwurf eines Gesetzes betreffend die Alters- und Invaliditätsversicherung. Berlin, 1889.

Bericht der Reichstags-Kommission über den Entwurf eines Gesetzes betreffend die Erwerbs und Wirtschaftsgenossenschaften. Berlin, 1889.

Haun F. J. Das Recht auf Arbeit. Ein Beitrag zur Geschichte, Theorie und praktischen Lösung. Berlin, 1889.

Meili F. Die internationalen Unionen über das Recht der Weltverkehrsanstalten und des geistigen Eigentums. Leipzig, 1889.

Oesterreichische Statistik. XX. Band. 1. Heft. Bericht über die Handelswerthe und Haupt-Ergebnisse des auswärtigen Handels im Jahre 1887. Wien, 1889.

XXI. B. 3. H. Bewegung der Bevölkerung der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder im Jahre 1887. Wien, 1889.

Oesterreichisches Statistisches Handbuch für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. VII. Jahrg. 1888. Wien, 1889.

Preussische Statistik. : 101. Das gesammte Volksschulwesen im preussischen Staate im Jahre 1886. Berlin, 1889.

Von Weichs F.: Das Lokalbahnwesen, seine Organisation und Bedeutung für die Weltwirtschaft. Wien, 1889.

Statistisches Jahrbuch der Stadt Wien für das Jahr 1887. Jahrgang V. Wien, 1889.

Deslandres M.: De l'assurance sur la vie. Étude des droits de l'assuré, des bénéficiaires, des cessionnaires et des créanciers. Paris, 1889.

Girault A.: Le crédit foncier et ses privilèges. Paris, 1889.

Les finances de la Russie 1887—1889. Documents officiels avec une préface par A. Raffalovich. Paris, 1889.

Monin E. : L'hygiène du travail. Guide médical des industries et professions. Préface d' Yves Guyot. Paris, 1889.

De Nansouty M. : L'année industrielle. Revue des progrès industriels et scientifiques. 3-e année (1889.) Paris. 1889.

Annual Statement of the Trade of the United Kingdom with Foreign Countries and british possessions for the Year 1888. London, 1889.

Dymes T. J. : Handbook of the Trade of the United Kingdom with the world. London, 1889.

Eggleston E. : The Household History of the United States and its people. London, 1889.

Farrar T. H. : The Sugar convention. London, 1889.

Patten S. N. : The Consumption of Wealth. Philadelphia, 1889.

Quarterly Return of the marriages, births and deaths in Ireland. 1889. I. Quarter. No. 101. Dublin. 1889.

Statistical Abstract of the United States 1888. XI. N. Washington, 1889.

Bolletino di notizie sul credito e la previdenza. Ministero d'agricoltura, industria e commercio. 1889. Anno VII. No. 4. e 5. Roma, 1889.

Le società cooperative di credito e banche popolari, le società ordinarie di credito, le società ed istituti di credito agrario e gli istituti di credito fondiario nell'anno 1887. Roma, 1889.

IRÁNYESZMÉK A REÁLHITEL FEJLESZTÉSE KÖRÜL.

Az ingatlanokra adott és jelzáloggal is biztosított hitelezés első pillanatra úgy tűnik fel, mint a kölcsönzésnek legegyszerűbb — és hozzá kell tennem — legbiztosabb neme, mert sajátkép nem történik más mint elzálogosítás, melynél a hitelezőnek föl kell tételezni, hogy a zálogtárgy teljesen fedezi a követelést. Ennélfogva nem hiányoztak oly gazdasági írók, kik a reálhitelt a hitel köréből egyenesen kirekesztendőnek vélték, azt mondván, hogy a hitel ezen neme, a kölcsönadó álláspontját véve fel, már nem is a bizalmon, hanem a biztosságon alapul. Azonban igénytelen nézetem szerint a bizalom a reálhitel körében is fontos momentum; mi onnét is kiderül, mert a nyújtott hitel alapja mégis csak azon bizalom marad, hogy a követelés érvényesítése esetén az az ingatlanok vételárából kielégíthető lesz. Hogy ezen alapos bizalom nem egyértelmű a teljes és föltétlen biztossággal, ezt — fájdalom — azon jelentékeny tökeveszteségek is igazolják, melyek a reálhitelre nyújtott kölcsönök végrehajtási behajtásánál fordulnak elő. A bizalmat tehát e téren is néha sajnos kiábrándulás szokta követni, minek — hozzá kell tennem — nem volna szabad bekövetkeznie.

Hogy a bizalom a reálhitel terén is fontos tényező, ezt a reálhitellel foglalkozó számos intézet azon eljárása is tanúsítja, mely szerint a jelzálogi kölcsönök megkötésénél, nemcsak arra fordítanak figyelmet, hogy a kölcsöntőke netáni birói eladás esetén biztosítva legyen, hanem figyelembe veszik néhol a birtok jövedelmezőségét is (az u. n. Ertragstaxe) és így azon bizalomban hiteleznek, hogy az adós az időközi részleteket pontosan fizetni képes is leendő, mi mindenesetre a bizalom kérdése. E mellett a reálbiztosítékon kívül a személyes adósi kötelezettség

elve is helyet foglal, melynek egyik következése az: hogy ha a jelzálog szabad kézből vagy bíróilag eladatik, a hitelező intézetnél a vevő személye bejelentendő; ezen vevőnek új adókul leendő elfogadása alkalmával ismét a személyes bizalom, vagyis a kötelezett fizetési képességébe és készségébe vetett hit nagyon is latba jöhet s néhol jó is; tehát a reálhitelnél nem egyedül a mozdulatlan, életnélküli föld állapotára kell tekintenünk, mely tartozékaival együtt, mint zálogtárgy lekötve marad; nem kell beérnünk azzal, ha a hitelnek egyes-egyedül a zálogtárgyhoz való viszonyát rendeztük, hanem a hitelezőnek és a föld birtokosainak ezen hitelnél való személyes közreműködése, nem különben e hitelnek mikénti organizációja is figyelembe veendő, mert ezektől, ezeknek helyes eljárásától, helyes berendezésétől függ, hogy a hitel a megkívánt termékenyítő erővel bírjon, hogy ne romboló, hanem éltető és productiv hatást idézzon elő és a földbirtoknak, kivált jelenlegi súlyos helyzetében, ne kizsákmányolására vezessen, hanem annak az annyira szükséges támaszt és segélyt nyújtsa.

A reálhitel főkvánalmi közül a *biztosság* a hitelező érdeke, az *olcsóság* és *könnyen hozzáférhetőség* a földbirtokosé. Ámde mind e követelményeket összhangzatosan kell megvalósítani. Ez a helyes hitelszervezet feladata. A biztossági szempont részint a helyes telekkönyvi szervezetben s a hitelnek arra alapított jogi fedezetében lett kifejezést, részint azon határozmányokban, melyeket az egyes intézetek a jelzálogok értékének megállapításánál, mint irányadó s kötelező elveket elfogadtak és követnek. A reálhitelnek ezen irányban leendő tökéletesbitéséről óhajtok néhány nézetet az alábbiakban kifejtteni.

I. A JELZÁLOG ÉRTÉKMEGHATÁRÓZÁSÁRÓL.

Nem szenved kétséget, hogy első sorban a helyes *értékmeghatározástól* függ a jelzálogos kölcsön biztossága. De mily elvek szerint történjék a jelzálogok értékének megállapítása? E kérdéssel kívánok első sorban foglalkozni.

A poroszországi Landschaftok hitelintézetei, melyek a kölcsönösségre alapított záloglevél-intézeteknek még ma is mintaképeit képezik, mert bebizonyították, hogy a korral lépést tartani is képesek, — az ingatlanok értékmeghatározásánál kétféle eljárást követnek; még pedig vagy az ingatlan állagának értékét veszik alapul, (Grundtaxe = földértékbecsű) vagy pedig ennek

jövedelmeit veszik föl (Ertragstaxe = jövedelmi értékbecsű). És pedig a keleti poroszországi hitelintézet, a két rendbeli nyugoti poroszországi hitelintézet, úgy a pomeraniai és poseni intézetek az úgynevezett *földértékbecsűt*, a sziléziai ellenben a *jövedelmi értékbecsűt* alkalmazzák. E hat Landschaft hitelintézetei továbbá az értékmegállapítást, — úgy az ingatlan állagára, mint utóbbi intézet a jövedelemre vonatkozólag önállóan eszközli, vagyis aképen, hogy nem kötik magukat a kataszteri tiszta jövedelem bizonyos sokszorosához. A többi Landschaftok hitelintézetei, névszerint a kur- és neumarki, a szász, westphaliai, a felső- és alsó-lausitzi és a porosz Central-Landschaft ellenben a földadó jövedelem, illetve épületeknél a hivatalos használati érték bizonyos sokszorosáig hiteleznek. *) A porosz jelzálog-bankok is a földadó tiszta jövedelem bizonyos sokszorosához vannak kötve és e tekintetben a törvény által előírt bizonyos rendszabályok által korlátoztatnak.

Ujabbban azonban itt mozgalom indult meg az ellen, hogy a jelzálogok értékbecslésének egyedül a földadó tiszta jövedelem vétessék alapjául. Hivatkoznak arra, hogy az 1864-ben véghezment földadósabályozás azon alapelve, hogy a tiszta jövedelem az egész országban viszonylagos egyenlőségben nyomoztassék ki, nem mindig éretett el; hogy a földbirtokosok földjeik minőségi osztályzatánál arra törekedtek, hogy azok magasra ne becsültessenek. Hogy a tapasztalás azon tiszta jövedelmi eredményeket, melyeket a földadó-sabályozása feltüntetett, épen nem igazolta, ez kiderül a dr. Engel vizsgálataiból, a ki a szántóföldre vonatkozólag a földadó-sabályozási bizottságok munkálatait összehasonlította a porosz királyi országos gazdasági tanácshoz beérkező aratási jelentésekkel és azon eredményre jutott, hogy az úgynevezett tapasztalati tiszta jövedelem lényegesen különbözik a földadó tiszta jövedelemtől. **) Levonta a nyers hozadékból a termelési költségeket és ennekutánna azon eredményre jutott, hogy az úgynevezett tapasztalati tiszta jövedelem a földadó tiszta jövedelmének kétszeresét mindenütt fölülmulja. Csak néhány összehasonlítást idézek: Posenban a *földadóbeli tiszta jövedelem* a szántóknál morgenonként átlag 26 sgr., a *tapasztalati* ellenben 66 sgr.; Pomeraniában a *földadó tiszta jöve-*

*) Clement F. Zur Reform d. landwirtschaftlichen Credits u. seiner Institute. Berlin (1883). 3-ik l.

**) L. Zeitschrift d. königl. Preussisch statist. Bureaus für d. Jahr 1867.

delem 34 sgr., a *tapasztalati* 81 sgr.; Brandenburgban a *földadó tiszta jövedelem* 36 sgr., a *tapasztalati* 85 sgr.; a Rajnai tartományban a *földadó tiszta jövedelem* 77 sgr., míg a *tapasztalati* 172 sgr. A tapasztalás tehát azt igazolja, hogy a helyes értékszámítást már azért sem lehet Poroszországban az adó tiszta jövedelem bizonyos hányszorosára alkalmazni, mert a különböző tartományok viszonyai közt egyformaság nincs, tehát a tiszta jövedelem ugyanazon multiplicatora mindenütt nem alkalmazható. De még ugyanazon tartomány gazdasági viszonyaiban is eltérés mutatkozott az egyes vidékek közt; azon specziális becslések, melyeket a pomerániai Landschaft eszközölt, azt igazolták, hogy a földadó tiszta jövedelem épen nem felel meg a tényleges viszonyoknak; hogy merev formalismus volna tehát az értékkszámításnál mindig ugyanazon kulcsot alkalmazni.

A kik e hiányokra rámutatnak, azok egyuttal positiv javaslattal is előállanak. Így Clement F. tanár »zur Reform d. landwirtschaftlichen Credits u. seiner Institute« című tanulmányában azon javaslattal áll elő, hogy a hitelintézetek által megbízható *különös becslések* alapján történjék az értékkszámítás. Az úgynevezett jövedelmi értékkszámítást elméletileg helyesebbnek tartja, ámde gyakorlatilag könnyebb az u. n. *földérték-becsű*. Ugyanis a jövedelmi értékkszámítás föltételezi, hogy több évekre visszamenő correct gazdasági könyvvitel és a nyers hozadékról, a termelési költségekről, a termény eladási árakról pontos kimutatások létezzenek: de ezek sok esetben, kis birtokoknál pedig rendszerint hiányzanak; ezeknél tehát az úgynevezett földértékbecsűk alkalmazandók, de ezekben nemcsak a talaj pénzértéke, hanem a birtok hozadék-képessége is figyelembe veendő. Azonkívül a jövedelmi érték kimutatás néha csalódásra is vezethet: ugyanis a birtokok időnkinti tulajdonosának személyiségétől nagyon sok függ; ő a jövedelem emelkedésére nagy befolyást gyakorolhat, s így megeshetik, hogy az időleges érték állandónak vétetik. Szerző tehát a *földérték-becsűt ajánlja*, oly módon, hogy a becslések két, a hitelintézet által választott, nyilvánosan alkalmazott, esküt is tett kerületi, illetőleg Landschaft-beli becűs által, esetleg helybeli bizalmi személyek és kataszteri tisztviselők közreműködésével történjenek. A becslésekről felveendő jegyzőkönyvben az ingatlanok fekvése, nagysága, határai, talaj-égalji viszonyai, művelési állapota, a gazdálkodási mód, épületek, leltár, a termények ára és kelendősége, a napszám ára,

a birtokok eladási árai, a forgalmi eszközök, a netáni gazdasági mellékiparok mind körülírandók, mert mindezen körülmények a törlesztési részletek könnyebb fizethetésére befolyással lehetnek. A becslési eljárás könnyebbitése végett *nyomatott minták* alkalmazandók. Midőn ezen reformjavaslatokat ismertetem, nem azért teszem ezt, hogy hasonló különös földérték-becsők mindenkor és kizárólagos alkalmazását hitelintézeteinknek ajánljam. Telekkönyveinknek a kataszterrel való összhangba hozatala folytán hazai telekkönyveinkbe is bevezetendő lesz a kataszteri tiszta jövedelem rovata, mely a porosz telekkönyvekbe szintén bejegyezve foglaltatik.

A réalhitel érdekei sürgősen igénylik, hogy e munkát ne oly lassúsággal vitessék keresztül, minőt e téren tapasztalunk. Jelenleg nálunk a két szervezet, t. i. a telekkönyv és kataszter többnyire nem vág össze és e két munkálatnak eltérése a réalhitel körül sok csalódást és károsodást eredményezhet. — Egész jószágtestekre nézve előfordulhat addig az az eset, hogy nem lehet teljes biztossággal megmondani, mi azoknak kataszteri tiszta jövedelme. *) Oly nagy kiterjedésű területeknél, minő Magyarország és Erdély együttvéve, minden egyes esetben különös becslést a fönnebbi javaslat értelmében lehetők nem tartok, tehát a tapasztalati adatoknak felhasználása mellett, melyeknek használatát az egyes hitelintézetek alapszabályai különben is megengedik, a kataszteri tiszta jövedelem mint értéktényező nálunk jövőben is nagyfontosságú leendő még ott is, hol különös becslések történnek, a kataszter, mint ellenőrzési — controll — értékmutató, igénytelen nézetem szerint jövőben sem lesz mellőzhető, nem legalább azon időpontig, míg az ország gazdasági viszonyai, úgy mint Poroszországban, tüzetesen ismertette nem lesznek; míg a helyi érdekeltségekben nem fog mélyebb gyökeret verni a gazdasági közös és kölcsönös érdekek iránti fogékonyság és egymás iránti nagyobb érdeklődés, minek következménye a gazdaságok értékviszonyainak kölcsönös s behatóbb ismerete. Végül, ha hazánkban hivatalosan organizált mezőgazdasági testületek állítatnának fel: ezek körén belől lehetne hiteles és szakértő becs-

---

*) Megjegyzendőnek tartom itt, hogy a kataszter és a telekkönyv ezen összhangzata nélkül a talajjavítási hitelügy teljes kifejlődése sem remélhető, mert e nélkül nem lesz jövőben minden esetben biztosan megállapítható, vajjon az engedélyezett talajjavítási kölcsön, mely az 1889. évi XXX. t.-cikk szerint azon jószágtestnek, melynek körébe a javítás esik, kataszteri tiszta jövedelme hatszoros összegéig terjedhet, ezen mértéket nem haladta-e felül?

lőket alkalmazni, ezek mellett az illető hitelintézetnek fenntartván a jog egyes esetekben, akár ezek helyett, akár ezek mellett saját becsüsöket is kiküldeni.

II. A JELZÁLOG-BIZTOSÍTÁSRÓL.

A biztossági szemponttal foglalkozva, meg kell említenem az úgynevezett *jelzálog-biztosítást* is. Oly eszme ez, mely az érdekllett köröket hosszabb idő óta foglalkoztatja. Ez alatt nem magának a jelzálog-tárgynak biztosítását értjük, melyet több hitelintézet alapszabályai kötelezőleg előírnak. Így a Crédit foncier alapszabályaiban is azon elv van kifejezve, hogy a tűzveszélynek kitett ingatlanok, ha a kölcsön kettős fedezete szempontjából szükséges, biztosítandók; ilyenkor a kötvényben az adós a kártalanítási összegre való jogát a társaságra ruhazza át, mely azt is kívánhatja, hogy a biztosítási díjakat az adós helyett ő fizethesse; ez esetben a kölcsön utáni annuitások összege megfelelően emelkedik.*) Hasonló elvet követnek más bel- és külföldi intézetek is, főleg olyanok, melyek épületekre is nyújtanak hitelt. De mint fönnebb említettem, most nem erről óhajtok szólni, hanem a jelzálogos követelés biztosításáról; ez az. mit jelzálog biztosítás fogalma alatt értünk.

Első pillanatra visszásnak tűnik fel az, hogy a jelzálogos követelés, mely az ingatlanon úgy is dologbelileg biztosítva van, még külön biztosíttassék. — Hiszen épen a jelzálognak célja a biztosságnak megszerzése s az oly hitelt, mely a jelzálog értéke által nincs fedezve, az ingatlan úgy sem bir meg, az ily hitel közgazdaságilag csak kártékony, az ilyent nem csak felesleges, de ártalmas is — úgy mondanak — biztosítani. A jelzálog biztosítás ellen nyilatkozó ezen érvhez még a gyakorlati kivitel nehézségeit halljuk felhozni. E biztosításnak feladata volna az ingatlanoknak birói eladásánál felmerülhető veszteségek eseteiben kártalanítást nyújtani. A követelés a jelzálogi fedezet szempontjából nem egyforma biztosságnak örvend ugyan, és így a veszély, hogy árverés esetén veszteség fog előállhatni, nem mindenütt egyenlő. Például az érték feléig rendszerint nincs veszély, néha kétharmadáig sincs — azon túl azonban a hitel már kockázattá válhatik. Ezen ellenvetés élet a jelzálogbiztosítás pártolói azonban azzal veszik el, hogy különböző, úgynevezett veszélyosztályzatokat — *Gefahrclassen* — állítanak fel, aképen, hogy a kevésbbé

*) *Crédit foncier de France. Legislation et Statuts Paris. 1879. 54-ik lap.*

veszélyeztetett helyen álló követelésekért kisebb, a hátrább sorozott és így inkább veszélyeztetett positiókért nagyobb díjtétel vétessék, így például *Gamp* kormánytanácsos a porosz kereskedelmi miniszteriumban „*Der landwirtschaftliche Credit und seine Befriedigung*“ cím alatt 1883-ban megjelent művében a jelzálog-biztosítás felvételét a Landschaftok körébe hathatósan ajánlva, következő három veszélyosztályt indítványoz:

- a) a birtokérték $\frac{1}{3}$ -ig — ez díjmentes volna;
- b) a birtokérték $\frac{1}{2}$ -ig — ezért $\frac{1}{3}\%$ díj;
- c) a birtokérték $\frac{1}{2}$ -től $\frac{2}{3}$ -ig — ezért $\frac{2}{3}\%$ díj járna.

Szerző azt hiszi, hogy a biztosítás e rendszere mellett nem kellene oly aggályosnak lenni az érték meghatározásánál és így módon remélné, hogy a Landschaftok az érték felét túlhaladó kölcsönöket is adhatnának.

Szerző ellenében azonban azt lehet felhozni, hogy ha a záloglevél intézetek így módon a biztosítással is foglalkoznának, akkor azok eredeti rendeltetésüktől elvonatva, már a díjösszegek elhelyezése és gyümölcsöztetése végett is, a *Crédit mobilier* bankszerű üzletkörébe átlépni kényteleníttetnének, mi rájuk nézve nem volna előnyös. — Azonkívül legalább eddigelé semmi biztos alapja sincs a díjtételek és a veszélyosztályzatok e megállapításának, eddig minden csak tapogatódzás volt, s a jelzálogbiztosítással foglalkozó intézet ez idő szerint tudtommal csak kettő áll fenn: az 1862. óta működő porosz jelzálogbiztosító társaság és az 1869-ben felállított »*Norddeutsche Grundcreditbank*«. A Drezdában és Bécsben létezett hasonló intézeteknek rövid életük volt. Létezik azonkívül hasonló régibb intézet Franciaországban is. A jelzálogilag bekeblezett tőkék biztosításán felül ezen intézetek némelyike a kamatoknak a lejárat napokon való kifizetését is biztosítja, valamint szükség esetén még a végrehajtási lépéseknek is a hitelező helyett és nevében való vitelét, és jelzálogi kölcsönök közvetítését is elvállalja.

A záloglevél-kibocsátással foglalkozó intézetek a jelzálog biztosítást azért nem ölelhetik fel, mert a biztosítási díjak célszerű gyümölcsöztetése céljából értékpapírok eladásával és vételével, lombard-leszámitolási s egyéb bankszerű üzletekkel is kellene foglalkozniuk, melyek őket mindinkább a bankszerű üzletkör felé vonnák, mi rendeltetésüktől távol áll. Ha pedig a záloglevél intézet nem a maga körében eszközölné a biztosítást és csak oly viszonyban állana a jelzálogbiztosítással,

hogy az érték felén túli, tehát már kevésbbé biztos tételekre csak ily biztosítás mellett nyújthatna hitelt: akkor a záloglevelek biztossága — legalább részben — nem magának a jelzálogintézetnek vezetésétől függene, hanem a jelzálogbiztosító intézettől, mely a legkisebb tévedés által tönkre tehetné a jól vezetett záloglevélintézet zálogleveleinek hitelét. De eltekintve ezen indoktól, már azért sem lehetne zálogleveleket ily jelzálogbiztosítási alapon kibocsátani, mert a záloglevelek biztosságát egyedül az ingatlanokban kell keresni, nem pedig egy más intézet kezelésére alapított biztosításban. A régi záloglevelekben ugyan még speciális jelzálog volt kijelölve, mely a záloglevélbirtokost följogosította kielégíttetését magából az ingatlanból igényelni, ily specialis jelzálogot kívántak például az 1808. decz. 24-én kiadott keleti porosz Landschaft-Reglement, az 1821. decz. 15-én kelt poseni, az 1835. jun. 8-án kelt sziléziai hitelintézetek rendtartásai — míg a poseni újabb hitelintézet 1857. május 13-án kelt statutuma az intézet hitelleveleinek azt a jogot adta, hogy az intézet javára bekeblezett zálogjogok bármelyike részükre — tetszés szerint engedmény útján átruháztassék. Ily special-jelzálog az újabb záloglevelekben nem foglaltatik ugyan: de másfelől a záloglevélintézetek maguk részint törvényhozási, részint közigazgatási szabályok által köteleztettek az ingatlanok értékállományaúra fektetett szabályszerű teljes biztosságot megszerezni azon követeléseik tekintetében, melyekre záloglevelek bocsáttatnak ki. Így tehát záloglevél-kölcsönt ily jelzálogi biztosítás mellett nem lehetne engedélyezniök: ellenben más természetű, rövidebb lejáratú, kisebb készpénzbeli kölcsönöket, például második helyen is lehetne ily alapon kötniök, esetleg azon czélból is, hogy adós kötelezettségeit a főkölcsön után teljesíthesse. Föl kell azonban tennünk, hogy ezt az intézetek pénzeszközei megengedjék, hogy a záloglevelek biztosságának hátrányára ne szolgáljon és hogy a jelzálogbiztosítási ügy is czélszerűen rendezve legyen. Magán követeléseknél az természetesen még inkább alkalmazható volna.

Egy jó hitelű és közhasznú hitelintézet Németországban — a kasseli országos hitelintézet — Landescredittasse — mely nem záloglevelekben, hanem egyszerű kötvényekben — Schuldverschreibung — adta kölcsöneit, a jelzálogbiztosítást hosszabb ideig oly esetben kívánta, midőn a földbirtokkal kapcsolatos ipartelepek köttettek le jelzálogul. De minthogy a jelzá-

logbiztosítás az adósokra nézve igen drágának, magára a hitelintézetre nézve pedig igen terhesnek bizonyult be, nem sokára abban hagyta azt.*)

III. A TELEKADÓSLEVELEKRŐL (GRUNDSCHULDBRIEFE) ÉS A BEKEBELEZÉSRE ADOTT NYILT HITELRŐL.

Nemcsak a jelzálogi hitelnek biztosítása, nemcsak a jelzálogi fedezet kérdésének megoldása a főczél, mely felé a törvényhozásoknak törekedniök kell, hanem e mellett mást is szem előtt kell tartaniok: — azt, hogy a földbirtokos részére a hitel lehetőleg könnyen hozzáférhetővé tétessék. A törekvés a hitelt a földbirtokos részére minél hozzáférhetőbbé tenni, adott létet a telekadóslevél intézményének, mely önhitellel által a földbirtokosnak a közvetlen hitelszerzés lehetőségét biztosítani akarta.

Az utóbbi években hazánkban is több ízben utalás történt a telekadóslevelek (Grundschuldbrief) ezen intézményére, mint a földhitelügy terén mutatkozó fontos újításra, s csak legutóbb is nyilatkoztak oly nézetek, melyek ezen, a porosz telekkönyvi legisláció által felkarolt intézménytől, — ha t. i. az hazánkban is elfogadtatnék, — a réalhitelügy üdvös és hathatós átalakulását remélték.

Korszerűnek tartom ennélfogva nézeteimet e javaslatba hozott újítás tekintetében elmondani. Mindenekelőtt ismertetnem kell a jelzálogi adósságnak e formáját és viszonyát a jelzálogokra adott kölcsönzésnek a dologbeli jogok terén eddig szokásos módjaihoz. Az intézmény az 1872. máj. 5-én szentesített porosz telekkönyvi törvényben nyert kifejezést. Fogalma akkép határozható meg, hogy a jelzálogilag biztosított adósság azon fajtája ez, melynél a földbirtokos a tartozási jogalap előadása nélkül bizonyos összeget ingatlanaira bekebleztet. Míg a jelzálogi kölcsönzésnél a tartozás jogalapját az adós és hitelező közt létrejött jogügylet képezi; addig a telekadóslevélnél a tulajdonos személye egészen a kötelezettségen kívül marad, csak a telek van lekötve, s mint-hogy a törvény megengedi, hogy a tulajdonos *saját javára* is bekebleztessen ily telekadóslevelet, a kötelmi jogügylettől különböző, tisztán a telekkönyvi jogban gyökerező adóssági viszony áll előttünk. A telekadóslevél felett a rendelkezési jogot a bekeblezett hitelező csak a telekadóslevél kézhezvétele által nyeri meg.

*) Jahrbuch f. Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich 1885. I-ső füzet 3-ik czikk Osius R.-tól. *Die Kommunalständische Landes-Creditcasse zu Kassel, ihre Geschichte u. Organisation.* 107. lap.

A tulajdonos önmaga javára is bekebeleztethet ily telekadóslevelet, ezzel jogot nyer ezen adóslevél iránt intézkedni s harmadik személyekre a jelzálogos hitelező teljes jogait átruházni. A telekadóslevél az átvevő megnevezése nélkül is üres hátirattal — blanco cessio — átruházható; minden tulajdonosnak jogában áll a blanco átruházást kitölteni, a telekadóslevelet ily kitöltés nélkül is tovább engedményezni s a dologbeli keresettel élni. A telekadóslevéllel kamatutalványok is kiszolgáltathatók, mely esetben a kamatokat csak az esedékessé vált kamatutalvány birtokosa jogosult felvenni.

A porosz telekkönyvi törvényhozás ezen alkotásától annak idején sokan az egész földhitelügy teljes átalakítását remélték. Ezen intézmény alapgondolata szűkebb helyi körben már annak előtte is megvolt valósítva, névszerint Bremában az ugynevezett »Handfeste« alakjában, melyet a telekkönyvi hatóság a birtokra bekebelezetett, a nélkül, hogy a hitelező személye ismeretes lett volna. A »Handfestet« a bremai házbirtokos fiókjába zárja s ha pénzre szüksége van, elviszi a pénzpiacra és ott értékesítheti. Körülbelül így történik ez a »Grundschuldbrief«-eknél; a birtokos bekebelezeteti jószágára a hitellevelet, mely a lekötött ingatlannak megjelölését, többek közt annak kataszteri tiszta jövedelmét is, valamint a telekhivatal bizonylatát tartalmazván, mindenki által megbecsülhető és értékesíthető hitelpapírt képez. A tőkepénzes ki azt megvette, forgatmány által ismét tovább ruházhatja.

A gyakorlatban ezen intézmény azonban nem igazolta a hozzá kötött reményeket. Az eddigi tapasztalatok legalább mind ellene nyilatkoztak. A földbirtokosok most is inkább a jelzálogkölcsönöknek eddig megszokott formáit használják, ha hitelre kívánnak szert tenni. A földbirtokosra nézve a hitelszerzés e formája kétségekivül sok inconvenientiával járónak mutatkozik, például nem ismeretes előtte a telekadóslevél időnkinti tulajdonosa, még a kamatfizetés napján is ismeretlen marad, mert a kamatutalványívek szintén külön átruházás tárgyai. Ha a tőkét felmondani akarja, hosszú bírói eljáráshoz kell folyamodnia. Szintugy ha birtokát eldarabolni kívánja, vagy a jelzálogból bizonyos részt a zálogjog alól feloldatni kíván, az engedélyt néhez megszereznie, mert ki tudja, hol a jogosított fél?

Ép ily akadályokkal találkozunk, ha birtokára előnyös törlesztési kölcsönt kíván felvenni, de e célból hitelezőitől elsőségi

engedélyt kell kieszközölnie. Ezen okoknál fogva egyáltalán nem tartom gyakorlatinak ezen intézményt és Roscher*) azon javaslatát, hogy akármely jelzálogos követelés tovább engedményezésére a jelzálogi okmánynak átadása, vagy pedig annak hátrírti forgatmányozása is elegendő legyen, s ez által az engedményezés az adós ellenében érvényessé váljék, szintén nem tartom elfogadhatónak, mert a jelzálogos adósnak a fentemlített s lépten-nyomon előforduló ügyletekre való tekintettel is tudnia kell, ki tulajdonképen az, ki a követelésre nézve jelenleg jogosítottnak tekintendő? Czészerűbb tehát, ha a bekebelezett követelések átruházása, vagyis az engedmény a telekkönyvekbe bejegyeztetik s így a jogosítottak czime, kiléte nyilvánvalóvá tétetik.

A fentebbi gyakorlati indokoktól eltekintve, elvi indokok is szólnak az ingatlanok hitelének oly mobilizációja ellen, mely az említett Grundschuldbrief kiinduláspontját képezi.

Az által, hogy a földbirtokosoknak eképen lehetővé tétett ingatlanaira, még mielőtt a tényleges szükség esete beállott volna is, azok értékének mobilizatioja által, tőkét felvenni, a czél és tervnélküli tökefelvételek lehetősége növeltetett, és a földbirtok értéke, tőzsdei speculatiók tárgyát képezhető papirokban köttetett le. A földhitelnek meg vannak a maga organikus intézményei, melyek által az kielégítést találhat, ezek a czélszerűen berendezett s az amortizationális alapra fektetett jelzálog-intézetek, melyek alapszervezetére az államhatalomnak ügyelni kell, a mint az legtöbbnyire történik is oly törvények hozatala által, minő hazánkban s másutt is a záloglevelek biztosításáról szóló törvény — ezen intézetek soliditása biztosított. Néhol e törvények kiegészítendőek még egyéb határozmányokkal is, például igénytelen nézetem szerint szükséges, hogy a törlesztési kölcsönöknek a jelzálog intézet részéről való felmondhatlansága bizonyos, az alapszabályokban részletezendő, de a törvényben is elősorolandó eseteket kivéve, kimondassék.

A törlesztési kölcsönök mellett a rövid időre felvett magán-kölcsönök sincsenek kizárva, de nem látom be annak szükségességét, hogy e célból a földbirtokos a »Grundschuldbrief«-nek új formájához fordulni lenne kénytelen. Olcsóbb pénzt, előnyösebb feltételek mellett, nem fog kapni a földbirtokos, ha előre bekebelezett kötvényt visz a hitelezőhöz, mint hogyha a bekebelezés

*) Roscher : Nationalökonomik des Ackerbaues (8-ik kiad. 477. l.)

csak később eszközöltetik. Hiszen a telekkönyvi hatóságok, melyek a kölcsönök bekebelezését eszközlik, legtöbbnyire azon pontokon vannak, hol a pénzintézetek s a magán capitalisták székelnek, kik ennél fogva a telekkönyvi állást könnyen megtekinthetik és a bekebelezést is gyorsan eszközöltethetik. Igaz, hogy a földbirtokos a »Grundschuldbrief fel« kezében szabadon választhat a capitalisták közt s az önhitellevelet annak adhatja el, ki legtöbbet ígér érte, tehát azt nem kénytelen azonnal eladni, hanem fiókjába zárhatja s várhat a jobb vevőre; de ha más természetű jelzálogos kölcsönt vesz fel, akkor sincs a legelső kínálónak kiszolgáltatva, akkor sincs az illető székhelyhez kötve, hanem választhat a tőkepenzesek kínálatai közt, ha t. i. ilyenek az illető székhelyen léteznek, ha pedig csak egyetlen, vagy néhány tőkepenzes létezik, minek esete hazánkban igen gyakran előfordul egyes vidéki helyeken, hol egyes uzsorások dominálják a piacot, ily helyeken az önhitellelvel formájában igénybe venni kívánt hitel sem lenne olcsóbb, mert a kereslet és kínálat egymáshoz való viszonyát ezen új hitelpapír meg nem változtatná. E mellett az önhitellelvelnek formája, mert a tőke felvételeket gyakran minden konkrét ok nélkül megkönnyitené, az inproductiv költsékezésre s a földbirtokban rejlő tőke elpazarlására könnyű lehetőséget adna.

A földbirtokos a jelzálogos kölcsönzésnek eddigi formái mellett sincs elzárva attól, hogy a tőkepenzesek közt szabadon választhasson, sőt leendő hitelszükségletének fedezését előre is biztosíthatja maga részére oly módon, hogy birtokára *nyílt hitel* alakjában valamely intézet, sőt esetleg magánfél javára is a magyarországi telekkönyvi rendtartás 65. §-a értelmében bizonyos maximál-összeget bekebelezet, olyképen azonban, hogy a valóságos megterhelhetetés csak a mindenkor tetteleg fennálló kötelezettség erejéig fog terjedni. A telekkönyvi bekebelezésre adott nyílt hitel, mint üzletág, több takarékpénztárban már évek óta berendezve van, kíváncsnak látom azonban, hogy — mint azt a gazdakör 1885-ik évben a bankügyben irt fölterjesztésében hangsúlyozta is, ily nyílt hitel, mint üzletág, az osztrák-magyar bank intézeteiben hasonlóképen berendeztessék. A bekebelezésre nyújtott nyílt hitelt sok esetben azonban csak akkor fogja igénybe vehetni a földbirtokos, midőn ingatlanait már bizonyos jelzálogkölcsönök terhelik, tehát sokszor a nyílt hitel még a bekebelezés daczára sem birand az ingatlanok értékében a megkívánt sza-

bályszerű fedezettel, ily esetekben helyes volna talán az általam fentebb ajánlott jelzálogbiztosítást alkalmazni és ekép lehetővé tenni, hogy ily bekeblezett nyílt hitel mellett gazdáink akár az osztrák-magyar banktól, akár bármely más intézettől lehetőleg olcsó kamatra és egyetlen aláírású váltóra is hitelt nyerhessenek.

IV. AZ AMORTIZATIO MEGKÖNNYEBBITÉSÉRŐL.

Nem a legujabb kor jutott annak beismerésére, hogy az *amortizatio* elvére alapított jelzálogos kölcsönzés a földbirtokra nyújtott hitelezésnek legtermészetesebb formája. Az adósságnak folytonos törlesztése nem az ujkori hitelintézmények találmánya, hanem ismerte azt már a naturál gazdálkodás kora is. Így a »*Versetzung auf Todsaat*« nevű elzálogosítási mód, melynél a hitelező a gyümölcsök élvezete által magát a tőkét is visszafizette magának, nem volt egyéb, mint a törlesztési kölcsönöknek legprimitívebb formája, mely egyuttal annak bizonyítéka is, hogy a törlesztési eszme a nép gazdasági szokásaiban már a multban is mily mély gyökeret vert.

Ennek daczára a hitelügygyel foglalkozó szakférfiak körében ujabban mozgalom indult meg a jelzálogos kölcsönök *törlesztése ellen*. Azon állítással lépnek fel, hogy a földbirtokra nézve, kivált a jelenlegi súlyos viszonyok közt, legfontosabb érdek az, hogy az állandó terheltetés minél kisebb legyen, tehát hogy a kölcsönvett tőkék után csak kamat fizetessék, ne egyuttal törlesztési járulék is.

E tervek közül legradicálisabb a Rodbertus javaslata, mely oda terjed, hogy a földbirtok az elzálogosításkor ne tőkének, hanem csak járadék-alapnak tekintessék, tehát arra csak járadék-kötvények kebleztessenek be, még pedig az adószabályozásnál kinyomozott tiszta jövedelem bizonyos hányadáig. De még azon írók is, kik a jelzáloghitel jelenlegi formáit elvileg pártolják, azt kívánják, hogy a törlesztési quota amortisationalis kölcsönöknél lehetőleg alacsony legyen, mi természetesen csak a törlesztési évek meghosszabbítása által érhető el. — Megengedik továbbá azt, hogy míg a kamatbeli járulék a jelzálogos kölcsön után rendszerint fizetendő legyen, addig a törlesztési quota fizetése rossz években el is maradhasson. Ily esetekben a törlesztés azután természetesen az eredeti tervtől eltérőleg tovább tartana.

Clement fönnebb említett tanulmányában erre vonatkozólag a következőket írja: Oly korlátozó határozmányra vagyok

kénytelen utalni, mely a mezőgazdaság s a jelzálogbankok érdekeire igen hátrányos. Azon határozmányt értem, mely szerint az amortisationális járuléknak felmondhatlan kölcsönöknél évenként legkevesebb $\frac{1}{2}$ százaléknak kell lenni. E határozmányra — így folytatja — elégséges indokot nem találunk. A felmondhatlan kölcsönök nagy jelentősége a mezőgazdára nézve nem az amortisatióban, hanem a fölmondhatlanságban rejlik. A jelzálogbankok felállítása óta e téren szerzett tapasztalatok ezt megerősítik. A mezőgazdára nézve kevésbé a törlesztési időtartam, mint inkább az a kíváncsiom jö figyelembe, hogy a fölmondhatlan kölcsön által jelzálogi viszonyait consolidálja, a kamatláb hullámzásaitól függetlenítse magát, és fölmondásoktól, valamint az azokkal járó kellemetlenségek s pénzbeszerzési költségektől megkímélve maradjon. Vajjon a földbirtokos vagy utóda 50—70 évig, vagy még hosszabb ideig fizeti vissza az adósságot? az — úgymond — kevésbé jö figyelembe, mint az általa évenként fizetett quóta magassága. Ő maga is adósságának teljes törlesztését csak a legkritkább esetben éli meg. Ha a földbirtokos alacsonyabb annuitást érhet el: az amortisatio tartama ritkán jö nála figyelembe. Ha az amortisationális kölcsönhöz ragaszkodunk: akkor engedjünk — úgymond — alacsonyabb amortisationális járulékot. Erre nézve szerző következő javaslattal lép elő, mely természetesen csak a porosz jelzálogbankok viszonyaira alkalmazható. Csak igen alacsony amortisationális quótát akar megengedni, s ennél azon alapelvől kíván kiindulni, hogy az ingatlan értékének fele által fedezett összeg után az amortisationális quóta kisebb, azon összeg után ellenben, mely az érték fele által már nincs biztosítva, az amortisationális quóta nagyobb legyen, s e mellett mondassék ki, hogy a tőkeösszeg bizonyos kerek számban kifejezett hányadának letörlesztése után a törlesztett tőkerészlet törölhető, illetve újra engedményezhető legyen. Ezen eljárás követése esetén a jelzálogbank megtartaná, illetve még fokozná is biztosságát s a földbirtokos, különösen birtokváltozások esetén, a már eszközölt törlesztésekből hasznot húzna.

Fölmerült az a nézet is — úgymond — Osius Rudolf a kasseli Landescredittcasse-ről írt és a »Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich« czimű folyóirat 1885. év első füzetében foglalt tanulmányában, hogy az amortisatio aképen szoríttassék meg, miszerint a jó vagy

rosz terméstől tételessék függővé az évi amortisationális jutaléknak befizetése. Ezen javaslat azonban nehezen vihető keresztül, még kisebb körben is a viszonyok oly különbözők, hogy a természetnek e kihatása biztosan meg nem ítéltető, hát még nagyobb, egy egész országra kiterjedő körben? Jobb — ugymond — ha a földbirtokos biztos tudja, hogy mi az évi terhe, melyet meg is *kell* fizetni.

Habár a hitel termékenyítő erejét nem lehet tagadnunk, a földbirtokra nézve még sem a megterhelt, hanem a tehermentes állapot az eszménykép, melynek elérésére törekednie kell. Épen a tehermentesítésre irányzott ezen törekvés az, a mi az amortisationiót a jelzálogos kölcsönöknél szükségessé teszi.

Kétségtől kényelmesebb volna az időnkénti tulajdonosra nézve, ha csakis kamatjárulékot kellene fizetni, de ha ő e mellett kényelemmel meglehet, mit tegyen utódja, kit a birtokátvétnél örökös társainak kielégítése, kiházasítási költség, illeték s egyéb kötelezettségek terhelendek? Ha az előd által contrahált adósság teljes összegében fennáll: a földbirtokra, mint hitelalapra új kölcsönt nem kaphat többé. Tehát a tőketörlesztésnek azon időszakban befejezve kell lenni, melyek alatt a dolgok természetes rendjénél fogva, halálozás folytán birtokváltozás szokott előállani.

Körülbelül harmincz esztendő vehető fel ily időszakknak, és Wolowski méltán emelte ki azt, hogy ily módon 100 év alatt háromszor törleszthető az adósság igen mérsékelt kamat mellett.

Hogy a jelzálogos kölcsönöknél az amortizáció elve mily természetes s helyes, erre nézve elég legyen azon kölcsönökre utalnom, melyek beruházás céljából vétettek fel. — A beruházási tárgyaknak természetében fekszik, hogy csak bizonyos ideig használhatók, de azontúl újak beszerzése válik szükségessé; — ezen tárgyak beszerzése céljából tehát a földbirtokos nem kötheti le birtokát örök időre egy változhatlan járadék teherrel, mert a tárgyak elkopnak, megsemmisülnek, s ha már nem emelik a birtok jövedelmezőségét, megszűnik az a járadékemelkedés is, melyhez annak idején mint tényezők hozzájárultak. Arra kell tehát a mezőgazdaság felszerelése érdekében törekedni, hogy bizonyos idő múlva tehermentessé legyen újra a birtok, hogyha az újabb beszerzéseknek és felszereléseknek ideje bekövetkezett — az a földbirtokost az előbbi teherből már mentesített állapotban találja.

A változhatlan járadék teher mellett ezen egészséges állapot nem érhető el.

Ha a mondottakat összefoglalom, helyeselnem kell az amortizatio elvének fentartását. Nem tartom azonban kizártnak annak megengedését, hogy az amortizatio bizonyos körülmények közt, például súlyos gazdasági válságok, csapások, stb. esetén el is maradhasson, és így az adósság teljes törlesztése az eredeti tervnél hosszabb időre kitolható legyen, s addig csak a kamat s kezelési költségjárulék fizetessék. Hogy ennek jogi akadályja ne legyen, az adósok kötelezvényeibe azon kikötést kellene bevenni, hogy a törlesztési időtartam a felek megegyezése folytán meghosszabbítható legyen, ez a telekkönyvbe is bejegyzendő, vagy — a mi talán még ajánlatosabb, — a törlesztési időtartam telekkönyvi bejegyzése — úgy a conversio megkönnyebbítése mint a törlesztésnek esetleges kinyújtása céljából is — egészen mellőzendő.

V. A CONVERSIÓRÓL.

A jelzálogos követelések átváltoztatásának (*conversio*) eszméje a külföldi s hazai törvényhozást ismételve foglalkoztatá. Pénzügyi intézkedésekkel úgy mint jogi rendszabályokkal igyekeztek előmozdítani a földbirtokosok azon törekvéseit, melyek által az eddigi terhesebb kamatú kölcsönöknek olcsóbb kamatú kölcsönökre leendő átváltoztatását célba vették. — Úgyszólván kivételes elbánásban részesülnek az úgynevezett »conversionális« kölcsönök és e pénzügyi és jogi kedvezmények megadásánál azon indok vezette a törvényhozást, hogy a földbirtokos osztály anyagi helyzetén a lehetőség szerint segíteni kell. Valóban méltányos volt annak elismerése és biztosítása, hogy a kamatláb csökkenéséből az az osztály is előnyt húzzon, mely a csökkenő gabonaárak folytán a legsúlyosabb gazdasági helyzetbe jutott. Ezen biztosítás azonban csak akkor lesz tökéletes, ha a földbirtokosoknak minden nagyobb költség, minden terhes utánjárás nélkül lehetővé tétetik, a pénzpiacz alakulása folytán beállott kedvező helyzetet gazdasági viszonyainak javítására a legteljesebb mértékben felhasználni.

Hogy e törekvés lehetőség szerint előmozdítassék: a törvényhozás igen messzekiható intézkedéseket tett a jelzálogos követelések conversiója érdekében. — Míg minden új jogügylet, minden új bekebelezés után az állam nem mulasztja el kivenni a

maga jutalékát bélyegek, díjak, illetékek alakjában, melyeket a jogok biztosításáért és érvényesítéseért követel és nyer: addig a conversionál lemond ezekről és pedig nem liberalitatis causa vagyis nem azért, mintha bevételeit a jogügyletet eszközölő feleknek oda ajándékozná, nem mintha egy osztálynak — a többi rovására — igazolatlan előnyt juttatna, hanem azért, mert — természetesen némi fictió közbejöttével — azon kötelmi viszonyt és jogállapotot, mely a conversio folytán keletkezett, a régi viszony, illetve állapot *folytatásának* tartja és veszi fel, új magánjogi tartozási címnek e tekintetben el nem ismeri, ezért lemond azon bélyegekről és illetékekről, melyek az új tartozási cím keletkezése folytán őt megilletnék s biztosítja a convertált követelésnek régi telekkönyvi elsőségét az új ügylet részére is, mintha új tartozási cím nem jött volna közbe s alapjában csak a régi jogviszony állana tovább fenn, természetesen a beállott változások mellett. Ezen álláspontból kiindulva, az állam a pénzügyi kedvezmények megadhatását s az eddigi bekeblezési rangsorozat további biztosítását nem tehetette attól függővé, vajjon a conversiot az eredetileg jogosított hitelező eszközöli-e? és azért nem tehetette függővé, mert az állam a földbirtokosoknak *föltétlenül* akarta biztosítani azt, hogy a változott pénzügyi helyzetet felhasználhassák és e tekintetben eddigi hitelezőjüktől ne függenek. — Tehát a conversionális kedvezmények akkor is érvényesek, ha a conversiot valamely *más* hitelező eszközöli.

Elvi szempontból nem volna semmi akadályja annak, hogy a conversióra vonatkozó kedvezmények minden bekeblezett teher-tételre, tehát a magánkövetelésekre is kiterjesztessenek, de a törvényhozás, nehogy a conversióból harmadik személyek jogállására sérelmes visszaélések keletkezzenek s a kincstári érdek a conversio leple alatt megkárosíttassék, a jelzálog átváltoztatásokat csak azon bekeblezett követelésekre nézve mondotta ki, melyek jelzálogintézeteket, árvapénztárakat, takarékpénztárakat s más nyilvános számadásra kötelezett pénzügyintézeteket illetnek meg s melyeknek átváltoztatása ugyanily pénztár vagy intézet által eszközöltetik (1881. LXX., 1886. XXXVI. törvényezikk.) Egészben véve helyesnek tartom azon alapelveket, melyek a conversio értelmezése iránt a hazai törvényhozás által elfogadtattak s azon intézkedéseket is, melyek ez irányban tétettek, de nem tartom azokat sem kielégítőknak, sem kifogástalanoknak. A mi a conversionális kedvezmények alá jutó követelések körét

illeti, minden esetben, tehát az esetben is, ha valamely magánhitelező bekeblezett követelése más magánhitelező által változtatattatik át, a conversionális kedvezmények megadását helyeselni nem tudnám, de ha a conversió valamely nyilvános pénztár vagy hitelintézet által eszközöltetik — ámbár a jelzálogi követelés eredetileg valamely magánhitelező részére volt is bekeblezve, — a kedvezmény megadását indokoltnak és kívánatosnak látom és pedig három oknál fogva. Először, mert a sokszor igen terhelő magánkövetelések átváltoztatása — mi sok gazda életérdeke — másként nem lesz eszközölhető, másodszor, mert a nyilvános pénztáraktól s intézetektől nem lehet félni, hogy ők a conversió leple alatt az eddigi tartozásnál nagyobb összegeket fognak az adósok kezeihez juttatni, mi által a kincstár-illeték érdekei károsodhatnának s a telekkönyvi rangsorozattal üzőtt visszaélés miatt más harmadik személy érdekei is sujtatnának, harmadszor azért, mert — mint a fönnebbiekben kifejteni szerencsém volt — én a jelzálog intézetek által a földbirtok természetének megfelelőleg nyújtott olcsó amortizationalis kölcsönt a földhitel természetes formájának tartom s a törekvést a hitel e formájához áttérni, az állam által nem megnehezítendőnek, hanem lehetőleg megkönnyítendőnek ismerem.

Az úgynevezett conversionális kölcsönök telekkönyvi rangsorozása tárgyában az 1886. XXIX. t. cz. 76-ik §-ának 6-ik pontján alapuló felhatalmazásnál fogva 1888. évi márcz. 5-ik napján kiadott 947/I. M. E. sz. a. igazságügyi miniszteri ö rendelet szerint mind a jelzálogi adós, mind az új hitelt nyújtó pénzügyintézet kérheti az új kölcsönre nézve bekebelezendő zálogjognak azon elsőbbségi rangsorozatban részesítését, melylyel az átváltoztatandó régibb tehertétel birt, — szükséges azonban, »hogy az új tőketartozás a már bejegyzett tőketartozást, illetőleg annak hiteles könyvkivonattal vagy hitelesített számlával kimutatandó még *kifizetetlen tőke hátralékát meg ne haladja*, kamatláb, biztosítéki összeg és egyéb mellékkötelezettség tekintében az előbbinél terhesebb kikötést ne tartalmazzon; a törlesztési idő különbözősége és az újabb kölcsönt adó pénzügyintézetnek törvényes kiváltságai azonban a kérelem teljesítésének akadályául nem szolgálhatnak.«

E körrendeletből kimaradt egy gyakran előforduló eset szabályozása, midőn t. i. a régi kölcsöntartozás ércz-valutáról szólt, ellenben a conversió épen ezen tartozásnak osztrák értékű

kölcsönre való átváltoztatását veszi célba. Minthogy ily esetekben a jelzálogi ingatlan megterhelése nem a folyó értékben vett kölcsöntartozás, illetve annak maradványa erejéig terjed ki, hanem ehhez az agióból eredő megterhelési szaporulat is hozzá számítandó s ez a nyilvántartásból is kiderül, minek folytán netalán kényszereladás esetén az érczértékről kiállított kölcsön tartozás az agio hozzáadásával számíttatik fel, — igazságos s megfelelő eljárás volna conversió esetén — az agióból eredő kölcsön-tartozási plusznak is biztosítani az elsőbbséget, habár ennek folytán gyakrabban előfordulna is az az eset, hogy a régi érczértékű tartozás tőkehátrálékánál az új tőketartozás számszerű összege nagyobb volna.

Egyébként ugyanezen elvet a bélyeg- és illetékkötelezettség tekintetében kimondotta már az 1881. évi 85.939. sz. a. pénzügyminiszteri rendelet is, elrendelvén, hogy ércz (arany vagy ezüst) kölcsönöknek papírkölcsönökre való átváltoztatása (conversiója) esetén, habár az engedélyezett új kölcsön összege a régi kölcsön tényleg fennálló összegénél nagyobb is, az új ügylet mégis bélyeg- és illetékmentes azon összeg erejéig, mely a pénzürték (valuta) kiegyenlítésére szükséges leend.

Az említett igazságügyminiszterikörrendeletnek azon intézkedése, hogy az új kölcsöntartozás — ha annak folytán a törlesztési *időtartam* változást is szenved, mégis a régi kölcsön bekeblezésének elsőségével bírasson, föltétlenül kimondva és alkalmazva, beleütközik a nyilvánossági elvbe is. Ha egyszer a telekkönyv sarkelvét képezi, hogy »jura vigilantibus scripta« — akkor a telekkönyvbe bejegyzett jogok, jogviszonyok és azoknak ott kitüntetett körülírásai harmadik személyek irányában — azoknak hozzájárulása nélkül — változhatlanul fennállóknak tekintendők.

A conversió — igaz — így könnyebben létesíthető, de szigorú értelmet tulajdonítva a telekkönyvi nyilvánosságnak, ezzel ellenkezőnek és így igazságtalannak kell mondanunk azt, hogy a bekeblezett többi hitelezők, kik előtt eddig csak 30 évi törlesztési adósság volt bejegyezve, most egy 40 és pedig újabb 40 év alatt törlesztendő jelzálog teher elsőségét elismerni, tűrni tartozzanak. A későbbi hitelezők jogi érdeke ugyanis sokszor oda irányulhat, hogy az ingatlanokon előttük nyugvó adósság mielőbb törlesztessék.

A conversió lehető megkönnyítését a telekkönyvi nyilvánosság követelményeivel is összhangzásba kell hozni, és ezért

szükséges volna a fönnebbi szabály corollariuma gyanánt egy másik szabályt kimondani s alkalmazni, azon szabályt, melyet az amortizáció megkönnyebbítése tekintetében mint kívánalmat már kifejeztem, hogy t. i. a jelzálogos kölcsönök telekkönyvi bekeblezéseinél jövőre a törlesztési időtartam a telekkönyvben ki ne tüntetessék. A nyilvánkönyvön alapuló jogok alapját s kutforrását magában a nyilvánkönyvben eszközölt bejegyzvények képezik, s ha harmadik személyek ezekben bízva, szerződtek és jogokat szereztek, méltán kifogást emelhetnének, ha a hitelező intézet jogait az eredeti bekeblezés által biztosított időtartamon túl is érvényesíteni akarná. Egészen másképp állana a dolog azonban, ha a törlesztési időtartam a telekkönyvben ki nem tüntetnének, — ez esetben az adósság törlesztése a felek megegyező akaratával akármikor hátratulathatnék és senki másnak ez esetben kifogása nem lehetne. A nyilvánosság elvével ezen megoldás teljesen megegyező volna. Lehetne más megoldást is találni, mely a conversiót jövőben könnyítené és a telekkönyvi aggályokat eloszlatná. Ily megoldás volna, ha az adósok kötelezvényeibe a már előadottak értelmében jövőben az a pont vétetnének fel, hogy a törlesztési időtartam a felek megegyezése folytán meghosszabbítható legyen s e kikötés a telekkönyvben is kifejezést nyerne. Ha ezen eljárás követtetnék, a conversió jövőben igen meg volna könnyebbítve, mert — ha a conversió céljából nagyobb jelzálogos kölcsön nem igényeltetnék, mint a minő az eddigi volt — a conversionális ügylet, a fél egyszerű kötelező nyilatkozata alapján, mely a régi kölcsön elsőségének megahagyása mellett telekkönyvileg följegyzendő lenne, keresztülvitethetnék.

A telekkönyvi nyilvánosság és különösség elve azt kívánja, hogy a birtoknak számszerű megterheltetése a bekeblezett összegnél soha se legyen nagyobb, — ezen elv meg volna óva, és mindenki a bekeblezett összeget annak teljes kitörlése előtt teljesen számításba venni tartoznék, az adós pedig ezen összegen belül a conversiót akármikor eszközölhetné.

Ily eljárás mellett a conversió telekkönyvi keresztülvitele sokkal egyszerűbb lehetne, mint a minőnek az 1888. évi márcz. 5. 947/I. M. E. sz. a. rendeletben körülíratott. Még teljesebb volna a reform, ha hazai telekkönyvi rendszerünkbe a jelzálogujításnak intézménye, mely másutt a földbirtokosok hasznára és lényeges könnyebbségére fennáll, szintén behozatnék. Ezen

esetben az eredetileg bekeblezett zálogjog alapján, — vagyis annak kitörlése nélkül — a jelzálog ujitással kapcsolatosan lehetne a conversiót keresztülvenni. Az adós nyilatkozata a telekkönyvben csak feljegyzés tárgyát képezné, az eredeti kölcsön zálogjogi bekeblezése nem törölné ki mint most, hanem vagy egészben vagy részben felujtátnék, ha a conversiót pedig nem az eredeti hitelező, hanem más eszközölte, a jogosított személyében beállott változás ugyanakkor szintén följegyeztetnék.

VI. A JELZÁLOGUJÍTÁS INTÉZMÉNYÉRŐL.

A *jelzálogujítás* (Hypotheken-Erneuerung) intézményének, melyet fönnebb csak röviden említettem, jelentékeny hatása lehetne a földhitelügy terén, s a hitelre szorult földbirtokosoknak, kik az eredetileg igénybevett hitelt akár a régibb föltételek mellett, akár conversió útján olcsóbb kamatra újra fölvenni óhajtják, nagy könnyebbségére szolgálhatna.

A jelzálogujítás abban áll, hogy a földbirtokos valamely kifizetett, tehát az anyagi jog értelmében megszűnt követelésnek jelzálogi elsőbbségét új hitel nyeres végett átruházhatja. — E hasznos intézményt először Bajorország valósította meg az 1822. évi június 1. kiadott jelzálogi rendtartásban; közhasznúsága elismertetvén, több állam telekkönyvi törvényhozása átvette azt. Ezen intézmény lényegesen különbözik a nyilvánkönyvileg biztosított követeléseknek hazánkban is megengedett engedményezésétől (cessio). Hazai telekkönyvi törvényeink szerint ugyanis lehet a telekkönyvileg bekeblezett, fennálló, tehát mégki nem fizetett követeléseket engedmény útján másra átruházni; ezen átruházás folytán — igaz — az eredeti rangsorozat is átengedve leend, de azt, hogy a már kifizetett követelésnek egyedül csak rangsorozata másra átruháztassék, másnak fentartassék, — hazai telekkönyvi törvényünk nem ismeri. Így nálunk a földbirtokos, ki a birtokára első helyen bekeblezett 10.000 frt. kölcsönt kifizette s a kifizetés folytán törlési nyugtatványt is kapott, a kifizetett tétel iránt ismételve nem intézkedhetik; az ő joga csak abból áll, hogy a kifizetett összegnek telekkönyvi törlését kérheti, minek folytán a később bekeblezett hitelezők egy helylyel előbbre jutandanak. Magát a telekkönyvi tételt s ennek elsőbbségét hazai törvényeink szerint érvényesen csak az engedheti át, kit a tétel megillet. A gyakorlati életben a telekkönyvileg jogosított hitelező sokszor nálunk is meg szokott egyezni a földbir-

tokossal, aképen, hogy a földbirtokos valamely fölmondott vagy lejárt adósságot hitelezőjének visszafizet, de egyúttal a lefizetett összeget újra igénybe veszi egy másik személytől, kinek javára a régi hitelezővel létrejött megállapodás folytán az őt illető eredeti jelzálogi tétel tulajdonjoga úgy, mint annak rangsorozata is átengedtetik. Ezen eljárást azonban nálunk a törvény nem szentesíti — azonfelül e tekintetben a földbirtokos jogi helyzete hitelezője tetszésétől függ, végül a hitelintézetek s jelzálogbankok nálunk ily ügyletekbe be nem bocsátkoznak, mert ezen eljárás csak ott nyugszik törvényes alapon, hol a jelzálogujítás intézménye el van ismervé.

A szász telekkönyvi törvény szintén elismeri és világosan kijelenti, hogy ha a tulajdonos a jelzálogos hitelezőt kielégíti: akkor a bejegyzett követelésnek akár törlését, akár önnevére átiratását kívánhatja. Ez utóbbi esetben azután jogában áll a követelést ismét tovább átruházni. — A tulajdonos e joga akkor is fennáll, ha a tulajdon és zálogjog egy személynél egyesül (*confusio*), de a követelési jognak a tulajdonosra lett átruházása a későbbi hitelezők ellenében hatálytalanná válik az esetben, ha a birtok végrehajtásilag eladatik, még mielőtt a tulajdonos követelését másra átruházta volna.

Az 1872. máj. 5-én kelt porosz telekkönyvi törvény szintén felkarolta ezen hasznos intézményt. E törvény rendeli, hogy ha a jelzálogi tétel a földbirtokos által visszafizettetett, vagy más módon törlesztetett, az eddigi hitelező a földbirtokos szabad választása szerint vagy nyugtatványt, illetve törlési engedélyt tartozik adni, vagy a tételt engedményezni. A bekeblezett tulajdonos ennek folytán fel van jogosítva arra, hogy a tételt önnevére átruházhassa vagy arról más javára intézkedhessék; de jogában áll az eddigi hitelező javára is intézkedni. Ily módon a földbirtokos égető hitelszükségletén gyakran segíthet. Némely intézetek, például a kasseli Landescrédit-Casse, alapszabályaikban biztosítják adósaik részére azt a jogot, hogy az eredeti kölcsönből már letörlesztett bizonyos tőkerészösszegeket pótkölcsön — *Zuschussdarlehen* — alakjában igénybe vehessék, és ez csak ott lehetséges, hol a jelzálogujítás meg van engedve. A jelzálogujítás a fönnebbieket szerint a conversióval is összekapcsolható, mert a földbirtokos a régi tétel alapján az új hitelt akár a régi hitelezőtől, akár más személytől az eddiginél olcsóbb föltételek mellett is igénybe veheti; az eredeti bekeblezés inllett ez mindenestre

lehetséges, mert csak az volna sérelmes a későbbi hitelezőkre nézve, ha az új hitelnél magasabb kamatláb köttetnék ki, mint az eddigi volt.

Hogy mily gyakorlati eredmények érhetők el a jelzálogujtás által, ezt a következő példa igazolhatja. — Egy porosz földbirtokos jószágán 10.000 márka jelzálogkölcson nyugszik $4\frac{1}{2}$ százalék kamat, $1\frac{1}{2}$ százalék tőketörlesztés mellett; az évi annuitás tehát 600 márkát tesz. 19 év múlva a tőkéből 4.500 márka törlesztve leend; fennmarad még 5.500 márka tőkerész. Ha a fönnebbiek szerint az adós a letörlesztett 4.500 márkát pótkölcson alakjában ujra igénybe venné s ezt az eredeti föltételek mellett tenné: ez esetben a pótkölcson után 270 márka évi annuitást fizetne s az eredeti adósságból fennmaradt 5.500 márka után pedig az annuitás ($4\frac{1}{2}$ százalék kamat = 247⁵⁰ márka, $1\frac{1}{2}$ százalék törlesztés = 82⁵⁰ márka) 330 márkát tenne ki, tehát most is $330 + 270 = 600$ márkát fizetne, mint annakelőtte. Azonban a kamatlábnak időközben történt csökkenése folytán a pótkölcsonnál kamatjárulék fejében esetleg kisebb összeget is fizethet és ez esetben is jelzálogujtással fog élni, mely módot nyújt neki hitelviszonyainak ezen javítását minden más bekebelezett hitelezőjétől függetlenül eszközölni.

A porosz hitelintézetek legtöbbjében az adósok részére szintén alapszabályszerűleg fenntartva van az a jog, hogy a teljesített tőketörlesztések új kölcson alakjában visszanyerhetők. A sziléziai Landschaft, mely nem csak régiség, hanem mintaszérség tekintetében is a többiek élén áll, tagjai részére igen olcsó, $3\frac{1}{2}$, 4, $4\frac{1}{2}\%$ -os záloglevélkölcsonöket engedélyez, melyek után $\frac{1}{2}$ százalék fizettetik törlesztés fejében. Ezen előnyös kölcsonöket azonban nem a sziléziai összes földbirtokok élvezik, hanem csak azon Rittergutok, melyek az 1770-ik szabályzat 2-ik fejezetének 1. §-a értelmében e hitel igénybe vételére jogosítvák, míg a többi ingatlanokra nézve másnemű intézetek állanak fenn. A sziléziai Rittergutok e kedvező hitelviszonyainak tulajdonítják némelyek azon feltűnően magas eladási árakat, melyeken azok elkelték. E Rittergutok tulajdonosai igen sokszor élnek e kedvező hitellel, akkor is, midőn gazdaságukban arra szükség nincs, csak azért, hogy eképen szabaddá lett saját tőkéiket másutt helyezték el s e művelet folytán a kamatláb differentiájából nyereséget húzzanak.

Ezen eljárás azonban nem helyesellhető s nem ok nélkül

mondatott, hogy az néha ok nélküli tőkepazarlásra vezet, mert a fölvett tőkék nem a földbirtokba fektettetnek, nem a mezőgazdasági termelés emelésére szolgálnak, hanem más irányban használtatnak fel s a földbirtok ilyenkor többnyire csak a megterhelést ismeri. Áll az az ellenvetés is, hogy e hitelszerzési könnyűség csábos ingerrel hat a földbirtokosra nézve, ki akkor él vele, midőn nincs megszorulva, míg ha igazán szüksége leend, már nem fogja azt igénybe vehetni.

Azon határozmányok közt, melyek a sziléziai Landschaft jelzálogos kölcsöneire vonatkoznak, *a jelzálogujítás is benn foglaltatik*. Kimondatott, hogy a törlesztési alapba tett befizetések az adósok által visszavehetők — és ezen eljárás rendszerinti gyakorlattá fejlődött. Természetes, hogy a hitelintézetek csak akkor alkalmazhatják e szabályt, ha a törvény arra felhatalmazást ad. Hazai jelzálogintézeteink csak azt tehetik, hogy az eredeti kölcsönből törlesztett bizonyos összegű tőkerésznek telekkönyvi törlését a kölcsön törlesztés ideje alatt — az adós kérelme folytán és részére kiadott nyilatkozattal engedélyezik, ez által a jószág eredeti megterhelhetése csökkentetvén, a szabaddá lett érték alapján a földbirtokos, ha utánkövetkező bekeblezett hitelezők a fennmaradt értékalapot nem foglalták le, — de csakis ez esetben — új hitelt vehet igénybe. *) De ha utánkövetkező hitelezők vannak bekeblezve, s ezek a fennmaradt értékalapot lefoglalták, e részletes törlési engedély az adósnak nem használ csak a későbbi hitelezőknek, kik előtt az eredetinel kisebb összeg leend ezentúl bekebelzve, fog előnyére válni.

A jelzálogujítás megengedése által az egyszer nyert hitel későbbi újabb és újabb póthitelek alapja lehet. Nem szükséges más, mint hogy néhány szakaszból álló törvény által ezen intézmény behozassék s e mellett a fönnebbiek értelmében kimondassék, hogy a törlesztési időtartam a telekkönyvekben bejegyzés tárgyát ne képezze.

VII. A TULAJDONI ILLETŐSÉGEKRE NYUJTANDÓ HITELRŐL.

Fennálló hitelintézményeinknek nevezetes és érezhető hiánya az, hogy a tulajdoni illetőségek a legtöbb intézetnél, mely

---

*) A magyar földhitelintézet alapszabályainak 90-ik szakaszában is bennfoglaltatik az a szabály, hogy az adós, ha a kölcsöntőkéből rendes vagy rendkívüli úton legalább ezer forintot törlesztett és részleteivel hátralékban nincs, a törlesztett összegnek telekkönyvi törlését kívánhatja.

záloglevelekben nyújtja kölcsöneit, hitel-képteleneknek jelentet-tek ki. Ugy a Magyar Földhitelintézetnél, mint a kisbirtokosok országos földhitelintézeténél azon szabály érvényes, hogy ha valamely birtok a telekkönyvbe mint többek osztatlan birtoka van bejegyezve, csak minden bejegyzett közös birtokos megegyező nyilatkozata után vétethetik fel hitelezési alapul.

Tagadhatatlan, hogy a tulajdoni illetőségek oly teljesen elfogadható érték alapot nem szolgáltatnak, mint a teljességében lekötött jelzálog. Minthogy az egészhez meghatározott arányban álló eszmei rész van csak lekötve, a végrehajtás is — némi kivételekkel — csak ezen részbirtok ellen intézhető és a tapasztalás azt tanította, hogy ezen eszmei részre az árveréskor sokszor vevő nem akad, vagy az csak potom áron kel el s a jelzálogintézet, ha kénytelenségből követelése erejéig az illetőségre árverel és az árverésen azt megveszi, sok, — talán a legtöbb esetben nyilvánvaló kárt szenved, mert az illetőség arra, ki azt árverés folytán megszerezte, a tapasztalás szerint oly értéket távolról sem nyújt, minő annak az egészhez vett értékarány szerint közönséges számítással tulajdonítandó volna. Az eddigi társ-tulajdonosok és az árverés folytán közös tulajdonossá lett vevő a tulajdonra vonatkozó jogositványokat ezentul is csak közösen gyakorolhatják, ámde ezen állapot rendszerint rövid idő alatt tarthatlan és türehtlen lesz, úgy, hogy a társaknak saját érdekében a tulajdoni közösség megszüntetését kell szorgalmazniok mi csak költséges és néha évekre elhuzódó perlekedés után vezetend az óhajtott eredményre. Igaz, hogy a zálogjognak, mely a tulajdoni illetőségre kebeleztetik be, nem az ingatlan dolog, hanem az ingatlanra vonatkozó jog képezi csak tárgyát, ezért az illetőségekre nyert zálogjogokat inkábbba »jogokra vonatkozó jogok« (Rechte an Rechten) közé sorozhatjuk, melyek Exner*) zálogjogelméletei szerint jogi természetűekre és hatályukra nézve azon zálogjogoktól, melyek tárgya valamely testi dolog, nem egy tekintetben eltérő természetűek. Minthogy azonban a törvény a tulajdoni illetőségekre a zálogjog bekebelezését megengedi e bekebelezés által e zálogjog is dologbeli joggá és absolut hatályuvá lesz és így minden tekintetben a réalhitel körébe tartozandónak ismerendő el.

Igaz, hogy némely törvény kétséget hagy fenn arra nézve

*) Kritik des Pfandrechtsbegriffes von Dr. Adolf Exner. 17-ik lap.

vajjon a tulajdoni illetőségekre nyert zálogjogok minden vonatkozásukban úgy tekintessenek-e, mint azok, melyek az ingatlan egész állományára szereztettek? Például az 1876. XXXVI. t.-cz., mely a záloglevelek biztosításáról intézkedik s melynek 13-ik szakasza előírja, hogy a záloglevél kölcsönnek a jelzálog értékének kétszerese által fedezve kell lenni — nem szól arról, vajjon a tulajdoni illetőségekre záloglevelek egyáltalán kibocsáthatók-e? Igénytelen nézetem szerint tehát szükséges volna e szakaszt is módosítani, illetve kiegészíteni annak meghatározása által, hogy tulajdoni illetőségekre záloglevél kölcsönök mily föltételek megtartása mellett legyenek engedélyezhetők? Tekintettel ugyanis a tulajdoni illetőségek végrehajtás alá vételekor s annak utána a tulajdoni közösségnek megszüntetésekor előállható akadályokra és költségekre is, a fedezet kérdése *szigorúbban volna megoldandó* és ezenfelül tekintettel a költségekre, bizonyos ovadéki összegnek kikötése a záloglevelek biztossága érdekében törvényileg előírandó volna.

Igen fontos gazdasági érdeknek tartom, hogy a tulajdoni illetőségekre való hitelezés helyes megoldást nyerjen. Nem lehet erre azzal válaszolni, hogy a ki olcsó amortisationalis kölcsönhöz jutni óhajt, annak tessenék előbb társaival az osztályt létesíteni s annak telekkönyvi foganatosítását is eszközölni, azután nyitva állandó előtt az út bármely jelzálog-intézethez fordulni. Ámde a közösség fentartását vagy állandóan, vagy csak még bizonyos időn keresztül fontos családi vagy gazdasági érdekek kívánhatják s addig a közösségben álló birtokos előtt az olcsó hitel minden forrása is el legyen zárva? Azon kíváncsi vagyok, hogy ámbár a hitelre csak ő szorult s azt csak ő veszi igénybe, mégis a kötelezettségi alapokiratot a többi tulajdonos társak is aláírják, a legtöbb esetben kivihetetlen, sőt nem is jöhet szóba és így a közös birtokos, ha hitelt akar igénybe venni, az uzsorások körmeibe kerül.

Igaz, hogy a hitelező a tulajdoni illetőségekre adott kölcsönnél, ha kellő ovatossággal nem él, károsodást szenvedhet, nevezetesen akkor is, ha a birtokközösség megszüntetésénél jogaira nem eléggé örködik. Lehetséges például, hogy a telekkönyvben osztatlanul négy fivér nevére fölvelt birtok megosztás alá kerül. — Ezen osztálynál a fivérek a jelzálogos hitelezőt, kinek csak az egyik illetősége van zálogjoga, összejátszás folytán könnyen megrövidíthetik és kijátszhatják, ha a megosztást ugyan matematikailag helyes és azonos birtokrészek szerint

eszközlik, de annak, kinek jószág illetősége lekötve van, a legrosszabb minőségű földeket juttatják, s a hiányt, melyet ilyen úton szenvedett, neki készpénzben kiegyenlítik. A jóhiszemű hitelező a megszüntetési perbe szintén beidéztetett, de látva az egyenlő birtokrészek szerint készült vázrajzot, abba belenyugodott s utólag veszi észre, mily rútul megcsalatott. E példa mutatja, hogy a telekkönyveknek a kataszterrel összhangba hozatala, mely az 1886. évi XXIV. t. cikk által elrendeltetett, de a melynek keresztülvitele oly nem indokolható lassúsággal történik, mily fontos követelménye a reálhitelnek. Ha a telekkönyv, a kataszter és a részletes fölméréskor készült térkép össze fognak vágni s a tiszta jövedelmi rovat az egyes részleteknél ki lesz tüntetve, ily családásoktól nem lehet tartani.

Ezen összhangzatba hozatal esetén tehát a hitelezés a birtokilletőségekre is meg leend könnyebbítve, mert ámbár a hitelezés ez esetben nem az egész birtokra, hanem csak jutalékra történik is, de a birtok állomány alkatrészeinek úgy térrajzi fekvése, mint minősége és tiszta jövedelme a bemutatandó három adat által annyira tisztába lesz hozva, hogy az illetőségre hitelt adó intézet a birtokközösség czélba vett megosztása alkalmával újabb helyszini szemle elrendelése nélkül is látandja: vajjon a megosztás rá nézve sérelmes leend-e? Itt ismétlem azon javaslatomat, melyet 1884-ben megjelent egy tanulmányomban*) mint az alkotandó törvénybe fölveendőt előterjeszteni bátor voltam, hogyha a birtok tárgyilagossá ismertető jeleire nézve a különböző munkálatokban eltérő adatok foglaltatnának, a helyrajzi fekvésre és térfogatra nézve a térkép, a művelési ágra és a kataszteri tiszta jövedelemre nézve pedig a kataszteri munkálat adatainak kell határozóknak lenni — természetesen a birtokközösség megszüntetése iránti kérdésekben is.

Arra nézve azonban, hogy a tulajdoni illetőségekre valamely jelzálogintézet kölcsönt adhasson, a fönnebb előadottakon kívül még külön kikötendőnek tartom, hogy a kölcsönkérvény mellett már *eleve beterjesztessék az a vázrajz is, mely a birtokközösségnek esetleges megszüntetése esetén a felosztás alapját képezze.* E vázrajzban a felosztás folytán keletkezendő területek fekvése, minősége, térmértéke kitünttetendő. A vázrajzilag kitünttetett

---

*) Telekkönyv és kataszter 1884 (Külön lenyomat a »Nemzetgazdasági Szemléből.«)

felosztás folytán változni fognak az ingatlant terhelő reálterhek, nevezetesen a földadó s a szabályozási költség is, ezen adatok hivatalos alakban szintén bemutatandók. A vázrajz vagy közjegyzői okiratba foglalandó, vagy a birtok-közösségben lévők hitelesített névaláírásával látandó el s azok, valamint jogutódaik ellenében visszavonhatlannak kijelentendő lévén, *közkirati hatálylyal ruházandó fel.*

Egyébiránt a kötelezettségben nem álló tulajdonos társaknak azt a jogát, hogy esetleg az egész ingatlannak árverés alá bocsátását kérhessék, a végrehajtási törvény (1881. LX.) 157-ik szakasza értelmében ilyen esetekben is fentartandónak tartom, szintűgy az említett törvény következő szakaszában a végrehajtás alatt nem álló tulajdonos társaknak biztosított azon jogot is, hogy a végrehajtató követelését magukhoz válthassák. Ily föltételek mellett a tulajdoni hányadokra záloglevél-kölcsönök is kibocsáthatók volnának s ezáltal milliókra és milliókra terjedő vagyonértékek, melyek most az egészséges földhitel előnyeit nem élvezhetik, annak éltető és termékenyítő körébe vonathatnának.

DR. CSILLAG GYULA.

A VALUTA-KÉRDÉS FEJLŐDÉSE A JELEN SZÁZADBAN. *)

A valuta szabályozása végett nemsokára tartandó bizottsági tárgyalásoknál két nagy kérdés vár tulajdonképpen megoldásra. Az egyik mai pénzrendszerünk: az »osztrák érték« reformja, a másik a kényszerforgalom megszüntetésével a valuta rendezése. Az első kérdésben csak az képezheti az eldöntés tárgyát, hogy vajon jövődő pénzrendszerünk alapjául vagy egységül: a francot vagy márkát fogadjuk-e el, vagyis, hogy a francia vagy a német pénzrendszerhez csatlakozzunk-e? A másik már sokkal nehezebb kérdésben, nem nézve a kényszerárfolyam megszüntetésének föltételeit, a mai viszonyok közt a tárgyalás lényegileg csak a körül foroghat, hogy áttérhetünk-e az arany valutára vagy a valuta rendezését halaszszuk-e el addig, míg tényleg létesülni fog egy nemzetközi bimetallicus szerződés. Ha az utóbbi megoldás fogadtatnék el, megbeszélhetés tárgyát képezheti és fogja is képezni, hogy mely föltételeknek kell annak a szerződésnek eleget tennie, hogy ahhoz pénzügyi és forgalmi zavarok nélkül hozzájárulhassunk.

Napjainkban — az előhaladtabb államokat tartva szem előtt — nincs s nem is lehet szó sem monometallismusról, sem bimetallicumról, hanem csakis aranymonometallismusról vagy nemzetközi bimetallicumról. A gyakorlati valutapolitika és a valuta-kérdésnek gyakorlati szempontból való fejtegetése csak a kettő körül mozoghat. S hogy a kérdés tényleg ily alakot öltött, arról meggyőződhetünk, ha figyelemmel kísérjük a valutakérdésnek századunkban való fejlődését, a mint az kifejezést talál törvényhozási művekben, nemzetközi szerződésekben s ezeket célzó nemzetközi pénzértekezleteken. — Ezeknek fővonásaiban való vázolása a jelen igénytelen dolgozat feladata.

---

*) Midőn e cikket közöljük, ezzel azt a célt kapcsoljuk össze, hogy az a nagyon is fontos valutakérdés gyakorlati szempontból való megbeszélésének mintegy háttérül és bevezetésül szolgáljon. Hinni akarjuk, hogy e kérdéshez gyakorlati irányban minél többen fognak hozzájárulni, hogy így magunk is hozzájáruljunk a kérdésnek kívánatos megoldásához. *A szerkesztő.*

I. A FRANCZIA BIMETALLISMUS.

Némelyek a francia bimetallismust: a két nemes fém akadálytalan, bizonyos megállapított érték arány mellett való egyenjogú forgalmát, vissza akarnák vezetni a Calonne pénzügyminiszter kezdeményezésére, XVI. Lajos király által 1785. október hó 30-án kiadott, a régi aranypénzek bevonását és ujaknak veretését elrendelő nyílt-parancsra. Ebben a nyílt-parancsban ugyanis, miután indokoltatott kibocsátásának szüksége, rendelkező részének első cikkében, az arany és ezüst kölcsönös értékviszonya 1 a $15\frac{1}{2}$ -hez állapított meg, tehát abban az értékviszonyban, melyet a francia XI. (1803) évi germinal 7—17-iki törvény is elfogadott és a mely a legujabb időig szabályosnak tekintetett.¹⁾ Ebből az értékmegállapításból akarják a bimetallismust levonni.

Nagyon keveset dönt, midőn a bimetallisticus nézet megczáfolására azt hozzák fel, hiszen a nyílt-parancs csak a régi aranypénzeknek a forgalomból való kivonását és újveretű aranypénzekkel való helyettesítését czélozta.²⁾ A lényeges és döntő ellenvetés tulajdonképen azon sarkal, hogy a bimetallisticus elv föltétlenül megköveteli, hogy mindkét fémnek biztosíttassék az

¹⁾ Chaque marc d'or fin de vingt-quatre karats vaudra quinze marcs et demi d'argent fin de douze deniers, et sera reçu et payé, dans nos Monnoies et Changes, pour la somme de *Huit cents vingt-huit livres douze sous*, valeur des dits quinze marcs et demi d'argent au prix actuel de *Cinquante-trois livres neuf sous deux deniers* le marc, fixé par le tarif de nos Monnoies du mois de mai 1773. (Conférence monétaire internationale de 1878. Procès-verbaux 182. l.)

²⁾ A nyílt parancs következőleg indokolja az arany pénzek újra veretésének szükségét: »Élénk figyelemmel kísérve mindazokat a tényeket, melyek alattvalóink és államunk jólétét érdekelhetik, észrevétlenül nem maradhatott, hogy az utolsó években mennyire emelkedett az arany ára a forgalomban, hogy habár országunkban az arany márkának az ezüst márkához való értékviszonya változatlan is maradt, az még sem felel meg annak, melyet időközönként más országok elfogadtak és hogy arany pénzeinknek jelenleg nagyobb fémértékük van, mint a melyet névértékek kifejez, melyen az ezüsttel kicseréltetnek, és ezek a tények mozdították elő ama üzérkedést, mely azokat külföldre viszi és a mely egyszersmind jelentékeny nyereséget biztosít azoknak, kik rendeleteink ellenére azokat beolvasztják. — Az ebből a kereskedelem több nemére az arany pénzeknek országunkban érezhetővé vált hiányából származó hátrányok feltétlenül szükségessé tették, hogy mint egyedüli eszközt a bajok orvoslására az arany pénzek újra veretését rendeljük el. stb. — Calonnet e rendeletért hevesen megtámadták. Érdekes lesz, ha védíratából is egynémely adatot közlünk: 1779-ben az arany ára

egyenjogu forgalom. Ez az elv szükségképen megköveteli, hogy ne csak az államnak, hanem a polgároknak is joga legyen, hogy már akár a veretési díj megtérítése mellett, akár a nélkül, a két nemes fém bármelyikét pénzzé kiverethessék, vagyis az állam bélyegével elláthassák s ebben az alakban forgalomba hozhassák. Ezt a jogot a nyílt-parancs sehol sem engedélyezi. Ezt a jogot csak a már említett XI. (1803) germinal 7–17. törvény 11. §-a adja meg, midőn is rendeli, hogy *azoktól, kik akár arany, akár ezüst anyagot hoznak a pénzverdébe, csak a pénzverési költség megtérítését lehet követelni.* Ezzel a törvénnyel lépett tulajdonképpen érvénybe a bimetalismus, mert immár nem az állam tettségétől függött, hogy mely anyagból veretessenek folyó pénzek, hanem a polgárok akaratától.

Igazán meddő vitának tartjuk, hogy a francia törvényhozó szándékosan vagy szándékán kívül léptette-e érvénybe a bimetalismust. Az innét említett törvény bevezetésében vagy általános rendelkezésében ugyanis azt mondja, hogy »öt gramm ezüst $\frac{9}{10}$ finom tartalommal alkotja a pénzegységet (unité monétaire), melynek neve tovább is »franc« leend.« Ebből az intézkedésből akarják azt az érvet meríteni, hogy a francia törvényhozás

---

az ezüsthöz mérve volt Portugáliában 15 márka 6 uncia ezüst egy márka aranyért, Angliában 15 márka 2 uncia, Spanyolországban 14 márka 7 uncia, Franciaországban 14 márka 5 uncia. A jelzett évben azonban Spanyolország az aranyértékét egy csapással $\frac{1}{15}$ -el emelte és 15 márka 7 uncia ezüstben állapította meg egy márka arany árát. Ennek folytán nagy arányokat öltött az arany kivitel Spanyolországba, valamint nagy arányokban beolvasztották azokat fényűzési czikkek készítésére. Mindenki tudja, hogy Franciaországban alig lehetett aranyat látni és az nagyon ritka jószág vala Párisban. A királyi pénztár kezelői az utolsó években 5 vagy 6 sous praemiumot tartoztak fizetni minden *louis*-ért (körülbelül 1 és $\frac{1}{4}$ %-ot); utazók még sokkal nagyobb díjat fizettek és még így is igen nehéz vala *louis*-kat beszerezni. Ezeken kívül maga az újraveretés igazolja, hogy körülbelül egy félszázad alatt Franciaország arany-pénzének felét vesztette el. Igazolva van ugyanis, hogy a pénznek 1726-ban foganatosított újraveretésétől az utóbbi újraveretésig 1,300 millió (livre) erejéig verettek ki aranypénzek. 1787. január hó 1-ig csak 557 millió került ismét vissza a pénzverdébe és minthogy akkoron a művelet már hanyatlóban vala, alig fordulhat elő nagy tévedés, ha az azóta a pénzverdébe hozott vagy még forgalomban levő régi *louis*-k értéke mintegy száz millióra tétetik. Ebből kétségtelen, hogy mintegy 650 millió livre ment veszendőbe részint kivitel, részint beolvasztás által (V. ö. International Monetary Conference held stb. in Paris 1878. Washington 1879. Appendix 258—260. l. E művet jövőre egyszerűen Horton czimén, ki az Appendixet csatolta — idézzük.)

pénzrendszerét nem a kettős értékre, hanem az ezüstre akarta fektetni.¹⁾

Meddőnek tartjuk ezt az egész vitát főleg azért, mert abból sem érvet, sem ellenérvet faragni nem lehet. Nem az a kérdés, hogy mit akart és mit nem a törvényhozó, hanem csak az, hogy a bimetallicus rendszer bevált-e vagy sem? Eleget tett-e azoknak az igényeknek, miket általános forgalmi szempontból tennünk kell? Biztosította-e a pénz értékének lehető állandóságát vagy sem, és okozott-e vagy sem a forgalomban zavarokat és nehézségeket?

Tény az, hogy habár elvileg mindkét fém teljesíthette a forgalomban azokat a feladatokat, melyeket a pénznek kell végeznie, tényleg azokat mégis csak az egyik és pedig mindig a kevésbé értékes illetőleg a tulértékesített végezte. Az ötvenes évekig tulnyomólag ezüstpénz, az ötvenes-hatvanas években tulnyomólag aranypénz vala forgalomban. A hetvenes években ismét az ezüstpénz kezdett felszínre kerülni, s csakis az ezüsből való pénzverés megszüntetésének lehet köszönni, hogy az ezüst az aranyat a forgalomból teljesen ki nem küszöbölte.²⁾

A monometallismus és bimetallicus kérdésében azonban nem az a döntő momentum, hogy miként alakult a francia pénz-

---

¹⁾ V. ö. Burckhardt-Bischoff: Die lateinische Münz-Convention und der internationale Bimetallismus 1886. 82. l. — A kérdés vitássá váltát onnan lehet magyarázni, hogy az államtanács három kérdést vetett fel: 1. Megkíván-e a forgalom aranypénzeket? 2. Ha azok hasznosak és szükségesek, a törvény állapítsa-e meg azok értékét vagy az értékmegállapítás a forgalomnak tartassék-e fenn? 3. Ha az aranypénzek értékét a törvény állapítja meg, milyen legyen az arany és az ezüst közt az értékviszony? (Horton 300. l.) — Gaudin az e kérdésekre adott jelentésében hangsúlyozza, hogy nézete szerint a pénzegységet egy bizonyos mennyiségű ezüstben kell megállapítani azért, mivel a köztársaság pénzének tulnyomó része ebből az anyagból készült. (U. o. 304. l.)

²⁾ Érdekes felvilágosításul szolgálhat a következő adat. A francia kormány három ízben leltározhatta a nyilvános pénztárakban levő készpénzt (arany és ezüst pénzt), nevezetesen 1868-ban, midőn 29.707,260 francot találtak, 1878-ban, midőn a készpénzkészlet 22.945,770 franc vala és végre 1885-ben, midőn 17.108,315 francra rugott a talált készpénz. Az első számláláskor 2·28%, a másodiknál 26·45% és a harmadiknál 30·67% volt az ezüstpénz. (V. ö. Foville: La circulation monétaire de la France stb. Journal de la société de statistique de Paris. 1886: 7. s. k. l.) — A felvetett kérdés illusztrációjára szolgálhat még az alábbi kimutatás a Franciaországban való pénzverésről és a nemes fém értékarányáról:

forgalom, hanem a lényeges és döntő az, hogy mely rendszer biztosíthatja jobban a nemzetközi forgalomban a két nemes fém kölcsönös, valamint a nemes fémeket egyenként véve, azok mindegyike értékének lehető állandóságát? Az értéknek teljes és mindenkor állandóságáról szó sem lehet, mert az érték végelemzésben egyéni becsléstől függ. Az egyéni nézetek a hasznosságról és szükségességről és ezek fokáról folytonosan változnak. Különben, midőn a francia 1803. évi törvény a két nemes fém értékviszonyát megállapította, koránt sem számított arra, hogy az állandó legyen s a törvényhozást az értékmegállapításban nem is önkény vezérelte, mint az új bimetallicus tan hirdeti.¹⁾

A francia bimetallicusnak kétségtelenül megvala az a nagy előnye, hogy midőn beköszöntött az »arany özön« az egyik részről, az ezüst fokozott kereslete a másik részről, az arany szíves befogadása által, megakadályozta az arany és ezüst kölcsönös értékviszonyának azt a nagymérvű megváltozását, melyet napjainkban látunk. Egy kis különbség azonban van az arany- és az ezüstözön közt, melyre Stanley Jevons²⁾ utalt, és a melyet akkép ad elő: »Tényleg mindaddig, míg működése azt eredményezte, hogy a régi nehéz ezüst tallérokat a szép veretű napoleonok, fél-napoleonok és öt francos aranyak helyettesítették, nem volt semmi panasz, és a francia nép bámulattal nézte kiegyenlítő rendszerének (compensatory system) hatását. De a mint egy-két

Év	Arany Millio franc	Ezüst Millio franc	Értékviszony
1803—1820	865	1,091	1 : 15.58
1821—1847	301	2,778	1 : 15.80
1848—1852	448	543	1 : 15.67
1853—1856	1,795	102	1 : 15.35
1857—1866	3,516	55	1 : 15.33
1867—1873	878	587	1 : 15.62

(Conf. mon. intern. avril-mai 1881 : 82. l. Peterson által közlött adatok.)

¹⁾ Gaudin miniszter a consulokhoz XI. évi brumaire 26-án intézett jelentésében az államtanács fentemlített kérdéseinek 3-ára adott válaszában az 1 : 15 $\frac{1}{2}$ értékviszony mellett kiemeli, hogy 1785. óta semmikor se tapasztaltott, hogy a 15 $\frac{1}{2}$ értékarány oly irányu üzérkedést támasztott volna, hogy aranyat hoztak volna hozzánk és kivitték volna ezüstünket, és hogy az arany ára a forgalomban, megfelelt az aranyért a pénzverdekben fizetett áraknak, de különösen hangsúlyozza, hogy ha ma az aranyértéket megváltoztatnák, az aranypénzeket újra kellene veretni, miből tetemes veszteség keletkeznék (Horton 304. l.).

²⁾ Money and the mechanisme of exchange London 1875. 143. sk. l.

évvel ezelőtt nyilvánvalóvá lett, hogy ismét visszatérni kezd a nehéz ezüstpénz, míg az arany ugyanakkor más nemzeteknek válik forgalmi eszközévé, a dolgot egész más szemmel nézték. Egy szóval a francia hozzá szokott az arany használatához és nem igen vágyódik arra, hogy visszatérjen a $15\frac{1}{2}$ -szer oly nehéz és terjedelmes ezüst folyó pénzre.«

II. AZ ANGOL ARANY MONOMETALLISMUS.

Némelyek az arany-monometallismusnak Angliában való megállapítását már a mult századra vezetik vissza. Származtatják azt a 14. George C. 42. (1774.) törvénytől kezdve, melynek II. czime, habár csak ideiglenesen is (ez a rendelkezés ismételve megújított), a forgalomban levő ezüstpénzek törvényes fizetési képességét annyiban korlátolta, a mennyiben rendelte, hogy huszonöt fontot meghaladó fizetéseknél azokat csakis súly szerint való értékekben, egy uncia ezüstöt öt shillinggel és két pennyvel számítva, tartozik mindenki törvényes fizetésképen elfogadni. Tehát e törvény nem az ezüstpénz mint ilyen forgalmát és fizetési képességét korlátozza, hanem csak a pénzdarab fogyasztosságából származó és nagyobb fizetéseknél érzékenyebbé válható károsodásoktól akarja a közönséget óvni.

Közelebb jutott az angol törvényhozás az arany-monometallismushoz, midőn a 38. Geo. III. C. 50. (1798. június 21.) törvénnyel az ezüstpénzek veretését és a már vert ezüstpénznek forgalomba hozatalát megszüntette (II.) és a 39. Geo. III. C. 75. (1799. július 12-iki) törvénnyel kimondotta, hogy mind a két említett törvény 1799. június hó 1-től fogva állandóan érvényben maradjon.

Az aranyértéket tényleg a jelen században (1816.) hozott 56. Geo. III. C. 68. törvény léptette érvénybe. E törvény XI. szakasza állapítja meg, hogy jövőben az egyedüli értékmérő és az összeg nagyságára való tekintet nélkül, az egyedüli törvényes fizetési eszköz az aranypénz legyen, míg az ezüstpénz mint váltópénz, csak negyven shillingig terjedő összegek fizetésénél képezzen törvényes fizetési eszközt.

Mondják, hogy midőn az angolok az aranyat fogadták el valutájuknak, a szükségből erényt csináltak. Az arany túlértékesítése folytán előnyös vala aranyat bevinni és ezüstöt kivinni, s így idő folytán az angolok ezüstpénzöket elvesztették, csak selejtes

kopott pénzek maradtak a forgalomban, melyek forgalmát, mint láttuk, már előbb is korlátolták. Mig tehát az angoloknak a készpénzfizetés megkezdésére bőven állott arany rendelkezésükre, csak nagy nehézséggel és áldozatokkal szerezhatték volna be az ezüstöt.

Egész másképen érvel és más alapokon indokolja Jenkinson Károly, később első lord Liverpool, ki megadta a lökést a most említett törvény meghozatalára, a királyhoz 1805. május 7-én irt levelében az aranyvalutára áttérés szükségét. S annál érdekesebb lesz e levélből, tulajdonképen vaskos könyvből, melyet az angol bank 1880-ban épen a bimetallisticus agitációkra való tekintettel ismét kiadott, a főbb érveket felhoznunk, mert az aranyvaluta mellett ma felhozott érvek teljesen egyeznek azokkal, melyeket már lord Liverpool is hangsúlyozott.¹⁾

Panaszolja az aranyból vagy ezüsből vert pénz tökéletlenségét. Nem csak hogy értéke az általa mért árukhoz képest változik, hanem idő folytán a saját értéke is módosul. Egy bizonyos mennyiségű vagy súlyu arany vagy ezüst ma sokkal kisebb értékű mint ugyanaz a mennyiségű vagy súlyu arany vagy ezüst az amerikai bányák felfedezése előtt vala. De ha a pénz mind a két fémből veretik, még egy második tökéletlenség is áll elő; mivel időszakonként a kettőnek egymáshoz való értéke is változik. A rendszerben a harmadik tökéletlenség akkor áll elő, ha mindkét fémből vert pénzek együttesen vannak forgalomban. A pénzverdék nem kísérhetik folytonos figyelemmel a két fém értékviszonyában rövid idő alatt is bekövetkezhető változásokat. Megtörténhetik tehát, hogy a piaci ár különbözni fog attól az ártól, melyet nekik pénzminőségek tulajdonit. Ha most a különböző fémekből vert pénzek egyenlően képeznek törvényes fizetési eszközt, ebből két értékmérő származik, melyek egymástól esetleg el is térhetnek. Minden esetre hasznót merithetnek a pénztözsérek, kik a kevésbbé értékes pénzdarabokat nagyobb értékű pénzdarabokkal kicserélik. Az adós magára nézve előnyösnek fogja találni, hogy abból a fémből vert pénzekkel fizessen, melyeket a pénzverde tulértékesített; azok a pénzek pedig, melyeket a pénzverde alantabban értékesített, beolvasztatnak és kivetnek.

---

¹⁾ A munka czíme: A treatise on the coins of the realm. Az idézeteket vesszük a munka III., IV. és XIX. fejezeteiből.

Általános értékmérőül és fizetési eszközül szolgáló pénzt csak a nemes fémek egyikéből lehet verni. A forgalom mégis igényli, hogy a pénzek különböző fémekből veressenek. Az arany-pénz nem igen alkalmas a kiskereskedésben. Az ezüstpénz igen nehézkes nagyobb fizetések teljesítésére. Az alsóbb rendű pénzdarabok azonban csak korlátolt összegig szolgálhassanak törvényes fizetési eszközül.

A könyv főleg azoknak a bajoknak igazolása körül forog, melyeket a kettős valuta okoz és végeredményül azt hozza le, hogy azok a pénzdarabok, melyek főértékmérőül és forgalmi eszközül szolgáljanak, egy fémből veressenek és hogy *az oly országban, mint Nagy-Britannia, mely úgy befolyásánál mint kereskedelmi összeköttetései terjedelménél fogva annyira kiválík, a legalkalmasabb általános értékmérő az arany.*

Sokan állítják, hogy Anglia nagyságát értékmérőjének köszönheti. Az első pillanatra világos, hogy ez tulzás. Mások azt állítják, hogy Angliának az aranyvalutára való áttérése okozta azt a nagy árhanatlast, mely a reform után beállott és a mely némely megszakításokkal állandó maradt, míg az aranyözön az ellenkező folyamatot, az általános áremelkedést elő nem idézte. Újabb írók, különösen pedig Laveleye figyelmeztetnek ama számos hasonlatosságra, mely az angol és a német reform után lefolyt időszakokban előfordul. Mindkét időszakot az árhanatlás, az államadósságok conversiója, a védvám-törökrévések és az örökös panasz és elégedetlenség a létező viszonyokkal jellemzik. Tény az, hogy a reform után kezdett Angliában a cheques és a clearing forgalom, melyek a valutakérdésben kiváló szerepet visznek, nagyobb fejlődésre jutni.

III. AZ 1857. JANUÁR 24-IKI PÉNZEGYEZMÉNY.

Mint a gazdasági téren általában, úgy a valutakérdésben is, még pedig nem csak az elméletben, hanem a gyakorlati életben is, egész új korszak nyílik meg a kaliforniai és az ausztráliai aranymezők feltalálásával. Az emberek megijedtek a pénz bőségétől, attól a sok aranytól, mely addig hallatlan mennyiségben jött felszínre és özönlött Európába. A tudományban némileg még ma is vitás kérdés, hogy azt a nagy árforradalmat, mely az arany beözönlés nyomában járt, az aranyözön vagy a forgalom az a nagyarányu emelkedése okozta-e, melyben egyik tényező a rohamosan épülő vasutak valának.

A forgalom fejlődése közelebb hozta a megvalósuláshoz a pénzegység eszméjét, mely már évszázadok előtt merült fel és a melynek szükségét először is a világlátott embereknek kellett vala érezniök, kik önmaguk tapasztalták a pénzbeváltás nehézségeit és költséges voltát.¹⁾

Az aranytól való félelem és a pénzegység után való törekvés jellemzi úgy az értekezleteket, melyeket az Ausztria és Poroszország közt 1853. február 19-én kötött kereskedelmi szerződés folytán a német szövetséghez tartozott államok pénzegyezmény létesítése iránt Bécsben két ízben tartottak, mint a hosszas alkudozások után nagy nehezen 1857. január 24-én megkötött pénzegyezményt is.²⁾

Az első értekeztet, mely 1854. november 18-án nyílt meg, a melyen Ausztria, Poroszország, Hannovera és Frankfurt, tehát az u. n. 20 forintos, 24 $\frac{1}{2}$ forintos és 14 talléros államok képviselői jelentek meg és a mely 1855. február 5-ig huzódott, eredménytelen maradt. Az akkori osztrák pénzügyminister Baumgartner előtt a világpenz lebegett, minek nyílt kifejezést is adott a megnyitó ülésen. Az osztrák javaslat is ezen a gondolaton alapult és ennek érdekében fogadta el a francia finom tartalmat és értékviszonyt, de másrészt a javaslatba hozott érem (233·8555 gramm

---

¹⁾ Scaruffi Olaszországban már a 16. században a pénzről irt értekezésében hirdette az azonos pénzek verésének szükségét. Nála még nincs szó egységes elvek szerint való pénzverésről, hanem csak azonos, egyenlő súlyu és értékű pénzek veréséről. Némileg tovább megy Spanyolországban Marquiz János III. Fülöp gyóntatója, szent Ágoston-rendi szerzetes, első kiadásban 1612-ben megjelent »*Gubernador christiano*« című művében, ki szükségesnek tartja, hogy a fejedelmek követeik által az iránt lépjenek egyességre, hogy államaikban a pénzek egyformán vegyítettessenek. Előnyösnek tartja, ha az aranyat és ezüstöt illetőleg azonos vagy csak kevéssel eltérő értékviszony állapittatik meg. Németországban a mult század végén Hegewisch kiel tanár hirdette a pénzegység szükségét, főleg a kereskedelmi forgalom, a nemzetközi összeköttetések, utazások megkönnyebbítése miatt. Mondja, hogy míg ötven évvel ezelőtt az ilyes eszmék hirdetőjéről azt mondták volna, hogy az álmok országában, nem pedig a való világban él, ma már az európai népek sokkal érettebbek és ilyen, világos igazsággal támogatott eszme náluk már meghallgatásra talál. Hegewisch már hangsúlyozza a nagy előnyt, mi a világpenzből a forgalomra a kiegyenlítések egyszerűsítése által hárulna, mely fölöslegessé tenné minden a pénzek különbözőségeiből származó bonyolult számítást, egyszerűbbé tenné a váltóüzletet, mely ma mély értelmű titok, melyet csak az irodákban lehet elsajátítani.

²⁾ V. ö. Hock : Der Münzvertrag vom 24. Januar 1857 und seine Gebrechen, Oesterr. Revue 1867 II. Febr. füz.— Soetbeer : Goldwährung und deutsche Münzverhältnisse. Vierteljahrsschrift für Volkswirtschaft 1863. 4. füz. 8—12. l.

ezüst vagy 15⁰⁸⁸ gramm arany) semmi összefüggésben sem állott a létező pénzrendszerekben elfogadott aranyérmekkel. A javaslat továbbá a szerződő államok közt létesítendő pénzrendszert az aranyra akarta alapítani. Egy nagy hiánya volt az osztrák javaslatnak az, hogy abban semmi nyilatkozat sem foglaltatott azt illetőleg, hogy az új szerződés megszünteti-e vagy sem a német vámegegylet államai közt 1837-ben és 1838-ban kötött pénzegyezményeket, úgy, hogy a javaslatból azt is lehetett következtetni, hogy az aranyérték mellett érvényben marad az ezüstvaluta is. A német államok pedig nem csak a kettős valutát ellenezték, hanem az aranyértéket sem akarták elfogadni. Egyrészt, különösen Frankfurt képviselői, tagadták a világérem szükségét, de másrészt utaltak arra, hogy az arany értéke mindinkább leszáll és Németalföld már is áttért az ezüstvalutára és példáját más államok is fogják követni. Különben nézetök szerint az aranyvaluta a német és osztrák viszonyoknak meg sem felel, s ezért vagy nagyon is apró aranypénzeket kellene veretni vagy pedig a váltópénz forgalmát, mely már is sok zavart okoz, kellene kiterjeszteni. Végre felhozták a sok költséget, melyet az ezüst demonetisatiója okozna és hogy mily nagy igazságtalanság származnék abból, hogy ha a fennálló adósságokat ezüst helyett aranynyal, sőt bizonyos részben váltópénzzel lehetne kifizetni.

A második 1856. január hó 9-én megnyílt értekezlet már eredményre vezetett. Ezen az értekezleten már kezdettől fogva lemondtak az aranyvalutáról és elfogadták az ezüstvalutát. Az osztrák javaslat csak a francia vegyítési módhoz és a régi kölni márkának a vámfonttal (500 gramm) leendő helyettesítéséhez ragaszkodott. Ezek és a verendő pénzek minősége okozták a legtöbb nehézséget a hosszadalmas 1857. január hó 24-ig kihuzódó alkudozásoknál. A főszerepet ezeknél az a körülmény vitte, hogy Franciaországban az arany a forgalomból mindinkább kiszorította az ezüstöt és hogy nagy mennyiségű francia ezüstpénzt hoztak be különösen Németország nyugoti részébe.

Habár csak a valuta-politika fejlődése képezi is feladatunkat, még sem mulaszthatjuk el, hogy az 1857. január 24-iki pénzegyezmény egynémely már az éremrendszerre vonatkozó határozatait is ki ne emeljük, a mennyiben ezek tüntetik fel a törekvést a francia pénzeknek a forgalomból való kizárására s a mennyiben bizonyosságot tesznek arról, hogy az államok mennyire ragaszkodnak létező pénzrendszerökhöz.

Elfogadták a javaslatba hozott új pénzsulymértéket. Ennek megfelelőleg új pénz-lábakat állapítottak meg. A 14 tallérosat a 30 talléros, a $24\frac{1}{2}$ forintost az $52\frac{1}{2}$ forintos, a 20 forintost a 45 forintos pénzláb váltotta fel. Elfogadták a francia vegyítési módot, de a francia rendszerrel ellentétben az érmet nem már vegyített súlya, hanem finomsága tartama szerint állapították meg. Világosabb a kettő közt való ellentét, ha szem előtt tartjuk, hogy míg a francia rendszer szerint 500 gramm finom ezüsből $111\frac{1}{9}$ francot vernek, addig e szerződés szerint csak 100 francot lehetne verni. Az első rendszer szerint ugyanis a franc súlya 5 gramm, a második szerint volna a franc súlya 5 gramm tiszta ezüst + $\frac{9}{10}$ rész réz. Egyesületi pénz gyanánt verhetőknek az 1 és 2 tallérosok jelentettek ki. — Az egyesületi pénzekén kívül azonban megállapított országos pénzek is verethettek.

Különös nehézséget az aranyérem okozott. Azt belátták és elismerték, hogy a forgalom az aranyérmet nem nélkülözheti. Ennek eleget is akartak tenni, de másrészt mindenképen azon mesterkedtek, hogy az aranyérem valamiképen összefüggésbe ne jöjjön az ezüstpénzekkel és e viszonynál fogva azokat a forgalomból kiszoríthassa. Ezért elleneztek Ausztriának körülbelül 10 fírt értékű aranyérmet verésére irányuló javaslatát s épen ezért volt Poroszország inkább hajlandó arra, hogy az Ausztriában addig vert aranypénzek egyesületi pénzekül fogadtassanak el. Végre abban történt megállapodás, hogy egyesületi kereskedelmi aranypénzü, tehát szabott árfolyam nélkül, koronák és félkoronák (1 font finom aranyból 50, illetőleg 100 drb) veressenek. De ennek a forgalmát is annyira körülsáncolták, hogy nem nézve azt, hogy a pénzrendszerből egészen kiesett, már ez okból sem igen kerülhetett forgalomba.

IV. A LATIN PÉNZUNIO KELETKEZÉSE.

Az az aggodalom, mely visszatükröződik a most ismertetett értekezleteken és pénzegyezményen, mindenütt helyet fog. Mindenfelé szóba került az arany demonetisatiója és az ezüstnek mint valutának elfogadása. Miként napjainkban az arany mellett, akkor az ezüst mellett keltek síkra. Az aranyáradatot követett idő és a mai ezüstáradat közt mégis az a különbség, hogy az államok nem igen siettek az arany demonetisatiójával.

Európában tulajdonképen csak *Németalföld* demonetisálta az aranyat. Ezt a demonetisatiót nem az aranyáradat befolyása

alatt határozták el, mint ezt a legutóbbi időig mondták. Ugyanis az arany demonetisatióját elhatározó törvény, melynek meghozatalára főindokul az aranynak az 1825. február 25-iki törvényben való tulértékesítése szolgált (ebben az értékviszony 1:15'873 állapított meg), már 1847. november hó 26-án nyerte meg a királyi szentesítést. Csak a művelet végrehajtása foganatosított és siettetett, midőn már az üzletvilág a kaliforniai aranybányák befolyása alatt állott. Az aranypénznek a forgalomból való kivonására és beváltására 1850. június 23/24. tüzetetett ki vég-határidőül. Ez év második és a következő év első felében jelent meg a londoni fémpiaczon mint arany eladó és ezüst vásárló, hol valódi paniqueot okozott.¹⁾

Britt-Indiában az 1835. augusztus 17-iki törvényben az ezüstöt fogadták el valutának s az e törvény értelmében vert ezüstrupiát jelentették ki egyedüli törvényes fizetési eszköznek. Ugyanebben a törvényben megengedték ugyan a 15 rupia értékű,

¹⁾ A szövegben említett 1825. február 25-iki törvényben az aranypénz verethetése a kormánynak tartatott fen, csak ezüstpénzt verethettek ki a magánosok is. Ez tehát nem vala bimetallismus. A kormány 145'8 millió o. é. forintnyi aranyat veretett ki. Ebből 42'1 millió o. é. forintot váltottak be és adtak el. Az arany értékesítése és az ezüst bevásárlása 896.651 frtnyi veszteséget okozott. Hogy mily zavarólag hatott a németalföldi arany eladás és ezüst vásárlás a két nemes fém értékviszonyára, annak igazolására szolgálhat az ezüst ára a londoni piacon az 1849—1851. években. Az 1849-iki évet mint olyat választjuk, melyben először jelent meg a kaliforniai arany a londoni nemes fémpiaczon. A mértékegység: 37/40 finom uncia (31.1035 gramm). Az árakat a mi pénzünkre számítottuk át és azok forintokat jelentenek.

Az ezüst ára a londoni piacon.

(Forrás: Gold- and Silver-Commission 1887. I. Report 306. l.)

	1849	1850	1851
Január	2'43—2'44	2'43—2'44	2'52
Február	2'44	2'42—2'43	2'51—2'52
Márczius	2'45—2'46	2'42—2'44	2'51
Április	2'44—2'45	2'43	2'51
Május	2'44	2'43	2'50—2'51
Június	2'42—2'44	2'43	2'47—2'50
Július	2'43—2'44	2'43—2'44	2'48—2'49
Augusztus	2'43—2'44	2'44	2'48—2'49
Szeptember	2'42—2'44	2'45—2'46	2'47—2'48
Október	2'41—2'42	2'46—2'47	2'45—2'47
November	2'42	2'47—2'50	2'47
Deczember	2'41—2'43	2'51	2'48

az ezüstrupiával azonos súlyu aranymohurnak, de csak kereskedelmi pénzül leendő veretését. Később, vagyis 1841-től fogva azonban azt névértékében, fizetésképen a közpénztárakban is elfogadták. Midőn 1852-ben Ausztráliából nagyobb mennyiségű aranyat hoztak a pénzverdékbe, az indiai kormányzóság az 1852. december 22-én kelt rendelettel 1853. január hó 1-sején kezdődő hatálylyal betiltotta az aranypénzeknek a közpénztárak által fizetésképen való elfogadását s ezzel véget vetett az egyes vidékeken kifejlődött kettős valutának.

E két országgal ellentétben *Portugália* az 1854. július 29-iki törvénnyel az aranyvalutát léptette életbe. Az *Egyesült-Államok* pedig, melyekben a kettős valuta, még pedig az 1837. január 18-iki törvény szerint az 1 : 15'988 értékviszonynyal állott fenn, az 1853. február 21-iki törvénnyel eléggé óvatosan t. i. a kettős valuta világos és határozott eltörlése nélkül, tényleg az aranyvalutát fogadták el. Beszüntették ugyanis a folyó ezüstpénzek veretését s csak fél dollárosoknak és még kisebb pénznemeknek váltópénzekül való veretését megváltoztatott értékviszonynyal (1 : 14'88) engedték meg.

Svájc ¹⁾ pénzviszonyaiban az 1850-dik év új korszakot jelez. Az 1848-ik évi alkotmány 36. czikke megszünteti a cantonok addig gyakorolt pénzverési jogát s ezt a jogot a szövetségre ruházza át. Az 1850. május 7-ik törvény 1 §-a a fent említett francia törvénnyel egyezően kijelenti, hogy öt gramm $\frac{9}{10}$ finom ezüst »*franc*« néven képezi a svájczipénzegységet. E törvény 8. §-ában pedig megállapíttatik, hogy azokat az idegen pénzeket, melyek e törvény rendelkezéseinek megfelelőleg veretnek, a szövetségtanács, előleges nyomozás után, törvényes fizetési eszközöknek jelentheti ki. A szövetségtanács 1852. június 16-án hozott határozata ily pénzeknek a Franciaországban, Belgiumban, Szardiniában, Pármában, a cisalpini köztársaságban és a régi olasz királyságban vert 5, 2, 1 és $\frac{1}{2}$ francos ezüstpénzeket ismerte el. A törvényben az arany pénzek verése, meglehet, hogy a kaliforniai arany befolyása alatt, de mindenesetre szándékosan mellőztetett. Azonban a törvény ellenére is mindinkább tért foglalt a francia aranypénz. Erre való tekintettel a szövetségtanácsnál sürgették az aranypénz tarifálását s törvényes fizetési

¹⁾ Burghardt-Bischoff: id. m.: »Die schweizerische Münzgesetzgebung seit 1848« című fejezetet.

eszköznek való megállapítását, de az 1854. július 14-én kelt üzenetében hosszabb indokolás után kijelenté, »hogy a jelenleg fennálló pénzrendszerhez, mely az aranynak fizetési eszközként való használatát kizárja, ragaszkodnia kell s ezért az arany tarifálását is mellőznie kell.« A későbbi 1856-ban tett hason kísérlet, habár már nem is talált oly rideg elutasításra mint az első, még sem vezetett a kívánt eredményre. E sikertelen kísérletek a bankokat szerződéses megállapodásra bírta, hogy ekként biztosítsák a czélt, melyet a törvényhozásnál nem lehetett elérni. A bank forgalomban mellőzték az országos pénzt és a bankváltókat vagy »francs de france«-ra, vagy pedig ezüstben, vagy aranyban fizetendőknek állították ki. A bankok eljárása a törvényt gyakorlatilag érvényen kívül helyezte s a svájci szövetség csak a kényszerhelyzetnek engedett, midőn végre az 1860. január hó 31-én hozott törvény 1. §-ában kijelentette, hogy az 1 a $15\frac{1}{2}$ -hez való értékviszonyban kivert francia aranypénzek mindaddig, míg Franciaországban névértékekben törvényes fizetési eszközt képeznek, a Svájcban is névértékekben szolgáljanak törvényes fizetési eszközül. E törvény 2. §-a épen arra való tekintettel, hogy még a kis ezüstpénzdarabok is kiszorítottak a forgalomból, elhatározza, hogy a 2, 1 és $\frac{1}{2}$ francos darabok ugyan jelenlegi súlyuk megtartásával, de $\frac{9}{10}$ helyett $\frac{8}{10}$ finom tartalommal váltópénzekként veressenek.

Belgium, mely az 1832. június 5-ikén hozott törvényben teljesen a francia pénzrendszert fogadta el, az 1847. márczius 31-én hozott törvénnyel az 1: $15\frac{50}{100}$ értékviszony helyett az 1: $15\frac{81}{100}$ értékviszonyt juttatta érvényre, midőn is elrendelte, hogy a kilogramm finom aranyból 3515 franc veressék, de egyelőre legfőlebb csak 20 millió franc erejéig. Midőn azonban a nagy aranyu termelés miatt az arany az ezüsthöz képest 2–3%-nyi értékvesztéseget szenvedett, habár az összes kiveretendő mennyiség még ki sem veretett, az aranypénz további veretését megszüntették, sőt a már kiverteket illetőleg is elrendelték azoknak a forgalomból való kivonását, továbbá megszüntették az idegen aranypénzek törvényes árfolyamát s ekként áttértek a tiszta ezüst valutára. De a gyakorlati életben nehézségek merültek fel. Habár a bankok az aranyat fizetésül csak árfolyam értékében fogadták is el, a közönséges forgalomban, különösen pedig a Franciaországgal határos tartományokban a francia aranypénzeket elfogadták teljes névértékekben. Ennek a tényleges

állapotnak elismerését mind inkább követelték. Végre a kamarák Frére Orbán pénzügyminiszter ellenzése daczára, ki az ezüst- valutához ragaszkodott, nagy többséggel oly értelmű törvényt szavaztak meg, hogy a francia aranypénzek, melyek az $1:15^{1/2}$ értékviszonyban veretnek ki, névértékükben törvényes pénzeknek mindaddig elfogadandók, míg Franciaországban a névértéküknek megfelelő törvényes árfolyamuk leend. Ez a törvény 1861. június hó 4-én hirdettetett ki.

Olaszországban a pénz egységes rendezése az 1862. augusztus 24-iki törvénnyel eszközöltetett. Ebben a törvényben a francia pénzrendszert fogadták el azzal a módosítással, hogy a 2 francos és az azon alól levő érmek finom tartalma $\frac{835}{1000}$ részben állapítottatott meg.¹⁾

Franciaországban, Belgiumban, Svájcban és Olaszországban e szerint már a latin pénzegységet megalkotó 1865. december 23-iki szerződés megkötése előtt is egyforma pénzrendszer volt érvényben azzal a különbséggel, hogy Belgiumban az összes ezüstpénzérme $\frac{9}{10}$ finom tartalommal, Franciaországban az 50 centimos darabok $\frac{835}{1000}$ finom tartalommal, Olaszországban a 2 francos és az azon alól levő pénzérme $\frac{835}{1000}$ és Svájcban ugyanazok $\frac{800}{1000}$ finom tartalommal verettek.

Midőn tehát 1865-ben a most említett államok pénzegyezmeny létesítése iránt értekezletet tartottak, egységes pénzrendszer alkotásáról, mely már a nélkül is megvolt, alig lehetett szó, hanem csakis a valutát illetőleg kellett állást foglalni. Olaszország, Belgium és Svájc az aranyvalutára való áttérést és az 5 francos ezüstpénzeknek is váltópénzekként való veretését ajánlották. Habár Franciaország képviselői hajlandók is voltak ez ajánlatot elfogadni, de Fould pénzügyminiszter abba sehogy sem akart beleegyezni. Kénytelenek voltak tehát a bimetallismusnak az 1 a $15^{1/2}$ -hez való értékviszonynyal való fentartásában megálapodni.

Az 1865. december 23-án megkötött egyezmény nemcsak érdekes, hanem annyira fontos, hogy nem mellőzhetjük annak legalább fővonásaiban való megismertetését.²⁾

Franciaország, Belgium, Olaszország és Svájc arany- és

¹⁾ L. még Haupt: L'histoire monétaire de notre temps. Enquête sur la question monétaire Paris 1872. I. k. 13. l. Parieu előterjesztése.

²⁾ L. f. i. Enquête stb. II. köt. 448. s k. l.

ezüstpénzeik súlyát, finom tartalmát, alakját és árfolyamát illetőleg egyesületet (uniot) alkotnak. A váltópénz kivételével a négy állam jelenleg fennálló törvényein ezuttal semminemű módosítást sem eszközöl (1. cikk). — A szerződő államok kötelezik magukat arra, hogy aranyból csakis száz, ötven, husz és öt francos darabokat fognak veretni, illetőleg magánosok számlájára kiveretni. A szabályosan vert pénzek az államok közpénztáraiban akadálytalanul elfogadtatnak, mindazonáltal kizárathatnak azok a darabok, melyek a megengedett súly, vagy tartalomkülönbözetest (tolerance) $\frac{1}{2}\%$ -al meghaladják, vagy a melyekről a felírás lekopott (2. cikk). Ezüst folyó pénzekül csakis öt francosok veretnek. Ezek szintén elfogadtatnak az államok közpénztáraiban, hacsak a tolerance 1% -kal túl nem haladtatik, vagy a felírás le nem kopott (3. cikk). Ezüst váltópénzekként jövőre csak két és egy francos, továbbá ötven és husz centimos érmek verethetnek. Ezek finom tartalma $\frac{835}{1000}$, melynél 3% különbszet fordulhat elő. Mihelyt e pénzek kopás folytán a megengedett súly és tartalomkülönbözeten felől még 5% -ot vesztek, vagy mihelyt róluk a felírás lekopott, újra veretendők. — A váltópénzek az illető államban, mely azokat verette, magánosok közt ötven francig fogadandók el törvényes fizetésképen, maga az állam azonban azokat alattvalóítól a mennyiség korlátozása nélkül tartozik elfogadni. A szerződő államok közpénztárainál a más államban vert váltópénzek egy száz francig fogadandók el fizetésképen. Mindenik szerződő állam azonban köteles úgy a magánosok, mint a más állam közpénztárai által neki bemutatott, általa vert ezüst váltópénzeket folyó arany, vagy ezüstpénzre beváltani, feltéve, hogy a beváltásra bemutatott összeg legalább is száz franc. Ez a kötelezettség még a szerződés megszűnése után is két éven át érvényben marad. A verendő váltópénz mennyisége, minden államot illetőleg, külön állapítottat meg, mely megállapításnál fejenként 6 francot számítottak (4—9). A jelen egyezményhez való hozzájárulás mindazoknak az államoknak megengedett, melyek az arany- és ezüstpénzeket illetőleg az unio kötelezettségeit és pénzrendszerét elfogadják (12. cikk). Jelen egyezmény 1880. január hó 1-ig marad érvényben és ha az egy évvel a kitűzött határidő előtt fel nem mondatnék, további tizenöt éves időszakon át s így folytatva mindig tizenöt, tizenöt évig tartja meg kötelező erejét (14. cikk).

V. AZ ELSŐ (1867) PÁRISI NEMZETKÖZI PÉNZÉRTEKEZLET.

A latin pénzunio megalkotásának indító oka az egységes pénzrendszer létesítésének eszméje vala. A napoleoni kormány az 1867-re tervezett párisi világkiállítást alkalmasnak hitte, hogy a pénzegység eszméjének, esetleg a már megkötött szerződésnek a főbb államokat is megnyerje és ezzel is megkönnyítse a nemzetközi forgalmat, melyet az angol-francia kereskedelmi szerződéssel inaugurált, a szabad forgalom felé hajló korszak mind élénkebbé tett. Ebben a reményben küldte is meg az összes európai kormányoknak és az Egyesült-Államoknak a fent vázolt 1865. december 23-iki szerződést és hívta meg azokat egy a kiállítás folyamán Párisban tartandó nemzetközi értekezletre, mely tényleg létre is jött s 1867. június hó 17-én kezdette meg tanácskozásait.

Moustier marquis külügyminiszter megnyitó beszédében világosan utalt arra, hogy az értekezlet fő feladata: a pénzegység létesítése. »Ama közeledés, — úgy mond — melyet a legutóbbi kereskedelmi reformok a népek gazdasági érdekei közt eszközöltek, kétségen kívül azzal az eredménnyel is járt, hogy jelenleg még inkább felismerjék azokat az előnyöket, melyeket a pénzrendszer egységessé tétele (l'unification des monnaies) nyújt. Ha a jelenleg forgalomban levő pénzek egységes elvek szerint vert pénzekkel fognának helyettesíttetni és a felváltás esélyeitől mentesíttetnének, bizonyos, hogy ezáltal a nemzetközi forgalom egyik igen komoly akadálya szűnnék meg.«

A francia kormány azonban már a megvitatandó kérdések megállapítása végett kiküldött albizottság tárgyalásaiból meríthette azt a meggyőződést, hogy kitűzött célját: egységes pénzrendszer alkotását, nem fogja elérhetni. Célzott erre Parieu, az értekezlet alelnöke abban a beszédben, melylyel a tárgyalandó kérdéseket bemutatta, mondván: »A különböző népeknél használt pénzrendszereknek kétségtelenül vannak oly eltérései, melyek csak esetlegesek, melyek csak a véletlen és a nemzetek régebb elszigeteltségének folyományai; de másrészt szó sem férhet ahhoz, hogy egynémely különfésleg nem az esetlegességen alapul, hanem annak az országnak gazdasági helyzetében gyökeredzik, mely az illető pénzeket forgalomba hozta. Erre való tekintettel a pénzrendszer oly rég óhajtott egységessé tétele napjainkban csak abban a mérvben lesz megvalósítható, a mely mérvben a gazdasági viszonyok egymáshoz közelednek és a mely mérvben a pénz-

rendszerek kevésbé esnek távol attól a ponttól, melyet én érettségök pontjának szeretnék nevezni.«

Nem szándékozunk az értekezlet tárgyalásait részletezni. Elég megjegyeznünk, hogy az emberek már nem féltek többé az aranybőségtől, sőt éppen a bőséget tartották alkalmasnak arra, hogy a vagyoniilag előhaladottabb népek az aranyvalutára áttérjenek és annál is inkább, mert senki sem gondolt akkor arra, hogy a nagy aranybőség máris apadóban van.¹⁾ Ha elérhetlen-

¹⁾ Ezen az értekezleten mondotta Feer Herzog ama jelentős szavakat: »A világ a fém pénzt illetőleg két tekintélyes és lényegesen különböző csoportra oszlik: egyfelől vannak a nyugoti államok, melyekben az arany gyakorolja mindinkább a főlényt, másfelől a távol keleti országok, melyekben még mindig az ezüst uralkodik. Ezeket később az 1878-iki nemzetközi értekezleten már oda bővítette ki, hogy »a nyugatnak az arany s csak a keletnek való az ezüst.« Ezzel kapcsolatban említhetjük meg Németalföld képviselője Mees bankelnök ama nyilatkozatát: hogy ő sem a kizárólagos ezüstvalutát, sem a kizárólagos aranyvalutát nem tartja helyesnek; de a kettős valuta elfogadása mellett csak abban az esetben szavazna, hogy ha általános pénzunio (union monétaire universelle) létesülne, feltétel, mely hogy mikor fogna megvalósulni, ma még csak képzelni se lehet. — Némi összefüggésben állanak e nyilatkozatokkal, az Egyesült-Államok képviselője: Ruggles írásbeli nyilatkozatában foglalt érvelései, melyekben a 25 francos érmet és a pénzunio mielőbbi megalkotását támogatja: A világ aranypénzét most kell egységesé tenni vagy soha. Az Egyesült-Államok mostani aranypénzök értékét 3%-al tartoznának kisebbiteni. Ez tetemes költségbe és áldozatba kerül, de mindezt szívesen meghozzák, hogy csak biztossítsák az emberiségnek a közös pénz jelentékeny és igen fontos jótéteményét. Az Egyesült-Államoknak azonban jelenleg 40 millió a népessége, holott a század végén már 100 millió leend. De már sokkal előbb az arany- és ezüsttermelés az Egyesült-Államokban jelentékenyen meg fog könnyíttetni és előmozdítani a continentalis vasúthálózat befejezése által, mely ama nagy terjedelmű fémhányáknak, melyekhez most még nehéz hozzáférni, megnyitja mindkét Ocean és a melynek befejezésén serényen dolgoznak. A termelés, mely ma évenként közel 100 millió dollár, 3 vagy 400 millióra is emelkedhetik. — *Meinecke*, midőn arról a kérdéstről volt szó, hogy egészen új pénzrendszer létesíttessék-e vagy a létező pénzrendszerek közt létesíttessék-e kiegyenlítés, oda nyilatkozott: »Ha Poroszország csatlakozni akarna egy általános pénzuniohoz, le kellene mondania valutájáról. De Poroszországban meg vannak elégedve az ezüstvalutával; a pénzforgalom, melynek alapul szolgál, kitűnő és semmi indok sem forog fenn arra nézve, hogy azt jelentékenyen megváltoztassák, mi történnék, ha ezt a valutát érvényen kívül helyeznék. Másrészt az aranyvaluta elfogadásával járó nehézségek Poroszországban sokkal nagyobbak mint másutt bárhol.« — Később a valutakérdés tárgyalásánál kijelenti, hogy ő az aranya, mint kizárólagos valutára fog szavazni, mindazonáltal az oly államok, mint Poroszország számára, hol az ezüst a kizárólagos valuta, átmeneti intézkedéseket kellend megállapítani.

nek tartották is, hogy az előhaladtabb államok teljesen azonos pénzrendszert léptessenek életbe, legalább bizonyos mérvű kiegyenlítést akartak létesíteni az összes pénzrendszerek közt. A valuta és az egységes pénz neve körül folytak főleg a tanácskozások s ezekben a kérdésekben is jutott az értekezlet elvi megálapodásra.

Valutául az aranyat fogadták el s épen Poroszország képviselője által kifejezett aggályokra való tekintettel határozták el, hogy azok az államok, melyeknek valutája az ezüst, vagy a melyeknél törvényesen a kettős érték áll fenn, ideiglenesen még megmaradhatnak a kettős valuta mellett, illetőleg elfogadhatják azt átmenetileg.

Számítási alapul az 5 francos aranypénz fogadtatott el. Ez képezze a bizonyos korlátokig egyöntetű pénzrendszerekben az egységet. Az egységes pénzdarab, melyhez alkalmazkodnia kellett volna az angol sovereign-nek és az Egyesült-Államok fél eagle-jének, a 25 francosban állapított meg. Az elnevezéseket az államok megtarthatják, csak az aranypénzeket kellett volna egységes elvek szerint veretni.

A pénzügyi értekezleten abban a reményben ringatták magukat, hogy már a legközelebbi jövőben (1868.) diplomáciai értekezletek fognak tartatni, melyek létesíteni fogják a világ pénzüniót. Ez a remény csalékonynak bizonyult. Anglia sokkal conservatívabb sem hogy hajlandó lett volna aranypénzeit újra veretni. Ennek az értekezletnek azonban vala közvetlen eredménye az Ausztria — (a diplomácia még nem ismeri az új közjogi állást) és Franciaország közt 1867. július hó 31-én létrejött előleges pénzegyezmény, mely szerint Ausztria, de csak az aranypénzt illetőleg, csatlakozik a latin pénzegyesülethez. Ebből kifolyólag kötelezi magát, hogy 1870. január 1-től fogva csakis az 1865. december 23-ikán kelt szerződésben megállapított aranypénzeket, tehát csakis 5, 10, 20, 50 és 100 francos pénzermeket, az osztrák értéknek megfelelő elnevezésekkel, e szerint tehát 2 ffrt 50 kr., 4, 8, 20 és 40 ffrtosokat s ezeken kívül még 10 ffrtos, illetőleg 25 francos pénzeket fog veretni. Franciaország úgy önmagának mint szövetségeseinek szintén fentartja az utóbb említett pénznem verethetését. Ezeknek az aranypénzeknek biztosított a közpénztárakban való elfogadás. Ausztria továbbá kötelezte magát arra is, hogy 1870. január 1-től fogva a Mária Terézia-féle tallérok kivételével, melyek a keleti forgalomban használatnak,

másféle teljes értékű ezüstpénzeket nem fog veretni, 1873. január 1-én pedig teljesen megszünteti a folyó ezüstpénz forgalmát. Franciaország különben szintén fentartotta magának a jogot a keleti forgalomnak szolgáló ezüstpénzek veretésére. Ezüst csak váltópénzül s egyelőre $\frac{835}{1000}$ finom tartalommal verethetik ki. E váltópénzek fejenként 6 francot meg nem haladhatnak és csak 20 frt erejéig szolgálhatnak törvényes fizetési eszközül.

E szerződés alkotmányos tárgyalás és elfogadás végett törvényhozásunknak be nem mutattatott. Nyomai azonban megtalálhatók törvényeinkben. Az 1867-ben megkötött kereskedelmi és vámszövetségben befoglaltatik ama rendelkezés, hogy előterjesztések fognak tétetni az aranyvalutára való áttérés iránt. E szerződésnek megfelelőleg verettek nálunk 4 és 8 frtos aranypénzek, továbbá 10 és 20 kros ezüst váltópénzek.

VI. AZ ARANYVALUTA TERJEDÉSE ÉS A PÁRISI NEMZETKÖZI PÉNZ-ÉRTÉKEZLETEK.

Az 1867. évi nemzetközi pénzüertekezlet, ha nem vezetett is unióra, azonban a valutát illetőleg nem sokára meghozta gyümölcseit. Az aranyat trónra emelték, az ezüstöt pedig száműzték. A folyamat azonban nem következett be abban a sorrendben, melyben azt a pénzüertekezlet contemplálta. Franciaországban kellett volna tulajdonképen az aranyvalutára való áttérésnek megindulnia. De megelőzte hatalmas ellenfele Németország, melyet az egyesülés hatalmassá és az 5 milliárd gazdaggá tett, vagy legalább is annak az eszköznek birtokába juttatta, mely őt képessé tette a nagy reform keresztülvitelére.

A német 1871. december 4-én kelt törvény csakis 5, 10 és 20 márkás aranypénzek veretését rendelte el. Már az 1873. július 9-ikén kelt törvény határozottan elrendelte az aranyvaluta érvényre emelését és a folyó ezüstpénznek a forgalomból való kivonását. Átmenetileg míg a folyó ezüstpénzek a forgalomból *teljesen* kivonathatnak és aranypénzekkel helyettesíthetnek a két fém közt az 1 a $15\frac{1}{2}$ -hez való értékviszony állapított meg. Ezüstpénz csak mint váltópénz fejenként 10 márka erejéig rendeltetett veretni. Annak törvényes fizetéseképpessége 20 márkában állapított meg. A birodalmi és az állampénztárak azonban az ily pénzt korlátlanul kötelesek elfogadni.

Erélyesen láttak ugyan hozzá a reform foganatosításához, de azért máig sem hajtották végre. A munka befejezetlen. Folyó

ezüst pénzekben már 1.080,486.138 márkát vontak ki a forgalomból, de még mindig forognak régi veretű egy tallérosok és osztrák veretű egy tallérosok. Ily nemű pénzekben összesen 1280 millió марка veretett. Számítják, hogy ezek közül részint beolvasztás, részint kivitel, részint más egyéb esetlegességek folytán 20% enyészett el s e szerint összesen 1024 millió márkát kellett volna bevonni. Ebből 614 milliót már bevontak s így még forgalomban van 410 millió, más becslés szerint 450 millió марка, egy harmadik becslés szerint pedig 500 millió марка.

A forgalomból kivont ezüstpénzekből 382,684.841 márkát használtak fel 1880-ig új ezüst váltópénzek veretésére, 697,797.069 márkát pedig beolvasztottak. A beolvasztott pénzekből nyertek 3,737.322 kilogramm finom ezüstöt, miből 1879. május végéig — beleértve a pénzverdeknek az érték megtérítése ellenében átengedett 1017 kilogrammot —, 3,552.448 kilogrammot 567,139.993 márkán adták el. Pusztán az értékesítést tekintve, a művelet 96.481,136 марка veszteséget okozott.

Dánia, Svéd- és Norvégországok, melyek az 1872. október 18-án és 1873. május hó 27-én kelt szerződésekkel a svéd pénzüniót alkották meg, szintén az aranyvalutát fogadták el. Ez államok reformműveket teljesen befejezték. A váltópénz veretésére fel nem használt mintegy 350.000 kilogramm ezüstjökön még idején túladtak.

Németalföld, mely mint fentebb láttuk, az aranyözön befolysása alatt sietett ezüstvalutáját megvalósítani, 1873-ban megszüntette az ezüstpénz veretését az anyaország és 1875-ben gyarmatai számára, 1875-ben pedig az ezüstpénzverés felfüggesztésének fentartása mellett a bimetallismust 15⁶² értékarányával fogadta el.

Az Egyesült-Államok állítólag elnézésből 1873-ban áttértek az aranyvalutára, megszüntetvén az ezüst folyó pénz veretését.

Az ezüst detronizálásához a latin pénzüniót alkotó államok a maguk részéről szintén hozzájárultak. Belgium és Franciaország már 1873-ban megszüntették az ezüstpénzek veretését. Az 1874-ben tartott értekezleten pedig contingentálták az egyes államok által 1874-ben verhető 5 francosokat, egyszersmind pedig az 1865. december 25-ik egyezményt oda egészítették ki, hogy ahhoz az egyezményhez való csatlakozáshoz megkivántatik az összes szerződő államok beleegyezése. Az 1874-ben a continen-

tálást illetőleg alkalmazott eljárást az 1875., 1876. és 1877. években is folytatták.

Az ezüsttermelés nagy arányu emelkedése, a folyó ezüstpénzek veretésének beszüntetése, illetőleg korlátozása, a régebb ezüstpénzek beolvasztása és piacra vitele, a kelet ezüst-kivitelének apadása mind hozzájárultak ahhoz, hogy az ezüst ára az aranyhoz mérve folytonosan hanyatlott és különösen nagy arányokat öltött 1876-ban. Az ezüst árának csökkenését eléggé illusztrálja az alábbi kivonat abból a táblázatból, melyet Broch a két nemes fém értékviszonyának az 1845—1880. években való változásainak kimutatására az 1881. évi nemzetközi pénzértekezleten előterjesztett: ¹⁾

Év	Január	Február	Márczius	Április	Május	Junius	
1870	15'57	15'60	15'59	15'61	15'60	15'60	
1871	15'57	15'58	15'61	15'66	15'66	15'63	
1872	15'50	15'45	15'51	15'57	15'68	15'70	
1873	15'75	15'75	15'75	15'78	15'82	15'88	
1874	16'05	16'05	16'00	16'01	16'06	16'06	
1875	16'38	16'42	16'51	16'47	16'61	16'74	
1876	16'98	17'38	17'67	17'55	17'80	17'24	
1877	16'35	16'54	17'16	17'40	17'42	17'59	
1878	17'53	17'38	17'30	17'44	17'62	17'76	
Év	Julius	Auguszt.	Szept.	Október	Nov.	Decz.	Évi átlag
1870	15'45	15'59	15'62	15'59	15'56	15'58	15'60
1871	15'57	15'54	15'52	15'60	15'50	15'52	15'58
1872	15'68	15'68	15'61	15'70	15'85	15'79	15'64
1873	15'90	15'96	16'00	16'05	16'26	16'25	15'93
1874	16'96	16'26	16'32	16'33	16'26	16'40	16'16
1875	16'90	16'76	16'63	16'56	16'61	16'74	16'63
1876	19'59	18'07	18'21	17'96	17'50	16'65	17'80
1877	17'44	17'42	17'32	17'13	17'30	17'20	17'19
1878	17'92	17'97	18'33	18'71	18'65	18'87	17'96

Különösen nyugtalanítólag hatott az ezüst árának hanyatlása az Egyesült Államokban, hol az nem csak azt az aggodalmat ébresztette, hogy nem lehet fogamatot szerezni annak a határozatnak, hogy az 1879-iki évvel a fizetések készpénzben történjenek, hanem sértette a magánosok, különösen az ezüstbányászat érdekeit. A congressus 1876. augusztus 16-án el is határozta egy bizottság kiküldetését, melynek feladatául kitűzte, hogy vizsgálja meg:

¹⁾ Conférence monétaire internationale. Avril. Mai 1881. Procès verbaux. 58 l.

1. az arany és ezüst kölcsönös értékének változását, annak okait, és hogy az állandónak vagy csak átmenetinek tekintendő-e; annak hatását az ország forgalmára, kereskedelmére, pénzügyeire és termelő érdekeire, nemkülönben ezen és más idegen államok pénzeire (the standard (of) value);

2. a politikát, mely a kettős értéket ebben az országban visszaállítani akarja és ha visszaállíttatnék, mely törvényes érték-arány állapíttassék meg az ezüst és az arany pénzek közt;

3. az oda irányuló politikát, hogy a fém pénz forgalom mellett fentartassék a papírpénz forgalma, ennek hatását az ország munkájára, iparára és vagyonosodására; és

4. azokat a módokat és eszközöket, melyek a legjobban biztosítják és megkönnyítik a készpénz fizetések felvételét.

A bizottság többsége a bimetallismus mellett nyilatkozott. E többség kebelében is merültek fel nézeteltérések. Egy része az $1:15\frac{1}{2}$ arány mellett, a másik a még az 1837. január 18-án kelt törvényben megállapított $1:15\frac{1}{8}$ értékarány megtartása mellett nyilatkozott. Véleménykülönbség abban is merült fel, hogy míg a bizottság egy része a kettős értéket, az európai államok által követendő politikára való minden tekintet nélkül véleményezte behozandónak és csak bölcsnek tartotta, hogy ha Európának ajánlat tétetik, hogy a nemes fémek értékviszonya iránt megállapodásra jussanak, addig a másik rész a kettős értéket csak abban az esetben találta elfogadhatónak és ajánlatosnak, hogy ha nemzetközi bimetallicus egyezmény létesül.

Az Egyesült-Államok sem a bimetallicumot, sem az $1:15\frac{1}{2}$ arányt nem fogadták el. Az u. n.: Bland helyesebben Allison bill (1878. február 28-án kelt törvény) a régebbi értékarány fentartása mellett, csak korlátozott mérvben engedte meg az ezüst dollárok veretését (havonta legalább 2 milliót, de legfőlebb 4 milliót), megállapította egyszersmind az összehívandó nemzetközi értekezlet irányában követendő eljárást.

Az Egyesült-Államok sürgetésére össze is ült Párisban 1878. augusztus hó 10-én a második nemzetközi pénzügyi értekezlet, melynek feladata vala, mint azt Fenton, az Egyesült-Államok első képviselője, az értekezlet alelnöke programjában körvonalozta, hogy egyezmény létesíttessék az arany és ezüst közös értékviszonya iránt a végett, hogy nemzetközivé tétessék a bimetallicus pénz használata és biztosíttassék a két fém értékviszonyának állandósága.

Előre látható vala, hogy az értekezlet eredménytelen leend.

Az elnökséget Say Léon vitte, ki általában tartózkodó állást foglalt el. Az angol képviselők csak a második ülésen jelentek meg. Németország pedig magát általában nem képviseltette. Belgium és a Svájc képviselői pedig határozottan az arany monometallismus mellett foglaltak állást. Ezen az állásponton voltak Svéd- és Norvégországek képviselői is.

Az értekezlet európai tagjai által elfogadott nyilatkozat semmit és nagyon sokat mond. Semmit, midőn kijelenti, hogy »szükséges, hogy a világon az ezüstnek és az aranynak pénzszerépe egyformán fentartassék« és igen sokat, midőn lehetetlennek tartja a két fém értékviszonyának nemzetközi megállapítását.

A nyilatkozat, melyben az európai tagok többsége megállapodott, egyébként következőleg szól:

1. szükséges, hogy a világon az ezüstnek és az aranynak pénzszerépe egyformán fentartassék; de a két fém egyikének vagy másikának, vagy mindkettőnek együttes alkalmazása minden állam vagy államesoport különös viszonyaitól függ.

2. épen ugy az ezüstpénz-verés korlátozásának kérdése minden állam vagy államesoport sajátlagos helyzetére való tekintettel, annak szabad elhatározására bízandó, annál is inkább, mert az ezüstpiacson az utolsó években mutatkozott zavarok, a különböző országok pénzviszonyait különféleképen érintették.

3. tekintettel a nyilvánult véleményeltérésekre, nem különben tekintettel arra, hogy még a kettős valutájú államoknak is lehetetlen, hogy az ezüst korlátlan veretése iránt kötelezettséget vállaljanak, nem tartják alkalomszerűnek, hogy fejtegetés tárgyává tétessék az a kérdés, hogy a két fém közt minő nemzetközi értékviszony állapittassék meg.

Az Egyesült-Államok képviselői a többség nyilatkozatára természetesen megtették saját észrevételeiket, melyekben kiemelik, hogy ők éppen a végett jöttek ide, hogy kötelezettséget vállaljanak az ezüst korlátlan veretését illetőleg s remélik, hogy az ily szerződésnek utjában álló akadályok nem sokára meg fognak szűnni.

S reményök nem is vala egészen alaptalan. Az 1873-ban megindult üzletpangás és árhanatlás mind nagyobb arányokat öltött. Mind több hang emelkedett a mellett, hogy ezeket a valuta-zavarok okozzák. Különösen Németországban hatalmas agitatio indult meg a bimetallismus mellett, hol azt az agrár feudális párt pártkérdéssé és pártprogrammá tette. A bimetal-

ticus agitationak része volt abban, hogy a német kormány fél uton megállott s 1879. májusban a további ezüst-eladásokat megszüntette. Nagy-Británia sem maradt ment a bimetallicus izgatásoktól. Felkarolták a bimetallicumot nemcsak a hatalmas földesurak, hanem a pamutgyárosok is, kik nem szívesen látták az indiai pamutipar fejlődését és a kik ezt hajlandók valának az arany-agiónak tulajdonítani. Az indiai kormány, melynek az ezüst árának folytonos hanyatlása, újabb meg újabb pénzügyi nehézségeket okozott, szintén a bimetallicus mellett foglalt állást, legalább megszüntetve szerette volna látni az ezüst árának további hanyatlását.

A latin pénzüniót alkotó államok, ha nem is zavarosnak, mert ezt nem merték volna bevallani, de igen is kényelmetlennek találták a helyzetet. Közvetlenül a nemzetközi pénzértekezlet bezárása után (1878. aug. 29.) a latin pénzüniót alkotó államok is értekezletre ültek össze (1878. aug. 30-án), mely azonban mivel az olasz és a görög képviselők a kimerítő utasításokat még nem kapták vala meg, 1878. október hó 1-ére elhalasztatott. Ez értekezleten Say elnök kijelenté, hogy habár kétségtelen is, hogy az u. n. latin unió fenntartása nagyon is kívánatos, mégis a közbejött események nem engedik meg, hogy még csak gondolni is lehessen arra, hogy a pénzegyezmény mélyreható módcsítások nélkül megújíttassék. Megbeszélendő lesz szerinte az arany, az ezüst, a váltópénz uralma, az egyezmény tartama és mint ötödik megvitatatandó lesz az a kérdés, hogy mi történik az egyezmény lejáratá után és hogy miféle rendszabályok lesznek megállapítandók, hogy az elszámolás (liquidation) fogatosíthatassék. A belga képviselő: Pirmez különösen utalt azokra a visszasságokra, melyek abból származnak, ha egy vagy több szerződéses állam az egyezmény tartama alatt a készpénzfizetést megszünteti. Hoszszas alkudozások után, melyek különösen a liquidationalis záradék miatt folytak, melynek felvételét Olaszország ellenezte, a latin pénzünió további fenállása az 1878. november 5-én kelt szerződéssel biztosított ugyan 1886. január hó 1-ig, de a kétség annak további fentarthatása iránt nem vesztette el életét. Magát az egyezményt nem akarjuk részletezni, csak azt akarjuk megemlíteni, hogy az 5 francos aranypénzek veretése általában megszüntetett, az ezüst 5 francosokat illetőleg pedig megállapított, hogy azok veretése ideiglenesen felfüggesztetik, veretésök csakis

az összes szerződő államok beleegyezésével lesz ismét megengedhető.

Némileg jobb kilátások közt nyílt meg Párisban 1881. ápr. hó 19-én az Egyesült-Államok és Franciaország meghívására az új nemzetközi értekezlet, melynek feladata vala nemzetközi bimetallicus pénzegyezmény előkészítése. A kedvező előjelek ellenére azonban ez az értekezlet épen oly eredménytelenül végződött, mint az 1878. évi. Németország képviselője már a második ülésen a tárgyalások megkezdése előtt kijelenté, hogy az őt küldő állam nem hajlandó az aranyvalutáról lemondani, de esetleg kész némely engedményre, hogy ha az államok az ezüstpénz szabad veretésére egyesülnek. Hajlandó ugyanis arra, hogy szerződésileg megállapítandó bizonyos évek alatt egyáltalán semmi ezüstöt sem ad el, továbbá, hogy az ezt követő szintén szerződésileg megállapítandó évek alatt évenként csak bizonyos szerződésileg megállapítandó mennyiséget bocsát eladásra. Ha az 1 : 15 $\frac{1}{2}$ -es értékviszony visszaállítatik, hajlandó volna arra is, hogy az ezüstnek saját forgalmában nagyobb tért biztosítson. Kész tehát végett az 5 márkás aranypénzeket, valamint a hasonló értékű birodalmi pénztári jegyeket a forgalomból kivonni. Ezenkívül esetleg még beolvasztaná az 5 és 2 márkás ezüstpénzeket, melyeknek mai értékviszonya közel áll az 1 : 14-hez és azokat az 1 : 15 $\frac{1}{2}$ értékviszonyt megközelítőleg fogná ujraveretni.

Miután az értekezlet május 19-én június 30-ára információ szerzés végett elhalasztatott, annak második szakában Németalföld képviselői kijelentették, hogy kormányuk hajlandó úgy az anyaországban, mint a gyarmatokban az ezüstpénz szabad veretését visszaállítani, hogy ha Európa és Amerika nagy államai bimetallicus egyezményre lépnek, de ha csak több nagy európai és amerikai állam kötne ily egyezményt, az ügyállást csak fontolóra vehetné.

Olaszország képviselője kormánya nevében kijelenté, hogy az csak abban az esetben volna hajlandó az ezüst szabad veretését megengedni, hogy ha Anglia és Németország vagy legalább ezeknek az államoknak egyike feltétlenül elfogadná az egyezményt, de hajlandó volna különböző államokkal az ezüst korlátozott veretése iránt egy oly időszakra szövetségre lépni, mely alatt Németország ezüst-eladást nem eszközölne, hogy ha

1. a német kormány magát arra kötelezi, hogy legalább is öt évre az ezüst-eladásokat felfüggeszti, és hogy az 5 márkás

aranypénzeket és a birodalmi pénztárjegyeket ezüsttel helyettesíti, hogy továbbá ezüstpénzeit vagy legalább is az 5 és 2 márkás pénzeket az 1 a $15\frac{1}{2}$ -hez való arányban vereti és ezeknek megadja ugyanazt a fizetési képességet, melyet jelenleg a tallérok élveznek ;

2. a britt kormány pedig magát arra kötelezi, hogy ezüstkoronáinak fizetési képességét emelni fogja.

A britt kormány pedig magát csak arra kötelezte, hogy a bank élni fog az 1844. évi bankaktában biztosított ama jogával, hogy a fémkészlet egy ötödrésze ezüst lehessen mindaddig, míg a többi országok pénzverdéiben oly szabályok lesznek érvényben, melyek teljesen és mindenkor biztosítják az ezüstnek aranyra való beváltását.

E nyilatkozatokból világos, hogy az államokban meg vala a hajlandóság az ezüst árának emelésére és állandósítására, s hogy azok egyetértettek arra nézve, hogy a bimetallicus egyezmény képes ezt az állandóságot biztosítani, de épen az aranymonometallicus államok: Nagy-Británia és Németország vonakodtak a bimetallicus szövetségbe belépni. Ezek nélkül pedig a bimetallicus államok magukat annak a veszélynek tették volna ki, hogy aranykészletüket teljesen elvesztik, mivel azt az értékvesztett ezüst kiszorította volna a forgalomból. Azt a szíveséget pedig, hogy a többi államok felszabadítsák Nagy-Britanniát és Németországot zavaros vagy legalább is kényelmetlen helyzetökből már csakugyan bajos lett volna megtenni. Ily nagy szíveségre nem is lehetett számítani.

Az értekezletet összehívott Egyesült-Államok és Franciaország kormányaik nevében, az utolsó ülésen előterjesztett nyilatkozatukban, ennek világos kifejezést is adtak, midőn is annak végén (4. pont) kijelentették: »Figyelman kívül hagyva a hatást, melyet korlátolt számú államok szövetsége idézhetne elő, a Németország, Angolország, az Egyesült-Államok és Franciaország közt egyéb európai és amerikai államok hozzájárulásával kötött egyezmény azzal az eredménnyel járna, hogy az egész kereskedő világban biztosítaná az ez egyezményben elfogadott értékviszonyt.« E nyilatkozatnak még említésre méltó pontja pedig kiemeli: »Akármely kereskedelmi nemzetnél jelenleg vagy a közelmúltban érvényben levő bármely értékviszonyt fogadja is el ily fontos államesoport, annak állandósága biztosítva van, de az 1 a $15\frac{1}{2}$ -hez való értékviszonynak elfogadása a főczélt a létező pénz-

rendszereknek sokkal kisebb megzavarásával biztosítaná, mint bármely más értékviszony. « E nyilatkozat, azt hisszük, alig állja ki a komoly bírálatot. Az értékviszony megállapítása, ha az egyszer lényegesen megmásított, nem függhet attól a tekintettől, hogy az miként hatna a létező pénzrendszerekre, hanem attól, hogy minő befolyást gyakorolna egy új értékviszony megállapítása vagy a régi visszaállítása az egész gazdasági életre, különösen a forgalomra és a vagyon-megoszlásra. Nem a pénzügyi, hanem a közgazdasági szempont a döntő.

VII. AZ 1885. NOVEMBER 6-ÁN MEGKÖTÖTT LATIN PÉNZEGYEZMÉNY.

A Svájc által 1884. tavaszán felmondott 1878-ban kötött pénzegyezmény megújítása elé, habár az érdekelt kormányokban meg is volt a jó szándék, számos nehézség gördült, tekintettel arra, hogy az ezüst árának hanyatlása nem szűnt meg. A főnehezséget épen a már 1878-ban felvetett, de akkoron, tekintettel az Olaszországban fennálló kényszerfolyamra, megoldatlanul hagyott elszámolási záradék okozta.

Egyedül a liquidationalis záradék is érdemli meg az ismeretést, nem csak azért, mivel azzal elismertetett, hogy a latin pénzüniót alkotott államokban a bimetallismus megszűnt és tulajdonképpen egyedüli fizetési eszközzé az arany vált, míg a bár még mindig folyó pénznek tekintett 5 francos ezüst csak váltópénzzé törpült, melynek értékét az állam szavatolja, hanem azért is, mivel az a nemzetközi bimetallismusnak államjogi és pénzügyi szempontból való megítélésénél is számba esik. A liquidationalis záradék ugyanis magában foglalja annak elismerését, hogy az állam az általa felállított értékviszonyért szavatol s ha az változik, az értékében megcsorbult fémpénzt köteles az értékét megtartott fémpénzzel beváltani.

Franciaország kijelentette, hogy a liquidationalis záradék vagyis annak megállapítása nélkül, hogy a szerződés lejártá után minden állam köteles a saját veretű, más szerződéses államokban forgalomban levő öt francos ezüstpénzeit a bemutató államnak az az által vert öt francosokkal, illetőleg a többlétel teljes értékű aranypénzzel kifizetni, a pénzegyezmény meg nem újítható. Ezt a nézetet, a készpénzfizetést időközben helyreállított Olaszország, valamint Görögország és a Svájc is osztották. Nehézségeket egyedül csak Belgium támasztott, melyre a liquidationalis záradék tényleg súlyos terhet

is rovott. A forgalomban levő belga veretű 5 francosokat mintegy 400 millió francra, a belga népszámra való tekintettel fejenként 70 francra becsülték. S e nagy mennyiségű pénz nagy, sőt tulnyomó része más államokban volt forgalomban.

Belgium a liquidationalis záradékot kifogásolta azért, mivel az eddigi szerződések ily kötelezettséget nem tartalmaznak, különben is a kettős érték elfogadása az ő kívánata ellen történt, mert kezdettől fogva az aranyérték mellett volt. Az ezüst szabad veretésének 1874-ben történt megszüntetéseig, mindkét fém szabadon lehetett pénzzé kiveretni. Nem az állam, hanem a közönség verette tehát a pénzeket; a pénzverés tehát iparos művelet vala, melynek hasznát és kárát a közönség köteles viselni. Az állam semminemű szavatosságot sem vállalt a vert pénz belső értékeért a világpiacon. Különben is a folyó ezüstpénzeket nemcsak a maga számára, hanem más államok, különösen a Svájc számára is verette. Svájc forgalmában ugyanis többnyire idegen veretű pénzeket használ. Ha tehát jobb pénzforgalmat akarnak létesíteni és ennek érdekében áldozatokat kell hozni, azokat az összes államoknak méltányos arányban kell viselniök. Különben sem forog fenn semmi különös indok arra, hogy liquidationalis záradék miatt az unio fennmaradása veszélyeztessék.

Franciaország és a többi államok készséggel elismerték, hogy az eddigi szerződésekben elszámolási kötelezettség nem foglaltatik. Mérvadó azonban az, hogy most új szerződésről van szó, melyben az elszámolási záradékot fel kell venni. Elismerik ugyan, hogy az elszámolási záradék Belgiumot illetőleg, igen is fontos, de éppen ez biztosítja az ezüstpénzeknek nagyobb területen való forgalmát és másrészt a szerződés fennállása alatt Belgiumnak bajt nem okozhat. A szerződés megszűnése után pedig csak az a kérdés, hogy a liquidatio, mely feltétlenül be fog következni, a mennyiben az idegen országban forgalomban levő pénzek visszafolynak oda, hol azok egyedül bírnak törvényes forgalmi képességgel, természetes uton (a kereskedelem és arbitrage által) vagy szerződéses uton történjék-e meg és az utóbbi mindenestre előnyösebb, kisebb zavarokat okozhat. Olaszország és Svájc pedig határozottan óvást tettek az ellen, hogy ők az idegen pénz értékcsökkenéséből származó veszteségben részesüljenek.

Miután Belgiumnak az a kívánata, hogy az elszámolási

záradék mellőztessék, el nem fogadtatott, de egyéb javaslatai is, mint ki nem elégitők mellőztettek, képviselői 1885. augusztus 1-én az értekezletet elhagyták és azon többé részt sem vettek. — A tanácskozásokat azért Belgium képviselői nélkül tovább folytatták és így az 1885. november 6-ikán létrejött szerződést csak Franciaország, Olaszország, Görögország és Svájc irták alá. Ebbe a szerződésbe főleg abból az indokból, hogy Belgiumot a szerződéshez való hozzájárulásra kényszerítsék, felvették azt a pontozatot, hogy a szerződő államok kötelezik magukat arra, hogy az uniohoz nem tartozó államok által vert öt francosoktól a törvényes árfolyamot megvonják, illetőleg megtagadják és ezeket a pénzeket sem a közpénztáraknak, sem a jegy kibocsátó bankoknak elfogadniok nem szabad. Belgium végre az 1885. december 12-én aláírt pótszerződéssel hozzájárult az 1885. november 6-án megkötött szerződéshez, melylyel a latin pénzunio fennállása 1891. január hó 1-ig biztosított.

Az új szerződés az előbbieknél sokkal bonyolultabb. Bonyolulttá nem csak az elszámolási záradék és ennek miként való foganatosítása iránt kötött külön egyezmény, hanem a különféle fentartások is teszik.

E szerződésben, mint az különben az események kényszerűségéből folyik, csak az aranypénzeknek, az 5 francosok kivételével, biztosítatik a szabad veretés. Az ezüst öt francosok veretése tovább is felfüggesztetik és újabb veretés csak az összes szerződő államok beleegyezésével eszközölhető. Mindazonáltal — s ez a kivétel Franciaország indítványára vétetett fel — ha valamelyik állam újra fel akarná venni az ezüst öt francosok szabad veretését, ezt azon feltétel alatt teheti, hogy tartozik a jelen szerződés tartama alatt a szerződő államok kívánatára, a területökön forgalomban levő ezüst öt francosokat látra arannyal kifizetni. Továbbá a többi államok feljogosítottak, hogy annak az államnak öt francosait, mely azokat ismét vereti, el ne fogadják. Az ezüstpénzverést újra felvevő állam különben köteles az uniohoz tartozó államokat megelőzőleg a módozatok megállapítása iránt értekezletre összehívni, a nélkül azonban, hogy a pénzverés iránt már biztosított jog a szerződő államok hozzájárulásától függne és a nélkül, hogy az azzal kapcsolatosan megállapított visszaváltási és visszafizetési módozatok bármi részben is megváltoztathatnának. Ha a szerződő államok megállapodásra nem juthatnának, a Svájc az öt francosok szabad

veretését ismét felvevő állam irányában, a megelőzőleg megállapított határozatok sérelme nélkül. felfogosittatik az unioból a jelen szerződés lejártá előtt is kilépni. Ez a jogositvány azonban attól a kettős feltételtől tétetik függővé:

1, hogy a jelen szerződés érvénybe léptétől számított 4 év alatt a 14. cikk (a liquidationális záradék) és az ezt kiegészítő külön egyezmény alkalmazást ne nyerhessen amaz államok ellenében, melyek az öt francos ezüstpénzek szabad veretését újra fel nem vették; és

2. hogy a most említett államok ezüstpénzei ugyanazon idő alatt a jelen szerződés határozataihoz képest szabadon foroghassanak. Svájc pedig magát arra kötelezi, hogy ugyanazon négy évi időtartam alatt az ezüst öt francosok szabad veretését ismét életbe nem lépteti.

Franciaország a pénzverési szabadságra vonatkozó intézkedést azért kívánta felvételni, mert nem mondott le arról a reményről, hogy a nemzetközi bimetallicus egyezmény megkötése mégis sikerülend. Hiu reménynek bizonyult az eddigel is, hiu remény marad az a jövőre is, legalább azon az alapon, melyen azt Franciaország és az Egyesült-Államok akarták életbeléptetni. Az 1 a $15\frac{1}{2}$ -hez való értékarány az 1881. évi nemzetközi értekezlet alkalmával is csak a gazdasági élet felforgatásával volt megvalósítható. Azóta pedig az ezüst értéke még mélyebbre süllyedt. A régi értékviszony helyreállítása még mélyebb, nagyobb gazdasági bajokkal járna, még nagyobb árforradalmat idézne elő.

Vissza kell azonban térnünk az elszámolási záradékra, mely az egyezménynek egyik sarkpontját képezi. Maga az egyezmény 14-ik cikke az elszámolás iránt csak elvileges megállapodást tartalmaz. E cikk csak annyit mond, hogy »a jelen egyezmény felmondása esetén a szerződő államok mindegyike köteles az általa kiadott ezüst öt francos pénzeket, ha azok más államokban forognak vagy azok közpénztáraiban vannak, visszavenni és érték azoknak az államoknak oly összeget megfizetni, mely egyenlő a visszavett pénzek névleges értékével.«

A kimondott elv végrehajtásának módozatai külön egyezményben, illetőleg a Belgiummal kötött pótszerződésben állapítottak meg. Ezek szerint a szerződés megszűntét követő évben kicserélendők és visszaküldendők a különböző államokban netalán egyenlő mennyiségben forgalomban levő ezüst öt francosok (1. cikk). Minden szerződő állam köteles a többi államok által

vert ezüst öt francosokat a forgalomból kivonni és ezt a műveletet a szerződés megszüntét követő év október hó 1-ig befejezni. Ettől az időponttól kezdve az idegen veretű pénzeket a közpénztárak nem tartoznak elfogadni, de ha elfogadják, ezt csak saját számlájukra, nem pedig a kibocsátó ország számlájára tehetik. A következő év január hó 15-én, a kiegyenlitések megtörténte után, minden államban a forgalomból kivont pénzeket illetőleg a származásuk szerint osztályozva vezetett számlák lezárandók és kölcsönösen közlendők. A többletet, a mennyiben ilyen léteznék, az azt bíró állam a kiverő állam rendelkezésére tartja. Az utóbbi pedig köteles ezeket a pénzeket visszavonni és névértékükben kiegyenliteni (3. cikk). A visszafizetés aranyban vagy a hitelező állam által vert ezüst öt francosokban, vagy az illető hitelező állam pénzére vagy a törvényes árfolyammal bíró bankjegyeire szóló váltókkal történik. A visszafizetés egymás után következő három-három havi részletekben is történhetik, de akképen, hogy a végleges kiegyenlítés legkésőbb a szerződés megszünt napjától számított öt év alatt bekövetkezzék. A részletfizetések azonban akár egészben, akár csak részben előbb is teljesíthetnek. A visszafizetendő összegek után a 2. 3. és 4-ik évben évi $1\frac{0}{10}$, az 5-ik évben pedig évi $1\frac{1}{2}\frac{0}{10}$ kamattérítendő meg. A kamattérítés január hó 15-től számítandó (4. cikk). A pénzszállítási költségeket minden állam a maga határáig viseli (5. cikk).

Ettől az általános módozattól eltérő visszafizetési kedvezmények biztosíthatnak a Svájcznak, még pedig Francziacsrszág részéről abban, hogy az általa vert, a forgalomból kivont ezüst öt francosokat, melyek összmenyisége azonban a 60 millio francot meg nem haladhatja, ha azok hozzá legalább is egy milliót tevő, de tíz milliót meg nem haladó küldeményekben, kivéve az utolsót, mely mint maradék egy milliónál kisebb is lehet, érkeznek, már a szerződés megszüntét követő évben vagy 10 francos és azt meghaladó aranypénzekkel vagy svájci veretű ezüst öt francosokkal azonnal kifizeti. Olaszország pedig arra kötelezte magát, hogy a forgalomból kivont saját veretű ezüst öt francosai kétharmadát 10 francos és ezt meghaladó aranypénzekkel, illetőleg svájci veretű öt francosokkal, egy harmadát pedig Bernre, Baselre, Genfere vagy Zürichre kiállított, látra szóló s a fenti szerint megállapított pénzben vagy bankjegyben fizetendő váltókkal szintén már az első évben fogja kiegyenliteni, megállapítva azt, hogy minden egyes küldemény, az utol-

sót kivéve, 500.000 francnál kisebb, 2 milliónál pedig nagyobb nem lehet és az összes küldemények a 30 millió francot meg nem haladhatják.

A Belgiummal kötött pótszerződésben megállapított, hogy a mennyiben a kölcsönös kicserélések foganatósítása után, Franciaország még mindig belga veretű öt francosoknak volna birtokában, ezek két egyenlő részre osztatnak. Fele a belga kormány által a fent említett, a 4. cikkben foglalt módozat szerint fizettetik ki, fele pedig kereskedelmi uton fogva visszaküldetni. Erre való tekintettel Belgium öt éven át pénzrendszerét meg nem változtathatja, vagy ha ezt tenni akarná, köteles a kereskedelmi uton való visszafolyásra szánt részt is a már megállapított módozat szerint visszafizetni. Belgium szavatosságot vállal azért, hogy a kölcsönös kicserélés után fennmaradó saját veretű ötfrancosok összege a kétszáz milliót nem fogja meghaladni, a netaláni többletet a 4-ik cikkben megállapított módozat szerint köteles kifizetni. — A Svájc irányában pedig Belgium magát arra kötelezi, hogy hat millió francot látra fog már az első évben visszafizetni, a netaláni többletnek pedig a kereskedelmi uton való visszafolyást biztosítja a Franciaországgal megállapított módozatok szerint. — Franciaország és Olaszország pedig fentartják maguknak a jogot, hogy az unio feloszlása idején a Belgiummal megállapított módozatot vehessék igénybe, mivel köztük is az egyenleg maximuma 200 millió francban állapított meg.

A Svájcnak biztosított külön kedvezmények indokát abban kell keresni, hogy az ezüstnek pénzzé való veretési jogát az államnak tartotta fenn és másrészt a neki az 1874-78. években biztosított contingenst ki nem verette. A Svájcban épen ezért tulnyomólag idegen veretű ezüst ötfrancosok vannak forgalomba. Az unióból a legtöbb hasznot a Svájc is látta. Neki könnyű lesz az aranyvalutára áttérni. A legkényelmetlenebb helyzetbe Belgium jutott.

DR. PÓLYA JAKAB.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNKA.

Julius.

1-én. Az új zónatarifa néhány nap múlva közhirrre tétetik.

A cs. kir. szab. dunagőzhajózási társasággal megkezdett tárgyalások kedvező eredménynyel folynak.

A magyar-francia biztosító társaság közgyűlése a lebecsülés és leírásra vonatkozó indítványokat elfogadja és 15 m. frt. értékű új részvények kibocsátását határozza el.

2-án. A regalék megváltására vonatkozó rendelet a bejelentések zárhatáridejéül július hó 31-ikét tűzi ki.

A pénzügyi közigazgatás újjászervezésére vonatkozó törvény aug. 1-én lép életbe.

Esztergom megye az esztergom-fűzitői helyi érdekű vasút kiépítésére 100.000 frtot szavaz meg.

A conversió folytatásaként a következő értékek felmondás alá kerülnek, u. m. az 1872. évi 5%-os tiszavidéki vasuti elsőbbségi kötvények f. évi nov. 1-ére, a 30 millió frtos kölcsön 1889. okt. 1-ére, a keleti vasut elsőbbségi kötvényei (mind a 3 kibocsátás) 1890. évi jan. 2-ára.

3-án. A magyar kötő- és fonó-árú-gyár az építkezést Váczott megkezdte.

A gácsországi fa szállítása ellen hangoztatott panaszokra vonatkozólag megjegyeztetik, hogy a tarifa nem emeltetett, egyedül aállítás tétetett olcsóbbá a magyar-gácsországi forgalomban, mint az Ausztriára vonatkozólag a munkács-stryi vonalon is megtörtént.

Pollák J. budapesti cézég megvásárolta a Reis-féle gyárat Liesingben, kékfestő gyárat szándékozik ott felállítani.

4-én. A kassai keresk. és iparkamara küldöttségével szemben a kereskedelemügyi miniszter kinyilatkoztatja, hogy valamennyi kamarának rövid idő alatt alkalma lesz a keresk. és iparügyi kérdések fölött nyilatkozni.

7-én. Wekerle pénzügyminiszter a szesz megadóztatására vonatkozó törvény módosítása iránt tárgyalásokat folytat Duna-jevszki osztr. pénzügyminiszterrel.

Az osztrák-magyar államvasút váci pályaudvarában rakatár szándékozik építeni.

Az osztrák-magyar Lloyd társulat azon meghagyást kapta, hogy eddigi angol mérték szerinti tarifáit méter-mértékre számítsa át.

8-án. Az osztrák-magyar államvasút azon vonalain, melyeken vele a magyar államvasutak versenyeznek, új személy-szállítási díjszabást léptet életbe, mely éppen olyan jutányos, mint a

zónatarifa; az elvet azonban nem fogadja el. Az új dijszabás aug. 1-én lép életbe.

Az italmérésre vonatkozó terjedelmes utasítás jelenik meg, kiadva a pénzügyminiszterium által.

9-én. A déli vasut árú-tarifája revisió alá fog vétetni.

Bécsből jelentik, hogy Bleichröder bankár a gróf Andrássy-féle vasműveket 2 m. frtért megvenni szándékozik, a mennyiben a tulajdonos szept. 1-éig erre elhatározza magát.

10-én. A budapesti körvasut munkálatai annyira előrehaladtak, hogy a vasút megnyitása okt. 1-ére várható.

Az aug. 1-ével életbelépő zónatarifa szerinti dijszabások jegyzéke jul. 15-től kezdve áruba bocsájtatik.

Az eddigi jelentések alapján eszközölt kiszámítások szerint az idei buzatermés körülbelül 2½ m. métermázsára tehető, tehát mintegy 35%-al kevesebb, mint az előző évben s így kivitelre nagyon csekély mennyiség kerül.

11-én. A Dunagőzhajózási társaság új alapszabály tervezete fölötti tárgyalások, mely szerint 2 igazgatóság felállítása tervezetik, kielégítő eredménnyel folynak.

A déli vasut 1889. évi 25 millió frknyi valuta szükségletét fedezte s az alacsony aranyagió folytán 1½ millió frankkal kevesebbet adott ki e czímen, mint az előző évben.

A tőzsdetanács megengedi, hogy az I-ső magyar szállítási társaság részvényei a tőzsdére bevezetessenek.

12-én. Illetékes helyről a szeszdó törvény módosítása mellett felszólalások történnek és javaslatok tételnek, melyek a contingentált mennyiségnek 25%-al való leszállítására, az igénybe nem vett kiviteli jutalékoknak a következő évre való átvihetőségére, az adómentes termelés megszüntetésére, stb. vonatkoznak.

A keleti vasutakon berendezett éjjeli szolgálat költségeit mind a 4 érdekelt állam közösen fogja viselni, miután ezek egyedül Szerbiára nagyon magasak.

14-én. Alig van arra kilátás, hogy a Dunagőzhajózási társasággal végleges megegyezés jöjjön létre.

A magyar hitelbank alig fogja mérlegében a conversióból származó nyereséget mint ilyent feltüntetni; a kedvezőbb eredmény azonban a kamatok és jutalékok magasabb számtételeiben fog nyilvánulni.

Pollák J. budapesti czég a liezingi Reis-féle gyárat a csödtől meg 185.000 frtért tényleg megvette.

15-én. A cognac-gyártás érdekében, egy a szakmabeli kiváló iparosokból és a szesztermelő egylet tagjaiból álló küldöttség járt a pénzügyminiszternél.

16-án. A »Länderbank«-nak megengedtetik, hogy részvényenkint 20 és fél forint arany árkelet pótlék fejében kifizessen (a részvénytőke valutájának megváltoztatása).

Triesztből jelentik, hogy egy ottani keresk. czég a felszámolás alatt álló trieszti gőzmalmot megvette s azt rizshántoló

gyárrá szándékozik átalakítani, mely gyár az osztrák kormány részéről ugyanazon kedvezményekben fog részesülni, mint Magyarország részéről a fiemei rizshántoló gyár.

17-én. A »Pester Lloyd« felszólal, hogy az osztrák-magyar Lloyd hajóin és meneteinél u. n. mozgó minta-raktárak létesítenek.

Kereskedelmi körök a vasárnapi munkaszünetre vonatkozó rendelet magyarázatát követelik.

Aichholzi lovag Miller elnök, a Dunagőzhajózási társaság és a magyar állam között folytatott tárgyalásoknál beállott kedvezőtlen fordulat következtében állásáról le fog köszönni.

18-án. A jul. 11-éig terjedő időre vonatkozó hivatalos jelentés a vetések állásáról kedvezőtlenebb, mint az előzők.

A boiczai aranybánya a bécsi Bankverein és a drezdai bank által megszereztetett és mint részv. társ. — székhelye Budapest — 1 millió márka, vagyis fél millió arany forint részvénytőkével fog működni.

Bécsből a Dunagőzhajózási társasággal folytatott tárgyalások fennakadását és Miller lovag leköszönését jelentik. Alapszabályok módosítása fölötti tanácskozmányok.

Az alsó Dunán egy magyar gőzhajózási társaságnak alakítása van készülöben.

A turn-szeverini szuró marhavásár be fog szüntettetni.

18-án. A $4\frac{1}{2}\%$ -os magyar vasuti kölcsön ideiglenes értékjegyeinek kicserélése végleges címletekkel július hó 22-én veszi kezdetét.

19-én. A pécs-barcsi vasut államosítására vonatkozó hírek dementáltak.

A fővárosi 20 m. frtos kölcsön feltételei megállapíttatnak, az erre vonatkozó hirdetmény szept. 2-án fog közlőrré tétetni.

20-án. A mező-rendőri törvényjavaslat Szapáry földművelésügyi miniszter által revisió alá fog vétetni.

21-én. A déli vasut magyar vonalainak államosítására vonatkozó hírek dementáltak.

A budapesti bankegyesület félévi mérlege pro rata temporis $19\frac{1}{2}\%$ szemben az előző év $16\frac{1}{2}\%$ -ával.

Prágában nemzetközi gabona-vásár megtartása határoztatik.

22-én. Egy Budán létesítendő villamos vasutra előzetes engedély adatik (Gerendaynak). A stáció-utczai villamos vasut elkészült.

Baross keresk. miniszter enquêt-et hí egybe az iparkamarák átalakítása és az állam által nyújtandó ipari kedvezmények ügyében.

23-án. A mozgó minta-raktárak ügyében Kochmeister a budapesti keresk. és iparkamara elnöke enquêt-et hívott egybe, mely ezen ügy mellett nyilatkozott és azon ohaját fejezte ki, hogy egy magyar ember bizassék meg a képvisellel és hogy ez ügyben további részletes tanulmányok tétessenek.

Berlinbe az élő sertések bevitele megtiltatott. Kivételeket a birodalmi kancellár engedélyezhet.

24-én. A törvényes 6%-os kamatlábnak 5%-ra való leszállítása felett, miután az örökösödési törvényben is ez utóbbi kamatláb van elfogadva, a keresk. testületek véleményes jelentést fognak felterjeszteni a kereskedelemügyi miniszterhez.

A »Pester Lloyd« a kőbányai kereskedelemre nézve káros hatásának jelzi a németországi sertésbeviteli tilalmat és felhívja a kormányt, hogy ezen intézkedés ellen a kellő lépéseket tegye meg.

A budai keserűvíz forrásokhoz Kelenföld állomásról vezető helyi érdekű vasut czéloztatik.

25-én. A német sertésbeviteli tilalom nyugtalanságot okoz a kőbányai kereskedők között, habár ez ideig akadálytalanul folyt a kivitel; tájékoztat ohajtanak a közbenjárás felől.

A gabonatőzsdén a hausse óriási mérveket ölt.

A kézműipar-üzletek a zónatarifától kedvező eredményeket várnak, miután a személyes bevásárlás emelkedni fog, a helyett, hogy az utazó ügynökök közbenjárása vétessék igénybe.

A német sertésbeviteli tilalomra vonatkozó hivatalos értesítés megérkezik.

Szerbia nem engedi, hogy a Gagarin-féle gőzhajózási társaság Turnseverinbeni petroleum tartályokat építtessen, ezen intézkedés által a szerb ipar és a magyar petroleum finomítók érdekei óva vannak.

26-án. A m. ált. takarékpénztár félévi mérlege kedvező eredményt mutat (16%-ot pro rata temporis.)

A magyar-francia biztosító társaság közgyűlésének (30/VI) határozmányai a keresk. törvényszék által jóváhagyattak.

27-én. A gabonatőzsde valamivel nyugodtabb lesz.

A sertéskivitel Németországba szünetel.

A mezőgazdálk hadsereg ellátási szövetkezete azon kedvezményben részesül, hogy az áruszállítás utáni engedmények nem utólagosan, hanem azonnal az árúk beérkezésénél javára iratnak.

A román aratás eredményei távirati értesítések szerint nem kielégítők.

28-án. A Fiumén át a tengerre irányuló gabona és liszt szállítások után tarifa-kedvezmények engedélyeztetnek.

A német sertésbeviteli tilalom diplomaciai tárgyalásokra szolgáltatót okot.

A talajjavítási kölcsönökre vonatkozó törvény közhirre tétetik; a magy. földhitelintézetnél jelentkezések történnek az új jelzálog-kötvényekre, nagyobbára conversió céljából.

A regale tulajdonosoknak nyújtandó előlegekre és azoknak mikénti elnyerhetésére vonatkozó rendelet megjelenik.

29-én. A német birodalmi kancellár felhatalmazza a szász minisztert, hogy a Kőbányáról érkező sertések bevitelét bizonyos korlátozás mellett megengedheti.

30-án. A törvényes kamatláb leszállítása ügyében összehívott enquétt ellene nyilatkozik annak, hogy a kamatláb 6%-ról 5 $\frac{1}{2}$ %-ra szállíttassék.

MAGYARÁZÓ MEGJEGYZÉSEK A HAVI KRÓNIKÁHOZ.

A lefolyt hó haladást mutat fel azon az uton, mely a gazdasági tényezőknek a kormánnyal való szorosabb együttműködéséhez vezet. A kereskedelmiügyi miniszter mindjárt a hó elején kijelenti, hogy a kereskedelmi testületeknek rövid idő múlva alkalmok leendő több fontos kereskedelmi és iparkérdésben nyilatkozni és okt. 22-ére nagy *enquétt* hív össze, melynek feladata lesz a *kereskedelmi kamrák reformja és az ipari vállalatoknak nyújtandó állami kedvezmények* felett tanácskozni. Felbátorítva a nálunk nem nagyon szokásos előzetes eljárás által, mely az érdekelteknek az összeállításra váró *törvényjavaslatok előzetes tárgyalásába* való bevonásánál mutatkozik, a mozgó mintaraktárak ügyében is azonnal hallhatóvá lesz az érdekeltek szava; végül a törvényes kamatláb lejjebb-szállításának kérdésében is bekérített a kereskedelmi testületek véleménye, melynek kinyilatkoztatása is megtörtént.

Ha a kormány a kereskedői és iparos körök nézetét ilyképen kellő időben kipuhatolja s ha továbbá felmerülő nehézségeknél és panaszoknál azonnal elrendeli a kérdéses ügy megvizsgálását: akkor csakhamar létre fog jönni az a szoros összefüggés a kormány s a gazdasági élet között, mely eddig épen nem, vagy csak tökéletlen alakban létezett.

Megszomorító eseménye a hónapnak az *aratási eredmények kedvezőtlen volta*, mely nemcsak az ország pénzügyi helyzetére és nemzeti jólétére hat kedvezőtlenül, hanem rossz hatást gyakorol a vállalkozási kedvre általában. Nem örvendetes jelenség az sem, hogy szükségessé válik a *szeszadó reformját* kezdeményezni, minek magyarázata lényegileg abban keresendő, hogy az adó magasságának befolyását a fogyasztás nagyságára félreismerték. Ezen jelenségek dacára a *tőzsdei forgalom a legközelebbi hónapokra lendületet enged jósolni*, mivel a *pénzügyi intézetek félévi üzleteredményei* nagyon kedvezők és mivel a termés mennyiségénél mutatózó hiányt részben jóvá teszi az árak emelkedése. A főbb pénzpiaczokon egyre tartó pénzbőség új befektetésekre ösztönöz, és miután a nemzetközi kereskedelem kevésbé jövedelmező, az iparvállalatokhoz fognak a tőkék nagyobb hévvel fordulni, kivált, ha az állami kedvezmények mérve jelentékenyen nagyobb tétetnek.

A *személyforgalomban létesített zónaviteldíjszabást* részünkről mint fontos kísérletet fogjuk fel, melyet a mi mezőgazdasági termelési és értékesítési viszonyainkhoz alkalmazva, az áruforgalomra is ki kellene terjeszteni. — Az újítás bece felett csakis az eredményeket megállapító, minden szépítés és pártfogtalán nélkül való jelentés fog döntheteni. Mi nagyobb jelentőséget tulajdonítunk a kísérletnek, mint annak legtöbb bírálója, nevezetesen nagyobb jelentőséget, mint azok, kik azt mint budapesti helyi, vagy Magyarországra szorítózkodó helyi ügyet tekintik. Ha a kísérlet sikerül, úgy a zónarendszernek a belföldi teherforgalomban való alkalmazására nézve eddig nem sejtett kilátások nyílnak meg, s ebben a helyinél bizonynyal nagyobb jelentőség rejlik. Ezt a legközelebbi jövő fogja megmutatni.

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

Külföldi hang az új zónatarifáról.

A személyszállításnak a zónatarifa alkalmazása által létesített reformját, mely nemcsak saját közlekedésünk, hanem az egész vasútügy történetében korszakot alkotó ujitás, a sajtó oly részletesen ismertette, bírálta, fejtegette, hogy annak további ismertetése e folyóirat hasábjain alig nyújthatna újabb tanulságot az olvasó közönségnek. A reform elméleti megvitatása jelenleg már különben is idejét multa, mert az eszme, melyet Brandon Rafael ezelőtt 21 évvel, a postaportó analógiájából indulva ki, fölvetett s melyet — bár azóta is voltak az irodalom terén buzgó harcosai — a vasútügyet intéző körök makacsul visszautasítottak, végre hazánkban testet öltött, s többé nem meddő vitást vár, hanem a közel jövőben a gyakorlati élettől várja igazolását.

Nem kételkedünk, hogy az eredmény igazat fog adni a merész államférfinak, ki felfogván az eszme nagyságát, ismert erélyével minden akadályon keresztül gázolt s nemzetünket a közlekedés terén egyszerre uttörőnek állította a civilizált nemzetek sorában. Ha majd számszerű eredmények állnak előttünk — bár a reform hatását tisztán számok alapján megmérni soha sem lesz lehetséges — visszatérünk a zónatarifára. Legyen szabad most egy oly szakember (akarata ellenére is megadjuk neki e czímet) véleményét mutatni be röviden az új magyar zónatarifáról, ki irodalmi téren az eszmének egyik előharcosa volt. *Engel Eduárd* cikkét értjük, mely a dr. Stein Lőrincz tanár kiadásában Bécsben megjelenő »*Zeitschrift für Eisenbahnen und Dampfschiffahrt*« című folyóirat jul. 5-ki számában jelent meg.

Engel Eduárdot — Berlinből — nem magyar rokonszenyv szólaltatja meg, hogy tönjént gyűjtson egy magyar államférfinak. Ellenkezőleg, félti Ausztriát azon túlsúlytól, melyet Magyarország az új tarifa-reform folytán a közlekedés terén nyer s midőn a magyar tarifareform nagyszerű hatását festi, csak azért teszi, hogy Ausztriát tette költse s a magyar példa követésére buzdítsa.

Engel a részletekben kifogásokat is tesz a magyar zónarendszer ellen, a mit, ismerve a személyszállítás reformálásával szemben elfoglalt radikális álláspontját, természetesen találunk. A sok zónát bonyolultnak s annak folytán a kezelést nehéznek, költségesnek találja. A szomszédos forgalomban a 10 kr. vitelbért a harmadik osztályban magasnak tartja, (5 krt kívánna helyette) s a zónák megtörését Budapesten nem látja indokoltnak.

»Mindazáltal — úgymond — az egész tarifareform által Magyarország a nemzetközi forgalom kedvencz gyermekévé lesz, s az vezet engem a következő elmélkedésre, mely főleg a folyóirat Lajthán inneni (osztrák) olvasóihoz fordul. Az utóbbi évek alatt osztrák hírlapokban számos panaszt olvastam Bécsnek gazdasági, névszerint forgalmi hanyatlása miatt. Bécsben egy külön egylet is alakult az idegenek forgalmának emelésére. De ha tudni akarja, mint kell eljárni egy főváros forgalmának emelésénél, fordítsa figyelmét a magyar fővárosra. Az olcsó zónatarifa behozatala Magyarországon a következőt fogja előidézni: hallatlan gyors emelkedését Magyarországnak s ezzel együtt Budapestnek. De nem csak ezt. Egész Magyarország a forgalomnak oly sodrába fog bevonatni, min Baross miniszter épúgy, mint különösen a tisztelt szakemberek Ausztriában el fognak csodálkozni. Már »Eisenbahnreform« című munkámban kimondtam s itt ismétlem: Az az ország, mely az olcsó zónatarifát először alkalmazza, Európa forgalmának árját legközelebb maga felé fordítja. Előre látom, hogy Magyarország egy év lefolyta alatt Európának fő turista-országa lesz. A szép főváros, a Duna, a magas Táttra, a Kárpátok, az ut az európai Kelet felé — mind ez nagy vonzerőt fog gyakorolni, mihelyt csak egy egészen olcsó tarifa köszönti a Magyarországra lépő utast, mondván neki: most tehát utazzál, a meddig akarsz, 8 frtért első helyen, szép utat tehetsz meg! Európának egész nagy turista területei fognak kikerülni s részben pusztán maradni, mihelyt a magyar tarifa vonzereje érvényesíti magát, s ez a mi villámsebessen élő korunkban a saját ezerszeres harsonázásának segélyével mostantól legfeljebb egy év alatt be fog következni. Sok ezer német, franczia, angol, skandináv, kik most évről-évre a magas tarifájú Németországon keresztül Svájcba, vagy Tirolba utaznak üdülést keresni, egyszer csak azt mondják: Menjünk már egyszer Magyarországra! annyi menetdíjat meggazdálkodunk ezzel, hogy ott egy jó hetet ingyen tölthetünk rajta! Az osztrák turista-tartományok ezt csakhamar keserűen fogják érezni.

Legfőbb ideje, hogy Ausztria ez ellen a háttérbeszoríttatás ellen védekezzék. Nem is kételkedem rajta, hogy Ausztria meglepő rövid idő alatt követni fogja Magyarország példáját, mert kénytelen vele. Az a csodálatos minden oly kísérletben, mely valamely országban erélylyel vitetik keresztül, hogy sikerével a szomszéd országokat kényszeríti, hogy ők kövessék. Minden késedelem roppant veszélyeket hozhat.

Gondoljuk csak, hogy az olcsó zónatarifa már ezen a nyáron, már jul. 1-jétől behozatott volna az osztrák vasúton, például a bodenbach-bécsi, salzburg-bécsi, kufstein-alai és trieszti vonalon; kételkedhetik-e bárki, hogy azon éjszak- és közép-német utasforgalomnak jó fele, mely jelenleg Svájcba hömpölyög, nem az osztrák alpesi tartományokba áradt volna? S belőle a legtöbb egészen új forgalom volna. Lehetőséges, hogy egészen olcsó tarifa mellett a vasutak, kivált az átmeneti időben, hiányt szenvednek. Lehetséges, mondom, kivált ha egyebet nem hoznak be, csak az olcsó pénztarifát, s egyebekben a többi szép özőnvizelőtti berendezéseiknél maradnak, minők a bummelzugok, drága ellenőrzés, bonyolult leszámolás, olcsó plakátok helyett hivatalnoksereg, stb. De

ezen hiánynyal szemben Ausztria nemzeti jólétére nézve a milliók tuczatjai állanának, melyek az idegenek fokozott forgalma által folynának az országba.

Ha a magyar tarifakisérletet ezen magas álláspontról tekintjük, akkor kétségkívül oly nagyszabású rendszabálynak tűnik az fel, hogy mellette csaknem minden egyéb eltűnik, mi politikai és gazdasági perpatvarokból a napi sajtót megtölti. Járadék-converziók, adósság-törlesztések, fölemelt hadi budget — mind fontos dolgok; de mik azon gondolathoz képest, hogy egy nem értelmetlen népességű országban az ember és ember közötti forgalom békői végre leveretnek? Csak ezzel kezdődik egy nép magasabb állami élete.

A magyar tarifa, sok zónájával, határozottan ellenkezik az én egyszerű tarifajavaslatommal. Mindazáltal élénk örömmel üdvözlöm és minthogy a német próféta, sajnos, nem nyom annyit Németországban, mint idegen országban, jósolni merem, hogy *Magyarországra nézve a zónatarifa behozatalával a jólétnek, művelődésnek, s minden oldalú erő kifejlésnek egy új korszaka nyílik meg.*

Sokan a legfőbb állami jólétnek illetén kérdéseiben legközelebb csak azt a pár milliót látják, mely netán koczkán forog, ha ez vagy amaz így és nem úgy alakul. Arra, hogy egy olcsó vámtarifa egy egész országnak a kultura és jólét magasabb fokára való emelését idézi elő, sajnos, ritkán gondolnak. A műtétnél is, melyet a seb orvos végrehajt, vérnek kell folynia; de nem sokára eláll s a műtét nélkül az élet s a tagok épsége az ördögé lenne.

Hogy a személytarifa reformjával egyidejűleg a podgyásztarifa reformjának is meg kell történnie, magától értetődik. Az új magyar podgyásztarifa alig hagy fenn kívánni valót, legfeljebb a második zónát a 51 kilométertől 100 kilométerig, egészen el lehetett volna ejteni. De úgy is, a hogy van, a szállítási személyzetben kétségkívül nagy megtakarítást idéz elő. Jövőre a legegyszerűbb podgyászholdár képes lesz egy koffer szállításaért járó díjat a legrövidebb idő alatt kiszámítani, míg eddigelé különösen kvalifikált és így drágább hivatalnokot kellett erre tartani. A mi a tételek magasságát illeti, kétségtelen, hogy a mostaniakkal szemben már a tiszta boldogság.

„Eljön, a minek jönnie kell“ mondja egy orosz példabeszéd. Be fog következni, hogy a magyar példát rövid idő alatt Ausztria is utánozni lesz kénytelen. Természetesen az osztrák államvasutak fognak előljárni, a magánvasutak követni fogják őket. Egy ideig vonakodni fognak, de kénytelenek lesznek követni. Ha nem teszik, a közönségben a méltatlankodás vihara fog ellenük emelkedni, mely sokkal erősebb lesz, mint a magánvasutak kis és nagy hatalmasságainak hatalmas befolyása.

dr. —

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

Idei aratásunk és a statisztika.

Ha Magyarország rónáin a hullámzó gabona sárgulni indul és gazdag aratást ígér, senki se gondol a statisztikával, mely ez aratás mennyiségét és értékét számokban lesz kitüntetendő. Örül ekkor földbirtokos és kereskedő; amaz a gazdag hozadéknak, emez a jövedelmező üzletnek. Örülnek malmaink is a remélhetőleg olcsó készletbeszerzésnek. Mindenki tudja, hogy a sokból sok jut mindenfelé és senki se gondol valami komolyan arra, vajjon mennyi lesz az s miként kell e mennyiség tudomására jutni.

De ha elemi csapások látogatják gyakran sanyargatott országonkat, ha az áradó folyamok pusztítják a vetéseket, késő fagyok érik a fejét hányó buzát, rozstot, vagy hő és köd sújtják a kalászos növényeket s az üzleti lapok által aratás előtt évről-évre egyaránt jónak hirdetett termés mégis balul üt ki s az aratási eredmények hétről-hétre silányulnak: akkor mindenki tudni akarja, hogy mennyi hát voltaképen Magyarország aratási eredménye s a számokat nyújtó állami közlegeket késedelmezésről vádolják, sőt kevés hija magáért az aratás csekélyiségeért is akarják felelőssé tenni.

Ilyenkor a legesodálatosabb kívánnak merülnek fel nemcsak az eredmények közlésének idejére, de még az eredmény megtudásának, vagyis az adatgyűjtésnek, tehát az alkalmazandó statisztika módszerére nézve is. Mindenből pedig az világlik ki, hogy az elkedvetlenedett gazdaközönség s az elégedetlen kereskedő világ eme főlészalói nem tudják, hogyan jut az állam az illető statisztikai anyag birtokába s mit képes nyújtani.

Azért mégis minden kétely fölött állónak kell elfogadnunk, hogy a közönségnek -- legyen az termelő, közvetítő vagy fogyasztó -- teljes joga van követelni, hogy a tényállásról a lehető legkorábban s a lehető legmegbízhatóan értesítve legyen.

Mielőtt tehát Magyarország 1889-ki aratási eredményeit bemutatnám, szükségesnek látom, habár csak vázlatosan is ecsetelni, miként van Magyarországon a mezőgazdasági, illetőleg aratási statisztikai szolgálat szervezve, mit és mikor képes eredményeket nyújtani s mennyiben megbízhatók ezek.

A mezőgazdasági statisztika, mióta az 1889. XVIII. törv. czikk által a földmivelés-, ipar- és kereskedelmi és a közmunka- és közlekedésügyi miniszteriumok ügyköre új beosztást nyert, ez idő szerint két miniszteriumban, t. i. egyrészt a földmivelési miniszterium egyik osztálya, másrészt a kereskedelmi miniszterium alatt álló országos statisztika-

tikai hivatal által — de az előbbinek közvetítése mellett — összhangzóan, egyöntetűen kezeltetik.

A földmívelési minisztérium statisztikai osztálya évek óta, elébb havonként, később, az aratás közeledtével, hetenkint állítja össze és közli a tudósításokat a vetések állásáról. Az adatokat ehhez a miniszter által kinevezett, elismert gazdák és más bizalmi férfiak közül kinevezett *gazdasági tudósítók*tól veszi. E közlemények oly gyorsan jelennek meg, hogy idő tekintetében többet követelni alig lehet; de tájékozásnál egyebet nyújtani nincsenek is hivatva, mindössze országrészek szerint felelnek meg időközönként azon kérdésre, melyet szomszéd gazdák is mind sürűbben intéznek egymáshoz, minél inkább közeledik az aratás, t. i. „hogyan áll a vetés?” „mily kilátások vannak a termésre?”

Ha az illető osztály még inkább akarván szolgálni a közönség érdeklődésének és az aratás küszöbén, a beérkezett jelentések alapján kiszámítja, a várható termés mily százaléka ígérkezik jónak vagy rosznak, közepen felül, vagy alól állónak, úgy ezt komoly szemlélő egyébbnek, mint általános megközelítő tájékoztatónak annál kevésbé veheti, mert a földmívelési minisztérium statisztikai osztálya e számítások alapjául csakis az előző évi bevetett terület nagyságát veheti, a folyó év termő területe (őszi vetéseknél természetesen a múlt évit véve) még ekkor tudva se lévén.

Ennek összeállítására ugyanis az országos statisztikai hivatal mezőgazdasági osztályának feladata, mely ez adatokat évről-évre községenként gyűjti s az adatszolgáltató közegek többszörös, utóbb már távirati megsürgetése után, a nyers anyagot úgy siet egybeállítani, hogy a tényleges aratás eredményeit a mint beérkeznek, napról-napra bevezethesse s a holdankinti termést a bevetett holdszámmal szorozva, az országos termést községekből járási s innen megyei összegekbe átvive, az egész országról közölhesse.

A holdankinti termést, az egyes gabonafélék szerint ugyanazon gazdasági tudósítók, kik a vetések állásáról tettek előbb hetenkint jelentést, küldik be a földmívelési minisztériumba és ezeket a próbacseplések alapján mondják be. Minél több tehát a gazdasági tudósító, minél kisebb területre terjed működési köre (eddig többnyire szolgabírói járásnak felel meg egy-egy) s minél lelkiismeretesebben jár utána, minél több gazdánál a próbacseplések eredményének: annál megbízhatóbb lesz a holdankinti szorzó s annál megbízhatóbb az országos eredmény is.

Ha valamely járásból, minden utánjárás és sürgetés mellett sem kerül be adat, úgy a szomszéd és körülfekvő területek átlagai számításra kerülnek ki és vétetnek szorzóul, így tudván csak a statisztika leginkább megközelíteni a valót, melyet matematikai pontossággal soha el nem érhet.

Igaz, hogy ez eljárás nem közvetlen adatgyűjtés minden irányban, de részben becslésen alapuló. Nem felel meg tehát a közönség köréből egy lap f. é. júliusi számában felmerült azon nézetnek, mely szerint „megbízható termés felőli statisztika nem is készülhet másképp,

mintha az ország valamennyi termelőjét, kicsijét és nagyját termése felől tüzetesen kikérdezzük.

Ez első pillanatra igen helyesnek látszó nézetre már közel másfél évtizeddel ezelőtt megfelelttem egyik épen a nagy közönség számára irt, de kevés elterjedést nyert munkában,¹⁾ melyben az aratási statisztikát s annak külföldön is mivélését ismertetve, ezeket irtam: „... maga a termés, még ha egy népszámlálás teljes gépezetét is működtetnők, soha nem lesz közvetlen adatgyűjtés útján megszerezhető. Hiába jártnánk udvarról udvarra ügynököket, megtudandók az illető földmives termését. Nem fogjuk megtudni, mert az illető, sok esetben maga se tudja pontosan. Annyiféle a kepe, kéve, kalangya, kereszt, stb., hogy még ha számukat tudnók is, sem a szalma mennyiségét, még kevésbbé pedig a magét ki nem hoznók. Itt is csak becslésre szorultunk s a becslés kivetette mértékkel való szorzásra, hogy a mérőszámot (most már hektoliter vagy métermázsa számát) megközelítőleg kikapjuk. De föltéve, hogy nem sajnáljuk a költséget s tanyáról-tanyára járva, vétetjük föl a termést hozzáértő ügynökök által, vajjon hány helyen miféle állapotban találnók ezt? A kisebb birtokos már elnyomtatta vagy kicsépelte, lehet, sőt valószínűleg már el is adta egy részét, míg a nagyobb birtokosnál még szalmában áll az félszerben vagy asztagban. És ennek tartalmát vajjon nem kellene-e újra csak megbecsülni vagy ezt könnyebben eszközölnők-e? Tehát még az idő se szabható ki a fölvételre, mert legalább is félévre vagy tovább kellene terjednie, hogy minden gabona szemben álljon; azt meg talán csak senki sem fogja javasolni, hogy addig szüneteltessünk minden eladást, míg a termés mennyisége hivatalosan feljegyezve nincs. Hova jutna ezzel jobb termés és ár esetében épen Magyarország, melynek egyik fölénye csakis a gyors piacrajutásban van, egyedül így tudván megelőzni Nyugat-Európában Dél-Oroszországot meg Amerikát és Indiát.

Íme, hogy már évekkel ezelőtt is foglalkoztam mint a statisztikai hivatal vezetője e fontos kérdéssel, de miután ugyan e könyvben az összes külföldi rendszerek kritikai ismertetése is csak azon eredményre vezetett, hogy az aratási statisztikában becsléseknél egyébre ott se jutottak, nyugodtam bele saját rendszerünknek is megtartásába.

Különbön helyes volna tisztába jönni közönségünknek is a statisztika hivatására nézve. A statisztika nem matematikai biztosságú a részletekre nézve, de azzá válik nagy számaiban. Lelkiismeretes pontosságra kell törekednie az eredeti adatgyűjtésben és összeállításokban, de az emberi gyarlóság okozta eltérések a részletekben, ugyanez alapon megtalálják helyreigazításukat épen nagy összegezéseikben. Tudnunk kell egyébiránt mit akarunk a statisztikával kimutatni. Viszony-számokat kifejező százalékokban pontosság kedvéért a tizedes törtet is felemlítjük; nagy vonású összehasonlításoknál elhallgatjuk az ezreket és a százazrek is csak mint a kimondott milliók tizedesei jelentkeznek; hegyek magasságáról az ezer méterek említése nyújt elegendő világos képet, vasutaknál a centimeteres emelkedést is számba

¹⁾ »A gyakorlati statisztika kézikönyve.« Budapest, Athenaeum 1875.

vesszük ; országokat vagy világrészeket ábrázoló áttekintésű térképnel beérjük, ha az országok határai, a főbb városok helyei vannak kijelölve, specialis térképen fel akarjuk lelni a járási és községi határokat, a tanyákat, patakokat, gyalogösvényt is. Tengerek területét négyszögmyriaméterekben, folyamok szélességét méterekben fejezzük ki; az egyes vízcsöppet pedig görcsövel szemléljük és így vizsgáljuk megszámlálhatatlan lakosait.

Igy az aratási statisztika is csak a hectoliterek millióira nézve közelíti meg a valóságot, de így is, összetevéseiben a múlttal megbecsülhetetlen szolgálatot tesz a nemzetgazdának, tájékoztatja a gazdát és a kereskedőt; befolyással bír a világforgalom menetére, a kötések minőségére nézve; de csakis a multból következtetve a jelenre és közel jövőre; az adás-vevést magát a kis gazda s a közvetlenül vásárló ügynök közt nem befolyásolhatja; mert bármi gyorsan készüljön, erre mindig későn fog megjelenni.

Azért Magyarországot egyik külföldi ország sem előzi meg ebbeli statisztikai közlésekkel. Még az aratás foly s az alapszámok, t. i. a bevetett terület már készen várja megfelelő rovataiban az érkező termési adatokat. Az eredmény közkézre kerül; de kellő óvatossággal fogadandó, mert még csak ideiglenes, mely változásoknak még pedig csökkenő irányban van alávetve.

Megjegyzendő ugyanis, hogy az elemi csapások (vizáradás, aszály, köd, férgek, egerek, stb.) által látogatott földterületek, melyekről az adatok csak később érkeznek és állíthatók össze, az eredetileg bevetett terület nagyságáról még le nem vonattak, ez pedig évről-évre sok ezer holdra rüg és befolyásolja a terméseredményt, még pedig volt ily csapástól ért terület:

1880—84-ig 5 évi átlagban . . .	541.400 hektár
1885-ben	260.400 „
1886-ban	434.000 „
1887-ben	264.300 „
1888-ban	354.230 „

Az ország összes, valamennyi terményre kiterjedő termés kimutatása, tekintetbe véve minden körülményt s így az elemi csapásokat is, ily formán csak később jelenhetik meg a hivatal *évkönyveiben*, burgonya, répa, tengeri csak ezután kerülván szedés és törés alá. De legalább a *gabonaneműek* az ország terményei legfontosabbjainak aratási eredményeit immár ismerhetjük. Volt szó arról is, hogy még gyorsabb közölhetés végett a terület adatgyűjtését is kétfelé osszuk, ősziek és tavasziak szerint, amaszt télen, ezt tavasszal követelvén be. Tekintve azonban, hogy sokhelyt tavaszi búzát, másutt őszi árpát is vetnek, hogy gyakran a tél alatt megrongált őszi vetés kiszántatván, helyébe tavaszi kerül, ez eljárás kockáztatta volna az adatgyűjtés pontosságát s így az eddig alkalmazott rendszer mellett maradtunk.

Az e rendszer alapján gyűjtött adatok szerint az 1888^{8/9}-re gabonaneműekkel bevetett terület 6.340,750 hektár, vagyis a mult

évben hasonló vetés alá használt 6,078.844 hektárral összehasonlítva 261,906 hektárral több. Termett pedig rajta :

buza	33,347.686	hktliter
rozs és kétszeres . . .	15,163.915	"
árpa	12,348.625	"
zab	15,311.965	"
Összesen szemes termés 76,172.191 hktliter.		

Idei aratásunk különben is előre tudott gyöngé voltát ime számokban látjuk kifejezve. A csökkenés annál érzékenyebb, mert az ideit ugyszólván egy évtizeden át meglehetősen jó, sőt számokban eleddig nem ismert kitünő aratások előzték meg.

Legjobban mutatják ezt következő számok. Termett ugyanis az eddigi legjobb években :

	1882-ben	1887-ben	1888-ban
buza	46,430.618 hktl.	51,420.798 hktl.	47,880.101 hktl.
rozs és kétszeres	21,477.806 "	21,263.158 "	17,629.684 "
árpa	20,285.806 "	19,635.717 "	15,898.704 "
zab	23,786.593 "	21,672.427 "	19,916.964 "
Összesen 111,980.823 hktl. 113,992.100 hktl. 101,325.453 hktl.			

Látni való, hogy a négyféle szemes gabona összes termése már tavaly is némileg megcsökkent az 1887-diki eddig ismert legjobb terméshez képest, sőt az 1882-dikinek is körülbelül 10 ezer hektoliterrel alatta maradt. Aztis látni azonban, hogy ugy a rozs és kétszeres, valamint az árpa és zab termése nemcsak némileg egyenletesebb, de fontosságra nézve is messze mögötte marad a búzának. Ezért a következőkben leginkább ezzel akarunk foglalatoskodni és itt több érdekes tényrt lehet konstatálni.

Ha összevetjük az eredményeket (1868-at mellőzve, a mikor is a fölvétel még nagyon kezdetleges volt) 1869. óta öt évi átlagokban, azt tapasztaljuk, hogy nemcsak a búzával bevetett terület emelkedett évről-évre, de emelkedett az átlagos termés is. Volt ugyanis átlag :

	a búzával bevetett terület*)	a hektáronkénti termés	az összes búzatermés
1869—73-ban	2,052.000 hkt.	8'45 hltr.	17,289.000 hltr.
1874—78 "	2,416.000 "	10'15 "	24,489.000 "
1879—83 "	2,506.000 "	12'47 "	31,204.000 "
1884—88 "	2,761.000 "	15'46 "	42,687.000 "
20 évi átlagban	2,434.000 hkt.	11.88 hltr.	28,917.000 hltr.

Itt ki kell emelnünk, hogy mióta Magyarország áll, első ízben látunk számilag kimutatott 20 évi átlagtermést és örvendetesen láthatjuk, hogy quinquenniumról—quinquenniumra hogyan emelkedett nem-

*) Levonva már az elemi csapások folytán kiveszett vetés-területet.

csak összes búzatermésünk 17 millió hektoliterről 42 millióra, de hogyan szaporodott a hektáronkinti átlagtermés is 8'45 hektoliterről 15.46 hektoliterre.

E számok azért is érdekesek és fontosak, mert nem csupán egy szerencsésebb termésű évre, hanem változó termésű 5 évi átlagokra vonatkoznak. Mert ha a nagy termésű 1888-diki évet vesszük például, úgy hektáronkint 17'34 hektoliter búzatermést kapunk; ha pedig viszsanyúlunk a még bővebb termésű 1887-re, úgy éppen 18'52 hltr az átlag-termés, mely immár megközelíti a nyugoteurópai államok átlagterméseit, sőt Franciaország és Ausztria átlagterméseit erősen meghaladja, nem is szólva Éjszak-Amerikáról, a hol ez több évi átlagban 8 és 11 hektoliter közt váltakozik.

A 70-es években, igaz, rossz termő éveink voltak, mégis 8—10 hektoliter körül jártunk a hektáronkinti átlagtermésben s ha mögötte is maradtunk a legtöbb európai művelt országnak, európai Oroszországot jóval meghaladtuk ekkor is, Éjszak-Amerikával pedig körülbelül egy színvonalon álltunk.

Az 1879—83-iki ötévi ciklusban 12'47 hektoliterre vittük fel, pedig ez öt évben benne van 1879, az utóbbi évtized leggyöngébb termése összesen csak 18 millió hektoliter, vagyis hektáronkint csak 7'47 átlaggal. És ez ötévi átlag is, ama rossz évvel együtt, 31 millió hektoliternyi termést mutat, holott a számainkat megelőző, de híres jó termésűnek ismert 1868-diki évben is csak 29'56 millió hektoliterre birtuk felvinni, hektáronkint 14'48 hltr. átlag terméssel.

E számok öröndetes és nagymérvű haladást mutatnak mezőgazdasági iparunkban. Mert ha nagy részök a kedvezőbb időjárásnak tudható is be, közel két évtized alatt ez nem oly állandó, hogy az összes eredményt neki kellene köszönnünk. Nagy része van ebben a haladott gazdálkodásnak, a föld jobb művelésének, a helyesebb magválasztásnak, a sűrűbb trágyázásnak, a gépek okszerűbb és bővebb alkalmazásának, szóval az egész földművelés fejlődésének.

Igy tekintve aratási eredményeinket, talán könnyebben viseljük el az 1889-diki hanyatlást, mely 11'73 htliternyi átlagtermésével még se mutat túl nagy, hanyatlást. De talán jobb szemmel nézzük majd a statisztikát is, mely egymaga képes arra, hogy az egész ország mezőgazdaságának több évre visszatekintő képét mutassa, jogosultságot nyervén általa a nemzetgazda, hogy ez alapon a jövőre is következtetést vonhasson.

Keleti Károly.

A lottó Magyarországon és Ausztriában.

A genuai számsorsjáték vagy a nép nyelvén szólva, a kis lutri ma még állami jövedékeink sorában foglal helyet, Wekerle pénzügyminiszter azonban a legutóbbi budgetvita alkalmával kilátásba helyezte, hogy azt lehető rövid idő múlva ki fogja küszöbölni az állami költségvetésből. Hasonló nyilatkozatot tett az osztrák pénzügyminiszter is a törvényhozás színe előtt, midőn nem rég a ház elé terjesztett sorsjegy

törvény tárgyalására került a sor. Mindkét helyről hangoztatva lön az is, hogy e kérdés megoldása annál hamarabb várható, minél előbb fog találkozni mód, más uton legalább részben recompensálni azt a hasznót, melyet a lottó az államkincstárra nézve képvisel jelenleg.

Rég letűnt az idő, midőn a lottót, más, mint államfinancziális szempontból lehetett indokolni, s ma bizonyára csak mosolylyal olvasnók ama királyi rendeletet, mely a mult század elején meghonosítva a lottót Franciaországban, azt mint oly czélra szolgáló „kellemes és kényelmes eszközt“ mutatja be, hogy valaki „biztos és tekintélyes jövedelmet teremtsen magának élete hátralevő napjaira.“ A lottó története bizonyítja, hogy annak létesítése körül kiválóan oly okok működtek közre, melyek az egyént is, megszorult anyagi viszonyok közt, kevésbbé válogatóssá szokták tenni az eszközökben. Nagy Frigyes és Mária Terézia a háboruk okozta terhek nyomása alatt határozták el magukat arra, hogy a lottó-játékot csaknem egy időben, állami jövedelmi forrás gyanánt hasznosítsák. De még az ilynemű állami vállalat lucrativ jellege sem tartóztatta vissza Angliát és Franciaországot, hogy az első adott alkalommal a lotteriákat adózási alapjaik sorából ki ne töröljék; Anglia e lépésre már 1826-ban szánta el magát, oly időben, midőn a lotteriák fél millió sterlinget jövedelmeztek a fiscusnak, tíz évre rá Franciaország meghozza az 1836. márczius 21. törvényt, melynek mindjárt első szakasza így hangzik: „mindennemű sorsjáték eltöröltetik“, pedig a francia kincstár átlag 11 millió francot húzott a lottóból s nem csekély érdemeül sorolható föl Bajorországnak, hol 1773-ban nyert befogadást a kis lutri, hogy ezt az 1856 július 1.-iki törvénnyel megszüntette, jöllehet tiszta hozadéka az utóbbi években $3\frac{1}{2}$ millió frtot tett ki, az összes adók hetedrészét. Végre Poroszország, hol a számsorsjáték jövedelmezősége 1805-ben már megütötte a fél millió tallért, öt évre rá szintén számüzte a játék e nemét s kizárólag az osztálysorsjáték monopolját tartotta meg, melyet kevésbbé demoralisálónak hitt, mint am azt.

Ma már tényleg csak Olaszország és monarchiánk folytatják állami üzlet gyanánt a lottójátékot. Az előbbi államban, melynek lakossága különben annyira takarékos, nem kevesebb, mint 78 milló franc foly be a lottópénztárakba évenként s ha ezek 54 milliót nyeremények és igazgatási költségek czimén ki is fizetnek, az állam még mindig 24 millió franc tiszta hasznót húz a lottó-vállalatból. Hogyan áll e tekintetben monarchiánk?

Jelen sorok célja a hivatalos statisztikai adatok nyomán e kérdést megvilágítani. Azt hisszük, a tárgy nem nélkülöz minden actualitást. Nem annyira a temesvári eset következményei miatt érdemel e helyen tüzetesebb megvitatást a lottókérdés, mint inkább azon érdek miatt, melyet annak államfinancziális oldala képvisel. Mert napjainkban, midőn az állami pénzügyek rendezése a jövedelmek kihasználását sürgeti, nem lehet közömbös reánk nézve az a szempont, hogy a lutri-játék eltörlésekor követett ethikai cél érdekében minő áldozatot készü-

lünk hozni pénzügyileg. A rendelkezésre álló adatok ¹⁾ e részben meg-
 lehetősen tájékoztatók s közlésük a monarchia mindkét állam felére
 vonatkozólag már azért is indokoltnak látszik, mert élesen feltűntetik
 azt a különbséget, mely Magyarország és Ausztria szóban forgó álla-
 potai közt fennáll. A kérdés pénzügyi oldalának megvilágításával pedig
 egyidejűleg oly adatok is kerülnek felszínre, melyek a lottójáték elter-
 jedését, emelkedő vagy hanyatló irányzatát, mely körök által való
 felkaroltatását, szóval jellegének és szervezetének egyéb figyelemre-
 méltó mozzanatait hiven visszatükröztetni alkalmasok.

A mi első sorban a játékbetéteket illeti, ezek (1872 évből kiin-
 dulva) a következő összegeket tüntetik föl:

Év.	Magyarországon	Ausztriában.	Év.	Magyarországon	Ausztriában
1872	3,058.511	16,002.780	1880	3,213.356	20,139.748
1873	3,822.086	19,299.853	1881	3,204.586	21,878.497
1874	4,169.100	20,199.572	1882	2,910.978	20,043.168
1875	4,056.507	20,736.866	1883	2,879.709	21,788.106
1876	4,194.985	22,648.206	1884	3,032.415	22,121.411
1877	4,266.692	21,703.628	1885	3,180.993	—
1878	3,739.743	19,899.993	1886	2,833.996	—
1879	3,681.287	20,910.523	1887	2,575.155	—

A bemondott játékok, illetve a játék-betétek számát tekintve,
 adataink a következők:

Év	Magyarországon	Ausztriában	Év	Magyarországon	Ausztriában
1872	—	84,486.270	1880	15,107.950	105,343.550
1873	—	76,737.050	1881	15,316.900	113,348.350
1874	—	100,136.650	1882	14,168.664	113,479.050
1875	—	104,855.230	1883	13,972.608	115,689.400
1876	—	114,579.930	1884	14,417.660	116,066.100
1877	—	115,715.050	1885	15,016.039	—
1878	17,698.572	107,578.450	1886	14,108.894	—
1879	17,470.842	112,320.300	1887	13,253.557	—

E számcsoportok egyszerű szemléletéből meggyőződhetünk arról,
 mennyivel csekélyebb mérvű a lútrizás nálunk, mint Ausztriában.
 Ha a játékbetétek összegét tekintjük és az e tekintetben Magyarorszá-
 gon legkedvezőbb, vagyis a legnagyobb összeget feltűntető év (az 1877-
 iki) eredményét összehasonlítjuk az Ausztriában mutatkozó legked-
 vezőtlenebb vagyis a legkisebb összeget fölmutató év (az 1872-iki)
 eredményével, ez utóbbi még mindig mintegy három és félszer nagyobb-
 nak mutatkozik. Vagy a játékbetétek számát vizsgálva, az ez irány-

¹⁾ A Magyarországot illető adatok a »Magyar Statisztikai Évkönyv«-ből,
 az Ausztriára vonatkozók pedig a bécsi cs. kir. központi statisztikai bizott-
 ság által kiadott »Oesterreichische Statistik« czimű munkából merítették.

ban Magyarországon mutatkozó legkedvezőbb, vagyis a legtöbb betétekkel szereplő év (az 1878-iki) eredményét több mint négyszeresével mulja fölül az Ausztriában legkedvezőtlenebb, vagyis a legkevesebb betéteket feltüntető 1873-iki év. De a mi még ennél is figyelemreméltóbb, Magyarországon akár a betétek összege, akár darabszáma az évek előhaladásához képest inkább csökkenést mutat, ellenben Ausztriában, ha némely esztendőben ingadozás mutatkozik is, határozottan emelkedő irányzattal találkozunk.

Kifejezést nyer ez észlelet magának a lottójövedékek nagyságában is. A lottó nettó bevétele volt:

Év.	Magyarországon frt.	Ausztriában frt.	Év.	Magyarországon frt.	Ausztriában frt.
1872	1,434.331	6,138.080	1880	1,609.950	8,088.021
1873	1,515.772	6,666.039	1881	1,435.979	8,607.488
1874	1,675.958	6,780.461	1882	1,546.911	8,281.631
1875	1,888.802	7,798.697	1883	1,349.294	7,464.876
1876	1,588.461	8,307.174	1884	1,463.189	9,294.283
1877	1,911.019	8,933.373	1885	1,436.242	—
1878	1,860.030	8,218.595	1886	1,289.592	—
1879	1,684.242	7,909.414	1887	1,258.989	—

Más forrásból nyert adatok alapján kiegészítésképp közölhető, hogy Ausztriában 1885-ben 8¹/₂ millió frtot, 1886-ban 8⁵/₁₀ millió frtot jövedelmezett tisztán a lottó; a folyó budget-évre pedig 8 millió frt. van előirányozva. Magyarországon tehát a lottójövedék nemcsak csekély magában véve, nemcsak összehasonlíthatatlanul csekélyebb mint Ausztriában, hanem oly annyira stationárius, hogy szinte megállapítottnak vehető, hogy az államjövedelmi forrás ezen ága nálunk nem tartozik azon jövedelmek közé, melyek fokozhatók és a melyek eltörlésére nehéz szívvel tudnók elszánni magunkat. Másrészt azonban tartozunk annak elismerésével, hogy ugy törvényhozási, mint közigazgatási uton több rendbeli intézkedés történt, mely a játékszenvedélynek a lottó útján való táplálása elé mesterséges akadályokat igyekezett emelni: így csak a nyereményekre rótt adó- és illeték-terhet és különösen a lottógyűjtődék számának leszállítását emeljük ki. A lottógyűjtődék ugyanis, a mint a következő összeállításból kitűnik, lényegesen kevesbítették. Volt lottógyűjtőde 1878-ban 1639, 1879-ben 1619, 1880-ban 1739, 1881-ben 1717, 1882-ben 1697, 1883-ban 566, 1884-ben 611, 1885-ben 710, 1886-ban 875, 1887-ben 732. Tíz évi időközben a lottógyűjtődék száma ennél fogva több mint felénnyire szállt alá.

Nem lehet szándékunk ezuttal csoportosítani mindazon érveket, melyek általában a lottó ellen fölhozatni szoktak. De utalnunk kell arra, hogy a gyakorlati tapasztalatok, melyek számainkban hű kifejezésre jutnak, teljes mértékben igazolják a lottó ellenzőinek álláspontját. Hogy az államhoz nem méltó oly üzletág gyakorlása, mely hatásaiban csak kárt okoz, az már magában véve döntő szempontul volna tekin-

tendő, de fokozza ennek erejét az a tény, hogy az állam oly chanceokkal lép a játék terére, melyek a játékosokkal szemben egyenlőtlenek, sőt határozottan méltánytalanok. Az alábbiak világos tanubizonyságot tesznek e mellett.

A kifizetett nyeremények száma és összege a következő:

Év	Magyarországon		Ausztriában	
	drsz.	összeg frtokban	drsz.	összeg frtokban
1872	—	1,430.105	1,262.532	9,003.121
1873	—	2,073.347	1,604.228	11,628.812
1874	—	2,244.266	1,599.873	12,345.771
1875	—	1,922.117	1,545.985	11,844.583
1876	—	2,368.138	1,802.868	13,173.118
1877	—	2,103.317	1,683.262	11,624.508
1878	172.805	1,659.050	1,504.603	10,688.202
1879	183.824	1,770.143	1,769.957	12,149.885
1880	138.726	1,398.080	1,589.855	11,043.940
1881	132.006	1,566.610	1,713.565	12,218.140
1882	104.934	1,173.008	1,547.667	10,775.059
1883	118.171	1,345.140	1,861.608	13,274.795
1884	104.936	1,369.663	1,772.220	11,776.754
1885	125.458	1,532.830	—	—
1886	135.582	1,361.442	—	—
1887	108.738	1,141.803	—	—

Ha összevetjük a befizetett összegeket azon összegekkel, melyek nyeremény címén ismét kifizetettek, úgy tapasztaljuk, hogy az utóbbiak az előbbieknél képezték:

Év	Magyarországon Ausztriában		Év	Magyarországon Ausztriában	
1872	47 ⁰ / ₀ -át	56 ⁰ / ₀ -át	1880	43 ⁰ / ₀ -át	55 ⁰ / ₀ -át
1873	54 »	60 »	1881	49 »	56 »
1874	54 »	61 »	1882	40 »	54 »
1875	47 »	57 »	1883	47 »	61 »
1876	56 »	58 »	1884	45 »	53 »
1877	49 »	54 »	1885	48 »	—
1878	44 »	54 »	1886	48 »	—
1879	48 »	58 »	1887	55 »	—

Az átlagot véve, Magyarországon tehát az állam 51⁰/₀-át, Ausztriában pedig 57⁰/₀-át fizeti ismét vissza azon összegeknek, melyeket a lottó révén bevett. Ez arány első tekintetre nem tűnik ugyan fölsérmesnek, habár megfontolandó, hogy itt az állam más pénzével játszik és az általa hozott áldozatok, melyek első sorban és kiválón az igazgatási költségekben nyilvánulnak, föltötte csekély; alig képezvén az összes bevételnek 7⁰/₀-át s hogy ennél fogva az állam tiszta jövedelme a lottó-vállalatban oly nagy, hogy azt rendes üzleti fogalmakkal összeegyeztetni nem lehet; de megváltozik legottan a kép, ha azt kutat-

S már ha a szerencse kedvez is neki, vajjon mily nagy azon összeg, melyben kárpótlást vagy jutalmat láthat a játékos?

Az egyes nyeremények átlaga tán megadja a választ e kérdésre. A nyeremények számát azok összegéhez viszonyítva, kitűnik, hogy átlag jutott egy nyereményre:

Magyarorsz.			Év Ausztriában			Magyarorsz.			Év Ausztriában		
Év	frt.	kr.	Év	frt.	kr.	Év	frt.	kr.	Év	frt.	kr.
1878	9	60	1875	7	66	1883	11	38	1880	6	95
1879	9	63	1876	7	31	1884	13	06	1881	7	13
1880	10	79	1877	6	91	1885	21	21	1882	6	96
1881	11	87	1878	7	10	1886	10	04	1883	7	13
1882	11	18	1879	6	97	1887	10	50	1884	6	64

Vagyis nyeremény czimén Magyarországon 11 frt. 03 kr., Ausztriában 7 frt. 12 kr. fizettetett ki átlag a „szerencsés“ nyerőnek.

Ime szárazon néhány adat annak illusztrálására, mennyiben szolgálja a lottó az állam érdekét; s mennyiben ér föl a fiscusnak e czimen jelentkező haszna a polgárok anyagi és morális deficitjében jelentkező ama veszteséggel, melyet ugyancsak a lottó előidéz.

Dr. Halász Sándor.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Budapesti Szemle. Szerkeszti Gyulai Pál. 1889. augusztusi szám: A mezőrendőri törvényjavaslatról B. J.-tól. Brit Éjszak-Amerika és a canadai Pacific-vaspálya Reqvinyi Gézától, stb.

Erdészeti Lapok, az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerk. Bedő Albert. XXVIII. évf. VI. füzet, június hó.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerkesztik és kiadják Cserháti Sándor és Kosutányi Tamás. VII. évf. 6. és 7. füzet. Magyar-Óvár, 1889.

Statisztikai havi füzetek. Szerkeszti Körösi József, kiadja Budapest főváros statisztikai hivatala. 193. sz. (1889. június): Laküresedések 1889. év I. negyedében. Budapest fővárosi tankerület népoktatási állapota 1887/88. tanévről. A budapesti marhavásár és közvágóhid forgalma és a marhavásári árak 1888-ban. Budapest távirdaforgalma 1888-ban, stb. 194. sz. (1889. július.): A budapesti ipar-, biztosítási és közlekedési részvénytársulatok üzleteredményei az 1888. évben. Üzletnyitások és üzletbeszüntetések az 1880--88. években, stb.

Annalen des Deutschen Reichs. Herausg. von Dr. G. Hirth und Dr. M. Seydel. 1889. Nro 7. Die Alters- und Invalidenversicherung der Arbeiter. Gesetzentwurf nach den Beschlüssen des Bundesraths (Forts.). Reichshaushalt für das Jahr 1889/90. Künftige mitteleuropäische Handelspolitik, etc.

Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik. Herausgeg. von H. Braun. II. Jahrgang. 2. H.: Das Trucksystem in Grossbritannien und die Gesetzgebung, von S. Moore. Lohnstatistische Studien, von W. Sombart Die socialstatistischen Ergebnissé der letzten französischen Volkszählung von H. Rauchberg. Das deutsche Gesetz, betreffend die Erwerbs- und Wirtschaftsgenossenschaften, von F. Schneider. Das bauerliche Anerberecht in Oesterreich, von L. Verkauf, etc.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik. Herausgeg. vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLI. Jahrg. VI. Heft Wien, 1889.

Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen-Reich. Herausgeg. von G. Schmoller. XIII. Jahrg. III. Heft: Die heutige Nationalökonomie in England und Amerika, von G. Cohn. Die Berechnung der Handelsbilanzen, von Scheel. Die Thatsachen der Arbeitsteilung, von G. Schmoller, etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Herausg. von Dr. J. Conrad. Neue Folge. Achtzehnter Band. Sechstes Heft. Jena, 1889. Juni: Wesen, Aufgabe und System der Nationalökonomie, von F. Kleinwächter. Der Schlussbericht der englischen Gold- und Silbercommission, von E. Nasse. Aus der neuesten nationalökonomischen Litteratur Englands und Nordamerikas, von E. Böhm-Bawerk. Die wirtschaftliche Gesetzgebung der Deutschen Bundesstaaten im Jahre 1888. excl. Preussen, etc.

Statistische Monatschrift. Herausgeg. von der k. k. statistischen Central

Commission. XV. Jahrg. VII. H.: Die Handelsmarine und Seeschiffahrt Oesterreich-Ungarns in den Jahren 1877., 1886. und 1887. verglichen mit einigen anderen Staaten, von A. Fell. Die Bewegung der Bevölkerung im zweiten Halbjahre 1888. und im Solarjahre 1888. von H. Rauchberg, etc.

Vierteljahrsschrift für Volkswirtschaft, Politik und Kulturgeschichte. Herausg. von K. Braun. XXV. Jahrg. III. B. I. H.: Ein Kapitel vom Petroleum, von W. Grossran. Wie wurde Hamburg gross? von K. Braun, etc.

Journal de la Société de statistique de Paris. XXX. Année No 7: Le problème monétaire, (suite et fin) par Fournier de Flaix, etc.

Journal des économistes. Juillet 1889. Le renouvellement de la convention monétaire de l'union latine, par G. de Molinari. Les travaux législatifs de la chambre des députés, par André Liesse. Études coloniales, par Gounon-Loubens. La télégraphie envisagée au point de vue industriel, par P. G. H. Linckens, etc.

Journal of the Royal Statistical Society. Vol. LII. P. II. June 1889. London, 1889. The alleged Depopulation of the Rural Districts of England, by W. Ogle. The Laws of Migration, by E. G. Ravenstein, etc.

The Economist. Vol. XLVII. 2391—2396: Arbitration. The United States Treasury. The Limits of Competition. More Bi-metallist Exaggeration, etc.

B) KÖZGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁS-MŰVEK.

A viláfgazdaság. Összeállította Csöppey László és Kuppis József. Kiadja a k. m. természettudományi társulat. Budapest, 1889. Telegrafja; a világposta; a vasutak; hajózás.

Baky Gedeon: Az urbér. Szabadka, 1889.

Cserháty Sándor: A gabonafélék termesztése. Budapest, 1889.

Magyar Statistikai Évkönyv. XVII. évf. 1887. I., IX., X. és XI. füzet. Budapest, 1889.

Magyarország áruforgalma Ausztriával és más országokkal az 1888. január – december végeig terjedő évre. VIII. évf. Budapest, 1889.

Magyarország áruforgalma Ausztriával és más országokkal. 1889. évi III. füzet Márczius hó. Budapest, 1889.

Melha Kálmán: A kisajátításról. Hazai törvények és rendeletek, tekintettel a külföldi törvényhozásokra és rendeletekre. Budapest, 1889.

Briem H.: Die Zuckerrübe. Sammlung der wichtigsten Lehrsätze über den Zuckerrübenbau und die Zuckerrüben-Samenzucht in theoretischer und praktischer Hinsicht. Wien, 1889.

Graf von Armansperg, Dr. Neuburg, etc. Die deutsche Hausindustrie im südwestlichen Deutschland. (Schriften des Vereins für Socialpolitik. XLI. 3.) Leipzig, 1889.

Kostanecki A.: Der öffentliche Kredit im Mittelalter. (Staats- und socialwissenschaftliche Forschungen, herausgeg. von G. Schmoller.) Leipzig, 1889.

Lange G.: Die Glasindustrie im Hirschberger Thale (Staats- und socialwissenschaftliche Forschungen, herausgeg. von G. Schmoller) Leipzig, 1889.

Naudé W.: Deutsche städtische Getreidehandelspolitik von 15—17. Jahrhundert. (Staats- und socialwissenschaftliche Forschungen, herausgeg. von G. Schmoller.) Leipzig, 1889.

Oesterreichische Statistik. XIX. Band. 4. Heft.: Statistische Übersichts

der Verhältnisse der österreichischen Strafanstalten und der Gerichts-Gefängnisse im Jahre 1885. Wien, 1889.

Rümker K. : Anleitung zur Getreidezüchtung auf wissenschaftlicher und praktischer Grundlage. Berlin, 1889.

Statistik der Güterbewegung auf deutschen Eisenbahnen nach Verkehrsbezirken geordnet. Herausgeg. im k. preussischen Ministerium der öffentlichen Arbeiten. V. Jahrg. 22—24. Band. VI. Jahrg. 25—28. Band.

Statistik des deutschen Reichs. Neue Folge. Band 38. Statistik der Krankenversicherung der Arbeiter im Jahre 1887. Berlin, 1889.

V. Poschinger. : Fürst Bismarck als Volkswirt. Band. I. Bis zur Übernahme des Handelsministeriums (1880). Berlin, 1889.

Walcker K. : Grundriss der Statistik der Staatenkunde. Berlin, 1889.

Wasservab K. : Sociale Politik im Deutschen Reich. Ihre bisherige Entwicklung und ihre Fortführung unter Kaiser Wilhelm II. Stuttgart, 1889.

Bulletin du conseil supérieur de statistique. Ministère du commerce et de l'industrie. Session de 1887. Paris, 1889.

Chevallier E. : De l'assistance dans les campagnes. Indigence, prévoyance, assistance. Paris, 1889.

Courtois A. : Traité élémentaire des opérations de bourse et de change. Paris, 1889.

Emion V. : Traité du commerce des vins et autres boissons. Paris, 1889.

Mansuy E. : La misère en France à la fin du XIX. siècle. Paris 1889.

Raffalovich A. : Les coalitions des producteurs et le protectionisme. Paris, 1889.

Statistique générale de la France. T. XV. Année 1885. Ministère du commerce, de l'industrie et des colonies. Paris, 1889.

Vachon M. : Rapport à M. le ministre de l'instruction publique et des beaux-arts sur les musées et les écoles d'art industriel et sur la situation des industries artistiques en Danemark, Suède et Norvège. Paris, 1889.

Annual statement of the Trade of the United Kingdom with foreign countries and British Possessions for the Year 1888. London, 1889.

Burnley J. : The history of Wool and Wool-combing. London, 1889.

Gilman, N. Pain. : Profit sharing between Employer and Employee : a study in the evolution of the wages system. Boston, 1889.

Newsholme A. : Elements of vital statistics. London, 1889.

Quarterly Report of the Bureau of Statistics, Treasury Department, relative to the Imports, Exports, Immigration and Navigation of the United States. March 31. 1889. Washington. 1889.

Report on the area of corn, potatoes and tobacco and Condition of growing etc. U. S. Depart. of Agriculture. July 1889. Washington, 1889.

Annali di Statistica S. IV. 29. Atti della commissione per la statistica giudiziaria civile, commerciale e penale. Sessione 1888. Roma, 1889.

Atti della commissione reale per l'inchiesta sulle opere pie. Roma, 1889.

Bollettino di notizie sul credito e la previdenza. Ministero d'agricoltura, industria e commercio. Anno VII. No. 6. Roma, 1889.

Danmarks Statistik. Den kriminelle Retspleje i Aarene 1881—1885. Kjobenhavn, 1889.

Miscarea populațiunii din Romania in anul 1886. Bucuresci, 1889.

BIZTOSÍTÁSI STATISZTIKÁNK KÉRDÉSÉHEZ.¹⁾

Hazánk közgazdasági életének alig van statisztikai megfigyelésre alkalmas fontosabb nyilvánulása, melyet az országos statisztikai hivatal két évtizedes működése alatt fel ne ölelt volna. A hivatal vezetője, ki a hazai statisztikai tudományra rányomta szellemének és erős írói egyéniségének bélyegét, kiváló gyakorlati éleslátással mindig ki tudta jelölni a tért, melynek megmunkálása legsürgősebb, legkívánatosabb volt. Nem látszik-e tehát különösnek, hogy a biztosítási ügy, mely korunkban közgazdasági tekintetben oly rendkívüli fontossággal bír s melynek socialis jelentősége vetekszik közgazdasági fontosságával, a hivatalos statisztika részéről jóformán semmi figyelemben sem részesült?

Kétséggkívül sokan sajnosan érzik a biztosítási statisztika hiányát; de vajjon a mulasztás oka tisztán csak a statisztikai hivatalban rejlik-e, nem inkább magában a tárgyban s annak csak nehezen leküzdhető nehézségeiben? Ha kissé körültekintünk s szemügyre vesszük, hogy mi történt ez irányban külföldön, hajlandók leszünk az utóbbi föltevést fogadni el. Vegyük a szomszéd Ausztriát; a hivatalos statisztika ott már akkor meglehetősen virágzásnak örvendett, mikor nálunk egyes buzgó férfiak a magán adatgyűjtés hálátlan, tövises útját tapodták, — és mégis az osztrák hivatalos statisztika a biztosítási ügyet mai napig sem vette föl munkássága körébe. Vagy nézzük Olaszországot, hol

¹⁾ Az országos magyar kir. statisztikai hivatal a biztosítási ügyet is fel akarván venni munkaprogrammjába, dr. Vargha Gyula min. titkárt megbízta, hogy tegye meg az előtanulmányokat s jelölje meg az alapot, melyen a biztosító intézetek közbejöttével a statisztikai felvétel részletes módozatai megállapíthatók legyenek. Ezen megbízás eredménye a jelen értekezés, melyet a statisztikai hivatal igazgatója a Nemzetg. Szemle számára volt szíves átengedni, hogy a fontos kérdés minél inkább felkeltse az érdekelt körök figyelmét s esetleg a termékenyítő irodalmi megvitatás körébe vonassék. A szerkesztő.

minden évben a jeles statisztikai kiadványok egész tömege lát napvilágot, vagy Belgiumot a statisztika egyik classicus földjét és ime biztosítási statisztika sem itt, sem ott nincs.

A legfőbb akadály kétségkívül magukban az adatszolgáltatásra hivatott biztosító intézetekben rejlik. Bár nem ismerünk intézményt, mely a statisztikára annyira rá szorulna, mégis a statisztikára csak kevés intézet fordít kellő gondot, a legtöbb — főleg az elemi kárbiztosítás terén — sötétben tapogatózik s még saját céljaira sem rendelkezik adatok felett, nem hogy képes volna egy, a tudomány és gyakorlat igényeinek egyaránt megfelelő országos statisztikához megadni a szükséges adatokat. Nem csekély akadály a biztosító intézeteknek azon szűkkeblű felfogása sem, melylyel a rendelkezésükre álló adatokat mint üzleti titkot őrzik, s azon túl, a mit üzletjelentéseikben közzé tenni jónak látnak, mit sem szeretnek nyilvánosságra hozni. —

Hogy az üzletjelentéseknek még e sovány adatait sem lehet kellőleg felhasználni, annak oka a biztosító társaságok cosmopoliticus jellegében rejlik. Nem tekintve a viszontbiztosítást, mely a kockázatokat jóformán egész Európában megosztja, a nagyobb biztosító intézetek ritka esetben szorítkoznak saját hazájuk területére, hanem működésüket kiterjesztik más országokra is, következőleg bizonyos ország biztosító intézeteinek üzlete korántsem mutatja a biztosítási ügy állapotát az illető országban; mert a hazai intézetek külföldön is biztosítanak, viszont bent az országban külföldi intézetek is működnek s a két eredmény csak ritkán egyenlíti ki egymást. Hogy e tekintetben mily különbség lehet, legjobban mutatja Svájc példája. A svájci életbiztosító intézeteknél a biztosított összeg az állami felügyelet behozatalakor 200 millió frankot tett, s azt — azon föltevésből indulva ki, hogy a belföldi intézetek által külföldön s a külföldiek által belföldön kötött üzletek kölcsönösen compensálják egymást — egyenlőnek vették a svájci életbiztosítások összegével; de mily eltérő és váratlan eredményt hozott napvilágra az állami felügyeletet gyakorló hivatal új adatgyűjtése. Ez utóbbi szerint a Svájcban kötött életbiztosítások összege éppen két annyi, vagyis 400 millió frankot tett. Magyarországon, hol a néhány hazai biztosító intézet mellett számos nagy külföldi társaság működik, a hazai intézetek külföldi üzlete még kevésbé képes compensálni a külföldi intézetek belföldi üzletét. De ott meg, a hol — ha szabad e kifejezést használnunk — a belföldi biztosító intézetek

aktiv szerepet játszanak, az intézetek eredménye túlszárnyalja az illető ország biztosítását.

Nem csodálkozhatunk tehát — bár a biztosítási statisztika kérdésének megoldásától ez által visszariasztatnunk nem szabad — ha a biztosítási statisztika vagy nem műveltetik, vagy nem úgy, a hogy kellene s teljesen kielégítő statisztikát talán egyetlen ország sem képes felmutatni.

A francia statisztikai évkönyvben ¹⁾ közzé tétetni szokott pár táblázat az élet-, tűzkár- és szállítmány-biztosításról, nagyon kevés értékkel bír. Ez adatok nem is közvetlen adatgyűjtés eredményei, hanem a »Moniteur des assurances« című szaklapból vétetnek át, mely viszont a biztosító társaságok üzletjelentéseiből állítja össze kimutatásait. A statisztikai táblázatokból tehát nem Franciaország biztosítását, hanem csak a francia biztosító társaságok üzletét látjuk, a mi pedig, a mint már kifejtettük, nem azonos.

A porosz hivatalos statisztika már sokkal többet és jobbat nyújt. Az adatok ott, melyeket a belügyminiszterium gyűjt s a kir. statisztikai hivatal dolgoz fel, ²⁾ az intézeteknek nemcsak összes biztosítását tüntetik fel, hanem külön a Poroszország területén kötött biztosításokat is, s a kimutatás nemcsak a porosz, illetőleg német biztosító társaságokat öleli fel, hanem a Poroszországban működő külföldieket is. E kimutatásoknak is van azonban lényeges hibájuk; az, hogy a biztosítási ügynek csak közgazdasági oldalát világítják meg s sociális fontosságát egészen figyelmen kívül hagyják. Ez áll az életbiztosításról; a tűzkárbiztosításnál pedig a kockázatokat csak ingók és ingatlanok szerint részletezik, (de ezt is csak a közintézeti jelleggel bíró bizt. intézeteknél), a további részletezést az egyes kockázati osztályok szerint nem találjuk benne. Az is nagy kár, hogy a hivatalos adatgyűjtés a biztosításnak csak említett két ágára terjed ki, a többi biztosítási ágról magán források alapján közöltetnek némi adatok, melyek azonban csak a német bizto-

¹⁾ Ministère du commerce et de l'industrie. (Service de la statistique générale de France). Annuaire Statistique de la France. Eddig tíz évfolyam jelent meg. A legutóbbi 1887. évben.

²⁾ Két évenként a »Zeitschrift des königlich preussischen statistischen Bureau« című folyóiratban tétetnek közzé. Legutóbb, az 1885. és 1886. évek adatai a nevezett folyóirat 1888. évfolyamának III. és IV. füzetében jelentek meg.

sító intézetekről, de nem a poroszországi biztosításról nyújtanak tájékoztatást.

A svájci szövetségi biztosítási hivatal, mely az állami felügyeletet gyakorolja, 1888-ban egy valóban mintaszerű jelentést¹⁾ tett közzé a Svájcban működő magán biztosító vállalatokról. A jelentés, mely gazdag statisztikai anyagot is tartalmaz, páratlan szakértelemmel készült dolgozat; de mert csak egy speciális cél szolgálatára van hivatva, mindazon feladatoknak, melyeket a biztosítási statisztikával szemben felállítunk, nem felelhet meg. A jelentésnek célja, hogy a közönséget a hivatalos kimutatás által tájékoztassa az egyes biztosító intézetek állapotáról, működéséről, hogy így mindenki, saját tapasztalását összevetve a hivatalos jelentés fejtegetéseivel, kellőleg megítélhesse az intézetek kisebb-nagyobb szolidaritását. E cél érdekében a biztosító intézeteknek főleg üzleti oldala világittatik meg erősen s az általuk nyújtott garanciák vétetnek bonczkés alá; a biztosítás közgazdasági oldala meglehetősen elmosódik, sociális oldala pedig egészen figyelmen kívül marad.

Elismerésre méltó buzgalmat fejtenek ki a biztosítási évkönyvek²⁾ is a biztosítási statisztika körül. Gazdag anyagot látnunk bennük felhalmozva; de minthogy forrásul többnyire csak a biztosító intézetek üzletjelentéseit használhatják, azon nehézséget, mely az anyag hézagosságában és eltérő voltában rejlik, a legnagyobb igyekezettel és szakértelemmel sem képesek legyőzni.

Az új statisztikai felvétel kidolgozásakor mindenek előtt tisztában kell lennünk a céllal, melyet általa elérni akarunk. Eleve meg kell állapítanunk, hogy a biztosítási statisztika tisztán csak a biztosítási ügy állásának gazdasági és sociális megvilágítása akar-e lenni; vagy oly alap, melyre a társaságok üzletük folytatása- és javításánál súlyt fektethetnek s különösen, melyet a díjtételek megállapításánál segéd-eszközüül használhatnak; vagy végre a nagy közönségre nézve tájékoztató, útbaigazító vezérfonál.

Magától értetődik, hogy az eszményt a három feladat együttes megoldásával érnék el. A gyakorlati kivitelnél azonban mindig számolni kell a lehetőséggel s a két utóbb említett feladat

¹⁾ Bericht des eidg. Versicherungs-Amtes über die privaten Versicherungs-Unternehmungen in der Schweiz im Jahre 1886. Bern, 1888.

²⁾ Ilyen az Ehrenzweig kiadásában megjelenő »Assicuranz-Jahrbuch«, melynek az 1889. évre már X. évfolyama jelent meg, Bécsben.

megoldása a jelenlegi viszonyok közt aligha túl nem esik a kivételőség határán, vagy legalább is nem valószínű meg teljesen.

Kétségtelen, hogy a biztosító intézetek roppant hasznát vennék az oly statisztikai adatgyűjtésnek, mely saját üzletükön kívül a többi intézetek működésének eredményét is az egyes községekig menő részletezéssel s a főbb momentumok külön csoportosításával rendelkezésükre bocsátaná. A biztosító intézetek, ha díjtételeiket úgy saját, mint a nagy közönség érdekében, a valószínű kárveszély arányában akarják megállapítani s magukat a véletlen esélyeinek kitenni nem akarják, mulhatlanul statisztikai adatokra szorúlnak. Vagy helyesebben szorúlnának, mert a tetemes költség és munka miatt nem igen szánják rá magukat terjedelmesebb statisztika készítésére. Dicséretes kivétellel ugyan, ez irányban is találkozunk, például az 1885-ki budapesti országos kiállítás alkalmával láttuk a trieszti általános biztosító társaság kiállításából, hogy egy jól vezetett intézet a statisztikai anyagnak mily kincsét halmozhatja fel. Mennyivel nagyobb becsesl birna azonban még ennél is egy hasonló elvek szerint eszközölt statisztikai adatgyűjtés, mely valamennyi intézet adatait magában foglalná. Ily értelemben a hivatalos biztosítási statisztika mintegy az egyes intézetek centralisált statisztikája lenne, melynek ősz anyaga az intézetek betekintésére, használatára hivatalosan őriztetnék s abból készülne a nyilvánosság számára szánt kiadvány.

E rendszer mellett, melynél minden egyes kötvény külön bevezettetnék, mondhatjuk elkönyveltetnék, a biztosítási statisztika igen sok munkaerőt és költséget igényelne, s bár való, hogy a díjak megbízható matematikai alapon való megállapítása a közérdeknek is nagy mértékben javára szolgálna; de mégis első sorban a biztosító intézetek húznának belőle hasznot s nem kívánható, hogy az állam oly nagy áldozatot hozzon érdekükben. E rendszer tehát csakis akkor valószínűleg meg, ha a fentartására szükséges összegről, vagy legalább is annak nagy részéről maguk a biztosító intézetek gondoskodnának. Részünkről azonban nem igen tartjuk valószínűnek, hogy az intézetek erre az áldozatra rá szánják magukat, még kevésbé képzeljük, hogy ily részletes adatok közlésével bepillantást engednének üzleti titkaikba, bár jól felfogott érdekük hangosan szól egy ily közös statisztika mellett, s talán módját is lehetne ejteni, hogy a szükséges adatok közlése daczára az üzleti titkok érintetlen és sértetlen maradjanak.

Azt a czélt sem lehetne egy könnyen elérni, hogy a nagy közönség a hivatalos statisztikából teljes tájékozást szerezzen az intézetek üzletére és solidságára nézve. Ekkor a statisztika mintegy az állami felügyelet szerepét venné magára. Igaz, hogy a felügyeletre nagy szükség van; mert az ellenőrzés, melyet a kereskedelmi törvény felállított, tisztán csak formai s jóformán semmi gyakorlati értékkel sem bír, a mint ezt a közel mult komoly, intő példája is megmutatta, mely vajha mielőbb megérlelné a meggyőződést, hogy az állami felügyelet életbeléptetése egyike a legsürgősebb feladatoknak. A statisztika azonban ily nagy felelősséggel járó feladatra nem vállalkozhatik, de a mi nem zárja ki, hogy a hivatalos statisztika lehetőleg úgy szerkesztessék, hogy abból az egyes hazai és benn a hazában működő biztosítóintézetek üzlete s az általuk nyújtott garanciák minéműsége szintén meglehetősen kiolvasható legyen.

Különösen nagy szükség van ily tájékoztató utbaigazításra az *életbiztosításnál*. A többi biztosítások egy, vagy legfeljebb néhány év, de sokszor már — például a jégbiztosításnál — pár hónap alatt lebonyolodnak, ott tehát sokkal kevésbé fenyegeti a biztosító intézet rossz vagy helytelen vagyongezelésében rejlő veszély, mint az életbiztosításnál, hol a biztosítási ügylet sokszor csak évtizedek múlva nyer befejezést s egész családok existenciája függ tőle, hogy vajjon a biztosító intézet meg fog-e tudni felelni későbbben is a biztosítottal szemben elvállalt kötelezettségének s a reá megőrzés végett bizott megtakarított vagyont meg tudja-e őrizni eredeti rendeltetése számára? Ezen szempontból az életbiztosító intézeteknek nem csak saját vagyonát s annak elhelyezését kell feltüntetnünk, hanem mindenekelőtt a díjtartalék képzését, állapotát és kamatoztatását. A biztosítási statisztikának magában kell továbbá foglalnia a Magyarország területén működő intézeteknek úgy bevételeit és kiadásait, valamint évi mérlegét is, azzal a részletezéssel, melyet a kereskedelmi törvény előír. E kimutatás nemcsak az életbiztosító intézetekről, hanem valamennyi biztosító intézetről összeállítandó s bár nálunk ugyanegy biztosító társaság többnyire különböző üzletágot is folytat, az egyes biztosítási ágak eredményét és állapotát lehetőleg elkülönítve is fel kell tüntetni. Az életbiztosítási ág nál még a biztosítottak közt kiosztott nyereményre is különös figyelmet kell fordítanunk, melyet az intézetek a verseny hevében sokszor a díjtartalék rovására állapítanak meg és osztanak ki.

Statisztikai szempontból még nagyobb súlyt kell fektetnünk azon adatokra, melyek a magyarországi életbiztosítás állapotát hivatvák ecsetelni. Az életbiztosítás hazánkban eddigelé nem tudott oly mértékben elterjedni, a mint az kívánatos s vagyoni és társadalmi viszonyaink közt elérhető volna. Az 1885. évi budapesti országos kiállítás alkalmával gyűjtött adatok szerint, melyek azonban nem egészen megbízhatók ¹⁾ 1883. végén Magyarországon az élet- és balesetbiztosítások összege 163 millió frtra rúgott, míg a kis Svájc 400 millió frank életbiztosítást mutat fel, Poroszország pedig 2,595 millió márká élet- és balesetbiztosítást, mely összegbe a birodalmi munkásbiztosítás eredménye nincs befoglalva. Talán sokaknak feltűnik, hogy míg a takarékbetétek tekintetében Poroszország mellett is elég tekintélyes helyet foglalunk el, addig egy rokon intézmény, az életbiztosítás terén annyira el vagyunk maradva. E látszólagos ellenmondás magyarázatául azonban elég azon köztudomású tényre utalnunk, hogy a magyarországi takarékbetétek túlnyomólag egészen más természetűek, mint a külföldi s jelesen a porosz takarékbetétek s a takarékosági ösztön sokkal kevésbé nyilatkozik a hazai takarékpénztáraknál ki- és befolyó bankszerű betétekben, mint a külföldi apró megtakarításokban, melyek az ottani takarékpénztáraknál többnyire állandó elhelyezést keresnek. A jövőről való komoly gondoskodás nem ment még eléggé vérünkbe, csak amint ez a becses tulajdonság kifejlődik, fog nagyobb mérveket ölteni hazánkban az életbiztosítás.

Statisztikánkban a biztosított összegben kívül kimutatandó még azévenként beérkezett ajánlatok száma és összege, s hogy ebből mennyi fogadtatott el s mennyi utasított vagy vonatott vissza a kötvény kiállításáig. A nem érvényesült ajánlatok az említett két ok szerint elkülönítve mutatódnak ki. Hogy a biztosítások egész fejlődését lássuk, kimutatandó a biztosított halála folytán kifizetett és megszűnt, továbbá az életesetre kötött biztosításoknál az esedékessé vált biztosítások száma és összege, valamint a visszavásárolt és a díj nem fizetése folytán törült kötvényeké is. A kötvények törlése, díjak nem fizetése következtében, roppant nagy mérvű s nem tudjuk, az emberek könnyelműségében keresük-e az okot, melylyel körülményeik komoly számbavétele nél-

¹⁾ A valóságnál inkább nagyobb, mint kisebb összeget mutatnak, mint-hogy egy pár intézet, úgy látszik, magyarországi üzletét nem tudta elkülöníteni s összes biztosítását mutatta ki.

kül vállalnak kötelezettséget, vagy az intézetek ügynökeinek túlhajtott buzgalmban, melylyel azok oly egyéneket is rábeszélnek az életbiztosításra, kiknél semmi garancia sincs, hogy a díjakat pontosan fizetni tudják.

Ismeretes, hogy a biztosító intézetek az életbiztosítást mely különböző combinációkban kínálják a közönségnek. A fő osztályokon, a halál- és életesetre szóló, a vegyes biztosításon stb. kívül részint a díj fizetés módozatai, részint az esedékességre vonatkozó szabályok, részint a nyeresményben való részesülés vagy nem részesülés szerint számtalan alosztályok léteznek, melyeknek statisztikai megvilágítása szintén érdekes. Arra természetesen nem gondolhatunk, hogy valamennyit külön feltüntessük — ez már azért sem lehetséges, mert a különböző társaságok különböző combinációkkal állnak elő — de az határozottan kíváncsi volna, hogy a szokottabbak, melyek általánosan el vannak terjedve, kimutattassanak.

Az életbiztosítás sociális oldalát főleg a személyi viszonyok világítják meg. A biztosító társaságok üzlet-jelentésében s az ezek alapján készült statisztikai összeállításokban a biztosítottaknak többnyire csak nemét és korát látjuk megkülönböztetve. Mindkettő érdekes momentum, de nem elég; okvetlen ki kellene mutatni a biztosított egyének foglalkozását is, mert csak így tudhatjuk meg, hogy a társadalomnak mely osztályai mely mértékben használják az életbiztosítást, s ha az állami biztosítás nálunk is tért talál hódítani (a mi valószínű, mert a koreszmék terjedését megakadályozni nem lehet), a begyűlt statisztikai adatok igen becses útmutatással szolgálnának. Szintén a socialis állapotokra vetne világot, ha az egyes életbiztosítások összegét nagyságuk szerint csoportosítva mutatnók ki s még inkább, ha ezt kombinálnunk lehetne a foglalkozással.

Mint első sorban a biztosító intézeteket érdeklő momentumot, azt is felvehetnénk a kérdőpontok közé, hogy a halálesetre szóló biztosításoknál a kár a biztosítás hányadik évére esik, továbbá, hogy a biztosítottak mely korban s mely halálokok folytán haltak meg.

A baleset ellen való biztosítás, mely a Németbirodalomban, mióta az állami biztosítás életbe lépett, mindinkább kiesik a magántársulatok kezéből, s Ausztriában is mind szűkebb térre szorul, nálunk csak az újabb időben kezd elterjedni. E biztosítási ág adatait szintén föl kell vennünk a hivatalos kimutatásba. Az

egyénenkénti és együttes biztosítás természetesen elkülönítve lenne feltüntetendő; valamint a biztosítást a szerint is részletezni kellene, a mint halálesetre, munkaképtelenség esetére, vagy ideiglenes keresetképtelenségre szól. A biztosítottakat foglalkozásuk s a kikötött összeg nagysága szerint kellene részletezni s kártérítés esetén megnevezni a balesetet előidéző okokat is.

Némileg az életbiztosítás jellegét viselik magukon a bányatárspénztárak, temetkezési egyletek, munkáspénztárak stb., ezek azonban az életbiztosítási statisztikában még sem foglalhatnának helyet; ellenben azon egyletek, melyek tulajdonképeni életbiztosítást is folytatnak — mint például az osztrák-magyar általános tisztviselő egylet — szintén kötelesek volnának adatokat szolgáltatni.

Az életbiztosítási statisztikához szükséges adatok szolgáltatása alig járna nehézséggel. Mind az, a mire csak szükségünk van, összeállítható a biztosító intézetek rendelkezésére álló anyagból s itt legfeljebb csak a munka jön számba, mely amaz adatok összeállításával jár. Nem úgy az elemi, névszerint a tűz- és jégkárbiztosításnál. Itt a biztosító intézeteknek, mielőtt adatokat szolgáltatnának a hivatalos statisztika számára, saját statisztikájukat kell újra szervezniök, új alapra fektetniök; mert csak azután lesznek képesek megfelelni a velük szemben támasztott igényeknek. Van ugyan ez irányban is kivétel, ilyen — a mint már fentebb is említettük — a trieszti általános biztosító-társaság. Ennek valóban mintaszerű tűz- s különösen jégkár-statisztikája van, melyet, jelességénél fogva, bizvást követhetnének a többi intézetek is.

A *tűzkárbiztosítás* hazánkban különösen a nyolczvanas évek kezdete óta öltött nagy mérveket, mit első sorban azon erős versenynek tulajdoníthatunk, mely a francia tőkével alakult két nagy társaság működése folytán keletkezett. Hivatalos tűzkár-statisztikánk szerint, 1873-tól 1879-ig bezárólag, a biztosító intézetek a szorosabb értelemben vett Magyarország területén előfordult tűzkároknak 14⁶¹—26⁵⁰‰-kot térítették meg; 1880-tól 1886-ig ellenben már 35⁴⁴—41¹⁴‰-kát fizették ki mint kártérítést. Hogy mennyi érték van biztosítva hazánkban tűzkár ellen, nem tudjuk megmondani; az 1885-ki budapesti országos kiállítás alkalmával begyűlt hézagos adatok szerint 1883 végén 1.347⁷ millió frt. volt tűzkár ellen biztosítva. Bármily nagy összegnek tűnjék is fel ez, de mennyire eltörpül Poroszország biztosítása

mellett, hol a tűzkár ellen biztosított értéket 41 ezer millió márkára, vagyis ágió nélkül 20½ ezer millió frtra becsülik.¹⁾ Nem csoda, ott az épületek, még a vidéken is csaknem kivétel nélkül biztosítva vannak, sőt a nagyobb birtokosoknál még az ingók is.

A biztosított összeg, a befolyt díjak (bruttó- és nettó-díjak külön) és a kifizetett károk kimutatását nemcsak az összes tűzkár-biztosításról kellene összeállítani, hanem külön-külön az egyes koczkázati osztályokról is. Tudjuk, mily különbség van az ingók és ingatlanok biztosítása közt, de az ingatlanok kárveszélyessége is mennyire különböző, — nem számítva az objectum fekvését s az oltást elősegítő vagy hátráltató körülményeket — a szerint a mint az épület pala-, cserép-, vagy zsindely-, vagy épen nád- és zsúp-tetőzetű. Az ingók kárveszélyessége is különböző a szerint, a mint más és más tetőzetű épületben, vagy a szabadban vannak elhelyezve s ez utóbbiak közül ismét felette érdekes a mezőgazdasági termények kárveszélyességét kutatni. Mindezen momentumok ismerete első sorban maguknak a biztosító társaságoknak áll érdekükben s egy részletes közös központi biztosítási statisztika szervezése főleg ez irányban, továbbá a jégkár-biztosítási ág-nál volna nagyon szükséges.

A különböző koczkázatok eredményének külön feltüntetése a díjtételek helyes megállapításának szempontjából valóban nélkülözhetetlen, mert a mi eddig — a minden esetre igen hasznos és szükséges egyéni becslés daczára is — csak tapogatózás volt, ezután szilárd matematikai alapra fektetett bizonyosság lenne. Lehet, hogy ez által némely koczkázatnál a díjtételek tetemes emelése válnék szükségessé s lehet hogy az épen oly osztályt sújtana (például a mezőgazdasági kisebb koczkázatoknál), mely a humanismus szempontjából talán még könnyítésre tarthatna igényt; de nem szabad felednünk, hogy e rendszabály némileg a baj orvoslását is magában foglalná, mert az illetők, kellőleg felvilágosítottván, azon igyekeznének, hogy az általuk kínált koczkázatot minél kedvezőbbé s így minél olcsóbbá tegyék. Meg volt ez irányban jó hatása a koczkázatok egyéni mérlegelésének is s ha még más czélszerű rendszabályok is járulnának hozzá, jelentékeny mérvben közrehatna az ijesztő mérvben szaporodó tűzkárok apasztásához.

¹⁾ Preussens landwirthschaftliche Verwaltung in den Jahren 1884, 1885, 1886, 1887. Berlin, 1888. a 77. lapon.

A biztosítási statisztika szervezésével egyidejűleg tűzkár-statisztikánkat is át kellene alakítani. Ez utóbbi — valljuk meg őszintén — nem igen felel meg a magasabb igényeknek. Az adatok, melyeket nyújt, oly soványak, hogy sem a tudomány, sem a gyakorlat emberei nem vehetik valami nagy hasznát. A tűzkár-statisztikának, — a tűzvész okainak nagyobb részletezésén kívül, — a leégett tárgyakat ép azon részletességgel kellene kimutatni, a mint azt a biztosítási statistikánál megkívánjuk; mert csak így szolgáltatna becses összehasonlító anyagot.

A tűzkárbiztosítási statisztika kiegészítéséül azonban még más adatokra is volna szükségünk. Ha ismerjük a biztosított és leégett cserép-, zsindely-, nád- stb. tetőzetű épületek számát, a kárveszélyességet a két rendbeli adatokból mindegyik csoportra külön megállapíthatjuk; de csakis azon épületekre nézve, melyek biztosítva voltak, a különböző tetőzetű összes épületek kárveszélyességére (minthogy nálunk az épületeknek igen tekintélyes része biztosítatlan) biztos következtetést nem vonhatunk belőle. Még azt is szükséges volna tehát ismernünk, hogy az országban, illetőleg megyék- és községekben hány cserép-, zsindely-, stb. tetőzetű épület van, hogy ehez, mint alapszámhoz, hasonlíthatnók a biztosított épületek számát, más részt — a tűzkárstatisztika alapján — a leégett épületekét. Az épületek számbavétele, részletezve lakházak, gazdasági épületek, gyárak stb., továbbá az építkezés minémisége s főleg a tetőzet szerint, megbecsülhetetlen segédeszköz volna a tűzkárbiztosításra nézve. E számbavételt azonban nem volna szükség évről-évre ismételni, s minthogy a felvétel egész nagy számlálószemélyzet mozgósítását kívánná, már csak gazdaságossági szempontból is legezlszerűbb volna a népszámlálással kötni össze. A lakházak a népszámlálás alkalmával eddig is összeírattak, a felvétel némi kiterjesztése nem járna semmi különös akadálylyal. A biztosító intézetek, úgy hiszem, az összeírás-kor a legkészségesebben támogatnák ügynökeik által a népszámláló közegek működését.

A statisztikának a *jégkárbiztosításnál* is igen fontos szerepe volna. Ez az üzletág az, mely a kellő tudományos alap nélkül a legbizonytalanabb, legkiszámíthatatlanabb, következőleg legnagyobb kockázattal járó. A tűzkárbiztosításnál a körülmények lelkiismeretes mérlegelésével, az egyéni becslés útján, a kárveszélyesség ha nem is pontosan, de valamennyire megközelítőleg kiszámítható, matematikai alap nélkül is. Nem úgy a jégkárnál,

mely a természet nagyszerű játéka, menten minden emberi befolyástól, de a melynek mégis megvannak a maga természeti törvényei, melyeket kutatni nagyon is érdekükben áll a biztosító-intézeteknek, sőt — minthogy a díjak mikénti megállapítása folytán szintén érdekelve van — a nagy közönségnek is.

Tudjuk a mindennapi életből, — mit azon országok adatai is bizonyítanak, hol hosszú időn keresztül vezetett pontos jégverési statisztika van — hogy a jég nem egyformán látogat meg minden vidéket, vannak vidékek, melyeket évről-évre sújt, sőt egy évben többször is, s vannak viszont, melyeket többnyire el szokott kerülni. Az egyes termények kárveszélyessége is nagyon különböző, némelyekben nagyobb, másokban kisebb kárt tesz ugyanaz a jégverés, mi részint a különböző növények eltérő ellenállási képességétől függ, részint a kifejlődésnek azon stádiumától, melyben őket a jégverés találja. Ez utóbbi szempontból igen fontos tudni, hogy a legtöbb és legnagyobb jégverés mikor fordul elő, mert kombinálva vele az egyes növények fejlődését, hasznos tanulságot vonhatnánk belőle a különböző termények kárveszélyességére. Mindezen momentumokra tehát a jégkárbiztosítási statisztikának — melyet vajha egy általános jégverési statisztika egészítene ki — mulhatlanul ki kell terjeszkednie. Kimutatandó, az egyes terménynemek szerint elkülönítve, úgy a biztosított érték, valamint a díjakból befolyt összeg, nemkülönben a kifizetett kártérítés, a kártól lehetőleg külön kimutatva a kárfelvételi költséget. Kérdés azonban, megelégedjünk-e magával az értékkel, nem volna-e czélszerű a biztosított és kárt szenvedett területet szintén kimutatni? Bár a tapasztalat önmérsékletre int, tudván számtalan példából, hogy a nagyon is sok munkát igénylő adatgyűjtés részletességét igen sokszor a begyűlt anyag jóságával kell megfizetni, — mégis csak sajnálattal tudnánk lemondani az említett két kérdésről s lehetőleg felvételni óhajtanánk a többi kérdőpontok közé; mert — összehasonlítva a bevetett területről évenként gyűjtött adatokkal — ebből meg lehet tudni, hogy a jégkárbiztosítás hol, mennyire van elterjedve s mennyi számára a meghódítandó tér. Aratási statisztikánk a jégkár folytán megsemmisült vetések területét is kimutatja, de csak azon esetben, ha a termés tökéletesen megsemmisült, a mi azonban ritkább eset; a részleges jégkár figyelmen kívül marad. Kíváncsinos volna, ha aratási statisztikánk a részleges jégkár által sújtott területeket — a termények s lehe-

tőleg a jégkár százalékos megjelölésével — szintén kimutatná. Még szükségesebb volna egy országos jégkárstatisztika megindítása, mire nézve Württemberg és Bajorország igen jó példával szolgálnának.

A kis és nagy birtok közötti különbség szintén fontos a biztosítás szempontjából, azért az egyes terményeknél a biztosított és kárt szenvedett területeket nagyságuk szerint csoportosítva is ki kellene mutatni, illetőleg feldolgozni. A biztosítva volt érték nagyság szerinti csoportosítása szintén tanulságos volna, sőt a kifizetett kártérítése is, bár ebből a birtokviszonyokra alig vonhatnánk következtetést, minthogy nagy terület vetés is szenvedhet kis kárt. Ez utóbbinál jóval fontosabb volna az a csoportosítás, mely megmutatná, hogy a jégkároknak hány százaléka volt kisebb a biztosított érték 10%-kánál s hány tette 10–20 stb. százalékát annak. Ezen adatok igen fontos tanulságokra, talán a jégkárbiztosítás reformálására (melyre nagyon is rászorul) vezethetnének. Jelenleg a jégkárbiztosítással nincs megelégedve sem a nagy közönség, sem a biztosító társaságok nagy többsége, vagy lehet mondani: összesége; az előbbi, mert magas díjakat kell fizetni, az utóbbi pedig, mert a magas díjak mellett is nagyon sokszor szenved súlyos veszteséget. A két ellentétes érdek kiegyenlítése lehetetlennek látszik ugyan, de az említett statisztikai adatok, lehet, hogy megmutatnák a kiegyezés lehetőségét; mert ha amaz adatokból az derülne ki, hogy a kártérítésnek (beleértve a kárfölvételi költségeket is) tetemes részét a 10%-kon aluli károk veszik igénybe, nem volna-e helyes kimondani, hogy a kártérítés csak a 10%-ot meghaladó károknál kezdődik, vagy helyesebben 10% levonással történik; de cserében a biztosítás sokkal olcsóbb lenne mint eddig volt s jövőre a közönségnek az a része is igénybe vehetné, mely eddig a díjak magasága miatt tartózkodott tőle s inkább kitette magát a véletlen esélyének, mely sokszor egész existenciáját tönkretette.

Az elmondottak épen nem ellenkeznek a biztosítás eszméjével. Az elemi kárbiztosítás feladata csak az, hogy a kárt, mely az egyesnek gazdasági létét megtámadná, elviselhetővé tegye az által, hogy sokak közt megosztja. De vajjon a termés 10%-ának megsemmisülése fenyegeti-e romlással a gazdát? Ha egy hektáron 20 hektoliter helyett csak 18-at arat, már igénybe vegye a biztosító intézet támogatását, mikor más, a ki jég ellen talán szintén biztosította vetéseit, rozsa, szárazság, köd vagy árvíz

miatt talán a vetőmagot sem kapja meg földjéről? Ebben rejlik roppant fontossága az *általános terméketlenség ellen való biztosításnak*, melyet Keleti Károly 1881-ben egy emlékiratban dolgozott ki, de a mely nem találkozott az illetékes egyének támogatásával. Kivihetlenné állították, pedig ha a kártérítés alapjául az a minimális termés állapíttatnék meg, mely a föld minéműségéhez képest a gyenge középtermésnek felel meg, melylyel a gazda utóvégre is szigorogva kijöhet, aligha kellene tartanunk oly nagy kockázattól vagy oly magas biztosítási díjaktól, melyek az intézményt lehetetlenné tennék. Ekkor természetesen megszűnnék a jégbiztosítás, mint külön üzletág, s igaz, nem kapna a kapzsi birtokos kártérítést, ha a futó zápor közben leeső néhány szem jég eltör egy pár gabnaszárat, vagy lyukat szakít egy pár dohánylevélén; de viszont nem néznének ezer meg ezeren teljes kétségbeeséssel a jövőbe, mikor a különféle elemi csapások annyira megsemmisítik vetésüket, hogy még a vetőmagról is úgy kell gondoskodni.

A negyedik fő biztosítási ág, a *szállítmánybiztosítás* szintén nagy mértékben felhívja magára a statisztika figyelmét. Már előbb is hangsúlyoztuk a biztosítási ügy cosmopolitikus jellegét; e jelleg a szállítmánybiztosításnál a leghatározottabban kidomborodik, mert itt már nemcsak a biztosító intézetek szervezete, hanem magának a biztosítás objectumának, a szállítmányoknak természete is magával hozza azt. A tűz- és jégkárbiztosítás objectumai helyhez kötöttek s a személyek, kik az életbiztosítás tárgyát képezik, bár helyüket változtathatják, nagy tömegükben mégis az állam határán belül, az állam kötelékében maradnak. Nem úgy a szállítmányok: ezek tekintélyes része külföldről jön, vagy külföldre megy s így különös gonddal és praecisióval kell megállapítani, hogy tulajdonképen mit tekintünk hazai szállítmánybiztosításnak.

Statisztikánk természetesen a szállítmánybiztosításnál — épúgy, mint a többi ágnál — csak a biztosító intézetek által eszközölt biztosításokra terjeszkedhetik ki, a nagy szállító vállalatok által gyakorolt önbiztosítást tekintetbe nem veheti. A biztosított érték, a bevett díjak és kifizetett károk itt sem egy összegben mutatandók ki, hanem külön feltüntetendők a szerint, a mint a szállítás szárazföldön (szekereken, vasúton, vagy postán); belvizeken (evezős hajón, uszályon, vagy gőzhajón), tengeren (gőzhajón vagy vitorláhajón) történt, vagy a biztosítás érték-

küldeményekre vonatkozott. Elkülönítve mutatandók ki továbbá maguk a szállítást közvetítő szárazföldi és vízi járművek.

A megtérítendő károk az okok szerint is részletezendők, a tengeri biztosításnál pedig megjelölendő az évszak is, melyben a kár történt.

Nem akarunk hosszasan foglalkozni a biztosításnak kevésbé elterjedt s kevésbé fontos ágaival. Az *állatbiztosítás*, igaz, nem nélkülözi a közgazdasági fontosságot. Az állat-állomány a mezőgazdaságban a fundus instructus legbecsesebb részét képezi, s a veszteség, mely az állatok elhullásával a gazdát sújtja, nagyon érzékeny s így felettébb kívánatos volna, hogy az esetleg bekövetkező kár ellen magát e téren is biztosítsa; a biztosítási intézmény czélszerű alkalmazása azonban épen itt igen nehéz. Az állatbiztosítás az egyéni viszonyok teljes ismeretét kívánja s ezenkívül erős ellenőrzést követel a biztosítást élvezőkkel szemben; erre nem a nagy társaságok, hanem a kis helyi intézetek volnának alkalmasok; minthogy azonban az állati járványok vidékenként lépnek fel s idéznek elő nagy pusztítást, a kárveszélyesség azt kívánná, hogy a kockázat minél nagyobb területen oszoljon meg, vagyis, hogy a biztosítás ezen ágát minél kiterjedtebb üzlettel bíró társaságok folytassák. Ez oly dilemma, melyből bajos a kigázolás. Az állatbiztosításnál sokkal jobb hatású az állategészségügyi törvény szigorú alkalmazása, mely praeventív intézkedésekkel akadályozza meg a gazda állatállományának pusztulását, s a törvénynek az a rendelkezése, hogy az idejekorán bejelentett és ragályos betegségben kiirtott állatért az állam a tulajdonost kártérítésben részesíti, némileg helyettesíti is az állatbiztosítást. A Németbirodalomban mind ennek daczára az állatbiztosítás szép elterjedésnek örvend; hazánkban, bár történtek vele kísérletek, nem tudott meghonosodni, s alig hiszszük, hogy egyhamar meggyökerezze. Tudtunkra Magyarországon ez idő szerint állatbiztosítás egyáltalán nem létezik; ha azonban ez üzletág is meghonosodnék, a biztosító statisztikának ezt sem szabad mellőznie.

Az *üvegbiztosítást* nemcsak némely tűzkárbiztosítással foglalkozó társaság üzi, mint annak mellékágát, hanem külön társaságok is foglalkoznak vele. A dolog természete szerint a biztosításnak ezen ága csak a városokra szorítkozik, hol különösen a kirakatok nagy üveg-táblái szoktak biztosíttatni. Röviden ez üzletág szintén helyet foglalhat statisztikánkban. A *jelzálogbiztosítás* nálunk egészen ismeretlen.

Nem szóltunk még a biztosításban egy fontos tényezőről: a *viszontbiztosításról*, a mit pedig világosan meg kell különböztetnünk, hogy a valóságnak megfelelő adatokat nyerjünk a magyarországi biztosítás állapotáról, mert ha nem járunk el elég óvatosan, könnyen a kétszeres számbavétel veszélyébe esünk. Különös figyelmet érdemel az együttes biztosítás is. Ha egy objectumot, például egy nagy gyárat, több biztosító társaság közösen biztosít, akkor természetesen mindenik nem az egészet, hanem csak azt a részt mutathatja ki, a meddig a biztosításban érdekelve van.

Meg kell még emlékeznünk a fölvétel végrehajtásának módozatairól s megindításának idejéről. A módozat alatt nem a felvételi minták részletes megállapítását értjük. Ez korai volna. Mig az egész adatgyűjtés főbb elvei meg nem állapíttatnak, addig meddő dolog részletes tervezetekkel állni elő. Az irány azonban nagyjából itt is megjelölendő. Legfontosabb kérdés e tekintetben, hogy alkalmazható-e a biztosítási statisztikánál a számláló lapok rendszere, mely a statisztika egyéb ágainál, kivált a hol különböző momentumok combinációja szükséges, oly fényes eredménynyel alkalmaztatott. A kérdésre nem könnyű a felelet; mert a biztosítási ügy a számláló lapok rendszerének annyiban ellentmond, hogy az egymást kiegészítő s egymással szoros összefüggésben levő adatok egyidejűleg nem jegyezhetők fel. Áll ez különösen az életbiztosításról s így első tekintetre hajlandók volnánk kimondani, hogy itt a számlálólapok rendszere kivihetetlen. Azonban ha meggondoljuk, hogy mennyi combinációra van szükségünk épen az életbiztosításnál, mely egyedül csak a laprendszer segítségével tehető meg, a nehézségeket igyekezni fogunk legyőzni, vagy legalább is megkerülni. És valóban, ha a kiállított kötvények és az esedékessé váltak külön-külön dolgoztatnak fel, a számlálólapok rendszerét bizvást alkalmazhatjuk, és ha alkalmazzuk, a hasznos tanulságoknak mily gazdag kincsét fogjuk kiaknázni segítségével! A tűz- és jégkárbiztosítási statisztikánál szükséges számos viszony kiderítése szintén csak számláló lapok útján történhetik s úgy hiszem, alkalmazásuk alig jöhet kérdésbe.

Végre meg kell emlékeznünk a fölvétel megindításának idejéről. Rendszerint, ha valamely statisztikai adatgyűjtés elvben megállapíttatik s a szükséges előmunkálatok is megtétetnek, a fölvétel azonnal megindul. A biztosítási statisztikánál azonban,

ha csak az adatoknak oly minimumára nem akarunk szorítkozni, mely alig birna némi értékkel, — nem követhetünk hasonló eljárást. Már fentebb kifejtettük, hogy a biztosító intézetek, mielőtt adatokat szolgáltatnának, előbb saját statisztikájukat kénytelenek megfelelő alapra fektetni; de ehhez idő kell s legalább is egy teljes esztendőre volna szükség, míg a hivatalos biztosítási statisztika megindulhatna. De van még egy másik ok, mely a biztosítási statisztika keresztülvitelének még további elhalasztását ajánlja. Ez a küszöbön álló nagy népszámlálási munkálat. Ha tűzkár és tűzbiztosítási statisztikánk számára csakugyan le akarjuk rakni azt az igen becses alapot, melyet az épületek részletes ismerete nyújt; okvetlen be kell várnunk a népszámlálási munkálat befejezését, melylyel — a mint már kifejtettük — legcélszerűbben lehetne összekötni a különböző anyagú és tetőzetű épületek összeírását. A népszámlálás más szempontból is ellentmond a biztosítási statisztika haladéktalan megindításának. Az a nagy munkálat annyira igénybe veszi az országos statisztikai hivatal minden munkaerejét, hogy a rendes teendőkre alig marad idő s ily körülmények közt nem volna célszerű egy új és pedig tetemes munkaerőt kívánó adatgyűjtést indítani meg, sokkal helyesebb volna azt akkorra halasztani, mikor már a népszámlálási roppant anyag feldolgoztatik s az ott felszabadult erők legjavát, mint a győztes hadjáratból visszatért harczedzett veteránokat a siker biztos reményével lehet új munkatérre vezetni.

DR. VARGHA GYULA.

AZ OSZTÁLYSORSJÁTÉKRÓL.

I.

A mióta a »kis lutri« eltörlésének kérdése végre nálunk is komolyan előtérbe lépett, és egyidejűleg valószínűvé vált, hogy helyét az osztálysorsjáték fogja elfoglalni, az utóbbi játéknem iránt élénkebb érdeklődés kezd nyilvánulni országszerte. Egyrészt az érintett közönség tanakodik a fölött, vajjon az új sorsjáték képes lesz-e és mennyiben igényeinek eleget tenni, másrészt a vállalkozó állam kutatja, mily pénzügyi eredményt várhat az eddigi rendszer megváltoztatásától, nem hagyva tekinteten kívül a morális szempontokat sem, melyek az egész kérdéssel természetesen összefüggnek. Vannak olyanok is, kik mint elvi ellenségei a sorsjátékoknak általában, most alkalmoszerűnek tartják hangoztatni, hogy szakítva az annyira veszedelmesnek tartott lottóval, legyen a szakítás gyökeres s indítványuk az, hogy az állam egyszer és mindenkorra mondjon le a jövedelmi források azon neméről, mely a játékvágnak köszöni létét és erejét.

Ez utóbbi felfogás, ha gyakorlatilag érvényesülhetne, kétségkívül radikális megoldási módozatul kínálkoznék. Nemes céljánál, erkölcsi tartalmánál fogva megvalósulását magunk is óhajtjuk, nem hiszszük azonban, hogy a benne rejlő ideális állapot valaha bekövetkezzék. A játék vágya az emberben gyökerező tulajdonság, melyet egyes intézmények éleszthetnek, szélesebb körökre kiterjeszthetnek, de közvetlenül meg nem teremtenek. Ellenkezőleg az emberi természetben lakozó törekvések vezetnek bizonyos intézmények megalkotására. Az osztálysorsjáték egy nemét már a rómaiak ismerték s alig van nemzet és század, mely játékszenvedélyen alapuló intézményeket föl ne tüntetne. Anglia és Franciaország a század elején törvényhozásilag eltörlték az állami sorsjátékokat s mégis bajosan mondható, hogy ott nem játszanak az emberek. A tőzsde és a totalisateur az említett országokban a lakosság legtágabb rétegeit vonzzák magukhoz. Még

az 1836. márczius 21-ki francia törvény is, mely első szakaszában a lotteryák minden nemének eltörlését jelenti ki, az utolsó, vagyis ötödik szakaszában kivételt alkot, megengedvén a jótékonyczélú sorsjátékokat, s ezzel rést tör magán az elven. Ki állíthatná, hogy az az egyén, a ki egy jótékonyczélú sorsjegyet vásárol, ezt kizáróan azért teszi, hogy előmozdítsa a jótékonyság művét, melyre való tekintettel a sorsjáték rendeztetik. Biztosra vehető, hogy az ily sorsjegyek vásárlóit legtöbb esetben ugyanazon egyéni, önző motivumok vezérlik, mint azokat, a kik például az állami osztálysorsjáték valamely sorsjegyét szerzik meg, sőt ebből a szempontból fölvethető a kérdés, nem szolgál-e ugyancsak az összeség érdekeinek az állam, midőn jövedelmeinek szaporítását éri el az adózási alapul oly előnyösnek kínálkozó sorsjáték kihasználása által.

Számolva tehát azzal a ténnyel, hogy az emberben természeténél fogva megvan a játékvágy, mely sarkalja, mikép a véletlentől, a kockára tevéstől várja azt, a mit saját gyöngesége, vagy a viszonyok nyomása folytán a rendes uton előidézni képtelen, a föladat mindenesetre az, ügyelni arra, hogy a játéknak ez az ingere és kizsákmányolása túl ne lépje a kellő határokat, hogy erkölcsileg és gazdaságilag kártékonyná ne váljék, hogy szenvedélylyé ne fajuljon. E föladatból folyólag a játékvágy kielégítésére szolgáló intézményeknek szükségkép oly cautelákkal kell ellátva lenniök, melyek a jelzett eredmény kizárását lehetővé teszik. Nem változtat a követelményen az sem, vajjon ama intézmények úgy jelentkeznek-e, mint állami vállalatok, vagy pedig mint a magánkezdeményezés és magánüzlet nyilvánulásai. Ha valamely játéknem erkölcsi szempontból kifogásolható, bizonyára nem lesz kifogástalanná, csak azért, mert véletlenül az állam czége alatt üzetik. Sőt épen az állam fensőbb hivatásánál fogva tartozik gondoskodni arról, hogy a lényével összefüggő bármely mozzanatban, tehát az anyagi fennállását biztosító tényezők sorában is, soha se hiányozzék az ethikai elem s ha megillető jogánál fogva felügyeletet gyakorol a magánvállalatok fölött és ellenőrzi működésüket oly irányban, hogy az a moral, a méltányosság és a tisztesség követelményeivel összeütközésbe ne jöjjön, úgy kétséget sem szenvedhet, hogy ezt az elvet fokozódott mértékben kell alkalmaznia saját vállalkozásaira, melyekben cselekvősege közvetlenül nyilvánul.

Tekintve már most az állami sorsjátéki vállalat azon ne-

mét, melyet monarchiánk folytat lotto-regale czimén, s kutatva azon erkölcsi és gazdasági — nem államfinanczialis — hatást, melyet az előidézni alkalmas, azt hiszszük, nem lesz nehéz bizonyítani, hogy ezen sorsjátéki vállalatban valóban a lehető legszerencsétlenebb választást tette Ausztria és utána, kezdetben ráerőszakolva, majd rendelkezési szabadságát visszanyerve, önszántából Magyarország. A genuai számsorsjáték, vagy a kis lutri szervezeténél fogva a legveszedelmesebb a sorsjátékok közt s legkevesbbé méltó arra, hogy az állami vállalatok sorában foglaljon helyet. Oly játékszerződés, melynél a vállalkozó és a játészó közt a chanceok akkép alakulnak, hogy a játészóra nézve a nyereség valószínűsége a veszteségéhez képest az ambónál úgy aránylik, mint 1:400's, a ternónál 1:11.788, a quaternónál 1:511.038; oly játékvállalat, a hol a betevőkre nézve a chanceok gyakorlatban is úgy nyilvánulnak, hogy a játészóknak körülbelül kilencztized része nem nyer semmit, a hol a vállalkozó nyereségek alakjában a bevett összegeknek mindössze csak felét fizeti vissza, s a hol a vállalkozó tiszta jövedelme a kockázat csekélysége mellett oly nagy, hogy azt rendes üzleti fogalmakkal összeegyeztetni nem lehet — az efféle vállalatnak már egész alapja elhibázott, a méltányosság és osztó igazság elveivel ellenkező, s így gyakorlása mindenekelőtt az állam által volna kerülendő. S mindezekhez hozzájárul az a veszély, mely a lutrihúzások sűrű egymásutánjában rejlik; mely megszakítás nélküli állapot a játékost folytonos izgalomban tartja, egész szellemi foglalkozását igénybe veszi, rendes napi foglalkozásától elvonja, munkakerülővé, majd a számok mysticismusával babonássá teszi. A kis betétek lehetősége végre a szegényebb lakosság részvételét könnyíti meg s annál már csekélyebb intelligenciájánál és erkölcsi erejénél fogva is a játék dämonjának romboló hatalma fokozódva jelentkezik, nem is szólva az anyagi veszteség súlyosabb voltáról, mely a csekély vagyonu háztartásokat rendszerint érzékenyebben szokta sújtani.

További kérdés ezek után, hogy a kiemelt mozzanatokkal szemben, melyek némelyikét ugyanezen folyóirat minapiszámában statisztikai adatokkal illusztrálni megkísértettük ¹⁾ — mily alak-

¹⁾ L. »Nemzetgazdasági Szemle« 1889. augusztusi füzet 661—667. oldal. Ez alkalommal egy ugyanott tévesen megjelent számadatot helyesbitenem kell. A 666-ik oldal tizennegyedik sorában ugyanis 50% helyett 15% olvasando.

ban és eredményekkel lép elénk az állami sorsjáték azon másik neme, melyet osztálysorsjáték neve alatt ismerünk? Vizsgáljuk mindenekelőtt a játék szervezetét s pedig egy a gyakorlatban fennálló, Poroszország nyújtotta minta nyomán.

A porosz osztálysorsjátékban — miként az osztálysorsjátékokban általában — bizonyos száma a sorsjegyeknek adatik ki és az ezekre eső bizonyos számu nyeremények több huzásra (osztályra) osztatnak föl. A huzási napon a számkerékből a sorsjegyek számai, a nyereménykerékből pedig az előbbi kerékből kihuzott sorsjegyek mindegyikére eső nyeremények huzatnak ki. Azon sorsjegyek, melyek a játék végével a nyeremények számának megfelelő számok kihuzása után a számkerékben fennmaradtak, az u. n. üres számok (Niete), ezekre tehát nyeremény nem jutott. Évenként két sorsjáték rendeztetik négy-négy huzással (osztálylyal). A nyeremények száma, — föltéve, hogy 80.000 sorsjegy bocsáttatott ki, — az első osztályban 4.000, a másodikban 5.000, a harmadikban 6.000, a negyedikben 28.000, összesen 43.000. A legcsekélyebb nyeremény az első osztályban 60 márka, a másodikban 105 márka, a harmadikban 155 márka, a negyedikben 210 márka; a legnagyobb nyeremény az első osztályban 15.000 márka, a másodikban 30.000 márka, a harmadikban 45.000 márka, a negyedikben 450.000 márka. Látni való, hogy a nyeremények az osztályok során egyre nőnek, a mi a vonzerő fokozására czéloz. A sorsjegyek minden osztályra külön árúsíttatnak, egyenlő, vagyis 39 márka, összesen 156 márka áruak. Ez összegben kívül a játészó osztályonként 1 márkát köteles fizetni írási díj gyanánt az állam által megbízott gyűjtő részére, végre 5% birodalmi bélyegilleték is rovandó le. Csakis egész, fél és negyedsorsjegyek adatnak ki. A huzásokat külön kirendelt királyi bizottság vezeti. A bizottsága huzás előtt az összes sorsjegyszámokat és a minden egyes osztályra megállapított nyereményeket — a számok és nyeremények revisiója után és a közönség, nemkülömben néhány kiküldött lottógyűjtő jelenlétében — a huzási kerekbe önti; az egy árvagyermek által huzott számokat és nyereményeket mindannyiszor kikiáltja, ezeket fölesküdt jegyzők által rögtön följegyezteti. Minden nyerő sorsjegy csakis azon osztály nyereményére tarthat igényt, melyre kiadott; s minden osztályra új sorsjegyek adatnak ki, melyek az előbbieik számát viselik. A játészóknak jogukban van már játészott sorsjegyük helyett a következő osztályra szóló új sorsjegyet a legutóbbi osztályban játészott sorsjegy bemutatása és az ár lefize-

tése mellett bizonyos határidőn belül beváltani, a mennyiben e jogukkal a határidőn belül nem élnének, a sorsjegyek mások részére tovább adhatók. A nyeremények a nyerő sorsjegy bevonása ellenében a bemutatónak fizettetnek ki, a nélkül, hogy a nyerő személyazonossága vizsgálatnék. A nyereményi összegből $13\frac{4}{5}\%$ a sorsjátékpénztár, vagyis az államkincstár, 2% a gyűjtő javára levonatik.

Azonos elveken nyugszik a Németországon létező többi, így nevezetesen a szászországi, a braunschweigi, a mecklenburg-schwerini és a hamburgi osztálysorsjáték. Szászországban az osztályok száma öt és a sorsjegyek ára ugyanaz, mint Poroszországban; a nyeremények pedig akképp vannak felosztva, hogy (100.000 sorsjegy mellett) a négy első osztályra egyenként 3.500, az ötödik osztályra 36.000, összesen tehát 50.000 nyeremény esik. Egész és fél sorsjegyeken kívül, ötöd- és tizedrész sorsjegyek bocsáttatnak ki; a teljes érték befizetése mellett továbbá az összes öt osztályra játszó sorsjegy (Vollos) is váltható. Az államot illető nyereménylevonás, a gyűjtőknek kijáró illetmény beleértésével, $15\frac{1}{2}\%$ -ban van megállapítva. A braunschweigi országos lotteria (100.000 sorsjegy 50.000 nyereménynyel) hat osztályban játszik; az állam a nyeremények 12% -ában, a főgyűjtők azok 3% -ában részesednek; a mecklenburg-schwerini lotteria (18.000 sorsjegy 9.000 nyereménynyel) szintén hat osztályra szakad, az állam 12% -át kapja a nyereményeknek, a gyűjtők részére $6\frac{1}{4}\%$ jár. Végre a hamburgi városi osztálysorsjátékban (100.000 sorsjegy 50.000 nyereménynyel) hét osztály van és a város nyereményrészesedése progressiv szabályozást nyert, a mennyiben 100 márkáig terjedő nyereményeknél ezek 10% -a, 1.000 márkáig 13% , a még nagyobb nyereményeknél 15% vonatik le.

Már e nagy vonásokban vázolt ismertetésből is kivehető, mily jelentékeny a különbség a számsorsjáték és az osztálysorsjáték közt és mennyivel inkább közelíti meg az utóbbi az arányos és igazságos játékrendszer határait. Az osztálysorsjátéknál az állam a bevételeket — az összes sorsjegyek értékét — nyeremények alakjában teljes összegben ismét kifizeti s a százalékos nyeremény levonás, mely vállalkozói hasznát képezi, bizonyára nem nevezhető méltánytalannak, főleg, ha tekintetbe vesszük, hogy az igazgatási költségek öt terhelik. De maga a játékterv a chanceok egyenlősége szempontjából sem sérelmes, mert, mint láttuk a nyeremények száma kedvező viszonyban áll a sorsjegyek szá-

mához és a nyeremény valószínűsége sokkal nagyobb, mint a lottónál. Ama körülményben pedig, hogy évente rendszerint csak két sorsjáték rendeztetik, kétségkívül óvszer foglaltatik a játék-vágy elfajulása ellen; hiányzik nevezetesen — a mi a kis lutrinál annyira meg van — az a szakadatlan láz, melyet a huzások gyors egymásutánja szükségkép éleszt és táplál, mely a játékost folytonosan ingerelvén, lépten-nyomon kiteszi a pillanatnyi elhatározásnak, hogy betéteket eszközöljön, gyakran oly összegig, melyet anyagi viszonyainál fogva kockára tennie nem szabadna, míg ellenben az osztálysorsjáték egyszerű szervezete gátot vet a féktelenkedésnek, s pedig nem csak azért, mert a számsorsjátéknál oly sűrűn előforduló kombinációk által az agyat nem izgatja, továbbá mert a játszót hetekig, hónapokig tartó várakozásra kényszerítvén, őt türelemre és megnyugvásra bírja, hanem azért is, mert betétei összegét, egységárát szabván a sorsjegyeknek — bizonyos előre meghatározott mértékre reducálni készíti. Az osztálysorsjáték sorsjegyeinek ára aránylag magasnak mondható; a részvételt tehát megnehezíti azon gazdasági körökre nézve, melyekre az esetleges veszteségek tökéletesen megsemmisítőleg hathatnának. Poroszországban az 1883-ban hivatalosan megejtett kutatás nyomán kiderült, hogy az összes gyűjtődékben a sorsjegyek $97\frac{1}{2}$ %-ával jómódu osztályokhoz tartozó egyének játszottak; s habár ez arány nem tekinthető teljesen szabatosnak, mert tapasztalás szerint ama játékosoknak jórésze csak közvetítője gyanánt szerepel a sorsjegyekkel üzérkedő más egyéneknek, a kik azután a sorsjegyeket részsorsjegyek alakjában a lakosság szegényebb rétegeiben terjeszteni igyekeznek másrészt azonban épp ez oknál fogva az üzletben jelentékeny agiotage fejlődik ki, mely a sorsjegyek árát — akár egészben, akár részben — magasra szökteti és így megszerzésüket a kevésbé jómóduakra nézve könnyűvé alig teszi.

De a káros hatások, melyek még a felsorolt szempontok mellett is a játék természeténél fogva az osztálysorsjátékból eredhetnek, csökkenthetők bizonyos különleges rendszabályok által. Ezek tekintetében ismét Poroszország példájára hivatkozunk. Ez állam, mely az említett többi német országokkal együtt par excellence az osztálysorsjáték hazája — ama rendszabályok által főleg arra törekedett, hogy lehetőleg elkerültessék minden, a mi a játékra való ingerécsabításeredményére vezethetne. Az 1841. július 21-én kelt kabinet-rendelet szerint az állami sorsjáték gyűjtőinek

— azonnali elbocsátás terhe alatt — tiltva van, bárkit szóval vagy írásban a játékban való részvételre fölszólítani, megrendelés nélkül sorsjegyeket ajánlgatni, levélben küldeni, vagy harmadik személy által ajánlítani vagy küldetni, végre e célra magán bizományosokat tartani. Az 1875. augusztus 1-ei szolgálati utasításban azonfelül tiltva van, sorsjegyeket egyeseknek küldeni oly célból, hogy közös játékban való egyesülést közvetítsenek, épp oly kevéssé hozhatnak létre a gyűjtők maguk ily játéktársaságokat. A gyűjtőhelyiség nyilvános megjelölésének alakja határozottan elő van írva, még a czimernek minden oly kiczifrázása is, mely a játékra való csábítás értelmével bírna, bármely formában tilos. A sorsjegyek elárúsítására vonatkozó hirdetések csak általánosságban tartott szövegben és korlátozott számban (csupán háromszor minden új sorsjáték kezdete felé) tehetők közzé nyilvános s pedig a lakóhelyen megjelenő lapokban. A gyűjtődere esett nyeremények közzététele, vagy táblákra való kifüggesztése szintén nem engedtetik meg. Végre kötelességük a gyűjtőknek ügyelni arra, hogy sorsjegyek notorius sorsjegyüzéreknek ne adassanak el, és oly egyének megrendeléseit, a kikről föltehető, hogy a sorsjegyeken üzérkedés céljából adnak túl, ne vétessenek figyelembe.

Kiterjeszkedtünk az imént előadottakra főleg azért, hogy jelezzük: miképen lehet a morális tekinteteknek szolgálni a közzjátékok gyakorlásában is, különösen pedig, hogy kitüntessük hogy az osztálysorsjáték ama tekinteteknek érvényesülésére, annyira-mennyire, de mindenesetre inkább, mint a számsorsjáték, módot nyújt. S e szempontot bizonyára nem szabad figyelmen kívül hagynunk, ha a kérdést másik, nem kevésbé fontos oldaláról, t. i. pénzügyi szempontból vizsgáljuk. Első pillantásra lehetetlen ugyan bizonyos ellentétet föl nem ismerni egyrészt azon a morális elvből folyó törekvésben, mely a játékoknak minél szűkebb körökre való korlátozására céloz és másrészt azon igyekezetben, mely a játékvallalatnak pénzügyileg minél jövedelmesebb kihasználására irányul. Azt hisszük azonban, hogy ez ellentétnek nem kell szükségkép fenforogni és a törvényhozó bölcsességének az képezi criteriumát, mennyiben képes a szóban forgó két érdeket harmonikusan összeegyeztetni.

A pénzügyi haszon, mely az osztálysorsjátékból az államra háramlik, mint érintettük, kiválón ama százalékos levonás, mely a nyeremény összegekből a sorsjáték pénztár javára esik. A jövedelemre nézve jelentékeny kihatással bír ennél fogva, hogy

mily magas az állam javára a nyereményekből eső százalék, illetve a gyűjtőknek engedélyezett bonificatió. De ezenfelül mint döntő momentumok jönnek számba, hogy mily nagy a kibocsátott sorsjegyek száma, mennyi az el nem árúsított és így az állam javára játszó sorsjegyek száma és mekkora ezek esetleges nyere-ményösszege, mily magas a sorsjegy ára s végre minő viszonyok uralkodnak, különösen a külföldi és magánsorsjátékok tekinteté-ben, az országban. Figyelembevételt igényelnek a jövedelmezőség érdekében a sorsjegyekre rótt illetékek is.

Mindezen szempontokra csak általánosságban kívánunk utalni, s megjegyezzük, hogy azok hatása a porosz osztálysors-játék évi eredményeiben elég hiven kifejezésre jut. Azon elsőrendű fontosságnál fogva, melyet a megoldandó kérdésre nézve képviselnek, concret alakban való eldöntésük mindenesetre nagy körületekintést és meggondolást igényel.

II.

Számsorsjáték vagy pedig osztálysorsjáték, e kettő közt nem eshetik nehezére a választás Magyarországnak sem. Igaz ugyan, hogy nálunk a kis lutri aránylag szerény számokkal szerepel; a legtöbb betéteket feltüntető év eredménye sem sokkal haladja túl a 4 milliót; ez összeg is csak a hetvenes években jelentkezett s azóta folyton csökkenőben van, úgy hogy már 1887-ben a betétek összege harmadfél millióra szállt alá; az ál-lam évi tiszta jövedelme e czímen alig tehető többre átlag másfél millió forintnál. Ám a számok viszonylagos csekélyisége még nem bizonyít a számsorsjáték ártatlan jellege mellett; azért jelentheti számos gazdasági existencia tönkremenését s különben sem meríti ki a magyar lutrijátékosok statisztikáját, miután azok közül sokan Ausztriában raknak be, a mit tény gyanánt emleget-nek a beavatottak. Viszont azonban épp e gyengébb részvét, nem különben a jövedelmezőség csekélyebb volta alkalmas támo-gatni az állami sorsjátékok elvi ellenségeinek álláspontját, azt a nézetet, hogy ily állapot mellett nem kerülhet nagy áldozatába az országnak, mikép azt az annyi kifogás alá eső jövedelmi for-rást háztartásából általában törölje. Tehát vessünk véget a kis lutrinak, de ne ültessük helyébe az osztálysorsjátékot sem, így hangzik a programm. Csakhogy, nézetünk szerint, az alig volna keresztülvihető, legalább a jelen viszonyok közt. Nem annyira

azért, mintha pénzügyi helyzetünk még ama másfél millió kimaradását sem engedhetné meg, mint inkább azért, mert a kérdésben más tényezőkkel, nevezetesen Ausztriával kellene számolnunk. A monarchia másik felében ugyanis a lottóregale az állami jövedelmek jelentékeny, sőt egyik domináló alkatrészét képezi. Ausztriában a betétek összege évenként meghaladja a 20 milliót s a jövedelem, melyet az államkincstár a lottóból huz, jóval több nyolcz milliónál. Ily nagy összeget alig nélkülözhet Ausztria, melynek pénzügyi viszonyai szintén nem mondhatók rózsásoknak. Mindazáltal, ha a szomszéd állam, engedve a lutri ellen évről évre megújuló támadásoknak, mégis elszánja magát arra, hogy azt eltörli, ugy ezt bizonyára nem teheti mindaddig, míg más uton nem talál recompensatiót az elmaradó haszonért. Ezt a recompensatiót — miként az osztrák pénzügyminiszter nyilatkozataiból sejteni lehet — az osztálysorsjáték lesz hivatva nyújtani. Már most föltéve, hogy Magyarország az osztálysorsjátékot be nem hozza, ellenben Ausztria igen, az eredmény az lesz, hogy az osztrák osztálysorsjáték sorsjegyei, melyeket mi ki nem zárhatunk, rohamos keresletnek fognak örvendeni Magyarországon s így az a cél, mely az említett álláspont védelmezőinek szeme előtt lebeg, t. i. a játékvágy korlátozása el nem lesz érhető, e mellett maga a magyar államkincstár megrövidül, mert a sorsjáték haszna az osztrák állampénztárba fog folyni. Jellemző példát szolgáltat e tekintetben is Poroszország, melynek törvényhozása az 1887—88-iki költségvetési évre az eddig játékonként kibocsáttatni szokott sorsjegyek számát (80.000 drb.) a mennyiség kétszeresére emelte föl, e határozatot mint vivmányt tüntetve föl épen a játékviszonyok javítása érdekében, mert a porosz sorsjegyek a keresletnek meg nem felelhetvén, egyfelül a tiltott sorsjegyekkel való játék vett lendületet, másfelül pedig a szomszéd államok, így Szászország, Braunschweig sorsjegyei tömeges elhelyezést nyertek Poroszországban. E visszásság oly mérveket öltött, hogy a kormány nyilatkozatai szerint azidegen sorsjegyek három-ötöd részével Poroszországban játszottak és a többi sorsjátékállamok innen évente kilencz millió márkát vontak be a sorsjegyek ára és a gyűjtődéket megillető jutalék fejében. Előre látható, hogy nálunk is ugyanazon viszásság következne be, ha az esetleges osztrák osztálysorsjáték hatását ugyanily magyar sorsjáték nem ellensúlyozná.

Az osztálysorsjáték tényleges behozatalával kapcsolatban

fontos mozzanat gyanánt merül föl azon kihatás, melyet az új sorsjáték a már létező külföldi vagy magán sorsjátékokra gyakorolna és megfordítva. Oly államban, a hol a versenyvállalatok tilalmazása vagy korlátozása folytán az állami sorsjáték már magában véve sikeres kilátásokkal dicsekedhetik, az említett viszony alakulása különös gondot nem okozhat. Nálunk azonban máskép áll a dolog. Az Osztrák-Magyar monarchia már régtől fogva mint a legkülönfélébb sorsjegyek valóságos eldorádója ismeretes. Főleg a nyolczvanas évek eleje óta, midőn az egészen olcsó, az u. n. kis sorsjegyek mind nagyobb számban bocsátattak ki, szaporodott fel rendkívüli mérvben a forgalomban levő sorsjegyek száma. Így 1882-ben az osztrák vöröskereszt sorsjegyek közül 600.000 drb. 1883. évben a magyar vöröskereszt sorsjegyek közül 800.000 drb. 1886-ban a basilika sorsjegyek közül 800.000 drb. és 1888-ban a jószív sorsjegyek közül 750.000 drb. sorsjegy, vagyis alig hat év leforgása alatt közel három millió sorsjegy bocsátatott ki. Bizonyos, hogy e sorsjegyek nem mind őriztetnek a monarchiában, hanem jelentékeny részük külföldre vándorolt, de hogy azokból óriási mennyiség maradt meg nálunk, az kitünt, midőn az új sorsjegy-törvény úgy Magyarországon mint Ausztriában kölcsönösen szükségessé tette a sorsjegyek lebélyegzését. Ily impozans számmal szemben, nem is szólva a külföldi, olasz, szerb, stb. sorsjegyeknek beözönléséről, csakugyan erősen latba eső és figyelmet érdemlő tényül jelentkezik a sorsjegyek újabb szaporítása az osztálysorsjáték sorsjegyeinek alakjában.

A kérdés azon fordul meg, vajjon a kibocsátandó sorsjegyek megfelelnek-e a mutatkozó szükségletnek és számíthatnak-e ennek következtében elterjedésre. Mert ha túlfogyasztástól kellene tartanunk, úgy ennek az lesz a hatása, hogy a játékszenvedély mesterségesen szítatik, a mi az államnak alig állhat föladataiban, vagy ha az be nem következne és a sorsjegyek éppen az igényeknek már a meglevő sorsjegyek által történő teljes kielégítése folytán nem volnának kelendők, ennek viszont az állami financiaiális érdek vallaná kárát és az egész vállalat indokolatlan és nem sikerült experimentum gyanánt tűnnék fel.

Fölötte czélszerű rendszabálynak tartjuk ezek folytán azt a törvényt, melyet a magyar kormány — az osztrák példát követve — ez év tavaszán a törvényhozás elé terjesztett. E sorsjegytörvény elengedhetetlen előkészítő lépést jelent az osztály-

sorsjáték érdekében és pedig kiválóan az által, hogy utját vágja további akár bel- akár külföldi nyereszenykötvények kibocsátásának és forgalomba hozatalának. De nem kevésbé fontos rendelkezése a törvénynek, épen az osztálysorsjátékra való tekintettel, az igérvényüzlet megszorítása. E rendelkezés első sorban ugyan az e téren mutatkozott visszaélések meggátlására irányul, nézetünk szerint azonban kihat a behozandó osztálysorsjáték sikerére is. Mi ugyanis nem tartunk attól, hogy az eddig forgalomban levő sorsjegyek hátrányosan befolyásolnák és így többé-kevésbé indokolatlanná tennék az osztálysorsjátékot. E sorsjegyek, még az egészen olcsók is, egész lényüknél, játéktervüknél fogva egyszersmind spekulationalis papírok. Az ily sorsjegyek megszerzésekor a vevőre természetesen a kilátásba helyezett nyereszenyek reménye bir ingerrel, de a vevőknek csak egy része az, mely a megvett sorsjegyet épen és csakis az esetleges nyereszenyre való tekintettel elhelyezi és őrizi pénztárában; a másik tekintélyes rész főleg azon haszonra és nyereszenre számít, melyre a sorsjegy árfolyamának kedvező alakulásából tehet szert. Nincsenek arra nézve adataink, hogy az említett sorsjegyek mily kezekben vannak elhelyezve, de számos jelenség mutatja, hogy igen igen nagy részük üzerek birtokában van és azok üzérkedési céljaira szolgál. E sorsjegyek tehát egészükben véve sokkal kevésbé tekinthetők az osztálysorsjáték sorsjegyeinek versenytársai gyanánt, mint az igérvények. Ezeknél a vevő csak a nyereszen reményét vásárolja meg egyszeri huzásra, épp úgy, mint az osztálysorsjegynél; az igérvény értéke az eredménytelen huzásnál épp oly semmi, mint az osztálysorsjegyé s mindkettőnél teljes tökeveszteség áll be; míg a közönséges sorsjegy a játéktervszerint, ha nem is nyer, egyszer legalább tökéértékben mindenesetre kihuzatik. Az osztálysorsjáték behozatalára ennél fogva az a körülmény, hogy előtte már is oly nagy számu sorsjegyek vannak forgalomban, akadályul alig tekinthető. Az állami és a magán-sorsjátékok érintett nemei jól megférhetnek egymás mellett. Közvetlenebb hatása lesz az osztálysorsjátéknak — ismételjük — az igérvényüzletre, főleg az új sorsjegytörvény azon megszorítása folytán, hogy igérvényjegyek csakis oly nyereszenykötvényekre bocsáthatók ki, melyek névértéke legalább 100 frtot teszen. Az osztálysorsjegy ára ezek szerint előreláthatólag kedvezőbbé alakul a vevőre nézve, mint az igérvényé; különösen ha az tulmagasra nem szabatik és a sorsjegy kis appointekben lesz kapható. A most

kiemelt két tényező egyébiránt nem pusztán az igérvényüzletre való figyelemmel bir jelentőséggel. A sorsjegy normális árának szerencsés megállapítása egyik föltételét képezi a vállalat sikerének. Ez ár tulmagasra szabását már azért is kerülni kellene, mert arészvét számosakra nézve lehetetlenné tétetnék; s különösen nem bizonyulna az czélszerűnek monarchiánkban, a hol a közönség már hozzászokott az olcsó sorsjegyekhez. Ugyanezen szempontok indokolják a lehető kis appointek létesítését, a melyek hiánya ezenfelül a közvetítő kereskedelembe aránytalan és alig ellenőrizhető agiotage kifejlődését vonná maga után, tulságosan megrágitván a sorsjegy árát épp azon körökre nézve, melyek vagyoni helyzetüknél fogva csakis részsorsjegyeket vásárolhatnak.

Áttérünk most röviden a kérdésnek tisztán államfinancziális oldalára. Bizonyára czéltalan dolog volna általános jóslásokba bocsátkozni e fölött és ily módon eldönteni akarni a Magyarországon létesítendő osztálysorsjáték pénzügyi hasznát. Ez utóbbi — miként alkalmunk volt jelezni — különféle momentumok által befolyásoltatik s ezeknek a cél érdekében leendő helyes számbavétele és alkalmazása az intéző köröknek feladatát képezi. Mindazáltal nem hallgathatjuk el ama véleményünket, hogy ha a lottónak az osztálysorsjátékkal való fölváltása kizárólag államfinancziális szempontból tétetik függővé Magyarországon, vagyis attól, vajjon lehetséges-e a lutri eltörlése folytán elmaradó és az utolsó években átlag egy millió 2—300,000 forinttal jelentkezett tiszta jövedéket az osztálysorsjátékból remélhető haszonnal fedezni, ugy Magyarország minden habozás nélkül vállalkozhatik a cserére. Visszaemlékezünk egy játéktervre, melyet évekkel ezelőtt az osztálysorsjátékra nézve egy szakember dolgozott ki, s mely annak idején a pénzügyminiszteriumhoz is beterjesztetett. E terv pontos számításokat tartalmazott a várható eredményre nézve s pedig nem tulvérmes föltevések alapján. A sorsjegyek számát 80.000-re, a nyereményekét 40.000-re szabta; továbbá a játékban öt osztályt tűzött ki, a sorsjegy árát minden osztályra nézve 10 frtban állapítva meg. Az első négy osztály mindegyikére 2.800, az ötödik osztályra 28.800 nyeremény esett s lett volna a legcsekélyebb nyeremény az első osztályban 25 frt., a másodikban 40 forint, a harmadikban 50 frt., a negyedikben 65 frt., az ötödikben 70 frt.; a legnagyobb nyeremény az első osztályban 8.000 forint, a másodikban 10.000 forint, a harmadikban 12.000 forint, a negyedikben 15.000 forint, az ötödikben 120.000 frt. Az államot

illető levonást a nyereményösszegek 12°/_o-ában irányozván elő, az ebből eredő hasznon kívül még ilyenül fölvett bizonyos kamatjövedelmet, mely a sorsjegyek eladásából a nyeremények kifizetéseiig szintén az állam javára jutna. Végre évente két sorsjátékot tervezvén, e helyen nem részletezhető számításainak eredménye gyanánt 986.132 ft. 26 kr. tiszta jövedelmet mutatott ki, melyre az osztálysorsjáték révén a magyar államkincstár bizton számíthat vala.

E tervezetre, melynek szabatosága valóban nem eshetik kifogás alá, csak az a megjegyzésünk, hogy szerzője az állami százalékos levonást szerényen állapította meg 12°/_o-ban, s hogy az bizvást volna 15°/_o-ra tehető, mely arány a nyeremények után jelenleg érvényben levő levonásnak különben is megfelel. Ez arány alkalmazásával és számbavéve az esetleg kirovandó illetékek hozadékát, azt hiszszük, hogy már ezen optimistikusnak egyáltalában nem mondható játéktervezet mellett is biztosítottnak tekinthető azon jövedelem, melyet a lottó ez idő szerint a kincstár javára eredményez.

Összegezve ezek után az elmondottakat, álláspontunk a sünyegen levő kérdésben önként adva van. Az osztálysorsjáték, melynek szószólói vagyunk, magában véve eszményi állapotot még nem képvisel — az eszményi állapotnak a sorsjátékok bármely nemének kiküszöbölése felelne meg — de ha egyszer az állam, akár finanziaális okoknál fogva, akár pedig azért, mert a nyilvános sorsjátékokat teljesen magánkezerekre bízni nem akarja, mint vállalkozó szerepel e téren és az általában üzhető játék vállalatok közt kiválasztani akarja azt, a melynél a pénzügyi tekintetek megóvása mellett a játékkal együtt járó bajok és visszaállások leginkább enyhíthetők, úgy szükségkép előnyt kell adnia az osztálysorsjátéknak. E játék nem, mondhatnók, a sok egyaránt rossz közt a kevésbé rossz; mindenesetre pedig javulást és haladást jelent a lottóhoz képest.

DR. HALÁSZ SÁNDOR.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNKA.

1-én. Erdélyben nagyobb phylloxera-vizsgálatokat tartanak.

A hivatalos lap végre közli a német sertésbeviteli tilalmat.

A zónaviteldíjszabás azonnal nagy emelkedést idéz elő a személyforgalomban.

2-án. A német sertésbeviteli tilalom ellen Berlinben mozgalom indul meg, melynek célja a nagobbmértvű drágulást (a határon hatósági felügyelet alatt) levágott sertések bevitelére által megakadályozni.

A kőbányai sertéskereskedők küldöttsége Baross kereskedelemügyi miniszternél.

A munkálatok a Vaskapunál megkezdetnek.

3-án. A magyar-francia biztosító társaság rendkívüli közgyűlése, — melynek feladata lesz a társaság újjászervezése — 24-én fog összeülni.

Portugália megtiltja a gabona- és lisztbevitelt.

Bécs városa végleg átruhazza a »Ganz és társa« czég engedélyét a város világítása iránt a nemzetközi villamossági társulatra.

Az Adria társaság »Tibor« nevű hajójának a szállítmánykimutatásban előfordult alaki hiba miatt történt zár alá vételét — daczára annak, hogy a társaság a kereskedelemügyi miniszter tudtával és beleegyezésével a Credit Lyonnais-tól felvett 165.000 frank óvadékot tett le Madridban — nem szüntetik meg azonnal.

4-én. A bécsi Bankverein, német tőkésekkel egyesülve, nagy bankot alapít Budapesten (állítólag az ősszel kerül kivitelre). Tudva van, hogy a bécsi Bankverein fogyanatosította a magyar országos bank felszámolását s így a tervezett bank mintegy helyettesítője lenne a felszámoltnak.

Az országos iparegylet elvileg a törvényes kamatlábnak 6 $\frac{1}{2}$ %-ról 5 $\frac{1}{2}$ %-ra való leszállítása mellett nyilatkozik, mindazáltal úgy véli, hogy az országos kamatláb további csökkenése be volna várandó.

Stájerországban tilalmat állítanak fel szarvasmarhák, juhok, sat. bevitelére nézve, kivéve a vágási célra történő bevitelt.

Hirdetmény és a pénzügyi hatóságok számára szóló utasítás jelenik meg a pénzintézetek által regaleváltságra adandó előlegek tárgyában.

5-én. A Bécs és Budapest közti telefonösszeköttetés ügye a két kormány egyessége útján tisztáztatik olykép, hogy a hálózathoz augusztus 15-től október 31-ig el kell készülnie 3 sodronnyal, melyek ketteje a tőzsdei forgalomra szolgál.

A m. kir. államvasutak hivatalnokainak nyugdíjalapja ügyében tartott közgyűlésen a kormány megnyugtató nyilatkozatokat tesz; mindazáltal az alapszabályok módosítása csak szótöbbséggel (melynél a kormány képviselője adja meg az irányt) megy keresztül (nem egyhangulag, a mint kívánták).

Először nyílnak meg szaktanfolyamok a vasuti, postai és táviró-szolgálatra.

A »Ganz és társa« czég bécsi engedélyének alakszerű átruházása a nemzetközi villamossági társulatra rövid idő alatt meg fog történni.

6-án. A kereskedelemügyi miniszter köztudomásra hozza, hogy a Kőbányáról Bodenbachon át Szászországba irányuló kivitel bizonyos, a német vágóhelyekre vonatkozó feltételek megtartása mellett meg van engedve.

7-én. A spanyol kormány az Adria társulat »Tibor« nevű hajóját a zár alól feloldotta, de a letett 165.000 frankot biztosíték gyanánt megtartotta.

Wekerle pénzügyminiszter a regaleváltsági egyességek közül ezret jóváhagyott és a hó folytán 40.000 felett fog határozni. Egészen hihetetlen közösségi és joggyakorlási viszonyok fordulnak elő (nevezetesen Erdélyben, egészen 100 társbirtokosig és évente 18 perczig gyakorolható kimérési jogig).

A sárréti vasutra 400.000 forintot szavaznak meg, — állítólag a mezőhegyes-szarvasi vonal (74 km.) is ki fog épülni.

8-án. A házalási ügynek szabályozása Ausztriában, magyar magánkörökben nem igen talál helyeslésre, mert az a vándoriparra is kiterjed.

A zónaviteldíjszabás behozatala alkalmából Berlinben is nyilvánulnak törekvések a személyszállítási díjak lejjebbállítására iránt.

9-én. A kolozsvári kereskedelmi kamara korainak találja a törvényes kamatláb leszállítását és az ellen nyilatkozik.

A nagykikinda-nagybecskereki vasut üzletvezetősége Nagy-Kikindáról Nagy-Becskerekre helyezték át.

10-én. A hatvani, mezőhegyesi, szerencsi és bothfalvi (Brassó) czukorgyárak berendezése elkészül. E gyárak a belföld egész szükségletét fedezik, miután 2 millió métermázsza répát dolgoznak fel és 200.000 mm. czukrot állítanak elő.

Az adóreform munkálatai a pénzügyminiszteriumban serényen haladnak. Az egységes bélyeg- és illetéktörvény (Madarassy fogalmazásában) már készen áll, az adóhátralékokról szóló törvényjavaslat közel a befejezéshez, hasonlóké a kereskedelemügyi miniszterrel egyetértésben készülő törvényjavaslat is a hazai iparnak adandó állami kedvezményekről. Ez utóbbiban bankok is engedményeket kapnak új iparvállalatok létesítése alkalmával.

11-én. A check és clearingforgalmat kivétel nélkül valamennyi posta-takarékpénztárnál be fogják hozni s a hivatalnokok betanítása céljából utasítás van előkészítés alatt.

A kőbányai sertéskivitel érdekében a német kormány utólag mégis tett némely engedményeket arra az esetre, ha a sertések vágása bizonyos, külön megjelölt német vágóhidakon történik.

A második negyedévi állampénztári kimutatás a bevételeknél 64 millió forint látszólagos csökkenést, a kiadásoknál 22 millió forint többletet tüntet fel a múlt év hasonló időszakával szemben, tényleg azonban tavaly a bevételek közt 127 millió forint papír és aranyjáradék értékesítése is szerepelt. A két első negyedév eredménye a következő:

I. negyed	+	10,351.481 ⁷⁵
II. »	—	8,617.063 ²⁰
félév	+	1,734.418 ⁵⁵
ehhez tavaly járadékokból	+	12,460.586 ⁸²
tényleg tehát		14,195.004 ³⁷ frttal kedvezőbb.

A budapesti közuti vasut meghosszabbítatják az állatkertig és az iparcarnok nyugati kapujáig.

12-én. A Berlin-Boroszló-Budapest közti keleti gyorsvona-
tot, a csekély forgalom következtében, állítólag a beszünttetetés
veszélye fenyegeti.

Híre jár, hogy a pécsi közsénterületen munkásstriké van
kitörőben, de a hír nem bizonyul valónak.

13-án. A frankfurti vasuti járadékbank újból 4¹/₂%-os kötvényeket bocsátott ki a nála letett magyar helyiértékű vasuti kötvényekre, és pedig 100¹/₂% árfolyamon. Le van téve 1¹/₂ millió frt. értékű 6⁰/₁₀-os bihari, 2 millió frt. értékű 5⁰/₁₀-os mátrai, 1¹/₂ m. frtra rúgó bihari és 959.000 frtot tevő 5⁰/₁₀-os nyiregyháza-mátészalkai elsőbbségi részvény. Eddig 77 millió kötvény van elhelyezve.

A magyar malmok üzemének megszorítása folytonosan tárgyalás alatt áll a malomegyeletben.

A berlin-boroszló-budapesti keleti vonategyelőre fentartatik.

Wekerle pénzügyminiszter enquéttet hív össze a dohánytermelés ügyében és annak végén azon fontos kijelentést teszi, miszerint a kormány szándéka az enquéte óhajait nagy részben kielégíteni.

A jövő évi bécsi földművelési kiállítás előmunkálataira Desseffy elnöklete alatt magyar bizottság ül össze.

Az állampénztárjegyek forgalma 21 millió forintba emelkedett.

A regalebérlők Debreczenben tanácskozmányt tartanak.

A phyloxera Erdélyben Kolozs megyében fellép.

14-én. A konverzió 22 millió frt. összegű 4¹/₂%-os új vasuti kötvénynek becserélésre való felajánlása által folytatást, s a maradvány aláírása által befejezést nyerend.

A magyar általános hitelbank egyesült gőzmalmai 35.000 frt. nyereséget mutatnak ki (a tavalyi 30.000 frt. hiánynyal szemben.)

A budapesti spodiumgyár a Rieger A.-féle gyárat megvette s a gyártást mindkét telepen folytatja.

A német mészárosegylet kérvényt nyújt be a sertésbeviteli tilalom feloldása iránt.

15-én. A magyar átalános hitelintézet félévi mérlege nagyon kedvező eredményt mutat fel 776.999 frt. nyereséggel az előbbi években elért 557.775 frt., 479,413 frt., 513.082 frt., 483.657 frttal szemben.

Az aranykölcsön konverzió befejezettnek látszik, mintán januárban 130, áprilisban 30 és most 22 millió frt. s így az összes 182 millió frt. $4\frac{1}{2}\%$ -os vasuti kölcsön ki van bocsátva. Jelenleg $98\frac{1}{4}\%$ -ban van az árfolyam megállapítva s a becserélésnél a 30 millió (1871-ki) kölcsön 204⁶ márkával = 10 fonttal, s a keleti vasutak második elsőbbségi kölcsöne 100² frtjával fogadtatik el. A $4\frac{1}{2}\%$ -os kölcsön napi árfolyama $98\frac{3}{4}$ s így a különbözet $1\frac{1}{2}\%$.

A fiunei hitelbank félévi mérlege 84.637 forint nyereséget mutat, a mi a 1² millió frt. részvénytőke után a kérdéses időszakra 14⁰/₁₀-nak felel meg.

»Ganz és társa« cég elvállalta Róma városának villamos világítását (a tivoli vízesésekből 30 km. távolságból a tolvavezetési rendszer szerint.)

16-án. A budapesti »Urban és Nagel« céggel egyesült konzorcium Temesvárott cukorgyárat alapít.

A cseh szesziparegylet a kontingentált szeszmenntiség lejjebb szállítása ellen nyilatkozik és csakis az ecetgyártásra való szükségletet akarja kivonni a kontingensből s egyuttal bizonyos könnyítéseket kíván az ellenőrzés körül.

17-én. Számos jelentkezés történik a $4\frac{1}{2}\%$ -os vasuti kölcsön aláírására, úgy, hogy felüljegyzést várhatni.

Az országos gazdasági egyesület a phylloxera-ügyben beadványt intéz a kormányhoz.

A pénzügyminiszterium hirdetményt bocsát közzé a szesz italok kicsinyben való kimerése és elárúsítása tárgyában Budapestre és Pozsonyra, mint zárt helyekre és az összes nyílt helyekre vonatkozólag.

Miskolczon állítólag a buzaárak emelésére alakuló, kereskedőkből és gazdákból álló konzorcium jön létre.

Bécsben 26. és 27-én gabnavásár fog tartatni.

18-án. A magyar malmok üzemének megszorítása állítólag oly alapon fog keresztülvitetni, hogy a budapesti malmok hetenként két napra, a vidékiek 1 vagy $1\frac{1}{2}$ napra beszüntetik a munkát.

A Bécs és Budapest közti gyorsabb összeköttetés céljából a második vágányt az osztrák magyar vasut egész vonalán lerakják.

A szombathely-pinkafői vasut csatlakozni fog vagy Aspangnál a bécs-aspangi vasuthoz, vagy Friedbergen át az osztrák

államvasutakhoz. Nincs kizárva, hogy e célból a vasut állami segílyt kap, miután a magyar kormány a déli vasuttal versenyt akar létesíteni.

A Budapest és Bécs közti telefonösszeköttetés októberre elkészül.

Bécsből jelentik, hogy a Phönix és Azienda biztosító társaságok egyesülnek, az utóbbi megszűnik létezni s az előbbi két részre szakad.

19-én. Az 1890-ki budget előkészítve; a kereskedelemügyi és földművelésügyi tárca költségvetései készek, az igazságügyi budget közel a befejezéshez.

A Moson megyéből Alsó-Ausztriába irányuló marhakivitel ismét szabadabbá van téve.

A m. kir. államvasutak kimutatásaiból kitűnik, hogy a zónaviteldíjsszabás eddigelé bevételecsökkenést nem idézett elő.

20-án. Új ipari vállalatok alapítása kilátásban; egy posztógyár alapíttatnék Észak-Magyarországon és egy gépgyár közel a fővároshoz, az elébbi angol és magyar tőkével.

A magyar malmok üzemének megszorítására nézve még nincs végleges megállapodás a módoszatok iránt.

A Svájcba való lisztkivitelnél 100 kg. után 20 centim viteldíjkezdvezmény lép életbe.

21-én. Az osztrák kőszénbányák elhatározzák, hogy az árat métermázsánként 4—5 krral emelik; a cseh horganyhenger-művek mmként 1 frt. áremelést léptetnek életbe.

Az osztrák hitelintézet félévi mérlege 13 $\frac{3}{4}$ % nyereséget mutat ki (27 millió frt.), vagyis valamivel csekélyebbet a tavalyinál.

A check- és clearing forgalomnak a magyar postatakarék-pénztárnál leendő behozatalára határidő 1890. január 1.; a hivatalnokok betanítása november 1-én kezdődik.

A Vaskapunál foganatosítandó robbantási műveletek felett való határozás céljából bizottságot fognak felállítani.

23-án. Az osztrák és magyar ásványolaj-finomítók és azok adójáról szóló kimutatás szerint a fiumei finomító 2 $\frac{9}{10}$ millió frt., az I. magyar 0 $\frac{9}{10}$, Spitzer Orsovában 0 $\frac{27}{10}$, Berg és társa Budapesten 0 $\frac{22}{10}$, az erdélyi brassói finomító 0 $\frac{2}{10}$, az osztrák-magyar államvasut orsovai telepe 0 $\frac{16}{10}$ millió frt. adót fizet. Ausztriának 58, Magyarországnak 11 gyára van. A legnagyobb gyárak Magyarországon vannak.

24-én. A magyar-francia biztosítótársaság újra szervezkedik 2 millió frt. alaptőkével. Elnökké Beniczky titkos tanácsost, alelnökké Wahrman Józsefet választják. Vezérigazgató állítólag Ferencsics W. lesz.

Nem nyer megerősítést a hír, mely szerint a sertéskiviteli tilalom enyhült volna.

Új nehézségek jelentkeznek a magdeburgi czukorpiacson.

Új gyorsvonat lép életbe Budapest és Predeal közt.

Robbantási ajánlatok a Vaskapura; Lauer-féle eljárásra 7 ajánlat; robbantó szerekre 3 ajánlat, melyek közül a pozsonyi dynamitgyár a legolcsóbb; gyújtóanyagra 1 ajánlat.

25-én. Készpénzaláírók a $4\frac{1}{2}\%$ -os állam kötvényekből csak egy töredéket fognak kapni.

A pécsi kereskedelmi kamara a törvényes kamatlábnak $6\frac{0}{10}\%$ -ról $5\frac{0}{10}\%$ -ra való leszállítása ellen nyilatkozik.

A magyar államvasutakon állítólag alvó- és ebédlőkocsikat fognak alkalmazni.

A kereskedelmi muzeumban október hó folyamán időleges méhészeti-, sajt-, gyümölcs- és főzelékkiállítás fog tartatni.

26-án. A *bécsi gabonavásár* fiasokját főleg a magyar kereskedők távolmaradásának tulajdoníthatjuk. Magyarország termésének eredményéről a gabonavásár alkalmával egy részletes jelentés tétetett közzé, melynek adatait azonban, minthogy azóta a hivatalos aratási statisztika előleges eredménye is közzététetett, sőt főbb számaiban a folyóirat mult havi füzetében is közöltetett, fölöslegesnek látjuk e helyen ismételni.

27-én. Az aláírások eredménye a $4\frac{1}{2}\%$ -os magyar vasuti kölcsönre meg van állapítva. A 22 millióból 8 millió régi kötvényekkel cseréltetett ki, azok pedig, a kik készpénz fizetése mellett irták alá, a jegyzett összegnek $50-60\%$ -át kapják. Az összeg tehát körülből kétszeresen jegyeztetett, legnagyobb rész Németországban.

28-án. A magyar malmok üzemmegszorítása (a Lujza gözmalom és 17 vidéki malom kivételével) elhatározott. A megszorítás a fővárosi malmoknál hetenkint 2 napot, a vidéki malmoknál pedig hetenkint 1 napot tesz április 30-áig, mi által a buzaszükséglet 2 millió métermázsával csökken.

MAGYARÁZÓ MEGJEGYZÉSEK A HAVI KRÓNIKÁHOZ.

Két irányban mutat a lefolyt hó örvendetes haladást hazánk közgazdasági életében: a *pénzügyi reform kiépítése és a hazai ipar emelése* tekintetében.

A pénzügyi reformmozgalom kifejezésre jut egyfelől a közvetett adók hozadéki többletéből eredő *kedvező félévi pénztármérlegben*, másfelől fontos törvényhozási javaslatok és rendeletekben. Nem kicsinylendő jelentőségű az a tény, hogy az év két első negyedét, melyek bevételek dolgában mindig gyengébbek szoktak lenni, papírraadék és aranyraadék újabb eladása nélkül kedvezően lehetett lezárni, úgy, hogy az első félév tényleges pénztári eredménye a tavalyit 14 millió forinttal meghaladta. De sokkal fontosabbak az állam pénzügyi jövőjére nézve nagy befolyásuak azok a fiatal tetterőre mutató törekvések, melyek Wekerle pénzügyminiszter rövid működése után máris alakot öltenek az *adóhátrálékok ügyének*, valamint az *adó- és illetéktörvények szétszórt voltának orvoslását* célozzák. Népünk bizonyos fokig hanyagságra hajló természeténél fogva az adótechnikai teendők erélyes feldolgozása nálunk inkább, mint bármely más államban, kedvező következményekkel járand a kincstárba s a törvény szigorubb tisztelgetben tartására, miért is ezen törekvésektől rövid idő alatt szép eredményt várunk. — Az 1890-ki állami költségvetés tárczánkenti összeállításának siettetése is jelzi a tény, hogy irányadó helyen nem fognak többé arra szorítkozni, hogy megvárják, míg a dolgok maguktól befejezést nyernek.

A mi az ipar emelésének szempontját illeti — daczára annak, hogy még nem ismerjük azon rendelkezések horderejét, melyek hazai iparvállalatok ked-

vezményben részesítése iránt a kereskedelemügyi miniszterrel karöltve tervezetnek — következményeiben öröndetes az a tény, hogy az alkotandó törvény alapján egy *új budapesti iparbankvállalat* fog létrejönni. Nagyon jelentékeny kedvezményeknek kell kilátásba helyezve lenni, hogy bécsi körök, melyeknek eddig is mindenkor alkalmuk volt Magyarországon telepeket létesíteni, készek legyenek magyar czég alatt új tőkebefektetéseket tenni, s mi részünkről nyíltan kifejezzük azon óhajunkat, hogy az itt érdekelt budapesti tőkepénzesek új, egészséges, jövedelmező s a földműveléshez alkalmazkodó iparágakra fordítsák figyelmüket s ilykép sem már létező ipari vállalatoknak korai versenyt ne támaszszanak, sem pedig arra ne használják az új bankot, hogy magánüzleteket vagy társasági alakban magánosok kezén levő részvényekre alapított vállalatokat vegyenek át. — Öröndetes jelenség továbbá az ipari téren a Hatvanon, Mezőhegyesen, Szerencsen és Bothfalván épült *nagy czukorgyárak berendezésének befejezése*, mely lehetővé teszi, hogy a belföldi szükségletet saját erőnkől fedezzük. Ezelőtt kevés évvel ilymértű gyártást, mely 2 millió métermáza répát dolgoz fel, még nem tartottunk volna elérhetőnek. — Remélhető, hogy a jelenleg nyomott helyzetben levő malomiparnak egyöntetű eljárás segélyével sikerülni fog végre a kedvezőtlen konjunkturát leküzdeni és újraélni a virágzás éveit. Annyi bizonyos, hogy a malomegylet vezetése alatt s egyetértéstől áthatva, malmainknál még technikai és kereskedelmi javításoknak is kell közrehatniok arra, hogy a nehéz időszak megrövidüljön.

A nagy *viteldíjszabási reform*, melyet államvasutaink életbe léptettek, még sokáig fogja Európa összes forgalmi köreit foglalkoztatni. Nézetünk az, miszerint a közmondás: fortuna audaces juvat — a ki mer, az nyer — a zonatarifánál különösen érvényesül és hogy sűrű népességű és erősen iparos államokban gyökeres ujtással a zonatarifa sikeresen lenne keresztülvihető, míg a mi kísérletünk, bármely elismerésre méltó is a kezdeményezés, nézetünk szerint alig fog a személyforgalom nagymértű és átalános átalakulására vezetni. Mindazáltal sokat nyer hazánk, ha a vidék lakosságának közeledését elérjük; mert az »utazás tanulságos« s a »tudomány hatalom«.

Első rangu pénz- és hitelintézeteink *félévi mérlegei* fényes eredményeket hoztak a nagy közönség tudomására a nélkül, hogy »tözséd felvillanyozták volna. Magokban véve ezen eredmények gazdasági kiválóság bizonyítékai, miután jóformán minden alapítói nyereség kizárásával a jutaléki és kamatszámán alapulnak s a második félévben más nyeremények bevételezése folytán könnyen egyenlő magaslaton tarthatók, ha csak intézeteink a konjunkturából eredő nyereményeket inkább rendkívüli tartalékalapok képzésére nem fogják felhasználni.

A nagy *járadékconverzió fényes keresztülvitele s a magyar 5%-os papíráradék esetleges converzióját* sejtető kijelentések — a politikai viszonyokban beállható zavarok esetétől eltekintve — kivihetőnek mutatják a magyar államadósság egységessé tételeit.

Az üzleti forgalomra nézve nagy érdekekkel bír még a *Budapest és Bécs közt létesítendő telefonösszeköttetés*. Nem sokára a villamosság minden alkalmaszabán az emberiség közkincsévé váland. Az elismerés, melyre a távvezetési elv magyar eredetű tőkélyesbitése mindenütt (legujabban Marienbadban, Innsbruckban és Rómában) talál, végül majdan osztályrészévé lesz az eszme megvalósítóinak saját hazájokban is.

Mint gazdasági téren felmerült nemzetközi jellegű kellemetlen eseményeket, felemlítjük a német sertésbeviteli tilalmat, melynek ártalmassága később a kőbányai piac érdekében, nem ugyan tökéletesen, elhárítva lett — és a »Tibor« gőzhajó zár alá vételét — két oly eseményt, melyek azon körülménynél fogva jellemzők, hogy mindkét esetben a napi sajtó megelőzte a tények hivatalos köztudomásra hozatalát és hogy az a nemzeti gazdasági érdekeket gyorsan felkarolta.

A legközelebbi időre kilátásban van a *robbantási munkálatok* foganatba vétele a *Vaskapunál*. A vasuti és hajózási közlekedés akadályai el lesznek hárítva s ha az idők teljessége elérkezik, ehhez kell, hogy járuljon majd a kereskedelmi forgalom mesterségesen létesített akadályainak minden nyeivű népek javára leendő eltörlése.

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

Az agrár törvényhozás Ausztriában és nálunk.

E napokban jelent meg: »1848—1888. Ein Rückblick auf die Entwicklung der österreichischen Agrarverwaltung von Dr. Gustav Marchet o. ö. Professor an der k. k. Hochschule für Bodenkultur in Wien. Wien, 1889. 8° 101. l.« czim alatt egy igen érdekes kis művecske, melyben a szerző Ferencz József császár negyven éves jubileumát felhasználja arra, hogy az osztrák agrár törvényhozásra visszapillantást vessen, a mely reánk nézve annnyival inkább érdekes, mert nemcsak a velünk közvetlenül szomszéd osztrák tartományok ebbeli fejlődését látjuk, hanem mert az intézkedések egész sora tulajdonképen nálunk is érvényes volt s másrészt mindjárt összehasonlíthatjuk saját állapotainkat is s így ítélnünk a fölött, vajjon Ausztria gyorsabban haladt-e ezen téren, mint mi. —

A korszak, melyre a visszatekintés terjed, kezdetét veszi a földtehermentesítés keresztülvitelével. Az 1848 szeptember 7. kelt patens kimondja az elvet, hogy a föld Ausztriában terheitől megszabadíttassék. Nálunk ezt az elvet az 1848: IX. törvénycikk így fejezte ki: az úrbér és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgáltatok (robot), dézsma- és pénzbeli fizetések e törvény kihirdetésétől fogva örökre megszüntetnek.

Ez az elv keresztülvitetett Ausztriában az 1849. márczius 4. (Magyarországon az 1889. június 7.) kelt patens által, még pedig a következő módon: A jobbágy tartozása külön bizottságok által megállapítandó és 5 százalékkal tőkésítve képezi a váltságdíjat. A földesúr eddigi kötelmei fejében a váltságdíjnak egy harmada levonatik és a földesúr a váltságdíj két harmadát kapja. (Krakkóban $33\frac{1}{3}\%$ helyett csak 15% , Galiciában az egy harmadnak levonása után még 5% vonatott le.) Az így megmaradt váltságdíjat fele részben a volt jobbágyok, fele részben az illető tartomány viselte. Magyarországon az egész váltságdíjat az ország fizeti; már az 1848: IX. t. cz. 1. §. kimondotta, hogy »a törvényhozás a magán földesurak kármentesítését a nemzeti közbecsület védpaizsa alá helyezi« és 2. §. szerint »Ő Felsége a magán földesuraknak akkénti kármentesítése iránt, hogy az eddigi úrbéri tartozásokkal fölérő tőkeérték részükre a közállomány által hiány nélkül kifizetessék, a legközelebbi országgyűlésnek kidolgozandó törvényjavaslatot fog magyar miniszteriuma által előterjesztetni.« Ez alapelveket figyelemmel tartotta az 1853. márczius 2. kelt földtehermentesítési nyílt parancs, midőn 1. §-ában így szól: »Ezen kárpótlás az ország által és csak az országos jövedelmekből teljesítettik.« A földtehermentesítése céljából kamatos és sorsolás alá eső földtehermentesítési kötvények bocsáttattak ki. Az összes terhermentesítés 520 millió (belőle 232 millió Magyarországra esett) forintot tett ki, úgy,

hogy egy-egy lakosra esik 17³⁴ forint. A rendszeres törlesztésen kívül megengedte az 1862. február 26. kelt legfelső elhatározás, hogy a törlesztés tőzsdeszertű vétel útján is történhetik. Ez okból némely tartományban a törlesztés már is tovább haladt, mintsem terv szerint lenne, így Szilézia földtehermentesítő adóssága már teljesen törlesztve van, pedig terv szerint csak 1895-ben kellett volna a törlesztést befejezni. Galiczia törlesztése 1898-ban lesz befejezve; különben Galiczia legtöbbel tartozik az államkincstárnak, 25⁶ millió forinttal. Az összes földtehermentességi adósság jelenleg körülbelül 120 millió forintra tehető. A magyar földtehermentesítési adósság álladéka az 1886. év végén 188 millió volt.

A földtehermentesítéssel kapcsolatosan a mezőgazdaság terén a szabadelvű irány volt döntő és ily szellemben más törvények is hoztak. Ilyen az 1849. évi *vadászati* törvény, melynek alapelve, hogy a vadászati jog idegen földterületen megszűnik, a földbirtokosnak megadja a jogot a vadászatra, és csak annyiban szorítja ezt meg, hogy a vadászat jogát 200 hold területtől teszi függővé, s a mennyiben ily terület nem egy tulajdonos kezében volna, a vadászat a község vagy hatóság közbenjöttével gyakorlandó. Magyarországon a vadászatot ugyanezen elvi alapon, sokkal később szabályozta az 1872: VI. törvénycikk, kimondván, hogy »a vadászati jog a földtulajdonjognak elválaszthatlan tartozéka« és a saját vadászatot 100 hold területtől tette függővé. Ujabb időben mindazáltal az 1883: XX. törvénycikk a legkisebb területet 200 holdra állapította meg, s általában az 1872. törvényt, melyet alapelveiben átvett, módosítja s megszünteti.

1854. évben meghozatott a *bányatörvény*, mely a bányaregale helyett a fentartott ásványokra nézve a hatósági engedélyt honosította meg, de vele együtt a bányászatot fölszabadította a földtulajdonos befolyásától. E törvény alapján létesítették a bányatelekkönyvek; később 1875. évben újra szerveztettek a bányahatóságok, és 1884. évben a bányamunkások érdekében külön védszabályok hoztak. A bányatörvény alapján működő bányatársulások Ausztriában szépen fejlődtek; jelenleg 354 társulása 12 millió forint vagyonnal rendelkezik, és 2 millió segély és betegápolási költséget adnak ki egy évben. Az 1854-iki bányatörvény Magyarországon is életbe lépett és az országbirói értekezlet által továbbra is fönhagyatott, úgy hogy ez a törvény még jelenleg is érvényes nálunk, kivéve a köszénre vonatkozólag, a melyre nézve az országbirói értekezlet kimondja, hogy ez az ásvány a földbirtokos egyezkedésével bányászható, vagyis a köszén ezen határozat értelmében nem tartozik az u. n. fentartott ásványok közé, hanem aknázása a földbirtokos akarától, illetőleg a neki fizetendő bányavámtól függ. Az országbirói értekezlet ezen elvi álláspontja volt oka annak is, hogy mindeddig a bányászati téren törvényhozási intézkedések nem tétettek; a több ízben megkezdett tárgyalások — még pedig már Gorove minisztersége alatt készült egy javaslat, melyet Szilávy miniszter betérjesztett, s melyet Zichy minisztersége alatt a képviselőház bizottsága tárgyalta — mindig e kérdésem feneklettek meg, — habár az akkori javaslatnak nem tárgyalása külsőleg azzal indokoltatott,

hogy előbb a rezervált erdők kérdésének megoldása viendő keresztül; — sőt a gr. Széchenyi minisztersége alatt már teljesen előterjesztésre kész javaslatot is több főúr (köztük a primás is) azon nézete, hogy a közsén-szabadság — melyre állítólag az új javaslat is fektetve volna, habár tényleg már egy compromissum alapján közséndíj fizetését rendeli a javaslat — megfosztaná a magyar földbirtokost tulajdonjogának egyik lényeges részétől, ismét az irattár porába helyezte vissza. Ily körülmények közt a bányahatóságok szervezete vagy a hites bányamérnöki intézmény meghonosítása is mindig elodáztatott, mert az első cardinalis lépés — a rendszeres bányatörvény meghozatala — meg volt akadályozva. 1887 végén az akkori földmívelési miniszter megkísérelte, hogy a bányatörvény előtt is segítsen a bányakormányzat állapotján és a bányahatóságok reformját javaslatba hozta, de javaslata a pénzügyi miniszter részéről csak elvben fogadtatott el, s a részletekre nézve egyetértés mindaddig nem jött létre. — Egyébiránt az 1854-iki törvény alapján működő társládák nálunk is elég kedvező eredményt mutatnak föl. Ugyanis a bányatársládák 1887. év végén 8,745.089 forint vagyonnal (ebből 2,591.956 frt. esik a kincstári bányászatra) birnak, és adtak munkásoknak 655.101, özvegyeknek 475.205, árváknak 61.407 forint nyugbért, valamint 508.056 frt. körpénzt.

Az 1852. évben hozott osztrák *erdészeti* törvény megszüntette az erdészetnek regal természetét és a tulajdon szabadságát e téren is meghonosította. Az erdőtörvény alapja az erdőnek föntartása, még pedig kényszererdősítés és erdőkimélés által. A törvény hatályát tulajdonkép a hetvenes években szervezett *erdőfelügyelők* és az 1883. évben *erdőműszaki személyzet* alkalmazása által nyerte. Az osztrák erdészeti törvénynek számos hiányát fölismerte a kormány s e végből új törvényjavaslat készül. Magyarországon az *erdészeti* törvény 1879. évben hozatott (XXXI. törvénycikk); a törvény egyike Európa legjobb erdőtörvényeinek és hatása már is érezhető, dacára azon nehézségeknek, melyekkel a keresztülvitelnél főkép a magán erdőbirtokosoknál találkozik. Az erdőtörvény meghozatalával az állami erdők kezelését a pénzügyminiszterium kebeléből áttették a földmívelési miniszterium kezébe, a hol egyuttal az erdőtörvény végrehajtása is központosul. Az erdőtörvénynek azon követelménye, hogy az erdők kezelése kellő minősítéssel bíró erdészekre bizassék, igen jótékonyan hatott; a törvény életbe lépte óta az erdészeti pályára mindinkább több egyén lép és az erdészeti államvizsgálatokra jelentkezők évenként szaporodnak.

Az erdőtörvénynyel kapcsolatos az 1884. évben a *vízmosások* veszély nélkül való levezetésére vonatkozó osztrák törvény, a mely az államnak megadja ugyan a hatalmat azon felette nagy károkat okozó viszonyok módosítására, de e törvény nagy jelentőséggel nem bír, miután ily működéshez nagy pénzerő szükséges, a mit pedig a törvényhozás egyuttal nem adott rendelkezésre. A vízmosások iránt intézkedik Magyarországon már az erdészeti törvény (1879: XXXI.), a mennyiben a véderdőkről szóló 2. §., ott hol vízmosások támadásának és terjedésének megakadályozása szükséges, minden a véderdőre vonatkozó intézkedések alkalmazandók. A vízjogi törvény (1885: XXIII.) 55. és 56. §-ai a vízmo-

sásokra tovább menő intézkedéseket is tartalmaznak; kötelezik ugyanis az »oly területek birtokosait, mely területeken vízmosások képződhetnek, vagy már létező vízmosások tovább fejlődhetnek, a baj elhárítására alkalmas és a hatóság által e végből elrendelt elgátlásokat, fonásokat és beültetéseket záros határidő alatt végrehajtani« s bizonyos esetekre a kisajátítás jogát a vízmosások meggátolására is megadják. A vízjogi törvényjavaslat a közigazgatási hatóságoknak ugyan még meszszebb menő jogokat akart ezen, nálunk fájdalom, nagy veszélyt magában foglaló vízdúlások ellen nyújtani; de a képviselőház illető bizottsága megijedt ezen jogtól és a földbirtokosokra nézve azt nagyon terhelőnek találta s így csak az említett vékony szálak maradtak meg, melyekkel esetleg a közigazgatási hatóságok ezentúl működni kénytelenek.

Főlemlítendő még a törvényhozás kiegészítéseül, hogy Ausztriában 1800—1870. közt 833.472 hektár *állami* és 300.000 hektárnál több *alapítványi jószág* adatott el s ezen fekvőségeikért összesen 55 és 28¹/₂, tehát egészben 83¹/₂ millió forint vételár éretett el. 1872 óta az állami javak kezelését a földművelési minisztérium vette át s ezóta csak 23.689 hct. állami jószág adatott el s egyáltalában elvileg már jószágok nem adatnak el. Egyébként Ausztriában az államjavak elidegenítéséhez a parlament engedélye szükséges. —

A hatvanas évek végeig az agrártörvényhozás szünetel. De ekkor azután nemcsak a földtehermentesítéssel természetes szabadabb mozgás folytán, de azon általános közgazdasági irány következtében, mely egész Európa közgazdasági viszonyait 1860 óta átlengi — az agrár viszonyokban is a szabadtevékenység teljes kifejlését tette jelszavává. 1865 és 1869 közt Tirol kivételével minden osztrák tartományban a földbirtok teljes szabad forgalma, vagyis a *földbirtok megoszthatóságának* teljes szabadsága honosított meg. A földbirtokos most már földbirtoka feletti hatósági engedély nélkül, élők közt ép úgy, mint halálosra, szabadon rendelkezik; a tilalom, mely szerint uradalmi birtokok parasztbirtokokkal kinemegészíthetők, vagy községek parasztbirtokokat nem szerezhhetnek, valamint az a tilalom, mely szerint a házzal kapcsolatos belső és külső területek hatósági engedély nélkül a ház birtokától el nem választhatók, megszűnt; — és a paraszt örökösödési rendszer, mely szerint az elsőszülött tartozott a birtokot átvenni, s a többi fiukat kielégíteni, hatályon kívül helyezettett. A szerző ezt az alkalmat fölhasználja a legújabbban a birtok szabad fölosztása ellen támadt mozgalom főlemlítésére; s azt hiszi, ha az említett szabadelvű intézkedéssel együttesen a *tagosítás* intézményére nagyobb gondot fordított volna a törvényhozás, számos visszás állapot jelenleg föl nem merülne. Ma, husz évvel a földbirtok szabad megosztásának meghonosítása után is a tagosítás Ausztriában még csak a kezdet kezdetén áll. 1883-ban hozták a tagosítási birodalmi törvényt, melynek alapján Morvaország 1884, Alsó-Ausztria 1886, Csehország, Szilézia, Krajna 1886 és 1887-ben hoztak tartományi törvényeket; tényleg azonban még csak Morvaországban folyik a tagosítás egész rendszerességgel. — Magyarországon az úrbéri viszonyok rendezése, valamint az ösiség

eltörlése (1848 : XV.) következtében a földbirtok felett a szabadrendelkezési jog meghonosított, s az országbírói értekezlet által ez az állapot változatlanul fenn is tartatott. A tagosítás nálunk sem igen halad és e részben valóban kívánatos volna erélyesebb intézkedések által az ügyet előmozdítani. Egyébként újabb törvényeink több ízben foglalkoznak a birtokrendezési kérdésekkel, jelesen az 1871 : LIII. és az azt kiegészítő 1877 : XII.; — az 1871 : LIV., valamint az erdélyi viszonyokra nézve az 1871 : LV., 1874 : XLI., 1878 : XXVIII. és az 1880 : XLV. t.-cz.

1866 és 1868. években a *kamatláb korlátozása* megszüntettetik. Ujabbán ugyan a szabadelvű irány ezen nyilvánulását is általában megtámadták és az *uzsora ellen* kiadott jelszó Ausztriában is pártfogókra talált, így 1877-ben Galiciában, 1881. évben az egész birodalomra érvényes uzsoratörvény honosított meg, a melynek fölve, hogy azon esetekben, midőn valakinek könnyelműségét, szükségben levő helyzetét, korlátozt felfogását, tapasztalatlanságát vagy lelki fölháborodását arra használják fel, hogy oly anyagi előny biztosítsák, a mely aránytalansága által a hitelt igénybe vevő gazdasági romlására vezetne vagy azt előmozdíthatná : — az uzsora vétsége állapítható meg, a mely fogsággal és pénzbüntetéssel fenytetik. Kereskedelmi üzletekre természetesen az uzsora fogalma ki nem terjed. Egészen hasonló módon fejlődött ez az ügy Magyarországon. 1868-ban a XXXI. törvénycikk »a szerződési kamatlábnak az eddigi törvényekben foglalt korlátozását megszüntetvén, azt a szerződő felek írásbeli szerződés által tetszésük szerint mondja megállapíthatónak«, — és írásbeli szerződés hiányában a kamatot évi hat százaléokban határozta meg. Ezen, a kamatláb meghatározására nézve a teljes szerződési szabadságot engedő törvény az 1877. évi VIII. törvénycikk által akkép módosult, hogy 8 százalékon felül a kamat a bíró által meg nem állapítható (4. §.), e százalékon felül kamatot biztosító zálogjog elő nem jegyezhető vagy be nem kebelezhető (3. §.), és közjegyzői okiratban 8-nál magasabb kamat ki nem köthető (1. §.). Váltókövetelésekre és bejegyzett kereskedőknek kölcsönös kereskedelmi ügyleteikből eredő követeléseire mind az által ez a korlátozás ki nem terjesztetett (9. §.). — Az 1883 : XXV. törvénycikk azonban már az uzsora fogalmát ismeri, és ezt ép úgy mint a káros hitelügyleteket vétségge minősíti és bünteti. Az uzsoravétséget mindazáltal ép úgy, mint az osztrák törvény, nem a kamatláb magasságában állapítja meg, hanem kimondja: »a ki másnak szorultságát, könnyelműségét vagy tapasztalatlanságát felhasználva, olyan kikötések mellett hitelez vagy ad fizetési halasztást, melyek a neki vagy egy harmadiknak engedett túlságos mérvű vagyoni előnyök által az adósnak vagy a kezesnek anyagi romlását előidézni vagy fokozni alkalmassak; vagy oly mérvűek, hogy az eset körülményeihez képest a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás közt szembeötlő aránytalanság mutatkozik : — az uzsora vétségét követi el. (1. §.). A 8 százalékat felül nem haladó kamat mind az által az uzsora fogalma alá nem esik (4. §.), kereskedelmi ügyletekre, melyeket kereskedők mint hitelnyerők kötnek az uzsoratörvény határozatai nem alkalmaztatnak (16. §.).

Nagy élénkség mutatkozik az agrár *közigazgatási szervezet* megállapításában is. 1849-ben földmívelési és bányászati miniszterium alakítottatott, de már 1853. évben teendői a pénzügyminiszterium, belügyminiszterium és a kereskedelemügyi miniszterium között megosztattak. 1867. december 30-án létesült a földmívelési miniszterium, melynek hatáskörébe 1872. évben az államjóságok kezelése átengedtetett. Kezdetben a gazdasági egyesületek és a rendes politikai hatóságok alkalmas eszközökül tekintettek a gazdasági administratio számára is; de újabb időben változott a fölfogás és Ausztriában törekvés mutatkozik a gazdasági administratio számára gazdaságilag képzett organumok teremtésére. Már 1880—81. években Csehországban a hazafias gazdasági társaság (patriotische ökonomische Gesellschaft) helyébe gazdasági tanács (Landes-Culturrath) lépett életbe, 1881. évben Tirolban, 1884. évben Isztriában és 1886. évben Felső-Ausztriában és Dalmaziában hasonló tanácsok alakítottak.

Az országos gazdasági tanács Csehországban áll a helytartóság hivatalnokaiból, az erdőfelügyelő, az országos állatorvos, a földmívelési miniszter és az országos bizottság által küldött tagok, a tartomány nevezetesebb gazdasági egyleteinek küldötteiből. A többi tartományokban a tanács a szövetkezeti elven alapszik, de tagja csak földbirtokos vagy bérelő lehet. Ezen tanácsok meghallgattatnak a földmívelési miniszterium által adandó subventiók és segélyezések alkalmával, földamelioratióknál s általában az ország gazdasági viszonyaira vonatkozó kérdésekben. Egyelőre természetesen működésük eredményéről szólni még nem lehet, miután az egész még csak kevés ideig működő kísérlet. Különben a társadalmi tevékenység elég élénk Ausztriában a mezőgazdaság terén. Van összesen 1.711 gazdasági és erdészeti egylet 176.400 taggal.

Magyarországon is a kormány több kísérletet tett arra nézve, hogy a gazdasági administratiónál a megyékben is a miniszterium erősebb és hatékonyabb támaszt és közegeket nyerjen, mint a valamennyi közigazgatási ág által igénybe vett főszolgabírókat. A *gazdasági egyesületek* nagy számuk mellett sem nyújtanak rendszeres és biztosan igénybevehető erőket; ott, hol erőlyesebb elnök vagy titkár áll az egylet élén, kellő érdekeltséget tudnak kelteni, ott élénk tevékenység is mutatkozik, — holott legtöbb helyütt teljes indolentia uralkodik. A miniszterium ez okból másképp kívánt belenyúlni a gazdasági igazgatás alakulásába és a közigazgatási bizottság szervezetét használta föl e célból. Kivált báró Kemény miniszter élt abban a hitben, hogy ha alkalmas embereket nyer minden törvényhatóság kebelében s ezeket, mint a miniszterium képviselőit beléhelyezi a közigazgatási bizottságba: a gazdasági ágaknak a törvényhatóságokban a miniszterium által kívánt irányban való vezetése lehetséges lesz. Az 1882: XX. törvényczikk meghonosította a *közigazgatási előadó intézményét*; az előadók kezdetben évi 4—600 forint irodai átalányt kaptak és törvényhatóságuk területén a vasuti utazásokat ingyen tehették; — később, midőn az u. n. takarékosági szellem ismét azt követelte, hogy a költségek az egyes miniszteriumokban apasztassanak, a közigazgatási előadók számára rendelt dotatio töröltetett (az 1888. évre

szóló költségvetésben) s azóta ezek a közegek irodai átalány nélkül, tisztán tiszteletbeli közegek gyanánt működnek. A közgazdasági előadói intézmény — nézetem szerint — nem felel meg azon célnak, hogy a földmívelési miniszteriumnak a törvényhatóságban támogató közege legyen; a közgazdasági teendők nálunk sokkal nagyobbak és fontosabbak, semhogy kívánni lehessen korunkban, hogy rendes segédsemmélyzet és rendszeres foglalkozás nélkül valaki csupa tiszteletből azoknak éljen. A közgazdasági előadók tehetnek — ha akarnak és kedvük van hozzá — sok jót, használhatnak is a miniszteriumnak és saját megyéjüknek, de a közigazgatás rendes kerekét soha sem fogják képezni, a miniszterium rendszeres organumává, vagy megyéjük érdekeltségének képviselőivé soha sem válhatnak; — és ha nem is mondjuk, hogy ez intézmény semmiféle hasznót sem hozott, vagy nem hozhat: — azt hiszem, bátran mondhatjuk, hogy a gazdasági adminisztrációban — ha tiszteletbeli állásban maradnak — nekik nincs szerepük. E tekintetben sokkal szerencsésebb volt az *erdőtörvény* conceptiója. Ez a törvény mindenekelőtt állami erdőfelügyelőségeket és erdőrendezőségeket létesített (1879: XXX. t. cz. 28. §.); itt rendszeres államhivatalnokok alkalmazatnak, kiknek ellenőrzése alatt az ország összes erdei állanak, van pedig jelenleg 12 erdőrendezőség és 20 erdőfelügyelőség. De azonkívül minden törvényhatóságban erdőrendészeti hatóságokat szervezett (25. §.), még pedig a közigazgatási bizottság választ három tagu bizottságot, melynek üléseiben az erdőfelügyelő is, mint véleményező tag résztvesz. Ez a bizottság teljesíti mindazt, a mit a törvény első fokban az erdőfelügyelet és fenntartás szempontjából követel s eddigi működésében előnyösnek mutatkozik. — Igen célszerűen van rendezve a *talajjavítási* ügy is, a mennyiben a már 1878-ban létesített kulturmérnökség, mely kezdetben a földm. miniszterium belső közege volt, 1885. óta, a vízjogi törvény meghozatala óta országos szervezetet nyert, az ország nyolcz kerületre osztatott, minden kerület élére egy kulturmérnök helyeztetett s egyuttal kimondatott, hogy a talajjavító ügyekben a törvényhatóságok szakértőikül a kerületi főmérnököket tartoznak meghallgatni. A kerületi kulturmérnökségek közvetlenül az országos kulturmérnökség alatt állnak s ez a hivatal magának a miniszternek szakközege. Ez a szervezet is eddig igen célszerűnek mutatkozott és mind a miniszterium, mind a törvényhatóságok tetszésével találkozik. — Az *állategészségügy* terén a kormány szintén arra törekedett, hogy amennyire lehetséges, külön közegekkel rendelkezék; a határőri szolgálatot Romániával és Szerbiával szemben a vesztegintézetek által, tehát állami tisztviselők és rendszeres hivatalok által már 1875. óta kezelteti. Az ország belsejében ugyan a törvényhatóságok kezelik az állategészségügyet, de már az 1881. évi költségvetésben állami állatorvosok alkalmazására vétetett föl egy összeg s ezek az állatorvosok oly célból alkalmaztatnak, most már majdnem minden megyei törvényhatóságban egy-egy, hogy a törvényhatósági közegek működését hatályosan ellenőrizzék és esetleg a miniszter intézkedését közvetlenül fogantatosítsák. Az állami állatorvosok ebbeli szereplését az 1888: VII. törvényozikk 136. és 142. §-aiban törvényileg is szentesíti. — A mi-

niszterium egyébiránt megkísérlette azt, hogy vándortanítókkal, kormány-biztosokkal, felügyelőkkel (*phylloxera* és *faiskola* felügyelőkkel), terjeszthesse ki tevékenységét a közönségbe; ezek az organumok is mutatják, hogy a gazdaság megköveteli a külön administratív organumokat, főképp ott, hol, mint nálunk, a közönség tevékenységét felülről s első sorban a miniszterium részéről kell életre gerjeszteni. —

A földtulajdonra nézve oly fontos *telekkönyvi* törvény 1871. évben hozott, még pedig sok tekintetben a Magyarországon érvényes 1855-iki telekkönyvi rendelet elvei szerint. 1873., 1875. és 1881. években a telekkönyvek berendezésére hozattak törvények, de daczára ennek, a telekkönyvek még sok helyütt igen hiányosak; legmesszebb maradt vissza az ügy Tirol és Vorarlbergben. Magyarországon a telekkönyvi betétek szabályozására az 1886: XXIX. törvénycikk intézkedik, melynek végrehajtására 1888. évben adatott ki a rendelet.

Nagyjelentőségű a földmivelésre a *vízjognak* törvényhozási megalkotása, melynek létesítését már 1849-ben követelte a gazdák congressusa; a kormány 1850., 1860. és 1865. években lépett elő javaslatokkal, de ezen a magánérdekekbe annyira belenyúló anyag csak számos *compromissum* útján volt megoldható az 1869. évi törvény által. E törvénynek előnyös kiegészítője az 1884-iki *talajjavító törvény*, mely talajjavítások céljára alapot létesít. Ezen alap 1885-től kezdve 1894. évig állami pénzeiből évi 500.000 fittal dotáltatik, s egyes tartományok bizonyos föltételek mellett, ezt az alapot igénybevehetik. 1886. végeig ebből az alapból 45.600 frt. kölcsön, és 230.000 frt. segély volt utalványozva. Körülbelül 3's millió frt. erejéig vannak melioratiók tervezve, melyhez a talajjavító alap 30'so százalék erejéig hozzá fog járulni. — Magyarországon is a vízjog létrehozatala sokáig terveztetett, míg végre számos, a vízmentesítésre vonatkozó törvény után, az 1885: XXIII. törvénycikkben rendszeres megoldást nyert. A talajjavításra nézve legujabban olcsó hitel kínálkozik, s habár ebbeli törvényünk (1889) inkább az ármentesítéssel foglalkozik és a talajjavítást csak mellékesen tárgyalja, nem lehetetlen, hogy a kulturmérnökség tevékenysége ezeket az ügyeket is a hitel jótékony talaja felé vezetheti.

1875., 1876. és 1882. években Ausztriában a különböző tartományok számára *mezőrendőri* törvényeket hoztak, még pedig tisztán a rendőri részre szorítkozva, a mi Ausztriában annál szükségesebb volt, minthogy ott még rendőri kihágásokról szóló törvény nincs, s így a mezei tulajdon majdnem védtelen volt. 1868 és 1874 közt az egyes tartományokban a *hasznos madarak* védelméről hoztak törvényeket; sőt 1875-ben Olaszországgal a vándorló madarak kellő védelme végett nemzetközi szerződés is jött létre. Ezen időben a *cserebogarak*, *hernyók*, *aranka* és másféle *gazok* kellő irtásáról gondoskodott a tartományok törvényhozása. Végül 1875 óta a *phylloxera* ellen a védekezés szintén törvény által szabályoztatik. — Mezőrendőri törvényt régóta követel nálunk is a közvélemény. Az 1840. törvény elavult, az egyes törvényhatóságok által nagyszámban hozott szabályrendeletek részint hézagossak, részint a végrehajtásban hiányosak. Ily körülmények közt csakis

örvendetesnek jelezhető gróf Széchényinek azon törvényjavaslatá, melyet 1888 végén a mezőrendőrségről beterjesztett. — A phylloxeraügy nálunk már 1876. évben követelt törvényhozási intézkedést, a midőn Pancsova határán kellett ezen rovar ellen rendkívüli intézkedéseket alkalmazni, illetőleg az 1876 : XXIX. törvénycikkben a miniszteriumnak a rendkívüli intézkedésekre a szükséges felhatalmazást adni. Az 1878. évben Bernben megkötött (és az 1880 : I. törvénycikkbe iktatott) nemzetközi egyezmény következtében az 1880 : II., valamint újabban az 1883 : XVII. törvénycikk egész rendszerességgel intézkedik a phylloxera védekezésében.

Az *állattenyésztés* Ausztriában hasonlóképen rendszeres gondoskodás tárgya volt. A *lőtenyésztésről* az 1855. és 1872. években intézkednek, a mennyiben a magánlovak hágatása iránt rendszabály hozott, és a tenyész- és versenydíjak szabályoztattak. Stájerországban és Morvaországban marhatenyésztési törvények léteznek, Vorarlbergben országos marhabiztosítás. 1880. évben *állategészségügyi* és különösen a marhavész elleni törvény létesül, melynek alapján 1882-ben Oroszország és Románia határán a marhabehozatal teljesen eltiltatott. Magyarországon az állattenyésztés és a lőtenyésztés törvényileg szabályozva nincs, de a mezőrendőri törvényjavaslat ezt az anyagot is felöleli magába. Az állategészségügyet az 1874 : XX. törvénycikk részben rendezte, a mennyiben a keleti marhavész elleni intézkedéseket tartalmazza, az 1880 : XXVI. törvénycikk alapján Oroszország és Románia elzáratása rendeltetett el, végre az 1888 : VII. törvénycikk az állategészségügyet egész teljességében rendszeresen karolja föl és szabályozza.

A gazdasági *szakoktatás* is újabb időben kezdődik. 1848. előtt csak a magasabb tanintézetekben voltak a mezőgazdasággal is foglalkozó tanszékek és Bécs környékén (Vösendorf és Neu-Aigen) gazdasági iskolák, valamint az 1813. óta Mariabrunnban fönálló erdészeti tanintézet. 1850. és 1860. közt Tetschen-Liebwerd, Dublany és Grossauban gazdasági iskolák, Eulenberg- és Weisswasserban erdészeti iskolák alapítottak. A legtöbb gazdasági tanintézet és tanfolyam 1868. óta, a földmívelési miniszterium alakítása óta létesült. 1872. évben keletkezett a bécsi gazdasági főiskola. 1887. év végén működik 15 közép és 72 alsó mezőgazdasági és erdészeti tanintézet; melyeken (a főiskolával együtt) 529 tanító működött, 2.708 hallgató járt és 95.921 forint ösztöndíj állt rendelkezésre. Ezen intézetek évi fentartása 6,509.194 frtot igényel, melyet 1,617.862 forint erejéig az állam, 4,088.265 frt. erejéig a tartományok és 803.067 frt. erejéig magánosok fedeznek. Magyarországon a gazdasági tanintézetek és iskolák legnagyobb része a legújabb időben keletkezett. Ugyanis a magyaróvári akademián, (1818.) és a keszthelyi tanintézetén kívül (1865.) a többi gazdasági intézet mind 1867. óta keletkezett. Van pedig jelenleg 1 akadémia, 4 felső tanintézet, 7 földmívelő iskola, 5 vinczellérképezde, melyeket az állam tart fön; — továbbá 4 földmívelő iskola és 1 vinczellérképezde, melyet megyék, vagy egyesületek az állam segélyével gondoznak. Az állami intézetek évi szükséglete 411.000 forint, melyből saját bevé-

teleikből 214.000 frtot törlesztenek. Az állami intézetekben a tanulók száma 836, a magánintézeteké 39. — Az összes tanítók száma 132. — Ezeken kívül létezik még a selmeczi erdészeti és bányászati akadémia, továbbá a lipótvárai, királyhalmi és vadászzerdei erdőőri szakiskola, végül Kassán a rétmesteri iskola. —

A lefolyt 40 évben a legfontosabb reformok az *adó-törvényhozásban* jöttek létre, a melyek agrár viszonyokra igen nagy hatással voltak. A reform élén áll a *telekadó*; a különböző tartományokban fennállott különböző rendszereket az 1869. telekadó törvény egységes alapra helyezte s e törvény alapján az új kataszteri telkadó tényleg 1881. és 1883-ban életbe is lépett. Ez a telekadó a telek 165 millió forintnyi jövedelmezősége alapján 375 millió telekadót kíván, mely összeg azonban tényleg csak 1891. évben fog elértetni. Magyarországon 1884-től kezdve az 1883: XLVI. törvénycikk által a telekadó 26 millió forinttal van megsabva. Az 1883-iki törvény a kataszter nyilvántartását és revizióját minden 15 évben rendeli el. — A *házasó*, mely 1820-ban lépett életbe, 1882-ben lett újra szabályozva. — Az 1849. évben meghonosított *jövedelmi* adó a földbirtokost annyiban érdekli, hogy a telekadó egy harmaddal nagyobbá tétetett.

A *fogyasztási adók* közül a *húsadó* 1829- és 30-ban honosult meg, ujabban pedig 1859., 1862. és 1877. években módosított. Ez az adó Magyarországon az 1850. szept. 20. páténszel honosított meg és az 1868: XXXV., 1875: XXVIII. és 1887: XLVII. törvénycikkekkel módosított. — A *sóadó* mint monopolum Ausztriában 1832 óta létezik, és a lakosokat aránylag nagyon terheli, a mennyiben például Ausztriában egy-egy főre 0'74 forint, Németországban 0'46, Franciaországban 0'33, Oroszországban 0'30 frt. esik. — holott Angolország, Belgium, Norvégia és Portugal sóadót nem is ismer. A *dohány-monopol* 1723-ban honosult meg, s jelenleg is az 1835-ik évi monopolverendszábról alapszik. — A *boradó* 1829 óta alkalmaztatik és 1875. évben módosított (Magyarországon ez az adó is 1850-ben honosított meg, és 1868., 1875. és 1887. években módosított).

A *sóradót* az 1852. december 15-iki törvény szabályozta, az adótételeket pedig az 1869. évi május 1-ről szóló törvény emeli. — Legtöbb változáson ment át a *szeszadó*, mely 1829. évben kimérési és gyártási-adó alakjában alkalmaztatott; 1835. évben porosz mintára az erjesztési ürtartalom szerint vettetett ki; miután ez az adó 1850-ben Magyarországon is elrendeltetett, ezen idő óta Ausztriával együtt minden módosítást és változást egyenlőképp viseli. 1860. évben kísérletkép, 1862 óta kötelezőleg a terményadó volt alkalmazva, csakhogy a kisebb szeszfűzőknél egyezség útján vagy az erjesztési ür szerint kiszámított adó concedáltatott. 1865. évben az átalányozás rendszere lett uralkodóvá, melyet 1878. évben az terményadó rendszer és az átalány rendszer közti szabad választás elve váltott föl; végül 1888. évben a terményadó a contingentált fogyasztás alapján lépett életbe. — A *czukoradó* egészen ezen korszak fejleménye; meghonosított 1849-ben, mint fogyasztási adó; de már 1850. évben a répaadó (még pedig Magyarországon is) alkalmaztatik; 1862 óta az adótételt nagyban emelik, és

1865 óta az adót a gyárak termőképessége és a termelési idő arányában rendezik be. Minthogy azonban a gyárak sokkal több cukrot állítottak elő, mint a mennyit az adótörvény supponált, a cukor kivétel oly magas adóvisszatérítést igényelt, hogy az adórendszert e körülmény miatt is meg kellett változtatni. Az adórendszer 1878. évben épűgy mint 1888. évben módosították s az utóbbi alkalommal a cukornál is a répaadó helyett a terményadó honosították meg a fogyasztás contingentálásával. —

A szóban álló korszak utolsó tizedében a közgazdaság terén nagy fordulat állt be, mely a *szabadelevű irányt* teljesen elhagyva, a gyámkodás rendszere felé hajlik. Ez az irány az agrárviszonyoknál is mutatkozik s itt Ausztriában kivált a paraszt-gazdaságok védelmében és a vámpolitikában talált kifejezést.

Azt az intézkedést, hogy a földbirtokos — ha mindjárt kis gazda, *paraszt* is — birtokával szabadon rendelkezhetik, tévesnek tüntetik föl. A parasztnak sokhelyütt mutatkozó elzűllését egy részt a birtok megosztás szabadságára vezették vissza, mert az eldarabolás az öröklés természetes rendje folytán lassankint annyira terjedt, hogy egy család már nem volt képes a föld jövedelméből megélni, a hitel szervezetlen volta mellett olcsó kölcsönnel nem támogathatta helyzetét s így az uzsora hatalmaskodik a földbirtok nagy részén. 1868-ban ugyanakkor, a midőn az uzsora ellen törvényt hoztak, a parasztjóságokra nézve is kimondatott, hogy csak egy örökösnek adhatók át, ki a többi örökös társat kielégíteni tartozik s újabban még tovább menő szabályozást kíván az agrár irány a kisebb gazda érdekében. A gazdasági *hitel* ügyében is emelkedtek szövatok, de törvényhozási intézkedések — tekintve ezen ügynek kényes voltát — mindeddig nem hozattak; csak a telekkönyvi rendtartás és a bekebelezések díjainak mérséklése az, mit e részben fölemlithetni. Nálunk Magyarországon, kivált Meyer munkájának megjelenése, valamint a Meyerrel Amerikába utazott fiatal főuraknak visszatértekor 1883. évben mutatkozott egy kis mozgalom a paraszt-gazda megmentése érdekében; a mozgalom mindazáltal teljesen megszűnt és csak is irodalmilag maradt nyoma egy pár értekezésben, valamint a képviselőházban, a költségvetési viták alkalmával egy pár beszédben. A kis gazda hitelűgye is napirendre került s részben Pest-megye egy országos szervezeten dolgozott, a melynek törekvése az egyes vidékeken szövetkezeteket létesíteni s így a személyes hitelt előmozdítani. A földhitel ügye különben Magyarország törvényhozása részéről mindig kiváló figyelemben részesült; már az 1848. XIV. törvényozikk elvileg a hitelintézet felállítását elhatározta s az ország 500.000 frt. hozzájárulását biztosította; később a földhitelintézet a hatvanas években létesülván, újabb törvényeink ezen intézetet mindig előnyökben részesítették, így az 1871: XXXIV., 1879: XLV. és 1881: LX; — az 1879: XXXIX. törvényozikk a kisbirtokosok országos földhitel-intézetéről intézkedik; — az 1878-ik évi kiegyezés alkalmával az osztrák-magyar bank jelzálogi üzlete is szabályoztatik s azok az előnyök, melyeket ez a bank nyert, az 1879: XLV. törvényozikkal kiterjesztetnek a magyar földhitelintézetre is. Végül 1876-ban a XXXVI. tör-

vényczikk által a jelzáloglevelek biztosítása iránt történtek meg a szükséges intézkedések.

A *vámpolitika*, melyben előbb a szabadság elve uralkodott, 1878. óta fordulatot vett; ez évben ugyan a vámtarifa még az agrár irányzatokkal nem számolt, de már az 1882-ik vámtarifa gabnavámokat ismer és az állatvámokat emeli; az 1887-iki tarifa pedig általában agrár irányzatban lett átdolgozva. Hogy ezen viszonyok nem igen segítenek azon a bajon, melyben a mezőgazdasági termelés Európában az atlanti Óceánon túl, valamint India és Ausztrália versenye folytán szenved, — azt érti maga a szerző is, de azt hiszi, hogy több nagyobb vámterületeknek egyesülése, akár kisebb közbenső vámokkal elválasztva is, s így a nagyobb termelő országokkal szemben, mint egységes területnek föllépése segíthetne a jelenlegi kedvezőtlen helyzeten. —

Ezen mindenestre igen érdekes visszapillantás mutatja, hogy a gazdaság terén is sok történt; egyuttal azonban látjuk, hogy mi Magyarországon sem maradtunk vissza, sőt ha a mezőrendőri törvényjavaslat törvényerőre emelkedik, nálunk a mezőgazdasági törvényhozás sokkal több anyagot ölel föl, mint Ausztriában, a hol pedig már 1867 óta külön földművelési miniszter gondozza a földművelés ügyeit.

Dr. Matlekovich Sándor.

Külföldi közgazdasági folyóiratok szemléje.

A „*Journal des Économistes*“ f. évi júniusi számában Raffalovich A. »*L'effondrement du Comptoir d'Escompte*« (A »Comptoir d'Escompte« bukása) című cikkében visszatér a sokat emlegetett párisi válság történetére, indokolva e korai visszatekintést a csak imént lefolyt eseményekben rejlő nagy közgazdasági tanulságokkal. Minden esetre érdekel olvashatjuk azon napok történetét, melyek oly elsőrangú, oly világra szóló hitelt élvezett pénzintézet bukását vonták maguk után, minő a párisi »Comptoir d'Escompte« volt, melynek fiókintézetait a távol keleten — Chinában és Ausztráliában — egyszerűen francia banknak nevezték s melynek részvényei a francia közönség szemében ugy szerepeltek, mint a képzelhető legbiztosabb befektetési értékek. E részvények, melyeknek névértéke 500 frank volt, 1882-ben 1.057 frankon, 1889. elején pedig 1.060 frankon állottak és 1881. óta évente 48 frank osztalékot hoztak; az 1888. év bezártával pedig éppen 50 frankot. Salig két hó múlva, a f. évi március elején, 200 franknyi csökkenést mutat a részvények árfolyama, az intézet igazgatója Denfert-Rochereau a halálba menekül és kezdetét veszi a legakutabb válság, mely, daczára a »Compagnie auxiliaire des métaux« felállításának s a francia pénzü világnak, első sorban a francia banknak a kormány által támogatott nagyszabású segélye mellett is, a bank felszámolásának kimondásával ért szomorú véget.

A válság oka most már tisztán áll előttünk; Moreau és Monchiourt ideiglenes kormányzók jelentése megengedi, hogy lépésről lépésre kövessük annak fejlődését. Itt is, mint annyi más helyen, nem az intézményekben, nem az alapszabályokban volt a hiba, hanem azok áthágá-

sában. A bank vezérférfiának tulkapása, az engedelmes igazgatótanács, mely vakon követi azt a vakmerő üzérkedésbe; tudatlan és közömbös részvényesek, kik semmivel sem törődnek egyébbel, mint a magas osztalékkal: ime ez a sablonja azoknak a szomorú végű fejleményeknek, melyek a »Comptoir d'Escompte« történetében ismétlődtek. A »Société des métaux« ismert nevű igazgatója, Secrétan, belevonta Denfert-Rochereau-t, ki egyuttal e társaság kormányzója is volt, merész üzérkedéseibe. A siker, melyet Secrétan az ön árának felverésére irányult törekvésében elért s az abból eredt ideiglenes nyereség — mert e vállalat is később csufos véget ért — elvakították a »Comptoir« igazgatóját. Belement a tervbe, hogy rézzel hasonló üzletet kezdjenek. E czélból a »Société des métaux« összevásárolta az összes rendelkezésre álló rézkészletet. Ámde, hogy a 100 százaléknyi áremelkedésből, mely 1887. őszen tényleg bekövetkezett, állandó hasznot huzzon, a társaságnak a nagyobb bányákkal vételi szerződésekkel kellett kötni a jövő termelésre. Ezek azonban nem érezték magokat eléggé biztosítva oly intézet ígérete által, melynek 25 millió franknyi alaptőkéjét 22 millió frank betét terhelé. A »Comptoir d'Escompte«-nak kellett segíteni úgy, hogy jótállást vállalt e szerződések teljesítéseért.

Denfert-Rochereau már 1887-ben vállalt első ízben kezességet, 1888. január havában másodszor. Ennek a bank jegyzőkönyveiben nyoma nincs. Márczius 13-án találjuk az első megemlékezést a rézüzletről. Ekkor a rézsyndikátus, melynek üzletét a francziák »kődösnek« nevezték el, már fennállt s a »Comptoir« közvetítette a hitelt annak tagjai és a »Société des métaux« közt olykép, hogy előlegezte nekik a pénzt, melyet ők annak hiteleztek. Biztosítékul árúk zálogba bocsátása szolgált, de a »Comptoir« szabályai ellenére nem követelte meg a részfizetést, mely az ön és réz árhanyatlása ellen fedte volna. Az igazgató e közben folytatta a jótállások jegyzését. Az említett napon felhatalmazást kért a tanácstól új jótállás vállalására. A jegyzőkönyvbe foglalt indokolás szerint »Secrétan feltételei nagyon kedvezők, az elhelyezés biztos, az alapszabályok pontosan betartatnak s a kockázat jelentéktelen«. Ezt a felhatalmazást, melyet a tanács megadott, követte a »Comptoir« jótállása azon fizetések tekintetében, melyekre a »Société des métaux« a fokföldi, masoni, barryi, rio-tintoi, stb. bányák szolgáltatásai fejében magát kötelezte. A helyzet azonban aggasztóvá kezdett válni. Az önüzletnél a »Comptoir« 22 millió frank erejéig fedezet nélkül maradt és május havában a rio-tintoi bányáknak három évre terjedőleg 78 millió frank erejéig biztosítékot kellett nyújtania. Ebben a nehéz időben a bank egyességre lép a rézsyndikátus tagjaival az iránt, hogy warrantjaikra kölcsön vehessen, de ezek viszont az önüzletben fedezet nélkül maradt 22 millió frank erejéig terjedő kötelezettség alul felmentettek. Secrétan társasága a 15 millió frc vesztéséért felelősséget vállalt, 3 milliót Secrétan fedezett s a fennmaradt részt a rézüzlet nyereségéből akarták pótolni. Am a készletek felhalmozása s a vásárlók visszavonulása máris kétségessé látszott tenni a sikert e téren is. A »Comptoir« előlegei egyre szaporodnak. Octóber és novemberben nagy összegű vételek járnak le. Deczemberben

új hitelműveletet foganatosítanak. Januárban a réz ára csökken, a warrantokra adott előlegeket sok hitelező vonakodik megújítani, a francia bank egyre alacsonyabban becsli a rézre adható hitelt. Beállanak a válságos napok. A kevély és megfoghatatlanul rövidlátó Secrétan azt állítja ugyan, hogy a bányákban nincs meg nem vásárolt réz, a nem fedezett eladók a bukás szélén állanak s az olvasztókban nem maradt egy tonna réz sem; de a »Société des métaux« már minden segélyforrástól kifosztva állott, sem pénze, sem warrantja nem volt. A »Comptoir« meghozta az utolsó áldozatot, lemondott 22.000 tonnára szóló warrant-ról, átadta azt a társaságnak, hogy arra 25 millió frank hitelt vehessen fel. Viszont Secrétan kötelezte magát, hogy a készlet realizálását, még nyilvános árverés útján is, márczius 1-én megkezdi, havonta 12 ezer tonnát adva el.

Ekkor alakul át a rézsyndikatus a »Compagnie auxiliaire des métaux« név alatt társasággá, melynek összes ténykedése 75.000 tonna réz megvétele Secrétantól, úgy, hogy annak árát a társaság a Comptoir-nak fizeti be. Az új cég azonban csak részben tett eleget e kötelezettségének s a helyzet nem javult, sőt napról napra rosszabbá lett. A rézárak egyre süllyedtek, a készletek egyre szaporodtak, vevő nem jelentkezett. A tőzsdén a bank részvényei rohamosan estek: bekövetkezett Denfert-Rochereau öngyilkossága, a tönk s a további fejlemények, melyek eléggé ismeretesek.

A hatalmas pénzintézet bukása két irányban ad okot a gondolkodásra. Az egyik a syndikátusok kérdését érinti — azt a kérdést, hogy lehet-e hatalmas tőkék segélyével kizárólagos uralomra tenni szert az áruipiacz felett? A feleletet az elmélet tagadólag adja meg és Raffalovich a theoria fényes győzelmét látja a »Comptoir« történetében a gyakorlat emberei felett. A másik kérdés a részvénytársaságok sokat hánytvetett kérdése. Az állami ellenőrzés vagy a letéteknek államkötvényekbe fektetése a javaslatok, melyeket a nagy válság ismét a felszínre sodort. Értekező mindkét eszmének ellensége, szerinte ott a szabad mozgás megszorítása árt a hitel fejlődésének egyáltalán, itt az állampapírok árfolyamának nagy csökkenése a válság-okozta kínálat esetén azzal a veszélylyel fenyeget, hogy a bank nehéz napokban ép oly vagy még nagyobb mérvben fizetéseképtelenné lesz, mint egyéb fedezeti módok uralma alatt. Azt az alaphibát azonban, mely a részvénytársaságoktól elválaszthatatlan: hogy a részvényesek és képviselőik — a felügyelő bizottság — ellenőrzésre alkalmatlanok, hogy sem a kellő érdek, sem a gazdasági értelem és routine nincs meg bennök a társaság helyzetének, az üzletvitel megbízhatóságának vagy megbízhatatlanságának megítélésére és az egész vállalat életének szabályozására, irányozására, ezt a sarkalatos hibát jól látja értekező is. Nagy kérdés marad már most: várjon-e az állam arra, hogy az egyes polgár értelmi niveauja és gazdasági képzettsége a kellő magaslatra emelkedjék, vagy vegye kezébe a hitelintézetek megrendszabályozását, hogy a nagy közönséget a saját hibájából eredő kártól — s a nemzetgazdaságot a válságokozta rázkódástól megóvjá?

Ugyanazon számban találjuk Puynode értekezését: »*Le crédit et les différenciantes opinions émises à son sujet par les économistes.*» (A hitel és a gazdasági íróknak reá vonatkozó különböző nézetei). A hitel alapjai vannak itt összefoglalva, egész általánosságban, az elmélet világításánál: egyszerűnek látszó igazságok, melyeket azonban nem árt néha felidézni akkor, mikor egyre szaporodnak a hitel nagy intézetei, sokasodnak a megtakarított tőkék, az állam és magánosok versenyre kelnek a hitelforrások kihasználásában s az egész forgalom máris átmenni látszik a csere harmadik alakjára — a pénzgazdaság után a hitelgazdaságra.

A hitel forgalmán kezdi értekezőnk, oly társadalmi képességnak nevezve azt, melynek alapja a bizalom. A bizalom ismét kettős támaszon nyugszik: a személy tulajdonságain s annak vagyonán. Alig van eset, hogy az egyik támasz hiányozzék. A Schulze-Delitzsch-féle népbankok, úgy, mint a skót bankok a munkás kis vagyonát is tekintetbe veszik, illetve fizetéképes kezeset kívánnak. Ott, a hol a dologi hitel tiszta minőségben szerepel, a biztosítékot adó ingó vagy ingatlan értékén jóval alul marad a nyújtott hitel.

A bizalom azután — ugymond Puynode — ismét kettős forrásból fakad: az egyiket a magán- a másikat a közbiztonságnak nevezhetnők. Az előbbi az egyén gazdasági helyzete adja meg, annak, hogy úgy mondjuk, anyagi és szellemi tőkéjéből van az összetéve; a másikat az állam van hivatva megteremteni. Épen, mert az előbbi biztosíték hiányos volt, azért látunk oly kegyetlen törvényeket a régi időben a kötelezettség-szegő adósok ellen. Az egyén akarataiban létező hiányt kellett pótolni a kényszereszközökkel, melyek az akarat meghajlítására irányultak. De azért a hitel e korban csak kezdetleges maradt. A vagyon-elkobzás, szolgaságba vetés, élet- és halál joga nem teremtettek elég kedvet a hitelnyújtásra. Demosthenes alatt 36⁰/₀-ot vettek a görög bankárok kamatba és Indiában 20—30⁰/₀, Egyiptomban 15⁰/₀ még ma is a kamatláb.

A hitel szerepét illetőleg két szélsőség létezik a tudományos fel fogás terén: az egyik tulbecsli annak hasznát, míg a másik minden előnyt el akar tőle vitatni. Puynode vállalkozik rá, hogy megczáfolja mindkét tévtant. Felállítja a tételt, hogy a hitel még nem jelent termelést. A föld, a munka s a tőke működnek közre ennél, a hitel azonban nem állít elő új tőkét, csak átszállítja egyik kézből a másikba a már létezőt. A hitelező csak engedélyt ad arra, hogy más valaki használja tőkéjét, de nem kettőzi azt meg. És mégis akadtak írók, kik a hitelnyújtásban új vagyon alakulását látják. Macleod azt mondja, hogy a hitel nem képvisel létezett értékeket, hanem újakat szül, Chevalier azt állítja, hogy a hitel új jószág, mert hisz a hitelpapirokat önállóan adják és veszik. A régibb theoretikusokat és az állampapirpénzt kibocsátó politikusok érveit nem is érintjük. A felelet általában az, hogy nem az írás vagy nyomtatás ad a papírnak értéket, hanem a hit, hogy azért más javakat lehet kapni: érczet akkor, ha a kibocsátó megigéri a beváltást, árút akkor, ha a papir különben beválthatlan. A hitelpapir utalvány a létező javakra magában semmi használhatósággal nem bír s ha megszűnt a

bizalom iránta, bármily nagy összegről szóljon, nem ér többet, tán annyit sem, mint ugyanakkora tiszta papírdarab.

Nem kevesebb erélylyel támad Puynode azok ellen, kik a hitel előnyeit nagyon is szűk marokkal mérik. Polemizál J. B. Sayval, ki eszményi állapotnak azt tartja, a hol senki nem szorul hitelre, hanem saját tőkéjével gazdálkodik. Ez talán helyes tétel volna, ha előrebocsátva látnók a mondatot: akkor, mikor az a termelésre elég és az egész nemzet fogyasztását ellátni képes. Ámde ez állapot a gyakorlatban nem képzelhető. A hitel előnye épen az, — s ezt elég gyakran hangsúlyozza értekező, — miszerint előmozdítja a termelést, lehetővé teszi, hogy annak oly fontos tényezője, a tőke, a legjobb kezekbe menjen át. Ép ezért nincs igaza Mac-Cullochnak, mikor azt mondja, hogy a közgazdaságra, az állam érdekeire teljesen irrelevans, vajjon A használja-e saját tőkéjét vagy B kezébe adja azt használat végett. A hitel mindössze csak a javak megoszlását módosítja, azok forgását eszközli ugymond, de a termeléshez semmi köze. Ez csakugyan nem áll. A hitel befolyásolja a termelést: jól vagy rosszul, a mint a hitelvévő gazdaságosabban termel, mint a hiteladó — vagy viszont. Az előbbi eset a szabály. Ha olyan egyén ad kölcsönt, ki maga is termelő: ugy ezzel kifejezi azt, hogy nem reméli oly előnyösen alkalmazni tőkéjét — mindig az adott pillanatban — mint az, ki az érte fizetendő kamat levonása után is nyereségre számít: a hitelvévő. Ha nem ily egyén hitelez, akkor valószínű, hogy a hitel hiányában a termelt tőke új termelésre nem használtatnék, elfogyasztatnék, vagy épen nem is takarítottatott volna meg. Ebben rejlik a hitel termelő ereje, nem ugyan közvetlen — mert hisz a hitel magában nem termelés — hanem közvetett, a tőkék szaporodására irányuló hatásában. Joggal hiszi Puynode, hogy a hitel ez uton mindenkinek használ. Korunk, mely a hitelt eddig el nem képzelt fejlettségi fokra vitte, egyuttal az a kor, mely óriási tőkéket halmozott fel. A tőke egyre fokozódó kínálata tette aztán lehetővé a kamatláb lesüllyedését arra a niveaura, a hol az ma áll. Az alacsony kamat viszont lehetővé teszi, hogy a vállalkozó nagyobb bért fizessen a munkásnak. Ebben a közvetett eredményben találjuk a kiengesztelést azokért a bajokért, melyeket a hitel magával hoz, azokért a sebekért, melyeket a gazdaságilag gyengéken üt akkor, mikor kiélesíti az erősek fegyverét, növeli azok hatalmát az egyenetlen harczban s a válságokkal, melyeknek egyik legjobb melegágya épen a hitellel való visszaélés — elsodorja, romboló árja alá temeti a kis tőkést, a kis vagyont. Közvetett hatása az, mely napjainkban egyre világosabban kezd jelentkezni. A munkabér emelkedése az árak általános hanyatlása vagy stagnálása mellett socialpolitikailag minden esetre öröndetes jelenség. Mert a legszebb igazolása a létező gazdasági jogrendnek épen az, hogy uralma alatt a békés továbbfejlődés ugyanoda vezet, a hova a szocialisták mindent rendszabályozni akaró törekvései: a munka becsének és jutalmának állandó emelkedéséhez.

Végre főlemlitjük François G. cikkét, mely »*Les banques d'émission en Suisse*» cím alatt a svájci jegybankok történetét adja elő. Most, mikor a jegybankok ügye új reformnak néz elé a kis köztársá-

ságban, nem érdek nélküli az eddigi fejlemények vizsgálása. A jegy-bankszabadság rendszerét látjuk uralkodni Svájcban, — a mienktől egészen elütő rendszert — melynek hatásait ott összehasonlíthatjuk a mi viszonyainkkal. E helyen természetesen csak egészen röviden fogjuk vázolni a svájci jegybankok üzletének fejlődését azon adatok nyomán, melyeket François értekezésében élénk tár.

A jegybankok ügye Svájcban egészen 1880-ig nem volt egységesen szabályozva. Kantonról kantonra változtak a szabványok, melyeket e bankoknak üzletvitelöknél szem előtt kellett tartani. Majd az összes passiv ügyletek voltak bizonyos korláthoz kötve, majd csak a jegyforgalom határa volt megszabva, különböző arányban az alaptőkéhez vagy az érczkészlethez viszonyítva. E mellett a rendszertelenség mellett is lassanként szép lendületet vett a bankjegyüzlet. Mig 1863-ban csak 18 jegybank volt 13 millió franknyi bankjegy forgalommal, addig 1870-ben már 29 ily bankot találunk s a bankjegy forgalom a 19 milliót megközelíti. A hetvenes évek eleje itt is óriási emelkedést hozott: 1871. 24's, 1872. 31'7, 1873. 47's, 1874. 65's és 1875. 77'4 millió franknyi jegy volt forgalomban. A következő négy év inkább stagnálást mutat. Ez időközben azonban 21 bank egyesült — 1876. júl. 8-án — arra, hogy jegyeiket kölcsönösen kicserélik. Ezzel az önkénytes lépéssel akartak segíteni azon a bajon, hogy az egyes jegyek eddig ugyszólván csakis azon kanton határain belül voltak kelendők, a melyben a kibocsátó bank székelte. Bár a bankok harmadik személynek nem adták meg a jogot, követelni tőlök a más bank által kibocsátott jegy beváltását, egymás irányában kötelezettséget vállaltak a készpénzzel beváltásra, ha az alapszabályszerűleg lehetséges volt, a beváltás ingyenes közvetítésére, ha nem volt lehetséges.

A törvényes reform azonban hovatovább elkerülhetetlenné vált. A számtalan alaku, egészen kis összegig lemenő jegyek, melyek forgalomképessége mindig csekély maradt, a jegyek fedezésének bizonytalansága, az állami ellenőrzés teljes hiánya s a közgazdaságot ezek folytán fenyegető veszélyek reábirthák a törvényhozást, hogy az 1875-ki elvetett javaslatához sok tekintetben hasonló törvényt fogadjon el. E törvény szerint a szövetség-tanács adja meg a bankjegykibocsátási engedélyt, de meg nem tagadhatja, ha a kérelmező banknál a törvényben előírt kellékek megvannak. E kellékek közt találjuk a kötelezettség elvállalását arra, hogy a bank a többi svájci jegybank jegyeit fizetésül elfogadja. A jegyfedezet nagyon szigoruan van szabályozva. A forgalomban levő jegyek értékének 40 százaléka külön e célra szolgáló érczkészlettel fedezendő. E készlet a jegybirtokosok zálogbiztositékálul tekintendő. A fennmaradó 60 százalék a szövetség-tanács által meghatározott papirokkal, vagy az illető kanton jótállásával, vagy — ezek hiányában, meghatározott minőségű váltótárczával fedezendő. Az esetre, ha a váltótárca van hivatva a fedezetet nyújtani, magát az üzletkört szorosan körülírja a törvény. Jelenleg 6 jegybank köteles üzletkörét e korlátok közt tartani; a többinél az előírászerű értékpapirfedezet illetve kantoni jótállás feleslegessé tette e szabályok alkalmazását. Intézkedik a törvény a bankjegyek nagyságáról — 50 frankra szabva a legkisebb

jegy nagyságát, míg azelőtt 5 frankos jegyek is voltak, — azok egyöntetű kiállításáról, beváltásáról s végre a lehető legszigorubb állami ellenőrzést hozza be. Évente legalább egyszer megvizsgálja a szövetségtanács kiküldötte a bank állapotát, de tarthat vizsgálatot bármikor. Megkövetelheti a tanács, hogy a bank a pénztár állapotáról naponta tegyen jelentést; a heti, havi és évi mérlegek beküldése kötelező. Azonfelül megteremti a törvény a forgalomban levő jegyek után fizetendő állami adót, mely az összes kibocsátott jegyek értékének 6 ezredrészét teszi. A kantonok hasonló magasságu adóval terhelhetik a területükön működő jegybankokat.

A törvényt követte 19 bank önkénytes egyesülése a célból, hogy a bankjegyek kölcsönös beváltása és kicserélése még a törvényben előírt módnál is sikeresebben és biztosabban menjen végbe. Az egyesült intézetek aztán kölcsönös leszámítoló helyet nyitottak, hasonlót a „clearing-hause“-okhoz a mely egyuttal az intézetek mérlegeit is nyilván tartja.

A törvény hatása az volt, hogy a jegybankok fogytak — 1880-ban 36 ily bank, 1888 végén, az újabb engedélyeket is számítva, 34 létezett —, de a jegyforgalom fokozatosan emelkedett, 1880-ban 92's millió frank, 1888. 139's millió. E mellett az ércztartalék nagyobb arányban nő, mint a jegykibocsátás. 1881-ben nem állott a fedezeti arány a 40⁰/-on sokkal felül, ellenben 1888-ban már az 50⁰/-ot is meghaladta. A fejlődés tehát egészben egészségesnek látszik. A törvény egyéb hatásait értekező nem érinti.

A »Vierteljahrschrift für Volkswirtschaft, Politik und Kulturgeschichte« legújabbán megjelent füzeté (26. évf. II. kötet 2. rész.) Herbetz tollából a bennünket is oly közelről érdeklő 1888. évi augusztus 30-iki czukoregyesség ismertetését és méltatását hozza. A cikk a czukorprémiumok rövid történetén kezd; aztán az azok mellőzését célzó 1864-ki nemzetközi szerződést tárgyalja, vázolja annak hiányait, az előkészületeket az új egyességre s végül latra veti az eredményeket, melyekkel a londoni szerződésnek az egyezkedő hatalmak részéről várható végleges elfogadása jární fog.

Bennünket az 1864. évi egyesség, melyben Ausztria-Magyarország részt nem vett, közelebb nem érdekel, legfelebb annyiban, a mennyiben látjuk abból, minő nehézségekkel járt a négy szerződő hatalom: Anglia, Franciaország, Hollandia és Belgium egyességre jutása s az egyesség tényleges keresztülvitele; mely utóbbi egyébiránt sohasem volt teljes. Franciaország magaviselete mellett a technika haladása volt a legfőbb ok, mely ezuttal is meghiusította a törvényhozások céljainak elérését — ugyanazon ok, mely eddigelé annyi helyen az igazságos megadóztatás örökös akadályát képezte. A nyersanyag-adó, melynek a répatermelés, ugy, mint a gyártás óriási haladást köszönhet, nem szolgálhatott kellő alapul arra, hogy a prémium a kivitelnél elkerülhető legyen. Ugyanazon nyers czukorból több finom czukrot állított elő a modern technika, mint a mennyi az egyességben elfogadott számítás szerint abból készülhetett volna s a kivivők ezért a többletért is kaptak adóvisszatérítést. A nyers czukor elfogadott osztályozása annak színe

szerint értelmét veszítette, mikor sikerült nagyon czukordús, de sötét-szinű fajtákat előállítani. Az 1864-ki egyesség tehát siker nélkül ért 1876-ban lejáratához.

A külön e célra alakult magánegyletek által erőlyesen sarkalt angol kormány azonban sohasem tévesztette szem elől a célt, odahatni, hogy a czukor kiviteli prémiumok megszüntetessenek. Salisbury kormányának, nevezetesen pedig Worms báró fáradozásainak sikerült tiz európai állam meghatalmazottjait 1887. év végére Londonban tanácskozmányra gyűjteni össze. E konferencia sok nehézség után csak a harmadik ülészakban jutott el a végleges megegyezésre, melyet Anglián kívül Belgium, Németalföld, Németország, Ausztria-Magyarország, Orosz- és Spanyolország irtak alá. Monarchiánk és Belgium azonban fentartották magoknak a további megfontolást; Franciaország, bár nem kifejezetten, de azért elég érthetően visszavonta magát a szerződéstől az által, hogy hozzájárulását az összes nyers és finomított czukrot előállító országok egyesülésétől tette függővé.

Az egyesség lényege annak 2. szakaszában foglaltatik. E szerint a hatalmak kötelezik magokat arra, hogy a czukoradót a fogyasztásra rendelt mennyiség, tehát a kész termény után szedik, a nélkül, hogy adó és vámviszátérítés vagy bármi más czimen a kivitelnél prémiumot nyujtanának. Hogy a prémium kizárása biztosítva legyen, az ellenőrzés legmagasabb fokát kell az egyezkedő hatalmaknak alkalmazni czukorgyáraikkal szemben. Az egyesség kimondja, hogy a raktárrendszer lesz életbeléptetendő s a pénzügyi közegek szigoruan tartoznak őrködni a készletek felett és meggátolni, hogy a gyárból vagy raktárból meg nem adóztatott czukor csempésztessék ki, mert ennek megengedése egyértelmű volna a prémium adásával. E szigorú ellenőrzési kötelezettség alól felmentvék azon államok, melyek, mint Anglia, nem szednek adót a czukortermelés után, vagy nem adnak adóviszátérítést, mint Spanyolország és fel van mentve Oroszország, mely mindennemű czukor után a súly szerint számított egységes adót szed. Az egyességre lépett államok területeire oly czukor, mely kiviteli prémiumot nyujtó államból jő, vagy egyáltalán nem mehet be, vagy oly beviteli vámot tartozik viselni, mely a prémiumot meghaladja. Anglia kötelezi magát, hogy a birodalom — ideérte a gyarmatokat is — az egyességben résztvevő államok czukrárt különbözőzeti vámmal nem terheli. Az egyesség az 1891. évi szeptember 1-től számítandó 10 évi érvénnyel bir, de két-két évenként felmondható.

Arra nézve már most, hogy a prémiumok rendszere az egyesség folytán el fog-e tűnni és különösen, hogy az önállóan eljáró államok kivitelének a prémiumok által szított netáni emelkedése nem fogja-e veszélyeztetni a szerződésre lépett államok czukoriparát: Herbertz egészen optimistikus választ ad. Statisztikai adatokat hozva, végig megy Svédország, Dánia, Brazília, az Egyesült Államok és végül a franciaia anyaország s gyarmatai termelésén. A három első államtól szerinte tartani nem lehet. Az Egyesült Államokban, különösen 1883 óta, magas prémiumot élvezett a kivitelre kerülő finomított czukor. Tényleg nagy lendületet is látunk a kivitelnél. Csupán Angliába 114.930 tonna fino-

mitott cukor ment 1885-ben. De 1886 végén leszállították az adóvisz-szatérítés tételét, s az 1888. évben már csak 2.080 tonna cukrot találunk az Angliába való kivitelnél. A prémium emelkedését értekezünk nem tartja valószínűnek, inkább annak további leszállítására számít. Egyébiránt az Egyesült Államok beltermelése csak egy tizedét vagy egy nyolczadát fedi az ország szükségletének s annyi időre, a meddig előreláthatunk, nem lesz kiviteli feleslege. Meglepően hangzik Herbertz ítélete a francia termelésről, melyet a világpiacra nézve teljesen jelentőségtelennek nyilvánít. Korán kifejlett cukoripara és hatalmas finomítói régebben elsőséget biztosítottak Franciaországnak a cukorpiaczon. Az 1879/80 üzletévben ez elsőség monarchiánkra, majd attól is tovább menve, a Németbirodalomra szállott át, sőt ujabban már Oroszország is előtte áll Franciaországnak a termelt mennyiséget tekintve. Amde azért ez az állam mégis elsőrangú termelő marad. Értekező hiszi, hogy a magas prémiumok uralma nem fog soká tartani. A répaadó behozatala óta, tehát 1884/85 üzletévtől 1 mm. finomított cukor 11 — 18 frank prémiumot kapott. E mellett a francia gyarmatok az anyaországba bevitt cukornál nem csekély adómentességet élveznek, mely Tirard miniszterelnök jelentése szerint ujabban már 60—90 millió frank bevételapadást jelent az állam pénztárában. Ha a londoni egység kivitelre kerül, Franciaország nem fogja ez áldozatokat tovább is gyümölcsözőknek találni.

Az első kérdés minden esetre az, sikerül-e az egységet tényleg életbe is léptetni. A nehézségek már is jelentkeznek Angliában. A kormány bill-je, melylyel felhatalmazást kér a prémiumot élvező cukornak az angol határoktól való elzárhatására, növekvő ellenállásra talál. Ellenzőinek legfőbb érve a cukor drágulása, mely a hatalmak egységre lépésével egyidejűleg következett be s állítólag a prémium megszüntetésének előhírnöke. Értekezünk helyesen utal arra, hogy az európai prémiumélvező cukor termelésének 1881/82-ről 1884/85-re — tehát 3 év alatt — 43 $\frac{1}{2}$ %-kal történt emelkedése elég magyarázat arra, hogy az 1880—83 közt 19 shilling körül mozgó cukorár 1884 végén 10 shilling 1 $\frac{1}{2}$ pennyre szálljon alá. Azóta közbejött a válság és — bár a fogyasztás egyre emelkedik, még pedig az alacsony árak mellett gyorsabban mint azelőtt — a termelés a 84/85-ki mérvet nem fogja a folyó üzletévben sem utólni. Mert kevés a készlet: a jövő termésig azért a roppant árfelszökés (23 $\frac{1}{2}$ shillingre) és nem a londoni egység miatt, mely még csak 2 $\frac{1}{2}$ év múlva fog életbe lépni, ha ugyan ez egyáltalán megtörténik. Azok, a kik nem tartják épen épületes látványnak azt, mikor egynéhány kivitelre dolgozó nagyiparos külön jutalmat kap az adózók zsebéből: őszinte aggodalommal néznek az angol Sugar-Convention-ellenes párt térfoglalására.

A tübingai „*Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*” című folyóirat ez idei kettős füzeté (25 évf. 1. és 2 f.) érdekes jelentést tartalmaz egy névtelen amerikaitól, ki, mint a cikkből kilálglik, a német egyetemeket látogatta s most a lap szerkesztőségének felhívására számot ad az Egyesült Államok munkásviszonyairól »*Der Geld und der Reallohn in den Vereinigten Staaten*» cím alatt. A jelentés nemcsak

a létező, illetve az 1880-ki census által talált állapotokat ecseteli, hanem sokszor vet egy-egy kutató pillantást a jövőbe is; legvégül pedig gyakorlati gazdára valló biztos érzékkel mond ítéletet a szociáldemokraták munkásboldogító tervei és honfitársának, George Henriknek sok port fölvert radikális javaslata felett.

Mióta mi magyarok is ott szereplünk — bár viszonyainkhoz mért szerény számokkal — az Amerikába kivándorló nagy nemzetek oldalán; minket is érdekel az, mit az amerikai az ottani munkabér magasságáról és annak változásairól mond. Adatai hivatalos gyűjtés eredményén nyugszanak. A tizedik (1880-ki) népszámlálás eredményeinek feldolgozását tartalmazó hatalmas kötetek közül legujabban megjelent a huszadik, mely az iparban fizetett munkabéerekről s azok kiegészítéséről a kiskereskedés élelmi szertáiról tartalmaz bő felvilágosítást. Ez a hatalmas forrásmű, mely csak a bér nagyságára vonatkozólag nem kevesebb, mint 627 táblát mutat fel, a mint látjuk, csak a műipar munkásairól szól. De értekező szerint a földművelés különböző ágaiban fizetett munkabér nagyságára könnyű ez adatokból következtetést vonni. A munkás, ki valamely farmernél lép szolgálatba, megkapja azt a bért, mely a közönséges munkáért (unskilled labour) a műiparban jár; a közönséges napszám itt és ott kifejezése a munkás keresetének, úgy, mint az illető termelési ág a munkára fordított költségének.

A censusnak az iparstatisztikát tartalmazó kötete már jelezte volt azt aényt, hogy a munkabérek 1850 óta nem csökkentek. A hivatalos adatok szerint ez időponttól számított 30 év alatt a munkások száma 300⁰/₀-kal, a munkabérül kifizetett összeg 350⁰/₀-kal s az ipar termékeinek összértéke 500⁰/₀-kal emelkedett. Ebből az óriási lendületből a munkásoknak meg van a magok haszna. A gépek uralma nem ártott az amerikai munkásnak. A munka hatálya az eszközök tökéletességével emelkedett, valószínűleg nagyobb mérvben, mint a munkabér; úgy, hogy a gépek és munkásokra fordított összes költség nem igen haladja meg a régi munkabér mérvét. Csakis a munka hatályosságának fokozódása magyarázhatja meg a munkabér emelkedését.

A névtelen értekező mindenekelőtt a közönséges napszám magasságát kutatja. A felnőtt ember munkabérét véve alapul, a legkülönbözőbb iparágak átlaga gyanánt 1'25 dollár napszámot talál, vagyis a mi pénzünk szerint agio nélkül 2 frt. 72'5 krt. Ez az átlag nagyon is abnormis szélsőségektől eltekintve egészen hüen fejezi ki a tényleges munkabért. Csak a déli, azelőtt rabszolgatartó államokban és Kaliforniában mások a viszonyok. Amott alacsonyabb, itt magasabb a munkabér. Ellenben az északi atlanti államok, úgy, mint a Mississippi völgy ugyanazokat a számokat adják. A Mississippitől keletre hézagosabbak az adatok, de ott már az ipar is véget ér és kezdődik a földművelés kizárólagos uralma. Egész odáig azonban csak a nagy városokban van egy kis eltérés fölfelé s a földműves kerületekben, a földműveléshez közel álló iparágakban van eltérés lefelé, a nélkül azonban, hogy az jelentékeny lenne. Ez eltérések különben is csak a névleges — pénzben kifejezett — s nem a reális munkabér ingadozásait jelzik.

A hivatalos kiadvány megengedi, hogy a munkabér változásait

az 1850. évtől fogva figyelemmel kísérjük. Visszatükrözik azok az ifju állam életének nevezetesebb eseményeit, a gazdasági válságokat úgy, mint a forgalom lendületét. Csak a végeredményt ismételjük: a (Sziklás Hegység) keleti oldalán a közönséges munka bére 30 év alatt legalább is egy niveauun maradt, de legtöbbször 20 vagy több százalékkal emelkedett.

Nagyon terjedelmes táblázatokat közöl a névtelen a minősített munka jutalmazásáról. A »skilled labour« fogalmát természetesen nehéz megadni és a gyakorlatban kereshetül vinni. A valóban képzett anyagi munkások bérét értekező középértékkel 25 dollárra — 5 frt. 25 kr. — teszi. Valamivel magasabb még a felvigyázók és előmunkások (foremen) fizetése, kiket értekező találóan az ipar hivatalnokainak nevez. Ezek díja szerinte átlag 3 dollár. A képzett munka bére szintén emelkedő irányzatot követ. A hol kivételre akadunk, ott az nem változtat a szabályon, inkább megerősíti azt. Rendesen az ipar gyermekkorát jelezték e magasabb bérek, azt a kort, mikor a képzett erőket messze földről kellett a nagyobb bérrel odaédesgetni.

A pénzbeli munkabér nagyságának és változásainak kérdésénél azonban mindenesetre fontosabb annak kiderítése, vajjon a munkás bevétele minő arányban áll kiadásaiival és nőtt vagy csökkent-e a munkás tehetsége arra, hogy béréből magát és övéit tisztességesen fenntarthassa? Ez a reális munkabér kérdése, melylyel a névtelen elég alaposan foglalkozik, bár a nagy forrásmű itt némelykor cserben hagyja őt s okoskodása ilyenkor inkább a hozzávetés jellegét ölti fel. Élelem és ruházat, világító és tüzelő anyagok árainak tüzetes összeállítását találjuk a hivatalos kiadványban; de a lakásról szóló adatok a munkás viszonyaira csak nagyon közvetett világot vetnek, mert épen nem munkáslakokra, hanem 4 és 6 lakrészt tartalmazó uri lakásokra vonatkoznak. Ellenben adva vannak az ugynevezett pensióárak: a teljes ellátásért fizetett összegek — természetesen ruházat nélkül. Ez utóbbiakból kitérnik, hogy a jó pensiók a közönséges munkás — felnőtt férfiról van szó — bérének mintegy felét nyelnék el. A munkás azonban bizonynyal sokkal olcsóbban él családja körében. Az eredmény, melyre a névtelen mindent egybevetve, eljut, az, hogy a munkás életfenntartása most 10%-kal sem kerül több pénzbe, mint 1850-ben, vagy talán csak épen annyiba. Következik ebből, hogy a munkás helyzete határozottan javult. Csak a tengeri ut olcsóbbodásának kellett még e körülmény mellé sorakozni, hogy megmagyarázza annak az óriási áramlatnak folytonos növekedését, mely a vén Európa partjairól szakadatlanul özönlik az új igéret-földére.

A névtelen aztán vállalkozik arra is, hogy a német munkás realis bérét kutassa. E fejezet azért kiváló érdekű, mert abban a folyóirat szerkesztősége nevében nem kisebb ember, mint Schäffle, fejezi ki nézetét a német munkás helyzete felől. Csak azt a pontot adjuk, hol e nézet összefoglalva van. »Ha a közepes pénzbeli munkabér, a mint be van bizonyítva, úgy a közönséges, mint a képzett munkánál háromszor akkora az Egyesült-Államokban, mint Németországban, úgy inkább keveset, mint sokat mondunk, ha a munkás realis bérét ott legalább

kétszer, nagyobb valószínűséggel harmadfélszer akkorára becsüljük, mint a mekkora az Németországban« — e szavakkal összegezi Schäffle a német statisztika legjobb adataiból vont következtetéseit.

A névtelen értekező végül az amerikai munka jövőjébe is vet pillantást a célból, hogy hazája termelésének versenyképességéről számot adjon. Foglalkozik az átlagos munkanap hosszával, egymás mellé állítva az 1830-ki és 1880-ki adatokat, feltünteti, hogy a 10—11 órai munkaidő most az üzemek kétszerakkora hányadában uralkodó, mint ma 50 éve és ma az abszolút többséget adja, egészen közel állva a 60⁰/₀-hoz. Ellenben a 12 óránál hosszabb munka akkor az üzemek 46⁰/₀-ában divatozott, 1880-ban ellenben 16⁹/₀-ában. A munkaidő további csökkenését már nem tartja valószínűnek értekezőnk. A gyárosok, kik most magok is elismerik, hogy a 10 órai munkaidő jobb a 12 óránál, a továbbmenetelben a munka veszélyeztetését látnák. Azért — s ezzel végzi értekezőnk — az európai termelőknek továbbra is számolni kellend a 10—11 órai munkaidővel bíró amerikai ipar s a nem korlátozott hosszúságú munkanappal bíró amerikai földművelés versenyével.

Dr. Ráth Zoltán.

STATISZTIKAI ÉRTESITŐ.

A jelzálogi terhek forgalma Poroszországban.

A »*Zeitschrift des königl. preussischen statistischen Bureaus*« 1889-ik évi folyamának I. kötete, részletes statisztikai adatokat közölve az 1887/88-ik pénzügyi év telekkönyvi forgalmáról, mint mindig, ez alkalomból is igen tanulságos észrevételeket fűz a számok tömegéhez, figyelmeztetve, utbaigazítva, nehogy azokból kellő körültekintés nélkül helytelen következtetésre jussunk. Tekintve, hogy a telekkönyvi bekebelezések és törlések pusztá számából felszínes ítélettel, minden további behatóbb megfigyelés nélkül szoktak, úgy nálunk mint másutt, a föld-birtokos osztály gazdasági helyzetének változásaira, javulására vagy romlására következtetni, nem tartjuk feleslegesnek az előkelő szakfolyóiratnak a jelzálog terhek mozgalmához fűzött tanulságos reflexióit a Szemle olvasóival megismertetni, annnyival is inkább, mert ugyanazon szempontok, a melyek a porosz statisztikus szemei előtt lebegnek, nálunk is figyelembe veendők, ha nem akarunk a jelzálogterhek mozgalmának pusztá számszerű adataiból elhamarkodva következtetni a birtokos osztály gazdasági állapotának változásaira. Mert igazat kell adnunk a Zeitschrift jeles szerkesztőjének, hogy a jelzálogi terhek szaporodása vagy fogyása annyi különböző, részben ellentétes, sok esetben a birtokosok gazdasági helyzetével össze sem függő külső okok összehatásának eredménye, hogy csupán ezen változások nyers számadataira támaszkodva, könnyen balkövetkeztetésekre juthatunk.

Először is a jelzálogok forgalma nem nyújtja a birtokosok vagyona változásainak teljes képét, a mennyiben takaritmányok félretétele, vagy régibb megtakarítások elfogyasztása, továbbá személyes jellegű adósságok kötése vagy lerovása benne nem jutnak kifejezésre. Rendszerint feltehető ugyan, hogy a személyes adósságok kötése és törlesztése lépést tart a jelzálogterhek változásaival; mégis lehetnek körülmények, a melyek a kétféle jellegű adósságnak épen ellenkező arányu változásait idézik elő. Pl. ha a pénzpiacz bármely okból, esetleg valamely nagyobbserű ipari fellendülés alkalmából tartózkodik a jelzálogkölcsonzéstól, ez a birtokosok körében a személyes adósságok tömeges kötését vonja maga után; vagy ellenkezőleg kedvező körülmények, melyek a jelzálogi hitel megszerzését könnyűvé teszik, a személyes adósságok tömeges felmondását, azok valószínű conversióját idézhetik elő. Mindkét esetben fordított arány van a személyes és jelzálogi kölcsönök évi szaporulata között.

Azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a *könyvszerű* telekkönyvi forgalom soha sem felel meg teljesen a jelzálogi terhek tényleges változásainak, mert a terhek keletkezésével és megszűnésével nem szokott egyidejűleg megtörténni azok bekebelezése, illetőleg törlése. S ha az eltérések rendszerint ellensúlyozzák is egymást, mégis lehetnek körülmények, a melyek között ezen kiegyenlítődés nagyon tökéletlenül érvényesül; pl. ha a telekkönyvi rendtartásban behozott újítások a már rég lefűzetett, de még nem törölt jelzálogi adósságoknak egészen abnormis, tömeges törlését eredményezik, vagy ellenkezőleg, ha egy újabb telekkönyvi rendtartás egyszerűbb intézkedései sok birtokost arra ösztönöznek, hogy személyes adósságaikat jelzálogivá alakítsák át.

Sőt még ha felteszszük is, hogy a könyvszerű forgalom nagyjából megfelel a ténylegesnek, akkor sem lehet kizárólagos biztossággal hasonló eredményekből hasonló okokra következtetni vissza; mert a mi a jelzálog terhek nyers változásait illeti, egészen hasonló eredményeket, növekedést avagy csökkenést, teljesen ellentétes okok is idézhetnek elő s viszont egészen ellentétes eredményeket teljesen hasonló okok hozhatnak létre. Az általános gazdasági helyzet rosszabbodása rendszerint a bekebelezések szaporodását eredményezi, de okozhatja a törlések nagy számát is, ha tudniillik a birtok már értékének határáig van megterhelve, és nagy számu végrehajtások és szabad kézből történő eladások a jelzálogterheknek jórésztét megszüntetik. Viszont a bekebelezések növekedése sem származik okvetlenül kedvezőtlen okokból. Eredhet az a telek értékének emelkedéséből is, a minek következtében magasabb örökségi osztályrészek és vételárhátralékok kebeleztetnek a birtokra.

A jelzálogi terhek mozgalmának számadatai tehát a földbirtokos osztály gazdasági helyzetének megítélésénél csak úgy használhatók teljes megnyugvással, ha azokat hivatott forrásból hiteles adatok egészítik ki, a melyek a jellegzetesebb viszonyokat minden tekintetben kiemelik. S ha ily módon a földbirtokos osztály gazdasági helyzetének tényleges alakulásáról helyes ítéletet szereztünk is, az okok természetesen még ekkor is nagyon különbözők lehetnek. Pl. hogy az esetleg tapasztalt kedvezőtlen alakulást a kedvezőtlen termelési vagy piaczi viszonyok, vagy az örökösödési törvény által előidézett kényszeradósságok, birtokvásárlások, vagy a birtokosok aránytalan költekezései idézték-e elő: még mindig kérdéses, és megfejtése közelebbi kutatást igényel. Örökségi osztályrészek és vételhátralékok bekebelezését kitüntetik ugyan a telekkönyvek, de sok esetben ezek sem felelnek meg a valóságnak, nem akkor, a midőn az örökös, a vevő az osztályos társakat, illetőleg az eladót teljesen kifizethetné ugyan, de nem akarja megfosztani magát a meliorációkra fordítandó költségektől. Ez esetben tehát a bekebelezés tulajdonképeni alapja nem az örökségi osztályrész vagy a vételárhátralék, hanem a meliorációk. Hogy pedig öröklés és vétel hány esetben vezetnek terhek törléséhez is, arról a telekkönyv egyáltalában nem nyújt felvilágosítást.

Mindebből nem következik azonban, hogy a telekkönyvi forga-

lom számadatai gazdasági természetű következtetésekre hasznavehetetlenek, hanem hogy azokat, tekintettel az általános és az egyes ország-részek különös viszonyaira, körültekintő, sokoldalú mérlegelésnek kell alávetnünk. És ha pártfelfogás a pusztá számokból — saját céljainhoz képest — más és más következtetésre jut is, a szakértő és pártatlan megfigyelő viszont félreérthetetlen és világos eredményeket fog belőlük kiolvashatni. Hogy a begyűlt számok nagy tömegének helyes megitélését mozdítsák elő, Poroszországban utasították az egyes telekkönyvi hivatalokat, hogy mindazon esetekben, a midőn akár szórványosan, akár általában különös viszonyok forognak fenn, s azok határozott okokra vezethetők vissza, csatolják a megfelelő számokhoz felvilágosító észrevételeiket.

A poroszországi telekkönyvi forgalmat az 1887/88-ik és a megelőző pénzügyi évről, a mikor első ízben gyűjtettek adatok, a következő számok tüntetik fel:

	Bekebelezés:	Törlés:	Bekebelezés:	Törlés:
	a városi		a falusi	
	kerületekben, márkákban			
1886/87-ben	1.004,806.900	570,519.203	624,161.840	491,001.033
1887/88-ban	1.128,046.054	561,274.317	567,622.416	479,588.024

Az új teher e szerint a városi kerületekben 1886/87-ben 434 millió, 1887/88-ban 567 m. márka. A falusi birtok megterhelése aránylag sokkal kisebb növekedést mutat, 1886/87-ben 133, s 1887/88-ban 88 millió márkát.

A törlések a városi kerületekben a bekebelezéseknek 1886/87-ben 56,8, 1887/88-ban pedig 49,8 % -át teszik, a falusi kerületekben ellenben 78,7, illetőleg 84,5 % -ára rúgnak.

A városi bekebelezéseknek úgy abszolút nagy értékét, mint a törlésekhez viszonyított magas arányát, a Zeitschrift a városi telkek értékének rohamos növekedéséből magyarázza s épen nem találja aggasztónak. Érdekes, hogy az összes városi jelzálogterheknek 1887/88-ik évi 567 millió márkára rúgó szaporodásából 300 millió csupán Berlinre és közvetlen szomszédságára esik, a mi jóval több mint az összes falusi községek teherszaporulatának háromszorosa. A birodalmi főváros roppant építkezései s a telkekkel üzőt nagy spekulációk tökröződnek vissza ezen impozáns számokban.

A falusi birtok jelzálogteher növekedése, habár úgy abszolút számaiban mint a törlésekhez való viszonyában sokkal csekélyebb, mégis aggodalomra ad okot. A Zeitschrift szerint a kedvező 1887-ik évi aratás után inkább tehersökkenésre mint szaporodásra lehetett számítani. Hogy a bekebelezések értéke mégis meghaladta a törléseket, kedvező okokkal nem magyarázható, mert tekintve a mezőgazdasági termények további árcsökkenését, nem tehető fel, hogy a földbirtok értéke az év folyamán emelkedett volna; s nagyobb szabású meliorációk szintén nem fordultak elő.

Némileg még kedvezőtlenebbnek fogjuk megítélni a helyzetet, ha az adatokat az ország 14 főtörvényszékének kerületei szerint vesszük szemügyre. Négy főtörvényszék, nevezetesen Posen és a vele szomszé-

dos Marienwerder, továbbá Kassel és a M. m. Frankfurt területén a törlések meghaladják a bekebelezéseket, a kölni és jénai főtörvényszékek területén pedig nagyon megközelítik. Stettin az országos átlaghoz van közel. A többi 7 főtörvényszék területén a törlések aránya kedvezőtlenebb, legkedvezőtlenebb Celle, Kiel és Naumburgban. A bekebelezések és törlések pusztá aránya tehát Posen, Marienwerder, Kassel és Frankfurt területének gazdasági helyzetét javulónak s különösen Celle, Kiel és Naumburg területét pedig hanyatlónak tünteti fel. Az okok közelebbi kutatása azonban módosítja ítéletünket, Posen és Marienwerder területén a törlések kedvező arányát nem a gazdasági helyzet jobbrafordulása, hanem tömeges végrehajtások és azon körülmény idézte elő, hogy a telepítési bizottság az erősen megterhelt birtokok összevásárlását az 1887. évben is folytatta az említett keleti ország-részekben. Kasselben, a hol a telekkönyvek újjászervezése épen folyamatban van, a törlések kedvező arányát szintén nem a gazdasági helyzet javulása, hanem már fenn nem álló rég kifizetett adósságok tömeges törlése okozta. A frankfurti törvényszék területén is a törlések jó része már rég törlesztett adósságok leírására esik.

Viszont azonban azon főtörvényszékek területén, a hol, mint Celle, Kiel és Naumburgban, a törlések aránya a bekebelezésekhez az egész országban a legkedvezőtlenebb, ezen kedvezőtlen arány nem ered tisztán a gazdasági helyzet rosszabbodásából. Itt a jelzálogteher szaporodásának egyik jelentékeny forrása a telekkönyvi hivatalok felvilágosító észrevételei szerint az, hogy takarékpénztárak és egyéb pénztézetek részéről jelzálog kölcsönök kedvezőbb feltételek alatt kínáltattak, a mi sok esetben személyes adósságok convertálását vonta maga után. Habár nem hiányoznak oly magyarázatok sem, a melyek az adósságok szaporodását a kedvezőtlen termelési viszonyoknak, a munkabér emelkedésének, — a naumburgi főtörvényszék területén — a cukor, illetőleg répa árcsökkenésének, — Kielben — a hizómarha árhanyatlásának tulajdonítják. Egyes esetekben, különösen kisebb birtokosoknál, utalnak az évek során át emelkedett személyes kiadásokra is, a melyek az utóbbi időben megcsökkent bevételeknek megfelelően nem szorítottak meg. A magyarázó észrevételek általában érdekesek és az egyes országrészek gazdasági helyzetének megítélésére nagyon tanulságosak.

A telekkönyvi birtoktestek évenkénti jelzálogi megterheléséről és a terhek törléséről hazánkban már hosszabb idő óta gyűjtetnek adatok, a melyek azonban részint azért, mert nem tétetik különbség városi és falusi terület között, részint mert az adatok a telekkönyvi hatóságok lanyhasága következtében nem egészen megbízhatók, nem sok tanulságost nyújtanak. Ajánlatos volna, hogy a mikor — reméljük, nemsokára — a telekkönyvi bekebelezések és törlések adatgyűjtésének megjavításáról lesz szó, nálunk is intézkedés történjék, hogy a telekkönyvi hatóságok minden esetben, midőn a különös viszonyok indokolják, a számokhoz a porosz példa szerint utbaigazító, magyarázó észrevételeket fűzzenek.

Jelenleg, tekintettel azon nagy óvatosságra, a mely, mint fentebb kifejtettük, ilyenemű következtetéseknél okvetlenül szükséges, s a mely

a helyi viszonyok oly tüzetes ismeretét teszi fel, a minővel mi eddigi adatgyűjtésünk alapján nem rendelkezhetünk: minden további megjegyzés nélkül, Ausztria megfelelő adataival párhuzamban, pusztán a számok egyszerű közlésére szorítkozunk, de csakis az utolsó két évről, a melyekből már megbízhatóbb adataink vannak.

1. Magyarország (anyaország.)

	1886-ban	1887-ben
<i>a) Új terhek:</i>		
Szerződés által	151.350 ezer frt.	158.329 ezer frt.
Igazolt előjegyzés által	8.736 » »	4.547 » »
Végrehajtás által	25.945 » »	17.163 » »
Hagyatéki átszolgáltatás által	16.193 » »	6.916 » »
Összesen:	202.224 ezer frt.	186.955 ezer frt.
<i>b) Törlések:</i>		
Csőd miatt	5.914 ezer frt.	2.108 ezer frt.
Más módon	121.136 » »	99.801 » »
Összesen:	127.050 ezer frt.	101.909 ezer frt.

2. Ausztria.

	1886-ban			1887-ben		
	A városi	A falusi	Az összes	A városi	A falusi	Az összes
	b i r t o k o k o n					
a) Új terhek ezer frtokban.						
Vételár hitelezés által	12.949	28.040	40.989	11.573	28.987	40.560
Kölcsönszerződések által	70.718	122.888	193.606	68.974	129.631	198.605
Egyéb szerződések >	12.137	27.493	39.630	11.809	25.112	36.921
Igazolt előjegyzés >	189	1.681	1.870	253	1.405	1.658
Végrehajt. bekebel. >	2.933	15.020	17.953	3.034	13.707	16.741
Hagyatéki átszolgáltatás ált.	1.990	19.868	21.858	2.185	20.894	23.079
Összesen:	100.916	214.990	315.906	97.828	219.736	317.564
b) Törlések ezer frtokban:						
A tartozás behajthatatlan-sága következtében	2.457	9.144	11.601	2.343	11.336	13.679
Más módon	72.078	168.541	240.619	66.622	156.648	223.270
Összesen:	74.535	177.685	252.220	68.965	167.984	236.949

Dr. Vizneker Antal.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Budapesti Szemle. Szerkeszti Gyulai Pál. 1889. szeptemberi szám: B. A: A biztosításügy reformja. Földes Béla: A külkereskedelem elméletéről.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat Szerkesztik: Cserhádi Sándor és Kosutányi Tamás. VII. évf. 8. füzet. Magyar-Óvár, 1889.

Annalen des deutschen Reichs. Herausgeg. von G. Hirth und M. Seydel. 1889. Nr. 8.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik. Herausgeg. vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLI. Jahrg. VII. H.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Herausgeg. von Conrad. Neue Folge. XIX. B. 1. H.: Die Arbeiterausstände und der Staat, von Ulrich. Wert, Grenzwert und Preis von J. Lehr. Die wirtschaftliche Gesetzgebung Italiens in den Jahren 1887. und 1888. von C. Ferraris, etc.

Zeitschrift für die gesammten Staatswissenschaften. Herausgeg. von Schäffle etc. XXV. Jahrg. 3. H.: Gegen den Naturalismus in den Gesellschaftswissenschaften, von M. Kisch, etc.

Journal de la Société de statistique de Paris. XXX. Année, F. 8.: Statistique vinicole universelle, par F. Bernard. Statistique de la longévité humaine, par A. Neymarck, etc.

Journal des économistes. Août 1889: Propriétaire et fermier. Le droit à l'indemnité de plus-value, par H. Baudrillart. Les finances de l'ancienne monarchie, par L. Bouchard. Le congrès international des habitations à bon marché, par A. Roulliet, etc.

La Revue des banques. Dir. E. Fournier de Flaix. Tome VIII. F. 7. L'afflux de l'or. Le mouvement économique. Informations sur les banques françaises et étrangères, etc.

B) KÖZGAZDASÁGI és STATISZTIKAI SZAKMUNKÁK és FORRÁSMŰVEK.

Magyar Compass. Pénzügyi évkönyv 1889/90. XVII. évf. Alap. Mihók S. Szerk.: Armbruster Jakab és dr. G. Nagy Sándor. Budapest, 1889.

Magyarország áruforgalma Ausztriával és más országokkal. 1889. évi IV. és V. füzet. Ápril és május hó.

Beiträge zur Morbiditäts-Statistik Bayerns. (Beilagenheft zur Zeitschrift des k. b. statistischen Bureau) München, 1889.

Bericht des eidgenössenschaftlichen Versicherungsamts über die privaten Versicherungs-Unternehmungen in der Schweiz im Jahre 1887. Bern, 1889.

Bericht über die Thätigkeit des k. k. Ackerbau-Ministeriums in der Zeit vom 1. Jänner 1881. bis 31. Dezember 1886. Wien, 1888.

Bericht über Triest's Handel und Schifffahrt im Jahre 1887. Triest, 1889.

Gültige Ergebnisse der eidgenössenschaftlichen Volkszählung vom 1. Dez. 1888. Die Gesamtbevölkerung der Gemeinden. (Vom stat. Bureau des eidgen. Departement des Innern) Bern, 1889.

Mahlstedt G.: Die landwirtschaftlichen Genossenschaften und deren Vereinigung zu Verbänden, ihr Nutzen, ihre Errichtung und ihr Betrieb. Oldenburg, 1889.

Miaskowski A.: Agrarpolitische Zeit- und Streitfragen. Leipzig, 1889.

Nachrichten über Industrie, Handel und Verkehr. XXXVIII. B. Statistik der österreichischen Industrie nach dem Stande vom Jahre 1885. Wien, 1889.

Oesterreichische Statistik:

XIX. B. 4. H. Statistische Übersicht der Verhältnisse der österreichischen Strafanstalten und der Gerichts-Gefängnisse im Jahre 1885. Wien, 1889.

XXI. B. 4. H. Statistik des Sanitätswesens in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1886. Wien, 1889.

Post J.: Musterstätten persönlicher Fürsorge von Arbeitgebern für ihre Geschäftsangehörigen. Band I: Die Kinder der jugendlichen Arbeiter. Berlin, 1889.

Statistik des deutschen Reichs. Neue Folge:

27. B. Kriminalstatistik für das Jahr 1887. Berlin, 1889.

42. B. Abth. 1. Statistik der Seeschifffahrt für das Jahr 1888. Berlin, 1889.

40. Waarenverkehr des deutschen Zollgebiets mit dem Auslande im Jahre 1888. I. Th. Berlin, 1889.

Statistisches Jahrbuch für das deutsche Reich. X. Jahrg. Berlin, 1889.

Bulletin annuel des finances des grandes villes. VIII. Année. 1884. Réd. par J. Kőrösi, Budapest—Paris, 1889.

Crisenoy J.: Questions d'agriculture traitées dans les conseils généraux en 1888. Paris, 1889.

de Ramaix: La réforme, sociale et économique en Europe et dans les États-Unis de l'Amérique du Nord. La législation du travail en Belgique. Bruxelles, 1889.

Garnier J.: Premières notions d'économie politique, industrielle et sociale et vocabulaire de la langue économique. Paris, 1889.

Janssens E.: Annuaire démographique de la ville de Bruxelles et tableaux statistiques des causes de décès. 27-e année (1888.) Bruxelles, 1889.

Lyon-Caen et Delalain: Lois françaises et étrangères sur la propriété littéraire et artistique, suivies de conventions internationales etc. Paris, 1889.

Millet R.: La Serbie économique et commerciale. Paris, 1889.

Modeste V.: Le prêt à intérêt, dernière forme de l'esclavage. Paris, 1889.

Statistique de la Serbie. Vol. XIV. et XV. Belgrade, 1889.

Annual Statement of the navigation and shipping of the United Kingdom for the year 1888. London, 1889.

The Agricultural Statistics of Ireland for the year 1888. Dublin, 1889.

Bollettino di notizie commerciali. Ministero d'agricoltura, industria e commercio. S. II. Vol. VI. No 20—26. Roma, 1889.

Relazione sulle costruzioni e sull'esercizio delle strade ferrate italiane per gli anni 1885—1887. Vol. I.: Introduzione e costruzioni. Roma, 1889.

Bidrag till Finlands officiella statistik. Helsingfors, 1889.:

XII. Fangvarden.

XIII. Poststatistik.

XVIII. Industrie-statistik No 4: år 1887.

XIX. Väg-och vattenbyggnaderna.

NÉHÁNY SZÓ A VÁRMEGYÉKRŐL.

Bizony-bizony kiharangozzák. Nem nézik, van-e benne élet, vagy nincs; húzzák fölötte a lélekharangot szakadatlanul. Egész nyáron át kísért e harangozás.

De valójában oly halálos beteg-e, hogy nincs mentség számára? A bomlásnak oly foka van-e szervezetében, hogy már semmi orvosság, semmi segítség fönn nem tarthatja tovább?

Én elhiszem, mert nagyon sokan állítják; elhiszem, mert a jelenségekre minduntalan rámutatnak; elhiszem, mert a jelenségeket magam is láttam, látom és tapasztalom.

De azután azok, a kik közigazgatásunk egész szervezetének átalakítását első sorban megvalósítandó feladatnak tartjuk, higyük el azt is, hogy ennek szükségét nem mi fődöztük föl.

Több mint negyven év előtt azok, kik a népképviselői parlamentet megalkották, tudatával birtak már annak, hogy parlamenti felelős kormányzat mellett az adminisztrációt, melyet a rendi jellegű megyék közvetítettek, a felelős kormányzat elveihöz képest kell átalakítani. A rendiség megszüntetésével beállott vagyoni jogi átalakulások, a jogegyenlőség kifejtése törvényekben és gyakorlatban, és ezekhez képest az életviszonyok más irányu kifejlése azóta: kézzelfoghatólag beigazolták, hogy nem elégséges a nobile officium szerinti patriarchalis közigazgatás, hanem, hogy azt hivatásuk teljes tudatával bírós az állami jogrendbe szervezetiileg is teljesen beillesztett tisztikar útján lehetséges minden közérdeket kielégítőleg eszközölni.

Hogy ez eddig a maga teljességében meg nem történt ne okoljunk mást, csak önmagunkat. Ragaszkodásunk a régi megyei szervezethez igen természetes és érthető volt. Megszoktuk a megyét az alkotmány védbástyájául tekinteni, a mint az annak idején az önkényuralmi kísérletek ellenében tényleg annak is bizonyult. Nem veheti nekünk senki rossz néven, ha ezt a parlamenti kormányzattal egyidejűleg is föntartani ismételt kísérleteket tettünk. Nem tudhattuk, elégséges-e az egyik bástya; nem szolgálatai iránt tapasztalatokkal birtunk, föntartsunk. Utóvégre

is egy nemzet jogait és szabadságait soha sem fölösleges minél több biztosítékkal körülvenni. Ebből a szempontból teljesen meg lehet érteni, sőt méltányolni kell azon törekvéseket, melyek az ad-szorul-e reá, hogy mellette egy másodikat is, melynek kitünő minisztériumreformálását eddigelé olyan keretekben kívánták megvalósítani, hogy azokban a régi megyéknek hely és hivatás jusson.

Hogy sikerült-e ez és mennyiben, a fölött már alig lehet vitázni. Bevallhatjuk, hogy e kísérletek nem váltak be. Ha bevált is némely részletük, azok nem voltak képesek pótolni azon hézagot és rést, melyet a régi intézményen az egész államlélet áthatott átalakítások és a haladó kor ütöttek. Az átalakítások, miket a régi megyei szervezeten tennünk kellett, csak fél rendszabály voltak. Nem elégitették ki azokat, kik gyökeres reformot sürgettek. Elégedetlenekké tették azokat, kik az autonomia és önkormányzat híveiül vallják magukat. Ebből aztán bekövetkezett az, hogy valahányszor egy-egy hiánya, mulasztása avagy büne jutott nyilvánosságra az adminisztrációnak, az egyik rész azt mondja, hogy ez a jelen szervezet életképtelenségének folyománya, melyen csak a teljes következetességgel körösztül vitt állami adminisztráció segíthet; mire a másik rész rögtön kész a válaszzsal, hogy mind eme bajok kutforrása az eddigi reformokban keresendő, melyek a megyék önkormányzati jogait megnyirbálva, a régi erőteljes megyei szervezetet bénává és életműködésében sorvadó jellegűvé tették.

Ez a két fölfogás, úgy látszik, még mindig kísérteni fog a reform fölött kifejlendő vitákban. Még mindig azt látom, hogy sokan az adminisztráció reformjával együttesen azt a kérdést is fölvetve látják, vajjon merev központosítás legyen-e nálunk, avagy önkormányzat. Miként ha most kellene választanunk az önkormányzat és a központi államhatalom funkcióinak kiterjesztése között.

Eme kérdésen — nézetem szerint — már két évtizede tul vagyunk. Mert bármily alapra fektetett szervezet volt is az, mely hivatása szerint az 1867. év óta hozott törvényeinket végrehajtotta, eme törvények már belső tartalmuknál fogva olyanok, hogy azoknak végrehajtásával a megyei önkormányzat jogköre mindinkább szűkebbre lett szorítva. Emellett törvények iránt, mert azok legnagyobb része valódi szükségnek felel meg, csak egy óhaj látunk nyilvánulni országszerte, hogy azok ne csak megalkotva, de tényleg életbeléptetve is legyenek. És, ha van valami, a mi a közigazgatás reformálását sürgetővé teszi, az főleg azon

tapasztalat, hogy számos törvényünk csak a papíron létezik; és, hogy ez így van, annak okát a közvélemény a megyei intézmény mai szervezetében keresi és találja.

De, ha ez így is van, azért helytelen volna azt hinni, hogy eme törvények egy, a merev központosítás elvére fektetett közigazgatási szervezettel helyesen végrehajthatók volnának.

Közigazgatási törvényeink mindegyike a törvény végrehajtásában tevőlegesen avagy ellenőrzőleg közreműködő társadalmat tételez föl. A társadalom eme közreműködésére feltétlenül szükség leend az új szervezet keretében is. És ezért létező törvényeink majdnem mindegyikének gyökeres fölforgatása nélkül képtelenségnek tartanék oly szervezetet, mely a merev központosítás fogalmából indulna ki.

Ez a két szempont az, a minél fogva a közigazgatási reform sulypontja nem valamelyes bevett chablonnak egyszerű átültetésén, hanem a megyei intézmény czélszerű átalakításán nyugszik.

Azonban miféle szerv tulajdonkép a megye a mi közigazgatási organismusunkban? Felelhetek banalis hasonlattal. Ha az egész közigazgatást a testi szervezet életműködéséhez hasonlítom, akkor a közigazgatásban a mostani megyének körülbelől olyan szerepe van, mint a testben a májnak. Maga észrevehetőleg alig dolgozik, de közvetíti az anyagok földolgozását. Részt vesz az élethez föltétlenül szükséges vérmennyiség előállításában és annak tisztasága nagy részben ő rajta áll. Kóros állapota nem elszigetelve önmagán, de hol egyik, hol másik életszerven is jelenkezik. E jelenségek bizonyos pangások és rendellenességek, melyek mint okra, ő reá vezethetők vissza. Egészséges állapota az organismusra föltétlenül szükséges; de azért, bármily egészséges legyen is önmaga, ha a szervezet egyéb részei kórosak, ő nem képes e kóros állapotot egymagában megszüntetni, legjobb esetben csak időlegesen ellensúlyozhatja. Ha maga a máj beteg, annak nem elégséges a locais gyógymód; az egész életszervezet összműködése szükséges arra, hogy meggyógyuljon.

Az ilyen életszervhez avatott és óvatos kézzel kell nyúlni. A kuruzsló vakmerősége nélkül senki sem foghat eltávolításába addig, míg a következmények iránt tisztában nincsen.

Eltörölni a megyéket a nélkül, hogy helyükbe egy életképes institucziót alkotnánk, egyértelmű volna azzal, hogy a közigazgatást, mely ezen az uton mégis csak volt némi összeköttetésben a társadalommal, attól teljesen izoláljuk.

Jó közigazgatást azonban nem lehet elképzelni ott, hol a közigazgatási organismus el van szigetelve a társadalomtól. Az állam, mely polgárai részére jó közigazgatásról a szabadságjogok egyenlő mérvű érvényesítése végett gondoskodik, nem pusztá gépezet, mely meghatározott méretű szerkezetével zakatolva avagy zaj nélkül működik. Az állampolgárok nem érzéketlen bá-bok, melyeket egyszerűen ide stova rángathatunk azon dróto-kon, miket törvényeknek nevezünk; hanem öntudatos lények, kiket a létfenntartás iránti küzdelem a különféle kép alakuló élet-vizonyokhoz való alkalmazkodásra kényszerít.

Es mert ez alkalmazkodási képességgel szorosan összefügg a képesség a fejlődésre, a haladásra, a tökéletesbülésre, ennél-fogva a legjobb közigazgatás mindig az lesz, mely legkevesebb békót rak az állampolgárok ilyen irányu tevékenységére. Ezért kell nemcsak a törvények alkotásában, de azok végrehajtásában is minél tágabb kört biztosítani magának a társadalomnak. Mert a törvényeket nemcsak egyszerűen végrehajtani, de a végrehajtásban a viszonyokhoz alkalmazkodni is kell.

Azt vélem, ez volt az indok, melynélfogva a megyei intézményt eddigelé föntartottuk. Mindinkább erőteljessé fejlődő köz-ségi szervezetünk mellett fönn akartuk tartani továbbra is a hagyományos megyét az ő járásaival és a régi hivatás szétfosz-lott emlékei mellé adott újabb hatáskörrel.

A reformok, mikén a megyék átestek, nem költötték föl irányukban a társadalom illető részének érdeklődését. A köz-gyűlési termek konganak az ürességtől, hacsak választásról nincs szó, hol valamely rokont vagy pajtást kell bejuttatni. Álmos, apathikus légkör az, melyben a megye központi tisztviselői le-darálják sokszor a legvitálisabb ügyeket, hozván határozato-kat azok felelősségére, kik jelen vannak, kiket azonban rendsze-rint csak a dolog személyi része érdekel, és azon legnagyobb rész felelősségére, mely már el sem megy a közgyűlésekre.

Ebben a közönyben a megyék közönsége nem egészen hi-bátlan. De azért hiba volna teljesen őt okolni e közönyért.

Mióta a megye megszűnt védbástyája lenni az alkotmány-nak, sok helyütt védbástyája lett egyes családok hivatalbajutásá-nak. Ily esetekben azután közdolgokban is a subjectiv szempon-tok lesznek irányadók; és a megyei közönség egyrésze megúnja és elfordúl e látványtól, mely úntalan eléje tárul, midőn a napi kér-dések familiáris hatalmi kérdések gyanánt tárgyaltnak előtte.

Ez azonban nem lehet indoka, legfőlebb gyarló mentsége a társadalom közönyének. Indokul inkább el lehetne fogadni azt, hogy a mai megyék nem képeznek oly társadalmi egységet, mint valaha, midőn a megyei intézmény még rendi jelleggel birt. Az egyes megyék területén fejlődött nagy községek és városok kinőttek gyámkodása alól. A községeknek, még a legkisebbeknek is, ma már nem gyámkodásra, de hatályos ellenőrzésre van szükségük.

Ezt az ellenőrzést egy nagy területen, több százezer lakóval, több száz községgel bíró megyében, dikaszterialis szervezettel központi megyei tisztség és hatszáz tagból álló megyei bizottmány hatályosan nem gyakorolhatja.

Egy mással, a megye külön részeinek viszonyaival, s magukkal az ügyekkel is legnagyobb részt teljesen ismeretlen elemek azok, melyekből a megyei bizottmány rendszerint alakul; a bizottsági tagok között több megyében nincs más összekötő kapocs, mint a megye hagyományos neve.

A megyegyűlések mindennel inkább foglalkoznak, mint azzal, ami tulajdonképeni föladatuk volna. De bár foglalkoznának. Mert a szónoki babérok keresése és merőben politikai kérdések körüli meddő viták mellett van szó néha még az adminisztrációsális ügyekről is. De ezt sem cselekszik.

Azonban van ezen közönyben még bizonyos természet-szerű tartózkodás is a választott tisztviselővel szemben.

Bevett szokás, hogy azt tartjuk jó tisztviselőnek, kinek kevés ügyével kell bajlódni. Az ügyek megvitatásánál marad itt-ott egy-egy kiélesített személyes vonatkozás, egy-egy göröngy, melyből restaurációkon sarat gyúrhatnak ellene, hogy azzal bemázolják. Inkább nem szólok a dologhoz, ha a tisztviselő jó barátom, nehogy akaratlanul is ártalmára legyek. Ha pedig ellenségem, akkor még kevésbbé teszem, mert hát ha kibukik legközelebb és akkor a gyermekei engem átkozzanak, — hogy apjukat kenyérkeresetéből kiütni segitettem. A korteskedésnél felhasználják személye ellen azt, amit én az ügy ellenében hoztam föl minden személyi vonatkozás nélkül. Szóval a kéjelmetlenség érzetével tárgyalunk oly dolgokban, melyeknél a személyes vonatkozások teljesen ki nem kerülhetők, és azok következményeit szem előtt tartjuk.

De ha meg van ez a bizottsági tagokban, még fokozottabb mértékben föllelhető a választott tisztviselőknél. A megyebizottság tagjai, ellenőrzők, bírák és aspiránsok lehetnek sok-

szor egy személyben. Mily közel állhat a választott tisztviselőben a hajlandóság arra, hogy azokban, kik az ügyek érdeme iránt érdeklődnek, a positiók iránti érdeklődést gyanítsa.

A régi vármegyében a viczispány pártja restaurált. A megyei pártélet ébrentartásának célja a nobile officiumok egész sorozatának megszerezése és megtartása volt. Ma a megyei tiszt-ség — igen helyesen — élethivatás és kenyérkereseti forrás. Ez a cél ép oly kevésbé alkalmas a pártélet állandó föntartására, mint a mily fölforgató hatással volnának a pártküzdelem állandó torzalkodásai magára az adminisztrációra.

Lélektani indokok szólnak ennél fogva annak ellenében, hogy a választott tisztviselőtől a szunnyadó érdeklődés fölkeltését várjuk. De azért ezen érdeklődést föl kell kelteni mégis. Föl kell és föl lehet kelteni a megyék olyatén egybealkotása által, hogy azokban épen az által, ami ma hiányzik, t. i. az érdekszálak érintkezésénél fogva legyen meg azon társadalmi egység, mely régente meg volt a nemesi vármegyékben.

Szűkebb területre, kevesebb lélekszámra kikerekített és a megváltozott forgalmi, kereskedelmi és culturális viszonyok szerint idomuló egységek volnának azok, melyekben a társadalom tevékenységét az adminisztráció ellenőrzésére és az abban való tevőleges részvételre fölhasználni lehet.

Azonban épen ezen egységek méreteinek föltalálása és helyes megválasztása az, amitől egy oly radicális reform sikere függ, mely a társadalom részvételére van alapítva. Oly reform, mely a társadalom tevékenységét kizárná avagy még nehezkesebbé tenné, teljesen elhibázott volna.

Az átalakítás művének e részéhez azonban nem elégséges egy körző, melylyel az ország területét feldaraboljuk, avagy egy statisztikai kézikönyv, melyből a numerusokat kinézzük. Ha életet akarunk, akkor az intézményt a gyakorlati élet utmutatása szerint kell idomítanunk és ahoz alkalmaznunk.

Én fölteszem és remélem, hogy e méreteket elfogulatlanúl beszolgáltatandó adatok és a szerzendő tapasztalatok objectiv fölhasználása útján meg fogjuk találni.

De azután ugyanily fontosságú, hogy mily hivatással bírnak azok. Megmaradjon-e továbbra is azon tágabb, de névleges hatáskör, mely eddig a megyéknek jutott; avagy szervezzünk bennük és általuk egyszerűen egy ellenőrző intézményt körülhatároltabb, azonban valóságos hatáskörrel.

E kérdésre az újabb törvényhozási alkotások folytán előállott gyakorlati fejlemények önmagok kínálkoznak feleletül.

Van egészséges és életképes községi szervezetünk, önkormányzati és némi tekintetben autonomicus alapra is fektetve, melyre eddig is a közigazgatás terén végzendők legnagyobb részét háritottuk. Nincs az adminisztrációnak oly ágazata, melynek nedvkeringése a községi igazgatásban lenyúló gyökerek által nem közvetítettnek. Az adminisztráció azon részét, mely az állampolgárokkal közvetlen érintkezik, már most is a községek végzik. A közigazgatás reformjának ennél fogva le kell hatnia ezen rétegre.

Tovább kell fejleszteni ez intézményünket, s a községjegyzői állások minőségileg és társadalmilag való emelése útján, esetleg a községi jegyzői állásnak az önkormányzati szervezetből való kiválasztása által, az administratio legalsóbb, de legnagyobb fontossággal bíró fokozatán biztosítani a szakérteelmet, megbízhatóságot, munkásságot és a személyi felelősséget. Ezen állások legtöbbje munkakörénél és a vele egybekötött anyagi feltételek következtében ma is olyan, minél fogva alkalmas arra, hogy a művelt középosztály egy részének élethivatásul szolgáljon.

Olyanná kell azt tenni általánosságban. És ha azután — az alkalmatlan elemek kiszorítása mellett — ezt az élethivatást is a szakképzettség részére nyitjuk meg, ezzel egyúttal elejét is vesszük azon túltengésnek, mely a tanuló ifjúságnak a jogi és államtudományok felé tódulásában nyilvánul és mely elébb-utóbb a szellemi proletariatus idézné elő.

Az ezen célra irányuló intézkedésekkel egyúttal méltányos recompensatióban lehetne részesíteni a községi háztartásokat is, községekben és városokban egyaránt; és egyfelől módot és anyagi eszközt szolgáltatni arra, hogy a községi adminisztráció javításék, másfelől pedig megszüntetni azon sok tekintetben jogos panaszokat, melyek községek-és városokból az állami adminisztrációval járó munkaterhek és ezek költségeinek a községi szervezetekre való átháritása ellen máris gyakrabban fölhangzottak.

Szóval első sorban azon értelmi és anyagi akadályok elhárítására kell törekedni, melyek még sok helyütt útjában állanak annak, hogy a magasabb államezők szolgálatában álló ügyek is a helyi adminisztratív közegek útján sikeresen elláthatók legyenek.

Minél inkább elérhető ez, annál kevesebb jut a tényleges, folyó munkából a megyei tisztviselői karnak; és, ha hatáskörük jó része a helyi hatóságokra száll, természetesen annál több jut

nekik az ellenőrzés és felülbírálat munkájából, melynek állandó, hatályos és közvetlen végrehajtását tőlük azután joggal elvárhatjuk és megkövetelhetjük.

Mert én így képzelem az administratio reformját, azt hiszem, hogy a vármegyék fölötti kiharangozást még több időn át fogjuk hallani. Nem a mai vagy holnapi nap fog utoljára leáldozni a mai megyék fölött. Az átalakulás művének elkészültéig meg kell azokat hagyni mai szervezetükben.

De már magára az átalakulásra nézve nem tartanám tanácsosnak, ha arra a mostani megyék befolyának. Egy serege a példának szól a mellett, hogy nem a megyei bizottságok-, de a megyei bizottságok időleges többségére támaszkodó választott tiszti karban nem volna meg a kellő objectivitás. És ezen föltevéssem nem gyanusítása az intentióknak. Mi sem áll távolabb tőlem. De a szervezés munkájának nagy része úgy a megyékre, mint a választott tisztviselőkre nézve egy neme lesz a vivisectionnak. Területi, integritási sérelmek, szerzett jogok megváltozása, székhelyek megválasztása és több e nemű kérdések lesznek napi renden. Ismerek alispánt, a ki büszke arra, hogy megyéje a legnagyobb; ismerek megyét, mely a tulsó part mentén elvonuló holt Dunaágért évekig perelt és remonstrált. Nem a tulajdonjogért, de azért, hogy hozzátartozónak ismertessék el. Ismerek községeket, melyeket a megváltozott közlekedési viszonyok egészen a szomszéd megyéhez utalnának. Még kérelmezni sem merik az átcsatolást, mert a megye bizottsága avagy a tisztviselők rosz néven vennék a hűtlen elpártolást. A székhely kérdések közül még ma is nem egy képezi szenvedélyes vita tárgyát. Megannyi kínos dilemma a választott tisztviselő részére. Lehetséges-e elfogultalanságot követelni attól, kinek magának is elfogultsággal kell számolnia. Annak, a kitől az átalakítás művében való közreműködésnél szigorúan tárgyilagos és elfogulatlan relációkat várunk, nem szabad függésben állani sem a megye területéhez, sem annak választó közönségéhez.

Ebből a szempontból a megyei tisztviselőkre nézve a választási eljárás megszüntetése és a tisztviselők kinevezése, ha nem képez is önmagában reformot: de az ügyek intézésének javításával egyidejűleg czélszerű előkészítő lépés a reform-munka terén.

KÉT ÉRTEKEZÉS AZ ERDÉLYI IPARVISZONYOKRÓL.

Az az élénk reform szellem, mely ujabban közéletünket átlengi, remélnünk engedi, hogy a hazai ipar fejlesztésének fontos kérdése végre szerencsés megoldást nyer. Talán egyetlen közgazdasági igazság sem vált soha annyira közmeggyőződéssé, mint nálunk az ipar megteremtésének elodázhatatlan szüksége. Minden párt, minden társadalmi osztály ritka egyértelműséggel elismerte és hangoztatta, hogy az ipar megteremtése hazánkra nézve életkérdés, mert a nélkül nem leszünk képesek a modern állam súlyos terheit elviselni. Kétségtelen, hogy az iparfejlesztés terén nemcsak szóval, hanem tettel is sok történt s iparunk a súlyos gazdasági és verseny-viszonyok daczára az utóbbi évtized alatt nem kis haladást tett előre; de az is kétségtelen, hogy a nagy feladat, melyet tisztán látunk magunk előtt, távolról sincs megoldva s az eddigi eszközökkel talán nem is lenne soha.

Jelenleg azonban, midőn minden jel arra mutat, hogy a közszellem dagálya új reform-korszak felé emel bennünket, bizonyára az ipari törekvések is érvényesülni fognak. A sikernek nem csekély biztosítéka, hogy az iparügyek legfőbb vezetését oly államférfi tartja kezében, kiben meg van a kezdeményezés bátorsága s kiben a roppant akaraterő és szívós kitartás bámulatos munkabírással párosul. A kereskedelemügyi miniszter, már az alatt a pár hónap alatt is, mióta a tárczát átvette, megmutatta, mily egészséges érzéke van az iparügyek iránt. A kereskedelmi muzeum újjászervezése, az iparkamarai enquete összehívása s feladatának megjelölése s az erdélyi részekben tett tanulmányút mind élénken tanuskodnak erről.

Nagyon öröndetes, hogy az erdélyrészi ipar a kereskedelemügyi miniszter különös figyelmében részesül. Közgazdasági okokon kívül fontos politikai tekintetek is szólnak az erdélyi ipar fentartása s lehetőleg nagyrafejlesztése mellett, mert az egyértelmű, hazánk végvárában a két államfentartó ellem, a ma-

gyar és német megerősítésével. Együtt említettük a két nemzetiiséget, mert meggyőződésünk szerint, államiságunk szempontjából mindkettő egyaránt fontos. A kölcsönös félreértéseknek, melyek egymástól sokáig elválasztottak bennünket, végre is meg kell szünniök s hiszszük, hogy a kicsinyes torzsalkodás, előbb-utóbb helyet fog adni annak a józan meggyőződésnek, hogy a legfontosabb közös érdek, a létkérdés, a legszorosabb összetartásra és baráti egyesülésre utalja a két nemzetiséget.

Ezért kétszeres örömmel látjuk mindazt, a mi a székely és szász ipar érdekében történik s most midőn a hazai ipar fejlesztésének általános iránya fog megjelölni, úgy hiszszük, szolgálatot teszünk vele, ha az erdélyi ipar állapotát és kívánalmait, két gyakorlati szakember szíves készsége folytán, melylyel ők a fontos kérdés irodalmi megvilágítására vállalkoztak, megismer-tetjük a hazai közönséggel.

I.

HAZÁNK IPARVISZONYAINAK FEJLESZTÉSE, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ ERDÉLYI RÉSZEKRE.

Baross Gábor, az új kereskedelemügyi miniszter, alig vette át e tárcza vezetését, ismert erélyével azonnal hozzá kívánt látni a munkához. Október hó 5.-re közös tanácskozássra hívta meg a kereskedelmi kamarákat, először azért, hogy a szükséghez képest újból szervezze őket, de legkivált, hogy meghallgassa javaslataikat a hazai ipar fejlesztésének az eddiginél gyorsabb és sikeresebb utjai s módjaira nézve.

Ha ez értekezlet nem kíván egygyel több alkalom lenni arra, hogy a kérdés felett már annyiszor felmerült akadémiái discussiók számát szaporítsa, úgy okvetlenül szükséges, hogy a kamarák képviselői első sorban területük különleges érdekeit tartsák szem előtt, s javaslataik, a mennyiben lehetséges, konkrét alakot öltsenek. A miniszter úr is, helyes tapintattal, kiválóan ily értelemben intézte hozzájuk felhívását. E részletes javaslatokból aztán könnyű lesz az általános elveket levonni, a mennyiben azok levonhatók; mert kétségen kívül áll, hogy ez ügy sikeres megoldásához általános elveket csak kis mérvben alkalmazhatni; itt csaknem minden irányban és minden esetben különleges eljárásról, külön föltételek teljesítéséről van szó — ha általában gyakorlati megoldást kívánunk elérni.

Mindenekelőtt szem előtt lévén tartandó azon nemzetközi egyezség, a melyben a vám- és kereskedelmi ügyekre nézve a monarchia másik felével állunk, a hazai iparérdekek leghatékonyabb eszközének, a védvámoknak alkalmazásáról szó sem lehet. Ezt a szempontot az értekezlet tehát csak mint a szerződés közelebbi megújításánál tekintetbe vehető óhajtást emelheti ki arra az esetre, ha nem sikerülne az egyezség mérlegét saját érdekeinknek megfelelően állítani meg. És e kérdésnél még azon, minduntalan megújuló eszmét sem szabad figyelmen kívül hagyni, a mely a vámközösséget egész Közép-Európára óhajtja kiterjeszteni, s a melynek megvalósítása esetén, míg nyersterményeink annyira megszükülт piacjai újból megnyílnának, iparunknak még erősebb versenye támadna.

Van azonban a védvámokon s azok nagyon kétes értékén kívül az állam s a társadalom kezében egy sereg más eszköz, a melyek okszerű alkalmazása, ha lassabban is, de tán éppen azért biztosabban sikerre vezethet, főleg, ha ez ügyet egy erős kéz markolja meg s vaskövetkezetességgel vezeti. Mert a nélkül, hogy azok közé sorakoznám, a kik azt hiszik, hogy az állam feladatai közé tartozik az ipar megteremtése, vagy a legerélyeseb s leghatalmasb eszközökkel rendelkező kormánytól is remélhetni hinném, hogy e temérdek oldalú, alakú és feladatú ügyet egymaga megoldásra bírja hozni: nem hagyhatom figyelmen kívül azon történelmi tényt, hogy egyes országok iparának fejlesztésében, vezetésében és virágzásra hozatalában a kormánynak oroszlánrésze volt. Így például a kis Württemberg kiváló mérvben az ipari érdekek számára felállított Centralstellejének, illetőleg az annak élén álló szakszerű s öntudatos vezetőknek köszönheti iparának oly szép fokon álló fejlődését, még pedig virágzó iparral bíró szomszédok mellett.

Ámde ott évtizedeken át e hatóságnak nem volt más feladata, más gondolata, mint az elébe tűzött célok elérése, s a helyesnek talált irányban következetesen és az államkormánytól minden telhető módon segítve haladt, míg nálunk, fájdalom, a politikai körülmények úgy hozták magukkal, hogy éppen a közgazdasági minisztérium vezetői változtak leggyakrabban, s a mely irányt egyik-másik kitűzött, vagy a mely intézményt kedvezményezett, azt az utód vagy megváltoztatta, vagy egészen elejtette.

Mindemellett, ha elfogulatlanul mérlegeljük az ezen érdekek emelése körül történeteket, el kell ismernünk, hogy az alkot-

mány helyreállítása óta lefolyt 22 év alatt a kormány sokat tett, sok hasznos intézményt létesített, főkép, ha tekintetbe vesszük, hogy e czélra mily kevés pénzerő állt rendelkezésére.

Épen ez okból hálásan ismerem el, hogy az állam gondoskodásából az erdélyi részeknek is jutott egy kevés; s látva, tapasztalva, hogy e kevésnek is meg volt üdvös hatása, a jövőben e gondoskodást fokozottabb mérvben tartom szükségesnek, sőt ki merem mondani, hogy az állam intervenciója nélkül itt az ipar hathatósabb fejlődéséről szó sem lehet, s ha fejlődik is, ez mindig lassúbb tempóban fog történni, mint hazánk szerencsésebb fekvésű más részeiben. Az erdélyi részek nem csak a nyugati ipar centrumaitól, nem csak hazánk fővárosától fekszenek legtávolabb, de a vámháboru kitörése óta a keleti szomszédoktól sem kapnak ösztönt az ipar intensívebb üzésére, miután ott legjobb piaczeit veszítették el, s a hazai piacokat részint még nem sikerült meghódítaniok, részint nem is sikerülhet, mert a kelet által keresett kezdetleges árúknak benn a hazában nincs s jövőben még kevésbé lehet piacuk.

Mindenek előtt megkivánom jegyezni, hogy a már meglevő életképes iparágak tovább fejlesztéséről kellene gondoskodni, mert ez sokkal könnyebb és hálásabb dolog, mint új iparágak teremtése, bármennyire szükségesnek s hasznosnak mutatkozzanak is ez újabb iparágak.

De szerencsére nálunk már százados gyökeret vert az iparnak épen azon neme, a melyre hazánknak legtöbb szüksége van; a melynek készítményeiből hazánk legtöbbet importál. Értem alatta a *szövő ipart*. Nagy-Szeben, Disznód, Segesvár, Brassó, stb. a *gyapjú- és pamut-iparnak* ősi fészkei. E városok lakosai, mint Németországból behívott telepítvényesek, az egyes iparágakban való jártasságot magukkal hozták s azoknak művelői, terjesztői voltak hazánkban. A mult századok politikai s közgazdasági viszonyai közt az erdélyi városok ipara magas fokon állt s nemcsak helyi jelentőséggel bírt. Ez iparágak közül soknak szegték szárnyát a megváltozott viszonyok, főleg az egyre javuló közlekedési módok által teremtett *concurrentia*. Sok elenyészett, lehetetlenné vált, más iparág lokális jelentőségre szállt le, egyedül a szövészetnek épen leglényegesebb ágai bírtak megküzdenni a megváltozott viszonyokkal, s az utóbbi időkig meg lehetős virágzó, sőt mérsékelt fejlődő állapotban voltak. Boldogulásuk legfőbb feltételét, az igaz, hogy a Romániával fennálló külkereskedés alkotta, a mely-

nek a 3 év óta tartó vámháboru nagy mértékben véget vetett. Készítményeik most csak kerülő utakon jutnak a keleti piacokra.

Ámde éppen e veszély fölmerülésekor született meg az az egészséges eszme, hogy ez iparágnak a belföldön kell állandó s biztos piacot teremteni, még pedig az által, hogy készítményeit minőségben és árban versenyképpessé kell tenni az osztrák gyárak készítményeivel. Kiszámíthatlan lesz a nyereség, ha csak egy részét sikerül elfoglalni az idegen készítményektől meghódított területnek, s mindenesetre jóval nagyobb annál, a mi a csekélyebb minőségű és értékű árúknak a keleti piacokon való szerepléséből eredt.

A kormány és társadalom tehát helyes érzéket tanusított, a midőn az erdélyi határszéli iparok fenyegetett helyzetén éppen az által igyekezett segíteni, hogy készítményeiknek a belföldön akart új piacokat nyitni. E törekvés eddigelé a kormány részéről abban nyilvánult, hogy az állami szükségletek megfelelő részét e forrásokból fedezte és fedezi, s itt kiválóan fölemlíthetők a közlekedési és pénzügyminiszteriumok; továbbá, hogy a versenyképesség fentartása kedvéért a gyártáshoz szükséges nyersanyagoknak, valamint a kész cikkeknek szállítási kedvezményeket nyújtott, Brassó városában közvetítési irodát nyitott s tart fenn, stb.

Mind ezek az intézkedések jövőre is okvetlenül fentartandók s kiegészítendők mindazokkal, a melyek segítségével e szövészeti iparágaknak, a kor igényeinek s az új piacok kívánalmainak megfelelő fejlődése eszközölhető s versenyképessége előmozdítható. Egyetlen eszközt sem kellene tehát mellőzni a cél elérésénél, a melyet már másutt sikerrel alkalmaztak. Ily eszközök: szakiskolák felállítása, a legújabb minták és eszközök és gépek beszerzése s bemutatása, s a mennyiben ily iskolát már maguk az érdekeltek, mint például a szebeniek, állítottak, ez iskolák állami segélyezése, kibővítése és hozzáférhetővé tétele azok számára is, a kik távolabb helyeken laknak. Szükség esetén egyes szövészeti iparágak részére új vállalatokat kellene létesíteni, vagy helyesebben, vállalkozókat betelepíteni, a kik utánaozandó például szolgálnak a környezetnek és a vidéknek.

Éppen ez okból igen helyes volt a sepsi-szentgyörgyi szövészeti tanműhely felállítása is, a melyet a kormány kezdeményezett s a mely most — tudomásom szerint — mint részvénytársulat működik. Az ily vállalatoknak feladata a vidék népe közt

a szövészetet, mely a lakosságnál különben is házi ipar alakjában már ösidők óta létezik, tovább fejleszteni. A derék és szorgalmas székelység eddig is sok szövetet szállított azon kereskedelmi vállalkozóknak, a kik e készítményeket aztán jó áron értékesítették Romániában. Meg bírja az készíteni azon szöveteket is, a melyek a belföldi szükséglet fedezésére valók. Csakhogy az ily gyáraknak azon második s az ipar fejlesztésénél bizonyos tekintetben lényegesebb feladatuk is lenne, hogy a vidéki kisebb vállalkozók készítményeit is átvegyék s azok számára piacot szerezzenek, illetőleg az ily készítményekkel való kereskedést közvetítsék.

Szilézia nagy vászongyárai, Brünn posztógyárai védelmének árnyékában fejlődik tovább az apróbb takácsok ipara, a kik a készítmények mintái számára e gyárakból nyerik az ujjmutatást s használják fel a gyárak által felkeresett piacokat. Igaz, hogy e kézmű-iparosok sikerein keletkeztek az újabb korban e gyárak, de az is igaz, hogy e gyárak nélkül, a melyek a haladás fáklyáját lobogtatják előttük, a kisebb kézművesek fenn nem tarthatnák magukat. A fejlődésnek e természetes menetét nálunk sem lehet ignorálni, legfeljebb a processust némileg megrövidíteni.

A szövészeti ipar fejlesztése s versenyképességének előmozdítása érdekében azt sem tartom kizárandónak, hogy maga a kormány is részt vegyen a szükségesnek talált mintaműhelyek, esetleg gyárak alapításában. De ha erre nem állna rendelkezésre elég pénzerő, kívánatos, hogy a kormány megfelelő pénzügyi intézetek létesítését előmozdítsa, vagy a meglevők közül többet rá vegyen arra, hogy az ipari vállalkozásokat közvetlenül, vagy legalább közvetve előmozdítsák. A M. Általános Hitelbank által Brassóban, Fiumében létesített kőolajfinomító gyárak, valamint a közelebről adópolitikai szempontból oly nagy erélyvel kezdeményezett czukorgyárak erre elég jó példával szolgálnak s hiszem, hogy a kormány e kezdeményezésénél nem is fog megállni.

Egy további hatalmas segédeszköz a kormány kezében, a melylyel az egyes iparágakat megteremtheti, s a meglevők termelési képességét előmozdíthatja, az, a melyet a kereskedelemügyi minisztérium oly határozottan használ, hogy t. i. a saját szükségletének fedezésénél a hazai vállalatoknak előnyt nyújt s kész az oly készítményekre nézve hosszabb időre szállítási szer-

zódést kötni, a melyeknek előállításához új vállalat létesítése szükséges s a mely cikkek a hazában is versenyképesen előállíthatók.

Ha mindenik szakminiszterium elfogadja és szigoruan követi ez elvet, hazai iparunk nem egy ága s ezek közt különösen a szövészeti ipar nagy és hálás fogyasztóra tesz szert, főleg ha sikerülni fog, a mi eddig csak kis mérvben sikerült, a honvédség s a hadsereg szükségletét is legalább a quota arányában a hazai ipar által fedeztetni.

Azt már fennebb érintém, hogy szállítási kedvezmények s általában azon előnyök nyújtása által, melyeket az erről készült s épen most revisió alá kerülő törvényczikk biztosított a hazai iparnak, a kormány kezében sok tekintetben kielégítő eszközök állnak rendelkezésre. E kedvezményeket szaporítani és fokozni a módosítandó törvény feladata s nem kétlem, hogy az értekezlet folyamában ez irányban még sok gyakorlati eszme fog felmerülni.

Annyi tény, hogy azon törvény nem birt elég csáberővel jelentékenyebb új iparvállalatok keletkeztetésére, tehát kibővítése szükségesnek mutatkozik, de az még kevésbbé tagadható s ismételten tartozom kiemelni, hogy a kereskedelemügyi (előbb közlekedési) miniszterium — főleg a tarifa-bizottság életbeléptetése óta — a szállítási kedvezmények liberális engedélyezése által iparunk s kereskedésünk versenyképességének előmozdítására nagyon sokat tett, tehát alapos remény lehet, hogy e tekintetben a lehetőség legszélső határáig minden okadatolt esetben el fog menni.

Ezek volnának az eszközök és módok, a melyek által az állam az iparnak s főkép a szövészeti iparnak fejlődését előmozdithatná, mert az adott körülmények közt, bármennyire ohajtható volna, hogy másként legyen, de az oroszlámrész e tekintetben a kormánynak jut. Vagy talán nem egészséges vállalkozás volt-e a kormánytól s lehetséges lett volna-e másként keresztülvinni azt, hogy a postahivatalok által használt zsákok a hazában állittasanak elé, ha ez ügyet nem tanulmányoztatta s e tanulmány eredményénél fogva egyik erdélyi szövészeti tanműhelyt e cikkk előállítására be nem rendeztette volna?

A társadalomtól s a magán vállalkozástól függ a siker másik része. E tekintetben is a szövészeti ipar készítményeire nézve a helyzet kedvezőnek mondható. A közvélemény rokon-

szenvvel fordult e cikkek felé, mihelyt értesült a sajtó s az illetékes intézetek által arról, hogy ez iparág a vámháboru következtében szenved s hogy lételében fenyegetve van. A kereslet kezdetben oly nagy volt, hogy azt kielégíteni alig voltak képesek. A gyárak ösztönözve érzék magukat berendezésük megnagyobbitására s más tekintetben is kezdenek alkalmazkodni a kereslet új kívánalmaihoz.

E kedvező hangulat fentartandó. Nem szabad annak szalmatűznek lennie. Ha a nálunknál nagyobb s előhaladottabb iparral bíró nemzetek bizonyos hazafiságot helyeznek abba, hogy mindenekelőtt a hazai ipart pártolják, nekünk erre kétszeres okunk van. A német, az olasz bizonyos ostentációval hirdeti minden készítményéről, hogy »hazai készítmény« és meg is becsüli. Ez irányban mi is követhetjük példáját, a nélkül, hogy a védegyelet korszakát és szervezetét vissza akarnók idézni. A hangadó körök s a sajtó e tekintetben végtelen sokat tehetnek.

Nem kevésbé nagy azonban a feladat, a mely e kérés megoldása körül a hazai kereskedelemre vár. Sajnálattal tapasztalható, hogy kereskedőink, különösen a kézműipar iránt, nem eléggé önállóak, hogy úgy nevezzem találékonyak. A megszokott külföldi összeköttetések szélesre taposott országutján haladva, nem veszik figyelembe, hogy a hazában is vannak már versenyképes iparágak, a melyek felkarolásával maguknak is, az ügynek is jó szolgálatot tehetnének; sőt tovább megyek; a kereskedők feladata volna szélesb látkörüknél s tapasztalataiknál fogva egyes iparágakat nálunk meghonosítani. Például csak azt hozom fel, hogy néhány fővárosi kereskedő vállalkozásának köszönhető, hogy a kész fehérneműért ma már kevesebb vándorol a szomszédba, mint ezelőtt; de hát a munkabéren kívül, a mely így a hazában marad, itt maradhatna a szövetek ára is, a melyek előállítása még vállalkozóra vár.

Ha tehát a fővárosi nagykereskedők néhány feladatául tűzi ki az erdélyi szövet-különlegességekkel való üzletet, ha azt az előállítókkal, valamint a vidéki részletkereskedőkkel alaposan szervezné, kétségkívül nem csak ez iparág termelőképességére, de minőségi színvonalának emelésére is rendkívül sokat tehetne és még arra is nagy befolyással lehetne, hogy a közönséget egykönnyen ki ne játszassák a nem szolid versenytársak, a kik a legjobb készítmények hitelét is képesek tönkre tenni.

Említém fennebb, hogy az erdélyi iparágak közt a szövét-

szetet tartom a fejlődésre legalkalmasabbnak, valamint közgazdasági szempontból legfontosabbnak. Ha sikerül új életre ébreszteni és elterjedését eszközölni, nemcsak a határszéli iparosok keresetképesége lesz biztosítva, de a székelyföldi lakosság nagy része is új keresetforráshoz juthat. Segesvár szövöszkeinél eddig is székely leányok ültek s a mit másoknak jól végeztek, mint önálló vállalkozók még jobban fogják végezhetni. Csak készítményeik kelendőse legyen biztosítva, szorgalomban s versenyképességben nem lesz hiány.

Ámde azért, hogy a szövészeti iparnak elsőséget adtam, nem akartam ezzel azt mondani, hogy más iparágakra csak mellékes fontosságot helyezek. Van bizony itt a fa-, a cserép- s a bőriparnak, van a vas- és köiparnak, van a vegyészeti iparnak sok ága, a melyek méltó figyelmet igényelnek; de egyikben sincs oly tömeges termelés, egyik sem terjesztette annyira szét és oly mélyen gyökereit, mint amaz; egyik sem foglalkoztat s jövőben sem foglalkoztathat annyi kezet, mint épen a szövészeti iparágak, s a mi legfőbb, miként már említém, a tér határtalan, a melyet el lehet, el kell foglalnia, a nélkül, hogy csak a belfogyasztást is tekintve, tartani lehetne attól, hogy akár túltermelés álljon elé, akár hogy a vállalatok egymásnak káros versenyt okozzanak.

A többi iparvállalatokból is első sorban azokat tartom kiváló figyelemben részesítendőeknek, a melyek már meg vannak honosodva s ezen kívül több mint lokális szükséglet kielégítésére hivatvák. Arra kell törekednünk, hogy ipari termelésünk egyelőre legalább az importtól mentesítsen; messze jövő zenéjének kell tekintenünk azon állapotot, a midőn kézműárúinkkal kivitelre is dolgozhatunk — kivéve azon esetet, ha sikerül, a kelet felé újabban megnyitni a piacokat.

Melyek legyenek az állam által fölkarolandó iparágak? Valamint annak megállapítása, hogy mily pontokon részesüljenek s minő ápolásban? Erre nézve a kereskedelmi és iparkamaráknak külön megbízatást kellene adni, hogy az ipar felügyelőkkel s közgazdasági előadókkal egyetértőleg tanulmányozzák területük specialis viszonyait s tegyenek ez irányban jelentést a miniszternek.

Az egyes iparágak kijelölésénél az említettem szemponton kívül irányadók lehetnének a következők. Főleg oly iparág karolandó fel, a melynek fejlődéséhez az adott viszonyok közt meg

vannak a föltételek, például a szakembereken kívül a nyersanyag, a szükséges olcsó munkaerő és segédeszközök.

A hol nem gyári munkáról, hanem iparszerű foglalkozásról van szó, ott inkább a városok területe tartandó szem előtt, a hol a lakosság a kézműiparra rá van utalva, s a mennyire csak lehetséges, kerülni kell az ipartelepeket oly helyeken erőszakolni, a hol a mezőgazdaság is drága munkással rendelkezik. De kerülni kell az egyes iparágak elszigetelését már azért is, mert a különböző ipari munkásság egymás támogatására van utalva.

Még a gyáraknak sem hasznos a városoktól távol eső helyeket jelölni ki. De a gyárakra nézve később kívánok elmondani egyet-mást.

Figyelmet kellene fordítani azon számos házi iparra, a melyet az erdélyi részek különböző vidékein üznek s az életképebbeket kellőleg támogatni, legkivált pedig azokat, a melyeket a legszorgalmasb és legtömöttebb lakosságú vidéken üznek, minthogy csak ily helyen számíthatni azon házi ipar intensív fejlődésére. A gyér népességű vidék lakóinak kevés az igénye, kevés a szorgalma s munkásságát a mezőgazdaság eléggé igénybe veszi, eléggé jutalmazza. Például csak azt hozom fel, hogy míg az erdélyi házi ipar-fejlesztő egyesület a kákafonás fejlesztésére a kákatermelés területén, Maros-Ludason tett hasztalan kísérletet a marosszéki szorgalmas székely a nyers anyagot épen Maros-Ludas vidékéről szállítva, már régóta haszonnal üzi ez iparágat és gyékényeivel, szatyraival úgyszólván az egész országrészt el tudja látni.

Általában a kormány támogatásának kísérletezéseinél első területül a székelyektől lakott vidékeket ajánlom, mint a hol a hajlam, a szorgalom; a képesség és — a szükség a mezőgazdasági munkákon kívül új kereseti források nyitására megvan. Ezenkívül állampolitikai érdekek is sürgősen követelik a székely lakosság kivándorlásának ez úton is gátot emelni.

A gyéresebb népességű vidékeken, ha különben mezőgazdaságilag nem terméketlenek, az ipari tevékenység előmozdítását legfeljebb az indokolhatja, ha ott már régebben valamely iparág virágzott, de a viszonyok megváltozta miatt megszűnt, vagy szünőben van, minő például Toroczko vidékén, a hol a vasbányászat százados multját, az előnyös vaskő-rétegek s a tüzelő anyag kimerülte következtében kénytelen volt befejezni, s az ipari munkához szokott szorgalmas nép meg is érdemli, képesnek is

látszik arra, hogy valamely rokon természetű foglalkozásra vesszék.

A házi ipar új ágainak meghonosítását s a már meglevőknek tovább fejlesztését én egyáltalában lehetségesebbnek tartom, mint az iparszerű új foglalkozások elterjesztését, megfelelő betelepítés nélkül. A házi iparnál is főleg azon ágakra kellene a főfigyelmet fordítani, a melyek a mezőgazdasággal összefüggnek. Így például nagyon háládatos kísérlet volna a selyemtermelés elterjesztése az intelligens székely és szász vidékeken, a hol a népesség tömöttebb, a Maros, Küküllő és Nyárad mentén. A szükséges eperfa-ültetvények már most is sok helytt léteznek s a hol még nincsenek, pár év alatt létesíthetők, ha az utak mellékét a hatóság, a községi fa-iskolákat pedig a néptanítók köteleztetnek eperfákkal beültetni. Az első tanításnak is a tanítóktól kellene erednie, a kik maguk az oktatást erre a kolozsmonostori gazdasági tanintézetben nyerhetnék s maga e tanintézet gondoskodnék a gubók beváltásáról is, mert a fődolog természetesen ennél az iparágnál az, hogy a termék megfelelő árban értékesíthető legyen s erről itt is, mint a Bezerédj vezetése alatt levő torontáli vállalatnál egyelőre az államnak kellene gondoskodnia. A termék értékesítésének hiányán buktak meg nálunk főképp az eddigi kísérletek.

Ehhez hasonló mezőgazdasági iparág még számos van s csak helyes organizálás hiányzik, hogy lábra kapjon. Nem példa, csak analogia okáért hozhatni fel, hogy a mióta néhány év előtt pár értelmes kereskedő nálunk megtelepült s a tojás-kereskedést organizálta, e czikk termelése, s általában a baromfi-tenyésztés megszázaszorozódott s a falusi népnek jelentékeny jövedelmi forrását képezi. A kereskedés közvetítése nélkül maig is a régi határok közt tengene.

A mint fönnebb érintém, a kézműiparban eddig mellőzött, vagy nélkülözött ágakat szólitni életre, nagyon nehéz feladat s ez úton tömeges termelést csak úgy lehetne elérni, ha a vállalkozók nagyobb számban telepíttetnének be; azonban e tekintetben is kívánatos, hogy magunkat a külföldtől legalább is annyiban emancipáljuk, a mennyiben például a mindennapi szükség ezt megköveteli. A villamosságon alapuló iparágak, a telefonok, a telegráfok, villamvilágítás, stb. életbeléptetésével például a technikának egy egész új tere nyílt s csak örülni lehet, hogy a néhai kultusz-miniszter a kolozsvári kereskedelmi és iparkamara által megpen-

ditett eszmet magáévá tette s a kolozsvári egyetem kiváló tehetségszerű mechanikusát, Sűsz Nándort Budapestre vitte s az ő vezetése alatt felállította a mechanikai tanműhelyt, a melynek feladata a matematikai és fizikai eszközöket a szükséghez képest a tanintézetek számára előállítani, javítani s a mindennapi élet számára szakértő ily technikusokat nevelni.

De a helyi szükségletek kielégítésére szorítókozó iparágak támogatása sem mellőzhető, a mennyiben a közlekedési eszközök mai fejlettsége s ebből önkényt származó verseny mellett a kisebb városok iparosainak szakképzettségi niveauját okvetlenül emelni kell, különben elbuknak a centrumok jobban képzett iparosaival szemben, a mi már sajnosan érezhető, pedig közgazdasági szempontból nagyon káros. Mindinkább szaporodik az a közönség, a mely még az élet mindennapi szükségleteit is Budapestről, Bécsből fedezi s lakóhelyének csak a foltozást hagyja.

Szerencsére a szakértelem e magasabb fokra való emelésére az eszköz nem is oly költséges, hogy szegénységünk mellett is általánosan alkalmazható ne lenne; az egész abból áll, hogy a korszerűen berendezett jobbmodú iparosok műhelyeivel kapcsolatosan tanműhelyeket kell felállítani, a kolozsvári kamara által kezdeményezett minta alapján, a különböző helyeken uralgó iparágak szerint.

Egy másik sikeresnek ígérkező mód lenne az, a miben nekünk Románia nyújtja a példát s a melyet követni nem szégyen, ha jó. Azon törekvésből kiindulva, hogy tőlünk nemzeti ipar által tegye magát függetlenné, évenként egy sereg ifjat küld be hozzánk és szerződött tanoncoknak azon kiválóbb mestereknél a kiknek iparágát szeretné otthon meghonosítani. Az így képzett ifjak jobb szülők gyermekei levén, nemcsak a szakértelmet, de a módot is birják hazájokban a választott iparágak megkezdéséhez és folytatásához. Hogy az ezen eljárásnak alapul szolgáló elv jó, az kétségtelen, mert az iparvállalatok keletkezéséhez mindenekelőtt szakértelem s ezen alapuló hajlam szükséges, a tőke s a vállalat prosperálásának más feltételei csak másodrendű kellékek, a mit eléggé bizonyít az a számtalan helyt előforduló eset, hogy kellő szakismerettel bíró vállalkozó kezében a forgalomtól távol eső és az illető üzletágnak éppen nem kedvező körülmények közt is keletkeznek s boldogulnak egyes vállalatok. A kolozsvári kamarakerületben is sok ilyenre mutathatók.

A szomszédország ez intézkedését természetesen nekünk

sok tekintetben lehetne és kellene módosítanunk, mind a külföldi tanulmányútra küldendő ifjakra, mind a tanulmányozandó iparágakra nézve; egy tekintetben azonban szigorúan kellene ragaszkodnunk az előttünk álló mintához, t. i. abban, hogy a tanulás komoly és complete legyen, hogy ne azon tudós dilettánsok számát szaporítsuk velük, a milyenek nálunk fájdalom az elégnél is többen vannak s a kik csak elméletileg értik a dolgot, de a munkát megmarkolni, az üzletet gyakorlatilag jól és helyes számításal vezetni nem képesek. Nekünk nem üzletvezetőkre, még kevésbé akadémikus úri szakértőkre, nekünk a munkához minden izében értő, azt teljes szívvvel szerető, szorgalmas mester emberekre van szükségünk. Ha szerte nézünk iparosaink közt, azt tapasztaljuk, hogy a kik közülök hirben és vagyonban kiemelkedtek, mind ebbe a kategoriába tartoznak, vagy beköltözött külföldiek, vagy oly polgártársaink, a kik szakértelmet, szorgalmat, munkakedvet és nagy részben a helyesen számítani tudást és takarékossgot, vagy jól vezetett hazai műhelyben szerezték meg, vagy külföldi tanulmányútjokról hozták.

Az ezen kísérletre fordítandó áldozat még akkor is jól kifizetné magát, ha a kiküldött ifjak csak csekély százaléka válnék be, miként az az egyetemokről külföldi tanulmányútra segélyezett más ifjagnál sincs máskép.

A fennebbieken vázolt intézkedések eredménye természetesen csak hosszabb idő múlva fog bekövetkezni. Még a meglevő iparágak továbbfejlesztéséhez is sok idő kell, hát még ha új iparágak meghonosításáról van szó. Egyes állatfajok, egyes növények acclimatizálásával is csak lassan haladhatni, hát még oly komplikált organismussal, mint az ipar, a melyben — hogy életképes legyen — a mai könnyű és olcsó közlekedés mellett, mindjárt a legjobbat kell produkálni.

Sokkal könnyebb és gyorsabb eredmények érhetők el a gyáriparral. Itt ha egyszer vállalkozó akadt, az üzlet hamar berendezhető s a termelés azonnal, és pedig a kíváncsúnak megfelelő arányokban megindítható. Épen ezért a gyáripar terén legkevésbé kellene halogatni a sikert ígérő lépések megtételét. Erős meggyőződéseim szerint e tekintetben a legbiztosabb mód a betelepítés. A gyárak nem azért nem szaporodnak hazánkban nagyobb arányokban, mert talán a tőke, vagy a vállalkozási szellem hiányoznék, mert hisz a már meghonosult termelési ágakra nézve, minők a szeszgyártás s a malomipar, a melyekben tehát a

szakértelem és tapasztalás is el van terjedve, a vállalkozás épen túltermelésre vezetett, de hiányzik mindenekelőtt a szakértelem s ennél fogva a bátorság a tőkének ily vállalatokba fektetéséhez. Ha gyorsabban akarunk célhoz jutni, ezt a szakértelmet importálnunk kell. A külföldön épen azon gyári vállalatokban, a melyek nálunk hiányoznak, csaknem túltengés van. Megbízható, komoly gyárosokat rá kellene vennünk, hogy tegyék át hozzánk telepeiket, vagy állítsanak fióktelepeket itt is. Ha a kormány veszi kezébe ez ügyet, ha az osztrák gyárosokkal megbízottak a külföldi gyárakkal a konzulok útján érintkeznek s főképp ha ezek közt a magyar közgazdasági érdekek oly szorgalmas tanulmányozójára és ismertetőjére talál, mint Duckerts Gyula, a belga konzul, lehetetlen, hogy megérdemelt bizalmat ne keltsen felhívása, s aztán minden attól függ, hogy minő kedvezményeket nyújthat az ily vállalkozónak az állam s esetleg a hatóságok, városok, vagy a nagyobb földbirtokosok egyike-másika.

Alig szenved kétséget, hogy megfelelő kedvezmények nyújtása mellett ne akadjon külföldi vállalkozó főképp oly gyárak alapítására, a melyek számára hazánk olcsó nyersanyaggal szolgál s a melynek termékei vagy közvetlenül nálunk, vagy a keleti piacokon találnak kelendőségre s ez által versenyképesebbek, mint a távol nyugatról érkező czikkek.

Melyek legyenek e gyárak s hol legalkalmasabb felállítasuk? E kérdések megoldása különleges tanulmány tárgyát kellene hogy képezze s e tanulmány eredményét több nyelven közzé tenni s a konzulátusok útján s más alkalmas módon épen azon külföldi gyártelepek tulajdonosaival ismertetni, a kiknek figyelmét fel kívánjuk hívni. Általában hazánk közgazdasági s tegyük hozzá társadalmi viszonyainak elfogulatlan ismertetésére a külföldi sajtó útján jóval többet kell tennünk, mint eddig történt, mert a külföldön eléggé nem ismernek, vagy félreismernek. Ha ily módon az érdeklődést a betelepülés iránt fölkelteni és néhány nagyobb gyárat valóban be is telepíteni sikerül, s ha ezek nálunk prosperálni fognak, bizvást számíthatni arra, hogy nemcsak a külföldről, de hazánkban is akad vállalkozó, a ki a hasznos példát követni kész, s fölébred a hazai tőkében a bizalom hasonló vállalkozások felé is fordulni. Hiszen ez esetek manapság is a kisebb-nagyobb iparvállalatok tekintetében előfordulnak. Legmeggyőzőbben beszél a siker!

Összegezvén az elmondottakat, igénytelen véleményem a

következőkben összpontosul: A hazai ipar fejlesztése az államkormány által erélyesen fölkarolandó s annak főbb irányai kitézendők, ekkép a társadalom s a magánvállalkozás is új erőre serken feladatai teljesítése iránt. Az állam által e tekintetben alkalmazásba vehető főbb eszközök és módok:

Kedvezmények nyújtása adózás, vasuti szállítás, a letelepüléshez alkalmas állami terület átengedése, az ipartelepekhez vezető utak építése tekintetében, vagy szerződés a készítmények állami fogyasztására; a vállalatban való részvétel előlegek, olcsó kölcsönök vagy nyers anyagok olcsó átengedése útján, stb.

A kormány indirecte arra is hatással lehetne, hogy vagy a meglevő pénzintézetek, miként már fennebb is említve volt, nyújtásnak segédkezet iparvállalatok alapításához, vagy különleges pénzintézetek keletkezzenek ily célokra, a mely esetben az ily intézeteknek adózás tekintetében megfelelő kedvezményeket kellene nyújtani.

Az állami ingerentia kihathatna oda is, hogy a megyék s városok hatáságait buzdítsa a területükön keletkező vállalatok számára bizonyos kedvezmények nyújtására. Jelenleg a lakta-nyák, a főbb állami hatóságok és intézetek elhelyezése kedvéért, különösen a városok közt egész verseny indult. Az illetőknek be kell látniok, hogy az életképes ipari vállalatok a forgalom emelésének amazoknál hatalmasb eszközei s még többáldozatot is megérdemelnek. Ez irányban a nagyobb földbirtokosok is számításba vehetők; területet, építő anyagokat, hozzá vezető utat ezek is szolgáltathatnak az oly vállalatoknak, a melyek nyersterményeiknek állandó vevőt biztosítanak és birtokuk értékét emelik.

A kormány, a hatóságok és a szakintézetek feladata volna továbbá az ipari szakoktatásról a fennebb említett szervezetű tanműhelyek létesítése útján gondoskodni. Ily tanműhelyek egy-két iparág számára, a mely azon városban otthonosabb, minden nagy előkészület nélkül, csekély beruházással s aránylag nagyon csekély évi költséggel létesíthetők. Fő dolog, hogy az elméleti oktatáshoz a gyakorlati szaktanítást a kor színvonalának megfelelő valamely magánvállalkozó műhelyében nyerjék a tanulók, hogy ekként az életnek s munkának váljanak embereivé. Elméleti szakoktatásra vezető magasabb tanintézetünk egyelőre már elég van. A tanműhelyek rajz-, minta- és szerszám-

gyűjteményei az illető város felnőtt iparosai számára is iparmúzeumul szolgálhatnak.

Hatalmas emeltyűje az iparnak a társulás is közkereseti czélzattal. Erre van is már néhány sikeres példánk; a többi közt az újabb időben Beszterczén a börgyártásra egyesültek az iparosok. A kamarák, az iparegyletek és társulatok, a közgazdasági előadók, iparbarátok és a sajtó az ily társulásra buzditólag hathatnak, s nem is minden eredmény nélkül, ha a meglevők sikeres működése az utánzásra csábít és ha iparosaink értelmiségi színvonalát, a tanoncok számára már országszerte szervezett ipariskolák s más rokon intézmények által sikerült magasabbra emelni; mert az ily társuláshoz, a jó és erélyes vezetőkön kívül, mindenekelőtt magasabb intelligencia szükséges.

A kézmű- vagy házi ipar terén új foglalkozások meghonosítására igen sikeres módnak bizonyult be azon iparnak üzőiből egyes családok be- vagy áttelepítése is. Németország virágzó iparának nagy részét a Franciaországból kiűzött protestáns iparosoknak köszönheti; de nincs is szükség példakért oly messze menni, hazánk ipartörténete eléggé tanúsítja, hogy csaknem egész iparunkat az idegen bevándorlóknak köszönhetjük. A mi tehát czélszerű volt a múlt századokban, kellő módosítással hasznos lesz a jelenben is.

Ide sorolható eszköz az is, ha az állam szigorú következetességgel ragaszkodnék ahhoz, hogy a hadsereg, a honvédség, a vasutak, a pénzügyőrség szükséglete, szóval minden állami szükséglet, a mennyiben azt a hazai ipar fedezni képes, más forrásból ne fedeztessék, s ha a megfelelő iparvállalatok még nem léteznek, felállításuk állami szerződések által biztosítottassék; továbbá gondoskodni szükséges arról is, hogy a fegyencz-ipar oly ágakra korlátoztassék, amelyek az iparszerűleg üzőtt vállalatoknak nem okoznak legyőzhetetlen versenyt.

De nem folytatom tovább az eszközök és módok elősorolását; fejtegetésem folyamán úgy is előadtam tán mindeniket; ujat úgy sem tudnék mondani és számtalanszor el voltak mondva mindezek s a miniszter ur által összehívott kamarai közös értekezleten is kisebb-nagyobb variációval fel lesznek sorolva, részemről csak azt óhajtom, hogy álljon a miniszter ur rendelkezésére a megfelelő pénzérő is, mert a mily szánandóan kevés erővel rendelkeztek eddig e nagy célokra közgazdasági miniszteraink — és dicséretükre legyen mondva, aránylag még is sokat

eszközöltek — épen oly bőkezűleg szükséges dotálni e tárczát, különben a legerélyesebb miniszter sem lesz képes gyakorlati értéket adni azon elméleti fejtegetéseknek, a melyek a hazai ipar fejlesztése érdekében összehívott értekezleten felmerülnek. Nagy dolgokat kis eszközökkel kivinni nem lehet!

Ha azonban meg lesz mindezen intézkedések keresztülviteléhez a pénz is, az akarat, buzgóság és erély is, még mindig óvakodni kell az ábrándoktól, mert nem egyéb ábrándnál azt remélni, hogy egy ország iparát néhány év alatt azon magasságra lehet varázsolni, a hova az más országokban úgy szólva századok alatt fejlődött. A fejlődés processusát lehet és kell siettetnünk s azon derekas munka, a melyet e tekintetben eddig is végeztünk, különösen alkotmányunk helyreállítása óta, eléggé bátoríthat a fokozott munkásságra, de a mint nem erőszakolható az egészséges fejlődés a lélektelen organikus természetben, úgy a szociális élet processusának is megvan kérlelhetlen egymásutánja. Soha sem szabad felednünk, hogy az ipar s kereskedelem a mezőgazdaság magas fokú fejlettségének folyománya s hogy míg a mezőgazdaság intensív folytatásához is hiányzik nálunk az elégséges munkás kéz, a száz karu iparhoz — a gépek daczára is — csak a mezőgazdaság rovására vonhatnók el nagyobb mérvben a munkásokat.

Népességi statisztikánk arra a szomorú tapasztalatra vezet, hogy városaink népessége nem önmagából, hanem a vidék lakosságából gyarapszik, tehát az ipar központjai már most is a mezőgazdaságtól vonják el a szükséges erőt. Ezt a rendellenességet mesterségesen a tulságig fokozni nem szabad, de nem is lehetséges.

Az iparban leginkább előrehaladott országok közt legelől áll Belgium, a melynek négyszög kilométerenként 200 lakója van, Németalföldnek 136, Britanniának 119, Olaszországnak 104, a Németbirodalomnak 87, magának a szomszéd Ausztriának 77, míg nálunk egy négyszögkilométeren csak 52 lélek lakik, de van olyan megyénk is, a hol e területen 25 lakónál több nincs.

Az ipari termelés csak az által fokozható, ha nagyobbul a fogyasztás, a fogyasztás emelkedéséhez pedig okvetlenül szükséges, hogy a fogyasztóknak úgy száma, mint műveltsége s ezzel karöltve járó igénye és fogyasztási képessége is emelkedjék. A fejlődés ezen folyamatához kedvező feltételek mellett is sok idő szükséges!

II.

VÁZLAT AZ ERDÉLYRÉSZI IPAR HELYZETÉRŐL.¹⁾

Néhány év óta tapasztalhatni, hogy hazánkban egyre szélesebb körök tanusítanak meleg érdeklődést az erdélyrészi ipar iránt. Ez érdeklődés élenkebb nyilvánulására azóta nyílt alkalom, mióta az oly szépen sikerült 1885. évi országos kiállítás bebizonyította, hogy az erdélyi országrészben gazdagon tagozott műipar létezik, mely bár nem dicsekedhetik valami különös nagysággal, mégis mindenesetre egész kis világát egyesíti magában az ipari életnek.

Sokkal nagyobb mérvben nyilatkozott még ez érdeklődés kevésbé a kiállítás után; mikor egyre világosabban kitűnt, hogy Romániával, mely az erdélyrészi kiviteli ipar főpiaczat képezte, új kereskedelmi szerződés nem jöhet létre, mely körülmény folytán ezen iparágak nehéz válság veszélyébe sodortatnak. Később ez, mint tudva van, be is következett. Ugy a kormány, mint a közvélemény felfogta a helyzet komolyságát s az előbbi igyekezett segíteni és menteni annyira, a mennyire lehetett, míg a sajtó és egynehány egyesület élénk propagandát fejtett ki annak érdekében, hogy az erdélyrészi iparcikknek Magyarországon piacot teremtve, könnyítsenek a válságon. Ezzel összefüggésben s már az említett kiállítás kedvező sikere által felébresztve, mind inkább előtérbe lépett az a gondolat, hogy a hazai ipart szélesebb alapokra lehetne fektetni; oly eszme, mely magában véve már elég régi volt s egyes buzgó hazafiak gyakorlatilag, de még inkább elméletileg foglalkoztak is azzal. Természetesen kevés siker koronázta fáradozásait; hisz már a klasszikus Schwartzner is azt mondja »Statistik des Königreichs Ungarn«²⁾ című munkájában, hol a gyárakkal és kézműiparral foglalkozik: »Magyar gyárak és kézműipartelepek egyáltalán nem fognak egyhamar szomszédaink műiparával összeköttetésbe jönni — mint azt néhány szerencsétlenül végződött kísérlet is tanúsítja — már csak azért sem, mivel mi nagyon hozzá vagyunk szokva ahhoz, a mi külföldön, nevezetesen pedig Bécsben készül. Alig lesz bennünk valaha akkora hazafiság,

¹⁾ A következő, minden igény nélküli, vázlatos fejtegetések főleg déli és keleti Erdélyt tartják szem előtt. Meg kell ezt jegyeznünk, hogy elejét vegyük netáni félreértéseknek.

²⁾ I. kiadás. 1798.

hogy belföldi, kezdetben rossz árúkat drágábban vásároljunk, mint a hogy a szomszédban azokat kínálják, és úgy látszik, mintha a dolgok természeti és politikai rendje egyaránt úgy hozná magával, hogy mi — például német szomszédainktól vegyük a finom posztót és viszont nekik adjuk cserébe durva, nyers gyapjunkat.» sat.

Semmi kétség, hogy ha e jeles régi statisztikusunk ma fel-támadna, kénytelen lenne szavait erősen módosítani. Liszt-, szesz-, söriparunk tekintélyes arányokban fejlődött ki, vas- és fémiparunk fényes magaslattal ért el és a czukortermelés leg-ujabban élénk lendületet vett. Mindazáltal, a mi a tulajdonképi műiparágakat illeti, azok, különösen pedig a szövőipar tekinteté-ben hazánk még mindig a külföld gyámsága alatt áll.

Ily körülmények között csak közzgazdaságunk parancsát teljesítjük, ha újra és újra visszatérünk az ipari élet emeléséhez s ha minden jel nem csal, úgy most vagyunk azon a ponton, hogy belépünk abba a korszakba, melyben az eszme a létező viszonyok bölcs tekintetbevételével a megvalósuláshoz közeledni fog.

A legegyszerűbb okoskodás is szükségkép arra fog ben-nünket utalni, hogy ott kezdjük meg a munkát, a hol az iparos élet csirái már is feltalálhatók. Ezért czélszerűnek látszik az erdély-részi ipar állapotát néhány rövid vonással ecsetelni azon okból, mert ott, kiváltkép a déli részekben, régi időktől fogva élénk ipa-ros élet uralkodott s így Erdély egyike azon helyeknek, melyek önként kínálkoznak a szóban levő mozgalom kiindulási pont-jainul.

Az erdélyi ipar bölcsői azok a városok, melyeket német be-vándorlók a 12. és 13. században a később fundus regius-nak ne-vezett területen s egyebütt alapítottak. Már a hatalmas Nagy Lajos király alatt virágzott ott a kereskedés és ipar, s már ama régi időkben élénk forgalom állott fenn a Kelettel. Természete-sen nem lehet feladata ez igénytelen soroknak, bár csak rövid vonásokkal is vázolni ezen ipar fejlődésének történetét. De a vi-szonyok megérthetése érdekében nem kerülhető ki, hogy némely történelmi részletre legalább rá ne mutassunk.

A Brassó és Szeben városok harminczadszámadásaiból,¹⁾ melyek a 16. század elejéről valók, elegendőkép kitűnik a

¹⁾ Lenyomatva a »Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation« I. kötetében (1880) és »Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Kronstadt« I. kötet. 1886. II. kötet. 1889.

Moldva- és Oláhországgal, mint ugynevezett »partes transalpinae« országaival folytatott kereskedés élénksége. Túlnyomólag keleti kereskedők hozzák be Kelet terményeit, hogy azokat iparcikkéért cseréljék be. E mellett azonban magasabb fejleményekkel is találkozunk, a mennyiben belföldi ugynevezett »mercatores magni seu grandi« szerepelnek, kik a ki- és bevitt nagyobb terjedelemben üzik. Kivitel tárgyát képezték akkor: kések, szíjak, kötelek, csizmák, posztó, kalapok, sarlók, stb. Azonkívül tekintélyes volt a kivitel a Nyugatról hozott (nürnbergi, mechli, görilitzi, antwerpeni, aacheni, stb.) posztóból.

Mélyen a viszonyokban gyökerező jelenség az, hogy az erdélyi iparosok a keleti, első sorban a román üzleti forgalom által voltak mindenkor erősen befolyásolva, hogy termelésüket sok tekintetben keleti vevőik izléséhez alkalmazták, azon piacképhez, melyek önálló ipari termelés hiányában viszont ezen beszerzési forrásra voltak utalva. Igaz, hogy ma sajnálni lehet, miszerint az erdélyi ipar ezen, a földrajzi helyzet által teremtetett viszonyok folytán bizonyos fokig egyoldaluan fejlődött s egyik részében valóságos keleti kiviteli iparrá vált, mely épen túlnyomólag az ottani piaczok számára dolgozik. De nem szabad figyelmen kívül hagyni egyrésről azt, hogy finomabb czikkek, különösen finomabb posztó régi időktől fogva a külföldről jött be és hogy másrésről a dolgok sohasem fajultak odáig, hogy a belföldi fogyasztóra, mondjuk világosabban, a föld népére nézve ez ipar elveszett volna. E mellett tekintetbe kell venni, hogy hazánkban bizonyos iparágak, azok t. i. melyek a közönséges szükséglet fedezésére szolgáltak, pl. a csizmadia ipar majd mindenütt képviselve valának, hogy továbbá az erősen elterjedve levő házi ipar ez ipari termelés piaczát, különösen a szövött árúk tekintetében, már kezdettől fogva jelentékenyen megszorítá. Amikor azután a technika átalakulása bekövetkezett, annyival nehezebb lőn erre az iparra nézve, mely itt közelebből ki nem fejthető okokból a haladással lépést nem tartott és magára utalva maradt, megtartani a hazai piaczot s így annyival nagyobb jelentőségre tettek szert reá nézve a dunai fejedelemségek.

Ehez járult, hogy a legfőbb iparágak, nevezetesen a posztó- és bőripar, nagyon is arra voltak utalva, hogy a nyers terményeket a dunai fejedelemségekből szerezzék be. Valóban nem szeszélyes hajlandóságban keresendő annak oka, hogy az erdélyi gyapjuiparosok ma is csak nehezen képesek nélkülözni a román

czigája-gyapjút és sóvárogva kívánják, hogy e nyers anyagot ismét akadálytalanul használhassák, mint a melyre éppen bizonyos, nevezetesen a keleti piacokra szánt árunemek előállításánál szükségök van.

Érdekes figyelemmel kísérni, hogy mily korán kezdetöket vették a román gyapju beszerzésének nehézségei. Haugvitz-Procopnak az 1755. évben Mária Terézia királynő rendeletére Magyarországon és Erdélyben tett kereskedelmi utazásáról szóló jelentésében ¹⁾ közli, hogy a brassói posztósok akkor oda nyilatkoztak, »miszerint, ha az oláh gyapjút nem kaphatják meg, posztójukat a kellő minőségben előállítani nem képesek s így az említett országba történő eladások meg fognak szűnni s ők a bukást el nem kerülhetik.«

Mintegy mellesleg legyen szabad annak megvilágítására, hogy az erdélyi ipar minő haladást tett, felhozni azt, hogy az udvari hadi tanács 1749-ben az ország rendjeinek azon kérelmét, miszerint az ott állomásozó katonaságot erdélyi gyártmányokkal ruházzák, azzal az indokolással utasítá vissza, hogy az erdélyi készítmények még a közkatona öltözkéhez sem elég jók, nem hogy más célra alkalmasak volnának. S ma már ezt a kifogást a posztó- és bőrárúk ellenében jó lelkiismerettel bizonyára nem lehetne felhozni.

Nem akarjuk tovább folytatni e kis történelmi áttekintést, hanem inkább néhány statisztikai adatot hozunk fel Erdély utolsó 40 évi kereskedelmi forgalmáról néhány iparczikkre vonatkozólag, melyekből az erdélyrészi iparostermelés viszonylagos fontossága úgy, mint annak sokoldalúsága, könnyen kivethető leend.

Az erdélyi vámhivatalokon át kivitettek:

	1850	1851	1852	
Gyártmányok	1.969,330	?	?	conv. frt.
Szött- és kötöttárúk		1,319.015	1,097.025	» »
Bőr- és bőrárúk		591.600	804.640	» »
Ruhaneműek		433.758	828.058	» »
Faárúk		314.627	148.549	» »
Üveg-, kő- és agyagárúk		101.955	130.142	» »

¹⁾ Nyomtatásban dr. Fourniers Gusztáv értekezésében: »Handel und Verkehr in Ungarn und Polen um die Mitte des 18. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur Geschichte der österreichischen Commercialpolitik« (Archiv für österreichische Geschichte, LXIX. kötet.)

	1864	1865	
Kötélverőárúk, göngyölő vászon . . .	8.753	8.982	mázsa
Lenárúk, közönségesek és legközönsége- sebbek	3.776	4.140	»
Gyapjúárúk, közönségesek és legközön- ségesebbek	7.087	6.372	»
Ruhaneműek, közönségesek	2.075	1.630	»
Papir, közönséges és legközönségesebb .	6.134	6.588	»
Bőrárúk, közönségesek	3.521	2.786	»
Faárúk, közönségesek és legközönsége- sebbek	3.899	3.322	»
Faárúk, finomak	14.622	13.964	»
Üveg- és üvegárúk, közönségesek és leg- közönségesebbek	4.321	3.596	»
Agyagárúk, legközönségesebbek . . .	3.602	4.326	»

Az erdélyi határvámhivatalokon (Kolozsvár és Vulkán nél-
kül) át kivitetett:

Az árú megnevezése	1884	1885	1886	1887	1888
	m é t e r m á z s a				
kötélárúk	2.191	3.054	2.455	2.667	1.719
lenárúk	257	161	173	133	624
pokrócok, halinaszövetek	1.135	1.108	177	587	830
gyapjuból szőtt árúk	2.233	1.571	1.734	1.253	1.843
nemezkalapok	230	129	159	134	250
ruházatok	264	238	294	75	151
papir és papíráruk	6.723	8.160	5.622	5.613	4.967
közönséges bőr és talpbőr	665	664	679	136	353
közönséges bőrárúk	761	575	424	75	56
czipőárúk	237	228	129	66	153
legközönségesebb faárúk	6.519	7.873	8.018	7.652	8.423
fabútorok	3.875	2.914	2.044	941	1.411
közönséges üveg	2.265	2.473	2.281	2.396	2.282
agyagedények, közönségesek	5.259	5.184	4.157	518	558
közönséges vasöntvény	1.344	2.212	1.819	2.935	1.651
közönséges vas- és aczélárúk	1.935	1.542	1.736	1.086	913
kapák, lapátok stb.	353	1.492	1.184	1.956	2.290
	d a r a b s z á m				
teherkocsik	499	346	244	104	199

Ezen árukból, melyek hozzávetőleges értéke 1888-ban 2 millió forint körül járt, a legnagyobb rész erdélyi származású.

Legyen szabad ezuttal az egyes foglalkozási ágakról külön szólni valamit, megjegyezve, hogy itt is a tulajdonképi ipari termeléshez s azon belül azon ágakhoz tartjuk magunkat, melyek nem a helyi fogyasztás vagy országos vásárok számára dolgoznak

De előre kell bocsátanunk, hogy a földműveléssel közelebbi viszonyban álló iparágak (szeszfűzés, lisztkészítés, serfőzés) ezen

ország részben is nagy számmal s itt-ott elég tekintélyes mérvben vannak képviselve; hogy a fémtartalma érczek kikészítése, mely messze felnyúlik a római időkbe, sőt még régibb századok mondaszerű homályába, különösen nyugaton nagy jelentőséggel bír s hogy ezen ország részben nem hiányzik az oly fontos ipari segédanyag: a kő és faszén. Szépen ki van fejlődve név szerint Brassóban a kőolajipar, mely nyersanyagát Romániából szerzi be, stb. Az ország rész erdőkben való rendkívüli gazdagsága kellő értékesítést talál, de ezen irányban még sok a tennivaló és e tekintetben legnagyobb jelentőségű a közlekedési eszközöknek (különösen a keleti részen) nagymérvű és mielőbbi kiterjesztése (vasutak, Olt folyószabályozás). A hatalmas sótelepek évről évre nagy mennyiséget szolgáltatnak ezen egészséges és nélkülözhetlen fűszerből. Kitűnő kőanyagok nyerése állandóan fokozódott. Mindazáltal kétségtelen, hogy az erdélyrészi természeti kincsek még távolról sincsenek kellő mérvben hasznosítva s hogy ezen irányban még sok, tökével felszerelt ipari vállalatnak fog gazdag tér nyílani a működésre.

Elismert tény, hogy hazánk területén a gyapjuipar Erdély déli részén (Brassóban, Szebenben, Nagy-Disznódon, Segesvárott) van legjobban kifejlődve. Ez ipar, mint az erdélyi ipar általában, benszülött ipar s minden felülről eredő gondozás és ápolás nélkül nőtt az idők folyamán lassanként tekintélyes nagyságra. Különösen az utóbbi évtizedekben rendkívül emelkedett ez ipar termelésének minősége, amivel szemben viszont az üzleti telepek száma rendkívül csökkent, de ennek ellensúlyozásul egyes kis műhelyekből jól berendezett gyárak váltak.

Első sorban itt a posztókészítésről kell megemlékeznünk. Ki ne örülne azon, ha olvassa, hogy oly kitűnő szakember, mint Duckerts Jules, budapesti belga kir. konzul, ki hazánk ipari viszonyait saját szemléletéből ismeri, kitűnő főjelentésében »Hongrie 1888«¹⁾ azt mondja az erdélyi posztógyárakról: »Eddig-élé román gyapjut dolgoztak fel, főleg közönséges gyártmányt készítve, mely Romániában talált kelendősegre; hanem, az ezen országgal folytatott vámháboru óta változtatni kellett a cikkeken és a gyárosok most finom fajták készítésére adták magokat, melyek a magyar polgári osztály fogyasztására szánvák.

Számos szövet fekszik szemem előtt és valóban meg voltam lepve a tökély azon foka által, a melyre az erdélyrészi gyárosok

¹⁾ 71. lapon.

eljutottuk azóta, hogy a dolgok ezen új rendjében az első kísérleteket tették.»

Kelet közelebb fekvő részeiben a brassói posztó és flanel régi idők óta jelentékeny szerepet játszik, és nyugati kereskedők már évekkel ezelőtt és — fájdalom — sikerrel megkísérlették ezen posztónak rosszabb minőségben való utánzását, mely szövetek hamis árújegy alatt nagy olcsóságuk folytán jelentékeny piacra találtak. Hogy minő szerepet játszott és játszik még részben ma is az erdélyi kiviteli ipar az aldunai fejedelemségekben s a Dunától délre is: az világosan kitünik abból a körülményből, hogy a »brassói áru« (oláh nyelven: brasoave) kifejezés ott országszerte elfogadott s hogy a hivatalos román kereskedelmi statisztika az átvitel kimutatásánál éppen külön kategóriát állított fel az »ugynevezett brassói árúk« számára. Voltak és vannak Romániában a városokban boltok, melyek különösen ily brassói árúkat árúsítanak el s Brasovenie elnevezés alatt ismeretesek.

Az erdélyi posztókészítés szolgáltatási képessége a belföldi posztófogyasztáshoz viszonyítva mennyiség dolgában még bizonyynyal csekély. Ennek legfőbb oka abban keresendő, hogy az osztrák ipar (Brünn, Reichenberg, Bielitz stb.) most úgy, mint azelőtt tetszetős s a mellett olcsó árúival uralkodni képes a piacon, s a tiszta gyapjuból készült erdélyi posztó absolute véve magasabb áraival nem képes mellette keresztül törni, mihez még tagadhatatlanul az is hozzájárul, hogy ezen árúk külseje, illetve ezen ipar minőség tekintetében vett szolgáltatási képessége még távolról sem áll az osztrák ipar magaslatán. De nem vitatható el tőle a kivitel pontossága, s ha ezen ipar nem volna is hajlandó vagy nem volna is képes a verseny technikai fogásait utánozni, úgy mégis bizton várható, hogy a belföldi kereslet, különösen egyre növekedő termelés mellett, egyre nagyobb és jelentékenyebb leend s a tőke is nagyobb mérvben fog ezen iparág felé fordulni.

A posztóiparra nézve sarkalatos kérdés a katonaegyenruhák stb. szállítása. Az utolsó években nyertek el kisebb mérvben nyilvános szállításokat s elégtétellel konstatálhatjuk, hogy ezek eredménye általában az illetékes hatóságok megelégedésére szolgált. De ez még nem elegendő. A honvédség részére szükségelt posztófajok egy részének ez iparra bízása, tekintve, hogy ép e fajok előállítására leginkább beleesik annak termelési körébe,

rendkívüli előnnyel járna reá nézve, a mint hogy tényleg ez is az érdekelték egyik legfőbb vágya.

A nyers anyagról egyet mást már fentebb mondtunk. Feltűnő, hogy ezen iparágnál oly csekély az új vállalatok száma, holott ez ág azokhoz tartozik, melyek viszonylag a legjobb kilátásokkal kecsegtetnek. Egy részben bizonynyal az a körülmény irányadó, hogy a mai üzletmód jelentékenyebb tőkét tételez fel.

Kétségtelen, hogy Erdély déli részeiben ugyszólván történelmileg arra van utalva, miszerint erős gyapjuipar székhelye legyen. Az illető ipari élet viszonylagos erősségére felhozzuk Nagy-Disznód példáját, mely ugyan egyetlen e nemben, e nagy faluét, mely Szeben mellett fekszik és 300 gyapjuszövőt számlál, kik egy szövetkezetté egyesülvék. Ők egyuttal östermelést is üznek és bizonyoságot szolgáltatnak arra, hogy különben kedvező körülmények közt nagyon is lehetséges kisipart és mezőgazdaságot is üzni. Ezen ipar ereje művelőinek nagy számában s részint abban is rejlik, hogy sikerült az egyesülési eszmét nyersanyagbeszerző egylet alapítása és közös elárusítási helyek berendezése által értékesíteni.

A nagy-disznódi gyapjuszövők készítménye erős, durva posztó, különböző színben, továbbá lótakarók stb. Évenként körülbelül egy millió métert képesek előállítani. A térszüke nem engedi, hogy részletekbe bocsátkozzunk ; de meg kell emlitenünk, hogy ezen iparág fejlődésének is sok akadály van, több mint korábban. Főpiaczat Magyarország, Bukovina stb. képezi.

A harisnyaszövés újabb keletű, de különösen Brassóban szép fejlettséget ért el. A harisnyaszövők csaknem kizárólag gyapjú-czikket készítenek, melyek szolid kivitelüknél fogva a román piacokon nagyon kedveltek voltak, sőt jelenleg is kedveltek. A vámháboru daczára ezen árukból még a mult évben is jelentékeny volt a forgalom Romániában. A mellett egyeseknek sikerült azóta az erdélyrészi s a szomszédos magyarországi megyékben is kiterjeszteni piaczukat. A harisnyaszövők is nehezen nélkülözik az oláh cigája gyapjút. A posztókalapok készítése az utóbbi évtized alatt erősen hanyatlott, része volt ebben a kedvezőtlen kiviteli viszonyoknak s a nyugoti versenynek, melynek tetszetős kinézésű és nevetségesen olcsó árúival jelenleg csaknem lehetetlenség megküzdeni. Különben, hogy csak egy példát idézzünk, Sepsi-Szent-Györgyön oly kalapokat készítenek, melyeket bármely gavallér sem szégyenlhet hordani. Kétségtől, ha a

tőke nagyobb mértékben fordulna ezen iparág felé, kedvezőbb fordulatot adhatna neki.

Beszélnünk kellene még ezuttal, a mennyiben gyapjút dolgoz fel, az itt-ott jelentékenyen kifejlődött házi iparról, térszuke miatt azonban mellőzzük.

Szövéttárúk pamutból, lenből és kenderből, tudunkra — ismét figyelmen kívül hagyva a háziipart — említésreméltó mennyiségben Sepsi-Szent-Györgyön, Szász-Sebesen, Deésen (főleg zsákok) és Segesvárott állíttatnak elő. Habár az ipari törekvések és műipari fejlődés barátja meglegedéssel tekinthet a szóban forgó iparágak készítményeire; mindazáltal nem tagadhatjuk, hogy itt csak kezdettel van dolgunk, mely azonban teljesen megérdemli, hogy minden oldalról ápoltsassék és előmozdítassassék; mert hazánk a szövétt len és pamutárúk tekintetében a szép fejlettségű szepességi lenipar daczára, óriási mértékben adófizetője a külföldnek. Megemlítendő, hogy Udvarhely és Háromszék megyében a házi ipar, különösen a szövés emelésén az egyletek tevékenyen fáradoznak.

A szóban forgó országrészben jelentékeny mennyiségű festett pamutfonál állíttatik elő s tetemes mennyiség kerül belőle kivitelre.

Csak sajnálkozással emlékezhetünk meg egy másik iparágról, a kötélverésről. Ezt az erdélyi részek több városában számos kisiparos üzi, jelenleg azonban létele erősen fenyegetve van, minthogy az egyesek nagyon csekély tőkével dolgoznak s az utóbbi évtized alatt nagy részük elvesztette gazdasági önállóságát s mert a nyugoti verseny (a juta) a keresetet nagyon megrontotta. A gépi üzem alkalmazása, mindenek felett azon célból is, hogy a finomabb zsinórok és zsinegek versenyképesen, azaz jól és lehető olcsón állíttassanak elő — tőkét kíván, mely a kisiparosok erejét messze meghaladja, de azért alkalmazását a szükségesség parancsolja, mert a kötélverő árúk előállítására oly iparág, mely ez ország — részben életképességét ösidők óta tartó fennállásával eléggé bebizonyította s nagyon sajnálatos volna, ha a jelenlegi kétségkívül nagyon nehéz viszonyokat ki nem állná.

A bőripar is ősrégi foglalkozást képez az erdélyi részekben s a cserzés még ma is egyike a legjelentékenyebb iparágaknak; az irhakészítés ellenben ma már csak nagyon kevés mestert foglalkoztat. A cserzést számos kisebb műhelyben s több nagyobb telepen üzik, mely utóbbiak tekintélyes termelési képesség-

gel birnak. Nagyon érdekes tünemény ezen a téren a beszterczei bőrriparosok termelő szövetkezete, mely képessé tette őket, hogy magukat jól fölszereljék. S a szövetkezet tagjai jelenleg a dolgok állásával jobban meg vannak elégedve, mint korábban. Sajnos, hogy ez a példa csak nagyon szórványos utánzásra talált. Az erdélyrészi timárok jobb minőségű készítményeinek nagy piacuk van, nem egy üzlet van, mely készítményei egy részét a budapesti piacon értékesíti. Mindenesetre érdekünkben áll, hogy fenntartsuk ezt a fontos iparágat, mely az erdélyrészi városokban annyi iparosnak képezi az életfentartás forrását, szükséges azonban, hogy a gyártás tökéletesbüljön s a technikai haladás segélyül hívása mellett mindinkább piac- és versenyképes árúk állittasának elő; hogy minél többen képesek legyenek piacukat geographiailag kitágítani. Nagyon helyén volna itt állami segélylyel tehetséges fiatal erőket, elismert fejlettségű külföldi gyárakba s szakiskolák látogatására küldeni ki, kik szerzett ismereteiket kötelesek volnának alkalmas módon iparos társaikkal is közölni. Más iparágaknál, például a fazekasságnál is sikerrel lehetne ezt alkalmazni, mint a hogy Württembergben alkalmaztatott is.

A bőrriparal szoros összefüggésben áll a cipészeti és a csizmadiaság, mely az erdélyrészi megyékben, mint mindenütt az országban erősen képviselve van, különösen a székely városokban. Mint-hogy ez oly iparág, mely a mennyiben gyári üzemmé nem alakult át, főleg csak a helyi szükséglet számára és az országos vásárookra dolgozik s melynek jelenlegi helyzete, az ezen ipart üzők nagy száma és a külföldi verseny folytán, az egész országban nem kielégítő, — e helyen, hol specziális viszonyok tárgyaltnak, nem volna szükség tovább beszélni róla. A keleti fekvésű Erdélyben azonban a viszonyok másképp állnak, mert ott egész a legujabb időkhig a mesterek nagy része a romániai piac számára dolgozhatott s egész a Romániával való vámháboru kitöréseig jelentékeny mennyiségű durva cipészárú ment ezen országba. Azóta az árúk kelendősége nagyon megcsökkent, úgy, hogy nagyon sok mester a legvégső szükségbe jutott s nem kevesen vándorbotot fogtak, hogy a határon túl keressék meg keserves kenyerüket. Ezen az iparágon segíteni valóban igen nagy nehézséggel jár, minthogy erősen képviselve van az egész országban. A legjobb eszköz existenciájukat némileg megkönnyíteni, kétség kívül az volna, ha részesítenének a honvédség és a közös hadsereg számára szükséges szállításokban. Mily kevés remény van azonban erre,

fölösleges bizonyítani s önként következik, hogy azok, a kik ehhez a keresetághoz tartoznak, lételükért nagyon nehéz harczot vívnak és hogy ezen foglalkozás lehanyaglása a timárságra is káros hatással van.

A szíjgyártóipar hasonlóképen erősen lehanyaglott. Sok mester elszegényedett s reménytelen jövőnek néz elébe. Annál dicséretreméltóbb, hogy a beszterczei és nagyszebeni szíjgyártók, megértve az idők parancsoló szavát, egy-egy termelő-szövetkezetté alakultak, hogy ezen az uton nemcsak a létfenntartást próbálják közös erővel megkönnyíteni, hanem hogy a munka megosztás, stb. által a minőség tekintetében megszerezzék a haladás lehetőségét.

Sajátságos iparágat képez a fa feldolgozása. Itt látjuk Brassóban a tulipános ládák készítését, melyek keleten nagyon kedvelt árúcikket képeznek s főleg az ugynevezett vámháboru előtt — többnyire mint más árúk göngye — nagy mennyiségben vitettek ki Romániába. Hasonló tulipános ládák Komárom vidékén is készíttetnek. Továbbá a csutorák és kulacsok, melyek különösen Brassóban és Szász-Régenben állittatnak elő. Ezek is többnyire keleti speczialitást képeznek. Hordócsapokat fából ujabban tetemes mennyiségben szállittatnak Magyarország, Szlavonia, stb. borvidékeire.

Különös figyelmet érdemel a fabutorok készítése. E tekintetben aesthetikai szempontból az utóbbi évtized alatt szép haladás történt. Sajnos, hogy a finomabb butorok használata épen nem nagy s ezenfelül a bécsi és budapesti nagy ipar érzékeny versenyt támaszt. Olcsóbb butort nagyon sokat készítenek Kézdi-Vásárhelytől s többnyire az országos vásárokon adják el. Korábban jelentékeny kivitel volt az aldunai tartományokba; jelenleg, sajnos, a magas torlívámok megakadályozzák, míg a közelebb fekvő belföld nem képes elfogyasztani, messzebbre pedig a szállítási költséget ezen czikk, nagy terjedelménél fogva, nem bírja meg. Néhány év óta Brassó mellett egy czég hajlitott fabutort állít elő, mely a többi hasonló hazai és osztrák gyárakkal kiállja a versenyt s azonkívül szép kelendőségre talál keleten. Ezenkívül több felé sok közönséges kádár-munkát állítanak elő, mely a belföldi országos vásárokon, valamint Moldvában, stb. árúsitatik el.

Közönséges cserépedényt, főleg a Székelyföldön, sokat csinálnak s 1886-ig Romániában jó kelete volt. Ez az iparág szem-

melláthatólag sinyli a jelenlegi kereskedelmi politikai constellációkat. Nagyon szükséges volna, ha az agyagipar minőségileg emeltetnék, minthogy igen nagy fontossággal bír s még nagyobb fontossággal bírhatna.

A rendelkezésünkre álló tér nem engedi, hogy a déli és délnyugati Erdély iparviszonyairól további részleteket hozzunk fel; elég, ha mellőzve a többi egyes iparágak felsorsolását, melyek nincsenek eléggé képviselve, vagy más okoknál fogva itt nem bírnak értékkel, csak azt említjük meg, hogy a papír, üveg, szappan és stearingyertya, parkettek, gyufák, tűzálló-agyag-árúk, faszerszámok, vasbútorok, mezőgazdasági és egyéb gépek, fém- és öntöttvas-árúk s a szalámi előállítása gyárilag történik, melyek felsorolásánál nagyon jól tudjuk, nem használtunk fel minden vonást a déli és délkeleti erdélyi iparviszonyok ecsetelésére. Ebből a száraz felsorsolásból is kiveheti azonban az olvasó, mily gazdag tagozatu a dél-erdélyi ipar, melynek főhelyeit Brassó, Nagyszében, Segesvár, Kézdi-Vásárhely, Székely-Udvarhely, Szászváros, Medgyes, Szászsebes, Sepsí-Szent-György, stb. képezik, tele iparos szorgalommal. Kétségtől eltekintünk, többnyire még a kézmű-, a kisipar jellegét viseli magán s csak ritkán emelkedik a középipar színvonalára; de egészséges alapon nyugszik, különben a kedvezőtlen idők közepette nem tarthatta volna fenn magát.

Ez az országrész nemcsak hajlamot mutat az iparra s az iparos fejlődésnek nemcsak csiráit mutathatja fel, hanem valóságos, bár sok tekintetben elmaradt ipari életet is. A népesség itt nemcsak olcsó, használható és szorgalmas munkaerőt nyújt, hanem magasabb ipari elemeket is, s hogy úgy mondjuk, veleszületett iparos ösztönnel bír. Az országrész természeti kincsei arra csábítanak, hogy iparilag értékesítsük őket; a földrajzi fekvés pedig a keleti kiviteli kereskedelemre utal. Hiányzanak azonban sokfelé a magasabb technikai előismeretekkel bíró erők. Az iparosok képzése még mindig sok kívánni valót hagy hátra, bár el kell ismerni, hogy ezen a téren az ipariskolák létesítésével sok történt. A tőke viszonylag drága, nem igen hajlandó nagyobb ipari vállalatokban venni részt. Az erő- és munkagépek alkalmazása általában még igen csekély. A belföldi kelendőség szempontjából nagy baj, hogy hiányzik a kereskedő-osztály, mely az árúk keltét előmozdítaná, közvetítené. Szép munkatér nyílnék itt a kis erők egyesítésében s a házi ipar, stb. kereskedelmi értékesítésében.

Általában czélszerű volna a közvetítő kereskedés szervezése; valamint kívánatos volna úgy itt, mint az egész országban, hogy a kereskedő osztály nagyobb becsülésben részesüljön, hogy a legjobb erők hajlandók legyenek e térre lépni.

Még sokat felhozhatnánk, a mi befolyással van az erdélyi ipar szomorú helyzetére; de ez szerény értekezésünk keretét nagyon is túllépné. Célunk csak az volt, hogy a szélesebb művelt körök figyelmét is felhívjuk az erdélyrészi iparra s ennek sorsa iránt felköltsük érdeklődésüket, s tevékeny barátokat szerezzünk számára. Ha ez a vázlat csak egyeseket is arra bírta, hogy a kérdéssel közelebbről foglalkozzanak, célját már akkor is elérte.

JEKELIUS JENŐ.

A VALUTAKÉRDÉSRŐL.

I.

Egy ország valutája a törvényes fizetési eszközök összege. A törvényes fizetési eszköz a pénz, de különböző országokban különbözik a fogalom a pénzürtékről. Hogy mi legyen valamely országban pénz, azt az ország pénzürték törvényei határozzák meg. Ha azonban e törvények ellenkeznek az általános gazdasági törvényekkel, akkor a törvényalkotó érvényre juttathatja ugyan akarátát parancsszóval ama területen, melyen törvényei érvényesek, de e terület népessége végig fogja szenvedni mindazon végzetes következményeket, melyek abból erednek, hogy az ország tételes törvényei és intézményei eltérnek a nemzetgazdasági törvényektől, melyeket hatalmi szóval senki sem meg nem másíthat, sem nem helyezhet hatályon kívül bármily kis emberlakta darabka földön sem.

A pénz csereeszköz; az az érték, a mivel az összes javak méretnek, s melyben kifejeztetik az, hogy a javak egymás közt minő értékarányban állnak. Ez értékarány megállapítása arra a mértani tételre van alapítva, hogy ha két nagyság egyenlő egy harmadik nagysággal, akkor egyenlő egymás közt is. E harmadik nagyság, melylyel az összehasonlítás szüntelenül történik: a pénz. Mivel az összes értékösszehasonlítások benne összpontosulnak és rajta méretnek, mulhatatlanul szükséges, hogy a mérték maga valódi benső értékkel birjon, s hogy értéke, a mennyire emberileg lehető, szilárd és változatlan legyen. Mihelyt ingataggá válik a pénz értéke, a természetes értékarány az emberi munka termelvényei közt össze lesz zavarva, a mérték hamis lesz, a feltüntetett értékarány csalárd és a cserélő felek tévedésbe ejtetvén, kárt szenvednek.

Az államkormányzat első feladata tehát a valuta törvényes megállapításánál az, hogy a nép kezébe oly értékmérőt juttasson, mely az értéket helyesen és lehetően mindig egyformán mutassa. Ilyen értékmérőnek már az ó-kor óta a nemes fémeket, az ezüstöt és aranyat fogadták el.

A nemes fémek belső értékkel bírnak, mint az emberi munka minden egyéb terményei. Pénzzé az által válnak, hogy a közhatalom belőlük bizonyos finomsági tartalmu súlymennyiséget értékegységnek nyilvánít s a kimunkált fémdarabokon hiteles és világos módon (veret vagy öntés által) kifejezi, hogy hány — egy vagy több — pénzértékegységet foglalnak magukban. Így lesz a nemes fémből érem, vagy pénzdarab.

A fémek értéke és csereára ép oly kevéssé alakul önkény szerint, mint bármely más árué. Viszonylagos, a többi javakkal való összehasonlítás alapján keletkezett értékviszonyuk a többi javakhoz csak úgy függ termelési mennyiségüktől és feltételeiktől, mint a többi áruké. Ha termelésük jelentékenyen szaporodik, vagy ha újabb találmányok segítségével a termelési költségek tetemesen leszállíttatnának, akkor viszonylagos értékük csökkenne, ellenkező esetben pedig emelkednék. Az a tünet, melyet ennek következtében a fémek értékének viszonyát illetően a többi javak értékéhez tapasztalhatni: vásárlási erejük emelkedésének vagy csökkenésének szokták nevezni. Vásárlási erejük nőtt, ha ugyanazon mennyiségű ezüstért vagy aranyért ma egy bizonyos fajta áruból nagyobb mennyiséget kapunk mint előbb; csökkent pedig, ha kisebbet; feltéve, hogy az illető áru termelési föltételei nem változtak, mely esetben az illető áru válhatott olcsóbbá vagy drágábbá.

De, habár nem alakul a fémek értéke sem hatalmi szóra, értékük megállapítására rendszerint nagyobb befolyást gyakorolt a kormányzat, mint egyéb javakéra. A nemes fém is áru, de kiváltságot élvező áru. E kiváltságot annak köszönheti, hogy rá mindenkinek szüksége van, mivel a többi valamennyi javat képviseli, a mennyiben érte mindent kaphat. A pénz közvetíti azt, hogy mindenki mindenkor fölöslegét ott értékesítse, a hol kelendő, szükségletét ott fődözze, a hol a neki kellő szükségleti cikkek-ből fölösleg van. Tehát nem áll az, hogy a pénz oly áru volna, mint bármely más. A fém, miből a pénz készül, áru volt, sőt bizonyos tekintetben a pénz is áru — például a midőn használatra a pénzpiaczon kínálkozik, stb. — de mivel kiváltságos, határozott és változatlan értékkel bíró, minden egyéb javakért könnyen cserélhető áru: lényegesen különbözik valamennyi többi árutól, s ez okból vannak neki sajátos törvényei.

Azonban nem e törvényeket kívánjuk fejtegetni. A pénz fogalmának rövid értelmezésével áthidaltuk az utat a papírpénz

megismertetésére. A papírpénz a pénz fogalmának kifejtett értelmében nem valódi pénz; lehet a papírpénznek törvényben megállapított értéke, mint a fém pénznek; lehet továbbá törvényes fizetési eszköz, ez esetben kényszerárfolyammal bíró papírpénz. Mint ilyen, lehet azon a területen, hol a rávonatkozó törvények érvényesek, értékmérő; de két tulajdonságát a fém pénznek emberi hatalom nem adhat neki: az egyik a belső érték, a mit csak emberi munka teremthet, s melynek benne megtestesült mennyisége a legfőbb tényező a többi árukhoz való viszonylagos értékének vagy csereértékének alakulásánál. Ezen erejénél fogva a fém pénz a cserélt értékért valóban egyenértéket nyújt, s így nemcsak értéket mér, hanem tényleg fizet is. A másik az értékmérői rendeltetés teljesítésénél nélkülözhetetlen értékszilárdság. »Pénz csak az lehet, a mi sem el nem éghet, sem el nem pusztulhat.« A papírpénz könnyen megsemmisül és értéke, vásárlási ereje, mérői funkciója száz esélynek a behatása alatt áll, mert értékmérői képességével csak a kormányzati hatalom ruházta föl, s mert értékének megbecsülése a hitel törvényei szerint történik.

A mily ingatatag a hitel, époly ingatatag a papírpénz értéke. Egy állam közgazdasági, politikai vagy pénzügyi helyzete; egy papírpénzt kibocsátó bank fizetőképessége és bölcs igazgatása fölött alakult vélemény: irányadó a papírpénz hitelének szilárdsága, vagy ingatagsága képződésénél.

A papírpénz hitele árfolyamában nyilvánul. A különbözet papírpénz, vagy esetleg a fém pénz névértéke és piaci értéke közt ágió vagy diságió. A valuta, vagyis egy ország fizetési eszközeinek összessége »párin« áll, a valuta tehát teljesen rendezett, ha a pénz névértéke és piaci értéke vagy egyenlők, vagy ha a piaci érték magasabb a névértéknél. A valuta rendezetlen, ha a piaci érték jelentékenyen alacsonyabb a névértéknél, ha tehát diságiója van; s ha továbbá a pénz értékét nem a közforgalom szabad bírálata, hanem kényszerítő törvény szabja meg.

Ilyen kényszer többféle alakban áll fenn. Legkárosabb ott, a hol a közhatalom önkénye értéktelen papírt ruház föl értékmérői funkcióval, s a hol kényszeríti az állampolgárokat, hogy tekintet nélkül e hiteljegyeknek a hitel által tulajdonított értékre, a jegyeket teljes névértékük szerint fizeteskép elfogadják. Ez a kényszerárfolyamu papírpénz; ilyen a mi államjegyeink, az orosz papírrubelek s ilyenek voltak 1883-ig az olasz konzorcziális bankjegyek, 1879-ig az amerikai »greenback«-ek, stb.

Egy másik alakja a kényszernek az, mely a kettős értékű államokban fennáll, s mely szerint az ezüst és az aranyfém közti értékarány törvényesen meg van állapítva, s melynél fogva a hitelező vagy eladó tartozik mind a két fémet a törvényesen megállapított értékarány szerint fizetésnek elfogadni.

Kettős értékű, vagy Cernuschi kifejezésével élve, bimetalikus valutával azon államok birnak, melyek az ezüstöt és az aranyat egyaránt és egyenjogu fizetési eszköznek nyilvánítják. Az ilyen államok Európában az 1865. óta fennálló ugynevezett »latin pénzszövetség« tagjai, névszerint Franciaország, Olaszország, Svájc, Belgium és Görögország, továbbá az amerikai »Egyesült-Államok«. Államterületükön az ezüst és arany törvényes fizetési eszköz, s a két fémből 1 : 15⁵-hez (Amerikában 1 : 15³⁸-hoz) vernek ezüst és aranypénzt. Ez értékarány annyit tesz, hogy 1 kgr. arany, vagy aranyból vert pénz egyenlő 15¹/₂ kgr. ezüsstel. Ha tehát például 1 kgr. ezüsből vernek 200 frkot, akkor 1 kgr. aranyból vernek 3.100 frankot, vagyis 15¹/₂-szer annyit.

A kettős értéket először az amerikai »Egyesült-Államok« hozták be 1786-ban. De nagyobb jelentőséget e rendszer csak az 1803-ki hires francia pénzérték-törvénnyel nyert, melynek hatása alatt 70 éven át, 1873-ig az értékarány ezüst és arany közt változatlanul fennállt.

A míg ez értékarány szilárd volt, addig az ezüst elég alkalmasnak mutatkozott pénznek az arany mellett. Azonban 1871 óta valóságos forradalmi átalakuláson ment át az ezüstérték. Az értékarány leszállt 1 : 22²-re — a min most áll —, a bimetalikus és ezüstvalutájú államok kénytelenek voltak megszüntetni az ezüstpénzverést magánosok számára, (Franciaország és Belgium 1873-ban, Németország 1875-ben, Ausztria-Magyarország és az Egyesült-Államok 1878-ban, stb.) s így azok az államok, melyek fentartották a megváltozott értékarány daczára az arányt 1 : 15⁵-hez, a belföldön ezüstpénzüket csak kényszerárfolyammal tartják forgalomban. Az értékingadozás a mint diszkvalifikálja a papírpénzt, szintugy diszkvalifikálja az ezüstöt értékmérői funkciójának helyes teljesítésére. Mihelyt pedig valamely pénzt csak kényszerárfolyammal tehetni fizetési eszköznek, s e szempontból azután egyre megy, akár ezüsből, akár papírból legyen az a pénz, akkor a káros közgazdasági hatás elmaradhatatlan.

A fémpénz tehát, mint látjuk, lehet kétféle. Olyan, melynek

fémértéke megfelel piaczi értékének, s olyan, mely a piaczi érték-nél alacsonyabb fémértékénél fogva csak törvényes kényszer mellett tehető országos fizetési eszközzé.

De kétféle a papírpénz is. Az egyik a fedezett bankjegy, a másik a fedezetlen s esetleg kényszerárfolyamu államjegy.

A fedezett bankjegy rendezett valutaviszonyok közt teljesen egyenértékű a legális értékű fémpénzzel, sőt, mivel kényelmesebben kezelhető, még a fémpénzzel szemben is néha ágiója van.

Fedezett bankjegy alatt oly papírpénzt értünk, melyet az azt kibocsátó bank — esetleg lehet a kibocsátó az állam is (német »Cassenschein«-ok; amerikai ezüst-czertifikátok) — a bemutató-nak kívánatára bármikor az arra kitűzött órákban olyan fémpénzzel bevált, a milyenről szól. Így például az angol bank, a német birodalmi bank, a francia bank, az olasz »Banca di regno« forgalomba bocsátott jegyeit bármikor vagy arannyal — az aranyvalutájú Angliában és Németbirodalomban — vagy a törvényes értékarány szerint arannyal és ezüsttel — a bimetalikus államokban — beváltja. A bankok, hogy e kötelezettséget mindig akadálytalanul teljesíthessék, a forgalomba bocsátott bankjegyek jelentékeny részének — többnyire legalább $\frac{1}{3}$ -ának — megfelelő fémkészletet tartoznak fentartani. Jegyeik, a mennyiben nem teljes forgalmi mennyiségükig vannak fedezve, s a mennyiben nagy válságok esetén a bankakták felfüggesztetvén, megszűnnek bankjegyeiket készpénzzel beváltani, mindenestre szintén hiteljegyek. Mivel azonban az ily válságok mégis ritkán fordulnak elő s mivel még válságokban is csupán a vég-szükségletnek engedve szüntettetnek meg a készfizetések: rendszerint az ilyen bankjegyek nem tekintetnek papírpénznek, hanem egyenrangúaknak a fémpénzekkel.

A tulajdonképi papírpénzt, sajnos, nekünk Ausztriában és Magyarországon évtizedeken át legjobb alkalmunk volt megismerni és szomoru gazdasági hatását észlelni.

Mielőtt áttérnénk a papírpénz szomoru történetének Ausztriában és Magyarországbán való rövid ismertetésére, vessünk egy pillantást Magyarország saját pénztörténetére.

II.

Nincs még megírva a civilizált népek egyetemes pénz-története sem, képzelhető tehát, hogy specziális hazai pénzrend-szerünk mozzanatainak nyomát csakis szórványos adatokból

lehet ügygyel-bajjal összeszedni. Nemzeti királyaink alatt a király pénzverési joga ugyan meg volt már alapítva, hanem a jog gyakorlása körül nagy visszaélések történhettek. A pénznemek csonka értékkel verettek, s a kamarai hasznát hamis uton keresték. Komolyak és hangosak lehettek valóban a panaszok, midőn már oda fajultak, hogy az akkori országgyűléseken kifejezésre jutottak.

Fessler szerint Róbert Károly volt az első magyar király, a ki a pénzlábat általános és állandó törvényben megállapította. Alatta veretett az első aranypénzünk és ő rendezte bányászatunkat. A mit Károly megalapított, azt Nagy Lajos kiépítette. Az 1323-ki temesvári országgyűlésen kelt, s az 1338-iki, főleg az 1342-iki évben kiadott törvényekkel és rendeletekkel ¹⁾ intézkedtek »a hongyülés többszöri panaszai folytán« a forgásban levő rossz pénznemeknek jókkal való helyettesítéséről. Azonban sem az akkori pénzlábról, sem a pénzrendszerről tüzetesebb adatok nem maradtak fenn.

A Hunyadiak korabeli és a Jagellók alatti viszonyokról már többet tudunk. 1492-től—1526-ig nevezetes rendelkezések történtek. Az országgyűlések megszorították a fejedelmek pénzverési jogát és ennek kiterjedését a papírpénzre nem ismerték el.²⁾ Szabályozták újból a pénzt, s erre ismét égető szükség lehetett, mert apáink a fémpenzek haszonleső meghamisításán kívül megismerkedtek már a papírpénz kétes értékű áldásaival is. Kezdték féltetni az országban levő ezüstöt a kiviteltől. Megtiltották a régi pénz becserelését és visszatartását, valamint az üzérkedést ezüsttel. Az ország ez időben nagy devalváción ment keresztül, a mi az ujonnan felfedezett világrészből behozott nemes érczek nagy mennyiségének tulajdoníthatott.

A valuta az ezüst volt, az akkori általános pénzfém. Voltak talléraink és forintaink, krajczárookra fölosztva. A tallér 75 krall számíttatott.³⁾ A rossz pénzekről akkor is általánosan panaszkodtak: »der geringen unrichtigen Münz halber, auch ein seer grosse beschwärt«, a mi az 1622-ki borzasztó drágasággal sújtott évben kétszeres baj volt.

¹⁾ L. Kautz Gyula »Nemzetgazdasági eszmék fejlődési története stb.« művét, 34. l.

²⁾ V. ö. Weninger »A bankügy elmélete« czinű értekezésében közölt régi törvényt.

³⁾ L. Schwartner : »Statistik« stb. 345 l. (Ofen, 1809).

A mohácsi vész után és a Habsburg-ház trónrajutásával Magyarország függetlensége közgazdasági tekintetben megcsontított, habár a papíron fentartatott. A pénzverés királyi jog volt s a király azt abszolút alakban, alig korlátozva a rendi országgyűlések beleszólása által, gyakorolta. Királyi pénzverdék fennálltak ugyan Körmöczön, Selmeczen és Nagy-Bányán. Arany- és ezüsbányáink kiaknázása is, bár folyton hanyatló irányban, tovább folyt, de a körmöczi pénzverde kivételével, főképp rézváltópénz veretett, míg nemes fémeinket kivitték Ausztriába, s felhasználták a hadviselési kiadások fedezésére.

Azóta Magyarországnak önálló valutája csak forradalmakban volt. Az utolsó önálló magyar pénzt Rákóczi verette, s az egyetlen magyar papírpénz kibocsátás az 1848—49-iki 1 és 2 frtos államjegyek voltak.

Annál többet szenvedtünk az osztrák valutai szédelgések és szerencsétlenségek folytán.

A török háborúk idején a fémpénz kiszivárgott és forgalmunkat nyomorult rézpénzzel voltunk kénytelenek ellátni. Igen helyesen jellemzi e századok állapotát Beniczky Lajos »Magyarország pénzvviszonyai stb.« című munkájában. Elszegényedésünk egyik főoka, szerinte, hazai pénzforrásainknak hazánk érdekeivel ellenkező irányban való kezelésében rejlett. Hazai bányatörvényeink az osztrák szellemű kamara befolyása alatt álltak. Érczinkcsünk idegen czélokra fordítottak.

Igy aztán Magdának nem volt oka csodálkozni e század elején, ha a 100-tól 300 millióra becsült fémpénzek nyoma veszett, s hogy magában Bécs városában több volt a pénz, mint egész szegény Magyarországon. A mi kevés pénz volt is, azt a nép, megjedve az 1811-iki államesődtől (midőn több, mint egy milliónyi papírpénzért — forintjáért 12 krt — 212 mill. forintot adtak, persze ugyancsak papirban) a ládafiában rejtve tartotta s nem bocsátotta forgalomba.

Pedig ezt a nyomorult s utóbb értékleszállítás alá vont papírpénzt az ország 1762-ben örömmel üdvözölte, mert megszabadította a türehtetlen rézpénztől.

Schwartner megörökítette a mult század végén s e század elején létezett pénznemeket és váltópénzeket. Az aranypénzekről »csak az emlékezet kedvéért« szól, mert olyant látni alig lehetett.

A magyar arany világforgalmi pénzben megért 4 frt. 30 krt.

Papírpénzben azonban árfolyamuk századunk elején 9 és 10 frt. közt váltakozott. Hiszen az 1808-ik évi váltóárfolyamok szerint 100 frt. ezüstpénzért már $219\frac{1}{2}$ frt. bécsi bankó-czédulát kellett adni. Az ágio tehát $119\frac{1}{2}\%$.

Ezüstpénzt 20 frtos pénzláb szerint vertek; 1 kölni márka finom ezüsből 20 frtot. Továbbá vertek »species-tallért« 2 frt. értékkel, továbbá $\frac{1}{2}$ és $\frac{1}{4}$ tallérokat.

A legkedveltebb magyar ezüstpénz volt a »Máriás« 17 ezüst krajczár értékkel, de voltak kisebb ezüstpénzek is 15, 7, 5 és 3 kr. értékkel.

De voltak specialisan magyar számítási-pénzek, melyek nem verettek. Ilyenek voltak a Szepességben divó »paraszt-forint« ($49\frac{1}{2}$ kr. = 33 poltura): a magyar »kurta-forint« (1 frt. = $33\frac{1}{1}$ poltura); a vonás-forint (3 Máriás = 51 kr.)

Rézpénz nem kevesebb volt, mint 10-féle. Magyarországon leghasználtabb volt a poltura ($1\frac{1}{2}$ kr.). De voltak oly rézpénzek is, melyekről ma, midőn már az ezüst is tulságosan súlyos a megnövekedett forgalomnak, alig képzelhetjük, mit csináltak velük apáink. Ilyenek voltak a 15 krajczáros és (horribile dictu) a 30 krajczáros = $\frac{1}{2}$ frtos rézpénzek.

Az akkori számítások szerint az egész monarchiában nem létezett több fémpénz, mint 100 mill. frt. Pedig Mária Terézia 1740-től 1773-ig tisztán magyarországi és erdélyi aranyból s ezüsből 150 mill. frtnyi fémpénzt veretett. De mind e sok pénzt elnyelték háborúi. Mennyi esett abból a 100 millióból Magyarországra, azt nem tudhatni, de hogy kevés volt, az bizonyos.

III.

Századok óta tehát Ausztriában és Magyarországon egy és ugyanazon pénzrendszer uralkodott. Az osztrák valuta minden rázkódtatásából kijutott Magyarországnak a maga része; előnyeiből azonban vajmi keveset élvezett.

1818 óta az osztrák nemzeti bank története egyuttal az osztrák valutáé. A bank 1848-ig szüntelenül képes volt kötelezettségeinek megfelelni, s ha utóbb felfüggesztetett, a bankokba is beállt a kényszerárfolyam, azért valóban nem az osztrák nemzeti bank igazgatása vádolható. Nagy szolgáltatokat tett Ausztriának, de Magyarország kevés hálával tekinthet vissza működésére. Jegyforgalmából hazánkba igen kevés jutott, mert hitelét főképp bécsi bankárok és nagykereskedők élvezték.

1848 óta megingattatott azonban a bank fizetőképessége; s a ki megingatta, ki lett volna más, mint Ausztria abszolutiz-musa, mint az a kormányrendszer, mely a népek lenyügözését tekintette feladatának.

1848-ig a bank jegyei egyenértékűek voltak a fém pénzzel, habár kényszerárfolyammal nem bírtak. De 1848-ban Ausztria nagy mennyiségű fém pénzt küldött Olaszországba, s azt a bank készleteiből merítette. Így azután a bank képtelenné tétetett jegyeit pénzzel beváltani, e kötelezettség alól felmentetett, s azóta — tehát 41 év óta — a rövid időköztől, 1858. szeptemberétől 1859. április 11-ig, mely időben készpénzzel fizetett, folyton fizetékép-telen maradt. Az 1859-iki fizetéképtelenségét az okozta, hogy az állam 130 mill. frtot vett tőle kölcsön államkötvényekre, az olasz háború kiadásainak fedezésére. 1856-ban pedig, midőn ismét közel állt viszonyai rendezéséhez keletkezett tulajdon-képeni államjegyforgalmunk; akkor vett Ausztria tőle 150 mill. frtot kölcsön, s ez adósságot a sóbánya-kötvényekkel együtt 400 mill. frtra emelte, ebből 312 millió forint állam-jegyekben.

E papírpénz az államnak pusztá fedezetlen adóssága; ez államjegyeken még csak ígéret sincs a készpénzzel leendő be-váltásra. Ámde az 1866-iki törvény elrendelte, hogy ez állam-jegyek a forgalomból mielőbb kivonassanak. Az 1867-iki vámszövetség az aranyvaluta behozatalát helyezte kilátásba, minek folytán — ma mondhatni, hogy szerencsére — a bank arany-készleteit tetemesen szaporította, az 1878-iki vámszövetség ismét a valuta rendezésével kecsegtetett, de mindezek daczára még ma is névleges ezüstvaluta mellett fennáll a papírvaluta, kényszerárfolyamú bank- és államjegyekkel. Az állam adóssága a banknál, mely 1847-ben 126 s milliót tett, felszökött 1859-ben egészen 300 millióig, s az államjegyek kreálása után leszállt 80 mill. frtra, a mely összegben ma is — csekély tör-lesztés után a bank üzletéből kikötött nyereségrészből — fennáll.

Igy keletkezett az osztrák papírvaluta, melyből az állam-jegyek az 1867. kiegyezés alkalmából, maximális forgalmuk 312 millióval korlátoztatván, a két állam jóállása alá he-lyeztetett.

Valutánk tehát részben fedezett, de csak ezüstértékről szóló kényszerárfolyamú bankjegyekből áll, mely bankjegyek

azonban nem váltatnak be fémpénzzel. A bank persze szívesen teljesítene készfizetést ezüstben, de az ezüstpénztől a forgalom ma irtózik, jobb szereti a papírpénzjegyeket, sőt azoknak — mint már Leonhardt banktitkár (Az osztrák-magyar bank története 1878-tól 1885-ig) konstataulta, s a mint bárki a váltóárfolyamok alapján kiszámíthatja — az ezüstpénzzel szemben jelentékeny ágiójuk van.

Tisztán fedezetlen papírpénz az államjegyünk. Az ilyen papírpénz nélkülözi a fizetési eszköz majdnem valamennyi nemzetgazdasági kellekeit. Értéküket egyedül a közhatalom parancsának köszönhetik. De mivel forgalmukat az állam bármikor és bármily mennyiségben szaporíthatja, mivel tehát így vásárlási erejük független a termelési viszonyoktól és tisztán a politikai helyzettől függ, s mivel végre értékük bármikor részben vagy egészben az állam által megsemmisíthető: pénznek nem tekinthetők, hanem inkább a kamatmentes államadóssági kötvények egy nemének mondhatók.

Értékük tehát tisztán a hiteltől függ és ennek ingatag és változékony értékbecsüje nyilvánul az ágióban. Az ágió a különbözet valamely árú névleges és tényleges ára közt. Ágió lehet nemcsak pénznél, hanem más határozott értékre szóló hiteljegynél, például a részvélynél. De itt csak a pénzágióval foglalkozunk. A mint láttuk, ágió keletkezik a pénz rovására, ha a forgalom a kibocsátott pénznek kisebb értéket tulajdonít, mint a minőt verete, állítólagos fémtartalma vagy kényszerárfolyama számára rendel. Ágiója, vagyis viszonylagos többértéke van annak a pénznek, melynek a forgalom a csonka értékű pénzzel szemben teljes, tehát minél nagyobb értéket tulajdonít. A csonka értékű pénz viszonya a teljes értékéhez: a diságió.

A monarchia ezüstvalutával, de papírpénzforgalommal bir. A törvény az állam- és bankjegyekértékegységül az osztrák értékű forintot nyilvánítja. De mi az egy osztrák értékű forint? Egy ezüst pénzfönt 45-öd része. A kényszerárfolyam tehát azt rendeli, hogy minden bank- vagy államjegyben kifejezett egy forint osztr. értékben, egyenlőnek tekintendő $\frac{1}{45}$ ezüstpénzfönttal, s hogy ily értékben fizetésül elfogadandó.

Ágióról tehát csak az ezüst- és a papírforint közt lehet szó, mert csak e kettőnek van a monarchiában (a váltópénz-

ről nem szólunk) pénzértéke, vagyis csak e kettőt köteles mindenki teljes névértékben fizetésnek elfogadni. A forgalom azonban nem veti alá magát mindig az állam parancsának. A forgalomnak vannak egyéb törvényei, melyek ellen hiába küzd az állam rendeleteivel. Daczára annak, hogy egyenértékűnek nyilvánítja a lényegében értéktelen papirforintot a lényegében is értéket képviselő ezüst forinttal, a forgalom a kettő közt különbséget tesz, s e különbség lehet — a mint volt 1848-tól 1879-ig — az ezüstforint ágiója a papirforinttal szemben, de lehet megfordítva is — a mint van 1882 óta — a papirforint ágiója az ezüstforinttal szemben.

De van nálunk aranypénz is. Hát ennek ne lehetne ágiója az ezüst- és papirpénzhez viszonyítva? Mindenekelőtt téves az, hogy nálunk valóságos aranypénz volna. Igen is a m. k. és az osztr. császári pénzverdék vernek magyar és osztrák aranyokat, s vernek az 1869. XII. törvényczikk értelmében 4 fto = 10 frank, s 8 fto = 20 frank aranypénzeket. Sőt mi több, az említett törvényben az értékarány az ezüst és arany közt meg is van állapítva, még pedig a latin pénzszövetségnek mértékével, az 1 : 15:3-hez, melyet Franciaország hetven évig érvényben tudott tartani (1873-ig). De azért aranypénzünk még sincs, mert az osztrák érték alapja az ezüst, s a fémek közül csakis az ezüst, s az idézett törvény 8-ik szakasza világosan kimondja az aranyértékről, hogy az »aranypénzláb behozataláig elfogadási értékük *szabad egyezkedéstől* függ.«

A mint pedig láttuk, annak, hogy valamely fém — akár rúd-, akár vert alakban — pénzzé váljék, a vereten kívül még az is mulhatatlanul szükséges, hogy a törvény kötelezzon fizeteskép való elfogadására, ha nem is kötelez arra, hogy *teljes* értékében fogadtassék el. Ilyen értelemben a kényszer a pénznek egyik lényeges kelléke. Ez hiányozván annak értékmegállapítása »szabad egyezkedéstől« függ, meg van fosztva a kiváltságtól, s lesz az, a mi minden egyéb termény, minden egyéb jószág: lesz áru.

A monarchiában az aranynak lehet tehát az ezüsttel szemben váltakozó értékaránya, ez fejlődhetett a mi valutánknak, az ezüstműnek roppant hátrányára, e fejlődés felforgathatta pénzrendszerünk alapját: de ágiókülönbözetről ezüst és arany pénzünk közt szólni nem lehet, mert aranyunk csak áru.

Elég is volt az a baj, a mit a monarchia népeinek az ezüstágió okozott, nem kellett azt komplikálni az aranyágió követke-

ményeivel. Nem szándékozunk annak tudományos kutatásába mélyedni, minő forgalmi és közgazdasági momentumok okozzák az államhitelen kívül az ágió keletkezését, fokozódását és csökkenését. De az alábbi táblázatban bemutatjuk olvasóinknak az óriási ágióhullámzásokat, melyek alatt úgy Ausztria, mint Magyarország népei, s velük az államok is oly sokat szenvedtek. E táblázat az ágiót mindig csak évi átlagában mutatja, nem tüntetve fel az év folyamában hónapról hónapra, sőt mozgalmas időkben napról napra történt változásokat.

1848	9·3 $\frac{0}{10}$	1864	15·72 $\frac{0}{10}$
1849	15·6 »	1865	8·32 »
1850	24·34 »	1866	19·84 »
1851	26·12 »	1867	24·31 »
1852	19·75 »	1868	14·48 »
1853	10·62 »	1869	21·02 »
1854	27·75 »	1870	21·89 »
1855	21·62 »	1871	20·38 »
1856	5·37 »	1872	9·27 »
1857	5·5 »	1873	8·14 »
1858	4·12 »	1874	5·— »
1859	20·62 »	1875	3·4 »
1860	32·25 »	1876	4·7 »
1861	41·25 »	1877	9·5 »
1862	28·07 »	1878	2·7 »
1863	13·79 »	1879	0·0 »

A mint látjuk, az ágió 1848 óta 40 és 3 $\frac{0}{10}$ közt ingadozott, míg végre 1879 óta megszűnt. Tényleg azonban még nagyobb különbségek is fordultak elő, hiszen a legmagasabb ágiótétel 53 $\frac{0}{10}$ volt 1859. május havában. Képzeltetni, minő romboló hatása volt összes forgalmi életünkre. A termelés és a kereskedés elvesztette szilárd számítási alapját. Minden gyártás, minden ipari és mezőgazdasági munka végeredményében nyaktörő valuta-spekulációvá fajult. Adós és hitelező közt a viszony türhetetlen volt. A kölcsönvevő ma egy forintot kapott kölcsön, mely 60 krt. ért, s holnap 80 krt. kellett érte visszafizetni (ha az ágió 40 $\frac{0}{10}$ -ról csökkent 20 $\frac{0}{10}$ -ra és megfordítva). Ilyen változások pedig gyakran fordultak elő.

Például 1859-ben február hóban az ágió állt 3 $\frac{1}{4}$ $\frac{0}{10}$ -on, míg májusban 53·2 $\frac{0}{10}$ -ra emelkedett; sőt az egy május hóban a leg-

alacsonyabb árfolyam 38°/_o volt, tehát a legmagasabbnál 15°/_o-kal alacsonyabb. Az év végén az ágió ismét 25°/_o-ra leszállt. Ilyen példát többet is idézhetnénk. Egészben véve 6 nagy válságról tesz táblázatunk tanuságot. Ezek: a forradalmi korszak (1848/49), a krími háború ideje (1853/55), az olasz háború (1859), a holsteini háború (1864), az osztrák-porosz-olasz háború (1866) s végre a német-francia háború (1870); sőt az orosz-török háború is némileg afficiálta valutánkat (1876/77).

Érthető, hogy a monarchia e szüntelen, minden egészséges fejlődést gátló rázkódtatásokban elfáradva, sovároghva várja a valutarendezést, melylyel annyiszor biztatták, de melyet még eddig nem foganatosítottak.

Mit értünk valutarendezés alatt, az előbbiekből elég világosan kitűnik. A valuta rendezett, ha a pénzérték névleges és forgalmi értéke egyenlő. A valuta rendezetlen, ha a forgalom kevesebb értéket tulajdonít a forgalmi eszköznek, mint a milyennel a törvény felruhazza. A valutarendezés feladata tehát azon momentumok elhárítása, melyek a névleges és tényleges pénzérték közti megkülönböztetést előidézik.

A monarchiában azonban e kérdésbe belevegyül egy másik, s ez az, hogy minő fémalapon rendezzük a valutát? Megtartjuk-e az ezüst értékét, csatlakozzunk-e, a mire annak idején (1881-ben) kormánykörökben nagy hajlandóság mutatkozott a latin pénzszövetséghez, elfogadva a kettős értéket, vagy demonetizáljuk-e az ezüstöt végkép, s rendezzük valutánkat a tiszta aranyérték alapján, oda utalva az ezüstöt a megillető helyére, a váltópénznek való felhasználtatás terére?

IV.

A nemes fémek sorából az ezüst és az arany használtatik pénznek. Oroszország kísérletet tett a platinával, de kísérlete nem sikerült. A fémérték tehát háromféle lehet. Lehet tiszta ezüst-, lehet tiszta aranyérték, vagy lehet végre kettős érték, azaz az ezüstnek és az aranynak felhasználása pénznek egymás mellett.

Egészen a múlt század végéig az ezüst volt a fémpénzek sorában az uralkodó. Verték ugyan aranypénzeket is, de ezek úgy a forgalomba bocsátott mennyiség, mint használatuk tekintetében kisebb jelentőséggel bírtak. A mint azonban az emberi munka termelőképességét fokozó találmányok a forgalmat

olyannyira megnövelték, hogy összegei milliárdokra felduzzadtak, a kereskedelem nagyobb viszonylagos értékű és kisebb súlyú értékmérőnek érezte a szükségét. Megkönnyítette e vágy kielégítését még az is, hogy századunk második felében az aranytermelés óriási lendületet nyert, s ez által a fém megszerzése is kevésbé nehéz, kevésbé ritka lett.

A század elején azonban e körülmény még nem forgott fenn, s így kerestek módot arra, hogy a nagy forgalomnak megszerezhesék az arany pénz kényelmét, míg a kis forgalom szükségleteiről továbbra is az ezüstpénz útján gondoskodva legyen. Ez vezetett a kettős értékre, a most bimetallizmusnak keresztelt rendszerre.

Amerika már 1786-ban tett vele kísérletet. Az értékarányt ezüstésarany közt az $1:15\frac{1}{4}$ -hez állapította meg, később azonban, midőn ez arány folytán aranya kiszivárgott, már az $1:15^{ss}$ -hoz értékarányt választotta, mely ma is fennáll. Gyökeret Európában a kettős érték csak az 1803-iki korszakalkotó francia törvénnyel vert, melyben az értékarány a két fém közt az $1:15^5$ -hez viszonyban határozottatott meg, mely értékarány 1873-ig tartotta magát. Az egész időszak folyamán Franciaország szabályozta az értékarányt, ő állapította meg a páriértéket ezüst és arany közt. Bárminő fluktuáció támadt a két fém értékében, az kiegyenlítést nyert Franciaországban. Ha az ezüstár valamivel lejjebb szállt, akkor ezüstrudakat küldtek a francia pénzverdébe, ezekből 5 frankosokat verettek és kicserélték francia aranypénzre, melyből esetleg angol, vagy más veretű aranyérmek készültek. Ez történt leginkább 1850-ig.

Ez évben nyíltak meg a dús alluviális kaliforniai, valamivel később az ausztráliai aranybányák. Az aranytermelés, mint alább látni fogjuk, tetemesen szaporodott és a világpiacszokon az aranyár viszonya az ezüsthöz leszállt az $1:15^5$ -ről az $1:14^{ss}$ -ra (ez volt a legalacsonyabb). Most már a fémek folyamának áradata megváltozott. Az értékében csökkent arany ömlött a francia pénzverdékbe és kicseréltetett ezüstért. Mind a két tünetnek a következménye az volt, hogy a kettős érték rendszere tulajdonkép illuzoriussá vált. Ha aránylag drágább volt az arany, akkor kivitték Franciaországból az aranyat, s valutája vagy legalább a tényleges fémforgalom megközelítette a tiszta ezüstvalutát. Ha pedig aránylag az ezüst volt a magasabb értékű, akkor kiszivárgott Franciaországból az ezüst, s valutája megköze-

litette a tiszta aranyértéket. Igaz, Franciaország mint a két érték közti aránynak csálhatatlan regulátora szerepelt, de ez rá nézve gyakran igen jelentékeny hátránnyal járt. Azt azonban nem tagadhatni, hogy nemzetközi szempontból ez jelentékeny közgazdasági hasznot hajtott; hiszen éppen azért, mert a francia piacon kiegyenlítették az árkülömbözetek a világ két értékmérő fémé: az ezüst és az arany közt, a pénzek vásárlási ereje szilárd maradt, szilárd majdnem háromnegyed századon keresztül.

Ez előnyüket biztosítandó, Franciaország nemzetközi egyezményt kívánt létrehozni a két fém közti értékarány biztosítására. Ez okból alkotta 1865-ben a latin pénzszövetséget, melybe azonban csak Olaszország, Svájc és Belgium léptek be, míg a tiszta arany valutáját fentartani óhajtó Anglia s a tiszta ezüst valutával bíró német szövetség tartózkodó állást foglaltak el, monarchiánk pedig papirvalutája miatt képtelen volt csatlakozni. Így aztán lehetetlenné vált elejét venni a nagy ezüst-devalváczióknak, mely a hetvenes évek után bekövetkezett.

Ha meg akarjuk ítélni, hogy Ausztriának és Magyarországnak, midőn rendezni akarja valutáját, melyik fém választására kellend magát elhatározni, szükséges számot vetni az ezüst- és aranyfémtermelés tényeivel 1850 óta, s szükséges ismerni az okokat, melyek az ezüstmű árának végzetes hanyatlására hatottak és ezt előidézték.

E kérdéssel tizenöt év óta szakadatlanul foglalkozik a tudomány. Nemcsak kitűnő magántudósok, mint Soetbeer, Haupt, Arendt, Giffen, Kimball (az amerikai pénzverde igazgatója), Prince-Smith, Hay, stb. kutatták a termelés és árfejlődés problémáját, hanem Párisban és Londonban nagy ankettek tartattak, melyekben megvitattatott, hogy minő befolyással van az ezüst értékének csökkenése az árak általános depressiójára, hogy a megváltozott értékarány okozója-e a kereskedelmi pangásnak, s hogy végre általában a pénz vásárlási erejében történt-e változás, drágult-e az arany, míg az ezüst olcsóbbult, vagy csakis az utóbbi tünet egyedül forog-e fenn?

A nézetek nagyon eltértek egymástól és a tudósok két pártra szakadtak. Az a körülmény, hogy Németország behozta 1871-ben a tiszta aranyvalutát, a mérleget az aranypárt felé bilentette, míg a bimetallisták, úgy Angliában, mint Németországban, egyesületekben szervezkedtek meggyőződésük propagálása érdekében.

Lássuk azokat a tényeket, melyek kutatás útján megállapítottak a fémek termelése körében. A kutatók közt elsőrendű tekintélynek Soetbeer és Kimball ismertettek el. Hiszen még a legutóbbi (1887.) londoni anketten is, a mikor a legelső szakutódosok véleményét kikérték, s mely elé Hay és Pixley saját kutatásukból eredő számadatokkal járultak, éppen Soetbeer-Kimball számításai nyilvánítottak a legpontosabbaknak, s fogadtattak el irányadóul. Mi is tehát bizvást támaszkodhatunk Soetbeer auktoritására, kinek kutatásai nyomán indulunk.¹⁾

Az értékviszony arany és ezüst közt századokon át lassan változott emelkedő irányban. A középkorban 1: 12-hez állt s fokozatosan felemelkedett a francia értékarányig 1: 15⁵-hez. Mint említettük, ez változatlanul fenállt 1871-ig. Azonban 1850. óta ez értékarányt az ezüst rovasára csak a francia pénzürtéki törvény tartotta fenn, mert a két fém közti termelési arányban forradalom állt be. A világ ezüst- és aranytermelését 100-zal kifejezve a 16-ik századtól egész 1840-ig az arany sohasem haladta meg az 5-öt, az ezüst mindig a 95-öt. 1840-től 1850-ig már felszökött 6⁶-re; 1850-től 1860-ig 13³-re, mely időn tul ismét esett, úgy, hogy 1881-től 1885-ig már ismét az 5-ön áll. Pedig e korszakban az ezüsttermelés is jelentékenyen szaporodott. Az általános jellemvonás tehát az: a nemes fémek termelt mennyisége roppant emelkedett. 1840-től 1865-ig az aranytermelés emelkedése rohamosabb volt, míg viszont éppen 1865. óta az ezüsttermelés meg sem álmodott mérvben növekedett. A termelés mennyiségéről adjon felvilágosítást a következő kis táblázat:

	Arany kgm.	Ezüst kgm.
1831—1840-ig . . .	20.289	596.450
1841—1850-ig . . .	54.795	780.415
1851—1855-ig . . .	199.388	886.115
1856—1860-ig . . .	201.750	904.990
1861—1865-ig . . .	185.057	1,101.150
1866—1870-ig . . .	195.026	1,339.085
1871—1875-ig . . .	173.904	1,969.425
1876—1880-ig . . .	172.414	2,450.252
1881—1885-ig . . .	149.137	2,861.709.

E táblázat maga alkalmas megfejtetni azt, hogy miért változott az ezüst és arany közti értékarány 1: 15⁵-ről 1870. óta

¹⁾ L. Soetbeer »Materialien zur Erläuterung und Beurteilung der wirthschaftlichen Edelmetallverhältnisse« (1886.)

1885-ig 1: 18⁶-hoz, s máig 1: 22²-ig. Ez időszakban az ezüst ára unenziaként a londoni piacon 60⁷/₁₆-ról 42-re bukott!

Az aranytermelés mennyisége az 1881—1885-ik évtődben már alacsonyabb, mint volt 1851-től 1855-ig; leszállt 199.388 kgramról 149.137 kgramra. Viszont az ezüsttermelés mennyisége ugyanazon éveket hasonlítva össze 886.115 kgramról felment 2,861.709 kgramra. Ilyen körülmények közt ugyan kit lephet meg az, hogy az ezüst vásárlási ereje csökkent, midőn a világon létező mennyisége a többi árúk létező mennyiségéhez viszonyítva ennyire megváltozott?

Ép oly kevésbé meglepő az, hogy ilyen tényállás mellett Franciaország nem maradhatott a két fém közti értékarány szabályozója, hanem ereje erre elégtelennek bizonyult. Az értékiegyenlítés, a mint láttuk, úgy történt, hogy bárki ezüsttrudakból verethetett Franciaországban ezüstpénzt, s ezt kicserélhette aranyért. E gyakorlat — a bimetallizmus lényege, a mely nélkül tartalom nélküli pusztá szó — tarthatatlanná vált. Franciaország kénytelen volt előbb (1873.) megszorítani a naponkint magánosoknak verendő ezüstpénzmennyiséget 40.000 db. 5 frankosra, vagy tallérra, utóbb pedig (1874.) teljesen megszüntette. Példáját kénytelenek voltak követni a többi államok is, s ezzel meg volt pecsételve az ezüstpénz sorsa, meg volt törve az értékarány (1: 15⁵-hez), mely oly soká fennállt. Franciaország 1881-ben, az amerikai »Egyesült-Államok« indítványára, még egyszer kísérletet tett a párisi konferencián megmenteni a bimetallizmust, de a kísérlet annyira nem vezetett célhoz, hogy azóta nem csupán az ezüst ára tetemesen tovább esett, hanem az is kétséssé vált, vajjon 1891-ben a latin pénzszövetség megújítása fog-e sikerülni. Amerika azonban, ösztökélve óriási ezüsttermelési érdekei által, még küzd és sajátos törvénnyel tartja fenn mesterségesen az ezüstárt. E törvény az ugynevezett Bland-bill.

A valutakérdés megítélésénél kiváló figyelmet igényelnek az amerikai Egyesült-Államok viszonyai.

Az Egyesült-Államok 1873-ban behozták az aranyértéket, de csakhamar 1878-ban ismét visszatértek a bimetallizmusához és fentartották a kettős értéket, habár súlyos áldozatokkal. Nem járhattak el másképp, mert igen befolyásos tényezők érdeke vettetett latba mellette, mely tényezők ismerik az eszközöket akarattuk érvényesítésére.

Kimball, az amerikai pénzverde igazgatója, a fémtermelés

egyik legalaposabb ismerője, a világ fémtermeléséről összeállított adataiban, az Egyesült-Államok ezüsttermelését 1883-ban 1,111.457 kilóra (az össztermelés 38°/_o-ka), 1884-ben 1,174.205 kilóra (az össztermelés 40°/_o-ka) teszi. Míg tehát azon években a világtermelés csökkent, Amerika termelése még mindig emelkedett, s ez irányt követi most is. Az amerikai bányatulajdonosok, köztük Mackay »az ezüst-király«, tapasztalva az ezüstár feltartóztathatlan árhanyatlását, látva mint veszt évről-évre az aranyhoz viszonyított értékarányából, keresztül vitték azokat a törvényhozási intézkedéseket, melyektől javulást vártak. Ezek a befolyások vezettek a Bland-bill hozatalára.

Az Egyesült-Államok valutája a kettős értékre van fektetve. Az ezüst és arany közti értékarány 1: 15³⁶/_o-hoz, tehát alacsonyabb, mint az európai bimetalikus államokban. Azonban az Egyesült-Államok, csakugy, mint a többiek, kénytelenek voltak megtagadni valutatörvényük egyik alapelvét, kénytelenek voltak megszüntetni az ezüstpénzverést magánosok számára. Bland, illetve Alison kongresszusi képviselő indítványt tett, mely legalább az államot kötelezte ezüstpénz veretésére, ha már magánosok számára az nem történik. Az indítványára hozott törvény rendeli, hogy havonként legalább 2, legfőbb 4 millió dollár ezüstpénzt köteles az állam veretni. Ezzel legalább 24 millió dollárnyi ezüstnek szereztetett az államban biztos vevő, s pedig jó ár mellett. Az évi termelés összértéke 48—49 millió dollár. Ha tehát csak a minimumot is veri az állami pénzverde, már az össztermelés fele jó vevőre tett szert.

Indítványa törvényerőre emelkedett. Mivel azonban a vert ezüstpénzt forgalomba hozni alig lehetett, az ezüst alapján ugynevezett »certifikátok«, egy neme a papírpénznek kibocsátása határozottatott el. A törvény 1878 óta érvényes, s ma már nem kevesebb, mint 315 millió dollárnyi ezüstpénz van felhalmozódva csupán ugynevezett Bland-dollárokból az Egyesült-Államok kincstárában. A Bland-bill károsítja Amerikát s már régen törek-szenek eltörlésére; de mindig győzött az ezüstkirályok akarata.

De a Bland-bill Európára nézve is veszélyes. A mig fennáll, addig az amerikai ezüst nem özőnlík az európai piacokra. Ha azonban ama törvény megváltoznék, nem csupán Amerika évi termése áradna Európába, melynek közvetítésével keresné a leve-zető csatornát Kelet-Ázsia felé, hanem ránk szakadna az a 315 millió dollárnyi mennyiség is, mely az amerikai kincstár pin-

czéiben van felhalmozva. Minő hatással volna ez az ezüstár fejlődésére, azt könnyen beláthatni. S ha a bimetallizmusnak lehetne is jövője, addig, míg e veszély nincs elhárítva, nincs oly rendezett aranyvalutájú állam, a mely e rázkódtatásnak kitenni merhetné piaczait, s a terményárakat.

Ilyen körülmények közt a bimetallizmus érvényesüléséhez nincs semmi remény. Belátták ezt Amerikában is. Az Egyesült-Államok kormánya Atkinson Edwardot, egyik kitűnő szakemberét küldte ki az európai valutaviszonyok tanulmányozására. Megbízata volt puhatolózni, vajjon lehetséges volna-e nemzetközi egyezmény útján az ezüstöt rehabilitálni. Atkinson eljárt megbízatásában, Cleveland elnöknek tett jelentésében azonban nyíltan bevallja, hogy a bimetallizmus Európában teljesen reménytelen. Nincs egyetlen aranyállam sem, mely a valutaváltoztatásra hajlandó volna; sőt nincs komolyan veendő párt sem, melylyel tekintetben kezefogva lehetne sikeres mozgalmat várni.

A monarchia, a midőn valutáját rendezni készül, szintén kénytelen számolni e viszonyokkal. A monarchia nem érezheti magát elég hatalmasnak arra, hogy a kettős értéket elfogadtassa Angliával, Németországgal, a Skandináv szövetséggel, vagy Hollandiával. Nem tehetné, még ha érdekében állna is. Azonban éppen a monarchiának nincs semmi érdeke a kettős értékért harczolni. Itt papirvaluta van. Itt a kényszerárfolyamot kell megszüntetni és fémpenzforgalmat megteremteni. Itt nincsenek óriási ezüstkészletek, melyeket a demonetizálás értékvesztéssel fenyeget. Összes ezüstkészletünk, ide számítva az osztrák-magyar bank ezüstkészletét is, nem haladja meg a 200 mill. forint értéket. Mi tehát szabadon választhatunk valutát, s nem vagyunk megkötve sem az egyik, sem a másik irányban. Tehát csakis az a kérdés, hogy jobb lesz-e valutánkat rendezve megmaradni az ezüstérték mellett, vagy előnyösebb-e átmenni az aranyértékre?

V.

Az átmenet az ezüstértékre közgazdaságilag a legegyszerűbb dolog volna. Minden pénzürtékváltoztatásnak mélyreható következményei vannak, főképp, ha oly pénzürték váltandó fel másikkal, melynek a vásárlási ereje, a viszonylagos értéke valamennyi többi gyártmányhoz, termelvényhez és értékhez képest szinte forradalomszerű átalakuláson ment keresztül. Pedig ilyen pénzürték az ezüst. Elgondolhatja mindenki azt, hogy mily

hatása lehet az ilyen értékváltoztatásnak az összes termelési- és életviszonyokra. A hitelező ezüstöt vagy legalább papirban kifejezett ezüstöt kölcsönzött az adósnak. Mit kapjon már most vissza adósától? Egy forint ezüstben nem felel meg annak az értéknek, a mi egy aranyforintnak az értéke, annak az aranyforintnak, mely egy 4, vagy 8 frtos aranypénzdarabnak $\frac{1}{4}$, vagy $\frac{1}{8}$ része. Ez az érték egyenlő, vagy megközelítően egyenlő volt 1869-ben, a midőn az 1869: XII. t.-czikkben a két fém pénz közti értékarány megállapított. Ma az ezüst viszonylagos értéke több mint $25\frac{0}{10}$ -kal kisebb. Tönkre menne tehát az eladósodott állam, tönkre minden magánadós, ha a monarchia elég könnyelmű volna törvényben elrendelni, hogy mindenki, a ki 1 ezüst forinttal tartozik, mert 1 ezüst forintot vett kölcsön, köteles a jövőben tartozása fejében visszafizetni 1 aranyforintot, a régi értékarány alapján.

Az államok még a legnagyobb ovatosság mellett is követhetnek el ily hibákat. Németország, midőn keresztülvitte a valutareformot 1871-től 1876-ig, midőn átment az ezüstvalutáról az aranyra, e műveletét az akkor még fennálló régi értékarány szerint vitte keresztül. Az ezüst devalvációja az 1871-iki törvény meghozatala után állt be. S mily bajokat szült ez előre nem látott esemény! E bajokat a következőkben ecseteli egy német író, a ki az ezüst rehabilitációjának szószólója: ¹⁾

Mindazok az adósságok, melyek az aranyvaluta behozatala előtt ezüstben keletkeztek, most a $22\frac{0}{10}$ -kal (1886-ban) drágább aranyban fizetendők vissza. Pedig csak a földhitel alakjában fennálló adósságokat 20 milliárd márkára teszik. Az adósok ez által vesztek 4 milliárdot, s a hitelezők ugyanannyit nyertek.

A német birodalom adósságai 1884-ben kerek számban 7 milliárdot tettek. Az adófizetők által itt elviselendő kár évi 150 millió, stb.

Thüngen-Roszbach igen erősen színezi. De minden tulzását a maga valódi értékére leszállítva, még mindig tagadhatatlanul óriási megkárosítása volt az adósnak, a hitelező javára a valuta-reform tényleges eredménye. Az államnak pedig intézményei által nem szabad kifosztani a polgárok egyik részét a többiek (a kisebbség) javára.

E hatás nálunk sem maradhatna el. Egy példával illusz-

¹⁾ Carl Freiherr v. Thüngen-Roszbach »Ein Referat in der Währungsfrage.«

trálhatjuk egyszerűen. Egy földbirtokos 1000 forinttal tartozik valamely földhitelintézetnek. Évi annuitása 70 forint. Egy mm. buza árát — a számítás egyszerűsítése kedvéért — tegyük 7 ftra a mai valuta szerint. Terhét leróhatja tehát 10 mm. buzával.

A valuta rendeztetett és kimondatott, hogy ezentul 70 aranyforint az annuitása. A márka tőzsdei ára 59; tehát 100 frt. = 84⁷¹ márka. Eltekintve az ezüst és arany közti értékaránytól, a mint az a fémek közt nyilvánul, csupán a valuta árfolyam szerint számítva a földbirtokosnak terhe tetemesen növekedett. A buzáért nem fog többé 7 frtot kapni, mert ebben az árban ki volt fejezve az ágiokülömbözet, hanem fog kapni 7×0^8471 márkát, vagyis mintegy 5 frt. 93 krt., mondjuk kerek számban 6 frtot. Annuitása lerovására tehát nem lesz elég 10 mm. buza, hanem fog kelleni 12 mm. Évi vesztesége így 2 mm. buza; ugyanannyi a hitelező nyeresége.

Ez a veszély persze nem fenyegetne, ha megmaradnánk az ezüst-valuta mellett. Azonban lehet-e azok után, miket az ezüst értékejlődéséről, termelési viszonyairól és jövőjéről tudunk, józanul gondolni az ezüstvaluta fentartására? Érdemes volna ezért áldozatokat hozni?

Pedig az ezüstvaluta helyreállítása legalább ugyanazokat az áldozatokat venné igénybe, mig nem járna azokkal az előnyökkel, melyek az aranyvalutával járnak.

A valutarendezés ezüst alapon ép oly szükségessé tenné az államjegyek bevonását, a kényszerárfolyam megszüntetését s a bank fizetési képességének helyreállítását, mint az arany alapján.

A monarchia két állama kénytelen volna tehát kölcsön venni 312 millió forintot a forgalomban levő államjegyek beváltására. Az államjegyadósság kamatmentes; a bevonásokra szükséges kölcsön után természetesen kamatot kellene fizetni. De Ausztria, leginkább pedig Magyarország államadósságainak jelentékeny része aranyra szól; igen jelentékeny továbbá a magánosokat terhelő arany-földhitel. Ugy az állam, mint a magánember kénytelen volna az ezüstvaluta mellett csak úgy, mint a papir mellett, az aranyérték-külömbözetet megfizetni. A magyar állambudgetben e teher 9³ millió frttal szerepel; a magánadósokéban szintén nagy számot tehet. Tehát az elvállalt új kamatthehrrel szemben nem áll ellensúlyozásul semmi kamatmegtakarítás.

Az ezüstvaluta mellett a monarchia izolált helyzete ugyanaz maradna, mint a milyen a mai papirvalutával. Németországnak,

Angliának, Romániának aranyvalutája van. A latin pénzszövettség államainak kettős valutája is közelebb áll az aranyvalutához, a mióta kénytelenek voltak az ezüstpénzverést magánosoknak megszüntetni. Kamatlábunk ép oly kevéssé alakulhatna az európai pénzpiaczkok olcsóbbító versenyének hatása alatt, mint jelenleg. Az osztrák-magyar bank monopolja, mint pénzforrás, változatlanul fennmaradna. Forgalmunkon pedig kizáróan a papírpénz uralkodnék, mert a súlyos ezüstpénz nem honosulhat meg a közforgalomban. Váltóárfolyamaink hasonlóképp tökéletesen úgy alakulnának, mint a papírvaluta alatt, sőt alkalmasint még kedvezőtlenebbül, mert most is a papírpénznek van tetemes ágiója szemben az ezüstrrel.

Fenyeget azonban egy ennél még nagyobb baj, ugyanaz, mely Kelet-Ázsiát, főkép pedig Indiát szinte észrevétlenül szegényíti, mely úgy hat, mint az észrevétlen elvérzés.

Az ezüst árhanyatlása bámulatosan kifejlesztette India gabonakivitelét. A tengeri vitelbérek lészállítása mellett ez a körülmény tette lehetővé azt, hogy Angliának majdnem teljes gabonaszükségletét India fedezze. Indiában, mint általában Kelet-Ázsiában, ezüst valuta van. Az ázsiaiak az aranyat csak ékszernek használják, de pénznek el nem ismerik. Kincsfelhalmozó hajlamuk oly nagy, hogy a legutóbbi londoni ezüst-arany aukción ezüstkészletüket 300 millió font sterlingre becsülték. Az indiai gabonát oly olcsón szállíthatják, hogy még Amerika sem bírja ki a versenyét. Termelési képessége pedig még nagyon fokozható.

A nálunk is sok helyen uralkodó előítélet e helyzetet talán irigylésre méltónak fogja tekinteni; azonban ha bele nézünk a kivített lehetővé tevő okokba, e kedvező vélemény el fog enyészni.

Az indiai pénzláb a Rupia. A rupia értéke az ezüst árhanatlása előtt Londonban (61-es standard ezüstárfolyam mellett) 24-et tett. Ma a rupia értéke csak 19. Indiában azonban az ezüstérték változásáról a nép nem bír tudomással. Ott a mai 19 pence értékű rupiáért ugyanannyi búzát adnak, a mennyit adtak a 24 értékűért. Az angol kereskedő a megolcsóbbult ezüstrrel vásárol és teljes értékű aranyért ad el. Az indiai búzatermelő mezőgazdasági költsége rupia-egységekben kifejezve nem változott. Ő most is ugyanannyi rupiát fizet adóban, munkabéren, stb., mint azelőtt. Az tehát, hogy a rupia Londonban 24

helyett 19-et ér, tehát 25%-kal esett, nem bírja rá buzaárának fölemelésére. Európában pedig terménye 25%-kal alacsonyabb árral adható el, mint más normális valutával bíró államé.

Az indiai termelő azonban csalódik, mert tényleg kevesebbet kap terményeiért, mint azelőtt, kevesebbet, mint a mennyibe értékét számítja. Az indiai termelő ki lesz tehát aknázva. Ő ugyanannyi munkát ad, mint a mennyit adott régente, de kevesebb — fémbe kifejezett — munkamennyiséget kap csérébe, mint azelőtt. Neki tehát 25%-nyival többet kell dolgozni, hogy fentartsa keresményét, életmódját, stb. a régi színvonalon. Megfordítva pedig az európai 25%-kal kevesebb munkáért cseréli a kenyeret. Tehát ez valóban India lassu elvérzésére vezet. Hogy ma még ezt nem érzi, az európaihoz hasonlítva viszonylagos alacsonyabb műveltségi fokának következménye. Kibirhatja e kiaknáztatást, mert végre aránylag csekély mennyiségű oly európai terményeket és gyártmányokat fogyaszt, melyeknek ára teljes értékű aranypénzben méretett. Egyszerű ruházata, szerény hajléka, kevés igénye európai fényűzési cikkekben képesíti munkája folytatására, mely hasonló gazdaságilag a rabszolgamunkához.

De bármely európai állam e visszahatást rögtön megérezné. A papirvaluta uralma alatt mi is megközelítően hasonló helyzetben vagyunk. Mi is, midőn azt hisszük, hogy egy métermázsza buzáért 7 frtot kaptunk, valósággal nem kaptunk többet, mint — a fennebbi számításaim arányait megtartva — 5 frt. 93 krt aranyban. Eladott gabonánk árát papirvalutánk szerint mérjük, de a külföldről behozott óriási mennyiségű ruházati, élvezeti és fényűzési cikkekért aranyértékben mért árakat fizetünk. Azt, a mit az egyszerű indus kibírhathat, nem bírhatja ki az európai civilizációval s e civilizáció igényeivel bíró magyar.

Az ezüstvaluta mellett tehát Magyarország elvérezne, át-szenvedné India kiaknáztatását, míg nem rendelkezik annak — igénytelenségében rejlő — ellentállási képességével.

Minden érv tehát, mely nálunk a valutarendezés sürgőssége mellett szól, egyuttal szól az ezüstvaluta ellen. Nemzetközi helyzetünk az ezüstvalutával ugyanaz maradna, mint a papirvalutával. Az ezüstpénz elárasztaná piacainkat. Az a fölösleg, mely már nem talált vevőre akár fém-, akár pénzalakban Amerikában, Kelet-Ázsiában s az ezzel kereskedelmet folytató államokban, nálunk keresne alkalmat cserére oly terményekért, melyek könny-

nyebben értékesíthetők a világpiaczon. Kénytelenek lennénk az ezüstáradatnak gátakat emelni, a mint kénytelenek voltunk gabonavámokat emelni, ámbár gabonakiviteli állam vagyunk. E gát az ezüstpénzverés korlátozásából állna. Nem vernének pénzt magánosoknak, s ezzel oda jutnánk, hogy a mi ezüstpénzünk lényegére nézve csak oly kényszerárfolyamos pénz maradna, a milyen volt a papirvaluta. Hát ezekért az eredményekért érdemes volna-e áldozatot hozni? Ilyen kilátásért ne adjon az ország egy fillért sem. Ha ezt akarjuk, megmaradhatunk egyszerűen a papirvaluta mellett.

Azt, hogy a kettős értékkel nem lehet célt érni, mert nem lehet nemzetközileg rendezni, azt már érintettük. Nem marad tehát egyéb hátra, mint valutánkat a tiszta aranyérték alapján rendezni.

S ez lehetséges is, még pedig úgy, hogy elkerültessék az adósnak megterheltetése a hitelezővel szemben, melynek veszélyére fennebb utaltunk. Lehetséges minden közgazdasági rázkódtatás nélkül, a nélkül, hogy az egyének életviszonyain hirtelen átalakulások esnének meg.

VI.

A lefolyt két évtizedben két tanulságos valutarendezés tüneteit nyílt alkalom megfigyelni. Hosszu ideig csupán az angol valutarendezés történelméből lehetett tanulmányozni azt, hogy minő módokkal és eszközökkel szabadulhat valamely állam a kényszerárfolyammal bíró papírpénztől, s térhet át a helyreállított fémpénz-forgalomra. Az angol példa mindig érdekes fog maradni, mert annak alapján fejlődött ki mai pénzülméletünk, az akkor tartott tanácskozmányok vezettek a váltóárfolyamok titkainak kutatására és felismerésére. Azonban nagy előny az, ha ez elméletek értékét több példán mérlegelhetni, s ha keresztülvitt miveletekből merithet okulást a gyakorlati államférfi terveinek formulázására.

Az újabb korban nagy érdekű jelenségeket tapasztaltunk. Franciaország példáját adta az oly papirvalutának, mely egyetlen a maga nemében, a mennyiben az óriási jegy kibocsátás, a bank készfizetésének megszüntetése daczára, a papírpénznek diságioja nem keletkezett, sőt 1878-ban, mikor megszüntetett a kényszerárfolyam, már a papírpénznek csekély ágiója volt a fémpénzzel szemben. Nem kevésbbé érdekes az, a mi Amerikában

történt. Papírpénze, mely értékének egész 40⁰/₀-áig bukott volt, ismét elérte magától a pári árfolyamot. Nálunk is hasonló tapasztalatot tettünk. Papírpénzünknek diságiója fölemelkedett volt 53⁰/₀-ig, s ma ágiója van az ezüsttel szemben. A század elején — Anglia kivételével — minden állam csak devalváció mellett tudott szabadulni papírforgalmától. Megizmosodott gazdasági életünk önmagában megleti az erőt, a közhatalom hibáinak, tévedéseinek vagy szerencsétlenségének orvoslására önkényes hatalmi intézkedések nélkül is.

Mindezeknél nagyobb szabásu operációk voltak a német és olasz valutaműveletek.

Németország rendezett ezüst valutáról áttért az arany valutára, mintha előérzete megsugta volna neki a jövő ezüstválságot. Pedig nem próféta szellemnek, hanem szerencséjének köszönheti a változást. Mikép baj bajt, akkép szerencse szerencsét szül. Az óriási francia hadikárpótlás aranyban volt fizetendő. Ez arany értékesítésének legjobb módjául kínálkozott az aranyvaluta. S így, midőn csak egyszerű financiai segédessz. közt kerestek, megtaláltak egy nagy közgazdasági erőforrást.

Terünk nem engedi, hogy lépésről-lépésre kövessük a német valutareform történetét. Csak azokat a mozzanatokat fogjuk kiemelni, melyek a mi valutarendezésünk jövőjére némi vonatkoztatásokat engednek meg.

Németországnak ezüstpénzkészlete 1871-ben 1080 millió márkától 1200 millió márkáig becsültetett. Az értékesítendő mennyiség a létező össz-ezüstmennyiségnek csak 1¹/₂⁰/₀-ára tétetett. Ennek daczára ez ezüstmennyiség értékesítése nagy akadályokba ütközött. Az eladások az ezüstárak folytonos hanyatlása mellett folytak; 1879-ben kénytelen volt a Németbirodalom megszüntetni ezüsteladásait, pedig még mintegy 450—500 millió márkára menő eladható készlete volt, s ezüst-eladási vesztesége már 1879-ben — Bismarcknak a birodalmi gyűlés elé terjesztett jelentése szerint — 96 millió márkát tett. Ámde az, hogy a német eladások megszűntek, nem állította meg az ezüstárhanyatlást. Mert 1879 óta az ezüst ára 52⁹/₁₆ évi átlagárról a mai 42-es árra bukott; pedig időközben Olaszország valutarendezési czélokra (1881) 153 millió lira ezüstöt vásárolt.

Ebből kitűnik, hogy valutarendezésünk esetén ezüstünk oly irányban és alakban leendő értékesítéséről kell gondoskodni, mely nem terheli ezüsteladásokkal a világpiacot. Az ezüst-

eladások csak tetemes kárral volnának foganasíthatók, míg felhasználva az ezüstünket váltópénznek, vagy más alakban forgalmi eszköznek, e fémünket czélszerűbben és kevesebb veszteséggel fölhasználhatnánk.

Németország, a mint már említettük, pénzértéktörvényeiben (1871, 1873, 1875) az értékarányt ezüst és arany közt 1:15⁵-del állapította meg, s így súlyos közgazdasági kárt okozott népének. Ebből láthatni, hogy a két fém közt törvényes értékarányt megállapítani nem szabad. Az arany értékét limitálja az, hogy termelése nem haladja fölül a világforgalom keresletét, s hogy az angol bank minden perczen kész 1 unczia finom aranyért 3 font sterling 17 silling és 10¹/₂ pence-t adni, s ezért csak 1¹/₂ pence jutalékot kíván. Ha az előbbi körülmény nem forogna fenn, az angol bank is képtelen volna ez utóbbi feltételt mindenkor teljesíteni. De az ezüstár szabadon fejlődik a világpiaczon, daczára annak, hogy még ma is egy milliárd ember használja pénznek. Állandó értékarány e két fém közt tehát nem állapítható meg. Az aranyértéknek tehát egyedül és tisztán kell állni ott, a hol egyszer behozatott. Az ugynevezett »sántító« aranyérték (hinkende Goldwährung) — a mint Németországban fennáll — kerülendő.

Viszont követésre méltó az az előrelátó óvatosság, a mit Németország az átmeneti időben követett. De ezt az tette szükségessé, hogy tényleges ezüstvalutáról lépett át tényleges aranyvalutára. A pénzek kicserélése s átveretése nagy nehézségeket okozott és sok időt vett igénybe. Azért kellett közel 5 esztendő, a míg az alapvető értéktörvény után (1871 szeptember) tényleg életbe léphetett az új érték forgalma (1876 január 1-én). Ellenben Olaszországban, hol kényszerárfolyamu papírpénz beváltásáról s megingatott valuta visszaállításáról — de nem értékváltozásról — volt szó, a művelet sokkal gyorsabban volt keresztülvihető (1881 ősztől 1883 tavaszáig).

Olaszország valutaviszonyai a mienkhez igen hasonlóak voltak. A két birodalomban a kényszerárfolyam majdnem ugyanazon a napon keletkezett. Mind a két államban ugyanazon háboru terhei idézték elő. De nálunk az ágióhullámzások sokkal nagyobbak voltak, ámbár viszonylag Olaszország papírforgalma volt a nagyobb. A mi államjegyeink diságiója 53⁰/₁₀₀-kal érte el tetőpontját, míg az olasz diságió 20¹/₂⁰/₁₀₀-kal kulminált. Az olasz deficitek fölülmulták a monarchia két államainak deficitjeit, de

sokkal előbb állt helyre az egyensúly az államháztartásban, s a valuta is már 6 év óta rendezve van.

Olaszországnak tulajdonképi államjegyforgalma nem volt a valutarendezés előtt, s csak azután keletkezett a rendezési művelettel kapcsolatosan, de már akkor oly szerény mérvben, hogy általa a valuta nem ingattatott meg. Olaszországnak egyesítése után nem volt egységes pénzrendszere. Bastogi, első pénzügyminiszterének jutott az a feladat, az új egységes állam pénzügyi szükségletei mellett gondoskodni az egységes pénzrendszerről. Azonban a fennállott jegybankok jogai tiszteletben tartattak és mai napig is 6 jegybank áll fenn. E jegybankok alapszabályszerűen tartoztak az államnak szükség esetén kölcsönözni, összesen mintegy 80 millió lira erejéig, részint kamatmentesen, de többnyire 3% kamatra. De a fiatal Olaszországnak az 1866-iki háború alatt és után nagy és sürgős pénzszükségletei támadtak, melyeket máskép, mint papírpénzkibocsátással nem fedezhetett. Akkor keletkeztek az ugynevezett konzorciál-bankjegyek (1874), melyek azonban tulajdonképen államjegyek voltak, a mint külalakjuk és színük is különbözött a többi bankjegyeiktől.

Azért neveztettek konzorciál-bankjegyeknek, mert a hat bank egy konzorciummá alakítottatott, s együtt szolgáltatta az államnak államkötvény-fedezet ellenében a papírpénzt. Az előlegezett papírpénzért előbb $\frac{5}{10}$, utóbb $\frac{4}{10}$ % fizettetett. A forgalmi mennyiség törvényben egy milliárd lirára korlátoltatott. Tényleg azonban csak 940 millió lira bocsátatott ki. E jegyek kényszerárfolyammal birtak, míg a bankok többi jegyei csak törvényes fizetési eszközök maradtak.

Az olasz valutarendezésnek tehát nem volt egyéb feladata, mint megszüntetni a kényszerárfolyamot, visszavonni a forgalomból a konzorciális jegyeket és saját lábukra állítani a jegybankokat. S valóban Magliani-Miceli együttes valutarendezési törvényjavaslatuk czíme is jelzi e feladatot, mert az »abolizione del corso forzoso«-ról szól.

A terv sikeresen keresztülvitetett. Olaszország 644 millió lira kölcsönt vett föl. Ebből kellett állni 400 milliónak aranyból és 244 milliónak ezüstből. A pénzügyi művelet folyamán azonban az a meglepő eredmény éretett el, hogy a bankárok nagyobb mennyiségű aranyat s kevesebb ezüstöt kívántak szállítani. És

tényleg szállítottak 491 millió lira aranyat és csak 153 millió ezüstöt.

Ez összegből 600 millió konzorciális jegyek visszaváltására fordítottatott; 340 millió pedig, most már mint államjegy, forgalomban maradt. A kényszerárfolyam megszünttetett és az olasz valuta rendezve volt.

Az olasz valutarendezés sikere valóban felbátoríthat példája követésére. Kitűnt, hogy oly jelentékeny mennyiségű arany, mint a mennyire Olaszországnak szüksége volt, minden legkisebb rázkódtatás nélkül deplacirozható. A valutarendezés erősítette a hitelt. Az államadósságok árfolyama javult, konverziók valószínűs kamatleszállítással lehetővé váltak és az állam összes gazdasági életére a rendezett pénzérték jótékonyan hatott. Igaz, hogy azóta is fordultak elő Olaszországban pénzügyi válságok, mint a római építési krízis, s ezzel kapcsolatban a bankok megszorulása, melyek bukását csakis a kormány támogatása tartóztatta föl. Ámde sem e válságok, sem az újabb államháztartási bonyodalmak, sem a nyugdíjalap önkényes kezelése nem függnek össze közvetlenül a valutarendezéssel. Sőt, ha az utóbbi meg nem történik, a felsorolt bajok pusztító hatása sokkal belterjebben nyilvánult volna.

A mi valutánk a tiszta aranyérték alapján volna helyreállítandó, persze, az átmenet akként volna keresztülviendő, hogy az adós és hitelező közt a valutarendezés által jogsérelem ne származzon sem az egyik, sem a másik irányban. S ezt könnyen lehet elérni, ha az új aranyértékegység úgy állapittatik meg, hogy a régi ezüst értékegységnek éppen egyenértéke legyen. Ez egyszerűsít, megkönnyít minden átszámítást, kizár minden csalást és megrövidítést, valamint rögtön érvényesül hatásában ott, a hol az ár- és értékváltozások legkésőbb, leglassabban és legnehezebben érvényesülnek: a kiskereskedésben, melyből a fogyasztás közvetlenül fedezi szükségleteit.

Nem bocsátkozunk itt a módoszatok fejtegetésébe, mikép volna a valutakérdés nálunk gyakorlatilag megoldandó, a mint mellőzzük állampénzügyi oldalát. Ha valóban napirendre tűzetik a valutakérdés megoldása, lesz alkalom a gyakorlati oldalával foglalkozni. Csak azt kívánjuk még fejtegetni, hogy a mostani időpont alkalmas-e a valutarendezés napirendre tűzésére és fogantatására?

A politikai szempontot nem érintjük. Mindenki tudja, hogy

a harczképesség egyik előfeltétele a rendezett valuta. A mai nagy háboruk, megmérhetetlen költségeikkel, megingatják a leggazdagabb államok pénzrendszerét is. Láttuk Franciaország, Amerika, Olaszország példáján, de legjobban a magunkén. Az államok a végső szükségben a papírpénz-emisszióhoz fordulnak. De azok, melyek már béke idején kimerítették vagy legalább jelentékeny mérvben igénybevették ebbeli kutforrásaikat, háboruban csak a devalvációval, a polgárok egyenlőtlen kifosztásával segíthetnek magukon. Politikai szempontból tehát időválogatás nincs. Háboru mindig kitörhet, bármily váratlanul; viszont oly háboru, mit közelnek hisznek, elmaradhat, vagy soká késbet. A harczképesség tehát azt kívánja, hogy mielőtt megzavartatott a valuta, sietni kell békében azt azonnal helyreállítani.

Itt azonban első sorban a pénzügyi és gazdasági momentumok érdekelnek bennünket.

Olaszországban Ferraristól Maglianiig — Sella, Seismit-Doda — minden pénzügyminiszter (továbbá Cambray-Digny is) valutarendezési tervvel lépett föl. A terv azonban csak akkor lett megvalósítható, midőn már az állampénzügyi helyzet megjavult. A mig az államok kénytelenek évről-évre kamatozó kölcsönöket fölvenni és szaporítani az állandó adósságokat, gyakran bármi áron — addig nem gondolhatnak a függő, kamatmentes adósság állandósítására, pedig ilyen az államjegyforgalom.

Ausztriában és Magyarországon mindaddig csak jámbor ohajtás maradt a valutarendezés hangoztatása törvényekben és szerződésekben, a mig az államháztartásban óriási deficitek tátongtak. Most azonban ez irányban javulás állt be s reméljük, hogy e javulás gyökeres lesz. Okulhatott mind a két állam a mult tapasztalatain. Tudja, hogy minden segélyforrás a hiányok megszüntetésére felhasználtatott; alig képzelhető tehát az, hogy a régi hibába egyhamar visszaessünk. A valutarendezés egyik főakadálya tehát elhárított. Remélhetni, hogy az 1890-iki költségvetésünk már hiány nélkül, vagy legalább jelentéktelen hiánnyal lesz előterjesztve. Szerencsének tartanánk, ha a valutarendezési kölcsönszükséglet, mely rovatait nem ingatná meg jelentékenyen, már benne foglaltatnék.

Egy másik momentum az ágió. A mig az államhittel gyenge lábon áll, s mig forgalomba bocsátott papírpjegyei iránt nagy a bizalmatlanság, addig állandó adóssági kötvényei sem állhatnak magas árfolyamon. Ha az államhittel drága, akkor a függő adós-

ság átalakítása kamatozó adóssággá nagy áldozatokkal jár és nehezen vihető keresztül. Azonban mind e két körülmény ugy alakult, hogy bátran hozzáfoghatni a valuta rendezéséhez.

Államjegyeinknek nem diságiója van, hanem ágiója. Viszonylagos vásárlási erejük nagyobb, mint az ezüsté. Az állam-adóssági czimletek árfolyama is tetemesen javult. A magyar állam ép ez évben rövid néhány hónap alatt konvertált fél milliárdnyi adósságot némi kamatmegtakarítással. A világpiacok bizalmuknak félremagyarázhatatlan jelét adták és felbátorítanak arra, hogy haladjunk a pénzügyi rendezés útján.

Ezek a nemzetközi momentumok. De vannak speciális belforgalmiak, melyek nem kevésbé biztatók.

A valutarendezés keresztülvitele nálunk könnyebb, mint akár Németországban, akár Olaszországban. Nálunk nem egyik fémforgalomról kell áttérni a másikra, hanem a papírforgalmat helyettesíteni fémforgalommal. A nehézség, hogy ezüst vagy arany lépjen helyébe, majdnem egyenlő. A midőn tehát az aranyat választanánk, nem ütköznénk legyőzhetetlen nehézségekbe.

A monarchia népe megszokta a változást. Közel fél század óta szenved a valutaingadozások, a papírvaluta átka alatt. Nem lesz tehát túlérzékeny ez utolsó változással szemben, midőn ez az állandóság reményével alaposan kecsegtetheti. Az áldozatoktól sem fog visszariadni. Hiszen ki ne áldozna szívesebben egyszer, semhogy kénytelen legyen áldozni minden nap újra.

Az időpont tehát e tekintetben is kedvezne a valutarendezésnek. Előnyös továbbá az általános fémtermelési viszonyoknál fogva is. Éppen az utóbbi években nyíltak meg új aranybányák Dél-Afrikában. Az angol tőke nyakra-főre tódul kiaknázásukra. Számos részvénytársulat alakult, mely a Transvaál kincseit Európába szállítja. Az aranybeszerzésre ez alkalmas pillanat. S ezt annál kevésbé szabadna elmulasztani, mert viszont az ezüst további árcsökkenésétől lehet tartani. Minél jobban esik az ezüst ára, annál nagyobb lesz a valutarendezésért hozandó áldozat. Vagy meg akarjuk várni, míg Amerika megszünteti a Bland-billt? Meg akarjuk várni, míg más kettős valutájú államok, belátva rendszerük tarthatatlanságát, szintén áttérnek a tiszta aranyértékre? Ez annál inkább tartozik a közeli eshetőségek sorába, mivel 1891-ben lejár a latin pénzszövetség, mely már legutóbb is oly nehezen jött létre, s oly rövid időtartamra kötött. Nem valószínű-e tehát, hogy azután versenytársaink talál-

nak lenni az aranybeszerzésnél a világpiaczon, a mi minden-
esetre megnehezítené és megrágítaná a pénzügyi operációkat?

Gyors elhatározás biztosíthatja tehát csak a kedvező meg-
oldást. Ma már Oroszországgal mi vagyunk az utolsók Európában,
kiknek kényszerárfolyammal bíró papírpénzük van. Lépünk ki
e szégyenletes társaságból. Még a kis Románia is megelőzte
monarchiánkat az aranyvalutával. Elég soká késtünk, de leg-
alább el ne késsünk. A mint politikájára nézve izolált az északi
birodalom, a mint egyedül áll szabadságellenes intézményeivel,
maradjon magára papírpénzrendszerével is. Az új Osztrák-Ma-
gyar monarchiához nem méltó többé szomorú korszakok e
maradványa.

Alapítsuk gazdasági jövőnket szilárd talajra. Adjuk meg
a forgalomnak mielőbb a biztos és a változatlan értékmérőt, azt
az értékmérőt, mely a civilizációé. Maradjon Ázsiának az
eziüstje, Oroszországnak papírönkénye. A miénk legyen az
aranyvaluta.

ENYEDI LUKÁCS.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNIKA.

Szeptember.

1-én. Egy Miskolczon alakult consortium, mely a gabonárak szabályozását tette feladatává, helyesléssel találkozik ugyan, de nagyobb anyagi támogatásban nem részesül.

A leszállított díjszabásokat tartalmazó gabonatarifa, mely az Elba folyón tovább szállítandó árúkra vonatkozik, csak okt. 15-ével lép életbe.

2-án. A fővárosi 25 millió forintos kölcsönre egy részről sem tétetett le bánatpénz, az ajánlati tárgyalás tehát sikertelen.

A m. kir. államvasutak igazgatósága közhírré teszi, hogy a bevételi kevesblet az áruforgalom csökkenéséből származik, míg a személy- és podgyászszállítás utáni bevételek, daczára a leszállított díjszabásnak, emelkedtek.

Budapest főváros törvényhatósági bizottsága utasítja a pénzügyi bizottságot, hogy pénzüintézetekkel (tehát a fővárosi pénzüintézetek ugymint: a hitelbank, a jelzálog-hitelbank, hazai takarékpénztár, leszámítoló bank, m. ált. biztosító társaság, pesti m. keresk. bank, egyesült csoportjával is) tárgyalásokba bocsátkozzék a felveendő 20 millió forintos kölcsön ügyében.

Bécsben tárgyalások folynak az új trieszti közraktárak által kibocsátandó kölcsön iránt, a hitelintézet késznek nyilatkozik a kölcsön realizálására.

3-án. A budapesti fővárosi tanács indítványozni fogja, hogy a kölcsön iránt kizárólag a budapesti pénzüintézetek csoportjával kezdessenek meg a tárgyalások.

Az osztrák földhitelintézet Temesvár városnak ajánlatot tesz egy 5%-os 90 év alatt törlesztendő 95%-os árfolyam mellett kibocsátásra kerülő másfél millió kölcsön iránt.

Bécsben a keresk. bíróság által kirendelt biztos tiltakozik a 8.600 frt. értékű záloglevelek jul. 1-én történt kisorolása ellen (ezek okt. 1-én kerülnének kifizetés alá). A hitelintézet erre pedig az uradalmak eladása folytán feljogosítva érzi magát.

4-én. A buza-szállítási felmondások az őszi határidőre a mai nappal megkezdődtek. Ugyancsak a mai nappal 34.000 m. m. mondatott fel és vétetett azonnal át.

5-én. A békési helyi érdekű vasutra vonatkozó engedélyezési tárgyalások megegyezésre vezettek, a vasut építése megkezdődik.

6-án. A kereskedelemügyi miniszter a különböző érvényben lévő díjvisszatérítések helyett egységes tarifát szándékozik behozni, mire nézve előkészületek vannak folyamatban.

A földművelésügyi miniszter a vásártér rendezetlensége következtében Kolozsvárott marhavásárok tartását megtiltotta. A város a vásártér rendezését elrendeli.

A déli vasut magyar vonalain a gabonakivitel csökkenése folytán mutatózó bevételi kevesblet a Marseille-ba nagyobb mennyiségben szállított hordó-dongák utáni bevétel által ki van egyenlítve, az ágióvesztesség csekélyebb, 14—15 fr. nyers jövedelemre van kilátás.

A párisi tőzsdén az olasz járadékok és váltók árfolyama hanyatlott, azon elterjedt hír következtében, hogy a latin pénzszövetség nem fog megújítani, illetőleg hogy abban Olaszország nem fog résztvenni; hivatalosan azonban még mi sem történt.

A gáztársulat beadványt nyújt be, melyben előadja, mily föltételek mellett volna hajlandó a corsón, a belső köruton és az Andrassy-uton az operaszínházig a villamvilágítást bevezetni.

A Podmanitzky-utczai villamos vasut szept. 10-én nyílik meg. Menetsebesség a város belső részében 15 k. m. óránként, a külső területen pedig 20 k. m. óránként.

A Budapest fővárosi egyesült takarékpénztár régi részvényeinek és egy harmad ideiglenes kötvényeinek kicserélése 300 frtos részvényekkel szeptember hó 12-én kezdődik.

7-én. A kereskedelemügyi miniszter a vaskapunál végbenemendő Lauer-féle próbarobbantások megtekintésére Orsovára utazik.

8-án. A szeszadó jövedelme nemcsak hogy megfelel a gondosan egybeállított előirányzatnak, hanem még 1 1/2 millióval felül is mulja azt. (Csak 531.000 hectoliter szesz után, nem pedig 872.543 hectoliter után lett 20 millió frt. adó előirányozva).

A pesti m. keresk. bank félévi mérlege 621.468 frt. tiszta nyereséget mutat, ehhez jön még 203.547 frt. áthozat a múlt évről (ez megfelel 15 1/2 % -nak pro rata temporis) a részvénytőke 8 millió frt., a tartaléktőke 18 millió frt. A syndicátusból, a jószívsorsjegyek, valamint a közuti elsőbbségek eladásából származó s az intézetet illető rész e mérlegben figyelmen kívül maradt.

Tárgyalások folynak egy Zágrábban felállítandó horvát-szlavon jelzálogbanknak alapítása iránt. A bank részvénytőkéje 5 millió frt. volna 50 % befizetéssel, ez alapításban állítólag a bécsi Uniobank is részt óhajt venni.

Kézdivásárhelyen czukorgyár felállítása van tervbe véve. A kormány új czukorgyarak felállítását nem tartja kívánatosnak.

Az osztrák Phoenix Bécsben elhatározza a részvénytőke teljes befizetését. Jelenleg 2 ezer drb. 300 frtos részvény létezik, melyek 20.000 drb. 100 frtos részvényekké fognak átalakíttatni, illetőleg 14.000 részvény kerül majd teljes névértékkel eladásra. Az Azienda elemi károk és baleset elleni biztosító társasággal a

fuzió jóváhagyatik. Továbbá az Azienda élet- és járadékbiztosító társaság az osztrák Phoenixx elcs. kir. szab. életbiztosító társasággá alakul, mely alkalomból a 480.000 arany frtnyi részvénytőke 600.000 o. ért. frtra emeltetik.

9-én. Az osztrák pénzügyminiszter a földhitelintézetnek, a hitelintézetnek, a Länderbanknak és a Rothschild-háznak 6 millió frtot bocsátott folyószámla szerinti kamatozás mellett rendelkezésre, mi által a pénzhányon segítve lett.

A bécsi országos főtörvényszék az osztr. földhitelintézet által az állami uradalmi záloglevelekre elrendelt gondnokság ellen beadott folyamodásnak helyt adott s a gondnokság alól az intézetet feloldotta.

10-én. A sunja-uj-gradiskai vonal folytatása és az uj-gradiska-bródi vonal a forgalomnak átadatik. Ezzel a határörvidéki vasut teljesen elkészült.

A kisujszállítás-dévaványa-gyomai helyi érdekű vasut köz-igazgatási bejárása megtörtént.

A román kormány a Gagarin-féle gőzhajózási társaságot azon kérelmével, hogy Turnseverinben az erdélyi finomítók részére szánt orosz petróleumot a cisternahajókból közvetlen saját vasuti kocsijaiba raktározhassa, elutasította, a román kormány az orosz petróleumot nem akarja kedvezményben részesíteni.

Az egyiptomi kormány egy köriratban a hatalmaknak köszönetét fejezi ki az egyiptomi kölcsön conversiojához való hozzájárulásért. Franciaország beleegyezését újólag ki fogja kérni.

12-én. A magyar leszámítoló és pénzváltó bank közzéteszi félévi mérlegét, a tiszta nyereség 574.356 frtot tesz (vagyis $10\frac{16}{100}\%$ pro rata temporis), mely összegben a 4% jelzálogi kötvények és a kassa-oderbergi vasuti elsőbbségek eladása után befolyt s az intézetet illető nyereség nincs befoglalva.

A Dunagőzhajózási társaság az új alapszabályok felett tanácskozik, s novemberben az egész igazgatótanács új választás alá esik.

Egy chemiai gyár és két műtrágyagyár felállítása Felső-Magyarországon tervbe van véve. Ezen ügy az állami kénbányák eladásával áll összefüggésben.

A santanderi spanyol vámhatóság által zár alatt vett »Tibor« nevű Adria hajó felszabadításáért letett 160.000 franc óvadék veszélyeztetve látszik lenni, mi a társaságnak nagy kárára volna.

13-án. A budapesti tőzsde a tőzsdebiróság ügymenetében több rendbeli újítást léptetett életbe. (A tőzsdetanácsosok száma 5-ről 8-ra emeltetik, a tőzsdetanácsosok kötelesek elutazásukat bejelenteni, a délután folyamán is tartatnak tárgyalások, új rendszabályok a jegyzések körül).

A magyar jelzáloghitelbank közzéteszi félévi mérlegét, e szerint a tiszta nyereség a múlt évi áthozatal beszámításával 678.534 frt. (vagyis $10\frac{40}{100}\%$ pro rata temporis). A záloglevelek

forgalma 70 millió frtnál többet tesz. A 4°/_o nyeresmény kötvények eladásából származó nyereség csak részben van a fenti nyereségben befoglalva.

A herendi porcellángyár szept. 29-ére rendkívüli közgyűlést hívott egybe, melyen az új választások fognak megejteni. A keresk. miniszter aug. 31-éről szóló mérleget kívánt be, a részvénytőke leszállítása valószínűleg lebélyegzés útján fog eszközöltetni.

14-én. A magyar forgalomnak a m. kir. államvasutak és az osztr. magy. államvasut közötti megosztását tárgyaló egyezmény felülvizsgálás és átdolgozás alá kerül. Ez által a m. kir. államvasutak részesülése nagyobb leendő.

A párizsi nemzetközi vasuti congressuson Magyarországból a vasuti igazgatóságok és a kormány képviselői is részt vesznek.

Az osztr. magy. államvasut a temesvári (pályaudvaron fekvő) közraktárakat saját kezelésébe átveszi s felbontja a magyar leszámítoló bankkal kötött szerződést.

A Budapest és Bécs közötti telefon felállítása megkezdődött. 6 huzal lesz felállítva. A költségeket Bruckig Magyarország, onnan Bécsig pedig Ausztria viseli. A bevételekből esik Magyarországra 75°/_o, Ausztriára 25°/_o. A használatért 3 perczenkint 1 frt. fizetendő.

A zóna-tarifa következtében a magyar északkeleti vasuton az utasok száma 146°/_o-al, a bevételek összege 11⁵⁶/_o-al emelkedett az előző évhez képest.

15-én. A szesztermelők országos egyesülete 2 éven át a kiviteli praemium felemelését, az adómentes szesz beszerzésének, valamint a házi szükséglet fedezésére szolgáló adómentes szeszfőzés megszüntetését óhajtja.

A kereskedelemügyi miniszter folyó hó 30-ára a borkivitel emelésének érdekében enquete-et hívott egybe. A magyar kereskedelmi csarnok borászati szakosztálya megbeszélés tárgyává tette e kérdést és 10 pontozatot fogadott el, melyeket Altstock úr fog az enquete-en képviselni. A szakosztály a mintaraktárak felállítása ellen nyilatkozott, míg a budapesti iparkamara azok létesítését pártolta.

A budapesti villamos közúti vasút állítólag részvény-társulattá fog alakulni 3 millió frt. tőkével.

A Harkost-féle bányatársaság, mely Erdélyben arany bányákat mivel és Rudán nagyobb feltárásokat eszközölt, 16¹/₂^o/_o osztalékot fizet. Ugyanezen társaság birja Zdraczholzt és Füzemagurán is részes.

17-én. Az 1888. évi állami zárszámadások rövid idő múlva megjelennek és igen kedvező eredményeket tüntetnek fel.

A Trieszt-Velence közötti rövidebb összeköttetés hadászati szempontból is helyesnek ismertetett el, miért annak létesítésére a kilátások kedvezőbbé alakultak. A velencei építő társaság ezen összeköttetés létesítésére hajlandó.

A Gagarin-féle gőzhajózási társaság a Vaskapun át az orosz petroleum szállításához szükséges, kevésbé mély járatu szállítóhajók beszerzését határozta el.

A keleti vasutak fölötti tárgyalások az osztrák-magyar államvasút és báró Hirsch között, azon alapon, hogy báró Hirsch továbbra is részes marad, tovább folynak.

18-án. A kereskedelmi és iparkamarák újjászervezésének kérdése az egész országban élénk megbeszélés tárgyát képezi.

A szombathelyi-pozsonyi helyi érdekű vasút építése november havában kezdődik.

19-én. Az eszéki városi tanácsnak városi közraktárak építését ajánlja a törvényhatósági bizottság.

Szegeden állítólag kereskedelmi kamarát fognak létesíteni. Az október 5-én tartandó kereskedelmi kamarai enquete elé kérvényt terjesztenek.

20-án. A pénzügyminiszterium hirdetést tesz közzé a június 30-án felmondott 1871. évi 30 milliós kölcsönnek október hó 1-én leendő beváltása tárgyában.

A magyar pamutipartársaság 6.672 frt. veszteséget mutat ki. Szapáry István gróf lemond az elnökségről, Herzog Péter választatik helyére.

A kereskedelmi bank 3 millió frt. értékű $4\frac{1}{2}\%$ záloglevelet 110 frt. árfolyammal bevezet az amsterdami tőzsdén s az amsterdami banknál és a Wertheim és Gomperz czégnél aláírást nyit reájuk.

21-én. A temesvári kereskedelmi kamara elhatározza, hogy 1891-ben dél-magyarországi ipari és mezőgazdasági kiállítást rendez.

A hitelintézet és földhitelintézet megadja a trieszti árúraktárak építésére fordítandó 11 milliós kölcsönt.

Bécsben s a jelentékenyebb osztrák piacokon nyilvános aláírást nyitnak a Jó-szív-sorsjegyekből még el nem helyezett 200.000 darabra.

25-én. A magyar államvasutak személykocsijai szaporíttatni fognak.

Vegyészeti gyár alakul részvényekre. A Müller Fr. és társa szóda és vegyészeti anyagok nagy-bocskói gyárát e társaság átveszi és 5.300 részvényt és 10.000 darab elsőbbségi részvényt fog kibocsátani 100 frtjával (összesen 153.000 frt. tőkével).

27-én. A deés-besztercei vasuti vonalnak a Bukovinában fekvő Kimpolareig tervezett meghosszabbítása aligha fog létrejönni, mert az osztrák kormány nem fogja megengedni, hogy Bukovinának Béccsel való összeköttetése Nagyvárad és Budapesten át annyira (150 kilométerrel) megrövidíttessék, mert ez esetben a délorosz forgalom a galicziai aránytól eltereltetnék.

Veszprém megyében a marhavásárok megtartását marhavész miatt betiltják.

28-án. A »Merkur« bécsi váltóüzlet 200.000 drb. megmaradt Jósírv-sorsjegyet bocsát ki.

Kifakadások a Dunagőzhajózási társulat ellen a budapesti kereskedelmi kamarában, hogy Bécsset a viteldíjak tekintetében Budapesttel szemben előnyben részesíti.

A budapesti körvasut bejárása és megnyitása.

Az osztrák-magyar Lloyd elnöke a társaság kedvezőtlen pénzügyi helyzete folytán annak államosítására törekszik.

29-én. A horvát jelzálogbankot október hó első felében fogják felállítani.

30-án. A kereskedelmi miniszteriumban enquete tartatik a borkereskedés emelésének érdekében.

Jogász-gyűlés nyílik meg, melyen a munkások baleset ellen való biztosítása s a tőzsdei különbözeti ügyletek is megbeszélés tárgyát fogják képezni.

MAGYARÁZÓ MEGJEGYZÉSEK A HAVI KRÓNIKÁHOZ.

A lefolyt hó — daczára a pénzintézetek félévi mérlegeiben s az 1888-ra szóló állami zárszámadásban mutatkozó kedvező eredményeknek — nem szolgáltat alkalmat fontos megjegyzések tételére. Mert a félévi zárlatokat már előre oly kedvezőknek jelezték, a mint az később kitűnt s az állami zárszámadás hivatalosan még nincs közzétéve. Az utóbbiról túlzás nélkül el lehet mondani, hogy a legvérmesebb várakozást is meg fogja haladni s a pénzügyminiszterium előirányozási eljárásának megbízhatósága mellett megdönthetlen bizonytságot fog képezni. A legközelebbi hónap egyrészt a kereskedelemügyi miniszteriumban megtartandó enquete-tárgyalások, másrészt az országgyűlés megnyitása révén jelentékeny gazdasági anyagot fog felölelni. Meglepetést a lefolyt hónapban csak azon körülmény köztudomásra hozatala gyakorolt, hogy a szeszadó hozadéka nemcsak nem fog az előirányzat (20 millió forint) alulmaradni, hanem még $1\frac{1}{2}$ —2 millióval meg is fogja azt haladni. Kitűnt, hogy a pénzügyminiszter előrelátása, nem 872.543 hektolitert, hanem csak 531.000 hektolitert venni fel a költségvetésbe, nem csak böcs mérséklet vala, hanem még szabad hullázmási teret is tartott fenn. Ez annyival örvedetesebb, mivel az ezen iparágban uralkodó rossz üzletmenet folytán a közönség az adók befolyása tekintetében nagyon messze menő pessimismusba esett. Hogy a pénzügyminiszterium nem csalódott, az nem csak képviselői körökben, hanem úgy bel- mint külföldi pénzügyi körökben is nagy meglepégedésre szolgál és emeli a rossz aratás folytán súlygyert bizalmat.

Dr. Mandello Károly.

A magyar adó- és illetékisme kereskedelmi középtanodák harmadik osztálya számára, valamint magánhasználatra. A legújabb miniszteri tanterv és pénzügyi törvények alapján írta Lehmann Róbert Kolozsvárt, 1889. 273. lap.

Pénzügyi törvényeink és szabályaink valóban zürzavaros tömege mellett kétségtelenül nehéz feladat egy rendszeres könyvet, — de még nehezebb egy a középiskolák számára szánt tankönyvet a magyar „adó és illetékisméről” írni. A szóban forgó mű — dacára annak, hogy szerző valóban szorgalommal dolgozta át számtalan törvényeinket és szabályrendeleteinket — rendszeres munkának, de tankönyvnek épen nem mondható.

Mielőtt ebbeli véleményünket okadatoljuk, lássuk a munka vázlatát:

I. rész az adókról. I. Fejezet: az egyenes adók, még pedig a föld adó, a házadó, a keresetadó, a bányaadó, a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adója, a tükekamat- és járadékadó, az általános jövedelmi pótagadó, a nyereségyadó, a vasuti és gőzhajó szállítási használatától fizetendő adó, a fegyver- és vadászati adó, a hadmentességi díj. II. Fejezet: a közadók kezelése.

II. rész a bélyeg és jogilletékekről. I. Fejezet: általános határozatok. II. Fejezet: a bélyegilletékről és annak bélyegjegyek használata által való lerovása (a díjak, az állami italmérési jövedék).

III. rész a fogyasztási adókról. I. Fejezet: a magyar korona országaiban és ő Felsége többi királyságaiban és országaiban egyenlő törvények és igazgatási rendszabályok szerint kezelt fogyasztási adók: a szeszadó, a söradó, a cukoradó, az ásványolajadó. II. Fejezet: Magyarország önálló intézkedése alá tartozó fogyasztási adók: a boradó, a húsadó, a cukor- és sörfogyasztási adó.

A munkának ezen vázlatából első pillanatra kiténik rendszernélküli volta. Avagy pl. mit keres a közadók kezelése című fejezet az egyenes adók közvetlen befejezésénél, a midőn a közadók kezelése nemcsak egyenes adókra, hanem mindennemű adókra sőt illetékekre és nem állami adókra, sőt egyáltalában kincstári követelésekre is kiterjed (maga az 1883: XLIV. törvény III. részének ezen fölírása „az egyenes és közvetett adóknak, közvetlenül lerovandó illetékeknek és az egyenes adók módjára beszedendő kincstári követeléseknek és egyéb tartozásoknak végrehajtás útján való behajtásáról” elég intő jel arra, hogy még a közadók kezeléséről szóló törvényünk is nemcsak egyenes adót ért közadó neve alatt). A midőn pl. a pénzügyi közigazgatási bíróság hatásköre világosan az egyenes adók és illeték-ügyekben hozott határozatokra állapittatik meg (maga a szóban álló mű 75. lapján). Avagy mit keres a bélyeg és illetékekről szóló második részben az állami italmérési jövedék; volt-e annak valamikor bélyeg, illeték vagy díj természete, avagy a megváltás óta ilyenné idomult-e az át.

Egyáltalában azt hisszük, a midőn a magyar „adó- és illeték-

ismé" -ről tankönyv vagy rendszeres munka készül, mindenek előtt ki kellene fejteni a magyar adózási ügy természetét. Ki kellene fejteni, hogy a magyar adózó polgárok mily adók által vétetnek igénybe s ekkor nem szabadna megállani csak azon terheknél, melyeket a törvény adónak, illetéknek, bélyegnek nevez, hanem ki kellene fejteni, hogy az egyenes adók, a fogyasztási adók, a bélyeg és illetékeken kívül, adók ezen elnevezés nélkül is a jövedékek; a dohány, a só, az italmérési, a lotto-, a pósta- és távirat-jövedékek, valamint a határvám is állami adó természetével bír s az állami jövedelemnek, illetőleg az állami polgárok megterhelhetetésének ezen nagyhorderejű tényezőit egy „adó-ismé" -ben mellőzni éppen nem szabad, még pedig annyival kevésbé, mert az említett jövedékek közül több tényleg adó, és csak a jövedék formájában szedetik, a mint ezt minden pénzügyi kézikönyvben meg lehet találni.

Szükségesnek tartanók továbbá azt is, hogy a magyar „adó és illetékisme" állami rendszerünk és közigazgatásunk adóztatási viszonyait akkép ismertesse, hogy olvasóit legalább figyelmeztetné, miszerint az állami adóztatás mellett van még törvényhatósági és községi; hogy az egyenes adók egy része alapadóul szolgál, melyre pótagadót vehet ki a törvényhatóság, a község, és bizonyos tekintetben az ipar- és kereskedelmi kamara; hogy ezeken kívül van a községnek joga külön adóztatásra, fogyasztási adók, forgalmi adók meghonosítására; hogy vannak bizonyos szolgáltatások — kivált az ármentesítő társulatok illetékei — melyeket a törvény bizonyos esetben a közadók módjára rendel behajtatni, sőt melyekre nézve maga az állam is garantiát vállal.

Egy tankönyv és rendszeres munkától végre azt kívántuk volna, hogy minden egyes adónemet bizonyos tervszerű sorrendben sáttékintően adott volna elő; jelesül az egyenes adóknál, mi az adó tárgya; szabály és kivétel; ki az adóalany, szabály és kivétel; mi az adóaláb; milyen a kivetési mód sommás-e vagy egyénenkénti; ki a kivető, és mily eljárás követtetik a kivetésnél; mikor esedékes az adó, stb. E helyett a szerző egyszerűen előveszi a fennálló törvényeket s ha például az — törvényhozási szempontból nem tudom mikép indokolható „alapelvek" felírású fejezettel kezdődik, mint legujabb törvényeink a cukoradóról és a szeszadóról, akkor ő is alapelvekről szól, — holott például a hasonló természetű ásványolajadóval — a hol, ha akarjuk, ép oly alapelvszerű határozatokat lehet construálni, mint az említett két adónál — mert a törvény nem szól alapelvekről, a szerző sem szól róluk. Ez a törvény szövegéhez való szolgálai simulás a könyvnek, mint tankönyvnek jelentőségét tökéletesen megsemmisíti; az amúgy is oly complicált adórendszert, vagy mondjuk inkább törvényhalmazt így előadni iskolában — középiskolában — lehetetlen; egy ilyen vezérfonál a tanuló kezében megutáltatja magát a tantárgyat, mert oly sok — minden támpont nélkül odavetett anyagot kell feldolgoznia, mit magolással elsajátítani talán igen, de értelemmel fölemészteni lehetetlen.

És maga a szerző ezen általa követett módszernél — minél többet kiírni és lehetőleg szórúl-szóra kiírni — a törvényekből, még pedig úgy a hogy azt a törvény maga mondja, nem volt képes az adórendszert

űgy kifejtteni, hogy minden tekintetben világos és igaz képet nyújtson. Vegyünk például egy adónemet.

A földadónál elmondja futólag, hogyan készült az 1880. évi ideiglenes adókataszter; de hogy a jelenleg érvényes és az 1875: VII. törvény szerint készült új kataszter mikép létesült, ezt elhallgatja és egyszerűen megelégszik azzal, hogy a földbirtok tiszta hozadékanak kiszámítását a törvényből kiírja. A földadó alól mentes területeket felsorolva, nem említi föl az 1881. XLII. törvényt, mely a terméketlen vízterületeken az adómentességet esetleg 15 éven túl is megadja; — föl nem említi az 1883. XVII. törvénycikk 8. és 9. §-ait, melyek szerint a phylloxera által elpusztított szőlőterületek 6 éven át és a phylloxeramentességet biztosító homokterületen ültetett új szőlők szintén 6 éven át adómentesek. A földadóról szóló összes intézkedések közt meg nem található, hogy tulajdonkép kit terhel a földadó, pedig hát az 1875. VII. t. cz. 7. §-a szórul-szóra ki lett volna írható. A földadót a községi közegek vetik ki, mondja a szerző 14. l., pedig az 1883. XLIV. t. cz. 4. §. szerint a földadót évenként és községenként az adófelügyelő, a mint ezt a szerző maga is más helyen, munkája 67. lapján mondja, egyénenként pedig a községi közegek.

Minden szakasz elején a szerző idézi a törvényeket, melyek az adóra vonatkoznak. Nem értjük a szerző szándokát ezekkel az idézetekkel. A szöveg maga tisztán csak a főnnálló adórendszerrel foglalkozik és történeti fejleményeket mellőz, vagy legalább ritkán említ föl, ennek megfelelően tehát csak a főnnálló törvényeket kellene idézni; például a földadónál semmi jelentősége nincs annak, hogy a szerző az 1754. IV., 1755. I., 1791. XI., az 1848. VII. és VIII. törvénycikkeket, az 1850. márczius 4. nyílt parancsot, az 1868. XXV., az 1870. L. törvénycikkeket idézi, mert ezekből egy szó sem létezik többé; — de másfelől hiányzik az 1881. XLII. és az 1882. XXIX. törvénycikk, mely mindkettő adómentességeket biztosít és jelenleg is alkalmaztatik. A nyereségyadóra nézve egyedül érvényes adótörvényünk az 1879. XLIX., minek tehát idézni az 1868. XV. és az 1879. XLIX. cikkeket; s így folytathatnók megjegyzéseinket sorban minden egyes adónemre nézve.

Mindezek után nem mondjuk azt, hogy a szóban álló munka egészen hasznavehetlen, mert az egyes adónemekre nézve elég szorgalommal össze van állítva az érvényben álló törvények és szabályok halmaza, de az, a mi akart lenni: tankönyv vagy kézikönyv, ezt a czélt nem érte el.

Dr. Matlekovics Sándor.

Külföldi közgazdasági folyóiratok szemléje.

A »Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik« folyóévi juniusi füzetében Nasse E., az ismert bonni tanár, »Der Schlussbericht der englischen Gold- und Silberkommission« feliratu cikkében az angol arany- és ezüstbizottság befejező jelentésével foglalkozik, monometalista álláspontjából bírálgatva a jelentés főbb részeit.

Az angol bizottság, melynek feladata volt a két nemes fém értékviszonyában beállott változás okait, hatását és orvoslását kutatni,

tudvalevőleg nem mutathat fel határozott sikert. Daczára az óriási gépezetnek, melylyel működött, a kihallgatottak és véleményezők, valamint a statisztikai adatok végtelen sorának: a bizottság a feltett kérdésekre egyöntetű választ adni nem birt. A befejező jelentés szerkezete maga legtisztábban mutatja ezt az eredményt. All az ugyanis három részből: egy általános áttekintésből, melyet a bizottság összes tagjai aláírtak s két oly részből, melyek egyike a monometallisták, másika a bimetalisták nézeteit és érveléseit tartalmazza; az előbbit a bizottság egyik fele (az elnökkel), a másikat a másik fele vallja magáénak. A jelentés tehát semmivel sem mutat haladottabb álláspontot, mint a közgazdasági irodalom; a két ellentétes párt époly mereven áll egymással szemben ez okiratokban, mint azokon kívül.

A mi a két nemes fém értékviszonyában beállott nagy változás okait illeti — arra nézve a bizottságban már nem lehetett egyetértés — a mint nincs az iskolák között sem. Hogy a kontinens több államában a pénzrendszeren belül belállott változások szolgáltaták a legközvetlenebb alkalmat a régi egyensúly megzavarására, arra nézve nem volt kétség a bizottság két része körében. De igen is élénk vita tárgyát képezte a kérdés: vajjon az arany lett-e drágább, vagy az ezüst olcsóbb? Bár a kérdés megfejtése a gyakorlati eredményen mitsem változtat és habár nagyon könnyen meglehet, hogy a változás, természetesen ellenkező irányban, mindkét érczet érte: a jelentés úgy, mint értekező is hosszasan foglalkozik a kérdéssel. Azok, a kik a bizottságban az arany drágulását állították, azzal az érveléssel élnek, miszerint az árúk körében általános árhanyatlás levén észlelhető, valószínűbb, hogy a változás oka az aranyban rejlik s nem az árúkbán; mert épen valószínűbb, hogy egy ok volt a változásra, — t. i. az, mely az arany-nál működött, — mintsem hogy sok különböző ok lépett volna egyidejűleg működésbe és változtatta volna meg az ezüst és kivüle ezer és ezer egyéb jószág értékét. Ezen, Stanley Jevonstól eredő okoskodással szemben Nasse nagyon éles logikával azt az ellenvetést teszi, hogy először a hanyatlás nemcsak az árúk értékében, hanem másutt, — nevezetesen a munka bérénél is ki volna mutatandó, mert különben általános árhanyatlásról szólni nem lehetne. Hogy pedig a munkabér az újabb időben hanyatlott volna, annak ellenmond a tapasztalat. Másodszor pedig nem okvetlen szükséges, hogy az ezer meg ezer árú értékében beállott hanyatlásnak ugyanannyi különböző oka is lett legyen. Sőt elképzelhető, hogy az ok valamennyinél egy és ugyanaz. Értekező meg is nevezi ez okot: a termelés terén történt nagy átalakulást. A technika haladásában s az őstermelésnek új, óriási területekre való kiterjesztésében elég magyarázat van, ugymond, az általános árhanyatlásra. Érdekes az, a mint értekező a dán Scharlinggal vitatkozik. Ez ugyanis a Nasse-féle érvelésre azzal vágott vissza, hogy a termelési költségeknek a termelés átalakulásából folyó csökkenése maga is pénzben talál kifejezésre, s annyit tesz, hogy kevesebb pénzbe kerül a javak előállítása; a minek oka viszont épen a magyarázandó körülmény, a pénz értékemelkedése — s így itt circulus vitiosusba jutottunk. Ezzel szemben értekező megjegyzi, hogy ő a termelési költség alatt a termelésre for-

ditott tőkét és munkát érti csak és nem az ezekért fizetett összegeket. De ha már ezen termelési költségekről van szó, úgy alig érthető, hogyan kerülte el Nasse figyelmét az a körülmény, miszerint az arany termelése tekintetében is volt ily átalakulás akkor, mikor az 50-es évek elején annyi aranyat tártak fel s ez az idő nagyon is hasonlít ahhoz, a melyet a mezőgazdaság terén a tengerentuli országok versenye legujabban előidézett: csakhogy a változást a termelés szempontjából az arany kezdte volt s a többi termékek csak utolérték azt. Ebből a tekintetből tehát az 1873—87. évek inkább kiegyenlítették a különbséget arany és árúk közt, sem minthogy új alapot teremtettek volna azok kölcsönös helyzetének átalakítására.

Beható fejtegetést csatol szerzőnk ahhoz a vitához, mely a bizottságban az arany és ezüst pénzül való szereplése tekintetében felmerült. Az arany értékelkedését bizonyítgató bimetellisták felhozták, hogy, ha az árúk termelésében beállott változás okozta azok aranyban kifejezett árának sülyedését, úgy az ezüst is pénz és valuta leendett, a világ nem kis részében: az ezüstben számított áraknak is hanyatlani kellett volna, vagyis az arany és ezüst párhuzamosan mozgott volna ez árváltozások közepette. A monometallisták úgy, mint Nasse, kiemelik a tényt, hogy az arany ma egészen más — nagyobb mérvben — pénz, mint az ezüst. Nemcsak az újabb valutacserék, nemcsak India ezüsfogyasztásának ujabban beállott csökkenése, hanem főleg az aranyvalutás államok közgazdaságának az ezüstvalutásokétól eltérő jellege adja meg a magyarázatot ez állításra. Különösen ez utóbbi pontra helyez nagy súlyt Nasse. Utal a művelt nyugaton oly rendkívüli jelentőségre vergődött hitel és a nagy központi bankok kompenzáló szerepére. A hitel az, mely jegyeivel betöm minden hézagot, melyet az arany üresen hagyna és összehuzódik a kellő mérvig, mihelyt az ismét elfogalja a régi helyét. Ebben segítségére vannak a nagy bankok felhalmozott aranyalapjai, melyek apadnak vagy megdagaadnak a szerint, a mint a közgazdaságnak aranyra van szüksége vagy feleslege van abból. Mindez ellenkezőleg áll az ezüstvalutás országokban. Itt az új és új ezüstszállítmányokat nincs hová elhelyezni s ha viszont megfogyna a pénzanyag: nagy hiány állana be egyszerre. Innét, hogy az arany az értékében állandóbb pénz s az ezüst az ingadozó. Mindezt nagyon meggyőzően fejt ki szerzőnk, de a hitel és bankok egyensúlyozó hatásának méltatása mellett figyelmen kívül hagyja azt, hogy a kompenzáció mellett és annak daczára is úgy látszik, mintha bizonyos fokig harc folyna a kulturnemzetek közt az aranyért és mintha e harcban épen a nagy bankok vinnék a vezérszerepet! E harc semmi esetre sem szól a mellett, hogy a hitel olyan tökéletes kiegészítését képezné az aranyvaluta-rendszernek, mint azt Nasse velünk elhitetni akarja.

A jelentés második feladata volt megvilágítani a két nemes ércz értékviszonyainak megváltozásából eredő közgazdasági hátrányokat. Értekezőnk jelezi, hogy e hátrányok közül csakis a Kelet-India pénzügyeiben s áruforgalmában mutatkozó, az angol érdekek szempontjából kedvezőtlen változások hozták Angliában szűnyegre a valutakérdést. — A jelentés valóban túlnyomólag a keletindiai viszonyokkal

foglalkozik. — E részben bennünket csak az a kérdés érdekel, hogy minő befolyást gyakorolt az ezüst értékcsökkenése Kelet-India, mint ezüstvalutás ország külkereskedésére.

A bizottság egyetértett abban, hogy — mihelyt az arany- és ezüstvalutás területen az összes árviszonyok arányba jönnek a vezető ércz értékével: a nemzetközi forgalom a két terület közt ugyanazon feltételek mellett fog végbemenni, mint azelőtt. Addig az időpontig azonban az egyik — a bimetallista fél szerint az aranyvalutás országok termelője állandó hátrányban lesz az ezüstpénzes ország termelője és kereskedője mellett. A másik fél ezt a hatást tagadásba vette.

A vita súlypontja nem a jőszágáraknak a valuták szerint különböző mérvű csökkenésében rejlik. Mert igaz, hogy aranyvalutás országokban az árak nagyobb mérvben csökkentek, mint ezüstvalutás területen, mert hisz épen az ezüst maga is olcsóbb lett a nemzetközi forgalomban mint azelőtt: már pedig az értékmérő csökkenése megfelelően ellensúlyozza a megmért értékek kisebbedését. De ebből csak az következik, hogy az ezüstvalutás országok termelője ezüstben csak annyival kap többet, mint az aranyvalutás aranyban — a mennyivel az ezüst most kevesebb értéket képvisel, mint azelőtt. Ha e változás nem állott volna be, úgy a különbség csak az lenne, hogy ez a termelő ezüstből kevesebbet kapna, de ez az ezüst neki annyit érne, mint az előbbi esetben, mert hisz az árak csökkenése s az ezüst értéke megfelelőleg nagyobb lett volna.

Az igazi ok, a mely Kelet-India versenyét veszélyessé tette, a bimetallista érvelés szerint nem magok a jőszágárak hullámzásában, hanem a termelési tényezőkben keresendő. Értekezünk — bár kisebb mérvben — szintén súlyt tulajdonít e körülményeknek. Arról van ugyanis szó, hogy a termelés költségeinek némelyike, nevezetesen a munkabér és adók, nem csökkentek, hanem inkább emelkedtek az aranyvalutás országokban; ellenben csökkentek vagy legalább változatlanok maradtak Indiában. Ez országban ugyanis, mint Nasse szépen kiemeli, a mezőgazdák nagy száma természetben fizeti munkásait: azok bére tehát oly arányban képez csekélyebb terhet, a minő arányban a kész őstermékek ára csökkent. Angliában nem létezik ily összefüggés munkabér és jőszágárak között. Mi sem természetesebb tehát, minthogy az angol vállalkozó nehezebben versenyez az indiai termelővel ma, mint azelőtt. De ez a jelenség beállott volna akkor is, ha az ezüst árfolyama a londoni piacon változatlan marad s a keletindiai váltó parin áll is. Ez esetben a jőszágárak ott ép oly arányban csökkentek volna (ezüstben), mint Európában (aranyban), de a termelési költségek itt csekélyebb apadást mutattak volna, mint ott s a vállalkozó helyzetének képe csak ugyanaz volna mindkét helyen, milyen az ma a két fém nagy érték-arányváltozása mellett.

Megemlékezik azután értekezünk a jelentés azon részéről, mely a két nemes fém értékviszonyának állandóvá tételéről s így a jelen állapottal összekötött bajok orvoslásáról szól. Nem kívánjuk a javaslatokat, melyeket e részben a jelentés tesz s melyek egyébiránt a monometallista többség részéről az ezüst pénzül való alkalmazásának némi

nagyobbitásában, a bimetallista kisebbség részéről nemzetközi valuta-egyezményre utalásban kulminálnak — bővebben ismertetni, annyival kevésbé, mert értekezőnk sem helyez nagy súlyt rájuk. Egyébiránt a közeljövő ezirányban valószínűleg megfogja adnia rég várt felvilágosítást.

Szintén a valutakérdésekkel függ össze Molinarinak, a »**Journal des Économistes**« szerkesztőjének a folyóirat július havi füzetében »*Le renouvellement de la convention monétaire de l'Union latine.*« (A latin Unió pénzegegyezményének megújítása) cím alatt közölt rövid czikke.

Értekező e fejtegetésében kettős feladatot tűz maga elé: bírálni az 1885. évi egyezményt és javaslatokkal lépni fel a jövőre nézve. A bírálat tulajdonkép Frère-Orbánnak egy parlamenti beszédét tartalmazó röpiratához fűződik, melyben az ismert nevű belga pártvezér és volt pénzügyminiszter, jelenlegi utódja ellen támadást intéz azért, mert kötelezte Belgiumot arra, hogy a latin pénzünió felbomlása esetén a külföldön forgalomban levő és 200 millióra becsült belga ezüstérmék felerészét aranyban a törvényes értékarány szerint beváltja. E támadást Frère-Orbán arra alapítja, hogy, szerinte, az állam nem tehető felelőssé azon következményekért, melyek az ezüstpénz veretésének megszorításából eredtek. Ez okoskodás szerint azt a különbséget, mely a belga ezüstérmék névleges és aranyban számított árfolyama közt létezik, a belga kormány az érmék birtokosainak megtéríteni nem tartoznék, mert itt valutaváltoztatásról, pénzdevalvációról szó sem lehet.

Értekezőnk élesen megrója a belga államférfiut ezen érveléseért. Szemére veti, hogy maga is Szép Fülöp király példáját akarja követni, mikor az államnak azt javasolja, hogy az általa rosszabbá tett pénz hagyja alattvalói nyakán. Mert, szerinte, nincs semmi különbség a közt, a teljes súlyú pénz helyett könnyebb pénzt bocsátani ki és a közt, a kiverés korlátozása által szállítani le az ezüstérmék értékét. A következmények itt ugyanazok lesznek, mint voltak amott s azokat épügy meg fogja érezni a mai állam, mint megsínylették volt a pénzrosszabbító fejedelmek. Mert igaz ugyan, ugymond, hogy az első sorban károsodottak azon külföldiek lesznek, kiknek tárczájában az Unió megszűnté a belga ezüstérméket épen találni fogja; de ez érmék aztán egész súlylyal a belga piacokra vettetnének s kiszorítanák azokról az aranyat. Belgium azonfelül kitenné magát hitelezői haragjának azért, hogy értéktelen pénzben fizeti ki őket. A hitelezők haragja az államhitel megdrágulásában jó kifejezésre. Ezt előidézni Belgiumnak épen nincs érdekében, mert hisz alig kerülheti el annak szükségét, hogy rendkívüli hadi szükségletei fedezésére új kölcsönt vegyen fel. Elértéktele nedett csere-eszköz bent, megdrágult hitel künn válságos lehetne a belga állam pénzügyi helyzetére és minden esetre sokkal súlyosabb következményekkel járna, mint az egész külföldön forgó érmemennyiség beváltása.

A jövőt illetőleg felveti Molinari az ezüst-kiverés újból leendő megengedésének kérdését; de egyuttal el is veti a bimetallisták idevágó indítványát. Aphoristicus megjegyzésekkel gunyolja őket, a miért az ezüstkiverés felfüggesztésében keresik az állítólagos pénzzsűkség s az árhanyatlás okát és a gazdasági pangás előidézőjét. A pénzhány

ellen felhossa, hogy a bankok nemes érczkészlete jóval meghaladja a bankjegyek fedezetére szükséges mennyiséget és hogy az magasabb, mint valaha. Az áremelkedést illetőleg hivatkozik Sauerbeck ártáblájára, mely az 1867—77 évtizedről 1887—88-ra jegyez emelkedő, változatlan és csökkenő árakat, ez utóbbiaknál $8\frac{1}{2}\%$ -tól $50\frac{1}{2}\%$ -ig menő árhanyatlással. Holott, ugymond, ha az árcsökkenés oka a pénz ritkasága, úgy e csökkenés kivétel nélküli és egyenletes leendett. Az árak hanyatlása sokkal egyszerűbben magyarázható a technika és a közlekedési eszközök tökélyesbülésével.

Azután vizsgálja Molinari annak az eshetőségnek következményeit, hogy a bimetalisták Franciaországban győznek s az ezüst kivevése újra kezdetét veszi. Ha a jelenlegi törvényes értékarány megtartatik, úgy Franciaország elveszti aranyát, mint elvesztette azt a század folyamán, valahányszor az arany bármi csekélylyel magasabb értékaránynyal bírt az ezüsthöz viszonyítva, mint 15:3 az 1-hez. Ha a jelenleg uralkodó értékarány (22:1) vétetnék a kettős valuta alapjául, akkor újra kellene verni az egyik — az arany, vagy ezüst érmenemet. De eltekintve a költségektől, sem a kisebb súlyú aranypénzek, sem a nagyobb súlyú ezüstermek nem kívánatosak. E mellett a két nemes érc értékviszonya a dolog természeténél fogva továbbra is változni fog s akkor a dolgok megint csak ott fognak állani, a hol most.

Ezekre az épen nem új érvelésekre csak azt kívánjuk itt megjegyezni, hogy Molinari tulajdonképen nem létező rémekkel küzd, mikor attól tart, hogy Franciaország egymagában újra be fogja hozni a tiszta kettős valutát. Erről szó sem lehet: mert vagy lesz nemzetközi egyezményen alapuló kettős valuta, vagy nem lesz semilyen. Hogy lesz-e, vagy sem, azt a jövő fogja megmutatni; olyan eshetőségre, hogy Franciaország egyedül lépjen rá erre az utra, nem érdemes a szót vesztegetni.

Sokkal figyelemre méltóbb, bár alapeszméjében szintén nem új az a pozitív javaslat, melylyel Molinari az Uniónak szolgál a jelen egyesség lejárta idejére. Indítványozza, hogy az arany 5 frankosok, melyeket a közönség épen nem kedvel — egészen, a szintén nem nagyon kedvelt 10 frankosok pedig egy részben vonassanak vissza; az ezek helyébe lépő s így forgalomképességökben megizmosodott ezüst 5 frankosokért pedig az Unió összes államai vállaltanak kölcsönös jótállást.

Mindenesetre nagyon is kérdéses, hogy az Unió államai reáállanak-e erre a javaslatra. Két pontot azonban nem hagyhatunk említés nélkül Molinari cikkében, a mely két pontban értekező határozott rokonságot árul el az általa oly élesen bírált bimetalisták észjárásával. Az egyik az, hogy Molinari maga is nemzetközi egyezményt indítványoz, a másik az ezüst pénzül való használásának javasolt kiterjesztése. A különbség az ő álláspontja s a bimetalisták javaslata közt csak az, hogy emez nagyobb méreteken van tervezve.

Dr. Ráth Zoltán.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

A phylloxera-vész hatása 1888. évi szüretünk eredményében.

A jelen év folyamában egyetlen még érintetlennek hitt nagyobb borvidékünkön, a királyhágmentű területben is, konstatáltatott a phylloxera föllépése s a szörnyű csapás ma már igazán országossá, a szó szoros értelmében általánossá lett. A földmívelés- ipar- és kereskedelmi miniszterium adatgyűjtése szerint a Magyarbirodalom szőlőterületéből már 1887. végéig 132 ezer katasztrális hold volt inficiálva, sőt 55 ezer hold teljesen el is pusztult. A vészlepett és elpusztult terület azóta is folyvást szaporodott s hogy a phylloxera-vész mily rohamosan terjed, legjobban mutatja azon körülmény, hogy míg 1875-től, vagyis a phylloxera első föllépésétől 1887 végéig, összesen tehát 13 év alatt, a szorosabb értelemben vett Magyarországon 742 községben konstatáltatott hivatalosan a phylloxera jelenléte, addig 1888 végével már 1184 község szőlőterülete találtatott kisebb-nagyobb mértékben fertőzöttnek, vagyis egyetlen év lefolyása alatt 442 községre terjedt át a veszélyes rovar. A phylloxerás községek tehát 1888 végén a szőlőterülettel bíró községek összes számának már 22'07 $\frac{1}{100}$ -kát képviselték.

Az 1888. évben megtámadott és elpusztult szőlők területéről nincsenek adataink; ez évben ily speciális adatgyűjtés nem történt, vagy legalább nem vezetett a kívánt eredményre, a hivatalos szüreti statisztika adatait pedig e tekintetben alig-alig használhatjuk. Ez adatok szerint hazánk szőlőterülete 1884-ig bezárólag, a mikor pedig már a régebben inficiált szőlők közül sok kipusztult — még folyvást növekedett úgy, hogy a szorosabb értelemben vett Magyarország szőlőterülete 376'6 ezer hektárral akkor érte el legnagyobb kiterjedését. Ettől az évtől kezdve azonban szőlőterületünk a hivatalos adatgyűjtés szerint is folyvást apadt. 1885-ben leszállt 367'6 ezer hektárra, 1886-ban 363'6 ezerre, 1887-ben 352'6 ezerre, 1888-ban pedig 342'5 ezer hektárra.

Hogy ez adatokból nem határozhatjuk meg pontosan a phylloxera-vész okozta csökkenést, két okra vihető vissza. Az egyik, hogy az elpusztult területekkel szemben ott állnak az új ültetések, melyek az utóbbi évek alatt, különösen az immunis talajban nagy mérvet öltöttek; a másik ok pedig, a mi már a felvétel hiányosságából ered, hogy sok község, a helyett, hogy a történt változások lelkiismeretes számbavételével a tényleg létező szőlőterületet mutatná ki, egyszerűen a kataszter által korábban megállapított szőlőterületet közli évről-évre.

Szőlőmivelésünk, mely a hazai őstermelésben eddigelé oly fontos szerepet játszott, megérdemelné, hogy jelenleg, midőn a phylloxera vész létalapjában ingatta meg, különös figyelem és beható tanulmány tárgyává tétessék; mert a gazdasági baj orvoslását épűgy, mint az emberi test betegségét, szintén meg kell előznie a pontos diagnosis-nak. A mit a rendes statisztikai adatgyűjtés nyújt, normális időkben elég lehetett, de most már nagyon kevés.

Szükséges volna mindenekelőtt tudnunk, hogy szőlőterületünk mily arányban oszlik meg a különböző talajnemek között. Igaz, hogy a hetvenes években az a specialis adatgyűjtés, mely egy nagy nemzetközi szőlőszeti statisztika kedvéért indult meg, ezen kérdésre is kiterjedt, de azóta a viszonyok tetemesen megváltoztak. A homok talaj, mely akkor még csak 27.90 $\frac{0}{100}$ -kát tette az összes szőlőterületnek, azóta a többi talajnemek rovására is folyvást hódított s kétségtelen, hogy az egyes talajnemek arányszáma ma már másképp alakul, mint 1873-ban alakult. — Évről évre pontos kimutatás volna vezetendő az inficiált és kiveszett szőlőterületekről is, s itt ismét nagyon tanulságos volna, ha a talajnemeket is megkülönböztetnők. Még fontosabb volna a talajnemek megkülönböztetése az új ültetéseknél, hogy mennyi új szőlő ültetett immunis homok talajba s mennyi a phylloxerának ellent nem álló egyéb talajnemekbe. Ez utóbbiaknál azonban meg kellene különböztetni az ellentálló amerikai szőlőveszszökkal s az európai fajokkal történt ültetéseket. Általában a védekezés kiterjedéséről szükséges volna, s azt hisszük lehetne is, biztos adatokat szerezni, s itt nemcsak az amerikai direkt termő fajok és alanyok ültetése jön számba, hanem a szénkénnel való fentartás is, mely utóbbinál az évenként felhasznált szénkénneg mennyiségét is érdekes volna számba venni.

Ezen adatok közül egynémelyikére a fentebb említett adatgyűjtés ki is terjeszkedett s 1887-ben az amerikai szőlővel beültetett terület mintegy 400 kat. holdra becsültetett, a szénkénnel való gyéritő eljárás pedig körülbelöl 235 kat. holdnyi területen alkalmaztatott.

E pár adat szomorúan illusztrálja, hogy mennyire nem áll arányban a védekezés a baj nagyságával. Franciaországban s az Ibériai félszigeten kívül nincs ország, mely a phylloxerától már eddigelé annyit szenvedett volna, mint hazánk, mégis keleti fatalismussal nézzük a becses nemzeti vagyón pusztulását. A tudomány csalhatatlan szert nem talált ugyan fel a baj tökéletes elfojtására, de megmutatta az utakat és módokat, melyeken daczolhatunk vele s az az óriási küzdelem, melyet Franciaország diadalmasan kifejt, ránk nézve is kell, hogy biztatólag és buzdítólag hasson. Franciaországban a phylloxera több, mint egy millió hektár szőlőt kipusztított, mégis a szőlőterület 2,428.737 hektárról (1873-ban) csak 1,944.000 hektárra szállt le, s ujabban a védekezés, a mily erélylyel indult meg, további csökkenéstől aligha lehet tartani. Az amerikai vesszőkkel beültetett terület ott következő emelkedést mutatott: 1)

1) François Bernard : Statistique vinicole universelle. Journal de la société de statistique de Paris. Aout 1889.

1881-ben	8.900 hektár	1885-ben . . .	75.200 hektár
1882-ben	17.000 „	1886-ban . . .	110.800 „
1883-ban	28.000 „	1887-ben . . .	166.500 „
1884-ben	53.000 „	1888-ban . . .	217.000 „

Az elárasztással védett terület jelenleg 30.000 hektárra rüg, a szénkénnel való gyéritési eljárással pedig 75.000 hektár szőlőterület tartatik fenn. E nagy erőfeszítések daczára sem volt azonban Franciaország képes bortermelését a korábbi színvonalon fentartani s a korábbi 55 millió hektoliter átlagtermés 25—30 millió átlagtermésre esett le.

A phylloxera Franciaországban 1863-ban lépett föl, de káros hatása a szüret eredményében csak 1877 óta mutatkozik nagyobb mértékben. Nálunk a veszedelmes rovar első nyomát 1875-ben fedezték föl, azóta szintén 14 év telt el s az utóbbi években már különböző vidékekről sűrűn hallottuk a hirt az *utolsó* szüretéről, sőt oly híreket is gyakran hallunk, hogy nem szüretelnek többé; azonban a szüret országos eredményében eddig még nem mutatkozott hanyatlás s 1881. óta csaknem évről-évre kielégítő szüretünk volt. Igaz, hogy a nyolczvanas évek elején a baj sokkal kisebb terjedelmű volt még, semhogy az országos eredményt megváltoztathatta volna, az utóbbi évek alatt azonban oly általánossá vált, hogy méltán aggodalommal tekinthetünk minden újabb szüret elé.

Az 1888. évi szüret végleges eredményét csak imént tette közzé az országos magyar kir. statisztikai hivatal. E szerint Magyarország összes bortermése, Horvát-Szlavonország nélkül, 3,909.175 hektolitert tett. Hasonlítsuk ezt össze a korábbi évek termésével:

termett összesen :		termett összesen :	
1875-ben . . .	6,260.258 $\mathcal{H}_l$	1880-ban . . .	2,426.799 $\mathcal{H}_l$
1876-ban . . .	1,858.034 „	1881-ben . . .	4,230.730 „
1877-ben . . .	3,534.021 „	1882-ben . . .	4,113.058 „
1878-ban . . .	8,075.833 „	1883-ban . . .	4,636.135 „
1879-ben . . .	6,314.343 „	1884-ben . . .	4,411.391 „
átlag 1875—79-ben . . .	5,208.500 $\mathcal{H}_l$	átlag 1880—84-ben . . .	3,965.623 $\mathcal{H}_l$

1875-től 1884-ig pedig a tíz évi átlagtermés 4,586.061 hektoliterre rügött. E tíz év alatt a phylloxera pusztítások hatása még semmi esetre sem alterálta a szüret eredményét, hiszen 5.364 szőlőműveléssel bíró községünk közül 1884-ben még csak 116-ban konstatáltatott a phylloxera jelenléte s ezek között is a legtöbb községben csak alig hogy fellépett, nagyobb pusztítást még nem okozott.

Az 1885. évi szüret ismét egészen jól ütött ki, összes bortermésünk 5,422.675 hektoliterre rügött, 1886-ban az összes bormennyiség már csak 3,932.755 hektolitert tett, de 1887-ben ismét 4.961,097 hektoliterre emelkedett. Az 1888. évi szüret, igaz, hogy több mint egy millió hektoliter csökkenést mutat a megelőző évvel szemben, de az eredmény épen nem mondható még kedvezőtlennek, csaknem egészen összevág az 1880—84. évi quinquennium átlagával, melyben pedig csak egy határozottan rossz szüret volt, az 1880. évi.

De ha az országos eredményben nem látunk hanyatlást,

érdekes azon vármegyéket külön szemügyre venni, melyekben a phylloxera legtöbb pusztítást vitt véghez. 1887-ben Veszprém megyében már az inficiált terület az összes szőlőterületnek $69\frac{97}{100}\%$ -kát képezte, a kipusztult vagy kiirtott pedig $41\frac{14}{100}\%$ -kát; Temesben $64\frac{20}{100}$, illetőleg $35\frac{93}{100}$, Esztergomban $50\frac{76}{100}$, illetőleg $20\frac{05}{100}$, Szilágyban pedig $41\frac{37}{100}$, illetőleg $25\frac{62}{100}\%$ -kát. Ezen négy vármegye összes bortermése 1877. óta évről-évre következő volt:

	Veszprém megyében	Temes megyében	Esztergom megyében	Szilágy megyében
1877-ben	34.663 hl.	173.458 hl.	32.943 hl.	18.029 hl.
1878-ban	77.825 „	585.718 „	172.113 „	93.898 „
1879-ben	53.697 „	441.396 „	100.367 „	64.942 „
1880-ban	21.470 „	286.411 „	32.204 „	22.818 „
1881-ben	48.405 „	348.706 „	90.692 „	21.109 „
1882-ben	47.683 „	219.087 „	59.792 „	54.981 „
1883-ban	46.095 „	381.020 „	45.653 „	57.281 „
1884-ben	32.716 „	176.660 „	62.113 „	42.094 „
1885-ben	71.404 „	242.522 „	83.171 „	44.604 „
1886-ban	28.677 „	105.771 „	55.401 „	5.365 „
átlag 1877-86-ban	46.263 „	296.075 „	73.445 „	42.512 „
1887-ben	43.848 „	129.141 „	46.439 „	43.640 „
1888-ban	27.569 „	133.953 „	34.628 „	19.533 „

Az 1888. évi eredmény a 10 évi átlaghoz képest mind a négy megyénél nagy csökkenést mutat; azonban, ha a felsorolt években végig tekintünk, azt látjuk, hogy az 1888. évi termésnél korábban még gyengébbek is fordultak elő. Leghatározottabban mutatkozik a hanyatlás Temes- és Esztergom megyénél. Sajátságos, hogy azon megye, mely a phylloxera-vészről legtöbbet szenvedett; t. i. Veszprém, legkisebb hanyatlást mutat. Minek tulajdonítsuk ezt? Talán az elpusztult terület egy részét új ültetésekkel pótolták helyre? A hivatalos statisztika erre látszik mutatni, mert míg a korábban említett miniszteri adatgyűjtés szerint Veszprém megye szőlőterméséből 1887. évig a phylloxera 3.070 kat. holdat pusztított el teljesen, a stat. hivatal rendes adatgyűjtése szerint 1876. óta, a mikor még a phylloxera Veszprém megyében nem lépett föl, az összes terület 8.864 kat. holdról 1887-ig csak 7.463 kat. holdra szállott le, a csökkenés tehát csak 1.401 holdat tett. E tekintetben azonban, a fentebb kifejtett okoknál fogva, a rendes hivatalos adatgyűjtésnek föltétlen hitelt nem adhatunk.

A bortermelésnél különben a hanyatlást csak több év átlagából lehet határozottan megállapítani, mert egyetlen termés sincs, mely annyira alá volna vetve az időjárás szeszélyének, mint a szőlő. Szőlőművelésünk boldogabb korában is fordultak elő oly gyenge termések, miket a jövő küzdelmes években is többnyire túl fogunk szárnyalni, csak hogy viszont nem várhatjuk az egykori nagy termések ismétlődését s a mi legfőbb baj, legnemesebb, legértékesebb s kivitelre legalkalmasabb boraink termése fog évről-évre alább szállni.

Dr. Vargha Gyula.

K Ö N Y V S Z E M L E.

A) FOLYÓIRATOK.

Budapesti Szemle. Szerkeszti Gyulai Pál. 1889. októberi szám: Népszámlálásunk és a telepítések, Vargha Gyulától, stb.

Erdészeti Lapok, az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerk. Bedő Albert. XXVIII. évf. VII. füzet, július hó.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerkesztik: Cserhádi Sándor és Kosutányi Tamás. VII. évf. 9. füzet. Magyar-Óvár, 1889.

Statisztikai havi füzetek. Szerkeszti Kőrösi József, kiadja Budapest főváros statisztikai hivatala. 195. sz. (1889. augusztus): Az 1888-ik évi építkezések statisztikája. A fővárosi összes részvénytársulatok 1888. évi üzleteredményei, stb.

Annalen des deutschen Reichs. Herausgeg. von dr. G. Hirth und M. Seydel. 1889. Nr. 9. Die Revision des Genossenschaftsgesetzes. Verwaltungsbericht der Reichsbank für das Jahr 1888. etc.

Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik. Herausgeg. von H. Braun. II. Jahrg. 3. H.: Die amerikanischen Trusts als Weiterbildung der Unternehmer-Verbände, von F. Aschrott. Das bürgerliche Recht und die besitzlosen Volksclassen, von A. Menger. Das Rundschreiben des schweizerischen Bundesrats betr. den internationalen Arbeiterschutz, eingeleitet von H. Braun. Die oesterreichische Fabrikinspektion im Jahre 1888. von E. Mischler, etc.

Finanz-Archiv. Herausgeg. von G. Schranz. VI. Jahrg. 2. H.

Jahrbücher für Nationaloekonomie und Statistik. Herausgeg. von J. Conrad. Neue Folge XIX. B. 2. H.: Armenwesen und Wohlthätigkeit in den Vereinigten Staaten von Nordamerika, von P. F. Aschrott. Die neueste Litteratur über Hausindustrie, von v. Thüna, etc.

Statistische Monatschrift. Herausgeg. von der k. k. statistischen Central-Comission. XV. Jahrg. 8—9. H.: Die Standesregister in Oesterreich. Die Geschäftsergebnisse der österreichisch-ungarischen und der ausländischen Lebensversicherungs Gesellschaften in Oesterreich-Ungarn im Jahre 1888, von B. Israel, etc.

Journal des économistes. 48-me année. Septembre 1889. Les »chartered accountants« en Angleterre, par G. François. Notions fondamentales. — L'analyse de la production, par G. Molinari. Congrès de l'intervention des pouvoirs publics dans le prix des denrées, par A. Raffalovich. Congrès international de l'utilisation des eaux fluviales, par Rouxel. Le système protecteur aux États-Unis et le

congrès de Washington, par E. Petit. Les caisses d'épargne en Hollande, par J. Bruinwold Riedel, etc.

La Revue des banques. Dir. E. Fournier de Flaix. Tome VIII. F. 8. 9. L'enquête monétaire anglaise. Les placements à l'étranger, etc.

The Economist. 2397—2402. The Harvest. The financial Position of Friendly Societies. The Stock-Exchange and Dear Money. The Working of the Bankruptcy Act. The Growth of the Floating Debt. The economic Condition of Ireland. The Dock Strikes. The Production and Consumption of Beer and Spirits. American Railways in 1888. The Inland Revenue. Home Railway Earnings and Expenses. The Work of the Post-Office, etc.

B) KÖZGAZDASÁGI és STATISZTIKAI SZAKMUNKÁK és FORRÁSMŰVEK.

A meteorológiai és földdeleljességi m. kir. központi intézet évkönyve. Hivatalos kiadvány. XVI. k. 1887. évfolyam. Budapest, 1889.

Déry Károly : Magyar bányakalauz. Bécs, 1889.

Magyar statisztikai Évkönyv. XVII. évf. 1887. V. füzet (Kereskedelmi forgalom.) VI. füzet (Hitelintézetek.) Budapest, 1889.

Téglás Gábor : Tanulmányok a rómaiak dáciai aranybányászatáról. (Értekezések a történeti tudományok köréből; kiadja a magyar tudományos Akadémia. XIV. k. VI. sz.).

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik. Herausgeg. vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLI. Jahrg. VIII. H. *Militärstatistisches Jahrbuch* für das Jahr 1888. Wien, 1889.

Oesterreichische Statistik :

XXIII. B. 4. H. : Waarendurchfuhr durch das allgemeine oesterreichi-ungarische Zollgebiet.

XXII. B. 1. H. : Der österreichische Staatshaushalt in den Jahren 1885. und 1886.

Statistisches Jahrbuch des k. k. Ackerbau-Ministeriums für. 1888. Wien, 1889.

I. H. : Production aus dem Pflanzenbau.

III. H. : Bergwerksbetrieb Oesterreichs im Jahre 1888.

Annales du commerce extérieur. France. Situation économique et commerciale. Exposé comparatif pour la période 1873—1887. Paris, 1889. (Publication du ministère du commerce, de l'industrie et des colonies).

Annuaire Statistique de la Belgique. XIX. année 1888. Ministère de l'Instruction Publique. Bruxelles, 1889.

Bulletin de l'institut international de statistique. Tome IV. Première Livr. Année 1889. Rome 1889. — 1. Dr. Georg von Mayr : Die Quellen der Socialstatistik mit besonderer Rücksicht auf die Einrichtungen der Arbeiterversicherung. — 2. E. Levasseur : La superficie et la population de l'Ethiopie. — 3. Dr. W. Starke : Des éléments essentiels qui doivent figurer dans la statistique criminelle et des moyens de les rendre comparables. — 4. E. Baseri : Di alcune statistiche sanitarie in Italia ed in altri Stati europei. — 5. Appunti di statistica comparata dell' emigrazione dall' Europa e della immigrazione in America e in Australia. — 6. A Bosco : Gli omicidi in alcuni stati d'Europa. Appunti di sta-

tistica comparata. — 7. Degli uffici di statistica del lavoro negli Stati Uniti. —

8. Nécrologies : César Correnti. Jean Hunfalvy.

Levasseur E. : La population française. Tome I. Paris, 1889.

Le Conte J. : L'agriculture dans ses rapports avec le pain et la viande. Paris, 1889.

Statistique de l'enseignement supérieur (1878—1888.) Paris, 1889. (Ministère de l'Instruction publique).

Statistical Abstract for the principal and other foreign countries in each year from 1877. to 1886—87. London, 1889.

Twenty fifth detailed annual Report of the registrar general (Ireland) 1888. Dublin, 1889.

Annali di agricoltura. 1889. Ministero di agricoltura, industria e commercio. 169. Atti della commissione per lo studio delle malattie degli animali rurali. Róma, 1889.

Bolletino di notizie sul credito e la previdenza. Ministero d'agricoltura, industria e commercio. Anno VII. No 6. Roma, 1889.

Notizie sulle condizioni edilizie e demografiche della città di Roma e di alcune grandi città italiane ed estere nel 1888. Roma, 1889.

Bidrag till Sveriges officiella Statistik : Stockholm, 1889 :

a) Befolknings statistik för år 1887.

u) Kommunernas fattigrård och finanser för år 1887.

x) Aflönings och pensionsstatistik I. 6.

A KÖZUTAK- ÉS VÁMOKRÓL SZÓLÓ TÖR- VÉNYJAVASLAT.

Törvényhozásunk munkásságának örvendetes jelensége, hogy újabb időben a meddő közjogi viták helyett, mind több tért nyit a közgazdasági kérdések megoldásának. A gravamen-politika, mely az 1848. előtti országgyűléseket feltétlenül uralta s az alkotmányjogi kérdések, melyek a 60-as évek végén törvényhozásunkat majdnem kizárólag foglalkoztatták, a legutóbbi években, csak ritkán és szerencsére akkor is rövid időre léptek előtérbe és helyt adtak az ország közgazdasági fejlődésére kiható realis alkotásoknak.

Hogy ezen irány magának utat törjön, arra valóban már égetően szükség volt. A közgazdaság terén észlelhető elmaradottságot helyrehozni, a multak mulasztásait kipótolni, a legutolsó idő elérkezett. Feltárta előttünk a helyzetet a nyomasztó verseny, melyben az előrehaladottabb külföld fejlettebb iparával és kedvezőbb viszonyok közt lévő mezőgazdaságával, a harcot föl kell vennünk. Hátrányos a helyzet reánk nézve, nemcsak azon okból, mert elmaradottságunk minden téren szembeszökő, de annál fogva is, mert a rendelkezésünkre álló erőket teljes értékben, tekintettel fajunknak a közgazdaság terén nyilvánuló conservatív felfogására s úgy közigazgatásunknak, mint összes közintézményeinknek aránylag fejletlen állapotára, nem érvényesíthetjük. Ezekről áthatva, úgy kormányunk, de maga a társadalom is, főleg a legutóbbi 10 év alatt, vállvetve rohamosan igyekeztek pótolni századok mulasztásait s közgazdasági állapotainkat azon színvonalra emelni, mely a reánk váró nagy feladatok betöltésére képesít. Az erdő, vízjogi, állategészségügyi és halászati, a postatakarékpénztárról, helyi érdekű vasutakról, számos vasutvonal engedélyezéséről, folyamaink szabályozásáról, a Vaskapu

rendezéséről, hajózási vállalatok segélyezéséről, a talajjavítás céljából nyújtott kölcsönökről, a hazai gyárak részére biztosított állami kedvezményekről alkotott törvények s több külföldi állammal kötött kereskedelmi egyezmény becikkelyezése mind fontos tényezők az irányban, hogy helyünket a világ nagy versenyében biztosan megállhassuk, melyben ha elbukni nem akarunk, a harcot nemcsak a külpolitika, de a közgazdaság mezején is meg kell vívnunk. Arra azonban, hogy teljes készültséggel állhassunk ellent, még hiányzó intézményeink betetőzéséhez kell hozzáfognunk, mely irányban a hazai ipar fejlesztése érdekében, a mezőrendőrségről, a házalási ügyről alkotandó törvényeken kívül nagy hízagot van hivatva pótolni azon törvényjavaslat, melyet Baross Gábor kereskedelemügyi miniszter a képviselőház elé terjesztett s mely annak tárgyalásain már keresztül ment. Azon rohamos fejlődéssel szemben, melyet alkotmányunk visszaállítása óta közlekedési eszközeink és főleg vasuti hálózatunk kiterjesztésénél örvendetesen tapasztalhatunk, kirívó ellentétet képezett az elmaradottság, mely közutaink állapotát tekintve észlelhető, s mely körülmény bénítólag hatott az azokba fektetett nagymérvű beruházások megfelelő kihasználhatóságára is. Az 1862. évben kibocsátott helytartótanácsi rendelettel szabályozott és mai napig érvényben levő közmunka-utasítás rendelkezései nem alkalmasak arra, hogy közmunkaügyünk a kor kívánalmainak és fejlődő közgazdaságunk napról-napra fokozódó igényeinek megfelelően elláttassék s így ez ügynek törvényhozási rendezése elodázhatlanul szükségessé vált.

Rendszeresebb utépitésről csak a mult század vége óta szólhatunk, mikor is II. József császár uralkodása alatt, e korát messze túlhaladó fejedelem rendelete következtében, erélyesen hozzáfogtak az utak épitéséhez, de az uralkodónak a Rendekek fel-fogása szerint alkotmányellenes intézkedése a többihez hasonlóan általános visszatetszést keltett, s az 1791. évi országgyűlésen az uthálózati terv elkészítése országos küldöttségre bizatott, mely azonban munkálatát a közbejött napoleoni háboruk miatt el sem készíthette, később pedig a bekövetkezett pénzügyi válság, majd az országgyűlésnek évtizedeken keresztül egybe nem hívása folytán a reformtörekvések szunnyadni kénytelenítették. Az 1844-iki országgyűlésen alkottatott az első közmunkatörvény, mely, noha a kiváltságos osztálynak adómentessége ekkor már élénk vita tárgyát képezte, a kötelezettség alapjául a hűbériség maradvá-

nyait, a jobbágy telkét és a zsellér házát vette és ezek birlalóin kívül a kötelezettségbe még a városi polgárokat vonta be, a nemesi osztálynak mentességét azonban fentartotta. Az 1848. VIII. t. cz. a közteherviselés elvét ugyan kimondta s az 1848. XXX. t. cz. a közmunka-ügynek ezen alapon való rendezésével a miniszteriumot bizta meg, de a közbejött válságos idők és események folytán e törvények végrehajtása lehetetlenné vált. Az abszolút uralom alatt az osztrák kormány vette ismét kezébe az ügyet s a közigazgatás több ágának modern felfogásról tanuskodó rendezésével 1852. évben a közmunkaügyet a közteherviselés alapján szabályozta, a kötelezettséget a létező munkaerő, a népesség száma és a marhaállomány után, a kézi és ígás napszámra fektette, egyidejűleg megállapította az uthálózatot, hogy az országot jobban féken tarthassa, 4500 kilométer utat állami kezelésbe vett és ezzel alapját vetette meg a ma is fennálló államuti rendszernek. Ugyanezen alapra helyezkedett az 1862. évben kibocsátott helytartótanácsi intézmény, melynek határozmányai szerint minden igavonó állat után évenként 2 ígás napszám volt szolgálandó, a házzal bírók hat kézi, az idegen házban lakó egyének, valamint a családtagok évenként három kézi napszám teljesítésére köteleztettek. E szabályzatnak érvénye az alkotmány helyreállítása után a közmunka- és közlekedésügyi miniszternek 1867. és 1868. években kelt rendeleteivel azon módosítással, hogy a törvényhatóságok viszonyaik és szükségleteikhez képest a közmunkatartozásoknak kényszer útján való megváltását szabályrendeletileg elhatározhatták, fenntartatott s a törvényhozás az ügygyel egyébként nem foglalkozott, mint hogy a törvényhatóságok és községek rendezéséről szóló, valamint a közigazgatási bizottságokat életbeléptető törvények, illető szakaszaiban a hatásköröket és eljárást illetőleg állapított meg egyes rendelkezéseket. Az 1875—8-iki országgyűlés tartama alatt Péchy Tamás közmunka- és közlekedésügyi miniszter nyújtott ugyan be egy javaslatot a közmunkaügy rendezése iránt, de ennek törvényerőre emelkedését főleg az akkori kedvezőtlen pénzügyi viszonyok meggátolták. Ujabb 12 év folyt le ismét, míg ezen, a közforgalom és hadászat, az állam és egyesek érdekét egyaránt és közvetlenül érintő ügy törvényhozási rendezés alá került.

Az alap (az ígás és kézi erő), mely után a közmunka-kötelezettség ez idő szerint kivettetik igazságtalan, egyenlőtlen, célszerűtlen és elégtelen.

Igazságtalan, mert nem a teherviselési képességet veszi alapul és mert az utak fennállásához kötött érdekeltségnek sem felel meg, ugyanis kiválóan egy osztályt, a földművelőt terheli, a mely az igás erő után teljesítendő napszámokat, vagy ezek vált-ságárát, a közmunka kötelezettség aránytalanul nagy részét szolgáltatni köteles, míg a társadalomnak egyéb osztályai (töke-pénzesek, kereskedők, iparosok, vállalkozók stb.) megfelelő mérvben nem rovatnak meg; így a kézi közmunka kiszabásánál egyaránt terheltetik, ki teljesen vagyontalan, azzal, ki jelenté-keny ingó vagyonnal rendelkezik s ugyanazon szolgáltatás köve-teltetik attól, ki egy kunyhónak vagy palotának, egy vagy több háznak tulajdonosa.

Egyenlőtlen, mert noha a közmunka-utasítás szabályai sze-rint minden fogat, amint használtatni szokott, közmunkára éven-kint kétszer állítandó ki — a törvényhatóságok tekintélyes része — (Alsó-Fehér, Bereg, Bihar, Csik, Fogaras, Háromszék, Hunyad, Kolozs, Maros-Torda, Nagy-Küküllő, Sáros, Szepes, Szol-nok-Doboka, Tolna, Torda-Aranyos, Udvarhely, Ung, Veszprém és Zemplén) főleg a Királyhágón túliak, hogy utfenntartási szük-ségletüket fedezhessék, az igás erő után járó tartozást 4 napban állapíták meg. Utait a vámjövedelemből tartá fenn Győr és Ma-ros-Vásárhely város, pótagóval fedezték a szükségletet Kolozs-vár és Selmecz-Bélabánya városok.

Még nagyobb eltéréseket tapasztalunk a váltságárok meg-állapításánál. Baranya, Bars, Borsod, Hont, Nógrád, Nyitra, Po-zsony, Sopron, Szatmár, Tolna, Vas, Zólyom vármegyék, Pécs, Pozsony, Sopron, Szatmár-Németi, Szeged, Temesvár és Versecz törvényhatósági joggal felruházott városok a kétfogatu igás nap-szám váltságárát 3 frttal szabták meg, míg Alsó-Fehér, Csik, Háromszék, Hunyad, Veszprém megyékben a váltságár 1 frt., — Brassó, Komárom, Maros-Torda, Nagy-Küküllő, Torda-Aranyos és Túróc megyékben 1 frt. 20 krban állapított meg. A kézi nap-számok váltságárai 24—80 kr. közt váltakoztak. Legalacsonyabb volt Túróc megyében 24 kr., Alsó-Fehér, Fogaras, Hunyad, Ko-márom, Liptó, Nagy-Küküllő, Sáros, Szabolcs, Trencsén és Zála megyékben 30 krt tett, ellenben Bács-Bodrog, Borsod, Nógrád megyékben, Baja, Debreczen, Nagy-Várad, Pozsony, Szathmár-Németi, Szeged és Temesvár városokban 60 kr. Hajdu megyében 70 kr., Szatmár megye és Versecz városban pedig 80 kr-ra rúgott.

Célszerűtlen a kivetési alap, mert már az összeírásnál.

számos eltitkolásra nyújt alkalmat és a kötelezettség alóli kibúvásnak, illetőleg a visszaéléseknek egész sorozatával találkozunk mellette.

A közmunkának természetben való leszolgálása az ország több vidékén, hol fedanyag távol, vagy épen nem áll rendelkezésre, eredménynyel helyt sem foglalhat. De egyáltalán a természetben való lerovás nem hatott kedvezően közre úthálózatunk fejlődésére, mert a szaggatottan és rendszertelenül teljesített munka mellett a felügyelet és ellenőrzés majdnem lehetetlenné vált. A lerovás idejét illetőleg a munka nem volt követelhető akkor, midőn az az útépitésnek leginkább javára vált volna, mert tekintettel kellett lenni a fontosabb mezőgazdasági munkálatokra s a gazdaközönségnek hivatásából kifolyó elfoglaltatására, minek folyományaként évenként nagy mennyiségű közerő elpazaroltatott s a szó szoros értelmében sárba dobott.

Belátva a törvényhatóságok, hogy a természetben leszolgált közmunka sohasem bir anyagi productiv erővel és értékkel s kihasználása sem történhetik oly czélszerűen, mintha készpénz áll rendelkezésre, mind jobban áttértek a kényszerváltás rendszerére, úgy hogy míg az 1874—83. években a közmunka váltáság átlaga 2,300.000 frtot tett, az 1887. évben már mind az ígás, mind a kézi erőnek jóval több mint fele megváltatott s a váltáságösszeg ez évben már 4,450.000 frtra rúgott, vagyis az ezen évre előírt 7,421.000 frt. értéket képviselő közmunkának 60%-a váltatott meg.

Az összes közmunka tartozás kényszer útján való megváltását elhatározta 27 törvényhatóság, és pedig: Baranya, Bács-Bodrog, Brassó, Csanád, Csongrád, Hajdu, Jász-Nagykun-Szolnok, Nógrád, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Somogy, Szatmár, Szeben, Tolna, Trencsén, Zólyom vármegyék, továbbá Baja, Budapest, Debreczen, Kassa, Pécs, Pozsony, Szabadka, Szatmár-Németi, Temesvár, Ujvidék és Zombor törvényhatósági joggal felruházott városok; 38 törvényhatóságban a viszonyokhoz képest a kötelező megváltás az ígás és kézi erőnek csak bizonyos részére van kimondva; 15 megyei és 8 városi törvényhatóságban (Abauj-Torna, Békés, Háromszék, Kis-Küküllő, Kolozs, Liptó, Mármaros, Maros-Torda, Pozsony, Szabolcs, Szilágy, Szolnok-Doboka, Ungcsa, Ung és Veszprém vármegyékben, továbbá Arad, Komárom, Maros-Vásárhely, Nagy-Várád, Pancsova, Sopron, Szeged, Székesfehérvár városokban) noha kényszerváltás nem vétetett al-

kalmazásba, mindazáltal az ezekben előirt 1.417.000 frt. közmunka értéknek több mint fele (766.000 frt.) önként megváltatott.

Czélszerűtlen a jelenlegi alap, ingadozó voltánál fogva, mert az ígás és kézi erőre lévén fektetve, a mennyiben ez egyes törvényhatóságokban csökkenésnek is van kitéve, a szükséglet fedezésére elégtelenné válhat. Az ügyi kiadások pedig részint az úthálózat fokozatos fejlesztése s a törvényhatóságok közmunka-alapjának terhére a viczinális vasútak építésére megszavazott nagymérvű hozzájárulások folytán emelkedő irányzatot mutatnak. A növekedő kiadásokkal szemben a törvényhatóságoknak, hogy a szükséges fedezetet előteremtsék vagy az ígás és kézi nap-szám kötelezettséget kelle szaporítaniok, vagy a váltáságarakat emelniök, vagyis oly módozatokat igénybe venniök, melyek által ismét azon osztály vállaira raknának súlyosabb kötelezettséget, mely a többihez képest különben is aránytalanul van terhelve, noha úgy az ügy fejlesztése, mint a helyi érdekű vasutak létesítéséből származó előnyök az iparnak és kereskedelemnek ép oly mérvben válnak hasznára, mint a létesítésük által fokozottabb mérvben terhelt gazdaközönségnek.

Czélszerűtlen a jelenlegi kivetési alap azért is, mert nagymérvű hátralékoknak felszaporodását vonta maga után. Az 1885. évben hátralékban maradt természetben leszolgálandó közmunka érték 207.000 frt., a váltáságösszezből pedig 830.000 frt. nem hatatott be s így a 7 millió frtot tevő közmunka értéknek $\frac{1}{7}$ része le nem rovatott.

Hogya törvényhatóságok rendelkezésére álló közmunkaérték a fennálló rendszer mellett az utépitési és fenntartási költségek fedezéséretöbb helyt elégtelennek bizonyult, kiviláglik, ha számbaveszszük, hogy a 33.392 kilométert tevő törvényhatósági úthálózatnak $\frac{1}{3}$ része, 11.387 kilométer, maig sincs kiépitve. Ezen, közlekedési viszonyainkra szomorú világot vető állapot főleg az ország leggazdagabb, az Alföld dús gabnatermő vidékein fordul elő, hol is Békésmegyében 366 kilométerből 16 kilométer, Csanádban 128-ból 15, Csongrádban 357-ből 7, Hajduban 327-ből 36, Jász-Nagy-Kun-Szolnokban 811-ből 30, Torontálban 616-ből 62, Szabolcsban 355-ből 59 és Bács-Bodrog megyében 1.902 kilométerből 155 kilométer van kiépitve. Hasonló viszonyokat találunk nagy határral bíró alföldi városainknál; így a törvényhatósági joggal felruházott Debreczen városának 155 kilométer

Hódmező-Vásárhelynek 101, Szabadkának 260 és Zombor városának 90 kilométer hosszúságu utja teljesen kiépítetlen állapotban van, Szeged város határában is 156 kilométer utból csak 85 kilométert találunk jó karban.

De nemcsak a törvényhatósági uthálózatba felvett vonalak kiépítése és fenntartása körül győződhetünk meg elmaradottságunkról, hasonló körülményekkel találkozunk, ha a vasuti állomásokhoz vezető utakat vizsgáljuk s még jobban szembetűnik a fejletlen állapot, ha a községi közlekedési vagy tisztán községi utakra is figyelmet fordítunk. A vasuti állomásokhoz vezető utak jó karban tartása pedig nem csupán az illető vidék nevezetes közgazdasági érdeke, de egyuttal kiválóan nemzetgazdasági érdek is, mert a nagy áldozattal létesített vasuti hálózatunk fejlesztése érdekében történt beruházások gyümölcsözővé tételének létfeltétele, hogy közutaink a forgalom előmozdítására s minden időben való biztos közvetítésére közrehasznanak.

Hiányos és részben elavult rendelkezéseket tartalmaz az érvényben levő közmunka-utasítás a közutak igazgatását illetőleg, melyre nézve az egyes törvényhatóságokban eltérő gyakorlat honosult meg. Hiányoznak határozatok, melyek a közutak rendszerének az ország egész területére nézve egyöntetű életbe léptetését biztosíthatnák. A törvényhatóságok saját helyi szükségletükhöz képest állapíták meg uthálózatukat, mit sem gondolva a szomszéd törvényhatóságok utjaihoz való csatlakozással, ha csak erre a felügyeletet gyakorló miniszter által nem szorítottak. Az eljáró hatósági közegek felelőssége körvonalozva nincs, mihez képest a felügyelet sem lehetett hatékony, úgy hogy a hol a viszonyok kielégítőeknek mondhatók, ez főleg az illető tisztviselők ügybuzgó erélyének tulajdonítható. Az utaknak nincs egységes rendszere, a közigazgatási és műszaki szolgálat nincs megfelelően szabályozva, úgy hogy a miniszter sem gyakorolhatta hatékonyan, legfőbb felügyeleti jogát. Az utrendőrségre nézve régibb törvényeink csak szórványosan intézkedtek s a kihágások és az ezekre kiszabandó büntetések megállapítva nem voltak, mely körülmény jelentékenyen közrehatott az úttest és tartozékainak nálunk oly gyakori rongálásaira. Az útügygyel kapcsolatosan a rév- és vámügy rendezése is égetően szükségessé vált; törvényhozásunk ez ügygyel ujabban nem foglalkozott s az alkotmány helyreállítása óta egyéb rendelkezéssel nem is találkozunk, mint hogy Ő Felsége azon régebbi törvényeinkben győ-

kerező jogát, mely szerint királyi kiváltságlevéllel vámszedéseket adományozott, a miniszteriumra ruházta, mihez képest a vámszedési jogok a közmunka és közlekedésügyi miniszter által a belügy- és földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterekkel egyetértőleg engedélyeztetettek. A felügyelet és ellenőrzés a törvényhatóságoknak teendőjét képezte, kik azt közgyűléseik által gyakorolták, illetve nem gyakorolták, ekkép fejlődhettek és gyökeresedhetek meg a több helyt fennálló jogosulatlan vámszedések s türették meg a jól jövedelmező, de megfelelő karban nem tartott vámtárgyak.

A javaslat ezekkel szemben, midőn a közutak engedélyezése, építése, fenntartása, kezelése és nyilvántartása, a közigazgatási és műszaki szolgálat, valamint a felsőbb foku felügyelet és ellenőrzés gyakorlatára vonatkozólag, nemkülönben a rév- és vámügy rendezését, illetőleg egy rendszeres egészet képező szabályzatot tár elénk, a közutak építésére, fenntartására és kezelésére vonatkozólag azon helyes elvet állítja fel, hogy a költségek azon érdekkör által viselendők, mely az illető közut létesítése és fenntartásánál első sorban érdekelve van s miután a közutakat a létesítésükhöz és fennállásukhoz kötött érdekkör kiterjedése és mérve szerint, valamint fontosságuk és rendeltetésükhöz képest, 6 osztályba sorozta, megállapítja, hogy az állami utvonalak építési és fenntartási költségei az állam közjövedelmeiből fedezendők s az állami költségvetésbe veendők fel; a törvényhatósági utak építése és jó karban tartására szükséges összegeket az illető törvényhatóság közönsége, esetleg az állam részéről nyújtandó segély hozzáadásával; a vasuti állomásokhoz vezető utak fenntartási költségeit közösen és aránylagosan a törvényhatóság, az illető vasuti vállalat, továbbá az érdekelt községek, kereskedelmi és ipari vállalatok; a községi közlekedési (vicinális) útvonalakra fordítandó kiadásokat a csoportosított községek, a tisztán községi (közöndül) utak gondozására szükséges költséget az illető község lakosai tartoznak előállítani. Az egyesek, társaságok, szövetkezetek által a közforgalom céljaira létesített utak fenntartása és kezelése pedig a létesítőket terheli.

Az államutak hossza a szorosan vett Magyarország területén (Horvát-Szlavonország bele nem értésével) az 1887. évben 5.969 kilométert tett, melyeknek fenntartási és kezelési költségeire a törvényhozás közel 21½ millió frtot szavazott meg költségvetésileg, úgy hogy 1 kilométer államutnak fentartása és kezelése

átlag 415 frtba került évenként. Állami útvonalak osztályába sorozandónak és állami kezelés alá veendőnek nyilvánítja a javaslat azon utakat, melyek az ország közgazdasági és fontos hadászati érdekeinek szolgálnak, ezek igazgatását jövőben is az állam közvetlen végrehajtása, kezelése és felügyelete alá tartozónak mondja ki és őket a kereskedelemügyi miniszter hatáskörébe utalja, megadván részére a jogot, hogy a törvényhozástól nyert felhatalmazás alapján azon államutakat, melyek országos, illetve hadászati fontosságukat elvesztették, a törvényhatóságoknak, melyek területén azok átvonulnak, további kezelés és fentartás végett átadhassa s viszont, hogy az oly törvényhatósági utakat, melyek főleg hadászati szempontokból országos fontosságúakká váltak, az államutak sorozatába felvehesse. Annak biztosításául, hogy a törvényhatóságok ily államut átadás következtében súlyosan megterhelhetők ne legyenek, bár a javaslat a törvényhatóságok útfenntartási kötelezettségének maximumául az egyenes adók 10⁰/₀-át állítja fel, melyen túl menő kiadások fedezése tekintetében előáll az állam által nyújtandó segélyezés esete s noha ritkábban fog bekövetkezni, hogy az állami uthálózatból a törvényhatóságnak további fentartás végett út átadatik, mint azon eset, hogy az állam ellenérték nélkül törvényhatósági utvonalakot állami kezelésbe átvesz s jöllehet ily államut átadás következtében is előnyben lesznek azon törvényhatóságok, melyek egy jól megépített és gondozott utrészt kapnak át további kezelésbe, mint azok, melyeken állami utvonalak keresztül nem vonulnak s melyeknek összes fontosabb vonalaikat nemcsak fentartaniok, de esetleg saját erejükből kiépíteniök is kell, — a végből, hogy minden ily államutátadás nagyobb megszorítás alá vétessék, a belügyminiszternek mód és alkalom nyújtatik, hogy a törvényhatóságok esetleges nagyobb mérvű megterheltetésével szemben állást foglalhasson s a pénzügyminiszternek is megadatik a jog, hogy a törvényhatóság adóképességének kiméltése szempontjából a segélynyújtás kérdésében befolyhasson.

A törvényhatósági utak hálózatát a törvényhatósági bizottság közgyűlése állapítja meg és közigazgatásuk, valamint fenntartásuk jövőben is az önkormányzat teendői közé utaltatik. Azon utak sorozandók ezen osztályba, melyek a törvényhatóságok közlekedési érdekeinek kielégítésére hivatvák, nehogy azonban a törvényhatóságok e közérdekű határozat meghozatalánál kizárólag helyi érdekeik szem előtt való tartásával járjanak el, a miniszter

részére biztosítottatik a jog, hogy magasabb, különösen hadászati vagy közgazdasági érdekekre utalva, a törvényhatóságot felhívhatta, miszerint valamely, a törvényhatóság területén átvonuló utat a törvényhatósági uthálózatba felvegyen és azt egyéb törvényhatósági utáival azonos módon fentartsa és kezelje.

E jog megadására közérdekből van szükség, hogy a mellőzött, vagy kellő figyelemben nem részesült közczélok kielégítést nyerhessenek, mert a törvényhatósági utak nem csupán helyi — a törvényhatóság határai által korlátolt — közlekedés igényeinek kielégítésére szolgálnak, de kihatnak a szomszédos törvényhatóságok, sőt az egész ország forgalmi és hadászati érdekeire is, miért is már az uthálózat folytonosságára való tekintettel, azok helyes, egységes rendszer szerint való megállapítása országos érdeket is képez. Ez pedig elérhető nem volna, ha a törvényhatóságok szűk látkörű felfogásból kiindulva és különleges érdekeikre való tekintettel teljesen függetlenül, tetszés szerint állapíthatnák meg az uthálózatot.

Gyakori eset, hogy a törvényhatóságok közgyűléseit egyes érdekesoportok akkép befolyásolják, hogy míg egyéni érdekeik megóvásáról kellő módon gondoskodnak, ez érdekkörön kívül állóknak jogos igényeit tekintetbe nem veszik, viszont főleg az ujon kikerekített vármegyékben, de egyebütt is, hol a törvényhatóságok egyes részei teljesen még össze nem olvadtak, több helyt előfordul, hogy egyes vidékek bizottsági tagjai uralják a közgyűléseket, kik azután járásuknak a többiek rovására indokolatlan előnyöket biztosítanak. Az uthálózat folytonossága érdekében, hogy a főbb forgalmi irányokban szükséges összeköttetés létesüljön és a szomszédos törvényhatóságok közt bizonyos utvonalak csatlakozására nézve megegyezés jöjjön létre s ha a czélt, egy jól szervezett uthálózat megteremtését óhajtjuk, úgy a magasabb állami érdekek megóvása szempontjából, de a törvényhatóságoknak is jól felfogott érdekében a központi hatalom részére meg kell adni az őt megillető vezető, irányadó szerepet, hogy legfőbb felügyeleti jogát hatálylyal gyakorolhassa s a felmerült ellentétek kiegyenlítését eszközölhesse. E jog a miniszter részére a gyakorlatban ez idő szerint is biztosítva van s nélküle az utügyet helyesen fejleszteni lehetetlen.

Az igazgatás egyöntetűsége, gyorsasága, akadálytalan menete, de a rendelkezések biztos végrehajtása érdekében a személyes felelősség elvének kellő érvényesíthetése végett a javaslat a

vezetést egy kézben összpontosítja s ezen elvet következetesen keresztül viszi; a törvényhatósági utaknál az alispán, a községi közlekedési (vicinális) utaknál a járási főszolgabíró s a tisztán községielnél (közdülő) a kirendelt községi előljáróra ruhazza az egyéni felelősséggel járó feladatokat. A közigazgatási bizottságnak főfeladatául a végrehajtás felügyeletét, ellenőrzését és a közigazgatási bíráskodás jellegével bíró eljárást jelöli meg, míg ellenben intézkedési teendőket azért nem bíz reá, mert egy több tagból álló és időszakonként ülésező testület a végrehajtásban a megkívántató gyorsasággal s a személyes felelősség érvényesítésével nem járhat.

Hogy a törvény rendelkezéseinek végrehajtása biztosíttassék, azon esetre, ha a törvényhatóság saját ügyét elhanyagolná, helytelenül kezelné, s a miniszternek e végből ismételten kiadott utasításai két éven át sem vezetnének eredményre, a kereskedelemügyi miniszter a törvényhozás felhatalmazását kikérheti a végből, hogy a törvényhatóság ügyeinek vezetését bizonyos időre átvehesse s e célból a törvényhatósági utalap, valamint a törvényhatóság tisztviselői felett akár közvetlenül, akár miniszteri biztos útján rendelkezhessék.

Lehetőséget nyújt a javaslat, hogy szomszédos kisebb törvényhatóságok az uthálózatnak kiépítése, fentartása és kezelése tekintetében megtakarítások elérése végett egyesülhetnek és megengedi a megyei törvényhatóságoknak, melyek viszonyai ezt szükségessé és indokoltá teszik, hogy külön törvényhatósági mérnöki hivatalokat szervezhetnek; hol ilyenek nem szerveztetnének, teendőiket a kir. államépítészeti hivatalok látandják el. Sok visszasságnak veszi elejét az által, hogy az uttest és tartozékainak nyilvántartása, valamint a közut tulajdonának elfoglalások elleni biztosítása s a felmerülhető tulajdonjogi vitás kérdések biztos eldönthetése céljából az állami törvényhatósági és a vasuti állomásokhoz vezető utakról törzskönyvek felvételét rendeli el.

A vasuti állomásokhoz vezető utak kiépítését és jókarban tartását az által, hogy az érdekeltek hozzájárulási arányát előre kötelezőleg megállapítja, biztosítja. Ez idő szerint az érdekeltek a kötelezettséget maguktól lehetőleg elhárítani igyekeztek, minek folytán eredmény nélkül hosszú tárgyalások folytak, az utvonall pedig a legtöbb esetben használhatlan állapotban hagyatott. Jövőben, hogy a vasuti állomások a közönség részére minden

időben és könnyen hozzáférhetőkké tétessenek, a javaslat — tekintettel az utvonalak ezen osztályának közforgalmi jelentőségére — elrendeli, hogy rendszerint a törvényhatósági utak módjára kezeltesse.

A községek egymással való közlekedésének közvetítésére szolgáló ugynevezett községi közlekedési (vicinális) utak igazgatását, a járási főszolgabíró elnöklete alatt álló uti bizottságra bizza, mely az illető közut érdekeltiségi csoportjából alakítandó mindazok bevonásával, kik a kérdéses közutak igazgatása és ellenőrzésénél első sorban vannak érdekelve; a községi (közdülő) utak, melyek csak egy község közlekedési érdekeinek szolgálnak, továbbra is a községi előjáróság által lesznek kezelendők, de hogy az utak utóbbi két osztályánál a törvény üdvös rendelkezéseinek végrehajtása ne függjön tisztán a községek tetszésétől, az egyéni felelősség alkalmazásán kívül, a javaslatban ki van mondva, hogy az utvonalra csoportosított községek az uti bizottságok határozatait végrehajtani kötelesek s a mennyiben ezeket nem foganatosítanak, a főszolgabíró jogosítva van terhükre közvetlenül intézkedni.

A legfontosabb kérdés a törvényhatósági, a vasuti állomásokhoz vezető, továbbá a községi közlekedési (vicinális) és a tisztán községi (közdülő) utak építési, fentartási és kezelési költségeinek miként leendő fedezése.

A legigazságosabb mód ugyan az volna, ha csak azok és azon arányban terheltenének meg, kik s a mily mérvben az utvonalokat használják s ez a legtermészetesebb módon az utvámok rendszerével, vámsorompóknak az összes utvonalokon való felállításával volna elérhető, de erre nálunk, hol közutaink nagy része kiépítetlen állapotban van, hol több utvonalon a forgalom nem elég élénk s így a kezelési költségek a befolyó jövedelem legnagyobb részét felemészténék, hol egyes vidékeken az utak rossz karban léte miatt a szállítás nehéz és ennek folytán különben is költséges — hol tekintettel iparunk fejletlen volta s a kereskedelem kezdetleges állapotára, a belföldi iparcikkék és áruk versenyképességét a külföldivel szemben inkább emelnünk kell, de bénítanunk nem szabad — gondolni sem lehet.

Már fentebb utaltam rá, hogy a fennálló alap, melyen a közmunkatartozás kivetése nyugszik, akkép, hogy a jelzett hiányok orvosoltassanak, nem helyesbíthető s hogy a társadalom azon osztályai, melyek eddig épen nem, vagy megfelelően nem

vettek részt a teherviselésben, a kötelezettségbe más alapon, mint az egyenes adó alapján be nem vonhatók s minthogy két különböző alapon történő kivetés bonyodalmakkal járna és csak szaporítaná a fenforgó aránytalanságokat, a törvényhatósági utak fenntartására szolgáló közmunka értékének biztosítása végett leghelyesebb módszerül kínálkozik az egyenes adót alapul elfogadni, mi által a közteherviselés elve s az arányos megterheltetés leginkább valósítható meg. Az egyenes adó alapul vétele kizárja a közmunka tartozások kivetésénél eddig felmerült eltitkolásokat, visszaéléseket, hogy egyesek a teherviselés ezen ága alól a közérdek rovására kibujhassanak és lehetővé teszi, hogy a terhek aránylagosan azokra is átháríttassanak, kik azok viselésére a jog és méltányosság elvei szerint kötelezhetők s hogy a községekre kiszabandó munkafeladat az eddigiekhez képest helyesebben, igazságosabban állapíttassék meg. Szükséges azonban, hogy az új alapra való áttérés a terheknek inkább mérséklésével, mint fokozásával járjon, mert tagadhatlan, hogy a kötelezettek a fennálló alapon könnyebben tettek eleget kötelezettségüknek.

A javaslat a törvényhatóságok által az állami egyenes adók után rendszerint kivethető utadó százalék maximumát $10\frac{0}{10}$ -ban állapítja meg s átlag ily százalék kivetésére szükség is van, ha tekintetbe vesszük, hogy a 33.392 kilométer törvényhatósági utnak csupán fentartása — holott ezek $\frac{1}{3}$ -a kiépítetlen állapotban van — kilométerenként a fentartásra átlag 280 frtot számítva — 9,400.0000 frtba kerül, pedig nem hagyhatjuk figyelmen kívül a törvényhatósági uthálózatnak fokozatos fejlődését, kiterjesztését, a vasuti állomásokhoz vezető utvonalakra fordítandó költségeket, a községi közlekedési (vicinális) utak építésénél a törvényhatóság által nyújtandó segélyösszegeket s a helyi érdekű vasutak létesítésére megszavazott tetemes hozzájárulások évi részletét, vagy az e célból felvett kölcsönök kamattartozásait és törlesztési hányadát — minthogy pedig az 1890. évi költségvetés adatai szerint azon egyenes adók, melyek után az utadó kivetendő, 71 millió frttal irányoztatnak elő a $10\frac{0}{10}$ -os kivetéssel — pedig ily magas százalék nem is fog minden törvényhatóságban igénybe vétetni, viszont arra sem lehet számítani, hogy a kivetett összeg egész nagyságában befoly — az utadó 7,100.000 forintot tenne ki, mely összeg messze mögötte marad csupán a törvényhatósági utak fentartására igényelt 9,400.000 frtnak.

Ha csupán a jelenleg rendelkezésre álló közmunkatartozá-

soknak váltságáruk szerint számított értékét vesszük tekintetbe, mely pedig a fokozódó szükséglettel szemben a legtöbb törvényhatóságban elégtelen az utügyi kiadások fedezésére, azt találjuk, hogy ennek előállítása végett 10⁰/₀ kivetésével csak 11 megyei törvényhatóság állíthatná elő közmunka-tartozásának mai értékét és pedig Szabolcs 7¹/₁, Csanád 7²/₂, Komárom 7⁶/₆, Békés 8⁶/₆, Veszprém 8⁷/₇, Fejér és Bács-Bodrog 8⁹/₉, Győr 9²/₂, Pest-Pilis-Solt-Kiskun 9³/₃, Csongrád és Turóc 9⁸/₈-al. 52 megyei törvényhatóság azonban nagyobb százalék kivetésére szorulna, még pedig 15⁰/₀-on felül lenne kénytelen kivetni 34 törvényhatóság, köztük Kolozs 20⁰/₀, Háromszék és Szilágy 21⁰/₀, Besztercze-Naszód és Krassó-Szörény 26⁰/₀, Csik és Nagy-Küküllő 27⁰/₀, Szolnok-Doboka és Fogaras 30⁰/₀, Udvarhely 50⁰/₀-ot. A törvényhatósági joggal felruházott városoknál — Marosvásárhelyt kivéve — a közmunka tartozás értéke nem üti meg 12⁰/₀-át az általuk fizetett egyenes adóknak. Budapest 1⁹/₉, Kassa 2⁴/₄, Szabadka 3, Sopron 3²/₂, Pozsony 3⁷/₇, Komárom 3⁹/₉, Zombor 4⁵/₅, Ujvidék 4⁶/₆ és Székesfehérvár 4⁹/₉ kivetésével előállíthatják közmunkatartozásaiknak értékét.

Az utadónak tisztán az egyenes adó alapján történő kivetésénél a vármegyei törvényhatóságok legnagyobb részében az ígás és kézi közmunkatartozások váltságáruk szerint számított jelenlegi értékének beszerezhetése végett jelentékeny magas százalék — a 10⁰/₀-nál jóval nagyobb — volna alkalmazandó. Ezen esetben nemcsak az adózó közönség terheltetnék súlyosan, de érezhetően igénybe vétetnék az állam pénzereje is oly törvényhatóságok segélyezése által, melyek útfenntartási szükségleteiket súlyos megterheltetésük nélkül fedezni képesek nem volnának. Ennek kikerülése végett a javaslat a nélkül hogy az illetőkre a jelenleginél nagyobb terhet róna egy igen alkalmas módozatot terjeszt elő: az utadó minimumoknak felállítását, vagyis egy minimális összegnek azok által is történendő fizetését, kiknek egyenes adója után a megállapított százalék szerint ily összeg nem is esnék. E szerint: »törvényhatósági utadó fejében mindenkire, még ha az egyenes adója után kivetett százalék szerint reá ennyi nem esnék is, legalább 3 kézi napszámnak azon törvényhatóságban folyó ára vetendő ki, mely azonban nem lehet sehol sem nagyobb összesen 1 frt 50 kr-nál; továbbá, hogy a törvényhatóság ezen minimumot azokra nézve, kik legalább két igavonó

állattal birnak, egy igás napszám folyó ára erejéig, mely azonban nem lehet nagyobb 3 frtnál, felemelheti.«

Ily utadó minimumok életbeléptetése nemcsak indokolt, de szükséges is. Ha tekintetbe vesszük, hogy az utadó minimum alá esők közül azok, kik igavonó állattal birnak, ez idő szerint 2 napot, sőt 20 törvényhatóságban 4 napot tartoztak szolgálni s hogy az országban az igás napok váltáságárának átlaga 2 frt. 90 krt. tett ki, mihez képest kötelezettségük minimuma 5 frt. 80 kr-ra rugott, 3 frt. maximummal szemben, mi őket jövőben, mint egy igás napszámra meghatározható folyó ár, terhelni fogja. Viszont a ház-
zal biró minimum alá esőkre eddig 6 kézi napszám vettetett ki, — egy kézi napszám átlagos váltáságára 49 krt tevén, — kötelezettségük 2 frt. 94 kr. értéket képviselt, mivel szemben a jövőben maximumként 3 kézi napszámnak folyó ára gyanánt megállapítható 1 frt. 50 krral lesznek megróhatók, azt találjuk, hogy ők ezen-
tul jelenlegi kötelezettségüknek ép felével fognak terheltetni az esetben is, ha a napszámokra megállapítandó folyó árak maximuma alkalmaztatik, a mellett, hogy utadójukat magukon az utakon megkereshetik vagy esetleg természetben teljesítendő munka által leszolgálhatják. Sőt a minimalis adótétel alá esők közül azok, kik ez idő szerint is, mint ház-
zal nem bírók, vagy családtagok három kézi napszámmal rovattak meg, sem fognak jövőben súlyosabb kötelezettség alá vonatni.

Az utadónak 10⁰/₀-ban való megállapítása mellett a 15 frtig terjedő egyenes adóval terheltek esnek a minimumok alá, vagyis a megyei törvényhatóságokban összeirt 3,120.911 összes egyenes adót fizető közül 2,488.497 egyén, kik az általuk fizetett 13,192.151 frt. egyenes adó után, a minimalis adótételektől eltekintve, 10⁰/₀-os kivetéssel 1,319.215 frttal rovatnának meg, holott ugyanők a minimalis adótételek alkalmazásával a három kézi napszám folyó árának 1 frt. 50 krtban történő megállapítása esetén 3,732.746 frt. kötelezettséggel terheltetnek.

Hogy egyes törvényhatóságokban a minimalis tételek az adófizetők mily nagy számánál nyernek alkalmazást, megítélhetjük, ha számba vesszük, hogy Zalamegyében 113.000, Pes-Pilis-Solt-Kis-Kun 109.000, Bihar 87.000, Hunyad 76.000, Torontál 75.000, Krassó-Szörény 69.000, Bács-Bodrog 68.000 és Nyitra vármegyében 65.000 főre rug azon egyének száma, kik 15 frtig terjedő adóösszeget fizetnek.

Hogy a minimalis adótételek mily mérvben hatnak közre az

egyenes adó után kivetendő utadó százalékanak csökkentésére, kiténik abból, hogy az 1 frt. 50 kr., illetve 3 frt. utadó minimum alkalmazása mellett a közmunka-tartozások mai értékét előállithassuk, az uti adó százalék leszállítható leendő Csik megyében 27, Maros-Torda 21⁶/₁₀, Háromszék 20⁹/₁₀, Árva 19⁷/₁₀, Ugocsa 18⁷/₁₀, Marmaros 18⁵/₁₀, Hunyad 17⁶/₁₀, Szeben 15⁴/₁₀, Kis-Küküllő 13⁹/₁₀, Brassó 13²/₁₀, Trencsén 13, Liptó 12⁵/₁₀, Zala 10³/₁₀, Turóc 9⁸/₁₀, Győr 9²/₁₀, Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun 9³/₁₀, Komárom 7⁶/₁₀ és Szabolcs megyékben 7¹⁰/₁₀-ról — egy igen csekély százalékra (1—3⁰/₁₀); viszont Alsó-Fehér-megyében csökkenthető lesz 17⁶/₁₀-ról 3—4⁰/₁₀-ra, Torda-Aranyos megyében 19⁵⁰/₁₀-ról 4—5⁰/₁₀-ra, Nyitra megyében 12⁰/₁₀-ról 5—6⁰/₁₀-ra, Gömör, továbbá Szilágy megyében 14⁶⁰/₁₀-ról, illetve 20⁹⁰/₁₀-ról 6—7⁰/₁₀-ra, Kolozs megyében 19⁶⁰/₁₀-ról 7—8⁰/₁₀-ra, Bereg megyében 20⁰/₁₀-ról 8—9⁰/₁₀-ra, Szepes megyében 20⁰/₁₀-ról 9—10⁰/₁₀-ra. Udvarhely megye, melynek 50⁰/₁₀-ot kellene kivetnie, hogy a közmunka-tartozás értékét beszerezze, vagy Fogaras, Szolnok-Doboka 30, Nagy-Küküllő 26⁷/₁₀, Besztercze-Naszód, Krassó-Szörény 26, Sáros 19¹/₁₀, Zemplén 18, Temes 17⁸/₁₀, Nógrád 17⁵/₁₀, Bihar 17⁴/₁₀, Ungvár megye 17⁰/₁₀ helyett 10⁰/₁₀-al fog ugyan-ezen esetben is terheltetni, de ezek a minimális adótételek nélkül még csekélyebb összegét volnának képesek utfenntartási szükségletüknek előállítani és még fokozottabb mérvben szorulnának az állam segélyére.

Az utadó százalék maximumának 10⁰/₁₀-ban való megállapítására szükség van, hogy ezen kereten belül az utadó kivetése által a viszonyokhoz képest a minimumok legmagasabb folyó árainak alkalmazásával, valamint az egyenes adót nem fizetők kötelezettségeinek számbavétele mellett az utügyi szükséglet az ország törvényhatóságainak legnagyobb részénél beszerezhető legyen.

Helyeselhető intézkedés, hogy az utadó százalékanak maximuma 10⁰/₁₀ — valamint az írás és kézi napszámok folyó árának legmagasabb összege — 3 frt. 50 kr., nehogy egyes törvényhatóságok tulságosan s mások terheivel arányban nem álló kivetéssel sujtassanak s adózási képességük szerfelett igénybevételéssé, meg van állapítva továbbá, hogy a törvényhatóságok ezen tételeket viszonyaik és szükségleteikhez képest megfelelően mérsékelhetik. Tág tér nyílik ez által a törvényhatóságok önkormányzati hatáskörének és kizáratik másfelől, hogy az adóképességet megtámadó súlyos megterheltség foglalhasson helyet.

A közérdek megóvása érdekében, hogy a felelős miniszter főfelügyeleti jogait hatékonyan gyakorolhassa, hogy a közforgalmi és hadászati érdekeknek befolyásával érvényt szerezhessen s a helyi közlekedés érdekein felül emelkedő szempontból kiindulva, a törvényhatósági utvonalaknak az egész ország területén rendszeres fejlesztését, fokozatos jókarba hozatalát biztosíthassa, hogy célszerűtlen határozatok módosítását eszközölhesse, a minimum alá esőknek indokolatlan mérvben való megterhelését megakadályozhassa: gyakorlatinak kell tartanunk azon rendelkezést, hogy a törvényhatóságoknak az útdó százaléka és minimumok megállapítására vonatkozó határozatait illetőleg a miniszter jóváhagyása kieszközlendő, ki egyfelől az útdó százalékot a szükséghez képest leszállíthatja, vagy azt 10°/_o-ig a közérdek, de különösen a hadászati és közgazdasági érdekek szempontjából szükségeseknek talált munkálatok czimén a pénzügyminiszterrel egyetértőleg fel is emelheti, viszont a minimumokat mérsékelheti, vagy azoknak a megállapított összegig leendő felemelését kívánhatja, illetve azokat az útdó százalék magasságával összhangba hozhatja.

A javaslat oly törvényhatóságoknak, melyek rendkívüli kiadásai fedezését a 10°/_o maximális útdóval sem eszközölhetnék, lehetőséget nyújt, hogy az utadó százalékát saját elhatározásukból 13°/_o-ra emelhessék, erre azonban a miniszter által nem kényszeríthetők, sőt ily törvényhatósági határozatra nézve, nehogy a törvényhatóság adózási képessége tulságosan igénybe vétessék, vagy a törvényhatóságok e jogositványnyal szükség nélkül élhessenek, a miniszterium jóváhagyása szükséges. Azon törvényhatóságok viszont, melyeket esetleg hadászatiilag fontos utak vagy műtárgyak létesítése, fentartása terhel vagy melyek ennek folytán útdójukat a 10°/_o maximumon felül lennének kénytelenek emelni, az állami költségelőirányzatban felvett alapból fognak segélyeztetni.

Ha vizsgálat alá vesszük, hogy az adóztatás kérdésében, mikép alakúl a helyzet a kötelezettek azon osztályával szemben, melynek vállain a teher ez idő szerint majdnem kizárólag nyugodott, azt találjuk, hogy a földművelő osztály még az útdó maximumának — a 10°/_o-nak — alkalmazása esetében sem fog a jelenlegi megterheltetéshez képest súlyosabban megrovatni. Jelenleg ugyanis a teher első sorban és főleg a gazdaközönségre hárul, mert ez rendelkezik aránylag a legtöbb igavonó állattal s

az igavonó állatok után kirótt kötelezettség értéke jóval magasabb a kézi erő után kivetett szolgáltatásnál. Az 1886. évre összeírt ígás közmunkának váltságárai szerint számított értéke 4,582.000 frt., mely az ugyanazon évi összes közmunkaértéknek 62°/_o-át képezi s ha mi csak az ígás közmunka értékét vesszük, mint a földművelő osztálynak közmunka címén számokban kifejezett megterheltetését és eltekintünk a házak után és egyébként kivetett kézi napszámok értékétől, melyeknek jó részét pedig szintén a földművelő osztály szolgáltatta s ezen összeget viszonyítjuk az osztály földadójához, (32,977.000 frt.) úgy ez a földadónak átlag majd 14°/_o-os megterheltetését tünteti fel. Összesen 10 törvényhatóságban volt 10°/_o-on alól (Bács-Bodrog, Békés, Csanád, Csongrád, Fejér, Győr, Komárom, Moson, Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun, Szabolcs megyékben); 21 megyei törvényhatóságban meghaladta a 20°/_o-ot, — sőt Háromszék megyében 33°/_o, Sáros 35°/_o, Brassó 37°/_o, Nagy-Küküllő 39°/_o, Szolnok-Doboka 40°/_o, Csik 53°/_o, Fogaras 61°/_o és Udvarhely megyében 68°/_o-ot tett ki; mivel szemben a jövőben maximumkép 10°/_o-kal lesz megterhelhető.

A földadó holdankint nálunk átlag 1 frt. 64 kr. 1 frtnál kisebb összeg esik a következő vármegyékben: Árvában 48 kr., Udvarhely 54, Csik 55, Sáros 62, Szolnok-Doboka 66, Fogaras 72, Szepes 82, Maros-Torda 85, Trencsén 86, Kolozs és Szilágy 87, Torda-Aranyos 88, Besztercze-Naszód 91, Szabolcs, Bereg, Ugocsa 96 és Máramaros vármegyében 97 kr.; jobbra a Királyhágón túl fekvő törvényhatóságokban; 2 frtnál magasabb a földadó: Esztergom megyében 2 frt. 7, Moson 2 frt. 21, Zólyom 2 frt. 26, Baranya 2 frt. 29, Tolna 2 frt. 33, Békés 2 frt. 35, Bács-Bodrog 2 frt. 38, Fejér 2 frt. 36, Zala 2 frt. 41 és Sopronmegyében 2 frt. 62 kr.; főleg a Dunántul fekvő törvényhatóságok mutatják fel a legmagasabb adóztatást.

Az ígás közmunkatartozás fejében holdankint ez idő szerint átlag 22 kr. megterheltetés esik; ez átlagon jóval alul maradnak a következő törvényhatóságok: Szabolcs 8, Komárom 11, Árva, Csanád, Győr, Máramaros és Szatmár 13, Fogaras, Trencsén 14, Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun 15, Bereg, Ugocsa, Csongrád, Turóc 16, továbbá Bács-Bodrog, Békés, Fejér, Kolozs megyék holdankint 17 kr-ra rúgó megterheltetéssel, míg Háromszék, Sopron, Veszprém 33, Baranya, Borsod 34, Szeged, Temes 35, Udvarhely 37, Krassó-Szörény, Zólyom 38, Nagy-Küküllő

41 és Brassó megye holdankint 53 krnyi megterhelhetést tűntet fel.

A felsoroltakból kiviláglik, hogy a javaslat a jelenleg kötelezettek egy osztályával szemben sem foglal magában teheremlést, sőt ellenkezőleg számottevő mérséklést és a terhek aránylagos megosztását eredményezi, kiterjesztvén a kötelezettséget azokra is, kik eddig épen semmi, vagy nem megfelelő mérvű hozzájárulással tartoztak.

A községi közmunkánál, mely eddig korlátlan volt, mert a községek rendezéséről szóló 1886 : XXII. t.-cz. 133. §-a csak annyit rendel, hogy a községi közmunka a közmunka szabályozásáról szóló törvény elvei szerint vetendő ki — a legtöbb törvényhatóságnál azon gyakorlat honosult meg, hogy a községi közlekedési és tisztán községi útvonalakra szükséges közérő az országos közmunka arányában vétetett igénybe, a kötelezettség azonban határtalan volt s az utak ezen osztálya teljesen fejletlen állapotban maradt. A javaslat itt sem állapít meg új terhet, mert a községek a viczinális és tisztán községi utak jó karban tartásáról eddig is tartoztak gondoskodni, csak az eddig korlát nélkül fennálló kötelezettséget szorítja határok közé, a házak után kivetendő szolgáltatást aránylagosabban állapítja meg, sőt leszállítja s a kötelezettség miként való teljesítésének módozata által biztosítékot nyújt, hogy a községi közigazgatásnak ezen elhanyagolt ága jövőben megfelelőbb ellátásban fog részesülni.

Helyesbíti ugyanis a javaslat azon aránytalanságot, mely szerint a nagy, vagy kis ház birtokosa ugyanazon mennyiségű kézi napszám teljesítésére van kötelezve, az idegen házban lakó egyének és a családtagok évenkénti 3 kézi napszám tartozását egyre és pedig azon hozzáadással szállítja le, hogy ha ily családtagok száma háromnál nagyobb lenne is, akkor se tegyen a kötelezettség egy-egy családnál összesen három napszámnál többet; ezenfölül határozottan kimondja, hogy minden vonóállat után évenként legfeljebb 2 igás napszám követelhető.

A vasuti állomásokhoz vezető utak építési, kezelési és fenntartási költségeinek kik által és mily mérvben eszközrendő viselésére nézve a javaslat kettős megállapodást tartalmaz.

Ha valamely új vasut, vagy állomáshoz vezető ut építéséről van szó, ily esetben az érdekeltek hozzájárulása egyezség útján állapítandó meg, szükség esetén a hozzájárulás mérvének megállapítása a kereskedelemügyi miniszter elhatározására bízandó.

A már létező vasut-, vagy pályaudvarhoz vezető ut építési és fentartási költségeit a törvényhatóság a vasuti vállalat, az érdekelt községek, valamint az érdekelt kereskedelmi és iparvállalatok tartoznak egy-egy harmadrészben viselni. A hozzájárulás arányának előre kötelezőleg történő megállapítását a gyors végrehajtás lehetősége teszi szükségessé, nehogy az érdekelték által különben támasztott vitás kérdések eldöntéseig az ut kiépítése, vagy kellő gondozása a közérdek hátrányára hosszú időn át halasztást szenvedjen.

A községi közlekedési (viczinalis) utvonalak építési, kezelési és fentartási költségei fedezésének megállapítása körüli eljárás a törvényhatóság első tisztviselőjére bízatik, ki úgy az érdekeltség kérdésében, mint a felett, hogy a csoportosított községek, továbbá az érdekeltségbe bevonható kereskedelmi és iparvállalatok mily mérvben tartoznak a szükséglet előállításáról gondoskodni, első fokban határoz.

A kereskedelmi és iparvállalatoknak az érdekeltégi körbe külön való bevonhatását indokoltta teszi, hogy vannak esetek, midőn bizonyos közut létesítése főleg az illető vállalatok érdekében eszközöltetik s hogy ezek az utvonal használatát a rendesnél fokozottabb mérvben veszik igénybe és jobban rongálják; nehogy azonban mint községi adózók és külön szolgáltatás alá esők kétszeres hozzájárulásra köteleztessenek, a javaslat azon intézkedést tartalmazza, hogy azon teher részlet, mely rájuk mint községi adózókra, a községi kivetés alapján hárul, beszámíttassék azon összegbe, melyet mint az érdekeltégi körbe bevontak, fizetni kötelesek.

Míg a törvényhatósági utakra fordítandó költségek beszerzésénél a fősúly az útdóból várt bevételre van fektetve, addig a községi közmunkánál, hogy a községek pénzereje lehetőleg kiemeltessék s a teher könnyebben elviselhetővé tétessék, de azért is, mert a község határan belül a közmunkatartozás természetben való leszolgálása több eredménnyel eszközölhető, a kötelezettség természetbeni közmunkában követeltetik. Ugyanezen indokokból, tekintettel egyes vidékek mostohább anyagi viszonyára s hogy nálunk a kiválóan földműveléssel foglalkozó lakosság körében a pénzforgalom lassu s ennél fogva a pénzbeli megadóztatás súlyos terhet képez, a megyei törvényhatóságok a törvényhatósági közmunka-kötelezettségre vonatkozólag is elhatározhatják, hogy a területükön kivetett útdónak fele a megfelelő váltság-

árak szerint való átszámítással természetben legyen leszolgáltatható. Ezen kedvezményt első sorban azok vehetik igénybe, kik az útdíj minimumok alá esnek, mihez képest magasabb százalékkal vannak terhelve s a kik a kötelezettség lerovásának ezen módját jobban méltányolni is képesek.

A közutak és azok tartozékai jó karban tartása s a forgalom akadálytalan biztosítása érdekében a javaslat felsorolja a gyakorlat által mutatott követelmények figyelembe vételével megállapított mindazon cselekményeket és mulasztásokat, továbbá a reájuk kiszabott büntetéseket, melyeknek az ország egész területére egyöntetű szabályozása, megfelelő sankcióval való ellátása közmunkaügyünknek az eddig sajnosan nélkülözött sikeres védelmet fogja nyújtani. Ezen intézkedések s a reájuk vonatkozó büntetések azonban csak a nagyobb forgalommal bíró állami, törvényhatósági, valamint a vasutakhoz vezető utakra nyerne alkalmazást, mert a kisebb fontosságú községi közlekedési és tisztán községi utakat illetőleg ezek mindegyikének fentartása, — tekintve azok szigorát — terhes, indokolatlan, sőt felesleges volna. Miért is, hogy a különleges helyi viszonyok érvényesülhessenek, a miniszter részére megadatik a felhatalmazás, hogy a törvényhatóságok kezdeményezésére a megállapított büntető határozatok egynémelyikét hatályon kívül helyezhesse, vagy annak kiegészítését, módosítását elrendelhesse.

A jogszerű alapon nyugvó vámok érvényét a javaslat továbbra is fentartandónak ismeri el, sőt nem zárkózik el az elől sem, hogy vámszedési jogok a szükséghez képest jövőben is engedélyeztessenek. Így például indokolt a vámok alkalmazása az ország határszélein nagy forgalommal bíró utakon, hol utvonalkunk folytatásán a szomszéd államok lakosainktól vámot szednek; szükség van reá ott is, hol a vámszedési jog engedélyezése nélkül az illető utvonal kiépíthető, vagy a vámtárgy létesíthető nem volna, továbbá egyes városok közegetének használata fejében, melyek ezen bevételi forrás nélkül utvonalkukat és műtárgyaikat megfelelő karban tartani képtelenek lennének.

Jövőben azonban a vámszedési jogok minden esetben csakis a közforgalom céljaira szolgáló oly utakon, hidakon, kompokon vagy réveken, melyeknek létesítése ezen segélyösszeg meg nem adása esetében kockáztatva lenne és melyeknél az engedélyadást a közönséges mértéket meghaladó és nevezetesebb költséget igénylő munkálatok teljesítése indokolja és pedig mások

jogainak és nevezetesen az igazolt jogok és közgazdasági érdekek figyelembe vételével engedélyezhetők s a vámdíjak oly magasságban állapítandók meg, hogy azok által a kereskedelem és közforgalom érdekei ne sujtassanak s a bevétel csak a vámtárgyba fektetett tőke és kamatainak törlesztésére és a fentartási költségek fedezésére szolgálhat, de külön jövedelmi forrást nem képezhet.

A közforgalom érdekében s hogy a vámszedések az egész ország területén törvényszerűen rendeztessenek, a jogosulatlan vámok mielőbbi megszüntetése lehetővé váljék, a vámszedési jogokra elrendelt igazolási eljárás hasonló megoldással, mint a minő vizjogi törvényben a vízhasználati jogosítványok kérdésének eldöntésénél megállapított, akkép terveztetik, hogy az I. fokon eljáró közigazgatási hatóságnak határozatában meg nem nyugvó fél tetszése szerint vagy a kereskedelemügyi miniszterhez fordulhat felelőztetésével, vagy igényét bírói uton érvényesítheti. A jog igazolásának alapjául kir. kiváltságlevél vagy engedélyokirat, vagy az illető törvényhatóság tudtával és ellenmondása nélkül 20 évi folytonos gyakorlat veendő.

A javaslat biztosítja a törvényszerűen fennálló vámszedési jog tulajdonosát, hogy közmű létesítése, esetleg vámszedési jog engedélyezése beleegyezésén kívül 7½ kilométer távolságon belől közérdekből is csak úgy foglalhat helyt, ha jogos igényei bírói uton kártalaníttatnak.

A mennyiben a vámszedési jog tulajdona iránt merülne fel kérdés, valamint a vámszedési jog- és vámtárgyért nyújtandó kártalanítás összegének megállapítása esetében az eljárás oly módozattal, — mely egyrészt a közigazgatási hatóságokat közérdekű határozataik meghozatalában nem gátolja s másrészt a joggal támasztható magánjogi igények megsértésére sem nyújt alapot — bírói utra tartozónak mondatik ki.

A javaslat a vámmentességeket a közigazgatás és közforgalom érdekeinek szem előtt tartásával, továbbá vallási tekintetek és a közbiztonság szempontjából, nemkülönben a helyi mezőgazdasági igények figyelembe vételével állapítja meg; módot nyújtván a miniszternek, hogy a közigazgatási bizottság felterjesztésére további vámmentességeket engedélyezhessen.

A kiváltságos osztály vámmentessége az 1848. év előtt már fennállott magánvámoknál maig is érvényben van, mert a vámmentességnek megszüntetése által a vámjog tulajdonosa nagyobb

jogot nyert volna, mint részére a szabadalomban biztosított; a közforgalom céljaira engedélyezett és jövőben adományozandó vámszedési jogosítványoknál a közteherviselést kimondó 1848: VIII. t.-cz. alapján a mentesség ép oly kevésbé jöhet figyelembe, mint a törvényhatósági és községi vámoknál, mert ezek jövedelmei a közadók jellegével birnak; ez irányban a javaslat a fennálló törvényes gyakorlatot hagyja továbbra is érvényben.

A fővárost illetőleg a javaslatban az utak igazgatása és az adóztatás kérdésében, — tekintettel azon különleges helyzetre, melyben a főváros van — az ország többi részeitől eltérő intézkedések foglaltatnak.

A főváros, közutainak építési és fentartási költségeit a kövezetvámából és közjövedelmeiből fedezi; ezen felül tartozik az 1870: X. t.-cz. értelmében közmunka czime alatt nyert összes bevételeit és váltságdíjait a fővárosi pénzalap növelésére fordítani. A fővárosi közmunkák tanácsának hatásköre, mely a fővárosi pénzalap kezelésére is hivatva van, továbbra is fentartatik, egyébként a főváros hatósága az utak építése, fentartása és kezelése tekintetében önállólag intézkedhetik.

Az 1886. évre kivetett közmunkatartozásnak váltságdíjak szerint számított értéke 113.000 frtot képviselt, mely az ugyanazon évre előírt 5,882.000 frt. egyenes adónak $1\frac{9}{10}\%$ -át tette, de mivel a fővárosban az egyenes adók folyton emelkedő irányzatot tüntetnek fel s mivel az 1886. évben tényleg befolyt 96.000 frt. közmunkaérték az utak fentartására elégségesnek bizonyult s mivel az ideiglenes adómentességet élvező házak is bevonattak az alapba, mely után a közmunkakötelezettség kivetendő, jövőben a főváros területén az egyenes adók után csupán $1\frac{1}{2}\%$ -nak kivetése tervezetik.

A hazai iparnak nyújtandó támogatás végett az 1881: XLIV. t.-cz. értelmében adómentességet élvező gyárakat a javaslat azon kedvezményben kívánja részesíteni, hogy a mentesség érvénye tartamára a törvényhatósági útiadó fizetése alól is felmentessenek.

Ezekben vázoltam a javaslatnak főbb intézkedéseit, mely egészében véve egy átgondolt, rendszeres alkotásnak tekinthető. Nem indul külföldi minták után, hanem közmunka-ügyünknek elodázhatatlanul sürgős rendezését, az adott viszonyok és a történelmi fejlemény alapján a törvényhatósági és községi adminisz-

trációnak helyes felhasználásával oldja meg, meghagyván az önkormányzati hatáskörnek mindazt, minek kellő ellátására képes, de másrésről garanciákat állít fel, hogy ezek a reájuk ruházott teendőknek megfeleljenek; a kötelezettség mérvét a közteherviselés elve s az arányos megterhelhetetés lehető érvényesítésével akkép állapítja, hogy az új alapra való áttérés általában véve közterheink fokozásával ne járjon — s mivel egy egészséges közgazdasági politika megteremtését földművelésünk, iparunk és kereskedelmünk fellendülését csak fejlett közlekedési eszközök és helyes beosztású forgalmi szervezet biztosíthatják, az eddigi önmagát túlélte, mert közgazdasági viszonyainknak többé már meg nem felelő rendszerrel a kitűzött cél el nem érhető — Baross Gábor kereskedelemügyi miniszter ur nagy szolgálatot tett az országnak, midőn e nagyfontosságú ügynek szabályozását kezébe vette, s meg is vagyok róla győződve, hogy a helyes elvek alapján alkotott javaslat erélyes végrehajtása esetén a betöltésre váró nagy feladat kellően megoldható lesz s közutaink ügye azon színvonalra emeltetik, a melyen az más kulturállamokban már régóta van.

DR. BEZERÉDJ VIKTOR.

AZ ÁLLAMI BEAVATKOZÁS HATÁRAI AZ IPAR- FEJLESZTÉS KÖRÜL.

I.

Az országos kiállítás fényes napjaiban, midőn a tündérfényű corsón tenger-sokaság tolongott, eltelve a kiállítás csarnokaiban szemlélték örömétől, kifejezést adtunk azon aggodalmunknak, hogy az országos kiállítás káros visszahatással lesz hazánk iparpolitikájára és közvetve iparunk fejlődésére. Távol állott tőlünk minden személyes vonatkozás, de ha a személyes támadás gyanujának tettük is ki magunkat, nem hallgathattuk el azon véleményünket, hogy a kiállítás rendezésének nagy munkája el fogja vonni iparpolitikánk vezetőit, közérdekből sokkal fontosabb tulajdonképi feladataik teljesítésétől.

Ezen aggodalmunk, sajnos, nem volt alaptalan. Ha visszatekintünk az 1885. év óta lefolyt időre, egymásután látjuk lefolyni a sivárnál-sivárabb éveket, melyekben az egész iparpolitika a napi administratio kötelességszerű lebonyolítására szorítkozott. Mily ellentét a kiállítást megelőző és követő néhány év között. Az előbbi korszak a tevékeny alkotás ideje, midőn az iparnak nyújtott állami kedvezmények alapján számos új gyár keletkezik, az állam az iparfejlesztés alapjainak lerakásán, új oktatási intézmények, tanfolyamok felállításán serénykedik és támogat minden sikerrel biztató társadalmi vagy egyéni kezdeményezést. Az utóbbi a sivár tespedés szomorú korszaka; a napi politika terén folytatott harczok kedvezőtlen hatása alatt az iniciativa ellankad; közöny, talán eltompultság lép az előbbi lázas érdeklődés helyébe. Új iparvállalatok alakulásáról alig hallani, a szép reményekre jogosított oktatási intézmények a kellő ápolás hiányában elcsenevésznek, újak alkotásáról szó sincs, a társadalmi és egyéni kezdeményezés magára hagyatva teljesen megbénul.

Nem örömet vázoljuk ezt a sötét képet, de az igazságot lehetetlen elhallgatnunk. Az iparpolitika azon tényleges vezetőjét, ki a kiállítást megelőző időben oly sikeres tevékenységet fej-

tett ki, bizonyára nem terheli vád, mert a viszonyok megbénították tetterejét, de ez nem változtat azon sajnos jelenségen, hogy az iparpolitika szempontjából a kiállítás óta eltelt időt elveszettek kell tekintenünk.

A magyar iparpolitika feladata oly tágkörű, annyira szövevényes és oly nehéz, hogy folytonos, öntudatos és buzgó tevékenység is csak lassan vezethet eredményre, ezért az elvesztett négy évet iparunk érdekében fokozott, hatványozott tevékenységgel lehet csak kipótolni. E fokozott tevékenység reménye ébredt az érdekelttek körében életre, midőn a folyó év közepén a kereskedelmi és ipari ügyek a közlekedési ügyekkel egyesítve, Baross Gábor személyében új vezetőre találtak, kit előbbi páratlan tevékenységéből eredő bizalommal fogadott új ügyköre élén a közvélemény. Alig vette át a kereskedelemügyi miniszter új ügyköre vezetését, értekezletre hívta össze az érdekelttek — kereskedelmi és iparkamarák és országos iparegyesület — képviselőit az ipar és kereskedelem fejlesztése érdekében szükséges intézkedések megbeszélése céljából.

Az értekezlet lefolyása a napi lapokból ismeretes lévén, e helyen szükségtelen azt vázolni, de véleményünk szerint ezen értekezlet tárgyalásainak eredményét nem szabad oly múló természetűnek tekintenünk, hogy ne kellene azzal behatóbban is foglalkoznunk. Az értekezlet legfontosabb eredménye az érdekelttek körében egyhangú kifejezést nyert azon vélemény, hogy iparunk fejlesztése érdekében az állam által gyámoltott társadalmi és egyéni tevékenység mellett közvetlen, arányaiban a konkrét eset szükségai szerint változó állami tevékenységre van szükség.

Az értekezlet ezen eredménye az, melylyel foglalkoznunk kell, annál inkább, mert egyik legtekintélyesebb napi lapunk szükségesnek találta az iparpolitika ezen követelményével szemben állást foglalni. Nem lesz fölösleges ezen kérdést behatóbban tárgyalni, mert csak a beható vizsgálat fonalán tűnhet ki, megállja-e ezen követelmény a közgazdasági politika és tudomány bírálatát. Közgazdasági tudományt mondunk, mert véleményünk szerint a közgazdasági politika csak a közgazdasági tudomány tanúságaira alapítható és teljességgel nincs szándékunk e tudomány eddig vallott elveit megtagadnunk, a mint nem tettük azt az ipartörvény revíziójára törekvő áramlat közepe sem.

A közgazdasági politika története nem ismer oly sajátságos helyzetű államot, mint hazánk. A midőn a közgazdaságtan államokról szól, souverain államokat tart szem előtt, melyek teljesen szabadon és függetlenül intézik gazdasági ügyeiket, úgy, a mint azt a megvalósítandókul kitűzött állami czélok igénylik. A közgazdaság terét tekintve, nem adtuk föl az állami souverainitas egyetlen attributumát sem és az Ausztriával való kereskedelmi és vámszövetség két souverain állam szerződéseként jelentkezik, mely lejártával minden jogi akadály nélkül felbontható.

A közgazdasági politika tudománya fölépült a nagy európai államok, első sorban Anglia gazdasági fejlődésének történetén. Ezen államok azonban nemcsak jogilag, de tényleg is függetlenek voltak minden más államtól közgazdasági politikájuk intézése körül; oly állapotról, a melyben egy állam a vám és kereskedelmi politika tekintetében, habár csak időlegesen is, teljesen összeolvad egy más állammal, a nagy közgazdasági írók egyike sem tud semmit, talán nem is tartott volna elképzelhetőnek. Nekünk azonban az adott helyzettel számolnunk kell és ha az adott helyzetben követendő eljárás nem felel meg a közgazdasági politika tanainak, ez nem bizonyítja azt, hogy az eljárás helytelen, legfőlebb az eljárás helyességének igazolására készíthet.

A közgazdasági politika egyik alapelve az, hogy az állam ne foglalkozzék iparüzéssel, mint oly foglalkozással, melynek az egyének sokkal jobban megfelelhettek. Általánosságban kétségtelenül helyes elv, melyet mi is vallunk; de az elv helyessége nem akadályozza még Mill-t sem, hogy kivételeknek helyt ne adjon. Mill a kormány be nem avatkozása elvének okairól és határaitól szóló mintaszerű fejtegetésében ¹⁾ egyenként elősorolja azon eseteket, a melyekben azon általános elv alól, hogy a kormány ne avatkozzék a magánosok ügyeibe — a milyen az iparüzés is — kivételnek van helye. Ezen kivételek közé nem tartozik az iparüzés, általánosságban természetesen mi sem sorozzuk azokhoz, de azoknak, kik ennek még lehetőségét is kizárni kívánják, figyelmeztetjük a közgazdasági tudomány e nagy mesterének következő szavait, melyekkel fejtegetéseit bezárja és melyeknél szebben és találóbban e tárgyról még senki sem szólt:

»Hozzá kell azonban tennünk, hogy a kormány beavatko-

¹⁾ A politikai oekonomia alapelvei: V. könyv XI. fejezet.

zása a gyakorlatban nem mindig tarthatja meg azon határokat, melyek a lényegüknél fogva arra alkalmas eseteket magukban foglalják. Egy adott idő és nemzet különleges viszonyaiban alig van a közjóra valóban fontos tárgy, a melynél nem látszanék kívánatosnak vagy éppen szükségesnek, hogy a kormány azzal foglalkozzék, nem mintha a magánosok nem vállalkozhatnának sikeresen az ügyre, hanem mert ezt tenni nem fogják. Bizonyos helyen és bizonyos időben nem lesznek utak, dockok, kikötők, csatornák, öntöző művek, kórházak, iskolák, egyetemek, nyomdák, ha a kormány nem alapítja azokat; mert a közönség vágy szegény, hogy a szükséges eszközök fölött rendelkezhessék, vagy nem elég képzett, hogy a célokat méltányolhassa, vagy nem elég gyakorlott a közös tevékenységben, hogy az alkotásra képes legyen. Ez többé-kevésbé áll minden despotismushoz szokott országra, és különösen azokra, melyeknél a nép és kormány között nagy ellentét van a civilizációban, mint névleg azon népeknél, melyek leigáztattak és erélyesebb és civilizáltabb nép által uraltatnak. A világ sok részében nem tehet a nép magáért semmit, a mi nagy eszközöket és együttes működést igényel; az ilyen dolgok nem lesznek megtevé, ha az állam nem teszi azokat.

Ilyen esetekben a mód és eljárás, melylyel a kormány legbiztosabban nyilváníthatja csak alattvalói javára irányuló törekvésének tisztaságát, abban áll, ha a közönség tehetetlensége következtében reá háruló feladatokat oly módon oldja meg, hogy az által azon tehetetlenség nem növeltetik és nem örökítettik meg, hanem csökkentetik. A jó kormány segélyét mindig oly alakban fogja nyújtani, hogy az által a netalán létező egyéni tetterő csirái biztatást és fejlesztést nyerjenek. Arra fog törekedni, hogy mindent elhárítson, a mi az önkéntes vállalkozást akadályozza vagy elkedvetleníti és mindent támogatni fog, a mi azt megkönnyíti és megadja azoknak a szükséges vezetést és irányt; pénzköltekezése, a mennyiben lehetséges, inkább arra fog szolgálni, hogy a magán fáradozást támogassa, mint hogy annak a helyére lépjen, jutalmazásait és kitüntetéseit fogja latba vetni, hogy ily törekvéseket keltsen. A hol a kormány csak azért segít, mert a közönségben hiányzik a vállalkozó szellem, ott ezen segélyt úgy kell berendezni, hogy az a nép lehetőleg megtanulja azon művészetet, nagy feladatokat egyéni tevékenységgel és önkéntes együttműködéssel teljesíteni.«

Az angol közgazdasági tudomány klasszikusának e szavai mindazt tartalmazzák, a mit e tárgyról helyesen és okosan mondhatni. Nekünk nem az a célunk, hogy e mesteri fejtegetést fölösleges mondatokkal kibővítsük, hanem hogy annak fonalán, egy lépéssel sem menve túl az általa megjelölt korlátokon, vizsgálat alá vegyük hazánk iparának helyzetét és a fejlődés útjában álló akadályok természetét, hogy kiderítsük, vajjon ezen akadályok minden esetben oly jellegűek-e, hogy azok elhárítása joggal várható a magánosok egyéni tevékenységétől, mert ezen esetben az állami beavatkozás nem volna igazolható, holott ellenkező eredményre jutva, az állami beavatkozást a közjó követelményének kell tekintenünk.

A nagyipar fejlődése egyetemes történetének kétségbevonhatlan tanúsága az, hogy a nagy gyáripár keletkezése egyetlen államban sem volt természetes fejlemény, annál kevésbbé, mert az ipar termelési tényezőinek mindegyike — még a munkaerőt sem véve ki — csak hosszú idő processusának eredménye, physiologiai értelemben véve e szót. Thünen izolált államában, a központot kivéve sohasem lesz ipar és ott is csak primitív. A nyerstermelés sohasem szül ipart, a nyerstermelő államok gazdasága önmagától soha és sehol sem vált iparos gazdasággá, és pedig azért nem, mert a nyerstermelő állam össztermelése nem nyújtja azon tényezőket, melyek az iparnak egyrészt előfeltételei, másrészt faktorai. Ezen tényezők sorában első a tőke, mely lényegében termelési processus maradványa, fölhalmozott fölöslege. Minden nyerstermelő állam, a vagyonmegosztás különböző alakulata szerint, többé-kevésbbé tökeszegény, annak is kell lennie termelése jellege következtében és az is maradhat, még viszonylag magas szellemi műveltség mellett is.

A tőke természetes képződése rendkívül lassú menetű, annál lassubb, minél egyoldalúbb valamely állam gazdasága, és ha az ipar első föltétele és tényezője a tőke, akkor az ipar fejlesztéséről szólani nyerstermelő államban, tulajdonképen circulus vitiosus, melyből soha sem bontakozhatni ki. A közgazdasági politika azon theoriája, mely a laissez-faire-laissez-passer elvében nyilvánul, erre a circulus vitiosusra ítélte volna a népeket, ha azok azt követték volna, szerencsére azonban ez a theoria csak akkor keletkezett, előbb nem is keletkezhett, a mikor azt a nyugoti népek közgazdaságára minden nagyobb baj nélkül lehetett alkalmazni.

A történet azt mutatja, hogy az állami hatalom positiv intézkedései mindenütt egyenes befolyást gyakoroltak az ipar keletkezésére az által, hogy a tőkeképződés természetes menetét siettették. A védvám, a kereskedelmi privilegiumok végtelen sora, a hajózási rendszabályok mind oly tényezők, melyek a tőkeképződést a leghatározottabban alteralják, természetes menetét módosítják, úgy, hogy bátran állithatni, hogy ezek nélkül sohasem halmozódhattak volna föl a nagy nyugati államok iparában lekötött tőkék, melyeket az ipar és kereskedelem szült.

A ki azt hiszi, hogy hazánk »természetes« fejlődés útján fog oly mérvű nagy iparhoz jutni, melynek termelése némileg arányban áll nemzetünk ipari szükségleteivel, az oly végzetes tévedésben van, hogy soha ki nem bontakozhat az előbb említett circulus vitiosusból. A mikor bizonyos, hogy egyetlen állam nagy ipara sem keletkezett és erősödött meg, hatályos vámvédelem és másnemű protektionisztikus rendszabályok nélkül, akkor azt föl-tételezni, hogy Magyarországon más alakulata lesz a gazdasági fejlődésnek, hogy ez a fejlődés beáll önmagától, ez egyértelmű a közgazdasági politika összes tanúságainak megtagadásával. A mikor kimutatható, hogy úgy az angol mint a francia és német, vagy a mi minket első sorban érdekel, az osztrák nagyipar — az észak-amerikairól nem is szólva — a positiv állami beavatkozás alapján lett nagygyá és erőssé, hogy megállhatott, de csak Angliában, az állam mankója nélkül, akkor a kereskedelmi és ipari enquete valóban szerény követelményeit megtámadni, egyértelmű az ipar fejlődésének és fejlesztésének megakasztásával, annál inkább, mert Ausztriával való közgazdasági kapcsolatunk e fejlődés útjába úgy is elég akadályt gördít.

Mi e kapcsolatot nem kívánjuk megbolygatni. A vám és kereskedelmi szövetség létesítése 1867-ben meggyőződésünk szerint bölcs intézkedés volt, nem lett volna helyes az akkor a gazdasági haladás útjára tért magyar közgazdaságra, melynek mezőgazdasága az uralkodó szabadkereskedő vámpolitika mellett minden erejét kifejthette, rároni az esetleges ipari vámvédelem nagy terheit, mert hogy a vámvédelem a nemzet nagy megterhelhetése, azt nem szabad tagadni, de az Ausztriával való kapcsolatnak nem lehet azon következménye, hogy Magyarország ne bontakozzék ki termelése jelenlegi egyoldalúságából. Erre törekednünk annál elengedhetlenebb nemzeti kötelességünk, mert az általános kereskedelmi politika megváltozása következtében beállott közgaz-

dasági megpróbáltatásunk, hatványozottan tolja előtérbe azon követelményt, hogy nemzetünk gazdasági fönnállása föltételeit önmagában keresse és juttassa érvényre. Az Ausztriával való gazdasági kapcsolatot nem lehet, nem is szabad az ipari fejlődés egyoldalú szempontjából megítélni, arra egyetemes gazdasági szempontból szükség van mint átmeneti állapotra, mely átmeneti állapot talán még sokáig tarthat, de ha az tűnnék ki, hogy e kapcsolatban lehetetlen iparunk fejlesztésének érdekeit érvényesíteni, a mi meggyőződésünk szerint nem állítható, akkor e kapcsolat nem volna föntartható. Ezért azon osztrák politikusok, kik irigy szemmel nézik gazdasági haladásunkat, különösen ipari törekvéseinket, és ha hatalmukban állana, azokat erővel is elnyomnák, a legrosszabb szolgálatot teszik Ausztria ügyének, mert akaratlanul is az Ausztriával való kapcsolat ellen küzdenek, a mely kapcsolatot azon tapasztalat, hogy, annak keretében érdekeink nem találhatnak kielégítésre, hova-tovább lehetetlenné, tarthatatlanná tenné.

Az Ausztriával való gazdasági kapcsolat előnyeieért időlegesen lemondunk vele szemben, a közgazdasági önállóság egyik attributumának érvényesítéséről, de az állami önállóságról, melynek a gazdasági önállóság alapföltétele, nem mondhatunk le soha, a gazdasági önállóságnak pedig a közgazdaság erőinek arányossága az előföltétele, mert e nélkül az állam nem bírja önmagában létföltételeit. Ha szabad e tekintetben egy távoleső példára hivatkozunk, akkor Angliára is és az angol közgazdaságra utalunk. E világállam a tengerek fölötti uralomban bírja állami és gazdasági önállósága létföltételeit; a mint az anyaország bámulatos fejlettségű ipara nem támaszkodhatnék a gyarmatokra, a melyek a szó legszorosabb értelmében az anyaország létfontartási eszközeit szolgáltatják, akkor megdőlné páratlantőkegazdaságadczára az angol közgazdaság, mely sokszorosán tuhnőtt a Szigetország határain. Az ipari világuralom a gyarmatok és idegen államok nyerstermelésétől vált függővé, a mit Anglia könnyen elviselhet, mert nyereséggel adhatja el ugyanazon gyarmatoknak ipara terményeit, de mindennek a tengerek fölötti uralom az előföltétele.

Nálunk ép az ellenkező az eset. Nyerstermelésünk fölöslegével vagyunk a világpiaczra utalva; a mig az általános szabadkereskedelmi politika mellett nyitva állottak előttünk a piaczok és az osztrák-magyar vámterületet sem zárták el hermetice a magas vámok a külföldi verseny elől, addig a nemzeti erők egy részé-

nek, — az iparinak — elnyomásáért kárpótlást találhattunk, ugy a termelő mint a fogyasztó szempontjából abban, hogy termelésünk fölöslegét a legelőnyösebben értékesíthettük és ipari szükségleteinket a legkedvezőbb föltételek mellett szerezhettük be. A termelési költségek relativitásából folyó ezen előnyök azonban, a szabad forgalom korlátozásával, melylyel mint adott tényezővel kell számolnunk, megszűntek és előáll az állam erői organikus fejlesztésének szüksége, mert a forgalmi politika nagy irányváltása közepette meggyőződhattunk arról, hogy ha nem gondoskodunk nyerstermelésünk fölöslegének a belföldön való elhelyezéséről, akkor állami önállóságunk biztosítékait hanyagoljuk el.

Az állami erők organikus fejlesztése alatt mi a gazdasági erőket értjük, a melyek fejlesztésének leghatályosabb, leggyorsabban ható, de bizonyos előfeltételeket igénylő eszköze a vámvédelem. Nem lehet célunk itt a vámvédelem elméletét fölvetnünk, nem is szükséges e részben álláspontunkat jelezni, miután az adott viszonyok között ezen leghatályosabb ipar-fejlesztési eszköznek alkalmazhatósága ki van zárva. De ha a vámvédelem jogosultságát még elméletileg sem lehet tagadni, akkor hol van az az elmélet, melynek révén kétségbe lehetne vonni azt, hogy az állami hatalom pozitív részvétele az iparfejlesztés munkájában más alakban igazolhatlan, még ha ezen alak állami gyárak fölállítására volna is, a mit különben senki sem kívánt, mert nincs reá szükség és mert nem az állami gyárak fölállítására a megfelelő mód az állami hatalom beavatkozására.

Mi más a vámvédelem mint az állam pozitív beavatkozása az ipari termelés föltételeibe, megszabása azon előnyöknek, a melyeket az állam nyújtani akar bizonyos célok elérése érdekében. És e célok biztosításának talán csak egy módja van, a vám vagy pedig a konkrét viszonyok szerint változó számos alakja, a melyek között bizonyosan nem egy található, melyeknek hatása eleve is jobban mérlegelhető és a célhoz képest megfelelőbben alkalmazható, mint a vám. És a mikor a kereskedelmi és ipari érdekeltek képviselője nem az egyetemes hatású, de hatásában egyuttal korlátozhatlan vámvédelmet sürgeti, hanem megelégszik ennél sokkal kevesebbel, akkor a kereskedelmi és nagy ipari érdekek kiváltságos közlönye nem talál sürgősebb tenni valót, mint fölállítani az állami be nem avatkozás dogmáját, a mit talán mi is elfogadnánk, ha az osztrák udvari kamara a XVIII. században, és az osztrák kormány a jelen században

alkalmazott volna. Így azonban e dogma Ausztriára nézve 200 évvel elkésve és reánk nézve 200 évvel korán hirdettetik. Elméletileg mi is egyetértünk azzal, de sem Anglia, sem Franciaország, sőt még Ausztria sem elméletekkel teremtettéknagyiparukat.

Az állami be nem avatkozás elve az állami czélokhöz képest a beavatkozás köteleességévé válhat adott esetben. Az a kérdés, fönforog-e ezen eset?

II.

A midőn hazánkban az ipar erőteljesebb fejlesztésének szükségéről szó van, első sorban mindig a fonó-szövőipar áll előtérben, a mi viszonyaink mellett nem is lehet másként. Évi átlagban 450 millió forint körül mozgó árubehozatalunkban a tulajdonképeni textilipar-termékei, — nem értve ez alatt a ruházati ipar alá tartozó készgyártmányokat, — átlag 150 millió forint értékkel vannak képviselve, a mi annál nagyobb jelentőségű, mert itt oly cikkekről van szó, melyek a szó legszorosabb értelmében elhasználtatnak, a melyek tehát nem válnak sem a nemzeti vagyon, sem a nemzeti munkaerő tényezőivé. Nem kell a merkantilista árumérleg tanának hívei közé szegődnünk hogy e szám fölkeltse figyelmünket; nagyon jól tudjuk, hogy mezőgazdasági terményekben való nagy kivitelünk főleg a textil-ipar cikkeinek behozatalával áll kapcsolatban, nem is azért kell ezen óriási számnak figyelmet keltenie, mert e cikkekért — mint arra közönségesen utalni szoktak — rengeteg pénz megy ki az országból; e kérdést főleg és első sorban a nemzeti és állami erő szempontjából kell vizsgálni. Állami és nemzeti megerősödésünk népünk szaporodásával áll kapcsolatban, a népszaporodás pedig mint azt e helyen fejtegetni fölösleges, válhatlan összefüggésben áll a munka-kereslettel. Megtehetjük a legüdvösebb közegészségügyi intézkedéseket, drákoizszi gorral hajtathatjuk végre a közegészségügyi törvényt, a népszaporodást ez által alig fokozhatjuk, ha egyuttal nem gondoskodunk arról, hogy a munkakereset, a munka alkalom megfelelően növekedjék.

E szempontból fogva fel a dolgot, az iparfejlesztés a nemzeti és állami megerősödés előfeltétele, nem pusztán gazdasági és anyagi kérdés, hanem a magyar nemzet és állam legéletbevágóbb problémája. E fölfogás mellett fölösleges azt hangsúlyoznunk, hogy mi az ipar nagyszabású »teremtésében« sem nem hittünk, sem nem bizunk és e kapcsolatban válik megérthetővé,

miért tekintjük a vámszövetségnek 1867-ben való megkötését bölcs intézkedésnek. Olyan népszaporodás, a mely kielégíthette volna az intensivebbé vált mezőgazdaság és az esetleges vámvédelemre alapuló ipar szükségletét, megfelelt volna az egyszerre mindkét irányban nyilvánuló sürgős munkakeresletnek, teljes lehetetlen, a hatályos vámvédelemre támaszkodó ipar valóságos válságos jellegű mezőgazdasági munkáskérdést szült volna.

Az ipar egyszerre való megteremtése ezen végső ok következtében nem lehetséges, a mit a vámkérdés vizsgálatánál nem szabad figyelmen kívül hagyni. Az a válságos helyzet, melyben mezőgazdaságunk van, fokozott mértékben teszi kötelességünkké új munkaterek megszerzését, mert ezek nélkül a népszaporodás nem lehet kielégítő. S ha népünknek új munka alkalmatosságokat óhajtunk nyitni, akkor természetes, hogy a figyelem első sorban a fonó-szövőipar felé fordul, mint a melynek termékei a legegyetemesebb és legnagyobb mérvű szükségletet elégítik ki, a mely tehát a legnagyobb számú munkás-kéznek adhat foglalkozást.

Nem érezzük magunkban a képességet annak megállapítására, hogy hazánk 150 millió forintra rugó fonó-szövő ipari cikkek behozatala mennyi munka-értéket képvisel, azaz, hogy e cikkek értékéből mennyi esik a munkabérre. Az erre szükséges ismereteknek hiányával vagyunk, de azt hisszük, hogy nem csalódunk, ha azt állítjuk, hogy ezen cikkek előállítása legalább 120.000 munkásnak nyújt állandó foglalkozást és keresetet. E szám megértésére és méltánylására nem lesz fölösleges megemlítenünk, hogy 1880-ban a népszámlálás Magyarország összes iparos népességét 719,883-ra tette, az összes iparos-segédek és ipari munkások száma pedig 248,857 volt, a tulajdonképeni ipari munkásoké pedig csak 52,298. A szövő-fonó iparcikkek szükségleteinek fődözése tehát több mint két annyi munkásnak adna állandó foglalkozást, mint jelenleg összes nem kézműves iparunk. Ha tekintetbe vesszük, hogy a fonó-szövő ipar alkalmazottai között sok a nő és a gyermek és így számítjuk az iparban alkalmazottak családtagjait, akkor arra az eredményre jutunk, hogy hazánk fonó-ipari szükségletének a belföldön való fődözése legalább 350—400.000 léleknek adhatna megélhetési alapot. Így tekintve a fonó-szövőipar meghonosításának ügyét, az elsőrendű nemzeti és állami érdek gyanánt jelentkezik.

A textil-ipar meghonosításáról és nem fejlesztéséről kell, ha őszinték akarunk lenni, szólnunk, mert e nemű szükségleteink

mennyiségét tekintve, a létező textil-ipar szóba sem jöhet. Azon eljárás mellett, melyet eddig követünk a textil-ipar meghonosítása körül, soha sem lesz számba vehető iparunk. Hiába állítunk fel tanműhelyeket, hiába tartunk fen tanfolyamokat, ez nem vezet célhoz. Kiképezhetünk éveken át való tevékenységgel és a tanfolyamok számának szaporításával néhány száz munkást, a kik talán foglalkozást is találhatnak az alakult és keletkező miniature telepekben, ha ugyan találnak; jobb munkaeszközök, minták terjesztésével meghosszabbíthatjuk az ősi, népipari jellegű textil-ipar halálharczát, de azzal tisztában kell lennünk, hogy ez a textil-ipar nem a szó modern értelmében vett fonó-szövőipar és ezen a módon nem is lesz azzá.

A textil-ipar tömegtermelő gyáripár, habár egyes nemeinek egyes helyeken népipari szervezete van is és csakis ezen alakjában honosítható meg, a textil-ipar bármely ága kicsinyben való meghonosításának kísérlete már eleve kudarczot valló vállalkozásnak tekintendő, a melyet tanácsosabb meg sem kezdeni. Kis vállalatokkal fölvenni a harczt az osztrák nagy ipartelepei ellen, erről van tulajdonképen szó, hiú vállalkozás és azon az úton, a melyen eddig haladtunk — munkások kiképzése, tanfolyamok, stb. — csak kis vállalatokra juthatunk, nagy vállalatok pedig a tapasztalás szomorú tanúsága szerint nem keletkeznek.

E tény az utolsó tíz év tapasztalata alapján minden kétséget kizáró módon konstatálhatjuk és e tény minden érvelésnél jobban bizonyítja, hogy az eddig követett eljárás, az eddig alkalmazott eszközök a mint a multban nem vezettek, úgy a jövőben sem vezethetnek eredményhez.

A kérdés lényege a körül forog, hogy ezen konstatált eredmény esetleges természetű-e, vagy pedig szükségszerű következménye a textil-ipar világhelyzetének, vagy közelebb maradvá tárgyunknál, a textil-ipar állapotának Magyarországon az osztrák-magyar vámközösségben. Ha e kérdést sikerül igenleges irányban bebizonyítanunk, azt hisszük, eldöntöttük azon kérdést is, hogy igazolt-e az állami beavatkozás követelése.

Ezen kérdés vizsgálatánál az eddig került részletek veendők közelebbi figyelembe, nem lehet többé textil-iparról általában, hanem csak annak egyes nemeiről szó és pedig mint legfontosabbról, a pamutiparról. Hazánk mezőgazdasági viszonyai között a gyapjú-, len-, kender-ipar talán előbb jön tekintetbe, mint a pamutipar, mert a belföldön termelt nyers anyagok földolgo-

zása egyetemesebb érdek, mint ezen tengeren-túli nyersanyagé, de a pamutipar jelentősége, fogyasztásunkat tekintve, nagyobb, mint a gyapjúiparé és a mi a pamut-iparra vonatkozólag áll, az többé- kevésbé találó a gyapjú-iparra vonatkozólag is.

A szénbányászat és vasipar mellett a pamutipar az, a mely a legnagyobb értékeket állítja elő, a tulajdonképeni iparágak sorában ezé az elsőség, valóban világipar, a melyen Anglia ipari fölénye nyugszik. Az ipar ezen világjelentősége mellett szinte csodálatos, hogy nincs egyetlen mű sem, mely ezen iparág egész gazdasági helyzetét rendszeresen feltüntetné, értve ez alatt a befektetett tőkéket, a munkagépek különböző nemét, mennyiségét és munkaerejét, a munkások számát, a fizetett munkabéreket, az előállított gyártmányok mennyiségét, értékét és értékesítési viszonyait. Csak ha ilyen művek léteznének a különböző országok iparáról, akkor lennének azon helyzetben, hogy a tárgyalt kérdésre nézve mindenben alapos ítéletet mondhattunk. Ilyen mű azonban az iparstatisztika mai állapotában, egy országról sem szerkeszthető, annál kevésbé összehasonlító alapon, ezért érvelésünk csak egyes jelenségekből indulhat ki, de véleményünk szerint ennek daczára megfelelő tájékoztatásra vezet.

A pamutfonó iparban alkalmazott mechanikai orsók számát a különböző szakírók egyezően körülbelöl 81—82 millióra teszik, a mely mennyiségből Nagy-Britanniára az 1885-iki statisztika szerint 44,348.921 orsó esik, tehát több, mint az összes többi államokra együttvéve. Az Északamerikai Egyesült Államokban 13,250.000 orsó működik, a többi államok egyikében sem haladja meg azok száma az öt milliót, a Németbirodalomban számuk 49 millió, Ausztria-Magyarországban 2,077.000, Magyarországon tudunkkal körülbelöl 18.000, a melyből 10.000 az újpesti, 7.000 a Károlyváros melletti dugaresai gyárra esik, mely azonban az utóbbi hónapokban leégett és nem dolgozik.

E számokból világos, hogy Anglia pamutipara mellett, egyenkint véve, minden többi állam ipara eltörpül, a minek az a következménye, hogy az angol pamutiparral egyetlen állam ipara sem állhatja meg a versenyt. Egy kompetens szakember, kinek elfogulatlanságához nem férhet kétség, R. Jannasch, a porosz statisztikai hivatal tagja, egy mintaszerű, az ipar gyakorlati ismeretéből eredő tanulmányban ¹⁾ számszerűleg kimu-

¹⁾ Dr. R. Jannasch : Die europäische Baumwollen-Industrie und deren Produktionsbedingungen. Berlin, 1882.

tatja, hogy a kontinens pamutipara az angol pamutiparral való versenyharczban nem állhat meg. Számos konkrét esetről levont általános ítélettel megállapítja, hogy a kontinens, nevezetesen a Rajnavidék fonógyárainak befektetett tőkéje 60—70 százalékkal magasabb, mint az angol gyáraké. A mig Angliában a befektetett tőke egy orsóra számítva 23³⁰—29⁷⁰ frank, addig a Rajna vidéken 45¹⁵—50¹⁵ frank; felhossa egy lancashirei gyár példáját, a hol egy orsóra 19³⁰ frk. és egy normandiait, a hol egy orsóra 75 frk. befektetési tőke esik. Ugyanezen eset áll a szövőgyárakra, a Franciaországban felállított szövőgyárak az 1878-iki enquete megállapítása szerint 42 százalékkal nagyobb tőkét kötnek le, mint az angol szövőgyárak. Az 1870-iki francia enquete szerint a francia fonógyárak a fonalat 31%-kal drágábban állították elő, a miben kifejezést nyer a francia gyáraknak ugy nagyobb befektetési tőkéje, mint drágább üzeme. Hogy az üzem a kontinensen drágább mint Angliában, az már a nagyobb befektetési tőkéből is következik, de ezen kívül még számos más tényező is gyakorol arra befolyást. Anglia a világ legnagyobb piacza, a hol a pamut viszonylag olcsóbb mint a kontinens bármely piaczn, mert a fuvar Liverpoolba olcsóbb mint bármely más kikötőbe; a piac közelsége mellett az angol gyárak nem kénytelenek nagy készleteket tartani, a vásárolt árut készpénzzel fizethetik ki, holott a kontinentalis gyárost még azonnal való fizetés mellett is bankprovisiok terhelik, a fuvar Liverpooltól az angol gyárakba olcsóbb mint a kontinens gyáraiba, a kontinentalis kikötőkből, a biztosítási, levelezési költségek elesnek, a kamatláb Angliában kisebb mint bárhol, mindez eléggé megmagyarázza, hogy az angol gyárak üzemköltsége, még ha a tulajdonképeni gyártási költségek egyenlők volnának is, jóval alacsonyabb, mint bármely más ország gyáraié.

Ezen helyzet következménye az, hogy pamutiparát minden iparos állam védi az angol pamutipar ellenében, különben az egyenlőtlen versenyben el kellene pusztulnia. E védelem kiterjed a pamutipar minden ágára és épen nem theoretikus jelentőségű, mert a vám az árú értékének jelentékeny részét teszi. E védelem hatályosságának megvilágítására szolgáljanak a következő adatok az osztrák-magyar vámtarifából. A vámtétel 100 kgként arany forintban a következő:

	osztrák-magyar vám-tarifa	az árú 100 kgrj-ának megközelítő értéke o. é. forintban
pamutvatta	5 frt.	70 frt. — kr.
pamutfonál, egyes, nyers		
a) 12. angol számig	6 »	92 » 50 »
b) 12—29. angol számig	8 »	98 » 50 »
c) 29—50. »	14 »	106 » — »
d) 50-ik angol számon túl	16 »	170 » — »
pamutfonál kettős, nyers		
a) 12. angol számig	8 »	96 » — »
b) 12—29. angol számig	10 »	103 » 50 »
c) 29—60. »	16 »	129 » — »
d) 60-ik angol számon túl	12 »	260 » — »
egyszerű vagy kettős, fehérítve v. festve		
a) 12. angol számig	12 »	100 frt. — 126 frt.
b) 12—29. angol számig	14 »	107 » — 137 »
c) 29—50. »	18 »	114 » — 173 »
d) az 50-ik angol számon túl	20 »	178 » — 305 »
három vagy többször sodrott, nyers fehérített v. festett	24 »	210 » — 260 »
fonal, a kicsinyben való eladásra kikészítve	35 »	252 frt.

A pamutárúk vámtételei természetesen sokkal magasabbak mint a fonalaké, melyek csak félgyártmányok, e vámtételek közönséges pamutárúkra vonatkozólag 34—90 frt. közt ingadoznak 100 kkgként. A Németbirodalom és Franciaország vámtételei ugyanezen keretben mozognak, de valamivel magasabbak; az Észak-amerikai Egyesült Államoké pedig egyenesen prohibitív jellegűek, mert egyes cikkeknek az érték ötven százaléka rágnak.

Anglia ellenében minden állam csak hatályos vámvédelem segítségével képes föntartani pamutiparát, a mely ténynek helyességét szomorúan érezte az osztrák pamutipar, a midőn az 1869-iki angol pótszerződés által a pamutárúk vámtételei tetemesen leszállítottak. Jelenleg érvényes vámtételeink az angol pótszerződésben foglaltaknak átlag kétszeresét képezik, egyes cikkekre nézve több mint kétszeres magasabbak az 1887-ik évben eszközölt fölemelés után.

A pamutipar világhelyzetére való ezen kitérést lehetetlen volt mellőznünk, mert csak az általános versenyviszonyok ismerete mellett méltányolhatjuk azon nehézségeket, melyek a pamutipar hazánkban való meghonosításának útjában állanak. A pamutipart tekintve, hazánk helyzete a vámközösségben ugyanolyan mint Ausztriáé vagy a többi kontinentális államoké, Angliával szemben: hatályos védelem nélkül nem keletkezhet Magyarországon pamutipar, a mint e nélkül az osztrák pamutipar sem állhatna meg. A vámközösségben e védelmet vám alakjában nem

nyújthatjuk, más alakot kell tehát annak keresnünk. Azzal a kérdéssel, hogy melyik ezen alak, csak úgy jöhetünk tisztába, ha közelebbi vizsgálat alá vetjük azon körülményeket, melyeknek Ausztria velünk szemben a fonó-szövőiparban való fölényét köszöni.

Ezek sorában első helyen említendő az, hogy a pamutipar — csak a nagybanüzött pamutiparról szólnak — Ausztriában régtől fogva meghonosodott, hatályos vámvédelem által támogatott iparág, melynek egyes telepei már többé-kevésbébe amortizálva vannak. E körülménynek az üzem-költségekre gyakorolt befolyásán nem változtat az, hogy a gyárak nincsenek az eredeti alapítók vagy leszármazóik kezében; a befektetett tőkék amortizációja ezen esetben kifejezésre jutott a gyártásban szerzett vagyonban.

A több mint száz év óta üzött nagyipar teljesen kiképzett munkásosztályt nevelt a pamutipar minden ágában, ezen munkásosztály évtizedeken át ugyanazon szakmában, sőt ugyanazon telepeken nyervén alkalmazást, az illető iparág minden műveletébe teljesen be van gyakorolva. E tényező befolyása rendkívül jelentékeny és azt egész jelentősége szerint csak akkor méltányolhatjuk, ha meggondoljuk, hogy e tekintetben mily tömérdék nehézséggel kell egy hazánkban keletkező új gyárnak küzdenie. Begyakorolt munkásaink természetesen nincsenek, azokat e foglalkozásban teljesen járatlan elemekből kell nevelni még akkor is, ha oly vidékeken alakulnak a gyárak, melyeknek népe ösidőktől fogva foglalkozik a fonó-szövőiparral. A munkások begyakorlása tömérdék időbe, vesződségbe és pénzbe kerül, a minek üzleti hátrányai több alakban jutnak kifejezésre.

Föltéve, hogy a munkabér nálunk ugyanaz mint Ausztria iparos vidékein, a névleg egyenlő munkabér tényleg rendkívüli eltérést mutat, mert Ausztriában az teljesen begyakorlott és megbízható munkásnak fizettetik, ki ugyanazon idő alatt természetesen sokkal nagyobb teljesítményt végez, mint a gyakorlatlan magyar munkás. Ehhez járul és erre különös súlyt kell fektetnünk, a teljesített munka minőségében való rendkívüli különbség, a mi az előállított gyártmány minőségében nyilvánul. A munka minőségében való különbség csak hosszú idő gyakorlata által enyészthető el, de az ezen idő alatt előállított gyártmány az osztrák iparral való versenyben csak sokkal alacsonyabb áron értékesíthető, mint az ugyanazon termelési költséggel előállított, minőségileg azonban kifogástalan osztrák gyártmány. Ha ezen

értékkülönbözet az előállított áru mértékegysége után magában véve talán nem nagy is, az egész termelésre számítva oly összeget képvisel, mely az ujonnan keletkező magyar gyárak versenyképességét lehetetlenné teszi.

A begyakorlott munkások hiányában a munkavezetőket és az ugynevezett előmunkásokat kezdetben mindenesetre honosítani kell. A jó munkás — csak ilyenekről lehet szó — nehezen válik meg hazájától és hogy új viszonyok között keresen új hazát, azt csak nagyobb munkabérrel és másnemű áldozatokkal érhetni el. Az ilyen munkásokat munkáslakások létesítésével lehet csak az új gyárakhoz lekötni, ez humanitarius szempontból nagyon szép dolog, de növeli a gyárnak úgy lekötött tőkéjét mint üzemi költségeit. A munkavezetők és előmunkásokon kívül importálni kell a gyárak műszaki vezetőit is, mindaddig, míg lesznek teljesen kiképzett, megbízható szakembereink, a mi szintén emeli az üzleti költségeket. A fonó-szövőipari gépek gépgyártásunk előtt teljesen ismeretlenek lévén, a felállított gépek javítása céljából is külön kell a munkásokat importálni mindaddig, míg azokkal a belföldi gyárak és munkások megismerkednek, és hogy ez nem csekély [fontosságu dolog, erre nézve utalunk aztán tényre, hogy egy hazai gyár egyik munkagépe használhatlanná válván, a gépet javítás végett Angliába kellett küldeni.

Az osztrák pamutipar régtől fogva teljesen kiképzett kereskedelmi szervezetre támaszkodhat, mely a hitelviszonyok megfelelő szervezetével áll kapcsolatban. A meggyökeresedett kereskedelmi összeköttetések értékét fölösleges behatóbban fejtegetnünk, a kik az üzleti viszonyokat ismerik, azok kellőkép méltányolják e tényező fontosságát. A magyarországi kereskedők, mert a fogyasztók millióival való közvetlen érintkezésről szó sem lehet, szükségleteiket vagy a budapesti vagy a bécsi nagykereskedők útján és közvetítésével szerzik be, vagy pedig közvetlenül a gyárosoktól, de mindhárom esetben megvannak régi összeköttetések, melyeknek kifolyása terjedelmes mérvű hitelezés, a mi nem egyszer új összeköttetések szerzésének leküzdhetlen akadály. A keletkező új magyar gyáraknak ezen régtől fogva meggyökeresedett összeköttetésekkel, a melyeknek végső sorban minden fonala Ausztriába vezet, kell megküzdeniök és hogy e küzdelem éveken át nagy áldozatokat igényel, ezt nem kell bővebben magyaráznunk. Ehhez járul az, hogy az ipari hitelt az osztrák bankok nagyobb gondozásban részesítik, mint a magya-

rok, a melyeknek vezetői — kevés kivétellel — nem bírnak sem elég ismerettel, sem elég értelmiséggel az ipari hitel ápolására, a mely hátrányt még fokozza az, hogy nálunk bankok, a szó igazi értelmében csak Budapesten vannak.

Ezen fejtegetésekből az tűnik ki, hogy a vállalkozókat egyetlen tényező sem készítheti fonó-szövő ipari gyáraknak Magyarországon való felállítására, mert azon vállalkozónak, ki számít és minden vállalkozó számít, azon eredményre kell jutnia, hogy gyára a versenyben nem fog megállhatni. Ennek a következménye az, hogy Magyarországon nem keletkezett pl. egyetlen posztógyár sem, mely a nagy fogyasztásra szánt úgynevezett divatcikkeket állítaná elő, mindössze egy fonó-gyár van tízezer orsóval és ez is csak tengődik, holott pamutfonalakból való importunk előállítása legalább 300.000 orsónak adhatna foglalkozást, nem is szólva a pamutárúrról. Ebből következik az, hogy ha az ipar helyzete új gyárak fölállítását nyereséges vállalatnak tünteti föl, azok nem Magyarországon, hanem Ausztriában keletkeznek, a hol a pamutiparban alkalmazott orsók száma 1871 óta, a mikor számuk körülbelül 1,520.000 volt, fölemelkedett 2,100.000-re.

III.

A fonó-szövőipar főntebb vázolt helyzetéből azon tanúságot kell levonnunk, hogy azon kockázatot, melylyel az adott viszonyok között textil-ipari gyárak fölállítása jár, magán vállalkozó, ki tőkéjének gyümölcsözését keresi, nem veheti magára. Ezen kockázatot azon tényezők sora alkotja, melyekre az imént utaltunk, ezek természetüknél fogva olyan jellegűek, hogy lehetlenné teszik a textil-iparban elhelyezett tőkéknek évek során át való megfelelő kamatoztatását, a nélkül, hogy eleve megállapítható volna, meddig tart az évek ezen sora. A tőkének bizonyos időn át való nem-kamatozása tőkésítve megadja azon pozitív veszteséget, melylyel minden gyár fölállításánál számolni kell, a mi azon eredményre vezet, hogy textil-ipari gyárak nem állíttatnak föl. Ezt megerősíti az utolsó évtized tapasztalata is, mert a hadsereg vagy közhatóságok számára dolgozó, vagy a fegyenczek munkaerejének kihasználásán alapuló gyárakat a mi vizsgálódásunk körében nem lehet számba vennünk.

Ezen ténynyel mint megváltozhatatlannal kell számolni, a melyet a magánosok, az egyének és társadalom minden erőlködése sem módosíthat, sőt az állami hatalom sem, ha annak aka-

rata pusztán az akarat-nyilvánításban jelentkeznek, vagy platonikus, ki nem elégitő támogatásban. Az állami be nem avatkozás elve ily viszonyok között a megváltoztathatlan helyzetbe való megnyugvást javasolja, ez azonban, a mint kimutattuk, Magyarország életérdekeinek elhanyagolásával lenne azonos, és miután ezt senki sem akarhatja, mert az ily iparpolitikának úgy nemzeti mint állami, sőt Ausztriához való viszonyunk tekintetében is, a legvégtetesebb eredményre kellene vezetnie, előáll véleményünk szerint az állam pozitív beavatkozásának kötelessége.

Azon kockázatot és terhet, melylyel az angol pamutiparral szemben a kontinentális államok iparának föntartása jár, mindenütt az állam vette magára vámvédelem alakjában, azon kockázatot, melylyel a vámközösségben a magyar textil-ipar megalakítása jár, sem viselheti más, mint az állam. A vámvédelem alakjában ez a kockázat és teher a fogyasztók millióira háríttatik, a kik azt, legtöbb esetben öntudatlanul viselik, holott minden más alakban nyílt kifejezésre jut az állami költségvetésben. Ez azonban nem lehet akadály annak, hogy az állam magára vegye ezen kockázatot oly alakban, mely a főnforgó viszonyok közt egyedül alkalmazható, t. i. nyílt megjelölésével a védelemre alkalmazott eszközöknek.

Milyen alakban nyilvánulhat az állami támogatás, az csak a konkrét kérdés körülményeinek alapos vizsgálatával dönthető el, az állam iránt táplált igényeket a lehető minimumra kell leszorítani, de a mi föltétlenül szükségesnek mutatkozik, azt meg kell adni, nem riadva vissza semmiféle, mint kimutattuk, helyt nem álló elméleti aggodalomtól. Lehet, hogy egy esetben ezen alak kamatnélküli kölcsön lesz, más esetben bizonyos ideig nem kamatozó tőke-befektetés, a harmadik esetben talán törzsrészcvények útján való részesülés lesz a megfelelő eljárás, ez theoretikus fejtegetés útján nem állapítható meg; elméletileg csak azt állíthatni föl zsinórmértékül, hogy minden alak és eszköz igazolt, a mely nem vonja szükségszerűleg maga után azt, hogy a gyáralapító és vezető magánvállalkozás tevékenysége megszibbadjon. Positív támogatás az, a mire szükségünk van, a mely nélkül nem érhetünk célhoz. Az a keret, a melyet az iparnak nyújtandó állami kedvezményekről szóló törvény kijelölt, a textil-ipar szempontjából, föltétlenül elégtelen. Az adóelengedés jelentősége minimalis a kockázatok nagyságához képest, melylyel a textil-ipari gyárak föllállítása jár; a szállítási kedvezmények a textil-ipar nyersanya-

gának és czikkeinek viszonylag magas értéke mellett, nem lehetnek hatályosak; a gyáralapításhoz szükséges terület átengedésének értéke általánosságban problematikus becslés, mert a gyár fölállítását a legritkább esetben lehet a rendelkezésre álló terület fekvésétől függővé tenni. Mindezen kedvezmények hasznosak, sőt szükségesek, de elégtelenek. A törvény keretében nem lehet talán tovább menni, de a törvény csak keret, melyet az iparpolitikát irányító államférfinak kell kitöltenie.

Fejtezéseink során egy tényezőről nem emlékeztünk meg, a melynek pedig kiváló szerep jut a hazai textil-ipar életképes megalkotásában. És ez a felállítandó gyárak kereskedelmi vezetése. A kereskedelmi szakerőket nem lehet a külföldről importálnunk, mert a szövőipari gyárak sikeres üzleti vezetése a hazai piac viszonyainak tüzetes ismeretét igényli, a mely nélkül egy gyár sem boldogulhat. De ilyenek honosítására nincs is szükség, ha a textil-ipar meghonosítása azon körökből indul ki, a melyek arra első sorban hivatvák, t. i. a hazai textil-ipar-czikk elárúsításával foglalkozó hazai nagykereskedők köréből. Ezek kezdeményezésének sikerre kell vezetnie, de a kezdeményezés jogosultán csak akkor várható, ha elháríttatnak azon fentebb részletezett nehézségek, a melyekkel a magán tevékenység nem küzdhet meg.

A textil-ipar egy mellékága, a kékfestés és nyomás, hazánkban, mint köztudomású, a technikai fejlettség és versenyképesség magas fokán áll, ezen nem jelentéktelen iparág azonban kizárólag az Ausztriában előállított kikészítetlen gyártmányra támaszkodik. Nem szenvedhet kétséget, hogy a hazai nagy kékfestő gyárakat be lehet vonni oly érdekkörbe, mely a kikészítetlen gyártmányoknak a belföldön való előállítását tűzi ki célul, úgy, hogy a textil-ipar első telepei a siker teljes reményével hozzátók létre azon körök által, a melyek eddig is tényezői voltak a textil-ipar czikkeivel való kereskedelemnek.

Az első föltételek a nagy fonó-szövőipar felvirágzásához nálunk is ép oly mérvben megvannak, mint másutt meg voltak, a midőn nagy államférfiak és uralkodók céltudatos, az akadályokat olykor a legnagyobb önkénnyel leküzdő tevékenysége ezen iparágak alapjait megvetette. Nekünk is a nemzet bizalmát bíró nagyszabású államférfiú céltudatos, odaadó tevékenységére van szükségünk, kinek a nemzet rendelkezésére bocsátja azon eszközöket, melyek nagy céljaink eléréséhez feltétlenül szükségesek.

DR. HELTAI FERENCZ.

A TIZEDIK MAGYAR JOGÁSZGYÜLÉS ÉS A KÜLÖNBÖZETI ÜGYLET.

A tizedik magyar jogászggyűlés második szakosztálya tárgyalta a kérdést, hogy a tőzsdei különbözeti ügyletekből eredő követelések birói uton érvényesíthetők legyenek-e vagy sem és ha igen: feltétlenül-e avagy mily megszorítással? A teljes ülés pedig azt a határozatot hozta, hogy: »A tőzsdei különbözeti ügyletekből eredő követelések birói uton való érvényesítésének bármely iránybani korlátozása nem indokolható.«

Az alábbi sorokban nem fogunk arra szorítkozni, hogy számot adjunk arról, mit tett a második szakosztály az ügy tisztázása érdekében és minő érdemet szerzett magának a teljes ülés az által, hogy elvetette a napirendre térés indítványát, mely avval indokoltatott, hogy a kérdés nem lett elég szabatosan feltéve: hanem szándékunk a hozott határozat közgazdasági méltatása és az, hogy némely jogi észrevételek mellett főleg a kérdés kereskedelmi oldalát világítsuk meg. Azt hisszük, hogy az ügy közgazdasági és kereskedelmi elemeinek hangsúlyozása különösen azért is kívánatos, mivel a törvényhozás, daczára a jogászggyűlés nagy jelentőségű nyilatkozásának, országgyűlésünk elemei természeténél fogva, még inkább lesz hajlandó magánjogunk kodifikálásánál a régibb jogásziskola merev formalismusának s az *agrár párt* vezetői által támogatott tökeellenes iránynak engedni, ha a *gyakorlati forgalmi életet képviselő körök* továbbra is hallgatnak.

A jogászggyűlés második szakosztályának vitája főleg a körül forgott, hogy a különbözeti ügyleteket fogadjanak, hazardjátéknak kell-e tekinteni vagy a tényleges szállítással járó ügyletek kiegyenlítését kell-e bennök keresnünk? Azon szónokoktól, kik a tőzsdei üzletet, szerencse-ügyleteknek, fogadásoknak, hazardjátéknak tekintették, mely annál veszélyesebb, minél szé-

lesebb körök vesznek részt benne — egészen azokig, kik szerint »a kereskedő sohasem akarja az árút *birni*, hanem csak a nyereséget« — minden közbeeső árnyalat volt képviselve. Voltak szónokok, kik helytelennek jelezték ugyan, hogy a tőzsdei választott bíróságra más szabályok állitassanak fel, mint egyéb bíróságok számára: mégis veszélyesnek tartották a nyereszkesedésre irányuló ügyletek kötésének megengedését olyanoknál, kiknek azoktól távol kellene maradniok, és azért csakis a tőzsdén kötött ügyletek kereshetőségét akarták megállapítatni. Hangoztatva volt olyan nézet is, mely szerint csak bejegyzett kereskedők közti ügyletek lennének perelhetők, s a premium és stellage-ügyletek éppen kivételnének az érvényesíthetőség alul.

Voltak felszólalók, kik rámutattak a visszasságra, mely abból származik, ha a tőzsdét s az ott kötött ügyleteket egyrésztől szükségeseeknek és reálisoknak ismerjük el, másfelől részben vagy egészen lehetetlenné tesszük azokat a kereshetőség megtagadása vagy az által, hogy — a mennyiben nem-kereskedők közt jönnek létre — nem tekintjük őket tényleges ügyleteknek, s ezen felszólalók világos fejtegetései győzelemre segítették az újabb jogász-iskolának Neumann jeles véleményében kifejezésre jutott nézetét. E vélemény a különbözeti ügyletek gazdasági jelentőségére irányozta a figyelmet, mely jelentőség összehasonlítható a világforgalom szempontjából az emberi szervezetbe végbemenő vérkeringéssel; ezen ügyletek nélkül — a mint az indítványozó véli — hiányzanék az árszabályozó, sőt az államnak is iránytű nélkül kellene keresgetnie hitelszükségelei kielégítését a világpiacz hullámozása közepett. Kiemeli továbbá a vélemény, miszerint kereskedelmi törvényünk szelleme is odairányúl, hogy ez ügyleteket ne zárja ki az érvényesíthetők sorából s azon kívánságát fejezi ki, hogy a jogászgyűlés ne járuljon hozzá azon szabálytalan állapot megörökítéséhez, mely szerint a szerződő felek *kénytelenek* ingatag joggyakorlatunk mellett a tőzsdei bíróságnak vetni alá magokat, melynek a dolog természeténél fogva *önkéntesen* választott bíróságnak kellene lennie. Sikerről továbbá a véleménynek alakilag is igazolni, hogy a jog szempontjából a különbözeti ügyletek sem játékot, sem fogadást nem képeznek s még az esetre, ha azt képeznének is, nem volna ok a felek szabadakarátának korlátozására. Visszaélések ellen a tőzsdei szabályzatban s a büntető törvényekben kell orvoslást keresni és nem szabad azokat sem itt, sem a forgalmi élet

más terein hasznos és nélkülözhetlen intézmények eltörlésére kellő okul tekinteni. Az érvelés menete körülbelül a következő: A vélemény igazolja, hogy jogi szempontból a tőzsdeügyletekre és különösen az úgynevezett különbözeti ügyletekre sem a fogadás, sem a játék jogi criteriumai nem alkalmazhatók, és hogy azok, kik az ellenkező, téves nézeteknek hódolnak, az *eredmény* azonosságáról vonnak inductiv uton téves következtetést a *jogügylet* ugyanazonosságára. Kimutatja továbbá, hogy az efféle ügyletek oly alakban majd sohasem köttetnek, hogy a szerződés *csak a különbözetre* irányulna, sőt, hogy az egyes tőzsdék szabályai minden egyes ügyletet úgy fognak fel, mintha az valósággal teljesítendő volna; utal arra is, hogy az úgynevezett tiszta különbözeti ügylet ismérvei — még ha tisztán a különbözetre irányuló szerződések megkötése szokásos volna is, — már csak azért sem volnának megállapíthatók, mert a szerződő felek bármikor elállhatnak a kikötött teljesítéstől, akár feltétlenül, akár pedig annak ellenében, hogy egymás irányában azt — *quod interest* — teljesítsék. Ezeken kívül előadja azt is, hogy még az u. n. tiszta különbözeti ügylet is vissza volna vezethető oly jogi kategóriákra, melyek ellenében jogi szempontból semmi kifogást tenni nem lehet, valamint utal arra is, hogy a tőzsdearrangement intézkedése folytán a *beszámítás*, a *delegatio* és *substitutio* folytán tulajdonképen minden ügylet *teljesítésbe megy* azon egy kivétellel, hogy a teljesítés nem mindig azon féllel szemben eszközöltetik, kivel az eredeti kötés történt. A vélemény bebizonyítja, hogy jogi szempontból az ügyletek lebonyolításának ezen egyszerűsítése ellen semmiféle alapos kifogás nem tehető; ez egyedül teszi lehetővé a nagyszámú ügyletek lebonyolítását, minden nagyobb megrázkódtatás nélkül és a felek érdekeinek teljes megóvása, egyuttal pedig a lehető legcsekélyebb költség mellett. Az európai államok törvényes intézkedései nyomán megismerteti e kérdés jelenlegi állapotát, úgy a törvényes intézkedések, mint a bírói gyakorlat szempontjából és különösen a *franciaországi* történeti fejlődés nyomán jut azon következtetésre, hogy a különbözeti ügyletek ellenében gördített akadályok daczára is, a gazdasági élet szükségletének pressiója alatt, a sujtatni szándékolt ügyletek mindig honosak voltak, és hogy sem a törvényhozás majd kisebb, majd nagyobb szigora, sem a bírói gyakorlat szigorubb vagy enyhébb felfogása, a dol-

gok természetszerű és szükségszerű fejlődésén semmiféle változást előidézni nem volt képes, míg legujabban a különbözeti ügyletek a gazdaságilag oly fejlett Franciaországban is polgárjogot nyertek. — A magyar judicaturából hozott példákkal illusztrálja azon jogi bizonytalanságot, mely a tárgyalat határozatokban mutatkozik. Kiemeli azt is, hogy a tőzsdéket és a tőzsdékben honos ügyleti formákat mai napság nélkülözni nem lehet; utal azon előnyre, mely abban áll, hogy minél többen ellenőrizzék az állam és iparértékek árfolyamát nemcsak napról-napra, hanem kiterjeszkedve a jövőre is; felemlíti, hogy ma már az olyan ügyletek kötése is, melyeket valósággal teljesíteni az egyik félnek eszeágában sincs, a nemzetgazdasági körök jól felfogott érdekében állhat. Végre kitér a kérdés erkölcsi oldalára és azon eredményhez jut, hogy a keresetőségi jog megszorítása épen a kevésbbé tisztességes elemek javára történnék.

Véleményező a tárgyalás során oda egészítette ki fejtegetéseit, hogy ő azokkal szemben, kik a keresetőség alól egyes társadalmi osztályok javára kivételeket akarnak tenni, sokkal több joggal indítványozhatta volna, miszerint a tőzsde tagjaitól vonják meg a kereseti jogot, mert, bárhogy beszéljenek is a tőzsdékről: több becsületességet, mint a tőzsdén, sehol sem találhatni és habár ott sok millió érték felett kötnek ügyleteket, a nélkül, hogy kötjegyeket állítanának ki, mégis mindez üzletek lebonyolítása a legnagyobb rendben megy végbe. Hanem az még sem járja, hogy a sorsjátékot, bazilika sorsjegyeket, bookmakert és totalisateur nem tiltják be és mégis jajgatnak, mihelyt egy szerencsétlenül üzérkedett földbirtokosról van szó.

Leghatározottabban szólt a második szakosztály előadója, (Félegyházi). Nézete szerint a különbözeti ügyletek a tényleges szállítással járó ügyletektől nem különíthetők el s a tényleges és különbözeti ügyletek szétválasztása a kereskedelmi és tőzsdei ügyletek nem ismerésén alapul. Oly ügyletek, melyeknél csak a különbözetek leszámolása köttetné ki s a tényleges szállítás kizáratnák: egyáltalán nem fordulnak elő. Minden kereskedés célja a nyereségszerzés. A kereskedő azért vesz, hogy nyereséggel adjon el s azért ad el, hogy nyereséggel értékesíthesse áruát. A kereskedőt nem az árú érdekli, hanem a nyereség, nem az árút akarja birni, hanem a nyereséget. Ha a (tőzsdei) ügyletektől megvonnák a kereset jogát, mivel az üzérkedés nyereségre irányul, úgy következetességből minden kereskedelmi ügyletet beperelhetlennek

kellene venni. A perelhetőség megvonása erkölcstelen, mert erkölcstelen dolog az, menekülni akarni a kötelezettségtől akkor, mikor vesz valaki, ellenben beseperni a nyereséget, ha az eredmény kedvező. Azért előadó a korlátlan kereshetőség elfogadását ajánlja.

Ha *közgazdasági* szempontból vizsgáljuk a kérdés alatt álló tárgyat, úgy első sorban is ki kell emelnünk, miszerint Németország legkiválóbb nemzetgazdái már évek óta a legbehatóbban foglalkoztak a határidő- és különbözeti ügyletek jelentőségének megállapításával és különösen az állandó jelenséggé vált gabonaüzérkedések képezték a vizsgálat tárgyát azon szempontból, hogy minő befolyást gyakorolnak azok az évi gabnatermés jókori szétosztására az egyes piacok között. Így Cohn Gusztáv összehasonlította a rozs árát a berlini tőzsdén a határidőüzletben az 1850—67. és 1867—71. közti időre a kész árú tényleges áráival, és úgy találta, hogy az első időszakban az üzérkedés által elkövetett átlagos hiba 11.37% volt a negatív, 14.7% a pozitív irányban, míg a második időközben e hibák 8.22% , illetve 2.03% -ra szálltak alá. A hibák ezen csökkenése, mint a tényleges árak ingadozásainak kisebbedésével összefüggő jelenség, a nemzetközi gabnaforgalom kiterjedésében leli magyarázatát. Lexis W. átalánosságban vizsgálja az üzérkedés közgazdasági hatásait s a tényleges szállítás szándékával kötött határidőüzletet olyannak jellemzi, mint a mely lehetővé teszi, hogy a termelési felesleggel bíró országok szállítmányai a bizonytalanra is útnak indulhassanak a fogyasztó országokba s egy ideig, úgy szólván a levegőben fűghessenek addig, míg felvételökre alkalmas hely találtatik. Viszont tényleges készletek birtokosait arra ösztönözhetik a magas határidő árak, hogy azokat egyelőre visszatartsák. Az előbbi eset alacsony árnál a termelőnek, az utóbbi magas árnál a fogyasztóknak szolgál előnyére. Tiszta különbözeti ügyletek, — minők tőzsdéinken nem fordulnak elő, — erkölcsileg káros befolyást gyakorolhatnak ugyan, de nem lehet feltenni, miszerint ezen üzletek, tényleges vagyonerő nélkül a háttérben, az árakat jelentékenyen módosíthatnák. Lexis úgy fogalmazza idevonatkozó nézetét, hogy irányadó és határozó befolyás a piacokra csak oly üzérektől eredhet, kik képesek is esetleg nagy mennyiségű árukat a piacra vetni, vagy attól visszavonni; a többiek csak követik ezen vezéreket. Igaz ugyan, hogy nagyobb tőkések szövetkezésén alapuló egyesületek (ringe-ek,

kartellek), ha gyorsan lebonyolítandó és kihasználható műveletekre vannak fektetve, képesek arra, hogy a még hatalmasabb visszahatás bekövetkezte előtt egy ideig monopolárakat tartsanak fenn. — Cohn Gusztáv úgy találja, hogy éppen abban rejlik ezen üzleti alakulatok előnye, a mit távol állók azok ellen felhoznak; nevezetesen abban, hogy elvont alakot öltenek fel, melynek folytán a kész árúk tömegének tényleges mozgásától függetlenül is létesülnek árhullámzások idő és hely közvetítésével. *Csak a pillanat hatalmának s a jelen időpontban létező termelési akadályoknak legyőzése a messzebb jövőbe tekintő szem segélyével, a mely térileg és időileg távollevőt is számításba vesz: azon tényező, melytől a termelés és szükséglet egymáshoz való közeledését várhatjuk.* — Ha az itt mondottak főleg az áruüzletre érvényesek, úgy a tulajdonképi értékpapirüzletekre nézve teljes nyugodtsággal hivatkozhatunk a tőzsdei és különbözeti ügyletek egy ellenségére, Roesler Hermannra, a ki elavult felfogások helyesbitésére irányuló dolgozataiban (»Über die Gesetzmässigkeiten der volkswirtschaftlichen Erscheinungen«) kénytelen bevallani, hogy a tőzsdéknek ugyan megvan az a jellemző irányuk, miszerint az értékelőállítást mindinkább elválasztják a természetbeni termeléstől, de mindazáltal az árfolyamok hivatalos biztosíték mellett történő megállapítása, továbbá azon törvényes intézkedések által, melyek a forgalmi értékek jegyzés alá bocsátását, a szereplő közvetítők hivatalos tevékenységét, az egyesek tőzsdképességét stb. megállapítják, inkább szabályozó befolyást gyakorolnak a pénz- és hitelügyre s így a forgalmi életre általában. A német kereskedelmi jog, melyet úgy tekinthetünk, mint a Németországban uralkodó összes jogi és közgazdasági nézetek megjegecsezését, kivételt nem tűrőleg kimondja: minden tőzsdei ügylet szállítási vétel és pedig u. n. fix ügylet. A fix ügyletek törvényes fogalmához tartozik, hogy a szerződők a teljesítési időt, mint lényeges feltételt tekintik s hogy az itt kérdésbe jövő kár az az érdek, mely a kikötött időben és az elkésve teljesített szállítás között van. (Értékpapiroknál a tőzsdei ár, más árúknál a piaci ár szerint számított árfolyamkülönbség). A különbözeti ügyletek tehát szállítási és pedig fix-ügyletek. A német kereskedelmi jog ki is jelenti: vételi ügylet e minősége még nem szűnik meg az által, hogy a szerződők a kötés idején abból a feltevésből indulnak ki, miszerint tényleges szállítás nem fog történni, hanem csak a különbség lesz megtérítendő. Mig e szándék ki nem

mondott indító ok marad, már csak azért is irrelevans lesz, mert a szerződő felek egyike sincs gátolva abban, hogy a lejáratkor tényleg szállítson. A tiszta különbözeti ügylet, melynél a tényleges teljesítés joga és kötelezettsége az egyezség szerint előre ki van zárva — az egyes államok magánjoga szerint ítélendő meg — és csak, ha az ily ügyletek eltiltvák, éri a tilalom a belőlük eredő követelések érvényesíthetőségét is. Ha az idézett kijelentések nagyban és egészben oda irányulnak, hogy a határidőüzlet jelentőségét érvényre engedjék emelkedni: úgy bizonynyal nem igényel több bizonyítást ez ügyleteknek nélkülözhetlensége a kereskedelmi forgalom és nevezetesen az államközi kölcsönök elhelyezésének szempontjából. De ha e jelentőségöket igazoltuk, ha nélkülözhetlenek ez ügyletek, úgy nem lehet elvitatni azt, hogy azokra szükségkép kiterjesztendők a jog szabályai még az esetben is, ha némely válfajoknál, melyeket kereskedelmi vagy közgazdasági okokból nem lehet eltiltani, tagadhatlanul szerepet játszik is a játékvágy. Hisz korunk hibáinak szemlélőjétől nem is lehet rossz néven venni azt a gondolatot, hogy a népben létező játékdüh ezen játéknem megengedése által a játék oly nemeitől tartatik távol, melyek semminemű gazdasági mellékhaszonnal sem járnak és törvényen kívüli alakokban, mint titkos társadalmi bűnök járványszerűleg terjednének el.

Egyetlen aggályos oldala van a perelhetőség átalános megengedésének (a tőzsdei bíróságokon kívül való perelhetőséget értve) közgazdasági szempontból, nevezetesen az, hogy nem kereskedőket is reácsábíthatja különbözeti ügyletek kötésére. Ez aggodalmat egészen eloszlatni nem lehet, de nem kell azt nagyon túlozni, mert a játékkedvelő, ha nem is áll oly ellenféllel szemben, a ki előnyt ad a gyors eljárás és olcsóbb elintézésnek, hanem a ki a rendes bíróság előtt perel: nagyon meg fogja fontolni a dolgot, hogy ily természetű ügye nyilvánosságra jutásával el ne veszítse a közbecsülést ama körök előtt, melyek őt ily szerencsevadászatra mutató ügyletekért elítélnék.

Nem tesszük ki magunkat a félreértés veszélyének, ha — miután a jogászgyűlés határozatához nemzetgazdasági szempontoktól vezérelten hozzájárultunk s annak jogi érveléseit külföldi jogászgyűlések hasonnemű kijelentései kapcsán elfogadtuk, a jogi érvelés pánczélján mégis némi kis hibát veszünk észre. A jogászok okoskodásában ugyanis minden különbözeti ügylet kereshetősége mellett mindig azt látjuk hangsúlyozva, hogy jogi

szempontból e perelhetőség ellen, azért nem lehet kifogást tenni, mert mindig fix üzlettel és pedig adásvevéssel van dolgunk, visszalépési jog mellett vagy a nélkül, vagyis határidőre szóló vagylagos ügylet áll előttünk. Azon jogászok, kik a stellage-üzletet is ezen osztályba sorozzák, mert azt úgy fogják fel, mint egy vételből és egy eladásból összetett, mely ügyletek közül azonban az egyiktől visszalépni, de akkor a másikat okvetlenül visszalépés választhatása nélkül teljesíteni kell: úgy látszik, nem veszik észre, hogy itt mindig *egy tiszta különözeti és egy tiszta fix vétel vagy eladás* forog fenn, bármily kifejlődést nyerjen is az ügylet. Azoknak, kik a tiszta különözeti ügyletet is pártolják, nem szól ez észrevétel, de igenis azoknak, kik a súlypontot arra helyezik, hogy fogadás és játék semminemű tőzsdei ügyletnél sem fordul elő s a kiknek következőkép a stellage-ügyletek ellen kellene állást foglalni. Gyakorlati szempontból ennek a legkisebb jelentősége sem volna, mintán a stellage tudvalevőleg csak a kötési és szolgáltatási határnap közé szűrt ügyletek kiindulás pontja.

Áttérve azon hatás megbeszélésére, melyet az ezen kérdésben legilletékesebb *kereskedői* körökre a jogászgyűlés határozata gyakorolt: mindenekelőtt ki kell emelnünk azt, hogy alig van kereskedő, bankár vagy tőkés, ki a X. jogászgyűlés jogászainak elhatározását, melylyel az eddigi tiszta alakszerűséggel szakítva, a népelet követelményeit megértették, mint egy a kereskedői osztály rangjának emelkedését jelentő tettet, megalégedéssel ne venné. A fordulat becsét tulajdonkép igazán jelentőssé azon körülmény teszi, hogy ahhoz a kereskedőosztálynak a törvényhozában való nagyobb képviselőében rejlő kényszerre sem volt szükség, hanem, hogy a korszellem tölté el a gyűlést Szent-Lélek gyanánt, oly annyira, hogy a tényleges törvényhozást megelőzve jelentette ki szabadelvű határozatát. Azon az uton, mely egyedül vezet a nemzet üdvéhez és a melyen a legközelebbi évtizedek alatt messze kell jutnunk, azon uton, melyen földművelőnek, kereskedőnek és iparosnak versenyeznie s egymást hiven támogatnia kell: a jogászvilágban beállott eme fordulat fogja lehetségessé tenni, hogy az előrehaladás a termelő osztályok ezen természetszerű szövetségesének ellenállása nélkül történhessék a jövőben. Csakis e változás folytán fognak kereskedők és iparosok azon becsülésben részesülhetni, mely őket jogilag és gazdaságilag megilleti.

de melyet eddig nálunk megvontak tőlök, holott Európa nyugati államainak főereje épen ebben rejlik.

A kereskedői osztály ezen örömét alig fogja csökkenteni az a gyakorlati tény, hogy a kérdésben forgó határozat törvénynyé létele esetén a jogügyek egész sorának elintézése kieshetik a tőzsdei választott bíróság hatásköre alul. Azon eseteket értjük, melyeknél a különbözetek perelhetőségének eddigi hiánya volt az indok arra, hogy a tőzsdei bíróság illetékessége jelöltessék ki számokra, mi a jövőben kevésbé gyakran lesz elérhető. A kereskedő osztály ne hagyja magát arra a gyanura ragadtatni — mert a gyanuskodásban bizonynyal nem lesz hiány — mintha némely jogász körökben önös rúgók hatalmasabban működtek volna, mint a szabadelvű felfogás. Ez a gyanu nézetünk szerint kizárandó, mivel a jogászgyűlés valamennyi szakosztályában és valamennyi ez idén tárgyalásra került kérdésben készséggel hódolt a korszellemnek.

Tisztelet annak, a kit az megillet!

DR. MANDELLO KÁROLY.

A MUNKÁSOK KÖTELEZŐ BIZTOSÍTÁSA BALESETEK ELLEN.

A munkások baleset elleni biztosításának szükséges volta magában véve már nem képezi kérdés tárgyát. Az összes civilizált államok belátták, hogy az ipar minden további haladásával, a gyárak és gyármunkások szaporodásával s a gépek óriásilag fokozódó alkalmazásával szükségkép karöltve jár a balesetek nagymérvű sokasodása, a koldusbotra juttatott munkások számának ijesztő emelkedése, s hogy ez állapot hovatovább tarthatatlanná fog válni. Nem annyira a biztosítás szükségének kérdése, hanem inkább annak miként-je képezi tehát a vita tárgyát. Mi sem természetesebb, mint az, hogy e téren, hol eddigelé ugyyszólván semmi tapasztalatra sem hivatkozhatunk, a legszélsőbb nézetek merülnek fel és hogy viszont e szélsőségek közt nagy számú kiegyeztető, kibékítő felfogásra is bukkanunk. A humanismus és az önzés egyaránt meghallgatást követel s a vitában mindkettőnek meg kell adni az őt megillető helyet.

Hogy az eszme megvalósításában az állam megy elől, azt csak helyeselni lehet, miután ellenkező esetben nagyon lassu lépésben haladna az egész ügy, bármily világosak legyenek is a biztosítás előnyei mindkét érdekelt félre, munkaadóra és munkásra egyaránt. Igaz ugyan, hogy elég hang s köztők elég tekintélyes hang is emelkedett azon nézet képviselésében, mely szerint a kérdés felvetése nálunk, Magyarországon, még korai, s várunk kell, míg iparunk megerősödik és míg nálunk is fellép a munkáskérdés. Ezzel szemben azt válaszolhatjuk, miszerint olyan kérdéseket, melyek előbb-utóbb is napirendre kerülnek, legjobb megelőzni, ha azt akarjuk, hogy megoldásuk hidegebb vérrel s így szerencsésebben mehessen végbe. De különben az elvi intézkedés és a nyomorba jutott munkás segélyezésének szüksége az esetek számától ép oly független, a mint nem kevésbé szerencsétlen a baleset sujtotta munkás akkor, ha 100 társa van a szerencsétlen-

ségben, mint ha ezerre megy azok száma. Mivel pedig úgy a kormány, mint a tavaly, az év vége felé összeült ankét s legújabbán a jogászszyülés foglalkozott az ügygyel, a biztosítás szükséges voltának kérdését eldöntöttnek tekinthetjük és áttérhetünk annak vizsgálására, vajjon meddig kell e kérdésben az államnak mennie?

Azon körülmény, hogy itt nem valamely jótékonysági intézetről van szó, hanem csak a munkaügyre vonatkozó törvényhozási intézkedések szükségessé vált kiegészítéséről: első pillanatra szembetűnik, hogy a fölmerülő költségeket nem az államnak kell viselnie, hanem egyesegyedül a munka érdekeltjeinek és pedig annyival inkább, mert a munka megdrágulása a fogyasztási cikkek megdrágulását vonja maga után s ezt az áremelkedést úgy is az összeség fogja viselni. Az államnak csak az a feladat maradna meg: rendet teremteni minden irányban és így eleget tenne a maga részéről, ha a munkaadók kártérítési kötelezettségét minden, a munkást ért balesetre nézve törvénybe iktatná, a mint azt eleinte Németországban is indítványozták s az illetőkre hagyná az eszközök előteremtését, melyre természetesen a legegyszerűbb mód a biztosítás volna. Azon államok, melyekben a szoczializmus réme kísért, messzebb mentek ugyan, s azon hitben, hogy csökkentik a veszélyt, felesleges és méltányosnak nem mondható terhet vettek magokra. De ezen példát nálunk, Magyarországon, nincs okunk követni, annyival kevésbbé, mert a magyar állam által viselt terhek úgy is elég súlyosak. Ellenben igazságos és méltányos követelmény az, hogy a munka hozadéka viseljen minden költséget, s így a munkás fentartásának terhet és egyuttal a munkaközben bekövetkezett baleset-okozta munkaképtelenség folytán beálló kárt is. Inkább önkényeseknek, mint éles elmére vallóknak kell azon javaslatokat tekintenünk, melyek meghatározott százalékos arányt állítanak fel a költségek munkaadó és munkás közt leendő megosztására nézve. A jogászszyülés előtt fekvő véleményben például 70°/_o volt javaslatba hozva a munkaadók, 30°/_o a munkások terhére. Ezen számok minden igazolási alap híjában vannak és ily alapot nem is lehet kitalálni. Nekünk ellenben világosnak látszik, hogy e költségnek a munkabérében benn kell foglaltatnia s mivel eddig hiányzott abból, a bérnek megfelelően emeltetnie kell s akkor elesik minden megosztás szüksége, mert úgy a 70°/_o, mint a 30°/_o tényleg a munkabérhez lesz hozzáadandó.

A többi fontosabb szempont közül, mely itt tekintetbe jö először is a biztosítás kiterjedésének kérdését nézzük. Itt a munka veszélyessége, a balesetek valószínűsége lesz az irányadó s azért az elemi erővel működő gyárak, építkezési vállalatok munkásai, vasuti és gőzhajózási alkalmazottak s oly mezőgazdasági munkások lesznek biztosítandók, kik gépek körül vannak elfoglalva. Sajátságos hazai viszonyaink nem fogják egyelőre megengedni hogy a felsorolt munkások minden osztályára kiterjeszkedjünk., Minden biztosítási technikai követelménynyel ellenkeznek például, hogy csak egy esetet hozzunk fel, azon munkások bevonása, kik nyaranta az északi megyékből lemennek az alföld rónáira, hogy ott néhány héten át az aratási munkában részt vegyenek.

Arra a kérdésre, hogy minő balesetek zárassanak ki a biztosítás köréből, szerintünk, ha az egész intézmény jó hatását kockáztatni nem akarjuk, lehető szabadelvűen kell válaszolnunk. Tulajdonkép csak azon baleseteket kellene kártérítés nélkül hagyni, a melyeket a munkás szándékosan idézett elő. A hasonnemű törvényekben különbséget szoktak tenni az üzemhez tartozó és azzal szoros összefüggésben nem álló foglalkozás közben bekövetkezett balesetek közt s az utóbbiakat kiveszik a kártérítés alul. Itt végre is bírósági döntésre lesz szükség az esetek egész sorában. Nem akarjuk e bonyolult kérdést példákkal megvilágítani, mégis legyen szabad egy érdekes esetet felhoznunk a külföldi joggyakorlatból. Egy matróz sapkája beleesett a vízbe; egyik társa utána ugrott, de a tengerben lelte sirját. Özvegye pert indít, miután a kártérítést megtagadták neki az okból, hogy a bekövetkezett baleset nem függ össze az üzemmel. A bíróság az özvegy javára döntött, úgy indokolva ítéletét, hogy ezuttal ugyancsak a bajtársi érzület volt a baleset szülője, de máskor más, fontosabb érdek is figyelmen kívül maradhat, ha az illető biztosítottaknak minden ilynemű veszélyt aggódva kell kerülniök. Örvendetes, hogy a bíróságok, nevezetesen Németországban, nem alkalmazzák a törvény azon merev magyarázatát, mely a munkásokra úgy, mint a törvényre magára kedvezőtlen volna, hanem azon szellemet juttatják érvényre, mely a törvényhozót vezette akkor, mikor a törvényt megalkotta.

Indokoltnak találjuk, hogy felhozzuk e helyen a magyar jogászgyűlés elé terjesztett vélemény ide vonatkozó pontját. E szerint a munkásnak segélyt kell nyújtani, tekintet nélkül arra

hogy a munkaadó vagy alkalmazottjának hibája forog-e fenn; hogy magának a munkásnak vigyázatlansága, ügyetlensége vagy tudatlansága, avagy elháríthatlan esemény, véletlen volt-e a baleset oka. Biztonságot kell nyújtani a munkásnak azon irányban, hogy veszélyes hivatását azzal a tudattal folytathatja, miszerint saját és családja megélhetése nem forog kérdésben akkor sem, ha keresetképeségét baleset folytán elvesztené.

A mi, tovább menve, a kártalanítás módját illeti, arra nézve szintén eltérő nézeteket találunk. Némelyek évjáradék, mások egyszer s mindenkorra megadandó tőkebeli végkielégítés mellett vannak. Az utóbbiak azt vélik, hogy egy kis tőke segélyével állandó kereset-forrást lehet nyitni, míg az előbbieket joggal állítják, hogy a tőke kézhezadásával csak kevés emberen volna segítve, mivel az, ügyetlen felhasználás folytán, a legtöbb esetben veszendőbe fog menni és a már kártalanított munkás még csak akkor fog igazán gyámoltalanul állni a világban.

A kártérítés nagysága természetesen az élelmi szerek árától s a munkabéri viszonyoktól függ minden egyes országban; nem felesleges azonban megjegyezni, hogy ismételten nevetségesen alacsony összegek szerepelnek a törvények intézkedéseiben, nevezetesen a német aggság elleni munkásbiztosításnál; oly összegek, melyek nagyon alacsonyak arra, hogy belőlük megélni lehessen, de nem nagyon magasak, hogy az éhhaláltól megmentsenek.

Áttérünk azon fontos pont megbeszélésére, melynek a magyar jogászggyűlésen történt megvitatása jogászaink független érzületének és egészséges felfogásának legfényesebb bizonyítékát szolgáltatta. Értjük a kérdést, hogy állami vagy magánbiztosítást léptessünk-e életbe? Mig Németországban a biztosítás államilag szervezett szövetkezetek kezébe van letéve s így a magánbiztosítás teljesen kizárva, míg Ausztria jónak látta Bismarck nyomdokait követni: addig a jogászggyűlés nálunk a magánkezelés mellett foglalt állást, bár az állam befolyásának fentartásával. A Beck Hugó által szerkesztett véleményben, mely úgy tartalomra, mint alakra kitűnik, ki van fejtve, miszerint az állami biztosítás védői főleg két érveléssel harcolnak; az egyik az, hogy a biztosítási díj alacsonyabb lenne, mert az állam nem keres nyereséget; a másik érv szerint a kártérítés biztossága nagyobb az állami biztosításnál. Az első pontot illetőleg figyelemre méltatandó azon körülmény, miszerint a kellő statisztikai

adatok hiányában a kockázat nagysága előre meghatározható nem lévén: az állam, nehogy elviselhetlen terheket kelljen magára vennie, kénytelen lenne oly magas díjakat szabni, hogy az arány nem lenne kedvezőbb, mint a magánbiztosítónál, melynek a verseny szabályozó behatása alatt mindig a legnagyobb mérséklettel és előrelátással kellend a biztosítás árát meghatároznia; sőt az állam esetleg drágábban biztosítana, mint a magános, mert köztudomás szerint az állam üzletvitele legtöbbször költségesebb, mint a magán vállalaté. — A mi végül a biztonságot illeti, úgy elég lesz arról gondoskodni, hogy az állam kellő befolyást és ellenőrzést gyakoroljon. Nincs tehát semmi ok arra, hogy az állam a magánvállalkozást kizárja oly térről, melyen állami monopól egyáltalán nem mutatkozik szükségesnek. Az állam szervezze a baleset elleni biztosítást, hozza be a biztosítási kényszert, állítsa fel a vezérelveket és követelje meg mindama biztosítékokat, melyek ez intézetek fennállására szükségések; tovább mennie nem kell.

Egyébiránt meglegéddéssel emelhetjük ki azt a tényt, hogy a magyar kormány szándéka az ide vonatkozó törvény tervezeténél nem ellenkezik jogászaink álláspontjával. Az ez ügyben tavaly deczemberben tartott ankéton az akkori kereskedelemügyi államtitkár, Matlekovics, a kormány képviseletében úgy nyilatkozott, hogy az állam talán nincs hivatva a kérdés megoldásánál terhet vállalni magára. Az ankét egy tagját pedig, ki oly törvényjavaslatot nyújtott be, melynél állami biztosító intézet szerepelt, felhívta a javaslat visszavonására azzal, miszerint az nagyon is súlyos megterhelést hozna az államra.

Hogy a törvény egyéb idevágó rendelkezései nem lehetnek a külföldi szabályoknak egyszerű másolatai, azt a volt államtitkár további megjegyzései is igazolják. Nálunk ugyanis tekintetbe kell venni, miszerint munkásviszonyaink egészen sajátosak. Gyáripárunk helyzete más országokétól nagyban különbözik, vagy ezer gyárunk között számszerint legtöbb a malom, aztán jönnek a szeszgyárak, utánok a nagy állami gyárak, nevezetesen a dohánygyárak; de — a főváros kivételével — eme gyárak nagyon elszórvák az egész ország területén s az iparnak nincsenek csomópontjai egyes helyeken. Ennek következtében nálunk sem foglalkozási szövetkezeteket, sem tartományi egyleteket nem lehet alakítani, miután azt sem helyrajzi, sem közigazgatási viszonyaink nem engednék meg

Itt van helyén a foglalkozási szövetkezetek szervezésének magyarázatát adni a baleset elleni biztosítás körében. A biztosítási technika szempontjából szükséges a kockázatot annak nagysága szerint osztályozni, mert ellenkező esetben a biztosítás terhe a különböző fokban veszélyes foglalkozások közt igazságtalanul oszlanék meg. Ez a megkülönböztetés tehát nem lesz elkerülhető, mint Németország példája is mutatja, habár mellette más beosztás is fordulhat elő, mint pl. a területi csoportosítás Ausztriában. Az állami ellenőrzésről sokat lehetne írni, de mégis csak akkor, ha konkrét javaslat feküdnék előttünk. Magában véve az ellenőrzés fogalma meglehetősen tág és horderejében megmérhetlen valami. Minden esetre lehet az hatályos, meg hatástalan is. Bármily alakban kerüljön azonban napfényre, annyit átalánosságban a priori mondhatni, hogy annak az intézetek kifejlődéséhez kellend mindenkor alkalmazkodnia s azzal együtt a tapasztalatokhoz mértén kifejlődni.

Még néhány kisebb jelentőségű intézkedést kellene kiemelnünk, értve azokat, melyek már nagyrészt közmegegyezés tárgyai lettek, minő pl. az együttes biztosítás. Hogy a magyar jogászggyűlés is ezen alak mellett nyilatkozott, az természetes, mert hisz ez uton a cél legbiztosabban érhető el. Az egyedi biztosításnál nagyszabású nyilvántartási és elszámolási rendszert kellene életbe léptetni, míg az együttes biztosítás csak számokon alapul és csupán a kártérítés alkalmából jó kérdés és vizsgálat alá az egyes személy.

Miután az eddigiekben igyekeztünk a most napirenden levő kérdést megvilágítani, végül csak röviden összefoglalni kívánjuk elvi álláspontunkat a benyújtandó törvényjavaslattal szemben, mely szerint behozandó volna: a *felelősség a beállott kárért, a kötelező munkásbiztosítás balesetek ellen kényszerintézetek nélkül és a magánbiztosítás*. Egyébként a baleset elleni biztosítás csak kezdetét képezi a törvényhozási intézkedések egész sorának, melyek a munkásügyet teljesen rendezni lesznek hivatva.

FRIEDMANN LIPÓT.

AZ ITALMÉRÉSI JÖVEDEK.¹⁾

Javában folynak az új állami jövedék életbeléptetésére az előkészületek. Az italmérési jövedék 1890. január 1-étől fogva hasznosittatik a kincstár részére; meg kell tehát jókor tenni az intézkedéseket arra nézve, hogy azon ezrek, kik szeszese italokat kimérni s kis mértékben elárusítani fognak, idejekorán megkapják erre az engedélyt, és hogy, a mi a legnagyobb feladat, az italmérési adó egy vagy más beszedési módon biztosítva legyen. A pénzügyi hatóságnak különösen ez az utóbbi művelet most sok munkát, mondhatnám: gondot okoz, és ez a munka terhes azért is, mert most egyidejűleg befejezéshez juttatják a regálevált-sági alkut.

A földtehermentesítés óta alig volt ez országban művelet, melynek oly széles és mély gazdasági s pénzügyi hatása lett volna, mint lesz a regálevált-ságnak és a vele kapcsolatos italmérési jövedéknek. A szőlődézsma-vált-ság és a vele egybekötött hitelmivelet össze sem hasonlítható a mostani kettős feladattal, és a mindenkép nagy terjedelmű új földadószabályozás sem gyakorolható oly pénzügyi hatást, mint ezen új jövedék. Az italmérési jogokért adandó 220 milliónyi kárpótlás fölött a tárgyalás az idén be fog fejeztetni; a vált-sági tőkéket azonban a kincstár csak fokozatosan teszi folyóvá; a papirok értékesítése az államhitel és a magános regálebirtokosok körében nevezetes mozgalmat fog okozni. A kártalanítás munkája magára a pénzügyi hatóságra nézve, nagyban és egészben be fog végeztetni; a jövedék hasznosításának munkája azonban csak most kezdődik igazán és folyton kényes feladat marad.

Most az átmenetnél, a mikor annyi meggyökerezett érdeket kimérni kell, a törvény rendelete szerint, mindenki lehetőleg meghagyandó a kimérés és kicsiben elárusítás gyakorlatában; eddigi regálebér-lőknek elsőbbségök van más magánosokkal szemben, hasonló föltételek mellett. A fennálló korcsmák számát erkölc-siség, közegészség, stb. szempontjából három évnél előbb

¹⁾ Ezen értekezés meg volt írva több nappal azelőtt, hogy az italmérési-jövedék ügye a fővárosi s a képviselőházi pénzügyi bizottságokban tárgyalott...

redukálni nem lehet; és azoktól, a kik 1888. november 1-je előtt egész életükre szereztek kimérési engedélyt, ez, a korcsmák számának leszállítása czimén, csak hat év leteltével, és ekkor is egy évre terjedő záros határidő után, vonható meg.

Az italmérési adó beszédese, zárt városok és nyílt helyek szerint, hasonló módon biztosittatik, mint a bor- és húsfogyasztási adó. Zárt városokban (Budapest és Pozsony) a pénzügyi közegek szedik az adóvonalon behozott, vagy azon belől termelt szeszes italok után az adót. És mivel itt különbség nem tétetik és nem is tehető a közt, vajon kimérésre vagy pedig tulajdon fogyasztásra hozatik be az ital: mindenki fizeti az adót, és azért a zárt városokban ez nem is italmérési, hanem valóságos újabb fogyasztási adó.

A nyílt helyeken az adó beszédésének három módja van: átalánynyal való megváltás, bérbeadás, és ha ezen módok egyike sem sikerül, akkor a kincstár saját közegeivel szedeti be az adót. A megváltást kell a pénzügyi közegeknek először megkísérlni s ha egyezség létre nem jön, következik a bérbeadás megkísérlése. Az adó biztosítása rendszerint ezen két ut egyikén történik; a kincstári kezelés ritka eset. Most folynak a tárgyalások országszerte, s a városok és nagyobb községek maguk igyekeznek a beszédés jogát maguknak megszerezni, hogy a kötelezett feleket bérlők vagy pénzügyi közegek zaklatásától megkíméljék. A bérbeadásnál a községeknek elsőbbség adatik; különös tekintetben részesülnek azután az eddigi bérlők; figyelemre méltatják azokat, a kiknek korcsmaépületjük van; szóval az adó biztosításánál a lehető legkisebb rázkódással tartozik a kincstár az átmenetet az eddigi állapotból az állami jövedék regimejébe közvetíteni.

Csakhogy az ilyképen támasztható igényekkel szemben áll a kincstárnak azon érdeke, hogy a jövedékből tetemes bevételt kell előteremtenie. Látni fogjuk mindjárt: mennyi az az okvetlenül elérendő jövedelem, mely a regáleváltásági tőke kamatjának és törlesztésének, valamint a jövedék kezelési költségeinek fedezésére szükséges. Ezen bevétel elérésére törekszik mindenekelőtt a most folyamatban levő biztosítási eljárás. Passiv ez a jövedék nem lehet; a regáleváltásra az állam nem fizethet rá, sőt a célzat az, hogy ezen új jövedék idővel tetemes tiszta fölösleget hozzon a kincstárnak.

A magántulajdonosoktól megváltott regále részben veszteséggel fog járni; de annál nagyobb lesz a haszon a zárt és nyílt városoknál és a nagyobb községeknél. Sűrűen említik, hogy a pénzügyigazgatóságok egyes városoktól két, harmadfél akkora bért követelnek, mint a mennyi kamat nekik a váltásért jár. Így egy Alföldi város esetét említik, melynek 18.000 frt. kamatjövedelme lesz a regáleváltási tőke után és az kénytelen az italmérési adót, nehogy bérlő kezébe jusson, 45.000 frtért átvállalni. Hasonló számarányt hallottunk egy Dunántúli városról. Hiába, a városoknak kell kipótolniuk ezen gyarapodó jövedelmi forrásból azt a veszteséget, melyet a magánosok hanyatlásnak indult regáléja a kincstárnak a megváltás következtében okoz. Az a részesülés pedig, mely a városoknak és bizonyos községeknek a maguk jövedelmi fölöslegéből kijár, gyenge kárpótlás a nagyobb adóteher fejében.

A vélemények megoszlanak ugyan a fölött, hogy ezen adó meg fogja-e drágítani a szeszes italokat; mert az italmérési jog eddigi kihasználása az ország igen nagy részében a kimért bor és szesz árára s minőségére valóban nagyon káros hatással volt. Az ezentúl fizetendő illeték és adó, eléggé szabad kimérés mellett, nem fog fölérti az eddigi regálebérek azon részével, melyet a kimérés jogáért fizettek. Hanem a zárt városokban, a hol eddig is csaknem szabad volt a kimérés és kicsinyben való elárusítás, az eddigi díjakhoz képest az új adó tényleg érzékeny megterhelést fog okozni. Ez okból bizonyosra vehető, hogy a zárt városokban a sör- és szeszfogyasztásnak, egy év óta különben is tapasztalt csökkenése, még tovább fog terjedni.

Sok és meglehetősen kétes tényezőt kell kombinációba venni ezen új jövedék első kihasználása alkalmával; azért nagyon helyén van, hogy Wekerle pénzügyminiszter alacsonyra számította a bevételt, oly alacsonyra, hogy osztatlan az a nézet, miszerint az eredmény jóval nagyobb lesz. Az 1890. évi költségvetési előirányzatban a pénzügyminiszter az italmérési jövedék bevételeit 12,500.000 frtra teszi s pedig a következő alapon.

A pénzügyminiszter -- miként költségvetésének indokolásában előadja, -- nem tehet a törvény hatályának első évre külön számítást az italmérési illetékről és az italmérési adóról: »mert előre hozzátvetőleg sem lehet tudni, hogy a nyílt községekben 1890. évre milyen mérvben lesz biztosítható megváltás, bérbeadás vagy kincstári kezelés útján a kimérés és a kicsinyben való

elárúsítás után járó italmérési adó beszedésének joga (mely mellett minden kimérő s elárúsító illetékfizetés kötelezettsége alá esik) és milyen mérvben fog érvényesülni a kizárólagos italmérési jogosultságnak és e mellett a korlátolt kis mértékben való elárúsítás után járó italmérési adó beszedési jogának bérbeadása.»

Azon sok mindenféle lehetőség közt, melyről a törvény és a végrehajtó utasítás az italmérési illetéknek és adónak az első három évben leendő biztosításáról gondoskodik, előfordul ugyanis mint átmeneti intézkedés az is, hogy az italmérési jogosultság kizárólagos gyakorlata bérbe adatik a községnek, vagy, ha vele megegyezni nem lehet, egy vagy több vállalkozónak. Ez esetben italmérési illeték nem szedetik. De ezen kivételes elintézés alól is van kivétel, a mennyiben a bérlő szedhet illetéket azoktól, kiknek a kis mértékben való árusítást megengedi; szedhet ép olyan illetéket, mint a milyen a kincstárnak jár, de az illeték a bérlő jövedelmét képezi. Ennyi különböző lehetőség mellett valóban bajos pozitív számot előíranyozni s ez annyi bajosabb, mivel a kártalanítási törvény szerint a kincstár megkövetelheti s sok esetben jónak is fogja találni megkövetelni, hogy az olyan jogosultak, a kik kivételes eljárás szerint részesülnek kárpótlásban, vegyék ki bérbe az italmérési jogot, vagy állítsanak megbízható bérlőt három évre oly összegért, mely fedezi a váltáságtőke kamatját és törlesztését. Az ily szerződéseknél pedig rendszerint elesik az illeték.

Ezen bonyodalom elismerése mellett azonban még mindig jogosult a kérdés: vajon nem lehetett volna-e bizonyos oly összeget illeték czimén előíranyozni, mely minden körülmények közt befoly? Szabatosnak semmi esetre sem mondható a költségvetés azon szövege, mely szerint a 125 millióbevétel az italmérési adóból és illetékből is származik. A részletekből látható, hogy ez utóbbi czimen egy krajczár sem vétetik számításba, hanem az egész bevétel tisztán az adóból származik. Ez is bizonyosság a mellett, hogy az új jövedék bevétele alacsonyan van előíranyozva.

Az italmérési adóból várt jövedelmet a pénzügyminiszter a fogyasztási adóktól vett számok alapján combinálja. Így a bornál a fogyasztási adó eredménye a nyílt községekben 2,368.000 hektoliternek felel meg. Minthogy azonban ily községekben italmérési adó a magánfogyasztásért nem fizettetik, ez a fogyasztás pedig 25% vagyis 592.000 hektoliter: ennélfogva csak 1,776.000 hektoliter után számítható 3 frtjával italmérési adó, a mi kerek-

számban 5,328.000 frtra megy. A zárt városokban a magánfogyasztásért is fizetendő italmérési adó; az egész fogyasztott mennyiségre számítandó tehát hektoliterenként 2 frt., és így Budapesten kerek számban 700.000, Pozsonyban 30.000 frt. bevételt vár a pénzügyminiszter. Alkalmilag megemlítem itt, hogy azért szab a törvény zárt városokban egy frttal kisebb adót a borra, mint nyílt községekben, mert itt nem éri utol az adó az egész kimért mennyiséget, amott pedig, úgy szólva, az utolsó csöppig érinti. Horvátországból, a hol a jövedék csak 1890-ik év második felében lép hatályba, a bor után a magyarországi nyílt községek-nél alkalmazott számítás szerint félévre 425.000 frtot, és így mindössze 6,455.000 frtot vár a pénzügyminiszter.

Hasonló módon számít a sör után egyformán 2 frttal 790.000 és az égetett szeszes italok után, a 15 frtos adótétel alkalmazása mellett, 6,115.000 frt. bevételre. Mind a három szeszes ital mérési adója tehát összesen 12,500.000 frtot hozna.

Már most nézzük az ezen bevételt terhelő kiadásokat. A kezelési költség aránylag csekély: 318.000 frt. Ugyanazon pénzügyi közegek fognak ezen jövedéknél, mint a fogyasztási adóknál eljánni. A másik tétel a Horvát-Szlavonországnak félévre 500.000 frtban adandó átalány. A főkiadás az italmérési jogok megváltása fejében adott államkötvények kamatja s tőketörlesztése. Minthogy a jövő évben, mikor a kötvényeknek csak egy részét fogja a pénzügyminiszterium kiszolgáltatni, nem kezdik még meg a törlesztést: e czímen a jövedékből misem fog igénybevételezni. Kamatra azonban 9,900.000 frt. lesz szükséges. A váltásági tőke ugyanis a pénzügyminiszter előadása szerint 220 millióra fog emelkedni. Eredetileg a kormány csak 202 milliót vett számításba; de a kártalanítási törvény a javaslatához képest, számos kedvezést nyújt a regáletulajdonosoknak. Innen ered a jelentékeny többlet. A kamat adómentesen $4\frac{1}{2}\%$; a törvény alternative adóköteles 5% -os kötvényeket is említ. Ha ezekhez képest, levonjuk a 12½ millió bevételből a 10½ millió kiadást, akkor az italmérési jövedékből marad 1½ millió tiszta fölösleg. De általános az a nézet, hogy a tiszta jövedelem már az első évben sokkal nagyobb lesz, hogy a későbbi években egyre növekedni s a pénzügyek javítására erős tényezőt szolgáltatni fog.

A tiszta jövedelem kiszámításánál azonban nem lehet megállni ott, a hol a költségvetés megállott. Mert, az italmérési jövedékről szóló 1888. évi XXXV. t.-cz. 69. §-a értelmében, a tiszta jöve-

delmi többletből fedeztetik a törvényhatósági joggal felruházott zárt városok 40, mások 30, a rendezett tanácsu városok 20 és bizonyos községek 10⁰/₀-a a maguk jövedéki többletének. A zárt városok részesedése már 1890-től, a többi városok és községeké 1893-tól fogva kezdődik. A jövedéknek előbb említett 1⁸ milliónyi fölöslegéből tehát már 1890-re kijár a két zárt városnak: Budapestnek és Pozsonynak, a mindegyik városban elért jövedéki fölöslegnek 40 százaléka. Azért mondom, hogy amaz 1⁸ millióból fedeztetik a 40⁰/₀; mert megtörténhetik, hogy a városokhan a jövedék tiszta feleslege együttvéve több lesz, mint az országban elért összes tiszta haszon, a mennyiben számos magánregále kártalanítási tőkéje nagyobb kamatot igényel a kincstártól, mint a mennyit az illető helyeken a jövedék hozni fog. Ezen hiány részben emésztí a nagy községekből és városokból származó jövedelmi fölösleget, és azért ez utóbbiaknak a saját jövedéki fölöslegük 40⁰/₀-a leszall ugyanazon arányban, a melyben az országos tiszta jövedelem kisebb, mint a részesülő városok és községek tiszta jövedelme együttvéve.

1890-re a számítás egyszerű azért, mert ekkor, a mint emlitém, még csak Budapest és Pozsony zárt városok igényelhetnek részesítést. A fővárosi italmérési jövedék bevétele, az állami költségvetési előirányzat és a fővárosi fogyasztás előttem levő adatai alapján, biztosan 1,800.000 frtra tehetjük. Közlöm e végből a főváros zárt területébe hozott, és községi fogyasztási adó alá vont bor, sör és szesz mennyiségét az utóbbi hét félévről és az ezen alapon kiszámított egy évi átlagos importot. Ha ezen adatok nyomán számítom az italmérési adót, ugyanazon eredményre jutok, mint a melyet a pénzügyminiszter költségvetésének indokolásában feltüntet:

I d ő s z a k	Bor	Sör	S z e s z		Összesen
			A vámoknál behozott	a helybeli termelésből	
			h e k t o l i t e r		
1889. I. félévben	188.928	59.412	20.623	4.653	25.276
1888. II. »	184.063	51.510	26.147	935	27.082
1888. I. »	189.182	59.940	34.291	3.500	37.791
1887. II. »	185.117	65.613	34.789	1.102	35.891
1887. I. »	171.710	67.359	33.332	1.462	34.794
1886. II. »	178.233	69.974	34.140	—575	33.565
1886. I. »	161.932	75.974	32.448	3.692	36.140
Egy évi átlag	354.046	128.508	61.648	4.220	65.868

354.046 hektoliter bor 2 frtjával 708.092 frt. adót hoz, és a pénzügyminiszter kerekszámban 700.000 frtot előírányoz. A sör után a pénzügyminiszter Budapest és Pozsony zárt területéből együttvéve 250.000 frtot vár; a fővárosi hivatalos adatok alapján, 128.508 hektoliter után 2 frtjával, csupán Budapest területéről várható 257.000 frt. italmérési adó. 200.000 frtnak számításba vétele tehát igen alacsony és azért biztos kalkulus. A szesznél a pénzügyminiszter a kimérendő mennyiséget az egész országra nézve egy tételben fejezi ki, és pedig 405.000 hektoliter tiszta alkoholt véve föl, 15 frtjával az italmérési adó 6,075.000 frtot hozna. A fővárosi adatok szerint a különböző foktartalmú 65.868 hektoliter szesz bizvást 50—55.000 hl. alkoholra tehető; ez pedig 800.000 frt italmérési adót eredményezne. Ehhez adandó még az italmérési illetékekből bizton várható 100.000 frt. Így mind a négy tétel alacsonyan számítva, az italmérési jövedék egész bevételét 1,800.000 frtban tünteti fel.

Ebből levonandó a főváros 6,800.000 frtnyi regáléváltási tőkéjének $4\frac{1}{2}$ százalékos kamata vagyis 300.000 frt. Törlesztés a jövő évben még nem lesz. Marad tehát a fővárosi jövedékből 1890-ben 1,500.000 frt. tiszta fölösleg. Hogy mekkora lesz a megfelelő maradék Pozsonyban, azt, részletes adatok hiányában, pontosan nem mondhatom meg; de annyi bizonyosra vehető, hogy a 300.000 frtot nem haladja túl. Ennélfogva a jövő évre már 40%-kal részesedő két zárt város, minthogy a jövedék országos tiszta jövedelme nem kisebb, mint az ő fölöslegeik összege, megkapja teljesen a 40 százalékos részesedést. Budapesten, az 1,500.000 frt. fölösleg mellett, ez 600.000 frtot tesz; és ezen összeg levonandó az italmérési jövedéknek az állami költségvetésben 1⁸ millióval előírányzott tiszta fölöslegéből. A pénzügyminiszter ezen levonást nem praeliminálta s azért, a Pozsonynak járó részesedést nem is számítva, amaz 1⁸ milliót 1² millióra kell leszállítani. A költségvetési fedezet ennyivel romlik, és így a 404.000 frttal előírányzott deficit egy milliónál többre emelkedik.

Az italmérési jövedék behozatala s a regálé-kártalanítás, mint bevezetőleg mondtam, nagy arányú s igen bonyodalmas feladat. Az átmenetnél sok ingatag tényezőt kell tekintetbe venni s azért nem csoda, ha a számítás itt-ott nem talál. Rövid néhány év múlva megszilárdul ez a művelet és vele az állami pénzügyeknek nevezetes új jövedelmi forrása tárul fel.

FENYVESSY ADOLF.

KÖZEGÉSZSÉGÜGYI IGAZGATÁSUNKHOZ.

Azon élénk munkakedv és reformtörekvés, mely rövid idő óta egész közszellemünket áthatotta s legfelsőbb intéző köreinket is az államélet minden terén serény tevékenységre sarkalja: remélnünk engedi, hogy közegészségügyünkre is szebb napok virradnak nemsokára. Hisz a közegészségügyi érdekek, a melyeknek ápolása által a nemzet *minden irányú* munkaképességét mozdítjuk elő, talán minden egyéb, bármily jelentékeny érdeknél fontosabbak. Mert a mint az egyesnek összes tevékenysége nem csekély mértékben függ fizikai egészségétől, testi és lelki épségétől, úgy az egész nemzet megfelelő kedvező egészségi állapota is az összes gazdasági és kulturális feladatok határozóbb s gyorsabb megoldását teszi lehetővé, sőt a nemzet védelmi, tehát hatalmi erejének is egyik lényeges alapelemét képezi, s mint ilyen, a hadügyi érdekek szempontjából is figyelmet érdemel. A mit tehát a nemzeti közegészségügy előmozdítására áldozunk, azt nemcsak a belügyi tárca keretében, a hová a közegészségügy ápolása tulajdonképen tartozik, hanem a közigazgatási és kulturális, sőt a honvédelmi tárca szempontjából is indokolnunk lehetne.

Egészségügyi viszonyaink szomorú állapota eléggé köztudomásu, bár ujabban nem hiányoznak oly felfogások sem, a melyek az utóbbi évtizedben kedvezőre vált népszaporodási arányszámból közegészségügyünk lényeges javulását következtetik. Részemről nem tagadom a népszaporodás jelentőségét, sőt a kedvező szaporodást, különösen ritka népességű országban, mint nálunk, minden körülmények között, tehát még magas halálozás mellett is öröndetesnek tartom; *de az egészségügyi állapotok mértékéül mégis csak a halálozási arányszámot fogadhatom el*, kivált ott, a hol — mint Magyarországon is — a halálozási arányt nem csupán a magas gyermekhalálozás szökteti fel, hanem a gyermekhalálozással lépést tart — aránylag — a magasabb korúak halálózása is.

A kedvező népszaporodási arányszám csak akkor becses igazán, s egyszersmind jele az egészségügyi viszonyok kedvező alakulásának, ha az nem annyira a születéseknek valami abnormis nagy száma, hanem inkább a halálesetek ritkasága által idéztetik elő, mint pl. Angliában és Skóciában, Svédországban

és Norvégiában, Németalföldön és Dániában. Egy rövidke példa mindenkit meggyőzhet nézetem helyességéről: Magyarországon a születési arányszám, az utolsó négy év átlagát véve alapul, ezer-ezer lakosra kerekszámban 45, a halálozási arány pedig 32⁵; a szaporodás tehát ezer-ezer lakosra számítva évenként 12⁵. Poroszországban, a hol a halálozási arányszám 25⁵, a születési arány pedig 38, az évi szaporodás ezer-ezer lakosra számítva szintén 12⁵. A népmozgalom végső eredménye tehát Magyarországon és Poroszországban ugyanaz; s mégis mily lényeges különbséget látunk a két eredmény értéke között, ha azokat tüzetesebben a halálozási arány tekintetbe vételével mérlegeljük. Nekünk ezer-ezer lakosra számítva, átlagosan 7-tel több egyének születési, tartási s részben nevelési és temetési költségeit kell fedeznünk, hogy ugyanolyan szaporodásnak örvendhessünk, a minőt Poroszországban tapasztalunk. Pedig Poroszország halálozási viszonyai, tekintve, hogy a halálozási arányszám több országban, mint pl. a Britt és Skandináv országokban és Dániában állandóan 16—19 között váltakozik, éppen nem mondhatók valami tulságosan kedvezőknek vagy éppen elérhetetleneknek.

Igaz ugyan, hogy az utolsó néhány évben, a kedvezőbbre vált szaporodással egyidejűleg, a halálozási arány is tetemesen javult; de azért óvakodjunk, nehogy ebben elbizakodva, a további fejlődést összetett kezekkel várjuk, mert *a halálozási arány nagyságát tekintve, még most is utolsó helyen sorakozunk az összes művelt államok között.* S ha netalán vérmes reményeink volnának a további természetes javulás iránt, lehűtheti azokat azon mindezesetre figyelembe veendő körülmény, hogy az utolsó néhány évben tapasztalt kedvezőbb fordulatot, legalább részben, a rendkívüli jó terméseknek kell tulajdonítanunk, s így azt állandónak, a mennyiben jó magunk közre nem működünk, már csak ez okból sem tarthatjuk.

Magas halálozási arányszámunkban tükröződő kedvezőtlen egészségügyi viszonyainkkal szemben, az illetékes helyről származó valamely jelentékenyebb szervezeti ujitással, vagy ilyennek tervezetével eddig nem találkoztunk. Nem mintha talán a közegészségügy iránti érzék hiányoznék, mert hisz ennek ellenkezőjét a közegészségügy vezetésével és legfelsőbb felügyeletével megbízott belügyminiszter rövid kormányzata alatt is több ízben fényesen kitüntette, hanem egyszerűen azért, mivel közegészségügyi törvényünk határozmányait elvileg általában jóknak és

kielégítőknél tartjuk s a csekély gyakorlati eredményt tisztán a hiányos végrehajtás által szoktuk magyarázni. Javulást tehát itt is, mint sok más téren, az erélyesebb végrehajtástól s különösen az állami igazgatás behozatalától remélünk.

Jelen soroknak célja, ezen felfogással szemben, az illetékes köröket és a nagy közönséget, némely szervezési természetű reformokra figyelmeztetni, a melyek nélkül lényegesen kielégítő sikert, szerény nézetem szerint, még az állami igazgatás behozatalától sem remélhetünk.

Az 1876-ik évi XIV.t.cz. értelmében a közegészségügyi igazgatás és felügyelet szakértő közegei: a tiszti főorvos, a járásorvos és a községi, illetőleg körorvosok. A tulajdonképeni közegészségügyi felügyelettel, a mi alatt különösen az egészségre kedvező és kedvezőtlen tényezők megfigyelését és felismerését, s a megfelelő javaslatok tételét értem, a törvény a járásorvosokat bizta meg első sorban. A tiszti főorvos főhivatása ellenben, mint ezt a törvény világosan kifejezi, a törvényhatóság első tisztviselői, tanácsai és közgyűlései mellett közegészségi ügyekben tanácsadói szerepet teljesíteni. Ő gyakorolja továbbá a felügyeletet a törvényhatóság területén levő összes egészségügyi személyzet felett. Némely, a törvényben különösen megjelölt ügyekben indítványoz és intézkedik. Közvetlen egészségügyi felügyeletet is gyakorol, a mi azonban, mint már fentebb kiemeltem, neki nem főhivatása. — A községi és körorvosok is teljesítenek közegészségügyi szolgálat körébe vágó teendőket s a törvénynek rájuk vonatkozó rendelkezése tulajdonképen ezen hivatásukra látszik fektetni a főszűlyt, de a gyakorlati élet, ezzel ellenkezőleg, a gyógyítási szolgálatot tolta előtérbe, a mely a tulajdonképeni közegészségügyi szolgálatot majdnem egészen háttérbe szorította.

Az ok, a melyből e visszasság eredt, a tulságosan csekély fizetésekben keresendő. A községi, illetőleg körorvosok fizetése a legtöbb megyében 4—500 frtra rúg, s habár egyes kivételes esetekben jóval magasabb fizetésekre is akadunk — egész 800 frtig, viszont több megyében egészen nevetségesen csekély összegű, 100—200 frtnyi fizetésekkel találkozunk. Csak természetes tehát, ha a községi és körorvosok csekély fizetéseket a községeik által kikötött alacsony rendelési díj egyszerű kiegyenlítése gyanánt fogják fel s eltekintve egyes dicséretes kivételektől, a mely esetekben a hivatás szeretete pótolja a fizetés által felkeltendő

kötelességérzetet, rendszerint egyáltalában nem érznek lelkiismereti kötelességet, hogy községükben vagy körükben mint a közegészségügy örei szolgáljanak és buzgólkodjanak. S úgy vélekednek, hogy a gyógyítási szolgálat, s a törvényben tüzetesen megjelölt különös kötelességeknek teljesítése, mint pl. negyedévi jelentések sablónszerű készítése által, összes kötelességüknek eleget tettek s a tulajdonképeni intenzív közegészségi felügyeletet egészen mellőzhetik.

Hasonló ok hasonló eredményezett a járásorvosoknál is. Azt a 3—400 frtnyi fizetést, a mennyi a legtöbb megyében a járásorvosok számára rendszeresítve van, alig tekinthetni egyéneknek, mint tiszteletdíjnak, a melynek fejében, nem csodálkozhatunk, ha a járásorvosok legnagyobb része is úgy fogja fel törvényszabta fontos kötelességeit, mint tiszteletbeli funkciókat, s úgy teljesíti azokat, mint a hogy napjainkban a tiszteletbeli kötelességeket teljesíteni egyáltalában szokás, vagy helyesebben szólva: nem szokás. Ha ily körülmények között a járásorvosok legnagyobb része a szolgabírák részéről közegészségi ügyekben néha-néha kikért és megadott szaktanácsával, továbbá a törvényhatóság első tisztviselője részére évnegyedenként készített többnyire sablónszerű és semmit mondó jelentéseivel s hivatalos állásából folyó lekötöttségével csekély fizetését megérdemelni, tehát a felfogása szerint joggal megvárható kötelességeit kimeríteni véli: ezt ha hibáztatjuk is, mégis indokolni tudjuk.

Ezen tényleges állapottal szemben, a mely a közegészségügyi törvény intenióinak épen nem felel meg, mint legegyszerűbb és legközvetlenebb reform, az egészségügyi személyzet fizetéseinek felemelése kínálkozik. Ki kell azonban emelnem, hogy ezen fizetés nagyobbítás nem egy értelmű a közigazgatás más ágaiban alkalmazott hivatalnokok fizetésének emelésével, a mit rendszerint csak a *jobb* megélhetés biztosítása és az állam-szolgálat érdekéből is kívánatos további önképzés anyagi feltételeinek megszerezhetése végett szoktunk sürgetni. A közegészségügyi személyzet fizetéseinek felemelése ennél sokkal többet, valóságos rendszerváltozást jelent, s arra van hivatva, hogy a mai lényegileg tiszteletbeli jellegű munkakört szorosan hivatalos kötelességé változtassa át: *egész* embert állítson a közegészségügy szolgálatába, a ki semmi egyéb tevékenység által igénybe nem vétetve, összes tehetségét és buzgalmát annak szentelhesse.

A fizetési reform keresztülvitelével azonban, ha az sikeres

akar lenni, okvetlenül össze kell foglalni a közegészségügyi igazgatás államosítását is. A tiszti főorvos törvényszerű állása már most is olyan, hogy rá a tervezett nagy közigazgatási reform alkalmával az államosításnak úgy is okvetlenül ki kell terjednie. A járásorvosról nem szólok, mert e tisztséget, mint alább a tiszti főorvos szerepének jellemzésénél kifejtendem, úgy is feleslegesnek és eltöröndőnek tartom.

A községi és körorvosi intézmény államosítását a megfelelő helyes fizetési rendszer alkalmazhatása teszi feltétlenül szükségessé. A községi és körorvosok javadalmazásánál ugyanis, ha a fizetést a község vagy közegészségi kör erejéből akarjuk fedezni, azon visszássággal találkozunk, hogy mennél szegényebb az illető község vagy kör, annál magasabb fizetést kellene az orvos számára rendszeresítenie: egyrészt azért, hogy egyáltalában akadjon, a ki pályázni hajlandó, másrészt, hogy annál alacsonyabbra lehessen a szabályszerű rendelési díjakat meghatározni, a mi az ily szegény népességű községekben az orvosigénybevételének okvetlen feltételét képezi. Az ellentétet a megyei pénztár sem egyenlíthetné ki, erre az állam van hivatva, mert csak ő rendszeresíthet az egyes községek és körök kisebb-nagyobb vagyoniosságával fordított arányban, hol magasabb, hol alacsonyabb, de a körülményekhez képest mindig elegendő fizetéseket. Egyszersmind azon előnye is van az állami fizetési rendszernek, hogy csak e mellett lehet az egészségügyi személyzet buzgalmanak folytonos ébrentartása és jutalmazása végett, — a mely buzgalmat sem előléptetés, sem jövedelmezőbb állomásokra való áthelyezés reménye nem kecsegtethet, — a községek és körök vagyoniosságára tekintettel meghatározott fizetési fokozatokon kívül, még rang- és fizetési osztályokat is megállapítani.

A fizetési rendszer államosításával a közegészségügyi igazgatásban alkalmazott személyzetre, mint államhivatalnokokra, természetesen a nyugdíjtörvény élvezetét is ki kellene terjeszteni, esetleg az ezen szolgálati ág különös érdekeinek megfelelő módosításokkal. A nyugdíjképességné kimondása, s ezzel a hivatalnok sorsának, bármily csekély mértékben is biztosítása, teszi szerény nézetem szerint a köztisztviselőt elsősorban igazán azzá, a minek lennie kell: a közügy önzetlen harcosává.

Az államosított közegészségügyi igazgatásban, nézetem szerint a tiszti főorvosnak kellene a közegészségi felügyeletet — a mi alatt, mint fentebb is kiemelttem, különösen az

egészségre kedvező és kedvezőtlen tényezők figyelemmel kísérését és felismerését értem, — a megye egész területén gyakorolni, megtartván természetesen a törvény által reá bízott mai funkciókat is. A közegészségügyi felügyeletnek ilyen központi s az egész megyére kiterjedő gyakorlásából azon előny származnék, hogy a tiszti főorvos közvetlen megfigyeléseiből és a községi, illetve körorvosok által *közvetlenül hozzá* küldött jelentésekből ismervén meg megyéje közegészségügyi állapotait, sokkal szakszerűbben is tudná azokat úgy saját törvényhatósága, mint a kormány előtt képviselni, mint a hogy ez most a járásorvosok közvetítése útján történik. De első tekintetre talán, alig megoldható feladatnak látszik, a közegészségi felügyeletet az egész megyére kiterjedőleg, a központból sikeresen gyakorolni. Ne feledjük azonban, hogy itt oly tiszti főorvosokról van szó, a kik megfelelően dotálva, kereseti célból üzött magánpraxistól teljesen tartózkodva, egész munkaidejüket a közszolgáltatnak szentelik. Arról is kellene gondoskodni, hogy a tiszti főorvosok munkássága lehetőleg csak szakszerű teendők által vétessék igénybe, s e célból melléjük az irodai természetű ügyek végzésére, pl. számszerű kimutatások összeállítására, egyszerűbb fogalmazványok szerkesztésére, segédhivatalnok volna rendelendő. A meny nyiben pedig nagyobb megyékben a tiszti főorvos — a törvény által már ma is reá ruházott teendőkkel is terhelve — új, közegészségügyi felügyelői szerepét ennek daczára egy maga nem oldhatná meg sikeresen, mellette 1—2 segédorvosi állomás volna rendszeresíthető, úgy, hogy a mai főorvosi állást ily esetekben valóságos főorvosi hivatal váltaná fel. Ezt sokkal helyesebbnek tartanám, semhogy a mai járásorvosi intézmény a közegészségi felügyelet céljából tovább is fentartassék. A járásorvosi intézmény a közegészségi felügyelet szempontjából mai alacsony javadalmazásával majdnem teljesen hasznavehetetlennek bizonyult. Ez intézményt tehát, a vele egybekötött tanácsadási szerepet a járási székhely községi orvosára ruházva, egyszerűen el kell törölni. Eredményes odaadó munkásságot a járásorvosoktól ugyis csak az esetben várhatnánk, ha őket is — mint a tiszti főorvosra nézve tervezzük — egészen a közszolgálat számára foglalnók le, tehát fizetésöket is ennek megfelelőleg felemelnők, a mi pedig alig állna arányban a járás terjedelmével s a járásban teljesíthető szolgálatuk értékével.

Hogy a tiszti főorvos megyéje összes közegészségi állapo-

tairól folytonos tudomást szerezhessen, és pedig a községi és körorvosok lehetőleg csekély megterheltetésével, célszerűnek tartanám a különféle jelentésekhez, kivált a mennyiben azok tisztán számszerű viszonyokra vonatkoznak, afféle nyomtatott űrlapokat alkalmaztatni, mint a milyeneket a gazdasági tudósítók használnak a vetések állására vonatkozó jelentéseiknél. Ezen nyomtatott űrlapok egyik oldalukon a tiszti főorvos czimét, a másikon a megfelelő kérdéseket tartalmazzák, egy pillanat alatt kitölthetők s nagyon egyszerűen kezelhetők volnának. Ez esetben, minden további részletezéstől tartózkodva, csak egyet akarok kiemelni, a fertőző betegségek állapotának folytonos nyilvántartását, a mit az említett űrlapok segélyével nagyon könnyű módon lehetne eszközölni, ha a községi és körorvosok megfelelő kitöltött űrlapokat hetenként küldenének a főorvoshoz, a ki azokból áttekinthető megyei kimutatásokat állíttatna össze és a főeredményeket, szintén nagyon egyszerű úton, minden felesleges irkafírka mellőzésével, erre a célra szerkesztett nyomtatott űrlapon a belügyminiszteriummal közölné.

A tiszti főorvos fizetését legalább is 2000 frtban kellene megállapítani, s tekintettel arra, hogy előléptetésre nem nyílik kilátása, itt is több rang- és fizetési osztályt kellene rendszeresíteni. A mai fizetések a legtöbb megyében 7—800 frtra rúgnak s az átlagos fizetés 800 frtnál valószínűleg alacsonyabb. A tiszti főorvosok fizetés felemelése által származó költségtöbbletet a járásorvosi állomások eltörlése által megtakarítható, körülbelül 180.000 frtnyi összegből lehetne fedezni.

Tekintettel a tiszti főorvosnak az állami igazgatásban fontos szerepére, kinevezését ö Felsége számára kellene fentartani. A községi és körorvosokat pedig a belügyminiszter nevezné ki.

A községi, illetőleg körorvosok szerepe is lényegesen megváltoznék. A viszony, a mely az államosítás által köztük és az állam között létre jönne, a közegészségi szolgálatra nagyon kedvező volna. A községi és körorvosoktól a gyógyítási szolgálat lelkiismeretes teljesítésén kívül, joggal meg lehetne követelni, hogy községeiknek az egészségügyre fontos összes viszonyait éber figyelemmel kísérjék. Jelentéseik és kimutatásaik, a melyeket lehetőleg egyszerű formában kellene előszabni, alapját képeznék egy jó közegészségügyi statisztikának, a mely minden öntudatos egészségügyi igazgatási tevékenységnek feltételét képezi. Hogy kötelességeiknek megfelelhessenek, a maiaknál kisebb körorvosi

kerületeket kellene létesíteni, úgy, hogy a városokon kívül a mostani, mintegy 1400 rendszeresített, de csak 1130 betöltött községi és körorvosi állomás helyett körülbelül 2500 állomás volna rendszeresítendő, hogy átlagosan minden 5000 lakosra jusson egy-egy községi vagy körorvos.

Ha egyszersmind az új közegészségügyi szervezet életbe léptetésekor a *kötelező orvosgyakornokság* is kimondatnék, a községi és körorvosok az orvosgyakornokokban jól használható segéderőt nyerhetnének. A kötelező orvosgyakornokságot egyéb, itt tüzetesebben ki nem fejthető indokok is ajánlják; most csak megpendítettem az eszmét, a melynek életrevalóságát orvosi körök volnának hivatva eldönteni.

A községi és körorvosok évi fizetéseinek összege körülbelül 2 millió 250 ezer frtra rúgna, feltéve, hogy az állomások száma 2500 lenne és ha a különböző fokozatú és osztályu fizetések, a melyek czélját fentebb kifejtettem, úgy kombináltatnának, hogy egy-egy orvos évi fizetése átlagosan 900 frtot meg nem haladna. Minthogy a jelenleg betöltött községi és körorvosi állomások — mintegy 1130 — rendszeresített fizetéseinek összege körülbelül 560 ezer frtot tesz, a közegészségügyi igazgatás reformja által előidézendő, tulajdonképeni költség-többlet évenként 1 millió 700 ezer frtra rúgna, tekinteten kívül hagyva a nyugdíj költségeket, a melyek az első években még egészen jelentéktelen mértékben szerepelnének.

Az a kérdés most már, vajjon a reform értéke felér-e a reáfordítandó évi áldozatokkal?! Nem koczkaztatjuk-e általa a pénzügyi kibontakozás útján oly sok erőfeszítés után végre mutatkozó sikereinket?! . .

Ha az államéletet nem elszigetelten, egyes részeiben és feladataiban, hanem a különböző erők és célok kölcsönös összehatásában mérlegeljük, mint a hogy öntudatos politikusnak cselekednie kell, kétségkívül azon következtetésre fogunk jutni, hogy *nem*, mert az egészségügyre fordított kiadások az egész nemzet munkásságának minden irányu fokozásában fognak gyümölcsözni, s e gyümölcsökből az állam számára is több fog jutni, mint a mennyi az általa hozott áldozatokkal felér.

DR. VIZNEKER ANTAL.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNIKA.

Október hó.

1-én. Megezáfolják a hirt, mely szerint a *konverzió befejezése* elnapoltatott és elhatározottat volt, hogy azt csak 1890. évben fogják keresztülvinni; csak a tőzsdei helyzet újbóli megjavulásáig történt halasztás.

A *borkereskedés emelésének tárgyában összehívott ankét* a kereskedők szövetkezetté egyesülése mellett nyilatkozik.

Az *első hazai takarékpénztár* összes, még forgalomban levő 50⁰/₀-os kötvényeit (8,783.000 ft.) kisoroltatja s a bécsi Uniobank 4¹/₂⁰/₀-os kötvényeket vesz át azok ellenében, mely papirokat azoknak fogja felajánlani, kik nem kívánják a készpénzzel való beváltást.

A *herendi porcellángyár-részvénytársaság* ujonnan választott igazgatósága az újjászervezést indítványozza.

2-án. Morpurgo kihallgatáson a magyar kereskedelemügyi- és pénzügyminisztereknél. Mihelyt a *társaság által* az osztrák kormánynak *átadott memorandum* (a külügyminiszterium útján) a magyar kormányhoz kerül, folytatni fogják a vonatkozó tárgyalásokat.

A *magyar jogászggyűlés* két, üzleti szempontból fontos tárggyal foglalkozik, u. m. a tőzsdei különbözőeti ügyletek keresethe-tőségével, — melyet pártol — és a munkások baleset elleni biztosításával.

3-án. *Tardoskedden* takarékpénztárt alapítanak 60.000 ft. részvénytökével.

Egy *londoni* osztrák-magyar kereskedelmi kamra alapszabályaí elfogadtatnak.

Új czukorüzleti szokások tervét nyújtják be a bécsi tőzsdekamrának Bécs, Prága és Triest részére; remélik, hogy Budapest is csatlakozni fog.

Előtanácskozás a *kereskedelmi kamrák ankétje* alkalmából.

4-én. A *kassa-oderbergi vasút* félévi kimutatása június 30-áig sokkal kedvezőbb jövedelmezőséget tüntet fel, mint az előző évben.

Egy küldöttség a kereskedelemügyi minisztértől kereskedelmi kamarát kér *Szeged* számára s azon ígéretet nyeri, hogy a kérelem lehetőleg figyelembe fog vétetni.

1 magyar kereskedelmi csarnok borászati szakosztálya a borkereskedelmi ankétban résztvett küldötteinek jelentését fogadja és a termelőknek kereskedelmi célra alakítandó szövetkezetei ellen nyilatkozik.

A magyar államvasutak személypénztárainál a zonaviteldíjak életbelépte folytán beállott torlódás elkerülése céljából, állítólag a postahivatalok meg fognak bizatni menetjegyek bizományban való elárusításával.

5-én. Zágráb-, Eszék és Zengből jövő küldöttség a kereskedelemügyi miniszternél különféle kívánságokat terjeszt elő építkezések, hajózás és szállítási díjak tekintetében. Baross kereskedelemügyi miniszter személyesen fog a tényállásról Zágrábban meggyőződést szerezni; kedvezően van hangolva az eszéki árúraktár terve iránt, de a Zengg-Bihács közti vonalat csak mint államvasutat volna hajlandó kiépíteni.

A régibb tiszavölgyi vasuti kölcsönczimletek ujjakkal való konvertálásába a legtöbb társaság már beleegyezett; a még hiányzó nyilatkozatokat megsürgetik.

A kereskedelmi kamrák ankétja megkezdí üléseit.

6-án. Osztrák részről a Dunagőzhajózási-társaság nyugdíjalapjának szabályozását helyezik a kormányokkal való tárgyalásnál előtérbe.

Baross kereskedelemügyi miniszter nagyon szabadelvű beszédet tart a kereskedelmi kamrák ankétjának megnyitása alkalmából, melyben a kamrák önkormányzatát s az ipar támogatását hangsúlyozza.

Az ankét kijelenti, hogy a kereskedelmi kamrákra vonatkozó törvény alapelveit nem akarja megváltoztatni; az adatok beszolgáltatására vonatkozó kötelezettséget, kamaragyűlések tartását, a kamrák némi szaporítását, a kamarai jelentések jobbszerkesztését, a kamra kültagjai utiköltségeinek megtérítését s a választási eljárás oly irányu módosítását kívánja kimondatni; mely szerint nem működő idősebb kereskedők és iparosok is választhatók lennének és alkalmas egyének bevonása kooperáció útján megengedtetnék.

7-én. A kereskedelmi kamrák ankétja a kisipar szolgáltatási képességének emelése érdekében nyilatkozik; az ipari képzettség fokozását, továbbá tanács alakítását, a munkaerők szaporítását, az ajánlati intézmény szabályozását s a csőd- és bagatell-eljárás bizonyos irányu megváltoztatását kívánja. A kereskedelemügyi miniszter megígéri a gyáraknak adandó kedvezményekről szóló törvényjavaslat előterjesztését.

A rimamurány-salgótarjáni vasműtársaság 1'17 millió forint nyereséget mutat ki, melyből 8%-os osztalékot fizet és 20%-ot a külön tartalékalapba fog helyezni.

8-án. A bécsi, továbbá az általános s a nemzetközi vasuti kocsikölcsönző-társaságok Budapesten 1 évre meghosszabbítják a köztök létező kartellt.

A magyar vasuti igazgatók gyűlése az egységes vasuti idő s mindennemű gyors és futárvonatok egyöntetű elnevezésének kérdésével foglalkozik. A Dunagőzhajózási-társaság be akart lépni az egyesületbe, de visszautasított.

A budapesti tőzsdén a táviró- és telefon-forgalom számára alkalmas helyiséget rendeznek be.

A kereskedelmi kamrák ankétje a vasuti viteldijak iránt támasztott követelményekkel, a fiumei kiviteli kereskedés emelésével s a szállítási ügygyel foglalkozik.

A magyar tud. Akadémia Semsey Andortól 100.000 frt. adományt kap 10 mű előállítására, melyek közül egyiknek tárgya Magyarország közgazdasága.

9-én. Az ipartörvénynek a *magánmegrendeléseket elfogadó utazókról* szóló 50. §-ának módosítása indítványoztatik oly irányban, hogy csak kereskedőknek legyen szabad a minta előmutatása mellett ily üzletközvetítést eszközölni.

A Zágrábban tervezett horvát jelzálogbanknak (a bécsi Uniobank s a magyar leszámítoló bank által leendő) felállítása ügyében a bán tanácskozás végett Budapestre jő.

Érdekeltek gyűlése a *csallóközi vasut* tárgyában.

A budapesti közuti vasuttársaság helyi érdekű vasutainak a fővárosba való bevezetése, az üzleti személyzet részére építendő lakházak s esetleg egyvágányu vasutnak (Zypernowski új szabadalma szerint) a Ganz és társa czéggel leendő építése töke-szaporitást tesz szükségessé, mi fölött rendkívüli közgyűlés fog határozni.

10-én. *A szeszüzlet helyzete* javul; megrendelések érkeznek Olasz- és Spanyolországból.

Az osztrák Phoenix üzletközösségre lép a bécsi biztosító-társasággal.

11-én. A kereskedelemügyi miniszter rendeletet bocsát ki a *check és clearingről* szóló törvényhez, a szakbeosztás és az üzleti határozmányok tárgyában. Mindkettő 1890. január 1-én lép életbe.

12-én. *A vándoriparról szóló törvényjavaslatot* a kamráknak megküldték véleményezés végett.

13-án. *A beteg munkások segélyezéséről szóló törvény* alapelvei megállapítvák s a törvény előmunkálatai folynak.

Az északnémet keleti villámvonat, mely Budapesten vezet keresztül, nem csak nem fog megszűnni, hanem inkább naponta fog közlekedni, mely körülményre már állítólag a nyári menet-rend megállapításánál tekintettel lesznek.

15-én. *A bia-torbágy-esztergomi vasut* ügyében a tárgyalások megkezdődnek.

Az osztrák-magyar Lloyd a *trieszti fegyvergyárat* részvénytársasággá akarja átalakítani.

A magyar fegyvergyárnak a magyar honvédség részére teendő ismétlő-fegyverszállítása 3 évre osztatik fel, 65.000 jut 1890-re, 90.000 jut 1891-re, és 28.000 1892-re. Ár 34 frt. 28 kr.

A *csallóközi vasutvonal* Pozsony és Duna-Szerdahely közt Uj-Szöynnél a magyar államvasutakhoz csatlakoznék, miután Komáromnál állandó hid építését vették tervbe.

Az 1890-re szóló állami költségvetés előterjesztetik; 355³ millió forint kiadás mellett 355² millió forint bevétel s így 0¹ millió frt. hiány irányoztatik elő (a tavalyi költségvetésben 6¹ millió forint volt a hiány). A rendes költségvetésben 330⁸ millió frt. a kiadás, 348¹ millió frt. a bevétel s így 17³ millió a felesleg; a rendkívüli kiadások 6², a beruházások 12² millió forinttal szerepelnek; az átmeneti bevételek többlete 0⁸ millió frt. A kedvező eredményt a fogyasztási adóknak s az italmérési adónak kell köszönni.

Az 1888. évi zárszámadást előterjesztik — 337⁹ millió frt. bevétellel 362⁰ millió frt. kiadás áll szemben s így a hiány 24¹ millió frt.

16-án. A budapesti kövezetvám revízióját, illetve megszüntetését indítványozzák.

A magyar fegyvergyár megfogja kezdeni az ismétlő fegyverek gyártását az egyezség szerint kikötött időben.

A magyar vasutak felmondták a baleset elleni biztosításra vonatkozó egyezményt; az év végével külön egyesületek (magyar- és osztrák vasutak külön) fognak alakittatni.

17-én. A szállítási adót nem fogják megszüntetni.

A magyar kisiparosoknak a fegyverszállításban való részvételét illetőleg a közös hadügyminiszter rendeletet bocsát ki, melyben a feltételeket megszabja.

Bécsben állítólag *incasso- és hitelegylet* fog alakulni, melyben a Länderbank fogja az incasso-üzletet vinni.

A trieszti osztrák légszesztársulat budapesti fiókja kedvező üzleti eredményeket mutat fel. Tiszta nyereség 644.550 frt; a részvények árfolyama 790 a 200 forintos részvélynél. Az intézet 55 frt. felülosztalékot ad.

18-án. A vaskapunál foganatosítandó munkálatok megkezdésére az 1890. évi költségvetésbe 880.000 frt. van felvéve.

A Dunagőzhajózási társaság nyugdíjalapja 540.000 frt. kezelési hiányt (az összes vagyon $\frac{1}{7}$ része) mutat. A járulékot 5%-ról 7⁰/₀-ra akarják fölemelni.

Az összes tiszavölgyi vasuti elsőbbségeket fel fogják november 1-én mondani visszafizetés végett.

A pénzbehajtás megkönnyítése érdekében az aradi kereskedelmi kamara oly levelezőlapok behozatalát javasolja, melyekhez válaszlapok gyanánt utalványok függesztvék.

19-én. Magyarország szesztermelése az 1888/89. évi idényben 847.596 hl. a fogyasztási adó alá vetett szeszfőzőkben, 34.846 hl. az üstfőzőkben; Ausztriából behozva 2.193 hl.; fogyasztási adó lerovása mellett elszállított 523.895, adókötelezettséggel terhelt Ausztriába ment 37.034, külföldre 41.602, adómentes czélokra 49.287 hl. Adóeredmény 18,340.549 frt. fogyaszt-

tási adó, 1,219.616 frt. termelési adó üstök után, összesen 19,560.164 frt.

20-án. Tanácskozások folynak a földművelésügyi miniszteriumban a *ragályok tovább hurczolásának* megakadályozására.

Tanácskozások a magyar államvasutaknál a *keleti forgalom* menetrendjének végleges megállapítása iránt.

Az osztrák-magyar Lloyd az osztrák kormánytól nem kamatozó kölcsönt nyer.

21-én. *A szegedi takarékpénztár* kényszeregyességét a bíróság nem hagyja jóvá.

A horvát autonóm költségvetés még az eddigi elszámolási alap (az ország bevételeinek 45⁰/₀-a) szerint fog előterjesztetni, (míg az új alap 44⁰/₀-ot fog tenni).

22-én. *A magyar leszámítoló bank* a váltóüzletre fiókot rendez be a belvárosban a hatvani-utczában.

A mohács-pécsi vasut a budapest-pécsi vonal államosítását alkalmas oknak kívánja tekinteni az üzleti szerződés felbontására.

23-án. *A keleti forgalom menetrendjén* a sophiai igazgatótanács kormány javításokat eszközöl, úgy, hogy az eddig Vraniában megszakadt összeköttetés, mely Salonikiban vagy Vraniában 22 órai tartózkodást tett szükségessé, helyreállíttatik és november 1-étől nagyobb sebességgel és megszakítás nélkül lehet közlekedni.

A bolgár kölcsönt a Länderbank a bankkegyesülettel karöltve megkötötte. Az árfolyam 25 milliónál 85, 5 milliónál 87¹/₂ lesz, úgy, hogy az ország a tényleg megkapott összeg után 7⁰/₀-ot fog fizetni.

24-én. A szeszdó-érdekeltek országos értekezlete az italmérségi adóra vonatkozó törvény végrehajtása ügyében kiadott rendelet ellen több sérelem okából panaszt emel.

25-én. Az osztrák-magyar bank megkönnyíti a *giro- és kézi-zálogüzletet*.

A kereskedelemügyi miniszter a *marchvölgyi vasut* engedélyezésére vonatkozó törvényjavaslatot nyújt be. A Sudomeritz melletti csatlakozás meg van állapítva, osztrák részről a csatlakozásra vonatkozó engedmény még függőben van.

A kereskedelemügyi miniszter indítványt nyújt be a *diós-győri vasműveknél* tervezett értékleírásokra vonatkozólag.

Az osztrák-magyar államvasut gyűlése a *keleti vasutak* ügyében október 27-ére tüzetett ki.

26-án. Az osztrák Vereins-Kommission a *keleti vasutak át vételére* vonatkozó tervezetet, mely az osztrák-magyar államvasut által felveendő elsőbbségi kölcsönnel áll kapcsolatban, csak azon feltétel alatt akarja jóváhagyni, ha nem 60, hanem csak 40 millió kerülne kibocsátás alá, (ez azon összeg, mely a függő adósság megváltoztatására szükséges), 500 franknál magasabb értékű kötvényekben, hogy ezek nagytőkénél találjanak elhelyezésre.

A kereskedelemügyi miniszter elrendeli, hogy a tojásszállítványok gyorsabban továbbíttassanak, a ládákban és palackokban szállított borra viteldíjkedvezményeket engedélyez.

Bécsben Russ képviselő javaslatba hozza a *zonatarifa életbeléptetését* az osztrák államvasutakon.

A prágai keresk. kamara a Trieszten át dél felé irányuló *czukor-kivitel* számára tarifakedvezményeket óhajt.

A határforgalomnál Zimonyban *állandó igazolási jegyek* kiadása által, megkönnyítések engedélyeztettek.

27-én. A *horvát jelzálog hitelbank* a legközelebbi napokban megalakul. Széll és a bán Minkus (Uniobank) és Beck (jelzálog hitelbank) igazgatók közötti tanácskozmányokon részt vesznek.

A *méhtenyésztési ankét* elhatározza, hogy a kereskedelmi muzeumban központi elárusító raktár állíttassék fel.

A *lipótvárosi körut* szabályozása immár keresztülvihető, miután a hitelbank és a közmunkák tanácsa között az Árpád-malomra vonatkozólag megegyezés jött létre. (A hitelbank 300.000 frt. kárpótlást kap).

Az osztrák Vereins-Kommission az osztrák-magyar államvasutnak a *keleti vasutak tervezett átvételére* nemcsak 40, hanem 50 millió frknyi elsőbbségek kibocsátását is engedélyezi; az üzleti társaság elvből beleegyezik a 60 millió leszállításába; remény van, hogy megegyezés létesül.

Az *osztrák hitelintézetnél* tanácskozások folynak a konverzió befejezése ügyében. Az ezüst értékű elsőbbségi kötvények kicserélésre ajánlatnak, nem pedig készpénz melletti aláírásra.

28-án. A *közúti vaspálya társaság* heves vita után az alaptőke felemelését elhatározza, 6000 drb. 200 frtos másodrészvény fog kibocsáttatni. (1 $\frac{2}{3}$ m. frt.) A szükséglet 1,658.000 frt., ebből 698.000 frt. helyi érdekű vasutakra, 380.000 frt. a Ganz-féle tervezetre, 300.000 frt. társulati épületre, 280.000 frt. a személyzeti lak-épületre fordítandó. A másodrészvények csak a felülosztalékban (5 $\frac{1}{2}$ %-on felüli) részesülnek és részökre kamat nem helyeztetik számításba.

Az *osztrák államvasutak igazgató-tanácsa* a járművek szaporítását engedélyezi. A keleti vasutakra vonatkozólag november közepe táján fog végleges határozat hozatni, időközben Hirsch báró és az osztrák Vereins-Kommission között kerül az ügy rendezés alá.

Az *első magyar serfőzde részv. társ.* 350 frtos részvényeire 50 frtot fizet vissza (uj 300 frtos részvényeket bocsát ki) 40 frtot ad osztalékul és a tartaléktőkéhez 250.000 frtot tesz.

A *rimamurányi vasműtársaság* közgyűlése. A tiszta nyereség minden leírás és javadalmazás után 1 $\frac{1}{2}$ m. frt. Ebből 8 forintos osztalék fizettetik (800.000 frt.) 200.000 frt. tartalékba helyeztetik, és 90.291 frt. a jövő évi számlára vitetik át. Az igazgatóság megczáfolja ama hirt, mintha a nagy részvényesek között szakadás állott volna be.

29-én. A budapesti keresk. és iparkamara a *vándor-iparra* vonatkozó törvényjavaslat felett tanácskozik.

Aláírási felhívás az 5°/_o-os elsőbbségi kötvényeknek 4¹/₂^o/_o-os magyar vasuti kölcsönkötvényekkel való kicserélésére a még hátralékos 31⁹ m. frtnyi összeg erejéig.

A *Romániával kötendő kereskedelmi szerződésre* vonatkozó tárgyalások meg fognak újítani, a mennyiben kedvező eredményre kilátás van.

Az osztrák kereskedelemügyi miniszter a vasuti tanácsnak tudomására hozza, hogy a magyar kormánynyal az *osztrák hatóságok által lebélyegzett hordók* bebocsátása iránt megegyezés jött létre.

30-án. A pénzügyminiszter valamennyi pénzügyigazgatót Budapestre rendelt, hogy az *italmérés bérbeadása és az italméresi adó* megállapítása körül felmerülő nehézségekre nézve tájékozást szerezzen.

Zágrábban *óriási, 93 millió forint értékig menő erdőterületek* bérbeadására ajánlati tárgyalás tartatott kedvező eredménnyel.

Steigenberger és Hertzka posztó és gypajuárú czég Budapestten fizetéseképtelenné válik 300.000 frt. passívával.

31-én. A *horvát jelzálog-hitelbank* felállítása azon előjogokkal fog járni, a melyeket a magyar földhitelintézet élvez; 3 millió. forint lesz az alaptőke.

A szeszgyárosok küldöttsége a pénzügyi és kereskedelemügyi miniszterektől ígéretet nyer az *italméresi adótörvény* végrehajtására vonatkozó rendelet módosítása iránt.

MAGYARÁZÓ MEGJEGYZÉSEK A HAVI KRÓNIKÁHOZ.

Mint szokatlan fontosságu eseményeket jelezhetjük az *1890. évi költségvetés előterjesztését s a konverzió befejezését.*

A költségvetés az által, hogy a hiány 0⁴ millióra van alászállítva — eredmény, melyet az új italméresi adó behozatala s a szeszadóból remélhető magasabb bevétel idézett elő, — fényesen igazolja azt, hogy az államháztartás egyensúlyának korszaka nem fekszik beláthatlan távolban, hanem ellenkezőleg nem sokára tényyné válhat. A pénzügyminiszter lemondott arról, hogy törlesztési czélokra járadékot bocsásson ki; adókból akarja fedezni a szükségletet s ezzel ott vagyunk a fontos átmenetnél, mely az adósságcsináló gazdálkodásból az államháztartás egyensúlyára vezet át. Kevés nagy számban egyesítve az eredményeket, kitűnik, hogy 1889-ben a tiszta bevétel 225⁹ millió frtra volt előirányozva, míg 1890-ben 239⁹ milliót s így 14 m. frttal többet várnak, melyből 11⁷ az italméresi adóra, 2⁸ m. a fogyasztási adók emelkedésére, 2⁴ mill. az államvasutak bevételeinek fokozódására jut, míg az állami üzemek 1⁴ m. kevesebbet ígérnek s több átmeneti és különböző egyéb tételek leszállítottak. A tiszta kiadások, melyek 1889-re 233¹ millió forinttal voltak előirányozva, 1890-re 240³ millióval, vagyis 7¹ millióval nagyobb összegben vannak felvéve.

Az államadósságok fejezete 11³ millió forinttal több tiszta kiadást igényel az által, hogy a 13 millió frt. járadékkibocsátás törlesztési czélokra esik és az italméresi jövedék megváltására szolgáló kölcsön kamatoztatására 9⁹ m. frt. új tétel vétetett fel; a mivel szemben viszont a konverzió segélyével kiküszöbölt tételeket az új 4¹/₂^o/_o-os vasuti kölcsön által igénybe vett összegek ellen-

súlyozzák, sőt meg is haladják. Szigoruan véve tehát a dolgot, az 1890. évi hiány, habár számszerűleg csak 6'9 millió forinttal tesz ki kevesebbet, mint az 1889. évi tett, mégis 29'9 millió forinttal kisebb, miután tavaly 13 millió forint hiányt járadékkibocsátással fedeztek s a 9'9 millió frt. a regaleváltság-kölcsön kamatoztatására egészen új nemű hitelműveletet jelent. Az egészen pontos összehasonlításnál ezen 29'9 millió frtból viszont le volnának vonandók azok az összegek, a melyekkel az adósságok törlesztése a történt halasztás folytán a tavalyi mögött marad.

A *konverzió*nak azon módozat melletti *keresztülvitele*, hogy a keleti erdélyi, alföldi, tiszavidéki és a duna-drávai vasutak ezüst értékű elsőbbségei 31'9 millió frt. értékű $4\frac{1}{2}$ %-os államvasuti kölcsön-kötvényekkel kicseréltesse — a keleti vasutói 96, a duna-drávai vasutói 100'25 árfolyam mellett — azt mutatja, hogy a Rothschild-csoport ezen állami és magán pénzügyi műveleteknél szabadon akar rendelkezni és talán maga a csoport is nagyobb mérvű konverziókra gondol, habár azok még ez idő szerint nem is állanak napi renden.

Meglehető fontossággal bír továbbá azon értesítés, hogy a Romániával kötendő kereskedelmi szerződésre vonatkozó tárgyalások újbóli felvétele nem tartozik a lehetetlenségek közé.

Az előkészítés stádiumában lévő vagyis az ankétszerű tárgyalás alatt álló törvényjavaslatok akkor fognak részünkről méltatásra találni, ha már azok törvényekké váltak. Jelenleg csak azon körülményre kívánjuk a figyelmet felhívni, hogy a kereskedelemügyi miniszter igen szabadelvű módon veszi igénybe az iparkamarák, kereskedelmi testületek és érdekelt körök felvilágosító tanácsait, és ha a miniszter ur beváltja amaz ígéretét, hogy a kívánalmak és előterjesztéseknek lehetőleg eleget fog tenni, illetőleg azokat figyelembe veszi — úgy a forgalom, kereskedelem és ipar igényeinek és érdekeinek megfelelő törvények egész sorozata várható. A vándor iparra, az új iparágak számára nyújtandó kedvezményekre, a tarifa rendezésére és a beteg munkások segélyezésére vonatkozó törvényjavaslatok a fentemlitett szaktestületek tanácskozása tárgyát képezték, s eme törvényjavaslatok nem a bürokratikus, hanem a gyakorlati élet igényeit ismerő munkásság bélyegét viselik magukon.

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

A régi magyar pénzverési súlymértékek. Irta B. Belházy N. János m. kir. miniszteri tanácsos. Selmeczbányán, nyomtatott Joerges Agost özv. és fiánál. 1889.

Körülbelül másfél évvel ezelőtt jeleztem e folyóiratban, hogy gyakorlati közigazgatásunk egyik kitünősége, Belházy János pénzügy-miniszteri tanácsos ur minő nagy fontosságu elméleti, irodalmi probléma megoldásával foglalkozik. Évtizedeken át zajtalanul, de szakadatlanul és szakszerűen folytatott tanulmányok alapján a magyar pénzverés sok százados történetének megírásán, összes régi királyaink különböző arany és ezüst pénzei abszolút értékének szabatos és pontos megállapításán dolgozik. Olyan munkát készül tehát a magyar tudomány rendelkezésére bocsátani, mely egész régi kultúránk és közéletünk megvilágítása szempontjából messzemenő jelentőséggel bír s melynek hiányát eddig a legsajnosabban éreztük.

Bármennyire mellőzik történészeink a pénzügyi és gazdasági mozzanatok taglalását, azt még sem képesek kikerülni, hogy fejtegetéseikben az egyes időszakokint forgalomban levő pénzeket, a márkát, girát, forintot, dénárt legalább megemlítsék. De valahányszor teszik, valóságos rejtvényt adnak fel az olvasónak, ki nem is sejtheti, milyen értéket képviselhettek e pénzek a magok idejében. Ehhez járul, hogy abszolút értékek folytonosan változott, mert a pénzláb nem volt állandó s így a dénár vagy forint más értéket jelez a XV. és mást egy előbbi vagy későbbi században. Történeti műveink azonban csak említik e pénznemet, de még abszolút értékét sem határozzák meg. Gyakran olvashatjuk, hogy ennek a királynak 18, a másiknak 50 dénárt szavazott meg az országgyűlés adóban, hogy ez vagy az a király valamelyik állami hivatalnoknak 200 forint évi fizetést rendelt vagy egy jószágot ezer forintban inscribált. De hogy e számok alatt az ezüst és arany mai értékéhez képest milyen összegeket kell értenünk, arról hasztalan keresünk tájékozást, s így a legjellemzőbb mozzanatokról nem nyerhetünk fogalmat. Sőt ha egyes írók kivételesen tettek is próbát e kérdés megfejtésére, rendszeren a legtevesebb eredményekre jutottak. Ismerjük III. Béla király közjövedelmeinek lényeges tételeit. Kísérlet is történt modern valutára való átszámításukra s kisütötték, hogy a nevezett király pénzbeli jövedelmei mai értékben valami 72 millió forintba rúgtak s hogy ehhez a többek közt az erdélyi szászok olyan összeggel járultak, melynek mai értéke valami hat millió forint. Ez teljességgel lehetetlen s hogy itt okvetlenül számítási hibának kell fenforognia, hogy tehát az átszámítással tett kísérlet semmit sem ér, az természetes.

Az ilyen tévedéseknek pedig fontos következményeik vannak. Ama hibás számítás egészen hamis világításba helyezi a III. Béla korabeli magyar államháztartást, sőt a társadalmi és gazdasági életet, melyre belőle következtetést vonhatni. De nem is történetíróinkat terheli a felelősség azért, hogy e hibát elkövették. A baj

abból származott, hogy ama speczialis szaktudomány, melynek e kérdéssel foglalkoznia kell, az akkori pénz abszolút értékének meghatározására vagy épen semmi vagy — a mi még rosszabb — helytelen segélyeszközöket bocsátott rendelkezésükre. Numismatikusaink régebben sokat dolgoztak, de fölötté egyoldalú irányban. Csupán az érmek külső formáinak leírására szorítkoztak s nem bocsátkoztak ama hosszadalmas és bonyolult kérdés tanulmányozásába, hogy időnkint minő láb szerint verték a pénzt, minő az egyes érmek súlya, finomsági tartalma s minő értékarány forgott fenn közöttük. Ujabban még inkább pang ez a tudományszak. Évek hosszu során át e téren csak Finály Henrik és Salamon Ferencz tettek behatóbb tanulmányokat, míg én magam a XVI. század második felére Belházy János ur értékmeghatározásai alapján a pénz relativ értékét igyekeztem kideríteni. Olyan munka azonban mind e mai napig sincs, mely az egész magyar pénzverés multját felölelné s korszakonként állapítaná meg a forgalomban levő pénznemeknek finomsági tartalmuk szerint való értékét.

E nehéz, de főfontosságú kérdés megoldásával foglalkozik Belházy János már évek hosszu során át. Most közzétett műve azonban még sem e várva-várt munka maga. A nagy feladatnak csak egyik mozzanatával, egyik előzetes megoldást igénylő kérdéssel foglalkozik. Ezuttal a kitünő szakférfiu csak a régi magyar pénzverési súlymértékek abszolút súlyának lehető pontos meghatározását tűzte ki feladatává. E súly kiderítése alkotja az alapot minden további részlet és számítás megtételére, s hogy itt minő könnyen történhetik hiba s minden csekély tévedés is minő sokféle helytelen következtetésre vezethet, azt épen Belházy új művének polemikus-bírálati részéből vehetjük ki. Mert a most megjelent tanulmány két főrésze oszlik. Az első a magyarországi pénzverésben használt súlymérték megállapítását adja. E súlymérték, mint egy 1036-ban kelt okmány igazolja, a legrégibb idő óta a márka vagy gira volt. A márka különböző elnevezéssel fordul elő régi emlékeinkben, de szerző egészen indokoltan három válfaját fogadja el, a budai, az erdélyi és a szepesi márkát, s mindegyiknek abszolút súlyát a történeti anyag alapos felhasználásával és igen éles gyakorlati érzékkel állapítja meg. Meggyőző érvekkel mutatja ki, hogy a budai vagy mint nevezték, a magyar azonos volt az ősrégi troyesi márkával. Ez a magyar márka eredeti súlyában egész 1727-ig, vagyis legalább öt, de, mint szerző mondja, valószínűleg hét évszázadon át változatlanul használatban állt hazai pénzverő intézeteinknél, s csak azon évben esett áldozatul Bécs egységesítő törekvéseinek. E márka súlyát szerző 245·5845 állapítja meg, s azután igen érdekes fejtegetésekben tisztázza viszonyát az erdélyi és a szepesi márkákhoz, melyek súlyát szintén kideríti. A márka felosztásának és finomsági tartalomjelzésének meghatározásával ér véget a nagybecsű tanulmány első része.

A második nem kevésbé fontos és érdekes. A régi magyar pénzverési súlyok meghatározásával már előbb foglalkozott két jeles tudósunk, Finály Henrik és Salamon Ferencz. Tanulmányaiknak régebben közzétett eredményét ezuttal először teszi beható vizsgálat és felülbírálat tárgyává egy erre leginkább hivatott, mert nem csupán elmé-

leti, hanem gyakorlati ismerettel bőven rendelkező szakférfiu. Finály a Szent István korabeli márká súlyát igyekezett meghatározni, de Belházy most kimutatja, hogy az alap, melyből kiindult, legalább is nagyon ingadozó s hogy itt még sokféle további kutatás szükséges, míg a kérdés tisztába hozható. Különösen nem tartja befejezeteknek azon vizsgálatokat, melyeket a Szent István király pénzei átlagos súlyának meghatározására ez ideig tettek. Azon kérést intézi tehát mindazokhoz, kik első királyunk pénzeinek birtokában vannak, válasszák ki gondosan azon darabokat, melyek épek s a kopás vagy lemetelés jeleit nem mutatják, mérlegeljék meg pontosan ezen egyes pénzeket, s a mérés eredményét hozzák nyilvánosságra. Csak ha ilyen adatok bőségebben állanak rendelkezésre, lehet több valószínűséggel, mint eddig, a Szent István korabeli pénzlábot meghatározni. Véleménye már van ugyan e lábról is szerzőnek, de noha igen nagy elmeélel teszi valószínűvé, mégis hangsúlyozza, hogy egyelőre maga sem tekintheti bebizonyítottnak és véglegesnek. Épen azért nagyon óhajtandó, hogy mindazok, kik idevágó adatokkal rendelkeznek, nyilvánosságra hozzák azokat sekképen könnyíték meg a jeles szakférfiunak a nehéz kérdés további tisztázását.

Ha Szent István korát illetőleg szerzőnek még nincs végleges nézete s leginkább Finály adatainak bírálatával kell megelégednie, Salamon Ferencz kutatásaival szemben egy jó lépéssel már továbbra viheti ismereteinket. Meleg elismeréssel szól mindkét tudósunk irodalmi érdemeiről, de e mellett azzal az elfogulatlansággal, melyet az ügy érdeke megkíván, bírálja kutatásaik eredményét. Különösen azok, melyeket Salamon ide vonatkozó fejtegetéseiről mond, kelthetik a legélénkebb figyelmet s nyújtanak egyszersmind igen sok becses tájékozást régi pénzverésünk különböző viszonyairól. Szerző már e kis művével fölötte fontos és elismerésre méltó szolgálatot tett a magyar numismatikai tudománynak, mely benne egyik legjelesebb művelőjét bírja. Vajha mielőbb jelezhetném nagy munkája megjelenését is, mert addig, míg a régi pénzértékek rejtvénye szakszerűen feloldva nincs, a magyar gazdasági élet és művelődés számos mozzanatának felderítése sem igen vehet élénkebb lendületet.

Dr. Acsády Ignác.

Staatliches Schankgefälle in Ungarn. Von Julius Mandello in Budapest. Aus dem »Finanzarchiv« herausgeg. von G. Schanz. (Külön lenyomat.)

Ily czim alatt megjelent Mandello Gyulának, ismert nevű közgazdasági írónk fiának egy értekezése, mely az italmérési jognak nálunk legutóbb végbement reformját volt hivatva a külfölddel megismertetni. — Nagy okunk van mindenkor örvendeni, valahányszor hazai írónk felveszik a tollat, hogy viszonyainkról, nemzeti és állami életünk fontosabb mozzanatairól tájékozzák a tudományos világot. Fájdalom, saját határainkon túl oly kevéssé ismernek még bennünket, oly homályosak, ködösek a külföld fogalmai hazánkról, hogy még ma is: csaknem hazafiui szolgálat számba megy minden még oly kis munka is, mely a művelt nyugaton hazai tollból megjelenik.

Mandello értekezése, mint érintettük, az italmérési jog államosításával foglalkozik s az e tárgyban a múlt év végén hozott két összefüggő törvényt, az 1888. évi XXXV. és XXXVI. törvénycikkeket ismerteti és bírálja. A törvények és indokolásaik szövegét megelőző lapokon találjuk a reform történeti előzményeinek, pénzügyi és erkölcsi oldalának s a várható eredményeknek tömören tartott, de a legkülönbözőbb szempontokat felölelő vázolását. Nem lehet célunk e helyen szerző nézeteit s az azok támogatására felhozott érveket apróra bemutatni. Egy körülményt azonban szükségesnek látunk kiemelni s ez az, hogy szerzőnk a közerkölcsiség szempontját a reform bírálatánál különös figyelemre méltatja. Tapintatosnak kell előre is ez eljárását jeleznünk, ha tekintetbe vesszük, hogy a mondott szempont iránt a művelt nyugaton tagadhatatlanul sokkal nagyobb az érzék, mint nálunk, s a szakemberek ott joggal megvárják, hogy a magyar reform ez oldalról is kellő megvilágításban részesüljön. Mandello megfelel e várakozásnak és sorra veszi a módokat, melyeket külföldön elmélet és gyakorlat egymással karöltve az alkoholizmus romboló áramának visszaszorítására feltalált. Úgyesen domborítja ki törvényünk hiányait s azon intézkedések nagyon is ruganyos voltát, melyek a végrehajtó hatalom kezébe adják az eszközöket a kérdéses szempontok esetleges figyelembevételére. Minden bizonynyal sajnos, hogy törvényhozásunk a szesz italok pusztításai ellen, melyek nemcsak a közegészség és közerkölcsiség rovására mennek, hanem hazánk nagy területein ép az italmérés rossz kezekbe jutása folytán óriási gazdasági veszélyeket is rejt magában, pozitív rendelkezéseket nem iktatott a törvénybe. Mindazáltal nem szabad feledni, hogy e bajok korlátozására mégis a reform teremtette meg az alapot. A hatalmat bíró kezekről függ, hogy az új helyzet tényleges javulást is hozzon magával. S habár e pontban nem vagyunk is oly pessimistikus nézeten, mint szerzőnk, készséggel elismerjük, hogy fejtegetései a magyar olvasó előtt is érdekel és becsesel bírnak az által, hogy az eléggé nem méltányolható fontosságu kérdésre a figyelmet kellő erőlyl felhívta.

dr. —

Dépréciation des richesses. Crise qu'elle enegendre, — maux qu'elle répand — souffrances qu'elle provoque dans les classes laborieuses. Mémoire dû à l'académie des Sciences morales et politiques de France par Alph. Allard. Paris, 1889. 316. l.

Allard ezen művét a franczia akadémiában a folyó év január havában fölolvasta; mire január 26-án és február 2-án az akadémia több tagja, jelesül Passy, Leroy-Beaulieu, Lévassieur, Germain és Leon Say hozzászóltak a tárgyhöz, nagyobbbrészt megtámadván a szerző állításait és következtetéseit. Tekintettel arra, hogy a vendégnek nem illik az akadémiában polemiát folytatni, Allard fölkérte barátját Laveley-et, hogy nézeteit az akadémikusokkal szemben támogassa. A szóban álló munka magában foglalja az egész vitát: Allard fölolvását bő jegyzetekkel és idézetekkel együtt; — az említett akadémikusok fölszólalásait -- végül Laveleye védelmező bírálatát. — Allard értekezésében

igazolni igyekszik azt, hogy a jelenlegi gazdasági válság nem származott más okokból, mint abból, hogy a bimetalismus tényleges uralma megszűnt és a monometallismus alatt nyög a világ.

A jelenlegi válság az eddig megélt vagy észlelt válságoktól szerinte következő három pontban különbözik. Ugyanis 15 évig tart már, kiterjed mindennemű árra és kiterjed az egész világra, — holott más válságok sokkal rövidebb idő alatt zajlottak le, csak némely árucikkek árában jelentkeztek illetőleg csak egyes termelési ágakra terjedtek ki; és csak egyes országokat vagy legfőlebb világrészeket értek. Sokan keresték ezen válság okait s abban vélték azokat föltálatni, hogy roppant nagy a túltermelés; sokkal nagyobb a termelt árúk mennyisége, sem hogy a fogyasztás velük arányban állana. Ez az okoskodás mindazáltal hamis, mert az, hogy a termelés nélkülözésekre vezessen, hogy a munka nyomort szüljön: ez az elmélet meg nem állhat. A krízis, mely évek során át tart, a különböző országok irányadó köreinek figyelmét magára vonta. Angolországban 1885-ben működött egy parlamenti bizottság, melynek célja volt megkeresni a kereskedés és ipar hanyatlásának okait; az a bizottság végjelentésében lehetetlennek tartja a túltermelésnek azon hatását, hogy a jelen válság okozója lenne. A túltermelés magában bírja gyógyszerét, és rövid idő alatt helyre áll a fogyasztás és termelés közt azaz egyensúly, a mely a termelést ismét rendes medrébe vezeti vissza. A túltermelésből hosszú időre terjedő válság nem keletkezik. — Franciaország 1884-ben küldött ki egy országos bizottságot, mely azonban a válság oka iránt nem mert nyilatkozni; ugyanily tartózkodással működött a Belgiumban kiküldött bizottság. Végül Angolországban utaltak arra, hogy ne a kereskedés és az ipar hanyatlásának oka iránt tegyenek vizsgálatokat, hanem fürkésszék az arany és az ezüst viszonyainak hatását, és ekkor küldötte ki az angol parlament a »Commission on Gold and Silver« név alatt működő bizottságot, melynek működése a fennálló válság okaira oly élénk világot vetett és a szerzőre nézve kétségtelenné tette azt, hogy a válság egyedüli oka a bimetalismus uralmának csökkenése.

A pénz szerepe a gazdasági életben igen fontos. A pénz ugyanis nem pusztán árú, s ennél fogva az árelmélet, mely az árúk árára általában alkalmazható, reá nem egyedül irányadó, az angol bizottság elé került adatok világosan mutatják, hogy az arany- és ezüst-bányák termelése a pénz értékére nem volt hatással. A pénz arra szolgál a gazdaságban, hogy vele az árúk ára kifejeztessék. Minél több ennél fogva az arany és az ezüst, annál nagyobb az árúk ára, de ugyanazon időben midőn az arany és az ezüst szaporodott s így az árúk árának emelkednie kellett volna, más erő az ár csökkenésére hatott, a mennyiben az emberi szellem annyiféle tökélesbitést hozott alkalmazásba, hogy az árak termelési költségeit lényegesen leszállította. Ez a két irány a világpiacpon egymással harcol és az árak meghatározásánál küzd. Annyi azonban bizonyos, hogy a nemes árúk hirtelen szaporodása az árak emelkedésére vezet. Így midőn a XVI. században Európába Amerikából az első aranyküldemények özönlöttek, az árak általában emel-

kedtek; egy kappan ára 4 sous-ról 15-re, tehát majdnem a négyszeresre emelkedett. 1851-ben Californiában és Ausztráliában aranybányákat fedeznek föl, 15 év lefolyta alatt a világ pénze megkétszerezedik, ezen szaporodás sok gondolkozót kétségbe ejt, félnek gazdasági válságoktól és hanyatlástól, — s ime az nem következik be, mert ugyanabban az időben roppant előhaladás áll be a technikában, az elősegíti a termelést, szaporítja a szükségletek számát, több pénzre van szükség, mert több árú jön forgalomba s miután így a megszorodott pénzzel szemben a megszorodott szükségletek állanak, az egyensúly ismét helyreáll, a pénz értékében nem veszít semmit. Az árúk árának képzése legjobban kitűnik a következő képletből; egy két serpenyőből álló mérleg közepén az egyensúlyt jelző mutató van; — az egyik serpenyőbe tesszük a világ összes árucikkeit, mindazt, a mi cserébe jön; minél többet teszünk ebbe a serpenyőbe, annál jobban száll az le, azaz annál kisebbek lesznek az árak s a mérleg mutatója annál kevesebbet mutat. A másik serpenyőbe az arany és ezüst jön, mely a világ eredete óta kiaknáztatik; minél több pénz jön az arany és ezüst serpenyőjébe, annál inkább emelkedik fel az árúk serpenyője s vele együtt a mérleg mutatója sokat, többet jelez; azaz annál jobban emelkednek az árak. Ezt észreveszi az ipar és a termelés, és siet több árút előállítani, több árú jön az árú serpenyőjébe, az leszáll, vele együtt az ár is, a mi ismét a termelést arra tereli, hogy a kisebb árnál többé ne termeljen.

Ezeknek előrebocsátása után a szerző áttér tulajdonképi tárgyára; oda állítja mint ideált a francia pénztörvényt, melyet a köztársaság XI. évében hoztak, mely szerint arany és ezüst pénzek forognak, és az arany értéke az ezüsthöz 1 : 15-ben állapítottatott meg. Ezt a törvényt megingatta az 1870. év. Németország a hadisarcban kapott aranytömeg által ösztönözve, 1873-ban meghonosítja az arany-valutát; az ezüstöt demonetizálja; a francia kormány attól tartva, hogy a demonetizált német ezüst kiszorítja majd az aranyat Franciaországból, ideiglenesen megszünteti az ezüstpénz veretését — és ime tizenhat év óta egy állandó válság: az összes árúk árának leszállása, csökkenése. Tény az, hogy mindazon országokban, melyekben arany a fizető eszköz, az árúk ára 30—35 százalékkal apadt, holott a tisztán ezüst valutával bíró országokban például Indiában, ez az árcsökkenés nem tapasztalható. Tekintettel a tények által constatatált árcsökkenésre az a kérdés merül föl: kinek árt egyáltalában egy általános árcsökkenés? — Használ mindazoknak, a kik aranyat kapnak, tehát a tőkepezéseknek, kiknek az adósok (legyenek magánadósok, községek vagy az állam) fizetni tartoznak; — árt mindazoknak, a kik valami árút eladni kénytelenek, vagyis a dolgozó embereknek. Veszít tehát az állam is, mert adósságai fejében 35⁰/₁₀-kal többet kell fizetnie, mint előbb; a mennyiben ugyanis ugyanannyi pénzt kell fizetnie, daczára annak, hogy értéke 35⁰/₁₀-kal emelkedett. Veszít a földmives, veszít az ipar. Indiában ezüst a pénz; előbb a rupia ára 22 pence volt, most 16 p. vagyis ugyanazt a mennyiségű árút 27⁰/₁₀-kal csökkent pénzzel vásároljuk, és minthogy az indiai gabna a világpiacz szabályozására hat, a francia gabna is legalább 27⁰/₁₀-kal csökken árában; megfordítva áll az úgy a belföldi

parra nézve, ez Indiában ártuit kénytelen $27\frac{1}{2}\%$ -kal olcsóbban adni s így $27\frac{1}{2}\%$ -ot veszít, ha Indiával összeköttetésben akar maradni. Franciaország s minden állam, mely nyersterményeket, főkép gabonát kívülről hoz, s mely iparczikkei számára a külföldön kénytelen piacokat keresni, az arany megdrágulása folytán kellemetlen helyzetbe, válságos állapotba jut. Ily körülmények közt minden állam odatörekszik, hogy saját földművelése és ipara legalább az országban magában tartsa meg piacát s ebből következik azután az az áramlat, hogy minden európai állam ipar- és agrárvédműveket honosít meg s elhagyja az eddig oly sikerrel folytatott szabadkereskedést. A piac megszűkülése és az árak árának csökkenése maga után vonja azt is, hogy a vállalkozók üzletüket megszorítani, munkásaik számát kevesbíteni és munkabérüket leszállítani igyekszenek; és így a specialis baj, mely ellen művelt korunk annyit küzd, a munkáskérdés mindig nagyobb és nagyobb lesz.

Ime ezek az ezüst démonetizálásának — az arany monometallismus teoriájának — siralmas következménye; — pedig a rendszer következetes keresztültvitelét 1879-ben Németország ideiglenesen felfüggesztette, és ha következetességgel folytattatnék, még 6—7 milliárd frank ezüstpénz várja azt, hogy a forgalomból kivonattassék, és ez mintegy 40—50%-al fogja még az arany árát emelni, illetőleg az összes árak árát ugyanannyival csökkenteni s így még 40—50% veszteséggel járna.

Mikép lehet a bajon segíteni. Az angol „arany és ezüst“ bizottság e kérdésre nem mert határozottan nyilatkozni. Vannak azonban megállapodásai, melyek a kérdésben nagy fontosságúak. A bizottság valamennyi tagja egyetértett abban, hogy a közgazdasági baj kezdetét vette 1873-ban, vagyis azon időben, a midőn Németország és a latin unio az ezüstöt démonetizálta. Ebből tehát az következik, hogy a bizottság tagjai meg voltak győződve, hogy a bimetalismus úgy miként az 1873. előtt tényleg létezett, lényeges hatással volt a közgazdasági viszonyokra, mert a meddig az uralkodott, az árakban lényeges változást nem lehet konstatálni. Egyuttal tisztában kell lenniök az iránt, hogy nem lehet a baj orvoslására más eszközt találni, mint a bimetalismussal számolni és hogy a tapasztalás szerint fenn lehet tartani a két fém közt a meghatározott arányt, ha az illető nemzetek ragaszkodnak hozzá. És ezek után a bizottság egy része ajánlja is a bimetalismus helyreállítását, de Angolország nélkül. A bizottság másik része pedig határozottan ajánlja azt, hogy Angolország is lépjen be a bimetalistikus unióba; még pedig a következő okokból: — Nincsen fém, mely elegendő mennyiségben állna rendelkezésre, hogy egy magában pénzül szolgáljon a nélkül, hogy kereskedelmi zavarokra alkalmat ne adjon. De a kereskedelmi visszasságok nem szabályozhatók a nemzetek összhangja nélkül; egy nemzet magában nem tehet semmit; az alap, melyen egy nemzetközi egyezés létrejövetele kívánatos, a következő: a két törvényes pénzfém pénzverése szabad; a két fémnek pénzérték viszonya törvény által szabályozandó.

De nemcsak az angol bizottság hajlik a bimetalismus szükségessége felé; a világ minden nemzeténél élénk a mozgalom ez irányban.

A francia bankárok három évvel ezelőtt ily értelemben kérvényeztek a francia parlamentnél, 1886. évben nyolczszáznegyven kérvény érkezett a német törvényhozási testülethez, melyekben hasonló eszmék foglaltatnak; maga Bismark nyilatkozataiban arra enged következtetni, hogy ő is belátja az aranyvaluta hiányait. A hollandi kormány a bimetallismus hívének jelentkezik és kész ez értelemben nemzetközi egyezményre. Az egyesült amerikai államokban a közvélemény régóta a bimetallismus zászlója alatt áll, és az új elnök még erősebben nyilatkozott e szellemben, mind elődje. Szóval mindenütt kész a talaj, hogy a bimetallismus ismét meghonosuljon s vele együtt a 16 év óta uralkodó válságnak vége vessék.

Der Grund-Schuldschein. Ein Versuch zur Reform des landwirtschaftlichen Grund-Credits im preussischen Staate. Berlin, 1889. 54 l.

Tekintve a mezőgazdaságra legujabb időkben bekövetkezett válságos időt, a névtelenül megjelent mű azt hiszi, hogy általános és tartós értékelkedés a mezőgazdasági termékeknél alig fog bekövetkezni, hogy a munkabérek nem leszállani, hanem emelkedni fognak, s így a mezőgazdaság számára még károsabb viszonyok készülnek, melyek ellen csak a földhitel újabb szervezete nyújthat segítséget. A földhitel szervezete, melyet a szerző javaslatba hoz, a következő:

Minden földbirtok, mely legalább $12\frac{1}{2}$ hektár nagyságu, legalább 200 mark földadó tiszta hozadékra van becsülve és legalább 10.000 márka becsüértékkel bir, becsü értéke erejéig földteherjegyekkel (Grund-Schuldschein) terhelhető. A földteherjegyek 100 és 1000 márkás értékben bocsáttatnak ki; még pedig oly nagyságu alakban, mint a hasonló értékű birodalmi bankjegyek. Minden földteherjegy kamatszelvekkel láttatik el. A jegyeket egy erre az állam által kirendelt hivatal adja ki, $2\frac{0}{10}$ kamatot hoznak, a földbirtokos pedig $2\frac{1}{2}\frac{0}{10}$ kamatot fizet az állampénztárba. A $1\frac{1}{2}\frac{0}{10}$, melylyel a földbirtokos többet fizet, a kezelési költségekre szolgál, a mi ezen felül megmarad, az egy biztosítéki alap képződésére fordittatik, esetleg a pontatlan fizetések kiegészítésére. Ha a biztosítéki alap oly magasságot ér el, hogy kamatjaiból a földteherjegyek kezelési költsége fedezhető, a $1\frac{1}{2}\frac{0}{10}$ fizetése, melylyel a földbirtokos többet szolgáltat, mint a mennyit a papír kamatoz, a földbirtokosok javára leszállittatik, esetleg egészen megszűnik. A földteherjegyek minden állampénztárnál készpénzül elfogadtatnának s kamatostul együtt beváltatnának. Ha a földbirtokos földteherjegyeket igénybe vesz, telekkönyvébe bejegyeztetik ez a körülmény, illetőleg birtokának megterhelhetése mások által ezentul a telekkönyvben lehetlenné válik. A földbirtokos bármikor és bármennyit törleszthet a földteherjegyek adósságából; ez esetben azt a kezelő hatóságnál bejelenti, az ad annyi teherjegyet, mint a mennyinek megfelelően törleszteni óhajt s e jegyek a forgalomból kivonatnak s ennek megfelelően a földbirtokos kevesebb összeg után fizeti továbbra a kamatokat.

A szerző tervének előadása után az ellene netán fölvetethető megítéléseket fölhozza és megczáfolja.

A terv megvalósítása esetén sok papír jövend egyszerre forgalomba s az által a közönség nem lesz abban a helyzetben, hogy azt kellően méltassa. Ez ellenvetés annyiban igaz, hogy tényleg 1500—2000 millió márká jő mozgásba; de ennek semmi esetre nem kell egyszerre történnie és okkal-móddal akként lehet a papírt forgalomba hozni, hogy a nagy közönség is hozzá szokjék. Az, hogy a közönség oly csekélyen kamatozó papírt nem fog keresni, alig állja meg a kritikát; a kamatláb a magán discontónál Berlinben és Hamburgban már most is $1\frac{1}{2}$ — $2\frac{0}{10}$ közt ingadozik, tehát az alacsony kamatlábhöz az üzletvilág s vele együtt a nagy közönség szokik. Egy további kifogás, hogy a kamatozó papírnak nincs kellő forgalomképessége, főleg rendes fizetéseknél; ezzel szemben utal a szerző a már is forgalomban levő záloglevelekre. — Végül az említett papírok csekély kamatlába a tőkét nagyon veszélyezteti, mert kamatoztatását a lehető minimumra szállítja le; de ezt a bajt, ha a földművelésen egyáltalában segíteni akarunk, nem lehet mellőzni.

Dr. Matlekovics Sándor.

Külföldi közgazdasági folyóiratok szemléje.

A Schmoller-féle »Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich« XIII. évfolyamának 3. füzetében Scheel H. »Die Berechnung der Handelsbilanzen« czím alatt a nemzetgazdasági és statisztikai kutatásokban oly gyakran szereplő kereskedelmi mérleg megállapításának módozataival foglalkozik, beható bírálat alá vetve hat nagy állam, u. m. Németország, az Osztrák-Magyar monarchia, Olaszország, Franciaország, Nagy-Británia és az Észak-amerikai Egyesült-Államok áruforgalmi statisztikáját.

A kereskedelmi mérleg közgazdasági jelentősége felett folyt végnélküli vitákat csak érinti értekezőnk. A gazdasági pártok, a szabadkereskedelem hívei úgy, mint a protekcionisták, előszeretettel hivatkoznak a forgalmi mérlegre. És csakugyan, a hogy a statisztika ma áll, mindkét fél egyenlően meríthet érveket e kimutatásokból. Ha kedvező mérlegnek örvend az egyik párt, akkor a másik hivatkozik arra, hogy eladósodott államoknál szokott a kivitel a bevétel felé emelkedni, mert hisz a kivitt árúk szolgálnak a tartozások kiegyenlítésére, mint példa reá Oroszország, hol pl. 1887-ben 393 millió rubel értékű bevétellel 623 millió rubel értékű kivitel állott szemben. Ha a mérleg kedvezőtlen, úgy vigasztalásul szolgálhat az, hogy ebben a tekintetben Nagy-Británia és Franciaország hasonló helyzetben vannak, bár viszont a másik fél felhozhatja, ha jónak látja, hogy a török birodalmi statisztika is sokkal nagyobb bevittet mutat ki, mint a mekkora a kivitel (így pl. 1887-ben 2.010 millió piaszter bevétel mellett alig 1.300 millió kivittel jegyeztetett).

A tudomány már meglehetősen tisztázta azt a tényt, miszerint a kereskedelmi mérleg, a melyet a statisztika megállapít, csak egyik alkatrésze annak a sokkal fontosabb fizetési mérlegnek, mely magában foglalja mindazt, a mit az egyik nemzet gazdasága bizonyos időszakban a másik nemzet gazdaságától kapott és a mit annak adott. Árúkat és

nemes érczeket (pénzt) adhat át egyik ország a másiknak tényleges ellenszolgáltatásul az árúk és pénz ellenében. De ezentul teljesíthet munkát a másik szolgáltatásban s azért kap viszont árut, pénz vagy más oly szolgáltatást, mely munkában áll. Az árúk forgalmát, Scheel fejtegetései szerint, legalább néhány állam képes megbízhatóan kimutatni; a nemes ércz be- és kivitelét szerinte már ki kellene hagyni a kereskedelmi statisztikából, minthogy annak megállapítása tökéletlen, oly állítás, melyet indokolni értekező, úgy látszik, nem tartott szükségesnek. A munkateljesítések természetesen épen nem szerepelnek a forgalmi kimutatásokban. Pedig nem csekély értékekről van itt szó. A nagy hajórajjal bíró államok például fuvarjukkal állanak a többiek szolgáltatára s árúkkal vagy pénzzel fizettetik azt meg magoknak. Ez az egyik magyarázata annak, hogy Anglia nagy beviteli többletet mutat fel. A bevétel egy része ugyanis e fuvarok megfizetését képezi és nem jelent új tartozást a külföld irányában.

Az elmélet szerint nem lehet kétség, hogy a szolgáltatások e három neme: árú-, pénz- és munkacsere a nemzetek közt egymást teljesen kiegyenlíti, de csak a mennyiben nemzetközi teljesítések kizárólag azonnali viszonszolgálatok ellenében történnek, vagyis rövidebben szólva, a mennyiben a hitel közbe nem lép. Ennek közbenjötté azt eredményezi, hogy a fizetési mérleg még egy kiegészítést kíván meg, t. i. a hitel mérlegének számbavételét. Az így teljessé lett mérleg aztán kell, hogy tökéletes egyensúlyt mutasson. Mert eltekintve alamizsnáktól, vagy hadisarczoktól, nemzet nemzettől semmit nem kap ellenszolgáltatás nélkül: legyen bár az azonnal teljesítve, vagy a hitel révén későbbre halasztva.

Hogy ennek az egyensúlyt mutató tökéletes mérlegnek még legelső egykor oly nagy becsben tartott alkateleme, az áruforgalmi mérleg helyes megállapítása is nehézségekkel jár, azt alig kell mondani. És mégis nem lehet kétség abban, hogy azok, kik a kész adatokat használják, sokszor épen nem ismerik e nehézségeket, mert különben nem tekintenének az előttök levő számokra oly feltétlen bizalommal, mint azt tenni látszanak.

Első dolog tisztában lenni azzal, hogy tulajdonkép mit kívánunk az áruforgalmi statisztikától? A feleletet e kérdésre Scheel úgy adja meg, hogy e statisztika feladata kimutatni, minő kötelezettségek hármlanak a nemzetre a külföldi árúk behozatala folytán és minő követeléseket szerez az a belföldi árúk kivitele által.

Ezt a feladatot megoldani azonban gyakorlatilag lehetetlen. Mert kevesebb tartozás hármlik reánk ugyanazon értékű jószágok behozatalából, ha a szállítást — esetleg a külföldi termelési helytől kezdve — belföldiek végzik, mintha külföldi fuvaros viszi azt egészen a belföldi kereskedő vagy fogyasztó lakhelyéig és viszont. Ezt a körülményt azonban a statisztika egyáltalán nem veszi és nem is veheti tekintetbe. A legjobb, a mivel beérnünk kell, azon értékek megállapítása, a mivel a javak az ország határán átmenetelők időpontjában bírnak, a mikor is, mintegy felteszszük, hogy a belföldön belföldi, a külföldön külföldi teljesíti az áru szállítását. E mellett és összefüggésben ezzel az átvitel

értékkülönbözetét, a mivel az a határon kimenetele időpontjában több értéket képvisel, mint behozatalakor, szintén a belföld javára kellene írjunk, illetve ez árúk belföldi szállítási költségeit a „követel” rovatai közé kellene helyoznunk.

Áttérve már most a határon átment javak értékének megállapítására: kitűnik, hogy sem Északamerikai Egyesült-Államok, sem Nagy-Britannia adatai nem szolgálhatnak nemzetközi összehasonlítások alapjául és az illető államok kereskedelmi mérlegét szükségképp hamis világitásban mutatják be. Északamerikában értékvámok léteznek s a bevétel a bevallott és vám alá kerülő értékek alapján határoztatik meg. Ámde a vámot a bemenő árúk azon értéke után számítják, melylyel azok az elküldés helyén és időpontjában birtak, tehát a begöngyölési, szállítmányozási és fuvar költségek nélkül. A kivitel értéke úgy vétetik számításba, a mint azt a javaknak az Egyesült-Államok kikötőiben uralkodó árai mutatják. Hogy ez adatok nem szolgálhatnak a kereskedelmi mérleg alapjául, azt nem is kell mondani. Eltekintve ugyanis a bevallásból eredő hibaforrástól, mely a nagyszámu vámköteles árúk bevitelénél a valóságnál jóval kisebb értéket eredményez, csökkenti még a bevétel értékét a szállítási költségek teljes levonása.

Ugyanílynemű, bár ellenkező irányú hibában leledzik az angol áruforgalmi statisztika is. Itt a bevitt javak az angol partokra való megérkezésnél birt értékek szerint vétetnek számba, de a kivitel bevallásánál az előállítási (elküldési) hely árai az irányadók. Sheffield aczélya a sheffieldi árak és nem azon érték szerint becsültetik, melylyel az a londoni vagy a liverpooli kikötőbe szállítva birt. Ime egy ok, a miért Nagy-Britannia oly kedvezőtlen mérleggel dolgozik. Ehhez még csak azt kell hozzátennünk, hogy az angol kikötőkben megérkezett árúk értékét a hajó vezetője mondja be, a kitől alig várhatni, hogy e bemondást lelkiismeretesen teljesítse, esetleg teljesíteni képes legyen. Az angol statisztikusok maguk is elismerik e forrás megbízhatlanságát.

Hátra van még négy állam: monarchiánk, a Németbirodalom, Francia- és Olaszország áruforgalmi statisztikájának bírálata. Az itt divó értékbecslési módszer ellen Scheel nem tesz kifogást. Szerinte a megbízható kereskedők és iparosok, kik ez országokba bevitt s onnét kivitt árúk értékét felbecslik, tudhatják jól mindazt, a minek ismerete e becslés alapos megejtésére szükséges, feltéve, hogy minden termelési szak kellően képviselve s a felbecslendő árúk kellőleg osztályozva és megkülönböztetve vannak. Legfelebb némi gyakorlat s az árak megállapításának több forrása, a kereskedelmi kamarák jelentéseinek vagy a különböző piacok árjegyzékeinek figyelembe vételével gyakorolható ellenőrzése kívánatos s aztán e bizottságok adatai ellen elvi aggályt táplálni nem lehetend.

A kereskedelmi mérleg fellállításának alapja azonban ott, hol az érték megbecslését bizottságok végzik: a behozott és kivitt árúk mennyiségének kipuhatólása. S itt új és horderejökben megmérhetetlen hibaforrásokra bukkanunk. Nem is említve azon árúkat, melyek nem kerülnek a vámhatóság színe elé: a modern vámrendszer mellett természetesnek fogjuk találni, hogy a határon bevitt árúk nagyobb ellenőrzés

alatt állanak, mint a kivitt javak. Meg kell engedni, ugymond Scheel, hogy a behozatal feljegyzése elég pontos, sőt esetleg nagyobb mennyiségeket adhat, mint a melyek a valóságnak megfelelnek. Ez utóbbi eset foroghat fenn, értekező szerint ott, hol a bevitel nagy része vámmentes s így a kereskedőnek nem áll érdekében a kizárólag átvitel végett bemenő árukat, mint ilyeneket, megjelölni. Az átvitel egy része ily államokban, minő pl. Anglia, észrevétlenül egybeolvadhat a bevittel. — Másképp áll a dolog a kivitelnél. Olaszországot kivéve, nincs az itt tekintetbe jövő államok közt egy sem, melynek említésre méltó kiviteli vámjai volnának. A kivitt árúk pontos számbavételére tehát a pénzügyi hatóságok részéről hiányzik az indító ok. Ebben rejlik az egyik magyarázata annak a jól ismert jelenségnek, hogy sokkal gyakrabban találkozunk szenvedő, mint cselekvő mérlegekkel.

Mindent azonban e körülmény sem fejthet meg. Nagyon sok, hogy ne mondjuk, minden attól függ, hogy minő lelkiismeretességgel történnek a feljegyzések. — Az 1879. évi július 20-ki németbirodalmi törvény szigorította az adatgyűjtési eljárást, s ime a Németbirodalom mérlege, mely azelőtt erősen passiv volt, újabban meglehetősen egyensúlyt, ha nem kiviteli többletet mutat; bár e változásnak a védvamos párt, melynek politikája ép azóta került uralomra, bizonyára más magyarázatot fog adni.

Nem kívánjuk kimeríteni azon aggályokat, melyeket értekező a 6. nagy állam mérlegeinek pusztá egymás mellé állításából azok megbízhatósága iránt merit. A kritikai eljárás azonban minden bizonynyal helyén van s a tudomány csak nyerhet vele, ha annak segélyével félszeg következtetésektől, tévútra vezető bizonyítékoktól menten marad.

Dr. Ráth Zoltán.

STATITISZKAI ÉRTESITŐ.

Közegészségügyi statisztikánk reformjához.

A hivatalos statisztika úgy viszonylik a törvényhozáshoz és végrehajtáshoz, mint az egyes ember életműködéseiben az öntudat az elhatározáshoz és a cselekvéshez. Feladata, az állami elhatározásra és cselekvésre indokul szolgálható összes közviszonyokat feltüntetve, nemcsak a közállapotok hű képét adni, hanem a bajokra rámutatni, a számok kombinációja által okaikat kutatni, az orvoslás módjait feltalálni vagy legalább ebben segédkezni s a cselekvésnek irányt szabni: egy szóval az állami életben az öntudat szerepét teljesíteni. S habár nem kizárólagos eszköze az állami öntudat alakulásának, de ebben mindinkább becsesebbé, hogy úgy mondjam, nélkülözhetetlenebbé válik, mert a közérdekű viszonyok közvetlen egyéni megfigyelése mellett, tekintve, hogy azok folyton szövevényesebbek és bonyolultabbak lesznek, napról napra jobban vagyunk a statisztikára utalva, ha tárgyilagos és elfogulatlan ítéletet akarunk magunknak alkotni. Daczára ezen, úgy hiszem, megczáfолhatatlan igazságnak a statisztika még most sem részesül az öt megillető méltánylásban, s akárhányszor sajnálattal kell tapasztalnunk, hogy nagy fontosságú reformok a statisztika teljes mellőzésével tanulmányoztatnak és készítettnek elő s hogy tanulságai a közigazgatásban is alig vétetnek figyelembe. Gyökeres orvoslást e tekintetben maga a statisztika van hivatva létrehozni, az által, hogy kicsinyes korlátaiból kibontakozva maga-magát tökéletesítse, s a közélet összes viszonyait körébe vonva, az általa felkarolt viszonyokat oly — tartalmi és területi — részletességben tüntesse fel, hogy tanulságai elől senki se zárkózhassék el.

Tekintve ezen, itt röviden jellemzett viszonyt, a melynek az állami cselekvőség és a statisztika között fenn kell állania, alkalmoszerűnek látszik, hogy akkor, a midőn szerény nézeteimet a közegészségügyi igazgatásról kifejtteni bátorkodtam, ¹⁾ egyszersmind közegészségügyi statisztikánk reformjához is hozzászóljak. Annál is inkább, mert ha a jó statisztika már általában egyik lényeges feltételét képezi a sikeres állami tevékenységnek, még inkább mondható ez különösen a közegészségügyi igazgatásról, a hol az állam cselekvőségének nemcsak gyakorlati indokait, hanem tudományos elveit is jórészt a statisztikából me-

¹⁾ Lásd a jelen füzet értekezései között ugyanezen szerzőnek »Közegészségügyi igazgatásunkhoz« című értekezését.

riti, minthogy a statisztika az emberi egészség egyéni természetű — se azért statisztikai megfigyelésre utalt — törvényeinél fogva az egészségtannak, s részben a gyógyítástannak is nélkülözhetetlen módszerét képezi.

A közegészségügyre vonatkozó részletesebb statisztikai adatok gyűjtése nálunk 1877-ben kezdődött, miután az 1876 : XIV. t.-cz. elrendelte, hogy a belügyminiszter évről évre jelentést terjesztszen a közegészségügy állapotáról az országgyűlés elé. Ezen belügyminiszteri jelentések, a belügyminisztérium és a statisztikai hivatal által együttesen szerkesztve, a himlőoltáson, a kórházak betegforgalmán s a járványosan fellépő fertőző betegségek statisztikáján kívül még sok más fontos és tanulságos közegészségügyi viszonyt ölelnek fel, mint pl. a halálokokat, a törvény értelmében gyakorolt közegészségi hatósági felügyeletet, a fürdőket stb., a melyek a statisztikai hivatal régebbi adatgyűjtésének tárgyát nem képezték. Nem is az a főhibája ezen jelentéseknek, hogy tartalmuk most sem egészen elegendő, hanem hogy adataiknak megbízhatósága csekély, a mely hibát közegészségügyi igazgatásunk mai szervezeti hiányai mellett még a legerélyesebb végrehajtással sem lehetne teljesen kiküszöbölni. Másik nem kevésbé fontos hibája ezen jelentéseknek, hogy nagyon későn — rendszerint 3 év elteltével a tárgyalat viszonyok után — tételnek közzé, illetőleg terjesztetnek az országgyűlés elé, s így közvetlen gyakorlati érdeklődést alig ébresztenek s legfőlebb tudományos értékkel bírnak. Midőn a közönség a különböző gazdasági viszonyokról a legrövidebb idő alatt értesülhet, mint pl. a termésről alig egy hónapra az aratás, a külforgalomról néhány hónap múlva a forgalom megtörténte után, valóban kíváncsok, hogy az ember legfontosabb java, egészsége hasonló figyelemben részesüljön; különösen nálunk a közegészségi állapotok köztudomásos rosszását tekintve, minden eszközt fel kellene használni a közegészségügy iránti érzék ébren tartására és fejlesztésére! Vagy lehet-e, hogy csak egy példát hozzak fel, eléggé hibáztatnunk, hogy az 1887-ben hozott himlőoltási törvény gyakorlati eredményeiről, az újraoltásokról s ezeknek a himlőbetegedésekre való hatásáról majd csak 1891-ben, legjobb esetben 1890. végén fogunk tudomást nyerhetni!? Az 1886-ik évi jelentés, ugy tudom, rövid idő alatt az országgyűlés elé fog terjesztetni. Czélszerűnek tartanám azután, hogy az 1887., 1888. és 1889-ik évi adatok egyidejű adatgyűjtéssel egyszerre állíttassanak össze és — remélhetőleg már a jövő ősszel — egy közös jelentésbe foglalva együtt terjesztessenek a ház elé. Ez által a mai aránytalan késedelem minden nehézség nélkül meg volna szüntethető.

Gyökeres változásokat azonban közegészségügyi statisztikánkban, a melyek ugy az elméletet, mint a gyakorlatot kielégítenék, közegészségügyi igazgatásunk mai szervezete mellett alig lehetne eszközölni. Azon reformoknak tehát, a melyek szerény nézetem szerint a közegészségtudomány mai állásának és a közegészségügyi igazgatás gyakorlati igényeinek megfelelően, egy más közegészségügyi szervezet, az államnosított közegészségügyi igazgatása képezi előfeltételét.

A közegészségügyi statisztikának, hogy célját elérhesse, magá-

ban kellene foglalnia először az egészséget befolyásoló általános tényezőket, úgy a természetieket, mint a társadalmiakat és államiakat, továbbá a népesség tényleges egészségi állapotát, végre az egészségügyi viszonyok végső fokmérőjét, a halálozást, különös tekintettel annak egészségügyi szempontból fontos körülményeire, kivált a halál okaira.

A legáltalánosabb tényezők, a melyek az egészségre hatnak: a meteorológiai viszonyok s a talaj, a levegő és az ivóvíz bizonyos tulajdonságai. Ezen természeti tényezők, a melyekkel szemben az egyes ember magában egészen tehetetlen, első sorban kell, hogy a közegészségügyi statisztika feljegyzéseinek tárgyát képezzék. Hozzájuk csatlakoznak, mint már részben társadalmi eredetűek, de szintén általános tényezők: a lakás, foglalkozás és táplálkozás. Ezután jönnek a megromlott egészség helyreállítására szolgáló intézetek, kórházak, fürdők és klimatikus gyógyhelyek, a melyek már átmenetet képeznek az egészség állami jellegű általános feltételeihez. Ilyenek egyrészről a közegészségügyi szervezet és igazgatás általános viszonyai, másrészről a közegészségügyi felügyelet gyakorlása és a törvény által közegészségi ügyekben előszabott hatósági intézkedések, nagyobb jelentőségű közegészségi munkálatok. Nem hagyhatom megjegyzés nélkül, hogy ezen, az egészséget befolyásoló általános tényezők ismerete, legalább részben, más mint közegészségügyi jelentőséggel is bír, s így a rájuk vonatkozó adatok gyűjtését más érdekek is sürgetik. Pl. a meteorológiai viszonyoknak mennél kisebb területek szerint való ismerete a mezőgazdaságra is végtelenül tanulságos, tehát a mezőgazdasági statisztikának is kiegészítő részét képezi. A talajnak közegészségi szempontból fontos viszonyai közé is lehetne oly kérdéseket felvenni, a melyek a mezőgazdaságot szintén érdekelnék. A lakás statisztika pedig kulturális tekintetből is megérdemli figyelmünket s azonkívül oly kérdésekre is kiterjeszkedhetnék, a melyen a biztosítási és tűzkár statisztikának is tanulságokat nyújthatnának.

A közegészségügyi statisztikának második főrészt képezné a népesség egészségi állapota. A beteglétszám, a betegségek, továbbá a nem és a gyermekkor megkülönböztetésével, évnegyedenként — az év jellegzetes négy szakában — volna a községi és körorvosok által összeírandó. A fertőző betegségek azonban, mint ezt már e füzet más helyén, közegészségügyi igazgatásunkról szóló értekezésemben is említettem, folytonosan nyilvántartandók volnának.

A közegészségügyi statisztika harmadik főrésze, a halálozási statisztika, tulajdonképen a népmozgalmi statisztikának képezi részét, de oda csak a szaporodás szempontjából tartozik. Hogy adatai a közegészségügy céljaira is szolgáljanak, ki kell terjednie a halál okaira, továbbá az elhaltak korviszonyaira s lehetőleg foglalkozására is. A mi a halálokokat illeti, ha elvül fogadjuk, a mit rendészeti tekintetek követelnek, hogy senki orvos közbejötté és halotti bizonyítványa nélkül el nem temethető, s a halálokokat helyesen csoportosítjuk, az ide vonatkozó adatok beszerzése nem fog valami különös nehézséget okozni, csak a cédula-rendszert kell alkalmazni. Az anyakönyvvezető a halál okára vonatkozó kérdést az orvos által kiállított halotti bizonyítványból

fogja kitölthetni. A halálokokat azért is czélszerű az általános halálzási statisztika körébe foglalni, mert csak így lehet azokat az elhaltak egyéb fontos viszonyaival egybevetni, minők a nem, kor, családi állapot, vallás s esetleg nemzetiség és foglalkozás.

Végre még csak azt akarom kiemelni, hogy nézetem szerint az egész anyagot, ha nem is az összes községek, de legalább is a községi és körorvosi területek szerint kellene összeállítani; mert csak így juthatunk a csupán nagyjából tájékoztató országos vagy megyei számok helyett a jelenségek okaira is rávezető, az állami tevékenységben irányt szabó adatok birtokába.

Javaslatomat csak vázlatosan adtam elő. Tettem ezt egy részt tér szűke miatt, másrészt azon körülmény által is indokolva, hogy az annak feltételét képező igazgatási szervezet maga is csak javaslat. A részletekről tehát majd csak a gyakorlati megvalósítás előtt beszélünk. Vajha minél előbb!...

Dr. Vizneker Antal.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Budapesti Szemle. Szerkeszti : Gyulai Pál. 1889. novemberi szám : Mezőgazdasági reformok, Baross Károlytól; stb.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerk. Bedő Albert. XXVIII. évf. VIII—IX. füzet, augusztus és szeptember hó.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerkesztik : Cserháti Sándor és Kosutányi Tamás. VII. évf. 10. füzet, Magyar-Óvár, 1889.

Statisztikai havi füzetek. Szerkeszti Körösi József, kiadja Budapest főváros statisztikai hivatala. 196. sz. (1889. szeptember) : Gimnáziumok és reáliskolák statisztikája az 1888/89. tanévre. A budapesti heti és országos lóvások eredményei 1888-ban, stb.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Herausgeg. von J. Conrad. Neue Folge XIX. B. 3. H. : Das römische Vermögensrecht und die soziale Aufgabe, von J. Baron. Das Verhältniss der Gross- und Kleinhandelspreise, von E. Schwiedland. Die Novelle zum österreichischen Krankenversicherungsgesetze, von L. Verkauf. Die wirtschaftliche Gesetzgebung Österreich-Ungarns im Jahre 1888.

Statistische Monatschrift. Herausgeg. von der k. k. statistischen Central-Commission. XV. Jahrg. 10. H. : Die Armenpflege in den oesterreichischen Städten und ihre Reform, von E. Mischler. Die Ergebnisse der Evidenzhaltung des Grundsteuer-Katasters in Bezug auf die steuerpflichtigen Objecte in den Jahren 1886. und 87. von Inama, etc.

Journal des économistes. 48-me année. Octobre 1889 : Le congrès de Washington et l'union douanière des trois Amériques, par G. de Molinari. Les revenus sous l'ancien régime à propos d'un livre récent, par G. du Puynode. Le congrès monétaire international de 1889. par A. Coste. Congrès international des accidens du travail par Rouxel. Congrès international des chemins de fer, par M. R. Congrès des sociétés par actions, par E. Rochetin. La participation aux bénéfices, par Sophie Raffalovich ; etc.

The Economist, 2403—2408. A Fifty Years Record of the National Debt. The Railway Returns for 1888. The Production of Gold. The Depression on the Stock Exchange. The Report on foreign Immigration. Iron and Steel. Cotton Movement and Crop of 1888—9. The Cost of Wheat Growing. The Prices of Commodities. Germany and Russia. Our Joint-Stock Banks. The Latin Monetary Union ; etc.

B) KÖZGAZDASÁGI és STATISZTIKAI SZAKMUNKÁK és FORRÁSMŰVEK.

Az aradi kereskedelmi és iparkamra jelentése a kerületét képező Arad-, Békes-, Csanád- és Hunyad megyének, továbbá Arad sz. kir. városnak általános gazdasági, kereskedelmi, ipar- és forgalmi viszonyairól 1888-ban. Arad, 1889.

Gerő Viktor: A nemzetgazdaság- és pénzügytan vezérfonala szakiskolák számára. Budapest, 1890.

Magyarország áruforgalma Ausztriával és más országokkal az 1889. januártól június végéig terjedő félévre. A kereskedelemügyi miniszter ur megbízásából szerkeszti és kiadja az orsz. magyar statisztikai hivatal. Budapest. 1889.

Magyarország áruforgalma Ausztriával és más országokkal. VI. és VII. füzet. 1889. június és július hó. Budapest, 1889.

Magyar statisztikai Évkönyv. XVII. évf. 1887. VIII. füzet. (Igazságszolgáltatás és telekkönyvi forgalom.) Budapest, 1889.

Szentkirályi Ákos: Az erdélyi gazdasági egylet állatkiállítási szakosztályának működése 1882—89. Kolozsvár, 1889.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik. Herausgeg. vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLI. Jahrg. IX. H.

Neményi, dr. A. Die Verstaatlichung der Eisenbahnen in Ungarn. Leipzig. 1890.

Neumann F. J.: Grundlagen der Volkswirtschaftslehre. I. Abtheilung. Tübingen, 1889.

Barberet J.: Le travail en France. Tome VI. Paris, 1889.

Block M.: Annuaire de l'économie politique et de la statistique. 46. Année, 1889. Paris, 1889.

Gossin H.: Les chemins de fer. Paris, 1889.

Jeanneney J.: Le crédit agricole mobilier. Paris, 1889.

Olivier E.: La France avant et pendant la Révolution. Les classes, les droits féodaux, les services publics. Paris, 1889.

Rouillet A.: Des habitations à bon marché. Législation. Paris, 1889.

Tableau général du commerce de la France avec ses colonies et les puissances étrangères pendant l'année 1888. Direction des douanes. Paris, 1889.

Statistical Abstract for the United Kingdom in each of the last fifteen years from 1874. to 1888. London, 1889.

Bollettino di notizie sul credito e la previdenza. Ministero d'agricoltura. industria e commercio. Anno VII. No 7. e. 8. Roma, 1889.

Ferrara F.: Esame storico-critico di economisti e dottrine economiche del secolo XVIII. e prima metà del XIX. Volume I. p. I. Torino, 1889.

Movimento della navigazione nei porti del Regno nell' anno 1888. Roma, 1889.

Navigazione in Trieste nel 1888. Trieste, 1889.

Cohen Stuart A. J.: Bijdrage tot de theorie der progressieve inkomstenbelasting. Hage, 1889.

Diepen A.: De jongste uitingen van het antiprotectionis me in Nederland. Gorinchem, 1889.

A HORVÁT- ÉS SZLAVONORSZÁGOKKAL EGYESÍTETT KATONAI HATÁRÖRVIDÉK BERUHÁZÁSI ALAPJA.

Megfelelni óhajtván a t. szerkesztő ur abbeli kívánatának, hogy a »Szemle« t. olvasói közül azok részére, kik a horvát-szlavon határörvidéki beruházási alapról tájékozással nem birnak, arról némi ismertetést közölnék, készséggel teljesitem régi ígéretemet, s leirom itt ez alapról azt, a mi közgazdasági szempontból annak jelentőségét megismerteti.

Az ugynevezett határörvidéki beruházási alap Horvát-Szlavonország gazdasági életének fejlődésében, s ez által népe boldogításának elősegítésében már 18 év óta kiválóan jelentékeny feladatot teljesít. Vasutak és közutak létesítése, folyó-szabályozások, iskola építések, a Karst hegység elkopárosodott részének beerdősítése, s az ennek vidékén levő talaj-javítások és a vízhiánnyal küzdő szegény községek számára víztartók felállítása, már hosszú időn át hirdetik azon áldásos jótéteményeket, melyekkel Ő Felsége a horvát-szlavonországi volt határörvidék polgárosítása alkalmából és különös atyai gondoskodásának tanubizonyoságául a beruházási alap létesítése által Horvát-Szlavonországot megajándékozta.

Százados tölgyerdők fakészletének a kulturalis viszonyok fejletlensége által kényszerített megtakarítása, a Száva mentén több helyt oly szép és értékekben annyira emelkedett erdőket adott át korunknak, hogy ezek felhasználása útján a kultura késedelmének pótlására most már nagy mérvű gazdasági beruházások váltak lehetségessé.

A sok esetben akarat ellenére is megkimélt, vagy a pusztítás daczára is megmaradt, s előbb értéktelennek vagy tehernek tartott erdő, a nemzetközi fapiaczkokkal megtörtént összeköttetése után, egyszerre óriási vagyontökévé változott át, s új munkakört és pénzt hozott az ország népe közé, itt is, mint a világon mindenütt és miként minden nemzet körében, igazolván ama

kétségtelen igazságot, hogy az erdők megkimélése áldást hoz, s hogy legyen azok értéke az ország ez vagy ama részében, itt vagy amott még oly csekélynek is látszó, kiméletek megjutalmazza az okszerű használat békés megvárását.

A szlavoniai ős tölgyesek addig, míg fennállanak, a természet hatalmas alkotásainak bámulatra keltő képét nyújtják, melynél a magasba emelkedő óriás törzsek az örök alkotó művészi tempломának dóriai oszlopait képezik; levágásuk után pedig a kultura vívmányaiért folyó harcban nagy számú milliókkal járulnak azon kiadások fedezéséhez, melyekre a győzelemre törekvő nemzetnek szüksége van.

Ezen rendkívül szép és értékes tölgyerdőkből a m. kir. kormánynak a törvényhozástól már 1869-ben nyert felhatalmazása alapján a cs. és kir. közös hadügyminiszteriummal és a Bánnal egyetértőleg tett javaslatára Ő cs. és ap. kir. Felsége 1871. évi június 8-án kelt legfelső parancsiratával, akkor, midőn a volt határőrvidéki lakosság által az államkincstár erdőségeiben élvezett erdei szolgalmak megváltására a kincstári erdőknek pénzérték szerint kiszámított fele része a volt határőrvidéki ezredekben alakított vagyon-községek számára legkegyelmesebben átengedett, a határőrvidéken létesítendő s e sorok kezdetén megjelölt beruházási célokra, az államkincstárnak jutott erdők másik feléből még 30.000 kat. hold koros tölgy-erdőt rendelt a bródi és pétervári határőrezredek területén kihasítani. Az ezen erdők eladása után befolyó pénz képezi most a beruházási alap tőkéjét.

Mielőtt ezen 1873-ban a XXX-ik t.-czikkbe iktatott megosztás megtörtént, a volt határőrvidéken az összes tölgyerdők kiterjedése, a legújabb kataszteri felvételek szerint, 256.234 kat. holdra terjedt, természetesen voltak ezek között gyengébb minőségűek is, mint a minők magának a beruházási alapnak jutottak, nevezetesen a Gradiska és Glina vidékén levő előhegységi tölgyesek. Az összes tölgyesekből az állam tulajdonában 108.695 kat. hold maradt, s ebből jutott 30.000 kat. hold a beruházási alapnak, míg a jelenlegi Belovármegyében, a báni, bródi, gradiskai, lika-otocsácsi, ogulin-szluini és péterváradi kerületekben lévő volt határőri községek összesen 147.539 kat. hold tölgyerdőt kaptak.

Akkor, midőn a beruházási alap erdőségeinek eladására 1872. évi június 30-án az első ajánlati tárgyalás megtartatott, ez erdők értékét az 1873. évi pénzválságot megelőzőleg legmagasabb fokon álló faárak alapján 24 év alatti kihasználás mellett és 12 évi

részletben való fizetéssel 33 millió 300 ezer ezüst frtra becsülte az annak megvásárlására összeállott társulat, s ezen összeg mellett, illetve holdanként 1110 ezüst forinton való megvételére tett ajánlatot.

Köztudomású dolog, hogy e társulattal, melynek részesei budapesti pénzügyintézetek valának és pedig névszerint a magyar földhitel-résztvény-társulat, az angol-magyar bank, a frankó-magyar bank és ezek mellett ifj. Pollák Bernát bécsi fakereskedő, a szerződés 1872. évi október 5-én, Ő Felsége engedélye alapján, a katonai főparancsnokság és a társulat között Zágrábban megkötött.

Ha az akkori magas donga-árak tovább tartanak, s ha az 1873. évi bécsi világkiállítás megnyitásának ünnepélyes napján a »Krach« nevet nyert híres pénzügyi válság ki nem tör, s minden józanabb pénzirtokost az ismeretlen természetű vállalatoktól vissza nem riaszt; úgy a vásárló-társaság, mely »A határörvidéki erdőüzleti társulat« hivatalos czímet vette fel, tekintettel arra, hogy a francia dongák fogyasztóira és a tölgy-műfa piaczon is ő lett volna képes a legkiválóbb üzleti befolyást gyakorolni, bizonyára fényes üzletet csinál vala, még pedig vagy az üzletnek saját számlájára való folytatása mellett, vagy olyképen, hogy azt külön e célra alakítandó résztvényitársaságra ruházza át. A beállott viszonyok azonban nem kedveztek s a társulat már 1873. évi október 9-én a zágrábi főhadparancsnokságnak a szerződéstől való visszalépését jelentette ki.

A társulat az időközben kifejlődött nehéz pénzügyviszonyok következtében, igen valószínűen a megfelelő pénzzerővel nem rendelkezvén, a szerződésen könnyítő változtatásokat kívánt elérni, a mi azonban nem sikerülvén, kénytelen volt 3,330.000 ezüst forintnyi óvadékának elvesztésével, az első évre eső erdőterület átvétele és árának lefizetése után a szerződéstől visszalépni, s így történt az, hogy a beruházási alap mindjárt kezdetben és a levágható faállományért öt megillető jövedelmen kívül ezen erdőkért még a 3 milliót meghaladó nagy tőkének birtokába jutott.

A társulat visszalépése, illetve a szerződésnek 1874-ben történt megszüntetése váratlanul meglepő volt, és pedig annyival inkább, mert a tölgyfa-anyagok viszonyait ismerők nem kétkedtek abban, hogy az üzletnek 4—5 évi küzdelmes időszak után

bizonyára jobbra kell fordulni, a mint ezt az eddigi tapasztalatok csakugyan igazolják is.

Az erdők értékesítésének sorsa ezután az lett, hogy a be-
ruházási alap, illetve az állam vette a feladást kezébe s előbb
1874-től 1880-ig évi kisebb részletekben ugyan, mert az
üzleti viszonyok is rosszabbak valának s mert a horvát-
szlavonországi magán erdőbirtokosok eladásai is nagy versenyt
okoztak, de ez időtől kezdve már jelentékenyebb mértékben,
évenként rendszeren október hónapban, nyilvános ajánlati tárgyalás
útján történnek eladások, úgy hogy a folyó év végéig összesen
már 18.648 kat. hold lett eladva, s ezért összesen 21³ millió forint
folyt be, mely összesen kívül az alap az időközi kamatok után is
legalább 2 milliót meghaladó jelentékeny jövedelemben része-
sült. A rendszer évi erdőrészletek eladáán kívül pedig még fél mil-
lión jóval felül menő összeg folyt eddig be az alap javára az
időközben kiszáradt egyes fatörzsek eladása után is.

Az adatok, melyek nyomán az alapnak eddig befolyt összes
bevételeit és kiadásait részletesen ismertethetnők, nem állanak
rendelkezésünkre, noha kétségtelenül hisszük, hogy azok részle-
tei is érdekelhetnék a »Szemle« t. olvasóit. Tény azonban, hogy
a kereskedelemügyi miniszter úrnak, mint volt közmunka és köz-
lekedési miniszternek, a mult 1888. évről a törvényhozás elé ter-
jesztett jelentése szerint a volt határörvidék területén kiépített
állami vasutakra 10,295.496 forint lett felhasználva,¹⁾ s ezen ki-
vül az alap a vinkovcze-brecskai helyi érdekű vasut építési költsé-
geihez 535.000 frt. értékű törzsrészvény átvételével járult; mely
összegeken kívül még bizonyára közel áll eddig 4 millióhoz a
közutakra fordított kiadás, 3 millióhoz a Száva-menti vízszabá-
lyozások költsége, 1 millióra mehet a karstvidéki víztartók, víz-
vezetékek és lecsapolások kiadása, 700.000 frtra. az iskolákra adott
összeg és mintegy 300.000 frtra a Karst vidéki erdősités, melynek
sikeres munkásságát a Zeng és Jablanacz tengerparti vidékén
található szép fiatalos erdők igazolják.

Az alap közvetlen kezelését a bán, illetve a horvát-szla-
von országos kormány vezeti, még pedig a magyar kormány
hozzájárulásával megállapított és Ő Felsége által jóváhagyott
szabályzatok szerint és egy e célra alakított külön bizottság
közreműködésével.

¹⁾ Ezen vasutak a következők : Vinkovcze-Brod ; Sziszek-Szunja ; Szunja
Doberlin ; Brod-Uj-Gradisska ; Uj-Gradiska-Szunja és India-Mitrovicza.

A bizottság elnökét a bánnak a magyar miniszterium útján leendő előterjesztésére Ő Felsége nevezi ki, valamint a bizottság többi 8 tagja közül is a volt határőrvidéki községeket és városokat képviselő 4 tagot, míg a többi 4 tag közül 2 a magyar kormány, illetve 1 a földmívelésügyi és 1 a pénzügyminiszter által, 2 pedig a horvát-szlavon országos kormány által neveztetik ki.

Az alap befolyó jövedelmeinek felhasználása a kitűzött beruházási czélokra olyképen történik, hogy az összes jövedelmekből előbb levonatnak a kezelési költségek, névszerint a bizottságnak és az alap vagyonát kezelő pénztárnak kiadásai, az erdő értékesítés érdekében tett kiadások, az alap javára átadott erdők évi adójának és kezelési költségeinek fejében a kincstárt az össz-jövedelem $1\frac{0}{6}\%$ -ával megillető hányad, s az ekként megmaradó összegből $56\frac{2}{3}\%$ a volt határőrvidéken létesítendő vasutakra és $43\frac{1}{3}\%$ autonom beruházásokra használandó.

Az alap jövedelméről és kiadásairól az 1872-ik évtől kezdve minden évre külön költségvetés és zárszámadás készítettik. Az alap évi előirányzatát, melybe a foganatosítandó beruházási munkálatok részletesen vétetnek fel, a bán, a magyar földmívelési- és pénzügyi miniszterek hozzájárulásával készíti el. A beruházási bizottság a költségvetést és zárszámadásokat s az ezekkel összefüggő kérdéseket minden évben tavasszal és ősszel tartatni szokott üléseiben a két kormány hozzájárulásával megállapított és Ő Felsége által jóváhagyott tárgysorozat szerint intézi el s határozatai érvényesítésére a két kormány és illetve Ő Felségének legmagasb jóváhagyása szükséges. Sürgös és fontos esetekben rendkívüli ülések is tarthatók. Az összes beruházási ügyek béklyeg és illetékmentesek. A létesített beruházások kivitelök után azonnal az illető tárgyak fentartására hivatott közigazgatási ágazatoknak, a beerdősített területek pedig, a mennyiben állami vagyont képeznek, az államerdők igazgatóságának adandók át.

Az alap tulajdonát képező és még el nem adott erdők területe összesen 11.352 k. hold s ez a közelebbi 6—7 év alatt kétségszékül el lesz adva, minthogy pedig az ezen erdőkben nyerhető finomabbműfának árai már is oly jelentékenyen felmentek, hogy az ez évben árverelt 1800 k. holdnak 2,586,000 frt becsára ellenében 3,056.000 frt. lett megajánlva, a legvalószínűbb számítással tehető fel, hogy az alapnak még *legalább* 20 millió forint bevétele leend s hozzá még nem jelentéktelen összegű időközi kamatokkal.

Az 1871. évi június 8-án kelt legfelsőbb parancsirat és

illetve az 1881. évi július 15-én kelt császári és királyi rendelet 1. pontja értelmében a beruházási alapnak az eddig átadott 30.000 hold tölgyerdőn kívül még kilátása van arra, hogy részére újabb és még annyi koros fával bíró állab hasíttassék ki, mennyi az erdők okszerű kihasználása mellett és az erdő-gazdaságilag szükséges faállomány károsítása nélkül lehetséges lesz.

Az utóbb idézett 1881. évi cs. és kir. rendelet szerint az alap további feladatahoz tartozik még a következő állandó alapok létesítése: a lika-otocsácsi és ogulin-szluini kerületek, valamint a báni kerület szegényebb részének segélyezésére szolgáló tőke létesítése; a katolikus, görögkeleti és mind két evangélikus templomok és papi lakások fentartásának segélyezésére az elszegényedett és deficiens katolikus és görögkeleti papok támogatására szükséges tőkék kiadása; az iskola-építések, népiskolai épületek fentartásának segélyezésére és népiskolai tanítók díjazására, a községi utak fentartására szükséges tőkének létesítése s végül a Karst beerdősítésére s a beerdősített területeknek újabb elpusztulása ellen való biztosítására szükségesnek ismerendő tőke létesítése.

Nagy és emlékezetes tanuságot tesz ez alap maradandó alkotásaival arról, hogy a gondos és jó szívű Uralkodó a törvényhozás és kormányok bölcsesége, még azon korszakban is, midőn az állam pénzügyi viszonyai a legnehezebb küzdelmekre valának utalva, eme jelentékeny értékű erdőkért várható készpénznek az államélet más szükségleteire való felhasználásáról lemondottak és azt kizárólagosan az ország ama kis részének javára szentelték!

BEDŐ ALBERT.

AZ ÚJ NÉMET TÖRVÉNY A SZÖVETKEZETEK RŐL.

Még nincs egy évtizede, hogy az új Németbirodalom a híres császári üzenettel hivatalosan rálépett a szociális reformok terére s már is egy csomó új intézmény és nagyszámu módosítás a régieken jelzi a haladást a megkezdett uton. S habár igaz, hogy a német törvényhozás nem maradt mindenkor hű önnönmagához, mikor a gazdaságilag gyengébb osztályok érdekeiről volt szó — mert hisz például az óriási vám, melylyel a kenyérterményeket megterhelte, a legkiáltóbb következtetlenség ebből a szempontból: de azt a nagy erkölcsi sikert nem lehet tőle elvitatni, hogy kezdeményezése követőkre talált Európaszerte. — Még alig lehet egyik és másik újítás hatását megítélni az eredményekből, melyeket létrehozott s máris tovaterjed annak vonzereje távol országokra és mozgásba hozza a törvényhozások gépezetét mindenfelé. Valódi nemzetközi versenyt látunk ma kifejlődni a reformok körül, melyeknek kifejezett célja az: védeni a gyengét az erősebb ellen, legyen bár annak neve munkás vagy paraszt, adós vagy kis-tőkés, bérlő vagy kézműves. A mint a dolgok most állanak, szinte úgy látszik, mintha sirja felé hanyatló századunk egy új kultuszt akarna örökölni hagyni utódjának: a szegény ember kultuszát.

A német törvényhozás egyik legújabb alkotása, a szövetségekről szóló 1889. évi május 1. törvény szintén egy új lépés a jelzett irányban. Annak kell lennie már tárgyánál fogva is. Mióta az önszegély elvének nagynevű apostola, Schulze-Delitzsch az ötvenes évek elején megkezdé fáradhatlan tevékenységét a kézműves- és munkás-egyesületek alkotása körül, változatlanul egy maradt a szövetségek célja: az apró erők egyesítése által kölcsönözni gazdasági súlyt a gyengéknek s a közös üzletvitel iskolájában körültekintő, takarékos és önállásra képes gazdákat nevelni belőlök. Ennek a célnak nevében sürgette Schulze-Delitzsch, mint a

porosz országgyűlés tagja, a már szép gyarapodásnak indult intézmény jogi alapjának megteremtését. Mert a fenálló jogrendszer a társaságok ezen új czállal bíró nemét, mint külön alakot egyáltalán nem ismerte. — A hiányon csak kerülő utakon lehetett nagy ügygyel-bajjal segíteni. — Végre egy 1867. évi porosz törvény felruházta a szövetkezeteket a jogi személy jellegével és egyuttal sajátos viszonyaiknak megfelelő szabályozást adott nekik. E porosz törvényt egy évre reá ¹⁾ magáévá teszi az észak-német szövetség, majd az egész birodalom területén életbe lép az és több mint két évtizeden át — egészen 1889-ig — szolgál a szövetkezetek életének jogi alapjául.

Az új alapon aztán újult erővel indult meg az alkotás. A fáradhatlan agg mester, a szövetkezetek atyja, Schultze-Delitzsch egyrésztől, az ifjabb neuwiedi apostol, a mezőgazdák kölcsönegyleteit megteremtő Raiffeisen másrésztől páratlan tevékenységet fejtenek ki. Az eredményt legszebben tüntetik fel az 1867—87 közt lefolyt két évtized első és utolsó évének számai. A porosz törvény megalkotása évében Schultze-Delitzsch a felügyelete alatt állott szövetkezetek számát 1453-ra s azok saját tőkéjét 33 millió márkára teszi (egy csomó osztrák egyesület beszámításával). Husz évvel utóbb az elhunyt mester utódja Schenck 4821 szövetkezetről tesz jelenlést, melyeknek tőkéje 300 millió márkára rúg; ezek mellett vagy 500 Raiffeisen-féle szövetkezet működött, nem kevés sikerrel küzdve a kisbirtokosokon rágódó uzsora ellen. A szövetkezetek összes tagjainak számát (1884-ben) másfélmillióra becsülték.

A tények tehát igazolták az új társasági alak létjogát s egyuttal arra mutatnak, hogy a német törvényhozás által a hatvanas évek végén lerakott elvek szerencsésen voltak megvalósztva.

A haladó elmélet azonban úgy, mint az új meg új tapasztalatokkal bővülő gyakorlat a szövetkezeti törvényben rejtett hibákat és hézagokat derített ki. Az intézmény fejlődésével egyik jogelv elavult, másik helytelennek, sőt éppen károsnak bizonyult. A Schultze-féle szövetkezetek központi szerve, a Vereinstag egyrésztől, jogászok és nemzetgazdák másrésztől élénken tárgyalták a szükséges újítások kérdését s előkészítették azokra a

¹⁾ Bundesgesetz v. 4. Juli 1868. betr. die privatrechtliche Stellung der Erwerbs- und Wirthschafts-Genossenschaften. (B. G. B. 1868. S. 415. No. 134.)

közvéleményt. Maga az agg mester már a 70-es évek második felében nyújtott be javaslatot a birodalmi gyűléshez a törvény módosítása iránt; majd a 80-as évek elején Mirbach és Ackermann is javaslatokkal lépnek elő s a gyűlés megbizza a kormányt egy novella előterjesztésével. A kormány késznek nyilatkozik, de aztán elejti a revízió eszméjét s egészen új alapokra fektetett törvényjavaslatot kíván kidolgozni. Időközben megszületik az 1884. évi július 18-ki törvény, mely a részvénytársaságokat erősen megrendszabályozza abban az irányban, melyet a részvényesek érdeke megkívánt, aggodó gondossággal igyekezőven biztosítani ez érdekeket az alapítók és igazgatóság önkénye, esetleg csalárdsága ellen. Ez az irány, melynek nyilvánulását az említett törvényben kísérni itt nem lehet feladatunk — visszatükröződik a szövetkezetek új szabályozása körül is.

Hosszas előkészítés és alapos tárgyalás után, melynek folyamában úgy a szakembereknek, mint a közvéleménynek volt alkalma és ideje nyilatkozni, a birodalmi gyűlés 28-as bizottsága által nem jelentéktelenül módosított kormányjavaslatból végre az 1889. május 1. törvény lett, melyről elmondhatjuk, hogy határozottan reformatorius irányu és hivatva van új korszakot nyitni a szövetkezetek életében.

E helyen csak a törvény legfontosabb újításaira kívánunk szorítkozni, keresve mindenütt azok célját s a tőlök várható eredményt. E közben nem a szorosan jogi, hanem a közgazdasági és szociálpolitikai szempont lesz az, melyet első sorban figyelemmel fogunk kísérni.

Első helyen kell emlitenünk az új törvény azon rendelkezéseit, melyeknek célja a szövetkezetek további elterjedését előmozdítani, az azokba való belépéssel járó kockázatot csökkenteni s általában szabadabb mozgást biztosítani nekik.

A legalkalmasabb eszköz e célok elérésére a tagok felelősségének helyes szabályozása.

Már jó ideje, hogy a Németbirodalom volt az egyedüli, melynek törvényhozása (eltekinthetve az egy ideig külön állott szász és bajor jogtól) csakis a korlátlan vagyoni felelősséggel alakult szövetkezeteket ismerte; ¹⁾ a modern jogfejlődés másutt (nálunk az 1875. évi XXXVII. t. cz. 225. §-a) szabad választást engedett a szövetkezeteknek a korlátlan és korlátozott felelősség

---

¹⁾ Az 1868. júl. 4-iki törvény 3. §. 12. pontja.

között. A német álláspont helyes lehetett akkor, mikor ez új gazdasági alakulatok hitele még nem volt megalapítva és az a nézet uralkodott, hogy a tagok részvételének, érdeklődésének s ebből folyólag az üzlet helyes vitelének azon körökben, melyekre a szövetkezetek utalva vannak, egyetlen igazi biztosítéka az egyén egész gazdasági erejének lekötése. Megmagyarázza a korlátlan felelősség elvének kizárólagos alkalmazását még az a körülmény is, hogy a hatvanas évek szövetkezetei tulnyomó nagy részben hitelintézetek voltak, melyeknek nagy szükségök volt az idegen tőkére, de hitelezőket csak úgy találtak, ha a betétekből alakult csekély saját tőkéjük mellett fedezetül ott állott a társasági tagok egész vagyona. Az újabb fejlődés azonban nagyon tekintélyessé emelte az oly szövetkezetek számát, melyek gazdasági céljoknál fogva nincsenek utalva a hitel nagymérvű igénybevételére. Míg az 1867. évi kimutatás szerint a Schulze-féle szövetkezetek között 1025 hitelegylet volt (1453 szövetkezetre), tehát azok 70°/_o-ka; addig 1887-ben e szám 2200-ra emelkedett ugyan, de az arány már sokkal kisebb, nevezetesen csak 46°/_o. A fogyasztási, nyers-anyag beszerző, raktártartó, stb. egyletek, melyek összevéve most a többséget képezik, szintén reászorulnak ugyan a hitelre, de sokkal kisebb arányban s az adósságok és a mindig lefoglalható, értékesíthető saját vagyon sokkal jobb egyensúlyban vannak, mint amott.

A választási rendszer hiveinek elég soká kellett küzdeni az újítás népszerűsítése érdekében. Nem kisebb ember, mint maga Schulze-Delitzsch vetette latba súlyos szavát a régi rendszer mellett. Végre azonban engedett ő is és halála előtt kevéssel irt munkájában már elismeri a korlátolt felelősség elvének előnyeit ott, a hol arról van szó, a vagyonosabb elemek közreműködését is megnyerni a szövetkezetek ügyének. Itt ugyan közel fekszik egy másik veszély, mely eredeti jellegökből való kivetköztetéssel fenyegeti az egyesüléseket: a tőkések uralomra jutása a szegény ember mellett és helyett. Hogy mit tett a törvény e veszély elhárítására, arra alább visszatérünk.

A 28-as bizottság egyhangulag a korlátolt felelősség behozatala mellett volt és csak a körül folytak viták, hogy a szövetkezetek némely alakjainál, nevezetesen a hitelintézeteknél és különösen a kis (paraszt) földbirtokosok kölcsönegyleteinél ne tétessék-e a korlátlan felelősség kötelezővé? A többség úgy a

bizottságban, mint a plenumban a teljesen szabad választás mellett nyilatkozott, a mely elvet aztán a törvény szentesített (2. §.).

A felelősség mérvének szabályozásánál nem kevesebb gyakorlati jelentőségű a felelősség alkalmazása akkor, mikor a társaság csődjéből kitűnt, miszerint a szenvedő állapot fedezésére a tagok vagyonát kell igénybe venni.

Az északnémet szövetség törvénye behozta a kivetési eljárást, melynek nagyon helyes alapeszméje: megvédeni az egyes tagot a lehetőségig attól, hogy a társaság hitelezője egész követelését ellene érvényesítse, a mit tenni a tagok egyetemleges és korlátlan felelőssége mellett jogában állott. Az 1868-iki törvény rendelkezése szerint¹⁾ a csőd folyamán megállapított hiányt az igazgatóság az egyes tagokra megosztja és a fizetésekeseken behajtja. Itt tehát a felelősség gyakorlatilag csak akkora, a mekkora az egyes fizetésekes tagra eső hiány. Ámde a helyes elv kivitelének módozatai — melyeket melleleg mondva, jó későn, a mi 1881. évi XVII. törvénycikkünk (257—261. §§.) is átvett — nem voltak szerencsésen megállapítva. A kivetés csak akkor vette kezdetét, mikor már a végfelosztási terv készen állott.²⁾ Addig nem történt semmi a hitelezők biztosítására s a tagokat is folytonos rettegésben tartotta a bizonytalan jövő. E mellett fenmaradt a hitelezők joga a társasági csőd megszűntével — tehát ugyszólván nyomban a kivetési eljárás folyamatba tétele után — közvetlenül megtámadni az egyes tagot (a német nyelv-
szokásban ugynevezett »Einzelangriff«). Hogy ez a jog a tömén-
telen huzavonának kedvező társasági csődök mellett meglehető-
sen kétes értékű volt a hitelezőre nézve s a vagyonbukott
szövetkezet legjobb elemeire mégis nagyon súlyosan nehezedett,
azt csak természetesnek találhatjuk.

Az új törvény e téren is gyökeres újítást hoz be. A kivetési eljárás kezdetét oly előre teszi, a mennyire csak egyáltalán teheti: azon időpontra, mikor a csődleltár s a mérleg elkészült (99. §.). A mérleg alapján történő kivetés — melynél az új törvény mindjárt kezdetben tekintetbe rendeli venni a teljesen vagyontalan tagok fizetéseképtelenségét — természetesen csak előleges leszámolás-hoz vezethet, a mint hogy a mérleg maga is jelentékeny átalakulásokon szokott átmenni a csőd folyamán. Azért az új törvény

¹⁾ 1868. júl. 4. törvény 52—58. §§.

²⁾ Nálunk is így; ld. 1881. XVII. tcz. 257. §.

a kivetési eljárást két részre bontja fel: előleges és utólagos (végleges) részre (Vorschuss- und Nachschussverfahren) (99—108. §§.); az utóbbiak ugyanazon ponton veszik kezdetüket, a hol azelőtt a kivetések átalában: akkor, mikor már a csődtömeg helyzete teljesen tisztázva, a végfelosztási terv elkészítve van s a felosztás foganatosítása megkezdődhetik (107. §.). E mellett határozott javítás az, hogy, míg azelőtt a járadékkimutatások elkészültével először meg kellett kísérelni azok peren kívül való érvényesítését,¹⁾ addig jövőre e kimutatásokat egyenesen a bíróság elé kellend terjesztetni a végrehajthatóság kimondása végett (99. és 107. §§.), a mi bizonynyal az eljárás jelentékeny gyorsítását jelenti. A régi törvény azon szabálya helyett, mely szerint a kivetés csak egyszer ismételtetett:²⁾ most, a változott beosztás mellett, úgy az előleges, mint az utólagos kivetésnél a szükséghez alkalmazkodó számú pótkivetések történnek (106. és 107. §.). Más kérdés, hogy előnyösnek fog-e mutatkozni a most behozott azon változtatás, mely szerint az egész kivetési eljárást a tömeggondnok vezeti (99—108. §§.). Jogászai szempontból ez tán következetesebb intézkedés a réginél; de az a körülmény, hogy a tagok viszonyaival az igazgatóság minden esetre jobban ismerős, a régibb rendszer mellett enyhítette az eljárás merevségét.

Hátra volt még a legnehezebb kérdések egyikének megoldása: hogy t. i. mi történjék a tagok közvetlen felelősségével? Nem kevesebb, mint 1157 szövetkezet járult a birodalmi gyűléshez annak teljes mellőzése iránti kérvénnyel. A bizottságban nagyon nehezen jött létre megállapodás, a többség hajlandó lett volna elejteni a közvetlen felelősséget, ha a hitelezők részére bizonyos biztosítékok adatnak meg. A hosszas viták vége az lett, hogy a pártok egész csoportja kompromisszumra lépett, melyet aztán fentartottak a plenumban is. A kompromisszum a korlátlan felelősséggel alakult szövetkezetek számára elég sajtáságosan két alakot teremtett (2. §.): az egyiknél megtartotta a közvetlen felelősséget, a másiknál mellőzte azt. A különbség a két alak közt ott kezdődik, a hol már a kivetési eljárás is elégtelennek bizonyult a hitelezők kielégítésére; tehát tulajdonkép csak a legkétségbeesettebb csődöknél lép az előtérbe. Míg ugyanis az egyik alaknál az utólagos kivetés végrehajthatóságának kimondása

¹⁾ Az 1868. évi jul. 4. északnémet törvény 52. és 57. §§. Nálunk csődtörvény 257. és 261. §§.

²⁾ 1868. jul. 4. t. 57. §., nálunk csődt. 261. §.

után 3 hónappal a hitelezők a csödbe jutott társaság tagjait — három hóval később pedig a csöd megnyilta előtt két évvel kivált tagokat is (az utóbbiakat csak a kilépés idején létezett követeléseik erejéig) közvetlenül megtámadhatják (116. §.); addig a másíknál az első helyen említett időpontban a csöd megnyilta előtt 18 hónappal kivált tagok ellen a kivetési eljárás tétetik folyamatra (122. §.) — tekintet nélkül arra, hogy a csödben megállapított követelések mikor keletkeztek. Egyidejűleg tovább folynak itt a kivetések a csöd kezdetekor a társaság kötelékében volt tagok ellen s az ezektől esetleg befolyt és a hitelezők kielégítése után fenmaradt összegekből a kivált tagok kárpótoltatnak (124. §.).

A kilépett (kizárt) tagok bevonásának ezen utóbbi módja minden bizonynyal igazságtalan. Mert, ha a hitelezők érdekében az új törvény bizonyos időhatárok közt a volt tagokat is aláveti a hozzájárulási kötelezettségnek: ez még indokolható ugyanolykép, mint a közvetlen felelősség tekintetében a régi törvény által ¹⁾ fentartott elévülési idő. Az a következtetlenség, mely abban rejlik, hogy a mérleg alapján leszámolt tag a kiválásakor fennállott adósságokért, melyek terhére a leszámításkor már érvényesítették, igénybe vétessék: követelve van a társaság hitelképessége által, mely tönkremenne, ha a hitelezők ki lennének téve annak a lehetőségnek, hogy biztosítékuk, a társasági vagyons a tagok felelőssége egy szép napon kisikolhat kezeik közül. Ámde oly dolgokért tenni valakit felelőssé, melyekről nem tehet és a melyeket megakadályozni nem állott hatalmában, mint ez az új törvény által teremtetett egyik szövetkezeti válfajnál történhetik, egyenesen jogi képtelenség. Most megeshetik, hogy a kivált tag már egy éve odahagyta a rossz utra tért társaságot s a közgyűlés akkor vállal magára oly kötelezettséget, mely a törvény vagy alapszabályokba ütközik. A kivált tag nem támadhatja meg a határozatot, és mégis annak következményeiért együttszenved a bünösökkel.

A német törvényhozásnak, mint látjuk, nem volt elég bátorsága ahoz, kettévágni a közvetlen felelősség kérdését. E helyett szabad választást enged a szövetkezeteknek, hogy a felelősség e nemét kizárják-e vagy sem? Pedig a kivetési eljárás javított alakjában jövőre bizonynyal csekély helyet fog hagyni a közvetlen

¹⁾ Az 1868. júl. 4. t. 63. §.

felelősség érvényesítésének. De ha már a szövetkezetekre bízta a kérdés megoldását, legalább ne bonyolították volna azt össze a kivált tagok közvetett felelősségének oly csodálatosan érthetetlen szabályozásával!

A másik fő irány, a melyben a törvény intézkedni akart, a szövetkezetek eredeti rendeltetésének épségben fentartása. Az eddig érintett újítások nagyon is felidéztek a régi törvény módosításának szükségét e pontban. Mert, ha az 1868-ki alap nem volt oly természetű, mely a szövetkezeteknek nagy tökeegyesülésekké fajulását valószínűvé tette; úgy most a helyzet két irányban változott. Először is az 1884. évi törvény ¹⁾ a részvénytársaságokat új szabályozásnak vetette alá oly czélzattal, hogy az azokban való részvételből a szegény embert kizárja. E mellett az alapítók és igazgatóság a törvény által a képzelhető legszigorubb ellenőrzés alá vettetnek. Másrészről a szövetkezetekről szóló új törvény megengedi ezeknek a korlátolt felelősséggel való alakulást. Mi sem valószínűbb, minthogy a vállalkozási kedv a szövetkezeti alak terén teend kísérleteket. Itt nem kell legalább 1000 márkás részvényt kibocsátani ²⁾ s a hosszadalmas alapítási eljárást végigcsinálni. ³⁾ Alakulhatnak tehát nagy bankok, takarékpénztárak, ipari vállalatok, stb. a szövetkezeti alakban, magokhoz vonhatnak tömérdek kis tőkét, — tapasztalatlan, a nagy üzlethez és konjunkturához nem értő emberek fáradságos keresményeit — s aztán ismétlődhetnek azok a siralmas jelenetek, melyeket minden válságos év, minden részvénytársasági csőd oly rettenetes következetességgel meghozott volt. Ez elé a lehetőség elé gátat vonni kötelessége volt a törvénynek, hogy teljes sikerrel tette-e ezt, azt tulajdonképp csak a jövő mutathatja meg.

Azon intézkedések, melyek egyenesen arra irányítvák, hogy a szövetkezeteket a régi mederben megtartsák, nem tesznek ki nagy számot. Csak a hitel- és fogyasztási egyletek üzletkörének korlátozása az, melyet e részben a törvény felmutathat. Az előbbieknél üzletszerűleg, — vagy a mint a törvény mondja, a vállalat czéljául tekintett kölcsönnyújtásképen (8. §. 2. alinea) — nem szabad nemtagoknak kölcsönözni. A bizottságban hozzátették, hogy e tilalom nem terjed ki oly kölcsönökre, melyek csak a fölös pénz-

¹⁾ 1884. évi július 18. birodalmi törvény »betreffend die Kommanditgesellschaften auf Aktien und die Aktiengesellschaften.«

²⁾ Id. törv. 207. a. §.

³⁾ Id. t. 209—213. §§.

tári készlet elhelyezése végett adatnak. A javaslat a makacsul engedetlen szövetkezeteket felosztatással fenyegette; a bizottság az igazgatók rendi büntetését elégnek találta (152. §.). A fogyasztási egyletek ellenében a javaslat semmi korlátozást nem tartott szükségesnek; a bizottság sem változtatott ezen s íme a harmadik olvasásnál Kulemann képviselő indítványára a többség megszavaz egy új pontot, mely szerint ezen egyletek »a rendes üzleti forgalomban« csakis tagoknak, illetve képviselőiknek adhatnak el (8. §. 4. aliena.). A szintén indítványba hozott büntetést, melylyel a törvényt meg nem tartó igazgatóság sújtatnék, a birodalmi gyűlés mellőzte.

Alig kell mondanunk, hogy ezen intézkedések ellen sokat lehet felhozni. Először is sértik a fennálló szövetkezeteket, mikor régi gyakorlat-éستörvényszentesítette üzletkörüket megcsorbítják. Nagy is volt a javaslat ezen pontja ellen az elkeseredés. Azonban sem ez, sem Schenck beszéde a birodalmi gyűlésen nem használt. De másodszor ezek az intézkedések nem teljesek. Nem érintik a szövetkezés tárgyainak javarészét. Csak a hitel- és fogyasztási egyletek üzletköre van szorosabbra vonva. De még e korlátok is kétes értékűek. A bizottságban nem volt semmi kétely az iránt, hogy pl. az idegen váltók leszámítolása nem tartozik a törvény által tiltott üzletek közé, ép úgy nem értékpapírok megvétele, eladása, pénzelhelyezés bankoknál vagy szövetkezeteknél. Hogy ilyenformán a koczkázat ép oly nagy lesz a jövőre, mint lehetett eddig s a törvény kijátszására is nagyon tág tér nyílik, az kétségtől. Még kevesebbet ér a fogyasztási egyletekre vonatkozó hevenyészett rendszabály. Szankció hiányában az illető egyletek jóakaratótól függ, hogy tiszteletben akarják-e tartani a törvényt, vagy sem? De, ha esetleg az igazgatóság lelkiismeretét bántaná a nyílt törvényszegés, segíthet magán olykép, hogy felvesz a szövetkezet címébe valami pótkifejezést: pl. fogyasztási és elárúsítási egylet s a szakaszt többé nem lehetne reáolvasni.

A törvény a nyílt rendszabályokkal tehát nem volt szerencsés. A legkoczkázatosabb pénz- és hitelüzletek, úgy, mint a nem kevesebb válságnak kitett ipari vállalatok beláthatlan sora egészen a szövetkezetek kénye-kedve szerint folytatható. A biztosítók a részben, hogy a szövetkezetek a régi részvénytársaságok nyomába lépő, tőkések érdekei által vezetett és nem az együttműködésre, hanem nagy nyereségek kiosztására irányuló

társaságokká ne fajuljanak: nézetünk szerint nem ezen szabályokban keresendő, hanem azon intézkedésekben, melyek az igazgatóság hatalmkörét szűkebbre szorítva, arra szolgálnak, hogy a szövetkezetek keblében a tagok akarata legyen igazán irányadó s a szegény ember souverain intézője maradjon az ő számára alkotott társaság ügyeinek.

Áttérve már most a szabályok ezen harmadik, szociálpolitikai szempontból oly fontos csoportjára, lehetőleg a törvény rendelkezéseinek egyszerű felsorolására kívánunk szorítkozni. E felsorolás maga is meg fog győzni bennünket arról, hogy ezúttal a törvény erős oldalával állunk szemközt.

A legfontosabb szakaszok egyike itt az, mely a közgyűlés kizárólagos jogának nyilvánítja annak megállapítását, hogy meddig terjedhet a társaság által igénybe vett hitel, mely összeget nem haladhatnak meg az ott elhelyezhető takarékbetétek és végre minő magasságig emelkedhet az egyes tag részére nyújtott kölcsön (47. §.). Ez intézkedés nemcsak a hitelegyleteket érinti, hanem életbevágó a szövetkezetek minden fajára nézve. Mert a hitel az, mely a legnagyobb kockázatot viszi be a társaság üzletébe s egyúttal a leghatalmasabb eszköz az üzlet körének tetszés szerint való kibővítésére. S e hatalmas eszköz használatában az igazgatóság keze meg van kötve. Mintegy budgetjogot kaptak a tagok összeségökben, melynek birtokában az igazgatóságnak előírhatják, hogy meddig szabad mennie. Ez a jog kapcsolatban azzal a szabállyal, mely szerint a közgyűlésen minden tag csak egy szavazattal bír (8. §.); szerény nézetünk szerint a legszerencsésebben választott és határozottan demokratikus korlát, mely hivatva van a törvény egyenes intézkedéseinél jobban megóvni a szövetkezeteket attól, hogy bennök a nagy tőkék érdekei vagy a mint mondani szokás, a kapitalisztikus tendenciák valaha uralomra juthassanak.

A tagok védelme az igazgatóság önkénye, túlkapásai ellen lényegileg úgy van szervezve, mint a részvénytársaságoknál. Az alapítás folyamatát megkülönböztetni és sajátos jogszabályok alá helyezni nem látszott szükségesnek. A felügyelő bizottság felállításának kötelezővé tétele (9. §.) és ügykörének általános meghatározása (36. és 37. §§.), a szabály, mely szerint a közgyűlés határideje egy héttel előre közzéteendő (44. §.), hogy a mérleg felett határozni s az osztalékot megállapítani kizárólag a közgyűlés jogosult (46. §.); az alapszabályváltoztatás (16. és 138.

§§.) s a tagok korlátolt felelősségének emelése körül megkívánt többség szigorú megállapítása (126. §.) mind oly dolgok, melyek a régi törvény hiányainak szükségszerű pótlását képezik s azért külön méltatást épen nem igényelnek. Ugyanezt mondhatjuk a szövetkezeti jogba a részvénytársaságok révén bejött egyedi (individual) jogokról, melyek a tagokat a közgyűlésen kívül egyenként vagy bizonyos kisebb hányadukban megilletik: nevezetesen a jogról, követelni, hogy a közgyűlés összehívassék, vagy, hogy bizonyos tárgyak határozathozatalra kitűzessenek (43. §.) és a közgyűlési határozat megtámadásának jogáról (49. §.).

Ellenben eredeti és a mennyiben előre megítélhető, szerencsés újítás gyanánt tekinthetünk két új rendszabályt. Az egyik az, miszerint az igazgatóságnak legalább két tagból kell állnia (24. §.) s a czéjjegyzést legalább két ily tagnak kell végeznie, hogy a társaságra abból kötelezettség háromoljék. Ez intézkedés nyilván arra mutat, hogy a törvényhozó nem bízott abban a két szemben, melyen a német szövetkezetek ügye oly nagy részben hagyományyszerűleg nyugodott. Két embert állít egymás mellé, hogy azok ellenőrizzék egymást. A visszaéléseket ez természetesen nem fogja végleg kizárni, de talán mégis nehezítendi azokat s ha más nem, legalább a két ember vagyoni felelősségében rejlő biztosíték nagyobb lesz, mint volt ezelőtt. A másik intézmény a hitelegyletek igazgatóságát érinti. E szerint az igazgatók csak úgy kaphatnak kölcsönt, illetve a bizottságban beszúrt pont szerint csak úgy szerepelhetnek mások mellett kezesekül, ha a felügyelő bizottság ehhez hozzájárul (37. §.). A javaslat e bizottság egyhangu hozzájárulását kívánta volt. A törvény jelenlegi alakjában elég a felügyelő bizottság többségének beleegyezése. A szempont melyből a javaslat álláspontja elejtetett, az volt, hogy főleg kisebb, például a Raiffeisen-féle szövetkezeteknél nem igen lehetne igazgatót kapni, ha annak ki kellene téve lenni azon eshetőségnek, hogy egy ember ellenséges érzülete lehetetlenné teheti számára az egyleti hitel igénybe vételét. A biztosíték azonban most tagadhatlanul kisebb, mint lett volna a javaslat elfogadása esetén és nem különbözik attól, mint a mely már is sok ilyen hitelnyújtó szövetkezetnél kivétel nélkül minden kölcsönvevőnél alkalmaztatik. Kérdés marad továbbá az is, nem lehet-e majd a törvény üdvös célzatát kerülő utakon, pl. váltók kibocsátása vagy forgatása segélyével kijátszani?

Felhozhatjuk itt még a törvény azon szakaszát, mely a felügyelő bizottságot egy nagyon fontos joggal, az igazgatók fel-függesztésének és a rögtön összehívandó közgyűlésig tartó helyettesítésének jogával ruházza fel (38 §.). Ez a jog a régi törvényből van átvéve, de hatása sokkal kiterjedtebb most, mikor az azelőtt nem kötelező intézményből, a felügyelő bizottságból, a társaság egyik sarkalatos oszlopa lett.

De úgy elvi, mint gyakorlati szempontból bizonyára legfontosabb e részben az új törvény azon rendelkezése, mely a revízió-kényszert hozza be (51. §.).

Ez az új intézmény a szövetkezetek legközvetlenebb ellenőrzését czélozza és pedig olykép, hogy nemcsak a számadások, a mérleg, stb. helyességét, tehát azt, a mit az ügyvitel alaki szabályszerűségének mondhatnánk, hanem a szövetkezet üzletvezetésének alapelveit, a társaság szerveinek működését és az összes intézményeit teszi vizsgálat tárgyává; gyakorlatilag szólva: ellenőrzi mindazt, a mit az igazgatóság tesz és a mit tenni elmulaszt.

Természetesen mi sem lehet vitásabb, mint az ilyenmű ellenőrzési kényszer czélszerűsége. Fel lehet hozni ellene mindazt, a mit az államnak a gazdasági élet szabad menetébe való beavatkozása ellen valaha mondtak és írtak; harcza lehet ellene vinni a manchesterismus összes érveit és gyűlöletessé lehet tenni a törvényt épen azok előtt, a kik javára hozatott. Mert nem lehet tagadni, hogy az ellenőrzési kényszer úgy tűnhet fel, mint bizalmatlanság a szövetkezetek irányában s így azok iránt is, kik azt alkotják — mint oly bizalmatlanság, melyet a törvényhozó más társaságok, nevezetesen a részvénytársaságokkal szemben nem táplált — mint beavatkozási törekvés, mely a »volenti non fit iniuria«-féle jogi elvvel egyenes ellentétben a szegény embert nem hagyja úgy boldogulni, a hogy az épen maga magára jónak tartja. De hagyjuk szólni a javaslat indokolását.

Két pontban látjuk ott összegyűjtve az okokat, melyek a szövetkezetekkel szemben követett kivételes eljárást javallják. Mindkét pontnál a közérdekre találunk utalást. Ez kívánja az indokolás szerint az ellenőrzési kényszer behozatalát először azért, mert azon körök, melyekből a szövetkezetek tagjaikat toborozzák, nem bírnak a kellő jártassággal az üzleti dolgokban, hogy a társaság üzletvitelét magok ellenőrizzék s nincs elég idejük, hogy azzal behatóan foglalkozzanak. Másodszer pedig azért,

mert nincs annyi anyagi erejük, hogy bár csak kisebb veszteségeknek kitehetők legyenek, hogy tehát, ha egyszer egy társaság megbukik, a nép tág körei érzik a rázkódtatást és pedig annyira, miszerint legtöbbször egész gazdasági létök veszélyeztetve van.

Ezekhez az indokokhoz semmi hozzátenni valónk nincs. Elég világosan mutatják azok, hogy a szociálpolitikai szempont, a szegény ember különös védelme itt a vezérelv. S a német törvényhozást nem lehet következtelenséggel vádolni azért, hogy éppen a szövetkezeteket veti csak eme ellenőrzés alá. A részvénytársaságokból az 1884-ki törvény ¹⁾ egyenesen kizárja a szegény embert: ott tehát az ő érdekét nem kellett ezzel az intézménnyel megvédeni. Azt mondani pedig, hogy a szegény embert érheti más veszedelem is, pl., ha valamely nagykereskedő cég bukik meg s ezért nem kell a szövetkezeteket elébb ellenőrizni, míg minden kereskedő mellé egy revizort nem állít az állam ²⁾: annyi, mint kizárni azt, hogy valamit tegyünk, ha mindent nem tehetünk.

Az út, melyet az ellenőrzés kivitelére a javaslat választott, nagyon bölcs mérsékletre mutat a kormány részéről. Nem állapított meg felügyeleti jogot az állam számára, mint tette például az egy évvel előbb készült olasz takarékpénztári törvény. ³⁾ Ellenkezőleg, azt a célt tűzte maga elé, hogy a szövetkezetek tulajdonképen önnönmagoknak legyenek felügyelői. Tapintatos eljárás volt az; a létező, szabadon fejlődött intézmények alapján építeni fel az új rendszert. Már a Schulze-féle szövetkezetek egyesülete behozta azt a szokást, hogy a körébe tartozó egyesületek 3 évenként megvizsgáltassanak. A vizsgálat eredménye felől aztán jelentés történt a központ fejéhez, az egyesület igazgatójához. Mindez önkénytes meghajlás volt a jól felfogott saját érdek által kívánt ellenőrzés szüksége előtt. A törvény tovább fejleszteni és egyúttal megszilárdítani kívánja a történelmileg képződött állapotokat. Előírja a minden két évben ismétlődő revíziót (51. §.), de a vizsgálók kiküldését első sorban a szövetkezetek egyesületeire bízva, melyeket, ha azok bizonyos, nagyon egyszerű kellékekkel bírnak (54. §.), a kormány (a szövetség egy-egy államára

¹⁾ ld. fentebb.

²⁾ Igy Schneider a Braun-féle »Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik« II. évf. 2. füz. 305. l.

³⁾ 1888. júl. 15. 21. és köv. §§.

szorítókozó egyesületnél az illető állam központi szerve, különben a szövetségi tanács) ruház fel vizsgálóküldési joggal és ugyanaz vonja el tőle e jogot bizonyos, a törvényben körülírt esetekben (55. és 58. §§.). A javaslat ez egyesületek közgyűléseit rendőri ellenőrzés alá akarta vetni, nehogy azok más, körükbe nem tartozó pl. politikai tárgyakkal is foglalkozzanak. A 28-as bizottság ezen nem épen szabadelvű korlátozásokat mellőzve, csak azt a jogot adta a közigazgatási hatóságnak, hogy e gyűlésekre megbízottat küldhessen. A törvény a bizottság szerkesztésében lőn elfogadva.

Csak pótlólag, az esetben t. i. ha a szövetkezet nem tartozik valamely ily egyesülethez, forog fenn a vizsgáló állami részről való kiküldésének szüksége s e vizsgálót is nem, mint a bizottság többsége az első olvasásnál kívánta, a közigazgatási hatóság, hanem az eredeti javaslat szerint a bíróság nevezi ki, az igazgatóság ajánlatára, de a közigazgatási hatóság meghallgatása mellett (59. §.). Ennyi és nem több az állam befolyása ennél a kényszerrevíziónál.

A mi már most a vizsgálatot magát illeti, azok után, miket annak feladatköréről fentebb elmondottunk, csak azt kell még felemlítenünk, hogy a vizsgálat a felügyelő bizottság bevonásával, annak közreműködése mellett megy végbe (61. §.). A javaslatban még nem szerepelt itt a társaság ezen szerve. A bizottság többsége azonban jónak látta azt a vizsgálat részesévé tenni. Egy elvi nehézség minden esetre forog fenn az újítás ellen: az, hogy a bizottság így részt vesz olyan cselekményben, mely esetleg ő ellene is irányul, az ő tévedéseit, hibáit is van hivatva kideríteni. De azt hiszszük, hogy a gyakorlatban az intézkedés előnyei jóval túlszárnyalják annak hátrányait. A felügyelő bizottság, ha a vizsgálat kedvező eredménnyel végződik, legalább tanul belőle ellenőrzést gyakorolni. Ha pedig hiba történt az igazgatóság részéről, mert, hisz végre is ez az a szerv, mely a szövetkezet egész életét irányozza és cselekvéseivel, mulasztásaival a társaság virágzását vagy bukását idézi elő, úgy, a felügyelő bizottságnak kezében vannak a törvényadta eszközök, azonnal egész tekintélyével lépni fel az igazgatóság ellen; azt, ha szükségesnek látja, rögtön felfüggesztheti és közgyűlést hívhat össze.

A törvény aztán előírja, hogy az igazgatóság köteles a revizornak a vizsgálatról szóló jelentését a legközelebbi közgyűlés napirendjére kitűzni, a felügyelő bizottság pedig tartozik ez alkalommal az eredményről nyilatkozni (61. §.). A közgyűlés dolga

aztán határozni a felett, hogy a talált állapotok továbbra is fentartassanak-e vagy sem; állami beavatkozásról e ponton sincs szó.

Hogy mit fog érni a kényszerrevízió ezen alakjában; az természetesen nemcsak egy tényezőtől függ. De annyi bizonyos, hogy az állami onnipotencia új túlkapásáról szólni itt nem lehet. Maga a kényszer eszméje pedig, ha új valami is a szövetszervezetek életében, mint magok a szövetszervezetek megmutatták, nem keltett ellenszenvet. Nyolczszáz szövetszervezet kérvényezett a revízió tárgyában, de ezek mind elfogadták a kötele revíziót, csak azt kívánták, hogy a revizort lényegileg ők választhassák. E kérelmeknek a törvényhozó nem adhatott helyet, ha az egész intézményt a priori üres alakszerűséggé súlyeszteni nem akarta.

A jövő feladata megmutatni, hogy minő befolyást fog az új törvény a fejlettségnek már különben is magas fokán álló szövetszervezeti ügyre gyakorolni Németországban. Azon előkelő helynél fogva, melyet a német törvényhozás elfoglalt, alig lehet kétségünk, hogy az újítások javarésze javításoknak fog beválni. Mindenesetre megérdemelné, úgy hisszük, a fáradságot, hogy szakembereink foglalkozzanak a kérdéssel, vajjon nincs-e az új német törvény újításai közt olyan, melyet a mi hitelintézeteink sokat pengetett, de még dűlőre nem vitt reformja körül hasznosíthatnánk?

DR. RÁTH ZOLTÁN.

AZ IPAROKTATÁS FEJLŐDÉSE WÜRTTEMBERGBEN.

Mire e sorok világot látnak, Stuttgartban a kis Württemberg Schillerről híres szőlőkoszorus fővárosában emelt *Gewerbehalle* kapui bezárultak újra.

Az ország minden zugából összehordott, systematikusan rendezett tárgyakat, melyek a nyár folyamán a kíváncsiak és tanulni vágyók ezreit vonzották oda, széthordták s a *Landes-Schulausstellung*, melylyel Württemberg urának »a jó és szeretett« Károly királynak huszonöt éves jubilaumát ünnepelte, nem lesz többé.

Az iparosok rendszeres oktatásának első csirái a jubiláris 25 év korlátaín túl esnek. E század első felében, főleg pedig Károly király közvetlen előde Vilmos király idejében, sok figyelemre méltó intézkedés történt, melyek a későbbi, több sikert fölmutató tevékenységnek útját egyengették s a mai eredmények létesítéséhez hozzájárultak.

Mind a mellett ezen 25 év az, mely alatt a mult tapasztalatain okulva, a württembergi intéző köröknek sikerült az iparos oktatást oda emelni, hogy ez elérte a fejlettségnek, itt-ott a bevégeztségnek azon fokát, melyre méltán büszkék s a melyet oly szépen feltüntetve láttunk ezen nagy igények nélkül föllépő kiállításon.

A tárgy tehát, melylyel Károly királyt ünnepelték, jól volt választva. A kiállítások azonban csak a jelen képét adhatják, nem tüntetik föl a mult tévedéseit, botlásait, a melyek pedig arra nézve, ki a dolgok mélyébe akar hatolni és ismerni akarja a haladás tényezőit, szerfölött érdekesek.

Azt hittük, hogy tanulmányozva a fejlődés menetét, illőben méltányolhatjuk az elért sikert. E meggyőződésnek gyümölcse e rövid, de lehetőleg kimerítő értekezés.

E század közepéig Württemberg csaknem teljesen földművelő állam volt, az ipar, a javításokon kívül, csak is a legegyszerűbb házi tárgyak előállítására szorítkozott. A népesség

sűrűbb volt, semhogy a föld csekély hozadéka mellett telhetőség emelkedhetett volna.

A dolgok ily állása mellett mihamar világossá lett, hogy a nemzet csak iparra támaszkodva fog a haladás magasabb fokára eljuthatni. A kormány más irányu tevékenységét, mely szintén az ipar emelését czélozta, e helyen figyelmen kívül hagyva, konstatálnunk kell azon mihamar élénkké váló mozgalmat, mely e fölismerés nyomában az iparos oktatás terén keletkezett.

A régóta fennálló vasárnapi iskolák »vasárnapi ipariskolák«-ká alakulnak át, számuk szaporodik, az elért eredmény azonban csekély.

Egy 1848-ban kelt hivatalos irat erősen panaszkodik e miatt, sőt nyíltan kimondja, hogy azon fejlesztő hatás, melyet ezen iskoláknak kellene megteremteni, teljesen hiányzik. Csodának ez egyáltalában nem tekinthető.

Heti 2—3 órai tanítás, hiányos felszerelés mellett, az az egyetlen tanító, ki a serdülő iparos nemzedékkel küzdött, annál kevésbbé volt képes az iparosok közönyét, a mesterinasok rossz hajlamait legyőzni, mert maga is csak kötelességből tanított és fáradozását mivel sem jutalmazták.

Mind a mellett a fejlődés nem akadt meg a viszonyok nyomása kényszeríté reá ugy a közvéleményt, valamint az oktatás ezen ágával foglalkozó magasabb hivatalos testületeket, hogy a haladás útjait kutatva, foglalkozzanak azon okokkal is, melyek az eddigi eredménytelenséget előidézték. 1853-ban jött létre azon királyi bizottság, mely az iparos oktatás ügyét vezetni hivatva volt és vezeti máig is.

A föladat körülbelől az volt, mit ipartörvényünk megalkotásánál az oktatás tekintetében meg kellett oldani: az itt-ott létező vasárnapi iskolákat valódi mesterinas-iskolákká (Fortbildungsschule) fejleszteni.

Az elvek azonban, melyek szerint eljártak, teljesen különböznek azoktól, a melyek szerint a mi alsó fokú iparoktatásunk szervezve van.

Az ipariskolák községi intézményt képeznek, de fölállításukra a községek kötelezve nincsenek. Látogatásuk nem kötelező, sőt tandíj fizetésével van összekötve.

A felügyeletet egy, a helyi iskolai hatóság kiküldötteiből, valamint iparos tagokból alakított bizottság végzi.

A költségek a községeket terhelik, az iparos-testületek

azonban sok helyt hozzájárulnak, indokolt esetekben állami segély is adatik.

Ezen szervezet, mely lényegében még máig is érvényes, ideálisabb alapokon áll, mint a mi mesterinas iskoláink szervezete.

Az iparosoktatás szükségének és jótékony hatásának ismeretét föltételezi. Föltételezi, hogy a városok és községek örömmel ragadják meg az iskolák felállításának eszméjét, mint emelkedésük egyik eszközét. Azt tartották, hogy az iskolák üdvös hatása mielőbb nyilvánulván, emelkedni fog a növendékek száma s az önkéntes látogatás és tandíj mellett a tanító meg lesz kimélve attól, hogy az iskolába nem való hivatlan elemekkel vesződjék s ez által az oktatás sikere a legnagyobb mértékben kockára legyen téve.

Az alantas hatóságokhoz intézett leirat szerint ez iskolák czélja és állása a többi oktatási intézményekkel és a műhelybeli oktatással szemben a következő:

»Hivatva nincsenek arra, hogy a tanulót szakmája művelteibe begyakorolják. Ezen föladat a mester által vezetett műhely körébe tartozik. De még arra sincsenek rendelve, hogy a nép- és reáliskola által nyújtott formális képzést tovább fejlesszék; ezt nem kell figyelmen kívül hagyni, hanem csak mellékes czélnek tekinteni. Az egész intézmény lényegét az ipar gyakorlati üzéséhez szükséges kiképzés, tehát azon ismeretek nyújtása képezi, melyek a kézi munkákban való jártasság mellett, az ipar mai állása szerint oly iparágak sikeres folytatásához szükségesek, a melyek tudományos és magasabb műszaki kiképzést nem igényelnek.«¹⁾

Az oktatástárgyául a könyvvezetés, polgári ügyiratok szerkesztése, számolás, a mértan főtételei, a szabadkézi és mértani rajz jelöltetett ki. Történt ezen kívül gondoskodás arról is, hogy a segédek és törekvő mesterek a mintázásban, szakrajzolásban, a physika, erőműtan és chemiában tovább is oktatást nyerjenek.

A kijelölt irány megfelelt a gyakorlati élet követelményeinek, az iskolák száma gyorsan szaporodott, városok és községek versenyezve igyekeztek szervezésükben egymást megelőzni.

Fejlődésük fényesen igazolta azok álláspontját, kik egyrésről a tandíj fizetését nélkülözhetlennek jelenték ki, más rész-

¹⁾ Gärtner. *Die gewerblichen Fortbildungsschulen in Württemberg*. Suppl. zum Centralblatt für das gewerbliche Unterrichtswesen. 1885. II. Band.

ről pedig az intézetek sikeres működése érdekében a kötelező iskoláztatás kimondását elleneztek.

A tandíj kivétele — mondja az előttünk fekvő hivatalos kiadmány, a melyből ezen adatokat vesszszük — két irányban bizonyult üdvösnek. Először, mert a növendék fizetvén az oktatásért, azt kihasználni is igyekezett, másodsor, mert az iskolák látogatása ily módon, az oktatás minőségének megítélésére is módot nyújtott.

Az ingyenes és nem ingyenes iskolák eredményei mihamar nagyban eltértek egymástól. Legcsekélyebb volt azonban a siker ott, hol a hatóságok jó akaratu, de kevésé tájékozott buzgal-mukban kimondották a kötelező iskolába járást.¹⁾

Az iskolák kiadásai a tandíjakból, az iparos testületek járulékaiból, továbbá a község és az állam által fedeztetnek. Az állami segély a községi hozzájárulást soha sem haladhatja meg.

Az iskolák fejlődésének bemutatására érdekes fényt vet annak feltüntetése, mily összegeket fordít e célra az állam:

1853/4-ben	4.000	frtot,
1860/1	»	18.000 »
1870/1	»	37.200 »
1880/1	»	140.100 márkát,
1888/9	»	164.400 »

A haladás folytonos, visszaesést nem mutat s a magyar állam a kis Württemberggel szemben, melynek 1880-ban két millió lakosa sem volt, az iparos oktatás fejlesztésére kiadott összegek tekintetében messze elmarad.²⁾

Az iskolák felügyelete úgy van berendezve, hogy egyik évben általános, a másik évben pedig csak is a rajzra kiterjedő vizsgálat tartatik. Minden nagyobb iskola élén, ép úgy mint nálunk, a község által választott bizottság áll, az elnököt azonban rendszerint az iparos osztályból a kir. bizottság nevezi ki.

A község által választott igazgatót szintén ezen bizottság crősíti meg.

A tanítói kar az elemi iskolák tanítóiból, magasabb kép-

¹⁾ Die Entstehung und Entwicklung der gewerblichen Fortbildungsschulen und Frauenarbeitsschulen in Württemberg. Kiadja a Kön. Kommission für die gew. Fortbildungsschulen. Második kiadás. Stuttgart. Grüninger 1889.

²⁾ Az alsó fokú ipariskolákra az 1889. évben elő volt irányozva nálunk kerekszám 50.000 frt.

zettséget igénylő szakoknál középiskolai tanárokból áll, a műipari szakok és a szakrajzolásnál pedig, a mennyire lehet, megfelelően képzett szakférfiak nyernek alkalmazást. Mig az iskolai bizottságok összeállítása sokszor ütközik akadályokba, mert hiányoznak a megfelelő egyének, a tanítók tekintetében ez szerfölött ritkán fordul elő.

A néptanítók képezdéikben tüzetes oktatást nyernek a rajzolásban. Ezen kívül külön rajztanfolyamok is állittatnak föl, melyeknek látogatása végett az erre érdemes tanítók ösztöndíjakat nyernek. A szakrajz tanítására építészek, képzett munkavezetők alkalmaztatnak. A főakadály tehát, mely a mi alsó foku ipariskoláink eredményét illusoriussá teszi s a mely kezdetben Württembergben is nagyon érezhető volt, ma már el van háritva; csak is a műipari oktatásnál van még mindig sokszor hiány képzett tanítókbán.

Ezen, a nézetünk szerint is legcélszerűbb módon igyekeznék segíteni. Állami támogatás mellett törekvő iparosokat magasabb intézeteken, esetleg külföldön kitaníttatnak s ezeket alkalmazzák.

A tanítók tovább képzése a stuttgarti szakkönyvtár és tanszergyűjtemény útján s a jelentékenyebb kiállításokra való kiküldetések által történik.

Az iskolákban előadott tárgyakra fennebb már utaltunk. Meg kell azonban jegyezni, hogy e tekintetben az egyes iskoláknál nem kis eltérések mutatkoznak. Nagyobb, fejlett iparral és kellő pénzzel rendelkező városokban az általunk vázolt alsóbb tanfolyamokhoz szaktanfolyamok csatlakoznak, melyek az egyes szakokban való bemélyedést, az alapos tovább képzést előmozdítják. Ezek mellett állanak fenn a külön kereskedelmi tanfolyamok.

Oly helyeken, hol nincs megadva a lehetőség, hogy külön szakiskolákat szereljenek fel, a mesterinas iskolák tantervét igyekeznek a kötelezett tárgyakon felül a legszükségesebbekkel kibővíteni. Ilyen tárgyak például a stenographia, egészségtan, közgazdaság, idegen nyelvek, a német nyelv és irodalom, stb.

Nagy egyöntetiséget tehát nem igen találhatunk. Azon felfogás mellett, hogy az oktatásnak irányát és terjedelmét a helyi körülmények, főleg pedig az iparos osztály fejlettsége és igényei adják meg, ez nem is lehet másként.

Mig szerény vidéki városokban a tanítás egyetlen tanfo-

lyamra s a rajzon kívül csak is a legszükségesebb tárgyakra szorítkozik, a nagyobb városok iskolái sok oldalulag vannak az iparosok szükségéhez mérten szervezve.

E tekintetben tanuságos a stuttgarti iskola berendezése.

Ez intézetnél vannak: nappali előadások a rajzból. Van esti oktatás, mely három részre oszlik:

- a) elemi oktatásra,
- b) szakoktatásra,
- c) vasárnapi oktatásra.

A szakoktatás tárgyát a szakrajzon kívül, mintázás agyagból és viaszból, chemia, földrajz, természettan, történelem és a francia nyelv képezi.

A vasárnapi oktatás olyanok részére van berendezve, kik a mindennapi estéli oktatásban nem vehetnek részt.

Nők számára az ugynevezett női ipariskolákon kívül, melyekkel alább foglalkozunk, 14 tovább képző iskola áll fenn, melyben a könyvvezetést, idegen nyelveket, számolást és rajzot adják elő.

Ezek látogatása is facultativ, a tanítás, felügyelet és igazgatás a költségek fedezése hasonló módon történik, mint a hogy azt az alsó fokú fiu iskolákra nézve előadtuk. Mig azonban ezen tanfolyamoknál a tulajdonképi női munka oktatása bevéve nincsen, a női ipariskolák ez irányban hatottak üdvösen. Az első e nemű intézet Reutlingenben alakult s habár az előkészületek távolabbra nyulnak, az alakulás tulajdonképi éveül 1870-et tekinthetjük. A varrás, kötés, himzésen kívül tanítják a könyvvezetést és levelezést, a német irodalmat, rajzot, közgazdaságot és természettudományt.

A reutlingeni iskola, bár számos utánzata támadt s a mi hasonló intézeteink szervezésénél is mintául szolgált, ma is első a maga nemében. Növendékeinek egy része szétszórva, idegen országokban dicséri kormánya gondoskodását.

Hátra van végül, hogy mielőtt az elért eredmények méltánylására áttérnénk ismertessünk egy oly intézményt, a mely, bár *in theoria* ellene sok hozható föl, a gyakorlatban illetékes egyének ítélete szerint igen szép eredményt mutat föl és az ipar haladásának, emelkedésének Württembergben kiváló és igen jelentékeny tényezőjévé vált. *Ez a mesterinasok vizsgálata.*

A megcsorítások és vizsgálatok rendszere, mely a czéhek idejében annyira gyakorlatban volt, az ipar szabadságának ki-

mondása után a legtöbb helyen teljesen megszűnt. Sőt az állami hatalom által, mint az ipar fejlődésére nézve hátrányos intézmény, el is tiltatott.

Mind a mellett legalább Württembergben mihamar azon meggyőződésre jutottak, hogy az inasévek befejezése után tartott vizsgálatok, melyek kiterjednek az illető iparnak ugy gyakorlati valamint elméleti oldalára, igen becses eredményekre vezetnek.

A kiállított bizonyítványok tájékozást nyújtanak a mestereknek a segéddé vált tanuló képzettsége felől s a tanulókat jobb tulajdonságaik teljesebb kifejtésére, fokozottabb előhaladásra serkentik.

Szükségesnek látszott azonban, hogy ezen életbe léptetendő intézmény az ipar szabadságának elvével összhangzásba hozasék. Ezt a vizsgálatok önkéntessége által hitték elérhetni.

Ezen eszme nem új és nem is Württembergben találták föl.

Az 1851. évi londoni kiállítás adta meg az első lökést egy oly vizsgálati rendszer életbeléptetésére, mely a gyakorlati élet igényeivel számol ugyan, de az ipar szabadságát sem sérti.

A »*Society of Arts*« név alatt működő egyesület nem lankadó tevékenységének aránylag rövid idő alatt sikerült az egész országot behálózó vizsgálati rendszert életbeléptetni. Ezen vizsgálatok önkéntesek és a kormányhatalom beavatkozása nélkül létesültek.

Württembergben azonban a kormány támogatását, eléggé ismert okokból, mellőzni nem lehetett.

Az Angliában fogamzott eszmét a württembergi viszonyokhoz alakítva léptették életbe az 1881-ik és 1885-ik évi királyi rendeletek.

Ezen rendeletek szerint nem csupán a tovább képző alsófoku iskolák látogatói bocsáthatók vizsgálatra, hanem minden jelentkező, ha a könnyen betölthető föltételeknek egyébként megfelel. A vizsgáló bizottság az ipariskolák tanítóiból és iparosokból állítatik össze; a költségeket az állam és az illető község viselik.

Ezen vizsgálatok népszerűsége nem várt módon emelkedett:

1882-ben	26	községben	268	tanonc	veté	magát	alá	a	vizsgá-	nak
1885-ben	45	»	579	»	»	»	»	»	»	»
1887-ben	60	»	822	»	»	»	»	»	»	»
1889-ben	68	»	1144	»	»	»	»	»	»	»

Az iskolák számára vonatkozólag szükségesnek látjuk a következő adatokat felsorolni:

Württembergben az 188⁸/₉-ik tanévben volt összesen 168 alsófoku ipariskola, — *Fortbildungsschule* — 658 tanítóval, kik 13.649 tanulót oktattak, minden tanítóra 20⁷/₄ tanuló esik.¹⁾

A jelen év folyamán Stuttgartban rendezett kiállítás, melyről már kezdetben megemlékeztünk, Württemberg fővárosának büszkeségét képezte és méltán.

Az 1881-iki stuttgarti országos kiállítás óta szembeötlő a haladás.

A württembergieknek a tavalyi bécsi iparkiállítás illető szakosztályát, sőt sok tekintetben a f. évi párisi kiállítást is sikerült az iparoktatás ez ágaiban túlszárnyalniok.

Bennünket főleg a mesterinasok munkái érdekelvén, azokra fordítottunk főfigyelmet.

A bejárattól balra voltak elhelyezve a tanoncok által vizsgálatra készített munkák.

Egészben véve meglepően gazdag és részleteiben is szerfölött tanuságos gyűjtemény.

A dolog természeténél fogva felöleli a kézműipar egész világát csaknem kivétel nélkül. Asztalosok és cipészek, valamint a finom mechanikai műszerek készítői egyaránt kiállíták műveiket s mindannyian mutatják a lelkiismeretes, sőt értelmes és buzgó munkának nyomait, a mely tulajdonokhoz nem egyszer az izlés nemesítő hatása is járul.

A rajzok kiállítása felülmuta minden várakozásomat. Gazdag változatosságuk, a csin, mely nagy részüket jellemzi, a pontos kivitel egyaránt dicséri a tanítók és tanulók szorgalmát.

Nem szabad felednünk azon tág kört, melyre Württembergben ma már a rajzoktatás kiterjed. A népiskolákban sok helyen tanítják. A tanítóképzők levén arra hivatva, hogy a *Fortbildungsschule*-k nagy részét rajztanítókkal ellássák, bennük természetesen nagy figyelmet fordítanak a rajzban való kiképzésre. Egyes praeparandiák kiállítása művészileg szép rajzokat mutat.

Igy a *künzelsau*i kir. tanítóképző rajzainál a vonalak

¹⁾ Nálunk az ipartörvény értelmében föllállított alsófoku ipariskolák száma ma már mintegy 270-re tehető. Ezekben tanított 1887/8-ban több mint 1300 tanító, a növendékek száma kerekszám 50.000. A költségek túlnyomó részét a községek viselik, az állami segély csekély, mert alig rúg 45—50,000 frtra.

lágyságát, az árnyékolás finomságát meglepőnek találtam s talán még inkább a rajzok plasticitását. Ez aztán, habár csekélyebb mérvben, de még a tanoncz- és népiskoláknál is észlelhető.

A stuttgarti kir. *fegyház* és *árvaház*, a gmündi *siketnéma intézet* által kiállított rajzok, főleg pedig az első intézet szakrajzai felkeltik a figyelmet és kiérdemlik a dicséretet.

Az alsófoku ipariskolák a rajzokon kívül igen szép gyps-modelleket, színezett rajzokat állítottak ki. Csinálnak gypsből rajzok után is modelleket s az esti órákban készítettek szorosan meg vannak különböztetve a nappaliaktól. Ezekben főleg Heilbronn intézetei tűnnek ki. A stuttgarti iskoláknál az antique minták utánzatait és anatomikus rajzait találtam kitünőeknek.

Nem hiányoztak a női ipariskolák himzései, a női munkakör minden ágára kiterjedő munkái sem és a mi ezeknek mintegy alapját képezi, a rajzoktatás sikerét föltüntető rajzok.

Törekves és haladás az egész vonalon.

A siker méltányolásánál azonban nem szabad felednünk azt sem, hogy azon képzés, mit Württemberg törekvő iparosainak nyújt, nem szorítkozik csupán az iskolákra.

A stuttgarti »Schlossplatz« stilszerű épületei, az országban elszórt régi várak, uri kastélyok nem egyszer figyelemreméltó részleteikkel, a régi időből eredő butordarabok és edények, melyek a letűnt századok aesthetikai törekvéseinek emlékei, alkalmasabban minden egyébnél, hogy eszméket és törekvéseket költsenek föl, hogy ösztönözzék az iparost, a régi ismerős motívumokat felhasználva, újak teremtésére.

A méltán bámult francia műipar hatása kiterjed Württembergre is, Olaszországnak aránylagos közelsége, a szomszéd Baden iparos törekvései éreztetik ösztönző hatásukat Württembergben.

Az ipar fejlesztésére, az iparos oktatás emelésére irányuló mozgalomnak nem is volt hivatása, hogy az ipart meghonosítsa, hanem csupán az, hogy fölemelje oda, hol egykor a nemzet gazdasági életének egyéb ágaival szemben állott.

Württemberg a XVI—XVIII. századokban az akkori időkhez mérten az iparban elég magas fokra emelkedett. Volt jelentékeny iparossága és voltak iparos centrumai.

Az ipar oktatásánál elfogadott politika is ezen tényekre támaszkodott, ettől nyerte meg vezető elvét a *decentralisatiót*.

Reutlingen, Gmünd, Heidenheim, Heilbronn az ipar fejlesztésére multjuknál fogva alkalmasabb pontokul kínálkoztak,

mint maga a főváros s ezen tény az intéző köröknél kellő méltánylásra is talált.

Stuttgart ma sem képviseli Württemberg egész iparát s a vidéki aránylag kicsiny, de törekvő városok az oktatás tekintetében itt-ott jelentékenyebb eredményeket mutatnak föl a fővárosnál.¹⁾

A Württembergben elért siker vázolásánál önkénytelenül is felmerül azon kérdés, vajjon mi a württembergiektől sok tekintetben eltérő alapon szervezett iparos oktatásunkkal, főleg pedig ma már az országnak minden fontosabb községében felállított alsófoku ipariskoláinkkal, mily fokon állunk, mily eredményeket leszünk képesek elérni?

Érintettük, hogy Württembergben egy hajdan viruló s az iparos oktatás rendszeres művelésének megkezdésekor sem jelentéktelen iparra lehetett támaszkodni. Mi e tekintetben kevésbbé vagyunk szerencsések.

Azon évszázadok előtt nevezetes szerepet játszott s bizonyos foku aesthetikai képzettséget igénylő iparágak, melyek őseink büszkeségét képezték, gyökeresen kivesztek.

Mindazért, mi ízlést, az aesthetikai formák ismeretét és ügyes alkalmazását igényli, csaknem kivétel nélkül külföldre vagyunk utalva. Iparunk főleg az alsóbb néposztály szükségleteire dolgozik s azon alsó rangu igényeket tartja szem előtt, melynél az ízlés másodszorban jő csak számításba.

A nemzeti motivumokra aránylag ritkán van szükség s talán innen magyarázható azok fejletlensége és a csekély gond, melyet eddig reájuk fordítottunk.

Ügyesen kezelve, az alsófoku ipariskolák rajzanyaga új világot nyithat a törekvő iparostanoncz előtt. Megismerteti őt az antique és modern világ aesthetikai alapformáival, anyagot nyújt, a melyet fejleszthet, formálhat önmaga tovább. A »kor szelleme«, az iparnak minden pontról hangoztatott fontossága serkentő és ösztönző hatást kell, hogy gyakoroljon reá. Más oldalról azonban azon mindennapi élet, melyben nagy részük mozog, alkalmas arra, hogy teljesen lerontsa azt, mit az iskola kezdett s paralizálja azon hatást, melyet az ipar szóvivőinek buzdításai előidéztek.

¹⁾ Ily értelemben nyilatkozik dr. Steinbeis az iparos oktatás egykori vezetője. L. *Second Report of the Royal Commissioners on technical instruction.* London. 1884. Vol. V. *Foreign reports etc.* Appendix JJ.

Horizontján bármerre tekint, ritkán bir fölfedezni egyetlen tárgyat, mi igazán szép volna. A falu vagy város alacsony házai, még maga a templom is, a házi butorok, a ruházat ritka esetben mutatják az igazi szép nyomait.

Ezen esetlen, faragatlan formák indokolásául ott áll a nép szegénysége, mely a szépet nem áldozhat, a tömeg csökönyös ragaszkodása a megszokotthoz. Ha nem igyekezik a haladottabb izlés mintáit vevői izléstelenségéhez alkalmazni, iskolai ideáljai inkább kárát, mint hasznát okozzák s boldogulni nem fog. A magyar iparnak s a mi ennek alapját képezi, a közönség izlésének nemesítése évtizedekre szóló munka.

Ebben a tekintetben az alsófoku ipariskolák, föltéve, hogy feladatukat betöltik, jó szolgálatokat fognak tenni. A nélkül, hogy erős összeütközéseket provokálnának a régi és új között, elhintik a haladás magvait és csaknem észrevétlenül, de fokozatosan fogják elterjeszteni a szépnak kultuszát oly néprétegekben is, hol azelőtt ez csak kivételként fordult elő.

Az iparos oktatás tekintetében még sokáig nem fogunk ott állani, hol Württemberg, de a haladás útja nem minden nemzetnél azonos és ha iparos-osztályunkban csak egy szikráját sikerül kifejleszteni azon művészi érzéknek, mely a magyar képirók iskoláját oly rövid idő alatt megteremté, akkor a magyar ipart illetőleg legalább az izlés tekintetében mihamar nem lesz okunk panasznra, daczára az iparos oktatás hiányainak s a rendelkezésünkre álló eszközök csekélységének.

BERNÁT ISTVÁN.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNKA.

November.

1-én. Az alakulóban levő *horvát jelzálogbank* alaptőkéje 4 millió frtban, 40.000 drb. 100 frtos részvényben állapittatik meg; igazgatásában a *bécsi Unió bank* és a *magyar jelzálogbank* is képviselve lesznek.

A magyar *államvasutak új kocsiszükségletét* csak részben szállíthatják hazai gyárak; osztrák gyárak külföldiekkel szemben előnyben részesülnek.

A *borküldemények tarifája a belforgalomban jelentékenyen leszállíttatik*, a gabonához hasonló, az eddiginél körülbelül $\frac{1}{5}$ -el olcsóbb díjtételek állapittatván meg, (pl. Kolozsvárról Budapestre 126^s kr. helyett 107¹ kr. métermázsanként.)

Mértékhiteljesítési viszonyosság jö létre Magyarország és Ausztria között. Telt hordóknak újbóli hitelesítése egyébiránt eddig sem kívántatott osztrák küldeményeknél, csupán az újratöltésnél. A kereskedelemügyi miniszter törvényjavaslatot terjeszt be e tárgyban.

Arad város az italmérési jogosultságot évi 80.000 frtért veszi bérbe (saját számlájára).

A *Dunagőzhajózási társulat részletesen válaszol* a budapesti kereskedelmi kamarának *azon panaszok tárgyában, hogy Bécsset Budapesttel szemben előnyben részesíti.* Tarifamegállapítási jogosultságára való hivatkozása mellett hangsúlyozzza, hogy egyenlő elbánást követ.

A bécsi tőzsdén az a hír terjed el, hogy a *magyar hitelbank részvénytőkéjét* új részvények kibocsátása által *nagyobbítani* szándékozik.

Az osztrák-magyar államvasutttársaság terve a *keleti vasutakat* illetőleg egyidőre a napirendről levétni látszik, minthogy sem Hirsch báró, sem az államvasutttársaság intéző körei nem hajlandók a tervbe vett elsőbbségi részvénytőkének 60 millió frankról 50 millióra való leszállítását elfogadni.

Münchenben vasutigazgatói-értekezlet fog tartatni, a melyen a *vasuti teherszállítási tarifák reformját* fogják tárgyalni.

2-án. A *hitelbank 4°/o-os zálogleveleket ajánl* a magyar föld-hitelintézetnek *cserében* a kisorsolt 1,854.100 drb. 4 $\frac{1}{2}$ ^o/o-os és 1,816.900 drb. 5°/o-os záloglevelek helyett, előbbieket 100¹⁵, illetőleg 100⁴⁵, utóbbiakat 96⁷⁵ frtra számítva.

A magyar hitelbank *dementálja* a részvénytőkéjének fel-emelésére vonatkozó híreszteléseket.

Az *esztergom-bia-torbágyi helyi érdekű vasut-részvénytársaság* megalakul (Esztergom-Tokod, szárnyvonallal Nyerges-Ujfalura és Tokod-Bia-Torbágy). A vasut hossza 60 kilom., részvénytőkéje 2,850.000 frt. (35% törzs-, 65% elsőbbségi részvényekben).

A *regále kártalanítás* az alacsonyan felvett becslések szerint körülbelől 10 milliót fog igényelni.

A *malommunkások* baleset elleni biztosításának szervezésére történt lépéseket sikeresen folytatják.

3-án. Az *első hazai takarékpénztár* részvénytőkéjét és tartalékalapját 4—4 millió frtra emeli fel; 1600 drb. 1000 frtos új részvényt bocsát ki, a miből 1200 drb. al pari a régi részvényesek számára tartatik fenn, 400 drb. pedig szabad kézről adatik el, s a haszon a tartalék-alap kiegészítésére fordítatik.

Eddigi részvénytőke 24 millió frt., új kibocsátás 1^a. A remélt haszon a szabad forgalomba bocsátandó 400 drb. részvény után körülbelől 2 millió frt. Szó van róla, hogy egy 250.000 frt. értékű alapítvány tétetik, az összes tisztviselők megjutalmaztatnak — évi fizetések erejéig — és a nyugdíjalap fölemeltetik.

A kereskedelmi kamarai külső tagok ezentúl *utiköltség-kárpótlást* nyernek.

Magyarország áruforgalma az 1889. év I. felében 207³ millió frt. behozatalt és 208⁹ millió frt. kivitelt tüntet fel. Az arány kevésbé változott: behozatal Ausztriából 179⁷, kivitel oda 147³ millió frt., behozatal Németországból 8³, kivitel oda 21³ millió frt.

Brcska mellett a *Száván* átszállítási csavargőzös-vállalat alakul a szilvaüzlet érdekében.

Kállay közös pénzügyminiszter megbízásából *tanulmányok* történnek *szóda- és cellulose gyártására* vonatkozólag Boszniában.

A *kereskedelmi szerződésre* vonatkozó tárgyalások csak a román minisztérium kiegészítése után fognak *Romániával* megkezdődni.

4-én. Az enquete-tanácskozások a *gyáraknak nyújtandó kedvezmények tárgyában* készült *törvényjavaslat* felett megkezdődtek. A tervezet 15 évi adó-, illeték- és pótdadómentességet helyez ki-látásba, új gyárak és már fennállók egész sorának javára; utóbbiaknak azon esetre, ha megnagyobbíttatnak.

A *valutarendezeit* hivatalos nyilatkozat szerint magyar részről nem halogatják, csak hogy előbb az államháztartás egyensúlyának mindkét részről *valóban* helyre kell állíttatnia.

A *németbirodalmi banktörvény novella* leszállítja a részvényesek hasznát s felemeli az állam részesedését.

Bécsből az *adómentes jegytartaléknak* 4315 millió frttal való csökkenését jelentik.

5-én. Valószínű, hogy az *osztrák-magyar bank* a kamatlábat emelni fogja.

A kereskedelemügyi miniszter jóváhagyja az *ügynöktestület* alapszabályait. Javaslat készül a *terménytőzsdei szokások módosítása* iránt.

A *stanizsai bánya* eladási ára 300.000 frt.

A magyar hitelbank által tervezett *gépgyár* létre fog jönni.

Wekerle a pénzügyi bizottságban az állam hasznát a conversióból 1 millió frtra teszi. A *regale-kölcsön* még ez év folyamán finanszíroztatik.

A *főváros költségvetése* törlések és nem a házbérkrajczárok felemelése által hozatik egyensúlyba.

Az *osztrák-magyar bank* a *kamatláb felemelését* a váltóüzletnél 5 $\frac{1}{2}$ -ra, a lombard-üzletnél 6 $\frac{1}{2}$ -ra tervezi. A jegyforgalom 440 $\frac{1}{2}$ millió frtot ér el.

6-án. A végleges juliusi leszámolás a *m. kir. államvasutaknál* az ideiglenesnél 400.000 frttal több jövedelmet tüntet fel, úgy hogy a hiány 497.000 frtról 97.000-re csökken.

A *tengeri magánjogra vonatkozó törvényjavaslat* több évi tanácskozások után elkészült.

Szó van róla, hogy a *magyar általános hitelbank budai mal-mát* a Hengermalom vegye üzembe.

A malom-egyesület tarifaosztálya *refectiák* felett folytat tárgyalásokat helyi érdekű vasutak állomásaira történő feladásokra vonatkozólag.

A *Romániával való kereskedelmi szerződési tárgyalásokat* illetőleg jelentik, hogy román részről gabona számára *legkedvezményezettebb* eljárást, bor és kőolaj javára alacsonyabb vámtételeket, szarvasmarhára vonatkozólag pedig Svájcczal és Olaszországgal egyenlő bánásmódot kívánnak, s ezzel szemben, normál vámtételek megállapítása mellett, 74 cikkre, a melyek Romániában nem gyártanak, vámleszállítást és még további vámmérsékléseket ígérnek. Az állatokra vonatkozó határozár ezentul csak egyes helyekre legyen korlátozva. *Általános beviteli tilalomnál a conventionális tarifa előnyei szűnjenek meg.*

7-én. Egy 4 millió rubel alaptőkével alakult orosz Dunagőzhajózási társulat ügynökségeket állit az alsó Dunán Szerbiában és főraktárakat *Belgrádban és Semendriában.*

8-án. A szövethozott magyar hengerművek *felemelik a rudvas árát* $\frac{1}{2}$ frttal.

Mint a *zóna-tarifa* eredménye, augusztus 1-étől október 31-éig a személyforgalom az előző évvel szemben 458.040 frt., a podgyászforgalom pedig 73.225 frt. bevételi többletet tüntet fel. A személyjegyek száma az előző év megfelelő szakában kiadott 1,267.118-al szemben 3,224.239-re emelkedett, a miből 1,736.628 a szomszéd-állomásokkal való forgalomra esik.

A *m. kir. államvasutak üzleteredményeinek végleges leszámolása* 1889. I. felére 8,157.191 frtot mutat és 825.574 frttal kedvezőbb az előző évinél.

A *magyar hitelbank* által alapítandó *hajóépítő- és gépgyár* részére 4—5 milliónyi alaptőke van javaslatba hozva. a melyben a párisi Rothschild ház, a párisi gépgyári cég: Bouhey fils és a prágai gépgyár (Ruston) vesznek részt.

Bécsből jelentik, hogy a *keleti vasutak üzemtársulata* utólagosan mégis hajlandó a Joubert-Hirsch-féle terv részbeni módosítását az egyleti bizottság követeléseinek szellemében elfogadni.

A napi sajtónak a *valutakérdés* állására vonatkozó közleményeit egy pénzügyminiszteri nyilatkozat magáncombinációknak nyilvánítja.

Jövőre minden jogosított budapesti *tőzsdeügynök* kötelezőleg *tagja az ügynöktestületnek*.

9-én. A $4\frac{1}{2}\%$ -os *államvasuti kölcsönből* felmondásra került 31 millió forintot tevő kötvények becserélési határidejének lejáratí napja. A kölcsönnek több mint fele becseréltetett.

A *hazai takarékpénztár* 5% -os *községi kötelezvényeit* bevonja (8,738.000 frt.), és cserében $4\frac{1}{2}\%$ -os *kötvényeket* kínál.

A pénzügyminiszter megállapítja a *kataszteri munkálatok* jövő évi programját.

A *Hengermalom és a magyar hitelbank* budai gözmalma között az utóbbinak megvételére vonatkozólag folyt tárgyalások megszakadtak.

A képviselőház pénzügyi bizottsága befejezi az *1890-ik évi költségvetés* feletti tanácskozásait.

10-én. Az 5% -os *földtehermentesítési kötvények conversiója csere és készpénzfizetés útján megtörtént*; csak kis rész, 52 millió frt. értékben maradt hátra, a melynek egy része valószínűleg egyáltalában nem jut bemutatásra.

Hahn, a Länderbank igazgatója tárgyalásokat folytat Berlinben egy *szerb kölcsön ügyében a vasutüzleti társulatnak az állam részéről történő kártalanítása céljából*. A kölcsön 25 millió frankra van tervezve.

Az *osztrák-magyar államvasutársaság* engedélyt kér *Ujfalu és Szakolcza* között a Morva balpartján vezetendő 100 klm. hosszú vasutra.

11-én. A *mezőhegyesi cukorgyár* már majdnem teljesen fel van szerelve, naponként 6000 méterm. répa feldolgozására képes, a melyet a kincstári uradalom szállít.

Baross miniszter betérjeszti a házhoz *1888-ik évi működéséről szóló jelentését*.

12-én. A *conversio művelete*, a mely 475 millió frtnyi kötvényt ölelt fel, csaknem teljesen le van már bonyolítva; aranyadósságok egészen, ezüst- és papiradósságoknak 90% -a van beváltva, csak 40 millió frt. van még hátra az utóbbi kategóriákból.

A *magyar fegyvergyár* a kormánytól csak 72 napi időhaladékot kapott (102-öt kért); ezen helyzetbe a gyár a leedszi Greenwood és Batley cég által szállítandó kovácsoló gépek késedelmes szállítása folytán jutott.

A *magyar államvasutak bevételei a végleges megállapítás szerint* sokkal kedvezőbbek, mint az előleges számadások mutatták. A

bevételi kevesblet (a mult évvel szemben) julius végéig 142.000 frtra redukálódott; augusztus és szeptember szintén kedvezők, de különösen jó eredményt fognak az októberi számadások felmutatni.

A szerb vasutigazgatás még nem járult hozzá, hogy a *Salonikiben való hosszú tartózkodási idő* a keleti vasutak menetrendjének módosítása által megszüntetessék; 13-án e tárgyban újabb tanácskozások fognak tartatni Sophiában.

Hegedüs előadó előterjeszti a *pénzügyi bizottság jelentését* az 1890-ik évi előirányzatról.

Hir szerint Szegeden új bank fog alakulni *Szegedi Hitelbank* néven 150.000 frnyi részvénytőkével.

A *magyar hitelbank* még nem fejezte ugyan be *gépgyárának* megalapítását, mind a mellett a gyár létrejövétele az osztr. hitelintézet és párisi czégek részvételével, nemsokára megtörténik.

Az *osztrák-magyar bank tartalékalapjai* ismét 11 millióra emelkedtek.

A *közös vámbevételek* az év első 8 hónapjában 16 millió arany és 10³ millió ezüst forintra rúgtak. (A magyar határon befolyt 2⁴ millió arany- és 1¹ millió ezütf forint).

13-án. *Állandó gyapju-mintagyűjtemény* felállítása képezi beszéd tárgyát a juhtenyésztők- és gyapjukereskedők között.

Kolozsvár 125.000 frtért veszi bérbe a *regalét*.

A *német állambevételi tilalmat* Boroszlóban megszüntetik.

A *körömvész* kitörése a kőbányai szállásokon constatálva van. Hivatalos intézkedések történnek és Németország értesítettik.

14-én. Román kormánykörökben áramlat mutatkozik az *Osztrák-Magyar monarchiával kötendő kereskedelmi szerződés ellen*.

Közzé tétetik az *állampénztári kezelési kimutatás az év 3 ik negyedéről*. Az előző évvel összehasonlítva, a kiadások nagyobb emelkedést mutatnak, mint a bevételek, a mi azonban csak látszólagos, minthogy a mult évben kamatbiztosítéki előlegvisszatérítések is szerepeltek a bevételek között. A *három negyed együttes pénzkezelése* 16 millió frttal kedvezőbb.

Jelentés bocsáttatik ki az *államjegyek helyreállításáról*. A 3 millió frtot meghaladó nyereség, a mely államjegyek be nem mutatásából eredt, külön alapot fog képezni s a mostani és a legközelebbi kezelési költségek fedezésére fog szolgálni, esetleg hosszabb időn keresztül is.

A Dunagőzhajózási társulat elhatározza, hogy *Belgrádban és Regensburgban* rakodó helyeket létesít.

Az *osztrák-magyar államvasutársaság ülése* a hó 17-éről 24-ére halasztatik, mivel de Serres, Joubert által Párisba hivatott a keleti vasutak ügyében.

A *szabadka-zenta-ó-becsei vasut* (bács-bodrog megyei v.) megnyitattik.

A kőbányai sertéspiacz érdekében sürgöny érkezik *Kálno-*

kytől a földművelési miniszterhez, a melyben előbbi közli, hogy a német kormány semminemű elzárási rendszabályokat nem fog alkalmazni. Szapáry a kivített óvintézkedések mellett engedélyezi.

15-én. *Új cellulose-gyár állittatik fel* (150 lóerőre berendezve) Rózsahegyen.

A sertés kivitelnek megengedése áremelkedést okoz; a mai napon egy szállítmány indittatik utnak Pírnába, f. hó 16. és 17-én pedig Oderbergbe.

Rendelet jelenik meg a *regale megváltási* összegek körül felmerülő magánjogi igények érvényesítésére vonatkozólag.

A bécsi bankgyűlet eladja franczia tőkepénzeseknek a tulajdonában lévő ujonnan alakult *kereskedelmi bank részvényeit.*

16-án. Tervbe vétetik a *vinkovce-brcskai vasut* Dolni-Tuzláig terjedő meghosszabbításának kiépítése.

A gácsországi határon a *San* folyó szabályozása közös költségen tervbe van véve.

Az 1881. évi LXX. t.-cz., mely a *jelzálogi kölcsönök convertálásánál bélyeg és illetékmentességet biztosít, 1895. decz. 31-ig való meghosszabbításáról* és u. e t. cz.-nek az *elsőbbségek convertálására* való kiterjesztéséről törvényjavaslat terjesztetik be.

A *részvényserfőzde* közgyűlése elhatározza, hogy részvényenkint 50 frt. fizetessék vissza, egyuttal részvényenkint 40 frt. osztalékot szavaz meg.

17-én. Tanácskozások a *budai körvasut* tárgyában.

Az Unió bank által tervezett *vasuti bank* alapítása elodáztatott, sőt valószínűleg egészen elejtetett.

Egy *felső-magyarországi posztógyár* részvénytársulattá alakittatik át 200.000 frt. tőkével. Budapesten *betűöntőde* állittatik fel.

A vidéken és Brassóban számos *fizetéseképtelenség* fordul elő. *Kassa és Temesvár a regale jogot* az államtól kibérelték.

Az *osztrák-magyar Lloyd tarifáira* vonatkozó tárgyalások f. hó 25-ére halasztattak.

Pozsony m. szemeczi járásában a *phylloxera* mutatkozik.

18-án. Az *osztrák-magyar bank szegedi fiókja* f. hó 20-án ünnepli 10 évi fennállását; a kereskedelmi gremium köszönő iratot intéz a bank vezéregyéniségeihez Bécsben.

A *postabér nyomtatványok után a belföldön* 10 gramm után 1 krban, 50 grammig 2 krban, 250 grammig 5 krban, 500 grammig 10 krban, 1000 grammonkint 15 krban lett megállapítva.

A *selypi új czukorgyár* (Schossberger és Brüll) akként lesz berendezve, hogy 4000 m. m. répát legyen képes naponként fel dolgozni. Az üzem a jövő évben fog megnyitni.

A *szövetkezetbe lépett mezőgazdasági egyletek közgyűlése* a közraktárak, állategészségügy és hadsereg részére való szállításokra vonatkozó kérdésekkel foglalkozik s fontos határozatokat hoz. A közraktárak amerikai módra népszerűvé tétessenek, a kö-

teles állatbiztosítás életbe léptetessék, és a szállításoknál a mezőgazdák nagyobb részesülése mellett mozgalom indíttassék.

19-én. A *pénzügyminiszter* a pénzügyintézeteknél nagyobb összeget felmondott s ezen *aranyat vásároltatott* (a csekély agió folytán), hogy a januárban esedékes szelvények fedezete készletben legyen.

Azon hír, hogy a m. ált. biztosító társaság *külön jelzálogi osztályt* létesít, téves.

Az *ipar- és kereskedelmi kamarák száma 5-tel szaporíttatik* Szeged, N.-Várad, Maros-Vásárhely, Besztercebánya és Győr székhelyekkel, az új területi beosztás elrendeltetik. A *budapesti keresk. kamara* csak a fővárosra és Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun megyére fog kiterjedni, elvesziti tehát Bács, Csongrád és Szolnok megyéket, Szeged és Miskolcz városokat, stb. A kamara illeték $1\frac{1}{2}\%$ -ról $1\frac{1}{2}\%$ -ra emeltetik. A külső tagok száma apasztatni, a fővárosiak száma ellenben emeltetni fog.

A *budai körvasút* tárgyában megtartott enquéte a tervezetet helyesli, a tervek és a költségvetés kidolgozása megkezdődik.

A *Drinaszabályozására* vonatkozólag Szerbiával megegyezés létesült, a munka 4—5 év alatt lesz befejezendő és 300.000 frankba kerül, jelenleg a 84 kilométerből 50 van munkálatba véve 4 csoportra felosztva.

Budapecsten központi fertőztelenítő intézet felállítása tervezetik mintegy 80.000 frt. költséggel.

A *Soroksár-Haraszti vasutnak* megengedtetik, hogy a városba, de csakis a Boráros térig bejöhessen, köteles azonban a vasut a városi vasuttal átszállási egyezményt kötni.

Kereskedelmi miniszteri rendelet a *zálogházak zálogjegyeivel elkövetett visszaélések megakadályozása* iránt.

20-án. Nagy-Becskerek város Torontál megye részére felállítandó *külön kereskedelmi kamara* iránt kérvényez.

Tariffa kedvezmények burgonya számára.

Temesvárott egy bécsi consortium cukorgyárat létesít.

A *déli vasuti elsőbbségek conversiója* 13 évi amortisatióra való meghosszabbítással lesz egybekötve.

Ausztria *cukoriparát* a magyarországi cukorgyárakkal szemben *tariffa kedvezményekkel* akarja megvédeni.

A szerb kormány a beérkezett panaszok (különösen a negotini kerületből) folytán *revizio alá véteti az angol-osztrák banknál a só egyedűrség kezelését* minőség és a szerződésbeli kötelezettségek megtartása szempontjából.

21-én. Herczeg Thurn Taxis Egon vezetése alatt egy küldöttség a kereskedelemügyi miniszternél *Torontálmegye részére külön keresk. és iparkamara* felállítását kéri. *N.-Becskereken*, s ígéretet nyer, hogy a mennyiben ez a tagsági díjat fizetőkre nézve nem sérelmes, a kérelem kedvezően fog elintéztetni.

A *pesti hazai első takarékpénztár 5%-os községi kötvényeinek conversiója 4 $\frac{1}{2}$ %-os kötvényekért* becseréltetik akként, hogy egy

régi kötvényért egy új $4\frac{1}{2}\%$ -os kötvény és 1 frt. 50 kr. készpénzben adatik.

Majna melletti Frankfurtban *Schukart, Siemens Ganz & társa-féle világítási próbák* tartatnak.

A pénzügyminiszter a költségvetési vita alkalmával az ellenzék kifogásai ellen jelentőségteljes beszédet tart, egyuttal hangsúlyozza a kabinet solidaritását.

A horvát földtehermentesítési alap horvát részről országos alapnak (horvát tulajdonnak) tekintetik.

A pénzügyminiszter beterjeszti az *indemnity* törvényjavaslatot.

Francziaország megtiltja az ökrök, juhok és sertések be- és átvitelét.

Az állami bevételek november havában kedvezők; a kedvezőtlen aratás hatása nem volt érezhető.

22-én. A horvát jelzálogbankra vonatkozó törvényjavaslat a horvát országgyűlésen rövid idő alatt benyújtatik; a horvát kormány 3 felügyelőbizottsági tagot fog kiküldeni.

A zimonyi keresk. testület elnöke a kereskedelemügyi miniszterhez, annak felhívása folytán, 70 melléklettel felszerelt memorandumot nyújtott be a belgrádi vámhivatalnokok vezetorius eljárására vonatkozólag.

Joubert Bécsbe érkezett és 24-én a Budapesten megtartandó igazgatósági ülésben a *Hirsch báróval folytatott tárgyalások állásáról* fog jelentést tenni.

Párizsból jelentik, hogy a keleti vasutak közgyűlése a döntő bíróság ítéletének érvényesítését és keresztülvitelét Törökországgal szemben jóváhagyta.

A *Comptoir d'Escompte* vezér egyénei készek a részvényeseknek 25 m. frank kárpótlást fizetni.

23-án. A hitelcsoport tanácskozmányai sem a regále kölcsönre — mely elodázva látszik lenni — sem a felállítandó gépgyárra vonatkozólag végleges eredményre nem vezettek.

Aradon az ottani pénzintézetek a nagyiparosokkal egyesülve közraktár felállításának engedélyezését akarják elérni.

A fumei hitelbank Capragh-ben egy közraktárat létesített. A részvénytőke 500.000 frt., melynek fele (2500 drb. 100 frtjával) azonnal be lesz fizetve. A raktár befogadási képessége 1000—1500 vasuti kocsirakomány. A részvényeket syndicatus kezeli.

A dugoselo-novskai horvát helyi érdekű vasut létre jön. Belovár-Körös megye 100.000 frt. törzsrészvényt jegyez.

F. hó 27-én vegyes bizottság fog határozni a fölött, vajjon a Száva fölötti fahid vasszerkezetével kicseréltessék-e?

A temesvári ipar és keresk. kamara köszönetét fejezi ki a kereskedelemügyi miniszternek a fölött, hogy a kamara területe változatlan maradt.

Joubert Michels báróval Bécsbe érkezett és De Serres-sel Budapestre utazott.

24-én. A termelőknek a hadsereg szállításokban való részesülése ügyében a kereskedelemügyi miniszter deczember 26-ára *enquêt-et* hívott egybe.

A *borszállítás* ügyében Franciaországból Triesztbe kiküldöttek jelentése folytán a certifikációs módok enyhíttetni fognak.

25-én. Joubert tudatja, hogy a *keleti vasutak* ügyében a különbség 10 millió frankot tesz, új alapon kiegyezés fog megkíséreltetni, a közös igazgatótanács decz. 1-én újból ülést tart.

A magyar földhitelintézet az *Esterházy-féle hitbizomány tartozásait* convertálni szándékozik egy 4 $\frac{1}{2}$ -os 41 év alatt törlesztendő kölcsönre. A kölcsön összege 14 millió frt., a birtokok kiterjedése körülbelül 500.000 hold.

Az *aradi keresk. és iparbank igazgatóságának lemondása* és felszámolásra vonatkozó indítványa nem lett elfogadva; e fölött a januárban megtartandó rendes közgyűlés fog határozni. *Új mérleg összeállítására* 3 felügyelő bizottsági tag választatott.

A *cseh szesziparosok* hasonlólag a morva iparosokkal az *átalányozási arány felemelését* követelik az üstfözdék részére.

A *kassa-oderbergi vasut üzleti eredményei* a második félévben igen kedvezők, annyira, hogy az osztrák állami biztosítás egyáltalában nem, a magyar pedig még kisebb mértékben mint a múlt évben (a mely pedig a legkedvezőbb volt a vasut fönnállása óta) fog igénybe vétetni.

26-án. Az *Esterházy-féle hitbizományt* terhelő *adósságok conversioját* még formai nehézségek gátolják, a törlesztési idő ugyanis törvényszerint 35 évnél nem lehet hosszabb és a megterheltetési összeg a régebbi becsértékhez viszonyítva, túl magas. A birtokok kiterjedése 500.000 hold — ebből kitűnő minőségű 200.000 hold (Sopron és Vas megyékben) — így tehát egy holdra csak 27 frt. megterheltetés esnék.

A *bécsi biztosító társaságnak egyesülése az osztrák Phoenixszel nem jó létre*; az előkészületek egy közös üzletjelentés kiadására végleg be lettek szüntetve.

A szesztermelők országos egyesületének igazgató-bizottsága a pénzügyminiszternek az ezen ügyben ottjárt küldöttség előtt tett kijelentései folytán, a *szeszdó tervezett reformjával* szemben várakozó állás elfoglalására határozta el magát.

A *zimonyi rakpart építése folytattatik*. A költség 300.000 frt., a rakpart hossza 1100 méter, szélessége 80 méter.

A *budapesti keresk. és iparkamara a kamarák új beosztását* tárgyalja és támogatja azon vidéki küldötteket, kik a megyéknek a kamara kebeléből való kiválása ellen foglalnak állást. A kamara nem csatlakozik Weisz kamarai tagnak a Dunagőzhajózási társaság ellen irányuló javaslatához, hanem bizottsági tanácskozmány tárgyává akarja azt tenni.

Hatvani Deutsch serfözdéje Temesvárott részvénytársulattá — 500.000 frt. tőkével — szándékoltatik átalakíttatni.

Az osztrák és magyar kormányok megkezdik a *tanácskozásokat a Lloyd szerződés fölött*.

27-én. Sopron megyében a *szájfájás megszünte* folytán a határzár feloldatik és az állatvásárok megtartása szabaddá tétetik.

Az osztrák magyar államvasutak igazgató tanácsa decz. 1-én fogja a *kereskedelemtügyi miniszternek az építési és jószágigazgatóságok teendőinek kettéválasztása ügyében* érkezett leiratát tárgyalás alá venni.

Nagy *fizetéseképtelenség* Bécsben, a czég: Kendler & Co.

28-án. A kereskedelemtügyi miniszter a *távirda és távbeszélő használatát szabályozó rendeletet becsát ki*. Közzé teszi egyuttal a gépekért, azok használatáért, a távirdahivatalokhoz vezető huzalokért (Budapest területén kívül) fizetendő díjakat.

29-én. A *vaskapu szabályozási munkálatokra ajánlati tárgyalás határidejéül* jövő évi márcz. 31-ike tüzetett ki.

A *budapesti tőzsdetanács* a bécsi gabonatőzsdével egyetértőleg elhatározza, hogy a buzában csak $1\frac{1}{2}\%$ csírás szemek lehetnek (az eddigi 3% helyett); ezen intézkedés a határidőre kötött árúknál 1890. évi őszi határidővel, az azonnali eladásra kerülő árúknál pedig a közzététel napjával bir érvénynyel. A *gabonánál érvényes tőzsdei szokások* átdolgozás alá fognak vétetni.

A *kötési és jegyzési díjak* szabályoztatni fognak, utóbbiak már 1890. jan. 1-én *felemeltetnek*.

A kereskedelemtügyi miniszternek ama követelése, hogy az osztrák-magyar államvasut jószágainak igazgatóságát Budapestre tegye át, a *szerződésben világosan ki van mondvá*; ezen követelés jogosultságát bécsi lapok kétségbe vonják.

Kaposvárott decz. 4-én *cognac-gyár* alakul.

A *mosonmegyei gazdasági egylet* az albérletek ellen foglal állást.

A *megegyezés az osztrák-magyar államvasutak és a keleti vasutak között* befejezéséhez közel áll. A törzsrészcshénytőke 40 millióról 25 millióra szállittatik le, az adósságok s az ekként leirt 15 millió 60 milliónyi frank értékű elsőbbségi részvényekkel (6000 drb 1000 frankos) fognak fedeztetni. A törzs és elsőbbségi részvények szavazati joga felett Joubert és Hirsch báró között még tárgyalások folynak.

30-án. Gróf Szapáry földmívelésügyi miniszter *körrendeletet* bocsát ki a *sértések járványos körömfájásának megszüntetése ügyében*.

Ausztriában a magyar verseny ellen való védekezés szempontjából *tarifa kedvezmények engedélyeztetnek a cukor, a gácsországi szesz s Bécs ellátására szolgáló közhén részére*.

Az 1890. évi költségvetés feletti általános vita befejeztetett.

MAGYARÁZÓ MEGJEGYZÉSEK A HAVI KRÓNIKÁHOZ.

Az elmúlt hónap gazdasági eseményeinek bősége mellett kíváncsiaknak látszik, hogy azok fejtegetése helyett, csak csoportosító összefoglalással tájékoztassuk az olvasót, mert ezuttal a havi visszapiantás sokkal több anyagot tartalmaz, semmint azt gyorsan át lehetne tekinteni. A kormány nyilatkozatok és miniszteri intézkedések közül a következő fontosabbakkal találkozunk:

A *conversionális művelet* jóformán egészen befejeztetett, a mennyiben az ezüst-elsőbbségek és földtehermentesítési kötvények részint kicseréltettek, részint forgalmon kívül helyeztettek. Az *államháztartás* eredménye az év három első negyedéről rendkívül kedvező képet mutat (16 millió forinttal kedvezőbbet, mint az előző év megfelelő időszakában). A *pénzügyminiszter* az új szeszadó reformján dolgozik, melynek a szorult helyzetben levő szesziparosok reménytelen várákossággal néznek elébe. Ugyanezen minisztert az arany-ágiónak aránylag kedvező állása nagyobb mérvű aranybevásárlásra bírta. Hogy a *vasuti elsőbbségek conversiója* még inkább előmozdítottassék (a legutóbb államosított vagy esetleg ezután államosítandó közlekedési vállalatoknál) a *jelzálogi kölcsönök conversiójának* adó- és illetékmentessége nemcsak egyszerűen meghosszabbított, hanem az elsőbbségi kötvények conversiójára is kiterjesztetett. Továbbá a pénzügyminiszter előterjesztette a jövő évi *kataszteri munkálatok programját*. Végre szabályoztatott az eljárás a regále megváltásnál fölmerülő magánjogi követelésekre nézve. A *kereskedelemügyi miniszter* 1888-ról közzétette kimerítő évi jelentését; actiót kezdett az *osztrák-magyar államvasutársaság uradalmi igazgatóságának* Budapestre való áthelyezése tárgyában; támogatja a *budai körvasút* létrejöttét; végrehajtotta a *kereskedelmi kamarák új beosztását* s számuknt megszorította, a *mértékhitelre* nézve pedig Ausztriával egyezményt kötött. A *földművelésügyi miniszter* a sertések közt kiűtött ragályos *körömfájás* alkalmából a belföldön erélyes intézkedéseket léptetett életbe s a Németországgal szemben követett tapintatos közbelépés által igen nagy megkárosodásnak vette elejét. A *képviselet* házában az indemnitás-javaslat elfogadtatott s az általános vita az 1890-ki költségvetés fölött befejeztetett.

Ha nem is oly messzehatók, de mégis hasonlóképen igen jelentékenyek e hó folyamán egészen vagy részben befejezett, vagy megkezdett magán gazdasági vagy magán üzleti természetű ügyletek.

Támadás a Dunagőzhajózási társaság tarifa politikája ellen s annak meggyőző visszautasítása a budapesti kereskedelmi kamarához intézett memorandumban; a nagy tárgyalás a *keleti vasútnak* (Hirsch báró) és az *osztrák-magyar államvasút* (Joubert) között, mely még nincs egészen nyélbe ütve, de a mi specziáliter a 60 millió frankos kölcsönt illeti, elintézettnek látszik; a *horvát jelzálog-hitelbank* alapítása; az *Eszterházy-féle hitbizományi javakat* illetőleg a 14 milliós hitel-művelet; a *pesti hazai takarékpénztár* alap- és tartaléktőkéjének fölemelése (1.600 darab 1000 frtos új részvény kibocsátása által); a föld-hitelintézet zálogleveleinek (körülbelül 37 millió frtnak) convertálása 4%-ra; a szövetségbe lépett gazdasági egyletek megkezdett actiója az *állategészségügyben* s a *raktárak* és *hadszeregszállítások* ügyében; végre az osztrák-magyar-bank kamatláb-emelése a leolvadt bankjegy tartalék folytán — mind oly gazdasági események, melyek a helyinél nagyobb fontossággal bírnak, sőt némelyik közülök a gazdasági élet tüneteit mutatja s megérdemlené, hogy a folyóirat hasábjain behatóbban tárgyalassék.

Ha végig pillantunk a havi krónikán, ezenkívül még számos ipari és forgalmi hírről találkozzunk, melyek mindkét téren örvendetes előhaladásról tanuskodnak. Az osztrák-magyar Lloyd tarifakérdése tárgyalás és elintézés alatt áll; de úgy látszik, hogy a kereskedelmi szerződés tárgyalása Romániával kedvezőtlen stádiumba lépett.

Valóban minden szépítés nélkül ez egyetlen hónap krónikája alkalmából a közgazdaság valamennyi terén bámulatos tevékenységről beszélhetünk.

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

Bírálatos jelentések Pólya Jakabnak „A gazdasági válság” című s a Fáy-jutalom nyílt pályázatán a magy. tud Akadémia megbízásából készült művéről.

I.

Az immár elkészült munkáról majdnem szóról-szóra ismételhetem, mit a tervrajz megbirálásakor mondtam. Sok és alapos tanulmány, nagyrészt helyes ítélet, gazdag forrásmunkák bemutatása, óriási számany s azon iparkodás jellemzik e munkát, hogy az olvasó — ha figyelme és türelme a roppant anyaghalmaz tanulmányozása közben el nem lankad — maga képezhessen magának ítéletet a kérdésről.

Tagadhatatlanul mélyen gondolkozik az író, helyes kritikával bonczolja az egyes gazdasági és társadalmi jelenségeket és törekszik megvilágítani tárgyát. Jól is választotta a felölelt anyagot, hogy belőle „a gazdasági válság” természetét kiderítse, csakhogy nagyrészt túlszélesen tárgyal, gyakran ismétel és, habár végkövetkeztetést ő maga nem von le, a végbenyomás kissé mégis olyan, mint ha gazdasági válság nem is léteznék.

A *bevezetésben* jól jellemzi munkája feladatát, s az egésznek adja mintegy áttekintését. A következő fejezetekben nagy szorgalommal összegyűjtött statisztikai anyagtól kísérve közli az éjszakamerikai *Egyesült-Államok*, *Keletindia* és *Oroszország* mezőgazdaságát és állattenyésztését. Egy későbbi fejezetben „*A mezőgazdaság állapota az előhaladott államokban*” újra visszatér e tárgyra s itt sok az ismétlés, míg a „*Befejezés és végeredmények*” című utolsó fejezetben újra összefoglalja mind az országok gazdasági állapotából, mind a külön fejezetekben előbb tárgyalt *túltermelés*, az *állami beavatkozás* és az *aranykérdés* tanulmányozásából merített érveket.

Legkevesebbé kielégítő ítélete a magyar mezőgazdaságról. A rozs és kétszeres termelésének csökkentéséből például földmívelésünk emelkedésére következtet, azt állítván, hogy azért természetünk mind többtöbb búzát, mert népünk jobb szereti a fehér buzakenyeret, mint a fekete rozsét; pedig az élelmezési statisztikából megtudhatta volna, hogy köznépünk túlnyomólag rozs és kétszeres kenyeret eszik (a hol nem kukoriczán, burgonyán táplálkozik) és azért természet több búzát, mert ez jobban fizet és könnyebben eladja. Így a jelzálogi terhek emeléséből is kissé erőltetetten következtet a birtokos osztály jólétének emelésére, legalább nem eléggé fejti ki a dolgot, mert egy mákszemnyi igazság van benne.

De mindez csekély kifogás a gondosan, a nagy szorgalommal és helyes ítélettel készült munka ellen. Igen jól van tárgyalva a *nemes*

fémek kérdése s az arany értékelésének befolyása az általános árhanyatlásra; jó fejezetek az *államvédelem és pártfogás* és helyes nézeteket vall a forgalmi szabadságra, a vámok hatására nézve. Igen érdekesen van tárgyalva a *vagyron és jövedelem és megoszlásuk*, valamint a *végegyeredményekben* is határozottan helyes nézeteket fejt ki.

Ítéletemet abban foglalom össze, hogy szerző a kitűzött kérdés tanulmányozásához nagybecsű munkával járult, s bár a végítéletet az olvasóra bizza, magát a *válság* kérdését lehetőleg minden oldalról megvilágította. Ezért szerintem a Fáy-féle jutalom neki ki volna adandó, s a munka kinyomatása iránt intézkedés teendő.

Keleti Károly.

II.

Alólírott, mint a fentérintett dolgozat bírálatára felhívott akadémiai tagok egyike, a céljához és feladatához képest nem ugyan szeretlen terjedelmű, de mégis eléggé részletekbe ható s kimerítő munkálatra nézve, a következőkben foglalja össze röviden bírálatos véleményét.

Szerző mindenekelőtt egy meglehetősen bő „Bevezetés”-ben, meg az ezt kiegészítő *záros szakaszban* eléggé tüzetesen iparkodik feltüntetni úgy az egész eszmemenetet, a melyet művének kidolgozásánál követett, mint a lényegeseb eredményeket és conclusiókat, a melyekre jutott, s a melyeknek közelebbi kifejtését és indokolását a dolgozat részletező szakaszaiban szolgáltatja.

A kétségtelenül bő ismeretkör és tájékozottság, a melyet pályázó kitűntet, a jól megválasztott s meglehetősen gazdag irodalom és forrásanyag, a melyből merített és a melylyel dolgozott, végre a közgazdasági általános szakképzettség, melyről a dolgozat tanuskodik: arra engednek joggal következtetni, hogy szerző kellő előtanulmánnyal, feladatának világos fölfogásával, és lelkiismeretes felhasználásával a rendelkezésére állott eszközöknek fogott munkájához; és hogy, ha ez utóbbi egynémely irányban hiányokat és hézagokat is mutat fel, nem kellőkép kikerekített szakaszokat, szigorúbb kritikai bonczolást vagy ellenmondást kihívó tételeket tartalmaz, több helyütt az újabb kutatási eredmények nem eléggé tüzetes számbavételét árulja is el, és a nagyfontosságú feladványnak tárgyalásában a nemzetgazdaság és a világgazdasági kapcsolatok és relációk magasb szempontjai nem kellőkép jutnak érvényre és kifejezésre: egészben véve mégis oly művet szolgáltat, a mely teljes méltányolást érdemel, a kitűzött problémának megoldásához közel vezet, s egynémely szakaszaiban maradandóbb becsű irodalmi terméknek is nyilvánítható.

Nem akar alólírott a dolgozat részletező elemzésébe bocsátkozni; néhány pontra azonban utalni s ezzel legalább a műnek *irányát* és *végegyeredményeit* jelezni, mégsem tartja mellőzhetőnek, a miért is tüzetesebben a következőkre utal:

Szerző a jelenlegi úgynevezett gazdasági válság s különösen a termelői körökben oly sok nyugtalanságot okozó *ár-depressió* elemzé-

sénél azon nézetét törekszik bizonyítani, hogy az az úgynevezett *gazdasági válság* tulajdonképp nem oly szertelen, nagymérvű és abnormis jellegű, mint a minőnek egynémely részről hirdettetik; s hogy, ha az árhanyatlás és olcsóság nem vonható is kétségbe, ez, úgy mint sok egyéb baj korunkban, a mai gazdasági és forgalmi élet gyorsabb fluktuációjának, a productio és consumptio közti egyensúly könnyebben helyt foglaló megzavarztatásának, s több, részint természetes, részint mesterséges ok összehatásának (például a megcsökkent tőkeamat következtében kisebb mérvre leszorított fogyasztásnak, a tőzsde üzleti behatásainak, a nemes fémek ár- és érték viszonyai változásának stb.) tulajdonítandó; nem pedig a sokak által annyira hangsúlyozott *túltermelésnek*, a melyet szerző kétségbe von. Mely felfogás alapján szerző a nélkül, hogy (mint maga mondja) speciális orvosszereket és gyógyszerközöket akarna javaslatba hozni, a szóban levő baj orvoslására, arra utal: hogy nem volna helyes és czélszerű dolog, a gazdasági termelést megszorítani s korlátozni, a mennyiben ezzel kapcsolatban még a munka-alkalom és keresetlehetőség fogna kevesbedni, s így megint csak a fogyasztás csökkentetni! Hozzá teszi azonban (s nézetem szerint helyesen) a szerző, hogy tartózkodjék a gazdaközönség az *üzérlét* terére való lépéstől; ne várjon boldogulást mesterkéltségre s erőltetett intézkedések és intézetek életbeléptetésétől; ne kövessen nagyrátó, hanem solid, jó és okszerű gazdálkodást; törekedjünk a gazda s földmives osztály *személyi bankhitelének* kifejlesztése és megfelelő szervezésére; ne részesítsen az állam egyoldalú *kedvezésben* egyik vagy másik osztályt, a mi mindig az összeségnek terheltesével jár stb.

Szakértelemmel és helyes tárgyilagossággal elemzi ezeken kívül szerző az államprotektionális kérdést, és ezzel kapcsolatban a kereskedelmi szabadság és a vámpolitika rendszerének hatásait; kellő figyelemmel van a nemzeti vagyon és jövedelem megoszlásának a kitézött főkérdéssel való összefüggésére; kiterjeszkedik a nemes fémek értékállásának a fenforgó közgazdasági állapotokra való visszahatása feltüntetetésére; s ez irányokban is, egészben véve, elfogadható következtetéseket és conclusiókat állapít meg.

Nem tarthatja alulirott feladatának, szerző itt jelzett nézetei bírálatába ereszkedni, s csak röviden azt emeli ki, egyfelől, hogy a szerző által kétségbe vont *túlproductio* tekintetébeni fejtegetéseket, nemkülönben azon tételt, hogy a földbirtokosok járadéka nem csökkent, a tényleges viszonyokkal egészen megegyezőknek nem ismerheti el; s másfelől, hogy óhajtatott lett volna, ha szerző egynémely állítását magasb s egyetemesb szempontokból vett érveléssel is indokolta, s az általános európai gazdasági helyzetet erősebb vonásokkal jellemezte volna; kívánatos lett volna, hogy okoskodásai menetében a »*közgazdasági válság*« ma már tudományilag magas színvonalra fölfeljölődött elméletét (a mely egyike a legszebb, a legtanulságosabb, s a legactualisabb szakaszoknak a nemzetgazdaságtanban) tüzetesebben ismertesse és mël-tassa; nemkülönben a statisztikai anyagot és bizonyításokat egynémely irányban kiegészítse és rektifikálja, másrészen valamivel szorosabbra vonja és átnézetesebben tömörítse.

Mindez egyébiránt a munkának nyomtatásban való közzététele előtt, alulírott véleménye szerint, némi gond és fáradsággal, helyrepoltható; mely végből czélszerűnek tartanám, ha szerző az időközben (azaz dolgozatának betérjesztése óta) megjelent nagyfontosságú idevágó legújabb munkák egynémelyikét (például: *Clément Juglar*: »Les crises commerciales« című remek dolgozatának most megjelent második s sokkal bővebb és tartalmasabb kiadását; — *Allard*-nak: »Dépréciation des richesses« stb. című, sok becses részletet magában foglaló könyvét; — a hirneves bonni és kopenhageni tanároknak: *Nassé-kéz* és *Scharling*-nak [önállóan és a »Preussische Jahrbücher«-ekben közzétett] értekezéseiket; a »Mittheilungen des Vereins der oesterreichischen Volkswirthe« című folyóiratban a szóban levő kérdést illetőleg megjelent igen érdekes és tanulságos tárgyalásokat; az angol parlamentáris bizottságnak »Finál Report«-ját, valamint *Wasserrab*-nak »Preise und Krisen« című pályakoszorúzott dolgozatát, meg *J. Wolff* kis terjedelmű, de szintén figyelemre méltó művét a »Gazdasági válság«-ról: tüzetesebben áttanulmányozni, illetve felhasználni sietne; mely alapon szerzőnek dolgozata igen sok tekintetben élvezetesebbé s a komolyabb irodalmi termékek iránt fogékonysággal bíró hazai közönségünkre nézve valóban becses és hasznos olvasmánnyá válnék.

Mindezek alapján alulírott véleménye oda járul, hogy a kitűzött díj *dr. Pólya* urnak ki lenne ugyan adható; azonban oly kikötéssel, hogy az épp jelzett kíváncsolomnak lehetőleg eleget tenni s egyáltalában dolgozatának hézagait pótolni, és művét a legújabb fejlemények színvonalára emelni törekedjék.

Végül kiemelendőnek tartja alulírott még, hogy a dolgozat, jelen szerkezete- és alakjában (jelesül még akkor is, hogy ha az általam fent jelzett pótlások és kibővítés megtörténnek), nyomtatásban Akadémiai rendes kiadmányai formátumát véve, mintegy 25—26 nyomtatott ivre terjedend, s így e részben is egy oly munkának keretét és terjedelmét, mely szélesebb körű olvasó közönségre számíthat, nem fogná meghaladni.

Kautz Gyula.

A kereskedelemügyi miniszternek, mint azon évben még közmunka és közlekedésügyi miniszternek 1888. évi működéséről a törvényhozás elé terjesztett jelentése. Budapest 1889.

Baross Gábor kereskedelemügyi miniszter már másod ízben terjesztett oly nagy szabású és kitűnő jelentést a törvényhozás elé, mely lez foghatót talán az egy porosz mezőgazdasági miniszteri jelentést kivéve nem ismerünk. De míg a porosz miniszter jelentése csak három négy évenként jelenik meg s ugyanannyi évet foglal össze, addig a magyar miniszter egy évi munkássága is megtölt egy vastag kötetet. Őriási munkásság az, melyről a jelentés számot ad s ha a terjedelmes művet figyelmesen végig lapozzuk, azt a benyomást meritjük belőle hogy közlekedési ügyünknek egész nagy gépezete, mint egay központ tengely körül, egyetlen erős akarat körül forog. Érezzük a szellemet,

mely az egészet átlengi s kidomborodik előttünk a magyar közlekedési politika egységes, nagyszerű conceptiója.

A kereskedelemügyi miniszter jelentése, mint irodalmi mű is számot tesz. A világos előadás, a helyes beosztás, a tények ügyes csoportosítása, a felhalmozott gazdag statisztikai anyag s a szakavatottság, melylyel a számok megszólaltatnak: a munkát maradandó becsűvé s a magyar közlekedési ügy történetének értékes forrásművévé teszik.

A jelentés, a volt közmunka- és közlekedésügyi miniszterium munkakörének megfelelőleg, külön fejezeteket szentel az út-, híd- és középítészetnek, a vízépítészetnek és hajózásnak, a vasúti ügyeknek, a posta-, távirda- és távbeszélőnek, valamint a magyar kir. postatakarék-pénztáraknak.

A közútnaknál nem akarunk időzni, nem mintha kicsinylenők fontosságukat, hanem mert a csak imént megszavazott törvény a közutakról és vámokról, egészen új alapot teremtett számukra, oly alapot, mely míg egyrészt megszünteti a közmunka viselésében fennállott kiáltó visszasságokat, másrészt lehetővé teszi, hogy közlekedési eszközeink között létre jöjjön a szükséges harmónia s a közutak, melyek a forgalom főereire, a vasúttakra nézve oly működést teljesítenek, mint a növényeknél a táplálékot szívó hajsza-gyököknek, --- végre-valahára a fontosságuknak megfelelő állapotba helyeztessenek.

A jelentés az 1888. évet tárgyalván, a miniszteriumok új ügybeosztása --- a mint említettük --- még nem jut benne kifejezésre s a vízépítészeti ügyeket még a volt közmunka- és közlekedési miniszterium ügykörének kiterjedése szerint tartalmazza. Részletes kimutatásokat találunk tehát benne az egész vízépítészet, vízszabályozás és árvédelem ügyének állásáról.

A felső Dunán az 1885. évi VIII. t. czikk által elrendelt mederrendezési munkálatok, melyek az elfajult, zátonyos Dunameder szabályozásával a dunai hajózásnak egyik legnagyobb akadályát fogják elhárítani, az 1888. évben is serényen haladtak előre. 1887. végéig a szabályozás alá fogott 145 kilométerből 21 kilométer hosszúságban hajtattak végre a szükséges munkálatok, s 1888-ban 22,9 kilométeren folyt a mederrendezés, s partvédezet, párhuzamművek, elzárás, stb. céljából 17.671 méter kömunka létesített 827 ezer forint költséggel, a 4900 méter hosszúságban eszközölt kotrásra pedig 218 ezer forint adatott ki.

A Dunán kívül ismerteti a jelentés a többi folyókon végrehajtott mederrendezési és egyéb munkálatokat is s az 1872--88-iki időszakról rendkívül becses adatokat közöl a *fiumei kikötő* építéséről. Szükségtelen fejtegetnünk Fiume fontosságát. Szerencse, hogy már akkor, mikor a szabadkereskedelem zavartalan napjait éltük s terményeink számára a monarchia szárazföldi határain át nyitva álltak a nyugoti piacok, mintegy ösztönszerűleg fordult a nemzet figyelme Fiume felé s kezdetét vette az addig teljesen elhanyagolt kikötő kiépítése. Az eredmény kezdetben nem felelt meg a várakozásnak s a szegényes forgalom mellett fölöslegesnek látszott a tervezett arányokban való kiépítés, az eredeti terv ennél fogva jelentékenyen redukáltatott. Midőn azonban a

Németbirodalom védvamos politikája forgalmunkat irányváltoztatásra kényszerítette, Fiume forgalma hirtelen óriási arányokat öltött s sietve kellett új és új építkezésekkel eleget tenni a nagyra nőtt forgalom igényeinek. A fiumei kikötő építésében az 1888. év korszakot jelöl, mert befejeztetett a nagy kikötő védelmére szolgáló hatalmas hullámgátnak, a Mária-Terézia mólónak III. és IV. szakasza s azonkívül a Fiumára-delta feltöltése által a fakereskedelem is megnyerte a szükséges tért. Az egyelőre farakhelyül szolgáló Fiumára-deltán jövőre egy nagy-szerű fakikötő fog létesíttetni.

Gazdag adatokat találunk az óriási anyag- és munkamennyiség-ről, mely a fiumei kikötő munkálatainál felhasználott. 1872-től 1888. végéig összesen 10²⁹ millió tonna vagyis 102⁹ millió métermázsa kőanyag szállított a mólók, rakpartok építéséhez s a tengertől elhódított területek feltöltésére, s e roppant tömeg 46.741 nagyhajó-, 119,833 kishajó-rakományt és 998.558 kocsiterhet képezett. Az építés és a kezelés költsége összesen 12⁹ millió forintot vett igénybe s 1888. végével a forgalom számára már 4.782 méter hosszú rakpart állott rendelkezésre, miből a nagy kikötőre 3.242 méter, a kőolaj kikötőre 570 m., a Fiumára-csatornára pedig 970 méter esett. A raktárak összes területe 71.102 m²-re rúgott és pedig a tengerészeti hatóság táraié 27.139 m²-re, a vasúti táaraké 43.963 m²-re.

A belhajózás terén fontosabb mozzanat 1888-ban sem történt. A hajózás kedvező viszonyok közt folyt, a bőséges szállítmányok, kedvező vízállással párosulva, lehetővé tették a vízijárművek kellő kihasználását; kereskedelmünknek és a hazai termelésnek viszont nagy mértékben javára vált a viteldíjak alacsony volta, melyet a magyar államvasutak erős versenye idézett elő. A folyamhajózásnak, nevezetesen a Duna-gőzhajózási társaság ügyének közgazdaságunk igényeihez mért rendezése azonban még nem ért meg, de a közvélemény egy jobb jövő biztató jelének tekinti a magyar kir. államvasutak által megindított hajózási kísérletet.

A jelentés legterjedelmesebb s legérdekesebb részét a vasúti ügyeket ismertető fejezetek képezik. Ez a dolog természetéből folyik. Közlekedésünk súlypontja kétségkívül a vasúton fekszik, sőt mi több, a vasutak nálunk részben a kőutak és víziutak szerepét is átvesszik. Ennek oka nemcsak abban az előszeretetben keresendő, melylyel a kormány és törvényhozás mindjárt alkotmányos korszakunk kezdetén a vasutak felé fordult, hanem az adott viszonyokban is, melyeket megmásítani nagyrészt nem áll hatalmunkban. Vannak hajózásra alkalmas nagy folyóink, de azok iránya nem esik össze azzal az iránnyal, melyet forgalmunk követ. Szűk tengerpartunkat — az egyetlen pontot, hol számunkra más államok tetszésétől független, szabad út nyílik a viláfgorgalomba, — kopár hegyvidék nagy vízválasztó vonala különíti el az anyaországtól s így nem kínálkozik olcsó víziút, mely nyers terményeink nagy tömegét tengerparti emporiumunkba szállítaná. Vízi közlekedésünk fő útja, a Duna, nemcsak maga siet ellenkező irányban, hanem folyóink egész rendszerét is magával rántja s viszi idegen államterületen át Európa egyik legfélreesőbb tengerébe. Ha Ausztriával és

Dél-Németországgal való forgalmunkat tekintjük, ott is kiengesztelhetetlen ellentétet látunk nagy vízi utunk és a forgalom iránya közt, míg ugyanis a nyugati iparczikkék, melyek kisebb súly és térfogat mellett nagyobb értéket képviselnek, a víz folyását követik, addig a magyarországi tömegárúk víznek föl, tehát fokozottabb munkával és költséggel jutnak el a nyugati piacokra. Kétséggkívül ez is egyik oka, hogy a tömegárúk szállítását, mely más, kedvezőbb folyó és csatornahálózattal bíró országokban — például Franciaországban — nagyrészt az olcsó víziutakon történik, nálunk szintén a vasútak teljesítik. Másrészről a helyi forgalomban, a kellő köanyag hiányában ki nem épülhető közutakat is a jutányosabban épülő helyi érdekű vasútak pótolják.

A magyar birodalom közforgalmu vasútainak hosszasága 1888. végén már 10.400 kilométert ért el s a nevezett évben is 268 kilométerrel gyarapodott, vagy ha az osztrák-magyar államvasút lisszaváninai vonalának a forgalomból kivonása folytán előállt csökkenést le nem számítjuk, 291 kilométerrel. Még örvendetesebb képet mutat a közel jövő perspectivája; 1888 végével ugyanis 467 km. vasút maradt építés alatt, 189 km. pedig engedélyezve volt s e 656 kilométer vonalból a folyó évben 508 km. már át is adatott a forgalomnak. Még nagyobb az 1888-ban engedélyezés alatt állott vasútak hosszasága, ez nem kevesebb mint 1.405⁸ kméterre rúgott s belőle 885³ kilométeren már a közigazgatási bejárás is megtörtént.

Ha az utóbbi időben kiépült s legközelebb kiépítendő vasútak során végig tekintünk, látjuk, hogy túlnyomó részét a helyi érdekű vasútak képezik. Az ország főbb közlekedési vonalai már csaknem mind kiépültek, alig van más hátra, mint a viczinális vasútak hálózatát tenni teljessé, hogy minden vidéknek meglegyen a maga vasútja s a fővonalak minél inkább el legyenek látva a szükséges tápláló erekkel. A helyi érdekű vasútak közül különben nem egy, fontos hadászati összeköttetést létesít, mi őket messze túlemeli a helyi jelentőség határára. A helyi érdekű vasútak intézményének tovább fejlesztésére kétséggkívül üdvös hatása leend az 1888. IV. törv. czikknek, az 1880. XXXI. t. cikk módosításáról és kiegészítéséről, mely különösen a viczinális vasútak építési tőkéjére nézve tartalmaz igen fontos és célszerű intézkedéseket. A helyi érdekű vasútak hossza 1888. végén már 2.155 kilométerre rúgott s nem kevesebb, mint 64³ millió frt. volt tényleg beléjük fektetve.

Fontos törvényhozási intézkedés volt a kassa-oderbergi, magyar éjszakkéleti és első magyar-gácsországi vasút számára engedélyezett külön állami kamatbiztosítás is, mely lehetővé tette, hogy a nevezett vasútak rendezhessék pénzügyeiket s megtehessék a hadászatiilag szükséges beruházásokat; ezen művelet a magyar államvasútat is azon helyzetbe juttatja, hogy az említett vasútaktól visszafolyt állami előlegekből a hatvan-miskolcz-szerencsi vonalon lerakhassák a második vágányt. A történt intézkedésnek főleg hadászati fontossága van, a járművek szaporítása s hazánk éjszaki felében a kettős vágányú vonalak, jelentékenyen emelni fogják a monarchia harczképességét.

Nagy fontosságot kell tulajdonítanunk a budapesti körvasútnak is. Midőn még az osztrák államvasút volt a főváros balparti részének egyetlen vagy legalább is fő közlekedési eszköze, a dolog természete szerint a nagy gyártelepek ennek közelében csoportosultak s kiestek a város ellenkező pontjából kiinduló magyar államvasutak sphaerájából; jelenleg azonban, midőn a magyar államvasutak roppant hálózata domináló állást foglal el s uralkodik jóformán az összes fontosabb közlekedési irányok felett, nagyon is indokolt, hogy a fővárosi ipar-telepek közelebbi összeköttetésbe hozassanak vele.

A vasúti szakoktatásra a miniszter a lefolyt évben is különös gondot fordított s az életbeléptetett szaktanfolyam kétségkívül már a közel jövőben megtermi gyümölcsét. Ugyancsak 1888-ban készítette elő a magyar-nyugati és első gácsországi vasútnak a jelen évben tényleg bekövetkezett államosítását. Kiemelendő a miniszter azon erélyes eljárása is, melylyel a hazai ipar érdekében az anyagszerek és leltári tárgyak beszerzésénél a vasutakat rászorítja, hogy szükségleteiket a belföldről fedezzék. Érdekes táblázatban látjuk a külföldi és belföldi beszerzés arányát 1878 óta összeállítva, melyből kitűnik, hogy míg 1881-ben a vasutak szükségleteiknek csak 51⁰/₁₀₀-kát szereztek be belföldön, 49⁰/₁₀₀-kát ellenben a külföldi ipar szolgáltatta, addig 1888-ban a külföldi anyagok- és iparczikkerekre csak 13⁰/₁₀₀ esett, a magyar államvasutaknál pedig csak 5⁰/₁₀₀, s ezt is oly tárgyak képezték, melyeket a hazai ipar vagy épen nem, vagy nem megfelelő áron állít elő. A lefolyt évben adatott át a forgalomnak az első nagyobb vasúti hid (Szolnok mellett a Tiszán), mely kizárólag hazai anyagból, hazai szak-erők tervezete szerint, hazai iparosok és vállalkozók által építettet; örvendetes jelül a hazai ipar emelkedésének.

A magyarországi vasutak összes hálózatából 1888. végén 40⁸/₁₀₀ a magyar államvasutak tulajdonát képezte, s ha az üzletkezelésben tartott vasutakat is hozzá számítjuk, ez az arányszám 50⁹/₁₀₀-ra emelkedik. Fölösleges emlitenünk, hogy az 1889-ben végrehajtott nagyobb államosítások az arányt tetemesen emelték. 1888. végén a magyar kir. államvasutak kezelésében állott saját és idegen vonalak üzleti hossza 5234 kilométerre rügott. Ily roppant hálózat birtokában döntő befolyást gyakorolhattak s tényleg gyakoroltak is a hazai forgalom menetére. Valóban az egész miniszteri jelentésnek talán legérdekesebb részét az árúforgalmi és díjszabási intézkedéseket ismertető fejezet képezi. A legfényesebb igazolása ez az államvasúti rendszernek s a leghangosabb hirdetője azon államférfi erős közgazdasági érzékének, ki a közlekedés ügyét kezében tartja. Látjuk belőle, mily éber figyelemben részesíti a hazai termelés minden ágát s a forgalom könnyítésére és a kedvezőtlen gazdasági viszonyok leküzdésére mennyire megtesz minden lehető intézkedést. A közgazdasági érdekeknek oly öntudatos és sikeres ápolása nyilatkozik a követett tarifapolitikában, hogy aligha tévedünk, ha nagyrészt ennek tulajdonítjuk, hogy a gazdasági válság, mely a mezőgazdasági termények roppant árhanyatlása folytán beállt, elég enyhén folyik le s katasztrófát nem idézett elő.

Nagy dicséret illeti közlekedési ügyünk vezetőjét, hogy midőn

messzemenő viteldíjleszállításokkal sietett a szorongatott hazai termelés segítségére, az államvasutak jövedelmezőségét nemcsak csökkentette, hanem még tetemesen emelte is. De nemcsak a tiszta jövedelem emelkedett 1888-ban, addig soha el nem ért magasságra, hanem az üzleti hányad, vagyis a bevételek és kiadások aránya is oly kedvezőn alakult, mint az előtt soha; míg ugyanis az üzleti kiadások 1884-ben $67'27^0/_{10}$ -át, 1885-ben $67'02^0/_{10}$ -át emésztették fel az üzleti bevételeknek, 1886-ban $58'47$, 1887-ben $56'66$, 1888-ban pedig csak $54'45^0/_{10}$ -át. A magyar államvasutak tiszta üzleti bevétele 1888-ban már 18'2 millió frtra rúgott s ez a 400 millió frtot tevő valóságos beruházási tőke $4'55^0/_{10}$ -os kamatának felel meg, s még ha hozzáadjuk is a beruházási tőkéhez a kibocsátási veszteséget, a tiszta üzleti felesleg akkor is $3'79^0/_{10}$ -os kamatozást képvisel.

Az államvasutak jövedelmezőségének örvendetes emelkedését, a követett szigorú takarékoszágon kívül, a teherforgalom nagyarányú fejlődésének köszönhetjük; a személyszállítás ellenkezőleg hanyatlott. A jelentés érdekes adatokat nyújt a személyforgalom alakulásáról s a személyvonatok kihasználásáról, melyek alapul és indokul szolgáltak a személyszállítás terén megalkotott nagyszerű reform, a zónatarifa életbeléptetésére.

A jelentés bőséges statisztikai adatokat tartalmaz úgy az összes hazai, valamint külön a magyar államvasutak állapotáról, forgalmáról, üzleti eredményéről; terünk azonban nem engedi, hogy mindezekre kiterjeszkedjünk. A táblázatok egynémelyikére statisztikai szempontból volna egy és más megjegyzésünk, de nem akarjuk különben is hosszúra nyúlt ismertetésünket még tovább nyújtani. Ugyanez okból mellőzzük az állami gyárakról, valamint a posta- és távírdáról s a posta-takarékpénztárról szóló fejezeteket is.

A kereskedelemügyi miniszternek két nagy jelentése után, melyben közlekedésügyi tevékenységéről ad számot, méltó érdeklődéssel várjuk legközelebbi jelentését, melyet már új minőségében fog kiadni. Mily gazdag leendő ez új jelentés, midőn közgazdaságunknak — az egy mezőgazdaságot kivéve — jóformán összes számai kezében folynak össze s oly bő tér nyílik erős szervező, merész kezdeményező s termékeny alkotó tehetségének.

— a — a.

Magyarország közegészségügyi viszonyairól. Irta dr. Oláh Gyula. Budapest, Pallas részvénytársaság könyvnyomdája. 1889. 277 l.; ára 2 frt.

Az ujabban napirendre került társadalmi és állami kérdések között talán egy sincs nagyobb fontosságú, mint közegészségi állapotaink megjavításának, s a mi nézetünk szerint e feladat egyik okvetetlen előfeltételét képezi, közegészségügyi igazgatásunk újjászervezésének kérdése. Örvendetes tehát, hogy az iránta való érdeklődésnek, alig néhány heti időközben, annyi különböző oldalról nyilvánuló jeleivel találkozhatunk. Csatáry és Fodor felolvasásai, Oláh Gyulának a fentebbi cím alatt megjelent munkája, a jelen sorok szerény írójának a Nemzetgazdasági Szemle múlt havi füzetében közölt javaslata, s az ezen

különböző forrásokból eredő reformeszmékkal szemben a napi sajtó által tanusított általános érdeklődés: oly jelenségek, a melyek azzal biztatnak bennünket, hogy a most megindult mozgalom ez alkalommal nem fog a hirhedt magyar szalmaláng sorsára jutni.

Ha e reményünk teljesezésbe megy, az érdemnek nem csekély részét kell Oláh Gyula könyvének javára írunk, a mely egészségügyi mizériáinkat oly részletességben és oly közvetlenséggel tárja elénk, hogy hatása folytán még azok sem fognak a reformok elől elzárkózhatni, a kik talán pénzügyi tekinteteből minden, még előreláthatólag gyorsan gyümölcsöző ujtásoktól is tartózkodni akarnának. Annál is inkább, mert itt oly egyén tapasztalatairól van szó, a ki mint közegészségi felügyelő, hivatalos állásánál fogva sokat láthatott, megfigyelhetett az egész országra vonatkozólag, a miről más rendszerint csak szűk helyi körben nyerhet tudomást. Nemcsak a hivatalos állás tehát magában, hanem az ez esetben velejáró szélesebb látkör is indokolja, hogy a mit Oláh Gyula közegészségügyi bajainkról mond, azt a cselekvésre hivatott összes fórumok meg is hallják, fontolóra is vegyék.

Közegészségügyi viszonyainkról általában szólva, röviden jellemzi közegészségügyi törvényünket, a melyet ő is nagy és öntudatos alkotásnak tekint. Szembeszáll azon gyakran felhangzó állítással, mintha anyagi intézkedései belső tartalmuknál, lényegöknél fogva kivihetetlenek volnának. A hiányos, majdnem semmis végrehajtás okául ő is első sorban a hatósági orvosok fizetésének csekélységét hozza fel. De okolja főleg — a mi rendszerint az előbbi bajnak is forrása — a közvetlenül érdekelt köröknek, a helyi önkormányzatoknak országszerte tapasztalt nagy közönyét, fukarságát, részben szegénységét, a mely utóbbit azonban, helyesen mondja, ily fontos közérdekről lévén szó, alapos indok gyanánt el nem fogadhatunk, ha elismerjük, hogy a községelemek kielégítésénél sorrendjüket fontosságuk szerint kell kitűznünk. Felhozza egy jónevű városunk példáját, a mely százazrekre menő adóssággal színházat szerzett, temérdekbe kerülő villanyvilágítást tart fenn, de csatornázásra nem gondol, daczára annak, hogy a városban a leghátrányosabb közegészségi állapotok forognak fenn: a rajta keresztül folyó kis víz a nyári időszakban egész mentében büzik a belé folyó állati hulladékoktól, azonkívül nyitott csatornával van az egész város körülvéve, s hogy épen semmi jó levegője se legyen, még erős bástyák zárják el a tiszta levegőtől, a mely káros tényezők következtében a városban évek óta nagyobb az elhaltak, mint a születettek száma.

Áttérve közegészségügyi viszonyaink *részletezésére*, külön szól a fővárosról, a többi nagyobb városokról, a községekről, a tanyacsoportokról, a nagyobb mezei gazdaságokról és a magyar tengerpartról, mindenütt kiterjesztvén figyelmét a köztisztaságra, a jó levegő és ivóvíz feltételeire, a táplálkozásra és lakviszonyokra, továbbá a helyi körülményekhez képest közegészségi szempontból fontos másnemű viszonyokra. De meg nem elégedve ezen helyi tagozattal, az egyes fontosabb közegészségügyi érdekeket minden helyi vonatkozás nélkül saját szempontjukból is tekintetbe veszi és ismerteti, szólván a közegészség-

ügyi kívánalmakról a magyarországi gyógyfürdőkben, a közforgalmi vonalakon, a nagyobb ipartelepeken, az iskolákban, és előadván tapasztalait a 7 éven alóli gyermekek gyógykezeléséről, a dajkaságról és lelenczűgyről, a magzatelhajtásról, a börtönegészségűgyről, a tájkorokról s különösen a trachomáról, a vizszabályozások közegészségi hátrányairól, sőt a ruházatról és a divatról is. Habár ezzel nem is meríti ki a közegészségügy összes kérdéseit, mert némely fontos viszonyokat — minő pl. a prostituczió ügye — teljesen figyelmen kívül hagy, a melyeket pedig a teljesség kedvéért is kívánatos lett volna felvenni, még is valóban sokoldalú és tanulságos képet nyújt s az egyes bajok feltárásánál sok jó tanácssal szolgál.

Az egész terrenumon — a fényes fővárostól a legutolsó tanyacsoportig — azon szomorú tapasztalat folytonos hangsúlyozásával találkozunk, hogy indolentia és tudatlanság, fukarság s részben szegénység, jogtalan magánérdek és rosszakarat azon indokok, a melyek a legfontosabb közegészségügyi teendők elmulasztására vagy elodázására vezetnek.

Sok teret fordít szerzőnk a főváros és többi városaink közegészségi bajainak és önkormányzati igazgatásuk megbocsáthatatlan egészségügyi mulasztásainak, sok esetben káros intézkedéseiknek ismertetésére, a mivel, úgy látszik, azt akarja bebizonyítani, hogy még ezen fejlettebb önkormányzati testektől sem remélhetjük a közegészségügyre iránt kívánatos érdeklődést, s hogy városaink is legtöbb esetben ezen fontos köz-, sőt nemzeti érdeknek még igazi értelme szerint való felfogására sem képesek, s így magukban sikeres ápolására sem hivatvák. A hang, a melyet a mulasztó hatóságok megrovására használ, néhol túlszigorúnak látszik, de a körülmények által mégis eléggé indokolva van. Előadva a gazdag és a természettől egészséges fekvéssel megáldott s a nemzet által is folyton becézett főváros számos egészségügyi mizériáit, a külvárosok köztisztasági hiányait, a városi tanács és közgyűlés hosszadalmas vízvezetéki huzavonáit, a gyár- és hízaló telepek egészségtelen hatásait, a melyekkel szemben a főváros az egészség megóvására semmi vagy alig számbavehető intézkedéseket tett, — s felsorolva még egyéb számos mulasztásokat és egészségügyi botlásokat, szembeállítja Budapest halálozási viszonyait más nagy európai városokkal. Ha fővárosunk elérhetné Bécs halálozási arányszámát, akkor Budapesten évenként 2500 emberrel kevesebb halna meg, ha Brüsszelét érhetné el, ez évenként 3300-al kevesebtené a budapesti halálozások számát, a londoni halálozási arányszám mellett 5000 emberrel kevesebben halnának meg Budapesten, mint a mennyi most meghal. »Ezenként 2500—5000 életet pusztít el ez a közöny. Ennek a hatóságilag üzött tömeges gyilkolásnak véget kell vetni!« — teszi hozzá folytatólag.

Messze vezetne feladatunktól, ha szerzőt végig akarnók követni érdekes előadásában. A részletesen feltárt bajoknak s a sok helyütt hozzájuk fűzött szakértői tanácsoknak úgyis csak halvány vázát nyújthatnók. Elegendőnek tartjuk tehát, ha könyve iránt sikerült a figyelmet szélesebb körökben felköltenünk.

De nem mulaszthatjuk el, hogy az ajánlott szervezeti reform-javaslatokat tüzetesebb bírálat tárgyává tegyük. Maga szerző előszavában hangsúlyozza, hogy a mai adott helyzet javításának különböző módjai lehetnek, és hogy a javulást nem csak az itt kifejtett nézeteinek érvényesítése útján tartja elérhetőnek. Másrésztől úgy látszik, hogy csak oly módozatot tart gyakorlatinak és keresztülvihetőnek, a mely a mainál csak nagyon kevésbé okozna több költséget. Ez ugyan elvileg helyeselhető, de még sem szabad a takarékoságban a fukarságig mennünk, annál kevésbé, mert felesen takarékoskodva, rendszerint feles kiadásokat teszünk, mivel a rosszul dotált intézmények céljokat el nem érhetvén, azon költséget sem térítik meg, a mit esztelen fukarságunk daczára is reájok fordítottunk. Példa rá a mai járás-orvosi intézmény. Ezen szempontok figyelembe vétele enyhíti megítélésünket, ha netalán a javasolt újításokat a nagy cél biztosítására nem fogjuk egészen kielégítőeknek találni.

A reform alapjául Oláh Gyula is a közegészségügyi igazgatás államosítását fogadja el. E tekintetben tehát, legalább a lényegét véve, nincs köztünk eltérő felfogás. Felesleges volna e szerint az államosítás kérdéséhez ismételve hozzászólnom, ha időközben nem hallottunk volna egy más tekintélyes helyről érveket az egészségügyi közigazgatás államosítása ellen, a közegészségügy önkormányzatának védelmére. Értem Fodor tanárnak nagy figyelmet keltő felolvasását az országos közegészségi egyesületben. Az angol selfgovernment nagy tisztelője a közegészség sikeres ápolásának egyik főfeltételéül a helyi közönség érdeklődését tekinti, a minek folytonos éberségben tartását az önkormányzati szervezet által véli elérhetőnek. Ez részben igaz is. De midőn a tisztelt tanár ur, tapasztalva, hogy közegészségügyi önkormányzatunk, a melynek szervezetét pedig jónak, sőt az angolnál is tökéletesebbnek tartja, 13 év alatt nem volt képes nálunk ezen annyira szükségesnek jelzett helyi érdeklődést felkeltetni, *ennek legfontosabb kutforrásául az állami ellenőrzés és vezetés hiányosságát tekinti* s erélyesebb kormányi felügyeletet sürget, attól remélve az önkormányzat sikerebb működését: nézetem szerint nagy tévedésben van, azt hívén, hogy azon élet-erőt, a melyet az önkormányzatnak, ha jogos és eredményes akar lenni, alulról, vagy jobban mondva belülről, saját tagjainak érdekeltiségeből kellene szívnia, egy más külső erő, a kormány felügyelete által pótolni lehet. Anglia sem a kormány ellenőrzésének köszönheti selfgovernment-jének életképességét. S vakság volna be nem látnunk, hogy akkor, a midőn kormányi felügyelettől várjuk a panaczeát, ezen felügyelet sokkal több sikert fog felmutatni, ha a kormány tevékenységében közvetlenül saját közegeire támaszkodhatik. A francia egészségügyi igazgatásnak az angollal való szembeállítás sem egészen megfelelő s különösen nem oly példa, a mely bennünket az államosítástól visszatarthatna. Először a francia köznépek, köztudomás szerint, alacsony fokú miveltsége és Franciaországnak délibb fekvése indokolják, hogy az államosított egészségügyi igazgatás miért nem bír ott oly eredményeket felmutatni, mint az angol önkormányzat. S másodszor daczára ezen körülményeknek, s hogy ismételjem, a francia köznép alacsony miveltségi fo-

kának, Franciaország egészségügye, — mert hisz itt nem a szaporodásról, hanem tisztán a halálózásról lehet csak szó, — Magyarországgal szemben mégis nagyon, de nagyon irigylendő magasságban van, a melyet ha az államosítás által csak néhány évtized alatt is elérnünk sikerülne, reformunk ily módon nagyon bőkezűen volna megjutalmazva.

Ezen közbevetés után, a melyért a tisztelt olvasó szives elnézését kérem, visszatérek ismét Oláh Gyula javaslataihoz. Szervezeti természetű indítványainak lényegesebb pontjai a következők: A községi és körorvosi állomások mai száma néhány százszal szaporítatván, 1500-ban volna megállapítandó, úgy, hogy egy-egy orvosra sehol se essék 15000-nél nagyobb számú lakosság; fizetésök pedig 6—800 frtig biztosítandó. A hol ez összeget a község vagy kör egészen fedezni nem bírná, az állam jönne segítségére, a mi Oláh Gyula számítása szerint az országnak csak 225.000 frtnyi költségébe kerülne. A járásorvosok fizetését úti átalányukkal együtt 1600 frtra kellene felemelni, hogy ennek fejében tőlök hivatalos kötelességök buzgó teljesítését, még mindenemű magánpraxis kizárásával is joggal lehessen megkövetelni. Ugyanezen okból a tisztí főorvos fizetése, szintén úti átalányával együtt, 2200 frtra volna felemelendő.

Oláh Gyula javaslata e szerint a közegészségügyi szolgálat tulajdonképeni képviselői gyanánt jövőre is fenn akarja tartani a járásorvosokat, a kik, — tekintve, hogy a községi és körorvosok mint néporvosok községek és kerületek nagy lakosságánál fogva ezután is a gyógyítási szolgálat által lennének majdnem kizárólag elfoglalva, — továbbra is első sorban volnának arra hivatva, hogy a közegészségre kedvező és kedvezőtlen okokat megfigyeljék, a szükséges intézkedéseket javaslatba hozzák. Nézetünk szerint nem helyesen. Mert az elsőfokú közegek, a községi és körorvosok, ha a maiaknál jóval kisebb területű és népességű körök szerveztetnének s a nagyobb lakosságú községekben több községorvosi állomás rendszeresítették s részökre egyidejűleg méltányosabb fizetési rendszer állapíttatnék meg, már csak azon okból is sokkal könnyebben és sikeresebben gyakorolhatnák a közvetlen egészségügyi felügyeletet, mert népökkel folytonos érintkezésben, könnyebben észrevehetik a közegészségügyi hiányokat, a lakásban és a lakás körül fenforgó egészségügyi hátrányokat, a táplálkozás és ruházkodás szertelenségeit és sok más az egészségre befolyással bíró körülményeket, a melyek akárhány esetben nem is valami új költséggel, hanem csak egy jó tanácssal s a jó tanács megfogadásával és egy kis jóakarattal is elháríthatók volnának. Másrészt pedig a másodfokú felügyelettől is sokkal nagyobb sikert várhatunk, ha annak gyakorlása közvetlenül a tisztí főorvosra bízatik. Ha a tisztí főorvos, bármínemű közvetítés nélkül, saját megfigyeléseiből és a községi és körorvosokkal való közvetlen érintkezéseiből ismeri meg megyéje közegészségi viszonyait, nézetünk szerint nemcsak nagyobb szakértelemmel, hanem nagyobb gyakorlati eredménnyel is fogja ez érdekeket úgy megyei közönségével, mint kormányával szemben képviselni. Az egész megyére kiterjedő központi felügyelet teljesítését közlekedési állapotaink folytonos javulása napról-napra könnyebbé

fogja tenni s a főakadályt is, a melyet e tekintetben ma még némely megyék szertelen nagy kiterjedése okoz, úgy hiszszük, el fogja oszlatni megyei igazgatásunk általános reformja, a mely remélhetőleg meg fogja szüntetni megyéink mai nagy szélsőségeit is. S hogy minden nehézség el legyen háritva, a tisztí főorvosok mellé, a hol kell, segédorvosi állomások, a tisztán technikai s irodai természetű teendők végzésére pedig egyéb segédörök volnának rendszeresítendőek. A járásorvosi intézmény pedig simpliciter eltörölendő. Mert a községi és körorvosokon s a tisztí főorvosokon, e két intézményen, mint két oszlopon, kell nyugodnia állam-szervezetünk közegészségügyi igazgatásunk új szervezetének!

Dr. Vizneker Antal.

Külföldi közgazdasági folyóiratok szemléje.

A »*Journal des Économistes*« októberi füzetének élén találjuk a folyóirat szerkesztőjének, Molinarinak az Európaszerte nagy figyelemre méltatott washingtoni kongresszusról irt cikkét: »*Le congrès de Washington et l'union douanière des trois Amériques*« (A washingtoni kongresszus és a három Amerika vámegyesülete), mely már az író egyéniségénél fogva is megérdemli, hogy vele foglalkozzunk.

Az amerikai vámunió eszméje, melynek megvalósítására a washingtoni kongresszus volna hivatva a döntő lépést megtenni, nekünk európaiaknak, a közgazdaságilag egybekapcsolandó terület nagyságával imponál. Ha a földrajzi kiterjedést vesszük, úgy bizonynyal alig lehet valami oly nagyot képzelni, mely a tervezett unióhoz fogható volna. De nem szabad feledni, hogy Amerika népessége — az Egyesült Államokat sem igen véve ki — ma még szerfölött ritka. Az ugynevezett Közép- és Délamerika lakossága nem éri el egészen a Német-birodalom népességét, a mennyiben 1887-ben 47,715.000 lélekre tették azt. A bevétel e területre összesen 1.710 millió frank értékre rúgott ugyanazon évben, s így feleakkora sem volt, mint Németorszáé. Ez azonban nem jelenti azt, hogy kicsinyleni kell a Frye szenator által még 1885-ben felvetett tervet, mely nem csekély nehézségek leküzdése után Washingtonban egyesítette az egész Amerika képviselőit. Azok az országok, melyeknek egy nagy közgazdasági egészszé való egyesítéséről van szó, a világ leggyorsabban népesező és legrohamosabban gazdagodó országai. Kimeríthetetleneknek látszanak a kincsek, a melyek ott a modern technikának kihasználásra kínálkoznak. S azért nem szabad beérnünk azzal, hogy csak a jelenleg létező viszonyokat vegyük szemügyre — legkevésbé pedig akkor, mikor Délamerikáról beszélünk. Molinari azt a hitet vallja, hogy nincs már messze az idő, mikor az európai kivándorlás inkább Dél, mint Észak felé fog irányulni. A Bulletin de l'Institut international de Statistique kivándorlási adatai szerint 1888-ban az argentinai köztársaságba, Braziliába és Uruguayba kivándorlott európaiak száma 305.000-et tett. E mellett óriási tökéek mennek át az Oceánon, hogy ott gyümölcsözést keressenek. Egy kimutatás 16 milliárdra teszi csak az angol tőke nagyságát, mely Közép- és Délamerikában befektetve van. Oly tények ezek, me-

lyek nagyon is megfoghatóvá teszik, hogy a hatalmas Egyesült-Államok köztársasága közelebb akarja magához vonni ma még csak reményekben gazdag földjeit.

A kongresszus tervezete, röviden összefoglalva, a következő problémák megoldását kívánja tanácskozás tárgyává tenni:

1. Intézmények létrehozása, melyek feladata lenne a különböző amerikai államok közt a békét fentartani s azok jólétét fokozni.

2. Amerikai vámunió előkészítése, a végből, hogy az amerikai nemzetek kereskedelmi érintkezése egymás közt fokoztassék.

3. Az egyes államok kikötői közt rendes és sürti közlekedés létesítése.

4. Az egymástól független államok mindegyikében közös és egyetemes vámtarifarendszer életbeléptetése; a kikötőkbe érkezett áruk osztályozásának s értékbecslésének egyöntetű rendezése s végül a fuvarlevelek ügyének egységes szabályozása.

5. Közös súly- és mértékrendszer, azonos szabadság és árujegy-védelem, szemben mindegyik állam alattvalóival s a büntetések kiadása felőli intézkedés.

6. Közös pénznem behozatala, mely az összes amerikai államok lakosaira nézve törvényes fizetési eszközt képezne az egymás közti forgalomban.

7. Nemzetközi békebiróság felállítása a felmerülő összeütközések elintézésére.

8. Egyéb, bármely képviselve levő állam jólétének előmozdítását célzó indítványok tárgyalása, a mennyiben ilyenek a kongresszus elé vitetnek.

A kongresszus, miután október 4-én összeült, tudvalevőleg elnapolta magát november 18-ig, a meddig ugyanis az Unio államaiban végzett szemleut fogja igénybe venni az idegen államok küldötteit. Ez ut benyomásai alatt fognak határozni az egybegyűlteket.

A közel jövő fogja tehát eldönteni, hogy a szép tervek mennyiben szűnnek meg pia desideria lenni és mennyiben leszen az ige valóban testté? Mig a döntés be nem következett, addig meg kell elégednünk a kitűzött cél és a netán bekövetkező eredmények bonczolgatásával.

Értekezünk nem kételkedik azon, hogy a kongresszus tervezőit a legkézzelfoghatóbb gazdasági érdek vezérelte akkor, mikor a vámuniót annak napirendjére tűzték. A védelem, mely az északamerikai árut a nagy köztársaság határain belül a piacz urává teszi: megszűnik abban a pillanatban, mikor az áru idegen földre lép. Az európainál rosszabb iparczikk, melyet különben már a nyers termények vámjai is drágít — nem bir vevőre találni ott, hol a sokszor 60—100%-os védvám cserben hagyja. Innét, hogy a két Amerika áruforgalmának értékében az Egyesült-Államok csak 11%-kal részesülnek; a többi, Európára esik. A cél már most az volna: kiterjeszteni a védelmet az egész világrészre. S itt nagyon világosan beszél a Molinari által idézett baltimorei lap, a „Sun”. »Monopolizálni akarjuk, ugymond, Közép- és Délamerika kereskedelmét, nem termékeink jósága és olcsósága által, hanem az által,

hogy jelenlegi védvámunk alá foglaljuk ez országokat. Azt akarjuk, hogy bemehessünk az egyességet alájegyző államok kikötőibe, hova európai vetélytársainknak tilos lenne a belépés.« E szavak, melyekkel az idézett lap, úgy látszik, nevéhez méltó világosságot akart terjeszteni a kongresszus célja felől — valóban nagyon is jellemzők, hogysem azokat magyarázattal kísérni szükséges volna.

A mi a várható eredményt illeti, arra nézve értekezünk nagyon optimisztikusan nyilatkozik. Nem félti Európát az amerikai vámegyesület magas vámtéteteitől. Nem, azért, mert az Egyesült-Államokban már rég uralkodnak e magas — tiltó jellegű — vámok, a nélkül, hogy az európai versenyt kizárták volna az ottani piacokról. Nem, azért, mert ez európai versenyt a két Amerikában az európai munkaerő s az európai tőke is támogatja. S végül nem, azért, mert bizik a kongresszusra meghívott s ott meg is jelent országok bölcsességében, mely nem fogja megengedni, hogy az önző érdekek hálójába kerüljenek. De még az esetre is, ha a kongresszus ez érdekeknek kedvező lefolyást nyerne: leküzdhetetlennek látja Molinari az európai ipar fölényét. Csak egy mód van az amerikaiak számára, — így végzi értekező — megszabadulni e fölénytől: s ez a termelés jobba és olcsóbbá tétele.

Ugyanezen folyóirat **augusztusi, szeptemberi és októberi** számai egymás után hozzák a *világkiállítás alkalmából Párisban tartott közgazdasági érdekű nemzetközi kongresszusokról* szóló jelentéseket. Az olcsó lakások kérdése, az államnak a munkaszerződésekbe való beavatkozása, a közhatalom magatartása az élelmi szerek árának alakulásával szemben, a folyóvizek kihasználása, a munka közben bekövetkezett balesetek, a vasutak s a részvénytársaságok ügye külön-külön nemzetközi kongresszusok tárgyát képezte. Ezek mellett ott van a nemzetközi érmekongresszus, melyet úgy a résztvevők személyére, mint a tárgynak hazai szempontból ép most nagyon akút jelentőségére való tekintettel tulajdonképen első helyen kellett volna emlitenünk. E helyen csak az utoljára említett kongresszussal foglalkozhatunk hosszabban, míg a többieknek csak egy futó pillantást fogunk szentelhetni.

A *folyó évi párizsi érmekongresszusnak* egyik jellemző vonását az angol bimetallisták nagy részvétele adta meg. Salisbury lord és Goschen által odaütve, a bimetallista liga vezéreit és legjobb embereit küldte a kongresszusra. Ennek a körülménynek tulajdoníthatjuk egy részben, hogy a kongresszus, a felszólaltak arányát tekintve, a bimetallizmussal látszik rokonszenvezni — oly körülmény, mely még a Journal des Économistes, illetve a jelentéstevő Coste Adolferősen monometallisztikus szemüvegén át is észrevehető. Mindjárt hozzátehetjük, hogy az aranyvaluta feltétlen hívei, egy-két kivétellel, kizárólag francziák: Passy F., Laveasseur, Puynode, Fournier de Flaix, Mannequin, Raffalovich és a már említett Coste A., míg a bimetallisták közt az angolokon kívül Arendt, Cernuschi, Boissevain (Hollandia), Laveleye, Lalande, Allard és az ismert északamerikai szakember Dana Horton vitték a szót, maga a kongresszus elnöke Magnin, a francia bank kormányzója, megnyitó beszédében szintén egészen nyíltan bimetallistának vallotta magát.

A mint a szónokok adott névsora előre sejtetni engedi: a kong-

resszus hozott lényes beszédek, elméleti és gyakorlatifejlesztéseket oly számban és minőségben, minőt alig mutathat fel más vitatkozási alkalom, de a mit legkevésbé érhetett el: az az egyetértés akár az elméleti igazságok, akár a gyakorlati teendők tekintetében. Még az előkészítő kérdések sem oldottak meg egyöntetűen. Hogy az arany drágult-e meg, vagy a többi javak lettek olcsóbbakká? Hogy az esetre, ha a dolgokat magokra hagyják, minő irányban fog a két nemes érc értéke hullámlani a jövőben? Hogy baj-e az, ha a pénz értéke magas vagyis az árúk olcsók, s ha igen, általános vagy csak bizonyos társadalmi osztályokra nehezedő baj-e az? Hogy az egyes vagy a kettős valutarendszer érméi mutatnak-e nagyobb ingadozást értékekben? Mindezen kérdésekre homlokegyenest ellenkező válaszokat látunk adva és megindokolva. Természetes tehát, hogy a valutakérdés maga egyáltalán nem volt megoldható és megérthető az is, mit Coste a kongresszus, illetve a bimetallisták hibájául felró: hogy t. i. konkrét javaslatok a törvényhozási teendőkre nézve nem terjesztettek elő. Azt a tervet, melyet Cernuschi a kongresszuson újra felelevenített s a mely Anglia, Németország, az Egyesült-Államok és Franciaország közt kötendő nemzetközi egyezményt foglalna magában, a monometallisták nem veszik komoly számba, a minthogy nem bíznak egyáltalán abban, hogy nemzetközi egyezmények a két nemes fém értékviszonyát úgy megszilárdítani képesek volnának, mint azt a kettős valuta rendszere kívánná. A bimetallisták viszont hisznek e lehetőségben, bár egyik kongresszusi hívők, Lalande, elég sajátyszerűleg az értékviszony megállapítását 15 évenként újból felülvizsgálni s esetleg módosítani kívánná.

Csak azokról a javaslatokról kívánunk még megemlékezni, melyek az ezüstpénznek az aranyvaluta rendszerén belül leendő alkalmazására nézve tételtek. Coste ment legtovább az engedékenységekben, mikor 1000 frankon aluli fizetéseknél az ezüstöt fel kívánja ruházni a törvényes fizetési eszköz minőségével; L'asseur e határt 500 franknál, Passy pedig 200 franknál kívánja megvonni, de az utóbbi e mellett meg akarja engedni, hogy az ezüst kereskedelmi értékében bármely összeg erejéig adassék és vétessék. Ha Passy ez alatt az elfogadási kényszer behozatalát érti, de kényszerfolyam nélkül, úgy az egész eszme nagyon kevésbé látszik gyakorlatiasnak; elfogadási kényszer nélkül pedig egyáltalán nem változtatna az ezüst helyzetén.

Ez engedmények, úgy a mint vannak, minden bizonnyal nagy fontosságaik. A mindennapi élet, nem csak a szegény ember, hanem a nagy kereskedők és nagy termelők vonalán alul úgy szólván mindenki el lehetne így az arany használatával és megtörténhetnék, hogy szegényebb vidékek egyáltalán nem látnának aranypénzt. E mellett a másik részen ott áll az a tény, hogy az igazi nagyforgalom, a világ elsőrangú kereskedelmi gócpontjai a hitel segítségével mind egyre jobban el lehetnek minden pénz nélkül. Anglia kevés érmet használ, mit nem csodálhatunk, ha Passy adatát a londoni clearinghouse évi forgalmáról, mely 150—180 milliárd frank, figyelembe vesszük. Mindkét körülmény lényegesen közrehat arra, hogy enyhítsék az aggodalmakat, melyeknek a bimetallisták, köztök főleg a tudós belga

tanár Laveleye, több ízben kifejezést adtak. Attól lehet ugyanis tartani, hogy az aranyvaluta általános uralomra jutása az arany további jelentékeny drágulását vonná maga után. Ez annyit jelentene, mint a jószágárak általános csökkenése s egyuttal egyértelmű az adósok terheinek növekedésével. Ez a magyarázata annak, a miért Laveleye a pénz ritkaságából eredő válságot veszélyesebbnek tartja, mint a pénz bőségéből eredőt. Ez utóbbi, szociális szempontból minden bizonnyal megnyugtatóbb. De nem csak az egyesek közt találunk ma adósokat, hanem ezek sorába tartoznak az államok és egész népek is. S azért bizonyos fokig könnyen érthetjük, hogy a nagy hitelező népek — az angolok s a francziák jól vannak hangolva az arany mindenhatósága iránt, és megmagyarázhatjuk magunknak — a mi fölött Coste kedélyesen gúnyolódik, hogy Angliában az alsóbb osztályok képviselik a bimetallisztikus törekvéseket s hogy, a mint Laveleye felhozta, az egyetemek katedráin szaporodnak a kettős valuta hívei. A monometallisták engedményei azt a reményt keltik fel, hogy a merev ellentét, mely ma az arany hívei s a bimetallismus terjedni látszó iskolája közt fennáll, lassanként mégis enyhülend s a nagy érdekkülönbségeket kibékitő megoldás ideje valaha mégis el fog érkezni.

A többi kongresszus, melyek tárgykörét fentebb már jeleztük, oly bő közgazdasági anyagot hordott össze, hogy annak vázolására egyáltalán nincs terünk. De fölhozhatjuk azt a kérdést, mely nem képezte ugyan mindegyik kongresszus vitatkozásainak hivatalosan kitűzött elemét, de azért vörös fonálként húzódik végig valamennyi tanácskozáson: értjük az állami beavatkozás kérdését. Legközvetlenebbül e nagy problémával a *munkáskérdésre* vonatkozó kongresszusok foglalkoztak, de felmerült az a *folyóvizek kihasználása*, a *részvénytársaságok és vasutak* felett tanácskozó, s egyébként inkább technikai, mint általános közgazdasági kérdéseket megvitató kongresszusokon is. A ki ismeri a francia nemzetgazdák uralkodó iskolájának felfogását: az természetesnek fogja találni, hogy ezeken a többé-kevésbé nemzetközi kongresszusokon, hol a francziák vitték a vezérszerepet, az állami beavatkozás ellenségei voltak a döntő szó. S a mérleget, a hol csak lehet, még inkább az individualismus javára lebillenteni: ez volt a folyóirat jelentéstevőinek elég nyíltan bevallott törekvése.

Talán semmi sem jellemzi élesebben azt a felfogást, melyet a magokat par excellence »économistes«-nek nevező francia közgazdák tanítanak, mint Raffalovichnek az élelmi szerek áralakulásaival foglalkozó beszédében az adó feladatáról tett nyilatkozata. »Az adó, úgy mond, nem arra való, hogy eszközül szolgáljon egyik vagy másik iparág felvirágoztatására, vagy, hogy kedvezzen a polgárok ilyen vagy amolyan osztályának. Az adó az összes polgárok lehetőleg kis mérvű megterhelése, melylyel azok a társadalom általános költségeit fizetik meg. — Az állam viszont azzal tartozik mindnyájunknak, hogy a biztonságot, az igazságszolgáltatást s annak lehetőségét megadja, hogy dolgainkat úgy végezhessük, a hogy nekünk tetszik, saját előnyünkre és veszélyünkre. Az adónak nem szabad ismernie a személyeket, a kikre kirovatik.« Ennél csak Rouxel beszél világosabban, mikor a folyóvizek kihasznál-

lásáról tanácskozó kongresszusra vonatkozó jelentésében a régi feudál-állami adózási állapotokhoz való visszatérést kívánatosnak mondja, nehogy a nép továbbra is úgy szerepeljen, mint fejős tehene („vache à lait») annak a lénynek (vagy szörnynek — être de déraison), melyet államnak neveznek.

Alig képzelhető élesebb ellentét, mint az, mely az állam ezen kicsinyes felfogása s a Rajna másik partján elterülő hatalmas ország politikája közt fenforog. Misem könnyebb, mint élczelni a Németbirodalom „kaszárnyaszocializmusnak“ elkeresztelt közgazdasági iránya felett. A be nem avatkozás elve minden esetre kényelmesebb. S ha a világ összes szenvedő osztályai elmondhatnák magokról a Jourdain által felhozott angol munkásokkal, hogy ők egyesülés útján ki tudják vinni azt, hogy az elérhető legmagasabb munkabért megkapják s azontul semmit sem kívánnak, sem az államtól, sem a munkaadótól: úgy bizonynyal egyszerű dolog volna magokra hagyni a termelőket úgy, mint a munkásokat. De ez a politika a létező állapottal megelégedett országok és osztályok politikája. Azért hivatkozhatnak a szabad kereskedelem hívei oly gyakran Angliára, mert ez ország tudatában van ipara és kereskedelme fölényének. De ép az Angliára utalók feledik a multat. Ha pedig a multban szabad volt irányozni a közgazdasági életet: úgy talán nem csak szabad, hanem kell is ezt tenni az államnak ma, mikor az annyira megerősödött s oly óriási eszközök birtokában van, mint soha ezelőtt.

dr.—

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

Részletek bűnügyi statisztikánkból.¹⁾

Az 1878. évi magyar büntetőtörvénykönyv hatályba lépte óta már hét teljes év statisztikai adatai gyűltek össze. Elérkezettnek látszik tehát az idő, hogy felvessük a kérdést: szaporodóban vagy fogyóban van e hazánkban a büntetettek osztálya általában és vehető-e észre valami jelentékenyebb javulás vagy rosszabbodás a bűncselekmények egyes külön csoportjainál?

A büntett és vétség miatt az elsőfoku bíróságok által *elítelt* egyének számát a következő összeállítás mutatja:

É v	büntett	vétség	büntett vagy vétség
m i a t t e l í t é l t e k			
1881	12.606	58.554	71.160
1882	11.669	63.816	75.485
1883	10.892	58.314	69.206
1884	10.945	66.225	77.170
1885	11.194	66.750	77.944
átlag 1881—85	11.461	62.732	74.193
1886	11.243	67.971	79.214
1887	11.984	73.396	85.380

Az elítéltek száma együttvéve tehát jelentékeny emelkedést mutat. De nem szabad feledni, hogy a lefolyt évek alatt Magyarország népessége is örömdetesen szaporodott. Ha tehát a kriminalitás változása iránt akarunk tájékozódni, úgy a büntetéseket az illető évekre kiszámított köznépességhez kell viszonyítanunk, mint azt a külföldi statisztika is teszi. Ekkor a következő számokat kapjuk:

É v	büntett	vétség	büntett v. vétség együtt
m i a t t e l í t é l t e k 10.000 lélekre			
1881	9'07	42'16	51'23
1882	8'33	45'58	53'91
1883	7'70	41'22	48'92
1884	7'63	46'18	53'81
1885	7'70	45'91	53'61
átlag 1881—85	8'09	44'21	52'30
1886	7'64	46'16	53'80
1887	8'05	49'28	57'33

¹⁾ Mutatvány a »Közgazdasági és Statisztikai Évkönyv« 1889. évi (újabb harmadik) folyamának az igazságügyet tárgyaló fejezetéből.

E táblázatban mindenek előtt két év nagy ugrást mutató számai tűnnek fel, az 1883. és az 1887. éveké. Az előbbinél nagymérvű apadást találunk a büntettek számában, az utóbbinál nagy a felszökés. Amott az előző 1882. évnél rendkívüli jó termése elég magyarázattal szolgál. De 1887-ben az előző évi termés nem indokol nagyobb eltérést a rendestől, miután az 1886. év egészben a közepesek közé tartozott, bár voltak egyes inséges vidékek is. Van azonban egy körülmény, mely ezuttal számaink alakulására közbejárt, a nélkül, hogy tulajdonképp a bűncselekmények gyakoriságával a legcsekélyebb összefüggésben is állana, s ez bíróságaink gyorsított működése. A bűnperre vonatkozó statisztikai adataink mutatják, hogy az eljárás minden fokozata kevesebb hátralékot eredményezett 1887-ben, mint az előző években. Ha pedig gyorsabb az eljárás menete, több vádlott ügye kerül a főtárgyalásra és több lesz az elítélt is. Az 1888. év adatai, mint oly évé, melyet kitűnő aratás előzött meg, remélhetőleg vissza fognak térni a rendes kerékvágásba.

A zavaró okok folytán korainak látszik még ma a büntettek gyarapodására vagy fogyására általában következtetést vonni. S ha tényleg emelkedő irányzatot vennének is számaink, — a mire nagyobb hajlandóságot mutatnak, mint az ellenkezőre s a mint azt a közfelfogás is feltételezi: e körülmény természetesen nemcsak a bűncselekmények tényleges szaporodását jelentheti, hanem eredménye lehet a büntettek biztosabb utólerésének, jobb kinyomozásának — illetve ott, a hol a sértett féltől függ a bíróság igénybe vétele, s ez éppen nálunk nagyon is gyakori eset — jele lehet a közönség nagyobb bizalmának a bíróságok iránt. Az előbb érintett irányban bizonyynyal nem maradt nyomtalanul a csendőrség behozatala (1881. évi III. t.-cz.) és megizmosodása, az utóbbi tekintetben statisztikánk adataiból bizonyosságot meríthetünk arra, hogy a magánvád együtt haladt a hivatalos váddal és így nagy részt vett az elítéltek számának fokozásában. Bővebb felvilágosítást a bűncselekmények részletes kimutatásából meríthetünk, — itt csak a közönséges rágalmozás és becsületsértés vétségeit hozzuk fel, melyek 1881-ben 16.823 egyén elítélésére szolgáltak okul, míg 1887-ben e szám 25.727-re rúgott, az emelkedés e rovatban tehát közel 7.000 — pedig itt kizárólag a sértett fél indítványára üldözendő cselekményekkel van dolgunk. Természetes, hogy a magánvád szaporodásából azon elemet, mely a bűncselekmények tényleges szaporodására esik, attól, mely a feljelentési arány emelkedését rejti magában, különválasztani teljes lehetetlenség.

Nem adhatunk még biztos felvilágosítást a tekintetben sem, hogy a súlyosabb bűncselekmények, a büntettek arányának változása kedvező vagy kedvezőtlen irányu-e? Az első két évben, igaz, sokkal több büntett miatt elítélt esett 10.000 lélekre, mint az után, de az apadás már 1883-ban megállapodásra jutott. E mellett zavaró ok az is, hogy a bíróság kezében levő büntetés-enyhítési jog közbejárt a büntettek arányának változásába és a btkv. 92. §-ának gyakoribb alkalmazása is előidézheti a korrekcionális rendszere folytán ez arány csökkenését. A mint számaink most állanak, a vétségek azok, melyeken a jel-

zettük egész emelkedés súlya nyugszik. Az 1883. évi XXV. t.-czikk (uzsoratörvény) befolyása, mint a büntettek összes számánál, úgy a grande criminalité kérdésénél is bátran figyelmen kívül hagyható.

Az egyes bűncselekmények. Az alábbi táblázatban adjuk az elítéltek számát az egyes bűncselekmények szerint, megkülönböztetve a büntetteket és vétségeket, az 1881—85. évek átlagában s aztán külön 1886. és 1887-re:

A bűncselekmény megjelölése:	a z elítéltek száma								
	1881—85 átlagában			1886			1887		
	büntett	vétség	együtt	büntett	vétség	együtt	büntett	vétség	együtt
Felségsértés	2	3	5	—	—	—	—	—	—
A király s a kir. ház tagjainak bántal- mazása és megsér- tése	1	9	10	—	8	8	—	14	14
Hűtlenség	—	4	4	—	—	—	—	—	—
Lázadás	38	6	44	1	—	1	—	—	—
A hatóságok, ország- gyűlési tagok és a hatósági közegek elleni erőszak . .	613	586	1.199	602	698	1.300	710	809	1.519
Az alkotmány, tör- vényhatóságok v. hatósági közegek elleni izgatás . .	8	15	23	3	12	15	2	2	4
Magánosok elleni erő- szak	171	206	377	162	183	345	278	188	466
A polgároknak vá- lasztási joga ellen elkövetett büntet- tek és vétségek . .	—	30	30	—	43	43	—	3	3
A vallás- és ennek szabad gyakorlata elleni büntettek és vétségek	2	93	95	2	128	130	—	133	133
A személyes szabad- ság, házijog, levél és távirdai, ille- tőleg távsürgöny- titok megsértése .	77	416	493	93	378	471	124	543	667
A titok tiltott felfe- dezése	—	—	—	—	2	2	—	2	2
Pénzhamisítás és ha- mis pénznek kia- dása	26	33	59	11	18	29	25	30	55
Hamis tanulás, ha- mis eskü, hamis vád	98	49	147	98	46	144	105	54	159
Szemérem elleni bün- tettek és vétségek	96	89	185	98	111	209	129	74	203
Kettős házasság . . .	8	2	10	13	2	15	14	3	17
A családi állásra vo- natkozó büntettek és vétségek	9	13	22	2	1	3	7	9	16

A bűncselekmény megjelölése :	a z e l i t é l t e k s z á m a								
	1881 — 85 átlagában			1886			1887		
	büntett	vétség	együtt	büntett	vétség	együtt	büntett	vétség	együtt
Rágalmazás és becsü- letsértés.	9	20.496	20.505	18	23.880	23.898	10	25.873	25.883
Az emberi élet elleni büntettek és vét- ségek :									
a) gyilkosság	90	1	91	140	1	141	124	—	124
b) szándékos em- berölés.	345	19	364	444	25	469	517	15	532
c) erős felindulás- ban elkövetett emberölés	57	4	61	67	5	72	65	1	66
d) gondatlanság ál- tal elkövetett emberölés	18	160	178	19	207	226	—	224	224
e) gyermekgyilkos- ság és kitétel ..	66	5	71	71	16	87	64	11	75
f) magzatelhajtás.	33	8	41	40	10	50	79	8	87
g) egyéb esetei az emberi élet elleni büntetteknek és vétségeknek ...	13	69	82	28	113	141	6	54	60
Párviadal.	—	1	21	—	67	67	—	63	63
Testi sértés :									
a) súlyos testi sér- tés.	2.004	8.093	10.097	2.507	10.058	12.565	2.736	10.826	13.562
b) halált okozó sú- lyos testi sértés	533	36	569	667	41	708	596	28	624
c) könnyű testi sértés.	—	11.634	11.634	—	11 530	11.530	—	12.036	12.036
A közegészség elleni büntettek és vét- ségek.	—	41	41	—	32	32	3	44	47
Vagyon elleni bün- tettek és vétségek :									
a) lopás.	5.575	13.369	18.944	4.678	12.747	17 425	4.959	13.541	18.500
b) rablás és zsaro- lás.	259	95	354	285	86	371	255	96	351
c) sikkasztás, zár- törés és hűtlen kezelés.	274	1.985	2.259	247	1.867	2.114	211	2.334	2.545
d) jogtalan elsa- játítás.	9	1.698	1.707	11	1.932	1.943	1	2.160	2.161
e) orgazdaság és bűnpártolás.	461	1.225	1.686	356	1.309	1.665	340	1.423	1.763
f) csalás.	151	187	338	99	87	186	104	160	264
g) csalárd és vét- kes bukás	17	80	97	26	119	145	47	174	221
h) gyújtogatás ...	103	67	170	132	94	226	126	89	215
i) más vagyonának megrongálása. ..	19	857	876	9	1.051	1.060	10	1.283	1.293
j) egyéb vagyon el- leni büntettek és vétségek.	17	373	390	10	362	372	14	339	353

A bűncselekmény megjelölése	a z e l i t é l t e k s z á m a								
	1881—85 átlagában			1886			1887		
	bünt. t.	vét. ség	egy. ütt.	bünt. t.	vét. ség	egy. ütt.	bünt. t.	vét. ség	egy. t.
Okirat hamisítás és egyéb hamisítási bűntettek és vétségek	179	129	308	220	161	381	238	177	415
Vaspályák, hajók és távirdák megrom- gálása és egyéb közveszélyű cse- lekmények	3	18	21	1	47	48	2	41	43
Fogyók megszökte- tése	3	17	20	6	27	33	1	10	11
A fegyveres erő elleni bűntettek és vétsé- gek	—	357	357	2	317	319	1	365	366
Hivatali és ügyvédi bűntettek és vétsé- gek	47	151	198	38	166	204	53	174	227
A törvényesen be- vett vallásfeleke- zetek viszonzásá- gáról szóló 1868. évi LIII. t. cz. 10. §-ának megsértése	—	1	1	—	1	1	—	2	2
A sajtórendtartási törvénynek (1880. évi XXXVII. t. cz. 7. §-a) megsértése.	—	5	5	—	15	15	—	5	5
Az 1848. XVIII. t. cz. 33. §-ának megsér- tése	—	3	3	—	5	5	—	4	4
Összesen	11.461	62.732	74.193	11.243	67.971	79.214	11.984	73.396	85.380

Nem kívánunk itt, már a térre való tekintetnél fogva sem részle-
tebben foglalkozni a fenti számokban visszatükröző változásokkal.
Csak néhány, leginkább szembeszökő tünetre hívjuk fel a figyelmet. Az
egyik a súlyos testi sértés büntetnének és vétségének aránytalan terje-
dése. Míg az 5 évi átlaggal összehasonlítva az összes bűntettek és vét-
ségek miatt elítéltek száma 1887-ben $15\frac{0}{10}$ -kal lett magasabb, addig a
súlyos testi sértés büntette $36\frac{5}{10}\%$, a súlyos testi sértés vétsége pedig kö-
zel $34\frac{0}{10}\%$ -kal emelkedett. Ennél még nagyobb arányú emelkedést látunk
a szándékos emberölés nem erős, de nagyon fontos rovatánál: $46\frac{0}{10}$ -ot.
A legnagyobb rovatok közül a rágalmazás és becsületsértés emelkedik
folytonosan és $26\frac{0}{10}$ -kal magasabban áll, mint 1881—85 közt átlag-
ban. Ellenben az átlagos szaporodáson alúl áll és csaknem változatla-
nul maradt a könnyű testi sértés vétsége — mi a fentiek után meglep
— és hanyatlást mutat a vagyon elleni vétségek legelterjedtebbike: a
lopás, nevezetesen éppen az annak minősített alakjait is magában foglaló
lopás büntette, hol a csökkenés az öt évi átlaggal szemben $11\frac{0}{10}\%$. Min-

denesetre figyelemreméltó körülmény, hogy külföldi viszonyokban, nevezetesen az osztrák s a németországi bűnügyi statisztikában sok hasonlatosságot találunk a most érintett fejleményekhez. A testi sértés súlyosabb alakjai mindkét helyt erősen szaporodnak; a Németbirodalomban az u. n. veszélyes testi sértés miatt elítéltek száma 1887-ben 47°/o-kal volt magasabb, mint 1882-ben (az összes számításba vett elítélteknél mutatkozó 6°/o emelkedés mellett). Viszont a lopás súlyosabb esetei mindkét helyen szintén apadtak: Németországban az ugynevezett súlyos lopás 29°/o-kal. Ugy látszik tehát, hogy a személy elleni bűncselekmények ezen a nagy területen nőnek, míg a vagyon elleniek egyik leggyakoribb alakja fogyóban van. Reánk nézve azonban az összehasonlítás még sem nagyon vigasztaló, mert ép a személy elleni büntettek legdurvábbja, az emberölés tekintetében oly rosszúl látszunk haladni, hogy ahoz foghatót a külföldi statisztika egyáltalán nem mutat. Megjegyezzük még, hogy az olasz statisztika a bűncselekmények majdnem kivétel nélküli apadásáról tesz tanúságot: de ott is határozottan kivehető, hogy a változás inkább a vagyon, mint a személybiztonságra kedvező; a francia állapotok az újabb időben meg lehetőszen változatlanok.

Kriminalistáinkra bizva annak a kérdésnek eldöntését, hogy viszonyaink fent érintett alakulásában volt-e, s ha igen, minő része volt az új magyar büntetőtörvénykönyvnek? áttérünk egy némely nemzetközi összehasonlításra, a mennyiben t. i. ilyen összehasonlítások a nemzetközi bűnügyi statisztika ismert nehézségei daczára lehetségeseknek mutatkoznak.

Hogy az osztrák, német, francia és olasz bűnügyi statisztika adatait a hazaiakkal összemérhessük, csak nagy kategóriáit a bűncselekményeknek vehetjük szemügyre. Kiválasztottuk ezek közül az emberölést — ide foglalva a gyilkosságot, magzatelhajtást, gyermekgyilkosságot és kitéltet is, — a testi sértést, melynek további osztályozása a bűncselekmény súlyá szerint, sajnos, nem volt keresztülvihető, és végül a vagyon elleni cselekmények közül a csalást. A lopások statisztikája, mely a vagyonbiztonság tekintetében bizonyos inkább számbavehető kriteriumot adhatna, mint az általunk választott bűncselekmény, nem állítható úgy össze, hogy abból párhuzamokat lehessen vonni. A kisebb lopások rendszeren a kihágások közt szerepelnek, különböző fejezetek alatt, a nélkül, hogy azokból külön kiválaszthatók volnának, a súlyosabb lopások fogalma pedig nagyon eltérő az egyik és másik országban. Különben a lopásokról úgy is fokozott mérvben áll az, hogy a bűnügyi statisztikában való szerepök attól függ, minő arányban jelentetnek azok fel. A kisebb lopások óriási tömege ismeretlen marad a bíróságok, s egyuttal a statisztikus előtt is; az pedig, hogy épen mily rész marad megtorlás nélkül, országról országra változó tényező lehet s így az összehasonlítást még inkább lehetetleníti.

Az egy millió lélekre eső elítéltek számát országok és bűncselekmények szerint a következő kis táblázat tünteti fel.

O r s z á g	emberölés	testi sértés	csalás
	miatt elítéltek (1 millió lakosra)		
Magyarország (1881—85)	44	1572	24
Ausztria (1881—85)	24	2779	— ³⁾
Németbirodalom (1883—87)	16	1485	265
Franciaország (1881—85)	14	688	100
Olaszország (1887) ¹⁾	— ²⁾	2145	— ⁴⁾

Sokkal részletesebb összehasonlításra nyílik tér a magyar és a német bűnügyi statisztika közt — oly körülmény, melyet törvénykönyvünk szerkezetének a némettel való összhangja idéz elő. Volt nevezetesen:

A bűncselekmény megjelölése	1,000.000 lélekre esett elítélt		
	Magyarországon		Németbirodalomban
	1881—85	1887	1883—87
Gyilkosság	6	8	3
Szándékos (és erős felindulásban elkövetett) emberölés	30	40	3
Gyermekgyilkosság és kitétel	5	5	5
Magzathajtás	3	6	5
Testi sértés	1572	1761	1485
Rablás és zsarolás	25	24	18
Sikkasztás (nem hivatali), zártörés és hűtlen kezelés	159	171	312 ⁵⁾
Csalás	24	18	265

A mennyire a bűnügyi statisztika adataiból a közérkölcsiségre egyáltalán következtetéseket vonni lehet és szabad: táblázataink elég világot vetnek hazai viszonyainknak a művelt nyugat nagy nemzeteitől elütő jellegére. Az ember élete ellen támadó bűncselekmények aránya — Olaszországot itt nem tekintve — kétszer, háromszor oly nagy nálunk, mint nyugaton. S a mi e rossz arányt előidézi, az nem a gyilkosság és nem az új élet — a magzat és csecsemő — elleni merényletek száma. A gyilkosság tekintetében nem állunk rosszabbul, mint Franciaország, hol egy millió lélekre (a szülő- és gyermekölések, valamint a mérgezések bevonása nélkül!) szintén 6 gyilkosság esik, mint nálunk.

¹⁾ Az olasz hivatalos bűnügyi statisztika 1887-ig csak a bűncselekmények számát mutatta ki s nem az elítélteket; miért is a régebbi adatok használhatók nem voltak.

²⁾ A minősített emberölések arányszáma 18, az egyszerű, előre nem látott emberölések, valamint a halált okozó testi sértések hozzávételével 87. A többi országokkal összeegyeztethető osztályozás nem adható.

³⁾ A csalás fogalma Ausztriában nagyon tág — volt különben 1 millió lélekre csalás büntette miatt elítélt 120, kihágás miatt elítélt 295.

⁴⁾ Nem választható el egyéb vagyon elleni bűncselekményektől.

⁵⁾ Csak sikkasztások.

A francia szenvedélyesség e téren nem áll a magyarén alul. Az új élet elleni merényletek dolgában a németek inkább még rosszabbul állanak; a többi nemzetekkel nem lehetséges az összehasonlítás.¹⁾ Az ide tartozó bűncselekmények közt nálunk az oroszlátnérsz a szándékos emberölésre esik: egy millió lélekre 30, illetőleg 1887-ben 40, míg Ausztriában 11, Németországban 3, Franciaországban (a szülő — és gyermekölések s a mérgezésekkel együtt) 8. A felnőtt ember élete az, a mely nálunk rendkívüli mérvben ki van téve annak, hogy minden nagy ok nélkül, hevenyében, áldozatul essék mások durvaságának.

Nem állunk jól a testi sértések dolgában sem. Igaz, hogy itt Ausztria és Olaszország nagyobb számokat mutatnak fel. De az olaszok hevesége s Ausztria nagy területeinek műveletlensége oly tények, melyek figyelembevétele mellett előnyünk nem mutatkozik valami nagyon jelentősnek. Zavarólag hat itt az is, hogy nálunk a könnyű testi sértések indítványi bűncselekmények. Németország és különösen a társadalmi érintkezés finomságának hazája, Franciaország sokkal előbbre van e tekintetben, mint mi. Pedig éppen ezen bűncselekménynél, mint láttuk, rosszabbodik helyzetünk; az igaz, hogy Németországé is.

A vagyon elleni támadásoknál, a mennyiben hézagossághoz hasonlításaink a következtetést megengedik, sajátos tünetre akadunk. Az első pillanatra szembeszökik az a tény, hogy az alattomos, mások hiúságára, tudatlanságára és gondatlanságára számító bűncselekmények nyugat felé aránytalanul magasabb számban vannak képviselve, mint nálunk. A hol még nyílt támadásról, erőszakról van szó: a rablás és zsarolásnál, a magyarországi büntetések aránya magasabb, mint a németeké. A sikkasztás és csalásnál azonban megfordul a viszony. S ezen nem is csodálkozhatunk. A nagyobb vagyonosság s a forgalom élénksége növeli az alkalmat, az élvezetadó vagyon nagyobb (fájdalom, talán nagyon is nagy) becslése fokozza az ingert a cselekmények elkövetésére. Ezek egyébiránt a műveltek osztályának bűncselekményei is: mert a műveltség fokozódik a képesség mások kijátszására. A civilizáció fekélyeivel van itt dolgunk s el lehetünk rá készülve, hogy számaink hovatovább szintén emelkedni fognak, bár tudnunk kell, hogy e számok a vétkesekén már azért is jóval alul maradnak, mert itt rendesen a sértett fél indítványára van csak elítélésnek helye.

Még csak egy rövid kitérést kívánunk tenni nemzetiségeinknek a bűncselekményekben való arányára. A következő táblázatban ez arányt az összes bűncselekményekre átalában s aztán a fentebb már tárgyaltakra külön kitüntetjük, belevonva még összeállításunkba alopás miatt elítélteket is. *Volt 1000 elítélt között:*

¹⁾ A magzatelhajtás miatt elítéltek magokban kinutathatók Ausztriában és Franciaországban is (1 eset 1,000.000 lélekre); a gyermekölés fogalma azonban elütő.

A bűncselekmény megjelölése:	magyar		német		tót		oláh	
	1881—85	1887	1881—85	1887	1881—85	1887	1881—85	1887
Gyilkosság	538	548	66	57	101	40	165	274
Szándékos (és erős felindulásban elkö- vetett) emberölés.	522	505	59	62	87	100	198	189
Súlyos és halált okozó testi sértés.	544	533	66	59	92	96	227	238
Könnyű testi sértés	453	493	96	86	126	132	241	212
Lopás	466	487	74	69	144	144	244	229
Rablás és zsarolás	438	473	59	46	102	142	311	248
Sikkasztás (nem hi- vatali) zártörés és hűtlen kezelés. . . .	526	563	145	99	91	73	142	145
Az összes büntett és vétség miatt elítéltek	493	513	94	84	125	125	215	205

Hogy az egyes nemzetiségek szerepére a bűncselekmények birodalmában következtetéseket vonhassunk, előbb adnunk kell azok arányát az ország népességében egyáltalában. Volt 1000 lakos közt az 1880. évi népszámlálás adatai szerint: magyar 466, német 136, tót 135 és oláh 175.

Mindenekelőtt fel kell hoznunk az igazság érdekében azt, hogy a nemzetiségek aránya 1880. óta változhatott, sőt bizonyos változott is. A magyar szaporodott a többi nemzetiségek, és tán nem tévedünk ha azt hisszük, hogy kiválólólag a városokbeli németiség rovására. Ezt megerősíteni látszik az a körülmény, hogy 1881-ben, tehát a népszámlálás évében a magyarok aránya az összes elítéltek közt $468\frac{9}{100}$, tehát meglepően egyez az általános népességbeli aránnyal; a németek arányszáma 99, míg 1881 - 85-ben 94, 1887-ben pedig éppen csak 84, a többi nemzetiségek számaránya kisebb mérvű csökkenést mutat.

Sajnos azonban, a magyar elem kriminalitásának szembeszökő emelkedését nem tehetjük kizárólag a magyarosodás számlájára. Nem, azért, mert az 1880 óta beállott fejlődés vizsgálatából kitűnik, hogy éppen azok a nagy bűnkategóriák mutatnak aránytalanul nagy emelkedést, melyekben a magyar nagy részt vesz. Értjük a testi sértés súlyos alakjait s a becsületsértéseket. Ezek aránya az összes büntettek közt nőtt s e növekedés szükségképp magával hozta a magyarok arányának rosszabbodását. A másik oldalon fogyott a lopások, és alig változott a könnyű testi sértés miatt elítéltek száma; de a magyar elem ép e cselekményekben kisebb részt vesz, mint a többiekben, a javulás itt inkább rontott az összes bűncselekményekre vonatkozó arány számán. Fájdalom, biztosra vehetjük tehát, hogy a magyar elem kriminalitása nemcsak látszólag, de tényleg is emelkedett.

Ezek után csak egy-két szót a fenti táblázat tanulságairól. Hogy az oláh nemzetiség, mely az analfabéták legnagyobb arányát mutatja, egyuttal a legrosszabb viszonyokat tünteti fel, az újabb bizonyíték arra, hogy a művelődés mégis segíthet valamit a kriminalitás csökkentésé-

nél. Jellemező, hogy a rablás és lopás mily óriási mérvben van képviselve oláhaink eliteltjeinél. A legjobb arányt majd minden téren a németeknél találjuk, s ez ismét összefügg a most mondottakkal, a mint hogy jellemző az is, hogy a sikkasztás, zártörés és hűtlen kezelés csoportjánál állanak németeink legrosszabbul, mi ismét foglalkozásaikkal is vonatkozásban van. Egyébiránt e civilizatorius bűncselekmények dolgában a magyar elem is elég magas számot mutat.

A magyarság sajátos büntettei — eltekintve a most érintettektől, — azok, melyek a legtöbb erőt, vagy, ha úgy tetszik, szilajságot feltételeznek: a súlyos testi sértés, a gyilkosság és a szándékos emberölés. A könnyű testi sértéseknél már alul marad az átlagon. A magyar, ha üt, nagyot üt. Harczias nemzetiség vagyunk, csak az a kár, hogy e tulajdonságunkat ott is fitogtatjuk, ahol az a legsajnosabb következményekre vezet: a büntettek mezején.

Dr. Ráth Zoltán.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Budapesti Szemle. Szerkeszti: Gyulai Pál. 1889. deczemberi szám: Iparunk ügyében, Telkes Simontól. A bűnügy statisztikája, Wlassics Gyulától; stb.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerkesztik: Cserhádi Sándor és Kosutányi Tamás. VII. évf. 11. füzet. Magyar-Óvár, 1889.

Statisztikai havi füzetek. Szerkeszti Körösi József, kiadja Budapest főváros statisztikai hivatala. 197. sz. (1889. október): A fővárosi születési statisztika újjáalakítása, Körösi Józseftől; stb.

Annalen des deutschen Reichs. Herausgeg. von G. Hirth und M. Seydel. 1889. Nr. 10. und 11/12.: Bericht über die Thätigkeit des Reichskommissärs für das Auswanderungswesen während des Jahres 1888. Ein- und Ausfuhr der wichtigeren Waarenartikel im deutschen Zollgebiete vom 1. Januar bis Ende December 1888. Definitives Ergebniss der Volkszählung im Deutschen Reiche vom 1. Dec. 1885.; etc.

Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich. Herausg. von G. Schmoller. XIII. Jahrg. 4. H.: Zur Psychologie des Geldes, von G. Simmel. Die Währungsfrage in Österreich-Ungarn und ihre wirtschaftliche und politische Bedeutung, von W. Lotz. Das österreichische Gesetz, betreffend die Einführung besonderer Erbtheilungsvorschriften für landwirtschaftliche Besitzungen mittlerer Grösse; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Herausgeg. von J. Conrad. Neue Folge XIX. B. 4. H.: Zur Geschichte altnürnbergischen Gesellenwesens, von B. Schoenlank. Englische Litteratur zur Socialpolitik von G. Cohn. Das neue österreichische Anerbenrecht, von R. Zuckerkanndl. Statistik der Krankenversicherung der Arbeiter im Deutschen Reiche für die Jahre 1885. 1886. und 1887.; etc.

Vierteljahrsschrift für Volkswirtschaft, Politik und Kulturgeschichte. Herausgeg. von K. Braun. XXVI. Jahrg. IV. B. I. H.: Zur Wirtschaftsgeschichte Schlesiens im Mittelalter von W. Altmann; etc. 2. H.: Invaliditäts- und Altersversicherung der Arbeiter, von J. Lehr. Die Staaten, Städte und Parteien der Vereinigten Staaten, von F. C. Philippson; etc.

Journal des économistes. 48-me année. Novembre 1889: Nouvelles observations sur l'indemnité de plus-value au fermier sortant, par H. Baudrillart. Notions fondamentales. L'analyse de la production, par G. Molinari. Revue critique des publications économiques en langue française, par Rouxel. L'économie sociale à l'exposition universelle de 1889. par A. Roulliet. Le troisième congrès national des sociétés de secours mutuels, par E. Rochetin. Mines d'or et de diamants, par Meyners d'Estrey; etc.

La Revue des Banques. Dir. E. Fournier de Flaix. Tome VIII. F. 10. 11.: La dissolution de l'union latine. Le congrès du commerce et de l'industrie. Le Reichsbank; etc.

The Economist, Vol. XLVII. No. 2409—2414. The Wheat Crop. Russian Finance. Iron and Steel. Argentine Affairs. The Agricultural Returns. The Copper Market and Copper Producing Companies. The Land Transfer Bill. The Business of Life Insurance. American Agricultural Statistics. Australian Mines, etc.

B) KÖZGAZDASÁGI és STATISZTIKAI SZAKMUNKÁK és FORRÁSMŰVEK.

A kereskedelemügyi m. k. miniszternek, mint azon évben még köz-munka- és közlekedésügyi miniszternek 1888. évi működéséről a törvényhozás elé terjesztett jelentése. Budapest, 1889.

A közmunka és közlekedésügyi m. kir. minisztérium vizrajzi osztályának évkönyvei, szerk. Péch József. II. kötet. (1887.) Budapest, 1889.

Atticus: Új korszak és politikai programja. Budapest, 1889.

Az 1888. évi fogyasztási adóeredményeknek statisztikai egybeállítása a magyar korona országaira vonatkozólag. Kiadja a m. kir. pénzügyminisztérium Budapest, 1889.

Az ipartörvény. A miniszteri rendeletekkel és elvi határozatokkal kiegészítette, valamint egyéb utasításokkal és jegyzetekkel ellátta Grünvald József. Debreczen, 1889.

Magyarország áruforgalma Ausztriával és más országokkal. A kereskedelemügyi minister ur rendeletéből szerk. és kiadja az orsz. m. k. statisztikai hivatal. 1889. augusztus hó. Budapest, 1889.

Magyar statisztikai Évkönyv. XVIII. évf. 1888. III. füzet. (Mezőgazdaság 1888. évben. Aratás és szüret. Állategészségügy. Piaczi árak.) Budapest, 1889.

Oláh Gyula dr. Magyarország közegészségügyi viszonyairól. Budapest, 1889.

Váry László: Magyar kereskedelmi levelező, különös tekintettel az áruüzletre. Budapest, 1889.

Veress Vilmos dr.: Politikai számtan. Kolozsvár, 1889.

Anderlind: Die Landwirtschaft in Egypten. Dresden, 1889.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik. Herausgeg. vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLI. Jahrg. X. H.

Cohn G.: System der Nationalökonomie. Ein Lesebuch für Studierende. Band II. Finanzwissenschaft. Stuttgart, 1889.

Effertz O.: Arbeit und Boden. Kritik der theoretischen politischen Ökonomik. Berlin, 1889.

Folticineano M.: Das Zarenreich der Gegenwart. Berlin, 1889.

Roskoschny H.: Das arme Russland. Ein Beitrag zur Kenntniss der wirtschaftlichen Lage des russischen Reiches. Leipzig, 1889.

Statistik des deutschen Reichs. Neue Folge. Band 42. Abth. 2. Statistik der Seeschifffahrt für das Jahr 1888. bezw. den 1. Jänner 1889. Berlin, 1889.

Übersichtliche Zusammenstellung der wichtigsten Angaben der Deutschen Eisenbahn-Statistik, bearbeitet im Reichs-Eisenbahn-Amt. Band VII. Betriebsjahre 1886/87. und 1887/88. Berlin, 1888.

Wernicke J. Das Verhältniss der Geborenen und Gestorbenen in historischer Entwicklung und für die Gegenwart in Stadt und Land. Jena, 1889. (Sammlung nationalökon. und stat. Abhandlungen des staatswissenschaftlichen Seminars zu Halle, herausg. von J. Conrad, B. VI. H. 1.).

Album de statistique graphique de 1888. Ministère des travaux publics. Paris, 1889.

Annuaire oriental du commerce, de l'industrie, de l'administration et de la magistrature, créé par R. C. Cervati et publié avec l'autorisation du Ministère impérial de l'instruction publique. 9-e année: 1889—90. Constantinople, 1889.

Atlas de statistique financière, publié par le Ministère des finances. Paris, 1889.

Raffalovich A.: L'année économique 1888—1889. Paris, 1889.

Agricultural Returns of Great Britain with abstract returns for the United Kingdom, British Possessions and Foreign Countries. 1889. London, 1889.

Album of agricultural statistics of the United States. Results of investigation under direction of the Statisticien. Washington, 1889.

Labour Statistics. Statistical Tables and Reports on Trade Unions. London, 1889.

Montgomery W. E.: The history of Land Tenure in Ireland: being the Yorke prize essay of the university of Cambridge for the year 1888. Cambridge, 1889.

Portes L. et Ruysen F.: Traité de la vigne et de ses produits. Tome 3. Viticulture pratique; ennemis de la vigne; moyens de les combattre. Paris, 1889.

Returns of agricultural statistics of British India for 1887/8. Calcutta, 1889.

Tables showing arrivals of alien passengers and immigrants in the United States from 1820 to 1888. Prepared by the Bureau of Statistics. Washington, 1889.

Annali di agricoltura. Ministero di agricoltura, industria e commercio, 161. Sui combustibili fossili importati in Italia. Roma, 1889.

Bollettino di notizie sul credito e la previdenza. Ministero d'agricoltura industria e commercio. Anno VII. No. 8 e 9. Roma, 1889.

Di Majo G.: Crisi economiche. Napoli, 1889.

Lilla V.: Critica della dottrina etico-giuridica di John Stuart Mill. Napoli, 1889.

Majorana Calatabiano G.: Teoria della statistica. Roma, 1889.

Rapporto statistico-economico per l'anno 1888. Camera di commercio e d'industria in Fiume. Fiume, 1889.

Relazione sul mantenimento delle strade nazionali durante il periodo dal 1° luglio 1887 al 30. giugno 1888. Ministero dei lavori pubblici. Direzione generale di ponti e strade. Roma, 1889.

Relazione sulle costruzioni e sull'esercizio delle strade ferrate italiane per gli anni 1885—1886—1887. Vol. II. e III. Pubblicazione del Ministero dei lavori pubblici. Roma, 1889.

Statistica dell'istruzione elementare per l'anno scolastico 1885/6. Roma, 1889.

Statistica dell'istruzione secondaria e superiore per l'anno scolastico 1886/7. Roma, 1889.

Statistica giudiziaria civile e commerciale per l'anno 1887. Roma, 1889.

Statistica giudiziaria penale per l'anno 1887. Roma, 1889.

Censo general de poblacion, edificacion, comercio e industrias de la ciudad de Buenos Aires. Buenos Aires, 1889.

T Á R G Y M U T A T Ó.

I. Értekezések:

	Lap.
Programmvázlatok. — <i>Keleti Károlytól</i>	3
A vizszabályozási és talajjavítási hitel törvényhozási rendezése. — <i>Kvassay Jenőtől</i>	18
A munkások biztosítása baleset ellen Ausztriában. — <i>Láng Lajostól</i>	58
Kamatbiztosítást élvező vasutak és államosítás Magyarországon. — <i>Neményi Ambrustól</i>	72
A fővárosi új kölcsön. — <i>Fenyvessy Adolftól</i>	81
A vasuti személyszállítás reformja. — <i>Heltai Ferencztől</i> ..	161
A munkás-biztosításokról. — <i>Enyedi Lukácstól</i>	172
A mezőrendőrségről szóló törvényjavaslat ismertetése. — <i>Balogh Vilmostól</i>	196
Üzleti törekvések a versenyben. — <i>Matlekovics Sándortól</i> ..	253
A fonó- és szövőipar szerepe árúforgalmunkban és teendőink. — <i>Jekelfalussy Józseftől</i>	271
Felelet dr. Apáthy István urnak a jogi vizsgálatok reformja tárgyában. — <i>Vizneker Antaltól</i>	330
A postatakarékpénztár cheque- és clearing forgalmáról. — <i>Halász Sándortól</i>	345
Az öröklési jog társadalmi és gazdasági szempontból. — <i>Pólya Jakabtól</i>	359
Statisztika és történetírás. — <i>Acsády Ignácztól</i>	441
Poroszország mezőgazdasági igazgatása. — <i>Vargha Gyulától</i>	459
Újabb pénzügyi törvényeink jellemzéséhez. — <i>Hegedüs Sándortól</i>	523
Teendőink Fiumében. — <i>Alphától</i>	530
A Dunagőzhajózási társaság és a magyar álláspont. — <i>Heltai Ferencztől</i>	540
Irányszemlék a reálhitel fejlesztése körül. — <i>Csillag Gyulától</i>	587
A valuta-kérdés fejlődése a jelen században. — <i>Pólya Jakabtól</i>	615
Biztosítási statisztikánk kérdéséhez. — <i>Vargha Gyulától</i> ..	671
Az osztálysorsjátékról. — <i>Halász Sándortól</i>	688
Néhány szó a vármegyékről. — <i>Gajáry Ödöntől</i>	739
Két értekezés az erdélyi iparviszonyokról. — <i>Gámán Zsigmondtól és Jekelius Jenőtől</i>	747
A valutakérdésről. — <i>Enyedi Lukácstól</i>	777
A közutak- és vámokról szóló törvényjavaslat. — <i>Bezerédj Viktortól</i>	829
Az állami beavatkozás határai az iparfejlesztés körül. — <i>Heltai Ferencztől</i>	853

A tizedik magyar jogászgyűlés és a különbözeti ügylet. — <i>Mandello Károlytól</i>	872
A munkások kötelező biztosítása balesetek ellen. — <i>Friedmann Lipóttól</i>	881
Az italméresi jövedék. — <i>Fenyvessy Adolfától</i>	887
Közegészségügyi igazgatásunkhoz. — <i>Vizneker Antalról</i>	894
A Horvát- és Szlavonországgal egyesített katonai határörvidék beruházási alapja. — <i>Bedő Alberttől</i>	929
Az új német törvény a szövetkezetekről. — <i>Ráth Zoltántól</i>	935
Az iparoktatás fejlődése Württembergben. — <i>Bernát Istvántól</i>	950

II. Közgazdasági havi krónika. — *Mandello Károlytól*.

1889 januártól—novemberig ..	97, 221, 292, 390, 480, 554, 648, 701, 808, 902, 961
------------------------------	--

III. Irodalmi szemle :

Acsády I.: Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd alatt. — <i>Braun Sándortól</i>	106
Adler G.: Die Frage des internationalen Arbeiterschutzes. — <i>Ballagi Bélától</i>	114
Schuler F. und Burckhardt A. E.: Untersuchungen über die Gesundheitsverhältnisse der Fabriksbevölkerung in der Schweiz. — <i>Ráth Zoltántól</i>	124
Weyer O. W.: Die englische Fabrikinspection. — <i>Schnierer Gyulától</i>	229
A munkásokra vonatkozó törvényhozás Franciaországban — <i>Ráth Zoltántól</i>	235
Langdorff K.: Die Landwirtschaft im Königreich Sachsen und die Einrichtungen und Wirksamkeit des Landeskulturathes für das Königr. Sachsen. — <i>Ráth Zoltántól</i>	300
Valuta tanulmányok a m. t. akadémia pályázatán. — <i>Kautz Gyula és Keleti Károlytól</i>	402
Varigny I.: Les Grandes Fortunes aux États-Unis et en Angleterre. — <i>Bernát Istvántól</i>	407
Müller Traug.: Untersuchungen über den gegenwärt. Stand der Agrarstatistik und deren Entwicklung seit dem Jahre 1868. — <i>Ráth Zoltántól</i>	492
A gazdasági válság Olaszországban. — <i>Ráth Zoltántól</i>	501
Földes B.: A bűnügy statistikája. — <i>Balogh Jenőtől</i>	561
Felix L.: Einfluss der Religion auf die Entwicklung des Eigenthums. — <i>Matlekovics Sándortól</i>	567
Külföldi hang az új zónatarifáról. — <i>Vargha Gyulától</i>	653
Az agrár törvényhozás Ausztriában és nálunk. — <i>Matlekovics Sándortól</i>	708
Lehmann R.: A magyar adó- és illetékisme kereskedelmi közepetanodák harmadik osztálya számára, valamint magánhasználatra. — <i>Matlekovics Sándortól</i>	814

Belházy N. J.: A régi magyar pénzverési súlymérték. — <i>Acsády Ignácztól</i>	910
Mandello J.: Staatliches Schankgefälle in Ungarn. — <i>Ráth Zoltántól</i>	912
Allard A.: Dépréciation des richesses. — <i>Matlekovich Sándortól</i>	913
Der Grundsichdschein. Ein Versuch zur Reform des landwirtschaftlichen Grund-Credits in preussischen Staate. — <i>Matlekovich Sándortól</i>	917
Birálatos jelentések Pólya Jakabnak »A gazdasági válság« című művéről. — <i>Keleti Károlytól és Kautz Gyulától</i>	972
A kereskedelemügyi miniszternek, mint azon évben még közm. és k. miniszternek 1888. évi működéséről a törv. hozás elé terjesztett jelentése. — <i>a — a —</i>	975
Oláh Gy.: Magyarország közegészségügyi viszonyairól. — <i>Vizneker Antaltól</i>	980
Külföldi közgazdasági folyóiratok szemléje. — <i>Jekelfalussy József, Vargha Gyula, Ráth Zoltán és György Aladártól</i>	130
304, 414, 719, 816, 918 és	985

IV. Statisztikai Értesítő :

A magyarországi tüzkárok 1886-ban és a megelőző években. — <i>Vargha Gyulától</i>	142
Franciaország legújabb népszámlálása. — <i>Vargha Gyulától</i>	148
Négy középeurópai állam népesedési mozgalmak az utóbbi évtized alatt. — <i>Vargha Gyulától</i>	242
Adatok a fonó- és szövőipar állása és forgalmáról. — <i>Jekelfalussy Józseftől</i>	314
A magyarországi hitelintézetek 1887-ben. — <i>Vargha Gyulától</i>	423
Külforgalmunk főbb eredményei az 1888-ik évi arúforgalmi statisztika szerint, különös tekintettel a gabonaneműek és állatok kivitelére. — <i>Vizneker Antaltól</i>	506
Bűnügyi statisztikánk s annak legújabb eredményei. — <i>Ráth Zoltántól</i>	572
Idei aratásunk és a statisztika. — <i>Keleti Károlytól</i>	656
A lottó Magyarországon és Ausztriában. — <i>Halász Sándortól</i>	661
A jelzálogi terhek forgalma Poroszországban. — <i>Vizneker Antaltól</i>	731
A phylloxera-vész hatása 1888. évi szüretünk eredményében. — <i>Vargha Gyulától</i>	822
Közegészségügyi statisztikánk reformjához. — <i>Vizneker Antaltól</i>	922
Részletek bűnügyi statisztikánkból. — <i>Ráth Zoltántól</i>	991

V. Könyvszemle :

1889 januártól—decemberig	155, 251, 327, 438, 521, 584, 668, 736, 826, 926, 1001
-----------------------------------	--